

รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น
ฉบับสมบูรณ์

วรรณกรรมประจำถิ่นกับการรื้อฟื้นพลังทางสังคม
ในชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

โดย

พิเชฐ แสงทอง และคณะ

สิงหาคม 2563

สัญญาเลขที่ RDG6150034

รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นฉบับสมบูรณ์

วรรณกรรมประจำถิ่นกับการรื้อฟื้นพลังทางสังคม
ในชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

พิเชฐ แสงทอง และคณะ

สนับสนุนโดย สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและ
นวัตกรรม (สทศว.)

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

คณะผู้วิจัยได้เห็นศักยภาพของวรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นในการสร้างพลังเพื่อสร้างหรือฟื้นฟูศักยภาพและผลกระทบด้านต่างๆ ให้แก่ชุมชน ในฐานะพลังทางสังคมที่สั่งสมกันมาอย่างยาวนานในประวัติศาสตร์ท้องถิ่น จึงได้สำรวจพบท้องถิ่นในเขตลุ่มทะเลสาบสงขลาที่มีวรรณกรรมประจำถิ่นของตนเองโดดเด่น และได้ใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมนั้นๆ อยู่แล้วทั้งในอดีต และปัจจุบัน

ผู้วิจัยและคณะจึงสนใจที่จะศึกษาวิจัยเรื่อง “วรรณกรรมประจำถิ่นกับการรื้อฟื้นพลังทางสังคมในชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา” โดยมุ่งศึกษา 4 ชุมชนที่มีศักยภาพและมีลักษณะพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่โดดเด่นพอจะเป็นตัวแทนของชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาที่มีความหลากหลายด้านทรัพยากร จึงสนใจที่จะวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อส่งเสริมและสนับสนุนท้องถิ่นให้ใช้วรรณกรรมสร้างพลังทางสังคม ประกอบด้วยนิยายคำกลอน “เหมะเว-เมืองสิด” อ.กงหรา-ชะรัด จ.พัทลุง นิราศวัดहरังแคบ ต.คอนทราย อ.ควนขนุน จ.พัทลุง วรรณกรรมเรื่อง “สุทธิกรรมคำกาพย์” และ “นางสนทนา” ของชุมชนสนทนา ต.ปันแต อ.ควนขนุน จ.พัทลุง และวรรณกรรมเรื่อง “นิราศรับพัชนี” และ “ภายิตูลงสอนหลาน” ของ อ.สทิงพระ จ.สงขลา

ด้วยสภาพปัญหา ความสำคัญของปัญหา และบริบทต่างๆ ดังที่ได้กล่าวมา ทำให้ชุมชนต่างๆ ที่มีวรรณกรรมประจำถิ่นของตนเองสนใจที่จะศึกษาเรื่อง “วรรณกรรมประจำถิ่นกับการรื้อฟื้นพลังทางสังคมในชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา” โดยจะใช้การพิจารณาบทบาทของวรรณกรรมประจำถิ่นต่อชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาในบริบทประวัติศาสตร์ ซึ่งจะทำให้สามารถค้นพบพลังทางสังคมที่ชุมชนเคยใช้จากวรรณกรรมประจำถิ่นของตนเองสร้างขึ้นมา เพื่อจะได้มองเห็นความเปลี่ยนแปลงว่าการใช้วรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นเพื่อสร้างพลังทางสังคมเปลี่ยนแปลงมาอย่างไรตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และการเปลี่ยนแปลงนั้นเกิดขึ้นด้วยเหตุปัจจัยใด

การค้นพบตามประเด็นดังกล่าวจะทำให้โครงการวิจัยสามารถนำประวัติศาสตร์การใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นของชาวบ้านในชุมชน มาร่วมกันพิจารณาศึกษาเพื่อสร้างพลังทางสังคมที่สอดคล้องกับบริบทชุมชนในปัจจุบัน อันจะมีความหมายและความสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนในปัจจุบัน

ทั้งนี้พลังทางสังคมในความหมายเบื้องต้นครอบคลุมถึง 1) พลังที่ทำให้คนในสังคมรวมกันเป็นกลุ่มก้อน มีการพึ่งพาอาศัยกัน และทำให้กลุ่มสามารถทำกิจกรรมหรือกิจการต่างๆ ประสพผลสำเร็จ 2) พลังที่ทำให้ท้องถิ่นเกิดอัตลักษณ์ที่ชัดเจน ทำให้คนในท้องถิ่นรู้สึกว่าเป็นพวกเดียวกัน อยากทำอะไรให้ท้องถิ่นของตน ในขณะที่อัตลักษณ์ของท้องถิ่นดังกล่าวทำให้คนในท้องถิ่นอื่นรู้จักคนในท้องถิ่นนี้ และมีความสัมพันธ์ด้วยในลักษณะที่ให้ความสำคัญ 3) พลังที่ทำให้สิ่งที่ท้องถิ่นมี เช่น แหล่งทรัพยากรธรรมชาติ ผลผลิต ผลิตภัณฑ์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ งานประเพณี สถานที่สำคัญ วิถีชีวิต ได้รับการทำให้คุณค่าจากคนในถิ่นต่างๆ และอยากซื้อหาไปใช้ อยากมาเยี่ยมเยือน อยากมาเที่ยวชม เป็นต้น

โดยมีคำถามวิจัย 3 ข้อด้วยกัน คือ 1) ในอดีต มีการใช้วรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นเพื่อสร้างพลังทางสังคมอย่างไร มีกระบวนการสร้างอย่างไร มีเงื่อนไขอะไรของชุมชนที่เอื้อต่อการสร้างพลังทางสังคมดังกล่าว 2) การใช้วรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นเพื่อสร้างพลังทางสังคมเปลี่ยนแปลงมาอย่างไร เพราะเหตุใด และ 3) จะนำประวัติศาสตร์การใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมประจำถิ่นมาช่วยสร้างพลังทางสังคมที่สอดคล้องกับบริบทชุมชนในปัจจุบันได้อย่างไร

ด้านวัตถุประสงค์การวิจัย โครงการมุ่งหมายที่จะ 1) ศึกษากระบวนการการใช้วรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นสร้างพลังทางสังคมของชุมชนในอดีต และเงื่อนไขของชุมชนที่เอื้อต่อการสร้างพลังทางสังคมดังกล่าว 2) ศึกษาการเปลี่ยนแปลงการใช้วรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นในการสร้างพลังทางสังคมและเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลง และ 3) สร้างข้อเสนอแนวทางขับเคลื่อนให้เกิดการนำประวัติศาสตร์การใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นมาช่วยสร้างพลังทางสังคมที่สอดคล้องกับบริบทชุมชนในปัจจุบัน

งานวิจัยนี้ต้องการเสนอให้เห็นถึงพลังของวรรณกรรมท้องถิ่นที่สามารถสร้างสรรค์พลังทางสังคมลักษณะต่างๆ ได้ จึงได้เลือกกลุ่มชาวบ้านจากชุมชนที่หลากหลายในการขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อที่จะแสดงให้เห็นว่าหากชุมชนใดมีวรรณกรรมท้องถิ่นประจำชุมชนก็สามารถนำมาเป็นพลังขับเคลื่อนชุมชนได้ ชุมชนที่ขับเคลื่อนงานวิจัยดังกล่าวประกอบด้วยชุมชนต่อไปนี้

- 1) ชุมชน ต.ปันแต อ.ควนขนุน จ.พัทลุง
- 2) ชุมชนบ้านจันนา ต.ดอนทราย อ.ควนขนุน จ.พัทลุง
- 3) ชุมชนกงหรา อ.กงหรา จ.พัทลุง

4) ชุมชนสทิงพระ อ.สทิงพระ จ.สงขลา

โดยทั้ง 4 ชุมชน จะวิเคราะห์แง่มุมและเนื้อหาที่แตกต่างกันออกไป ขึ้นอยู่กับลักษณะเด่นของการใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมทั้งในอดีต และร่องรอยที่ยังคงหลงเหลืออยู่ในปัจจุบัน ทำให้มีโครงการย่อย 4 โครงการ ประจำ 4 ชุมชน โดยมีชื่อโครงการที่แสดงให้เห็นถึงขอบเขตในเชิงเนื้อหา ดังนี้

1) การเสริมสร้างศักยภาพชุมชนจัดการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมโดยกลุ่มคนหนุ่มสาว ผ่านวรรณกรรมเรื่อง แหมะเว-เมืองลิด

2) การสร้างเครือข่ายสายเลือดและญาติธรรมเพื่อเสริมพลังชุมชนจันนา ต.คอนทราย อ.ควนขนุน จ.พัทลุง โดยใช้ฐานวรรณกรรมเรื่อง นิราศวัดหรั่งแคบ

3) การฟื้นฟูอัตลักษณ์ชุมชนเพื่อเสริมศักยภาพชุมชนจัดการการท่องเที่ยวจากวรรณกรรมเรื่องสุทธิตถกรรมคำกาพย์-และนางสนทรา

4) ภาษาถิ่นได้กับการสร้างพลังให้กลุ่มผู้สูงอายุโดยใช้ฐานวรรณกรรมของพระครูวิจารณ์ศีลคุณ บ้านคอนคัน อ.สทิงพระ จ.สงขลา

ผลการศึกษาพบว่า การใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมประจำถิ่นในชุมชนบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาอาจแบ่งได้ออกเป็น 3 ยุคด้วยกัน คือ

1) การใช้ประโยชน์วรรณกรรมประจำถิ่นยุคก่อนทศวรรษ 2470 หรือยุควัฒนธรรมมุขปาฐะ

ยุคนี้เป็นช่วงเวลาที่ชุมชนบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา กำลังเริ่มต้นเข้าสู่ยุคของการพัฒนาเข้าสู่ศูนย์กลาง ห้วงเวลาของยุคเริ่มต้นจากช่วงทศวรรษ 2440 จนถึง 2460 ซึ่งเป็นช่วงสำคัญที่รัฐบาลกลางกำลังจัดสร้างระบบต่างๆ เพื่อกระชับอำนาจของศูนย์กลางให้เข้มแข็งมากขึ้น อันเป็นช่วงเริ่มต้นของการเตรียมชุมชนรอบลุ่มทะเลสาบสงขลาเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของความทันสมัยของความเป็นไทยในช่วงปลายยุคแรกและยุคถัดไป โดยมีบริบทการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญคือการพัฒนา ระบบคมนาคม การสื่อสาร การขยายตัวของตลาดการค้า การศึกษาสมัยใหม่ จนถึงการวางรากฐานของระบบราชการแบบรวมศูนย์

โดยในยุคนี้ มีการใช้ประโยชน์วรรณกรรมที่โดดเด่น 2 ลักษณะ คือ

- **วรรณกรรมประจำถิ่นในฐานะเครื่องแสดงความปรารถนาของปัจเจกบุคคล** โดยวรรณกรรมเป็นพื้นที่แสดงออกถึงเจตจำนงและความปรารถนาในชีวิตของปัจเจกบุคคลและชุมชน เมื่อวิเคราะห์ความปรารถนาร่วมกับบริบทการเปลี่ยนแปลงก็พบว่า วรรณกรรมเป็นทั้งเหตุและผลของความปรารถนาของประชาชนในการที่จะมีชีวิตที่ดีขึ้น พวกเขาใฝ่ฝันต่อความสำเร็จ มีความต้องการตอบสนองความเปลี่ยนแปลงของชุมชนและสังคมไทยโดยรวม เพื่อให้ตนมีชีวิตที่ดี ดำรงอยู่ในและนอกชุมชนได้อย่างมีศักดิ์ศรี วรรณกรรมในห้วงยุคนี้ จึงแสดงให้เห็นถึงการเคลื่อนไหวที่คลั่งคลั่งของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา

- **วรรณกรรมประจำถิ่นในฐานะเครื่องมือจดจำของชุมชน** ในประเด็นนี้ พบว่าวรรณกรรมเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านใช้เป็นเครื่องมือในการบันทึกและจดจำปรากฏการณ์สำคัญๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน เนื่องจากในวัฒนธรรมชาวบ้าน การจดบันทึกแบบลายลักษณ์จะมีความเข้มข้นแตกต่างจากวัฒนธรรมหลวง วรรณกรรมในยุคนี้ ซึ่งในช่วงต้นยุคยังคงอยู่ในวัฒนธรรมมุขปาฐะอยู่จึงกลายเป็นพื้นที่ของความทรงจำหลัก กระนั้นก็ดี ในช่วงปลายยุค แม้จะเริ่มเกิดวัฒนธรรมลายลักษณ์ที่แพร่หลายมากขึ้น การใช้วรรณกรรมเป็นพื้นที่ทรงจำก็ยังคงมีบทบาท โดยบทบาทนี้ก็ยังดำเนินไปในยุคต่อๆ มาอีกด้วย

2) การใช้ประโยชน์วรรณกรรมประจำถิ่นยุคการพิมพ์ท้องถิ่นเฟื่องฟู ทศวรรษ 2470-2500

ยุคนี้ความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่ก่อร่างขึ้นในยุคแรกนำพาสังคมบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาให้ยับเยินเคลื่อนเข้าไปสัมผัสและสัมพันธ์กับความทันสมัยภายนอกมากขึ้น เป็นยุคแห่งการพัฒนาของภาคใต้ที่เห็นได้ชัด การศึกษาที่ได้วางรากฐานมาเริ่มส่งผลให้เกิดการอ่านออกเขียนได้อย่างกว้างขวาง

โดยในยุคนี้ มีการใช้ประโยชน์วรรณกรรมที่โดดเด่น 2 ลักษณะด้วยกัน คือ

- **วรรณกรรมประจำถิ่นในฐานะเครื่องมือนำเสนอตัวตนของชุมชน** การใช้ประโยชน์ลักษณะนี้เป็นผลมาจากพัฒนาการของเทคโนโลยีการพิมพ์ที่เกิดขึ้นในช่วงปลายทศวรรษ 2460 และเฟื่องฟูมากขึ้นในช่วงทศวรรษ 2470-2480 บริบทของการพัฒนาในห้วงยุคนี้ เมื่อประกอบกับแรงปรารถนาที่จะมีชีวิตที่ดีขึ้นของผู้คน ทำให้ชาวชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาได้สัมพันธ์กับผู้อื่น

นอกชุมชนมากขึ้น วรรณกรรมประจำถิ่นจึงกลายเป็นเครื่องมือสำคัญในการนำเสนอตัวตนของท้องถิ่น เมื่อผสมโรงกับความก้าวหน้าของการพิมพ์ และการเติบโตของวัฒนธรรมการอ่าน อันเป็นผลมาจากการวางรากฐานการศึกษาสมัยใหม่ในช่วงยุคก่อนหน้า จึงทำให้มีอาชีพนักเขียน/กวีเกิดขึ้น ซึ่งจำเป็นจะต้องสร้างสรรค์เนื้อหาใหม่ๆ มากขึ้น วรรณกรรมประจำถิ่นที่มีเนื้อหา เรื่องราว บรรยายภาพ และคตินิยมเฉพาะถิ่นจึงถูกนำเสนอเข้าไปเพื่อตอบสนองความต้องการสินค้าใหม่ๆ ของตลาดหนังสือ-พิมพ์ดังกล่าว จึงกลายเป็นช่องว่างหรือจังหวะที่ทำให้ท้องถิ่นที่ไม่อยู่ในกระแสของการพัฒนาโดยตรงได้กลายเป็นที่รู้จักของชุมชนภายนอก เป็นการสร้างความรับรู้และสัมพันธ์ระหว่างชุมชนบนฐานของชุมชนจินตกรรม ที่แม้จะไม่เคยได้ไปสัมผัส แต่ก็รู้จักและรับรู้ถึงตัวตนของชุมชนนั้นๆ

- วรรณกรรมประจำถิ่นกับการสร้างเครือข่ายนอกพื้นที่ จากการใช้ประโยชน์ดังข้อข้างต้น ก็สัมพันธ์กับการใช้ประโยชน์ในลักษณะการสร้างเครือข่ายประชาชนนอกพื้นที่ชุมชนด้วย กล่าวคือ หนังสือ-พิมพ์นั้นเกิดขึ้นได้ก็ด้วยปัจจัยหลายๆ ฝ่าย ทั้งนักธุรกิจ นักเขียน ผู้ขายเครื่องพิมพ์ พนักงานเรียงพิมพ์ ผู้เขียน ผู้อ่าน และร้านค้า ซึ่งกระจัดกระจายออกไปในชุมชนเมืองทั้งสิ้น การที่นักเขียนในชุมชนสร้างสรรค์ผลงาน หรือแม้แต่ผู้อ่านในชุมชนได้อ่านผลงาน ก็ย่อมจะเกิดขึ้นจากการที่เขาเหล่านั้นออกไปสัมพันธ์กับบุคคลอื่นๆ การสร้างสรรค์ การผลิต (พิมพ์) และการเผยแพร่ วรรณกรรมประจำถิ่นในยุคนี้ จึงเป็นการสร้างเครือข่ายประชาชนเหนือพื้นที่ชุมชน ทำให้ขอบข่ายในชีวิตของชาวบ้านเจ้าของวรรณกรรมกว้างขึ้น ได้เรียนรู้ รับรู้ คนอื่นหรือความเป็นอื่นมากขึ้น อันย่อมส่งผลต่อการเรียนรู้ตัวตนตนเองอีกด้วย

3) การใช้ประโยชน์วรรณกรรมประจำถิ่นยุคการพิมพ์มุ่งสู่ศูนย์กลาง ทศวรรษ 2510-2550

ยุคนี้เป็นยุคของการพัฒนาสังคมไทยที่มีรายละเอียดซับซ้อนเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะการพัฒนาที่เร่งรัดเข้าสู่ความทันสมัย มุ่งสร้างเมือง และละทิ้งชนบท ให้ชนบทเป็นฐานทรัพยากรของเมือง ทำให้กรุงเทพฯ และหัวเมืองใหญ่ๆ กลายเป็นต้นแบบของการพัฒนาที่ทันสมัย

โดยในยุคนี้ มีการใช้ประโยชน์วรรณกรรมที่โดดเด่น 3 ลักษณะด้วยกัน คือ

- วรรณกรรมประจำถิ่นกับการกลืนตนเป็นพลเมืองไทย การใช้ประโยชน์ในลักษณะนี้ เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงของบริบทประวัติศาสตร์ว่าด้วยการพัฒนาที่สังคมไทยในช่วงทศวรรษ

2500 หรือปลายยุคที่ 2 พัฒนาตัวเองอย่างเร่งรัดไปสู่ความทันสมัย เข้มข้นมากขึ้น กรุงเทพมหานคร ได้กลายเป็นแบบอย่างของเมืองที่พัฒนาและทันสมัย วรรณกรรมประจำถิ่นภาคใต้ในยุคนี้สะท้อนความปรารถนาของประชาชนที่ข้ามภูมิภาคไปสู่การไผ่ผืนที่จะสัมผัสกับความทันสมัยแบบกรุงเทพฯ ทั้งในมิติสังคม เทคโนโลยี ตลอดจนศิลปะการพิมพ์หนังสือด้วย

- วรรณกรรมประจำถิ่นกับการใช้ประโยชน์ในฐานะพื้นที่ของความทรงจำทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของชุมชน การใช้ประโยชน์ลักษณะนี้มีรากฐานมาจากการใช้ประโยชน์ในฐานะเครื่องมือในการจดจำที่มีอยู่ในยุคที่ 1 แต่แตกต่างกันในแง่ที่ว่า การใช้เป็นเครื่องมือจดจำนั้นเป็นเพราะป้องกันการหลงลืมเหตุการณ์สำคัญๆ แต่การใช้ประโยชน์เพื่อสร้างความทรงจำ เกี่ยวข้องกับการเลือกสรรความทรงจำหรือสร้างความทรงจำใหม่เพื่อสนองประโยชน์และตัวตน การใช้วรรณกรรมเพื่อสร้างความทรงจำจึงไม่ใช่แรงผลักดันของความหวาดกลัวว่าจะจำไม่ได้เหมือนเก่าอีก แต่เป็นกระบวนการสร้างความปรารถนาของประชาชนเองที่มีสิทธิและอำนาจที่จะเลือกจำเลือกลืม และสร้างความทรงจำใหม่ของตนขึ้นมาเพื่อตอบสนองประโยชน์ของชุมชนและตัวตนปัจเจกบุคคล

- วรรณกรรมประจำถิ่นกับการสร้างมูลค่าใหม่ในบริบทการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การใช้ประโยชน์ในลักษณะนี้เป็นผลมาจากบริบทโลกาภิวัตน์ บริบททุนนิยม-บริโภคนิยม ที่ผลักดันให้นักท่องเที่ยวทวีจำนวนมากขึ้น สามารถเดินทางข้ามพรมแดนทางวัฒนธรรมมาท่องเที่ยวในต่างถิ่นอย่างไร้ข้อจำกัดอีกต่อไป ขณะเดียวกัน การท่องเที่ยวในแบบดั้งเดิม ที่เป็นการท่องเที่ยวชมธรรมชาติเริ่มถึงจุดอิ่มตัว จึงเกิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม/ประวัติศาสตร์ขึ้นมารองรับ ทำให้ท้องถิ่นกลายเป็นเป้าหมาย ท้องถิ่นจึงจำเป็นต้องสร้างตัวตนขึ้นใหม่เพื่อตอบสนองการท่องเที่ยวนี้ ในแง่นี้ วรรณกรรมประจำถิ่นจึงเข้ามามีบทบาทสำคัญ ทำให้ท้องถิ่นมีรากเหง้าทางประวัติศาสตร์ที่สัมผัสได้ มีตัวบทอ้างอิง สามารถสร้างเรื่องเล่าประกอบสินค้าท้องถิ่นประเภทต่างๆ ที่ชุมชนผลิตขึ้นขาย สร้างมูลค่ารายได้ให้แก่ชุมชน

ในการเสนอแนะแนวทางที่จะนำประวัติศาสตร์การใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมประจำถิ่นมาช่วยสร้างพลังทางสังคมที่สอดคล้องกับบริบทชุมชนในปัจจุบันนั้น คณะผู้วิจัยมีข้อเสนอว่าทั้งนักพัฒนาเอกชน นักวิชาการ นักวิจัย และตัวชาวบ้านเอง ควรจะปรับมโนทัศน์ในการมองชุมชนโดยไม่มองในลักษณะที่หยุดนิ่ง เป็นชุมชนแห่งแก่นสารที่ถูกพันอยู่ด้วยแก่นสารหนึ่งแก่นสารเดียว

แต่ควรพิจารณาชุมชนในฐานะชุมชนแห่งความเคลื่อนไหว ซึ่งมีศักยภาพที่จะเปลี่ยนแปลง และควบคุมปัจจัยที่เข้ามากระทบความคุ้นเคยของชุมชนได้ด้วยตัวเอง

การพิจารณาเช่นนี้ จะทำให้ผู้เกี่ยวข้องเห็นได้ว่าระบบคุณค่าของชุมชนทั้งในเชิงเศรษฐกิจ และเชิงวัฒนธรรมมีความหมายเชิงสัมพันธ์กับสถานที่และกาลเวลาเป็นอย่างยิ่ง และทั้งยังผันแปรเปลี่ยนไปตามแรงปรารถนาและแรงจูงใจของชาวบ้านในกิจกรรมต่างๆ ที่ตอบสนองต่อความปรารถนาความทันสมัย ความปรารถนาความสำเร็จ และความปกติสุขในบริบทที่เปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา

นายพิเชฐ แสงทอง

หัวหน้าโครงการวิจัย

20 สิงหาคม 2563

กิตติกรรมประกาศ

ศึกษาวิจัยเรื่อง “วรรณกรรมประจำถิ่นกับการรื้อฟื้นพลังทางสังคมในชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา” เป็นชุดโครงการวิจัยย่อยภายใต้ชุดโครงการใหญ่เรื่อง “ประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นกับการพัฒนาในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา” จึงเป็นโครงการที่ก่อตัว ดำเนินไป และสำเร็จเสร็จสิ้นลงด้วยความร่วมมือ และช่วยเหลือของบุคคลหลายๆ ฝ่าย

คณะผู้วิจัยขอขอบคุณ รศ.ยงยุทธ ชูแว่น ผู้ประสานงานชุดโครงการใหญ่ อาจารย์ประมวล มณีโรจน์ ที่ปรึกษา ที่ชักชวนเข้าร่วมการวิจัย คำชักชวนนี้อาจจะไม่เป็นผลหากไม่มี ดร.เลิศชาย ศิริชัย เป็นผู้ทรงคุณวุฒิท่านแรกๆ ที่แสดงข้อคิดเห็นต่อร่างโครงการอย่างจริงจังและเข้มข้นตั้งแต่ต้น

นอกจากนี้ ยังต้องขอบคุณผู้ทรงคุณวุฒิท่านอื่นๆ ที่ได้เสนอข้อคิดเห็นตลอดระยะเวลาการรายงานความก้าวหน้าระยะต่างๆ คือ ดร.อุทัย ดุลยเกษม ศ.ชวน เพชรแก้ว ศ.ดร.อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ ศ.เกียรติคุณ สายชล สัตยานุรักษ์ ดร.ชยันต์ วรรณนะภูติ ผศ.ดร.มาลี สิทธิเกรียงไกร อ.สาธิต ฤทธิชู ผศ.วิทยา อภรณ์ และ ดร.ณัฐพงศ์ จิตรนิรัตน์

ที่สำคัญและขาดเสียไม่ได้ก็คือ ชาวบ้านและนักวิจัยประจำชุมชนต่างๆ ทั้ง 4 ชุมชน ที่ช่วยกันเก็บรวบรวมข้อมูล เขียนรายงานการวิจัยในเล่มนี้ กระทั่งสำเร็จออกมาเป็นรูปเล่ม รวมทั้งบทบาทอันสร้างสรรค์ของนักวิจัยร่วมชุดโครงการทั้ง 5 โครงการที่ดูแลช่วยเหลือด้านข้อมูลเอกสาร คอยถามไถ่สารทุกข์สุกดิบ ช่วยเสนอแนะข้อคิดเห็นในบางประเด็น สร้างบรรยากาศผ่อนคลายให้การวิจัยได้ดียิ่ง

ขอบขอบคุณ พี่สม-ยุพา มาประสงค์ และ พี่อ้อย-อำไพ มณีโรจน์ ที่เป็นกองกำลังสนับสนุนที่พัก อาหารการกิน ในกิจกรรมระหว่างการจัดหลายครั้ง และทำให้บรรยากาศการวิจัยไม่ตึงเครียดไปด้วยเรื่องราววิชาการมากเกินไป ขอขอบคุณกิจกรรมการวิ่งออกกำลังกายตอนเช้าๆ ระหว่างการไปสัมภาษณ์รายงานความก้าวหน้าที่ร่วมกันสร้างสรรค์ขึ้นด้วย

คำนำ

รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์เรื่อง “วรรณกรรมประจำถิ่นกับการรื้อฟื้นพลังทางสังคมในชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา” นี้ เป็นความสำเร็จร่วมกันของนักวิจัยทั้งสิ้น 17 คน ที่มีบทบาททั้งเหมือนและแตกต่างกันไป ทั้งการเก็บรวบรวมข้อมูล การสัมภาษณ์ การถกเถียงวางประเด็น ตลอดจนการเขียน-เรียบเรียงจนออกมาเป็นรูปเล่มดังที่เห็นนี้

โดยเฉพาะในบทรายงานรายชุมชน บทที่ 3 เรื่อง การเสริมสร้างศักยภาพชุมชนจัดการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมโดยกลุ่มคนหนุ่มสาว ผ่านวรรณกรรมเรื่อง แหมะเว-เมืองสิด เป็นผลงานร่วมกันของนักวิจัย คือ บัญชา เตส่วน ประทุม เรืองฤทธิ์ ประสานต์ พรหมทอง และพิเชฐ แสงทอง

บทที่ 4 การสร้างเครือข่ายสายเลือดและญาติธรรมเพื่อเสริมพลังชุมชนจันนา ต.คอนทราย อ.ควนขนุน จ.พัทลุง โดยใช้ฐานวรรณกรรมเรื่อง นิราศวัดหรั่งแคบ มีนักวิจัยร่วมคือ สุขเกษม แสงทอง ภักดิ์ พันธุ์งาม จุฑารัตน์ แสงทอง และวิมลมาศ ปุจฉากุล

บทที่ 5 การฟื้นฟูอัตลักษณ์ชุมชนเพื่อเสริมศักยภาพชุมชนจัดการการท่องเที่ยวจากวรรณกรรมเรื่องสุทธิกรรมคำกาพย์-และนางสนทรา มีนักวิจัยร่วมคือ ยก ช่วยอินทร์ พระมหาเขยศักดิ์ สุนทรธมโม เบญจรัตน์ สวัสดิโรจน์ และพิเชฐ แสงทอง

บทที่ 6 ภาษาถิ่นได้กับการสร้างพลังให้กลุ่มผู้สูงอายุโดยใช้ฐานวรรณกรรมของพระครูวิจารณ์ศีลคุณ บ้านคอนคัน อ.สทิงพระ จ.สงขลา มีนักวิจัยร่วมคือ วัชรีย์ เพชรรัตน์ สาธร ดิษฐสุวรรณ พวงเพ็ญ ทิพย์มณฑิร และสุบิน วัฒนโร

สุดท้าย คณะผู้วิจัยหวังว่างานศึกษานี้ จะเป็นแรงบันดาลใจให้ชุมชนและผู้เกี่ยวข้องกับกระบวนการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นได้ค้นพบศักยภาพของท้องถิ่นในบริบทความเปลี่ยนแปลงของปัจจุบันและอนาคตที่ไม่สิ้นสุด

พิเชฐ แสงทอง

20 สิงหาคม 2563

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง “วรรณกรรมประจำถิ่นกับการรื้อฟื้นพลังทางสังคมในชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา” มุ่งศึกษา 4 ชุมชนที่เพื่อศึกษาบริบททางประวัติศาสตร์ของการใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมประจำถิ่นของชุมชนที่ได้เลือกสรร โดยวิเคราะห์บริบทและตัวบทวรรณกรรมนิยายกำลังพล “แหมะเว-เมืองสิด” อ.งหรา-ชะรัด จ.พัทลุง นิราศวัดหรั่งแคบ ต.คอนทราย อ.ควนขนุน จ.พัทลุง วรรณกรรมเรื่อง “สุทธิกรรมคำกาพย์” และ “นางสนทนา” ของชุมชนสนทนา ต.ปันแต อ.ควนขนุน จ.พัทลุง และวรรณกรรมเรื่อง “นิราศรับพัชนี” และ “ภายิตลุดสอนหลาน” ของ อ.สทิงพระ จ.สงขลา เพื่อจะได้นำมาเห็นความเปลี่ยนแปลงว่าการใช้วรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นเพื่อสร้างพลังทางสังคมเปลี่ยนแปลงมาอย่างไรตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และการเปลี่ยนแปลงนั้นเกิดขึ้นด้วยเหตุปัจจัยใด อันจะทำให้สามารถเสนอแนะแนวทางสร้างสรรค์พลังทางสังคมที่สอดคล้องกับบริบทการพัฒนาของชุมชนในปัจจุบัน โดยมีคำถามการวิจัย 3 ข้อด้วยกัน คือ 1) ในอดีต มีการใช้วรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นเพื่อสร้างพลังทางสังคมอย่างไร มีกระบวนการสร้างอย่างไร มีเงื่อนไขอะไรของชุมชนที่เอื้อต่อการสร้างพลังทางสังคมดังกล่าว 2) การใช้วรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นเพื่อสร้างพลังทางสังคมเปลี่ยนแปลงมาอย่างไร เพราะเหตุใด และ 3) จะนำประวัติศาสตร์การใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมประจำถิ่นมาช่วยสร้างพลังทางสังคมที่สอดคล้องกับบริบทชุมชนในปัจจุบันได้อย่างไร

การวิจัยมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษากระบวนการการใช้วรรณกรรมประจำถิ่นสร้างพลังทางสังคมของชุมชนในอดีต และเงื่อนไขของชุมชนที่เอื้อต่อการสร้างพลังทางสังคมดังกล่าว 2) ศึกษาการเปลี่ยนแปลงการใช้วรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นในการสร้างพลังทางสังคมและเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลง และ 3) สร้างข้อเสนอแนะทางขับเคลื่อนให้เกิดการนำประวัติศาสตร์การใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นมาช่วยสร้างพลังทางสังคมที่สอดคล้องกับบริบทชุมชนในปัจจุบัน

จากการศึกษาพบว่า การใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมประจำถิ่นของชุมชนในอดีตสัมพันธ์กับบริบทประวัติศาสตร์ที่ชุมชนเข้าไปเกี่ยวข้อง และการเรียนรู้ผ่านการมีปฏิสัมพันธ์กับปัจจัยภายนอกชุมชน รวมถึงวัฒนธรรมการเรียนรู้ที่มีความเปลี่ยนแปลงตลอดด้วย โดยพบว่าการใช้

ประโยชน์นี้มีความเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทดังกล่าว 3 ยุคด้วยกัน คือ 1) ยุควรรณกรรมมุขปาฐะ อยู่ระหว่าง พ.ศ.2440 ถึงทศวรรษ 2460 โดยการใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมในยุคนี้ เป็นการใช้ในฐานะเครื่องมือแสดงความปรารถนา และเครื่องมือในการจดจำของชุมชน ส่วนยุคที่ 2) ยุคการพิมพ์ ระหว่างทศวรรษ 2470-2500 เป็นช่วงที่เทคโนโลยีการพิมพ์พัฒนาสูงสุดในชุมชน มีการใช้ประโยชน์วรรณกรรมประจำถิ่นในฐานะเครื่องมือนำเสนอตัวตนของชุมชน และวรรณกรรมประจำถิ่นกับการสร้างเครือข่ายนอกพื้นที่ ยุคสุดท้าย 3) การใช้ประโยชน์วรรณกรรมประจำถิ่นยุคการพิมพ์มุ่งสู่ศูนย์กลาง ทศวรรษ 2510-2550 มีการใช้ประโยชน์วรรณกรรม 3 ลักษณะด้วยกัน คือ วรรณกรรมประจำถิ่นกับการกลืนตนเป็นพลเมืองไทย วรรณกรรมประจำถิ่นกับการใช้ประโยชน์ในฐานะพื้นที่ของความทรงจำทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของชุมชน และวรรณกรรมประจำถิ่นกับการสร้างมูลค่าใหม่ในบริบทการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

การใช้ประโยชน์วรรณกรรมประจำถิ่นในยุคต่างๆ ทำให้มองเห็นศักยภาพในการดึงพลังจากวรรณกรรมมาสร้างเสริมเป็นกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน คือ 1) การเสริมสร้างศักยภาพชุมชนจัดการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมโดยกลุ่มคนหนุ่มสาว ผ่านวรรณกรรมเรื่องแหมะเว-เมืองลิด 2) การสร้างเครือข่ายสายเลือดและญาติธรรมเพื่อเสริมพลังชุมชนจันนา ต.คอนทราย อ.ควนขนุน จ.พัทลุง โดยใช้ฐานวรรณกรรมเรื่อง นิราศวัดหรั่งแคบ 3) การฟื้นฟูอัตลักษณ์ชุมชนเพื่อเสริมศักยภาพชุมชนจัดการการท่องเที่ยวจากวรรณกรรมเรื่องสุทธิกรรมคำกาพย์-และนางสนทรา และ 4) ภาษาถิ่นได้กับการสร้างพลังให้กลุ่มผู้สูงอายุโดยใช้ฐานวรรณกรรมของพระครูวิจารณ์ศีลคุณ บ้านคอนคั่น อ.สทิงพระ จ.สงขลา

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทสรุปผู้บริหาร	ก
กิตติกรรมประกาศ	ข
คำนำ	ฅ
บทคัดย่อ	ญ
1. บทนำ	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของเรื่อง	1
1.2 คำถามวิจัย/วัตถุประสงค์การวิจัย	12
1.3 กรอบแนวคิดของการวิจัย	13
1.4 ขอบเขตการวิจัย	17
1.4.1 ขอบเขตด้านพื้นที่	18
1.4.2 ขอบเขตประเด็นเนื้อหา	18
1.4.3 ขอบเขตกลุ่มเป้าหมาย	19
1.5 วิธีดำเนินโครงการ	19
1.5.1 ส่วนการบริหารจัดงานวิจัย	19
1.5.2 ระเบียบวิธีวิจัย	22
1.6 ผลที่คาดว่าจะได้รับ	
2. ข้อมูลพื้นฐานของชุมชนและกรอบแนวคิดของการวิจัย	30
2.1 กรอบแนวคิดในการศึกษา	30
2.2 ลักษณะชุมชนศึกษาวิจัย และความสัมพันธ์กับวรรณกรรมประจำถิ่น	31
1) ชุมชนกงหรา-ชะรัด	32
2) ชุมชนจันนา	33

สารบัญ (ต่อ)

3) ชุมชนสนทรา-ปิ่นเต	37
4) ชุมชนสทิงพระ	39
3. การเสริมสร้างศักยภาพชุมชนจัดการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม	
โดยกลุ่มคนหนุ่มสาวผ่านวรรณกรรมเรื่อง แหมะเว-เมืองลิด ในชุมชนชะรัด-กงหรา	42
3.1 บริบททั่วไปของชุมชนชะรัด-กงหรา	42
3.2 ยุคที่หนึ่ง ก่อนทศวรรษ 2490	45
3.2.1 ชุมชนชะรัด-กงหราในบริบทประวัติศาสตร์ก่อนทศวรรษ 2490	45
3.2.2 วัฒนธรรมความบันเทิงของชุมชนกับการใช้ประโยชน์	
จาก “แหมะเว-เมืองลิด” ก่อนทศวรรษ 2490	61
3.2.3 “แหมะเว-เมืองลิด” กับประโยชน์ในการสร้างเครือข่ายทาง	
สังคมและวัฒนธรรมข้ามข้ามพื้นที่	63
3.2.4 การเรียนรู้บรรทัดฐานและระเบียบกฎเกณฑ์ของรัฐสมัยใหม่	
ผ่าน เมืองลิด (ขุนแก้ว) แหมะเว	64
3.2.5 บทสรุปประจำยุค	70
3.3 ยุคที่สอง ทศวรรษ 2490-2520	70
3.3.1 บริบทของชุมชนกับความสำคัญของวรรณกรรมเรื่อง	
เมืองลิด (ขุนแก้ว) แหมะเว ช่วงทศวรรษ 2490-2520	71
3.3.2 เมืองลิด (ขุนแก้ว) แหมะเว กับวัฒนธรรมความบันเทิง	
ของชุมชนเชิงเขา	81
3.3.3 เมืองลิด (ขุนแก้ว) แหมะเว กับการใช้ประโยชน์	
เพื่อการสื่อสารการผสมผสานทางวัฒนธรรม	84
3.3.4 เมืองลิด (ขุนแก้ว) แหมะเว ในฐานะมรดกทางวัฒนธรรม	
และการสร้างอัตลักษณ์ท้องถิ่น	90
3.3.5 บทสรุปประจำยุค	93

สารบัญ (ต่อ)

3.4. ยุคที่สาม ทศวรรษ 2530-ปัจจุบัน	95
3.4.1 บริบทของชุมชนกับความสำคัญของวรรณกรรมเรื่อง <i>เมืองสิด (ขุนแก้ว) แหะเว</i> ช่วงทศวรรษ 2530-ปัจจุบัน	96
3.4.2 วัฒนธรรมความบันเทิงและการใช้ประโยชน์วรรณกรรมของชุมชน ในช่วงทศวรรษ 2530-ปัจจุบัน	102
3.4.3 <i>เมืองสิด (ขุนแก้ว) แหะเว</i> กับการโหยหาอดีตของท้องถิ่น	102
3.4.4 <i>เมืองสิด (ขุนแก้ว) แหะเว</i> ในฐานะแหล่งอ้างอิงทางประวัติ และอัตลักษณ์สายสกุล	111
3.4.5 <i>เมืองสิด (ขุนแก้ว) แหะเว</i> ในฐานะ “ความรู้” และ “บ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมชุมชน”	116
3.4.6 บทสรุปประจำยุค	119
 4. การสร้างเครือข่ายสายเลือดและญาติธรรมเพื่อเสริมพลังชุมชนจันนา ต.คอนทราย	
อ.ควนขนุน จ.พัทลุง โดยใช้ฐานวรรณกรรมเรื่อง <i>นิราศวัดหรั่งแคบ</i>	122
4.1 บริบททั่วไปของชุมชนจันนา	122
4.2 ยุคที่หนึ่ง ก่อนทศวรรษ 2510	123
4.2.1 บริบทของชุมชนกับความสำคัญของวรรณกรรม เรื่อง <i>นิราศวัดหรั่งแคบ</i> ทศวรรษ 2510	123
4.2.2 วัฒนธรรมความบันเทิง กับการปรากฏตัวของ “ <i>นิราศวัดหรั่งแคบ</i> ”	137
4.2.3 “ <i>นิราศวัดหรั่งแคบ</i> ” การสร้างความทรงจำของชุมชนจันนา ยุคขยายตัว ช่วงก่อนทศวรรษ 2510	141
4.2.4 บทสรุปประจำยุค	149
4.3 ยุคที่สอง ทศวรรษ 2510-2530	151
4.3.1 บริบททางประวัติศาสตร์ของชุมชนกับความสำคัญของวรรณกรรม	

สารบัญ (ต่อ)

เรื่องนิราศวัดหรั่งแคบ ทศวรรษ 2510-2530	151
4.3.2 วัฒนธรรมความบันเทิงของชุมชนทศวรรษ 2510-2530	170
4.3.3 นิราศวัดหรั่งแคบ กับการสืบค้นและบันทึกเครือข่ายเครือข่าย	172
4.3.4 บทสรุปประจำยุค	178
4.4 ยุคที่สาม ทศวรรษ 2540-ปัจจุบัน	178
4.4.1 บริบททางประวัติศาสตร์ของชุมชนกับความสำคัญ ของวรรณกรรมเรื่องนิราศวัดหรั่งแคบ ทศวรรษ 2540-ปัจจุบัน	179
4.4.2 วัฒนธรรมความบันเทิงของชุมชนจันทนา ทศวรรษ 2540-ปัจจุบัน	189
4.4.3 นิราศวัดหรั่งแคบกับการสร้างเครือข่ายศิษย์พ่อท่านเผือก ระหว่างทศวรรษ 2540-ปัจจุบัน	190
4.4.4 บทสรุปประจำยุค	195
5. การฟื้นฟูอัตลักษณ์ชุมชนเพื่อเสริมศักยภาพชุมชนจัดการการท่องเที่ยว จากวรรณกรรม เรื่อง สุทธิกรรมคำกาพย์ และนางสนทนา ของชุมชนบ้านเต- สนทนา จ.พัทลุง	197
5.1 บริบททั่วไปของชุมชนสนทนา	198
5.2 ยุคที่หนึ่ง ก่อนทศวรรษ 2500	200
5.2.1 บริบทประวัติศาสตร์ของชุมชนกับสถานะของความรู้เรื่อง พระอุดมปิฎกก่อนทศวรรษ 2500	200
5.2.2 วัฒนธรรมความบันเทิงในชุมชนสนทาก่อนทศวรรษ 2500	213
5.2.3 การใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมประจำถิ่นในยุคก่อนทศวรรษ 2500 : การรื้อฟื้นประวัติศาสตร์ชุมชนผ่านการสืบค้นประวัติพระอุดมปิฎก	216
5.2.4 บทสรุปประจำยุค	217
5.3 ยุคที่สอง ทศวรรษ 2500-2530	217

สารบัญ (ต่อ)

5.3.1 บริบทของชุมชนกับความสำคัญของวรรณกรรมเรื่อง สุทธิกรรมคำกาพย์ ทศวรรษ 2500-2530	222
5.3.2 วัฒนธรรมความบันเทิงช่วงทศวรรษ 2500-2530	225
5.3.3 “พระอุดมปิฎก” และ “สุทธิกรรมคำกาพย์” กับการตามหาตัวตน ของคนสุนทราในบริบทชาติ	227
5.3.4 “นางสุนทรา” กับการตามหาตัวตนของคนสุนทราในบริบทท้องถิ่น	230
5.3.5 บทสรุปประจำยุค	234
5.4 ยุคที่สาม พ.ศ.2540-ปัจจุบัน	234
5.4.1 บริบทของชุมชนกับความสำคัญของวรรณกรรมเรื่อง สุทธิกรรมคำกาพย์ และนางสุนทรา ทศวรรษ 2540-ปัจจุบัน	238
5.4.2 วัฒนธรรมความบันเทิงช่วงทศวรรษ 2540-ปัจจุบัน	240
5.4.3 วรรณกรรมประจำถิ่นชุมชนสุนทรา กับประเพณีประดิดฐ์ ในบริบทสังคมร่วมสมัย	241
5.4.4 วรรณกรรมประจำถิ่นชุมชนสุนทรา กับการส่งเสริมการท่องเที่ยว เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม	253
5.4.5 บทสรุปประจำยุค	259
6. ภาษาถิ่นใต้กับการสร้างพลังให้กับผู้สูงอายุ โดยใช้ฐานวรรณกรรม ของพระครูวิจารณ์ศีลคุณ บ้านคอนคัน อ.สทิงพระ จ. สงขลา	263
6.1.บริบททั่วไปของชุมชน	263
6.2. ยุคที่หนึ่ง ก่อนทศวรรษ 2470	265
6.2.1 บริบทชุมชนและความสำคัญของ “ภายิตลูงสอนหลาน”	267
6.2.2 วัฒนธรรมความบันเทิงในชุมชนคอนคัน-สทิงพระ	271
6.2.3 “ภายิตลูงสอนหลาน” ในฐานะความบันเทิงของชุมชน	271

สารบัญ (ต่อ)

6.2.4	วรรณกรรมพระครูวิจารณ์ศีลคุณกับการสร้างและสืบทอดจริยธรรมในชีวิตประจำวัน	273
6.2.5	บทสรุปประจำยุค	274
6.3	ยุคที่สอง ทศวรรษ 2470 – 2520	275
6.3.1	บริบทชุมชนและความสำคัญของ “ภษิตลูงสอนหลาน” และ “นิราศรับพัชนี” ทศวรรษ 2480–2510	276
6.3.2	วัฒนธรรมความบันเทิงของชุมชนคอนกั้น–สทิงพระ	290
6.3.3	ภษิตลูงสอนหลานกับการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมและศาสนา	292
6.3.4	วรรณกรรมพระครูวิจารณ์ศีลคุณ กับคุณค่าด้านความบันเทิงและการสอนสั่ง	294
6.3.5	บทสรุปประจำยุค	300
6.4	ยุคที่สาม ทศวรรษ 2530 ถึงปัจจุบัน	301
6.4.1	บริบทชุมชนกับความสำคัญของวรรณกรรม	301
6.4.2	วัฒนธรรมความบันเทิงยุคทศวรรษ 2530–ปัจจุบัน	303
6.4.3	ภษิตลูงสอนหลาน กับสำนักท้องถิ่นนิยม	304
6.4.4	ภษิตลูงสอนหลาน กับกลุ่มเรียนรู้ภาษาจากวรรณกรรม	308
6.4.5	บทสรุปประจำยุค	311
7.	วรรณกรรมประจำถิ่นกับการรื้อฟื้นพลังทางสังคมในชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา	313
7.1	กรอบความคิดในการสังเคราะห์	313
7.2	สถานะของวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ในบริบทความสัมพันธ์กับรัฐ	322
7.3	การใช้ประโยชน์วรรณกรรมประจำถิ่นยุควรรณกรรมมุขปาฐะ	

สารบัญ (ต่อ)

ก่อนทศวรรษ 2470	325
7.3.1 บริบททางประวัติศาสตร์ของชุมชนก่อนทศวรรษ 2470	325
7.3.2 วรรณกรรมประจำถิ่นในฐานะเครื่องแสดงความปรารถนา ของปัจเจกบุคคลและชุมชน	333
7.3.3 วรรณกรรมประจำถิ่นในฐานะเครื่องมือการจดจำของชุมชน	341
7.4 การใช้ประโยชน์วรรณกรรมประจำถิ่นยุคการพิมพ์ท้องถิ่นเฟื่องฟู	
ทศวรรษ 2470-2500	345
7.4.1 บริบททางประวัติศาสตร์ของชุมชน ยุคทศวรรษ 2470-2500	346
7.4.2 วรรณกรรมประจำถิ่นในฐานะเครื่องมือนำเสนอตัวตนของชุมชน	355
7.4.3 วรรณกรรมประจำถิ่นกับการสร้างเครือข่ายนอกพื้นที่	365
7.5 การใช้ประโยชน์วรรณกรรมประจำถิ่นยุคการพิมพ์มุ่งสู่ศูนย์กลาง	
ทศวรรษ 2510-2550	374
7.5.1 บริบททางประวัติศาสตร์ทศวรรษ 2510-2550	375
7.5.2 วรรณกรรมประจำถิ่นกับการกลืนตนเป็นพลเมืองไทย	379
7.5.3 วรรณกรรมประจำถิ่นในฐานะพื้นที่ของความทรงจำ ทางประวัติศาสตร์ของชุมชน	387
7.5.4 วรรณกรรมประจำถิ่นกับการสร้างมูลค่าใหม่ในบริบทการท่องเที่ยว เชิงวัฒนธรรม	394
7.6 ข้อเสนอแนะทางการใช้วรรณกรรมประจำถิ่นเป็นพลังในการขับเคลื่อนเพื่อสร้าง ความเข้มแข็งของชุมชน	402
7.6.1 ข้อเสนอเรื่องสถานะของวรรณกรรมกับชุมชน	403
7.6.2 ข้อเสนอเรื่องการปรับฐานความคิดเกี่ยวกับวรรณกรรม กับความหลากหลายของผู้คน	405
7.6.3 ข้อเสนอเรื่องวรรณกรรมกับแรงปรารถนาและแรงงูใจ	

สารบัญ (ต่อ)

ไฟล์สัมฤทธิ์ของชุมชนและปัจเจกบุคคล	407
7.6.4 ข้อเสนอเรื่องวรรณกรรมกับความเข้มแข็งของชุมชน	409
8. บรรณานุกรม	412
ภาคผนวก ก บทความสำหรับการเผยแพร่	422
ภาคผนวก ข ภาพกิจกรรม	448
ภาคผนวก ค ตารางเปรียบเทียบกิจกรรมและผลที่ได้รับในการดำเนินการวิจัย	458

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของเรื่อง

ปรากฏการณ์จตุคามรามเทพที่เคยเกิดขึ้นในภาคใต้ในช่วงปี 2548-2550 แม้ว่าจะถูกมองว่าเป็นปรากฏการณ์พุทธพาณิชย์ ที่ทำให้แรงศรัทธากลายเป็นสินค้าเพื่อตอบสนองทุนนิยมบริโภค แต่มันก็ทำให้จังหวัดนครศรีธรรมราช และจังหวัดอื่นๆ ในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาคลั่งไคล้ไปด้วยอย่างที่ไม่เคยเป็นมาก่อน นิติสารสารคดี ซึ่งเป็นนิตยสารที่นำเสนอเกี่ยวกับการท่องเที่ยว ชีวิต และวัฒนธรรมอันดับ 1 ของไทยทำรายงานเรื่องจากปกประเด็นนี้ เนื้อหาให้รายละเอียดของปรากฏการณ์ว่า “เมืองทั้งเมืองตื่นขึ้นจากการหลับใหลอันยาวนานเพราะเทพองค์หนึ่ง” (จักรพันธ์ กังวาน, 2553) ผู้รู้ในแวดวงพระเครื่องกล่าวว่า จตุคามรามเทพนับเป็นวัตถุมงคลที่มีกระบวนการจัดสร้างพัฒนาไปอย่างถึงที่สุด นับตั้งแต่การออกแบบที่หลากหลาย มวลสารและวัตถุดิบที่นำมาผลิต กระทั่งพิธีกรรมที่พิสดารขึ้นทุกที มีพิธีปลุกเสกจตุคามฯ ตั้งแต่ในเรือรบจนถึงบนเครื่องบิน

ช่วงเวลานั้นคนทุกสารทิศหลั่งไหลไปยังเมืองนครศรีธรรมราชในฐานะต้นกำเนิดของจตุคามรามเทพ ทำให้ทั้งเมืองคึกคักครึกครื้นอย่างไม่เคยมีมาก่อน ทั้งจากพิธีกรรมและกิจกรรมนานาที่เกี่ยวข้องกับองค์เทพ และจากเม็ดเงินมหาศาลแพร่สะพัด เปรียบเสมือนเมืองนครตื่นจากการหลับใหลอันยาวนาน แม้ต่อมาในปี พ.ศ.2552 กระแสนี้จะซบเซาลง แต่ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากปรากฏการณ์นี้ก็คือ การเปลี่ยนแปลงภาพลักษณ์ของเมืองนครศรีธรรมราชจากเมืองแห่งธรรมะกลายเป็นเมืองธุรกิจศรัทธา การทำให้ความศรัทธากลายเป็นสิ่งที่มีมูลค่าและคุณค่า (จักรพันธ์ กังวาน, เรื่องเดิม)

นอกจากนั้น กระแสจตุคามรามเทพในห้วงเวลานั้นยังได้ก่อให้เกิดการเติบโตของเศรษฐกิจเมืองนครศรีธรรมราชอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน เทียบกับของสายการบินระดับชาติและระดับภูมิภาค ถูกจัดสรรเพิ่มขึ้นเพื่อรองรับนักท่องเที่ยว และผู้ศรัทธาองค์จตุคาม ในช่วงเวลา 2 ชั่วโมงต่อเที่ยว¹

¹ สถิติปี 2549 ทั้งปีสถิติผู้โดยสารที่ใช้บริการรวม 230,000 คน เที่ยวบินรวม 2,000 เที่ยวบิน เศษ ครึ่งปี 2550 (มกราคม-กรกฎาคม) ยอดผู้โดยสารทะลุยอดทั้งปีของปี 2549 จาก 8 เที่ยวบินต่อวัน ปัจจุบันที่ส่งผลให้มีผู้โดยสาร

สิ่งที่น่าสนใจ และไม่ค่อยได้รับการกล่าวถึงนักก็คือ จตุคามรามเทพนั้นเป็นตัวละครที่ถูกสร้างขึ้นมาจากวรรณกรรมประจำถิ่นของเมืองนครศรีธรรมราชเรื่อง *ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช* และ *ตำนานพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราช* วรรณกรรมทั้งสองเรื่องนี้กล่าวถึงประวัติและความเป็นมาของนครศรีธรรมราชและพระธาตุตั้งแต่โบราณ โดยตัวละครสำคัญคือพระเจ้าศรีธรรมโศกราช ซึ่งถูกเล่าประยुต์ให้กลายเป็นองค์จตุคามรามเทพในเวลาต่อมา โดยในกระบวนการเล่านั้น ได้สร้างพระเจ้าศรีธรรมโศกราชที่เดิมเป็นเพียงกษัตริย์ผู้อพยพไพร่พลหลบหนีการระบอบของไช้हां (พิเชฐ แสงทอง, 2559) ให้มีลักษณะอื่นๆ ระหว่างการเป็นเจ้าเมืองตามพรลิงก์ในประวัติศาสตร์ กับองค์เทพในความเชื่อ ทำให้จตุคามกลายเป็นวรรณกรรมประจำถิ่นนครศรีธรรมราชสำนวนใหม่ที่มีความเป็นปัจจุบัน อันสื่อให้เห็นถึงการที่ชุมชนสามารถใช้แก้ปัญหาที่ชุมชนประสบอยู่ได้อย่างชัดเจน

เป็นที่น่าสังเกตว่าภายหลัง แม้เมื่อกระแสจตุคามรามเทพตกลงแล้ว แต่ก็ไม่ได้ทำให้กลุ่มเครือข่ายผู้นิยมศิลปะพระเครื่อง ตลอดจนกลุ่มศรัทธาจตุคามแตกสลายลงไปด้วย หากยังมีเครือข่ายผู้สนใจศึกษาประวัติศาสตร์เมืองนครศรีธรรมราช เครือข่ายผู้ศรัทธาศิลปะพระเครื่อง (คหาฐ ทองไทย, 2561, สัมภาษณ์) และเครือข่ายเคลื่อนไหวทางสังคมอื่นๆ อีกหลายกลุ่มยังคงเคลื่อนไหวทำกิจกรรมต่าง เป็นเครือข่ายการเคลื่อนไหวใหม่ๆ ที่เป็นพลังทางสังคม เช่น ชมรมศรัทธาองค์พ่อจตุคาม ที่ใช้พลังความศรัทธาจตุคามรวบรวมคนทำกิจกรรมสาธารณะกุศล² กลุ่มศิลปินหอไตรโดยอดีตนักศึกษาวิทยาลัยช่างศิลป์ผู้ที่มีส่วนในการออกแบบศิลปะองค์จตุคามบางรุ่นยังทำกิจกรรมทางด้านศิลปะและสังคมสงเคราะห์อยู่จนปัจจุบัน (คหาฐ ทองไทย, 2561, สัมภาษณ์) กลุ่มเหล่านี้แม้เดิมจะถูกมองว่าเป็นกลุ่มนิยมพระเครื่องเป็นกลุ่มศรัทธา แต่การรวมตัวที่ไม่เลิกสลายไปแม้หลังกระแสเฟื่องฟูของจตุคามก็ทำให้กลุ่มเครือข่ายพัฒนาตัวเองไปเป็นกลุ่มผู้ศรัทธา กลุ่มศึกษาประวัติศาสตร์ และกลุ่มผู้สนใจพุทธศิลป์ กลุ่มเหล่านี้ไม่ได้จำกัดกิจกรรมเอาไว้เพียงสิ่งที่สนใจแกนหลักเท่านั้น แต่ยังขยายขอบเขตออกไปสู่การร่วมมือกันทำกิจกรรมการกุศล โดยมีสื่อสมัยใหม่เช่น

ใช้บริการนั้นมีจุดเริ่มต้นมาจากกระแสจตุคามรามเทพ แต่ต่อมาก็แตกออกไปเป็นเหตุผลอื่นๆ มากขึ้น เช่น การท่องเที่ยว การเดินทางกลับบ้านของคนในชุมชนรายรอบ

² เช่น มีกิจกรรมมอบทุนการศึกษาแก่เด็กนักเรียน เรียนดีแต่ยากจน ซึ่งทางชมรมศรัทธาองค์พ่อจตุคามรามเทพ ได้มอบทุนในทุกๆ ปีในโอกาสสมโภชศาลหลักเมืองนครศรีธรรมราช ชมรมศรัทธาองค์พ่อจตุคามรามเทพ ขอมอบรายได้จากการจัดสร้างเหรียญดวงดีโลกทรัพย์ ซึ่งทุกท่านได้ร่วมบูชาบริจาคทุนทรัพย์เข้าบูชาเหรียญดวงดีเพื่อร่วมบูรณะ สระน้ำรอบศาลหลักเมือง

Facebook และ Line สนับสนุน ส่งผลกระทบต่อความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมอย่างเห็นได้ชัด

ปรากฏการณ์อันต่อเนื่องดังกล่าว เป็นประจักษ์พยานแสดงให้เห็นว่าวรรณกรรมประจำถิ่นได้เข้ามามีบทบาทต่อการแก้ปัญหาของชุมชนท้องถิ่นอย่างสำคัญ วลีที่ว่า จตุคาม “ปลุกให้เมืองนครฯ ตื่นจากหลับใหล” สื่อให้เห็นสภาพของเมืองนครศรีธรรมราชที่ซบเซาในทุกๆ ด้านในช่วงก่อน พ.ศ.2548 โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจและการท่องเที่ยว เนื่องจากเป็นเมืองที่อยู่นอกเส้นทางการคมนาคมหลัก แต่จตุคามได้เปลี่ยนแปลงให้เมืองนครศรีธรรมราชกลายเป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจ ความศรัทธา พลิกเมืองนครศรีธรรมราช ให้กลายเป็นเมืองศูนย์กลางใหม่ ที่ผู้คนต้องมุ่งหน้าเข้าไป

ในแง่นี้ เราจึงจะเห็นได้ว่าวรรณกรรมประจำถิ่นได้เข้ามาช่วยแก้ไขปัญหาชุมชนโดยตรง ผ่านการที่ชุมชนปรับประยุกต์ใช้วรรณกรรมของตน โดยไม่ลืมที่จะนำมิติประวัติศาสตร์ของชุมชนที่สัมพันธ์กับวรรณกรรมประจำถิ่นเรื่องนั้นๆ มาเชื่อมโยงเป็นเครื่องมือเพื่อสร้างมูลค่า/คุณค่าและการยอมรับด้วย จึงเห็นได้ชัดถึงบทบาทของวรรณกรรมที่ถูกปรับใช้เพื่อประโยชน์อย่างเป็นปัจจุบันของชุมชนผู้เป็นเจ้าของวรรณกรรมนั่นเอง

การใช้ประโยชน์ดังกล่าว อีกนัยหนึ่งก็คือ การใช้วรรณกรรมเป็นฐานของการสร้างทุนทางสังคมนั่นเอง สุวรรณี คำมั่น และคณะ (2551, 2-3) ได้อ้างถึงความหมายของคำว่า *ทุนทางสังคม* โดยอ้างอิงนักวิชาการคนสำคัญคือ โรเบิร์ต ดี.พัทนาม (Robert D.Putnam) ว่า ทุนทางสังคมเป็นลักษณะเด่นขององค์กรทางสังคม เช่น ความไว้วางใจ บรรทัดฐาน และเครือข่าย ซึ่งสามารถปรับปรุงประสิทธิภาพของสังคม โดยการส่งเสริม เกื้อหนุน การร่วมมือกันในการดำเนินงานของชุมชนซึ่งกันและกัน อีกทั้งยังชี้ให้เห็นกระบวนการเกิดของทุนทางสังคมนั้น โดยเริ่มจากการที่ชาวบ้านในชุมชนมีระบบคิด ค่านิยมที่ดีร่วมกัน ดังนั้น ทุนทางสังคมในรูปเครือข่ายจึงจะส่งผลให้สามารถเกิดมรรคผลต่างๆ แก่ชุมชน 4 ลักษณะด้วยกัน คือ

- 1) การเพิ่มศักยภาพในการทำงานและช่วยลดต้นทุนในการทำงานได้มากกว่าการทำงานแบบปัจเจกชน
- 2) การเกิดจารีตประเพณีที่เกี่ยวกับการพึ่งพาอาศัยกันหรือต่างตอบแทน ทำให้องค์กรชุมชนเข้มแข็ง มีพลังมากขึ้น

3) เกิดความไว้วางใจระหว่างกันของคนในเครือข่าย ทำให้การติดต่อและระบบข้อมูลข่าวสารมีความสะดวกรวดเร็ว

4) มีการนำความสำเร็จร่วมกันในอดีตมาใช้ประโยชน์เพื่อสร้างความร่วมมือในอนาคต

มีการนิยามของการหยิบฉวยใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมประจำถิ่นอื่นๆ อย่างได้ผลในหลายชุมชนในประเทศไทย จากการสำรวจของผู้วิจัย พบว่ามีลักษณะการใช้แบบเด่นๆ อยู่ 3 ลักษณะด้วยกัน คือ การใช้ประโยชน์ในด้านการสร้างเครือข่ายพลังชุมชน การใช้ประโยชน์เพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจให้แก่ผลิตภัณฑ์ของท้องถิ่น (เช่น สินค้า OTOP และผลิตภัณฑ์พื้นบ้าน) และ การใช้ประโยชน์เพื่อการรื้อฟื้นหรือประกอบสร้างอัตลักษณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน

1) การใช้ประโยชน์เพื่อการสร้างเครือข่ายพลังชุมชน

นอกจากกรณีของการเกิดกลุ่มทางสังคมกลุ่มใหม่ๆ ที่เป็นผลกระทบในทางเปลี่ยนแปลงมาจากวรรณกรรมจุลศตวรรษที่ได้อีกแล้ว กรณีของชมรมพิทักษ์ป่าผาคำในเขตอำเภอคลองหอยโข่งก็เป็นที่น่าสนใจ เนื่องจากกลุ่มเคลื่อนไหวเพื่ออนุรักษ์และพิทักษ์ป่ากลุ่มนี้ปัจจุบันขยายเครือข่ายและกิจกรรมออกไปอย่างกว้างขวาง

กลุ่มพิทักษ์ป่าผาคำ เกิดขึ้นจากการรวมตัวของชาวบ้านผู้รู้เห็นความเสื่อมโทรมของป่าไม้ในชุมชน ประกอบกับพวกเขาบางส่วนได้เข้าร่วมและรับรู้เรื่องราวการเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์ในช่วงทศวรรษ 2500-2520 ทำให้เกิดเรื่องเล่ามุขปาฐะประจำถิ่นเกี่ยวกับเรื่องนี้ เรื่องเล่าประจำถิ่นนี้เป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ชุมชนของพวกเขาสร้างความตระหนักและทำให้เห็นว่า พวกเขายังสามารถรักษาและสืบทอดจิตสำนึกในการพิทักษ์ปกป้องสังคมอันเป็นจิตสำนึกส่วนหนึ่งของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยในอดีตเอาไว้ได้ เมื่อเห็นสถานการณ์ที่ถดถอยลงของป่าไม้ในชุมชนจึงเกิดการรวมตัวกันบนฐานของจิตสำนึกสาธารณะแบบที่ปรากฏในเรื่องเล่า มีคนรุ่นใหม่เข้ามาร่วมรับรู้และสืบทอดจิตสำนึกนี้ผ่านการรับฟังเรื่องราวปฏิบัติการของคอมมิวนิสต์ชุมชน ฟันชีพให้กับเรื่องเล่าใหม่เสมือนกับเป็นความจริงที่เพิ่งเกิดขึ้น³ พวกเขาจึงสวมบทบาทของตัวเองเข้าไปในเรื่องเล่าที่ถูกฟื้นฟูถ่ายทอดกันด้วย สร้างเครื่องแบบการแต่งกายในการปฏิบัติการพิทักษ์ป่าให้มีลักษณะคล้ายคลึงกับที่ถูกบรรยายในเรื่องเล่า (ชุดทหารป่า ดาวแดง) และใช้ภาษาเรียกกันแบบที่

³ การเล่าเรื่องราวความทรงจำระหว่างคนต่างรุ่นนั้น ในแนวคิดหลังความทรงจำ (postmemory) เห็นว่าเป็นการฟื้นฟูกลับมาใหม่ของเรื่องเล่า และการสร้างความทรงจำใหม่

สมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์เคยใช้ (เช่น สหาย เข้มมุง เป็นต้น) และเข้าร่วมเป็นสมาชิกชมรมปฏิบัติงานป้องกันการรุกรานป่าอย่างแข็งขัน ส่งผลกระทบในเชิงการเปลี่ยนแปลงให้ชุมชนได้รับการยอมรับในฐานะชุมชนอนุรักษ์ เกิดกิจกรรมเกี่ยวกับการอนุรักษ์และสร้างมูลค่าขึ้นอีกมากมาย เช่น การจัดกิจกรรมค่ายท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ การจัดคอนเสิร์ตเพื่อระดมทุนช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาสต่างๆ เป็นต้น

2) การใช้ประโยชน์เพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจให้แก่ท้องถิ่น

การใช้ประโยชน์ในลักษณะนี้มีให้เห็นมากมายในชุมชนเขตภาคกลาง และภาคอีสาน แต่ในภาคใต้ ยังไม่เห็นมากนัก กล่าวคือ ชุมชนและชาวบ้านใช้วรรณกรรมประจำถิ่นไปสร้างมูลค่าเพิ่มและคุณค่าเพิ่มให้กับสินค้าชุมชน เช่น สินค้า OTOP และผลิตภัณฑ์พื้นบ้าน โดยการสร้างในลักษณะนี้จะมี 3 แบบ คือ

2.1) การสร้างมูลค่าเพิ่มด้วยการใช้วรรณกรรมเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ ดังเช่น ผลิตภัณฑ์ดินสอพอง ของชาวบ้านหินสองก้อน อ.เมือง จ.ลพบุรี ใช้วรรณกรรมประจำถิ่นที่เล่าว่า เมื่อครั้งแรกสร้างเมือง พระรามแผลงศรมาตกที่หมู่บ้านนี้ ศรพระรามร้อนแรงเหมือนไฟ ดินแฉะนี้จึงสุกพองเป็นสีขาว ชาวบ้านจึงผลิตสินค้าดินสอพองขึ้นพร้อมกับแพร่กระจายเรื่องเล่านั้นผ่านการตีพิมพ์วรรณกรรมแจกจ่ายเพื่อทำให้ดินสอพองของชุมชนมีมูลค่าและคุณค่าสูงขึ้น (อภิสิทธิ์ เกษมผลกุล, 2558, 41) นอกจากนี้ ก็ยังมีการผลิตสินค้าที่ระลึกจากตัวละครในวรรณกรรมประจำถิ่นต่างๆ เช่น ขุนช้าง ขุนแผน นางพิม เป็นต้น

2.2) การสร้างมูลค่าเพิ่มด้วยการใช้วรรณกรรมและเรื่องเล่าเป็นส่วนหนึ่งของการประชาสัมพันธ์ท้องถิ่น อันจะทำให้คุณสมบัติของสินค้าชุมชนมีความเก่าแก่ มีความน่าเชื่อถือ สอดคล้องกับคุณสมบัติ หรือมีความศักดิ์สิทธิ์ วรรณกรรมที่ใช้สำหรับการนี้อาจจะเป็นวรรณกรรมประวัติศาสตร์ประจำท้องถิ่น เช่น ตลาด 300 ปีในจังหวัดฉะเชิงเทราที่สัมพันธ์กับเรื่องเล่าเก่าแก่ของชุมชน หรือตลาดกรือเซะ 700 ปีในเขต อ.เมือง จ.ปัตตานี ที่เป็นผลผลิตจากตำนานมัสยิดกรือเซะ/ตำนานลิ้มกอเหนี่ยว ส่งผลกระทบต่อการขยายตัวของเศรษฐกิจชุมชนกรือเซะและใกล้เคียง เพราะชุมชนได้สร้างตลาดบนฐานของการเชื่อมโยงคุณค่าของตัวเองเข้าไปในประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ตลาดที่มีเรื่องเล่ามีพลังในการดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เข้ามาจับจ่ายซื้อหาในชุมชนกรือเซะได้ แม้จะมีข่าวเหตุการณ์ความรุนแรงรายวันคอยข่มขวัญอยู่ก็ตาม

การสร้างมูลค่าเพิ่มดังนี้ ยังอาจเห็นได้ผ่านกิจกรรมการผลิตเหล้าสาโทของชุมชนผลิตเครื่องคัมพื้นบ้านในจังหวัดสุพรรณบุรีที่ใช้ชื่อ “ขุนแผน” เป็นยี่ห้อสาโท เพื่อดึงเอาคุณสมบัติความเป็นคนมีเสน่ห์มาสัมพันธ์กับลูกค้าผู้อุดหนุนเหล้า หรือขนมโมจิสูตรสงครามโลกครั้งที่ 2 ของจังหวัดนครนายกที่ใช้เรื่องเล่าเกล้าน้ำตาลระหว่างหญิงสาวชาวนครนายกกับนายทหารญี่ปุ่น⁴ หรือในชุมชนตะเคียน อ.ระโนด จ.สงขลา ที่เป็นแหล่งผลิตเหล้าชุมชน โดยอาศัยเรื่องเล่าหรือตำนานเหล้าตะเคียนที่บอกเล่าสืบต่อกันมานานเป็นฐานในการสร้างคุณค่าและการยอมรับ

2.3) การสร้างวรรณกรรมและเรื่องเล่าให้ผูกโยงกับกรรมวิธีการผลิต เช่น ความซับซ้อนของการผลิต ความยากลำบากในการหาวัตถุดิบ การปรุง การผลิตต่างๆ ที่ไม่มีผู้ใดสนใจผลิตแล้ว (เจ้าเดียว) เพื่อสร้างคุณค่าและความสำคัญให้กับผลผลิต เช่น ผลิตภัณฑ์เครื่องกระจุยของชุมชนทะเลน้อย ที่เน้นเรื่องเล่าที่สัมพันธ์กับการจักสานด้วยมือและการคัดเลือกกระจุยพันธุ์ดีพันธุ์ท้องถิ่น และการรวมกลุ่มอาชีพ เป็นต้น

⁴ ขนมโมจิเป็นขนมโบราณของญี่ปุ่น เรื่องเล่าประจำจังหวัดนครนายกได้ทำให้ขนมนี้มีความเชื่อมโยงกับจังหวัดอย่างลึกซึ้ง โดยเรื่องเล่าว่ากองทัพของญี่ปุ่นมาตั้งฐานทัพที่นครนายก ชาวบ้านในอำเภอใกล้เคียงก็พากันมาขาย หนึ่งในนั้นก็ป็นสาวน้อยบ้านนาชื่อพันนาวัย 18 ปี ที่ขายขนมพื้นบ้าน เช่น ซาลาเปาทอด กุ้งทอดให้กับทหารญี่ปุ่น จนสาวน้อยพันนาได้รู้จักสนิทสนมกับแพทย์ทหารญี่ปุ่นนามว่า ซาโต้ เมื่อสนิทกัน ซาโต้ก็ได้สอนพันนาทำขนมโมจิ ซึ่งลักษณะของขนมโมจิที่ทหารญี่ปุ่นสอนเป็นขนมที่ทำจากแป้งข้าวเหนียว มีไส้เป็นถั่วแดงกวน นำมาห่อกันแล้วนำไปต้มจนสุก หลังจากนั้นนำมาคลุกด้วยแป้งเพื่อป้องกันไม่ให้ขนมติดกัน รสชาติจะหวานนำนิดหน่อย สาวชาวบ้านก็ทำขนมโมจิให้ทหารหนุ่มชิม ปรากฏว่าซาโต้ประทับใจมากและบอกว่าเป็นขนมโมจิที่อร่อยที่สุดเท่าที่เขาเคยกินมาเลยทีเดียว อีกทั้งยังบอกกับพันนาว่า ให้ถือว่าขนมโมจิเป็นตัวแทนของเขา ถ้าคิดถึงเขาเมื่อไรให้เธอทำขนมโมจิกินเพื่อระลึกถึงเขาได้เสมอ หลังจากนั้นไม่นาน กองทัพญี่ปุ่นก็ย้ายฐานทัพไปอยู่ที่อื่น ปลอຍให้พันนาทำขนมโมจิเฝ้ารอนรัก เน้นนานเข้าก็ยังไร้แววของซาโต้ พันนาก็เลยทำขนมโมจิขายให้ชาวบ้านได้กินกันถ้วนหน้า แต่จู่ ๆ วันหนึ่งก็มีทหารไทยมาสั่งห้ามไม่ให้ขาย ห้ามทำ และห้ามกินขนมโมจิอีกต่อไป เพราะเป็นขนมญี่ปุ่น นับจากวันนั้นเป็นต้นมา ขนมโมจิก็ค่อย ๆ เลือนหายไป ตำนานนี้ สร้างคุณค่าให้ขนมโมจิมีความเป็นดั้งเดิม (ใกล้ชิดกับญี่ปุ่นซึ่งเป็นต้นแบบ) มากกว่าขนมโมจิของพื้นที่อื่น โดยเฉพาะของ จ. นครสวรรค์ ซึ่งมีชื่อเสียงเคียงคู่กันกับนครนายก

3) การใช้ประโยชน์เพื่อการรื้อฟื้นหรือประกอบสร้างอัตลักษณ์ทางสังคมและวัฒนธรรม ของชุมชน

การใช้ประโยชน์ในลักษณะนี้ก่อผลทั้งในแง่จิตสำนึก และพฤติกรรม เป็นการใช้ประโยชน์เพื่อเสริมพลังตัวตนให้แก่ชุมชน ดังเช่น วรรณกรรมเรื่อง *เจ้าแม่อยู่หัว* ของชุมชนเจ้าแม่อยู่หัว อ.เชียรใหญ่ จ.นครศรีธรรมราช ที่ถูกสานถักทอโดยกลุ่มชาวบ้านนักวิจัย เกิดความเคลื่อนไหวของชาวบ้านและเยาวชนในการสนใจศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เกิดเครือข่ายผู้ศึกษาเพื่อประโยชน์สาธารณะ โดยใช้เจ้าแม่อยู่หัวเป็นสัญลักษณ์ของกลุ่ม ดำเนินเจ้าแม่อยู่หัวที่สมบูรณ์ขึ้น ทำให้ชาวบ้านในพื้นที่สามารถมีแหล่งอ้างอิงถึงความเป็นมาของตัวเอง สามารถแทนค่าและแทนความหมายสถานที่ วัตถุโบราณ และโบราณสถานในชุมชนได้ ทำให้สิ่งเหล่านั้นมีคุณค่าขึ้น กระทั่งเกิดความรู้สึกมีส่วนร่วมและเป็นเจ้าของสมบัติสาธารณะ

จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่า ได้มีการใช้ประโยชน์วรรณกรรมเพื่อชุมชนกันมาอย่างยาวนาน หลากหลายลักษณะ ลักษณะเด่นของการใช้ประโยชน์ของชาวบ้านนั้นไม่ใช่เพียงการอ่านในใจ แต่เป็นการประยุกต์ใช้เพื่อประโยชน์ด้านต่างๆ ทั้ง 3 ด้านดังได้กล่าวมาแล้ว ทั้งหมดนี้ก่อให้เกิดผลกระทบแก่ชุมชน และสร้างความเปลี่ยนแปลงให้แก่ชุมชนทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม

การที่วรรณกรรมสร้างคุณค่าและมูลค่าเพิ่มให้แก่สินค้าท้องถิ่น ก็เท่ากับสร้างพลังและยกระดับสินค้าขึ้นให้เป็นที่ต้องการของผู้บริโภคมากขึ้น ทำให้เกิดมรรคผลในทางเศรษฐกิจการบริการ ซึ่งคนท้องถิ่นจะได้ผลประโยชน์อย่างถ้วนหน้ากันในฐานะที่เป็นผู้เข้ามามีส่วนแบ่งในธุรกิจบริการ อันจะส่งผลกระทบต่อการเติบโตของเศรษฐกิจท้องถิ่นได้ในขณะเดียวกัน ซึ่งถือได้ว่าวรรณกรรมประจำถิ่นได้กลายมาเป็น *ทุนทางเศรษฐกิจ* ของชุมชนท้องถิ่น

ส่วนอีกด้านหนึ่ง วรรณกรรมก็สามารถเสริมคุณค่าให้กับการท่องเที่ยวในท้องถิ่น ทำให้มีสำนึกใช้ทรัพยากรอย่างมีคุณค่า บนฐานของการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ทั้งในแง่อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติท้องถิ่น และอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น ผลจากการนี้นอกจากจะเป็นการกระชับความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่จัดการการท่องเที่ยวแล้ว ยังจะช่วยส่งเสริมให้เกิดสำนึกในการใช้ทรัพยากรในชุมชนอย่างสมประโยชน์และสมคุณค่า ชาวบ้านรู้จักการสร้างสรรค์การใช้ จึงกล่าวได้ว่า วรรณกรรมประจำถิ่นมีฐานะเป็นเครื่องมือในการสร้าง *พลังทางสังคม* ที่มีคุณค่าต่อสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมชุมชน

บทบาทในการสร้างพลังทางสังคมของวรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นของชุมชนในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลามีมาอย่างยาวนานในประวัติศาสตร์ มีงานศึกษาเกี่ยวกับวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้หลายเรื่องที่แสดงให้เห็นถึงบทบาทและความสำคัญของการใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมประจำถิ่นของชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาในอดีต เช่น งานศึกษาของสุธิวงศ์ พงษ์ไพบูลย์ เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สื่ออยู่ในวรรณกรรมท้องถิ่น การศึกษาเพื่อเชื่อมโยงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับสังคมและเศรษฐกิจชุมชนจากวรรณกรรมในยุคการพิมพ์ ของวินัย สุกใส (2546) งานศึกษาเหล่านี้ไม่เพียงแต่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญและสัมพันธ์ของวรรณกรรมต่อประวัติศาสตร์ชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา แต่ทว่ามันยังเป็นหลักฐานที่พอจะยืนยันให้เห็นได้ว่า วรรณกรรมนั้นมีบทบาทต่อชุมชนทั้งในแง่ของการใช้ประโยชน์เป็นเป็นรูปธรรมและการกล่อมเกลาลोकทัศน์และชีวิตทัศน์ เราจะเห็นได้ว่าในบริบทประวัติศาสตร์บทบาทสำคัญประการหนึ่งของวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลา ก็คือการร้อยรัดและสร้างพลังให้แก่ชุมชน โดยจะกล่าวถึงในรายละเอียด คือ

1) ในอดีตนั้น วรรณกรรมท้องถิ่นเป็นช่องทางความบันเทิงหนึ่งในไม่กี่อย่างของชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ในช่วงยุคก่อนการแพร่หลายของการพิมพ์ที่เกิดขึ้นในภาคใต้เมื่อปลายทศวรรษ 2460 การเสพวรรณกรรมท้องถิ่นจะมีลักษณะการเสพแบบรวมหมู่ คือการที่มีผู้รู้หนังสือและมีทักษะในการสวดขับจะเป็นผู้นำสวดวรรณกรรมให้กับที่ประชุมชนซึ่งเหน็ดเหนื่อยมาจากการทำงานเกษตรกรรมในแต่ละวันรับฟัง ทำนองการเล่าเรื่องด้วยการขับบทร้อยกรองอย่างมีจังหวะจะโคนหรืออ่านเป็นทำนองเสนาะ การเสพความบันเทิงจากวรรณกรรมดังกล่าวนี้เป็นวิธีการผ่อนคลายความเหน็ดเหนื่อยจากภารกิจงาน เปรียบเสมือนการเติมพลังเพื่อเสริมศักยภาพให้กับทำกิจกรรมอื่นๆ ตลอดจนการทำงานในวันรุ่งขึ้นต่อไป

การเสพวรรณกรรมในประวัติศาสตร์ชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา ยังเป็นช่องทางหนึ่งของชาวบ้านที่จะได้เรียนรู้หรือรับรู้สิ่งใหม่ๆ ซึ่งเกิดขึ้นนอกชุมชนอีกด้วย ซึ่งลักษณะเช่นนี้เกิดขึ้นจากการอ่านหรือฟังวรรณกรรมประเภทนิราศที่ขับกล่อมกันในชุมชน โดยเฉพาะในช่วงทศวรรษ 2480-2500 ที่เกิดวรรณกรรมนิราศขึ้นอย่างมากมายในชุมชน (พิเชฐ แสงทอง, 2545, 35) ภูมิศาสตร์ชุมชนที่หลากหลาย มีทั้งทะเล ป่าเขา และทุ่งนา ในพื้นที่กว้างขวางไม่มาก ก็เอื้อให้กับการปะทะประสานทางสังคมและวัฒนธรรม กระตุ้นให้เกิดการเดินทาง เพื่อสัมผัสกับสิ่งแปลกตาแปลกใจ ชิดใกล้กับความเปลี่ยนแปลงที่แปลกหูแปลกตา การเรียนรู้ใหม่ๆ รู้จักโลกที่ไกลออกไปจากชุมชนผ่าน

วรรณกรรมดังกล่าว จึงเป็นการสร้างประสบการณ์ทางลัดชาวบ้าน เตรียมพร้อมให้พวกเขาสามารถเผชิญกับความแปลกใหม่และแก้ปัญหาได้เมื่อต้องพบเจอด้วยตนเองจริงๆ ได้

2) วรรณกรรมประจำถิ่น เป็นบ่อเกิดของจารีตประเพณีที่เกี่ยวกับการพึ่งพาอาศัยของชุมชน กล่าวคือ วรรณกรรมประจำถิ่นจะเป็นแหล่งอ้างอิงของความเชื่อ คตินิยม ประเพณี และพิธีกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน กระทั่งได้รับการปฏิบัติสืบต่อกันไปจนกลายเป็นจารีต ในบริบทประวัติศาสตร์ชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา โดยเฉพาะในช่วงก่อนทศวรรษ 2530 จึงปรากฏให้เห็นการใช้วรรณกรรม นอกจากการเสพเพื่อความบันเทิง การสร้างเพื่อการจดจำเรื่องราว การสร้างเพื่อสอนสั่ง แล้ว วรรณกรรมประจำถิ่นยังถูกใช้เพื่อผลิตซ้ำความเชื่อ ประเพณีจารีต และธำรงอัตลักษณ์ความเป็นชุมชนและเครือญาติ ซึ่งรวมทั้งการขับร้องกันในครัวเรือนเพื่อกล่อมและขัดเกลาเด็ก อีกทั้งยังมีวรรณกรรมอีกจำนวนหนึ่งที่ทำหน้าที่สอนสั่งโดยตรงเพื่อควบคุมประพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชน อย่างเช่น การจารีตการนับสายตายายโนราในประเพณีโนราโรงครู จากตำนานเรื่องท่านขุนศรีทรา ของชาวบ้านท่าแค จ.พัทลุง ประเพณีตายายย่านที่เกิดขึ้นจากวรรณกรรมตำนานเรื่องนางเลือดขาว ของชาวบ้านตำบลท่าคูระ อ.สทิงพระ จ.สงขลา ประเพณีนี้เหล่านี้สร้างความเชื่อและจารีตเกี่ยวกับการนับญาติกันทางสายเลือดศิลปินและญาติบนฐานคติความเชื่อที่ชาวบ้านมีต่อนางเลือดขาวเหมือนกัน ทั้งสองประเพณีที่ยกตัวอย่างนี้ ชาวบ้านได้ดำเนินการสืบเนื่องกันมาในประวัติศาสตร์ร่วมครึ่งทศวรรษ และยังมีความสืบเนื่องอยู่จนถึงปัจจุบัน

3) ผลจากการเสพวรรณกรรมในฐานะความบันเทิง หรือความสำนึกร่วมกันในฐานะพวกพ้องหรือเครือญาติดัง 2 ข้อข้างต้น จะกลายเป็นเครื่องมือในการหล่อหลอม หรือเชื่อมโยงผูกพันให้เกิดความสัมพันธ์ในเชิงเครือญาติและเครือขาย เกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ผนึกแน่นพลังกำลังประชาชนและชุมชน ทำให้มีศักยภาพที่จะดำเนินการทางสังคมได้อย่างมีพลัง ดังเช่น ในอดีต กรณีชุมชนชาวนาในจังหวัดพัทลุง จังหวัดตรัง และจังหวัดนครศรีธรรมราช ที่ถูกเชื่อมโยงผ่านวรรณกรรมตำนานเรื่อง พระนางเลือดขาว และตำนานพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราช โดยในประวัติศาสตร์ คนจะเชื่อถือในอนุภาคของตำนานที่บอกเล่าถึงการเดินทางเพื่อแสวงบุญของพระนางเลือดขาวจากจังหวัดพัทลุงไปสู่ตรัง ภูเก็ต นครศรีธรรมราช และสงขลา ทำให้เกิดเครือขายศรัทธาต่อพระนางเลือดขาว ในลักษณะของเครือขายสัมพันธ์ที่อยู่เหนืออาณาบริเวณทางการปกครองของรัฐ หรือตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช ที่อนุภาคเรื่องที่เล่าถึงเรื่องราวของเหล่าผู้ศรัทธาทั่วสารทิศ ได้ขนเอาสมบัติเงินทองเดินทางไปเพื่อร่วมบูรณะบำรุงพระบรมธาตุ แต่ต้อง

ผิดหวังเพราะทราบข่าวว่าพระบรมธาตุสร้างสำเร็จแล้ว พวกเขาจึงปักหลักตั้งถิ่นฐานอยู่ ณ ที่ตรงนั้นจนกลายเป็นกำเนิดชุมชนหลายๆ แห่ง เช่น ตำนานบ้านพรุพ้อ ตำนานบ้านขอนแก่น ตำนานบ้านเขาพระทอง เป็นต้น (พิเชฐ แสงทอง, 2561, 251-252)

จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่า วรรณกรรมประจำถิ่นในบริบทประวัติศาสตร์ชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา มีบทบาทในการสร้างพลังและเครือข่ายทางสังคม อันแสดงออกผ่านความรู้ ภูมิปัญญา และความปรารถนาอันมีพลัง และมีความคิดสร้างสรรค์ของชุมชนในการเลือกสรรวรรณกรรม และกำหนดวิธีการใช้ประโยชน์นั้น

การใช้ประโยชน์ในเชิงรูปธรรมจากวรรณกรรมประจำถิ่น ที่สืบทอดสืบทอดมาในปัจจุบัน แม้จะขาดความต่อเนื่องและคงที่ แต่จากการสำรวจของผู้วิจัยและคณะก็พบว่า ยังมีการสร้างพลังทางสังคมจากวรรณกรรมประจำถิ่นอยู่ในหลายชุมชนด้วยกัน บางชุมชนยังปรากฏร่องรอยการใช้ซึ่งทำให้เห็นว่ามีศักยภาพเพียงพอที่จะฟื้นฟูขึ้นมาใหม่เพื่อให้มีพลังอีกครั้งได้

ชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาปัจจุบันต้องเผชิญกับความท้าทายในหลายรูปแบบ ทั้งจากเปลี่ยนแปลงของสภาพของทะเลสาบ อันส่งผลถึงการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร หรือการเปลี่ยนแปลงของนโยบายการพัฒนาสังคมโดยภาพรวมที่ส่งผลถึงการสลายอัตลักษณ์ชุมชนและผู้คน โดยเฉพาะอัตลักษณ์ที่เกิดจากระบบความสัมพันธ์ ดำเนินในระบบเครือญาติ ตลอดจนภูมิปัญญาท้องถิ่น ทั้งที่สิ่งเหล่านี้เคยเป็นรากฐานที่มาของพลังท้องถิ่น เป็นพลังทางสังคมในการสร้างแรงยึดเหนี่ยวสมาชิกของชุมชนให้มีความผูกพันแน่นเหนียวกับรากเหง้าในลักษณะเป็นพวกเดียวกัน และสร้างทุนทางวัฒนธรรมให้มีพลังในการต่อรองกับความเป็นอื่นที่เข้ามาท้าทายท้องถิ่นและตัวตน

ด้วยฐานทางวัฒนธรรมที่พลังทางด้านวรรณกรรมแข็งแกร่ง ดังที่สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ นักวิชาการคนสำคัญของภาคใต้เคยศึกษาวิจัยชุดโครงการภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคใต้จากวรรณกรรมและพฤติกรรม พบว่าในกลุ่มทะเลสาบสงขลา มีวรรณกรรมท้องถิ่นมากมายรวม 8,000 ฉบับ วรรณกรรมเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงความอุดมของภูมิปัญญาและพลังท้องถิ่นในการจัดการตัวเอง หลากหลายแง่มุม ครอบคลุมทั้งด้านภูมิความรู้ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม อันเป็นภูมิปัญญาที่สื่อถึงพลังท้องถิ่นในการจัดการตัวเอง

อย่างไรก็ดี โครงการวิจัยดังกล่าวก็เป็นการวิจัยองค์ความรู้ที่ยังไม่ได้ปรับประยุกต์เพื่อการใช้ประโยชน์แก่ชุมชนได้อย่างเป็นรูปธรรมเพียงพอ ผลผลิตจากการวิจัยยังเป็นการเพิ่มปริมาณต้นฉบับวรรณกรรมแก่ชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาพอเป็นพื้นฐานให้การศึกษาในระดับลึกต่อไป ไม่เน้นการส่งเสริมหรือแสดงให้เห็นถึงผลกระทบในเชิงการเปลี่ยนแปลงต่อชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา

ด้วยช่องว่างด้านองค์ความรู้เช่นนี้ เมื่อประกอบกับที่คณะผู้วิจัยได้เห็นศักยภาพของวรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นในการสร้างพลังเพื่อสร้างหรือฟื้นฟูศักยภาพและผลกระทบด้านต่างๆ ให้แก่ชุมชน ในฐานะพลังทางสังคมที่สั่งสมกันมาอย่างยาวนานในประวัติศาสตร์ท้องถิ่น จึงได้สำรวจพบท้องถิ่นในเขตลุ่มทะเลสาบสงขลาที่มีวรรณกรรมประจำถิ่นของตนเองโดดเด่น และได้ใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมนั้นๆ อยู่แล้วทั้งในอดีต และปัจจุบัน

ผู้วิจัยและคณะจึงสนใจที่จะศึกษาวิจัยเรื่อง “วรรณกรรมประจำถิ่นกับการรื้อฟื้นพลังทางสังคมในชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา” โดยมุ่งศึกษา 4 ชุมชนที่มีศักยภาพและมีลักษณะพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่โดดเด่นพอจะเป็นตัวแทนของชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาที่มีความหลากหลายด้านทรัพยากร จึงสนใจที่จะวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อส่งเสริมและสนับสนุนท้องถิ่นให้ใช้วรรณกรรมสร้างพลังทางสังคม ประกอบด้วยวรรณกรรมเรื่อง “สุทธกรรมคำกาพย์” และ “นางสนทรา” ของชุมชนสนทรา ต.ปันแต อ.ควนขนุน จ.พัทลุง นิราศวัดหรั่งแคบ ต.ดอนทราย อ.ควนขนุน จ.พัทลุง นิยายคำกลอน “แหะเว-เมืองสิด” อ.กงหรา-ชะรัด จ.พัทลุง และวรรณกรรมเรื่อง “นิราศรับพัชนี” และ “ภายิตลุดสอนหลาน” ของ อ.สทิงพระ จ.สงขลา

ด้วยสภาพปัญหา ความสำคัญของปัญหา และบริบทต่างๆ ดังที่ได้กล่าวมา ทำให้ชุมชนต่างๆ ที่มีวรรณกรรมประจำถิ่นของตนเองสนใจที่ศึกษาเรื่อง “วรรณกรรมประจำถิ่นกับการรื้อฟื้นพลังทางสังคมในชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา” โดยจะใช้การพิจารณาบทบาทของวรรณกรรมประจำถิ่นต่อชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาในบริบทประวัติศาสตร์ ซึ่งจะทำให้สามารถค้นพบพลังทางสังคมที่ชุมชนเคยใช้จากวรรณกรรมประจำถิ่นของตนเองสร้างขึ้นมา เพื่อจะได้มองเห็นความเปลี่ยนแปลงว่าการใช้วรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นเพื่อสร้างพลังทางสังคมเปลี่ยนแปลงมาอย่างไรตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และการเปลี่ยนแปลงนั้นเกิดขึ้นด้วยเหตุปัจจัยใด ซึ่งการค้นพบตามประเด็นดังกล่าวจะทำให้โครงการวิจัยสามารถนำประวัติศาสตร์การใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นของชาวบ้านในชุมชน มาร่วมกันพิจารณาศึกษาเพื่อสร้างพลังทางสังคมที่

สอดคล้องกับบริบทชุมชนในปัจจุบัน อันจะมีความหมายและความสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนในปัจจุบัน

พลังทางสังคมในความหมายเบื้องต้นครอบคลุมถึง 1) พลังที่ทำให้คนในสังคมรวมกันเป็นกลุ่มก้อน มีการพึ่งพาอาศัยกัน และทำให้กลุ่มสามารถทำกิจกรรมหรือกิจการต่างๆ ประสพผลสำเร็จ 2) พลังที่ทำให้ท้องถิ่นเกิดอัตลักษณ์ที่ชัดเจน ทำให้คนในท้องถิ่นรู้สึกว่าเป็นพวกเดียวกัน อยากทำอะไรให้ท้องถิ่นของตน ในขณะที่อัตลักษณ์ของท้องถิ่นดังกล่าวทำให้คนในท้องถิ่นอื่นรู้จักคนในท้องถิ่นนี้ และมีความสัมพันธ์ด้วยในลักษณะที่ให้ความสำคัญ 3) พลังที่ทำให้สิ่งที่ท้องถิ่นมี เช่น แหล่งทรัพยากรธรรมชาติ ผลผลิต ผลิตภัณฑ์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ งานประเพณี สถานที่สำคัญ วิถีชีวิต ได้รับการทำให้คุณค่าจากคนในถิ่นต่างๆ และอยากซื้อหาไปใช้ อยากมาเยี่ยมชม อยากมาเที่ยวชม เป็นต้น

1.2 คำถามวิจัย/คำถามการวิจัย

1.2.1 คำถามการวิจัย

1) ในอดีต มีการใช้วรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นเพื่อสร้างพลังทางสังคมอย่างไร มีกระบวนการสร้างอย่างไร มีเงื่อนไขอะไรของชุมชนที่เอื้อต่อการสร้างพลังทางสังคมดังกล่าว

2) การใช้วรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นเพื่อสร้างพลังทางสังคมเปลี่ยนแปลงมาอย่างไร เพราะเหตุใด

3) จะนำประวัติศาสตร์การใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นมาช่วยสร้างพลังทางสังคมที่สอดคล้องกับบริบทชุมชนในปัจจุบันได้อย่างไร

1.2.2 วัตถุประสงค์การวิจัย

1) เพื่อศึกษากระบวนการการใช้วรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นสร้างพลังทางสังคมของชุมชนในอดีต และเงื่อนไขของชุมชนที่เอื้อต่อการสร้างพลังทางสังคมดังกล่าว

2) เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงการใช้วรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นในการสร้างพลังทางสังคมและเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลง

3) เพื่อนำเสนอแนวทางขับเคลื่อนให้เกิดการนำประวัติศาสตร์การใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นมาช่วยสร้างพลังทางสังคมที่สอดคล้องกับบริบทชุมชนในปัจจุบัน

1.3 กรอบแนวคิดของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ คณะผู้วิจัยมีกรอบคิดพื้นฐานเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมประจำถิ่นกับเครือข่ายชุมชน และการใช้สอยประโยชน์จากวรรณกรรม

โครงการวิจัยนี้มีฐานคิดว่า วรรณกรรมท้องถิ่นนั้นไม่ใช่วรรณกรรมที่สร้างสรรค์ขึ้นเพื่อให้เป็นประติมากรรมทางด้านศิลปะที่ไม่สัมพันธ์กับประโยชน์ใช้สอย แต่เห็นว่า วรรณกรรมท้องถิ่นนั้น แม้ว่าจะในระยะเวลาที่ศึกษา วรรณกรรมจะกลายเป็นงานสร้างสรรค์ของปัจเจกบุคคลไปแล้ว แต่ปัจเจกบุคคลผู้สร้างสรรค์ก็ยังคงเป็นคนในท้องถิ่นที่เติบโตมาในบรรยากาศที่มองเห็นสภาพและความเปลี่ยนแปลงของท้องถิ่น ดังนั้น โครงการวิจัยจึงมองว่าวรรณกรรมท้องถิ่นเป็นวรรณกรรมแห่งการใช้สอย เช่น การใช้สอยเพื่อการหล่อหลอมกล่อมเกลาความคิดและพฤติกรรมของเยาวชนและผู้เสพ การใช้สอยเพื่อบันทึกและจดจำเรื่องราวและปรากฏการณ์ที่สำคัญซึ่งเกิดขึ้นในชุมชน หรือการใช้เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่ม ดังนั้น วรรณกรรมท้องถิ่นจึงถือเป็นสายใยผูกโยงผู้คนในชุมชนท้องถิ่นเข้ากันโดยอัตโนมัติ เพียงแต่ที่ผ่านมา ยังไม่ได้มีการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการที่ปลูกพื้นหรือสกัดเอาสาระสำคัญหรือกระบวนการที่วรรณกรรมเหล่านั้นมีออกมาเสนอให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรมมากพอ ทำให้วรรณกรรมท้องถิ่น ถูกมองว่าไม่ค่อยมีความหมายต่อยุคสมัยมากมายนัก

ด้วยเหตุที่วรรณกรรมเหล่านี้เป็นวรรณกรรมเฉพาะถิ่น และเคยมีบทบาทต่อคนในชุมชนในฐานะที่เป็นพลังของพลังทางสังคมมาก่อน โครงการวิจัยจึงต้องการใช้มิติทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นซึ่งสะท้อนอยู่ในภูมิปัญญาทางวรรณกรรมของท้องถิ่นไปขับเคลื่อนระบบเครือข่ายในชุมชนทั้งในด้านเครือข่ายเครือข่าย เครือข่ายชุมชนต่างศาสนา เครือข่ายเยาวชนคุณธรรม และเครือข่ายชุมชนเพื่อการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ ทั้งนี้เครือข่ายดังกล่าวจะดำเนินการโดยนักวิจัยชาวบ้านในชุมชนและนักวิจัยเยาวชน โดยทางโครงการวิจัยพยายามจะให้การขับเคลื่อนครั้งนี้มีพลังและผลสัมฤทธิ์เชิงรูปธรรมให้ได้มากที่สุด โดยอาศัยการขับเคลื่อนบนพื้นฐานทางบริบทประวัติศาสตร์ที่แตกต่างกันออกไป เพื่อแสดงให้เห็นถึงความหลากหลายของมิติทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ที่จะส่งผลถึงวิธีการขับเคลื่อน และผลสัมฤทธิ์ของการวิจัยที่แตกต่างหลากหลาย ดังนั้นทางโครงการวิจัยจึงเลือกพื้นที่ศึกษา 4 ชุมชน โดยแต่ละชุมชนจะมีทีมวิจัยชาวบ้านร่วมกัน

ศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นผ่านการศึกษาและใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมประจำถิ่นของตนเอง เพื่อสร้างและรื้อฟื้นพลังของเครือข่ายเพื่อขับเคลื่อนแก้ไขประเด็นปัญหาอันเป็นการจำเพาะของตนเอง

บทบาทของวรรณกรรมในห้วงเวลาดังกล่าวส่งผลต่อชุมชนทั้งในแง่ที่คนในชุมชนเป็นผู้สร้างสรรค์วรรณกรรมนั้นๆ ขึ้นมาเอง หรือปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมวรรณกรรมจากภายนอกให้กลายเป็นวรรณกรรมประจำถิ่น บทบาทนี้ ทำให้วรรณกรรมกลายเป็นแหล่งบันทึกประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม และความคิดของชุมชนเอาไว้ได้เป็นอย่างดี ในหลายชุมชน วรรณกรรมที่ถูกสร้างได้กลายเป็นแหล่งอ้างอิงของการผู้สืบทอดเครือญาติ เป็นต้นเค้าของการสืบย่านสาวโยค ดังที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่อง “เมืองลิด-แหะเว” ของชุมชนชะริด-กงหรา อ.กงหรา จ.พัทลุง และวรรณกรรมเรื่อง “นิราศวัดหรั่งแคบ” ของชุมชนจันนา ต.คอนทราย อ.ควนขนุน จ.พัทลุง วรรณกรรมนิราศเรื่อง “นิราศรับพัชนี” ที่กวีใช้เป็นพื้นที่สำหรับจารึกสืบทอดเครือญาติและศิษย์ทางธรรมในชุมชนรายทางรถไฟ จากสงขลาไปถึงกรุงเทพฯ และนิราศ “จินตนาจาริก” ที่บอกเล่าถึงพิภพเครือญาติของพระสงฆ์รูปหนึ่งที่มีตลอดรายทางเดินเรือทะเลด้านอ่าวไทย จากกรุงเทพฯ จนถึงสงขลา

ในอีกบทบาทหนึ่ง วรรณกรรมยังเป็นเป้าหมายของการเสพทั้งโดยการฟังและอ่าน ซึ่งพลังของวรรณกรรมจะส่งผลไปถึงผู้ฟังและผู้อ่าน ให้มีพฤติกรรมและมโนทัศน์ต่อสังคมและโลกบางอย่างที่วรรณกรรมต้องการจะสื่อ ซึ่งโดยมากแล้วจะปรากฏการสอนสั่ง หรือการชี้แนะวิถีปฏิบัติในชีวิตประจำวัน การประกอบอาชีพ ตลอดจนการประพฤติปฏิบัติใดๆ ที่ถูกทำนองคลองธรรม บทบาทด้านนี้ของวรรณกรรม จะเห็นได้จากวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบจำนวนมาก ในช่วงทศวรรษ 2490-2520 ที่มุ่งเสนอขายสาระเรื่องหลักธรรมและคำสอน ทำให้เกิดวรรณกรรมประเภท “คำสอน” ขึ้นอย่างหนาตา เคียงคู่กับวรรณกรรมประเภตนิราศ (ชวน เพชรแก้ว, 2547)

การทวีปริมาณขึ้นของวรรณกรรมคำสอน ทำให้เห็นได้ว่าวรรณกรรมกลุ่มนี้มีบทบาทต่อการหล่อหลอมมโนทัศน์ และเป็นเป้าหมายพฤติกรรมของคนในชุมชนได้อย่างเด่นชัด ดังเช่น แดง นักปราชญ์ กวีคนสำคัญของลุ่มทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ทศวรรษ 2470-2510 ที่เขียนวรรณกรรมคำสอนขึ้นนับ 20 เล่ม โดยใช้วรรณกรรมเป็นกลอุบายในการสั่งสอนลูกๆ ของตนเองอีกด้วย ดังที่กำจัด ประพันธ์บัณฑิต บุตรชาย แดง นักปราชญ์ กล่าวว่า ทศนคติทั้งในทางโลกและทางธรรมของตนได้มาจากวรรณกรรมของผู้เป็นพ่อ การใช้บทกลอนสอนสั่ง ทำให้เขาและพี่ๆ น้องๆ จดจำบท

กลอนนั้นได้จนถึงปัจจุบัน อีกทั้งได้นำมาสอนส่งต่อไปในรุ่นลูกของตนด้วย (สัมภาษณ์, 19 มิถุนายน 2561)

อย่างไรก็ดี ในห้วงเวลาร่วม 4 ทศวรรษภายหลังจากกระแสการพัฒนาที่เริ่มเข้มข้นตั้งแต่ ทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา ชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาก็ต้องเผชิญกับความท้าทายในหลายรูปแบบ ทั้งจากความเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิศาสตร์อันส่งผลถึงการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร หรือการเปลี่ยนแปลงของนโยบายการพัฒนาสังคมโดยภาพรวมที่มีผลกระทบต่อการสลายอัตลักษณ์ชุมชน และผู้คน โดยเฉพาะอัตลักษณ์ที่เกิดจากระบบความสัมพันธ์ สำนึกในระบบเครือญาติ ตลอดจนภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านคำสอนและวิถีกล่อมเกลापฤติกรรมผู้คนแบบดั้งเดิม ทั้งที่สิ่งเหล่านี้เคยเป็นรากฐานที่มาของพลังท้องถิ่น ในการสร้างแรงยึดเหนี่ยวสมาชิกของชุมชนให้มีความผูกพันแน่นเหนียวกับรากเหง้า และสร้างทุนทางวัฒนธรรมให้มีพลังในการต่อรองกับความเป็นอื่นที่เข้ามาท้าทายท้องถิ่นและตัวตน

เหตุปัจจัยประการหนึ่งที่ทำให้การพัฒนาไม่เกิดผลสัมฤทธิ์คือการที่พัฒนานั้นไม่สามารถสร้างเสริมพลังให้แก่ชุมชนได้ โดยเฉพาะในด้านวรรณกรรมนั้น นโยบายการพัฒนาที่ผ่านมา มุ่งเน้นเพียงการศึกษาและเรียนรู้วรรณกรรมจากส่วนกลาง ซึ่งส่วนใหญ่มักเป็นวรรณกรรมในวัฒนธรรมหลวง (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2542) ทำให้วรรณกรรมท้องถิ่นที่เคยมีบทบาทต่อคนในชุมชนถูกมองข้ามไป ทั้งในฐานะของวรรณกรรม และในฐานะของเครื่องมือในการร้อยรัดพลังสร้างสรรค์ของชุมชน ขณะที่การเติบโตของการศึกษาสมัยใหม่ ก็หล่อหลอมให้คนในท้องถิ่นที่สนใจในการสร้างสรรค์วรรณกรรมก็หันไปนำเสนอวรรณกรรมแบบสมัยใหม่ที่มีลักษณะร่วมกับวรรณกรรมไทยกระแสหลักมากขึ้น

โดยเฉพาะในช่วงตั้งแต่ทศวรรษ 2520-2540 ที่บทบาทของวรรณกรรมจากนักเขียนภาคใต้ โดยเฉพาะลุ่มทะเลสาบสงขลามีความโดดเด่นเป็นอย่างมากในฐานะหมุดหมายของวรรณกรรมไทย เกิดกลุ่มนักเขียนรุ่นใหม่ สร้างสรรค์งานสะท้อนสังคมไทยโดยภาพรวม แม้วรรณกรรมจำนวนหนึ่งจะยังคงผูกพันตนเองอยู่กับการสื่อสารท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบ แต่วัฒนธรรมการอ่านแบบใหม่ที่เน้นอ่านคนเดียวหรืออ่านในใจก็ค่อยๆ แยกเอาความสัมพันธ์ระหว่าง “ชุมชน-วรรณกรรม” ออกมา ให้กลายเป็นความสัมพันธ์ระหว่าง “ปัจเจกบุคคล-วรรณกรรม” ไปแทน ในห้วงเวลานี้ วัฒนธรรมการเขียน การเสพ และการใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมมีความเปลี่ยนแปลงไปกระทั่งวรรณกรรมประจำถิ่นได้กลายสถานะไปเป็นวรรณกรรมกระแสรอง

ความเปลี่ยนแปลงในการสร้างเสพ และใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมดังที่ได้กล่าวมา สะท้อนให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงต่อประวัติศาสตร์ชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาด้วย การสูญเสียบทบาทของวรรณกรรมนั้น ได้ส่งผลต่อวัฒนธรรมการเรียนรู้ และสืบทอดองค์ความรู้ท้องถิ่นแบบเดิม อันถือเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้เกิดความอ่อนแอทางวัฒนธรรมของชุมชน ความเปลี่ยนแปลงในหลากหลายปัจจัยได้ยังผลให้ชุมชนไม่อาจใช้พลังในรูปแบบเดิมๆ ตั้งรับได้ ชุมชนท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลาจึงอ่อนกำลังลงอย่างเห็นได้ชัดในปัจจุบัน ชุมชนต้องเผชิญกับปัญหาหาเสพคิดแพร่ระบาดในหมู่เยาวชน ปัญหาโจรลักเล็กขโมยน้อย ปัญหาความแตกแยกระหว่างญาติมิตรผู้นับถือศาสนาหรือมีความเชื่อแตกต่างกัน ตลอดจนปัญหาชาวชุมชนคนรุ่นใหม่อพยพออกจากชุมชนเข้าสู่เมืองเพื่อกลายเป็นคนจนเมือง เกิดนโยบายพัฒนาลุ่มทะเลสาบสงขลาทั้งทางด้านสิ่งแวดล้อม สังคม การเมือง และวัฒนธรรม แต่แนวโน้มก็ยังไม่เป็นไปดังหมาย

จนกระทั่งปัจจุบัน ตั้งแต่ทศวรรษ 2550 เป็นต้นมา สถานะของวรรณกรรมท้องถิ่นก็ดูจะมีความห่างเหินไปจากการใช้ประโยชน์ของชุมชนมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ในหมู่ผู้สนใจวรรณกรรมเหล่านี้ก็ได้มีการเผยแพร่และการปลูกฝังคตินชีวิตให้วรรณกรรมประจำถิ่นในฐานะ “วรรณกรรมที่ระลึก” หรือ “วรรณกรรมหนังสืองานศพ” บ้างก็ใช้วรรณกรรมเป็นเครื่องมือในการสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจ ตลอดจนสร้างคุณค่าทางสังคม ดังที่ผู้วิจัยพบว่าในชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา ได้มีการรื้อฟื้นวรรณกรรมท้องถิ่นขึ้นมาศึกษาและเผยแพร่ในหลายชุมชนด้วยกัน เช่น ชุมชนงหรา ชุมชนควนขนุน ชุมชนปันแต-สนทรา การรื้อฟื้นดังกล่าวนี้เกิดขึ้นบนฐานของความผูกพันรักถิ่นของชาวบ้าน และหวนหาอาลัยรักเหง้าทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของชุมชนมากกว่าที่จะเป็นการรื้อฟื้นเพื่อสร้างชีวิตชีวาให้แก่วรรณกรรมท้องถิ่นเหมือนที่เคยถูกใช้ประโยชน์ในยุควรรณกรรมประจำถิ่น อย่างไรก็ตาม ปรากฏการณ์เช่นนี้ก็ถือเป็นการใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมท้องถิ่นในรูปแบบที่น่าสนใจและเหมาะสมแก่ยุคสมัย กล่าวคือ เป็นฟื้นวรรณกรรมท้องถิ่นขึ้นมานำเสนอเพื่อให้ชุมชนได้รับประโยชน์ ในฐานะที่วรรณกรรมท้องถิ่นเคยมีบทบาทในการสร้างพลังทางสังคม โดยเฉพาะเยาวชนในพื้นที่ได้มีทางเลือกในการเสพ เรียนรู้ และใช้ประโยชน์จากวรรณกรรม นอกเหนือจากวรรณกรรมกระแสหลักซึ่งพวกเขาได้เรียนรู้ผ่านระบบการศึกษา

จึงอาจกล่าวได้ว่า แม้วรรณกรรมประจำถิ่นจะไม่ถูกใช้เพื่อความบันเทิงดังที่เคยเกิดขึ้นในอดีต ในปัจจุบัน ชุมชนก็สร้างสรรค์วิธีและวิถีการใช้ประโยชน์แก่วรรณกรรมแบบใหม่ ที่สอดคล้องกับสถานการณ์ของชุมชนภายใต้บริบทความเป็นสมัยใหม่ที่เปลี่ยนแปลงไปของ

สังคมไทย การสร้างสรรค์ดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นว่าวรรณกรรมประจำถิ่นมีฐานะเป็นพลังทางสังคมที่สามารถเป็นฐานกำลังให้เกิดความงอกเงยขึ้นของทุนในชุมชนประเภทต่างๆ ได้อีก ไม่ว่าจะเป็นทุนทางวัฒนธรรม หรือทุนทางเศรษฐกิจ

ด้วยฐานวิธีคิดเช่นนี้ โครงการวิจัยนี้จึงพยายามแสวงหาจุดมุ่งหมายที่เป็นการการสนับสนุนชุมชนให้มีกำลังความรู้ และความคิดสร้างสรรค์ในการสร้างเครื่องมือที่เหมาะสมกับปัญหา และสภาพชุมชนในปัจจุบัน โดยอาศัยฐานความรู้และภูมิปัญญาอันทรงค่าทางประวัติศาสตร์ที่ซ่อนแฝงอยู่ในวรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำท้องถิ่นต่างๆ ซึ่งมีความแตกต่างกันไป คุณลักษณะเช่นนี้ เรียกว่าเป็น พลังทางสังคม ที่เป็นฐานให้แก่ชุมชนในการสร้างโอกาสให้เกิดแก่ชุมชนในการสร้างสรรค์คุณค่า มูลค่า หรือประโยชน์ด้านอื่นๆ ให้เกิดขึ้นอย่างชัดเจนและเข้มแข็ง การเลือกพื้นที่ทั้ง 4 ในฐานะที่สามารถเป็นตัวแทนของความหลากหลายและซับซ้อนของชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาได้ จึงจะทำให้โครงการวิจัยสังเคราะห์เห็นความแตกต่างและหลากหลายที่ดำรงอยู่ในชุมชนแถบนี้ อันจะสามารถเป็นแสงที่ส่องสว่างให้กับการพัฒนาชุมชนด้านวัฒนธรรมและภูมิปัญญาเพื่อแก้ปัญหาสังคมต่อไป

นอกจากนี้ โครงการวิจัยนี้ยังมีความคิดด้วยว่า ชุมชนท้องถิ่นต่างก็มีความสามารถในการปรับประยุกต์วรรณกรรมให้กลายเป็นสิ่งที่เพิ่มมูลค่าและคุณค่าให้กับชุมชนอย่างน่าสนใจ ดังเช่น ในบริบทสังคมไทยร่วมสมัย วรรณกรรมและเรื่องเล่าพื้นบ้านได้มีบทบาท หน้าที่ และความหมายที่แตกต่างไป วรรณกรรมพื้นบ้านได้ถูกนำมาใช้ประโยชน์อย่างหลากหลาย เช่นเป็นแบบเรียน ใช้ในการเรียนการสอนภาษาไทย และภาษาต่างประเทศ หรือนำมาประยุกต์เป็นเกมในกระบวนการเรียนการสอน ขณะที่นิทานประจำถิ่นได้ถูกนำมาสร้างมูลค่าเพิ่มให้ผลิตภัณฑ์ OTOP หรือผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นเพื่อเป้าหมายทางการค้า ตลอดจนการขายบริการการท่องเที่ยว นอกจากนั้น ตัวละครในวรรณกรรมท้องถิ่นจำนวนมากก็ได้ถูกแปรเป็นวัตถุมงคล นำไปเป็นยี่ห่อสินค้าเครื่องรางของขลัง ข้อสรุปที่น่าสนใจจากปรากฏการณ์เหล่านี้ คือ ในยุคปัจจุบันที่เทคโนโลยีกำลังก้าวล้ำนำหน้าอยู่นั้นจะคาดคะเนนั้น วรรณกรรมและเรื่องเล่าพื้นบ้านนั้นยังคงแสดงบทบาท หน้าที่ และมีความหมายต่อสังคมอยู่อย่างไม่ขาดคลาย และได้ถูกนำมาใช้ประโยชน์เพื่อตอบสนองบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างมีสีสัน (ศิริพร ณ ถลาง, 2560, หน้า 16)

1.4 ขอบเขตการวิจัย

ในการวางขอบเขตการวิจัย ผู้วิจัยได้แบ่งออกเป็น 3 ลักษณะด้วยกัน เพื่อให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์และลักษณะกิจกรรมของการดำเนินการวิจัย ดังนี้

1.4.1 ขอบเขตด้านพื้นที่

งานวิจัยกลุ่มนี้ต้องการเสนอให้เห็นถึงพลังของวรรณกรรมท้องถิ่นที่สามารถสร้างสรรค์พลังทางสังคมลักษณะต่างๆ ได้ จึงได้เลือกกลุ่มชาวบ้านจากชุมชนที่หลากหลายในการขับเคลื่อนงานวิจัย เพื่อที่จะแสดงให้เห็นว่าหากชุมชนใดมีวรรณกรรมท้องถิ่นประจำชุมชนก็สามารถนำมาเป็นพลังขับเคลื่อนชุมชนได้ ชุมชนที่ขับเคลื่อนงานวิจัยดังกล่าวประกอบด้วยชุมชนต่อไปนี้

- 1) ชุมชน ต.ปิ่นเต อ.ควนขนุน จ.พัทลุง
- 2) ชุมชนบ้านจันนา ต.คอนทราย อ.ควนขนุน จ.พัทลุง
- 3) ชุมชนกงหรา อ.กงหรา จ.พัทลุง
- 4) ชุมชนสทิงพระ อ.สทิงพระ จ.สงขลา

1.4.2 ขอบเขตประเด็นเนื้อหา

โครงการวิจัย วรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นกับการฟื้นฟูพลังทางสังคมในชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาจะประกอบไปด้วยโครงการย่อย 4 โครงการ แต่ละโครงการย่อยจะมีประเด็นเนื้อหา ดังนี้

- 1) การฟื้นฟูอัตลักษณ์ชุมชนเพื่อการทำความเข้าใจพื้นที่ท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์จากวรรณกรรมเรื่องสุทธิธรรมคำกาพย์ และพระรถ-เมรี ของชุมชนปิ่นเต-สนทรา จ.พัทลุง และการผลักดันให้เกิดการท่องเที่ยวจริง
- 2) การสร้างเครือข่ายและผังเครือข่ายเพื่อเสริมพลังชุมชนจันนา ต.คอนทราย จ.พัทลุง โดยใช้ฐานวรรณกรรมเรื่อง นิราศวัดหรั่งแคบ
- 3) การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมโดยกลุ่มคนหนุ่มสาวผ่านฐานวรรณกรรมเรื่อง แหมะเว-เมืองสิดในชุมชนชะรัด-กงหรา จ.พัทลุง

4) การสร้างพลังให้แก่การเรียนรู้ภาษาถิ่นใต้โดยใช้ฐานวรรณกรรมของพระครูวิจารณ์
ศีลคุณ อ.สทิงพระ จ.สงขลา

1.4.3 ขอบเขตกลุ่มเป้าหมาย

- 1) กลุ่มชาวบ้าน นักเรียน ในชุมชน ต.ปันแต อ.ควนขนุน จ.พัทลุง
- 2) กลุ่มชาวบ้าน นักเรียน ในชุมชน บ้านจันนา ต.คอนทราย อ.ควนขนุน จ.พัทลุง
- 3) กลุ่มคนหนุ่มสาวผู้จัดการการท่องเที่ยวในชุมชนอ.กงหรา จ.พัทลุง
- 4) กลุ่มเรียนรู้วัฒนธรรมและภาษาถิ่นใต้ ในชุมชนสทิงพระ อ.สทิงพระ จ.สงขลา

1.5 วิธีดำเนินโครงการ

15.1 ส่วนการบริหารจัดงานวิจัย

1) การประชุมคณะผู้วิจัยเพื่อเตรียมพร้อมคณะวิจัย

โครงการวิจัยหลักจะจัดประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อทำความเข้าใจร่วมกันของนักวิจัย
จากโครงการย่อยต่างๆ เพื่อเตรียมพร้อมนักวิจัย และเสริมศักยภาพนักวิจัย โดยเป็นการจัดประชุม
ใหญ่ ณ อ.เมือง จ.พัทลุง โดยจะได้ดำเนินการในสาระสำคัญ คือ

1.1) การดำเนินงานและกระบวนการต่างๆ ของโครงการวิจัยย่อย 4 โครงการ

- ชี้แจงความเป็นมาของโครงการ การแนะนำคณะนักวิจัย รับฟังข้อคิดเห็นและ
คำแนะนำเกี่ยวกับปัญหาการวิจัย

- ความสอดคล้องของการวิจัยนี้ที่มีต่อชุมชน ซึ่งรวมถึงผลลัพธ์ของ
โครงการวิจัยที่ชุมชนจะได้ทั้งในฐานะองค์ความรู้ กระบวนการ บทเรียน และผลกระทบที่จะ
เปลี่ยนแปลงแก่ชุมชน

- การสร้างเสริมนักวิจัยชาวบ้านและเยาวชนให้มีศักยภาพที่จะคิดปัญหาชุมชน
เพื่อการวิจัยและตอบปัญหาต่อไป

- ความสำคัญของโครงการย่อยๆ ที่จะเข้ามาสนับสนุนการสังเคราะห์ภาพรวม
ของโครงการหลัก ที่จะตอบคำถามของการวิจัยทั้ง 3 ข้อ

1.2) บทบาทและความสัมพันธ์ระหว่างโครงการวิจัยหลัก และชุดโครงการวิจัย
“ประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นกับการพัฒนาในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา”

- การสนับสนุนข้อมูลองค์ความรู้ กระบวนการ บทเรียน และผลการวิจัยต่อชุดโครงการวิจัย

- การประสานงานพื้นที่ การจัดเวทีชุมชน และการประชุมใหญ่ ร่วมกับชุดโครงการวิจัย

1.3) การประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อเตรียมพร้อมและเสริมศักยภาพนักวิจัย ในเรื่อง

- แนวคิดการทำวิจัยแบบการวิจัยเพื่อท้องถิ่น โดยชาวบ้านเป็นผู้ร่วมวิจัย

- การจัดทำเอกสารบัญชี และเอกสารที่เกี่ยวข้อง

- การเก็บข้อมูล การสัมภาษณ์ การเลือกสรรข้อมูล

- การอบรมการวิเคราะห์ข้อมูล และกระบวนการ

- การเขียนรายงานการวิจัย

- การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยระหว่างทางและปลายทาง (การสื่อสารสังคม)

2) การประชุมนักวิจัยประจำเดือนในชุมชนวิจัย

ผู้วิจัยโครงการวิจัยหลัก จะจัดประชุมนักวิจัยโครงการย่อยทั้ง 4 ชุมชนโครงการในทุกๆ เดือน รวม 12 ครั้งตลอดระยะเวลาวิจัย 1 ปี เพื่อนำเสนอข้อมูล บทสรุป ประสพการณ์ และบทเรียน นอกจากนั้นจะพิจารณาเครื่องมือการวิจัย กิจกรรมการวิจัย คำตอบ ความก้าวหน้า ตลอดจนปัญหาในการบริหารจัดการวิจัยของแต่ละโครงการย่อย ผู้วิจัยโครงการหลักจะจัดทำใบความรู้ หรือนำเสนอเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยของโครงการวิจัยย่อยๆ นั้น เพื่อเพิ่มเติมความรู้ และเป็นฐานในการสร้างทักษะวิจัย การประชุมนี้จะทำให้สามารถพัฒนาบทเรียนและประสพการณ์เป็นบทสรุปเชิงความรู้สำหรับขั้นตอนต่อไปของการวิจัยในแต่ละขั้น โดยการประชุมประจำเดือนจะจัดขึ้นที่ในชุมชนวิจัย

3) การจัดเวทีชุมชน

โครงการวิจัยหลัก จะเข้าไปสนับสนุนให้นักวิจัยย่อยจากโครงการย่อยจากทั้ง 4 โครงการจัดเวทีชุมชนพื้นที่ละ 3 ครั้ง รวมทั้งสิ้น 12 ครั้ง (4 ชุมชน) โดยคณะนักวิจัยจาก

โครงการวิจัยย่อยจะได้เชิญชาวบ้าน ผู้นำชุมชน (อย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ) ตัวแทนหน่วยงานภาครัฐหรือเอกชนราชการที่เกี่ยวข้องประมาณรวมชุมชนละ 30 คน เข้ามาร่วมเวที ในแต่ละครั้ง โดยมีรายละเอียดเนื้อหาในแต่ละการประชุม ดังนี้

3.1) การจัดเวทีชุมชนครั้งที่ 1 คณะนักวิจัยโครงการย่อยของแต่ละชุมชนและหัวหน้าโครงการวิจัยหลัก ชี้แจงให้เห็นถึงรายละเอียดของการดำเนินงานผลต่างๆ ที่พึงเกิดและส่งผลกระทบต่อชุมชนของการวิจัย รับฟังข้อคิดเห็น ข้อเสนอแนะ และบันทึกข้อมูลจากเวที

3.2) การจัดเวทีชุมชนครั้งที่ 2 คณะนักวิจัยโครงการย่อยแต่ละชุมชนเป็นผู้จัดเวทีชุมชน ภายใต้การร่วมสนับสนุนและสังเกตการณ์ของโครงการวิจัยหลัก เพื่อรายงานความก้าวหน้า นำเสนอข้อค้นพบเบื้องต้นในช่วงเวลาที่โครงการดำเนินไปได้ระยะหนึ่ง (4-6 เดือน) เพื่อให้ชุมชนได้มีส่วนพิจารณาตรวจสอบข้อมูล ตลอดจนข้อค้นพบเบื้องต้นจากการวิจัยภาคสนาม พิจารณาจุดอ่อนจุดแข็งของกระบวนการการศึกษาวิจัยที่ได้ดำเนินการมาตลอดระยะเวลา เพื่อปรับปรุงแนวทางในการดำเนินการวิจัยในระยะที่เหลือให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นต่อไป

3.3) การจัดเวทีชุมชนครั้งที่ 3 คณะนักวิจัยโครงการย่อยแต่ละชุมชนเป็นผู้จัดเวทีชุมชน เพื่อนำเสนอผลการศึกษาวิจัยต่อชุมชน รายงานข้อค้นพบ กระบวนการ บทเรียน และการเสนอเครื่องมือในการใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมเพื่อสร้างพลังทางสังคมของชุมชน และรับฟังข้อเสนอแนะเพิ่มเติม เพื่อการเขียนรายงานเบื้องต้น ก่อนการเขียนบทสังเคราะห์ต่อไป

ในการประชุมครั้งนี้ นอกจากจะได้เชิญชาวบ้าน ผู้นำชุมชน (อย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ) ตัวแทนหน่วยงานภาครัฐหรือเอกชนราชการที่เกี่ยวข้องประมาณรวมชุมชนละ 30 คน ผู้เข้าร่วมอีกกลุ่มที่สำคัญคือสมาชิกเครือข่ายผู้ใช้ประโยชน์และได้รับผลกระทบ (impact) จากการใช้วรรณกรรมประจำถิ่นตามจุดประสงค์ของแต่ละโครงการวิจัยย่อย

5) การร่วมดำเนินงานกับชุดโครงการ

นักวิจัยจากโครงการวิจัยหลักจะร่วมดำเนินงานกับชุดโครงการ “ประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นกับการพัฒนาในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา” ภายใต้การประสานงานของ รศ.ยงยุทธ ชูแว่น อย่างใกล้ชิด ทั้งด้านการแลกเปลี่ยนข้อมูลดิบจากชุมชนต่างๆ ทั้ง 4 ชุมชน ความก้าวหน้าของการดำเนินการ การลงภาพสนามเพื่อจัดประชุม และจัดเวทีชุมชนต่างๆ ทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ โดยในด้านหนึ่งนักวิจัยโครงการย่อยทั้ง 4 ชุมชนจะเข้าร่วมกิจกรรมที่จัดขึ้นภายใต้การประสานจัดของชุดโครงการ และนำเสนอข้อมูลต่างๆ ที่จำเป็นต่อการใช้ประโยชน์ของชุดโครงการวิจัย ทั้งต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำของการวิจัย และมุ่งตอบคำถามการวิจัยภายใต้คำถาม

หลักของชุดโครงการ อีกทั้งจะประสานงานกับโครงการย่อยภายใต้โครงการวิจัยหลักอื่นๆ อีก 4 โครงการหลัก เพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูล ประสบการณ์ และข้อค้นพบต่างๆ

1.5.2 ระเบียบวิธีวิจัย

1) การใช้วรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นสร้างพลังท้องถิ่นในอดีต (การตอบคำถามข้อที่ 1))

1.1) การศึกษาเอกสาร

คณะผู้วิจัยโครงการย่อยทั้ง 4 ชุมชน โดยการแนะนำของนักวิจัยโครงการหลัก จะศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง เช่น บทความ งานวิจัย เอกสารจากทางราชการ เอกสารของท้องถิ่น และหนังสือที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมท้องถิ่นกับชุมชน ดำเนินการศึกษาเรียบเรียงและพิจารณาประวัติศาสตร์ของชุมชนที่สัมพันธ์กับวรรณกรรมประจำถิ่นทั้งโดยเนื้อหาวรรณกรรม และรูปแบบการสร้าง-เสพ การใช้ประโยชน์ ทำความเข้าใจบริบทและความเปลี่ยนแปลงของชุมชน ทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมืองการปกครอง และความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ ตลอดจนอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดในมิติประวัติศาสตร์

การศึกษาเอกสารนี้ จะเป็นการสร้างเสริมฐานความรู้ให้แก่นักวิจัยโครงการย่อยได้เห็นถึงภาพสะท้อนของชุมชนตนเองทั้ง 4 ชุมชน และชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาโดยภาพรวม ซึ่งปรากฏอยู่ในเอกสาร อันถือได้ว่าเป็นการมองชุมชนวิจัยมาจากสายตาอื่นๆ อีกทั้งยังแสดงให้เห็นถึงร่องรอยของความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ซึ่งทั้ง 4 ชุมชนถูกบันทึกเอาไว้ อันจะทำให้คณะนักวิจัยโครงการย่อยทั้ง 4 สามารถมีฐานความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับอดีตที่กว้างและรอบด้านมากขึ้น ซึ่งด้านหนึ่งการค้นคว้าเอกสารก็จะทำให้คณะผู้วิจัยจากโครงการย่อยทั้ง 4 ชุมชนโครงการพบว่าในอดีตมีการใช้วรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นเพื่อสร้างพลังทางสังคมประเภทต่างๆ อย่างไร มีกระบวนการสร้างอย่างไร เงื่อนไขสำคัญของชุมชนเป็นอย่างไร อันเป็นการตอบคำถามบางส่วนในข้อที่ 1

1.2) การสนทนากลุ่ม

คณะนักวิจัยจากโครงการย่อย 4 ชุมชนโครงการ จัดการสนทนากลุ่มชาวบ้านในชุมชนทั้ง 4 แยกกันออกไปเพื่อหาข้อมูลบริบททางประวัติศาสตร์ของชุมชน และการใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมเพื่อสร้างพลังทางสังคมประเภทต่างๆ ในอดีตว่าเป็นมาอย่างไรในความทรงจำของชาวบ้าน ข้อมูลนี้สามารถนำมาใช้ประโยชน์เพื่อสังเคราะห์ร่วมกันกับข้อมูลที่ได้จากการศึกษา

เอกสารในข้อ 1.1 และนักวิจัยโครงการหลักสามารถนำมาใช้ประโยชน์เพื่อตอบคำถามการวิจัยของโครงการหลักได้เป็นอย่างดี

ในการสนทนากลุ่มนี้ จะเชิญชาวบ้านมาเข้าร่วมสนทนากลุ่ม คัดเลือกชาวบ้านผู้ร่วมสนทนาที่มีประสบการณ์ร่วมด้านศิลปวัฒนธรรม และวรรณกรรมท้องถิ่น อันจะทำให้การทำความเข้าใจบริบทและความเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ในมิติต่างๆ ทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองการปกครอง และความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ ตลอดจนอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดในมิติประวัติศาสตร์มีความเด่นชัดและรอบด้านมากขึ้น คณะผู้วิจัยโครงการย่อยได้คำตอบว่าวรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นในอดีตนั้นได้สร้างพลังทางสังคมให้แก่ชุมชนอย่างไร ประเภทใดบ้าง โดยนักวิจัยโครงการหลักจะรับข้อมูลนี้ต่อมาเพื่อประมวลให้เห็นประสบการณ์ในมิติประวัติศาสตร์ของชุมชนทั้ง 4 ชุมชน เพื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบ เรียบเรียงเป็นข้อมูลตอบคำถามการวิจัยโครงการหลักข้อที่ 1

1.3) การสัมภาษณ์

คณะนักวิจัยจากโครงการย่อย 4 ชุมชน จะออกพื้นที่ภาคสนามเพื่อสัมภาษณ์ทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ เพื่อให้ได้ข้อมูลมาเสริมกับข้อมูลที่ได้มาจากการศึกษาเอกสารและการสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์นี้อาจจะทำให้เห็นปัญหาชุมชน ปัญหาเครือข่าย และพลังของชุมชนในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ว่ามีความเป็นมาอย่างไร เมื่อพิจารณาจากมิติที่สัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ชุมชนโดยเชื่อมโยงมาถึงปัจจุบัน โดยเน้นไปที่ความเชื่อมโยงระหว่างพลังทางสังคมกับการใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมประจำถิ่น คณะผู้วิจัยจะใช้วิธีการสัมภาษณ์บุคคลผู้มีประสบการณ์และความรู้เฉพาะรายด้วย โดยเน้นไปที่คนซึ่งร่วมอยู่ในบรรยากาศของการเปลี่ยนแปลงบทบาทของวรรณกรรมประจำถิ่นยุคต่างๆ อันจะทำให้สามารถพิจารณาข้อมูลเชิงลึกจากประสบการณ์และความทรงจำของแต่ละบุคคล เห็นเครือข่ายของผู้คนทั้งในมิติปัจเจกบุคคลและชุมชน ที่สัมพันธ์อยู่กับการรับรู้และใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมประจำถิ่นทั้งในมิติประวัติศาสตร์และร่วมสมัย สุดท้าย โดยนักวิจัยโครงการหลักจะรับข้อมูลนี้ต่อมาเพื่อประมวลเข้ากับการจัดเวทีชุมชน การสนทนากลุ่ม เพื่อวิเคราะห์ถึงประสบการณ์และพลังทางสังคมที่เกิดขึ้นจากวรรณกรรมประจำถิ่นในมิติประวัติศาสตร์ของชุมชนทั้ง 4 ชุมชน แล้วนำมาวิเคราะห์เปรียบเทียบ เรียบเรียงเป็นข้อมูลตอบคำถามการวิจัยโครงการหลักข้อที่ 1 ให้มีความหนักแน่น และครอบคลุมประเด็นคำถามมากขึ้น

1.4) การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม

ในโอกาสที่ชุมชนมีกิจกรรมทางสังคมและหรืองานประเพณีต่างๆ หรืองานบำเพ็ญสาธารณะประโยชน์ คณะผู้วิจัยจากโครงการย่อยทั้ง 4 ชุมชน โครงการ จะได้ลงพื้นที่เพื่อสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมด้วย เพื่อจะได้ข้อมูลที่เป็นธรรมชาติของผู้คนและชุมชน การปฏิสัมพันธ์ที่อยู่บนพื้นฐานของชุมชนที่เป็นจริง ทำให้การเก็บข้อมูลด้วยการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมสามารถทำได้ง่าย และจะนำมาซึ่งข้อมูลที่ใช้มีประโยชน์ต่อการวิจัยได้อย่างชัดเจน ทั้งการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมในโอกาสประชุมชนของชุมชน จะทำให้คณะผู้วิจัยสามารถมองเห็นสภาพปัจจุบัน ตลอดจนปัญหาของสายใย/เครือข่าย และพลังของชุมชน และเห็นช่องทางในการสนับสนุนและส่งเสริมให้เกิดการใช้ประโยชน์จากการวิจัยได้มากยิ่งขึ้น โดยในขั้นตอนนี้นักวิจัยโครงการหลักๆ จะเข้าร่วมกับนักวิจัยโครงการย่อยด้วยทุกครั้ง เพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์การแปลข้อมูลจากภาคปฏิบัติ (ในฐานะที่นักวิจัยโครงการย่อยเองก็เป็นชาวบ้านผู้ปฏิบัติการ ซึ่งจะเป็นผู้ถูกวิจัยด้วย) ก่อนจะสรุปข้อมูลเพื่อเสริมการวิเคราะห์ตอบคำถามข้อที่ 1 ด้วย

1.5) การวิเคราะห์และสังเคราะห์

คณะนักวิจัยโครงการย่อย 4 ชุมชน โครงการ มีหน้าที่ในการเก็บรวบรวมข้อมูลดิบที่ได้จากข้อที่ 1-4 ดังกล่าวมา แล้ววิเคราะห์เชื่อมโยงเบื้องต้น จากนั้นจึงส่งให้กับนักวิจัยโครงการหลักเพื่อดำเนินการต่อ ด้วยการวิเคราะห์และสังเคราะห์ให้สามารถตอบคำถามข้อที่ 1 ได้อย่างคมชัด ลึก และรอบด้านต่อไป ทั้งนี้ ขั้นตอนนี้ จะดำเนินการทั้งรายพื้นที่และเปรียบเทียบกระบวนการศึกษาภาพรวมเชิงพื้นที่ทั้ง 4 และมองภาพรวมปัญหาชุมชน ปัญหาเครือข่าย และพลังของชุมชนในบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลาที่สัมพันธ์กับประวัติศาสตร์การใช้วรรณกรรม ประวัติศาสตร์ชุมชน โดยเชื่อมโยงมาถึงปัจจุบัน ทั้งสามารถตอบคำถามได้ว่า ในอดีตมีการใช้วรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นเพื่อสร้างพลังทางสังคมประเภทต่างๆ อย่างไร มีกระบวนการสร้างอย่างไร เงื่อนไขสำคัญของชุมชนเป็นอย่างไร คำตอบของกระบวนการในขั้นนี้จึงประกอบด้วย

- ในอดีตมีการใช้วรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นสร้างพลังทางสังคมประเภทใดบ้าง

- ในอดีตมีการใช้วรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นเพื่อสร้างพลังทางสังคมประเภทต่างๆ นั้น อย่างไร

- ในอดีตมีการใช้วรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นเพื่อสร้างพลังทางสังคมประเภทต่างๆ บนเงื่อนไขชุมชนที่เป็นเช่นใด

2) การเปลี่ยนแปลงการใช้วรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นสร้างพลังท้องถิ่น (คำถามการวิจัยข้อที่ 2)

2.1) การวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อหาแนวทางเสริมสร้างกิจกรรม/กระบวนการแก้ปัญหา

คณะผู้วิจัยโครงการย่อยทั้ง 4 ชุมชนโครงการ ประสานกับนักวิจัยหลักจะร่วมกันวิเคราะห์ข้อมูลที่ศึกษาได้จากข้อ 1 เพื่อหาคำตอบว่า การใช้วรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นเพื่อสร้างพลังทางสังคมลักษณะต่างๆ ในแต่ละชุมชนโครงการนั้นเปลี่ยนแปลงอย่างไร เพราะเหตุใด โดยใช้ข้อมูลที่ได้จากการตอบคำถามวิจัยข้างต้นเป็นจุดเริ่มต้น ค่อยๆ แจกแจงให้เห็นถึงความคลี่คลายเปลี่ยนแปลงจากยุคหนึ่งสู่อีกยุคหนึ่ง โดยการลงพื้นที่หาข้อมูล การสร้างกิจกรรมของนักวิจัยโครงการย่อยทั้ง 4 ชุมชนโครงการในห้วงระยะเวลาวิจัยนี้จะทำให้การวิจัยสามารถดำเนินการได้อย่างต่อเนื่อง เกิดความไว้วางใจ และคุ้นเคยกับชาวบ้าน อันทำให้ชาวบ้านเชื่อมั่นไว้วางใจ และเปิดใจให้ข้อมูลที่เหมาะสมแก่การวิจัยมากยิ่งขึ้น

2.2) การสัมภาษณ์

นักวิจัยโครงการย่อย 4 ชุมชนโครงการ โดยการร่วมสนับสนุน และเสนอแนวคิดและประสบการณ์ของนักวิจัยโครงการหลัก จะเป็นผู้ลงภาคสนามในแต่ละชุมชนวิจัยเพื่อการสัมภาษณ์กลุ่มชาวบ้านที่เป็นกลุ่มเป้าหมายในการพูดคุย นักวิจัยหลักเป็นผู้ออกแบบคำถาม ประเด็นสนทนา เพื่อเสริมทักษะ และประสบการณ์เพิ่มเติมจากที่เคยได้รับการอบรม และจากการที่ได้ลงพื้นที่ในเบื้องต้นเพื่อตอบคำถามการวิจัยข้อที่ 1 ที่ผ่านมาแล้ว โดยกลุ่มชาวบ้านที่จะสัมภาษณ์พูดคุย เพื่อให้ได้คำตอบว่า การใช้วรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นเพื่อสร้างพลังทางสังคมประเภทต่างๆ เปลี่ยนแปลงอย่างไร เพราะเหตุใด นักวิจัยหลักจะลงภาคสนามในขั้นตอนนี้อย่างทั่วถึง โดยมีบทบาทเป็นผู้กระตุ้นให้เกิดกระบวนการศึกษาวิจัยและการปฏิบัติการในชุมชนทั้ง 4 ชุมชนโครงการ

สำหรับกลุ่มชาวบ้านที่เป็นกลุ่มเป้าหมายของการขอข้อมูลสัมภาษณ์ ประกอบด้วย 3 กลุ่มหลัก ได้แก่

กลุ่มที่ 1 ได้แก่ กลุ่มชาวบ้านที่เติบโตมาใน ช่วงปี 2460-2510 โดยกลุ่มคนที่จะสามารถให้ข้อมูลแก่นคณะวิจัยโครงการย่อยได้จะอยู่ประมาณ 46-85 ปี คนกลุ่มนี้สัมผัสอยู่ในบรรยากาศที่ชุมชนยังมีสิ่งเร้าไม่มากนัก พลังในการสร้างพลังทางสังคมของวรรณกรรมประจำถิ่นจึงมีอยู่อย่างสูงยิ่งในระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ตลอดจนในสถาบันหลักๆ ของชุมชน เช่น วัด โรงเรียน บ้านของผู้นำโดยBarItem วรรณกรรมเป็นความบันเทิงควบคู่กับหนังสือและ

มโนราห์ ชาวบ้านระดับอายุนี้จึงจะสามารถตอบสนองข้อมูลเพื่อการตอบคำถามในข้อที่ 1 ได้เป็นอย่างดี

กลุ่มที่ 2 ได้แก่ กลุ่มชาวบ้านที่เติบโตมาในช่วงปี 2520-2540 ปัจจุบันอยู่ในช่วงอายุราว 25-45 ปีเศษเป็นต้นมา ความรู้ มุมมอง และประสบการณ์ของชาวบ้านกลุ่มนี้ จะทำให้คณะวิจัยมองเห็นร่องรอยของความเปลี่ยนแปลงด้านบทบาทและพลังของวรรณกรรมประจำถิ่นต่อชุมชน และเห็นว่าเงื่อนไขใดที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงนั้น ซึ่งข้อมูลนี้จะได้นำมาใช้เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาและสร้างกระบวนการใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมประจำถิ่นในยุคปัจจุบัน เพื่อตอบคำถามวิจัยข้อที่ 2-3

กลุ่มที่ 3 ได้แก่ กลุ่มเด็กและเยาวชนที่เติบโตมาในช่วงปี 2540-ปัจจุบัน ได้สัมผัสกับบรรยากาศของชุมชนที่เปลี่ยนแปลง มีปัญหา มีข้อจำกัด และเกิดปัจจัยเร้าให้ชุมชนมีความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วตลอดเวลา กลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่จะสะท้อนให้เห็นถึงความต้องการหรือความจำเป็นที่ชุมชนจะต้องสร้างหรือรื้อฟื้นพลังเครือข่ายชุมชนขึ้นมาใหม่ เป็นกลุ่มที่สามารถกำหนดแนวทางในการใช้ประโยชน์จากการวิจัยได้

โดยทั้ง 3 กลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่ทั้งมองเห็นบทบาทของวรรณกรรม และรับรู้ถึงพลังของวรรณกรรมจากคำบอกเล่า การสนทนากลุ่มกับชาวบ้านทั้ง 3 กลุ่มจึงจะทำให้เห็นชุมชนในกระแสการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นพลวัตมากขึ้น ผู้ให้สัมภาษณ์สามารถสะท้อนให้เห็นได้ว่าการใช้วรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นเพื่อสร้างพลังทางสังคมประเภทต่างๆ ของชุมชนเปลี่ยนแปลงมาอย่างไร เพราะเหตุใด ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

2.3) การศึกษาดูงาน

คณะผู้วิจัยโครงการย่อย 4 ชุมชนโครงการ 24 คน พร้อมผู้วิจัยโครงการหลัก และกลุ่มตัวแทนชาวบ้านในชุมชนอีกชุมชนละ 4 คน (รวม 16 คน) เดินทางไปศึกษาดูงานจากชุมชนที่มีประสบการณ์ในการแก้ปัญหา “พลังของเครือข่ายชาวบ้านและชุมชน” ที่มีประสบการณ์ในการฟื้นฟูพลังเครือข่ายโดยการใช้เรื่องเล่าและวรรณกรรมเป็นเครื่องมือสร้างเครือข่าย ความเข้มแข็งและงอกงามเป็นกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ คือ เครือข่ายชุมชนท้องถิ่น 3 อำเภอคือ อ.หาดใหญ่ อ.คลองหอยโข่ง และ อ.สะเตาะ จ.สงขลา ใช้เรื่องเล่าและความรับรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมเพื่อชีวิตก่อตั้ง “ประชาคมรักษ์ป่าผาคำ” เพื่อดูแลรักษาป่า ต่อมาได้พัฒนาเป็น “วิสาหกิจชุมชนบริการท่องเที่ยว เกษตรและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม” ขณะนี้มีสมาชิกกว่า 300 คน เพื่อทำโครงการ “ปลูก 1 ล้านต้น คืนสู่ป่าต้นน้ำ” รวมทั้งประสานงานกับประชาชนใน 4 ตำบลในเขต อ.คลองหอย

โยง ช่วยกันอนุรักษ์ป่า โดยจะได้เห็นกลยุทธ์ของกลุ่มนี้ในการประยุกต์ใช้เรื่องเล่าและวรรณกรรม เชื่อมโยงสำนึกรักผืนป่าของชาวบ้านและเยาวชนรุ่นใหม่ โดยมีการเชื่อมโยงกับเรื่องเล่ากระแสหลัก เกี่ยวกับกระแสเพื่อชีวิตในแวดวงวรรณกรรม และศิลปะดนตรีด้วย

ทั้งนี้ ในการศึกษาฐานผู้วิจัยหลักเป็นผู้ประสานงานกับวิทยากรภาคสนามฐาน ส่วน นักวิจัยโครงการย่อยทำหน้าที่เป็นผู้สรุปความรู้ ถอดบทเรียน และเขียนเป้าหมายเชิงรูปธรรมที่จะ เกิดแก่ชุมชนตนเองหากได้ใช้บทเรียนจากชุมชนตัวอย่างไปใช้ในชุมชนตนเองบ้าง ร่วมกันตั้ง คำถามถึงจุดแข็งจุดอ่อน เพื่อทำให้การศึกษาฐานมีส่วนในการกำหนดทิศทางและรายละเอียดการ วิจัยของนักวิจัยโครงการย่อยทั้ง 4 ชุมชนโครงการต่อไป

2.4) การจัดประชุมคณะผู้วิจัยร่วมกับผู้มีประสบการณ์และผู้ทรงคุณวุฒิเตรียมความ พร้อมใช้งานวิจัย

ผู้วิจัยโครงการหลักรับการประสานคณะผู้วิจัยโครงการย่อยทั้ง 4 ชุมชน ประชุม ร่วมกันเพื่อเตรียมความพร้อมในการขับเคลื่อนการวิจัยไปสู่การใช้อย่างจริงจังในชุมชน ออกแบบกิจกรรม วิจัยต่างๆ พิจารณาปฏิทินประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชนแต่ละชุมชน เพื่อการลงพื้นที่ ปฏิบัติการวิจัยและใช้งานวิจัยอย่างถูกต้องเหมาะสม และมีประสิทธิผล โดยผู้วิจัยโครงการหลัก ร่วมกับผู้ทรงคุณวุฒิสร้างเครื่องมือ และถอดบทเรียน เป็นที่ปรึกษาและจัดประสบการณ์

3) การขับเคลื่อนและผลักดันผลงานวิจัย (คำถามการวิจัยข้อที่ 3)

3.1) การสร้างปฏิบัติการและการขยายผล

ในขั้นตอนนี้ นักวิจัยโครงการย่อยทั้ง 4 ชุมชน โครงการจะได้ลงพื้นที่ชุมชน เพื่อ ปฏิบัติงานใช้การวิจัยเพื่อขับเคลื่อนและผลักดันการวิจัยให้สัมฤทธิ์ผลตามที่ได้ตั้งเป้าหมายเอาไว้ โดยจะทำปฏิบัติการต่างๆ แยกออกไปในแต่ละชุมชน นักวิจัยหลักจะได้ร่วมปฏิบัติการกับนักวิจัย โครงการย่อยทั้งหมด ผลักดันเครื่องมือเสริมศักยภาพต่างๆ ที่ได้จากการปฏิบัติการวิจัย ทำให้ค้นพบ คำตอบได้ว่า ชุมชนสามารถเพิ่มศักยภาพของตนจากพลังทางสังคมและวัฒนธรรมที่ปรากฏใน วรรณกรรมและประวัติศาสตร์การใช้วรรณกรรมแบบใด อย่างไร และเมื่อใด ได้บ้าง

3.2) การประชุมเครือข่ายผู้ใช้งานวิจัย

นักวิจัยโครงการย่อยทั้ง 4 ชุมชนโครงการ จะจัดประชุมเครือข่ายผู้ใช้งานวิจัยหลัง ผ่านขั้นตอนการวิจัยในข้อที่ 2 มาแล้ว เพื่อสำรวจแนวการใช้ประโยชน์ และการสร้างพลังทางสังคม ประเภทต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นจริงจากการใช้งานวิจัย โดยจะให้เครือข่ายและกลุ่มเป้าหมายของการวิจัย

เป็นผู้สะท้อนและบอกเล่าแนวทางที่เกิดขึ้นในแต่ละชุมชน ซึ่งจะเป็นเหมือนกับการประเมินผลการปฏิบัติงาน ว่าประสบผลสำเร็จตามแผนหรือไม่เพียงใด หากไม่ประสบผลสำเร็จก็สรุปให้เห็นว่ามีเงื่อนไขอะไรที่ทำให้เกิดผลเช่นนั้น และจะแก้ไขอย่างไร เช่น มีการปฏิบัติกิจกรรมซ้ำอีกโดยปรับเงื่อนไขที่เป็นอุปสรรคต่อการดำเนินกิจกรรมนั้นๆ โดยนักวิจัยโครงการหลักจะเป็นผู้รวบรวมข้อมูลบทเรียน และประสบการณ์เชิงกระบวนการจากทั้ง 4 ชุมชน ทำหน้าที่ประเมินผลเป็นชุมชน เมื่อการดำเนินครบตามแผนแล้ว จะมีการประเมินภาพรวมอีกครั้งหนึ่งเพื่อสรุปว่าการดำเนินการตามแผนงานนั้นประสบผลสำเร็จในการสร้างพลังทางสังคมประเภทต่างๆ เพื่อแก้ปัญหาหรือสร้างพลังชุมชนหรือไม่เพียงใด และมีเงื่อนไขสาเหตุใดที่ทำให้ผลเป็นเช่นนั้น

3.3) การจัดเวทีผลักดันนโยบายสาธารณะ

เมื่อโครงการดำเนินการเสร็จสิ้นแล้ว นักวิจัยโครงการหลักจะจัดเวทีผลักดันให้เกิดการขยายผลเชิงนโยบาย โดยจะจัดประชุมใหญ่ขึ้นในชุมชน นักวิจัยโครงการย่อยเชิญตัวแทนจากองค์การบริหารส่วนตำบล ตัวแทนหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในระดับอำเภอและจังหวัด ตัวแทนสื่อมวลชน และตัวแทนภาคประชาสังคม เพื่อนำเสนอข้อสรุปเชิงนโยบายในการแก้ปัญหาชุมชนผ่านการใช้อำนาจรณรงค์ประจำปีสร้างพลังทางสังคมประเภทต่างๆ

3.4) การมอบงานวิจัย และเอกสารข้อเสนอเชิงนโยบายแก่หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

เพื่อความมั่นใจว่าหน่วยงานหรือองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการใช้วรรณกรรมประจำปีสร้างพลังทางสังคมลักษณะต่างๆ เพื่อแก้ปัญหาชุมชน เครือข่ายชาวบ้านและชุมชน (ในระดับตำบล ระดับอำเภอ และระดับจังหวัด) จะได้รับข้อมูลและข้อเสนอเชิงนโยบายจากโครงการวิจัย

4) การวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลเพื่อเขียนรายงานการวิจัย

ในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ เพื่อตอบคำถามการวิจัยแต่ละข้อนั้น คณะผู้วิจัย ซึ่งรวมทั้งนักวิจัยโครงการย่อย 4 โครงการ และนักวิจัยโครงการหลัก ไม่เพียงแต่ดำเนินการศึกษารวบรวมข้อมูลหรือปฏิบัติกิจกรรมต่างให้บรรลุผลเท่านั้น แต่จำเป็นต้องวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อยกระดับข้อมูลและผลการปฏิบัติกิจกรรมต่างๆ ให้เป็นความรู้ที่สามารถตอบคำถามการวิจัยได้ชัดเจน ตามลำดับคือ

- เมื่อนักวิจัยโครงการย่อยดำเนินการตามกระบวนการวิจัย หรือทำกิจกรรมวิจัยเสร็จสิ้นแต่ละขั้นตอน จะต้องนำส่งข้อมูลเป็นรายงานเบื้องต้น แก่นักวิจัยโครงการหลัก ร่วมกันถกเถียงแสวงหาความหมายและคำอธิบายข้อมูลที่ได้ เพื่ออิงเทียบกับการตอบคำถามการวิจัยให้ชัดเจน และ

สามารถสร้างผลกระทบเชิงบวกต่อชุมชนในแง่ที่สามารถใช้วรรณกรรมเป็นพลังทางสังคมสร้างมูลค่าและคุณค่าต่อไปได้

- ในกระบวนการวิเคราะห์และสังเคราะห์ คณะผู้วิจัยจึงวางแผนว่าเมื่อทำกิจกรรมเสร็จในแต่ละตอนก็จะมีการประชุมคณะผู้วิจัยอันประกอบด้วยนักวิจัย โครงการย่อยและนักวิจัยโครงการหลัก เพื่อวิเคราะห์ข้อมูลยกระดับเป็นความรู้ บางครั้งอาจเชิญผู้ประสานงานชุดโครงการหรือผู้ทรงคุณวุฒิจากภายนอกมาร่วมประชุมวิเคราะห์ข้อมูลด้วย โดยกิจกรรมนี้จะจัดขึ้นในชุมชนวิจัย

- ในขั้นตอนการสังเคราะห์นี้ ผู้วิจัยโครงการวิจัยหลัก จะรวบรวมข้อมูลที่โครงการย่อยศึกษาได้ และได้ใช้ในการขับเคลื่อนแก้ไขปัญหา มาวิเคราะห์เชื่อมโยงเพื่อตอบคำถามการวิจัย 3 ของโครงการที่ได้ตั้งขึ้น

1.6 ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1.6.1 ผลผลิตของโครงการ (output)

ได้ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์การใช้วรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นในการสร้างพลังทางสังคมให้แก่ท้องถิ่น และแนวทางการใช้วรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นสร้างพลังทางสังคมให้แก่ชุมชนเป้าหมายในปัจจุบัน เพื่อคลี่คลายปัญหาบางอย่าง

1.6.2 ผลลัพธ์ของโครงการ (outcome)

เกิดแผนการในการใช้วรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นสร้างพลังทางสังคมให้แก่ชุมชนเป้าหมายในปัจจุบัน เพื่อคลี่คลายปัญหาบางอย่าง

1.6.3 ผลกระทบของโครงการ (impact)

วรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นสามารถสร้างพลังทางสังคมให้แก่ชุมชนเป้าหมายทั้ง 4 ชุมชน และชุมชนสามารถปรับใช้พลังทางสังคมดังกล่าวเป็นแนวทางคลี่คลายปัญหาที่กำลังประสบอยู่ได้

บทที่ 2

ข้อมูลพื้นฐานของชุมชนและกรอบแนวคิดของการวิจัย

ในบทนี้ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงภาพรวมและข้อมูลพื้นฐานที่ทำให้เห็นถึงจุดเด่นของชุมชนทั้ง 4 ชุมชนที่ศึกษา ก่อนจะได้กล่าวถึงกรอบแนวคิดในการศึกษาด้วย โดยกรอบแนวคิดของการวิจัยมีพื้นฐานเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมประจำถิ่นกับเครือข่ายชุมชน และการใช้สอยประโยชน์จากวรรณกรรม

2.1 กรอบแนวคิดในการศึกษา

โครงการวิจัยนี้มีฐานคิดว่า วรรณกรรมท้องถิ่นนั้นไม่ใช่วรรณกรรมที่สร้างสรรค์ขึ้นเพื่อให้เป็นประติมากรรมทางด้านศิลปะที่ไม่สัมพันธ์กับประโยชน์ใช้สอย แต่เห็นว่า วรรณกรรมท้องถิ่นนั้น แม้ว่าจะในระยะเวลาที่ศึกษา วรรณกรรมจะกลายเป็นงานสร้างสรรค์ของปัจเจกบุคคลไปแล้ว แต่ปัจเจกบุคคลผู้สร้างสรรค์ก็ยังคงเป็นคนในท้องถิ่นที่เติบโตมาในบรรยากาศที่มองเห็นสภาพและความเปลี่ยนแปลงของท้องถิ่น ดังนั้น โครงการวิจัยจึงมองว่าวรรณกรรมท้องถิ่นเป็นวรรณกรรมแห่งการใช้สอย เช่น การใช้สอยเพื่อการหล่อหลอมกล่อมเกลาความคิดและพฤติกรรมของเยาวชนและผู้เสพ การใช้สอยเพื่อบันทึกและจดจารเรื่องราวและปรากฏการณ์ที่สำคัญซึ่งเกิดขึ้นในชุมชน หรือการใช้เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่ม ดังนั้น วรรณกรรมท้องถิ่นจึงถือเป็นสายใยผูกโยงผู้คนในชุมชนท้องถิ่นเข้ากันโดยอัตโนมัติ เพียงแต่ที่ผ่านมา ยังไม่ได้มีการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการที่ปลูกพื้นหรือสกัดเอาสาระสำคัญหรือกระบวนการที่วรรณกรรมเหล่านั้นมีออกมานำเสนอให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรมมากพอ ทำให้วรรณกรรมท้องถิ่น ถูกมองว่าไม่ค่อยมีความหมายต่อยุคสมัยมากนัก

นอกจากนี้ โครงการวิจัยนี้ยังมีความคิดด้วยว่า ชุมชนท้องถิ่นต่างก็มีความสามารถในการปรับประยุกต์วรรณกรรมให้กลายเป็นสิ่งที่เพิ่มมูลค่าและคุณค่าให้กับชุมชนอย่างน่าสนใจ ดังเช่น ในบริบทสังคมไทยร่วมสมัย วรรณกรรมและเรื่องเล่าพื้นบ้านได้มีบทบาท หน้าที่ และความหมายที่แตกต่างไป วรรณกรรมพื้นบ้านได้ถูกนำมาใช้ประโยชน์อย่างหลากหลาย เช่นเป็น

แบบเรียน ใช้ในการเรียนการสอนภาษาไทย และภาษาต่างประเทศ หรือนำมาประยุกต์เป็นเกมใน กระบวนการเรียนการสอน ขณะที่นิทานประจำถิ่นได้ถูกนำมาสร้างมูลค่าเพิ่มให้ผลิตภัณฑ์ OTOP หรือผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นเพื่อเป้าหมายทางการค้า ตลอดจนการขายบริการการท่องเที่ยว นอกจากนี้ ตัวละครในวรรณกรรมท้องถิ่นจำนวนมากก็ได้ถูกแปรเป็นวัตถุมงคล นำไปเป็นยี่ห้อมสินค้า เครื่องรางของขลัง ข้อสรุปที่น่าสนใจจากปรากฏการณ์เหล่านี้ คือ ในยุคปัจจุบันที่เทคโนโลยีกำลัง ก้าวล้ำนำหน้าอยู่นั้นจะคาดคะเนนั้น วรรณกรรมและเรื่องเล่าพื้นบ้านนั้นยังคงแสดงบทบาท หน้าที่ และมีความหมายต่อสังคมอยู่อย่างไม่ขาดคลาญ และได้ถูกนำมาใช้ประโยชน์เพื่อตอบสนอง บริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างมีสีสัน (ศิริพร ณ ถลาง, 2560, หน้า 16)

2.2 ลักษณะชุมชนศึกษาวิจัย และความสัมพันธ์กับวรรณกรรมประจำถิ่น

ผู้วิจัยเลือกพื้นที่เป้าหมายการวิจัยเป็นชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาซึ่งมีชุมชนที่มีความ หลากหลายทางภูมิศาสตร์ วัฒนธรรม คติความเชื่อ แต่เป็นเครือข่ายชุมชนท้องถิ่นที่ดำรงอยู่ด้วยกัน บนฐานของสังคมและเศรษฐกิจพึ่งพา อยู่ในระบบศีลธรรมร่วมกัน จนสามารถกำหนดได้ว่าพื้นที่ บริเวณนี้มีเอกภาพเป็น “ท้องถิ่น” สำคัญแห่งหนึ่งในภาคใต้ นอกจากนี้ เนื่องจากโครงการต้องการ ศึกษาและสร้างเสริมการใช้วรรณกรรมประจำถิ่นไปใช้ประโยชน์ในการสร้างความเปลี่ยนแปลง ให้แก่ชุมชนในมิติต่างๆ ดังนั้นเพื่อให้การขับเคลื่อนงานวิจัยครั้งนี้มีพลังและส่งผลกระทบต่อชุมชน เป้าหมายให้มากที่สุด พร้อมๆ กับการสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของความแตกต่างกันของ บริบททางประวัติศาสตร์ของพื้นที่และ/หรือเนื้อหา โครงการวิจัยจึงกำหนดหัวข้อวิจัยให้สอดคล้อง กับลักษณะของปัญหาชุมชน และลักษณะเด่นทางวรรณกรรมประจำถิ่น ซึ่งวรรณกรรมเหล่านี้ สัมพันธ์กับประวัติศาสตร์และภูมิศาสตร์อันเป็นการเฉพาะของแต่ละชุมชน ด้วยเชื่อว่าจะสามารถ ปลุกพลังของชุมชนผ่านการสร้างพลังทางสังคมขึ้นมาได้บนฐานของประวัติศาสตร์ชุมชนอัน เกี่ยวเนื่องกันด้วยวรรณกรรมประจำถิ่นที่ศึกษา โดยให้ชาวบ้าน ชาวชน และคนในชุมชนขับเคลื่อน การศึกษารากเหง้าของตัวเอง นำความรู้และคัดแปลงวรรณกรรมประจำถิ่นมาประยุกต์ใช้อย่าง เหมาะสมกับสภาพการณ์ปัจจุบัน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) ชุมชนกงหรา-ชะรัด

เป็นชุมชนขนาดใหญ่ระดับอำเภอ ตั้งอยู่ในเขตภูเขา จังหวัดพัทลุง ซึ่งโครงการวิจัยใช้เป็นตัวแทนของกลุ่มคน “หมูเหินือ” ชาวบ้านมีอาชีพทำสวนผลไม้และสวนยางเป็นอาชีพหลัก เป็นชุมชนเก่าแก่โบราณที่มีประวัติศาสตร์สัมพันธ์กับสงครามระหว่างสยามกับหัวเมืองมลายู ชุมชนแห่งนี้พัฒนาขึ้นมาจากการอพยพของมุสลิมจากหัวเมืองมลายู ทำให้มีชาวบ้านทั้งที่นับถือศาสนาอิสลามและศาสนาพุทธอยู่ร่วมกัน กลายเป็นชุมชนที่มีเอกลักษณ์โดดเด่น และถูกกล่าวถึงอยู่เสมอในแง่ของการอยู่ร่วมอย่างสมานฉันท์ของคนต่างศาสนา กล่าวคือ มุสลิมก็มีความสามารถในการปรับตัวเข้ากับเพื่อนบ้านที่นับถือศาสนาพุทธ ขณะที่ชาวพุทธก็เข้าใจวิถีมุสลิมจนในชีวิตประจำวันไม่สามารถแยกออกได้ว่าใครเป็นพุทธศาสนิกชน หรือเป็นอิสลาม หากไม่แยกกันเดินเข้าวัดและเข้ามัสยิด

ประวัติศาสตร์ชุมชนที่ว่าด้วยการอพยพผู้คนจากหัวเมืองมลายูในสถานการณ์สงครามที่มีกับสยามนั้นอาจจะถือเป็นตัวแทนของคำอธิบายปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้ได้ทางหนึ่ง แต่ในอีกทางหนึ่ง ชุมชนกงหรา-ชะรัด ก็มีวรรณกรรมประจำถิ่น เรื่องสำคัญที่สามารถอธิบายเรื่องความสัมพันธ์นี้ได้ วรรณกรรมเรื่องนั้นคือ “แหมะเว-เมืองลิด” ที่เล่าถึงตัวเอกฝ่ายชายที่เป็นชาวพุทธ ส่วนฝ่ายหญิงเป็นมุสลิม มีความสัมพันธ์กันในฐานะคู่พระคู่นางที่ฝ่ายชายใช้กำลังกดบังคับให้ฝ่ายหญิงสมัครใจปอง

วรรณกรรมเรื่องสำคัญนี้เคยเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะ ก่อนจะกลายเป็นวรรณกรรมลายลักษณ์อักษร เมื่อคนในท้องถิ่นหยิบมาชำระและเผยแพร่ใหม่เมื่อราว พ.ศ.2500 และได้รับความนิยมเสมอมาในประวัติศาสตร์ของชุมชน เนื่องจาก “แหมะเว-เมืองลิด” เป็นวรรณกรรมต้นแบบที่ชาวกงหรา-ชะรัดใช้อธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนพุทธกับคนมุสลิม ซึ่งสัมพันธ์กันอย่างซิดไกลในชุมชน มีชาวบ้านจำนวนไม่น้อยยืนยันว่าวรรณกรรมเรื่องนี้มีกำเนิดมาจากเรื่องที่เกิดขึ้นจริงๆ ผู้คนเชื่อกันถึงฉากและสถานที่จริงๆ ที่เกิดเหตุในหลายบทหลายตอน ทำให้สามารถปักหมุดสถานที่ และสืบย่านสาวโยคคนปัจจุบันที่เชื่อกันว่าเป็นทายาทของตัวละครทั้ง 2 ตัวได้อีกด้วย (เจื่อนวลเปียน, สัมภาษณ์)

นอกจากนี้ ชาวชุมชนกงหรา-ชะรัดยังใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมเรื่องนี้โดยการแต่งสำนวนใหม่ขึ้นมาเพื่อให้เป็นความบันเทิงที่เหมาะสมกับท้องถิ่นและทัศนคติของคนปัจจุบัน อันแสดงให้เห็นว่าวรรณกรรมเรื่องนี้สัมพันธ์กับทั้งในมิติประวัติศาสตร์และมิติร่วมสมัยของชุมชน วรรณกรรมมีพลังในการขับเคลื่อนสำนึกรักท้องถิ่น และสร้างอัตลักษณ์ให้แก่ชุมชนอย่างสูงยิ่ง มีการพิมพ์แจกจ่ายในงานศพหลายต่อหลายงาน เพื่อเป็นการรักษาต้นฉบับ นำเสนอมรดกทางวัฒนธรรมที่น่าภาคภูมิใจของชุมชนออกไปผ่านเครือข่ายของผู้มาร่วมงานศพ

ด้วยลักษณะเด่นในการสร้างพลังทางสังคมของวรรณกรรมดังกล่าว “เหมะเว-เมืองลิด” จึงเป็นวรรณกรรมที่โครงการวิจัยนี้จะใช้เป็นเครื่องมือในการขับเคลื่อนพลังชุมชนในแง่ของการสร้างมูลค่าให้กับการท่องเที่ยวชุมชน เนื่องจากในปัจจุบัน คนหนุ่มสาวที่เคยออกไปศึกษาและทำงานนอกชุมชนได้กลับคืนสู่ท้องถิ่น และริเริ่มกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เนื่องจากความชอบเขาของกิจกรรมการท่องเที่ยวธรรมชาติที่เคยมีอยู่ (เช่น การท่องเที่ยวเล่นน้ำตก ซึ่งมีอยู่ 10 แห่งในชุมชน) คนกลุ่มนี้มีศักยภาพที่จะพลิกฟื้นสถานการณ์การท่องเที่ยวบริการในชุมชน หากได้รับการสนับสนุนให้วรรณกรรมเป็นเครื่องมือเพิ่มเติม เนื่องจากวรรณกรรมเรื่องนี้บอกเล่าเกี่ยวกับสถานที่สำคัญๆ ชุมชนที่หลากหลายและครอบคลุมหลายพื้นที่ ทำให้สามารถใช้วรรณกรรมสร้างเรื่องราวให้กับสถานที่เพื่อเพิ่มมิติความหมายทางประวัติศาสตร์ และทำให้สถานที่ที่มีคุณค่าและมูลค่าขึ้นมาได้ในบริบทการท่องเที่ยวชุมชนปัจจุบัน ทั้งนี้ โครงการวิจัยจะร่วมสนับสนุนให้คนหนุ่มสาวกลุ่มนี้สร้างแผนที่ท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ตามรอยวรรณกรรม และปักหมุดหมายกระจายเรื่องเล่าเพื่อสนับสนุนกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในชุมชน ตลอดจนกลุ่มคนกลุ่มนี้จะสามารถจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมขึ้นเป็นแพ็คเกจการท่องเที่ยวพิเศษเสริมกับการท่องเที่ยวธรรมชาติเดิมซึ่งชุมชนมักศักยภาพอยู่บ้างแล้ว อันจะเป็นมิติการวิจัยที่เข้าไปเสริมศักยภาพในการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน (Community Base Tourism) ได้ดียิ่งทางหนึ่ง

2) ชุมชนจันนา

ตั้งอยู่ในตำบลคอนทราย อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง เป็นชุมชนที่มีลักษณะพื้นที่เป็นที่ราบเชิงเขา ชาวบ้านประกอบอาชีพเกษตรกรรมทั้งทำนาและทำสวน มีลักษณะเด่นที่อาจเรียกได้ว่าเป็น “ชุมชนหมูเหือกิ่งหมู่งู” เพราะตั้งอยู่ระหว่างทุ่งราบกวนขนุนและเขาปู่เขาย่า “ตลาดได้

โหนด” ซึ่งเป็นตลาดที่มีชื่อเสียงโด่งดังไปทั่วประเทศไทย ก็ตั้งอยู่ในชุมชนนี้ ใกล้กับวัดหรั่งแคบ ที่เป็นพื้นผากและพื้นเรื่องวรรณกรรมประจำถิ่นเพียง 2 กิโลเมตร

ชุมชนจันนามีวรรณกรรมประจำถิ่นเรื่อง “นิราศวัดหรั่งแคบ” แต่งโดยนายส้าง บัวทอง ที่เป็นวรรณกรรมบันทึกประวัติศาสตร์ของชุมชนในช่วงทศวรรษ 2510 เอาไว้ ยุคสมัยดังกล่าว มี “หลวงตาเผือก” หรือ “ท่านเผือก” เป็นเจ้าอาวาสที่มีความศักดิ์สิทธิ์เป็นอย่างมาก โดยในวรรณกรรมก็ได้กล่าวถึงท่านว่า เป็นศูนย์กลางของชาวบ้านในการบริจาคเงินทอง ข้าวของ และแรงงานเพื่อก่อสร้างอุโบสถ นอกจากนี้ก็กล่าวถึงเครือข่ายเครือญาติในชุมชนจันนามีใครบ้าง โดยบันทึกบทบาทของเครือญาติ และบุคคลต่างๆ ที่เข้ามาร่วมมือร่วมใจสร้างอุโบสถวัดหรั่งแคบ วรรณกรรมเรื่องนี้มีคุณค่าในฐานะบทบันทึกประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และมีศักยภาพในการผนึกเครือญาติและเครือข่ายทางด้านวัฒนธรรมของชุมชน เพราะได้บันทึกชื่อนามของบุคคลสำคัญๆ ที่เป็นบรรพบุรุษของสมาชิกชุมชนรุ่นปัจจุบันเอาไว้ ซึ่งทำให้เห็นได้ว่า ในมิติประวัติศาสตร์นั้น ชุมชนจันนาก่อร่างสร้างตัวขึ้นมาจากกลุ่มเครือญาติไม่กี่สายสกุล ในทศวรรษ 2520 ทุกครอบครัวสามารถสืบย่านสาวโยค จนพบเจอความสัมพันธ์ในฐานะเครือญาติกันได้ ทำให้ชุมชนมีความเป็นปึกแผ่นและเข้มแข็ง มีความร่วมมือร่วมใจกันเป็นอย่างดีทั้งในฐานะสายใยเครือญาติ และเกลอคง โดยมีพ่อท่านเผือกและวัดหรั่งแคบเป็นศูนย์กลางทั้งในทางศรัทธาและสังคมสัมพันธ์ ทั้งนี้ตั้งแต่ยุคเริ่มต้น กระทั่งทศวรรษ 2520

ในมิติประวัติศาสตร์ของการใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมประจำถิ่นเรื่องดังกล่าว พบว่าในอดีตเมื่อราว พ.ศ.2519 ชาวบ้านในชุมชนเคยมีการใช้วรรณกรรมเรื่องนี้เป็น “ลายแทง” หรือ “แหล่งอ้างอิง” เพื่อจัดทำหนังสือเครือข่ายเครือญาติ ทำให้สามารถสืบย่านสาวโยคกันได้ง่ายขึ้น เนื่องจากมีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร เห็นความใกล้ชิดทางสายเลือดของคนต่างนามสกุล ในแง่นี้วรรณกรรมจึงมีบทบาทสำคัญต่อการสร้างผลกระทบในเชิงการเปลี่ยนแปลงด้านสังคมในแง่ของการกระชับความสัมพันธ์เครือข่ายเครือญาติ ทั้งเครือญาติโดยสายเลือด และเครือญาติทางธรรมที่มี “ท่านเผือก” อดีตเจ้าอาวาสเป็นศูนย์กลาง แต่ปัจจุบัน สำนักเรื่องเครือญาติเจือจางลงไป คนในชุมชนรู้สึกแปลกหน้าต่อกันมากขึ้น เพราะส่วนหนึ่งเป็นคนที่เดินทางไปศึกษานอกชุมชน จบแล้วก็ทำงานอยู่นอกชุมชน ก่อนจะเดินทางกลับมาอยู่ในชุมชนอีกครั้งเพราะผลกระทบจากเศรษฐกิจและ

สังคมในรูปแบบที่แตกต่างกัน ขณะที่ในวัด ซึ่งเป็นฉากสำคัญของวรรณกรรม และมี “ท่านเผือก” เป็นตัวละครหลัก ก็มีความแตกต่างทางด้านความคิดและผลประโยชน์จากกิจกรรมเรียไรเงินสมทบทุนสร้างโบสถ์ ตลอดจนการดำเนินงานบำรุงวัดระหว่างคณะกรรมการวัด และพระสงฆ์

สำนึกในเรื่องเครือญาติ ทั้งโดยสายเลือด และญาติทางธรรม ที่เจือจางลงดังกล่าวนี้อาจสัมพันธ์กับปัญหาชุมชนปัจจุบันที่ทวีความรุนแรงและหลากหลายมากขึ้น เช่น ปัญหายาเสพติด การพนัน และภัยโจรผู้ร้าย การลักขโมย และความขัดแย้งชนิดที่ไม่อาจสมานกันได้ในระหว่างพระ (บางส่วน) กับชุมชน ตลอดจน วัดกับกรรมการวัด¹ สถานการณ์เช่นนี้เหมือนกับการทำลายกำแพงแห่งความเข้มแข็งของชุมชน เปิดทางให้สิ่งที่ไม่พึงประสงค์สามารถเข้ามาแพร่ระบาดในชุมชนได้ง่ายขึ้น เพราะชุมชนขาดไปซึ่งสายสัมพันธ์ที่เคยมีพลังที่เคยได้รับจากสำนึกเรื่องเครือญาติเครือญาติ

อย่างไรก็ดี ปัจจุบัน ได้มีกลุ่มคนกลุ่มหนึ่ง มีสมาชิกทั้งคนรุ่นใหม่ที่ยังคงเข้ามาในชุมชน คนรุ่นใหม่ที่ยังคงประกอบอาชีพอยู่นอกชุมชน และผู้อาวุโสในชุมชน ได้รวมตัวในนาม “กลุ่มศิษย์ท่านเผือก” ได้ริเริ่มบูรณะศาลาท่านเผือกใหม่ โดยจะปรับจากเดิมที่เป็นเพียงศาลาจำลองขนาดเล็กเพียง 1x2 เมตร ให้เป็นศาลาขนาดใหญ่ออกแบบสวยงามเพื่อฟื้นฟูความศรัทธาและฟื้นฟูสถานะความเป็นศูนย์กลางของวัดหรั่งแคบขึ้นมาอีกครั้ง จากการร่วมถกประเด็นปัญหากับชาวบ้าน ผู้วิจัยพบว่า ตัวละครซึ่งมีบทบาทอยู่ในวรรณกรรมนิราศเรื่องนี้ยังมีชีวิตอยู่บ้าง ดังเช่น นายช่างก่อสร้างอุโบสถในวรรณกรรม ปัจจุบันมีอายุราว 70 ปี ซึ่งนายช่างผู้นี้ก็เป็นหนึ่งในกลุ่มศิษย์ท่านเผือกที่เข้าร่วมควบคุมการก่อสร้างศาลาท่านเผือกด้วย

ในสถานการณ์เช่นนี้ โครงการวิจัยจึงเห็นว่า เป็นโอกาสที่ดีที่จะส่งเสริมและสนับสนุนให้เกิดการรื้อฟื้นและปรับประยุกต์วรรณกรรมนิราศวัดหรั่งแคบเพื่อเสริมสร้าง เนื่องจากวรรณกรรมเรื่องนี้บอกเล่าเรื่องราวชุมชนในช่วงเวลาที่ท่านเผือกมีชีวิตอยู่ และมีบทบาทสำคัญในการบูรณะวัดในยุคอดีต

¹ ดังที่ปรากฏว่าใน พ.ศ.2557 คณะกรรมการวัดได้ประชุมเพื่อพิจารณาไม่ไว้วางใจเจ้าอาวาสรูปหนึ่งต่อกรณีการสร้างโบสถ์ที่งบประมาณบานปลาย ก่อนจะมีมติ “นิมนต์ให้ออก” ปัจจุบันอดีตเจ้าอาวาสรูปดังกล่าวได้ลาสิกขาบทแล้ว ท่านกล่าวระหว่างพูดคุยกับผู้วิจัยว่า “ความขัดแย้งนี้เป็นผลมาจากความไม่ไว้วางใจกันในหมู่พี่น้องกันแท้ๆ” (พี่น้อง หมายถึง เครือญาติ)

โครงการวิจัยนี้จะเสนอให้เห็นแนวทางขับเคลื่อนคนในชุมชนโดยการสร้างกิจกรรมต่างๆ เช่น สร้างฝักริ้วเพื่อให้อายุคนได้ใช้เป็นเครื่องมือและต้นแบบในการเชื่อมโยงให้เห็นถึงสายสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษของคนในชุมชนจันนาเพื่อแก้ปัญหาความขัดแย้งของคนในชุมชน ส่งเสริมให้เกิดความร่วมมือร่วมใจสร้างพลังให้กับการรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือกันทั้งในฐานะส่วนตัวส่วนครอบครัว และกิจการงานสาธารณะ เช่น กิจกรรมของวัด โรงเรียน โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล เป็นต้น นอกจากนั้น กลุ่มคนในสังคมที่ปัจจุบันรวมตัวกันอย่างหลวมๆ ในนาม “กลุ่มศิษย์ท่านเผือก” สามารถถอดบทเรียนจากการใช้วรรณกรรมเรื่องดังกล่าวในอดีต และฟื้นฟูบทบาทของวรรณกรรมต่อชุมชนปัจจุบันด้วยการใช้เป็นฐานการสร้างควมยิ่งใหญ่ให้แก่รูปหล่อของท่านเผือกที่กำลังสร้างอยู่ในปัจจุบัน กิจกรรมเหล่านี้ เช่น การทำเอกสารเพื่อเผยแพร่ความรู้ การตั้งสถาบันการศึกษาในชุมชนเข้ามาร่วมกับคณะศิษย์ท่านเผือก และคณะนักวิจัยเพื่อล้อมวงอ่านและสังเคราะห์วรรณกรรมนิราศวัดหรั่งแคบ ปรับประยุกต์เป็นสื่อใหม่ๆ เช่น การร่วมแสดงละครในโอกาสที่วัดหรั่งแคบจัดงานประเพณี เป็นต้น โดยหวังว่ากิจกรรมการรื้อฟื้นวรรณกรรมนิราศวัดหรั่งแคบลักษณะต่างๆควบคู่กับกิจกรรมบูชาหลวงพ่เผือก จะช่วยรื้อฟื้นความสัมพันธ์เชิงเครือญาติของคนในชุมชนให้กลับมาได้พอสมควร

นอกจากนี้กิจกรรมดังกล่าวนี้เมื่อได้สนับสนุนรูปหล่อของท่านเผือก อดีตเจ้าอาวาส ซึ่งแต่เดิมมีชื่อเสียงอยู่แล้วในด้านความศักดิ์สิทธิ์ จึงจะเป็นกิจกรรมที่สามารถทำให้ชุมชนจันนามีอัตลักษณ์ที่รับรู้กันต่อสังคมทั่วไปอย่างกว้างขวางออกไปมากขึ้น เมื่อผนวกกับชุมชนตั้งอยู่ห่างจากตลาดได้ไหนดเพียง 2 กิโลเมตร จึงเชื่อได้ว่าโครงการวิจัยจะสามารถส่งผลกระทบในทางสร้างสรรค์ให้วัดหรั่งแคบกลายเป็นจุดหมายหนึ่งของนักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวตลาดได้ไหนด เนื่องจากปัจจุบัน ในอาณาบริเวณใกล้เคียงตลาดได้ไหนด ยังไม่มีสถานที่ท่องเที่ยวหรือแวะพักอื่นใดที่จะเชื่อมโยงโปรแกรมการท่องเที่ยวได้ ภายหลังจากจับจ่ายเสร็จสิ้นที่ตลาดได้ไหนด ดังนั้นผลกระทบของโครงการวิจัยชุมชนจันนา โดยการใช่วรรณกรรมเรื่องนิราศวัดหรั่งแคบเป็นฐาน จึงจะสามารถสร้างทั้งประโยชน์ด้านสังคม ที่เป็นการกระชับแน่นในด้านความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติทั้งโดยสายเลือดและเครือญาติทางธรรม ตลอดจนสร้างผลกระทบด้านบวกในทางเศรษฐกิจอันเป็นผลมาจากการที่โครงการวิจัยสามารถพัฒนาสร้างความรู้เกี่ยวกับท่านเผือกในวรรณกรรมสามารถเพิ่มมิติทางสังคมที่ยิ่งใหญ่น่าเคารพศรัทธามากยิ่งขึ้นให้แก่รูปหล่อท่านเผือกในศาลาหลัง

ใหม่ที่สวยงามยิ่งใหญ่สะดุดตา และดึงดูดนักท่องเที่ยวจากตลาดใต้โหนด ตลาดชื่อดังของชุมชนจันทนา ซึ่งอยู่ใกล้เคียงกัน

3) ชุมชนปันแต-สนทรา

ตั้งอยู่ในเขตตำบลแหลมโหนด อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง เป็นชุมชนชาวนา ริมทางรถไฟ อยู่ริมขอบแดนระหว่างพัทลุงกับนครศรีธรรมราช เป็นชุมชน “หมู่ทุ่ง” ขนาดเล็กที่แม้จะอยู่ติดทางรถไฟ แต่ก็ไม่ได้พัฒนาเป็นชุมชนขนาดใหญ่ ที่หยุดรถไฟประจำชุมชนจนถึงปัจจุบันก็ยังเป็นเพียง “ป้ายหยุดรถไฟ” ยังไม่ได้พัฒนาเป็นสถานีรถไฟแต่อย่างใด แม้เวลาล่วงผ่านมารวม 50 ปีแล้วก็ตาม มีโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาขนาดเล็กเพียง 1 โรงเรียน ลักษณะสำคัญทางวัฒนธรรมคือ มีวัดเก่าแก่อายุหลายร้อยปีอยู่ 1 วัด คือวัดสุนทรา ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าสร้างมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 พร้อมๆ กับที่วัดก็มีวรรณกรรมเรื่อง *สุทธิกรรมคำกาพย์* เป็นวรรณกรรมประจำถิ่นด้วย วรรณกรรมเรื่องนี้ถูกใช้เป็นคำอธิบายถึงบทบาทของคนในชุมชนสมัยโบราณที่มีบทบาทต่อราชสำนักไทย ทำให้ชุมชนซึ่งตั้งอยู่ห่างไกล และอยู่ชายขอบของการพัฒนาได้เชื่อมโยงสายตรงกับราชสำนักไทย กลายเป็นความภาคภูมิใจของชุมชน

ชุมชนปันแต-สนทรา ยังมีวรรณกรรมประจำถิ่นอีกหนึ่งเรื่องหนึ่งคือ วรรณกรรมเรื่อง *นางสนทรา* ซึ่งเป็นวรรณกรรมที่สัมพันธ์กับสำนักทางประวัติศาสตร์ของชาวบ้านในชุมชนปันแต-สนทรา และใกล้เคียง

ในอดีตชุมชนใช้วรรณกรรมเสริมพลังความเชื่อมั่นในรากเหง้าอันยาวนานของชุมชน ใช้เป็นแหล่งอ้างอิงและอธิบายถึงที่มาของชื่อบ้าน และสถานที่สำคัญๆ ในชุมชนหลายๆ ที่ที่สอดคล้องกับชื่อตัวละครและฉากในวรรณกรรม *นางสุนทรา* จึงเป็นวรรณกรรมอีกหนึ่งเรื่องที่ชุมชนปันแต-สนทราในอดีตใช้สร้างพลังให้แก่ชุมชน ดังนั้น *สุทธิกรรมคำกาพย์* และ *นางสนทรา* จึงเป็นสัญลักษณ์ของตัวตนทางประวัติศาสตร์ของชุมชน ทำให้ชาวบ้านมีความรู้สึกว่าได้เป็นชุมชนชายขอบตามลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่ตั้งของชุมชนและเส้นทางคมนาคม

ในเบื้องต้น โครงการวิจัยหลักๆ จะได้ต่อยอดทุนทางวัฒนธรรมในวรรณกรรมทั้ง 2 เรื่อง เพื่อจัดทำแผนที่ท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของชุมชนด้วย เนื่องจากตัวละคร และ

รายละเอียดในวรรณกรรมทั้งสองเรื่องนั้นมีส่วนสัมพันธ์กับบุคคล และสถานที่ที่ชาวบ้านเชื่อว่าเก่าแก่อายุหลายร้อยปีของชุมชน เช่น พระอุดมปิฎก บ่อน้ำโบราณ สระนางสนทนา หอระฆังโบราณ และสถานที่อื่นๆ ในชุมชน ซึ่งมีชื่อเรียกที่สัมพันธ์กับวรรณกรรมเรื่องนางสนทนา สามารถสร้างแผนที่ท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ทำหมุดหมายป้ายปักบนพื้นที่ที่สัมพันธ์กับวรรณกรรมทั้งสองเรื่อง สร้างเรื่องเล่าและเสริมบรรยากาศให้เกิดธุรกิจชุมชนที่มีเสน่ห์และเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น เงื่อนไผ่ดังกล่าวนี้จะมีศักยภาพหรือเป็นพลังทางสังคมที่สำคัญ ให้ชุมชนสร้างเครื่องมือเพื่อหนุนให้ชุมชนมีเสน่ห์ทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ และเตรียมความพร้อมให้กับชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน (Community Base Tourism)

จะเห็นได้ว่า อาศัยจากฐานของวรรณกรรมประจำถิ่น 2 เรื่อง ทำให้ชุมชนมีความตระหนักถึงคุณค่าของวัฒนธรรม และประวัติในชุมชนของตนเองอย่างยิ่ง จึงพยายามสร้างอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเองขึ้นมาผ่านการเก็บรักษามรดกทางประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กับวรรณกรรมประจำถิ่น ความตระหนักเช่นนี้ยังเห็นได้ชัดขึ้นจากการที่ชุมชนได้ก่อตั้ง “สภาวัฒนธรรมตำบลปันแต” ขึ้น ชุมชนนี้สร้างความสำเร็จในอัตลักษณ์ร่วมของชุมชน กระทั่งกลุ่มเครือข่ายอื่นๆ ในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมกับสภาวัฒนธรรมตำบลปันแตขึ้นด้วย เพื่อทำหน้าที่ส่งเสริมและอนุรักษ์วัฒนธรรมของชุมชน เช่น การจัดพิมพ์วรรณกรรมทั้ง 2 เรื่องเพื่อเผยแพร่ในสถานศึกษา การสร้างป้ายบอกชื่อสถานที่ที่สัมพันธ์กับวรรณกรรม และความสำคัญของสิ่งโบราณสถานและโบราณวัตถุต่างๆ ภายในวัด และบริเวณใกล้เคียง ทั้งนี้ โดยใช้ฐานข้อมูลความรู้และความเข้าใจจากวรรณกรรมประจำถิ่นทั้งสองเรื่องทั้งสิ้น

กิจกรรมโดยชุมชนดังกล่าวยังเป็นที่น่าเสียดายที่ยังส่งผลกระทบต่อชุมชนในวงที่แคบอยู่ อีกทั้งยังไม่สามารถต่อยอดไปสู่การสร้างประโยชน์ในเชิงมูลค่าและคุณค่าได้เท่าที่ควร แม้ชุมชนจะตระหนักและภาคภูมิใจในมรดกทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์อย่างยิ่งขนาดที่ได้กล่าวมา แต่ก็ยังมีข้อจำกัดในการสร้างเครื่องมือหรือช่องทางเพื่อใช้ประโยชน์เชิงการเพิ่มมูลค่า ชาวบ้านในชุมชนเองปัจจุบันก็พยายามแสวงหาช่องทางในการสร้างมูลค่าดังกล่าว

โครงการวิจัยนี้คำนึงถึงสถานการณ์ดังกล่าวร่วมกันกับชุมชน และเห็นว่าสภาวัฒนธรรมตำบลปันแตซึ่งสามารถเป็นศูนย์ประสานชาวบ้านในการขับเคลื่อนกิจกรรมทางวัฒนธรรมของ

ชุมชน จะสามารถเป็นองค์กรหลักที่มีศักยภาพในร่วมกันวิจัยกับโครงการวิจัยหลักเพื่อพัฒนาการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน โดยใช้ฐานวรรณกรรมประจำถิ่น อันจะทำให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมทั้ง 2 เรื่องนี้อย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้น กล่าวคือ นอกจากจะเป็นการส่งเสริม และประยุกต์ใช้วรรณกรรมเป็นสื่อเผยแพร่ในรูปแบบที่ทันสมัย (อาทิ สื่อการเรียนการสอน สื่อบันเทิง เป็นต้น) เพื่อให้ชาวบ้านและเยาวชนตระหนักถึงคุณค่าของท้องถิ่นยิ่งขึ้นเกิด แล้ว สภาวัฒนธรรมตำบลปันแต ในฐานะองค์กรชุมชนร่วมวิจัยก็ได้เรียนรู้จากการวิจัย ได้พัฒนาเครื่องมือที่ดีและเหมาะสมในการสานต่อกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมชุมชน โดยจะสามารถพัฒนาศักยภาพชุมชนให้เป็น “ชุมชนท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์” ดึงดูดนักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยว สร้างความตื่นตัวได้ทั้งธุรกิจการค้าสินค้าพื้นบ้าน ธุรกิจการบริการนำเที่ยว และที่พัก สร้างมรดกเทศก์ท้องถิ่น ทั้งเยาวชนและชาวบ้าน ตลอดจนจะสามารถเผยแผ่ความศรัทธาต่อ “พระอุดมปิฎก” ผู้ประพันธ์วรรณกรรมประจำถิ่น สร้างสินค้าชุมชนที่สัมพันธ์กับความศรัทธาต่อพระอุดมปิฎก เช่น พระเครื่อง เกิดเครือข่ายหรือชมรมผู้ศรัทธาต่อพระอุดมปิฎก เปิดโอกาสให้ชุมชนได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับนักท่องเที่ยว สร้างผลกระทบทั้งในเชิงเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม สามารถแก้ปัญหาทั้งด้านเศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรมของชุมชนได้อย่างยั่งยืน

4) ชุมชนสติงพระ

โครงการวิจัยเลือกพื้นที่นี้เนื่องจากเป็นชุมชนที่มีวรรณกรรมประจำถิ่นและนักเขียนในประวัติศาสตร์ชุมชนที่เด่น คือ พระครูวิจารณ์ศีลคุณ ผู้มีผลงานวรรณกรรมเรื่องชื่อ 2 เรื่อง คือ นิราศรับพัชนี และภายิตลวงสอนหลาน ซึ่งเขียนขึ้นในช่วงทศวรรษ 2490-2500 ชุมชนแห่งนี้เป็นเมืองเก่าที่เคยเจริญรุ่งเรืองในประวัติศาสตร์ของสงขลา และพัทลุง ดังปรากฏหลักฐานอยู่ในวรรณกรรมตำนานนางเลื้อยขาว ซึ่งนักวิชาการเชื่อว่าเป็น “เมืองพัทลุงโบราณ” (กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ สติงพระสมัยโบราณก็คือเมืองพัทลุงนั่นเอง) ชุมชนแห่งนี้เป็นตัวแทนของชุมชน “หมูเล” เนื่องจากตั้งอยู่ระหว่างทะเลสาบสงขลา และทะเลอ่าวไทย วิถีชีวิตของผู้คนจึงมีความโดดเด่นทั้งในด้านภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์

พระครูวิจารณ์ศีลคุณ (ท่านชู) เป็นอดีตเจ้าอาวาสวัดจะทิ้งพระ เป็นพระที่มีชื่อเสียงเป็นอย่างมากในช่วงทศวรรษ 2450-2470 ในความทรงจำของชาวบ้าน ท่านถูกเรียกขานด้วยความ

เคารพยกย่องว่า “พ่อท่านเผ่า” นายซื่อน สุวรรณศิริ เล่าว่า “พ่อท่านเผ่า” มีความสำคัญในท้องถิ่นแถบนี้ รongๆ ลงมาจาก “หลวงปู่ทวดเหยียบน้ำทะเลจืด” ท่านเป็นผู้ก่อตั้งโรงเรียนบ้านจะทิ้งพระ (วิจารณ์ศีลคุณ) ซึ่งเป็นโรงเรียนประชาบาลแห่งแรกของลุ่มทะเลสาบสงขลา เมื่อ พ.ศ. 2450 ทั้งเป็นผู้ตั้งวงดนตรีไทยวงแรกขึ้นในท้องถิ่นแถบนี้ และเป็นผู้สร้างวิหารพระพุทธศรีไศยาสน์และหอระฆังวัดจะทิ้งพระ ซึ่งได้ชื่อว่างดงามเป็นอย่างมาก โดยผลงานเลื่องชื่อที่คนยังจดจำคือ “ภายิตลุตสอนหลาน” และ “นिरาหรับพัชนี” โดยวรรณกรรมทั้งสองเรื่องนี้ถูกใช้เป็นแบบสอนอ่านแก่เยาวชนในชุมชนในยุคทศวรรษ 2470 ขณะเดียวกัน ก็เป็นแบบวรรณกรรมที่อนุรักษ์ภาษาถิ่นได้ไว้ได้ จนได้ชื่อว่า หากใครต้องการเรียนรู้ภาษาถิ่นได้ดั้งเดิม สามารถศึกษาได้จากวรรณกรรมเรื่องนี้ ดังมีข้อมูลว่าในการชำระและเพิ่มเติมศัพท์ภาษาภาคใต้เพื่อปรับปรุงพจนานุกรมภาษาถิ่นใต้ คณะอนุกรรมการสรรหาคำศัพท์ที่ใช้วรรณกรรมเรื่องภายิตลุตสอนหลานเป็นแหล่งอ้างอิงคำ (พินิจนิลรัตน์, สัมภาษณ์)

ปัจจุบันนี้ ในชุมชนสทิงพระมีการรวมตัวกันอย่างหลวมๆ เพื่อเก็บอนุรักษ์คำศัพท์ภาษาถิ่นภาคใต้ นำโดยนายสาทร ดิษฐสุวรรณ อดีตครูโรงเรียนสทิงพระวิทยา ที่ได้รับรางวัล “ผู้ใช้ภาษาถิ่นดีเด่น” และเป็น “ครูต้นแบบด้านภาษาถิ่น” โดยสาทรก็เป็นผู้หนึ่งที่เรียนรู้วัฒนธรรมการใช้ภาษาถิ่น และถูกหล่อหลอมทัศนคติมาจากวรรณกรรมของพระครูวิจารณ์ศีลคุณ การที่โครงการวิจัยนี้จะเข้าไปส่งเสริมและสนับสนุนให้กลุ่มศึกษาภาษาถิ่นได้กลุ่มนี้ให้มีทิศทางการดำเนินงานและกิจกรรมที่เด่นชัด และมีเป้าหมายทั้งในเชิงคุณภาพและปริมาณ จะทำให้กลุ่มศึกษาดังกล่าวเข้มแข็งและมีศักยภาพที่จะสร้างเครือข่ายผู้สนใจภาษาถิ่นมากขึ้น มีศักยภาพในการจัดการการเรียนรู้ทางด้านภาษาถิ่น เช่น การกิจกรรมการอ่านวรรณกรรมด้วยภาษาถิ่น การส่งเสริมเครือข่ายเยาวชนใช้ภาษาถิ่นในสถานบันการศึกษา และการจัดรายการวิทยุภาษาถิ่นจากวรรณกรรมพระครูวิจารณ์ (ซึ่งแต่เดิมสมาชิกกลุ่มก็เคยจัดอยู่ แต่ได้ละเลิกไปในปัจจุบัน เพราะขาดผู้สนับสนุนรายการ) อันจะมีศักยภาพในการใช้วรรณกรรมของพระครูวิจารณ์ศีลคุณสร้างผลกระทบในเชิงเปลี่ยนแปลงทางด้านภาษาถิ่นและวัฒนธรรมการเรียนรู้กล่อมเกลาให้แก่ชุมชนสทิงพระได้เป็นอย่างดีตามศักยภาพที่วรรณกรรมมี และชุมชนสทิงพระต้องการ

กิจกรรมดังกล่าวนี้ จะสามารถขยายเครือข่ายผู้รู้ภาษาถิ่นได้ดั้งเดิม และผู้ใช้ภาษาถิ่นได้ดั้งเดิมออกได้เป็นอย่างดี เนื่องจากโครงการวิจัยจะพัฒนากิจกรรมการส่งเสริมผ่านสื่อสมัยใหม่ นอกจากผ่านรายการวิทยุ แล้ว ยังอาจจะสร้างเพจ facebook ว่าด้วยภาษาถิ่นและภูมิปัญญาจากวรรณกรรมพระครูวิจารณ์ศีลธรรม การจัดทำปทานุกรมภาษาถิ่นจากวรรณกรรมพระครูวิจารณ์ฯ เพื่อเพิ่มจำนวนผู้สนใจ ผู้มีความรู้ และผู้ใช้ภาษาถิ่นได้ที่นอกเหนือออกไปจากพื้นที่ชุมชนสทิงพระ

การวิจัยนี้จึงจะยังประโยชน์ต่อชุมชนสทิงพระให้มีภาพลักษณ์ใหม่เป็นชุมชนที่มีเอกลักษณ์ ใหม่ด้วย กล่าวคือ นอกจากพระครูวิจารณ์ศีลคุณและวรรณกรรมของท่านแล้ว โครงการวิจัยจะสามารถเสริมศักยภาพให้สทิงพระเป็นชุมชนที่โดดเด่นด้านภาษาถิ่นได้ เป็นศูนย์กลางของการเรียนรู้ภาษาถิ่นได้ ซึ่งจะเป็นอัตลักษณ์ประกอบสร้างที่สัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ชุมชนที่เก่าแก่มาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่อง “นางเลื่อมขาว” ของจังหวัดพัทลุง ดังได้กล่าวแล้วข้างต้น

การที่ภาษาถิ่นเป็นสิ่งจำเป็นที่ท้องถิ่นจะต้องสืบทอดไว้ก็เนื่องจากว่า ภาษาถิ่นได้บันทึกภูมิปัญญา และระบบคุณค่าของท้องถิ่นไว้มากมาย การที่ท้องถิ่นยังคงใช้ภาษาถิ่นได้ภูมิปัญญาและคุณค่าต่างๆ ที่ถ่ายทอดมาจากอดีตยังคงถูกนำมาพิจารณาเพื่อปรับใช้ในสังคมปัจจุบันได้อย่างเหมาะสม ในทางตรงกันข้ามหากภาษาถิ่นหายไป ภูมิปัญญาและระบบคุณค่าของท้องถิ่นที่สืบทอดมาแต่เดิมก็หายไปด้วย ชุมชนก็จะมีข้อจำกัดอย่างมากในการสร้างทางเลือกที่เหมาะสมสำหรับปัจจุบันและอนาคต นอกจากนี้ภาษาถิ่นยังทำให้ท้องถิ่นเกิดอัตลักษณ์ ซึ่งทำให้คนในท้องถิ่นเข้าใจว่าเขาเป็นใคร และจะสัมพันธ์กับใคร อย่างไร ในขณะที่คนอื่นก็เข้าใจคนในท้องถิ่นนั้นๆ และรู้ว่า จะสัมพันธ์กันอย่างไรเช่นกัน ดังนั้นหากท้องถิ่นใดสามารถสืบทอดภาษาถิ่นของตนไว้ได้ท้องถิ่นนั้นจะมีโอกาสมากกว่าชุมชนอื่นในการเลือกทิศทางการพัฒนาที่เหมาะสมกับชุมชนของตน

บทที่ 3

การเสริมสร้างศักยภาพชุมชนจัดการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม โดยกลุ่มคนหนุ่มสาวผ่านวรรณกรรมเรื่อง แหมะเว-เมืองลิด ในชุมชนชะรัด-กงหรา

ในบทนี้ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงการใช้ประโยชน์วรรณกรรมประจำถิ่นของชุมชนชะรัด ซึ่งวรรณกรรมเรื่อง เมืองลิด (ขุนแก้ว) แหมะเว เป็นวรรณกรรมเรื่องเด่นที่ปรากฏทั้งวรรณกรรมมุขปาฐะ และวรรณกรรมลายลักษณ์ การลงพื้นที่ศึกษาทำให้คณะผู้วิจัยประจักษ์ว่าวรรณกรรมเรื่องนี้มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชาวชะรัด-กงหราสูงเป็นอย่างยิ่ง เพราะวรรณกรรมถูกใช้ประโยชน์ในรูปแบบต่างๆ ที่หลากหลาย และมีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง กระทั่งปัจจุบัน วรรณกรรมเรื่องนี้ก็ยังคงมีบทบาทในการใช้ประโยชน์อยู่อย่างมั่นคง

3.1 บริบททั่วไปของชุมชนชะรัด-กงหรา

ลักษณะทั่วไปของชุมชน แผนที่ ดำเนินการกำเนิดชุมชน ประชากร ครั้วเรือน ลักษณะทางภูมิศาสตร์ อาชีพ ความเป็นชุมชนเชิงเขา ความสัมพันธ์กับชุมชนอื่นๆ ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ราชการ และความทรงจำ-เรื่องเล่าของบุคคล

ตำบลชะรัด ตั้งอยู่เลขที่ 207 หมู่ที่ 5 ตำบลชะรัด อำเภอกงหรา จังหวัดพัทลุง ห่างจากที่ว่าการอำเภอกงหรา จังหวัดพัทลุงประมาณ 16 กิโลเมตร และห่างจากที่ว่าการอำเภอเมืองจังหวัดพัทลุงประมาณ 23 กิโลเมตร จัดตั้งจากสภาตำบลเป็นองค์การบริหารส่วนตำบลชะรัด เมื่อวันที่ 19 มกราคม 2539 และได้ยกฐานะจากองค์การบริหารส่วนตำบลชะรัด เป็นเทศบาลตำบลชะรัด เมื่อวันที่ 25 กรกฎาคม 2551 ตามประกาศกระทรวงมหาดไทยลงวันที่ 15 กรกฎาคม 2551 โดยมีอาณาเขตติดต่อกับตำบลต่างๆ คือ ทิศเหนือ ติดต่อกับตำบลสมหวัง อำเภอกงหรา จังหวัดพัทลุง ทิศใต้ ติดต่อกับตำบลคลองเฉลิม อำเภอกงหรา จังหวัดพัทลุง ตะวันออก ติดต่อกับตำบลนาโหนด อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง ทิศตะวันตก ติดต่อกับตำบลคลองทรายขาว อำเภอกงหรา จังหวัดพัทลุง

ลักษณะภูมิประเทศ สภาพพื้นที่ตำบลชะรัดเป็นที่ราบเชิงเขาและพื้นที่ราบน้ำท่วมโดยมีพื้นที่ลาดจากเชิงเขาทางทิศตะวันตกลงมาทางทิศตะวันออก ส่วนลักษณะภูมิอากาศ ตำบลชะรัดมีสภาพภูมิอากาศแบบร้อนชื้นมี 2 ฤดูกาล คือ ฤดูฝน ซึ่งชุมชนได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ เริ่มตั้งแต่เดือนตุลาคม ถึงเดือนมกราคม ฤดูร้อน ได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ เริ่มตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ ถึงเดือนกันยายน

ทรัพยากรดินของพื้นที่นี้ มีดินนา เหมาะสำหรับการทำนา แบบเป็นดินที่มีความอุดมสมบูรณ์พอสมควร แต่สามารถปลูกพืชผักพืชไร่ได้ในช่วงฤดูแล้ง และมีดินที่ราบเชิงเขา สามารถปลูกไม้ผล ไม้ยืนต้น ยางพาราและพืชไร่อื่นๆ และดินมีความอุดมสมบูรณ์พอสมควร ทรัพยากรแหล่งน้ำของพื้นที่นี้ มีความสมบูรณ์ ประกอบด้วย มีลำน้ำลำห้วย บึง ฝาย ฝายน้ำล้น บ่อน้ำตื้น บ่อโยก บ่อบาดาล และประปา

ปัจจัยด้านภูมิศาสตร์ทั้งดินและน้ำที่สมบูรณ์ ประชากรในตำบล ชะรัด ปัจจุบันจึงประกอบอาชีพหลัก คือ ทำสวน ทำนา รองลงมา คือ ค้าขาย รับจ้างทั่วไป และเลี้ยงสัตว์

มีการประกอบอาชีพในภาคการเกษตรกรรม และนอกภาคเกษตรกรรมควบคู่กันไปอาชีพหลักของประชากรในตำบลชะรัด ได้แก่ การเกษตรกรรม นับได้ว่าเป็นสาขาการผลิตหลักที่สำคัญของตำบล ซึ่งการเกษตรกรรมประกอบด้วย การกสิกรรม การประมง การปศุสัตว์ ทางด้านกสิกรรมพบว่าพื้นที่ส่วนใหญ่ในตำบลเป็นการทำสวนยางพารา ปลูกข้าว การปลูกไม้ผล พืชไร่ และพืชผัก อาทิเช่น ถั่วลิสง ถั่วหรั่ง พริกขี้หนู ขมิ้น ตะไคร้ มังคุด เงาะ ทุเรียน สะเดาเทียม เป็นต้น

การปศุสัตว์ของพื้นที่นี้ ส่วนใหญ่เลี้ยงโค แพะ หมู เป็ด และไก่ ทางด้านการประมงมีการเลี้ยงปลาในบ่อเพาะเลี้ยง กระชัง และตามแหล่งน้ำธรรมชาติ ได้แก่ ปลาชุก ปลานิล ปลาตะเพียน เป็นต้น

เมื่อพิจารณามิติด้านการปกครองส่วนท้องถิ่นของบ้านชะรัดปัจจุบัน พบว่า เทศบาลตำบลชะรัดมีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 2,682 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 16,762.50 ไร่ มีขนาดพื้นที่น้อยที่สุดขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่นในอำเภอกงหรา รองจากองค์การบริหารส่วนตำบลคลองเฉลิม เทศบาลตำบลกงหรา เทศบาลตำบลคลองทรายขาว เทศบาลตำบลสมหวัง มีจำนวนหมู่บ้าน

ในเขตตำบลรวม 9 หมู่บ้าน มีพื้นที่การปกครองเดิมพื้นที่ โดยแยกจำนวนหมู่บ้านในเขตเทศบาล รวมทั้งหมด 9 หมู่บ้าน ดังนี้

หมู่ที่ 1 บ้านต้นประดู่ หมู่ที่ 2 บ้านวังปริง หมู่ที่ 3 บ้านหัวหรั่ง หมู่ที่ 4 บ้านท่ายาง หมู่ที่ 5 บ้านชะรัด หมู่ที่ 6 บ้านน้ำมะพร้าว หมู่ที่ 7 บ้านควนจีแรด หมู่ที่ 8 บ้านหูลู่ หมู่ที่ 9 บ้านสะพานเต่า

ประชากรในชุมชนบ้านชะรัดแทบทั้งหมดคือผู้นับถือศาสนาอิสลาม จึงมีหน่วยงานที่ประกอบกิจกรรมเพื่อการรองรับชาวอิสลามกระจายอยู่ทั่วไป เช่น ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ ที่มีอยู่ประจำมัสยิดจำนวน 5 แห่ง คือ ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ประจำมัสยิดนุรุลสุดา ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ประจำมัสยิดบ้านท่ายาง ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ประจำมัสยิดระโหม ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ประจำมัสยิดพัฒนาอิสลาม ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ประจำมัสยิดนุรุลกอมาริยะห์

นอกจากนี้ยังมี ศูนย์อบรมศาสนาอิสลามและจริยธรรมประจำมัสยิด 9 แห่ง ได้แก่ ศูนย์อบรมศาสนาอิสลามและจริยธรรมประจำมัสยิดนุรุลอิสลาม ตั้งอยู่หมู่ 1 ตำบลชะรัด ศูนย์อบรมศาสนาอิสลามและจริยธรรมประจำมัสยิดอันวาดร์ ตั้งอยู่หมู่ 1 ตำบลชะรัด ศูนย์อบรมศาสนาอิสลามและจริยธรรมประจำมัสยิดอัสดีควา ตั้งอยู่หมู่ 2 ตำบลชะรัด ศูนย์อบรมศาสนาอิสลามและจริยธรรมประจำมัสยิดดออะดีลละห์ ตั้งอยู่หมู่ 3 ตำบลชะรัด ศูนย์อบรมศาสนาอิสลามและจริยธรรมประจำมัสยิดอัลสุดา ตั้งอยู่หมู่ 3 ตำบลชะรัด ศูนย์อบรมศาสนาอิสลามและจริยธรรมประจำมัสยิดเนียะมาตุลีอิสลามิยะห์ ตั้งอยู่หมู่ 4 ตำบลชะรัด ศูนย์อบรมศาสนาอิสลามและจริยธรรมประจำมัสยิดนุรุล ยัญนะห์ ตั้งอยู่หมู่ 4 ตำบลชะรัด ศูนย์อบรมศาสนาอิสลามและจริยธรรมประจำมัสยิดญาบัลสะละหะมีะ ตั้งอยู่หมู่ 7 ตำบลชะรัด ศูนย์อบรมศาสนาอิสลามและจริยธรรมประจำมัสยิดพัฒนาอิสลาม ตั้งอยู่หมู่ 8 ตำบลชะรัด ศูนย์อบรมศาสนาอิสลามและจริยธรรมประจำมัสยิดนุรุลกอมาริยะ ตั้งอยู่หมู่ 9 ตำบลชะรัด

ส่วนสถานศึกษาในแบบทางการตามแนวสำนักงานการศึกษาขั้นพื้นฐานนั้น มีสถานศึกษาน้อยมาก ได้แก่ โรงเรียนบ้านวังปริงตั้งอยู่หมู่ 2 ตำบลชะรัด โรงเรียนบ้านต้นประดู่ตั้งอยู่หมู่ 4 ตำบลชะรัด โรงเรียนวัดควนจีแรด ตั้งอยู่หมู่ 7 ตำบลชะรัด

ชาวบ้านสันนิษฐานว่า ชื่อชุมชนอาจจะมามีที่มา 2 ทาง ทางหนึ่งสัมพันธ์กับตำนานมะโหมที่พายเรือจากสงขลาสู่พัทลุง มาสู่คลองชะรัด แล้วมาขึ้นบกที่ชะรัด ทางผ่านก็พบต้นไทรขนาดใหญ่งอกรากคร่อมคลอง 2 สายที่มาบรรจบกัน ส่วนอีกสายหนึ่ง สันนิษฐานตามนัยประวัติศาสตร์ ที่มีหลักฐานว่าเมืองชะรัดเคยเป็นเมืองส่งส่วนของเมืองพัทลุงมาก่อน ชาวบ้านที่เชื่อถือมูลนี้อธิบายว่า เมืองชะรัด หรือตำบลชะรัด เป็นเมืองที่อยู่ใกล้กับภูเขาบรรทัด ซึ่งสมัยนั้นเป็นป่าลึก ทึบ รก และมีสัตว์ป่ามากมาย จากคำบอกเล่าของคนเก่าคนแก่ในหมู่บ้านเล่าว่า ช้างบริเวณนี้มักออกมาอาละวาดทำลายพืชผลของชาวบ้านเสมอ สันนิษฐานว่า คำชะรัด มาจากคำว่า ชะรัดน์ แปลว่า “ช้างแก้ว” ซึ่งตามปกติของคนภาคใต้มักกร่อนเสียงให้สั้นลง จึงตัด “ค” ออกเหลือเฉพาะ ชะรัดน์ แล้วเขียนแบบไทยๆ ว่า ชะรัด ส่วนพระธรรมเมธาจารย์ ได้ให้ข้อสันนิษฐานว่า “ชะรัด” นั้นมาจากคำว่า “คชรัฐ” ซึ่งแปลว่าเมืองช้าง แต่ชาวบ้านมักเรียกว่า บ้านซัด ซึ่งมาจากการกร่อนเสียงนั่นเอง (สุโกฐ เหลี่ยมนุ้ย, สัมภาษณ์, 2563 ; ประทุม เรื่องฤทธิ์, สัมภาษณ์, 2563)

3.2 ยุคที่หนึ่ง ก่อนทศวรรษ 2490

เมื่อพิจารณาจากบริบททางประวัติศาสตร์ที่แวดล้อมการใช้วรรณกรรมประจำถิ่นที่สัมพันธ์กับการแปรสภาพวรรณกรรมจากมุขปาฐะเป็นวรรณกรรมลายลักษณ์อักษรของชุมชนชะรัด-กงหรา อาจแบ่งยุคประวัติศาสตร์ของชุมชนออกได้เป็น 3 ยุค คือยุคก่อนทศวรรษ 2490 ซึ่งเป็นยุคที่วรรณกรรมประจำถิ่นเรื่อง *เมืองสิด(ขุนแก้ว)-แหมะเว* ยังคงเป็นเรื่องเล่ามุขปาฐะที่ชาวบ้านเล่าขานสืบต่อกันมา ยุคตั้งแต่ทศวรรษ 2490-2520 ที่เกิดวรรณกรรมสำนวนพิมพ์ และยุคทศวรรษ 2530 จนถึงปัจจุบัน ที่วรรณกรรมมีบทบาทต่อการสร้างตัวตนใหม่ของชุมชน ตลอดจนมีการหยิบเอาวรรณกรรมมาใช้ประโยชน์ในเชิงมูลค่าและสร้างเครือข่ายครอบครัวและเครือญาติในช่วงปลายยุคที่ 3 ดังจะได้กล่าวในรายละเอียดต่อไป

3.2.1 ชุมชนชะรัด-กงหราในบริบทประวัติศาสตร์ก่อนทศวรรษ 2490

เมื่อพิจารณาจากการตั้งถิ่นฐาน ชะรัดและกงหราเป็นชุมชนเก่าแก่แหล่งหนึ่งของเมืองพัทลุงที่ปรากฏร่องรอยของการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนมาอย่างยาวนาน แม้ว่าในสังคมแบบจารีต การตั้งถิ่นฐานของผู้คนจะนิยมตั้งริมทะเล หรือริมน้ำ ที่สะดวกแก่การพบปะและเดินทางคมนาคมก็ตาม

แต่ในเขตป่าเขา ก็ปรากฏร่องรอยของการก่อตั้งชุมชนให้เห็นอยู่บ้างเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะชุมชน
งหรา-ชะรัดนั้น เป็นชุมชนเก่าแก่ตั้งอยู่ระหว่างทางข้ามคาบสมุทรจากฝั่งอันดามันถึงฝั่งอ่าวไทย

ชุมชนงหรมีประวัติความเป็นมาในเชิงนิทานปรัมปราว่า ในสมัยก่อนบริเวณที่เป็น
อำเภอหงาปัจจุบัน เป็นทะเลกว้างใหญ่ มีอาณาเขตติดต่อไปถึงประเทศจีน สมัยนั้นมีครอบครัว
หนึ่ง บิดาชื่อ พญาโอง มีบุตรสามคน คนโตเป็นชาย อยู่มาวันหนึ่งบุตรชายคนโตขออนุญาตบิดาไป
ทำงานที่เมืองจีน จนเป็นที่พอพระทัยของพระเจ้ากรุงจีน จึงได้ชวนบุตรชายพญาโองเข้าไปทำงาน
ในพระราชวัง ต่อมาพระเจ้ากรุงจีนทรงเห็นว่าบุตรชายพญาโองทำงานด้วยความซื่อสัตย์ จึงยกพระ
ราชธิดาให้อภิเษกกัน แล้วยกเมืองให้ปกครองแทน คนทั่วไปเรียกว่า “พระเจ้ากรุงจีน” ต่อมาพระ
เจ้ากรุงจีนทรงคิดถึงบ้านเกิดจึงได้ชวนชายาเดินทางกลับมาเยี่ยมบ้าน ฝ่ายพญาโองทราบว่าบุตรจะ
มาเยี่ยมก็ไปรอรับที่ท่าหน้า ครั้นบุตรชายเดินทางมาถึงเห็นสภาพบิดามารดาอยู่ในฐานะยากจน เกิด
ความละอายชายาจึงไม่ยอมรับว่าเป็นบิดามารดาของตน ฝ่ายพญาโองเห็นบุตรชายแสดงอาการ
รังเกียจก็เกิดความน้อยใจ และกลั่นใจตายกลายเป็นหิน ชาวบ้านเรียกว่า “เขาพญาโอง” ตั้งอยู่ที่บ้าน
พญาโอง ตำบลชะรัดปัจจุบัน ก่อนตายพญาโองได้สาปแช่งบุตรไว้ว่า หากเดินทางกลับ ให้เรือถูก
พายุจมกลางทะเล เมื่อบุตรชายพญาโองเดินทางกลับก็ได้ถูกพายุพัดเรือล่มกลางทะเล ทุกคนตาย
หมดกลายเป็นหิน เรียกว่า “เขาพญากรุงจีน” ตั้งอยู่ในตำบลหงาปัจจุบัน ส่วนเรือสำเภาจมลง
ทะเลเห็นแต่กองเรือลอยโผล่ให้เห็นเหนือผิวน้ำ ชาวบ้านเรียกว่า “กองลอยร่า” ซึ่งหมายถึงกองเรือลอย
โผล่ให้เห็นเหนือผิวน้ำ ชาวปักษ์ใต้นิยมเรียกสั้นๆ จากคำว่า “กองลอยร่า” เป็น “กงร่า” นานๆ เข้า
กลายเป็น “กงหรา” (อ้างจาก ชัยวุฒิ พิชะกุล, “อำเภอหงา” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้
(เล่ม1) กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2543, หน้า 9 และ เลียง
หยุดคำ : อนุสรณ์งานฌาปนกิจศพ คุณแม่เลียง หยุดคำ หน้า 18-19 และสำนักงานอำเภอหงา
“บรรยายสรุปอำเภอหงา จังหวัดพัทลุง พ.ศ. 2538.” (เอกสารอัดสำเนา, หน้า 2.)

ชะรัดในยุคโบราณ มีตำนานเล่าถึงอนุภาคของตัวละครที่มีความสัมพันธ์กับเมืองสงขลา
เมื่อครั้งที่ยังเป็นแขวงของเมืองพัทลุงอยู่ โดยชะรัดถูกเอ่ยชื่อถึงในฐานะเป็นชุมชนที่เป็นส่วนขยาย
ของเมืองพัทลุงโบราณที่สงขลา โดยเล่าว่า

เดิมเมื่อครั้งพระนครศรีอยุธยาโบราณ ตาตุ่มรุ่มเป็นแขกนับถืออิสลามมา แต่เมืองสาไล ซึ่งอยู่ในเกาะชะวา มาตั้งภูมิลำเนาอยู่ที่หัวเขาแดงแขวงสงขลา ซึ่งเป็นตำบลปากน้ำของเมืองพัทลุงในเวลานั้น เมื่อได้ขุดคูและตั้งป้อมจัดการ บ้านเมืองเสร็จแล้ว ก็อยู่ปกครองราษฎรต่อมา ได้ปราบโจรผู้ร้ายทั้งทางน้ำทางบก จนเป็นที่เกรงขาม ราษฎรนิยมนับถือมาก เลยเรียกกันว่าสุลต่านสุเลมันท์

อาณาเขตเมืองพัทลุงครั้งนั้น ทิศตะวันออกสุดเขตแขวงสงขลา ทิศ ตะวันตกจรดเขาแดงตลอดไปถึงเมืองปะเหลียน เมืองตรัง ฝั่งทะเลหน้านอก ส่วน สุลต่านสุเลมันท์นั้นยอมตนขึ้นกับกรุงศรีอยุธยา และได้ส่งบุตรหลานเข้าไปถวาย ตัวรับราชการอยู่ในกรุงด้วย ภายหลังสมเด็จพระนารายณ์จึงทรงโปรดเกล้าฯ ตั้ง สุลต่านสุเลมันท์ (ตาตุ่มรุ่ม) ขึ้นเป็นเจ้าเมืองพัทลุง ครั้นเมื่อสุลต่านสุเลมันท์ถึง อนิจกรรมแล้ว ศพนั้นได้ฝังไว้ในป้อมที่เขาแดง และเป็นที่นับถือของชนชาวพัทลุง สงขลา และเมืองแขกแถบนั้นยังปรากฏเป็นเทพารักษ์อยู่จนทุกวันนี้ ได้เป็นต้นวงศ์ ของสกุล ณ พัทลุง เดียวนี้

จำเดิมจากสุลต่านสุเลมันท์ถึงอนิจกรรมแล้ว ทางแถวเขาแดงก็รกร้างลงไป โดยเหตุที่เจ้าเมืองรุ่นหลังต่อมาได้ย้ายไปตั้งเมืองเสียในตำบลอื่น น้องชายชื่อ มร โหม ตั้งอยู่ที่ตำบลชะรัด ศพที่ที่ฝังไว้ก็ยังปรากฏเป็นเทพารักษ์อยู่ที่ตำบลชะรัด อำเภอ จังหวัดพัทลุง เดียวนี้

[ส่วนที่แขวงสงขลา] คาโตะอุเสน เป็นบุตรของสุลต่านสุเลมันท์ ได้เป็น เจ้าเมืองต่อมา จะตั้งเมืองที่ใดไม่ปรากฏ (บรรพบุรุษต้นตระกูล ณ พัทลุง, น.1-2)

จากข้อมูลดังกล่าว จะเห็นได้ว่าในตำนานประวัติศาสตร์ ชะรัดเป็นเมืองที่ขยายตัวมาจาก เมืองพัทลุงโบราณที่เคยมีศูนย์กลางอยู่ที่แขวงสงขลา ต่อมานักวิชาการให้นิยามว่าเป็น “เมืองขึ้น” ต่อเมืองพัทลุงในอดีต ฐานะเทียบได้กับเมืองปะเหลียน ซึ่งเคยเป็นเมืองท่าค้าขายที่สำคัญทางฝั่ง ตะวันตกของภาคใต้ ชื่อ ปะลันดา ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ จดหมายเหตุวัดเชตุพน บันทึกถึงชะรัด และปะเหลียนว่าเป็นเมืองคหราชอาณาจักรของเมืองพัทลุงคู่กับเมืองปะเหลียน ดังข้อความว่า “เมืองพัทลุง เดิมเป็นเมืองตรี ยกเป็นเมืองโท ผู้ครองเมืองชื่อ ออกญาแก้ว โกรพพิชัยภักดิบดีนทร์เดโชชัยอภัยพิ ธิยาหะ มีเมืองคหราชอาณาจักร 1 ปะเหลียน ชะรัด” (กรมศิลปากร, 2513)

ร่องรอยความเก่าแก่ตามตำนานประวัติศาสตร์ข้างต้นในปัจจุบันไม่มีสิ่งใดเหลืออยู่นอกจากตำนานและวรรณกรรมประจำถิ่น โดยเฉพาะตำนานทวดมรุ่มซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าเป็นหลุมฝังศพของท่านอยู่ในบริเวณมัสยิดบ้านชะรัด ริมคลองชะรัดในปัจจุบัน ชาวบ้านบางส่วนเล่าว่า เมื่ออดีตกาลอันประมาณไม่ได้ สุลต่านสุไลมานเป็นพ่อค้าและนักศาสนาเดินทางมาจากเปอร์เซีย และตั้งหลักแหล่งที่บ้านหัวเขาแดง จังหวัดสงขลา ท่านสุไลมาน มีน้องชายชื่อปาเลซีหรืออิสมาแอล จากชีเรียเปลี่ยนมาเป็นจีกระทะ โดยใช้ไม้ไผ่ลำถ่อมา เมื่อมาถึงบริเวณบ้านชะรัด ท่านก็ปักไม้ไผ่ลำถ่อเอายอดลง ทำให้เกิดกอไผ่ประหลาดมียอดอยู่ในดิน รากลอยอยู่บนฝั่ง ไผ่กอนี้ชาวบ้านหลายๆรุ่นยังยืนยันว่าเห็นอยู่จนเมื่อไม่กี่ปีที่ผ่านมา ก็ถูกกระแสน้ำพัดพาทำลายไป (สัมภาษณ์, 2562)

ตำนานเรื่องน้องชายสุลต่านสุไลมานยังสัมพันธ์กับตำนานเรื่องชื่อชุมชนด้วย โดยเล่ากันว่าเมื่อจีกระทะมาถึงและขึ้นฝั่งบริเวณกูโบร์ชะรัดในปัจจุบัน ก็พบต้นไม้ใหญ่ที่รากโอบลำคลองเอาไว้เป็น 2 ขา ขาคืออีกขาหนึ่งไปทางทิศใต้ จึงตั้งชื่อตรงนั้นว่า ไทรรัด และเพี้ยนมาเป็นชะรัดในปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้ ชาวบ้านส่วนหนึ่งจึงเชื่อว่าอิสมาแอลเคยเป็นเจ้าเมืองชะรัดมาก่อน และอาจจะเป็นผู้ก่อตั้งเมืองก็เป็นได้ (มุหัมหมัดนูฮา บุงหา, สัมภาษณ์, 2563)

คำอธิบายของตำนานประวัติศาสตร์ในมุมมองของนักวิชาการระบุว่า โต๊ะโหม หรือทวดโหม คือ สุลต่านสุไลมาน หรือสุลัยมาน อดีตเจ้าเมืองสงขลา เป็นบุตรของอะโต๊ะ โมกอล นักการศาสนาและพ่อค้าชาวอาหรับที่แรกเริ่มมาปักหลักค้าขายอยู่ในชาวภาคกลางที่เมืองสาเลห์ (Saleh) ประเทศอินโดนีเซีย จนได้เกิดการสู้รบกับชาวฝรั่งเศส และได้หนีมาทางเรือ แต่ในระหว่างเดินทางนั้นทวดโหมได้ล้มป่วยเป็นไข้ป่าอย่างรุนแรงจนถึงแก่กรรมที่บ้านซัด หรือในพื้นที่ตำบลชะรัด อำเภอกงหรา จังหวัดพัทลุงในปัจจุบัน (อมรา ศรีสุชาติ, 2529)

คำยืนยันถึงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองพัทลุงกับสงขลาจึงเกี่ยวข้องกับเจ้าเมืองที่นับถือศาสนาอิสลามมาตั้งแต่ต้นที่เรื่องเล่าได้กล่าวถึงตาคุมะระหุ่ม หรือสุลต่าน สุไลมาน ต้นตระกูล ณพัทลุง ตั้งเมืองอยู่ที่หัวเขาแดง จากบันทึกของฮอลันดากล่าวว่า เมืองปัตตานีก่อนกบฏ คัดแยกตัวจากกรุงศรีอยุธยา ยกทัพเข้าตีเมืองพัทลุงที่หัวเขาแดง ตามหนังสือประวัติศาสตร์ ตระกูลสุลต่านสุไลมานกล่าวว่าเมืองพัทลุง ตั้งอยู่ที่หัวเขาแดง ที่ถูกพวกปัตตานีโจมตีนั้น ตาคุมะระหุ่ม (สุลต่าน สุไลมาน) หาได้ตั้งเมืองไม่ คงปรับปรุงเมืองขึ้นใหม่ให้แข็งแรงเพื่อเตรียมรับการโจมตีใหม่ แต่ได้

มอบหมายให้ท่านสุไลมาน เฟอร์ซี ผู้เป็นน้องชายไปสร้างเมืองใหม่ที่เขาชัยบุรี ไว้สกัดกั้นศึกจากทางบก

ต่อมา เมื่อเสร็จสิ้นจากศึกสงครามเมืองพัทลุงที่หัวเขาแดง กลายเป็นเมืองสงขลาโดยปริยายปกครองโดยตาคูมะระหุ่ม (สุไลมาน) ส่วนเมืองพัทลุงที่เขาชัยบุรี กลับกลายเป็นเมืองพัทลุงที่ตั้งใหม่ ปกครองโดยตาคูมะระโหม ผู้เป็นน้องชาย

ในสมัยการปกครองของท่านเฟอร์ซี ที่เมืองเก่าชัยบุรี ได้มีเหตุการณ์ไม่สงบเกิดขึ้นที่เมืองไทรบุรี ท่านจึงได้ยกทัพไปทางไทรบุรี แต่เมื่อเดินทางไปถึงเมืองชะรัดก็ได้เกิดล้มป่วยถึงแก่อสัญกรรม เหล่าผู้ติดตามจึงฝังศพท่านไว้ที่นั่น และพากันตั้งถิ่นฐาน เป็นชุมชนมุสลิมอยู่ที่นั่นจนถึงปัจจุบัน ชาวบ้านเรียกที่ฝังศพ ตาคูมะระโหม เฟอร์ซีว่า “สุสานทวดโหม”

ต่อมา สมัยพระยาราชบังสัน(ตะตา) ได้สร้างกำแพงเมือง และปืนใหญ่บาเรียมขึ้นหกกระบอก เนื่องจากมีฐานะเป็นเมืองประเทศราช เจ้าเมืองมีหน้าที่ สำเร็จราชการ ถวายต้นไม้เงินต้นไม้ทองทุกปี มีอาณาเขตกว้างขวาง มีเมืองขึ้นเป็นเมืองจัตวา 4 เมืองคือ เมืองปะเหลียน เมืองจะนะ เมืองเทพา และเมืองสงขลา (หัวเขาแดงปากน้ำของเมืองพัทลุง) ซึ่งเดิมสงขลาเคยแข็งเมืองในสมัยพระนารายณ์มหาราช แต่ถูกปราบปรามสำเร็จจึงให้มาขึ้นกับเมืองพัทลุง พ.ศ.2223 ได้อพยพกองกำลังทั้งหมดของ มุสตาฟา เจ้าเมืองหัวหัวแดง (บุตรสุดต่านสุไลมาน) ไปอยู่ที่เมืองไชยา ส่วนผู้ที่มิอายุมากกว่า 60 ปี อาทิเช่น สุลเซิน (ออกญาจักรี น้องชาย มุสตาฟา) ให้ไปอยู่กรุงศรีอยุธยา และโปรดฯให้กลับมาปกครองเมืองพัทลุงใน พ.ศ.2229

ถึงสมัย พระภักดีเสนา (แขก) ได้เกิด สงครามในกรุงศรีอยุธยา พระภักดีเสนาต้องเข้าไปช่วยราชการในกรุงศรีอยุธยา และได้ถึงแก่กรรมในสงคราม พ.ศ.2310 เมืองพัทลุงที่เขาชัยบุรีจึงล่มสลายตั้งแต่นั้นมา รวมอายุการตั้งเมืองได้ 97 ปี

นอกจากหลักฐานตำนานประวัติศาสตร์ในระยะต้นแล้ว ต่อมาสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็มีเอกสารตรวจราชการของพระสุภด้พจนกรณณ์เมื่อครั้งออกเมืองพัทลุงบันทึกถึงชุมชนชะรัดในนาม “อำเภอรัด” เป็น 1 ใน 30 อำเภอของเมืองพัทลุงในห้วงเวลานั้น อย่างไรก็ตาม เอกสารฉบับนี้ก็ไม่ได้กล่าวถึงเมืองชะรัดในรายละเอียดแต่อย่างใด หากเทียบกับเมืองปะเหลียน ซึ่งจารึกระบุว่ามิ

ฐานะเมืองจขราชที่เท่าเทียมกันกับชะริดแล้ว จะเห็นว่าเมืองปะเหลียนนั้นมีเอกสารหลงเหลืออยู่มากกว่า เนื่องจาก แม้ด้านหนึ่งเมืองปะเหลียนจะตั้งอยู่คนละฝั่งภูเขากับเมืองชะริด แต่ภูมิศาสตร์เมืองปะเหลียนก็อยู่ใกล้แม่น้ำใหญ่ด้วย ทำให้สามารถพัฒนาด้านการคมนาคมได้ทั้งทางบกและทางน้ำ ขณะที่เมืองชะริดนั้นมีแต่ทางบก ซึ่งเป็นทางตัดขวางคาบสมุทรเพียงทางเดียว

ลักษณะประชากรดั้งเดิมของชาวชะริดจะเป็นอย่างไร จึงมีความสัมพันธ์กับเส้นทางการคมนาคมและความสัมพันธ์กับเมืองปะเหลียน และเมืองพัทลุงที่แขวงสงขลาอย่างน่าสนใจ ในงานศึกษาของชัยวุฒิ พิชะกุล (2529) ระบุว่า ในสมัยพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีเอกสารระบุว่า กงหราบมีฐานะเป็นส่วนหนึ่งของเมืองชะริด ซึ่งเป็นเมืองขึ้นของพัทลุง ใน พ.ศ.2382 เมื่อทางฝ่ายไทยสามารถปราบกบฏเมืองไทรบุรีได้ ได้ส่งแขกชาวไทรบุรีบางส่วนมาอยู่ที่ตำบลชะริด

เมื่อสมัยเมืองพัทลุงย้ายจากตำบลลำปำไปตั้งที่ตำบลคูหาสวรรค์ พ.ศ.2466 กงหราบก็เป็นตำบลหนึ่งขึ้นกับอำเภอเมืองพัทลุง แต่เนื่องจากว่า ตำบลกงหราบมีประชากรเพิ่มขึ้นทุกปี และระยะทางอยู่ห่างจากอำเภอมาก การไปมาติดต่อราชการไม่สะดวก จึงได้รับการประกาศเป็นถิ่นอำเภอ เมื่อ 1 ตุลาคม 2518 ต่อมาได้มีพระราชกฤษฎีกาจัดตั้งเป็นอำเภอกงหรา โดยประกาศในราชกิจจานุเบกษาเล่มที่ 98 ฉบับพิเศษ ตอนที่ 115 หน้า 7 ลงวันที่ 13 กรกฎาคม พ.ศ. 2524

จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่า สถานะของชุมชนชะริดในสมัยโบราณ มีความสัมพันธ์กับอำนาจของเมืองพัทลุงอย่างเห็นได้ชัด หากกล่าวว่าเมืองพัทลุงเป็นศูนย์กลางย่อยๆ ในบริเวณนี้ ชะริดก็เป็นหน่วยอำนาจหนึ่งที่ใกล้ชิดกับศูนย์กลางย่อยนั้น ซึ่งลักษณะหน่วยทางอำนาจนี้เองที่สะท้อนให้เราได้เห็นชัดขึ้นในวรรณกรรมประจำถิ่นเรื่อง เมืองลิด (ขุนแก้ว)-แหะเว นี้เอง

ในด้านประวัติศาสตร์ของเศรษฐกิจและการทำมาหากิน เนื่องจากชุมชนมีสภาพอยู่ลึกเข้าไปในป่าทางด้านทิศตะวันตกของทะเลสาบสงขลา แม้ว่าชุมชนจะมีประวัติศาสตร์มาอย่างยาวนาน แต่อัตราการขยายตัวของชุมชนก็เกิดขึ้นได้ช้าในยุคนี้ การดำรงอยู่ของประชาชนจึงสัมพันธ์กับทรัพยากรเป็นหลัก โดยเฉพาะในยุคโบราณที่ชุมชนยังไม่ขยายตัวมากนัก แม้จะมีเรื่องเล่าว่าชะริดเป็นชุมชนทางผ่านตัดข้ามคาบสมุทร แต่ก็ยังไม่มีหลักฐานว่าชุมชนดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจอย่างไร จนกระทั่งในช่วงทศวรรษ 2450-2460 ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นช่วงที่เกิดคดีอุครา กระทั่งกลายเป็น

เรื่องเล่ามุขปาฐะเรื่อง *เมืองลิด (ขุนแก้ว)-แหมะเว* ขึ้นนั้น ชุมชนได้ขยายตัวออกไปอย่างมากแล้ว ทั้งด้านการเมืองและด้านเศรษฐกิจ

โดยในทางการเมืองนั้น เห็นได้ว่าชุมชนสัมพันธ์กับศูนย์อำนาจที่เมืองพัทลุง ซึ่งขณะนั้นตั้งเมืองอยู่ที่ลำปำ ทั้งมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับเมืองปะเหลียน ชนิดที่มีประชาชนเดินทางไปมาหาสู่ทั้งในฐานะญาติมิตร และการแต่งงาน ส่วนลักษณะทางเศรษฐกิจของชุมชนเริ่มมาขยายตัวสัมพันธ์กับชุมชนอื่นๆ ชัดเจนขึ้นก็ในห้วงเวลานี้เช่นเดียวกัน โดยทรัพยากรหลักที่สำคัญ นอกจากการทำนาในทุ่งราบระหว่างหุบเขาแล้ว ทรัพยากรในป่าบนเทือกเขาบรรทัดมีความสำคัญต่อโครงสร้างทางเศรษฐกิจของชุมชนชะรัด เพราะเป็นป่าเขตเขาควน โดยมีเขาในเขตตำบลงหราและชะรัดคือเขาพญาไธสง เขาตะไคร้ เขาปากช่อง เขาพญากรุงจีน เขาบ้านคลองเฉลิม เขาบ้านพุด เขาคลองหะหลัง และเทือกภูบรรทัด ภูเขาเหล่านี้เป็นแหล่งต้นน้ำของกลุ่มทะเลสาบสงขลา สร้างความชุ่มฉ่ำให้กับพื้นที่ชุมชนชะรัด เป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติและแหล่งน้ำสำหรับการทำงานอีกด้วย

ในความทรงจำของชาวชะรัดที่สืบทอดกันมา เล่าว่าในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ชะรัดเป็นชุมชนที่ต้องส่งส่วยกระดานและน้ำมันยางให้แก่เมืองพัทลุง เนื่องจากพื้นที่นี้เป็นแหล่งใหญ่และดีที่สุดแห่งหนึ่งของการผลิตสินค้าทั้ง 2 ชนิด กระดานและน้ำมันยางจากชะรัดทำให้เมืองพัทลุงที่ลำปำได้ชื่อว่าเป็นแหล่งต่อเรือที่ดีแห่งหนึ่งในหัวเมืองแหลมมลายู ส่วนชุมชนใกล้เคียง เช่น ชุมชนบ้านนา หรือที่ปรากฏในรายงานพระสฤทธ์พจนกรณ์ใน พ.ศ. 2437 ว่า “อำเภอณา” ก็รับผิดชอบส่งส่วยกระวานและน้ำผึ้งป่าให้ทางเมืองหลวง โดยผ่านเมืองพัทลุง (สารูป ฤทธิ์ชู, 2546, น.149-150)

ช่วงก่อนและหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 ชะรัดและงหราอยู่ในเขตอำเภอกุหาสวรรค์ เอกสารบันทึกไว้ว่าเป็นแหล่งต้นน้ำสำคัญของแม่น้ำห่านโพ (บรรจง ชูสกุลชาติ, 2479, น. 159) โดยชะรัดจะเป็นพื้นที่ที่แม่น้ำจากภูเขา 2 สายมาบรรจบกัน คือสายที่ 1 เกิดจากโตนบ้านคลองเฉลิม ตำบลชะรัด และสายที่ 2 โตนบ้านไร่เหนือ ตำบลงหรา ทั้ง 2 สายไหลมาบรรจบกันที่ตำบลชะรัด รวมเป็นสายเดียวกันจนถึงบ้านควนศรีศักดิ์ซึ่งอยู่ด้านทิศตะวันออกของบ้านชะรัด ก่อนจะแยกออกไปเป็น 2 สาย สายหนึ่งแยกไปทางบ้านท่าควาย ผ่านตำบลควนขนุน ตำบลนาโหนดตอนใต้ ตำบลเขาไชยสน และตำบลห่านโพด้านใต้ ไหลลงสู่ทะเลสาบที่บ้านปากเพนียด โดยมีชื่อเรียกแตกต่างกันไปตามชื่อหมู่บ้านที่ไหลผ่าน อีกสายหนึ่งผ่านบ้านวังปริง บ้านตรอกปด บ้าน

หัวหมอน บ้านปลายนา ในตำบลนาโหนด ตำบลควนขนุนตอนเหนือ ตำบลหานโพ ถึงเหนือวัด หานโพ แยกไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือสายหนึ่ง เรียกคลองขุน ไหลลงสู่ทะเลสาบที่บ้านคลอง ขุด ส่วนลำน้ำใหญ่ผ่านบ้านหานโพไปทางตะวันออก ไหลลงสู่ทะเลสาบที่บ้านแหลมดิน นับจาก บ้านชะรัดแล้ว แม่น้ำสายนี้ไหลผ่านทุ่งราบตลอดสาย จึงมีประโยชน์แก่การเพาะปลูกและ ประโยชน์ด้านการคมนาคมขนส่งสินค้าไปสู่ตำบลที่มีทางรถไฟ และย่านใจกลางเมืองพัทลุง ความ ยาวประมาณ 40 กิโลเมตร

โดยสภาพพื้นที่ ทำให้ชะรัดและกงหรามีผลไม้เป็นสินค้า ได้แก่ทุเรียน ลำไย มังคุด ละมุดไทย มะปราง มะปริง กระท้อน มะนาว มะม่วง กล้วย ผลไม้เหล่านี้ มีตลาดซื้อขายกันภายใน อำเภอของจังหวัดพัทลุง รวมไปถึงอำเภออื่นๆ เช่น อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา โดยจะมีการขนส่ง ทางเรือใบ เรือยนต์ โดยเฉพาะหมาก มะพร้าว กล้วย จะเป็นผลไม้ที่ขายดีในตลาดระโนด คลอง แคน และสติงพระ จึงมีการส่งเป็นสินค้าออกขายปีละมากๆ โดยเส้นทางลำเลียงโดยเรือมาด (กว้างประมาณ 1 เมตรเศษ) มาทางลำคลองจากชะรัด (บรรจง ชูสกุลชาติ, 2479, น.163) บ้างก็ขายที่ ตลาดระหว่างทาง เช่น ตลาดเขาไชยสน ตลาดคันโดน เป็นต้น (สัมภาษณ์, 2562)

ในวรรณกรรม ตัวละครเอกฝ่ายหญิงเป็นลูกสาวชาวบ้าน มีอาชีพเป็นชาวไร่ ปลูกพืชไร่ คือ ฝ้าย ทำให้เห็นว่านอกจากชาวชะรัดจะปลูกข้าวไร่แล้ว ฝ้ายยังเป็นผลผลิตที่สำคัญของชุมชนอีกด้วย โดยฝ้ายจะเป็นวัตถุดิบสำคัญสำหรับใช้ทอผ้าสวมใส่ในครัวเรือน ดังที่ชาวบ้านเล่าว่า การปลูกฝ้าย ในชุมชนชะรัดและกงหรานั้นเป็นสิ่งที่ทำมาหลายชั่วอายุคน เนื่องจากในช่วงประมาณก่อน ทศวรรษ 2450 ด้ายทอฝ้ายยังเป็นสิ่งที่หาได้ยาก ชาวบ้านจึงต้องปลูกฝ้ายเอง เพื่อนำฝ้ายมาปั่นเป็นได้ โดยใช้เปลือกพืชที่มีในชุมชนมาปั่นย้อมเป็นสีต่างๆ โดยมากแล้วการทำฝ้ายมักจะถูกแบ่งให้เป็น หน้าที่ของผู้หญิง (สัมภาษณ์, 2562) ด้วยเหตุนี้ในวรรณกรรมจึงได้เห็นว่า การออกไปในไร่ฝ้ายเพื่อ คายหญ้านั้น แหมะเว ไปกับนางซับเพียงสองคนเท่านั้น สภาพไร่น่าจะห่างไกลจากชุมชน พอสมควรเนื่องจากวรรณกรรมได้บรรยายอารมณ์ความหวาดกลัวของแหมะเวตลอดเวลาที่อยู่ในไร่ ก่อนถูกเมืองลิดคุกคร่า

สำหรับการใช้สีเพื่อย้อมฝ้ายหลังจากปั่นออกมาเป็นด้ายสำหรับทอผ้าแล้ว พบว่าถ้าต้องการให้เสื้อผ้าสีดำ ก็ย้อมด้วยเปลือกมะกอก ใช้แกนแหลงจะได้สีแดงหรือสีส้ม ใช้เปลือกต้นมะม่วงจะได้สีม่วง (สารูป ฤทธิชู, 2546, น.139-140)

ความเปลี่ยนแปลงในการทอผ้าด้วยฝ้ายเกิดขึ้นเมื่อด้ายทอผ้าจากประเทศจีนเข้ามา โดยจากการย่อนทวนความทรงจำของชาวบ้าน พบว่าในระยะ พ.ศ.2470 เริ่มนิยมการซื้อด้ายแล้ว แม้จะยังมีการทำไร่ฝ้ายอยู่จนถึงทศวรรษ 2500 แต่การใช้ด้ายสำเร็จรูปในการทอผ้าจะสะดวกกว่าเนื่องจากในระยะ 2470 ตลาดได้เกิดขึ้นหลายแห่งตามเส้นทางระหว่างกรุงเทพฯ-ระยอง-เขาชัยสน-พัทลุง ทำให้ชาวระยองสามารถเข้าถึงสินค้าที่แปลกใหม่ได้สะดวกยิ่งขึ้น

ทรัพยากรธรรมชาติที่เอื้อให้การเศรษฐกิจของชุมชนระยองอีกอย่างหนึ่งก็คือดิน ซึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็น “ดินดีที่สามารถนำมาทำภาชนะใช้สอย” ได้ โดยการทำภาชนะใช้สอยดังกล่าวนี้ เข้าใจว่าเป็นกิจกรรมในครัวเรือนที่เคยทำกันมาก่อน ดังมีรายงานว่า การทำภาชนะใช้สอย เช่น หม้อ กระเบื้อง พะเนียง โอ่ง อ่าง ในเขตจังหวัดพัทลุงนั้นมีอยู่ที่บ้านระยองเหนือ และบ้านนาหยาด (ตำบลควนขนุน) แต่การทำยังช้ามาก เนื่องจากเครื่องมือยังไม่ดีพอ จึงไม่ได้มีทำกันเป็นสินค้าจำหน่ายมากมาย คงแต่เพื่อใช้ในครัวเรือนเป็นส่วนใหญ่ อย่างไรก็ตาม ในเวลาต่อมา เมื่อมีสินค้าจากต่างประเทศราคาถูกลง ชาวบ้านก็หันไปซื้อแทน ดังที่บันทึกไว้ว่า “หม้อก็ดี กระเบื้องก็ดี ไทยมักนิยมใช้ของต่างประเทศ เพราะทนและงามกว่ากันมาก กระเบื้องก็นิยมกะเบื้องซีเมนต์ซึ่งจีนทำ” (บรรจง ชูสกุลชาติ, 2479, น.162)

ในความทรงจำของชาวบ้าน ตลาดนัดนาท่อม หรือนัดต้นซด เป็นตลาดใหญ่ที่มีสินค้าแปลกใหม่จำหน่าย ทั้งด้านทอผ้า เครื่องถ้วย ดูกดา ผ้าผืน รวมถึงสินค้าในครัวเรือนอื่นๆ นั้นยังไม่รวมสินค้าจากชาวบ้านในท้องถิ่นที่เดินเท้ามาขายด้วย ขณะเดียวกันในหมู่บ้านก็เริ่มมีพ่อค้าเร่ๆ เป็นชาวจีนพายเรือเข้าไปขายและรับซื้อสินค้าถึงในหมู่บ้าน โดยเฉพาะตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2480 ชาวบ้านเริ่มทำหมากแห้งและมะพร้าวแห้งขายแล้ว โดยขายขึ้นก็ขายสินค้าต่างๆ ขากลับก็ไล่ซื้อลงมาเรื่อยๆ ตามคลองใหญ่ที่มีต้นสาขามาจากกรุงเทพฯ โดยที่วังปริงก็เป็นเขตตลาดสำคัญอีกแห่งหนึ่งในช่วงทศวรรษ 2490 (ประทุม เรื่องฤทธิ์, สัมภาษณ์, 2562)

ในการชั่งตวงสินค้าหมากแห้งและมะพร้าวแห้ง ชาวบ้านจะตวงกันด้วยคันตั่ง (1.2 กิโลกรัม) หรือไม่ก็ตวงด้วยกะโหลกมะพร้าวส่วนข้าวสีด้วยครกสีและตำด้วยสาก ทำเคย (กะปิ) ด้วยปลาจากคลอง กิจกรรมเหล่านี้ล้วนทำภายในบริเวณบ้านเรือน ซึ่งโดยทั่วไปเป็นเรือนไม้มุงจาก หันหน้าเข้าหาคลองหรือแม่น้ำ มีเปาะซึ่งทำเหมือนเกวียนแต่ไม่มีล้อ ชักลากด้วยควายเป็นพาหนะ ชักลาก หากบ้านเรือนใดหลังคามุงกระเบื้อง และมีเกวียนที่ชักลากด้วยควายใช้ นับว่าเป็นคนรวย (สารูป ฤทธิ์ชู, 2546, น.141)

สินค้าจากป่าที่ขึ้นชื่อของชุมชนชะร็ดในยุคนี้อีกอย่างหนึ่งก็คือ “น้ำมันยาง” สำหรับยาเรือ ทำจี้น และไต้ โดยเฉพาะไต้ ก็จะเป็นสินค้าที่ขึ้นชื่ออีกอย่างหนึ่งของชะร็ด ในช่วงก่อนทศวรรษ 2490 ราคาได้ขายกันประมาณ 3-4 ตำ (ยาว 1 เมตร) 1 บาท

ทั้งนี้บทบาทในการหาของป่ามักจะเป็นของฝ่ายชาย ชาวบ้านเล่าว่า แต่เดิมนอกจากตะเกียง เจ้าพายุ และตะเกียงน้ำมันก๊าด จะต้องใช้แสงสว่างจากจี้นไต้ซึ่งได้มาจากน้ำมันยางนี้เอง โดยชาวบ้านจะเข้าป่าไปเจาะต้นยางเพื่อเอาน้ำมัน 3 วันต่อครั้ง ได้ผลผลิตราว 1 ปี๊บต่อต้นยาง 10-15 ต้น แบ่งไว้ใช้ในครัวเรือน และแบ่งไปขายในตลาดนัดต่างๆ โดยชาวบ้านจากชุมชนฝั่งตะวันออกและรอบๆ ทะเลสาบจะเป็นลูกค้ารายสำคัญ เนื่องจากต้องใช้เพื่อเป็นเชื้อเพลิงส่องสว่าง และเป็นน้ำมัน ยาเรือ ในยุคที่ชุมชนยังคงคมนาคมทางน้ำเป็นหลักอยู่ ตลาดน้ำมันยางที่สำคัญของชาวชะร็ดคือ ตลาดนัดคันไทร ที่สี่แยกนาโหนด ในเขตอำเภอกุหาสวรรค์ และตลาดบางแก้ว ตลาดบางม่วง และตลาดหาดไข่เต่า อำเภอปากพะยูน โดยชาวริมทะเลจะนิยมนำไปใช้เป็นน้ำมันยาเรือ

ทางด้าน *สังคมและวัฒนธรรม* ซึ่งสัมพันธ์กับระบบความสัมพันธ์ ศาสนา ความเชื่อ กิจกรรม และวัฒนธรรมความบันเทิงของชาวชะร็ดกงหรา ในยุคก่อนทศวรรษ 2490 นี้ ในช่วงตั้งแต่ทศวรรษ 2450 เป็นต้นมา ความเปลี่ยนแปลงของบริบทประวัติศาสตร์ภาคใต้ ที่ได้เข้าไปสัมพันธ์กับศูนย์กลางอำนาจที่กรุงเทพฯ มากขึ้น ทำให้ท้องถิ่นชะร็ด-กงหรา ถูกดึงเข้าสู่ตัวแทนอำนาจศูนย์กลางในท้องถิ่นด้วย ซึ่งก็เป็นดังที่เราได้กล่าวมาแล้วว่า เมืองพัทลุงกับราชสำนักสยามที่กรุงเทพฯ นั้นมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันมาตั้งแต่ยุคต้นรัตนโกสินทร์ ชนชั้นนำของเมืองพัทลุงจึงเปรียบเสมือนนายหน้าทางอำนาจของศูนย์กลาง การดึงอำนาจของหัวเมืองต่างๆ ในท้องถิ่นตั้งแต่ พ.ศ.2439 เมื่อเริ่มการปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาลเป็นต้นมาจึงค่อนข้างจะรัดไหล พัทลุงจึงสัมพันธ์กับ

ศูนย์กลางอย่างลงตัว ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระยาโสมณพัทลุง กุล (สว่าง ณ พัทลุง) กวีขุนนางของพัทลุงผู้แต่งวรรณกรรมนิราศเมืองทลุง (พ.ศ.2420) ซึ่งเป็นนิราศเรื่องแรกเท่าที่ถูกรับพบในปัจจุบัน ก็ถูกส่งลงมารับตำแหน่งขุนนาง หลังจากที่ถูกเจ้าเมืองพัทลุงส่งขึ้นไปฝึกหัดราชการที่กรุงเทพฯ นานหลายปี

เมื่อพิจารณาจากวรรณกรรมเรื่อง เมืองลิด (ขุนแก้ว) แหมะเว จะพบว่า วรรณกรรมเรื่องนี้ได้ให้ภาพความสัมพันธ์ของประชาชนชาวสงขลา-ชะรัด กับระบบราชการสยามเอาไว้ค่อนข้างเด่นชัดพอสมควร ดังกล่าวถึงระบบการเมืองการปกครองในชุมชนที่มีกำนันเรียกว่า “เกอ” มีข้าหลวงที่น่าจะใหญ่ที่สุดในชุมชน คือ “หลวงเพ็ชรชะรัด”¹ ที่มีอำนาจทั้งด้านการเมือง การปกครอง และการตุลาการ อำนาจของหลวงเพ็ชรชะรัดเป็นได้จากการที่บ้านท่านมีลูกเอาไว้มั่งขังลงโทษนักโทษเอง สถานะทางด้านตุลาการของหลวงเพ็ชรชะรัดจึงเปรียบเสมือนเป็นผู้พิพากษาศาลชั้นต้นด้วย หากไม่สามารถตัดสินคดี หรือยุติความขัดแย้งระหว่างคู่กรณีได้ ก็ต้องส่งคดีไปยังเมืองพัทลุงที่ลำปา

ลักษณะความสัมพันธ์เชิงอำนาจเช่นนี้ยังเห็นได้จากเรื่องเล่าเกี่ยวกับทาสที่ชื่อว่า “นางกลิ่น” ซึ่งเล่ากันอยู่ในชุมชน เรื่องเล่าว่าในสมัยของขุนเมือง ระบบทาสยังไม่ยกเลิก ผู้มีฐานะในชะรัดมีข้าทาสในครัวเรือน โดยเฉพาะขุนเมืองนั้นมีทาสจำนวนมาก ทาสหญิงคนหนึ่งชื่อ “กลิ่น” ได้รับมอบหมายให้ไปทำไร่ข้าว ขุนเมืองสั่งว่าถ้าแทงสักหยอดข้าวไม่หมดกระสอบก็กลับชะรัดไม่ได้ แต่นางกลิ่นหยอดข้าวจนจะหมดแรงข้าวก็ยังไม่พรวง จึงหยอดลงไปในรูป ก็ยังไม่พรวงอีก จึงถอดใจ กลัวความผิด ก็หนีจากนาไร่ควนจีแรด เซซังเดินบุกป่าฝ่าดงไปทางทิศตะวันออกกระทั่งถึงตัวเมืองพัทลุงที่ลำปา ชายจูงว้ามาพบเข้า จึงสอบถาม พอรู้ความก็อาสาพาไปอยู่บ้านกรรมการเมืองพัทลุง ชื่อนายเงิน ที่ทำน้ำห้วนอน ทาสกลิ่นจึงได้อาศัยอยู่ที่นั่น จนกลายเป็นเมียคนหนึ่งของกรรมการเมืองเงิน มีลูกหลานสายสกุล “ท้าวสกุล” มาจนทุกวันนี้ และยังไปมาหาสู่กันฉันท์ญาติระหว่างสายมุสลิมทางชะรัดกับไทยพุทธทางทำน้ำห้วนอน โดยทางเชื้อสายในชะรัดจัดอยู่ในกลุ่มผู้ปกครอง (ไข่ เจ๊ะระ และหนับ เจ๊ะระ, สัมภาษณ์, 2562 และสารูป ฤทธิ์ชู, 2546, น.149)

¹ ในต้นฉบับวรรณกรรมเขียนเป็น “หลวงเพ็ชรชะรัดน์” เข้าใจว่าคงเป็นความพยายามที่จะเขียนให้ถูกต้องตามหลักภาษาไทยกลาง

ด้วยเหตุนี้ จึงอาจกล่าวได้ว่า ชุมชนชะรัดในช่วงกลางรัตนโกสินทร์น่าจะมีฐานะเป็นชุมชนที่ค่อนข้างมั่นคงแล้วพอสมควร เนื่องจากเห็นร่องรอยของการปกครองที่ค่อนข้างเป็นระบบระเบียบ มีผู้ใช้อำนาจอธิปไตยในนามรัฐที่เข้มแข็ง ทำให้สามารถควบคุมพฤติกรรมของผู้คนได้อย่างเด็ดขาด การได้รับโทษทัณฑ์จากการกระทำผิดมูลคร่ำของเมืองสิด ยืนยันให้เห็นว่าระบบระเบียบที่กำหนดขึ้นโดยกฎหมายของรัฐกลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่จะล่วงละเมิดไม่ได้ ไม่ว่าเมืองสิดจะเป็นผู้มีเวทมนตร์คาถาเก่งกาจเพียงใดก็ตาม ที่สำคัญ ชุมชนชะรัดยอมรับในอำนาจที่เหนือกว่าของศูนย์กลางอำนาจที่กรุงเทพฯ ผ่านตัวแทนที่เมืองพัทลุง โดยการกล่าวอ้างถึงว่าเมืองพัทลุงคือหน่วยงานที่จะรับเรื่องอุทธรณ์และฎีกาคดีความ

การที่ชะรัดมีระบบทางการปกครองที่ชัดเจนดังเห็นได้จากวรรณกรรมดังกล่าว สันนิษฐานได้ว่าเป็นผลมาจากการที่เคยเป็นชุมชนที่สัมพันธ์กับการเมืองของพัทลุงมาก่อนอย่างใกล้ชิด โดยเฉพาะตั้งแต่ยุคต้นรัตนโกสินทร์ ก่อนการปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาล สันนิษฐานกันว่าการเติบโตของเมืองชะรัดเป็นผลมาจากความขัดแย้งในกลุ่มสกุลเจ้าเมืองพัทลุง กล่าวคือ ในช่วง พ.ศ. 2315-2439 เป็นระยะที่เมืองพัทลุงตระกูล ณ พัทลุง ซึ่งเดิมนับถืออิสลามได้ยอมประสานประโยชน์กับทางเมืองหลวง โดยพระยาพัทลุง(ขุน) เปลี่ยนมานับถือพุทธศาสนาใน พ.ศ.2315 ราชธานียังไม่ไว้วางใจจึงให้เชื้อสายตระกูล ณ นคร ที่มีบทบาทและมีอำนาจสูงสุดในหัวเมืองแหลมมลายูสมัยพระเจ้าพระยานครน้อย เป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช พ.ศ.2355-2382 มาเป็นเจ้าเมืองพัทลุงอยู่ระยะหนึ่งใน พ.ศ.2369-2382 ต่อมาทางเมืองหลวงเกิดความระแวงตระกูล ณ นคร ก็หันไปเลือกใช้ตระกูลจันทโรจวงศ์คนของกลุ่มคนที่มาผูกคองกับเจ้าเมืองในหัวเมืองแหลมมลายูและมีความสามารถด้านการรบ อีกทั้งทางเมืองหลวงก็คาดหวังว่าจะสามารถประสานประโยชน์กับหัวเมืองใกล้เคียงได้ แต่แล้วในที่สุดตระกูลจันทโรจวงศ์กลับสร้างความสัมพันธ์กับตระกูล ณ พัทลุงจนกลายเป็นเหมือนตระกูลเดียวกัน อำนาจและอิทธิพลของกลุ่มผู้ปกครองเมืองพัทลุง จึงสูงมากอย่างที่เรียกกันว่าเป็นแบบกินเมือง ก่อนการปฏิรูปอำนาจใน พ.ศ. 2439 เจ้าเมืองและกรรมการเมืองมักเป็นเครือญาติกัน (สารูป ฤทธิ์ชู, 2546, น.147)

อย่างไรก็ดี ในสมัย พระยาพัทลุง (ทองขาว) เจ้าเมืองพัทลุงใน พ.ศ.2334-2360 ผู้เป็นบุตรของพระยาพัทลุงขุน “ถูกบังคับกลายเป็นให้นับถือศาสนาพุทธ และสร้างวัด วัง” กล่าวกันว่ามีญาติพี่

น้องที่ไม่เห็นด้วยจึงแยกตัวออกมาอยู่เมืองชะริด ซึ่งก็เป็นฐานอำนาจในเชื้อสายตระกูล ณ พัทลุง สายของมะโหมอยู่แล้ว เมืองชะริดในช่วงนี้มีอาณาบริเวณครอบคลุมพื้นที่อำเภอสงขลาปัจจุบัน โดยเป็นหัวเมืองขึ้นหนึ่งในเจ็ดเมืองของเมืองพัทลุง การประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทางเมืองพัทลุงจะปกครองหัวเมืองขึ้นเหล่านี้ด้วยการแบ่งเป็นตำบลน้อยบ้างใหญ่บ้าง แล้วแต่ภูมิท้องที่จะสะดวก เรียกว่า อำเภอ มีหลวง ขุน หมื่น และนายตำบล เรียกว่าหัวเมือง หัวเมืองหนึ่งๆ เจ้าเมืองพัทลุงจะเลือกตั้งแต่ตามชอบด้วยภูมิที่และคุณวุฒิ ขุนเมืองผู้เป็นกำนันตำบลชะริดในช่วงสี่สิบปีตามข้อมูลเสวนานั้น ก็คือประมาณทศวรรษ 2410-2430 ซึ่งแท้ที่จริงแล้วเป็นนายตำบลหรือหัวเมืองตามความในพงศาวดารเมืองพัทลุงฉบับหลวงศรีวรวัตร (พิณ จันทโรจวงศ์) นั่นเอง (สารูป ฤทธิ์ชู, 2528, น.139-154)

ตำนานประวัติศาสตร์อีกสายหนึ่งแสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างชุมชนตำนานกับชุมชนชะริดว่ามีความเกี่ยวข้องกันในทางเครือญาติ โดยชะริดเป็นชุมชนที่ขยายตัวขึ้นจากการที่มีคนจากชุมชนตำนานไปเป็นหัวเมืองชะริด ซึ่งก็คือต้นตระกูลภักดีวานิชในปัจจุบัน โดยเรื่องเล่าประวัติศาสตร์ของสายตระกูลเล่าว่าใน พ.ศ.2437 ชุมชนตำนานมีชื่อเรียกเป็นทางการว่าอำเภอมิหัวเมืองก็ม้วยเชื้อสายจีนสงขลาเป็นนายตำบล

สายตระกูลนี้เริ่มจากนายก็ม้วยพ่อค้าสำเภาวานิช เล่นเรือค้าขายระหว่างจีนและสยาม ก่อนจะตั้งรกรากที่ใกล้เขาหัวแดง ในเขตตำบลชิงโค อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลาปัจจุบัน นายก็ม้วยมีลูก 11 คน ในช่วงต้นรัชสมัยพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บุตร 7 คนได้ย้ายไปแสวงโชคที่จังหวัดพัทลุง คืออยู่ในเขตอำเภอควนขนุน และอำเภอเมืองปัจจุบัน โดยถิ่นฐานแรกที่สายตระกูลนี้เข้ามาคือที่ชุมชนตำนาน ชาวจีนนำโดยก็ม้วยเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำทองแผ่นอยู่ริมฝั่งคลองตำนาน ที่เป็นคลองใหญ่สายหลักของชุมชนแถบนั้นที่ใช้ลำเลียงข้าวสารข้าวเปลือกจากเมืองพัทลุงไปจำหน่ายต่อต่างประเทศไทยที่ทำเรือสงขลา

ต่อมานายก็ม้วย ก็มีบุตร คนหนึ่งคือ ขุนเมือง (ทิม) ที่ได้ไปเป็นขุนเมืองปกครองเมืองชะริด ในช่วงก่อนการปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาล เมื่อมีตลาดสี่กั๊กขึ้นใน พ.ศ.2456 คนเหล่านี้จำนวนหนึ่งอพยพไปตั้งถิ่นฐานใหม่ในตลาดสี่กั๊ก อีกจำนวนหนึ่งอพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐานสมทบตามเครือญาติในตำบลชะริด

ผู้นำสายเชื้อสายจีนในชะริคเชื้อสายกัมหมักยังคงมีอำนาจสืบเนื่องต่อไปแม้หลังยุคขุนเมือง (ทิม) แล้ว อย่างไรก็ดี ในช่วงหลังการปฏิรูปมณฑลกลุ่มนี้ก็ถูกทำลายจากสายสกุล ณ พัทลุง ซึ่งเป็นสายเจ้าเมืองพัทลุงที่ได้รับการสนับสนุนจากกรุงเทพฯ มีการผลักดันขึ้นดำรงตำแหน่งกำนันกันไปมา โดยเฉพาะในช่วงสมัยรัชกาลที่ 6 การต่อสู้ก็ยังคงเห็นได้อยู่ ดังมีผู้จดจำได้ถึงความขัดแย้งกันระหว่างกำนันเพียร ณ พัทลุง และกำนันเลื่อน สงทิพย์ โดยมีตำแหน่งกำนันเป็นเดิมพัน ดังรายละเอียดที่ชาวบ้านเล่าว่านายเพียร ณ พัทลุง ดำรงตำแหน่งกำนันตำบลชะริคได้ประมาณ 10 ปี ต้องถูกออกจากตำแหน่ง เพราะถูกจับในข้อหาเล่นการพนัน โดย นายเลื่อน สงทิพย์ เป็นผู้นำจับ นายเลื่อน สงทิพย์ ได้ดำรงตำแหน่งต่อเพียง 2 ปี ก็ถูกนำจับโดยนายเพียร ณ พัทลุง เนื่องจากนายเลื่อน สงทิพย์ “ออกปากควายฝูงมาเวียนนาและเอาเหล้ามา จึงถูกกับกรณีเหล้า” ทั้งๆ ที่บุคคลทั้งสองต่างก็เป็นเครือญาติกัน (สารูป ฤทธิชู, 2546, น.150-151)

เมื่อพิจารณาจากรายชื่อกำนันในชุมชนชะริค จะเห็นได้ถึงความต้องการของอำนาจรัฐจากส่วนกลางที่มีอิทธิพลต่อชุมชนมาอย่างยาวนาน ดังตารางรายชื่อกำนันตั้งแต่ต้นจนปัจจุบัน ดังนี้

ตารางแสดงรายชื่อกำนันในชุมชนชะริคตั้งแต่ พ.ศ.2437 (โดยประมาณ)

ลำดับ	ชื่อ-สกุล	จำนวนปีที่ดำรงตำแหน่ง	วิธีการ	หมายเหตุ
1	ขุนเมือง (ทิม) หรือหลวงเพ็ชรชะริคณ์	40	แต่งตั้ง	บุตร นาย กัม สู้ย อพยพมาจากชุมชนตำนาน
2	นายเสน (ไม่ทราบนามสกุล)	2	แต่งตั้ง	
3	นายเลื่อน ศรีเกตุ	1	แต่งตั้ง	
4	นายเพียร ณ พัทลุง	10	แต่งตั้ง	

5	นายเลื่อน สงทิพย์	2	แต่งตั้ง	
6	นายเลื่อน ศรีเกตุ	5	แต่งตั้ง	
7	นายชอบ สุวรรณวงศ์	3	แต่งตั้ง	
8	นายคำ เสรษฐสุข	20	เลือกตั้ง	เกษียณอายุเมื่อเสียชีวิต
9	นายพุ่ม เสรษฐสุข	30	เลือกตั้ง	บุตรชาย นายคำ เสรษฐสุข
10	นายย่อง ศรีเกตุ	5	เลือกตั้ง	
11	นายเคียง หยุคำ	4	เลือกตั้ง	หลังจากนี้แยกตำบลสมหวังขึ้นชะรัด
12	นายรื้อหมาน ศิลปภูศักดิ์			2539-2550
13	นายหมุด เขียดนุ้ย			2550-2563
14	นายอรุณ ชูอินทร์			2563-ปัจจุบัน

ที่มา: ปรับปรุงจากสารูป ฤทธิ์ชู, 2546. และการสัมภาษณ์ภาคสนาม และการประชุมกลุ่มเมื่อเดือนตุลาคม 2562

รายชื่อดังตาราง ยืนยันให้เห็นถึงสถานะทางการเมืองในระบบรวมศูนย์ของชุมชนชะรัดว่ามีความมั่นคงและเป็นส่วนหนึ่งของเมืองพัทลุงซึ่งเป็นหัวเมืองที่อยู่ในอาณัติอย่างมั่นคงของรัฐบาลสยามมาอย่างยาวนาน จึงจะเห็นว่าแม้ว่าชะรัดจะก่อร่างมาจากกลุ่มชาวมุสลิมจากไทรบุรี แต่ต่อมาก็ถูกจัดการโดยการเมืองของรัฐไทย กระทั่งผู้นำคนแรกก็มีเชื้อสายจีน ก่อนจะแต่งงานกับคนมุสลิมชะรัดดั้งเดิม จนกลายเป็นมุสลิมในเวลาต่อมา ซึ่งอัตลักษณ์นี้ก็กลายเป็นจุดเด่นของชาวชะรัด (และกงหรา) เช่นเดียวกัน

ดังกล่าวแล้วว่าหากพิจารณาในแง่ของกลุ่มชาติพันธุ์ในชุมชน จะพบว่าคนกลุ่มแรกๆ เป็นมุสลิม ทั้งสายที่อพยพมาจากเมืองไทรบุรีผ่านเส้นทางโบราณข้ามคาบสมุทรมลายูจากปะเหลียนมาถึงเขาชัยสน โดยกงหราและชะรัดเป็นชุมชนทางผ่าน ด้วยเหตุนี้ เราจึงพบว่า ระหว่างทางสายนี้ได้พบชุมชนมุสลิมก่อตั้งเรียวยาวไปตลอดทั้งเส้นทาง ตั้งแต่ปะเหลียน กงหรา ชะรัด ควนปริง นาโหนด เขาชัยสน ต่อมาชุมชนเหล่านี้ขยายตัวขึ้นจากผู้อพยพมาใหม่ โดยกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มที่ 2 คือชาวไทยพุทธ และชาวจีนในสมัยต่อมา ทำให้ชุมชนมุสลิมริมทางเหล่านี้กลายเป็นชุมชนเล็กๆ ที่ถูกห้อมล้อมด้วยชุมชนพุทธศาสนิกซึ่งเป็นกลุ่มคนส่วนใหญ่ กระทั่งสามารถกลืนกลายตัวเองเข้ากับวัฒนธรรมไทยที่มีน้ำเนื่อของศาสนาพุทธ ดังที่เราจะเห็นถึงอิทธิพลศาสนาพุทธและศาสนาพื้นบ้านทั้งด้านความเชื่อ ความฝัน และอุดมการณ์ซึ่งปรากฏอยู่ในวรรณกรรมเรื่องเมืองสิด (ขุนแก้ว) แหมะแว อยู่ในสัดส่วนมาก

อย่างไรก็ดี มุสลิมที่ชะรัดก็มีลักษณะที่แตกต่างจากมุสลิมในพื้นที่อื่นๆ โดยเฉพาะในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ดังจะเห็นได้ชัดเจนในวรรณกรรมเรื่องนี้ ซึ่งสอดคล้องกับลักษณะบ่งชี้ของมุสลิมในชุมชนจริงๆ ชาวบ้านเล่าว่า ในยุคทศวรรษ 2470-2480 ซึ่งคนวัย 90-100 ปีปัจจุบันอยู่ในวัยเด็กนั้น ไม่รู้สึกรู้ว่าคนพุทธกับมุสลิมจะแตกต่างกัน ราวปีปี พ.ศ. 2472 นายเดียดมีอายุประมาณสิบขวบกว่าเล่าว่าตนนั้นได้ช่วยกันเลี้ยงบรรดาน้องๆ การศึกษาเล่าเรียนในขณะนั้นก็ยังไม่เป็นที่นิยมมากนัก ส่วนมากที่นิยมเรียนก็จะเรียนตามสุเหร่าและมัสยิด เรียนเกี่ยวกับศาสนาแต่ไม่ได้เน้นหนักอะไรเพียงแค่เรียนเพื่อรู้หลักการเข้าสังคมและหลักการปฏิบัติตนทางศาสนาแบบกว้างๆ “เราเริ่มมีผู้รู้ทางศาสนาเข้ามาในยุคหลังแล้ว แต่เดิมคนชะรัดและกงหรายังไม่ได้เคร่งครัดมาก ชาวบ้านบางส่วนยังคงเล่นคาถาอาคมและมีเรื่องเล่าต่างๆ ที่อาจจะขัดกับหลักศาสนาปัจจุบัน” (เดียด คิลปัญศักดิ์, 2563, สัมภาษณ์)

การเคลื่อนไหวเข้าออกของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ก็เกิดขึ้นตลอดมา โดยเฉพาะในช่วงทศวรรษ 2470 เป็นต้นมา เช่น พ่อค้าทองชาวจีน ชาวบังกลาเทศ หรือมุสลิมจากตรังกานู ที่เดินทางเข้ามาขายพื้หมทอผ้า แต้นานๆ ครั้ง โดยเข้ามาทางด่านสงขลา ผ่านช่องนกกร้าและปากบารา จังหวัดสตูล หรือเข้ามาทางเขาสอยดาว เส้นทางเชื่อมระหว่างปะเหลียน จังหวัดตรัง กับชะรัด เป็นปากทางเข้าเขาพญาไธสง (สัมภาษณ์, 2563)

ต่อมาในช่วงปลายทศวรรษ 2480 หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ก็มีกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ เข้ามาตั้งรกรากในชะรัดด้วย นอกจากกลุ่มพ่อค้าจีนรายย่อยๆ รวมถึงกลุ่ม “แขกเทศ” ที่เป็นพ่อค้าแร่แต่เดิมแล้ว ก็ยังมีชาวเขาที่ถูกกองทัพญี่ปุ่นนำมาเป็นกองกำลังร่วมรบตั้งหลักปักฐานอยู่ด้วย ในระยะหลังมาก็มีกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ เข้ามาอาศัยอยู่ด้วย โดยเฉพาะตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา มีทหารชาวเขาเข้ามาพร้อมกองกำลังทหารญี่ปุ่น ที่ไม่ได้กลับไปภูมิลำเนาหลังสงคราม (สารูป ฤทธิ์ชู, 2546, น.142)

3.2.2 วัฒนธรรมความบันเทิงของชุมชนกับการใช้ประโยชน์จาก “เหมะเว-เมืองสิด” ก่อนทศวรรษ 2490

แม้ชุมชนชะรัดจะเป็นชุมชนที่ถูกห้อมล้อมด้วยภูเขาสูงเล็กๆ รายรอบ ขณะที่ด้านตะวันตกก็เป็นเทือกเขาบรรทัด แต่วิถีชีวิตทางด้านเศรษฐกิจของชุมชนที่เป็นหลักก็คือการกสิกรรมในทุ่งราบ ด้วยเหตุนี้วัฒนธรรมความบันเทิงของชุมชนที่เป็นหลักได้แก่หนังตะลุง มโนราห์ และการสวดขับหนังสือ (วรรณกรรม) ซึ่งเป็นวัฒนธรรมความบันเทิงที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนในบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา

การสำรวจในชุมชน พบว่าไม่สามารถสืบสาวได้ว่าวัฒนธรรมความบันเทิงในยุคต้นๆ ของชุมชนมีศิลปะการแสดงชนิดใดบ้าง แต่ในช่วงทศวรรษ 2470 เป็นต้นมา มีชาวบ้านบางส่วนได้รับการเล่าขานกันต่อๆ มา ว่าหนังตะลุงและมโนราห์ที่เป็นชาวคณะในชุมชนชะรัดและกงหราเองนั้นไม่มี แต่ความนิยมในการชมมโนราห์และหนังตะลุงในชุมชนก็มีอยู่ โดยจะมีการจัดแสดงหนังตะลุงและมโนราห์บริเวณมัสยิด (สุโกศ เหลี่ยมนุ้ย, 2563, สัมภาษณ์)

มีตำนานที่เล่าขานกันในชุมชนที่ยืนยันให้เห็นถึงการแพร่หลายเข้ามาของการแสดงพื้นบ้านจากภายนอก คือตำนานทวดไม ชาวบ้านเชื่อว่ามีหลุมฝังศพอยู่ในกุโบร์โบราณที่บ้านต้นประดู่ อยู่ใกล้กับหลุมฝังที่เชื่อกันว่าเป็นหลวงเพ็ชรรัตน์ อดีตกำนันชะรัด ชาวบ้านเล่าว่าทวดไมเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อถือกันมาตั้งแต่โบราณ ถ้าหากหนังตะลุง มโนราห์ หรือศิลปะการแสดงอื่นๆ จะเข้ามาแสดงในหมู่บ้านก็ต้องเอ่ยปากขออนุญาตจากทวดเสียก่อน ไม่เช่นนั้นก็จะอาจจะเกิดเหตุอาถรรพณ์อย่างใดอย่างหนึ่งให้ไม่สามารถเปิดแสดงได้

หากไม่มีการจัดการแสดงในหมู่บ้าน ก็ต้องออกไปเดินทางไปดูในชุมชนอื่น ดังคำบอกเล่าของชาวบ้านว่า สิ่งบันเทิงในช่วงที่ตนอยู่ในวัยรุ่น (ทศวรรษ 2490) ได้แก่หนังตะลุง มโนราห์ รำวง แต่ในชุมชนนั้นจะจัดขึ้นนานๆ ครั้ง เฉพาะวาระพิเศษเท่านั้น เช่น มีงานวัดในกงหรา หรือในชุมชนวังปริง ส่วนใหญ่แล้วถ้าต้องการดูการบันเทิงเหล่านี้ต้องออกไปไกลหลายสิบกิโลเมตร ทั้งชุมชนนาโหนด ชุมชนบ้านนา โดยในยุคนั้น หนังตะลุงที่มีชื่อเสียง ได้แก่ หนังเหล็ยม และหนังไข่ตุง (เจด ยาชะรัต, 2563, สัมภาษณ์)

วัฒนธรรมความบันเทิงดังกล่าวนี้ จะเห็นได้ว่าทำให้ชุมชนชะรัดและชุมชนกงหราจะต้องสัมพันธ์กับชุมชนภายนอกมากขึ้น เนื่องจากศิลปินพื้นบ้านส่วนใหญ่จะมีมากในแถบชุมชนทางฝั่งตะวันออก และชุมชนชวาวรอบๆ ทะเลสาบสงขลา แต่จะมีน้อยในชุมชนชวาวนาเชิงเขา ดังนั้น ความบันเทิงที่ชาวชะรัดและกงหราจะได้สัมผัสส่วนใหญ่จึงเป็นความบันเทิงที่เปิดรับจากภายนอก เหตุที่เป็นเช่นนี้ เงื่อนไขทางศาสนาก็เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย แม้ว่ามุสลิมในชะรัดและกงหราจะมีความยึดหยุ่นในการรับรู้และอยู่ร่วมกับคนในวัฒนธรรมอื่นได้ดี แต่ความยึดหยุ่นนี้ก็มีข้อจำกัดอยู่บ้าง นั่นคือไม่มีมุสลิมที่เป็นมโนห์ราหรือหนังตะลุงเสียเอง อาจจะมีบ้างก็เป็นแต่เพียงลูกคู่ หรือเล่นเครื่องดนตรี ดังเช่น กรณีของนายเจด ยาชะรัต เมื่อสมัยวัยรุ่น ที่ได้ตระเวนตามคณะหนังตะลุงไปแสดงตามที่ต่างๆ อยู่ช่วงหนึ่ง (เจด ยาชะรัต, 2562, สัมภาษณ์)

ข้อจำกัดทางด้านศาสนาดังข้างต้น อาจมีส่วนสำคัญที่ทำให้ความบันเทิงอย่างเดียวที่สามารถทำได้เป็นสิ่งทิ้งอกงาม นั่นคือการสวดหนังสือ เนื่องจากชุมชนชะรัด-กงหรา ขยายตัวเป็นชุมชนรู้หนังสือเด่นชัดขึ้นในช่วงที่วัฒนธรรมลายลักษณ์เริ่มมีบทบาทและแพร่หลายอยู่ในภาคใต้แล้ว ที่สำคัญ ชุมชนมีลักษณะเป็นชุมชนทางผ่าน ที่มีผู้คนเข้า-ออกอย่างหลากหลายตั้งแต่โบราณมา ทำให้วัฒนธรรมหนังสือเข้ามามีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ของชุมชนสูง โดยเฉพาะหนังสือวรรณกรรมจากโรงพิมพ์จากสงขลา และหนังสือวรรณกรรมจากส่วนกลาง ดังเช่น เรื่องอิเหนา พระอภัยมณี ขุนช้างขุนแผน และพระรถ-เมรี เป็นต้น ชาวบ้านจดจำได้ว่าวรรณกรรมเหล่านี้บางตอน ได้กลายเป็นคำกลอนที่ผู้เฒ่าผู้แก่ท่องกันติดปาก ซึ่งเป็นผลมาจากการสวดขับกันในยามว่างยามค่ำกินนนั้นเอง โดยในการสวดขับกันนั้น จะมีผู้เฒ่าผู้แก่และเด็กๆ มารวมตัวกันในบ้านผู้ขับ ซึ่งเป็นผู้ที่มี

เสียงดี และรู้หนังสือที่สุดในชุมชน จะมีการคว่ำข้าวตอกแจกจ่ายกันกินระหว่างการนั่งฟังการสวดกลอนอีกด้วย (สุโกศ เหล็กน้อย, 2563, สัมภาษณ์)

3.2.3 “แหมะเว-เมืองลิด” กับประโยชน์ในการสร้างเครือข่ายทางสังคมและวัฒนธรรมข้ามพื้นที่

ในยุคนี้ วรรณกรรมเรื่อง เมืองลิด (ขุนแก้ว) แหมะเว ยังคงเป็นเรื่องเล่ามุขปาฐะอยู่ โดยชาวบ้านจะเล่าขานสืบสานกันบนพื้นฐานความเชื่อว่าเป็นเรื่องจริง สถานะของ “เมืองลิด (ขุนแก้ว) แหมะเว” ฉบับมุขปาฐะจึง “ดัดแปลงเดิมหรือดัดแปลงที่มาก่อน” เป็น “เรื่องเล่าความเป็นจริง” พื้นเรื่องเป็นเรื่องจริง เกิดขึ้นในช่วงทศวรรษ 2460-2470 ก่อนการนำเรื่องเล่าปากต่อปากมาเขียนเป็นกลอน 6 อันกระทั่งกลายเป็นวรรณกรรมฉบับลายลักษณ์ฉบับแรกของ “นายพัศ” ในช่วงทศวรรษ 2490

ความเชื่อนี้ปัจจุบันก็ยังคงมีอยู่อย่างเหนียวแน่น การเสพวรรณกรรมบนฐานของสำนึกว่าเป็นเรื่องจริงนี้ สามารถวิเคราะห์การใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมได้ดังต่อไปนี้

จากข้อมูลเนื้อหาในวรรณกรรมและการสัมภาษณ์ชาวบ้านในพื้นที่แสดงให้เห็นบทบาทและคุณค่าของวรรณกรรมที่มีต่อการสร้างเครือข่ายทางสังคมและวัฒนธรรมข้ามพื้นที่ โดยลักษณะทางกายภาพของชุมชนที่เป็นชุมชนระหว่างเทือกเขาบรรทัด 2 ด้าน แม้จะมองได้ว่าอาจยุ่งยากต่อการไปมาหาสู่ แต่สิ่งที่ได้กล่าวไว้ในหัวข้อที่ว่าด้วยบริบทของประวัติศาสตร์ข้างต้น ก็จะพบว่าเส้นทางระหว่างเมืองพัทลุง-ปะเหลียนที่ผ่านมาทางเขาชัยสน-นาโหนด-วังปริง-ชะรัด-กงหรา เป็นเส้นทางข้ามคาบสมุทรลาโวโบราณ มีการเดินทางด้วยช้างมานานับหลายร้อยปีก่อนหน้า ขณะเดียวกันระหว่างกงหรา-ตำนาน ก็มีเส้นทางน้ำที่สะดวกในการใช้เรือเดินทาง ทำให้การติดต่อสัมพันธ์ระหว่างชุมชนฝั่งอันดามันจากปะเหลียน และตรงตลอดจนสตูล ประชาชนในยุคโบราณสามารถข้ามภูเขามายังชุมชนฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลาได้ไม่ยากลำบากนัก การเคลื่อนไหวผสมผสานกันของผู้คนระหว่างสองฝั่งเขาบรรทัดจึงเกิดขึ้นได้ง่าย

ชาวบ้านเล่าว่า วรรณกรรมเรื่องนี้ในอำเภอปะเหลียน จังหวัดตรัง ปัจจุบันก็ยังคงมีการเล่าขานกันอยู่ ชาวตรังและชาวปะเหลียนรู้สึกถึงความสัมพันธ์ผูกโยงใกล้ชิด เนื่องจากเมืองลิดนั้นเป็น

ชาวปะเหลียนโบราณ เป็นตัวแทนของชาวชุมชนปะเหลียนผู้มีความรู้สูง คือ ความรู้ด้านคาถาอาคม แม้ว่าจะต้องพ่ายแพ้กับอาญาสิทธิ์ของตาหลวงเพชรชะรัตน์ แต่สถานะตัวเอกผู้มีความรู้ ก็ยืนยันสถานภาพความเป็นเมืองเก่าที่มีภูมิปัญญาโบราณสั่งสมมาอย่างยาวนานของเมืองปะเหลียน (เจด ยาชะรัต, 2563, สัมภาษณ์)

สถานะเช่นนี้สอดคล้องกับข้อมูลและเรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์ที่ยืนยันว่าปะเหลียนเป็นเมืองท่าโบราณสำคัญเมืองหนึ่งในฝั่งอันดามัน ด้วยเหตุนี้ วรรณกรรมเรื่องนี้จึงเป็นเครื่องหมายที่แสดงให้เห็นถึงการใช้ประโยชน์วรรณกรรมโดยชุมชนเพื่อการสร้างเครือข่ายทางสังคมระหว่างชุมชนที่อยู่ในเขตปกครองต่างกัน เป็นการ “นับพวกข้ามเทือกเขาบรรทัด” ของมุสลิมซึ่งเป็นคนกลุ่มน้อยในชุมชนชาวพุทธ โดยมี “ช่องนกร้า” เป็นช่องทางไปมาหาสู่สร้างความสัมพันธ์ จึงมีเครือข่ายทั้งสองฝั่งเทือกเขา

นอกจากนั้น บทบาทและคุณค่านี้ยังแสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงสัมพันธ์ในทางประวัติศาสตร์ระหว่างเมืองปะเหลียน เมืองงขลา และพัทลุง โดยเป็นเครื่องยืนยันให้เห็นว่า งขลาปะเหลียนนั้น แม้จะมีภูเขาบรรทัดกั้น แต่ก็ยังเป็นหน่วยวัฒนธรรมร่วมกัน

3.2.4 การเรียนรู้บรรทัดฐานและระเบียบกฎเกณฑ์ของรัฐสมัยใหม่ผ่าน “เมืองลิด (ขุนแก้ว) แหมะเว”

ดังที่ได้เห็นมาแล้วในบริบททางประวัติศาสตร์ของชุมชน ว่าชุมชนชะรัดมีฐานะเป็นชุมชนทางการปกครองชุมชนเก่าแก่ที่ระบบราชการได้ลงมีบทบาทในชุมชนมาอย่างยาวนาน มีผู้ปกครองในระดับขุน หรือหลวง เป็นผู้ถืออาญาสิทธิ์เหนือประชาชน ซึ่งบริบทนี้สอดคล้องกับเค้าโครงเรื่องราวในวรรณกรรมที่สื่อสารให้เห็นถึงบทบาทของอำนาจรัฐทางการสามารถบังคับใช้กฎหมายอย่างศักดิ์สิทธิ์เมื่อมีการกระทำอันกฎหมายได้บัญญัติไว้ว่าเป็นความผิด

สำนึกเช่นนี้เป็นผลจากการที่วรรณกรรมกลายเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตประจำวันของชาวบ้านที่มีการถ่ายทอดกันในรูปแบบต่างๆ เช่น การสวด การขับกล่อม และการเล่าเป็นนิทาน ดังชาวบ้านคนหนึ่งยืนยันว่าเธอได้ยินได้ฟังเรื่องนี้มาตั้งแต่เด็กๆ

“พ่อชอบเล่าเรื่องราวของเหมะเว เมืองลิด ให้ฟังทุกคืนก่อนนอน โดยบ้างก็จับเป็นบทกลอนให้ฟัง บางทีก็เล่าเป็นความเรียง เด็กๆ ชอบฟังเรื่องนี้มาก เพราะสนุก ตื่นเต้น ได้ลุ้นได้เห็นว่าเหมะเวจะหนีได้อย่างไร เมืองลิดจะเอาตัวเหมะเวกลับมาอย่างไร บางทีก็เล่ากันเป็นนิทาน จึงจำบทกลอนของเรื่องนี้ไม่ได้ แต่คนรุ่นพ่อจะชอบท่องบทกลอน จำได้หมดทุกวรรคทุกตอน เพราะสมัยนั้นเรื่องนี้เป็นเรื่องที่ดังมาก คนในหมู่บ้านจะทราบกันเกือบทุกคน โดยเฉพาะคนที่อายุ 60 ปีขึ้นไป” (ฟาติมะห์ เล็มนุ้ย, 2563, สัมภาษณ์)

คำบอกเล่าของนางฟาติมะห์ยืนยันในสิ่งที่นายเหล็บ บุญมี ผู้อาวุโสอีกท่านหนึ่งที่ เล่าว่า ในราวทศวรรษ 2480 เรื่องเล่าเรื่องเมืองลิดเป็นเรื่องหนึ่งที่ถูกใช้เป็นอุทาหรณ์ไม่ให้เด็กๆ กระทำ ความผิดที่ผิดกฎหมาย เรื่องมุกปาฐะเล่าว่าเมืองลิดเป็นชาวจังหวัดตรัง แต่นิสัยคือ นักเลง ไม่ยอมอยู่ในบ้านตัวเอง แต่ใช้ความสามารถในทางคือนักเลงเดินทางข้ามภูเขาามาจนกระทั่งได้เมียเป็นชาวบ้านงขลา แต่แต่งงานได้เพียง 2 ปี เมียก็ล้มป่วยและเสียชีวิตในที่สุด ด้วยความคือนักเลงตามนิสัย เมืองลิดจึงคิดจะเอาน้องเมียมาเป็นเมียแทน ทั้งๆ ที่ในขนบนิยมของคนในชุมชนจะไม่ทำอย่างนี้ เพราะต้องถือว่าน้องเมียก็มีสถานะเป็นเหมือนน้องสาวตัวเอง วัฒนธรรมชาวใต้จึงจะไม่อนุญาตให้พี่เขยเอาน้องเมียมาเป็นเมีย ไม่ว่าในกรณีใด² (ฟาติมะห์ เล็มนุ้ย, 2563, สัมภาษณ์)

สำนึกว่าการกระทำของเมืองลิดเป็นการกระทำที่ผิดกฎหมายนั้นยังเห็นได้จากเรื่องเล่าของนายเดียด สิลปภูศักดิ์ ชาวตำบลชะรัด ที่ยืนยันว่าตนอายุ 101 ปี โดยเขาเล่าว่าแม่สาวดกลอนเรื่องนี้ให้ฟังตั้งแต่เด็กๆ เมื่อจำความได้ก็รู้สึกว่าการกระทำของเมืองลิดนั้นเป็นเรื่องที่น่ากลัว เพราะถูกจับเข้าคุกเข้าตะราง ตอนหนึ่งนายเดียดเล่าว่าตนได้ยินได้ฟังมาตั้งแต่เด็ก และยืนยันว่าเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นจริง เพราะเขาได้รับคำยืนยันมาจากแม่อีกทีหนึ่ง ซึ่งใช้วรรณกรรมเรื่องนี้สอนเขาให้ปฏิบัติตนอย่าเป็นนักเลงหรือคือรันทบแบบเมืองลิด

นางเหมะเวเป็นผู้หญิงที่มีหน้าตาสวยงามเป็นที่หมายปองของชายหนุ่มใน
ละแวกหมู่บ้านแต่เป็นคนที่มีอาภัพรักเพราะต้องไปพบกับคนคือรันทบเป็นนักเลง

² กรณีนี้จะแตกต่างไปจากวัฒนธรรมของชาวบางกลุ่มชน ที่ถือกันว่าถ้าหากพี่สาวเสียชีวิตแล้ว สามียของพี่สาวจะต้องแต่งงานกับน้องเมีย ดู ผ่าซิ่นผืนเก่าๆ

คือเมืองลิด คนนี้มาจากจังหวัดตรังเข้ามาลงหลักปักฐานและครองเรือนคู่กับ
พี่สาวของแหมะเวอยู่ที่บ้านฝ่ายหญิง ฝ่ายเมืองลิดนั้นเป็นผู้มีวิชาอาคมและไสย
ศาสตร์ต่างเป็นที่พูดถึงในเชิงของการมีอำนาจไม่มีผู้ใดเทียบได้ แต่ปฏิบัติตัวไม่
ดี เมื่อเมียตายแล้วก็จะเอน้องเมียอีก ถือว่าผิดหลัก (เฉียด ศิลปภูตศักดิ์, 2563,
สัมภาษณ์)

จะเห็นได้ว่าในยุควรรณกรรมมุขปาฐะ วรรณกรรมเรื่องนี้ไม่เพียงแต่ถูกใช้ประโยชน์ใน
ฐานะเป็นวรรณกรรมกล่อมเด็ก หรือวรรณกรรมเพื่อความบันเทิงเท่านั้น แต่ในเนื้อหาและท่าทีของ
การเล่าหรือสวดวรรณกรรมนั้นยังเป็นการใช้วรรณกรรมเป็นเครื่องมือเพื่อการสอนสั่งวางระเบียบ
การปกครองอีกด้วย ซึ่งเนื้อหาหรือสาระสำคัญที่สั่งสอนนั้นก็คือระเบียบทางจริยธรรมสังคม
สมัยใหม่ที่กฎหมายบ้านเมืองมีฐานะเป็นข้อแปดหลัก อันใครจะละเมิดไม่ได้ แนวคิดสำคัญของเรื่อง
แม้จะถูกอธิบายว่าเป็นเรื่องราวของผลแห่งกรรมซึ่งมีลักษณะเป็นความเชื่อทางพุทธศาสนา (สารูป
ฤทธิ์ชู, 2546, น.144) แต่ที่จริงแล้ว กรรมที่วนนี้กลับเป็นกรรมในความหมายของสังคมสมัยใหม่
ไม่ใช่กรรมจะต้องได้รับผลในชาติต่อไป แต่คือพฤติกรรมในโลกปัจจุบันที่มีกฎเกณฑ์ของสังคม
สมัยใหม่เป็นบรรทัดฐานในการประเมินค่ากรรม/พฤติกรรมนั้น นั่นก็คือกฎหมาย ผู้ใดกระทำความ
ชั่วแม้จะมีความรู้ ความสามารถ มีเวทมนตร์คาถาอาคมอยู่คงกระพันอย่างไร แต่ถ้าหากปฏิบัติ
ตัวอย่างผิดกฎหมายบ้านเมืองเสียแล้วก็ต้องได้รับผลแห่งการกระทำนั้น ต้องได้รับโทษทัณฑ์และ
หนีไม่พ้นบทลงโทษแห่งกฎหมายบ้านเมืองหรืออาญาแผ่นดิน เช่นเดียวกับเมืองลิด ที่ไปจุดคร่า
แหมะเวซึ่งเป็นน้องเมียมาเป็นภรรยา สุดท้ายก็ต้องได้รับโทษจำคุกอย่างทศทอทรมาน โดยในเรื่อง
ก็ได้กล่าวถึงระบบการบังคับใช้กฎหมายหลังการกระทำผิด กล่าวกล่าวถึงศาลเมืองที่ลำปำ โดย
เชื่อถือว่าเป็นศาลในระดับอุทธรณ์อีกชั้นหนึ่ง ซึ่งถ้าหากหลวงเพชรชะรัตน์ไม่สามารถพิพากษาคดี
ให้ลุล่วงได้ เมืองลิดซึ่งเป็นผู้ต้องหาก็ต้องถูกนำส่งศาลที่ลำปำต่อไป

นอกจากนี้ยังมีการกล่าวถึงระบบการบริหารของหลวงเพชรชะรัตน์ ในฐานะกรมการเมือง
ผู้ถืออาญาสิทธิ์สูงสุดในชุมชนว่ามีผู้ช่วยชื่อขุนเมือง โดยทั้ง 2 คนจะมีหน้าที่เสมือนหัวหน้ากับ
ผู้ช่วย โดยหัวหน้า คือหลวงเพชรนั้นมีความรู้ทั้งทางด้านกฎหมายบ้านเมือง และความรู้ด้าน
คาถาอาคม ขณะที่ขุนรามซึ่งเป็นผู้ช่วยนั้น จะมีความสามารถด้านการสู้รบ และคาถาอาคม ซึ่งมี

ลักษณะที่คล้ายคลึงกับเมืองลิด ที่มีความสามารถด้านเวทมนต์คาถา ลักษณะเช่นนี้ ทำให้เห็นได้ว่า หลวงเพ็ชรนั้นไม่เพียงแต่มีความรู้แบบชาวบ้าน ในระดับที่ชาวบ้านทั่วไปรู้เท่านั้น แต่เขายังมีความรู้ที่เป็นแบบฉบับของทางราชการ ซึ่งเป็นความรู้อันเกิดจากการที่เขาได้ไปสัมผัสกับอำนาจนอกชุมชนในแนวดิ่ง เป็นความรู้ที่ก่อให้เกิดอำนาจบังคับบัญชาและการรับคำบัญชา ในเรื่องเล่าที่เกี่ยวข้องกับหลวงเพ็ชร ชาวชะรุดจึงถ่ายทอดอารมณ์และความรู้สึกที่มีต่อหลวงเพ็ชรในฐานะผู้มีอำนาจและบารมีท้องถิ่นที่น่าเกรงขาม ด้วยสมรรถพินักษา ลงโทษ และต่อสู้ในเชิงเวทมนต์ได้เป็นอย่างดี ดังที่ชาวบ้านเล่าขานถึงฤทธิ์ของหลวงเพ็ชรว่า

ตาหลวงเพ็ชรเป็นคนมีของ คือเป็นเหมือนเจ้าเมือง ใครเคียดแค้นอะไรก็
ต้องมาร้องเรียนกับตาหลวงเพ็ชร ตาหลวงก็พิจารณาดี ตั้งแต่คดีทะเลาะเบาะ
แว้ง แอ้งที่ดิน เรื่องล้ำหลักเขตที่ดิน เรื่องสัตว์เลี้ยงเข้ากินพืชผล แต่ท่านก็ไม่ได้
ใช้กฎหมายอย่างเดียว บางทีก็ใช้การเจรจาตกลงกันเสียก่อน ถ้าตกลงไม่ได้ก็
พิจารณาพิพากษา ถ้าไม่ได้ก็ก็ต้องส่งต่อไปในเมือง แต่ส่วนมากแล้วคดีจบที่
สำนักตาหลวงเพ็ชร เพราะถ้าไม่จบตาหลวงก็จะเป่ามนต์คาถาให้โจรยอมรับ
ผิดก็มีเหมือนกัน (สัมภาษณ์, 2563)

ความทรงจำหนึ่งที่น่าสนใจก็คือ ความทรงจำเรื่องสำนักงานหลวงเพ็ชรชะรุดนั้นมีลูกเอาไว้
กุมขงักไทยด้วย ความทรงจำนี้เป็นผลมาจากความเชื่อและศรัทธาในอำนาจและความสามารถในการ
ฐานะผู้พิจารณาพิพากษาคดีของตาหลวงเพ็ชรซึ่งถ่ายทอดต่อๆ กันมาจากรุ่นสู่รุ่นมุขปาฐะนี้
การมีอำนาจพิพากษา และมีลูกไว้กุมขงักผู้กระทำความผิด ทำให้ชาวบ้านเชื่อในประวัติศาสตร์ตัวตน
ของชะรุดที่เคยมีฐานะเป็นเมืองที่มีบทบาทและความสำคัญต่อประวัติศาสตร์เมืองพัทลุงมาก่อน
ความทรงจำนี้ทำให้กวีบรรยายสำนักของตาหลวงเพ็ชร โดยใช้ขนบของวรรณคดีไทย เพื่อแสดงให้เห็นถึงสถานภาพทางสังคมที่แตกต่างจากคนทั่วไปของหลวงเพ็ชร ดังตอนหนึ่งว่า

จะกล่าวถึงหลวงเพ็ชรเผด็จเดช	ผู้วิเศษศักดิ์ศรีมิโวหาร
แดดส่องลอดคูหลอดฝืนแสนชั้นบาน	ท้าวสำราญออกนั่งยังห้องลด
ฝ่ายขุนเภาขุนรามไม่หยาบหยาบ	เข้าก้มกราบฟังความตามกำหนด
ท่านหลวงเพ็ชรผู้เฒ่าค้อยกล่าวพจน์	จึงยกกฎหมายตั้งนั่งว่าความ

ผู้ที่พิพากษานั้นหนาแน่น ฟ้องเรื่องเด่นเรื่องหลักเรื่องดักหนาม
 บ้างเรื่องวัดเข้าสวนกินสวนตาม เรื่องเบิกน้ำค้ำยเหมืองเรื่องคันทนา
 (สละมะแอ วงศ์สะอาด และจิ เลี่ยมหมาด, 2505, น.70)

เมื่อพิจารณาจากตัวบท จะเห็นได้ว่าบทกลอนตอนนี้เป็นความทรงจำของชาวบ้านเกี่ยวกับดาหลวงเพชรที่เคยได้ยินได้ฟังมาจากเรื่องเล่ามุขปาฐะ ภาพบรรยายในสำนักของดาหลวงเพชรนั้นคือการจำลองการว่าความในพระราชวังซึ่งเรากันเคยจากนิทานจักรๆ วงศ์ๆ แม้จะเป็นไปได้มากกว่าการบรรยายภาพและใช้สรรพนามเรียกดาหลวงเพชรอย่างทักท้วงโบราณ ใช้กับตัวละครขุนนางชั้นสูงจะเป็นอิทธิพลที่ได้จากการอ่านวรรณคดีไทยของผู้แต่งเรื่อง เมืองลิด (ขุนแก้ว) เหมะเว แต่การที่กวีรับรู้ภาษาเหล่านั้นคือภาษาสำหรับขุนนางชั้นสูง แต่ก็นำมาใช้กับการบรรยายขุนเพชร ก็แสดงให้เห็นถึงความเชื่อต่อสถานะของตัวละครดาหลวงเพชรในเรื่องเล่ามุขปาฐะว่าเป็นตัวละครที่มีอำนาจไม่ต่างอะไรจากขุนนางใหญ่ในวรรณคดีไทย ภาพบรรยายดาหลวงเพชรที่ดูโอฬารอลังการจึงเป็นผลจากการที่กวีเลือกที่จะทรงจำตัวละครซึ่งมีอยู่จริงและเคยได้ยินได้ฟังเรื่องเล่าเกี่ยวกับอาญาสิทธิ์ของเขามาก่อนนั่นเอง

ดาหลวงเพชร ซึ่งเป็นตัวละครสำคัญในเรื่องเมืองลิด เหมะเว ตามคำบอกเล่าดาหลวงเพชรมาจากพัทลุง เป็นตำแหน่งเหมือนกำนัน แต่น่าจะใหญ่กว่า ท่านผู้ที่จับกุมเมืองลิดแล้วขังไว้ในคุกได้ขุนบ้าน ความศักดิ์สิทธิ์เกิดขึ้นหลังจากที่ท่านเสียชีวิตอยู่ที่กุโบร์ทวดไม่น้อย อายุประมาณ 200 ปี ใครผ่านไปมาต้องบอกกล่าวขออนุญาตก่อน ใครดูหมิ่นลบหลู่ อาจถูกลงโทษถึงแก่ชีวิต ทุกแรม 15 ค่ำเดือน 5 ของทุกปีดอกประดู่จะบานแล้วร่วงลงมาเป็นสัญลักษณ์ที่คนในหมู่บ้านจะรู้ว่าลูกหลานดาหลวงเพชรมาทำบุญ (เจด ยาชะรัต, 2563, สัมภาษณ์)

การเลือกสรรความทรงจำของกวีเช่นนี้ เมื่อพิจารณาพร้อมกับความทรงจำของชาวบ้านอื่นๆ ก็พบว่าบทบาทของดาหลวงเพชรในฐานะขุนนางใหญ่ในชุมชนนั้นเป็นความทรงจำร่วมของชุมชน (collective memory) ซึ่งชุมชนทรงจำกันอยู่แล้วจากวรรณกรรมมุขปาฐะ กวีเพียงแต่หยิบเอาความทรงจำร่วมนั้นมาประพันธ์เป็นบทร้อยกรอง

ผมรับรู้เรื่องราวนี้ในตอนที่ตัวเองอายุประมาณ 7 ขวบ (ราว พ.ศ.2506-2507) ที่ชอบเพราะว่าตัวละครในเรื่องนี้เป็นตัวละครที่มีชีวิตอยู่จริงๆ เวลาเล่ากันก็มีฉากที่อยู่ในบ้านเราหรือใกล้บ้านเราก็ทำให้สนใจเรื่องมากขึ้น เพราะรู้สึกว่าเป็นเรื่องใกล้ตัว ในสมัยนั้นไม่สามารถหาสิ่งบันเทิงได้จากสิ่งอื่น การอ่านหนังสือหรือการเล่าเรื่องราวของวรรณกรรมนี้ จึงเป็นความบันเทิงเดียวที่มี

สำนักงานของตัวละครตาหลวงเพชรอยู่ที่บ้านคันประคู้ เป็นเหมือนที่ทำการ ตอนเด็กๆ ผมจำได้ว่าความน่ากลัวของตาหลวงเพชรได้ถูกนำมาเป็นกุศโลบายในการโกหกเด็ก เพื่อจะให้เด็กหยุดร้องหรือเอามาหลอกเด็กให้เด็กหายคือ เช่น บอกให้เด็กหยุดร้อง เพราะเดี๋ยวตาหลวงเพชรจะมาหา เด็กก็จะหยุดร้องด้วยความกลัว เพราะชื่อเสียงเลื่องลือของหลวงเพชรในขณะนั้นในด้านการใช้การลงโทษ ก็เป็นที่เกรงกลัวของชาวบ้าน เด็กๆ ก็เลยกลัวไปด้วย เพราะถูกเล่าให้ฟังบ่อยๆ เป็นนิทานก่อนนอน

เรื่องแหมะเว เมืองลิด สำหรับผม คิดว่าเรื่องนี้ได้ให้ข้อคิดที่ว่า การทำดีจะได้ดี การทำชั่วได้ชั่ว เหมือนดังที่เมืองลิดไปจุดเขามาผลสุดท้ายแล้วเขาก็โดนจับขังคุก

อีกอย่างคือการได้รับรู้เรื่องราวเหตุการณ์สภาพความเป็นอยู่ของชุมชนในสมัยนั้น ได้สะท้อนให้เห็นถึง สภาพสังคมและวัฒนธรรมของคนในสมัยนั้นด้วย (ก๊อเดช เส็มหมาน, 2563, สัมภาษณ์)

จากข้อสัมภาษณ์ข้างต้น จะเห็นได้ถึงความผูกพันระหว่างวรรณกรรมประจำถิ่นเรื่องนี้กับวิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชนชะรัด ซึ่งด้วยเหตุนี้เองทำให้ชาวชะรัดมีความรู้สึกภาคภูมิใจในถิ่นฐานของตัวเองเป็นอย่างมาก เพราะวรรณกรรมสามารถเก็บรักษาเอาความทรงจำในอดีตที่มีภาพของความยิ่งใหญ่ของชุมชนไว้ได้โดยเวลาไม่สามารถทำให้สึกกร่อนได้เลย เมืองลิด (ขุนแก้ว) แหมะเว เมื่อกลายเป็นวรรณกรรมที่ถูกตีพิมพ์เป็นหนังสือใน พ.ศ.2496 มันจึงกลายเป็นหนังสือพิมพ์ ที่เบเนดิกต์ แอนเดอร์สัน เห็นว่าเป็นเครื่องมือทางวัฒนธรรมที่สำคัญในการจารึกให้เห็นความรู้เกี่ยวกับอดีตของชุมชนอย่างข้ามกาลเวลา และข้ามวัฒนธรรม ตลอดจนข้ามรุ่นของผู้คน

กระทั่งในปัจจุบัน วรรณกรรมเรื่องนี้ก็ยังถูกใช้ประโยชน์ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ ที่ก่อร่างสร้างอัตลักษณ์ความเป็น “คนชะรัด” ขึ้นมา

3.2.5 บทสรุปประจำยุค

จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่า เมืองลิด (ขุนแก้ว) แหะเว ในยุคนี้สัมพันธ์กับชุมชนชนยุคที่ การสื่อสารระหว่างผู้คนและชุมชนชะรัด-กงหราชังคงอยู่ในวัฒนธรรมมุขปาฐะเป็นส่วนใหญ่ ประโยชน์ของวรรณกรรมจึงสัมพันธ์กับลักษณะของการถ่ายทอดต่อกันผ่านปากต่อปาก วรรณกรรมเป็นเสมือนข่าวสาร หรือบทเรียนที่แพร่กระจายไปสู่ชุมชนในฐานะบทเรียนรู้ หรือเป็น ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงผลของพฤติกรรมของตัวละคร โดยสิ่งที่เข้ามาเป็นเกณฑ์ในการประเมินค่าพฤติกรรมของตัวละครดังกล่าวนี้คือกฎหมายของรัฐสยามที่กำลังเดินทางเข้าสู่ความเป็นรัฐรวมศูนย์แบบสมัยใหม่ซึ่งระหว่างรัฐกับประชาชน และประชาชนกับประชาชน มีกฎหมาย เข้าไปเกี่ยวข้องเพื่อจัดการความสัมพันธ์ในบางกรณี ด้วยเหตุนี้ เมืองลิด (ขุนแก้ว) แหะเว ในยุค มุขปาฐะจึงเกี่ยวข้องกับการสร้างบรรทัดฐานทางสังคมและความสัมพันธ์ทางการเมือง และการ ปกครองกับผู้ถืออำนาจรัฐทั้งนอกและในชุมชน ขณะเดียวกัน ความสัมพันธ์ของตัวละครต่างๆ ที่มี บทบาทต่อท้องเรื่องก็แสดงให้เห็นถึงความทรงจำของชุมชนในฐานะที่เป็นศูนย์กลางอำนาจ ทางการปกครองที่มีศักยภาพในการดึงดูดเอาคนจากท้องถื่นรายรอบเข้ามาสัมพันธ์ด้วย ทั้งในเชิง สังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมือง ไม่ว่าจะเป็นชุมชนที่อยู่ใกล้ๆ เช่น ชุมชนกงหรา ชุมชน ลำปำ หรือชุมชนที่อยู่ไกลออกไป อย่างชุมชนปะเหลียน เป็นต้น

3.3 ยุคที่สอง ทศวรรษ 2490-2520

การเข้าสู่ยุคที่ 2 ของชุมชนชะรัด-กงหรานั้น มีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงในยุคก่อน หน้านี้ โดยเฉพาะสถานการณ์ในช่วงปลายทศวรรษ 2480 ที่เกิดสงครามมหาเอเชียบูรพาขึ้น กองทัพ ญี่ปุ่นยกพลขึ้นบกที่จังหวัดด้านอ่าวไทย ทั้งที่สงขลา นครศรีธรรมราช และพัทลุง โดยที่พัทลุงนั้น ขึ้นที่ลำปำ แม้ชุมชนชะรัด-กงหราจะไม่ได้รับผลกระทบอย่างรุนแรงในแง่ของการต่อสู้ เมื่อ เปรียบเทียบกับจังหวัดอื่นๆ ที่มีทหารและยุวชนทหาร ตลอดจนพลเรือนเสียชีวิตหลายราย แต่ สภาวะความอดอยาก สินค้าแพง สินค้าจำเป็นขาดตลาด ก็ส่งผลโดยตรงต่อชาวชะรัด-กงหรา

เช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตาม ในมุมมอง สังครามมหาเอเชียบูรพาครั้งนี้ก็ทำให้ชะรัได้เปิดโลกของตัวเองมากขึ้น เนื่องจากทหารญี่ปุ่นได้ใช้ชาวชวาและอินเดียนเข้ามาเป็นแรงงานก่อสร้างถนน ยุทธศาสตร์ที่จะไปยังมลายาและสิงคโปร์ โดยได้ก่อสร้างถนนช่วงพัทลุง-หาดใหญ่ (สงขลา) ขึ้นมาเพื่อขนลำเลียงยุทธโปกรณ์และกำลังพล เป็นเส้นทางกึ่งกลางระหว่างชุมชนชะรักับพัทลุงที่ถูหาสวรรค์ ถนนสายนี้จึงเท่ากับการเปิดโลกของชาวชะรัให้ได้สัมพันธ์กับชุมชนสมัยใหม่ได้ง่ายมากขึ้นเมื่อเทียบกับที่เคยเดินเท้า-ทางพลีในช่วงเวลาที่ผ่านมา

3.3.1 บริบทของชุมชนกับความสำคัญของวรรณกรรมเรื่อง *เมืองลิด (ขุนแก้ว) แหมะเว* ช่วงทศวรรษ 2490-2520

การเข้าสู่ยุคทศวรรษ 2490 ของชุมชนชะรั-กงหรา แม้ว่าจะมีพื้นฐานมาจากยุคก่อนหน้านี้ที่ชะรัเคยมีประวัติศาสตร์ที่โดดเด่นและมีความใกล้ชิดกับศูนย์กลางอำนาจเมืองพัทลุงมาก่อน และการตัดถนนเอเชียทำให้ความเจริญที่จะผ่านเข้ามากับถนนอยู่ใกล้ชะรัมากขึ้น แต่สถานการณ์ทางสังคมและการเมืองที่คุกรุ่นด้วยสงครามตั้งแต่ พ.ศ.2484-2488 ก็ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างชะรักับชุมชนอื่นๆ ในห้วงเวลานั้นไม่ได้ง่ายดายนัก

อันเป็นบริบทภายนอกกรอบๆ ชุมชน ตลอดจนวาทกรรมการเร่งรัดพัฒนาในช่วงทศวรรษ 2500 ก็ทำให้สถานะของชะรัลดความสำคัญลงไปในแง่ของการพัฒนา อย่างไรก็ตาม ด้วยพื้นฐานของความเป็นชุมชนที่แข็งแกร่ง มีประสบการณ์กับการติดต่อกับภายนอก ทำให้ชาวชะรัมีศักยภาพในการพึ่งพาตัวเองได้มาก โดยเฉพาะในการรวมตัวกันก่อสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐานในช่วงทศวรรษ 2500 ขณะที่เมื่อทศวรรษ 2510 ความเป็นตัวตนที่ชัดเจนของชาวชุมชนชะรัก็สามารถประคับประคองตัวเองไม่ให้เสียหายจากปฏิบัติการของคอมมิวนิสต์

ผลจากการเชื่อมโยงประวัติศาสตร์ชุมชนที่ทรงจำจากวรรณกรรมมุขปาฐะเรื่อง *เมืองลิด (ขุนแก้ว) แหมะเว* ทำให้ชาวชะรัเชื่อว่าชุมชนต้นประดู่ ซึ่งเป็นที่ตั้งของสำนักทำการ หรือบ้านของหลวงเพชรชะรัตน์เป็นศูนย์กลางของอำนาจต่างๆ ในชุมชนละแวกนี้ เพราะโดยสภาพภูมิศาสตร์ที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำก็มีความเหมาะสม

ชุมชนต้นประดู่เป็นแหล่งแหล่งเกิดอารยธรรมต่างๆ เนื่องจากทำเลชุมชนนี้เป็นชุมชนที่อยู่ใกล้แม่น้ำ เพราะในอดีตการตั้งถิ่นฐานริมแม่น้ำสะดวกต่อการดำรงชีวิตทั้งการคมนาคม การเกษตรรวมถึงการประกอบอาชีพ ในอดีตนั้นการคมนาคมทางบกไม่สะดวกเท่ากับทางน้ำ และการประกอบอาชีพนั้นก็เน้นการปลูกข้าว ซึ่งจำเป็นต้องใช้น้ำในการเพาะปลูก หากตั้งถิ่นฐานห่างไกลจากแม่น้ำก็จะส่งผลให้ลำบากในการประกอบอาชีพและการคมนาคม จากความสะดวกที่เคยอาศัยน้ำเป็นหลัก ทำให้มีผู้คนอพยพโยกย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานที่ชะรัดเป็นที่แรก หลังจากนั้นผู้คนในชุมชนก็เริ่มมีการสร้างครอบครัว ทำให้มีการโยกย้ายถิ่นฐานออกไป ส่งผลให้เกิดการขยายชุมชนใหม่ขึ้น (ประเสริฐ เล่มนุ้ย, สัมภาษณ์, 2563)

จะเห็นได้ว่าในความทรงจำของชาวบ้าน แหล่งที่เป็นศูนย์กลางอำนาจ จะเป็นแหล่งเดียวกับแหล่งเกิดวัฒนธรรมอันเป็นอัตลักษณ์ของชุมชน ดังนั้นเมืองชะรัดซึ่งชาวบ้านเชื่อว่ามีกำเนิดมาอย่างยาวนานในประวัติศาสตร์จึงเป็นศูนย์กลางของชุมชนต่างๆ แถบนี้ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ชะรัดเป็นชุมชนที่เกิดขึ้นก่อน ตำนานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับชุมชนแม้จะมีหลายสำนวน แต่ทั้งหมดก็สัมพันธ์กับความรู้สึกลึกและความทรงจำของชาวบ้านว่าชุมชนเคยเป็นเมืองที่มีเจ้าเมืองมาก่อน หรือไม่มีก็มีความเชื่อของเจ้าเมืองอื่นมาพักพิงชั่วคราว อันแสดงให้เห็นสถานะที่สูงเด่นและสำคัญของเมืองโดยอ้อม

เส้นทางระหว่างชะรัดกับเขาชัยสน จนไปถึงพัทลุงนั้น แม้จะเป็นเส้นทางข้ามคาบสมุทรมาตั้งแต่โบราณ แต่ในห้วงเวลาที่ถูกพัฒนาเป็นถนนจนกระทั่งสามารถใช้ยานพาหนะได้นั้นก็ในช่วงกลางทศวรรษ 2450 ถึงปลายทศวรรษ 2460 ซึ่งตรงกับที่รัฐบาลสยามโดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงริเริ่มให้มีการสร้างถนนหนทางอย่างขนานใหญ่ในท้องถื่นหัวเมืองต่างๆ โดยในชุมชนชะรัด มีการก่อสร้างถนนด้วยการร่วมแรงร่วมใจของประชาชนหลายสายด้วยกัน สายหนึ่งที่สำคัญคือ ระหว่างชะรัด-บ้านสมหวัง ที่เรียกว่าถนนท่านช่วย เนื่องจากเป็นผลงานจากการระดมการกล่าวนาแรงงานชาวบ้านของพระสงฆ์ที่ชาวบ้านศรัทธาชื่อ “พระช่วย” จากวัดลำ ชาวบ้านจึงใช้ชื่อท่านเป็นอนุสรณ์จนถึงปัจจุบัน (ประเสริฐ เล่มนุ้ย, สัมภาษณ์, 2563)

ถนนสายนี้เป็นประจักษ์พยานที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ข้ามศาสนาและความเชื่อ และการร่วมมือกันในการสร้างความสะดวกสบายให้แก่ชุมชนตนเอง ซึ่งลักษณะการร่วมแรง ดังกล่าวนี้อาจเกิดขึ้นอีกครั้งในอีกไม่กี่สิบปีต่อมา คือช่วงทศวรรษ 2500-2510 เนื่องจากช่วงนั้นระบบโรงเรียน และระบบราชการได้ลงหลักปักฐานอย่างแน่นหนาแล้วในชุมชนชะรัด และกงหรา ถนนเดินเท้าและสัตว์ยานพาหนะยังไม่สามารถอำนวยความสะดวกสบายให้ได้เท่าใดนัก ผู้มีประสบการณ์เล่าว่า การติดต่อกันระหว่างชุมชนต่างๆ ในหมู่บ้านนั้นแม้จะมี “ทางพลี” ดังเดิมอยู่แล้ว (ก๊อเดช เส็มหมาน, 2563, สัมภาษณ์) แต่ก็ไม่สามารถปลอดภัยสำหรับบุคคลทั่วไป ผู้อายุ 101 ปีเล่าว่า ถนนหนทางภายในหมู่บ้านและระหว่างชุมชนพบว่าการสัญจรยังใช้การเดินเท้าแล้ว เป็นเพียงทางเดินดินแคบ ๆ ที่เกิดจากการเดิน พื้นที่ถนนเป็นลักษณะดินแดงและเป็นพงหญ้าบ้าง ไฟฟ้ายังไม่มี ส่วนน้ำกินน้ำใช้ก็มีแหล่งลำคลอง น้ำฝน และแหล่งอื่นๆ ตามธรรมชาติ อย่างไรก็ตาม วิถีชีวิตชาวบ้านในการทำเกษตรกรรมก็ไม่ได้ลำบากนักเนื่องจากมีธารน้ำไหลผ่านตลอดทั้งปี ชาวบ้านจึงมีน้ำใช้สำหรับบริโภคและใช้ในการเกษตร (เดียด ศิลป์ภูศักดิ์, 2563, สัมภาษณ์)

ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชะรัด-กงหรา และชุมชนภายนอกผ่านการคมนาคมที่สะดวกขึ้น และผ่านสถาบันและความใฝ่ฝันด้านการศึกษา อาจเห็นได้ชัดขึ้นจากเรื่องเล่าในช่วงวัยเรียน ตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาของนายก่อหลัก บุญมี (สัมภาษณ์, 2562)

ก่อหลักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-3 ที่โรงเรียนบ้านวังปริง³ เมื่อปลายทศวรรษ 2500 แม้เด็กในหมู่บ้านส่วนใหญ่จะเรียนที่โรงเรียนบ้านประคู้กัน เพราะว่าพ่อแม่ไม่ให้ความสนใจมากนักด้านการเรียนหนังสือ เมื่ออยู่ชั้น ป.4 ก็ได้ย้ายบ้านมาอยู่ที่บ้านปัจจุบัน คือ หมู่ที่ 1 ตำบลชะรัด อำเภอกงหรา จังหวัดพัทลุง เลยจำเป็นต้องเดินทางไปเรียนโดยการเดินเท้าเปล่า 4 กิโลเมตรจากชะรัดไปวังปริง เขาจำได้ว่าแม้นถนนจะเป็นรูปเป็นร่างแล้ว ข้างทางจากป่ารกก็เริ่มที่จะถูกปรับปรนเป็นสวดยาง มีทุ่งนา สลับด้วยป่า ในช่วงข้ามคลองก็มีสะพานไม้ไผ่ตรงคลองใหญ่กว้างประมาณ 10 กว่าเมตร ซื่อรองเท้าผ้าใบคู่แรกเมื่ออยู่ชั้น ป.4

เมื่อจบประถมศึกษาปีที่ 4 ก่อหลักก็ได้สอบชิงทุน ซึ่งไม่ได้สอบต่อที่โรงเรียนเดิมแต่ไปสอบที่โรงเรียนบ้านหัวหมอน ปัจจุบันอยู่ในตำบลนาโหนด ซึ่งเป็นโรงเรียนกลุ่มอำเภอเมืองในอดีต

³ โรงเรียนก่อตั้งเมื่อ 14 กรกฎาคม 2501

โดยต้องเดินเท้าไปยังโรงเรียนประมาณ 10 กว่ากิโลเมตร พอจบ ป.4 พ่อแม่ของเขาไม่มีเงินที่จะส่งเสียให้เรียนต่อ แต่นายก้อหลักด้วยเป็นคนชอบอ่านหนังสือ จึงมีความตั้งใจที่จะเรียนต่อโดยที่เขาพยายามส่งเสียตัวเองเรียน ทั้งนี้นายก้อหลักยังได้เล่าต่ออีกว่าในระหว่างที่เขาเรียนนั้น เมื่อก่อนเขาไม่ได้คาดหวังว่าจะสามารถเรียนต่อได้ เพราะไม่มีผู้มาแนะแนวทางในการเรียนต่อในสายอาชีพต่างๆ เลยไปเรียนต่อระดับ 3 เทียบได้กับมัธยมศึกษาปีที่ 3 ในปัจจุบัน คือมัธยมศึกษาตอนต้น ซึ่งเป็นโรงเรียนขยายโอกาส เป็นการเรียนหลักสูตรระยะสั้นและเป็นโรงเรียนที่สอนศาสนาควบคู่สามัญ

เมื่อเรียนจบเขาก็ไปเรียนต่อมัธยมปลายที่โรงเรียนมุสลิมวิทยา อ.เขาชัยสน ไปเรียนอยู่ได้ปีครึ่ง ประมาณมัธยมศึกษาปีที่ 5 ปี พ.ศ.2519 ในช่วงนั้นคนส่วนใหญ่จะได้รับอิทธิพลจากเหตุการณ์ 14 ตุลา ปี 2516 ซึ่งมีอาจารย์จากธรรมศาสตร์มาอยู่ที่โรงเรียนมุสลิมวิทยา ด้วยส่วนตัวนั้นเขาก็ชอบระบบคอมมิวนิสต์ ไม่ชอบระบบเผด็จการ เช่น เขาเคยประท้วงด้วยเหตุที่ไม่ชอบการที่ครูยืนอยู่ในร่ม แต่กลับให้เด็กนักเรียนอยู่กลางแจ้ง จึงมีการประท้วงซึ่งเขาเป็นแกนนำ โดยเขากล่าวว่าหากครูไม่มายืนกลางแจ้งด้วย นักเรียนก็จะไม่ฟัง ครูเลยเพ่งเล็งว่าเขาเป็นคนหัวรุนแรง แต่ด้วยที่เขาเป็นเด็กเรียนเป็นนักกิจกรรม เพื่อนๆจึงเลือกให้เป็นประธานนักเรียน จนปลายๆ มัธยมศึกษาปีที่ 5 ก็มีทหารขึ้นมาปราบคอมมิวนิสต์ ในตอนนั้นพวกเขามีหนังสือแนวความคิดคอมมิวนิสต์เยอะ เช่น หนังสือใครสร้างใครทำ หนังสือหมาเจอตุง หนังสือพวกแนวการเมือง เมื่อทหารจะเข้ามาตรวจ เขาก็จะนำหน้าปกหนังสือเรียนเล่มอื่นมาหุ้มแทนหนังสือการเมืองนั้น เพื่อไม่ให้ถูกจับได้ว่าเป็นพวกเขามีความคิดเป็นคอมมิวนิสต์ ตอนนั้นเขาจึงเรียนไม่จบมัธยมศึกษาปีที่ 5 และก็ย้ายหนีไปเรียนต่อที่โรงเรียนพัฒนาวิทยา จังหวัดยะลา เพื่อเรียนต่อมัธยมศึกษาปีที่ 5 ใหม่ ที่เขาเลือกไปเรียนต่อที่นั่นเพราะสมัยก่อนกงหราจะไม่มีโรงเรียนสอนศาสนาควบคู่กับสามัญ ถ้ามีก็เป็นโรงเรียนปอเนาะ กับโรงเรียนประถมของรัฐบาลโดยทั่วไป แต่ที่ยะลาจะมีทั้งโรงเรียนธรรมวิทยามูลนิธิซึ่งตั้งอยู่ที่ตลาดในเมืองยะลา แล้วก็โรงเรียนพัฒนาวิทยา ซึ่งเขาเลือกเรียนที่โรงเรียนพัฒนาวิทยานจนจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6

จากเรื่องเล่านี้ จะเห็นได้ว่า ในห้วงเวลานี้ระบบราชการได้เข้ามาลงหลักปักฐานในชุมชนอย่างมั่นคงแข็งแรงแล้ว การเดินทางสัญจรถนนสายหลักของชุมชนชะรัด-กงหราได้รับการพัฒนาแล้วในระดับหนึ่ง กระทั่งสามารถรองรับนักเรียนให้เดินทางไปกลับในวันเดียวกันได้ในระยะทางร่วม 10 กิโลเมตร เส้นทางนี้พัฒนาขึ้นมาจากเดิมเป็นทางฟลิ และทางเดินเท้าที่ยังไม่มีลักษณะเป็น

ถนนในช่วงทศวรรษ 2470-2480 แต่เมื่อราชการเข้ามามีบทบาท เจ้าหน้าที่ราชการซึ่งเข้ามาสู่ชุมชน พร้อมกับการขยายตัวของอำนาจรัฐ โดยเฉพาะข้าราชการซึ่งเป็นคนกลุ่มใหม่ๆ ในชุมชนที่ต้องเดินทางอย่างรวดเร็วและสะดวกสบายมากขึ้น ก็ทำให้เกิดความจำเป็นที่จะต้องมีการพัฒนาถนนหนทางให้ดีขึ้นอีก ในหลายหมู่บ้าน การเข้ามาของหน่วยงานราชการจึงทำให้ทางพลีถูกปรับเป็นถนน ถนนที่มีอยู่แล้วก็ทำให้มันคงแข็งแรงยิ่งขึ้น

ความจำเป็นในการพัฒนาปรับปรุงดังกล่าวสัมพันธ์กับการขยายตัวของอำนาจรัฐ การเป็นศูนย์กลางราชการที่รวมศูนย์ของตัวเมืองก็ทำให้บุคลากรในท้องถิ่นต้องเดินทางเพื่อติดต่อกันมากขึ้น ในช่วงทศวรรษ 2490-2500 หากจะไปตลาดลี้กัก พัทลุง หรือครูใหญ่จะไปติดต่อสำนักงานการศึกษาในตัวจังหวัด โรงเรียนก็ต้องหยุดเรียนด้วย เพราะครูก็ไม่พอ ครูใหญ่ต้องสอนเองด้วย การเดินทางเข้าเมืองไป-กลับใช้เวลาถึง 3 วัน หรือการเดินทางระหว่างชุมชนกันเอง เช่นจากบ้านพุด-บ้านสมหวังก็ยังคงพักค้างคืนระหว่างทาง ในช่วงทศวรรษนี้จึงเห็นความจำเป็นที่จะต้องปรับเส้นทางเดินเท้าแต่เดิมขึ้นเป็นถนนที่ถาวรมากขึ้น เพื่อลดเวลาในการติดต่อดังกล่าว

อย่างไรก็ดี ในต้นยุคนี้ โดยเฉพาะช่วงทศวรรษ 2490-2510 การเดินทางทางน้ำก็ยังคงมีบทบาทอยู่ โดยแม่น้ำสายหลักคือแม่น้ำชะรัดที่เป็นสายสำคัญที่ทอดยาวมีต้นธารมาจากเทือกเขาบรรทัด ไหลผ่านวังปริงไปสู่เขาชัยสนลงสู่ทะเลสาบสงขลา ส่วนอีกสายหนึ่งก็ไหลผ่านชุมชนตำนาน ลงสู่ทะเลสาบสงขลาที่ลำปำ สายน้ำนี้อยู่ในความทรงจำของชาวบ้าน เพราะถือเป็นเส้นทางคมนาคมสายหลัก “สภาพสังคมในสมัยนั้น ทำให้ผู้คนต่างใช้เส้นทางน้ำในการเดินทางและประกอบอาชีพ โดยมีการขายผัก ผลไม้ หรือสินค้าต่างๆริมแม่น้ำ และมีการล่องเรือขายสินค้าบนเรือทั้งในท้องถิ่นตนเอง ซึ่งมีทั้ง เกลือ กะปิ มันยาง ขนมหากปอง ลูกอม ขนมหิน และขนมเปี๊ยะเป็นต้น ในขณะที่เดียวกันก็มีคนนอกพื้นที่ตำบลชะรัดล่องเรือมาขายสินค้าในท้องถิ่นนี้ ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนทางด้านผลผลิต และการย้ายถิ่นที่อยู่มากยิ่งขึ้นในช่วงนั้น” (สุโกธ เหล็มน้อย, สัมภาษณ์, 2563)

ส่วนการรักษาในยุคสมัยนั้นเป็นการรักษาด้วยหมอชาวบ้านและตำยาสมุนไพรกินควบคู่ไปด้วย เพราะห่างไกลจากโรงพยาบาลมาก เมื่อผู้สูงอายุปวดท้องคลอจะมีหมอดำยาทำคลอให้คือ

โตะสาวและยังบีบนิ้วได้อีกด้วย เมื่อก่อนหมอชาวบ้านจะมีการส่งต่อเรื่องวิธีการรักษาหรือความรู้ด้านไสยศาสตร์

เมื่อก้าวถึงระบบเศรษฐกิจของชุมชนมีตลาดดั้งเดิมคือ ตลาดต้นตอ ระยะทางไปมาค้าขายไกลมากต้องใช้เวลาในการเดินทางครึ่งวันด้วยควายเทียมเกวียน สินค้าหลักก็จะมี หมากแห้ง หมากสด มะพร้าว แดงกวา พัก และทุเรียน ฯลฯ “ค่าหัวตลาด” หรือค่าบำรุงตลาด จะเก็บ 5 – 10 บาทต่อวัน การค้าขายทางน้ำจะมีเรือพายมาขายกล้วย ขายผักผลไม้ เพราะคนในพื้นที่ประกอบอาชีพทำนา ทำสวนปลูกผักซึ่งเป็นอาชีพหลักของคนในชุมชน เมื่อ พ.ศ.2498 เริ่มมีการปลูกต้นยางพาราโดยชาวปะเหลียนที่มาแต่งงานกับผู้หญิงชาวชะรุดเป็นคนนำต้นพันธุ์ยางมา ทำให้ชาวบ้านเกิดความนิยมปลูกเพิ่มขึ้นเรื่อย ทำให้มีผลผลิตทางการเกษตรมากมายในบางช่วง

“แม้จะไปตลาดแล้ว มีเงินมากขึ้นแล้ว แต่บางส่วนก็ให้ลูกเรียนหนังสือ บ้าง วิธีของคนรุ่นพ่อแม่ก็ยังเคยชินเหมือนเดิม เพราะทำให้ประหยัดเงินได้ เช่น ใช้เอาเตาหมาก มาทำเป็นจานข้าว เอาข้าวมาผสมกับเผือก มัน กลอย ชุมชนยังผูกพันกับวิถีแบบเก่าๆ แบบธรรมชาติ คนนอกพื้นที่จะเข้ามาขายผ้าและขนอนที่บ้าน หรือนอนที่มัลลิด เรียกว่าเป็นการขอพึ่งใบบุญพึ่งบารมีกันอยู่ แต่ก็มีการซื้อขายแลกเปลี่ยนกันอยู่คึกคักเหมือนกัน” (เจด ยาชะรุด, สัมภาษณ์, 2563)

ชาวบ้านเล่าว่า แม้จะมีถนนดินเท้าแล้ว แต่ในช่วงทศวรรษ 2480-2490 การเดินทางก็ยังไม่มียานพาหนะให้เลือก ส่วนใหญ่ก็เป็นการเดินเท้า และทางเรือเป็นหลัก ถ้าหากไม่มีสินค้าบรรทุก ก็เดินทางเท้า การเดินทางไปไหนแต่ละครั้งจึงต้องใช้เวลาและค่อนข้างอันตราย ผู้คนจึงนิยมเดินทางเป็นหมู่คณะเพื่อเข้าเมือง เช่น การเดินทางเข้าตัวเมืองพัทลุงไปซื้อของใช้ที่หายากในหมู่บ้าน ชาวบ้านก็จะนิยมเดินไปเป็นหมู่คณะเพื่อปกป้องตนเองต่ออันตรายจากโจรป่า เมื่อถึงในตัวเมืองมักนิยมซื้อปลาและของทะเล เช่น เปลือกสมุทร กะปิ ปลาแห้ง กุ้งแห้ง จำนวนมากเพื่อมาประกอบอาหารและค้าขายแลกเปลี่ยนกันภายในหมู่บ้าน สินค้าจำพวกของทะเลเหล่านี้จะขายที่ตลาดท่ามิหรำและปลาต่าง ๆ ก็ได้มาจากทะเลลำปำ มีบ้างที่มาจากทะเลตรังและมาจากพ่อค้าชาวจีน นอกจากการทำเกษตรกรรมแล้วนายเคียดเล่าว่าคนในชุมชนนิยมผลิตเครื่องใช้ไว้ใช้เอง เช่น การปั้นหม้อดิน ทั้งนี้เพื่อไว้สำหรับขายให้กับผู้สัญจรผ่านหมู่บ้านและสำหรับการนำไปขายเมื่อคนใน

หมู่บ้านสัญจรไปต่างถิ่น ผู้ที่นิยมซื้อหม้อดินพวกนี้มักจะเป็นชาวประมงสงขลาและชาวนครศรีธรรมราช (เดียด ศิลปภูษิต, สัมภาษณ์, 2563)

สถานการณ์ดังข้างต้นเกิดขึ้นพร้อมกับความจำเป็นใหม่ๆ ในชีวิตของชาวมุขมน ผู้ชายถูกสอนให้เป็นคนขยันขันแข็ง ต้องออกจากชุมชนเพื่อหาเงินให้มากขึ้น มีงานรับจ้างเกิดขึ้นอย่างหลากหลายขึ้น เช่น รับจ้างทำสวน ทำไร่ ทำสวนยาง ชาวบ้านส่วนใหญ่ก็นิยมทำอาชีพดังกล่าว อาจจะมีการเกษตรอื่น ๆ ที่เพิ่มเข้ามาบ้าง เช่น การเลี้ยงไก่ เลี้ยงเป็ดไข่ รับจ้างเดินเรือและทำไร่ เลื่อนลอย ทำให้ชาวบ้านในชุมชนยังมีการใช้ชีวิตวิถีที่พึ่งพาอาศัยกัน แลกเปลี่ยนสินค้ากัน เมื่อมีงานบุญของชุมชนเช่นงานเปิดบ่อช่อ ถือสืลอด ตามสุเหล่าต่าง ๆ ชาวบ้านก็จะช่วยกันทำอาหารทั้งคาวและหวานมาแลกเปลี่ยนกันซึ่งถือเป็นการแลกเปลี่ยนความคิด ทักษะคติของคนในชุมชนให้มีความสนิทแน่นแฟ้นกันมากขึ้น (เดียด ศิลปภูษิต, 2563, สัมภาษณ์)

ความจำเป็นของราชการและเจ้าหน้าที่ของรัฐ ทำให้สภาพของชุมชนมีการพัฒนาและขยายตัวรวดเร็วขึ้น เห็นได้จากการเปลี่ยนแปลงของชุมชนผ่านการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานในยุคเริ่มมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจ พ.ศ.2504 โดยเฉพาะการพัฒนาถนนสายต่างๆ ในชุมชน มีการอพยพเข้าออกของผู้คน ทั้งผ่านการแต่งงาน และการศึกษา อย่างไรก็ดี ในช่วงปลายทศวรรษ 2500 ที่เกิดฐานที่มั่นของกองกำลังปลดแอกประชาชนของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ชุมชนกลายเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่สีแดง ชาวบ้านอยู่ระหว่างกลางความขัดแย้งของรัฐและกองทัพปลดแอกดังกล่าว และด้วยสถานการณ์ดังกล่าวนี้เองที่ทำให้ชะริดซึ่งเคยมีฐานะเป็นชุมชนเก่าแก่เกิดก่อนงหระ ต้องกลายเป็นส่วนหนึ่งของกิ่งอำเภองหระในปี พ.ศ.2518 ด้วยรัฐบาลได้รวม 3 ตำบล คือ ตำบลคลองเฉลิม ตำบลงหระ และตำบลชะริด เป็นกิ่งอำเภอตามประกาศกระทรวงมหาดไทย เมื่อวันที่ 9 กันยายน ทำให้งหระกลายเป็นศูนย์ราชการของชุมชนสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นมาเพื่อแก้ไขปัญหาคอมมิวนิสต์แทนชะริดที่เคยเป็นศูนย์กลางในยุคจาริต ก่อนจะยกระดับเป็นอำเภองหระเมื่อ พ.ศ. 2524 ในห้วงเวลาที่ฐานที่มั่นของคอมมิวนิสต์ขยายตัวและการต่อสู้ของพลพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยในเขตป่าเขา กำลังจะจบสิ้น⁴

⁴ พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยได้เข้ามาแทรกซึมในเขตจังหวัดพัทลุงเมื่อปี พ.ศ.2501 โดยการปฏิบัติการมวลชนในเขตขาว หรือเขตเมืองก่อน โดยยังไม่มีฐานที่มั่นในป่าเขาจนถึงปี พ.ศ.2512 จึงมีฐานที่มั่น

หากแบ่งตามเขตงาน ชะริดและกงหราเป็นเขตงานที่ 3 เรียกว่าค่ายเขตใต้ กินพื้นที่ปฏิบัติการเขตตำบลบ้านนา เขาเจียก ท่ามิหรำ รมเมือง โคกชะงาย ปรางหมู่นาท่อม อำเภอเมืองพัทลุง ตำบลเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง และตำบลชะมวง น้ำผุด อำเภอเมืองตรัง มีกำลังพลประมาณ 55 คน นายขาว ธรรมชาติ เป็นหัวหน้าเขต (สารูป ฤทธิ์ชู, 2546, น.164 ; กลุ่มยุทธวิธี, 2544) ในช่วงทศวรรษ 2510 ถึงต้นทศวรรษ 2520 เป็นเขตแดงที่มวลชนตื่นตัวสูง โดยเฉพาะในเขตตำบลสมหวังที่กล่าวกันว่าเป็นมวลชนตื่นตัวทั้งหมู่บ้าน อย่างไรก็ตาม การแทรกซึมของฝ่ายรัฐบาลก็ยังเข้าไปถึงเขตป่าเขาได้เช่นเดียวกัน โดยใช้กลไกผู้นำชุมชน แสง ธรรมดา เล่าถึงการเดินทางไปแสดงศิลปะดนตรีของวงจรรยาในเขตภูเขาสูงและเขตกงหรา แต่สุดท้ายแล้ว ก็ไม่สามารถปิดลับไว้ได้ แม้เส้นทางเดินจะเป็นป่าดงดิบ คูเหมือนจะยากแก่การพบเห็นของฝ่ายเจ้าหน้าที่รัฐ

เราเดินทางลงใต้ต่อไปจนถึงน้ำตกใหญ่แห่งหนึ่ง ปัจจุบันชื่อน้ำตกไพรวัลย์ เป็นน้ำตกที่สวยงามมาก ซึ่งบริเวณนี้อยู่ในเขตแดง เขตเคลื่อนไหวที่มวลชนตื่นตัวสูง ไม่มีผู้คนมาเที่ยว ไม่มีถนน ยังเป็นป่าดงดิบ เป็นเขตอันตราย ไม่มีชาวบ้านเขตอื่นอย่างกรายเข้ามา น้ำตกยังบริสุทธิ์มาก เรามาถึงก่อนเที่ยงเล็กน้อย สหายผู้นำทางบอกให้เราหยุดพักเพื่อกินข้าวห่อกลางวัน หยุดพักอาบน้ำกินข้าว และร่ำไรตามอัธยาศัย (แสง ธรรมดา, 2544, น.396)

การหยุดอยู่ตามอัธยาศัย คือการอ้อยอิ่งชมธรรมชาติ ซึ่งแสง ธรรมดา ระบุว่าเหตุให้กลุ่มจรรยาถอดพ้นจากการถูกโจมตีโดยเจ้าหน้าที่รัฐ เพราะขณะที่นั่งพักผ่อนอยู่นั้นก็ได้ยินเสียงปืนปะทะกันระหว่างเจ้าหน้าที่กับสหายที่เดินทางมารับกลุ่มจรรยาต่อช่วง (แสง ธรรมดา, 2544, น.396)

เรื่องเล่าตอนนี้แสดงให้เห็นว่าแม้ชุมชนกงหราในช่วงนั้น โดยเฉพาะในเขตพื้นที่ป่าเขาด้านทิศตะวันตกและตะวันตกเฉียงเหนือของชะริด จะยังคงเป็นป่าดงดิบ แต่ก็ยังเป็นเขตที่บ้านเรือนของ

แรก สามารถจัดตั้งกองทัพลดเอกประจำแห่งประเทศไทยได้บนเทือกเขาบรรทัดในเขตรอยต่อระหว่างจังหวัดพัทลุง ตรัง และสตูล กล่าวสำหรับในเขตกงหราและปะเหลียน เส้นทางและความเคลื่อนไหวของกองทัพลดเอกเหล่านี้ล้วนแล้วแต่วนเวียนอยู่ในฉากที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องเมืองสิด (ขุนแก้ว) แหะเว ด้วย (กลุ่มยุทธวิธี, 2544 และสารูป ฤทธิ์ชู, 2546)

ผู้คนขายตัวออกไปอย่างกว้างขวางแล้วพร้อมๆ กับการลงหลักปักฐานของอำนาจรัฐ กล่าวกันว่า ในเขตกิ่งอำเภอองครักษ์ในขณะนั้น มีฐานปฏิบัติการของเจ้าหน้าที่ตั้งอยู่แทบจะทุกหมู่บ้าน ในสถานการณ์นี้ชุมชนชะรัดดูเหมือนจะได้ชื่อว่าประคับประคองตัวได้ดีแม้แต่ในยุคที่เรียกว่า “ถังแดง” ทำให้ไม่มีคนในชุมชนถูกระทำอย่างโหดร้ายเหมือนชุมชนบ้านพุท สมหวัง โหละจังกระ คลองเฉลิม และบ้านนา ในเขตอำเภอศรีนครินทร์

อดีตผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านตำบลชะรัดเล่าถึงยุคคอมมิวนิสต์ว่า ตนดำรงตำแหน่งอยู่ประมาณ 10 ปีรู้เห็นถึงปฏิบัติการของเจ้าหน้าที่เป็นอย่างดี ถ้าตำรวจหรือทหารมาจับโจรก็จะมาที่บ้านผู้ใหญ่ โดยผู้ใหญ่จะร้องขอกับเจ้าหน้าที่ว่า “ถ้าจะเอาไปยิง จะไม่ส่งตัวโจรให้ หากรับปากว่าไม่ยิงจะส่งตัวโจรให้นายเอง” เรียกว่าวัดใจกันและกัน อีกอย่างโจรที่เจ้าหน้าที่ต้องการก็เป็นลูกหลานในหมู่บ้าน จึงต้องปกป้อง สำหรับเหตุการณ์สำคัญและสะเทือนขวัญในยุคนั้น คือ “ถังแดง” เมื่อปี พ.ศ.2515 เป็นผลพวงการแบ่งพรรคแบ่งพวกของความขัดแย้งระหว่างประชาชนกับรัฐ ที่มีแนวคิดไม่ตรงกัน เกิดการจับกุมต่อสู้กันจนนองเลือด โดยมีนายจะเข้าไปในชุมชนหาคนที่คิดว่าเป็นแนวร่วม คอมมิวนิสต์หากสอบสวนแล้วตอบไม่ตรงประเด็นหรือขัดขึ้น จะนำมาขังลงในถังน้ำมัน 200 ลิตร แล้วยิงหรือไม่ก็จุ่มไฟเผาทั้งเป็น บางครอบครัวก็หนีเข้าป่าเอาชีวิตรอด ตัวนายเฉดเองเคยหนีนาย จับรถไปมาระหว่างบ้านชะรัดกับบ้านป่าบอน จึงเปลี่ยนชื่อเป็น นายเฉด เพื่อหลบหลีกจากการหลบ หลีกการจับกุม (เฉด ยะชะรัด, สัมภาษณ์, 2562)

อาจจะกล่าวได้ว่า ปัญหาคอมมิวนิสต์ ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ทางสังคมเปลี่ยนแปลงไป ทั้งระหว่างประชาชนกับรัฐ และประชาชนกับประชาชน บริบทคอมมิวนิสต์ทำให้รัฐเข้ามาสู่ชุมชน ได้อย่างชอบธรรมและง่ายดายขึ้น เกิดโครงสร้างของระบบราชการ ระบบการศึกษาสมัยใหม่ การสาธารณสุข โครงการพัฒนาชนบทที่เด่นชัดในช่วงทศวรรษ 2520 เกิดถนนจากการส่งเสริมการ ร่วมแรงร่วมใจของชาวบ้านขึ้นในชุมชน โดยการสนับสนุนของรัฐ เนื่องจากจำเป็นต้องใช้เพื่อ ประโยชน์ในการเข้าถึงการปราบปรามกองกำลังต่อต้านรัฐบาลด้วย

อย่างไรก็ดี เห็นความเปลี่ยนแปลงด้านคตินิยมทางการศึกษาของชุมชนในช่วงนี้ด้วย โดยเฉพาะตั้งแต่ทศวรรษ 2490 เป็นต้นมาที่เริ่มมีการศึกษาทางศาสนาเข้ามาพร้อมๆ กับศึกษาทาง โลกที่เป็นระบบมากขึ้น จากเดิมที่มีโรงเรียนประชาบาลก่อตั้งขึ้นครั้งแรกในปี พ.ศ.2483 คือ โรงเรียนประชาบาลตำบลประคู้ นายเคียด ในวัย 101 ปี เล่าถึงช่วงชีวิตตนตอนช่วงทศวรรษ 2490 ว่า

ในช่วงวัยหนุ่มที่แต่งงานและมีลูก การศึกษาเริ่มกลายเป็นสิ่งจำเป็นของคนในชุมชนมากขึ้น พร้อมๆ กับการเข้ามาของความรู้เรื่องศาสนาอิสลาม จากเดิมที่ส่วนใหญ่เป็นมุสลิมแต่เพียงในนาม และไม่กินหมู ในช่วงทศวรรษ 2490 เป็นต้นมาก็เริ่มมีการตื่นตัวกับการกระทำและพฤติกรรมที่เปลี่ยนแปลงไปด้านศาสนา มีชาวบ้านจำนวนหนึ่งส่งบุตรหลานลูกๆ ไปศึกษาที่อื่น ทั้งใกล้และไกลจากชุมชน

“ลูกๆ 7 คนของผมนี่เรียนหมด ลูกชายคนโตไปเรียนที่โรงเรียนศาสนาในจังหวัดปัตตานี และผู้หญิงนั้นให้เรียนโรงเรียนใกล้บ้านที่คนในชุมชนนั้นนิยมเรียนกัน คือ โรงเรียนควนจีแรดและโรงเรียนบอราโหม ต่อมาในภายหลังจึงมีการขยายตัวของการศึกษาเพิ่มโรงเรียนระดับสามัญให้เข้าไปศึกษามากขึ้นแต่ชาวบ้านยังคงนิยมให้ลูกหลานเรียนเกี่ยวกับศาสนากับโต๊ะอิหม่าม” (เดียด ศิลปภูษักดิ์, สัมภาษณ์, 2563)

อย่างไรก็ดี ในสถานการณ์เช่นนี้ คตินิยมดั้งเดิมที่ความเชื่อเป็นสิ่งที่เกิดจากการผสมผสานระหว่างศาสนาพื้นบ้าน และศาสนาพุทธ ดังที่เห็นได้ใน เมืองลิด (ขุนแก้ว) แหะแะ ก็ยังไม่ได้สูญหายไปเสียทีเดียว สิ่งเหล่านี้บางครั้งก็กลายเป็นสิ่งจำเป็นที่ชาวชะรัด-กงหราอาจจะต้องดำรงรักษาไว้ภายใต้กรอบของอิสลามในฐานะเป็นเครื่องมือที่ชาวชะรัด-กงหราต้องใช้เพื่อเชื่อมสัมพันธ์กับเพื่อนต่างศาสนิก ซึ่งอยู่อาศัยรายล้อมชะรัดอยู่ ดังนายเดียดเล่าว่าจริง ๆ แล้วตนนั้นก็พอจะมีวิชาคาถาดิดตัวบ้าง แต่เมื่อศาสนาเข้ามาจึงทำให้คาถาและสิ่งที่ไม่ถูกต้องต่อหลักศาสนาพวกนี้ค่อยๆ หายไป ชาวมุสลิมไม่ได้แสดงออกอย่างชัดเจนมากขึ้น ในสมัยนั้นก็อาจจะยังมีบ้างแต่ก็ยังไม่แพร่หลายมากนัก แต่ในปัจจุบันยังคงมีบ้างแต่เป็นส่วนน้อยเท่านั้น ปัจจุบันนี้ไม่ถึงขนาดว่าบูชาเคารพอย่างแต่ก่อนเพราะในปัจจุบันคุณไสยอาคมดังกล่าวนี้กลายเป็นเพียงเรื่องเล่าของตระกูลนั้นๆ เป็นเพียงเรื่องเล่าปากต่อปากให้ลูกหลานฟังเพื่อเป็นความรู้กับคนในครอบครัวและคนทั่วไป คุณไสยอาคมต่าง ๆ ในปัจจุบันจึงลดอำนาจลง ” (เดียด ศิลปภูษักดิ์, สัมภาษณ์, 2563)

ความสัมพันธ์บนพื้นฐานทางศาสนาเดียวกัน และต่างศาสนา ความสัมพันธ์บนพื้นฐานวัฒนธรรมและประเพณี เช่น ประเพณีการสวดกุโบร์ ประเพณีสงกรานต์ ศิลปะพื้นบ้านประเภทความบันเทิง หรือสัมพันธ์กันบนกิจกรรมที่สนับสนุนโดยรัฐ อาทิ กิจกรรมการพัฒนาหมู่บ้าน ซึ่งมีมากในช่วงทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา) ในช่วงปลายยุค การท่องเที่ยวได้รับการสนับสนุนจากทางการ เป็นการเปิดชุมชนเพื่อหวังผลในการต่อสู้กับ “ภัยคอมมิวนิสต์” ทางหนึ่งของรัฐ

การทามาหากิน การหาของป่า การทำนา การทาสวนยาง การผลิต และการแลกเปลี่ยน-การผลิตเพื่อการบริโภค ที่เหลือนำไปขาย การคมนาคมที่สะดวกยิ่งขึ้นทำให้การแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างชุมชนภายในและภายนอกเกิดขึ้นได้ง่ายขึ้น ชาวบ้านค่อยๆ สังคมประสบการณ์ด้านการค้าและแลกเปลี่ยนในช่วงปลายยุค แต่ของป่าก็ยังเป็นสินค้าหลัก มีการขายของป่ามากขึ้นในช่วงปลายยุค เช่น กัลยไม้ สัตว์ป่า น้ำผึ้งป่า เป็นต้น) จึงอาจกล่าวได้ว่าความนิยมด้านการค้าขาย และการทามาหากิน พึ่งพาทรัพยากรหลักจากชุมชน ชุมชนเริ่มมีการผลิตสินค้าบริการ โดยการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเป็นสินค้าในช่วงปลายยุค เช่น น้ำตกไพรวัลย์ กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงของชุมชน สร้างความสัมพันธ์กับชุมชนภายนอกใกล้เคียง ทำให้ชุมชนเป็นที่รู้จัก

ความสัมพันธ์กับชุมชนภายนอก ความสัมพันธ์กับรัฐ และความสัมพันธ์กับชุมชนอื่นๆ ในต้นยุคมีเรื่องทั้งสำหรับเดินทางและขนสินค้า มีรถประจำทางระหว่างชุมชนกับใจกลางเมืองพัทลุง ในช่วงปลายทศวรรษ 2490 เกิดความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดยิ่งขึ้นระหว่างชุมชนกับภายนอก เช่น กวี กับโรงพิมพ์ และร้านหนังสือ นอกจากนั้นยังมีความสัมพันธ์กับชุมชนภายนอกที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาและการขยายตัวของชุมชนใกล้เคียง เช่น ชุมชนตำนาน ชุมชนปะเหลียน ชุมชนศรีนครินทร์ และปรากฏการณ์ผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ ที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของภูมิศาสตร์การเมืองการปกครอง คตินิยม โครงสร้างพื้นฐานต่างๆ ของชุมชน

3.3.2 เมืองลิด (ขุนแก้ว) แหะเว กับวัฒนธรรมความบันเทิงของชุมชนเชิงเขา

ในยุคนี้ช่วงต้นยุคถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของวรรณกรรมเรื่อง เมืองลิด (ขุนแก้ว) แหะเว กล่าวคือ วรรณกรรมได้ถูกปรับเปลี่ยนจากมุขปาฐะมาเป็นวรรณกรรมลายลักษณ์ โดยผู้ที่ดัดแปลงวรรณกรรมมาเป็นลายลักษณ์คือนายทัศน โอฐภิบาล ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นเหลนของหลวงเพ็ชรชะรัตน์

นายทัศนได้หยิบเอาเรื่องเล่าที่ตนเคยได้ยินได้ฟังมาแต่งเป็นเรื่องเมื่อประมาณปี พ.ศ.2494-2495 โดยตั้งชื่อเรื่องตามตัวเองของแต่ละครั้งที่ 2 ตัว จดบันทึกเอาไว้ในสมุด รูปแบบการประพันธ์เป็นกลอน 6 แต่ไม่ได้ตีพิมพ์หรือคัดลอกเผยแพร่ ได้แต่นำไปสวดอ่านให้ลูกหลานฟังบ้าง ซึ่งก็เหมือนกับผลงานประพันธ์เรื่องอื่นๆ ของท่าน เช่น บทกลอนสอนหญิง บทกลอนดกปลา บทกลอน

เพื่อนเขย นิราศนา วรรณกรรมเหล่านี้ไม่ได้ตีพิมพ์ แต่มีคนรุ่นลูกหลานจดจำได้ และสวดขับต่อกันมาจนปัจจุบัน ชาวบ้านเล่าว่าพวกเขาจดจำได้เพราะเคยนำมาสวดขับกัน บ้างก็จดจำมาจากปากของนายทัศนเอง เพราะท่านเป็นปฤถาศกวีที่เก่งมาก เห็นอะไรก็สามารถแต่งเป็นบทร้อยกรองได้สดๆ “ทั้งในวงไฟ วงปอ ก็แต่งเป็นกลอน และแต่งไว้หลายเรื่อง เยอะมาก แต่ไม่ได้พิมพ์เป็นหนังสือ มีคนจำได้เป็นบางส่วนซึ่งน้อยมาก” (จบ หริมหนก, สัมภาษณ์, 2563)

อย่างไรก็ดี การปรับวรรณกรรมมุขปาฐะเป็นวรรณกรรมลายลักษณ์ จนกระทั่งได้รับความนิยมดังกล่าวก็แสดงให้เห็นว่าทักษะการอ่านและการเขียนของชาวชะรุดที่สูงขึ้นมากในห้วงเวลานี้ กล่าวกันว่า ในการพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.2496 นั้น ชาวชะรุดตื่นตื่นยินดีกันมากที่ได้เห็นว่าเรื่องเล่าเกี่ยวกับท้องถิ่นของตัวเองได้กลายเป็นหนังสือ-พิมพ์ แทบทุกครัวเรือนจึงมีหนังสือเก็บไว้สวดอ่าน ครัวเรือนละเล่ม โดยเรียกว่า “หนังสือเมืองลิด” บ้างก็ “หนังสือเหมะเว” ตลาดในชุมชนชะรุด-งหราเอง จึงเป็นตลาดที่สำคัญตลาดหนึ่ง แต่ตลาดที่กว้างกว่านั้นก็ตลาดในชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาทั้ง 3 จังหวัดที่ให้ความสนใจวรรณกรรมกรพิมพ์เล่มนี้มาก กระทั่งต้องตีพิมพ์ซ้ำในเวลารวดเร็ว รวมแล้วจากทศวรรษ 2490-2510 เมืองลิด (ขุนแก้ว) เหมะเว ตีพิมพ์ซ้ำอย่างน้อย 8 ครั้ง โดยร้านอุดมพานิชกิจ พิมพ์ 2 ครั้งๆ ละ 3,000 เล่ม ในปี พ.ศ.2503 และ 2505 และนายก่อเดช เส็มหมาน จัดพิมพ์อีก 3 ครั้งๆ ละ 3,000 เล่มในทศวรรษ 2510 (ก่อเดช เส็มหมาน, สัมภาษณ์, 2563)

ความนิยมในวรรณกรรมกรพิมพ์ดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นถึงการใช้เวลาว่างเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจของชาวชะรุด-งหราที่น่าสนใจด้วย วรรณกรรมฉบับลายลักษณ์ฉบับนี้ ผู้แต่งคือนายสะมะแอ วงศ์สะอาด ซึ่งเป็นเขยชะรุดที่บ้านเดิมอยู่อำเภอปากพะยูน ในเรื่องนั้นจะเห็นได้ถึงการเสริมแต่งวรรณกรรมโดยการหยิบเอาอนุภาคต่างๆ ของวรรณคดีไทย พร้อมๆ กับอ้างอิงหรืออ้างถึงวรรณคดีเหล่านั้นอย่างผู้รู้จริง จึงแสดงให้เห็นว่าวัฒนธรรมการอ่านเพื่อความบันเทิงนั้นเมื่อมาถึงยุค 2490 ก็เป็นวัฒนธรรมที่แพร่กระจายออกไปอย่างเข้มข้น จากชุมชนริมเมืองท่าอย่างปากพะยูน ซึ่งเจริญมาก่อนและได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีของส่วนกลางมาก่อน จนมาถึงชุมชนที่ราบเชิงเขาอย่างชะรุด และริมเชิงเขาอย่างงหรา วัฒนธรรมการอ่านหนังสือจึงแสดงให้เห็นการใช้เวลาว่างที่แตกต่างไปจากขนบดั้งเดิม ที่เคยใช้กับการละเล่น ตลอดจนการดูศิลปะการแสดงซึ่งเป็นการรวมตัวของกลุ่มคน แต่การอ่านหนังสือคือการอ่านคนเดียว แม้จะอ่านออกเสียงให้คนอื่นรับฟังได้ด้วย แต่

การอ่านคนเดียวก็ถือเป็นหัวใจสำคัญของการใช้เวลาว่างของคนในชุมชนที่เริ่มจะมีลักษณะปัจเจกบุคคล ทำให้คนแต่ละคนเริ่มที่จะมีความคิดฝันและจินตนาการเป็นเฉพาะของตน อันในทางจิตวิทยาแล้ว ถือเป็นการเตรียมความพร้อมให้กับการแยกตัวออกจากชุมชน

เมื่อประกอบกับการพัฒนาของการศึกษาชั้นมูลที่รัฐจัดให้อย่างแพร่หลาย โดยมีการตั้งโรงเรียนบ้านต้นประดู่ ใน พ.ศ.2483 เป็นต้นมา ผลของการนี้ จะเห็นได้ว่าในเวลาต่อมา มีชาวชะรุดและกองหอรุ่นต่างๆ โดยเฉพาะตั้งแต่ทศวรรษ 2500 เป็นต้นมาเดินออกไปจากบ้านเพื่อการศึกษา ด้านศาสนาและการศึกษาไทยแบบสมัยใหม่ในระดับสูงขึ้นไป โดยออกไปหางไกลบ้านออกไปมากขึ้น กระทั่งเกิดคำกล่าวที่ว่า “คนชะรุดจนเพราะส่งลูกเรียนหนังสือ” (สมาน สัมหมาด, สัมภาษณ์, 2563)

ประเภทของความบันเทิงต่างๆ และโอกาสในการเสพและการแสดง ความบันเทิงพื้นบ้านแบบดั้งเดิมยังคงได้รับความนิยม เช่น หนังตะลุง มโนราห์ อย่างไรก็ตาม การใช้เวลาว่างก็มีความเปลี่ยนแปลงเนื่องจากการศึกษา และการเกิดสถาบันทางสังคมใหม่ๆ ขึ้น เช่น สถานีตำรวจ สถานีอนามัยที่เกิดขึ้นราว พ.ศ.2510 พร้อมๆ กับโรงเรียนต่างๆ อีกหลายโรง เช่น โรงเรียนธรรมวิทยา โรงเรียนควนจีแรด เป็นต้น

การศึกษาสมัยใหม่ทำให้คนอ่านหนังสือออกมากขึ้นดังกล่าวแล้ว จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การเสพวรรณกรรมเพื่อความบันเทิงมีความแพร่หลายขยายตัว แม้กระทั่งการแสดงหนังตะลุงแต่เดิม บางครั้งก็เอาวรรณกรรมเรื่อง เมืองสิด (ขุนแก้ว) แม่เหว มาแสดงด้วย โดยมีคณะหนังตะลุงในชุมชนที่มีชื่อเสียงอยู่ 1 คณะ คือ หนังเพชรน้อย ที่นับถืออิสลามด้วย แต่ก็รับอิทธิพลการแสดงหนังตะลุงมาจากนายหนังชาวไทยพุทธ

การเสพวรรณกรรมโดยการอ่านในที่ประชุมชนนั้น ในช่วงทศวรรษ 2490 ก็ยังคงมีควบคู่ไปกับการอ่านในใจคนเดียว ชาวบ้านเล่าว่าในช่วงทศวรรษ 2490 ครั้งที่ตนยังอายุเพิ่งเข้าเรียนชั้นประถมศึกษา ก็เคยได้ยินเรื่องเล่าเรื่องนี้ “เคยเห็นว่ามีหนังสือที่ใช้สวดกันในชุมชน หนังตะลุงก็เอาไปเล่น แต่จำความได้เล็กน้อย จำบรรยากาศได้แต่ว่ามีการสวดในหมู่บ้าน และมีเด็ก ๆ มานั่งฟังกัน

ครั้งละหลายๆ คน โดยผู้สาวจะมีหนังสือบทกลอนที่ใช้สวด เป็นหนังสือเล่มที่พิมพ์จากโรงพิมพ์” (เจด ยาชะรัต, 2563, สัมภาษณ์)

3.3.3 เมืองลิด (ขุนแก้ว) เหมาะกับการใช้ประโยชน์เพื่อการสื่อสารการผสมผสานทางวัฒนธรรม

ด้วยความสัมพันธ์ใกล้ชิดระหว่างชาวพุทธและมุสลิม โดยมุสลิมเป็นคนกลุ่มน้อยในหน่วยการปกครองในระดับอำเภอและจังหวัด เกิดการสังสรรค์ทางวัฒนธรรม หรือการผสมผสานทางวัฒนธรรม สถานะความเป็นกลุ่มน้อยของชาวมุสลิมในชุมชนกงหราทำให้ชาวมุสลิมถูกผสมกลมกลืนเข้าเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมไทย ซึ่งนับถือศาสนาพุทธ ดังปรากฏการเรียนรู้ และกิจกรรมในโรงเรียนของรัฐบาลในยุคนี้ที่ชาวมุสลิมได้เรียนรู้จนคุ้นเคยกับพฤติกรรมปฏิบัติแบบพุทธศาสนิกชน สามารถไหว้พระสวดมนต์ตามแบบคนพุทธได้ (สมคิด นวลเปียน, สัมภาษณ์, 2562) อย่างไรก็ดี ในกระบวนการสังสรรค์ทางวัฒนธรรม วัฒนธรรมมุสลิมในกงหราก็ถูกผสมกลมกลืนเข้าสู่วัฒนธรรมไทยพุทธซึ่งเป็นกลุ่มใหญ่ด้วย ดังปรากฏผ่านการใช้ภาษา คำอุทาน อาหาร การกิน เป็นต้น

การวิเคราะห์ส่วนนี้ ผู้วิจัยจะพิจารณาเนื้อหาของวรรณกรรมที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดของชุมชนชะรัด-กงหราที่มีลักษณะผสมผสานระหว่างไทยพุทธและไทยมุสลิม ความเป็นมุสลิมที่สามารถมาปรากฏร่วมกับกับไทยพุทธได้อย่างกลมกลืน มีการหยิบบ่มคิดความเชื่อและวิถีปฏิบัติบางอย่างมาใช้ในวรรณกรรม ซึ่งการสืบทอดเนื้อหาในเรื่องเล่าให้เห็นการสื่อถึงการยอมรับความเป็นอื่นที่เข้ามาสัมพันธ์กับชุมชนภายหลัง กระทั่งกล่าวกันว่า ถ้าไม่สังเกต หรือไม่มีพื้นภูมิหลังความรู้เกี่ยวกับชุมชนชะรัดและกงหราอยู่บ้าง หากอ่านเพียงวรรณกรรมก็จะมองไม่ออกเลยว่า เมืองลิด (ขุนแก้ว) เหมาะ คือวรรณกรรมที่กล่าวถึงชุมชนและความสัมพันธ์ในชุมชนมุสลิม (สมคิด นวลเปียน, สัมภาษณ์, 2563)

พระพุทธศาสนาถือได้ว่าเป็นศาสนาประจำชาติของประเทศไทยตั้งแต่สมัยที่ประเทศไทยยังปกครองอยู่ในรูปแบบของหัวเมือง คือตั้งแต่สมัยสุโขทัย อยุธยา กรุงธนบุรี จนกระทั่งรัตนโกสินทร์ ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่อยู่คู่กับสังคมไทยมาเป็นเวลาหลายศตวรรษ

แล้ว ซึ่งความเชื่อทางพุทธศาสนาส่วนใหญ่ที่มีปรากฏอยู่ในปัจจุบันนี้จะได้รับอิทธิพลหรือความเป็นแบบฉบับมาจากไตรภูมิ ซึ่งความเชื่อทางพระพุทธศาสนาก็มีปรากฏอยู่มากมาย เช่น เชื่อในกฎไตรลักษณ์ เชื่อในเรื่องของการเวียนว่ายตายเกิดหรือวัฏสงสาร เชื่อในเรื่องของบุญ-กรรม เชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เชื่อในเรื่องการกำจัดสิ่งที่ไม่ดี

ในวรรณกรรมเรื่อง “แห่มาเว-เมืองสิด” ถึงแม้จะเป็นวรรณกรรมที่แต่งขึ้นโดยชาวมุสลิม แต่ก็ยังมีความเชื่อทางพระพุทธศาสนาปรากฏให้เห็นอยู่หลายตอน อย่างเช่น ในตัวบทตอนที่เมืองสิดถูกกุมขังอยู่ในคุกสำนักหลวงเพชรชะรัตน ตอนที่หนึ่งว่า

โซคยังไม่ถึงตายวายชีวิต	บุญคลจิดตั๋ยมาดีกราลึกหา
ขอพระคุณไต่รปฎกปกลีรา	คุณพุทธาธรรมมาสังฆาโต
อีกคุณพระไตรลักษณ์คุณมรรคผล	ชินวนสิกขาอะระโห
ทั้งคุณเจ็ดตะสังวิภักโก	พร้อมเทโวในจังหวัดพื้นปฐพี

(สละมะแอ วงศ์สะอาด และจิ เส็มหมาด, 2503, น.78-79)

จะเห็นได้ว่า ตัวบทสื่อถึงความรู้ด้านพุทธศาสนาของกวีที่ค่อนข้างลึกซึ้งเลยทีเดียว หากอ่านเฉพาะตัวบทอย่างผิวเผิน โดยไม่พิจารณาบริบทของผู้แต่งและบริบทวรรณกรรมร่วมด้วยก็จะไม่รู้ว่าเป็นเรื่องราวของตัวละครมุสลิมทั้งเรื่อง เช่นเดียวกัน เมื่อเขียนถึงนางแห่มาเว ก็จะได้ถึงอิทธิพลของความรู้เรื่องพระพุทธศาสนาในหมู่บ้านชะรัต-กงหราในยุค นั้น กลอนตอนหนึ่งบรรยายบทเจรจาระหว่างเมืองสิดกับแห่มาเวก่อนจะถึงบทเข้าพระเข้านางว่า

ความรักพี่หนักเหลือเหมือนเรือเพียบ	น้ำมันเลียบแถมแล้วแจวไม่ไหว
แล้วคลั่งคล้าแล้วโลมโถมวิสัย	นางผลัดไสว่าขอรอสักที
เขาว่าบาปหนักหนาการกาเม	ทำโจเเมื่อกายตายเป็นผี
ตกรรชขึ้นได้อเวจี	ห้าพันปีร้อนรนสุดทนทาน
ขึ้นต้นจิวหนามหนากาปากเหล็ก	มันเจาะเควักพลักลงน่าสงสาร
หมาขบกัดสะบัดกายแทบวายปราณ	ต้องวิ่งผ่านขึ้นจิวปลิวลงมา
แล้วเขาไล่ในกระต่อน้ำร้อนพลุ่ง	เสียวสะดุ้งพุพองเลือดนองหนา

โปรดพ้อยาลมลอนกวนกามา

ถึงเคหานิกะแล้วตามใจ

(สละมเอ วงศ์สะอาด และจิ เลี่ยมหมาด, 2503, น.29-30)

จะเห็นได้ว่าตัวบทนี้ให้พื้นที่บรรยายส่วนใหญ่เป็นความรู้เรื่องศีล 5 ในพระพุทธศาสนา การต่อรองของแหมะเวไม่ได้ใช้เหตุผลแบบอิสลามที่บัญญัติไว้ถึงการประพฤติดังทางเพศที่เรียกว่า “ซินา” ในศาสนาอิสลาม แต่เพียงยึดหลักกว้างๆ ว่าการจะมีสัมพันธ์ลึกซึ้งต่อกันได้จะต้องผ่านการ แต่งงาน หรือ “นิกะ” กันเสียก่อน คำบรรยายนี้จึงแสดงให้เห็นถึงการผสมผสานระหว่างความรู้แบบ พุทธ กับวิถีวัฒนธรรมแบบคนมุสลิมในชุมชนชะรีด-กงหราในสมัยอดีตได้เป็นอย่างดี

ลักษณะการผสมผสานกลมกลืนเช่นนี้ เป็นผลมาจากบริบทประวัติศาสตร์ของชุมชนชะรีด และกงหรา ที่เมื่อเกิดสถาบันการศึกษาสมัยใหม่ขึ้นตั้งแต่ทศวรรษ 2480 เป็นต้นมาในชุมชนต้น ประดู่ และชุมชนอื่นๆ เช่น กงหรา วังปริง ในช่วงหลังจากนั้นมาเพื่อตอบสนองการอพยพเข้ามา อาศัยของคนไทยพุทธมากขึ้น ก็ทำให้เกิดการผสมผสานกันอย่างยากที่จะแยกออก ดังที่ชาวบ้านเล่า ตรงกันว่า ไม่สามารถเอามุสลิมชะรีดและกงหราไปเปรียบเทียบกับมุสลิมที่อื่นๆ โดยเฉพาะใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ได้ แม้ว่ามุสลิมชะรีด-กงหราเป็นกลุ่มคนดั้งเดิม แต่ในช่วงการขยายตัวใหญ่ ขึ้นของชุมชน ในช่วงทศวรรษ 2500-2520 ที่มีตัวแทนอำนาจของราชการเข้ามาปักหลักแน่นหนา ขึ้น ทั้งอำเภอ โรงเรียน โรงพัก สถานีอนามัย ก็มีคนต่างศาสนา หรือแม้แต่ต่างชาติพันธุ์เข้ามาอยู่ มากขึ้น ไม่เว้นแม้กระทั่งคนชวา และคนอัฟริกัน (เจด ยะชะรีด, สัมภาษณ์, 2562) ทำให้ขอบเขต ของความเป็นมุสลิมมีความเลือนจางลงไป แม้ว่าจะมีการตั้งโรงเรียนสอนศาสนาขึ้นในชุมชน มาแล้วตั้งแต่ทศวรรษ 2500 ที่ ดำบลคลองเฉลิม แต่ในการเรียนหนังสือไทยก็ยังคงใช้หลักสูตรการ เรียนการสอนที่มีวิชาเกี่ยวกับศาสนาพุทธ ด้วยเหตุนี้ นักเรียนมุสลิมจึงต้องเรียนวิชาเกี่ยวกับศาสนา พุทธตามเด็กนักเรียนไทยพุทธไปด้วย ดังตัวอย่างใน โรงเรียนบ้านทอนตรนที่เปิดสอนในลักษณะ ดังกล่าว กระทั่งมาแก้ไขให้นักเรียนมุสลิมเลิกเรียนวิชาศาสนาพุทธในช่วงทศวรรษกลางทศวรรษ 2520

ไสยศาสตร์คือการนับถือภูตผี สิ่งเร้นลับ สิ่งที่ไม่สามารถมองเห็นได้หรือพิสูจน์ได้ว่ามีอยู่ จริง แต่ก็ยังมีการสักการบูชา เช่นสังเวย เนื่องจากเรามีความเชื่อว่าอำนาจเร้นลับเหล่านี้มีอำนาจใน การกำหนดชะตาชีวิตของเรา ถึงแม้ว่าพุทธศาสนาจะเข้ามามีบทบาทมากในสังคมไทยแต่ก็ไม่

สามารถลดบทบาทของอำนาจทางไสยศาสตร์ได้เลย เนื่องจากการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการปลุกเสกของขลัง การลงอักขระต่างๆ การดูฤกษ์ยาม เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ล้วนมีลักษณะออกไปทางไสยศาสตร์

พื้นฐานของคนไทยแต่ดั้งเดิมมีความเชื่อในเรื่องอำนาจของภูตผีปีศาจอำนาจเร้นลับการเคารพสักการบูชาไหว้สิ่งที่ไม่เห็นและไม่สามารถพิสูจน์ได้ แต่ก็เชื่อว่าอำนาจนั้นมีอยู่จริงและสามารถกำหนดชีวิตและชะตากรรมของมนุษย์ทุกคนไว้ได้ ดังนั้นจึงไม่แปลกที่คนไทยจะยอมรับพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์เข้ามาซึ่งเห็นได้ชัดเจนในสมัยอยุธยาเมื่อราชสำนักไทยมีพราหมณ์จากเขมรเข้ามาประกอบพิธีกรรมและมีบทบาทสำคัญในรัฐไทยมากขึ้น แต่ในเวลาต่อมาศาสนาพุทธนิกายหินยานก็ได้เข้ามาเป็นศาสนาประจำชาติของคนไทยซึ่งมีรากฐานมาจากศาสนาพราหมณ์จึงทำให้ผู้เชื่อว่าไสยศาสตร์หรือไสยเวทย์ก็เป็นส่วนหนึ่งในพุทธศาสนาด้วยเช่นกันยิ่งไปกว่านั้นในสมัยก่อนนี้พระภิกษุของไทยโดยส่วนใหญ่จะเรียนภาษาขอม จากพระไตรปิฎกและได้อ่านคัมภีร์ไบเบิลที่เป็นภาษาขอม ซึ่งเชื่อกันว่ามีความเจริญทางด้านพระพุทธศาสนาทำให้มีแนวคิดที่ว่าภาษาขอมเป็นภาษาที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นภาษาที่คลั่ง จึงทำให้เวลาที่พระจะทำเครื่องรางของขลังหรือปลุกเสกผ้ายันต์ก็จะต้องลงอักขระและเขียนเป็นตัวขอม รวมไปถึงบทสวดมนต์สวดมนต์และคาถาอาคมต่างๆ ที่เขียนเป็นภาษาขอมและชาวบ้านส่วนใหญ่ก็ไม่ได้ศึกษาภาษาขอมชาวบ้านจึงให้พระภิกษุเป็นตัวแทนของภาษาที่ศักดิ์สิทธิ์เมื่อชาวบ้านต้องการความปลอดภัยก็มักจะให้พระสงฆ์ทำพิธีปลุกเสกน้ำมันต์ปลุกเสกผ้ายันต์เจิมประตูบ้านรวมถึงอาคารสถานที่ต่างๆ เพื่อความเป็นสิริมงคลหรือแม้แต่ต้องการความอยู่ยงคงกระพันหนังเหนียวฟันแทงไม่เข้า ก็จะทำให้พระภิกษุสงฆ์ทำพิธีสักบนร่างกาย

การที่ เมืองลิด (ขุนแก้ว) เหมะเว มีเนื้อหาที่สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อทางไสยศาสตร์จึงสัมพันธ์กับพื้นฐานวัฒนธรรมในพื้นที่ที่มีการผสมผสานด้านความเชื่อระหว่างคนต่างศาสนิกค่อนข้างสูง พรมแดนศาสนานั้นจึงไม่ใช่ปราการหรือขอบเขตในการแบ่งคน เพราะพวกเขามีพื้นฐานวัฒนธรรมความเชื่อบางประการร่วม โดยเฉพาะในเรื่องไสยศาสตร์มนต์ดำ ซึ่งเป็นความเชื่อที่ติดมากับบรรพชนชาตินุญช์ ยังเป็นชุมชนที่อยู่ในเขตป่าเขา ต้องประสบกับภาวะปรวนแปรของสิ่งแวดล้อม และความปลอดภัยสูง ทำให้ผู้ชายในชุมชนถูกคาดหวังว่าจะเป็นผู้ปกป้องดูแลครอบครัวให้รอดพ้นจากอันตรายจากธรรมชาติเหล่านั้น ในวรรณกรรมนี้ เราจึงได้เห็นตัวละครชาย

ไม่ว่าจะเป็น เมืองลิด ดาหลวงเพชร ขุนราม และขุนแก้ว ก็ล้วนเป็นผู้ที่มีความรู้และความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ ผี และโชคลาง เป็นพื้นฐาน ทั้งเมืองลิด หลวงเพ็ชรพระรัตนและขุนรามนั้นหนังเหนียว ฟันแทงไม่เข้า ขณะที่เมืองลิดก็เลี้ยงผีเป็นบิรवार เชื่อดือเรื่องฤกษ์ยาม ดังที่ปรากฏในคัณฑ์ดังต่อไปนี้

พอบ่ายคล้อยค้อยหระดาประชาย	ลากจะได้สิ้นสมบรมสุข
จับยามครูดุแนได้แก่ทุกข์	แสนสนุกขึ้นหน้อยค้อยขึ้นบาน
สำรวจตนบ่นประกาศอาราธนา	ขอวันทาเทพไทในไพรสาณท์
ไหว้เจ้าห้วยเหวเขาลำเนาธาร	ในเขตย่านเมืองลุงจงเอ็นดู
เทพารักษ์ศักดิ์สิทธิ์ทุกทิศจบ	ลูกเกราพอย่าให้ได้ดุษ
พ่อทวดมระโหมด้วยช่วยเชิดชู	ให้जेะคู่เนื้อทองพอดล่องใจ
แล้วแลลมโนกายไม่หยามหยาบ	จะได้ลามมันคงสิ้นสงสัย
ยามตรีเนตรสอสวนทบทวนไป	ทั้งยามไขปงลิมาคำราโบราณ
ทั้งรวมยอมพร้อมดีบริบูรณ์	ใช้ลมสุนถามผีที่เคยผ่านย
ไปวันนี้จะได้พานหรือไม่พาน	ผีให้การบอกแน่ไม่แพร่พราย

(สละมเอะ วงศ์สะอาด และจิ เส็มหมาด, 2503, น.4-5)

จากคัณฑ์ข้างต้น จะเห็นได้ว่ามีลักษณะผสมผสานทั้งความเชื่อเรื่องผี เรื่องพราหมณ์ และเรื่องไสยศาสตร์ เมืองลิดใช้ผีเป็นเครื่องมือในการบอกเหตุบางทาง เปรียบเสมือนมีตาทิพย์ที่ทำให้มองเห็นในสิ่งที่คนทั่วไปไม่เห็น อันจะสามารถคาดการณ์ผลของการกระทำในอนาคตได้ ขณะเดียวกัน เขาก็นับถือผีบางเทวดา จึงขอพรให้ความปรารถนาของตนเองบรรลุผล ที่น่าสนใจก็คือคัณฑ์ได้อ้างถึง “ทวดมระโหม” ซึ่งเป็นบุคคลในประวัติศาสตร์ของชะริด สัมพันธ์กับความรู้สึกและความทรงจำถึงประวัติศาสตร์อันเก่าแก่และยิ่งใหญ่ของชุมชน การบนบานขอพรจากทวดมระโหมจึงเป็นการเปลี่ยนตัวละครในประวัติศาสตร์ให้กลายเป็นตัวละครศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งสัมพันธ์กับความเชื่อของชาวบ้านในยุคนี้ ที่เห็นว่ามระโหมคือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ทำหน้าที่คุ้มครองหมู่บ้านและคุ้มครองคนในชุมชน ท่านถูกสร้างบทบาทให้เป็นเทพารักษ์ที่ทำหน้าที่ปกป้องลูกหลานชาวชะริด ดังเช่นความเชื่อเรื่องลิดปีนพื้นบ้าน หากเข้ามาแสดงในชุมชนก็ต้องเอ่ยวาจาขออนุญาตทวดมระโหมก่อน

หากถูกหลานออกไปจากชุมชน ไม่ว่าจะเพื่อไปทำงานหรือเพื่อไปเรียน ก็ต้องเอ่ยขานนามท่าน ทั้งนี้ยังรวมไปถึงการออกเดินทางในป่าเขาเพื่อติดต่อสื่อสารกันระหว่างชาวบ้านกับเพื่อนต่างหมู่บ้าน และกับหน่วยงานของรัฐที่เสี่ยงอันตรายทั้งจากสัตว์ร้าย และโจรผู้ร้ายในป่าระหว่างทางอีกด้วย

ทั้งนี้เรื่องฤกษ์ยามเป็นความเชื่อทางพุทธศาสนาก็ไม่เชิง แต่น่าจะเกี่ยวข้องกับพราหมณ์ฮินดู เพราะมีความเห็นว่าเทพเจ้า สิ่งศักดิ์สิทธิ์จะให้พร และช่วยเหลือเมื่อมนุษย์เคารพ ศรัทธา บูชา สวดอ้อนวอนเทพเจ้า ดังนั้นความเชื่อเรื่องฤกษ์ยามจึงเป็นข้อบ่งบอกว่าสิริมงคล ศรี หรือสิริ ตามคำบาลีสันสกฤต อันเกี่ยวข้องกับความเชื่อพราหมณ์ฮินดูว่ามีเทพเจ้าอำนาจพรแก่มนุษย์ที่ศรัทธาพระเจ้า นั่นเอง เมืองลิดนั้นเคยเชื่อฤกษ์ยามเป็นอย่างมาก แต่เมื่อถึงตาจน ความหลงใหลในความรักต่อแห้วเวรครอบงำ เขาก็ไม่สนใจฤกษ์ยามนั้นเสียเอง ซึ่งเรื่องก็ทำให้เห็นว่าการฝืนฤกษ์ยามจะนำความวิบัติมาให้ ดังตอนที่นางแห้วเวรหนีเมืองลิดจากศาลาตาลงลงพื้น ไปพึ่งอำนาจหลวงเพ็ชร เมื่อเมืองลิดตื่นขึ้นมาก็ออกติดตาม

ครั้นรู้สึกยิ่งสะอึกสะอื้นไห้	ค่อยทรงกายลุกขึ้นรีบผายผัน
นึกขึ้นมาว่าแก่นธราครัน	ร่วมรักกันเสร็จสรรพมากลับกลาย
ให้เราเล่ากล่าวกลอนนอนประทับ	พอเราหลับได้ทีมันหนีหน้า
เสขยามตามไปก็ไม่ได้	นึกใจหายเสียวชานสะท้านสะทก
แต่ความรักชักพักบาทาเดิน	ไปตะเขี่ยหน้าซุสุดหมุนหมก
ได้เสขยามใจความว่าลือนก	จริงกับหกท่านกล่าวไว้เท่ากัน
บ้างทีบุญหนุนช่วยด้วยตัวเรา	จะได้เจ้านมน้องมาครองขวัญ
จึงหักจิตต์บุกซัดค่อยกัดฟัน	รีบผายผันถึงย่านบ้านนอกนา

(สละมเ แว วงศ์สะอาด และจิ เส็มหมาด, 2503, น.42-43)

จากตัวบทข้างต้น จะเห็นได้ว่าเพราะแรงรัก เมืองลิดแม้จะรู้อยู่แล้วว่าฤกษ์ยามไม่เหมาะสม เป็น “ยามลือนก” ที่ดีกับเสียครึ่งต่อครึ่ง แต่เขาก็ยังฝืนเดินทางไปตามด้วยความหวังเข้าข้างตนว่า อาจจะมีผลบุญคอยหนุนช่วย แต่สุดท้ายการฝ่าฝืนความเชื่อที่เขาเคยเชื่อก็ก่อให้เกิดผลให้ชีวิตเมืองลิดต้องตกต่ำ เมื่อเวทมนต์คาถาก็เสื่อมถอย ถูกจับกุมใส่ขื่อคาอยู่ในคุกที่สำนักหลวงเพ็ชรนั่นเอง

หรือแม้แต่การใช้คาถาอาคมเข้าต่อสู้กันก็มีปรากฏให้เห็นอยู่ในหลายฉากหลายตอน โดยเฉพาะฉากเผชิญหน้าทำท่ายของเมืองลิดกับขุนรามราช ซึ่งเป็นทั้งผู้ช่วยและหลานอาของหลวงเพ็ชร ฉากนี้มีความต่อเนื่องตั้งแต่การส่งวาจาทำท่าย การประดาประหว่างเมืองลิดและขุนราม จนหลวงเพ็ชรออกมาเป่ามนต์ให้อาวุธหลุดออกจากมือเมืองลิด และฉากสุดท้าย คือการประลองวิชาหนังเหนียวระหว่างหลวงเพ็ชรกับขุนรามต่อหน้าเมืองลิดที่อยู่ในคุก หลังจากที่ดื่มน้ำหวานจนเมาได้ที่ ฉากนี้เนื้อเรื่องที่เป็นการกำหราบเมืองลิดได้อยู่หมัด จนเขาสิ้นหวัง “น้ำพระเนตรหลังไหลฤทธิ์ถอน เขาคิดว่าเรามากยากต่อกร ข้าอาวรณ์ไม่มีที่พึ่งพา” (สะมะแอ วงศ์สะอาด และจิ เส็มหมาด, 2503, น.49)

ข้อความนี้สื่อว่าเดิมเมืองลิดเคยมั่นใจในเวทมนตร์คาถาของตัวเองเป็นเครื่องเลี้ยงดูแลตัวให้เป็นที่เกรงกลัวคนอื่น แต่เมื่อถูกกำราบลงด้วยมนต์คาถาของหลวงเพ็ชรชะรัตน์ การสูญเสียเวทมนต์ก็ทำให้เขากลายไปเป็นคนที่ไม่มียะอะไรพึ่งพาอีกต่อไป นั่นยังไม่แน่ว่าเขาเดินทางเข้าคุกสำนักหลวงเพ็ชรเพียงคนเดียว โดยไม่มีญาติที่ปะเหลียนรู้เห็นอีกด้วย

3.3.4 เมืองลิด (ขุนแก้ว) แหะเว ในฐานะมรดกทางวัฒนธรรมและการสร้างอัตลักษณ์ท้องถิ่น

ดังได้กล่าวแล้วว่าความผูกพันระหว่างชาวชุมชนชะรัด-กงหรา กับวรรณกรรมเรื่อง เมืองลิด (ขุนแก้ว) แหะเว นั้นมีความลึกซึ้งและครอบคลุมวิถีชีวิตตั้งแต่เด็กกระทั่งโต กล่าวคือ เป็นวรรณกรรมที่ถูกใช้ขับกล่อม และสั่งสอนเด็ก เมื่อโตขึ้นก็อาจพบเห็นเรื่องเล่า หรือการตระหนักรู้ถึงหลุมฝังศพของหลวงเพ็ชรชะรัตน์ที่บ้านต้นประดู่ อาจเคยเข้าร่วมรับฟังการสวดขับคำกลอน ต่อมาก็อาจจะรับรู้เกี่ยวกับอนุภาพของเวทมนตร์คาถา รับรู้เรื่องเมืองลิดในฐานะผู้ขายสมัยก่อนที่ดำรงตนอยู่ได้ด้วยวิชาความรู้ตามแบบแผนสังคมเก่า จึงอาจกล่าวได้ว่า เมืองลิด (ขุนแก้ว) แหะเว เป็นวรรณกรรมที่มีอิทธิพลต่อคนในพื้นที่เป็นอย่างมาก

วรรณกรรมดังกล่าวเป็นที่เล่าขานทั้งคนในพื้นที่เองและคนนอกพื้นที่ในเรื่องของไสยศาสตร์ผนวกกับศาสนา พิธีกรรมต่างๆ เช่น พิธีทำบุญอุโบสถให้ลูกหลานได้นึกถึงบรรพบุรุษซึ่งถือเป็นอัตลักษณ์ที่โดดเด่นของชุมชน เป็นลักษณะเฉพาะที่ทำให้มุสลิมในเขตชะรัดและกงหราเป็น

มุสลิมที่มีความแตกต่างไปจากใจกลางของความเป็นมุสลิมในประเทศไทย คือ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ หรือแม้มุสลิมชุมชนอื่นรอบลุ่มทะเลสาบ ดังที่เราได้เห็นแล้วว่า วรรณกรรมได้กลายเป็นเป็นตัวเชื่อมระหว่างศาสนา พิธีกรรม ความเชื่อ และความสัมพันธ์ทางครอบครัว

ชาวบ้านเล่าว่าชาวชะรีดภาคภูมิในในวรรณกรรมเรื่องนี้มาก เพราะเป็นวรรณกรรมที่ได้รับ การเผยแพร่ไปทั่วทั้งภาคใต้ มีการพิมพ์เป็นหนังสือจำหน่ายเป็นหมื่นๆ เล่ม เนื้อหาที่เป็นวิทยาทาน สำหรับคนรุ่นต่อไป ไป เรื่องเล่าเรื่องนี้มีคุณค่า ชาวบ้านจึงเล่าสืบต่อกันมาและตั้งใจว่าจะให้เป็นเรื่อง ที่ถูกเล่าสืบต่อไป และจากวรรณกรรมเรื่องนี้เองที่ทำให้ลูกหลานชาวมุสลิมไม่หลงลืมชุมชน ไม่ ลืมเกี่ยวกับพิธีกรรมที่จะต้องกลับมาตอบแทนและเคารพบรรพบุรุษ แม้ว่าเนื้อเรื่องในบางตอนจะ ขัดแย้งกับความเชื่อทางศาสนาของคนปัจจุบัน แต่ชาวบ้านก็เข้าใจได้นั่นคืออดีตของชุมชนที่คน ยังไม่ได้รับรู้เนื้อแท้ของศาสนาอิสลาม เนื้อหาที่มีการผสมผสานไทยพุทธอยู่ด้วยเป็นอย่างมากจึง ไม่ได้ถือเป็นความผิดปกติแต่อย่างใด เพราะเป็นเรื่องของบรรพบุรุษของชุมชน เป็นเรื่องราวของคน ในอดีต มีหน้าซ้ำ อดีตนั้นเองที่ก่อร่างให้ชุมชนชะรีดและกงหราปัจจุบันกลายเป็นชุมชนที่มีอัต ลักษณ์ (เดียด ศิลป์ภูศักดิ์, ก้อเดช เส็มหมาน และเหล็บ บุญมี, สัมภาษณ์, 2562)

พิจารณาจากข้อยืนยันของชาวบ้านดังกล่าว จะเห็นได้ว่า สถานะของวรรณกรรมประจำถิ่น ไม่ได้เป็นเพียงวรรณกรรมเพื่อการบันเทิง หรือเพื่อสั่งสอน ตลอดจนไม่ได้เป็นเรื่องแต่งที่จะหา สารใดๆ ไม่ได้ แต่สำหรับคนรุ่นหลังๆ โดยเฉพาะตั้งแต่ทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา ได้ยกระดับ วรรณกรรมให้กลายเป็นมรดกทางภูมิปัญญาของท้องถิ่นชะรีด-กงหรา กระทั่งได้รับการยกย่องอย่าง สูงจากนักวิชาการในช่วงปลายทศวรรษ 2520 ให้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาวพัทลุง และชาว ภาคใต้

วรรณกรรมเรื่องนี้ทำให้ชาวบ้านมีความทรงจำเรื่องประวัติศาสตร์ชุมชนที่มีอัตลักษณ์ เฉพาะ และมีอายุยืนยาวจนไม่สามารถระบุวันเวลาที่แน่นอนได้ อีกทั้งยังเป็นศูนย์กลางของความ เชื่อทางศาสนาอีกด้วย ดังชาวบ้านสะท้อนความทรงจำของตนเองว่าตำบลชะรีดเป็นหมู่บ้านที่มีชาว มุสลิมมาตั้งถิ่นฐานเป็นแห่งแรกของจังหวัดพัทลุง และชาวมุสลิมเป็นกลุ่มชนที่นับถือศาสนา อิสลาม จึงมีความจำเป็นที่จะต้องสร้างสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ซึ่งสถานที่ประกอบ ศาสนาหรือศาสนกิจของชาวมุสลิมเรียกว่า มัสยิด ซึ่งมัสยิดแห่งนี้มีชื่อว่า “มัสยิดอิสลามพัทลุง” ซึ่ง

เป็นมัลลิดแห่งแรกของจังหวัดพัทลุง แต่เนื่องจากความล่าช้าในการจดทะเบียนขึ้นเป็นมัลลิดหลังที่ 2 ของพัทลุงในชุมชนนี้มีกูโบร์อยู่ 3 สถานที่ที่ใช้ฝังศพคนที่เสียชีวิต ทุกๆ กูโบร์จะมีต้นประดู่ ปัจจุบันใช้อยู่แค่กูโบร์เดียวที่อยู่ใกล้มัลลิด (ประเสริฐ เล่มนุ้ย, สัมภาษณ์, 2562)

อีกทั้งวรรณกรรมก็ยังก่อให้เกิดพิธีกรรมที่สำคัญของชุมชนและกลุ่มตระกูลตาทองเพ็ชรอีกด้วย โดยกูโบร์ หาดละไม (นุ้ย) ซึ่งตั้งอยู่ใกล้กับมัลลิดต้นประดู่ เป็นสถานที่ฝังศพหลวงเพ็ชรแรม 2 คำ เดือน 5 วันเพ็ญ เป็นวันทำบุญกูโบร์มีการอ่านยาจีน (อ่านอัลกุรอาน) ตรงกับวันที่ดอกประดู่บาน คนในพื้นที่เชื่อว่าเมื่อมีการอ่านยาจีนแล้วดอกประดู่จะร่วงโรยตกหล่นมาสู่พื้น ซึ่งมันเป็นเรื่องที่น่ามหัศจรรย์เอามาก ทำให้คนในชุมชนนั้นเกิดความศรัทธาและเชื่อว่ากูโบร์นี้มีความศักดิ์สิทธิ์ ด้วยความที่การศึกษาของคนในชุมชนสมัยนั้นยังไม่เปิดกว้าง ก่อให้ผู้คนเกิดความศรัทธาและมีการนำเอาอาหารมาเช่น ไห้วและมีการจัดเลี้ยงเฉลิมฉลองกันในกูโบร์ตรงกับวันที่มาอ่านคัมภีร์อัลกุรอาน ชูเราะห์ยาซีนให้ศพ (ประเสริฐ เล่มนุ้ย, อับ เศษขาว, สัมภาษณ์, 2562)

เมื่อพิจารณาโดยให้สัมพันธ์กับบริบทการเกิดขึ้นของวรรณกรรมท้องถิ่นยุคการพิมพ์ของภาคใต้ และการขยายตัวของวัฒนธรรมการอ่าน เราจะพบว่าการเกิดขึ้นของวรรณกรรมเรื่องนี้บับลายลักษณ์อักษรนั้น อยู่ในยุคที่คาบเกี่ยวระหว่างวัฒนธรรมการเสพแบบดั้งเดิม และการเสพอ่านในใจแบบสมัยใหม่ดังที่ได้กล่าวแล้ว กล่าวคือ ความสามารถในการอ่านและเขียนของประชาชนรอบทะเลสาบสงขลามีสูงขึ้น สามารถสร้างผลกำไรให้กับธุรกิจการพิมพ์ได้ ขณะเดียวกัน ธุรกิจการพิมพ์ เมื่อเห็นว่าสามารถขายสินค้าวรรณกรรมได้ก็ต้องแสวงหาวรรณกรรมที่คาดว่าจะเป็นที่สนใจหรือต้องตาของตลาด ซึ่งเนื้อหาลักษณะดังกล่าวก็คือวรรณกรรมที่มีลักษณะเฉพาะถิ่นเฉพาะที่นั่นเอง

เมืองสิด (ขุนแก้ว) แหมะเว สามารถนำเสนอความน่าสนใจในตัวเรื่องของตนได้ก็เพราะตลาดทุนนิยมหนังสือต้องการเนื้อหาที่แปลกใหม่ดังกล่าวนี ความแปลกใหม่ที่ว่ายอมรวมไปถึงความแปลกใหม่ด้านเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นด้วย ซึ่งคุณลักษณะนี้ชะรัด-กงหราดูเหมือนจะมีอยู่เต็มเปี่ยม โดยเฉพาะอัตลักษณ์ด้านการผสมผสานระหว่างคติความรู้แบบพุทธ กับความเชื่อแบบมุสลิมที่ฝังรากมาอย่างยาวนานในประวัติศาสตร์ ที่สำคัญ ชาวชะรัด-กงหราต่างก็ภาคภูมิใจในอัตลักษณ์นี้โดยมองเห็นว่ามันเป็นบ่อเกิดสำนึกในคุณค่าของท้องถิ่น วรรณกรรมของชุมชนทำให้ปัจเจกบุคคล

ซึ่งเป็นลูกหลานที่เติบโตมากับโรงเรียนสมัยใหม่ที่ฝังรากมาตั้งแต่ทศวรรษ 2480-2500 มีความผูกพันกับเนื้อหาและความคิดเฉพาะของชุมชน ทำให้สามารถออกจากชุมชนไปแสวงหาโอกาสภายนอกชุมชน มีทักษะและศักยภาพในการสร้างความสัมพันธ์กับผู้อื่นที่แตกต่างได้ดี บนพื้นฐานของความเป็นคนซื่อสัตย์ และคนกตัญญู (ประเสริฐ เล่มนุ้ย, สัมภาษณ์, 2562)

ในที่สุดแล้ว *เมืองสิด (ขุนแก้ว) แหะเว* จึงเป็นสะพานเชื่อมให้อัตลักษณ์ของชาวซัด-กงหระได้ไปปรากฏต่อการรับรู้และยอมรับของชุมชนอื่นๆ รอบทะเลสาบสงขลา กระแสตอบรับของชุมชนภายนอกนั้นเห็นได้จากจำนวนครั้งการพิมพ์ที่รวมแล้วประมาณ 8 ครั้ง ยอดพิมพ์ครั้งละ 2,000-3,000 เล่ม โดยเฉพาะการพิมพ์ในช่วงทศวรรษ 2510 ที่นายก่อเดช เส้นหมาน คนรุ่นใหม่ในยุคนั้นได้เข้ามาเป็นผู้รับผิดชอบประสานงานการพิมพ์และการขายในรูปแบบของ “สำนักพิมพ์” ซึ่งเป็นข้อต่อใหม่ในอุตสาหกรรมการพิมพ์ซึ่งเกิดขึ้นเด่นชัดมากขึ้นในช่วงทศวรรษ 2500-2510 เป็นต้นมา ปรากฏการณ์เหล่านี้แสดงให้เห็นถึงการที่ชุมชนซัดได้ออกไปสัมพันธ์กับกระแสความทันสมัยที่เข้ามากับทุนนิยม โดยใช้ประโยชน์จากระบบวัฒนธรรมในฐานะเป็นสะพาน หรือเป็นทัพหน้าที่ทำให้ชุมชนอื่นๆ รู้จักชุมชนก่อนแล้ว

กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ หนังสือ-พิมพ์ ทำให้เรื่องราวและองค์ความรู้เกี่ยวกับชุมชนซัด-กงหระแพร่กระจายออกไปสู่สังคมวงกว้างได้ง่ายขึ้น ในยุคที่การเดินทางคมนาคมยังคงไม่หลากหลายและมีข้อจำกัด การเดินทางของหนังสือวรรณกรรมจึงไม่เพียงแต่เป็นสิ่งที่สร้างสรรค์เพื่อความบันเทิงเท่านั้น แต่ยังเป็นการนำพาความรู้ไปสู่ความรู้ของวงกว้างอีกด้วย *เมืองสิด (ขุนแก้ว) แหะเว* ในอีกนัยหนึ่งจึงเป็นเหมือนสื่อมวลชนที่ทำหน้าที่ป่าวประกาศและให้ความรู้เกี่ยวกับอัตลักษณ์ของชุมชนซัด-กงหระแก่ชาวชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา

3.4 บทสรุปประจำยุค

การสร้างสรรค์ “แหะเว-เมืองสิด” พบว่า “แหะเว-เมืองสิด” ในห้วงยุคนี้ ประพันธ์ขึ้นเป็นลายลักษณ์อักษรจากเรื่องเล่าโดยกวีในท้องถิ่น ยกกระบัตรเรื่องเล่ามุขปาฐะให้กลายเป็นวรรณกรรมที่สามารถอ้างอิงได้ “แหะเว-เมืองสิด” แต่งเป็นครั้งแรกในรูปแบบกลอน 6 ในช่วงกลางทศวรรษ 2490 และถูกปรับเปลี่ยนอีกครั้งเป็นกลอน 8 ในปี พ.ศ.2496 ทำให้หนังสือ

แพร่กระจายออกไปสู่คนทั้งในและนอกชุมชนกว้างขวางขึ้น มีการใช้วรรณกรรมเป็นร้อยกรองเพื่อสวดขับเพื่อความบันเทิง ชาวบ้านมีตัวบทวรรณกรรมเพื่อการสวดขับในกิจกรรมบันเทิงและยามว่างเพิ่มขึ้น โดยเป็นตัวบทวรรณกรรมของชุมชนเอง ทำให้ความนิยมใช้ “เหาะเว-เมืองลิด” เพิ่มขึ้นแพร่หลาย “เหาะเว-เมืองลิด” ยกระดับจากเรื่องเล่าเป็นตัวบทเพื่อความบันเทิงก่อนนอน และหลังการเก็บเกี่ยว โดยผู้รู้หนังสือเป็นผู้สวดขับในที่ประชุมชน หรืออ่านในครัวเรือนท่ามกลางคนฟังที่เป็นสมาชิกในครัวเรือน)

ความเปลี่ยนแปลงของยุคที่สองทำให้ เมืองลิด (ขุนแก้ว) เหาะเว ยกระดับจากการเป็นเรื่องเล่ามุขปาฐะมาเป็นวรรณกรรมลายลักษณ์ที่ถูกประพันธ์ขึ้นและตีพิมพ์จำหน่ายแจกหลายครั้ง โดยสำนักพิมพ์ในพัทลุง และในกรุงเทพมหานคร ความเปลี่ยนแปลงนี้สอดคล้องกับบริบทของชุมชนที่เกิดสถาบันการศึกษาสมัยใหม่ เกิดความรู้เกี่ยวกับโลกและสังคมที่กว้างขึ้น คนอ่านหนังสือออก เขียนหนังสือได้มีมากขึ้น และเห็นอิทธิพลของวรรณคดีไทยที่ผ่านมาพร้อมระบบการศึกษา ความเปลี่ยนแปลงทำให้บทบาทและคุณค่าของวรรณกรรมมีมากขึ้น กล่าวคือ นอกจากสร้างคตินิยมแบบผสมผสานแล้ว ยังมีบทบาทและคุณค่าด้านวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ของท้องถิ่นอีกด้วย

การสืบทอดและการแพร่กระจายความบันเทิง ในยุคนี้ จากวัฒนธรรมความบันเทิงแบบพื้นบ้านแต่เดิม ซึ่งมีอยู่เพียง 2 ประเภทหลัก และการสวดหนังสือวรรณคดี กลางยุคนี้ “เมืองลิด (ขุนแก้ว) เหาะเว” ได้เข้ามาเป็นความบันเทิงอีกชนิดหนึ่ง เพื่อการเสพอ่านของคนในชุมชน (และนอกชุมชน)

จากตำนานเรื่องเมืองลิด-เหาะเว ที่กล่าวมาทำให้เห็นว่าวรรณกรรมนี้ได้เข้ามามีอิทธิพลต่อคนในหมู่บ้านชะรัด และสะท้อนให้เห็นถึงพิธีกรรม ความเชื่อในเรื่องของไสยศาสตร์ ทั้งนี้ เป็นสิ่งที่ตกทอดหรือหลงเหลือมาสู่ชาวบ้านในพื้นที่ของอำเภอกงหรา ในหมู่บ้านชะรัด จากคำบอกกล่าวของชาวบ้าน พบว่าสิ่งที่ถูกถ่ายทอดหรือสืบทอดมายังชาวบ้านในหมู่บ้านชะรัดในช่วงยุคนี้ที่เห็นชัดเจนที่สุด คือ พิธีกรรมด้านไสยศาสตร์ ในด้านการจัดยามหรือการดูฤกษ์ ว่าเวลาจะออกไปไหนมาไหนหรือจะไปสถานที่ใกล้ๆ ก็จะจับยามดูฤกษ์ก่อนว่าในการเดินทางครั้งนี้จะปลอดภัยหรือมีโชคดีหรือมีภัยอะไรที่จะมาถึงตัวบ้าง สิ่งนี้สะท้อนมาจากตอนที่เมืองลิด ได้จับยาม

ดูฤกษ์ก่อนที่จะไปจับตัวแหะเว อีกประการหนึ่งคือการเลี้ยงพราย กุมาร สิ่งนี้ยังคงเหลืออยู่ในหมู่บ้านถึงแม้ว่าชาวบ้านส่วนใหญ่จะนับถือศาสนาอิสลาม แต่ก็ยังมีชาวบ้านที่นับถืออิสลามบางที่ยังคงนับถือและบูชาสิ่งที่มองไม่เห็น มีการตั้งของเซ่นไหว้ เมื่อถึงเดือนที่ต้องเซ่นไหว้สิ่งนี้ การกระทำนี้ก็สะท้อนมาจากวรรณกรรมท้องถิ่นเรื่อง เมืองลิด (ขุนแก้ว) แหะเว ที่ตกทอดมายังชาวบ้านสมัยต่อมา ถึงแม้ว่าในช่วงปลายทศวรรษ 2520 ศาสนาอิสลามในตำบลชะรัดจะมีความเข้มแข็งมากแล้วก็ตามหากเทียบกับเมื่อก่อน แต่ก็ยังมีชาวบ้านที่ยังคงบูชา พราย กุมารหรือของที่มองไม่เห็นอื่นๆ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ชาวบ้านได้รับหรือเรียนรู้มาจากวรรณกรรมท้องถิ่นเรื่อง เมืองลิด (ขุนแก้ว) แหะเว

3.4. ยุคที่สาม ทศวรรษ 2530-ปัจจุบัน

ดังได้กล่าวแล้วว่า การยกระดับตำบลลงหราชั้นเป็นกิ่งอำเภอเมื่อ พ.ศ.2518 และเป็นอำเภอเต็มตัวเมื่อ 1 กรกฎาคม พ.ศ.2524 นั้น ปฏิเสธไม่ได้ว่าเป็นผลมาจากความเคลื่อนไหวของรัฐบาลในการปฏิบัติการปราบปรามกองทัพลดแอกประชาชนแห่งประเทศไทย ของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยนั่นเอง ดังข้อมูลราชการระบุว่า ราชการได้พิจารณาแล้วเห็นว่าท้องที่ 3 ตำบล คือตำบลคลองเฉลิม ตำบลลงหราช และตำบลชะรัด เป็นท้องที่ห่างไกลจากตัวอำเภอ และเป็นพื้นที่สีแดง ง่ายต่อการแทรกซึมของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ฝ่ายปกครองของกระทรวงมหาดไทยจึงเห็นว่า เพื่อเป็นการลดปัญหาดังกล่าว ประกอบกับสภาพภูมิประเทศอันเป็นเทือกเขา และมีแหล่งท่องเที่ยวมากมายเหมาะสมกับการขยายความเจริญได้ในอนาคต ทางราชการได้ยกฐานะของ 3 ตำบลดังกล่าวเป็น กิ่งอำเภอลงหราช ตามประกาศกระทรวงมหาดไทย เมื่อวันที่ 9 กันยายน 2518 โดยตัวอำเภอตั้งอยู่หมู่ที่ 1 ตำบลคลองทรายขาว ได้แยกออกจากตำบลลงหราช ส่วนอำเภอลงหราชได้ยกฐานะเป็น อำเภอลงหราช เมื่อวันที่ 1 กรกฎาคม 2524

ในช่วงการก่อสร้างที่ว่าการใหม่ ๆ มีความคาดหมายว่าจะใช้พื้นที่บริเวณโรงเรียนควนกล้วยหรือที่ตั้งของโรงเรียนศึกษารวมวิทยา ในเขตตำบลชะรัดปัจจุบัน แต่ติดปัญหาเนื้อที่น้อย แต่ไกลจากพื้นที่ปฏิบัติการ อาจจะไม่สะดวกในการขยายพื้นที่เพื่อปราบปรามคอมมิวนิสต์ จึงได้เปลี่ยนไปเลือกที่ดินที่คลองวะหลังซึ่งเป็นที่ตั้งของตัวอำเภอปัจจุบันแทน (อับ เศษขาว, สัมภาษณ์, 2562)

การกลายเป็นอำเภอในเชิงเขาได้กลายเป็นพัฒนาการอีกขั้นที่สำคัญของชุมชนชะรัด-งหรา โดยผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์ไปพร้อมๆ กับการพิจารณาวรรณกรรม *เมืองลิด (ขุนแก้ว) แหมะเว* ไปด้วย

3.4.1 บริบทของชุมชนกับความสำคัญของวรรณกรรมเรื่อง *เมืองลิด (ขุนแก้ว) แหมะเว* ช่วงทศวรรษ 2530-ปัจจุบัน

ทศวรรษ 2530 เป็นอีกห้วงเวลาหนึ่งให้เห็นผลของการพัฒนาในช่วงทศวรรษ 2520 ได้เด่นชัดขึ้น โดยเฉพาะผลจากหน่วยงานราชการใหม่ๆ ประเภทที่เข้ามาเปลี่ยนแปลงชุมชนทางด้านสาธารณสุข การศึกษา และการคมนาคม

ในห้วงเวลานี้การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานประเภทถนน ไฟฟ้า ได้เข้าถึงชุมชนเล็กชุมชนน้อยอย่างทั่วถึงมากขึ้น จากเดิมในทศวรรษ 2500-2520 ที่มุงยกระดับถนนสายหลักและชุมชนระดับศูนย์กลางของพื้นที่ ในชุมชนชะรัด ถนนเลียบคลองชลประทานซึ่งพัฒนาเรื่อยมาตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2510 พร้อมๆ กับการขุดคลองชลประทาน ก็ได้รับการปรับปรุงเป็นถนนดินแดงมั่นคงขึ้นเมื่อราว พ.ศ.2530 ก่อนจะลาดยางเมื่อราวปี พ.ศ.2556 ถนนสายนี้กลายเป็นถนนสายหลักที่เชื่อมโยงคนในชุมชนที่อยู่ห่างไกลออกไปจากศูนย์กลางตำบลชะรัด

ชาวบ้านเล่าว่า เส้นทางนี้ในช่วงทศวรรษ 2510 เป็นทางเดินเท้า เป็นทางเดินที่เป็นร่อง จะเรียกว่า ทางควายเดินหรือทางพลี มีลักษณะเป็นคู เป็นทางสาธารณะ ซึ่งเกิดจากการที่สัตว์ (วัว, ควาย) ลากไม้ ลากซุง จึงเกิดเป็นร่องทางเดินที่เอาไว้ให้คนเดิน ทางเดินนี้หากเป็นในช่วงฤดูฝนก็ต้องเดินฝ่าน้ำไป และในเวลาต่อมาทางสายนี้ก็ได้รับการพัฒนาเป็นถนน โดยเริ่มต้นจากการเป็นถนนดินแดง มีรถสองแถวที่ให้บริการวันละเที่ยวเดียว ซึ่งถนนที่มีใช้อยู่ในปัจจุบันก็ได้รับอิทธิพลมาจากทางพลีดังกล่าว

ส่วนในเรื่องของการเข้ามาของไฟฟ้านั้น ครั้งแรกเมื่อประมาณปี พ.ศ.2526-2527 และโทรทัศน์เครื่องแรกที่มีในหมู่บ้านคือที่บ้านควนท่อน-ต้นประคู้ คือบ้านของผู้มีฐานะ เจ้าของประกอบกิจการรถสองแถวให้บริการเป็นของตัวเองและมีฐานะร่ำรวย เป็นโทรทัศน์ขาวดำที่ใช้แบตเตอรี่ ในช่วงทศวรรษ 2520 ช่วงปลายๆ เริ่มมีโทรทัศน์ประจำบ้านหลายครัวเรือนมากขึ้น แต่ละชุมชนมักจะมียู่ในบ้านของคนมีฐานะ หรือข้าราชการชุมชนละ 1-2 เครื่อง เล็กๆ จะรวมตัวกัน

ไปคูโทรศัพท์ที่บ้านผู้มีฐานะ บางบ้านอาจมีการเก็บเงินผู้ไปชมด้วย เพราะในสมัยนั้นโทรศัพท์มีราคาแพงมาก ราคาประมาณ 8-9 พันบาท

ราวปี พ.ศ.2528 ก็ได้มีการนำรถมอเตอร์ไซค์มาใช้ในหมู่บ้าน โดยในขณะนั้นราคาจะอยู่ที่ประมาณ 2,500 บาท เป็นยี่ห้อ ฮอนด้า C70 ซึ่งมีลักษณะเป็นโครงเหล็กทั้งคัน (ก้อหัด บุนนิต, สัมภาษณ์, 2562)

ระยะเวลาเดียวกัน สถานีอนามัยก็ลงมาสู่ชุมชน โดยในขณะนั้นสร้างขึ้นเมื่อปลายทศวรรษ 2510 แต่ในละแวกตำบลคู่-ควนทอนขณะนั้นยังไม่มี มีอยู่ใกล้ที่สุดคือที่บ้านหัวหรั่ง ซึ่งอยู่ห่างประมาณ 3 กิโลเมตรจากบ้านต้นประดู่-ควนทอน ในส่วนของโรงเรียนนั้น ในตำบลนี้ก็จะมีการเรียนอยู่ที่บ้านวังปริง หมู่ที่ 2 และโรงเรียนบ้านต้นประดู่ หมู่ที่ 3 ส่วนหมู่ที่ 1 นั้นไม่มีโรงเรียน และจะใช้เวลาเดินทางประมาณ 5 กิโลเมตรกว่าๆ โดยในระหว่างทางนั้นจะมีสะพานข้ามคลองไป

ในเรื่องของการพัฒนาตั้งแต่สมัยก่อนจนถึงตอนนี้ พูดถึงเรื่องถนนเป็นอันดับแรก ในสมัยก่อนถนนยังไม่มี จะมีแค่ทางเล็ก ๆ ที่เรียกว่าทางฟรี ยังไม่มีการใช้รถในยุคสมัยนั้น การก่อตั้งหมู่บ้านรายรอบชะรัดเกิดขึ้นจากการขยายตัวของชุมชนชะรัดหมู่ที่ 1 และชุมชนต้นประดู่ ซึ่งเป็นชุมชนโบราณ ดังเช่น หมู่บ้านควนทอนที่ขยายตัวไปจากชุมชนบ้านต้นประดู่บางส่วน ปัจจุบันมีอยู่ประมาณ 20 ครัวเรือน โดยมีผู้บุกเบิกเข้ามาก่อตั้งก็คือ นายดัด สันหลี่ เป็นต้น ตระกูลที่มีความเกี่ยวข้องกับตระกูลเสมหะ และบุญมี ซึ่งตระกูลบุญมีนั้น ก็เป็นหนึ่งในผู้ร่วมก่อตั้งหมู่บ้านเช่นเดียวกัน คนในชุมชนส่วนใหญ่ก็จะเป็นเครือญาติกัน มีส่วนน้อยที่จะเป็นคนนอกเข้ามา

หลังจากที่มีการพัฒนาถนนชาวบ้าน เริ่มมีการสร้างบ้านเพิ่มขึ้นมีการปรับปรุงบ้านมากขึ้น แล้วก็เริ่มมีไฟฟ้าเข้ามาในปี พ.ศ. 2530 การศึกษาในต่อนั้นก็ศึกษาที่โรงเรียนต้นประดู่ ตั้งอยู่ที่หมู่ 4 ตำบลชะรัด ซึ่งแต่เดิมก่อนหน้านั้นการเรียนจะเรียนที่มัสยิดบ้านต้นประดู่ จากนั้นก็ได้ย้ายไปตั้งที่โรงเรียนบ้านต้นประดู่ โดยมีการศึกษาสูงสุดในต่อนั้นก็คือระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 การเรียนที่โรงเรียนบ้านต้นประดู่เป็นเรียนสายสามัญล้วน ส่วนการเรียนศาสนานั้นจะศึกษาอีกที่หนึ่ง เด็กในสมัยนั้นเมื่อจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 แล้วส่วนใหญ่จะเรียนสายศาสนาต่อในสถานศึกษาศาสนาหรือที่เรียกว่าปอเนาะมีส่วนน้อยที่ออกไปศึกษาสายสามัญต่อประมาณ 3 เปอร์เซนต์

สมัยก่อนจะไม่ค่อยมีการสนับสนุนให้ลูกออกไปเรียนข้างนอก หนึ่งเหตุผลที่ได้มีคนออกไปข้างนอกนั้น เพราะความอยากเรียนของตัวเองเท่านั้น ส่วนเหตุผลที่ผู้ใหญ่ไม่แนะนำหรือไม่สนับสนุนให้ลูกหลานออกไปเรียนข้างนอกนั้น เพราะว่าขาดการสื่อสารการรับรู้ที่กว้างขวางคิดว่าสิ่งที่เป็นอย่างนั้นมันคืออยู่แล้วถูกต้อง แล้วอีกเหตุผลหนึ่งที่พ่อแม่จะไม่ให้ลูกสาวออกไปข้างนอก ก็เพราะว่าความเป็นห่วงที่มีให้มากกว่าลูกชาย หวังว่าจะเอาตัวเองรอดไหม แต่ในสมัยปัจจุบันก็ได้มีการสนับสนุนให้ลูกหลานได้เรียนมากขึ้น เพราะเหตุผลที่ว่าคนที่ไม่มีการศึกษาจะไม่มีการทำงาน และเนื่องด้วยระบบเศรษฐกิจในปัจจุบันที่มีอาชีพหลากหลายมากขึ้น การศึกษาจึงมีบทบาทสำคัญที่จะทำอาชีพทำเงินให้แก่ครอบครัว ลูกหลานของคนในหมู่บ้านปัจจุบัน ส่วนใหญ่ออกไปทำงานอยู่ต่างจังหวัด และรับราชการทำงานนอกบ้านเพิ่มขึ้น เนื่องด้วยระบบเศรษฐกิจที่ต้องการแรงงานในหลากหลายอาชีพมากขึ้น ไม่ได้หยุดอยู่แค่ชาวนาชาวสวนเหมือนอย่างหมู่บ้านเคยคิดมาในสมัยก่อน

อาชีพของคนสมัยก่อนก็ยังยึดติดอยู่กับการทำนาทำสวน ทำสวนในที่นี้หมายถึงสวนยางพารา จะมีส่วนน้อยที่จะออกไปทำงานข้างนอก ปัจจุบันก็จะมีคนที่ออกไปทำงานข้างนอกมากขึ้น

ชุมชนนี้สมัยก่อนเป็นชุมชนชาวมุสลิมล้วน 100% แต่ กลับมีประเพณีความเชื่อหรือวิถีปฏิบัติที่รับเอามาจากศาสนาพราหมณ์ ซึ่งต่อมาได้มีคนออกไปศึกษาหาความรู้ข้างนอกมากขึ้นได้ศึกษาเกี่ยวกับศาสนาอิสลามจริงๆมากขึ้นก็ได้กลับมาเอาความรู้ที่นั่นมาเผยแพร่แก่คนในชุมชน การถือปฏิบัติและความเชื่อก็ค่อยๆปรับเปลี่ยนไปตามสิ่งที่ได้เรียนรู้มาในช่วงปีประมาณ พ.ศ.2530 ผู้หญิงมุสลิมจากเดิมที่ไม่เคยสวมใส่ฮิญาบ ก็เริ่มมีการใส่ฮิญาบ เพราะสมัยก่อนนั้น ชาวบ้านจะไม่รู้ว่าสวมใส่ฮิญาบมีความสำคัญต่อหญิงมุสลิมอย่างไร ชาวบ้านในสมัยก่อนจะมีความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหมือนอย่างศาสนาพราหมณ์ แต่เมื่อได้เรียนรู้เกี่ยวกับศาสนาของตัวเอง เริ่มมีการปรับเปลี่ยนจนปัจจุบันแทบจะไม่มีมีความเชื่อเหล่านั้นเลย หรือไม่มีเลยก็ว่าได้ ยุคนั้นถือได้ว่าเป็นยุคมีการรับรู้ข่าวสารต่าง ๆ นั้นรับรู้ผ่านการบอกต่อ ๆ กันมา สิ่งที่ศาสนาห้ามกิน เช่น การกินหมูสมัยก่อนนั้นยังมีการกิน แต่เมื่อมีการเรียนรู้เริ่มปฏิบัติตามหลักของศาสนา

ในเรื่องของเศรษฐกิจในชุมชนมีสินค้าหลักก็คือ ข้าว ในอดีตจะเป็นการปลูก เพื่อบริโภคก่อนแล้วจึงขาย การแลกเปลี่ยนของชาวบ้านในชุมชนไม่ได้เป็นแบบสินค้าแลกเปลี่ยนค้าครั้งต่อครั้ง เช่น การเอาข้าวไปแลกกับมะพร้าว แต่เป็นการแลกเปลี่ยนกันในบางโอกาสที่ตัวเองมี เช่น วันนี้

ตัวเองมีกล้วย 1 หวี แบ่งให้เพื่อนข้างบ้านได้กินด้วยในตอนนั้น ในเวลาต่อมาข้างบ้านมีมะพร้าวเขา ก็จะเอามะพร้าวมาให้แก่เราเป็นการ แลกเปลี่ยน หรือเป็นการเกื้อกูลกันในโอกาสที่ตัวเองมี จนในปัจจุบันระบบเศรษฐกิจต่าง ๆ ได้เปลี่ยนไปสิ่งของทุกสิ่งทุกอย่างล้วนเป็นของมีค่า ถูกกำหนดราคา ด้วยเงินตราการแลกเปลี่ยนเช่นนั้น จึงหมดไปทุกสิ่งทุกอย่างจะเป็นการซื้อขายทั้งหมด แม้แต่ ตะไคร้ต้นเดียวก็ต้องซื้อมะนาวลูกเดียวก็ต้องซื้อ

ในชุมชนชาวบ้านจะเป็นเจ้าของสวนยางประมาณ 70 เปอร์เซ็นต์ส่วนอีก 30% ก็จะเป็น ลูกจ้างในการไปกรีดยางของคนอื่น

เรื่องของผู้นำชุมชนนั้นสมัยก่อนจะไม่มีเรื่องเงินมาเกี่ยวข้อง คนที่เป็นผู้นำชุมชนจริง ๆ จะเป็นคนที่ต้องการทำงานเพื่อชาวบ้านจริง ๆ ไม่มีผลประโยชน์อื่นใดมาเกี่ยวข้อง แต่ในปัจจุบันพอมี เรื่องเงินมาเกี่ยวข้องผู้นำชุมชนจะไม่ใช้คนที่ต้องการทำงานจริง ๆ เหมือนอย่างสมัยก่อน แต่เป็นคน ที่หวังผลประโยชน์เรื่องเงินเสียมากกว่า

สิ่งที่เปลี่ยนไปอีกอย่างคือ การสร้างบ้านคนในสมัยก่อนสร้างบ้านหลังใหญ่โต เพราะว่า เมื่อก่อนนั้น เป็นครอบครัวใหญ่ลูกทุกคนพ่อแม่ปู่ย่าตายายจะอยู่ร่วมกัน และการที่ญาติต่างถิ่น ดินแดนจะเดินทางมาหาผู้กันจะใช้เวลาเดินทางหลายวัน ดังนั้นทุกคนที่เดินทางมาเยี่ยมหรือมาหา กันจะต้องค้างคืนที่บ้านของเรา การสร้างบ้านใหญ่โตก็เพื่อรับแขกด้วยส่วนหนึ่ง แต่ปัจจุบันนั้นการ เป็นอยู่ของคนในครอบครัวก็จะมีการแยกครอบครัว เมื่อตนเองสร้างครอบครัวมีลูกมีสามีจะแยกไป อยู่อีกที่หนึ่งส่วนการเดินทางก็สะดวกสบายกว่าสมัยก่อนมากเมื่อก่อนเดินทาง 2-3 วันกว่าจะถึงแต่ ปัจจุบันอยู่ไกลแค่ไหนก็มาเข้าเย็นกลับได้

การทำงานในสมัยก่อนจะมีความลำบากมากกว่าสมัยปัจจุบัน เช่น การไถนา มาก่อนก็ต้อง ใช้วัวใช้ควาย ซึ่งยากลำบากมากกว่าสมัยนี้เยอะ สมัยนี้มีการใช้เครื่องจักรเข้ามาทุนแรงเข้ามาช่วย อำนาจความสะดวกมากขึ้น การทำงานการส่งงานปัจจุบันก็สะดวก เช่น เราจะส่งงานรายงานให้ หัวหน้าก็ส่งผ่านไลน์ผ่านโทรศัพท์มือถือได้อย่างรวดเร็ว

เรื่องของชีวิตความเป็นอยู่ของคนสมัยก่อน ชาวบ้านก็จะอายุยืนมากกว่าสมัยปัจจุบัน เพราะ ในสมัยปัจจุบันการทำนาข้าว หรือการทำเกษตรต่าง ๆ ได้มีการใช้สารเคมี การใช้สารเร่งกระดุน เพื่อให้ได้ผลผลิต มากขึ้น ดังนั้นแล้วการที่ชาวบ้านได้รับบริโภคผลผลิตที่มีสารเคมีมากขึ้นก็ทำให้ ชาวบ้านอายุยืนน้อยกว่าคนในสมัยอดีต

ปัจจัยที่ทำให้พิธีกรรมหรือความเชื่อของคนในชุมชนห่างหาย สูญหายหรือว่าถูกตัดทิ้งไป เกิดจากปัจจัย 2 ปัจจัย ปัจจัยแรกคือ ผู้คนในชุมชนเริ่มออกไปศึกษาโรงเรียนปอเนาะกันมากขึ้น ปัจจัยที่ 2 คือเชลยศึกที่โดนชาวญี่ปุ่นจับมาทำถนนเอเชียจนเกิดการผสมผสานกับคนที่ท้องถิ่นดั้งเดิม คือ ถนนสายพัทลุงในปัจจุบันหลังจากที่เกิดเหตุการณ์ ระเบิดที่อิโรชิม่าในประเทศญี่ปุ่น ทหารเหล่านั้นก็ทยอยกันกลับไปและทิ้งเชลยศึกไว้ที่นี่ หลังจากนั้นเชลยศึกเหล่านี้เลยเข้ามาตั้งถิ่นฐาน และเข้ามาแต่งงานกับคนในพื้นที่ เชลยศึกนี้มีคนจำพวกชาว อินโดนีเซีย มาเลเซีย เชลยศึกเหล่านี้ก็มีคนที่นับถือศาสนาอิสลามแล้วก็นับถือศาสนาอื่น ๆ ศาสนาอิสลามของคนเหล่านี้มีความเข้มแข็ง จะไม่มีการนับถือหรือศรัทธาต่อสิ่งอื่นร่วมกับพระเจ้าของเขา ทำให้ชาวบ้านมีศาสนาที่แข็งแรงขึ้น และทำให้ชาวบ้านรู้ว่าสิ่งใดที่ควรทำ สิ่งใดไม่ควรทำ สิ่งใดควรที่จะทำที่จะรักษาไว้ สิ่งไหนควรที่จะตัดทิ้ง ทำให้ชาวบ้านบางส่วนทิ้งพิธีกรรมและความเชื่อ เช่น ความความเชื่อในเรื่องของไสยศาสตร์ แต่ก็ยังมีชาวบ้านอีกส่วนหนึ่งที่ยังไม่ทิ้งพิธีกรรมหรือความเชื่อเหล่านี้ เนื่องจากพวกเขาเชื่อว่าถ้าหากทิ้งพิธีกรรมหรือความเชื่อเหล่านี้จะทำให้สิ่งเหล่านั้นย้อนกลับมาทำร้ายพวกเขาได้

จากการเข้ามาของศาสนาอิสลามทำให้วรรณกรรมท้องถิ่นเรื่องเมืองสิด หมะเว เคยเป็นเรื่องเล่าก่อนนอน แต่ในปัจจุบันไม่มีการเล่าก่อนนอนและไม่ได้รับความแพร่หลายเช่นในอดีต เพราะผู้คนเริ่มเข้าใจศาสนามากขึ้น และได้เรียนรู้ว่าวรรณกรรมเรื่องเมืองสิด หมะเว เป็นเรื่องที่ผิดหลักศาสนาเนื่องจากมีเรื่องของเวทมนต์ ไสยศาสตร์เข้ามาเกี่ยวข้อง

ปัจจุบัน ในชุมชนชะรัด-กงหรา มีทั้งผู้คนที่นับถือศาสนาอิสลามและศาสนาพุทธ ซึ่ง 2 ศาสนานี้ ในตำบลชะรัด สื่อให้เห็นและเป็นตัวอย่างที่ดี ในการอยู่ร่วมกันแบบพหุวัฒนธรรม มีการออกแบบชีวิตและเรียนรู้ให้เกียติกันทั้ง 2 ศาสนานี้ เมื่อมีพิธีกรรมต่างๆของศาสนาหนึ่ง เช่น เมื่อมีการเผาพของศาสนาพุทธ ในส่วนของด้านการรับรองอาหารให้แขกนั้น จะมีแบ่งครัวสำหรับผู้ก็นับถือศาสนาพุทธและอิสลามแยกกัน เพื่อให้ชาวมุสลิมหรือผู้ทีนับถือศาสนาอิสลามนั้น สามารถทานอาหารได้ โดยจากพิธีกรรมดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงความเป็นพี่น้องกัน เพราะผู้คนในตำบลชะรัดต่างมีความเชื่อยึดเหนี่ยวจิตใจว่า เราอยู่ในท้องถิ่นเดียวกัน เปรียบเสมือนครอบครัวเดียวกัน มีความสัมพันธ์เป็นระบบเครือญาติ เมื่อมีปัญหาที่ช่วยเหลือกัน เคยทำนา ทำสวนขางพาราด้วยกัน ก็อยู่สนิทกันเหมือนเป็นพี่น้องกัน ดังนั้นเมื่อมีพิธีกรรมหรือประเพณีของศาสนาใดก็ตาม ก็สามารถเข้าร่วมได้เช่นกัน ซึ่งผู้คนในท้องถิ่นจะกำหนดเงื่อนไขให้สามารถอยู่ร่วมกันได้

กล่าวโดยสรุป จะเห็นได้ว่า ปัจจุบันทุกมิติของชุมชนจะพัฒนาอย่างเท่าเทียมกับชุมชนอื่น อย่างเช่นเส้นทางคมนาคม ทุกตรอกซอยสะดวกสบายเข้าถึงทุกกลุ่มบ้าน มีเส้นทางให้เลือกใช้ เพื่อให้ง่ายและสะดวกรวดเร็วขึ้น ตอบสนองอาชีพของชาวบ้านที่หลากหลายขึ้น โดยเฉพาะส่วน หนึ่งชาวบ้านรุ่นใหม่ ๆ ก็ออกไปทำงานนอกบ้านและนอกชุมชนมากขึ้น

ขณะเดียวกัน หน่วยงานรัฐระดับท้องถิ่นใหม่ๆ ที่เกิดขึ้น ก็ทำให้หมู่บ้านนี้จะมีสมาชิกเข้า มาทำงานในพื้นที่เหมือนกัน ซึ่งถือได้ว่าเป็นการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ของชาวบ้านอย่างหนึ่ง ชาวบ้านมีเทคโนโลยีเข้าถึงมากยิ่งขึ้น เช่น มีไฟฟ้าใช้ เป็นต้น ด้วยเหตุที่เทคโนโลยีเข้ามา ทำให้ บ้านเรือนของคนในสมัยก่อนกับปัจจุบันต่างกันค่อนข้างมาก เพราะจะมีใช้แบบนวัตกรรมที่ใหม่ ๆ เพื่อความสวยงามและความมั่นคงของบ้านเรือน

ในเรื่องของการศึกษา ปัจจุบันจะมีแตกต่างจากอดีต เพราะปัจจุบันสมาชิกทุกคนใน หมู่บ้านจะเรียนหนังสือกันทุกคน จะเห็นได้ว่าปัจจุบันนี้ ทุกคนหันมาใช้ความสำคัญกับการศึกษา มากยิ่งขึ้นด้วยการส่งลูกหลานไปเรียนหนังสือนอกชุมชน และส่งเสริมให้เรียนระดับสูงที่สุดเท่าที่ จะเรียนได้ เพื่อที่จะได้พัฒนาตนเองและประกอบอาชีพดี ๆ เงินเดือนสูง โดยคำนิยมการรับราชการ ยังคงมีสูงอยู่

ด้านอาชีพ ชาวบ้านมีอาชีพที่หลากหลายมากยิ่งขึ้นในการเลือกที่จะทำงาน มีทั้งออกไป ทำงานนอกพื้นที่ นี่ก็เป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านมีอาชีพที่หลากหลาย เพราะบางคนออกไป ทำงานข้างนอกแล้วกลับมาพัฒนาชุมชน โดยการนำประสบการณ์ของตนเองมาด้วยเผยแพร่ด้วย และด้วยกาลเวลาที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ทำให้ทัศนคติของคนปัจจุบันเปลี่ยนไปมาก ปัจจุบันคนรุ่น ใหม่ส่วนใหญ่แล้วทุกคนจะมีความรู้ทางด้านวิชาการมากกว่าประสบการณ์จากอาชีพของบรรพบุรุษที่ สืบทอดกันมา เช่น เรื่องการทำนา ปัจจุบันเด็กส่วนใหญ่จะทำนาไม่เป็นเหมือนกับเด็กในสมัยก่อน และอีกสาเหตุหนึ่งเนื่องจากปัจจุบันงานค่อนข้างที่จะหายากบางที่จะต้องมีสมาชิกในครอบครัว จะต้องออกไปทำงานข้างนอกเพื่อหาเงินมาเลี้ยงดูครอบครัวเนื่องด้วยในพื้นที่ไม่มีงานทำ ทำให้เงิน หายากมากยิ่งขึ้น เงินจึงมีค่าเป็นอย่างมาก สิ่งของทุกอย่างก็แพงขึ้นเรื่อย ๆ ทำให้ความสัมพันธ์ของ ชุมชนลดลงเพราะปัจจุบันทุกอย่างจะมีค่าและดีเป็นราคากันหมด เช่น สมัยก่อนทำนาเพื่อจะเก็บไว้ กินและแจกจ่ายกับเพื่อนบ้าน แต่ปัจจุบันจะทำนาเพื่อเก็บไว้กินและเพื่อไว้ขาย จะเห็นได้ว่าวิถีคิดทั้ง

สองสมัยนี้ค่อนข้างที่จะแตกต่างกันมากและด้วยเหตุนี้ส่วนหนึ่งจึงอาจจะส่งผลให้ปัจจุบันมีการทะเลาะมากกว่ากับคนสมัยก่อน เพราะปัจจุบันทุกคนต่างก็มีความคิดเป็นของตนเองค่อนข้างสูง

ส่วนในเรื่องของประเพณีความเชื่อ ปัจจุบันจะมีความหลากหลายมากยิ่งขึ้น เช่น ชุมชนนี้จะนับถือศาสนาอิสลาม ซึ่งความรู้ความเข้าใจในสมัยก่อน คือห้ามกินหมู แต่ปัจจุบันเนื่องจากคนหันมาสนใจในการศึกษามากยิ่งขึ้น ทำให้ได้ความรู้ใหม่ ๆ อยู่ตลอดเวลา จึงทำให้คนที่อยู่ในชุมชนได้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับศาสนามากยิ่งขึ้น เช่น เรื่องอาหารการกิน การแต่งกาย การใส่ผ้าอัญมณความเชื่อ รวมถึงหลักการปฏิบัติ เป็นต้น

3.4.2 วัฒนธรรมความบันเทิงและการใช้ประโยชน์วรรณกรรมของชุมชนในช่วงทศวรรษ 2530-ปัจจุบัน

ประเภทของความบันเทิงต่างๆ และโอกาสในการเสพและการแสดง การเสพและการสร้างความบันเทิง ผ่านการติดต่อสื่อสาร และการคมนาคม ถนนได้รับการพัฒนาให้สะดวกสบายขึ้นทุกสาย ทั้งสายใหญ่และรอง และตรอกซอย การเข้ามาของเครื่องรับโทรทัศน์ วิทยุ และภาพยนตร์ เป็นไปอย่างกว้างขวาง

การสืบทอดและการแพร่กระจายความบันเทิง ในอีกด้านหนึ่งวัฒนธรรมความบันเทิงพื้นบ้านแบบดั้งเดิมก็ยังคงได้รับความนิยม ทั้งหนังตะลุง มโนราห์ เพลงบอก ความบันเทิงในโรงเรียน เช่น การละเล่น การแสดงต่างๆ การรับแนวทางการแสดงจากภูมิภาคอื่นๆ ผ่านระบบการศึกษา สิ่งเหล่านี้ทำให้ความรับรู้เรื่องความบันเทิงของคนในชุมชนกว้างขวางขึ้น “วัฒนธรรมหนังสือ” ได้รับการหล่อเลี้ยงผ่านระบบการศึกษาสมัยใหม่ การอ่านออกเขียนได้ยังเป็นอุดมการณ์หลักของยุค อย่างไรก็ดี ในสถานการณ์นี้ ช่วงต้นยุค ทำให้ “แหมะเว-เมืองลิด” หายไปจากความสนใจของคนรุ่นใหม่ จนกระทั่งทศวรรษ 2540 จึงเริ่มเกิดการศึกษาเรียนรู้กันใหม่อีกครั้งหนึ่ง

3.4.3 เมืองลิด (ขุนแก้ว) แหมะเว กับการโยกย้ายถิ่นของท้องถิ่น

ความเปลี่ยนแปลงของชุมชนชะรัด-กงหราในยุคที่ 3 ทำให้พรหมแดนทางความเชื่อของคนต่างศาสนามีความเด่นชัดมากขึ้น ร่องรอยของอิสลามานุวัต (Islamization) ซึ่งเข้ามาแพร่หลายอยู่ในจังหวัดชายแดนภาคใต้เมื่อทศวรรษ 2530 ได้แพร่เข้ามาสู่ชะรัดและกงหราด้วยในช่วงทศวรรษ

ดังกล่าว รูปธรรมที่เด่นชัดก็คือการแต่งกายของผู้หญิงมุสลิมที่มีความมิดชิดและเคร่งครัดตามแบบของมุสลิมชายแดนใต้ มีการสวมใส่ผ้าคลุม (ฮิญาบ) กันเป็นส่วนใหญ่ วิถีแบบมุสลิมได้รับการฟื้นฟูขึ้นมาปฏิบัติเคร่งครัดมากขึ้น

แน่นอนว่าการที่มุสลิมเคร่งครัดต่อวิถีของตนมากขึ้น เส้นแบ่งระหว่างมุสลิมกับพุทธศาสนิกชนก็ย่อมที่จะชัดเจนขึ้นด้วย ชุมชนรายล้อมกองหยาและชะรีดทั้งที่เป็นชุมชนใหม่และเก่าเป็นชุมชนไทยพุทธที่มีเรื่องเล่าของตนเองเช่นกัน ความเคร่งครัดในวิถีความเป็นมุสลิมจึงส่งผลกระทบต่อสำนึกและความสัมพันธ์ระหว่างกันด้วย แม้จะไม่ได้มีความตึงเครียดเหมือนกับอารมณ์ในจังหวัดชายแดนภาคใต้ แต่ก็ทำให้บรรยากาศของการกลมกลืนหรือการผสมผสานทางวัฒนธรรมในลักษณะที่ชุมชนคุ้นเคยดังที่เห็นในวรรณกรรม *เมืองสิด (ขุนแก้ว) แหะแหว* เริ่มเจือจางลงไป และถูกตั้งคำถามหรือปฏิเสธกิจกรรมบางอย่างจากคนบางส่วนมากขึ้น

อย่างไรก็ดี ในหมู่ชาวชุมชนรุ่นเก่าๆ วิถีชีวิตแบบใหม่เป็นผลมาจากการที่มุสลิมในชุมชนได้ออกไปสัมผัสกับความรู้เกี่ยวกับอิสลามภายนอกมากขึ้น แต่ก็เชื่อว่าจะทำให้ความสัมพันธ์กับชาวพุทธแปรเปลี่ยนไป ขณะเดียวกัน วิถีเก่าๆ ที่มีลักษณะผสมผสานบางประการก็ยังคงได้รับการปฏิบัติอย่างต่อเนื่องอยู่ในชุมชนด้วย โดยเฉพาะประเพณีไหว้กูโบร์ทวดมะโหม ซึ่งถือว่าเป็นวิญญานบรรพบุรุษของคนในชุมชน เพียงแต่ได้ปรับเปลี่ยนลักษณะและรายละเอียดไปบ้าง

แต่เดิมมีการบูชากูโบร์ทวดมะโหมว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีการบนบานศาลกล่าว คนในชุมชนตำบลชะรีดมีความเชื่อเกี่ยวกับการตั้งอาหารให้กับทวดโหมหรือญาติพี่น้องที่เสียชีวิตไปแล้ว แต่เมื่อมีความรู้ในเรื่องศาสนา ที่เป็นมาจากการเผยแพร่ของโต๊ะยี่หมัด ทำให้ทราบว่า การกระทำดังกล่าวเป็นสิ่งที่ไม่ตรงกับหลักการ จึงได้ปรับเปลี่ยนการกระทำเหล่านั้น ปัจจุบัน ยังคงมีการทำบุญกูโบร์ทุกๆ 15 ค่ำเดือน 2 โดยวันและเวลาดังกล่าวเป็นการตกลงร่วมกันของคนในชุมชน มีการรวมตัวรับประทานอาหารร่วมกันที่มัสยิด อ่านกุรอาน ลูกหลานหรือญาติพี่น้องก็จะกลับมารวมตัวกัน อีกทั้งลูกหลานของทวดบาราโหมที่ไม่ได้นับถือศาสนาอิสลามก็จะมาทำพิธีกรรมทางศาสนาที่ตนนับถือ เช่น ศาสนาพุทธ ศาสนาพราหมณ์ ทำพร้อมกันในวันและเวลาดังกล่าว และในทุกๆ เดือนก็จะมีการทำความสะอาดกูโบร์และจะมีการจัดสถานที่ จัดพื้นที่ให้เหมาะสม เช่น ถ้ามีการเซ่นไหว้ ก็ให้วางของเซ่นไหว้ไว้เฉพาะหน้ากูโบร์เท่านั้น โดยเฉพาะกลุ่มคนไทยพุทธและคน

ไทยเชื้อสายจีน ที่มาไหว้และร่วมพิธีไหว้ทวดมะโหมด้วยทุกปี โดยเฉพาะทางกลุ่มสายตระกูล ณ พัทลุง ซึ่งชาวชุมชนชะรัดไม่ได้กีดกันการจัดพิธีกรรมของพี่น้องที่ต่างศาสนาแต่อย่างใด

สำนึกเรื่องการไม่กีดกันชนศาสนิกอื่นในการบูชาทวดมะโหมดังกล่าวเห็นได้จากการที่ชุมชนชะรัดได้สร้างศาลาหลุมฝังศพทวดมะโหมเอาไว้ด้านนอกติดกับแนวถนน เพื่อให้สะดวกแก่การที่คนพุทธ หรือคนเชื้อสายจีนมาเคารพบูชาตามความเชื่อของศาสนาตน จะได้ไม่ต้องเข้าไปในบริเวณกุโบร์ ซึ่งเป็นข้อห้ามของมุสลิม ชาวบ้านผู้หนึ่งเล่าและแสดงความเห็นว่า

ในวันที่ 19 เมษายน 2562 จะมีการทำพิธีหรือทำบุญกุโบร์ครั้งใหญ่ทุกปี จะมีการแกงวัว แกงแพะ เรียกญาติๆ ให้กลับมาเข้าร่วม ซึ่งชาวบ้านทุกคนก็ให้ความร่วมมืออย่างดี โดยในหมู่บ้านชะรัดส่วนใหญ่แล้วจะเป็นครอบครัวชาวมุสลิมมากถึง 99 % มีไทยพุทธเพียง 1% เท่านั้น ในวันที่มีการทำบุญกุโบร์ชาวไทยพุทธก็จะมีการนำอาหารมาเช่นไหว้แต่ไม่ถูกให้เข้าไปในพื้นที่กุโบร์ เขาก็เข้าใจดีว่ามันเป็นข้อห้ามสำหรับชาวศาสนาอิสลาม ซึ่งการที่ชาวไทยพุทธนำอาหารมาเช่นไหว้ก็เป็นที่น่าสนใจสำหรับชาวมุสลิมด้วย มองว่ามันเป็นสิทธิของใครของมัน เพียงแต่ทุกคนนั้นต้องเคารพสิทธิซึ่งกันและกันก็จะสามารถอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขได้ (ละ ยะชะรัด, สัมภาษณ์, 2562)

ร่องรอยของความกลมกลืนและผสมผสานระหว่างมุสลิม และคนต่างศาสนาในชุมชนชะรัด-กงหาดังกล่าวนี้อย่างเห็นได้จากความเชื่อและประเพณีเกี่ยวกับหลุมฝังศพหลวงเพ็ชรชะรัดน์ ตัวละครคนสำคัญในวรรณกรรมอีกด้วย โดยทุกๆ แรม 2 ค่ำ เดือน 5 วันเพ็ญ เป็นวันทำบุญกุโบร์ ซึ่งจะมีการอ่านยาซีนที่ตรงกับวันดอกประดู่บาน เพราะมีความเชื่อว่ามันเป็นเรื่องน่าอัศจรรย์ ทำให้คนในชุมชนเกิดความศรัทธาและเชื่อว่ากุโบร์แห่งนี้มีความศักดิ์สิทธิ์

ชาวบ้านต้นประดู่เล่าว่าในสมัยก่อนที่ความรู้ทางด้านศาสนายังไม่ลึกซึ้งมากนัก ชาวบ้านบางส่วนเลียนแบบวิถีชาวพุทธและชาวจีน ที่เอาอาหารหรือสิ่งของมาเช่นไหว้และเฉลิมฉลองกันในวันดังกล่าว ซึ่งในกุโบร์หาดละไม (นุ้ย) จะมีต้นประดู่ขนาดใหญ่ ที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะสถานที่ โดยในสมัยก่อนมีการนำผ้า 7 สีมาผูกที่ต้นประดู่ เพราะเชื่อว่าต้นประดู่ตนเองก็มีความศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่คู่กุโบร์มาช้านาน

ความเชื่อที่ผสมผสานดังกล่าวเห็นได้จากเรื่องเล่าถึงชะตากรรมของเด็กวัยรุ่น 3 คนที่มีพฤติกรรมหมั่นสังคายน์สิทธิ์ที่ปกป้องพื้นที่นี้อยู่ เรื่องเล่าว่า ต้นประดู่ขนาดใหญ่ที่หลุมฝังศพนั้นเป็นที่ฝังรายล้อมไปด้วยที่ดินอันเป็นกรรมสิทธิ์ของชาวบ้าน ตามคติแล้ว พื้นที่ลักษณะนี้ชาวไทยพุทธจะเรียกว่า “ที่ผี” ซึ่งมีวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ปกป้องคุ้มครองอยู่ กรณีหลุมฝังศพทวดละไม และตาหลวง เพ็ชรก็คล้ายคลึงกัน เล่ากันว่าผีตุ๊กแกที่เป็นเจ้าที่เฝ้าต้นประดู่อยู่ ในสมัยนั้นตุ๊กแกเป็นสัตว์ที่สร้างรายได้ตัวเป็นแสน ทำให้มีวัยรุ่นในหมู่บ้านต้องการจับตุ๊กแกที่อยู่ที่ดินประดู่ไปขาย จึงมีการวางแผนหลอกล่อให้ตุ๊กแกออกมาโดยการนำไฟไปเผาต้นประดู่ แต่รอสักพักก็ไม่เห็นวีแววของตุ๊กแกดังกล่าว วัยรุ่นทั้ง 3 คนจึงเดินคอตกลับบ้าน แต่หลังจากนั้นเพียง 3 วัน 2 ใน 3 คนนั้นก็มึนอันเป็นไปถึงขั้นเสียชีวิต ส่วนอีกหนึ่งคนที่เหลือก็เสียชีวิตอีกไม่หายจนถึงทุกวันนี้ เหตุการณ์ดังกล่าวจึงยังเพิ่มความศรัทธาให้แก่คนในหมู่บ้าน (อับ เศษขาว, สัมภาษณ์, 2562)

ประเพณีเหล่านี้ แสดงให้เห็นถึงสถานะต่างๆ การผสมผสาน หรือสภาวะกลืนไม่เข้าคายไม่ออกของการผสมผสานกับวัฒนธรรมที่แตกต่างของมุสลิมได้อย่างน่าสนใจ กระแสอิสลามานุวัตรมีอิทธิพลทำให้มุสลิมจำเป็นต้องแสดงอัตลักษณ์ของความเป็นมุสลิมผ่านวัตรปฏิบัติ วิถีชีวิต และโลกทัศน์ในการอธิบายสิ่งต่างๆ แต่ในอีกด้านหนึ่งชาวมุสลิมในชะรีดและกงหราคียังคงผูกพันอยู่กับประวัติศาสตร์ของการผสมผสานอยู่นั่นเอง ซึ่งสิ่งนี้อาจจะปฏิบัติหรือยึดถืออย่างชัดเจนไม่ได้อีกในสถานการณ์ทุกวันนี้ แต่ประเพณีต่างๆ ดังที่ได้เห็นมา ก็เป็นดังสัญญาณหรือสิ่งยืนยันที่แสดงให้เห็นว่าชาวชะรีด-กงหรานั้นยังคงโหยหาอดีต (nostalgia) ของชุมชนที่มีลักษณะไม่ตึงเครียดหรือเคร่งครัด หรือบรรยากาศของการผสมผสานทางวัฒนธรรมอยู่ การโหยหาอดีตเช่นนี้ไม่ได้หมายถึงว่าโหยหาเพื่อที่จะกลับไปเป็นเช่นนั้นโดยสิ้นเชิง แต่เป็นสภาวะทางจิตวิทยาสังคมที่มีร่องรอยของการเชิดชูชื่นชมอดีตซึ่งความทรงจำได้คัดสรรแล้วให้เหลือแต่อดีตที่น่าพิสมัย

หลักฐานของการโหยหาอดีตประการหนึ่งที่น่าในใจก็คือ การเกิดขึ้นของ *เมืองสิค (ขุนแก้ว) แหะเว* สำนักใหม่เขียนโดยนายสมคิด นวลเปียน โดยวรรณกรรมสำนวนนี้เขียนขึ้นจากความชื่นชมในวรรณกรรมสำนวนเก่า ต้องการที่จะปรับปรนให้เนื้อหาของเรื่องราวความสัมพันธ์ระหว่างแหะเวกับเมืองสิคนั้นเรียกอารมณ์ร่วมของคนในยุคปัจจุบันได้มากขึ้น ขณะเดียวกัน ก็เป็นการย้อนบรรยากาศการเล่านิทานชุมชนเหมือนที่เคยเกิดขึ้นในอดีตด้วย (สมคิด นวลเปียน, สัมภาษณ์, 2563)

เมืองลิด (ขุนแก้ว) แหะเว สำนักนี้จึงเห็นได้ว่าผู้แต่งพยายามยืนยันถึงความงดงามของการผสมผสานและกลมกลืนทางวัฒนธรรมระหว่างชนต่างศาสนา ซึ่งเคยเป็นบรรยากาศหรือหัวใจสำคัญของวรรณกรรม เมืองลิด (ขุนแก้ว) แหะเว สำนักเก่า ขณะเดียวกัน ก็พยายามดึงเนื้อหาและบรรยากาศที่สื่อให้เห็นว่าเป็นท้องเรื่องและตัวละครมุสลิมให้เด่นชัดขึ้นด้วย

กล่าวเฉพาะการโหยหาอดีตในแง่ของการฉายซ้ำภาพของความกลมกลืนและการผสมผสานทางวัฒนธรรมความเชื่อนั้น เราจะเห็นได้ใน 2 ประการคือ ความรู้เกี่ยวกับพุทธศาสนาที่ตัวละครมุสลิมรับรู้และกล่าวอ้างถึง หรือสื่อให้เห็นวิถีปฏิบัติ อีกประการหนึ่งคือ ความรู้และความเชื่อเกี่ยวกับไสยศาสตร์ อันประกอบด้วย 5 ลักษณะด้วยกัน คือ ความเชื่อเรื่องฤกษ์ยาม ความเชื่อเรื่องการบนบานศาลกล่าว ความเชื่อเรื่องเคราะห์กรรมและการสะเดาะเคราะห์ ความเชื่อเรื่องเวทมนต์ และความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ

ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาปรากฏให้เห็นอยู่หลายตอนอย่างเช่น ในตอนที่เมืองลิดพาแหะเวเข้าไปพักในถ้ำ แล้วมีความรู้สึกว่าในถ้ำแห่งนั้นต้องมีสัมภเวสีผีเร่ร่อน เมืองลิดได้ทอ้งบทพระมาลัย ซึ่งเป็นบทที่ช่วยไถ่บาปกรรมให้ผีที่ตกทุกข์ได้ยากได้พ้นทุกข์ เมื่อเมืองลิดทอ้งจบก็ปรากฏว่าสิ่งเหล่านั้นได้หายไปหมดสิ้น เมืองลิดกับแหะเวก็นอนพักในถ้ำนั้นได้อย่างปลอดภัย ดังปรากฏในคำประพันธ์ต่อไปนี้

เมืองลิดบนพระมาลัยช่วยไถ่บาป	ร้ายโศลกสันติภาพลอบผีป่า
สวดบาลีชี้ธรรมพระสัมมา	ภวานาตามสูตรปลอบภูตพราย
พอยกเมตตาธรรมมาสำแดง	กลืนรุนแรงสาบสาบก็จางหาย
ภาพที่เห็นเปลี่ยนปรับแล้ววับวาย	เสียงที่ยืนก็กลายเป็นเงียบงัน

(สะมะแอ วงศ์สะอาด และจิ เส็มหมาน, 2503, น.121)

กลอนข้างต้น แสดงให้เห็นถึงการที่ก้าวถึงคุณลักษณะของเมืองลิดว่ามีความรู้ทางพุทธศาสนาในระดับหนึ่ง พระมาลัยเป็นวรรณกรรมศาสนาสำคัญซึ่งสะท้อนหลักธรรมในพุทธศาสนา การกวีเขียนให้เมืองลิดนึกถึงพระธรรมในพระมาลัยเพื่อขับไล่ผี จึงเป็นการใช้ความรู้ไปในทางที่ถูกต้อง อันเป็นสิ่งที่พึงปรารถนาในพุทธศาสนา

อย่างไรก็ดี ในอีกมุมหนึ่ง กวีก็ยังคงให้ความสำคัญกับความเชื่อด้านไสยศาสตร์ด้วย เนื่องจากเห็นว่าแม้จะขัดแย้งในเชิงหลักการกับพระพุทธศาสนา หรือศาสนาอิสลาม แต่ไสยศาสตร์เป็นน้ำเนื้อแห่งวิถีชีวิตของชุมชนแถบนี้ ความเชื่อไสยศาสตร์ในวรรณกรรมนี้จึงเป็นดัชนีชี้ให้เห็นถึงลักษณะการผสมผสานและกลมกลืนที่เมืองลิดทำได้อย่างแนบเนียนกว่าความรู้และความเชื่อทางพระพุทธศาสนา (สมคิด นวลเปียน, สัมภาษณ์, 2563) โดยความเชื่อและพฤติกรรมนี้ของเมืองลิดปรากฏอยู่มากในวรรณกรรมสำนวนเก่า ถูกลำมาเสนอซ้ำอีกครั้งเพื่อฉายภาพอดีตของชะรัด-กงหรา ที่ความเชื่อในวิถีชีวิตประจำวันของผู้คนไม่มีพรมแดนศาสนาที่ชัดเจนนัก ดังจะเห็นได้ถึงพฤติกรรมของตัวละครในเรื่องทั้งปรากฏในรูปแบบของการนับถือภูตผีสิ่งเร้นลับ มีพฤติกรรมการสักการบูชา เช่นสังเวช บนพื้นฐานที่ตัวละครเชื่อว่าอำนาจเร้นลับเหล่านี้มีอำนาจในการกำหนดชีวิตและผลลัพธ์แห่งการกระทำ ไสยศาสตร์จึงปรากฏทั้งในฐานะรูปธรรม เช่น ส่วนหนึ่งของพิธีกรรมหรือประเพณี และนามธรรมที่ควบคุมความเชื่อ การประเมินค่า และการตัดสินใจของตัวละคร ไม่ว่าจะเป็นการปลุกเสกของขลัง การลงอักขระต่างๆ การดูฤกษ์ยาม เป็นต้น

จะว่าไปแล้ว ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์นั้น เป็นพื้นฐานความเชื่อที่สัมพันธ์กับธรรมชาติมนุษย์ ในสังคมไทย ญัฐริมา ไซยสิทธิ (2546, น. 1-2) เห็นว่าไสยศาสตร์เป็นความเชื่อเรื่องอำนาจที่มองไม่เห็นแต่มีอยู่จริงและสามารถกำหนดชีวิตและชะตากรรมของมนุษย์ทุกคนไว้ได้ ดังนั้นจึงไม่แปลกที่คนไทยจะยอมรับพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์เข้ามาซึ่งเห็นได้ชัดเจนในสมัยอยุธยาเมื่อราชสำนักไทยมีพราหมณ์จากเขมรเข้ามาประกอบพิธีกรรมและมีบทบาทสำคัญในรัฐไทยมากขึ้น แต่ในเวลาต่อมาศาสนาพุทธนิกายหินยานก็ได้เข้ามาเป็นศาสนาประจำชาติของคนไทยซึ่งมีรากฐานมาจากศาสนาพราหมณ์ จึงทำให้ผู้เชื่อว่าไสยศาสตร์หรือไสยเวทย์ก็เป็นส่วนหนึ่งในพุทธศาสนา

ในสังคมภาคใต้ ในช่วงรัชกาลที่ 5-6 ก็พบวรรณกรรมคำราชาภาษามหาจำนวนมา หลายสำนักวัดขึ้นชื่อเรื่องไสยศาสตร์ พระภิกษุจำนวนมากเรียนภาษาขอม จากพระไตรปิฎกและได้อ่านคัมภีร์ไบเบิลที่เป็นภาษาขอม ซึ่งเชื่อกันว่ามีความเจริญทางด้านพระพุทธศาสนาทำให้มีแนวคิดที่ภาษาขอมเป็นสัญลักษณ์ของความศักดิ์สิทธิ์ขลัง จึงทำให้เวลาที่พระจะทำเครื่องรางของขลังหรือปลุกเสกผ้ายันต์ก็ต้องลงอักขระและเขียนเป็นตัวขอม รวมไปถึงบทสวดมนต์สวดมนต์และคาถาอาคมต่างๆ ชาวชะรัดเล่าว่า ในอดีตความเชื่อไสยศาสตร์ก็มีอยู่ในชุมชนชะรัดกงหรามาก

เหมือนกัน โดยเฉพาะผู้ชายที่ต้องมีความรู้เรื่องนี้เพื่อที่จะได้ปกป้องตัวเองและครอบครัวของ
ภยันตรายที่มองไม่เห็น โดยชาวบ้านรู้ว่าสิ่งนี้เป็นส่วนหนึ่งของศาสนาฮินดูหรือพราหมณ์หรือ
ศาสนาผีแบบพื้นบ้าน แต่วิถีชีวิตและสิ่งแวดล้อมในยุคนั้นผู้ชายก็จำเป็นต้องเรียนรู้ (เจด ยาชะรัด,
สัมภาษณ์, 2563)

ในวรรณกรรมยืนยันในสิ่งที่ชาวบ้านได้กล่าวข้างต้น ดังจะพบว่าตัวละครเพศชาย ไม่ว่าจะเป็น
เป็น เมืองลิด ขุนราม ตาหลวงเพชร และขุนแก้ว ก็ล้วนเป็นผู้ที่มีความรู้ทางไสยศาสตร์ โดยเฉพาะ
ความรู้เรื่องฤกษ์ยามของเมืองลิดจะถูกนำเสนอในหลายฉาก เนื่องจากเมืองลิดอยู่ระหว่างการ
เดินทาง และต้องตัดสินใจกระทำการหลายๆ อย่างที่มีผลต่อชีวิตในอนาคตของตน ฤกษ์ยามที่
เหมาะสมจึงกลายเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นต้องใช้ ดังตอนหนึ่งว่า

นั่งดูยามสามตาตามฟ้าดิน	บอกยุพินคลาเคลื่อนเข้าเรือนหลวง
ถ้าจะคิดติดตามไปตามทวง	จะเข้าห้วงคับขันอันตราย
นายเมืองลิดร้อนใจเหมือนไฟลน	เกิดเป็นคนกลัวผิคืออย่าคิดหมาย
เรือนหลวงแลตลอดถึงวอดวาย	นายก็นายทำด้วยเนื้อจะเหลือใคร

(สละมเ แว วงศ์สะอาด และจิ เส็มหมาน, 2503, น.121)

กลอนข้างต้นเล่าถึงเมืองลิดในถ้ำ ตื่นขึ้นมาแล้วนางแหะเวหนีหายไป จึงจับยามสามตา รู้
ได้ว่านางหนีไปพึ่งบารมีตาหลวงเพชรเสียแล้ว จึงเกิดความโมโหร้อนใจ แม้ฤกษ์ยามที่ดูจะได้ความ
ว่า “จะเข้าห้วงคับขันอันตราย” แต่อารามร้อนใจก็ทำให้เขาฝ่ายฝันฤกษ์ยาม

เมื่อเทียบกับวรรณกรรมสำนวนเก่า จะพบว่าสมคิดเปลี่ยนเพียงฉาก และอนุภาคว่าด้วยการ
รู้เหตุล่วงหน้า กล่าวคือ เดิมฉากนี้จะอยู่ที่ศาลาตาหลวงพัน ส่วนการดูฤกษ์ยามสำนวนเดิมนั้นบอก
ว่า รับรู้เพียงกว้างๆ ว่า “ไปบูรพาว่าอยู่ใกล้ผู้ใหญ่” เท่านั้น การที่รับรู้ว่าจะแหะเวอยู่บ้านหลวงเพชร
ก็ต่อเมื่อได้เดินป่าไปตามหาจากชาวบ้านชื่อ “นายหวัง (ที่กำลั้ง) นั่งเหลาหาวย”

ความเชื่อเรื่องฤกษ์ยามและการบนบานนั้น ดังได้กล่าวแล้วว่า แม้มีลักษณะไสยศาสตร์ แต่
ก็สัมพันธ์กับความเชื่อของพราหมณ์ฮินดูด้วย เพราะความเชื่อนี้มีพื้นฐานว่าจะมีผู้มีอำนาจที่มองไม่
เห็น เช่น เทพเจ้า สิ่งศักดิ์สิทธิ์ คอยให้พร และช่วยเหลือเมื่อมนุษย์เคารพ ศรัทธา บูชา สวดอ้อนวอน

เทพเจ้า ดังนั้นความเชื่อเรื่องฤกษ์ยามจึงเป็นข้อบ่งบอกว่าสิริมงคล ศรี หรือสิริ ตามคำบาลีสันสกฤต อันเกี่ยวข้องความเชื่อพรมหมณฺ์อื่นความีเทพเจ้าอำนวยการแก่มนุษย์ที่ศรัทธาพระเจ้านั่นเอง ในวรรณกรรมสำนวนใหม่ก็ยังคงอนุภาคการบนบานเอาไว้ด้วยอย่างจงใจ ดังตอนหนึ่งว่า

เมืองลิดเช่นบุชาด้วยผ้าแพร	มอบให้แม่ย่าห่มบรมสุข
พญาโองผู้สุวรรณคัมพันชุก	ลูกปากทุกข์แบกท้อมาขอพร
ศิโรราบกราบรูปมเหมา	กราบวิญญานางพญาแห่งสิงขร
ขอเรายู่คู่กันนิรันดร	คัสกรสกดขวางม้ามลาย

(สระมะแอ วงศ์สะอาด และจิ เส็มหมาน, 2503, น.96-97)

หรืออีกตอนหนึ่งที่กวีเสริมเพิ่มมาจากวรรณกรรมสำนวนเก่า โดยเพิ่มฉากที่หมอน้อยที่มา กับเกอกาเส็มกับลูกน้องออกตามหาเมืองลิดและแหมะเว เมื่อไปเจอก็ใช้อาคมเสกเสื่อไปจัดการเมืองลิด ด้านเมืองลิด ก็เสกควายธนูเข้าสู้

ดาหมอน้อยเสกกลเลือนมนตร์ไสย	เกิดเสื่อใหญ่งามสง่าทำท่าขยับ
ข้ามหีบชอกตรอกโตรกโลกลิกลับ	พรายบังคับรับร้อยคอยกระชิบ
อวดท่าทางสำแดงกำแหงหาญ	ชั้นพระกาฬเชิงว่าดาขยับ
แววกักขะพะทุกระยะไม่กะพริบ	พรายหักดิบถึงโคนพร้อมโจนพืด
มาตามล่าเสื่อเหลืองนายเมืองลิด	นาที่นี้ชีวิตเหมือนติดขัด
บุกดงคำอำพรางมากกลางซู้	หมายตะปบขบกัดสะบัดลาย
นายเมืองลิดชำนาญด้านมนตร์เวทย์	ลำดับเหตุฟังความตามเครือข่าย
ผีสังเกตุเหตุการณ์รายงานนาย	จึงเสกควายเลื้อยร่อนออกต้อนรับ
ร้อยเสื่อสิงห์จริงรู้สู้มิถอย	ควายธนูยืนคอยมิเคยหลับ
คู่ไค้เงาเงางามอยู่วามวับ	เป็นมันขลับขริบดำกำลังคึก
คำรณเสื่อคำรามควายเข้าท่ายท่า	ถึงเวลาทั้งสองประลองศึก
เลื้อยเช่นเขี้ยวเขาคมให้สมนึก	ให้ก้องลั่นเลื่อนสะเทือนดาว

(สระมะแอ วงศ์สะอาด และจิ เส็มหมาน, 2503, น.58-59)

ชวนฝันของความเป็นท้องถิ่นอีกด้วย ดังจากบทกลอนที่เห็นข้างต้น จะพบอารมณ์พาฝันชุกชอนอยู่ ในการบรรยายถึงจากทุ่งนาและความเชื่อเรื่องขวัญแม่โพสพ ซึ่งลักษณะเช่นนี้ไม่ปรากฏในสำนวนเก่า ทำให้เห็นได้ว่า กวีผู้แต่งสำนวนใหม่ไม่เพียงแต่ต้องการผลิตซ้ำความทรงจำเพื่อโอ้อวดดีของชุมชนเท่านั้น แต่ยังสร้าง “แบบของชุมชน” ให้มีลักษณะเป็นชุมชนที่ชวนฝันอีกด้วย

ในเรื่อง *เมืองลิด (ขุนแก้ว) แหมะเว* สำนวนใหม่ จึงเป็นการโอ้อวดดีผ่านกระบวนการสร้างความทรงจำใหม่ที่มีลักษณะชวนฝันให้แก่ชุมชนชะรัด-กงหรา ให้เป็นตัวอย่างที่ชุมชนใช้เป็นแหล่งอ้างอิงถึงการปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนต่างศาสนาในอดีต ในสถานการณ์ปัจจุบันที่ระยะห่างระหว่างชาวไทยพุทธและมุสลิมถูกนิยามให้แตกต่างกันมากยิ่งขึ้น ช่วยขับเน้นให้เห็นถึงลักษณะเฉพาะของชุมชนในอดีต ในบทบาทและคุณค่าด้านนี้ “แหมะเว-เมืองลิด” ถูกใช้เป็นเครื่องมือหรือสื่อในการเรียนรู้ด้านมรดกทางภูมิปัญญาและประวัติความเป็นมาของท้องถิ่นในอดีต

พร้อมๆ กับการเกิด *เมืองลิด (ขุนแก้ว) แหมะเว* สำนวนใหม่ ผู้วิจัยพบว่าได้มีการสำเนาหนังสือสำนวนเก่าฉบับพิมพ์โดยโรงพิมพ์อุดมกิจพาณิชย์แจกจ่ายกันในหมู่บ้าน แสดงให้เห็นว่าในหมู่บ้านเองก็โอ้อวดดี หนังสือฉบับพิมพ์เก่าและฉบับพิมพ์(สำนวน)ใหม่ กลายเป็นเครื่องมือในการรื้อฟื้นความทรงจำเกี่ยวกับชุมชนของตัวเอง บรรยายภาพของการเรียนรู้ ความบันเทิงผ่านการเล่าเรื่อง การสวดกลอน และการปรับเปลี่ยนเป็นนิทาน โดยหยิบยกเอาเรื่องบางช่วงบางตอนที่สนุก และตอบสนองผู้ฟังได้ดีมาเล่า

3.4.4 เมืองลิด (ขุนแก้ว) แหมะเว ในฐานะแหล่งอ้างอิงทางประวัติและอัตลักษณ์สายสกุล

ดังได้กล่าวแล้วว่า ชาวชุมชนชะรัด-กงหรา ล้วนเชื่อว่าวรรณกรรมเรื่อง *เมืองลิด (ขุนแก้ว) แหมะเว* มีพื้นฐานมาจากเรื่องจริง เหตุการณ์เกิดขึ้นจริงในห้วงเวลาที่ไกลโพ้นไปจากปัจจุบัน ชาวบ้านส่วนหนึ่งเชื่อว่าเกิดเหตุการณ์ขึ้นในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ราว 200 ปีเศษที่ผ่านมา ขณะที่บางส่วนเชื่อว่าเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 หรือรัชกาลที่ 6 (เหล็บ บุญมี, ก้อเดช บุญมี, สัมภาษณ์, 2563)

อย่างไรก็ดี ไม่ว่าจะเกิดขึ้นนานเพียงใด แต่ชาวบ้านยังสามารถเชื่อมโยงกับคนรุ่นปัจจุบันในชุมชนได้ โดยเฉพาะกับตัวละครซึ่งเรื่องราวเป็นชาวชุมชนงหรา คือ หมะเว และชาวชะรัด (บ้านต้นประดู่) คือหลวงเพชรชะรัตน์ และขุนรามราช ผู้ช่วย

ทางฝ่ายหมะเวนั้น ยอมรับกันว่านามสกุล “เส้นบัด” ในปัจจุบันคือเชื้อสายของหมะเว ชาวบ้านในวัง โดยมีการบอกเล่าถึงลักษณะรูปลักษณ์ของผู้หญิงในสายสกุลนี้เชื่อมโยงกับรูปลักษณ์ที่งดงามของหมะเวจนกระทั่งเมืองสิดลุ่มหลงอย่างเสียผู้เสียคน สมาชิกในสายสกุลนี้มีสถานภาพเครือญาติระหว่างสมาชิกในตระกูลปัจจุบันกับหมะเว ในฐานะบรรพบุรุษ คุณสมบัติของตัวละครหมะเวด้านรูปโฉมอันสวยงาม มีเสน่ห์ได้กลายเป็นแหล่งอ้างอิงอัตลักษณ์ของหญิงชายในสายสกุลนี้ที่สวยและหล่อเช่นเดียวกัน

อย่างไรก็ดี สายตระกูลเส้นบัดนี้ก็ไม่ได้มีการสืบค้นไล่ลำดับเครือญาติเหมือนกับสายตระกูลของตัวละครอีกตัวหนึ่งคือ หลวงเพชรชะรัตน์

โดยสายตระกูล เจริญภักดี เป็นศูนย์กลางในการสืบสาวว่า ตาหลวงเพชรชะรัตน์นั้นเป็นคนเดียวกับขุนเมือง (ทิม) อดีตหัวเมืองชะรัด ข้อสันนิษฐานนี้นำไปสู่การสืบค้นโยงใยสายตระกูล

โดยสืบสาวได้ว่าจากปี พ.ศ.2563 ย้อนขึ้นไป 6 ชั่วคน ลูกของกิมหยก 11 คน เดินทางจากเมืองชัวเถาประเทศจีนมากับเรือสินค้าขึ้นฝั่งที่สงขลา 8 คนกระจายกันไปอยู่ที่บ้านหลักป่า บ้านพิกุลทอง บ้านสังกระะ 3 คนที่จำชื่อได้คือ กิมฮวดได้เมียที่ควนขนุนสายสกุลสุขไข่ กิมฮุ่น และกิมฮ่วย กิมฮ่วยมาอยู่ที่บ้านดำนาน มีลูก 3 คน คือ นางขลิบแต่งงานกับคนลำปำสายสกุลสุวรรณลิขิต ขุนดำนานนิติกร กำนันตำบลดำนาน ต้นตระกูลกักดีวานิช และขุนเมืองหรือตาหลวงเพชรตัวละครสำคัญในวรรณกรรมเรื่องเมืองสิด-หมะเว

ขุนเมืองมาได้เมียเป็นมุสลิมชะรัด 2 คน ได้ลูกกับเมียคนแรก 8 คน ได้แก่ 1.หนูดำ 2.หนูแดง 3.บัววัน 4.หวนรี 5.หวนเยื่อ 6.หนูเอื้อน 7.หนูเปียน 8.ไม่ทราบชื่อ และมีลูกกับเมียคนที่สองคือนายเฟื่องกับนายเหวียง โดยนายเจริญ ภักดีวานิช หลานของขุนดำนานนิติกรเล่าว่า นายทัศนไธฐภบาล ผู้แต่งวรรณกรรมเรื่องเมืองสิด-หมะเว ส่วนแรกของชุมชนเป็นลูกขุนเมืองหรือไม่ก็เป็นหลานของทวดขลิบ

ข้อสันนิษฐานนี้ยืนยันได้จากความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัวซึ่งอยู่ต่างถิ่น แต่เมื่อจำเป็นต้องเดินทาง ก็ไปมาหาสู่ และพียงพากันและกัน ดังมีเรื่องเล่ายืนยันว่าสมัยก่อนกำนันเปี่ยม รักคิวนิช มักจะเดินทางมาเยี่ยมญาติที่ชะริดกินอยู่หลับนอนที่บ้านของนายทัศน์ โอรุภิบาลและนายทัศน์ ก็ไปอยู่ที่บ้านของกำนันเปี่ยม โดยญาติที่ดำนานจะรู้ว่านายทัศน์ ไม่กินหมู บุตรหลานของตาหลวงเพชร หากไปเรียนหนังสือที่เมืองพัทลุงก็จะไปพักอยู่บ้านของกำนันเปี่ยม เมื่อถึงฤดูทำนาลูกหลานของตาหลวงเพชรก็จะไปช่วยคานา เก็บข้าว

ในปัจจุบันแม้คนจีนจะตายไปหกชั่วคนแล้วแต่ความสัมพันธ์ของเครือญาติระหว่างลูกหลานของตาหลวงเพชรกับลูกหลานของขุนดำนานนิตกรยังคงลึกซึ้งใกล้ชิด เมื่อครั้งที่ตาหลวงเพชรเดินทางไปบ้านญาติที่ดำนานและเสียชีวิตลง ญาติฝั่งพุทธจากดำนานและญาติจากฝั่งมุสลิมก็ช่วยกันแบกหามศพของตาหลวงมาฝังที่กุโบร์ทวดละ ไม่นัยบ้านคันประคูใช้มือกอบดินทีละกำมือถมหลุมศพจนเป็นเนินดินที่ทุกวันแรมสองค่ำเดือนห้าดอกประดู่บานลูกหลานของตาหลวงเพชรและขุนดำนานนิตกรจะมาทำบุญหลุมฝังศพของตาหลวงเพชรตัวละครในวรรณกรรมเรื่อง *เมืองสิด (ขุนแก้ว) แหะเว* ทุกปี

ข้อมูลข้างต้นนี้ได้กลายเป็นชนวนหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านควนท่อนที่เป็นลูกหลานของนายทัศน์ โอรุภิบาล สนใจค้นคว้าประวัติของนายทัศน์อีกด้วย โดยก่อนหน้านั้น ไม่มีใครทราบว่าก่อนแหะเว (ขุนแก้ว) เมืองสิด ฉบับนายสะมะแอ วงศ์สะอาด และนายจิ เสมหมาด จะเคยมีวรรณกรรมเรื่องเดียวกันสำนวนอื่นมาก่อน กระทั่งนายเหล็บ บุญมี บุตรของนายทัศน์ซึ่งเป็นกวีที่มีชื่อเสียงของชุมชนอีกคนหนึ่งในช่วงทศวรรษ 2520 ก็เอย่อย่างขึ้น ทำให้บุตรหลานรุ่นหลัง และนักวิชาการท้องถิ่นให้ความสนใจสืบสานต่อกระทั่งพบชิ้นส่วนของผลงานกวีนิพนธ์ของนายทัศน์หลายเรื่องด้วยกัน โดยปัจจุบันการสืบสาวบรรพบุรุษสายนักประพันธ์ของนายทัศน์ทำให้ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับนายทัศน์ขึ้นมาส่วนหนึ่ง

โดยเรื่องเล่าว่าขุนเมือง แต่งงานกับคนชะริด ส่วนทวดขลิบ แต่งงานกับคนลำปำ ย่าของนายทัศน์ ไม่แน่ใจว่าเป็นลูกของขุนเมือง (ตาหลวงเพชร) หรือว่า ทวดขลิบ ดังนั้นตาหลวงเพชร ตัวละครสำคัญในเรื่อง *เมืองสิด-แหะเว* เป็นบรรพบุรุษของนายทัศน์ โอรุภิบาล

นายทัศน์เติบโตขึ้นในชุมชนต้นประดู่ ซึ่งเป็นใจกลางของอำเภอดาหลวงเพชร ตัวละครสำคัญในวรรณกรรม เมื่อประกอบกับดาหลวงเพชรเป็นบรรพบุรุษของเขา ทำให้เกิดแรงบันดาลใจที่จะเขียนเรื่องเล่าเมืองลิดเหมาะเวเป็นบทกลอนให้ได้สวดอ่านกันตามประสาคนที่เป็เจ้าบทเจ้ากลอน เรื่องเล่าถึงตำนานทวคระโหม และตำนานต้นประดู่ 3 ต้น ที่ร่วมยุคกัน ว่า ทวคระโหม จีกระทะใบบัวมาตามสายน้ำจากหัวเขาแดง จังหวัดสงขลา จิบชิมรสชาติของน้ำขึ้นมาเรื่อยจนถึงหมู่บ้านต้นประดู่ ตำบลชะรัดในปัจจุบัน ได้หยุดพักแล้วใช้กิ่งประดู่ปักลงดินเป็นก้อนเส้ารูปสามเหลี่ยมเพื่อประกอบอาหาร

ชุมชนแห่งนี้ขยายตัวไปพร้อมกับต้นประดู่ที่เติบโตใหญ่ขึ้น ทุกวันแรม 2 ค่ำ เดือน 5 หมู่บ้านริมแม่น้ำ ชะรัด ดอกประดู่ร่วงโปรยส่งกลิ่นหอมเชิญชวนลูกหลานของคนในหมู่บ้านกลับมาทำบุญกุโบร์ รวมทั้งลูกหลานของดาหลวงเพชร ตัวละครสำคัญในเรื่องเมืองลิด เหมาะเว ที่ถูกฝังอยู่ในกุโบร์บ้านต้นประดู่ด้วย ชาวบ้านนำเปลือกปุดตรงลานดอกประดู่ หวีข้าวหม้อแกงหม้อจากบ้านมานั่งล้อมวงกินกัน เด็ก ๆ เก็บดอกประดู่เย็บกับริมขอบใบประดู่ทำเป็นลำเรือลอยแม่น้ำชะรัด ทวนทางที่ทวคระโหมเคยจีกระทะใบบัวมาตั้งชุมชนแห่งนี้

เนื่องจากต้นประดู่โบราณทั้งสามต้นไม่ใช่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่น่าเกรงขาม ไม่มีทวดสิงสถิตอยู่ภายใน ไม่มีคนเอาผ้ามาผูก เอาธูปเทียนมากราบไหว้ เด็กทุกคนในหมู่บ้านจึงผูกพันกับต้นประดู่ มาวิ่งเล่น กระโดดยาง เล่นมอ เล่นเตย ได้ร่มเงาต้นประดู่ บางครั้งเด็ก ๆ ปีนขึ้นไปเล่นข้าวหุงเลี้ยงบนคาบต้นประดู่ และปีนไต่ไปตามกิ่งก้านประวัติศาสตร์ตำนานของหมู่บ้าน ในโพรงมีชันโรงทำรังให้น้ำหวานแก่คนที่จะเอาไปทำเป็นยาสมานแผลหรือผสมกับเช็ดหมูนทานเป็นยาอายุวัฒนะ

นายทัศน์ โอฐภิบาล เกิดและตายได้ร่มเงาและกลิ่นหอมดอกประดู่ของหมู่บ้านแห่งนี้ เมื่อปี พ.ศ. 2431 (131 ปีที่แล้ว) ป๊ะชื่อ นายสิน เป็นผู้มีความรู้ทางศาสนาอิสลาม ชาวบ้านเรียก “โตะใบ” แม่ชื่อ “ดวง” เป็นชาวพุทธ บ้านอยู่ลำป่า ย่าชื่อ “หนูกลิ่น” บ้านอยู่ลำป่า

เขาแต่งงานกับเมียคนแรก ชื่อ นาง “นาง” เป็นอิสลามบ้านอยู่ทอนตรน ซึ่งเป็นฉากสำคัญที่ปรากฏในท้องถิ่น เมืองลิด (ขุนแก้ว) เหมาะเว มีลูก 4 คน ได้แก่ นางเจียน นายเทศ นายหมาด และอีกคนเสียชีวิตจำชื่อไม่ได้ ช่วงที่ได้เมียคนแรก นายทัศน์ มีตำแหน่งเป็นผู้ใหญ่บ้านบ้านต้นประดู่

หลังจากที่นาง “นาง” เสียชีวิต นายทัศน์ไปเที่ยวเล่นปอ ที่บ้านท่าควาย แต่งงานและใช้ชีวิตอยู่กับนาง “ขาว” หนูทอง นับถือศาสนาพุทธ มีลูก 2 คน คือ นายหมัด และนาง “สาว” ปลายปี พ.ศ. 2493 เมื่อนางขาวตาย นายทัศน์ โอฐภิบาล เดินทางกลับไปอยู่ที่หมู่บ้านต้นประดู่อีกครั้ง

ห้วงคำ เดือนรอมฎอน ปี พ.ศ. 2514 นายทัศน์ ได้บอกกับลูกสาวว่า “คืนหัวรุ่ง หุงข้าวให้กินสักหิด” โดยปกติไม่เคยพูดแบบนี้ ย่ำรุ่งก่อนไก่ขัน นาง “สาว” ได้ตื่นมาหุงข้าวแกงเลี้ยงหับบอน นายทัศน์กินสองสามคำเสร็จ บอกว่า “จะนอนสักงีบ” ก่อนจะหลับ เดินทางกลับไปสู่ความเมตตาของอัลเลาะห์ในตักของนายหมัด โอฐภิบาล ด้วยวัย 84 ปี

นายทัศน์ โอฐภิบาล ผิวขาว รูปร่างไม่ผอม ไม่อ้วน แต่งตัวสะอาด ลำอาง หน้าตาไม่เครียด ไม่ชอบกินข้าวในครัวคนเดียว มักดักข้าวมากินข้างนอก เรียกลูกหลาน เพื่อนบ้านมานั่งกินด้วย โดยบอกว่าการกินข้าวคนเดียวรสาชาติ “ฟาดคอ”

รายละเอียดที่ลูกหลานสืบเสาะได้ สร้างตัวตนนายทัศน์ขึ้นมาได้ทั้งในด้านประวัติ กำเนิดนิสัย และบุคลิกภาพ ดังเล่าว่าเขาเป็นคนเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่ผู้อื่น หากเข้าป่าไปได้ทุเรียน ของปามา ก็แบ่งปันเพื่อนบ้านคนอื่น ขณะเดียวกันก็มีวิชาความรู้ด้านไสยศาสตร์คุ้มครองตัวอีกด้วย คือ มีคาถา “ทักเหล็ก” เวลามีการรบราฆ่าฟันด้วยมีดพรา้ ดาบ สามารถทักห้ามเหล็กได้

ด้านหน้าที่รับผิดชอบ ช่วงที่เป็นผู้ใหญ่บ้าน ก็ใช้ชาวบ้านชุดลอกเหมือง โดยวัดระยะความยาวที่แต่ละคนรับผิดชอบเป็น “ดัดจาก” ว่าต้องรับผิดชอบกันคนละกี่ดัดจาก จะवादจะค่าใครก็ไม่มีการโกรธ คนในหมู่บ้านเรียก “เต่าทัศน์” ตอนอายุมาก เย็บจากขาย จากที่เอาเย็บ ต้องป็นโองขึ้นไปตัด เป็นจากคุณภาพดี ไม่เอาจากทางล่างๆ ซึ่งไม่ได้คุณภาพ มีนิสัยชอบเล่นการพนัน ชอบเที่ยวแต่ไม่กินสุรา เด็กไม่กลัว เด็กรัก ไปนั่งหน้าร้านขายขนม จะซื้อขนมแจกเด็ก

ด้านวิถีปฏิบัติทางศาสนา ในระยะแรกก็ไม่เคร่งครัดนัก ไม่ละหมาด แต่หลังจากเมียคนที่สองตาย กลับจากบ้านท่าควายมาอยู่บ้านต้นประดู่ เริ่มละหมาด ซึ่งถือเป็นเสาหลักของศาสนาอิสลาม จนเสียชีวิต

นายทัศน์ ทำกับข้าวบ้าง แกงที่ชอบ คือ แกงส้มขอยคบอนมัน แกงขี้เหล็ก แกงสะตอ แต่แกงที่ใครได้กินแล้วติดใจ คือ แกงปลาไหล วันไหนนายทัศน์แกงปลาไหล จะเข้าครัวตั้งแต่เช้า ปิดประตูไม่ให้ใครยุ่ง วัตถุดิบทุกอย่างจะเอามาคั่ว คั่วมะพร้าว คั่วพริก คั่วหัวหอม คั่วกะเทียม คั่วพริกไทย คั่วขมิ้น คั่วหัวข่า ยกเว้นใบชะพลู ที่ไม่คั่ว กว่าจะแกงเสร็จก็ตกเย็น กลิ่นหอมทั่วทั้งบ้าน

นางจบ หิรมหนก อายุ 84 ปี หลานของนายทัศน์ โอรุภิบาล เล่าว่า นายทัศน์ เรียนหนังสือจากวัด ชอบแต่งกลอน เคยเห็นนายทัศน์ มือหนึ่งอุ้มลูก อีกมือเขียนบทกลอนบนพื้นทรายพื้นดิน เขียนแล้วลบ เขียนแล้วลบ จากคำบอกเล่าของผู้คนแถวชะรัดและบ้านท่าควาย เล่าว่า นายทัศน์เห็นอะไรก็แต่งเป็นกลอนหมด ในวงไฟ วงปอ ก็แต่งเป็นกลอน และแต่งไว้หลายเรื่อง เยอะมาก แต่ไม่ได้พิมพ์เป็นหนังสือ มีคนจำได้เป็นบางส่วนซึ่งน้อยมาก เมื่อเปรียบเทียบกับบทกลอนที่ถูกลืม

3.4.5 เมืองลิด (ขุนแก้ว) แหะเว ในฐานะ “ความรู้” และ “บ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมชุมชน”

เมืองลิด (ขุนแก้ว) แหะเว สำนักใหม่ซึ่งแต่งโดยสมคิด นวลเปียน นั้น ผู้จัดพิมพ์คือศูนย์ทะเลสาบศึกษา โดยให้นิยามงานสำนักนี้ว่า “สำนักพื้นพลังวรรณกรรมท้องถิ่น” ประมวลมณีโรจน์ อดีตครู โรงเรียนกงหราพิชากร ซึ่งเข้าไปใช้ชีวิตอยู่ที่นั่นกว่าทศวรรษในช่วงปลายทศวรรษ 2520-2530 เป็นผู้ประสานงานในการจัดพิมพ์ได้สร้างสรรค์กิจกรรมต่างๆ ขึ้นมาหลายอย่างเช่นการติดตามเส้นทางจุดคร่าแหะเว ติดตามหาหลุมฝังศพของเมืองลิด และการฟื้นฟูกิจกรรมการสวดกลอนเมืองลิด ซึ่งเคยเป็นวิถีชีวิตของชาวบ้าน

กิจกรรมเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เกี่ยวข้องกับเนื้อหา ตลอดจนประวัติความเป็นมาของวรรณกรรม และตัวละครในเรื่องทั้งสิ้น และทำให้เยาวชนในชุมชนชะรัด-กงหราจำนวนหนึ่งได้หันมาสนใจวรรณกรรมเรื่องนี้มากขึ้น เนื่องจากมีกิจกรรมต่างๆ ที่คอยกระตุ้น เช่น การจัดกิจกรรมเยี่ยม เกิดการสืบสาวเบื้องหลัง ความเป็นมา บ่งชี้สถานที่หรือฉากในวรรณกรรมเพื่อพิสูจน์ให้เห็นถึงความเป็นท้องถิ่นของวรรณกรรม กระแสนี้แสดงให้เห็นถึงการโหยหาอดีตที่ชุมชนไม่ได้โหยหาเพื่อการธำรงอนุรักษ์ แต่เป็นการโหยหาเพื่อนำอดีตมาปรับใช้และสร้างประโยชน์ให้เกิดแก่ตัวคนชุมชนในปัจจุบัน ประมวล เล่าถึงลักษณะที่ชวนประทับใจของวรรณกรรมเรื่องนี้ว่า

ผมสนใจวรรณกรรมร้อยกรองเรื่อง ขุนแก้ว หรือ เมืองสิด-แหะเว มาตั้งแต่ช่วงที่เข้าไปเป็นครูอยู่ในหุบเขาพญาไธสง เมื่อปลายทศวรรษ 2520 นอกจากจะเป็นเรื่องราวของชาวบ้านที่เขียนจากเรื่องเล่าซึ่งกล่าวกันว่ามีต้นเค้ามาจากเรื่องจริงแล้ว ยังเป็นร้อยกรองของชุมชนที่มีขนบการเขียนแปลกต่างไปจากวรรณกรรมลุ่มทะเลสาบในยุคเดียวกันโดยทั่วไป ทั้งคล้ายว่าจะมีเรื่องนอกตัวบทหลายส่วนที่ซ่อนเร้นอยู่ในความหม่นมัวของสายหมอกกลางหุบเขา ไม่ว่าจะเป็นความเป็นมาและความสัมพันธ์ของตัวละคร ความสัมพันธ์ระหว่างตัวละครกับเหล่าลูกหลานในชุมชน เรื่องเล่าซ้อนเรื่องเล่า เรื่องเล่าที่เล่าอิงให้คาบเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชุมชน ความสัมพันธ์ของเรื่องเล่ากับชุมชนเชิงเขา และชุมชนอื่นๆ ในบริเวณลุ่มทะเลสาบ ตลอดจนถึงการเมืองเรื่องอำนาจที่เล่าอิงอำนาจตัวละครมาจัดความสัมพันธ์ในชุมชน (ประมวล มณีโรจน์, 2562, น.15-16)

จะเห็นได้ว่า ความสนใจของประมวลนั้นอยู่ที่วรรณกรรมเรื่องนี้มีความสัมพันธ์กับชุมชน และเป็นเรื่องเล่าของชุมชน มีมิติที่หลากหลาย สามารถพิจารณาได้ทั้งในระดับชุมชนภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างคนกลุ่มเล็กๆ กระทั่งถึงอำนาจระดับใหญ่ขึ้นไป (เช่น อำนาจระหว่างหัวเมืองเป็นต้น) สิ่งที่ประมวลดำเนินการจึงเป็นการพยายามปลุกฟื้นวรรณกรรมขึ้นมาเพื่อพิจารณาใหม่ในบริบทของปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้ การให้การสนับสนุนเพื่อจัดพิมพ์วรรณกรรมสำนวนใหม่ที่แต่งโดยสมคิด นวลเปียน จึงเป็นสิ่งที่ตอบสนองเจตนารมณ์นี้ได้เป็นอย่างดี ทำให้วรรณกรรมซึ่งเคยมีขนบแบบอดีต กลับมามีชีวิตขึ้นใหม่ด้วยการสร้างสำนวนที่ตอบสนองปัจจุบัน

กิจกรรมของประมวลจึงเป็นความพยายามสร้างความจำทรงใหม่ให้แก่ชุมชน ซึ่งก่อนหน้านี้อาจจะเชื่อมตนเองเข้ากับอดีตไม่ได้สนิทเนื่องเพราะการเข้ามาของความรู้อิสลามแบบเคร่งครัด กิจกรรมเหล่านี้ สร้างสรรค์ขึ้นในสถานการณ์ที่ความเชื่อทางศาสนาของชาวชะรัต-กงหราเข้ามาควบคุมคติ กรอบการมองโลก และการแสดงออกบนฐานความสัมพันธ์ที่เคร่งครัดมากขึ้น สิ่งที่วรรณกรรมสำนวนใหม่สร้าง ร่วมกับกิจกรรมต่างๆ ที่ดำเนินการ โดยกลุ่มฟื้นฟูวรรณกรรมท้องถิ่นจึงมีคุณลักษณะที่โดดเด่น 2 ประการ คือ

1.การทำให้ความเชื่อและศรัทธาที่เคยปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้กลายเป็นความรู้

ประมวลคำนิพนธ์เรื่องนี้ด้วยการสร้างกิจกรรมตามรอยเมืองลิด-แหะเว เดินทางไปเยือนสถานที่ต่างๆ ที่พอจะสืบสาวราวเรื่องให้เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมได้ทำให้เขาได้องค์ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมและความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชะริด-กงหราและชุมชนปะเหลียน ซึ่งอยู่คนละฟากฝั่งเขาบรรทัดมาจำนวนหนึ่ง การลงภาคสนามและได้ถ่ายทอดบทสัมภาษณ์ที่พยายามเชื่อมโยงกับวรรณกรรม ยกสถานะให้น้ำเนื้อในวรรณกรรมกลายเป็น “ความรู้” ไม่ใช่ความเชื่อ หรือความศรัทธา ที่อาจจะถูกปฏิเสธจากกระแสอิสลามานุวัตรในชุมชนได้ง่าย ดังเช่น ตอนที่ประมวลสรุปเรื่องเส้นทางเดินเท้าระหว่างชุมชน 2 ฟากฝั่ง

ในช่วงเวลาดังกล่าว ผู้คนจากชุมชนเชิงเขาบรรทัดทางฟากตะวันตกและฟากตะวันออก จะมีทางเดินเท้าเป็นช่องทางไปมาหาสู่ระหว่างกัน ‘บ้านหาดเลา’ ทางฟากตะวันตกของภูเขาตรงกับ ‘บ้านคลองหะหลัง’ ทางฟากตะวันออก (ปัจจุบันอยู่ในพื้นที่ของหมู่ 1 ต.คลองทรายขาว อ.กงหรา จ.พัทลุง) จะใช้ช่องทางซึ่งเรียกกันในชุมชนว่า ‘ช่องนกร้า’ เป็นทางไปมาหาสู่ระหว่างกัน ชาวคลองหะหลังหลายครอบครัวที่บรรพบุรุษอพยพข้ามช่องนกร้ามาจากบ้านหาดเลา

ในกิจกรรมตามหาหลุมศพตัวละคร เมื่อกลางกุมภาพันธ์ 2562 กรรมการฟื้นฟูพลั้งวรรณกรรมท้องถิ่นเที่ยวสำรวจตลาดบ้านหาดเลา (หมู่ 3 ต.ปะเหลียน) และกุโบร์ดาหมอเหลียน (หมู่ 9 ต.ปะเหลียน) โดยเป้าหมายว่าจะเยี่ยมชมการวะหลุมศพของเมืองลิดตามที่ได้ข่าวนมา (ก่อนหน้านี้ได้เยี่ยมหลุมศพดาหลวงเพชรและหลุมศพขุนรามในกุโบร์ทวดไม่น้อยที่บ้านต้นประดู่ ต.ชะริด อ. กงหรา มาแล้ว) แต่จากการสอบถามผู้นำชุมชนและชาวตลาดหาดเลา ปรากฏว่าไม่มีใครรู้จัก อย่างน้อยเรื่องเล่าของตัวละครก็ไม่ได้อยู่ในความสนใจ ต่างกับที่มันหมุนเวียนอยู่ในลมหายใจของผู้คนในชุมชนทางฟากตะวันออกของภูเขา แต่ต้องขอบพระคุณผู้เฒ่า (เชื้อสายจีน) คนหนึ่งที่ยังจำเรื่องราวเหล่านั้นได้” (ประมวล มณีโรจน์, 2562, น.

จะเห็นได้ว่า การบรรยายเรื่องข้างต้นมีลักษณะของการตามรอยเพื่อแสวงหาความรู้และความเข้าใจ การเล่าเรื่องไปเรื่อยๆ ชักถามไป ตามรอยที่เดินทางไป ทำให้เส้นเรื่องมีลักษณะไม่

ตรงไปตรงมา ประกอบขึ้นด้วยความรู้ ความไม่รู้ ความงุนงงสงสัย คุณลักษณะเหล่านี้ทำให้การนำเสนอข้อมูลความรู้ในเรื่องไม่มีลักษณะแบบการมีคำตอบอยู่ก่อน จึงทำให้น้ำหนักของสิ่งที่ประมวลสรุปหรือค้นพบมีลักษณะเป็น “ความรู้” มากขึ้น

2.การทำให้ความเชื่อและศรัทธาที่เคยปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้เป็นวัฒนธรรม

ความพยายามเชื่อมโยงเอาประวัติศาสตร์ ความเชื่อ ตลอดจนวิถีคิด วิถีชีวิตในอดีตมาสรุปเพื่อเชื่อมโยงให้เห็นถึงความต่อเนื่องมาจนถึงยุคปัจจุบัน ทั้งการนำเสนอในรูปแบบงานเขียน กิจกรรมการอ่านหรือการฟัง กิจกรรมการพบญาติและสืบสายเครือข่ายตัวละคร สิ่งเหล่านี้จะถูกจดจำในฐานะเป็น “วัฒนธรรมเฉพาะ” ของชุมชนด้วย ดังเช่นที่ชาวบ้านจำนวนมากที่บ้านควนทอนบ้านใต้ต้นประดู่ และในงานของประมวลเองได้กล่าวอ้างถึงประเพณีการเซ่นไหว้หลุมฝังศพของตาหลวงเพชรชะรัตน์ และขุนรามราชที่บ้านควนทอนของบุตรหลานทุกสายตระกูลทุกๆ ปี กิจปฏิบัติเหล่านี้อาจเป็นสิ่งที่ผิดในทางศาสนา แต่มันก็กลายเป็นสิ่งที่ยอมรับได้ในฐานะที่เป็นวัฒนธรรม ซึ่งจะมีผู้เข้าร่วมไม่เพียงแต่ชาวมุสลิมเท่านั้น แต่ยังมีชาวไทยพุทธอีกด้วย ซึ่งลักษณะเช่นนี้ทำให้ประเพณีที่สืบทอดมาอย่างยาวนาน สามารถเป็นที่ยอมรับได้ แม้ในชุมชนที่อิทธิพลของอิสลามานุวัตรเข้ามามากขึ้นแล้วก็ตาม

อย่างไรก็ดี ทั้งการทำให้วรรณกรรมเรื่องนี้ และองค์ประกอบเชิงเนื้อหาของตัวเรื่อง กลายเป็น “ความรู้” และ “วัฒนธรรม” นี้ก็ถือเป็นรูปแบบของการสร้างความทรงจำใหม่ของชุมชน เป็นการสร้างความทรงจำที่เลือกสรรแล้วนั่นเอง

3.4.6 บทสรุปประจำยุค

การวิเคราะห์เนื้อเรื่องนี้ แสดงให้เห็นค่านิยมแบบผสมผสานระหว่างแบบพุทธและมุสลิม ความเป็นมุสลิมที่สามารถมาปรากฏร่วมกับกับไทยพุทธได้อย่างกลมกลืน มีการหิบบ่มคิดความเชื่อและวิถีปฏิบัติบางอย่างมาใช้ในวรรณกรรม ดังนั้น การสืบทอดเรื่องเล่าแบบผสมผสานจึงสะท้อนให้เห็นว่าชาวบ้านยอมรับและผสมผสานระหว่างไทยพุทธและมุสลิม โดยไม่ได้ขบเน้นความแตกต่างให้กลายเป็นประเด็นปัญหาระหว่างกัน

กระแสการพัฒนาของยุคนี้คือการพัฒนาชุมชนอย่างเร่งรัด เกิดโครงสร้างพื้นฐาน (ถนน หนทางที่สะดวกสบาย ไฟฟ้า) และสถาบันทางสังคมขึ้นมาเป็นกลไกใหม่ๆ ให้แก่ชุมชนชะรัด-งหรา ถนน ไฟฟ้า เทคโนโลยี โรงเรียน สถานีนามัย การศึกษาสมัยใหม่โน้มน้าวให้ท้องถิ่นเรียนรู้ วรรณกรรมกระแสหลัก

สภาพชุมชนมีการอพยพออกจากชุมชนของคนรุ่นใหม่ผ่านการศึกษาและการประกอบ อาชีพยังถิ่นอื่น เกิดโรงเรียนเอกชนมุสลิมสอนศาสนามากขึ้น จนปัจจุบันทั้งเขตอำเภอมีมากถึง 11 โรงเรียน ตลอดจนการขยายตัวของครอบครัวเดี่ยว สายใยชุมชนและครอบครัวมีความเปลี่ยนแปลง เกิด ปัญหาเยาวชน เช่น ปัญหายาเสพติด การทะเลาะเบาะแว้ง ปัญหาอาชญากรรม อย่างไรก็ดี ในยุคนี้ก็ เกิดองค์กร/สถาบันทางสังคมและการเมืองแบบใหม่ สร้างเครือข่ายระหว่างประชาชนในชุมชนกับ และอื่นๆ ใหม่ เช่น เครือข่ายทางสังคม/อุดมการณ์ เครือข่ายการเมืองการปกครอง เครือข่าย เศรษฐกิจ และเครือข่ายทางวัฒนธรรมของคนรุ่นใหม่ ซึ่งเครือข่ายหลังสุดนี้ค่อนข้างที่จะโดดเด่น และมีพลังมากเป็นพิเศษ

การทามาหากิน อาชีพการทาสวนยางขยายตัวในช่วงต้นยุค แต่การหาของป่าเริ่มหดหายไป เนื่องจากความเสื่อมโทรมของทรัพยากร และความเข้มงวดของการบังคับใช้กฎหมาย การซื้อขาย แลกเปลี่ยนผ่านเงินตรา การเลี้ยงสัตว์ในรูปแบบฟาร์มทั้งเพื่อการค้าขายโดยชาวบ้านเอง และ ชาวบ้านเป็นลูกจ้างบริษัทการเกษตร นอกจากนั้นยังมี การเลี้ยงผึ้ง การทำธุรกิจบริการ รีสอร์ท ร้านอาหาร การขายบริการแบบชุมชนการท่องเที่ยว เช่น โฮมสเตย์ ร้านอาหาร เป็นต้น

ความสัมพันธ์กับภายนอก ในยุคนี้ ขอบข่ายความสัมพันธ์ของชีวิตคนในชุมชนชะรัด-งหราขยายกว้างมากขึ้น ทั้งความสัมพันธ์ในลักษณะที่เป็นจริง และเสมือนจริง มีการติดต่อสื่อสารทั้ง ด้านการไปมาหาสู่ที่ง่ายดาย และใช้เวลาน้อยลง และการติดต่อสื่อสารผ่านเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เป็นความสัมพันธ์แบบเสมือนจริง ชุมชนสามารถสื่อสารถึงอัตลักษณ์ และสร้างมูลค่าให้แก่ผลผลิต จากชุมชนได้ง่ายขึ้น พร้อมๆ กับที่สินค้า และความรู้ ตลอดจนทัศนคติต่างๆ จากโลกสมัยใหม่ ภายนอกก็หลั่งไหลเข้าสู่ชุมชน พร้อมๆ กับนักท่องเที่ยว ชาวชุมชนที่เติบโตขึ้นมาในยุคก่อนหน้า มี ทั้งล้มเหลว และประสบความสำเร็จในต่างกัน ส่วนหนึ่งย้อนกลับมาก่อสร้างบ้านเรือนในชุมชน สร้างความสัมพันธ์ และเครือข่ายแบบใหม่ขึ้นในชุมชน และนอกชุมชน เช่น กลุ่มอาชีพ กลุ่ม

การเมืองและประชาสังคม กลุ่มอนุรักษ์วัฒนธรรม และกลุ่มท่องเที่ยว เป็นต้น กลุ่มเหล่านี้มีเครือข่ายกว้างไกลทั้งภายในชุมชนเอง ระหว่างชุมชน ต่างจังหวัด และระดับประเทศ

ในช่วงปลายยุคนี้ วรรณกรรม เมืองลิด (ขุนแก้ว) แหะแหว ได้ฟื้นคืนขึ้นมาอีกในฐานะเป็นภูมิปัญญา กับการสร้างและสืบทอดบทบาทและคุณค่าของชุมชน นอกจากวรรณกรรมจะถูกปรับเปลี่ยนใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับกระแสโหยหาอดีตแล้ว วรรณกรรมยังเป็นสิ่งที่ช่วยสร้างความทรงจำใหม่ให้แก่ชุมชน กิจกรรมการท่องเที่ยว การย้อนอดีต การสืบสาวเครือญาติ และการส่งเสริมการอ่านวรรณกรรม ทำให้เนื้อหาในวรรณกรรมที่เคยเรียกร้องความเชื่อและความศรัทธา เปลี่ยนรูปกลายเป็น “ความรู้” และ “วัฒนธรรม” จนชาวชุมชนสามารถนำวรรณกรรมมาตอบคำถามถึงอัตลักษณ์ตนเองในปัจจุบัน โดยเชื่อมโยงกับอดีต ผ่านการสร้างความทรงจำใหม่ได้

บทที่ 4

การสร้างเครือข่ายสายเลือดและญาติธรรมเพื่อเสริมพลังชุมชนจันนา ต.คอนทราย อ. ควนขนุน จ.พัทลุง โดยใช้ฐานวรรณกรรมเรื่อง นิราศวัดหรั่งแคบ

ชุมชนจันนาเป็นชุมชนเล็กๆ บนทางผ่านระหว่างอำเภอควนขนุน กับอำเภอศรีบรรพตในปัจจุบัน สถานะความเป็นชุมชนทางผ่าน ทำให้ประวัติศาสตร์ของชุมชนสัมพันธ์กับสถานะดังกล่าวอย่างน่าสนใจ กล่าวคือ เป็นพื้นที่ที่รองรับการขยายตัวของชุมชนทางฝั่งตะวันตกเฉียงเหนือของทะเลสาบสงขลา และชุมชนเขาควนในช่วงแรกเริ่มก่อตั้งชุมชน ต่อมาในยุคการตั้งฐานทัพของกองทัพลดแอกราชชนแห่งประเทศไทย ของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยเมื่อทศวรรษ 2510 พื้นที่นี้ก็กลายเป็นที่รองรับการอพยพหนีการต่อสู้บนภูเขาด้านตะวันตกของชาวบ้านที่กำลังอยู่ท่ามกลางภาวะกลืนไม่เข้าคายไม่ออกระหว่างด้านหนึ่งที่เป็นพรรคคอมมิวนิสต์และอีกด้านหนึ่งเป็นปฏิบัติการของรัฐ

ในบทนี้ คณะผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงชุมชนจันนา โดยการวิเคราะห์บริบททางประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กับการใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมเรื่องเด่นของชุมชน คือ นิราศวัดหรั่งแคบ ดังรายละเอียดต่อไป

4.1 บริบททั่วไปของชุมชนจันนา

บ้านจันนา เป็นหมู่บ้านตั้งอยู่ในเขตตำบลคอนทราย อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง โดยตามประวัตินั้น เล่ากันว่าคอนทรายเป็นชุมชนเก่าแก่มากตั้งแต่ พ.ศ.2460 เป็นอย่างช้า เดิมพื้นที่ส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นป่าทึบ ไม่มีราษฎรอาศัยอยู่ เป็นชุมชนเล็กๆ ที่ตั้งอยู่เป็นที่ดอน ซึ่งมีชุมชนบนที่ดอนอื่นๆ ใกล้เคียงกันอีกหลายชุมชน เช่น บ้านโลกจันนา บ้านโลกยาง บ้านโลกกอ บ้านโลกมะม่วง ฯลฯ ในวันหนึ่งขุนนางประจำจังหวัดได้ออกตรวจราชการ กำนันมียศเป็นเจ้าขุนศรีสงครามได้รายงานความเป็นมาของตำบล และชื่อต่าง ๆ ว่า โลกคืออะไร เป็นคำว่า ดอน จึงได้ชื่อใหม่ว่าคอนทราย (สว่าง มากจันทร์, สัมภาษณ์, 2562)

ส่วนชุมชนจันนา เป็นชุมชนตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของตำบลคอนทราย เดิมชื่อโลกจันนา ตอนหลังคำว่าโลกหายไปเหลือแต่จันนา เป็นชุมชนตั้งอยู่ระหว่างเขตนาและเขตทะเลของบ้าน

ทะเลน้อย บ้านควนขนุน กับเขตเขาด้านตะวันตก คือเขาปู่ เขาย่า ลักษณะภูมิประเทศ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ราบ ดินร่วนปนทราย เหมาะแก่การเพาะปลูก ลักษณะภูมิอากาศร้อนชื้น ได้รับอิทธิพลจากมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ทำให้มีฝนตกในเดือนพฤษภาคม ถึงเดือนมิถุนายนของทุกปี ส่วนอิทธิพลมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ ทำให้ฝนตกชุกในเดือนตุลาคมถึงธันวาคม

อาณาเขตของชุมชน ทิศเหนือติดต่อกับหมู่ที่ 8 ตำบลชะมวง ทิศใต้ ติดต่อกับหมู่ที่ 3 ตำบลคอนทราย ทิศตะวันออกติดต่อกับหมู่ที่ 4 และ 8 ตำบลคอนทราย และทิศตะวันตกติดต่อกับตำบลเขาย่า อำเภอศรีบรรพต

4.2 ยุคที่หนึ่ง ก่อนทศวรรษ 2510

ในหัวข้อนี้จะได้กล่าวถึงบริบทประวัติศาสตร์ของชุมชน โดยแยกเป็นยุคแรก ก่อนทศวรรษ 2510 ที่สัมพันธ์กับการใช้ประโยชน์วรรณกรรม การก่อตัว และขยายตัวของชุมชนที่สัมพันธ์กับปัจจัยต่างๆ

4.2.1 บริบทของชุมชนกับความสำคัญของวรรณกรรมเรื่องนิราศวัดหรั่งแคบ ทศวรรษ 2510

เล่าสืบต่อกันมาว่าบ้านจันนาเป็นหมู่บ้านดั้งเดิมที่มีอายุยาวนานไม่น้อยกว่า 150 ปี จากคำบอกเล่าของคนแก่คนเฒ่าเล่าว่าประวัติความเป็นมาของชุมชนไม่ชัดเจนนัก บางคนสันนิษฐานว่าคำว่า “จันนา” มาจากชาวบ้านคนแรกที่มาตั้งบ้านเรือนในที่นี้ชื่อ “จัน” มาอาชีพทำนา แต่บางคนบอกว่า มีต้นจันทน์ขนาดใหญ่ตระหง่านอยู่กลางทุ่งนาเป็นที่สะดุดตา จึงตั้งชื่อบ้านว่า “จันนา”

ในยุคเริ่มต้น บางสายเล่าว่าชุมชนจันนาเริ่มต้นจาก “จันนาบ้านใหญ่” ซึ่งเป็นพื้นที่กลุ่มบ้านกลุ่มแรกที่ตั้งขึ้น มีบ้านเรือนอยู่เพียง 3 หลัง ตั้งอยู่บริเวณใกล้กับลำคลองเล็กๆ ที่ก่อนหน้านี้เรียกกันว่า “หลาเหวน” ซึ่งหมายถึงศาลาที่พักสำหรับหน่วยลาดตระเวนของหน่วยงานราชการจากควนขนุน หรือตรวจการของหมู่บ้านที่เติบโตมาก่อน มีทางสัญจรไปมาเรียกว่า “พลี” ซึ่งเป็นทางแคบๆ สำหรับจูงวัวไปทุ่งนา ต่อมาเมื่อคนมาตั้งบ้านเรือนหนาแน่นมากขึ้น และเริ่มมีถนนหนทาง การติดต่อสื่อสารคมนาคม ในฤดูน้ำหลากก็ทางสัญจรทางเรือในคลองท่าแนะ (หลังวัดหรั่งแคบปัจจุบัน) หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า คลองใหญ่ และมีคลองสาขา คือคลองจันนา นอกจากนั้น ในยุคนี้ก็มีการสัญจรด้วยช้าง เกวียน หอน

จากการสืบค้นไม่ทราบแน่ชัดว่าผู้มาบุกเบิกที่เข้ามาอยู่อาศัยในพื้นที่บ้านจันนามีครอบครัวใดบ้าง จากการที่ไม่ได้บันทึกประวัติความเป็นมา น่าจะเป็นที่อยู่อาศัย อาชีพ สายเครือญาติ เหตุใดที่ต้องบุกเบิกพื้นที่ใหม่ ตอนมาบุกเบิกมีกี่ครอบครัว ความเป็นมาความเป็นไปไม่ได้บันทึกไว้เป็นหลักฐานจากการบอกเล่าปากสู่ปากวันเวลาผ่านไปค่อยเลือนหายหายบางคนบอกว่า 7 ครอบครัว แต่บางคนบอกว่ามากกว่านั้น

สาเหตุของการย้ายถิ่นฐานหรือบุกเบิกหาที่อยู่อาศัยที่ทำกินมี 2 ประการดังนี้

1. ต้องการมีพื้นที่ใหม่มีจำนวนหลายไร่เพียงพอต่อการทำมาหากินและแบ่งสรรปันส่วนให้กับสมาชิกที่ร่วมบุกเบิกด้วยกัน เพราะที่อยู่เดิมอาจคับแคบหากินไม่สะดวก จึงต้องการขยายอาณาเขต

2. หลบหนีคดี, หนีความผิด การหลบหนีคดีที่สมาชิกในครอบครัวคนใดคนหนึ่งได้ก่อขึ้น จนถูกเจ้าหน้าที่ทางการต้องการจับตัวไปดำเนินคดีเลยพาครอบครัวหลบหนีเข้าป่าลึกที่เหมาะสมว่าเจ้าหน้าที่บ้านเมืองหาไม่สามารถติดตามเจอได้ สมัยนั้นคนที่ทำผิด แล้วหนีความผิดก็พาครอบครัวย้ายหนีจากจังหวัดหนึ่งไปอีกจังหวัดหนึ่งเจ้าหน้าที่ก็ไม่สามารถตามจับตัวได้แล้ว เช่น คนพัทลุงทำความผิดย้ายไปจังหวัดตรัง นครศรีฯ สงขลา ก็พัวพันเจ้าหน้าที่เช่นกัน ถ้าคนตรัง นครสงขลา หนีความผิดมาอยู่พัทลุงก็จะพัวพันความผิดแล้วจะเห็นได้ว่าการย้ายมาลักษณะนี้มักจะเป็นกลุ่มสมทบต่างคนต่างย้ายมาต่างละที่กัน มาสร้างบ้านมาเจอกันเลขอยู่ร่วมกัน สังคมมนุษย์ต้องการเพื่อนเลขาชักชวนให้อยู่ด้วยกันไม่ว่าจะกี่ครอบครัว ถ้าหาวิธีการเดินทางมาเจอกันเลยกลายเป็นกลุ่มผู้บุกเบิกสร้างที่อยู่สร้างที่ทำกิน

การสร้างที่อยู่คนบุกเบิกนั้นแรกๆ ก็จะสร้างแบบหน้า (กระท่อม) สร้างเล็กๆ ยก 4 เสา หรือ 6 เสา มีห้องเดียว มีนอกชานเป็ยกคือนอกชานไม่มีหลังคา ยกเสาสูงจากพื้นดินประมาณ 1.5 เมตร ถึง 2 เมตร เพื่อกันไม่ให้ น้ำท่วม ป้องกันสัตว์ทำร้ายและได้ใช้ประโยชน์ใต้ถุนบ้าน หน้าหรือกระท่อมที่สร้างไม่มีการแบ่งกันห้องจะนอนรวมกัน ไม่มีมุ้งนอนแบ่งเป็นที่หุงข้าวทำกับข้าวมุมหนึ่งของห้อง

อุปกรณ์ที่ใช้ในการสร้างหน้าหรือกระท่อมก็จะหาไม้ที่มีขนาดพอเหมาะ ไม่ว่าจะเป็นเสา ก็หาไม้เนื้อแข็งขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 5-6 นิ้ว โครงหลังคาโครงพื้นก็ตัดไม้ขนาดพอเหมาะ พื้นนิยมใช้ไม้ไผ่ หลังคาใช้ใบจาก ฝาใช้ไม้ไผ่หรือทางระก้านอกชานเป็ยกใช้ไม้กลมเนื้อแข็ง การสร้างที่อยู่

นี้ “บ้านจันนา” จัดตั้งพื้นที่ที่เหมาะสมอยู่ริมคลอง การตั้งบ้านอยู่ริมคลองเพราะสะดวกในการนำน้ำมาใช้ในการอุปโภคบริโภค ในการสร้างบ้านจะสร้างติดๆ กันอยู่ใกล้กัน บางหลังนอกชานกระโดดข้ามผ่านกันได้ เหตุผลที่การสร้างบ้านอยู่ใกล้กันเพราะการอยู่ใกล้กันจะสะดวกในการพบปะพูดคุย มีของกินก็แบ่งกันมีงานมีการอะไรก็ช่วยกันทำ

ข้าวคืออาหารหลักของคนเราในถิ่นนี้ ฉะนั้นการใช้พื้นที่ในการปลูกข้าวสำคัญมาก เนื่องจากพื้นที่มีทั้งที่ดอนและที่ลุ่ม ชาวบ้านมักจะถางในพื้นที่ลุ่มเพื่อขุดเป็นตina วิธีการสร้างที่นา ชาวบ้านเรียกว่าการ “หักนา” วิธีการที่จะได้ตinaก็ต้องถาง โคน เผา รุนพูน ขุดดิน การ “หักนา” หรือหาที่ดินที่เหมาะสมแก่การทำนาคือที่ดินบริเวณที่ราบลุ่มมีหนองน้ำ

พื้นที่นี้จะมีน้ำซึมซับตลอด ยกเว้นหน้าแล้ง ชาวบ้านจะทำการถาง โคนป่าไม้ที่ใช้ประโยชน์ได้ก็นำมาทำฟืน เผาถ่าน สร้างหน้าตinaที่ทำมักจะอยู่ใกล้กัน แต่ละคนมักจะปลูกหน้าเป็นที่พักกลางวัน การหักนาที่หนักสุดคือการขุดดินเอารากไม้ต่อไม้ออกมาเพื่อให้แห้งแล้วเผา จากนั้นก็ยกหักนา “คั่นนา” การยกหักนาเพื่อกันแนวเขตระหว่างกัน เพื่อแยกพื้นที่แบ่งออกเป็นแปลง เรียกว่า “บั้ง” ถ้าพื้นที่ต่างระดับก็จะแบ่งยกคั่นนากันเพื่อจะให้ได้อยู่ระดับเดียวกันลดหลั่นกันไป จากนั้นก็จะใช้วัวไถ นาหักใหม่จะมีการไถ 2-3 รอบถึงจะหว่านข้าวได้ การบุกเบิกที่นาคือจะบุกเบิกปีละบั้งหรือ 2 ปี สักบั้ง เพราะต้องใช้แรงงานผู้ชายในครัวเรือนในการบุกเบิกที่นา การบุกเบิกทุกชั้นตอนมักจะทำด้วยกันคือหลายครัวเรือนรวมกันมาช่วยกันทำ คือลงแขกกันสลับกันไป

พื้นที่บุกเบิกทำนาของคนบ้านจันนาชาวบ้านจะตั้งชื่อในที่นาแต่ละนา เช่น นาหนองจิก เป็นที่นาอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของกลุ่มบ้าน เราจะสังเกตเห็นว่าชื่อหนองจิกก็คือที่ลุ่มเป็นหนองน้ำในฤดูฝน พอหน้าแล้งก็จะทำการบุกเบิกถาง โคน เผา ขุด ได้พอทำนาก็ไม่ขาดเพราะเป็นที่ลุ่ม แต่ปัญหาที่พบในนาลักษณะนี้คือตรงหนองน้ำลึก ข้าวมักจะจมน้ำและตายในช่วงหน้าฝนทำให้ชาวนาไม่ได้ผลผลิตที่สิ่งที่ได้กลับกลายเป็นได้ปลาเอามาทำอาหารเพราะฤดูน้ำหลากน้ำป่าล้นคันทนา ปลาจะออกขึ้นไปเหนือน้ำเรียกว่าปลาขึ้น ชาวบ้านเรียกว่าปลา “เล่นท่อง” หมายถึงที่ใดที่มีน้ำก็จะมีปลาอยู่ทั่ว พอเดือนมกราคม-กุมภาพันธ์ ข้าวเริ่มสุกน้ำในนาแห้งชาวนาก็ได้จับปลาในนา เรียกว่า “ปลาลัก” แต่ตรงที่ลึกที่เป็นหนองน้ำ น้ำยังไม่แห้ง ชาวบ้านต้องวิดปลาหลังจากเก็บเกี่ยวข้าว

นายงกันร่ม พื้นที่นายงกันร่มนี้จะมีเนื้อที่กว้างกว่านาหนองจิก ยางกันร่มคือคันยางใหญ่ ลำต้นสูง ตรง ไม่มีตาไม่มีตุ่มตั้งแต่โคนต้นจนถึงกิ่ง กิ่งแผ่ออกเป็นระเบียบตรงพุ่มสวย ชาวบ้านเลย

เรียกว่ายางคันร่วมเพราะลักษณะคล้ายร่วมที่ทางแล้วตั้งตรงเป็นแนวโค้ง พื้นที่นาแห่งนี้อยู่ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของกลุ่มบ้านจันนาที่ว่าเป็นพื้นที่มากที่สุดเพราะว่าพื้นที่ลุ่มฤดูน้ำหลากจะเป็นสายน้ำไหลบ่าจากคลองจันนาเป็นแนวยาวสลับที่เป็นหนองน้ำเป็นระยะสั้นๆ ชาวบ้านก็จะหักนาตลอดสายน้ำ

นาทุ่งห้วนอน นาทุ่งห้วนอนเป็นนาทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของกลุ่มบ้านจันนาติดต่อกับบ้านควนดินแดง บ้านเขาวัง

นาทุ่งค่ายไฟ นาทุ่งค่ายไฟจะอยู่ทางด้านทิศเหนือของบ้านจันนาได้รับน้ำจากคลองท่าแนะ นาลำรูน อยู่ทางด้านทิศตะวันออกของบ้านจันนา

นาหนองไธ้เรืออยู่ทางด้านทิศตะวันตกของกลุ่มบ้านจันนาได้รับน้ำจากคลองท่าแนะและคลองจันนา

นาจันนาอยู่ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของกลุ่มบ้านจันนาได้รับน้ำจากคลองท่าแนะเป็นต้น

พื้นที่ที่วามนี้สมัยบุกเบิกก็มีไม่มากแต่จะขยายพื้นที่ตามวันเวลาที่ผ่านไป พร้อมๆ กับการขยายตัวของชุมชนดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าครัวเรือนหนึ่งก็ทำแต่พอแรงตนไม่สามารถที่จะทำนาได้มากมาย เพราะเก็นกำลังคน

ในยุคบุกเบิกทุกครัวเรือนจะต้องเลี้ยงวัว เลี้ยงหมู (หมูจู้พรี) เลี้ยงไก่ เพื่อเป็นสินค้าจำหน่าย และเอาไว้เป็นอาหารในวาระพิเศษต่างๆ เช่น มีงานเลี้ยง ต้องทำบุญไหว้พระ งานออกปากขอแรง เช่น หามริน เก็บเกี่ยวข้าว เป็นต้น

การเลี้ยงวัว การเลี้ยงวัวเป็นความจำเป็นยิ่งทุกครัวเรือนจะต้องเลี้ยงถือว่าขาดไม่ได้เพราะการทำนา ถ้าไม่มีวัวไม่สามารถจะทำนาได้นั่นก็คือเลี้ยงวัวและฝึกวัวให้ไถนาตัวเอง ทางบ้านจันนาหรือกลุ่มบ้านที่ติดกันก็ใช้วัวไถนาทั้งสิ้น เราจะสังเกตว่าทางแถวภาคกลางเขานิยมใช้ควายในการไถนา การฝึกหัดวัวไถนาชาวบ้านจะใช้วัวสองตัวครอบแอกคันไถให้ไถนา จากการบอกเล่าว่าแต่ละตัวกว่าจะหัดไถนาเป็นต้องฝึกกันหลายวัน แต่ชาวบ้านต้องการฝึกวัวไถนาให้เป็นเร็วโดยการนำวัวตัวที่ไถเป็นแล้วที่ครอบครัวตัวเองมีหรือถ้าไม่มีจะขอยืมวัวเพื่อนบ้านที่ไถนาเก่งคือเอาวัวตัวที่ไถเป็นแล้วครอบแอกกับวัวรุ่นที่ต้องการจะฝึกไถนาการฝึกแบบนี้วัวจะไถนาเป็นเร็ว นอกจากวัวแล้วคนก็สำคัญ คนที่ถือคันไถต้องเข้าใจไถนาเป็น วัวไถเป็นแต่ถือคันไถไม่เป็นก็ไถไม่ได้ วันไถนาไม่เป็นแต่คนถือคันไถเป็นฝึกไม่มีวันก็ไถได้

การไถนาถั้วนาหักใหม่ก็จะไถอย่างน้อย 2 ครั้ง ไถครั้งสุดท้ายเรียกว่าไถกลบ ชาวบ้านเรียกว่า “ไถปิดข้าว” การไถนาเก่าครั้งแรกเรียกว่า “ไถคะ” จากนั้นก็ไถแปร 1-2 ครั้งและไถกลบครั้งสุดท้าย การไถกลบชาวบ้านมักจะลงแขกกันในการไถหลายๆ ฤดู โดยการไถตามหลังกันเพราะจะมีการหว่านข้าวแต่ละแปลง แต่ละปีต้องการที่จะไถกลบให้เสร็จ หลังจากการทำกรหว่านในวันนั้น โดยนิยมไถหว่านให้เสร็จก่อนเที่ยง เหตุเพราะว่าข้าวที่หว่านไปแล้วไม่ได้ไถกลบวันนั้นจะถูกมดหรือแมลงทำลาย วัวที่เลี้ยงไว้ไถนาชาวบ้านจะไม่นำมากินเป็นอาหารปล่อยให้แก่ตายและฝัง ชาวบ้านถือว่าวัวมีพระคุณเพราะช่วยทำนาปลูกข้าวให้คน

ชาวบ้านนิยมเลี้ยงหมูไว้เป็นสินค้า แต่ยุคนั้นไม่มีหมูพันธุ์ต่างประเทศ หมูจึงเป็นหมูพันธุ์พื้นบ้านของชาวบ้าน เลี้ยงโดยการปล่อยให้ขุดหากินเผือกมันตามบริเวณบ้าน และใช้หยวกกล้วยฝานบางๆ ตำกับครกตำข้าวเรียกว่า “ทิมหยวกหมู” นำมาผสมกับข้าวต้มกับทางบอนให้หมูกินวันละครั้งตอนเย็น

การเลี้ยงไก่เป็นการเลี้ยงไก่บ้านปล่อยลานให้หากินเองตามบริเวณบ้านไม่ค่อยได้ให้อาหาร ไก่จะหาเมล็ดข้าวเปลือก ข้าวสารที่ตกหล่น มด แมลงต่างๆ ตามลานบ้านเป็นอาหาร

ชาวบ้านนิยมปลูกผลไม้ไว้บริเวณบ้าน ริมนา ริมป่า ริมบ้านจะปลูกมะพร้าว กล้วย มะม่วง มะนาว มะปริงมะปราง ในลักษณะสวนหลังบ้าน ซึ่งจะเห็นได้ในชุมชนชานนาทางฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา เช่น บนคาบสมุทรสทิงพระ (สมยศ หุ่นหว้า, 2527, น.56) นอกจากนี้ก็จะมีผลไม้ป่าที่ขึ้นเองตามธรรมชาติ แต่ผลไม้เหล่านี้ก็สร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจให้กับชาวบ้านเช่นเดียวกัน เมื่อถนนหนทางระหว่างชุมชนจันทากับชุมชนอื่นๆ ที่ขึ้น ภายหลังจากการพัฒนาของถนนหนทางที่ดีขึ้นในช่วงทศวรรษ 2460 มีการปฏิรูปท้องที่ในบริเวณศูนย์อำนาจะระดับอำเภอ แขวงควนขนุนเดิมยกเป็นอำเภอ เรียกว่า “อำเภออุดร” นอกจากนี้ยังเชื่อมโยงถึงหลักฐานที่ให้ราษฎรบุกเบิกที่ดินเพื่อทำนาปลูกข้าว ภาพบันทึกวิถีการเพาะปลูกในชุมชนจันทนาสะท้อนออกจากกลอนบางตอนว่า

แกแ้วถางวางเขตพอสสมควร	จะสร้างสวนไว้ปลูกปลูกทุกอย่าง
เดิมปลูกข้าวสิ้นคราวปลูกพรว้าหมาก	ดูมายมากสัมผัสปลูกห่างๆ
ทั้งฟักแฟงแตงกวาหาสดางค์	แต่ก่อนยางพาราหาไม่มี
(ส้วง บัวทอง, 2518, น.3)	

จากบทกลอนข้างต้น จะเห็นได้ว่าลักษณะการเพาะปลูกของชาวจัณณานั้นค่อนข้างที่จะเป็นลักษณะการปลูกพืชไร่ที่สลับไปสลับมา รวมทั้งไม้ผลที่ขึ้นเองตามธรรมชาติด้วย ลักษณะการเพาะปลูกเช่นนี้ แสดงให้เห็นถึงความจำเป็นที่ชาวบ้านจะต้องนำสินค้าไปแลกเปลี่ยนกับท้องถิ่นอื่นๆ มาก ดังได้เกิดจุดแวะพักที่เรียกว่า “ศาลา” ซึ่งไม่ได้ทำหน้าที่แค่เพียงจุดแวะพักเท่านั้น แต่ยังเป็นจุดแลกเปลี่ยนสินค้าของผู้คนด้วย ศาลาเหล่านี้ต่อมาพัฒนากลายเป็นตลาด เช่น ศาลาจัณนา ศาลาปราง เป็นต้น

บทกลอนข้างต้นยังเห็นด้วยว่าในยุคก่อตั้งชุมชนนั้น ยางพารายังไม่ได้ถูกนำมาปลูกในชุมชน พืชเศรษฐกิจหลักๆ อย่างเดียวก็คือข้าว แต่ก็เป็นข้าวไร่ที่มีผลผลิตไม่ได้เหลือขายมากมายนัก ดังกลอนที่บันทึกไว้ว่า “ครั้งโบราณจัณนาเป็นป่าไพร ชนชาวไทยทำไร่หาไม่นา นาพึ่งยังเมื่อหลังสงครามโลก” (ส้วง บัวทอง, 2518, น.3) ส่วนพืชผลอื่นๆ เป็นผลผลิตเล็กๆ น้อยๆ ที่ใช้บริโภคและแลกเปลี่ยนกันในชุมชนและในตลาดระหว่างทางต่างๆ หากต้องการขายสินค้าอย่างจริงจัง ก็ต้องหาบ หรือทุนไปจำหน่ายที่ตลาดควนขนุน ซึ่งมีแม่ค้ารับซื้อต่อเพื่อนำไปขายต่างถิ่นอีกทีหนึ่ง สินค้าเหล่านี้ก็เช่น ระกำ หมากร มะพร้าว มะปราง มะปริง เป็นต้น (เวียง แสงเกิด, สัมภาษณ์, 2562)

เชื้อเพลิงที่ใช้ในครัวเรือนจะได้มาจากน้ำมันจากต้นยาง วิธีการทำน้ำมันยางเนื่องจากในชุมชนบ้านจัณนามีต้นยางมาก ขึ้นอยู่กระจัดกระจายเต็มพื้นที่ ชาวบ้านจะใช้ขวานที่เรียกว่าขวานเจาะ โดยจะเจาะ 2-3 หลุมต่อดัน เจาะลึกประมาณ 1 คืบ สูงประมาณฝ่ามือโดยเจาะให้เป็นหลุม 4 เหลี่ยมผืนผ้า จากนั้นก็ทำการจุดไฟในชาวบ้านเรียกว่า “เผามันยาง” ปล่อยให้ไฟติดสักครู่ค่อยดับโดยการเอาใบไม้อุด จากนั้นก็นำใบไม้ที่เย็บเป็นดับขนาดพอดีกับปากหลุมปิดหลุมเพื่อป้องกันน้ำฝนลงในหลุม ปิดไว้แบบนี้ประมาณ 3-5 วัน จึงค่อยไปโกยน้ำมันจากในหลุม หลังจากโกยน้ำมันเสร็จเราก็เผามันยางตามขั้นตอนแรกอีก การเผามันยางแบบนี้ชาวบ้านก็จะมีน้ำมันยางใช้ตลอดทั้งปี บางครัวเรือนที่ยังสามารถเก็บน้ำมันยางเหลือจากใช้แบ่งให้เพื่อนบ้านก็มี หลังจากได้น้ำมันยางแล้วก็มาคลุกเคล้ากับพดของมะพร้าวลิกที่ตากแห้งดีแล้ว คลุกเคล้าจนทั่ว นำมาห่อเป็นเลาด้วยตอหมากมัดด้วยหวายทำเป็นรูปทรงกลมขนาดประมาณ 2 นิ้ว ยาวประมาณ 1 ศอก เรียกว่า “ไต้” ประโยชน์คือจุดยามคำคินให้แสงสว่าง ส่วนเชื้อไฟหุงต้มชาวบ้านนิยมใช้ขี้ยางเป็นเชื้อไฟ “จี้ชัน”

การหุงต้มอาหาร เชื้อเพลิงที่ใช้คือ ไม้ฟืน หม้อดิน บ้านหลังหนึ่งจะมีมูมหนึ่งของบ้านใช้เป็นที่หุงหาอาหาร ใช้ไม้ไผ่หนาผ่าซีกมาถักมูมใดมูมหนึ่งของห้องเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดประมาณกว้าง 2 สอก ยาว 3 สอก แล้วเอาดินมาใส่ให้เต็มนำก้อนหินมาทำเป็นก้อนเส้า 2 ก้อน เรียกว่า “แม่ไฟ” ส่วนบนของแม่ไฟทำเป็นชั้นเก็บของ 1-2 ชั้น เรียกว่า “ผลา” เป็นที่เก็บหม้อข้าม หม้อแกง กะลา จวัก เป็นต้น

ตลาดขุขุกเบิกบ้านจันนา ชาวบ้านใช้เป็นพื้นที่เพื่อแลกเปลี่ยนซื้อหาของกินของใช้จำเป็น ไม่ว่าจะเป็นเสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม อาหาร กะปิ เกลือ จากคำบอกเล่า ชาวบ้านจะไปตลาดควนขนุน โดยการเดินจะใช้เวลา 1 วัน ไปเช้าเย็นกลับ ซึ่งในการไปตลาดนี้ชาวบ้านจะได้พบปะเพื่อนต่างถิ่นที่มาตลาดด้วยกัน เช่น ชาวเขาปู้ เขาย่า เขาย่าอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของชุมชนบ้านจันนาและเขาปู้อยู่ทางด้านทิศตะวันตกของชุมชนบ้านจันนาและเลยมาจากเขาย่าประมาณ 10 กิโลเมตร เขาปู้จะอยู่ติดเทือกเขาบรรทัด ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านจะรู้จักกันกับชาวเขาปู้ชาวเขาย่า ชาวจันนา ชาวควนขนุน เพราะตลาดเป็นจุดนัดพบแลกเปลี่ยนซื้อขายของที่ชาวบ้านหามาได้มาแลกเปลี่ยนรวมทั้งซื้อขายกัน นอกจากนี้การคบค้าสมาคมจะเป็นระดับชาวบ้านด้วยกันเองได้แก่ ชาวบ้านบ้านเขาปู้ บ้านเขาย่า บ้านจันนา บ้านลำธูถ บ้านค่ายไฟ ซึ่งชาวบ้านจะเรียกบ้านโชนนี้ว่า “โหม่เหนื่อ” ส่วนบ้านควนขนุน บ้านหัวโพธิ์ บ้านปากคลอง จะเรียกว่า “โหม่ท้อง” ส่วนบ้านทะเลน้อย บ้านปากประ บ้านท่าช้าง จะเรียกว่า “โหม่เล” สองโชนหลังการคบค้าสมาคมมีแต่น้อยกว่าชาวบ้านแถบเขาๆ มีความสัมพันธ์กันได้เกี่ยวดองกันในเวลาต่อมาด้วยการเป็นเกลอ จากการเป็นเกลอก็ไปมาหาสู่กัน หม่อมสาวจิบกันจนได้แต่งงานกันที่สุดในที่สุด

ยุคนี้จะกล่าวถึงการอยู่รวมกันต้องพึ่งพาอาศัยกัน ถ้าเกิดแตกแยกมักจะมีภัยเข้าตัว ดังโจรผู้ร้ายหากจะขโมยทรัพย์สินของชาวบ้าน ก่อนออกปล้นมักจะตั้งเป็นกลุ่มต่างๆ โจรจะขโมยวัวของชาวบ้านเป็นหลัก ขโมยไปเรียกค่าไถ่ ชาวบ้านก็ต้องตามไปไถ่เอาวัวกลับเพราะถ้าถูกโจรขโมยวัวตัวที่ใช้ไถ่เงินแกงก็ต้องรีบไปไถ่กลับมา นอกจากนี้ก็จะเป็นการขูดสาว การขูดสาวเป็นการขูดลากเพื่อพาไปอยู่เป็นคู่ฟัวตัวเมีย จากการสอบถามที่เขาย่าอยู่ด้วยกันมีลูกเต็มบ้านหลานเต็มเมือง บางคู่ได้อยู่ร่วมกันเพราะโดนขูดโดนลาก ฝ่ายหญิงแรกๆ ก็ไม่ชอบพอเวลาผ่านไปก็กลายเป็นรักเป็นชอบอยู่กันจนแก่เฒ่า แต่โจรที่ดังและยิ่งใหญ่ที่เกี่ยวพันกับบ้านจันนาคือ รุ่งคอนทรายและคำหัวแพร โดยโจรกลุ่มนี้จะปล้นทรัพย์สินชาวบ้าน แต่โจรกลุ่มนี้จะมีสัจจะและกตัญญู

1.จะไม่ทำร้ายเจ้าของทรัพย์สินหากไม่ขัดขืนและต่อสู้

- 2.จะไม่ปล้นทรัพย์ที่ติดตัวเจ้าของจะปล้นทรัพย์สมบัติที่เก็บไว้เท่านั้น
- 3.หาได้หลบฝนหลบแดดบ้านใดจะไม่ปล้นบ้านนั้น
- 4.จะไม่ทำร้ายผู้หญิงและเด็ก
- 5.จะคุ้มครองดูแลความสงบสุขของชาวบ้านทั่วไป
- 6.ห้ามชาวบ้านส่งส่วยหรือภาษีใดๆ ที่ทางราชการจัดเก็บ

จนปี พ.ศ.2463 ปิดตำนานโจรทุ่งคอนทรายและคำหัวแพร หลังจากนั้นจากการสืบค้นก็ไม่มียุคโจรที่ยิ่งใหญ่อีกนอกจากมีชาวบ้านที่เป็นโจรขโมยวัวชาวบ้าน นุดลากหญิงสาวให้หนุ่มๆ สำหรับผลกระทบกับบ้านจันนายุคโจรทุ่ง คอนทราย ชาวบ้านไม่เคียดแค้น เพราะฐานะโดยรวมของชาวจันนาไม่มีอะไรให้ปล้น

การที่มีวรรณกรรมพื้นถิ่นที่ นายส้าง บัวทอง แต่งไว้โดยใช้ชื่อว่านิราศวัดหรั่งแถบเป็นข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่หยิบยกมาเป็นหลักฐานอ้างอิงได้ในส่วนของความเป็นมาในการบุกเบิก เพราะการสร้างวัดหมายถึง ชุมชนได้ขยายตัวมาถึงจุดหนึ่ง ฉะนั้นไม่ว่าจะเป็นชุมชนบ้านจันนา ชุมชนบ้านเขากอย ชุมชนบ้านลำรูน ชุมชนบ้านค่ายไฟ ซึ่ง 4 ชุมชนนี้พื้นที่อาณาเขตที่กว้างและจำเป็นอยู่ที่จะต้องมียัดเพื่อใช้เป็นสถานที่ในการทำกิจกรรมทางศาสนาและเรียนหนังสือสำหรับเด็กๆ

การก่อตั้งวัดคู่ชุมชน การบุกเบิกสร้างครอบครัวยุคหนึ่ง สร้างที่ทำกินเมื่อมาถึงจุดหนึ่ง เพราะวัดคือสถานที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจของทุกคนให้ประสานเป็นพลังหนึ่งเดียว นั่นแสดงว่าการสร้างวัดเป็นสิ่งที่แสดงออกถึงความสามัคคีของชุมชนว่ามีความเป็นปึกแผ่นมั่นคงแล้ว ผู้ที่บริจาที่ดินให้กับการสร้างวัดคือดาเถียงกับยายเพี้ยซึ่งทั้ง 2 ตายายเป็นชาวบ้านบ้านจันนาที่มาจับจองที่ดินเพื่อทำกิน แต่เดิมจะสร้างบ้านที่อยู่อาศัยและที่ทำกิน แต่เมื่อให้หมอบ้านมาดูแลที่จะสร้างบ้าน หมอบอกว่าเป็นพื้นที่ไม่เหมาะสมกับการสร้างที่อยู่อาศัยดาเถียงและยายจึงยกเลิกการสร้างบ้าน เปลี่ยนมาใช้ที่ดินทำไร่ ปลูกข้าว ปลูกมัน พืชต่างๆ ผ่านไปหลายปีจึงปรึกษายายเพี้ยว่าจะบริจาที่ดินผืนดังกล่าวเพื่อสร้างวัด ฝ่ายยายเพี้ยก็เห็นดีเห็นงามด้วยทั้ง 2 คนดาเถียงยายเพี้ยจึงบริจาที่ดินเพื่อสร้างวัด

นอกจากนี้การบริจาที่ดินเพื่อสร้างวัดจะได้ผลบุญอันยิ่งใหญ่ ชาวคราวที่ดาเถียงกับยายเพี้ยจะบริจาที่ดินเพื่อสร้างวัดแพร่ไปจากปากต่อปากของชาวบ้านทั่วบ้านจันนาและบ้านใกล้เคียง ผู้คนที่ทราบข่าวต่างก็โสมนัสสาธุกันทุกคน ดาเถียงแจ้งข่าวเรื่องที่จะสร้างวัดเพื่อจะหาแนวร่วมมา

ช่วยกันคิดร่วมกันทำและเพื่อหาแกนนำหลัก เมื่อข่าวการสร้างวัดรู้ถึงหูของตาเทพบ้านค่ายไฟ ตาเทพมีใจปรารถนาที่จะร่วมสร้างวัดด้วยจึงบอกข่าวต่อๆ ไปเพื่อหาแนวร่วมเป็นผู้นำหลักจากนั้นจึงมี ตาจีน ตาค้าง

ดังนั้นแกนหลักในการสร้างวัดจึงมีด้วยกันทั้งหมด 4 คน คือ ตาเกลี้ยง ตาเทพ ตาจีน และตาค้าง ทั้ง 4 คน ปรีกษาหารือกันในส่วนของการเตรียมพื้นที่โดยการถาง ขุดดิน ไม้บริเวณริมคลอง โดยวางแผนจะสร้างกุฏิขึ้นก่อน 1 หลัง ทั้ง 4 คนร่วมด้วยช่วยกัน หากชาวบ้านคนอื่นๆ ทราบข่าวก็จะเข้าร่วมด้วยจนสร้างกุฏิเสร็จแล้วจึงสร้างโรงธรรม สร้างหอฉันและโรงครัว การก่อสร้างวัดถือว่าเสร็จสิ้นแค่นี้ จึงไปนิมนต์พระมาจำวัด ข่าวการสร้างวัดเผยแพร่ไปยังชุมชนที่อยู่รอบๆ ไม่ว่าจะเป็นชุมชนบ้านค่ายไฟ ชุมชนบ้านลำภูม ชุมชนหลาม่วง (ตลาดใต้โหนดในปัจจุบัน) ชุมชนบ้านเขากอย

ในคำราบอกว่าวัดก่อสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ.2429 ในนิราศวัดหรั่งแคบที่นายส้าง บัวทอง แต่งขึ้น ไม่ระบุว่าพระลูกวัดอยู่ในช่วงระยะเวลาไหนบ้าง แต่ละเจ้าอาวาสมีพระสงฆ์จำอยู่ที่วัดก็รูปบอกแต่เพียงว่าเจ้าอาวาสมีนามว่าอะไรบ้างเท่านั้น ด้วยวัฒนธรรมของไทยที่ชายไทยต้องบวชก่อนที่จะแต่งงานเรียกว่า บวชก่อนเปียดนั้นคือการที่ผู้ชายต้องเข้าเรียนก่อน ซึ่งสถานที่เรียนหรือโรงเรียนคือวัดนั่นเอง ดังนั้นการสร้างวัดดอกจากจะเป็นที่ทำกิจกรรมทางศาสนาแล้วยังเป็นที่สอนหนังสือให้กับเด็กๆ ในชุมชนได้ด้วย เด็กที่จะเข้าเรียนก็ต้องบวชเรียนเป็นสามเณรเพื่อเรียนหนังสือและเด็กหนุ่มจะบวชเป็นพระสงฆ์

พระสงฆ์รูปแรกที่มาจำพรรษาหลังจากการก่อสร้างเสร็จสิ้นแล้วชื่อ หลวงพ่ออินทร์ จำพรรษาอยู่หลายปีด้วยความซื่อสัตย์ภักดีในผ้าเหลือง

รูปที่ 2 หลวงพ่อเมฆ จำพรรษาอยู่หลายปีด้วยความซื่อสัตย์ภักดีในผ้าเหลืองด้วยเช่นกัน

รูปที่ 3 หลวงพ่อรอดจากวัดพิศุทธทองในนิราศวัดหรั่งแคบใช้ชื่อว่าอาจารย์รอด เล่าว่าท่านเป็นพระที่มีความรู้ความสามารถในการสอนหนังสือให้กับเด็กๆ ในสมัยที่หลวงพ่อรอดเป็นเจ้าอาวาสมีการสร้างเรือพระ ซึ่งเรือพระจะใช้ในพิธีชักพระ (ลากพระ) ตัวเรือพระจะมีขนาดใหญ่ น้ำหนักมากใช้เชือก 2 เส้น ช่ายขวา การตกแต่งเรือพระนิยมแกะสลักรูปพญานาค 2 ตัว นอนรองรับเรือทั้งซ้ายและขวาของตัวเรือพระ วัดหรั่งแคบตาเทพและตาจีนเป็นผู้แกะสลักรูปนาคทั้ง 2 ตัว ตาเทพจะแกะสลักพญานาคตัวขวาและตาจีนแกะพญานาคตัวซ้าย โดยใช้ไม้แก่นขนุน

นอกจากนี้ในสมัยหลวงพ่อรอดเป็นเจ้าอาวาสจะมีการพัฒนาการเรียนการสอนและการพัฒนาวัดโดยการสร้างกุฏิขึ้นเพิ่มขึ้นอีก หลวงพ่อรอดอยู่มากไม่กี่ปีก็นิขิตกลับวัดพิบูลทองตามเดิม

รูปที่ 4 สมัยพระดำเป็นเจ้าอาวาส อาพาธหนักจนมรณภาพ

รูปที่ 5 หลวงพ่อเพชร จำพรรษาอยู่ได้ 1 พรรษาเท่านั้นก็ลาไปเพราะชาวบ้านไม่ชอบ

รูปที่ 6 พระเกื้อมาจากวัดพิบูลทอง ตามที่นิราศวัดหรั่งแควกล่าวเอาไว้ว่า พระเกื้อคุณเล็กๆ กลัวไม่กล้ามาเรียนหนังสือ แอบหนีกลับบ้านกันจนหมด อยู่ได้ 2 พรรษาก็ลาไป

รูปที่ 7 พระแก้วจากวัดปรางหมู่ สอนหนังสือเด็กๆ ได้ดี อยู่ได้ 3 พรรษาก็สึกจากพระ

รูปที่ 8 หลวงพ่อผุด ไม่มีข้อมูล

รูปที่ 9 หลวงพ่อทอง อยู่ได้ 3 พรรษา

รูปที่ 10 หลวงพ่อเปลี่ยนมาจากวัดโกงน้ำ ทำผิควินัยต้องสึกจากพระ

รูปที่ 11 พระยอด ไม่มีข้อมูล

รูปที่ 12 พระน่วม ไม่มีข้อมูล

จะเห็นได้ว่าการติดต่อให้พระมาเป็นเจ้าอาวาสที่วัดก็จะต้องเป็นพระดี นอกจากดีในฐานะพระสงฆ์ผู้มีวัฏปฏิบัติที่เหมาะสมแก่สมณเพศแล้ว ยังต้องมีความสามารถด้านการสอนหนังสือบาลีและภาษาไทยด้วย สามารถสอนหนังสือให้เด็กๆ ในชุมชนได้

การศึกษาก็เป็นดัชนีบ่งชี้ประการหนึ่งที่จะทำให้เห็นการขยายตัวของชุมชนด้วย ดังเห็นได้จากประวัติของนายสว่าง บัวทอง กวีผู้แต่งวรรณกรรมเรื่องนี้

โดยใน พ.ศ.2474 ขณะอายุได้ 7 ขวบ นายสว่างได้เข้าเรียนโรงเรียนประชาบาลวัดหรั่งแคว โรงเรียนที่ราชการได้ให้การรับรองเมื่อ พ.ศ.2470 โดยขณะนั้นทางราชการศึกษาได้เปิดโรงเรียนคอนทราย 2 วัดหรั่งแคว เปิดรับนักเรียนในปีนี้เป็นปีแรกเนื่องจากก่อนหน้านี้ยังอยู่ในขั้นเตรียมการและไม่มีความพร้อม อย่างไรก็ตามนายสว่างก็เรียนอยู่โรงเรียนวัดหรั่งแควได้ไม่นานนัก

อาจารย์ก็ส่งไปเรียนต่อที่โรงเรียนวัดพิบูลทอง ซึ่งเป็นโรงเรียนใหญ่ที่มีชื่อเสียงมากในยุคนั้น ขณะนั้นมีครูรักษ์ บุญวันตั้ง เป็นครูใหญ่

นายสว่างเรียนอยู่ที่นี้จนจบชั้น ป.6 ก็ออกจากโรงเรียนพิบูลทอง หลังจากนั้นพ่อก็พาไปฝากให้อยู่ต่อที่วัดท้ายวังเพื่อให้บวชเรียน แต่โชคชะตาไม่อำนวย พระอาจารย์รอดได้ถึงแก่กรรมภาพลง พ่อและชาวบ้านจึงได้ไปนิมนต์พระริน วัดพิบูลทองมาเป็นเจ้าอาวาสวัดท้ายวัง และฝากนายสว่างให้อยู่กับหลวงรินเพื่อจะได้เรียนธรรมศึกษาต่อไป ระหว่างอยู่วัดดังกล่าว นายสว่างได้ศึกษาเรียนรู้วิชาหนังสือ ได้อ่านหนังสือนวโอวาสจนจบเล่ม แต่โชคชะตาก็ไม่อำนวยอีก เจ้าอาวาสรินได้ถึงแก่กรรมลง นายสว่างจึงออกจากวัดท้ายวังมาอยู่ที่บ้านจันนา ประกอบอาชีพทำนาทำไร่ ช่วยพ่อแม่ใช้แรงงานไปเรื่อยๆ พออายุครบ 20 ปีพ่อแม่ก็พาไปฝากไว้กับหลวงพ่อยอดวัดหรั่งแคบ หวังให้อุปสมบทจนได้อุปสมบท ณ วัดสุวรรณวิชัย โดยมีพระครูสิทธิทาทิวัต เป็นพระอุปัชฌาย์ และจำพรรษาอยู่วัดหรั่งแคบ 1 พรรษา

ในยุคการขยายตัวของชุมชนนี้ จะเห็นได้ว่าขอบข่ายในชีวิตของชาวชุมชนจันนาจะขยายกว้างขวางออกไป ทั้งด้านการศึกษา และด้านการดำรงชีวิต นางเจียม แสงเกิด อายุ 85 ปี ได้เล่าว่า ในสมัยก่อนตนเองไปตลาดที่อำเภอควนขนุน ก็จะชวนกันเดินไปและพาตะกร้าที่สานด้วยไม้ไผ่ทูนไว้บนหัวหรือที่เรียกในภาษาไทยถิ่นได้ว่า “พันได้” เพื่อใส่ของที่ซื้อกลับมาบ้าน

ในตลาดควนขนุน จะพบมีคนแขกเทศมาขายผ้า อาหารคาวได้แก่ แกงฮอดดิบ ลอกอ หมูเถื่อน แม่น ไก่บ้าน เนื้อร้อน ส่วนอาหารกินเล่น มีขนม พวkmันดัม ข้าวเหนียวกวน และเครื่องเทศได้แก่ เหยกึ่ง เหยปลา พริกแห้ง เกลือ ถ่าน และปลาแห้งจากฝั่งอำเภอรโนดมาขาย รวมไปถึงผลไม้ เช่น กล้วย ลางสาด เงาะ ลูกละมุด น้ำผึ้งเหลว ในสมัยนั้นไม่มีน้ำแข็งขาย ต่อมาปี 2524 มีไฟฟ้าเข้ามาในอำเภอ ก็เริ่มมีน้ำแข็งขาย แต่เป็นน้ำแข็งที่อัดเป็นแท่งใหญ่ๆ ขายเป็นก้อน ก้อนละ 25 สตางค์ ราคาสินค้าในสมัยนั้นถูกมากๆ ไม่ว่าจะเป็นเคย หรือที่เรียกว่า กะปิ จะขายกันที่กิโลละ 2 บาท น้ำผึ้ง 2 ทนาน 1 บาท ขนมห่อม ดัมที่เป็นพวงๆ จะขายชุดละ 25 สตางค์ ข้าวฟ่าง ลูกเดือยก็จะขายเป็นลิตรตรงขายในราคา 1 บาท และมีขนมป้า ขนมหั่ว ข้าวเหนียวหาลาม กล้วยปิ้ง ยาหนม หรือกะลาเมฆาด้วย

ตลาดที่ควนขนุนจะมีการขายของในตลาดวันเว้นวัน ไม่ได้มีทุกวันเหมือนในปัจจุบัน การไปเดินตลาดหากบ้านไหนไม่ไปเดินตลาดเองก็จะฝากเพื่อนซื้อของ เรียกว่า การสลับกันซื้อของ ในภาษาไทยถิ่นใต้เรียกว่า *ฝากเพื่อนซื้อ* คือการฝากคนอื่นซื้อแทน และให้เงินไปตามจำนวนที่ซื้อ ไม่ต้องจ่ายค่าจ้าง เพราะคนในสมัยก่อนจะมีน้ำใจกับเพื่อนบ้านมากและมีนิสัยใจเกรงใจ รวมไปถึงมีความเป็นห่วงเป็นใยเพื่อนๆ ในหมู่บ้านเดียวกัน ตลาดควนขนุนมีก่อนปี 2498 ตัวอาคารตลาดทำด้วยปูนที่ก่อเสาขึ้นหลังคาสูงและแบ่งเป็นช่องๆ ให้แม่ค้าขายของ จะมีแม่ค้ามาขายเยอะมาก มีแม่ค้าพ่อค้ามาขาย 100 ร้านเลยทีเดียว และสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ชาวบ้านเล่าต่อๆ กันมาว่าจะไม่เปิดไฟและปิดไฟเวลาอยู่ที่บ้าน เพราะกลัวทหารญี่ปุ่นจะทิ้งระเบิด และมีการขุดหลุมหลบภัยมีการวิ่งหนีหลบระเบิดด้วย

นางประครอง พรหมทอง อายุ 75 ปี ได้เล่าเพิ่มเติมอีกว่า ในสมัยอดีตกิจกรรมยามว่างที่ชาวบ้านทำด้วยกันได้แก่ การร่ำวงในงานวัด การดูโนราห์กลางแจ้ง จะมีชาวบ้านทั้งวัยรุ่นหนุ่มสาว เด็กๆ คนแก่ในหมู่บ้านทั้งเพศชายและเพศหญิงต่างมาเดินเที่ยวชมในงาน ในปี 2500 มีการฉลองโบสถ์ ก็จะมีร่ำวงในวัด ชาวบ้านก็ออกมาร่ำวงกันอย่างสนุกสนาน ทำให้ชาวบ้านมีความสุข และได้ผ่อนคลายจากการทำงาน อีกทั้งทำให้ชาวบ้านมารวมตัวกันได้พบปะพูดคุยอีกด้วย

นายจรูญ กลิ่งทองด้วง วัย 67 ปี เล่าว่าชุมชนจันนานั้นเป็นชุมชนที่ราบริมเชิงเขา จึงเป็นชุมชนที่เจริญขึ้นก่อนชุมชนเขาปู่เขาย่า ความทรงจำจากเรื่องเล่าของนายจวน กลิ่งทองด้วง หรือที่ชาวบ้านในอำเภอควนขนุนเรียกว่า “เฒ่าแก่จวน” มีว่าระหว่างที่เฒ่าแก่จวนได้มานุกเบิกก่อสร้างบ้านเรือนในชุมชนเขาปู่เมื่อ พ.ศ.2488 นั้น ชุมชนจันนาได้กลายเป็นชุมชนใหญ่แล้ว จนกระทั่งเมื่อ พ.ศ.2505 เมื่อเฒ่าแก่จวนซื้อรถจักรยานยนต์และยางแผ่น เขาก็ได้ซื้อลงมาจากเขาปู่จนถึงจันนา ได้สินค้านำไปส่งขึ้นรถไฟที่ปากคลองเป็นจำนวนมาก

“เฒ่าแก่จวน” แม้ว่าจะตั้งบ้านเรือนอยู่ที่เขาปู่ แต่เขาก็ตระเวนซื้อสินค้าไปขายจากบ้านจันนาด้วย โดยที่บ้านจันนามีสินค้า 2 อย่างที่เฒ่าแก่จวนต้องการคือหมากแห้งและยางพารา ในระยะนั้นยางพาราที่จันนายังคงเป็นยางพาราในป่าอย่างสมบูรณ์ เป็นยางพื้นเมืองที่มีลักษณะทนทาน ให้ผลผลิตไม่มากนัก แต่เนื่องจากในช่วง พ.ศ.2490-2500 เป็นต้นมา จันนาเริ่มมีผู้คนเข้ามาอาศัยอยู่หนาแน่นยิ่งขึ้น ทำให้เฒ่าแก่จวนได้สินค้าจำนวนมากจากจันนา

นางชุ่ม เรื่องทอง อายุ 78 ปี เล่าว่า ในอดีตชุมชนจีนมีจำนวนสมาชิกครอบครัวแค่ 13 ครอบครัว และไม่มีคนจีนอาศัยอยู่ในพื้นที่นี้ อาชีพของคนที่นี่คือ ทำนา ทำสวน ทำยาเส้นขาย เป็นรายได้หลักที่เลี้ยงดูครอบครัวให้อยู่รอดมาได้ แต่ปัจจุบันจะมีการทำสวนยาง และอาชีพรับจ้างเข้ามาเพิ่มอีกด้วย

ด้านสุขภาพอนามัยของคนในชุมชนนี้ ผู้คนจะไปรักษาที่อนามัยแทนการไปโรงพยาบาล จะมีหมอตำแย หมอบ้าน หมอญ คอยรักษาคนในหมู่บ้าน เช่น บ้านไหนมีผู้หญิงจะคลอด ก็จะทำให้หมอตำแยไปทำคลอดให้ และหมอตำแยจะต้มยาให้กินหลังคลอด หมอคนแรกในหมู่บ้านชื่อ นายบุญแก้ว ชูคง และมีลูกชายชื่อนายคำ ก็มีอาชีพหมอตำแยด้วยเช่นกัน ส่วนหมอบ้านจะเป็นหมอที่เก็บใบไม้ เก็บต้น อ้อคำ อ้อขาว อ้อนก อ้อลาย อ้อหล่อบ มาสับๆ และทำเป็นยา โดยการต้ม ส่วนค่าใช้จ่ายในการรักษาก็จะมีค่าครูเพียง 4-5 บาทเท่านั้น แต่บางครั้งค่ารักษาก็จะราคา 9 บาท 12 บาท ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับอาการที่มารักษา

ในยุคนี้ วัฒนธรรมการดูแลสุขภาพจึงขึ้นอยู่กับภูมิปัญญาดั้งเดิมเป็นสำคัญ แม้กระทั่งผู้ที่ป่วยด้วยอาการสัตว์เป็นพิษกัด เช่น งูพิษชนิดต่างๆ ชุมชนก็มีหมอญ ดังชาวบ้านเล่าว่า หมอญจะมีความสามารถพิเศษในการจดจำสมุนไพรต่างๆ เมื่อมีผู้ป่วยมาให้รักษา ก็สามารถนึกออกและจำได้ว่าต้องใช้พืชสมุนไพรใดในการรักษาบ้าง เช่น ตำรับพื้นฐาน หมอก็จะไปเก็บหญ้าคาในป่ามาว่าคาตา แล้วนำมาประคบที่บริเวณถูกกัดพร้อมว่าคาตา ผู้คนที่ถูกงูกัดก็จะมีอาการดีขึ้นและปลอดภัยจากพิษงู สำหรับเด็กที่เป็นพยาธิหมอก็จะให้กินใบหวาดโดยการปั่นเอาน้ำมากิน ส่วนการแปรงฟันในสมัยก่อนชาวบ้านใช้ถ่านกับเกลือมาถูฟัน ฟันก็จะสะอาด และการชำระร่างกายในสมัยก่อนจะอาบน้ำในคลอง ไม่มีประปาใช้และตักน้ำในคลองมาใช้ในบ้านตนเอง บางบ้านก็จะมีการขุดบ่อ แต่ก็ได้ขุดบ่อไว้ใช้ทุกบ้าน

นางขำ อุ่นคง อายุ 80 ปี เล่าว่ากิจกรรมที่คนในชุมชนทำร่วมกันได้แก่ การถางป่า การลงแขกเกี่ยวข้าว การทำไร่ ทำนา หากบ้านใดมีการเกี่ยวข้าวก็จะเดินไปบอกบ้านอื่นให้มาช่วย พอถึงคราวบ้านคนอื่น เราก็ต้องไปช่วย ชาวบ้านเรียกการช่วยเหลือนี้ว่า การลงแขกเกี่ยวข้าว ในภาษาไทยถิ่นใต้เรียกว่า ออกปาก เช่นบ้านนี้ข้าวสุกแล้ว ก็จะไปออกปากอีกบ้านหนึ่งให้มาช่วย ในสมัยก่อนไม่มีที่สีข้าวหรือโรงสี ชาวบ้านก็จะขอมือตำข้าวด้วยครก และมีการเผ็ดข้าวในกระจาด

และข้าวที่ได้มาใหม่จากการทำนาก็จะเอาไปให้คนแก่ คุณย่าของครอบครัวตนเองไว้กินก่อนที่จะเหลือก็จะเก็บไว้กินเอง

ในยุคนี้การสัญจรระหว่างชาวจีนกับชุมชนอื่นๆ ใช้สัตว์เป็นยานพาหนะ เกวียน หอนวน และการเดินเท้าเป็นสำคัญ นายพิณ แสงทอง เล่าไว้ในหนังสืออนุสรณ์งานศพนางสุข แสงทอง ว่า ในช่วงทศวรรษ 2490 คนยังเป็นเด็กพอรู้ความจำได้ว่าเมื่อจะออกไปขายของและซื้อของที่ตลาดควนขนุน โดยแม่จะเตรียมตัวออกเดินทางตั้งแต่หัวรุ่ง คนร้องให้ตามแม่จะไปด้วยแต่ไม่ได้รับอนุญาตเพราะการเดินทางเป็นไปด้วยความยากลำบาก ต้องจุดไฟชี้ได้เพื่อเป็นแสงสว่างส่องทางในตอนหัวรุ่ง ต้องคดข้าวห่อไปกินระหว่างทาง ซึ่งยากลำบากเป็นอย่างยิ่ง ในการเดินทางช่วงเวลาดังกล่าว จึงนิยมจับกลุ่มกันไปครั้งละหลายๆ คน หรือที่เรียกว่า “เดินกันไปเป็นโหม”

จากที่กล่าวมาจะได้ถึงภาพสังคมและวัฒนธรรม ตลอดจนระบบความสัมพันธ์ของชุมชนจีนในในระยะเริ่มแรก ภาพครอบครัวจะเป็นในลักษณะของครอบครัวชาย ระบบเครือญาติชุมชนมีวัดเป็นศูนย์กลาง มีพระสงฆ์เป็นหลักและศูนย์รวมใจ ผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ประเพณีชักพระ การละเล่นในวาระโอกาสตามประเพณีซึ่งส่งทอดสืบต่อกันมาจากรุ่นก่อน เช่น การชักพระ การบวช การทำบุญชิงเปรตเดือนสิบ การละเล่นในวันสงกรานต์ จะมีการเล่นพนัน สำหรับความเชื่อ มีการเชื่อถือในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โชคลาง วาสนา และเชื่อถือในผู้นำชุมชน และพระสงฆ์ มีการละเล่นสะบ้า พิธีมโนราห์โรงครู การทำขวัญข้าว การแก้บน เป็นต้น

ส่วน การทำมาหากิน อาชีพ การผลิต และการแลกเปลี่ยน ในยุคนี้การผลิตยังคงเป็นแบบเพื่อเลี้ยงชีพเป็นสำคัญ ชาวชุมชนทำนา ทำนาไร่ และสวนสมรม มีผลผลิตทางการเกษตรเพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นสำคัญ แต่การเลี้ยงสัตว์ต่างๆ เช่น หมู ไก่ วัว ส่วนใหญ่ก็เลี้ยงเป็นสินค้า โดยตลาดซื้อขายส่วนใหญ่จะเป็นตลาดนัดที่มีอยู่ตามจุดต่างๆ ตลอดรายทาง ตั้งแต่ชุมชน “หมูเหนือ” ได้แก่ เขาปู่เขาย่า จนถึงชุมชนหมู่นา เงินตราเริ่มเข้ามามีความสำคัญ แต่การผลิตเพื่อใช้เหลือเพื่อแลกเปลี่ยนก็ยังมิมีบทบาทอยู่ในวิถีชีวิตชุมชนมากกว่า

กิจกรรมทางเศรษฐกิจดังกล่าว ได้ทำให้คนในชุมชนจีนในยุคเริ่มต้นนี้ก็ต้องออกไปสัมพันธ์กับคนกลุ่มอื่นๆ ด้วย การเดินทางไปตลาด ทั้งซื้อของและขายของ ตลอดจนเดินทางไปเพื่อจ่ายเงินค่ารัฐูปการ ทำให้ชาวบ้านต้องเกาะกลุ่มกันไปเพื่อความปลอดภัยจากโจรผู้ร้ายและสัตว์ป่า ผู้คนเหล่านี้ได้รู้จักความแปลกใหม่ของสินค้าในตลาด เมื่อประกอบกับ ชุมชนเป็นส่วนขยายของ

ชุมชนด้านตะวันตกเฉียงเหนือลุ่มทะเลสาบสงขลาที่เติบโตมาก่อนแล้ว การออกไปสู่ชุมชนอื่นๆ จึงเป็นผลมาจากระบบเครือญาติ และความจำเป็นในชีวิตของพวกเขาด้วย

4.2.2 วัฒนธรรมความบันเทิงกับการปรากฏตัวของ “นิราศวัดหรั่งแคบ”

นิราศวัดหรั่งแคบนั้น เป็นผลผลิตของประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ที่ชุมชนสัมพันธ์กับชุมชนอื่นๆ ทั้งที่อยู่ในละแวกใกล้เคียงและไกลออกไป ทั้งผ่านการปฏิสัมพันธ์บนฐานเศรษฐกิจ การทำมาหากิน การปกครอง และการศึกษา โดยเฉพาะการศึกษานั้น นายสรวง บัวทอง ผู้แต่ง เป็นนักเรียนโรงเรียนวัดหรั่งแคบรุ่นแรกที่เข้าเรียนเมื่อปี พ.ศ.2474 นายสรวงจึงเป็นผลผลิตของการเรียน/การศึกษาแผนใหม่กับการสร้างทักษะด้านการสื่อสารผ่านการเขียนให้แก่ผู้เขียน

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าในช่วงก่อนทศวรรษ 2510 บ้านจันนาเป็นชุมชนที่เปิดกว้างแล้ว ชุมชนหนึ่ง กล่าวคือ มีการเคลื่อนไหวของผู้คนเข้า-ออกกว้างหลากหลาย บริบทสังคมลักษณะนี้ทำให้รูปแบบของความบันเทิงที่เป็นประสบการณ์ของชาวชุมชนมีความหลากหลายตามไปด้วย เราจึงจะได้เห็นรูปแบบความบันเทิง การละเล่น การแสดงพื้นบ้านพื้นเมืองในชุมชนละแวกชุมชนที่ศึกษา การแสดงและชมหนังตะลุง มโนราห์ เพลงบอก การเล่นสะบ้า และการเล่นการพนันในฐานะความบันเทิงในเทศกาลต่างๆ ดังจะเห็นได้ว่าในวรรณกรรมได้บรรยายถึงบรรยากาศของงานฉลองพระอุโบสถวัดหรั่งแคบเมื่อ พ.ศ.2510 ว่า มีมหรสพมากมาย โดยเฉพาะหนังตะลุงและมโนราห์ที่มีผู้สนใจชมกันจนรุ่งแจ้ง กลอนตอนหนึ่งเล่าว่า

สุริยสนธยาเวลาค่ำ	คนประจำเครื่องไฟไม่ไหวหวั่น
ติดไฟฟ้าสว่างดังกลางวัน	เสียงสนั่นผู้คนเครื่องดนตรี
หนังตะลุงมโนราห์มาแข่งขัน	เข้าประชันกลอนสดบทกลอนสี่
ที่ราวก็มาล้อมพร้อมดนตรี	ต่างดีดสีขับเพลงมโนรี
พวกชายของมีของขายเป็นรายแถว	ตั้งเป็นแนวซอซัดสลับสี่
ประมาณแปดนาฬิกาเวลาดี	เริ่มพิธีเทศนามาประชุม

(สรวง บัวทอง, 2518, น.24-25)

จากบทกลอนนิราศ จะเห็นได้ว่าชาวบ้านตอบสนองต่อกิจกรรมที่สำคัญยิ่งของวัดอย่างคึกคัก ขณะเดียวกัน วัดก็ตอบสนองความปรารถนาในความบันเทิงของชาวบ้านอย่างเต็มที่ การแข่งขันหนังและแข่งมโนราห์ที่บ่งชี้ถึงวัฒนธรรมของชาวชุมชนบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาที่ให้

ความหมายกิจกรรมลักษณะนี้ว่าปรากฏการณ์ที่พิเศษ สำคัญ และมีความยิ่งใหญ่ งานใหญ่จึงต้องมีกิจกรรมการแข่งหนังและมโนราห์ด้วย งานฉลองพระอุโบสถหลังแรกของชุมชนจึงเกิดขึ้นอย่างยิ่งใหญ่ สะท้อนให้เห็นถึงความภาคภูมิใจของชุมชน

นอกจากนี้ จากบทกลอนดังกล่าว ยังจะเห็นได้ด้วยว่า หนังตะลุงและมโนราห์ในยุคนี้ต้องใช้พลังงานไฟฟ้าเป็นเครื่องมุดสำหรับการแสดงแล้ว โดยใช้เครื่องไฟหลอดน้ำมันดีเซล ขณะเดียวกันเราก็จะเห็นบรรยากาศของการค้าขายในลักษณะเทศกาลที่ชาวบ้านในชุมชนได้มาตั้งร้านขายของสร้างสีสันให้กับงาน สิ่งเหล่านี้ล้วนยืนยันให้เห็นถึงพัฒนาการทางสังคมและความบันเทิงซึ่งดำเนินมาในชุมชนก่อนหน้าทศวรรษ 2500 ที่เริ่มมีเครื่องใช้ไม้สอยแบบสมัยใหม่เข้ามาให้ชุมชนได้รู้จัก (เช่น เครื่องปั่นไฟ เป็นต้น) หรือวัฒนธรรมการออกร้านค้าในงานวัด ซึ่งเป็นวัฒนธรรมใหม่ที่เติบโตหลังยุคตลาดนัด

ในหมู่บ้านก็ตอบสนองความบันเทิงนี้อย่างเต็มที่ ดังที่เราจะเห็นถึงบทกลอนอีกตอนหนึ่งที่บอกเล่าถึงการใช้เวลาเพื่อความบันเทิงว่าส่วนใหญ่ยาวนานถึงดึกดื่นเที่ยงคืน ทั้งนี้ สว่าง บัวทอง ได้บันทึกไว้ว่าภาคความบันเทิงนั้นเริ่มหลังจากพิธีพระเสร็จสิ้น โดยพระเริ่มสวดมนต์และเทศนาตอน 20.00 น. ใช้เวลาประมาณ 1 ชั่วโมง ดังนั้น อย่างเร็วที่สุด การแสดงหนังตะลุงและมโนราห์จึงน่าจะเริ่มได้ประมาณ 21.00 น.

พวกบ่าวสาวเดินเป็นหมู่เที่ยวคูหนึ่ง	โนห์ราดั่งกีก้องห้องเวลา
เสียงโหม่งหนึ่งถึงกับขับเสภา	ตามประสานักเลงร้องเพลงพลา
ซอกีสี่ปีก็ดังฟังก็ชัด	คุณนักร้องไสเพราะไฟสว่าง
บ้างยืนดูบ้างก็นั่งฟังไปพลา	ใกล้สว่างในเวลายามราตรี
ไก่อ๊กขันบอกเวลาว่าไก่อ๊ก	ใกล้ตะวันรุ่งแจ้งส่องแสงสี
หนังมโนห์ราพากันเลิกทันที	หมู่ปักษ์โผผินบินจากรัง
มโนห์ราเลิกหนังก็เลิกกระจายหมู่	ชวนกันดูทุกบทเป็นหมดหวัง
ขึ้นสิบเอ็ดค่ำพร้อมหน้ามากันจ้ง	คู่คี่พร้อมหน้าประชาชน
พวกเหนือใต้ไกลไกลไปทั่วสิ้น	ทุกฐานถิ่นดั่งฉาโกลาหล
เสียงสนั่นครึกโครมโถมบน	ด้วยผู้คนพร้อมหน้ามามากมาย
(สว่าง บัวทอง, 2516, น.24)	

บทกลอนบรรยายให้เห็นภาพของผู้คนที่มาร่วมงานบุญและงานบันเทิงของวัดว่าไม่ใช่แค่เป็นคนจากชุมชนจันทนาและละแวกใกล้เคียงเท่านั้น แต่ยังประกอบด้วยคนจากท้องถิ่นอื่นๆ อีกด้วย มีการกล่าวถึง “ชาวเหนือ” หรือ “โหมเหนือ” ที่หมายถึงชุมชนทางเขาบรรทัด เช่น เขาปู่เขาย่า ในเขตอำเภอศรีบรรพตปัจจุบัน แสดงให้เห็นว่าปฏิสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านในชุมชนระยะนั้นใกล้ชิดกันมากขึ้นแล้วด้วยการคมนาคมที่เจริญขึ้นมา ทำให้การติดต่อสัมพันธ์ระหว่างชุมชนเป็นไปอย่างสะดวกรวดเร็วขึ้น

ความบันเทิงอีกลักษณะหนึ่ง คือความบันเทิงที่เป็นส่วนแทรกในประเพณีท้องถิ่น การที่ชุมชนจันทนามีวัดเป็นศูนย์กลาง ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับศาสนาจึงมีความหมายมากเป็นพิเศษสำหรับชาวบ้าน ตัวอย่างเช่นประเพณีการลากพระในเดือน 11 เป็นประเพณีที่ต่อเนื่องมานานตั้งแต่ยุคพระรอด พระที่รับนิมนต์มาเป็นเจ้าอาวาสจากวัดพิศุทธทอง

ความบันเทิงดังกล่าวนี้ เป็นส่วนหนึ่งของขั้นตอนการชักพระ กล่าวคือวิธีการชักพระจะต้องใช้แรงเยอะ หนุ่มสาว ผู้ใหญ่ เด็กๆ ต่างออกมาร่วมกันชักพระ แสดงให้เห็นว่าเป็นกิจกรรมที่สร้างความสนุกสนานให้กับผู้ร่วมกิจกรรม ดังที่ชาวบ้านเล่าว่า

“ตอนชักพระ มีการร้องรำทำเพลงกันตลอดทาง เพลงที่ร้องจะต้องมีคนหนึ่งทำหน้าที่เป็นต้นเสียงร้องนำเป็นช่วงๆ เวลาจะเริ่มชักพระต้นเสียงจะร้องเรียกให้ทุกคนมาเข้าแถว จับเชือกทั้งซ้ายและขวา เมื่อพร้อมกันแล้ว ต้นเสียงจะถือธงโดยเริ่มร้องจากต้นแถวไปยังปลายแถวว่า “ว่าอโย้ๆๆ หัวโห้ๆๆ” ซึ่งจะร้องไปจากต้นแถวแล้วไปลงที่ปลายแถวโดยใช้ธงยกจากหลังไปหน้า โดยธงจะเริ่มยกพร้อมวิ่งคำว่า “อโย้...” ใช้เสียงลากยาวไปเกือบปลายแถวแล้วต่อด้วย “หัวโห้...” ด้วยเสียงดังฟังชัดพร้อมเอวลงชี้ไปข้างหน้า ให้เป็นเหมือนสัญญาณส่งเสียงและออกแรงพร้อมกัน

ด้านผู้รอจับเชือกก็จะรอฟังและรับคำร้อง “หิ้ววววว” พร้อมๆ กัน แล้วออกแรงลาก ในการลากหากคนเยอะก็จะลากได้ง่ายไม่ต้องออกแรงเยอะ แต่ถ้าหากคนลากเรือพระน้อยเรือพระก็จะหนักลากไม่ขยับ ต้นเสียงก็จะร้องเป็นครั้งที่ 2 ครั้งที่ 3 หรือร้องจนกว่าเรือพระจะขยับ หากร้องหลายรอบแล้วยังลากแล้วเรือพระไม่ขยับก็จะร้องเชิญชวนเรียกคนอื่นให้มาลากพระมากขึ้น” (ภักดี พันธุ์งาม, สัมภาษณ์, 2562)

แม้ปัจจุบันความบันเทิงชนิดนี้จะหมดสิ้นไปแล้ว แต่ในความทรงจำ ชาวบ้านก็จำได้ถึง ความสนุกสนานจากการลากพระ เพราะไม่เพียงแต่ความสนุกสนานบันเทิงเท่านั้น แต่ยังเป็นการได้ พบเจอกันระหว่างชุมชนอีกด้วย มีการสวมบทหยอกล้อและล้อแย้งกัน

“เมื่อเรือพระขยับคนลากทุกคนจะต้องออกแรงจับเชือกระหว่างนั้นก็จะมี การร้องเพลงไปตลอด โดยต้นเสียงที่ถือธงจะเป็นต้นเสียงร้องไปตลอด คนไหนเสียง แห้งก็สับเปลี่ยนต้นเสียงเพราะต้นเสียงจะมีก็คนก็ได้ แต่ที่สำคัญคือต้องรู้จังหวะส่ง และรับให้ลงตัวกัน คนที่ทำหน้าที่ต้นเสียง จะต้องมีธงไว้โบกอยู่ตลอด เพลงที่ขับ ร้องตอนที่ชักพระขยับเดินมักจะร้องเพลงตามสถานการณ์ที่เป็นในการชักพระจะลง ท้ายด้วยคำว่า “แล้วละว่า” ผู้ลากจะส่งเสียงขานรับดังๆ พร้อมกัน “เฮโลเฮโล” เป็น คำรับพร้อมกันดังๆ เพื่อสร้างขวัญและพลกำลังใจเพิ่มขึ้นอย่างสนุกสนาน หนุ่มๆ ถ้า สนใจสาวใดจะหาโอกาสแทรกตัวเข้าไปจับเชือกใกล้ๆ สาวคนนั้น ปากร้องไปตาก็ จ้องตาสาวนั้นไป ฝ่ายหญิงสาวถ้าชอบพอชายหนุ่มเช่นกันจะคอยหลบหน้าหลบตา ด้วยความเหนียมอาย ร้องไปยิ้มไปจนเพื่อนๆ ที่อยู่ข้างๆ แอบหยิก แต่ถ้าไม่ชอบก็จะ ทำหน้าบึ้งตึงใส่ฝ่ายชายหนุ่มจนชายหนุ่มต้องหลบออกไป คำที่นิยมร้องกันขณะที่ชัก พระให้ขยับคือ “มาแล้วละว่า” ผู้ลากก็จะรับคำว่า “เฮโลเฮโล” ถ้าลากมาถึงหมู่บ้าน ไคก็จะร้องตามชื่อหมู่บ้านนั้นๆ เช่น “ถึงจันนาแล้วละว่า” “ถึงบ้านลุงแดงแล้วละว่า” (ศักดิ์ พันธุ์งาม, สัมภาษณ์, 2562)

ชาวบ้านเล่าด้วยว่าระหว่างการลากพระนั้น ถ้าเกิดเหตุการณ์อะไรขึ้นกับขบวนลาก หรือเรือ พระ ก็จะร้องตามสถานการณ์นั้นๆ เช่น ถ้าเรือพระลงข้างทางก็จะร้องคำว่า “ลงข้างทางแล้วละว่า” “เรือหยุดแล้วละว่า” “ชอบสาวเสื้อแดงละว่า” ร้องเป็นอย่างนี้จนกว่าจะค่ำ เมื่อถึงทางแยกจะมีการ “แย่งพระ” หรือการลากยื้อให้เรือพระหันหัวไปทางทิศทางชุมชนของตนเอง

ชุมชนบ้านจันนามีวัดประจำชุมชนคือ “วัดหรั่งแคบ” การลากพระจะลากไปยังวัดต่างๆ ของชุมชนบ้านจันนาจะลากไปบ้านสำนักปราง บ้านโงกน้ำ บ้านเขาย่า บ้านเขาวัง บ้านเขาถอย ฉะนั้นเมื่อถึงทางแยก ชาวบ้านแต่ละหมู่บ้านจะรวมตัวมารอรับและแย่งพระ ถ้าหมู่บ้านไหนคน เยอะและสามารถแย่งพระไปได้ก็จะพาเรือพระไปพักไว้ที่กลุ่มหมู่บ้านนั้นๆ แล้วจะมีการละเล่นใน คี้นั้นตามยุค อย่างเช่น ช่วงปี พ.ศ.2515-2525 จะมีการฉายหนังคู่กันจนรุ่งเช้า การนำพระกลับวัด ชาวบ้านจันนา ค่ายไฟก็จะไปรับพระกลับวัด ชาวบ้านของหมู่บ้านอื่นก็จะมาส่งพระเช่นกัน

ดังนั้นการชักพระหรือลากพระถือเป็นกิจกรรมที่ได้รับความนิยมเป็นอย่างมากของพุทธศาสนิกชนในชุมชนแถบนี้เพราะเป็นการชุมนุมและมาร่วมมือในการชักพระ ในวันออกพรรษาซึ่งลักษณะเช่นนี้บ่งบอกว่าชุมชนได้ขยายตัวมากขึ้น มีประชากรเพิ่มมากขึ้นจนสามารถทำเรือพระเพื่อใช้ในการชักพระ การชักพระนี้จะลากไปยังวัดต่างๆ ที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียง ใช้เวลาในการลาก 3 วัน 3 คืน ค่ำที่ไหนดอนที่นั่น

จากวัฒนธรรมความบันเทิงในบริบทของประวัติศาสตร์ดังที่ได้กล่าวมา จะเห็นได้ว่าชุมชนจันทานัน แม้จะเป็นชุมชนที่ตั้งขึ้นหลังจากหมู่บ้านอื่นๆ รายรอบ แต่ก็แสดงให้เห็นถึงความสามารถของชุมชนในการสร้างสถานะศูนย์กลางให้กับชุมชน โดยการสร้างวัดขึ้น ต่อมาวัดก็กลายเป็นโรงเรียนวัดและโรงเรียนประชาบาล ที่ทำหน้าที่ปลูกฝังความรู้และสำนึกของผู้คนและเยาวชนให้มีความคิดและความใฝ่ฝัน นิราศวัดหรั่งแคบ ก็เกิดขึ้นภายใต้บริบทที่ชุมชนสัมพันธ์กับภายนอก ดังกล่าวนี โดยประวัติส่วนตัวแล้ว นายสว่าง บัวทองนั้นเป็นศิลปินพื้นบ้านที่มีความสามารถหลากหลาย มีสายเลือดศิลปินมโนราห์ และสามารถขับ “เพลงบอก” ได้ การสืบทอด “หิ้ง” มโนราห์แสดงถึงระบบความสัมพันธ์ เครือข่ายทางวัฒนธรรมและความเชื่อ และความเหนียวแน่นของการสืบทอดความบันเทิงพื้นบ้าน โดยการผสมผสานเข้ากับวัฒนธรรมความเชื่อ ขณะเดียวกัน การเรียน/การศึกษาแผนใหม่ก็สร้างทักษะด้านการสื่อสารผ่านการเขียนให้แก่ผู้เขียน ทักษะเหล่านี้ได้ทำให้นายสว่างสามารถสร้างสรรค์วรรณกรรมประเภทคำกลอนนิราศและบทบันทึกชุมชนออกมาได้ ทั้งที่รูปแบบการประพันธ์นี้เป็นอิทธิพลจากวัฒนธรรมวรรณกรรมจากศูนย์กลาง จึงอาจกล่าวได้ว่า นิราศวัดหรั่งแคบ คือประจักษ์พยานที่แสดงให้เห็นถึงขอบข่ายสายสัมพันธ์ที่ชุมชนที่ราบริมเชิงเขาอย่างชุมชนจันทานันมีต่อผู้อื่น และตัวเอง เป็นสำนึกทางประวัติศาสตร์ที่กว้างออกไปกว่าการปฏิสัมพันธ์กันแต่ภายในชุมชนและละแวกบ้านเท่านั้น

4.2.3 “นิราศวัดหรั่งแคบ” การสร้างความทรงจำของชุมชนจันทานันยุคขยายตัว ช่วงก่อนทศวรรษ 2510

จากบริบทและวัฒนธรรมความบันเทิงดังที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าวรรณกรรมได้เข้าไปมีส่วนสำคัญในการจารึกไว้ซึ่งอารมณ์และความรู้สึก ตลอดจนความรู้เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน

โดยกวีผู้สร้างสรรค์วรรณกรรมได้อ้างถึงตำนานความเป็นมาของชุมชนว่า มีจุดเริ่มต้นมาจากสามิภรรยาคนหนึ่ง คือตาเกลี้ยงกับยายเพ็ญเข้ามาตั้งบ้านเรือน พื้นที่ของวัดเป็นของตาเกลี้ยงซึ่งอาศัยอยู่บ้านจันนา แต่ก่อนนั้นพื้นที่เดิมนี่ใช้ปลูกพืชเกษตรทั้งข้าวและพืชสวน ขนาดของที่ดินว่ามีขนาดใหญ่พอเหมาะ ตาเกลี้ยงจึงคิดจะตั้งรกรากสร้างบ้านแต่เมื่อไปหาหมอดูผู้รู้ก็มีคำทำนายว่าที่ดินผืนนี้ไม่เหมาะสำหรับอยู่อาศัยเนื่องจากเป็นที่ดินไม่ดีเช่นที่ขวางทางโจร เมื่อเป็นดังนั้นตาเกลี้ยงจึงเกิดความกลัวว่าจะมีภัยต่อตนเองในวันข้างหน้าจึงล้มเลิกความคิดจะปลูกบ้านและใช้ที่ดินผืนนั้นทำการเกษตรต่อ ในวันหนึ่งมีกุศลคลใจ จึงได้ปรึกษากับนางเพ็ญผู้เป็นภรรยา แล้วกล่าวถึงความไม่แน่นอนของชีวิตและทรัพย์สินที่สร้างมามากล้นเป็นของนอกกายตายก็ไม่สามารถเอาไปได้จึงได้เสนอว่าที่ดินผืนนี้ควรสร้างวัดเนื่องจากพื้นที่ใกล้เคียงนั้นก็ห่างไกลจากวัดมากและเพื่อหวังทำให้เกิดประโยชน์แก่บุคคลทั่วไป รุ่งเช้าวันนั้นก็แพร่กระจายไปถึงบ้านค่ายไฟซึ่งอยู่ด้านทิศเหนือของบ้านจันนา ตาเทพและภรรยาทั้งสองคือยายนกและยายปล้อง อีกทั้งตาจิ้นและยายอินทร์ เมื่อทราบข่าวก็รีบชักชวนกันไปบ้านตาเกลี้ยง ต่อมาเรื่องทราบไปถึงตาด้วงกับยายปล้องก็มีความปรารถนาที่จะร่วมบุญสร้างวัดด้วย จึงได้เดินทางมาปรึกษาหารือที่บ้านตาเกลี้ยงบ้านจันนา เมื่อผู้ร่วมบุญทั้งหมดมาประชุมตกลงหาฤกษ์วันได้เสร็จก็ชักชวนกันกลับบ้านอย่างมีความสุข

เนื้อเรื่องตอนต้นโดยย่อนี้เดิมเป็นตำนานมุขปาฐะซึ่งเล่าสืบทอดกันอยู่ในหมู่ชาวบ้าน แม้จะมีตำนานอีกสำนวนหนึ่งว่าแต่เดิมจันนาเป็นที่ “หลาเหวน” หรือที่พักลาดตระเวนของเจ้าหน้าที่รัฐ หรือพลตระเวนในยุคราชกาลที่ 5-6 แต่ตำนานสำนวนนี้ก็ไม่ได้รับความนิยมมากเท่ากับสำนวนตาเกลี้ยงยายเพ็ญ

การที่ผู้เขียนนิราศวัดหรั่งแคบ เลือกลำนำตำนานสำนวนนี้มาเล่าใหม่ในรูปแบบทร้อยกรอง และตีพิมพ์เผยแพร่จึงย่อมแสดงให้เห็นถึงการเลือกสรรความทรงจำของชาวบ้าน ที่เลือกเอาตำนานสำนวนที่สอดคล้องกับความปรารถนาของตนหรือของชุมชนในขณะนั้นให้มากที่สุด ซึ่งความปรารถนาของชุมชนในขณะนั้นคือต้องการการอุทิศแรงงาน เงินบริจาค ตลอดจนความร่วมมือร่วมใจจากชุมชนใกล้เคียงเพื่อร่วมกันทำนุบำรุงวัดหรั่งแคบให้เป็นวัดที่เจริญรุ่งเรืองวัดใกล้เคียงอื่นๆ สอดคล้องกับอุดมการณ์ของการเขียนและการตีพิมพ์ เพราะต้องการจำหน่ายแจกเพื่อหารายได้เข้าวัด

หากพิจารณาจากโครงสร้างหรือลำดับของเนื้อหา จะพบว่าการวางเอาไว้เป็นระบบการอธิบายประวัติศาสตร์ชุมชนในเชิงวิวัฒนาการ คือเริ่มจากความยากลำบาก การแก้ปัญหาความยากลำบาก และจบลงด้วยความสุขใจ ดังกลอนย้อนกลับไปสร้างความทรงจำของชุมชนตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2500 ตอนที่วัดยังไม่มีสิ่งก่อสร้างใดที่บ่งบอกได้ถึงความเจริญของชุมชน กลอนตอนหนึ่งเล่าว่า

เมื่อสองห้าหนึ่งหกขกกลูกแฝบ	ไม่กว้างแคบสวยงามตามสมัย
รูปปั้นยะเข้ามาเรียงเคียงกับไทย	สำเร็จในเดือนยี่มืค่างคา
ในวันนั้นผู้ใหญ่พันได้มาพบ	แสนปรารถนาที่สุดฤกษ์ไม่ผา
ครั้งพระน่วมก่อสร้างยังค้างคา	ถ้าไว้ช้าคงเห็นไม่เป็นการ
ให้บังเกิดศรัทธาปะสาทะ	จะบูรณะขึ้นให้ใหม่ด้วยใจหาญ
พันกราบบาทขออนุญาตจากประธาน	สังกรรมการของวัดมานัดวัน

(สว่าง บัวทอง, 2518, น.14)

กลอนนี้สร้างความจดจำทศวรรษ 2500 ว่าแม้วัดจะมีความมั่นคงแล้วระดับหนึ่ง แต่สิ่งก่อสร้างภายในวัดก็ยังไม่สมบูรณ์ ส่อให้เห็นถึงความไม่เจริญและชุมชนไม่ใส่ใจ จึงเป็นภารกิจของชุมชนที่จะต้องสร้างให้ดูสว่าง กลอนต่อมาจึงเล่ากระบวนการบูรณะต่อว่า “*ทำบุญหกต่อศกทำบุญเจ็ด ช่วงทำเสร็จในเดือนหกขึ้นศกใหม่ ทำบุญแปดได้ฉลองหายข้องใจ*”(หน้า 15)

นอกจากนั้น นิราศก็ยังสร้างความทรงจำเรื่องความสัมพันธ์ทางสังคมต่างๆตลอดจนการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์ด้านอาชีพด้วย บนโครงสร้างการเล่าเรื่องเดียวกัน กล่าวคือทรงจำถึง การเข้ามาของอาชีพต่างๆ หลังจากที่ผู้คนเริ่มให้ความสำคัญและเข้าถึงการศึกษาได้มากขึ้น เช่น อาชีพครู เจ้าหน้าที่สุขศาลา นักพัฒนา ในช่วงทศวรรษ 250-2510 เป็นต้น ความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ถูกเล่าให้เป็นพัฒนาการที่ต่อเนื่องมาจากความยากลำบากในยุคก่อนหน้านี้ (ที่ระบุปีไม่ได้) ดังกลอนบรรยายย้อนความทรงจำว่า

ครั้งโบราณการใช้ไม้ใช้เหล็ก	พระหรือสกเด็กผู้ใหญ่ใครเป็นใช้
เขาเอาเอะทั้งห้าหารากไม้	หัวเปราะชายจึงขำยาโบราณ
จะหาแพทย์ปริญญามีได้	ทั้งยาดีปลูกใช้ไม่เคยผ่าน

ไม่มีสุขศาลาโรงพยาบาล

คนโบราณเจ็บไข้ตายกันเปลือง

(สว่าง บัวทอง, สัมภาษณ์, น.11)

จากบทนี้เองทำให้เห็นว่าวัดหรงแคบไค้อยู่อยู่กับชุมชนตั้งแต่ยังไม่มี ความเจริญเข้ามาจนมีการพัฒนาเร่งรัดในเวลาต่อมา คือช่วงทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา จากบทที่กล่าวข้างต้นนี้แสดงให้เห็นถึงค่านิยมทางระบบการศึกษาของคนไทยตั้งแต่อดีตได้อย่างชัดเจน การจะหาผู้รู้ในสมัยนั้นจึงเป็นเพียงผู้ชำนาญในเรื่องที่ตนถนัดและเป็นเรื่องรอบๆ ตัวแต่ไม่ได้เป็นความรู้ทางอาชีพที่ได้มาจากการศึกษา อีกหนึ่งบทเนื้อหาที่ทำให้เห็นว่าชุมชนจันทนาได้เกิดการเปลี่ยนแปลงไป คือ “เดิมปลูกข้าว ลั่นคราวปลูกพร้าวมาก คุมายมากล้มสุกปลูกห่างๆ ทั้งฟักแฟงแตงกวาหาสดางค์ แต่ก่อนยางพาราหาไม่มี”(สว่าง บัวทอง, 2518, น.3)

ตำนานตำนานดาเกลี้ยงยายเพ็ญ มีหัวใจหลักอยู่ 3 ประการ คือ ประการแรก สดุดีความเสียสละของชาวบ้าน ยินยอมกลบปนาที่ดินการเกษตรของตนเองเพื่อสร้างวัดวาอาราม ประการที่สอง การสร้างวัดถือเป็นการทำบุญเพื่อผดุงไว้ซึ่งพระศาสนาอันยิ่งใหญ่ และประการที่สามคุณค่าของการสามัคคีและร่วมมือร่วมใจ

หัวใจหลักทั้ง 3 ประการของเรื่องราวในตำนานนี้ จะว่าไปแล้วก็เป็นการสะท้อนให้เห็นความปรารถนาในขณะที่ยังสร้างสรรคัวรรณกรรมเรื่องนี้ขึ้นมา นั่นก็คือ นายสว่าง ทั้งในฐานะภักและในฐานะกรรมการวัดด้วยคนหนึ่ง ต้องการการเสียสละของชาวบ้านในการช่วยเหลือด้านเงินทุนและแรงใจเพื่อการพัฒนาวัด หากมองในมุมมองของชุมชนโดยรวม ทศวรรษ 2500 ซึ่งการสร้างวัดอยู่ในช่วงขยายตัว ก็มีความจำเป็นที่ต้องการเสียสละแรงงานและเงินทุนจากชาวบ้าน ต้องการให้ชาวบ้านร่วมมือร่วมใจกัน เพื่อแลกมาด้วยความร่มเย็นของชุมชน และความอุมสุขอุมบุญในใจของปัจเจกชนชาวบ้าน ดังนั้น เราจะเห็นได้ว่าตำนานเรื่องดาเกลี้ยงยายเพ็ญก็ตอบสนองเป้าประสงค์ในขณะนั้นได้ชัดเจนที่สุด

ขณะที่ตำนานตำนานที่กล่าวถึง “หลาเหวน” แม้จะสะท้อนให้เห็นได้ว่าชุมชนจันทนาสัมพันธ์อยู่กับรัฐและชุมชนอื่นๆ แล้วในยุคก่อนการเติบโตของชุมชน แต่ตำนานตำนานนี้ก็ไม่ได้มีประโยชน์ตอบสนองชุมชนในบริบทที่กำลังเขียนเรื่องนี้อยู่เลย เพราะกล่าวถึงชุมชนในฐานะเป็นทางผ่านที่ไม่มีผู้คนอาศัยอยู่ มีแต่ตัวละครเจ้าหน้าที่รัฐ แต่ขาดตัวละครที่จะแสดงให้เห็นชาวบ้านรุ่น

หลังประจักษ์ถึงผลแห่งการเสียดสละ ร่วมแรงและร่วมใจ ดำเนินงานนี้จึงถูกชาวบ้านมองข้ามไป ไม่มีความสำคัญ และไม่มีความจำเป็นที่นายส้างจะหยิบยกขึ้นมาใส่ไว้ในวรรณกรรมของตน

นอกจากนั้น การที่ตำนานได้รับการตีพิมพ์ ด้วยโรงพิมพ์สมัยใหม่ กลายเป็นตัวหนังสือบน หน้ากระดาษ ไม่เพียงแต่จะยกระดับตำนานที่เคยเล่ากันปากต่อปากให้กลายเป็น “ความรู้” ของ ชุมชนเท่านั้น แต่ยังทำให้ความรู้ที่มีความทันสมัยไปด้วย เนื่องจากตัวสื่อที่นำพาสารแห่งความรู้ นั้นเป็นตัวสื่อกระดาษของสังคมสมัยใหม่ ที่มีอายุยืนยาวผ่านข้ามกาลเวลาไปได้ เทคโนโลยีการ พิมพ์ได้ทำให้ตำนานดาเกลี้ยงขยายเพิ่ญล่องลอยเหนือกาลเวลาและพื้นที่ กลายเป็นหลักฐานยืนยัน ความน่าเชื่อถือของตำนานดาเกลี้ยงขยายเพิ่ญสำนวนมุขปาฐะ ชาวบ้านหลายรายในยุคหลัง เมื่อให้ ยืนยันตำนานสำนวนนี้ มักจะอ้างอิงว่า “ถ้าไม่เชื่อก็ไปอ่านหนังสือดาส้างได้ แกเขียนไว้พັນนี้”

ด้วยเหตุนี้ การเรียบเรียงข้อมูลเรื่องเล่ามุขปาฐะหรือตำนานท้องถิ่นที่เคยเล่ากันในหมู่ ชาวบ้านมาเรียบเรียงเป็นส่วนนำในวรรณกรรม วรรณกรรมจึงกลายฐานะเป็นหลักฐานทาง ประวัติศาสตร์ที่ทำหน้าที่จารึกไว้ซึ่งประวัติศาสตร์ระยะไกลของชุมชน ซึ่งไม่เคยมีใครเคยได้อยู่ ร่วม แต่มันก็มีความเชื่อถือว่าชุมชนกำเนิดมาเช่นนั้น

วรรณกรรมผนวกเล่าถึงเหตุการณ์ปัจจุบัน (ขณะเล่าเรื่อง) ถูกใช้เพื่อการบันทึก ประวัติศาสตร์ร่วมสมัยในช่วงปลายทศวรรษ 2510 ซึ่งชุมชนเริ่มขยายตัว มีความสัมพันธ์ในเชิง เครือญาติกับชุมชนใกล้เคียง ซึ่งเติบโตมาก่อนหน้าแล้ว ด้วยเหตุนี้ นิราศวัดหรั่งแคบ จึงไม่เพียงแต่ แสดงให้เห็นถึงประวัติศาสตร์ชุมชนจันทนาเท่านั้น แต่ยังแสดงให้เห็นถึงการขยายตัวของชุมชนด้าน ทิศตะวันออก ขึ้นไปยังชุมชนที่ราบสูงเชิงเขาทางเขาปู่เขาย่าอีกด้วย

ในด้านเนื้อหาของการสร้างความทรงจำทางประวัติศาสตร์ด้านอื่นๆ จะพบว่า จุดที่เด่นมาก เป็นพิเศษคือการไล่เรียงลำดับเจ้าอาวาสผู้ปกครองวัดหรั่งแคบ ผู้แต่งนิราศได้ข้อมูลเจ้าอาวาสยุค ต้นๆ มาจากคำบอกเล่าเช่นเดียวกัน แต่เมื่อนำมาแต่งไล่ลำดับเป็นนิราศจึงแสวงหาข้อมูลเพิ่มเติม บอกเล่าให้เห็นว่าเจ้าอาวาสแต่ละรูปมีลักษณะเด่นอย่างไร และสัมพันธ์กับชุมชนอย่างไรบ้าง ในแง่ นี้จึงเป็นการสร้างความทรงจำชุมชนที่ครอบคลุมทุกด้าน ทั้งด้านศาสนา วัฒนธรรม ความบันเทิง สังคม ตลอดจนการศึกษา ดังเช่นในยุคของ “พระรอด” พระสงฆ์ผู้รับนิมนต์มาจากวัดพิบูลทอง ซึ่งเป็นวัดใหญ่อยู่ใกล้เคียง กลอนตอนหนึ่งบรรยายย้อนอดีตถึงพระรอดว่า หลังหลวงพ่อบรมมณภาพ กรรมการวัดก็ประชุมกันเพื่อตกลงหาเจ้าอาวาสใหม่

หลวงพ่อเมฆเอกองค์ปลงสังขาร	ผู้กรรมการฝ่ายวัดจัดหาใหม่
บูชาเพลิงเสร็จสรรพแล้วกลับไป	ตกลงใจปรึกษาหาพระเณร
ไปรับท่านอาจารย์รอด วัดพิบูลทอง	มาปกครองวัดวาน้ำสรระเสริฐ
ให้ดูแลแนะนำในดำเนิน	วัดเจริญขึ้นเมื่อท่านอาจารย์มา
เหล่าเด็กๆเข้ามาเพียรเรียนหนังสือ	แกขึ้นชื่อในด้านการศึกษา
สอนนโม ก ข และ ก กา	ตลอดมา กก กค จด กน กง
เขียนदानไม้ได้บรรทัดวัดระยะ	พยัญชนะสี่สิบสี่มีพลัดหลง
หนังสือวัดคัดเขียนเรียนตัวตรง	จากแต่ กก กค จด กน กง
เด็กปัญญาสามารถอาจเรียนได้	ทิ้งมง่ายโง่งเงาเปล่าและเหว
เขียนเต็มคานอ่านจบแล้วจบเลย	ทำเฉยเมยไม่อ่านอาจารย์ดี
ใช้แบบบทข้อกฎเจ้าอาวาส	สั่งเด็ดขาดทุกสวนถูกถ้วนดี
ที่รักคนเป็นพลเมืองดี	บางคนหนี ก.ข.ทิ้งนโม

(สว่าง บัวทอง, 2518, น.8)

จากบทร้อยกรองข้างต้น จะเห็นได้ว่า กวีย้อนอดีตสร้างภาพของพระรอด โดยเรียกท่านว่า “อาจารย์รอด” เนื่องจากเป็นผู้มีความรู้ด้านการสอนหนังสือ นโม ก ข การเข้ามาเป็นเจ้าอาวาสของท่านทำให้เด็กๆ ในชุมชนได้มีความรู้ เนื่องจากการเรียนหนังสือกับพระรอดจะต้องเจอกับความเข้มงวด ทำให้เด็กที่มานะอดทนได้ดี ส่วนคนที่ทนไม่ได้ เพราะ “พาโล” ก็จะ “โง่” อยู่ต่อไป (สว่าง บัวทอง, 2518, น.8-9)

บทกลอนตอนนี้ยังบรรยายบรรยากาศทางการศึกษาในยุคนี้อีกด้วยว่าใช้กระดานชนวนเป็นอุปกรณ์ การเรียนผันอักษร การเรียนมาตราตัวสะกด ตลอดจนการคัดลายมือ โดยในการเรียนนี้นับถือครูเป็นผู้มีอำนาจในทางวัฒนธรรม จะคือ หรือประพฤติใดที่เบี่ยงเบนไปจากมาตรฐานทางสังคมก็อาจถูกวิพากษ์วิจารณ์ และจะได้รับผลเป็นความ “งมงายโง่งเงา และเปล่าๆ” (สว่าง บัวทอง, 2518, น.8-9)

สมัยที่อาจารย์รอดเป็นเจ้าอาวาสวัดหรั่งแคบได้มีการพัฒนาเป็นอย่างมาก เช่นการพัฒนาที่ดินบริเวณวัดเป็นลานทราย ถางป่าห้วยออกให้ดูสะอาดและไม่รก มีการปลูกต้นไม้ เช่น มะพร้าว

และการสร้างกุฏิใหม่ที่แข็งแรง แต่ในภายหลังท่านได้กลับไปวัดพิบูลทองเหมือนเดิม ชาวบ้านเห็นว่าวัดในช่วงนี้ถูกระงับไว้พอสมควรแล้ว มีความเจริญทัดเทียมวัดในชุมชนใกล้เคียงแล้ว ขาดเพียงแค่พระเจ้าอาวาสจึงนึกเสียดายวัด ชาวคณะวัดหรั่งแค้นจึงได้ไปเชิญหลวงพระดำมาเป็นเจ้าอาวาส ในยุคที่หลวงพระดำมาเป็นเจ้าอาวาสได้สร้างกุฏิใหม่ขึ้นมาอีกหนึ่งหลัง ผู้ประพันธ์กล่าวว่า ปัจจุบันกุฏิหลังนี้เสื่อมโทรมไปจนต้องทำลายไปภายหลังท่าเกิดเป็นไข้ป่ารักษาอาการไม่หายดี จึงขอลาวัดหรั่งแค้นเพื่อหาयरักษาตน ต่อมาหลวงพ่อเพชรจากวัดลือ ก็เข้ามาติดต่อขออยู่เป็นพระเจ้าอาวาสแต่ไม่ได้รับการสนับสนุนจากชาวบ้านจึงปกครองเป็นเจ้าอาวาสได้เพียงหนึ่งพรรษาก็ต้องลาจากไป

เรื่องเล่าความทรงจำตอนนี้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชนว่า วัดอยู่ภายใต้การควบคุมของชุมชนอย่างใกล้ชิด เรื่องราวที่วรรณกรรมได้ปูพื้นมาตั้งแต่ต้นเกี่ยวกับการบริจาคที่ดินของตาเกลี้ยงยายเพ็ญ และชาวชุมชนค่ายโพธิ์มาประชุมหารือกัน เป็นสัญญาณสื่อให้เห็นถึงความปรารถนาของเรื่องที่ต้องการเน้นความสำคัญของการร่วมมือของชาวชุมชน เพื่อยืนยันให้เห็นอำนาจของชุมชนเหนือวัด ในแง่นี้ ตัวละครต่างๆ มากมายที่ปรากฏขึ้นในเรื่องจึงเป็นตัวละครชาวบ้าน ทั้งในฐานะกรรมการวัด ชาวบ้านทั่วไปที่เข้าร่วมอุทิศแรงงาน และพ่อค้าแม่ขาย ตลอดจนชาวจีนคนรวยที่มีความอริทั้งบริจาค และให้วัดซื้อสินค้าเงินเชื่อ วรรณกรรมจึงมุ่งหมายที่จะให้ผู้จดจำว่าในการก่อสร้างได้มีการหยิบยืมวัสดุจากร้านพ่อค้าชาวจีนโดยผ่อนจ่ายในภายหลัง การก่อสร้างก็ได้ชาวบ้านผู้ขายเข้ามาช่วยดูแลหาไม้เข้ามาก่อขึ้นรูป ส่วนผู้หญิงช่วยกันจัดหาข้าวหาน้ำ ในการส่งเสบียงเป็นเช่นนี้อยู่ราวสองเดือนหลังจากขึ้นโครงเสร็จแล้วจึงไปขอเชื้อซื้อกระเบื้องจากร้านวัสดุชาวจีนจึงได้เริ่มก่อหลังคาขึ้น ต่อมาเป็นขั้นตอนของการสร้างผนังก็ไปติดต่อหาอิฐปูนไปสร้างเมื่อสำเร็จเสร็จสิ้นจึงได้คิดจะจัดงานฝังลูกนิมิตชาวบ้านทั้งชายหญิงต่างก็มาช่วยงานกันขันแข็งทั้งจัดตั้งโรงครัว ตกแต่งงานด้วยธงแถบผ้าสี จัคมหรสพ

อนุภาคของเรื่องทั้งหมดนี้จะเห็นได้ว่าอยู่ในกรอบความมุ่งหมาย 3 ประการที่วรรณกรรมได้วางเอาไว้ผ่านการรื้อฟื้นความทรงจำเรื่องตาเกลี้ยงยายเพ็ญทั้งสิ้น

จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าอารมณ์ความรู้สึกที่แฝงมากับเรื่องเล่าความทรงจำของชุมชนเหล่านี้คืออารมณ์ของชุมชนที่กำลังขยายตัวเข้าความความเจริญ เราจะเห็นถึงการที่ชุมชนตอบรับ

การศึกษาสมัยใหม่ มาตั้งแต่ทศวรรษ 2470 ในเขตจังหวัดพัทลุง รายงานการจัดตั้งโรงเรียนวัดของ วัดหรั่งแคระบุว่า มณฑลได้จัดตั้งโรงเรียนวัดควนหรั่งแคขึ้นมาอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 18 มกราคม 2475 (พระยาพิบูลพิทยพรค, 2475, น.78)

เมื่อพิจารณาจากบริบทชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาจะพบว่าห้วงเวลานี้คือห้วงเวลาที่รัฐไทย พยายามเร่งรัดการพัฒนา ภายหลังจากที่เริ่มตั้งเข็มพัฒนาการเข้าถึงชุมชนอย่างเต็มที่มาแล้วตั้งแต่ ทศวรรษ 2440 เป็นต้นมา ทศวรรษ 2470 การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานจึงได้ขยายตัวมาถึงชุมชนทุ่ ราบอย่างชุมชนจันนาแล้ว ในชุมชนเกิดผู้เชี่ยวชาญด้านอาชีพเฉพาะอย่าง เช่น ช่างไม้ ช่างกระเบื้อง ที่ทำงานรับจ้างในชุมชน (ประพันธ์ แสงทอง, สัมภาษณ์, 2562) มีศิลปินพื้นบ้านที่มีชื่อเสียงจาก ชุมชน รับงานแสดงทั่วไปในจังหวัดพัทลุง เช่น มโนราห์ฝั่ง แสงทอง และช่างแกะสลักซึ่งมี ความสามารถหลากหลายที่ร่ำลือกันมาถึงปัจจุบัน คือ นายเทพบ้านค่ายไฟ ดังกลอนตอนหนึ่งว่า

ด้วยน้ำแรงประชาชนคนใกล้ไกล	เทพค่ายไฟช่างไม้เป็นนายหัว
นักกีฬาวิชาเกรอบตัว	มิได้กลัวการทำเพราะชำนาญ
แกช่างเหล็กช่างไม้หลายชนิด	ช่างหอกกรีขป็นผามีดพร้าขวาน
หัตถกรรมแกทำได้หลายประการ	เรื่องจัดสารหน้าประกวดมีลวดลาย
แกทำหัวหางนาคไว้ลากพระ	ด้วยวิชาฝีมือลือมากหลาย
ของดาเงินพียาหัวข้างซ้าย	เทพทำฝายข้างขวาล้วนน่าชม
.....	
กุฏิหลังเก่าเขาว่าดาเทพสร้าง	ไม่ยาวกว้างสมส่วนถูกถ้วนถี่
ไม้ดำเสาฝังดินนำยนิดี	หลายสิบปีแล้วไม่ขาด อาจยืนนาน

(สรวง บัวทอง, 2518, น.9)

นอกจากนี้ช่างฝีมือก็อาจจะเป็นพระก็ได้เช่นกัน ดังวรรณกรรมบันทึกไว้ถึงพระรูปหนึ่งใน วัดชื่อหลวงพ่ोजันท์ ว่าก่อนที่จะบวชเป็นภิกษุก็เคยเป็นช่างไม้มาก่อน เมื่อมาอยู่วัดจึงกลายเป็น เรียวแรงสำคัญในการงานช่างด้วย พระจันท์นี้ก็มาจากชุมชนท่าระ แต่มาแต่งงานกับผู้หญิงชาวจัน นาคกลอนกล่าวถึงพระรูปนี้ว่า

หลวงพ่ोजันท์ นั้นเมื่อเป็นฆราวาส	แกสามารถช่างไม้เคยได้ผ่าน

จากแต่บ้านท่าระแนงแก่นาญ	เข้ารับงานทำฝาชอบตาคน
แกมาได้ภรรยาจันนาต	ได้อุ่นอกอยู่สบายปลายเสียผล
ลูกก็เสีย เมียก็ตาย ลงวายชนม์	สำนึกตนว่าเป็นกรรมมาจำจอง

(สว่าง บัวทอง, 2518, น.9-10)

ขณะที่ด้านการเกษตร ชาวบ้านจดจำได้ว่าการทำเกษตรพืชไร่ นายสว่าง บัวทอง ผู้แต่งนิราศ แต่งให้ตาเกลี้ยงยายเพ็ญมีความรู้เรื่องการแบ่งแยกแปลงดิน และการปลูกพืชเศรษฐกิจหลังบ้าน ซึ่งเป็นแนวความคิดหนึ่งที่ได้รับการส่งเสริมสนับสนุนจากรัฐบาลมาตั้งแต่ช่วงต้นทศวรรษ 2470 กระทั่งหลังปี พ.ศ.2477 เป็นต้นมา เมื่อมีการก่อตั้งทบวงเกษตรธิการ ความรู้การเกษตรสมัยใหม่ก็แพร่กระจายไปในหมู่ชาวบ้านมากขึ้น ผ่านทางข้าราชการและผู้นำชุมชน รูปธรรมหนึ่งของการเผยแพร่ดังกล่าวกระทำผ่านวารสารศรีธรรมราชศึกษาซึ่งเป็นวารสารศรีธรรมราชศึกษาซึ่งเป็นวารสารรายเดือนของมณฑลนครศรีธรรมราชโดยมีการแนะนำวิธีการเตรียมดิน การคัดเลือกพันธุ์ การใช้ปุ๋ย ตลอดจนการบำรุงร่างกายของชาวนาเพื่อสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่อง และสามารถเจาะลึกลงไปชี้แจงโดยละเอียดและจำเพาะเจาะจงเป็นรายชุมชนในบางครั้ง (พิเชฐ แสงทอง, 2559, น.34)

4.2.4 บทสรุปประจำยุค

ในยุคแรกนี้ นิราศวัดหรั่งแคบ มีบทบาทต่อการสืบสาวและบันทึกประวัติศาสตร์ชุมชน การสืบสาวนี้แสดงให้เห็นถึงการที่ชุมชนสร้างความทรงจำใหม่เกี่ยวกับอดีตของตัวเอง ในบริบทที่ความเปลี่ยนแปลงของชุมชนไม่ได้เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วนัก นิราศเป็นวัสดุแห่งความทรงจำที่ถูกสร้างใหม่ผ่านการสืบค้น สอบถาม ทรงจำ และเล่าซ้ำ เป็นจารึกแห่งการขยายตัวของชุมชน พวกเขายอมรับว่าชุมชนกำเนิดขึ้นจากความหลากหลาย และการปฏิสัมพันธ์กับชุมชนอื่นๆ รายรอบวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนอย่างต่อเนื่องเสมอมา

วัฒนธรรมการศึกษา และการเรียนรู้ผ่านการอ่านจากหนังสือ-พิมพ์ กระตุ้นให้เกิดปัญญาชนหรือนักเขียนชาวบ้านข้อมูลที่พบในหนังสือบอกถึงความเป็นไปของยุคเปลี่ยนผ่านได้ชัดเจน ชุมชนชาวใต้ได้รับวัฒนธรรมการเรียนรู้หนังสือจากภาคกลางที่แผ่ขยายลงมาไม่ว่าจะเป็นหนังสือวัดเกาะหรือเรื่องเล่าวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ จากเนื้อหาจึงวิเคราะห์ได้ว่าผู้แต่งนั้นเป็นชาวบ้านที่มีความสนใจในด้านงานเขียนในยุคหลังที่เล่าเรื่องการสร้างวัดที่ย้อนกลับไปในอดีต เห็นได้จาก

การสืบหาข้อมูลในการเขียนที่มาจากคำบอกเล่าของชาวบ้าน “จะถามผู้รู้เรื่องอยู่เมืองไกล จากโลกไปแล้วไม่หลบมาพบจน ผมรู้จากปากกระจ่ายสืบไล่เลียง”(หน้า2) และเขียนเรื่อยมาจนกระทั่งถึงยุคของตนโดยในตอนกลางถึงท้ายเรื่องผู้เขียนมีการแทนคำว่า “ผม” เข้าไปในบทประพันธ์ เป็นการแสดงตัวของกวีในฐานะผู้สืบค้นและบันทึกความทรงจำใหม่ในฐานะผู้มีความรู้และรับผิดชอบต่อชุมชน โดยในช่วงกลางถึงปลายเรื่องยังมีการระบุวันเวลาได้ชัดเจนมากกว่าช่วงต้นเรื่อง ซึ่งแสดงให้เห็นวัฒนธรรมการบันทึกความทรงจำผ่านการสร้างสรรค์วรรณกรรมว่ามีการเปลี่ยนแปลงพัฒนาไปพร้อมๆ กับการเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษา ที่การอ่านออกเขียนได้ ทำให้ผู้แต่งมีความสามารถในการจัดการความทรงจำที่สอดคล้องกับสถานการณ์ร่วมสมัยของชาวบ้านและชุมชนมากขึ้น

จากเนื้อเรื่องผู้เขียนได้เลือกเขียนเรื่องราวเกี่ยวกับวัดและความเป็นไปของวัดตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันอาจจะเนื่องด้วยผู้แต่งเป็นคนที่อยู่ข้างวัดและเห็นความเปลี่ยนแปลงมาโดยตลอดจึงได้เขียนเรื่องใกล้ตัวขึ้น นอกจากนั้น เนื่องจากวรรณกรรมวางเงื่อนไขให้เห็นว่าชุมชนจดจำความสัมพันธ์กับวัดในฐานะที่ชุมชนเป็นเจ้าของผู้สร้างวัด วัดจึงเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมชุมชนทุกอย่างในชีวิตของพวกเขา ไม่ว่าจะเป็นความบันเทิง เช่น มโนราห์ หนังตะลุง ดนตรี การออกร้าน การสนทนาธรรมฯลฯ ความสัมพันธ์สังคมและเศรษฐกิจ เช่น การรวมตัวกันโดยมิได้นัดหมายในงานการกุศล (ของคนต่างชนชั้นต่างประสบการณ์) ไม่ว่าจะเป็นชนชั้นผู้ปกครอง ชาวจีน ข้าราชการ หรือชาวนาหรือความสัมพันธ์ด้านศิลปะและวิชาชีพเฉพาะทาง เช่น ช่างเหล็ก ช่างเขียน นักแต่งหนังสือ หนังตะลุง มโนราห์ เป็นต้น ความหมายและความสำคัญของวัดในชุมชนชาวนาจึงขึ้นอยู่กับระดับการเอื้อประโยชน์ที่สัมพันธ์กับชีวิตจริงของพวกเขา เท่ากับชีวิตในความใฝ่ฝันอันเกิดจากแนวคิดของพระธรรมคำสอน (พิเชฐ แสงทอง, 2559, น.45)

แม้ว่านิราศวัดหรั่งแควไม่ได้บอกช่วงยุคอย่างชัดเจน แต่สิ่งที่บ่งบอกถึงยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงได้มากที่สุดก็คือการเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่ผู้เขียนได้บอกเล่าเอาไว้ในเรื่อง การเปิดเรื่องในตอนต้นเรื่องผู้เขียนมักอธิบายถึงความไม่เจริญที่ชุมชนต้องเผชิญอยู่แม้ว่าตัวผู้เขียนเองนั้นจะไม่ได้เกิดอยู่ในยุคนั้นก็ตาม แต่คำบอกเล่าของคนเฒ่าคนแก่ย่อมมีผลต่อการเขียนงานผู้เขียนจึงเขียนไปตามคำบอกเล่าสิ่งที่ข้อมูลของยุคต่างๆ และข้อมูลจากเนื้อเรื่องทำให้เห็นถึงวิวัฒนาการของความเจริญที่เข้ามาอยู่ในชุมชนอย่างค่อยเป็นค่อยไปและเหมือนเป็นการทดลองเพื่อนำชุมชนไปสู่ความมั่งคั่งของประเทศ

ทั้งหมดนี้คือความพยายามที่จะสร้างความทรงจำใหม่เพื่อประโยชน์แห่งปัจจุบัน (ขณะที่เขียนเรื่อง) และอนาคตแห่งการรับรู้และเรียนรู้ของคนรุ่นหลังด้วย

4.3 ประวัติศาสตร์ชุมชนจันนาช่วงทศวรรษ 2510-2530

จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าชุมชนจันนาในยุคแรก แม้จะเป็นชุมชนอยู่ใกล้กับเทือกเขาบรรทัด ซึ่งมีความเข้าใจกันว่าเป็นชุมชนที่พัฒนาเกิดขึ้นหลังจากชุมชนทุ่งราบใกล้ทะเลสาบสงขลานครินทร์ แต่นิราศวัดหรั่งแทบแสดงให้เห็นถึงความทรงจำของชุมชนว่าไม่ได้ล้ำหลังหรือเป็น “ชาวเหนือ” ที่เคยเป็นสัญญาณของการเข้าไม่ถึงความเจริญในสังคมภาคใต้ ชุมชนจันนาเรียกชุมชนที่อยู่ด้านตะวันตกขึ้นไปว่า “โหมเหนือ” กันตัวเองออกไปจากภาพลักษณ์ที่ล้ำหลัง นิราศวัดหรั่งแทบเป็นประจักษ์พยานหนึ่ง que แสดงให้เห็นถึงการไม่ยอมเป็นชุมชนที่ไม่พัฒนา

4.3.1 บริบทของชุมชนกับความสำคัญของวรรณกรรมเรื่องนิราศวัดหรั่งแคบ ทศวรรษ 2510-2530

ในยุคนี้การขยายตัวของชุมชนขยายตัวออกลูกหลานที่มีครอบครัวก็ย้ายขยายไปสร้างบ้านห่างออกไปเป็นกลุ่มๆ ในยุคนุกเบิกจะเห็นว่าการก่อตั้งบ้านเรือนนิยมตั้งบริเวณริมแม่น้ำ ลำคลองเป็นหลักเพื่อสะดวกในการนำน้ำมาอุปโภคบริโภค แต่ยุคนี้เริ่มเปลี่ยนมาตั้งบ้านเรือนริมทางเดินกันมากขึ้น บ้านจันนาจึงขยายตัวออกมาเป็นกลุ่มบ้านจันนา เช่น จันนาบ้านใหญ่ (ยุคนุกเบิก) จันนาตีนจันนาออก จันนาตก จนต่อมาในปี พ.ศ.2535 บ้านจันนา ราชการจึงได้แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 2 หมู่บ้าน คือหมู่ที่ 8 บ้านจันนา และหมู่ที่ 11 บ้านจันนาตก

ชนบในการสร้างบ้านยุคนี้จะเริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากยุคนุกเบิกคือยุคนุกเบิกใช้ไม้มาสร้างบ้าน โดยหาขนาดไม้ที่พอดีกับการเอามาสร้างบ้าน ไม่ผ่านการแปรรูป แต่ยุคนี้จะมีเครื่องมือที่ใช้ในการตัดไม้และแปรรูปไม้คือเลื่อยโดยเลื่อยมี 3 ชนิด เลื่อยตัด เลื่อยผ่านขึ้นหรือเลื่อยกรูก เลื่อยถูกนำมาใช้ผ่าซีกไม้ขนาดใหญ่ เช่น ไม้ยางๆ แต่ละต้นกว่าจะได้มาแปรรูปต้องใช้ความพยายามและใช้ความสามารถมากซึ่งมีขั้นตอนคือ โคน ผ่าซีก ผ่านขึ้น กรูกเป็นรูปให้ได้ตามขนาดที่ต้องการ

การโค่นต้นยางขนาดใหญ่จะต้องสร้างนั่งร้านด้วยไม้รอบต้นยางเพื่อขึ้นไปขึ้น โคนความสูงแล้วต้นยางแต่ละต้นชาวบ้านจะเลือกโคนตรงต้นที่ไม่มีหลุมยางเพราะต้นยางทุกต้นจะมีหลุมยางที่ชาวบ้านเจาะเพื่อเอาน้ำมันยางรอบต้นทำให้โคนยาง อีกอย่างรากจะอยู่รอบๆ โคนทำให้โคนต้นใหญ่กว่าต้นมาก ถ้าโคนที่โคนต้นไม่ทำนั่งร้านจะเสียเวลาเกือบ 2 เท่ากับการทำนั่งร้าน ฉะนั้นความ

สูงที่ขึ้นไปโคนนั้นจะอยู่ที่ 3-4 เมตร เมื่อทำนักร้านเสร็จแล้วก็จะทำการ โคนด้วยขวาน การโคนต้นยาง 1 ต้นจะใช้คนประมาณ 1-4 คน พร้อมกัน ถ้าโคน 1 คนเรียกว่า 1 ขวาน 2 คน 2 ขวาน เป็นต้น เวลาที่ใช้ในการ โคนต้นยาง 1 ต้น จะอยู่ที่ 1-2 วัน ขึ้นอยู่กับขนาดของต้นยาง

การตัดหลังจากโคนต้นยางเสร็จเข้าสู่ขั้นตอนของการตัดโดยจะเริ่มจากการวัดความยาวตามที่ต้องการแล้วใช้เลื่อยตัด ชาวบ้านเรียกเลื่อยที่ใช้ในการตัดนี้ว่า “เลื่อยสิน” เลื่อยนี้จะใช้แรงงานคนจำนวน 2 คน จับเลื่อยคนละข้าง

การผ่าซีก จะใช้เวลาานาน 1-3 วัน กว่าที่จะผ่าได้แต่ละท่อนคนผ่าซีกต้องมีความอดทนสูง เพราะไม้ยางแต่ละท่อนมีขนาดใหญ่เส้นผ่านศูนย์กลางของไม้อยู่ที่ 1.5-2 เมตร การผ่าซีกจะใช้เลื่อยผ่าเข้ากลางไม้ตามแนวยาว

การฟานชิ้นไม้ เมื่อได้ไม้ที่ผ่าซีกแล้วจะต้องทำคานไม้ขึ้นมา ความสูงจะอยู่ที่ 80-100 เซนติเมตร จากนั้นจึงยกไม้ที่ผ่าเป็นซีกแล้วขึ้นวางบนคาน ตอนยกไม้ขึ้นวางบนคานจะต้องทำอย่างระมัดระวังและรอบคอบเพราะอาจจะเกิดอันตรายได้หากไม้หล่นจากคาน ขั้นตอนนี้ต้องอาศัยความรู้รวมถึงวิธีการยกไม้ที่มีน้ำหนักมากขึ้นพาดบนคาน จะวางไม้ซีกอยู่กึ่งกลางแล้วยึดอีกด้านหนึ่งไว้ติดพื้นดิน ปักไม้ค้ำไว้ให้แข็งแรงใช้ไม้อัด 2 ข้างให้ไม้เสมอกันไม่เอียงซ้ายหรือขวา จากนั้นจึงใช้เส้นด้ายตีเป็นเส้นตามขนาดไม้ที่ต้องการ เช่น หน้า 8 นิ้ว จะแปรรูปไม้ 1×8 ไม้ขนาดนี้จะนำไปปูเป็น “พื้นบ้าน” หรือ “เชิงชาย” แปรรูปเป็น 1.5×8 หรือ 2×8 ไว้ทำคานบ้าน หน้า 5 นิ้ว ใช้ทำเป็น “ตง” (ไม้ที่รับไม้กระดานหรือพื้นบ้าน) หน้า 3 นิ้ว ขนาด 1.5×3 ไว้ทำจันทัน เป็นต้น

ฉะนั้นการแปรรูปไม้ในขั้นตอนี้จะมีรายการที่ช่างคิดมาแล้วว่าบ้านขนาดนี้ต้องใช้ไม้ขนาดไหนและจำนวนเท่าไร หลังจากตีเส้นเสร็จแล้วจะเลื่อยตามเส้นที่ขีดไว้โดยใช้ “เลื่อยท่ง” ในการเลื่อยจะใช้คนเพียงคนเดียวขึ้นไปยืนบนไม้แล้วชักเลื่อยขึ้นลงตามรอยเส้น โดยจะเริ่มเลื่อยไม้จากคานลงมาแล้วก็กลับมาเลื่อยใหม่จนหมดทุกเส้นที่ขีดไว้ จากนั้นจึงสลับไม้ด้านที่ยังไม่เลื่อยขึ้นไปพาดบนคาน....ก่อนจะเลื่อยอีกด้านหนึ่งก็จะทำการอีกข้างที่ยังไม่เลื่อยให้สูงขึ้นอีกข้างที่เลื่อยเสร็จแล้วก็จะดันให้ติดพื้นดินก่อนจะเอาไม้ค้ำจะต้องดันไม้ให้มันเลยมายังด้านที่ยังไม่ได้เลื่อยให้คล่องเลื่อยที่เลื่อยแล้วพื้นคานมาว่าก็คือถ้าเราไม่ขยับไม้มาให้คล่องเลื่อยที่เลื่อยแล้วพื้นคาน เวลาเราเลื่อยลงไปมันจะไม่ขาดเพราะมันไปตัดคานไม้เสียก่อน จากนั้นเมื่อตั้งไม้เสร็จก็จะทำการเลื่อยตามเส้นที่ตีไว้จนหมด แต่ในการเลื่อยอีกด้านหนึ่งนั้นจะเว้นไว้เล็กน้อย การเลื่อยในขั้นตอนี้คนที่จะเลื่อยได้ต้องมีฝีมือเพราะตอนที่วางเลื่อยไม่ตรงกันไม้จะไม่แตก คล่องเลื่อยตรงกันแต่ข้างล่างกลับ

ไม่ตรงกัน คลองเลี้ยวไปด้านใดด้านหนึ่งแบบนี้ไม้ก็ไม่แตกเช่นกัน ทำให้ผู้เลี้ยวคนนั้นเป็นคนที่ไม่มีฝีมือ ฉะนั้นผู้เลี้ยวทุกคนจะหัดเลี้ยวให้มีฝีมือในการครองเลี้ยวตรงไม่คดหรือเบี้ยว ให้ครองกันทั้งบนและล่างไม้ที่ได้จะสวย การเลี้ยวแบบนี้จะใช้เวลาหลายวันกว่าจะเสร็จ

การซอยไม้คือหลังจากที่เราได้ไม้จากการผานขึ้น ไม้แล้วจะเข้าสู่การซอยไม้ ขั้นตอนนี้จะเลื่อยกันหลายๆ คนก็ได้ โดยแต่ละคนจะเตรียมทำคานเลื่อยไม้ไว้ก่อนหน้านี้แล้วคนละคาน เมื่อผานขึ้นไม้เสร็จแล้วจะยกไม้ที่ได้ไปวางบนคานของแต่ละคน แล้วตีเส้นตามขนาดที่ต้องการ ใช้ไม้คิปรัดท้ายยกด้านที่เลื่อยให้สูงกว่าอีกด้าน จากนั้นทำการเลื่อยคล้ายๆ กับการผานขึ้นไม้ แต่การซอยจะง่ายกว่าเพราะน้ำหนักของไม้เบากว่า การซอยไม้แต่ละอันจะขึ้นอยู่กับความหนา ขนาดของไม้ คลองเลี้ยว

การสร้างบ้านไม้ที่ชาวบ้านเรียกว่า “ผาดานหรือห้องดาน” คือจะใช้ไม้แปรรูปทั้งหมดที่กล่าวถึงในข้างต้น ชุมชนบ้านจันนามีจำนวนต้นยางมากจนเหลือเพื่อที่จะนำมาสร้างบ้าน หลังจากที่ได้ไม้มาแล้วจะนำมาเก็บไว้ระยะหนึ่งยังไม่นำมาสร้างในที่เพื่อรอให้น้ำในไม้แห้งก่อนจึงจะสามารถนำมาสร้างบ้านได้ นอกจากนี้ยังอยู่ที่ความพร้อมของเจ้าของบ้านด้วยเช่นกัน บางคนเตรียมไม้ครบแล้วแต่ไม่สามารถสร้างบ้านได้ในปีเดียว บางคน 4-5 ปีก็ปี บ้านที่นิยมสร้างในยุคนี้มี 6 - 12 เสา จำนวนที่จะสร้างก็ขึ้นอยู่กับกำลังทรัพย์ของเจ้าของบ้านด้วย ทั้งนี้ทั้งนั้นไม่ว่าทุกครัวเรือนจะเปลี่ยนบ้านจากผาไม้ไผ่หลังคามุงจากในคราวเดียวพร้อมกัน

นอกจากบ้านที่สร้างด้วยไม้ยางแล้ว ลักษณะของบ้านที่นิยมสร้างกันในยุคนี้คือ การมี “นอกชานเปียก” คือทุกบ้านจะต้องมีนอกชานที่สร้างออกมาจากตัวบ้านหลัก จะไม่มุงหลังคาไม้ที่นำมาทำนอกชานนี้มักจะใช้ไม้เลี่ยมทั้งต้นมาทำ จะใช้ขวานถากเป็นแผ่นหนา 2-3 นิ้ว กว้าง 10-14 นิ้ว เพราะไม้เลี่ยมจะทนแดดทนฝนไม่ผุง่าย

ส่วนการทำนาในยุคนี้ ในช่วงต้นยังคงทำนาแบบเก่าอยู่ แต่ช่วงกลาง-ปลายยุคเริ่มมีเครื่องจักรเข้ามาใช้ เช่น รถไถนาเดินตาม รถไถนาขนาดใหญ่ รถแทรกเตอร์ ช่วงแรกจะเป็นรถไถนาขนาดใหญ่ที่ชาวนาแถบควนขนุนสร้างขึ้นเพื่อรับจ้างไถนาทั่วไป รถไถจะเป็นงาน 2 แถว ชาวบ้านจันนาบางรายก็ว่าจ้างให้มาไถโดยนิยมไถกลบ ชาวบ้านจะรวบรวมนัดหว่านข้าวพร้อมกันหลายๆ ไร่ แล้วจะพารถไถมาไถกลบวันเดียวก็เสร็จ

การหักที่นาใหม่ การปรับที่นาเดิม จากการที่มีรถแทรกเตอร์ของนายทุนเพื่อมารับจ้างทั่วไปทำให้ชุมชนบ้านจันนานิยมว่าจ้างรถไถมาปรับพื้นที่ในนา เนื่องจากสภาพพื้นที่ของชุมชนบ้านจันนาที่ดินส่วนใหญ่ไม่เหมาะแก่การทำนาเนื่องจากเป็นที่ดอน สูงๆ ต่ำๆ นาบึงหนึ่งมีจอมปลวก 5-6 ลูก พื้นที่ส่วนไหนต่ำมีน้ำก็จะได้ข้าวเยอะ พื้นที่ส่วนไหนสูงน้ำขึ้นไม่ถึงมีหญ้าขึ้นปกคลุมข้าวจึงเก็บเกี่ยวได้น้อย บริเวณจอมปลวกปลูกข้าวไม่ได้ก็จะปลูกถั่ว ในช่วงเก็บข้าวในนา บริเวณจอมปลวกปลูกข้าวไม่ได้แต่จะมีมะระขึ้นเองชาวบ้านเรียกว่า “ผักไห่” ชาวบ้านจะเก็บมาต้มกิน กล่าวคือในฤดูทำนาช่วงที่ต้องทำหญ้าในนาพื้นที่ส่วนที่ชาวบ้านไม่ได้หว่านข้าวคือส่วนที่มีจอมปลวกเพราะเป็นที่ดอนจะมีปัญหาหญ้ารก ถ้าไม่ถอนหญ้าตอนต้นข้าวเล็กๆ ข้าวในนาก็จะไม่เจริญเติบโตเพราะวัชพืชปกคลุมต้นข้าวจนหมด การที่มีรถแทรกเตอร์เข้ามาช่วยให้ในส่วนไหนที่เป็นดอนหรือมีจอมปลวกอยู่ก็จะถูกปรับหรือคันดินไปถมในส่วนที่เป็นหนองน้ำเล็กๆ ทำให้พื้นดินเท่าเสมอกัน เราจะเห็นว่าการพัฒนาที่ทำกินจนได้ผลผลิตข้าวเพิ่มขึ้น ปลายยุคนี้เองนาที่อยู่ในที่ลุ่มก็สามารถทำเป็นนาได้

“เรือนข้าว” หรือ “ลอมข้าว” เป็นสิ่งปลูกสร้างที่จำเป็นที่ทุกครัวเรือนจำเป็นต้องมีเพื่อเป็นที่เก็บข้าวเปลือกหลังจากเก็บเกี่ยวเสร็จ

การซ่อซังคือการที่ชาวนาจะทำการซ่อซังในนาข้าวโดยการเลือกต้นข้าวที่งอกงามรวงโตๆ เสมอกันทั่วในหย่อมนั้นแล้วทำการซ่อซัง โดยการรวบต้นข้าวมารวมกันเต็ม 2 กำมือแล้วใช้ต้นข้าวมัดรวมเข้าด้วยกัน ถือกันว่าเป็นการจับพระแม่โพสพให้อยู่กับชาวนาช่วยปกป้องรักษา ปลอดภัยจากงูเห่าเหี้ยวขาบในนาตลอดทั้งฤดูทำนาตลอดไปจนถึงฤดูเก็บเกี่ยวข้าวในนารวมทั้งขอให้ได้ข้าวเยอะๆ จากนั้นก็จะทำการเก็บข้าวจนกว่าจะเสร็จ แล้วจะมาเก็บข้าวที่ซ่อซังหลังสุดเป็นการเสร็จสิ้นฤดูเก็บข้าวของแต่ละราย ข้าวบริเวณที่ซ่อซังชาวบ้านจะเก็บไว้ทำพันธุ์คือไว้หว่านในปีต่อไป

การทำน่านามาสู่ประเพณีการทำขวัญข้าว โดยจะทำเมื่อชาวบ้านเก็บข้าวทุกเลียงขึ้นลอมหรือเรือนข้าวเรียบร้อยแล้ว ชาวบ้านจะจัดเลียงข้าวไว้ในลอมข้าวจะยังไม่นำมาสีกินเพราะยังไม่ทำขวัญข้าว ในชุมชนจะมีหมอบ้านที่รับทำขวัญข้าว นายคลิ่ง แสงทองเป็นคนหนึ่งในหมู่บ้านจันนาที่รับทำขวัญข้าว ชาวบ้านจะทำขวัญข้าวเพื่อขอขมาต่อพระแม่โพสพในการทำเมล็ดข้าวตกหล่นในระหว่างการเก็บเกี่ยว การนวด การสี การตำหรืออื่นๆ และเป็นขวัญให้คุ้มครองดูแลเมล็ดข้าวเพื่อให้ลูกได้กินนานๆ และเป็นการขอบคุณพระแม่โพสพที่มอบข้าวให้ทุกคนได้กิน

ความรู้เชิงช่างไม้ที่พรณามาข้างต้นเป็นทักษะความเชี่ยวชาญอันเป็นผลมาจากการที่ชาวชุมชนจันนาออกไปสัมพันธ์กับชุมชนภายนอกในฐานะช่างฝึกหัดในระยะแรก ราวปลายทศวรรษ 2490 ถึงต้นทศวรรษ 2510 โดยความหนาแน่นของช่างฝึกหัดที่ออกไปได้ความรู้ด้านนี้ส่วนใหญ่จะไปหาครูใหญ่ไปเป็นลูกจ้างรับเหมา ก่อนจะกลายเป็นผู้รับเหมาช่วงด้วยตัวเองในชุมชนจันนาและใกล้เคียงในช่วงปลายทศวรรษ 2510 ในช่วงนี้มีนายช่างก่อสร้างที่เด่นๆ คือนายฤทธิ์ คงทอง ที่เป็นช่างก่อสร้างพระอุโบสถหลังใหม่ที่ปรากฏในวรรณกรรมนิราศ (บุญฤทธิ์ คงทอง และสว่าง มากจันทร์, สัมภาษณ์, 2562) และช่างพ่วง แสงทอง เป็นต้น

ตลาดก็เป็นอีกกิจกรรมหนึ่งที่ทำให้ชาวชุมชนจันนาได้สัมพันธ์กับภายนอก ในความทรงจำชาวบ้านเล่าว่าเมื่อชุมชนขยายตัวบวกกับชุมชนบ้านจันนาเป็นเส้นทางผ่าน เขาปู่-ควนขนุน ทำให้พ่อค้าที่ขายของตลาดควนขนุนนำสินค้ามาขายที่บ้านจันนา โดยพ่อค้าที่นำสินค้ามาขายจะเป็นชาวบ้านแถวปากคลอง ควนขนุน ทะเลน้อย

สินค้าที่นำมาขายจะเป็นปลา เลือ้ว ผ้า นำปลาเกลือ กะปิ เป็นต้น เพื่อเพิ่มความสะดวกไม่ต้องเดินทางไปซื้อสินค้าที่ตลาดควนขนุน ชาวบ้านจันนาจะไปจับจ่ายซื้อหาสินค้า รวมถึงนำผลไม้และยางไม้ไปขายด้วยเช่นกัน

การค้าขายในยุคนี้กลุ่มบ้านจันนาจะใช้ตลาดนัดบ้านจันนา หรือที่เรียกกันติดปากว่า “ตลาดจันนา” (เนื่องจากแต่เดิมเป็นจุดศาลาพักของคนเดินทาง) เป็นจุดนัดพบเพื่อแลกเปลี่ยนสินค้า เป็นการอำนวยความสะดวกในการจับจ่ายหาซื้อสินค้าที่ไม่มีอยู่ในชุมชน ซึ่งเป็นสินค้าจากตลาดควนขนุน ตลาดปากคลองซึ่งเป็นตลาดใหญ่ที่อยู่ทางโซนตะวันออกเฉียงเหนือ

นอกจากตลาดจันนาแล้วยังมีตลาดหลายปราง (บ้านสำนักปราง) แต่ตลาดจันนาผู้คนจะคับคั่งกว่าตลาดหลายปรางเพราะพ่อค้า แม่ค้า ต่างถิ่นที่มาจากของจะเป็นพ่อค้าจากปากคลองเป็นส่วนใหญ่ ชาวปากคลองจะมาขายของกัน 2 คน สามี่-ภรรยา สิ่งที่นำมาขายคือ ปลาน้ำจืดที่หาได้จากการทำประมงน้ำจืดจากคลองปากประและทะเลน้อย

ปลาที่พ่อค้านำมาขายจะมี ปลาช่อน ปลาดุก ปลาแขยง ปลาฉลาด ที่รับซื้อปลาจากชาวประมงรายย่อย วิธีการบรรทุกปลาขาย พ่อค้าจะใช้รถจักรยานยนต์ต่อเหล็กเสริมท้ายยาวเพื่อใช้วางลังบรรจุปลาแล้วให้ภรรยาซ้อนท้าย นำปลามาขายยังตลาดจันนาหรือตลาดหลายปราง ซึ่งจะมี

พ่อค้า-แม่ค้า 2-3 รายที่นำปลามาขาย และมีแม่ค้าที่ขายของใช้ที่จำเป็น ชาวบ้านเรียกว่า “แม่ค้าขายเคย” ซึ่งจะนำของจำพวก กะปิ หอมแดง กระเทียม เกลือ น้ำตาลโตนด ปลาแห้ง ปลาเค็ม เป็นต้น

อย่างไรก็ดี สินค้าที่กล่าวมาข้างต้นจะมีบ้านชาวบ้านในชุมชนจันนาที่ใช้บ้านเปิดเป็นร้านขายของอยู่แล้วด้วยเช่นกัน ชาวบ้านจันนาจะนำ ผลไม้ น้ำมันยางและยาเส้นไปขายที่ตลาดจันนา ยาเส้นถือเป็นพืชที่นิยมปลูกกันมากเพราะชาวบ้านในแถบนี้นิยมนำมาสูบกัน เมื่อเหลือจากสูบก็นำไปขาย ทุกครัวเรือนจะมีพื้นที่ปลูกต้นยาสูบและที่ฝานยาสูบเกือบทุกบ้าน บางบ้านปลูกยาสูบเพื่อจำหน่ายก็มี ยุคนี้ยาสูบราคาก่อนข้างดี พ่อค้ามักจะมาซื้อใบยาสูบจากชาวบ้านโดยตรง

การเข้า-ออกจากชุมชนจันนา เป็นผลมาจากเส้นทางคมนาคมทางถนนที่สะดวกสบายมาตั้งแต่ทศวรรษ 2490 เป็นอย่างช้า ถ้าหากไม่เป็นฤดูฝน คุณภาพถนนสามารถขับรถได้อย่างราบเรียบ โดยเส้นทางนี้คือเส้นทางสายหลักที่ชาวบ้านใช้เดินทางตั้งแต่ยุคบุกเบิกคือสาย เขาปู่-ควนขนุน เมื่อชุมชนเกิดการขยายตัวก็มีการพัฒนาทางเดินรถเพื่อให้รถยนต์ รถจักรยานยนต์หรือคนเดินเท้าสะดวกมากยิ่งขึ้น การพัฒนาถนนในยุคนี้จะใช้แรงงานคนในการขุดคูเพื่อนำดินมาถมเป็นถนนหลังจากนั้นจะใช้รถคันเกลี่ยดินให้เสมอกัน หลังจากนั้นก็นำดินกรวดมาถมซ้ำอีกครั้งหนึ่ง

เมื่อเป็นถนนแล้วในแต่ละปีกรมทางหลวงเริ่มมีงบประมาณในการพัฒนาถนนสายควนขนุน-เขาปู่จะมีการถมลูกรังแต่ไม่ได้บดอัด ประมาณปี พ.ศ.2520 เริ่มมีการบดอัดถนนทำให้เดินทางได้สะดวกมากยิ่งขึ้น ในช่วงดังกล่าวนี้เริ่มมีรถประจำทางสายเขาปู่-ควนขนุน แต่ละคันจะวิ่งแค่เพียงเที่ยวเดียว ไป-กลับ หน้าฝนจะเป็นหลุมเป็นบ่อเนื่องจากเกิดจากการทรุดตัวของถนนที่ไม่แน่นจากการที่ใช้ทางเดินของสัตว์เลี้ยงจนรถที่วิ่งไปวิ่งมาทุกๆ วันเกิดหลุมลึกกรดติดหล่ม ผู้โดยสารต้องทำหน้าที่เข็นรถด้วย พอถึงฤดูร้อนถนนแห้งรถไม่ติดหล่มแต่กลับกลายเป็นมีฝุ่นแทน ผู้โดยสารทุกคนจะโดนฝุ่นติดเนื้อติดตัวเสื้อผ้ากันถ้วนหน้า

ช่วงปี พ.ศ.2515-2525 ชาวบ้านบางส่วนไปเป็นแนวร่วมคอมมิวนิสต์ ช่วงหลังคิดกลับใจเลยเกิดการฆ่ากันตาย หลังจากที่บ้านไม่ร่วมกับคอมมิวนิสต์ รวมทั้งรัฐบาลกวาดล้างปราบปรามคอมมิวนิสต์อย่างจริงจังจึงมีแผนการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทำถนนให้สบายยิ่งขึ้นควบคู่ไปกับการย้ายกำลังเข้าไปตั้งเป็นกองร้อยในแต่ละกลุ่มบ้านถนนสายเขาปู่-ควนขนุนได้ถูกปรับปรุงโดยการก่อสร้างใหม่เป็นถนนลาดยาง ทำให้มีรถประจำทางวิ่งไป-กลับช่วงเช้า ผู้โดยสารส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มแม่ค้าที่ซื้อของชาวบ้านนำไปขายยังตลาด เช่น ผลไม้ต่างๆ ยางแผ่น ของป่า ขากลับก็ซื้อของใช้จำเป็นมาขายที่บ้านให้ชาวบ้านที่อยู่หมู่บ้านได้ซื้อหา ในยุคนี้ชาวบ้านไม่ต้องออกไปซื้อ

ของใช้ของที่ตลาดควนขนุน แต่จะคอยซื้อจากแม่ค้าในหมู่บ้านแทนเพราะสะดวกสบายกว่าการออกไปตลาดเอง

ทั้งนี้กิจกรรมที่ทำให้หนุ่มสาวได้รู้จักและแต่งงานกันคือการรับจ้างเก็บข้าว ชาวบ้านจันนาเมื่อเก็บข้าวในนาตนเองเรียบร้อยแล้ว จะออกไปรับจ้างเก็บข้าวในนาเพื่อนบ้านหรือไปขอมือคินเพื่อนบ้านที่มาช่วยเก็บข้าวในนาของตน การรับจ้างเก็บข้าวถือเป็นการหารายได้อีกทางหนึ่ง ชาวบ้านจันนาจะไปรับจ้างเก็บข้าวของคนที่เป็นญาติหรือคนที่รู้จักกันต่างถิ่น เช่น สาวๆ ชาวเขาปู้ไปรับจ้างเก็บข้าวที่บ้านนา จังหวัดตรัง สาวๆ จากปากคลอง จากท่าช้างไปรับจ้างเก็บข้าวที่เขापู้ เนื่องจากยุคนี้บ้านเขาปู้มีการทำนาไร่กันอย่างกว้างขวาง สาวๆ จันนาจะไปรับจ้างเก็บข้าวที่บ้านสนทรา และบ้านขอนแก่น เป็นต้น

กิจกรรมการแลกแรงงานรับจ้างดังกล่าวนี้เริ่มโดยกลุ่มบ้านที่ข้าวเริ่มสุกพร้อมเก็บเกี่ยวก็จะติดต่อไปยังญาติที่รู้จักกันให้มาสาว ๆ มาเก็บข้าวจ้าง ฉะนั้นสาว ๆ หรือหนุ่ม ๆ ที่ว่างงานก็จะรวมตัวกัน ประมาณ 5-15 คน ไปเก็บข้าวจ้าง โดยจะไปพักอยู่บ้านของเจ้าของนาข้าวนั่นเอง คนที่ไปเก็บข้าวจ้างกลุ่มสาว ๆ จะช่วยงานบ้านโดยเฉพาะอาหารการกินจะช่วยกันทำคนละไม้คนละมือ ตอนเช้าจะตื่นนอนประมาณตี 3 ตี 4 มาเตรียมหุงหาอาหารกินตอนเช้าเพราะที่นาหรือที่ไร่จะอยู่ไกลจากบ้าน ส่วนตอนเที่ยงเจ้าของบ้านจะเตรียมข้าวเที่ยงไปส่งให้คนเก็บข้าวจ้างเรียกว่า “ส่งห่อ”

เมื่อสาว ๆ มาเก็บข้าวจ้าง ชายหนุ่มที่อยู่ละแวกนั้นก็พอจะสามารถช่วยงานเก็บข้าวด้วยการขนข้าวที่เก็บได้กลับไปบ้านไว้ในเรือนข้าวของเจ้าของ การขนข้าวจะใช้สาแหรก “แซก” กับคานหาบ สาแหรกจะทำมาจากหวาย ส่วนคานหาบจะทำจากไม้ไผ่สีสุกต้นแก่เต็มที่ขนาดพอดีแล้วนำมาผ่าซีก เหลาให้ปลายเรียว ตรงปลายจะใส่ดุมไว้เพื่อค้ำไม่ให้สาแหรกหลุด ขาไปหนุ่ม ๆ อาสาหาบข้าวห่อไปด้วย จากนั้นก็จะทยอยหาบข้าวกลับบ้านแบ่งกันหาบ บางทีก็มีการแบ่งพลังหาบเพื่อโชว์สาว ๆ ว่าตัวเองมีพลังกำลังหาบข้าวได้คราวละมาก ๆ

นอกจากส่งข้าวห่อ หาบข้าวแล้วก็อาสานำขนมมาแดงโมมาแจกสาว ๆ ที่เก็บข้าวอยู่ การเก็บข้าวในยุคนี้จะไม่หยุดพักเลย จะเริ่มเก็บตั้งแต่เช้าพักกินอาหารกลางวัน กับข้าวที่มักจะทำกันก็จะมี แกงเผ็ดกะทิ แกงส้ม แกงจืด หลังจากนั้นก็จะทานขนมหวานที่ราดด้วยกะทิ หลังจากนั้นก็พักผ่อนชั่วครู่ จึงเริ่มลงมือเก็บข้าวต่อ ส่วนหนุ่ม ๆ ก็หาบข้าวไปเก็บในเรือนข้าว ข้าวที่เก็บได้ในวันนี้ ๆ จะไม่ทิ้งให้ค้างคืน เจ้าของที่นาจะเกณฑ์ชายหนุ่มมาให้เพียงพอต่อการขนข้าวที่เก็บได้แต่ละ

วัน เพราะถ้าไม่ได้ชน “เลียงข้าว” ขึ้นลอมหรือยั้งนางข้าวจะมีปลวกมากัดกินตอนกลางคืนทำให้ เลียงข้าวเสียหายได้

การหาคู่ของหนุ่มสาวในยุคนี้นอกจากจะเจอกันเองแล้วยังมีแม่สื่อที่คอยจับคู่ให้ โดยแม่สื่อ จะเลือกคนที่เหมาะสมกัน แม่ื่อนี้อาจจะจะเป็นเพื่อนๆ ที่ไปเก็บข้าวด้วยกันโดยจะสอบถามหนุ่มๆ แต่ละคนว่าชอบสาวคนไหน เมื่อได้ข้อมูลก็จะมาบอกสาวๆ ให้รู้เรื่อง หรือแม่สื่อที่เป็นญาติผู้ใหญ่ ของหนุ่มสาวที่รู้จักกัน ส่วนมากผู้ใหญ่ฝ่ายชายมาเจอพอใจในตัวหญิงสาวอยากได้เป็นสะใภ้ก็ ทาบทามผู้ใหญ่ฝ่ายหญิง เมื่อผู้ใหญ่ทั้ง 2 ฝ่ายเห็นดีเห็นงามด้วยก็ให้ชายหนุ่มหญิงสาวมาคู่ตัวกัน ถ้า ชอบพอก็จะจัดงานแต่งงานให้ ซึ่งลักษณะเช่นนี้ถือว่าเป็นการย้ายถิ่นฐานทำให้ชุมชนเกิดการ ขยายตัว

อย่างไรก็ดี ในการจับแต่งงานของชาย-หญิง ก็ยังคงมีวัฒนธรรมการคลุมถุงชนเช่นเดียวกัน โดยผู้ใหญ่จะจัดการให้หนุ่มสาวแต่งงานงานกันโดยมิได้สอบถามความต้องการหรือความสมัครใจ คู่แต่งงานบางคู่ก็สามารถอยู่ด้วยกันได้มีลูกมีหลานเต็มบ้านเต็มเมือง เหตุเพราะว่าวัฒนธรรมการอยู่ ผัวเดียวเมียเดียวเป็นสิ่งที่สำคัญที่ต้องปฏิบัติ โดยเฉพาะฝ่ายหญิง ช่วงแรกๆ จะต้องจำใจ แต่นานวัน เข้าอาจจะรักกันมากกว่าคู่รักที่ชอบพอกันเองก็มีมาก ฉะนั้นยุคนี้ชุมชนจะมีการติดต่อกับชุมชน ภายนอกมากยิ่งขึ้น มีการย้ายถิ่นฐานตามสามีหรือภรรยา

ชุมชนบ้านจันนาจะมีผู้คนย้ายเข้ามามากกว่าที่จะย้ายออกไปเพราะเหตุว่าพื้นที่ทำกิน กว้างขวาง คนที่เพิ่งเข้ามาอยู่อาศัยก็จะมาจากพื้นที่รัศมีรอบๆ 30-50 กิโลเมตร เช่น บ้านทะเลน้อย ปากคลอง ควนขนุน พังงา ทุ่งฉิ่งหนัง ป่าพะยอม นาขยาด เขาปู่ เป็นต้น หรือที่ไกลจากนี้ก็จะมาจากกระ โนด หรือที่เรียกว่า “ท่าออก” สภากาการณ์ขยายตัวของชุมชนทำให้จันนาขยายตัวออกไปจากจันนา บ้านใหญ่เป็นกลุ่มบ้านจันนาดิน จันนาออก จันนาตก และในตลาดบ้านจันนา

ชุมชนจันนาขยายตัวอีกครั้งในช่วงทศวรรษ 2510 เมื่อชุมชนทางด้านทิศเหนือขึ้นไป ได้แก่ ชุมชนเขาปู่เขาย่าต้องประสบกับความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับราชการในนามของภัย คอมมิวนิสต์ นางเหลียด เล่าว่าตนเองแต่งงานกับชาวจันนา แต่เป็นคนท่าเหียงใกล้กับบ้านเขาปู่ มี ทรัพย์สินที่ดินมรดกอยู่ที่เขาปู่ด้วย หลังการแต่งงานก็อพยพไปสร้างครอบครัวอยู่ที่เขาปู่ แต่ราวปี พ.ศ. 2512 ก็ต้องประสบปัญหา เมื่อญาติตนเองเข้าไปร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์ แล้วออกมาชักชวนผู้คน ในหมู่บ้านให้เข้าร่วมด้วย ในยุคนั้นหากกำนันผู้ใหญ่บ้าน หรือเจ้าหน้าที่ตำรวจว่าใครติดต่อ

สัมพันธ์กับคอมมิวนิสต์ก็ต้องถูกลงโทษ วันหนึ่งญาติของตนที่เป็นคอมมิวนิสต์ได้ลงจากภูเขามาที่บ้าน ก็ได้สร้างความอกลั่นขวัญหายให้แก่ครอบครัวเป็นอย่างยิ่ง จนต้องอพยพครอบครัวทั้งบ้านทิ้งเรือนลงมาอยู่ที่บ้านจันนาบ้านของสามี นางเหลียวเล่าว่า ชาวเขาปู่เขาย่า ตลอดจนชาวท่าเหวียง เขาแก้วในห้วงเวลานี้ล้วนแล้วแต่ประสบภัยคอมมิวนิสต์ ตกอยู่ในสมรภูมิของการต่อสู้ระหว่างทหาร/ตำรวจและคอมมิวนิสต์ จนต้องขายทรัพย์สินที่ดินบ้านเรือนทิ้งในราคาถูก บางคนขายไม่ได้ก็ทิ้งร้างไว้ ถูกยึดครองบ้างหากไม่มีเอกสารสิทธิ์ใดๆ ภัยคอมมิวนิสต์จึงเป็นเหตุผลสำคัญที่ก่อให้เกิดการขยายตัวของชุมชนจันนาในช่วงทศวรรษ 2510

เงื่อนไขที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งในยุคนี้ก็คือถนนหนทางที่เริ่มมีการก่อสร้างกันมาอย่างจริงจังในยุคทศวรรษ 2500 เมื่อถึงทศวรรษ 2510 ที่รัฐบาลต้องรับมือปราบปรามคอมมิวนิสต์อย่างเข้มข้นมากขึ้น ทำให้ต้องปรับปรุงถนนหนทางเพื่อสามารถเข้าถึงชุมชนเชิงเขาที่อยู่ห่างไกลได้ นายจรเล่าว่า ในช่วง พ.ศ.2498 พ่อของตนได้ซื้อรถจักรยานยนต์คันแรกเป็นคันแรกของชุมชนย่านนี้ แต่ในการขับขึ้นแต่ละครั้งก็ประสบกับปัญหาโรคติดหล่ม โดยติดหล่มหนักบริเวณหนองไข่น้อย หนองไธ้เรือ และหลาปราง ไกลๆ กับจันนา อย่างไรก็ตาม เมื่อล่วงเข้าสู่ปลายทศวรรษ 2500 จนถึง 2510 ปัญหาโรคติดหล่มก็ไม่มีอีก เนื่องจากถนนได้รับการพัฒนาจากทางราชการให้ดีขึ้น เพื่อกองกำลังตำรวจและทหารจะสามารถเคลื่อนที่เข้าไปปราบปรามคอมมิวนิสต์ได้สะดวก

ในช่วงเวลาดังกล่าว จนถึงทศวรรษ 2520 แม้ว่าการถนนหนทางจะดีขึ้นมากแล้ว แต่ประชาชนทั่วไปก็ยังไม่สามารถเข้าถึงความสะดวกสบายนั้นได้เท่าไรนัก ดังที่ชาวบ้านจดจำได้ว่า แม้นนสายหลักควนขนุน-เขาปู่เขาย่าจะสะดวกมากขึ้น แต่รถโดยสารก็มีอยู่เพียง 2 คันเท่านั้น เพิ่งจะมีถึขึ้นในช่วงปลายทศวรรษ 2520 ถึงช่วงต้นทศวรรษ 2530 ในยุคนี้การเดินทางออกจากชุมชนจึงต้องขึ้นรถหลายต่อ คือ เดินเท้าออกจากหมู่บ้าน มาขึ้นรถสองแถวหรือที่เรียกว่า “รสมาสด้า” หน้าตลาดนัดเข้าจันนา หรือที่เรียกว่า “หลาจันนา” เพื่อไปลงสถานีควนขนุน ซึ่งที่ควนขนุนจะมีรถสองแถวให้เลือกหลายสาย แต่ถ้าต้องการขึ้นรถไฟก็ต้องต่อรถสองแถวจากสายควนขนุน-ปากคลองเพื่อไปขึ้นรถไฟที่สถานีปากคลองนั่นเอง

การคมนาคมที่ยากลำบากเช่นนี้ ส่งผลต่อสุขภาพอนามัยและการรักษาพยาบาลของชาวจันนาด้วย ดังที่นายเวียง แสงเกิด เคยเล่าไว้ว่าใน พ.ศ.2527 นายคลิ่ง พ่อตาของตนเสียชีวิตเพราะพิษไข้

ลูกตามจากไม้ไผ่ดำทำความขาดแคลนเงินตราและปัญหาการคมนาคม ทำให้เข้าถึงการรักษาพยาบาลได้ยาก แม้แต่โรงพยาบาลของรัฐก็ตาม

ในช่วงทศวรรษ 2530 เกิดสถานีอนามัยขึ้นในเขตหมู่ที่ 8 บ้านจันนา จึงถือเป็นความหวังหนึ่งในการรักษาพยาบาล จากเดิมที่หวังพึ่งสมุนไพรและหมอพื้นบ้าน ชาวบ้านก็เริ่มมีทางออก และสามารถพึ่งพิงการแพทย์สมัยใหม่ได้ง่ายขึ้น หากมีอาการไม่มากนักก็มียาแผนปัจจุบันเยียวยาหรือบรรเทาอาการ แต่หากมีโรคที่ร้ายแรง สถานีอนามัยก็สามารถเชื่อมโยงให้สามารถเข้าถึงบริการทางการแพทย์ได้ง่ายดาย และราคาถูกลงมากขึ้น

ชาวจันนาแม้จะทำการเกษตร และค้าขายส่วนหนึ่ง แต่อีกส่วนก็นิยมในการศึกษาด้วย แม้จะเพียงระดับพออ่านออกเขียนได้ก็ตาม ความนิยมการศึกษาที่สูงขึ้นทวีจำนวนเห็นได้ชัดขึ้นในช่วงปลายทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าโรงเรียนวัดควนหรั่งแควเกิดขึ้นอย่างเป็นทางการเมื่อเดือนมกราคม 2475 ในช่วงทศวรรษ 2500 มีการปรับเปลี่ยนจากที่เคยมีพระเป็นครูผู้สอน เปลี่ยนมาเป็นครูเข้ามาสอนประจำโรงเรียนวัดหรั่งแคว ในช่วงทศวรรษ 2510 ยังเปิดสอนสอนระดับประถมศึกษาชั้นปีที่ 1-4 ปี พ.ศ.2514 มีครูอื่น มานิตพงษ์ เป็นครูใหญ่ ครูวาส สอนชั้นประถม 1 ครูเสริม นุ่นเกลี้ยง และครูนิคม ทองขุนคำ สอนชั้นประถมศึกษาปีที่ 2-4

การศึกษาในระดับที่สูงกว่านี้จะมีสอนที่โรงเรียนวัดพิบูล โดยจะสอนระดับประถมศึกษาปลาย คือชั้น 6-7 ต่อไปถึงมัธยมศึกษา (ม.ศ.) ชั้นปีที่ 1-5 ชาวบ้านจันนาไม่ค่อยให้ความสำคัญต่อการศึกษามากนักเพราะมีอาชีพทำนาทำสวน เลี้ยงวัว ส่งเสียให้ลูกได้เรียนจบประถมศึกษา 4 ภาค บังคับก็ถือว่าเสร็จสิ้นการเรียนแล้ว หลังจากนั้นก็ออกมาช่วยที่บ้านทำนาทำไร่ซึ่งเป็นวิถีชีวิตส่วนใหญ่ของคนในชุมชน แต่ครอบครัวที่มีญาติเป็นข้าราชการก็จะส่งลูกหลานให้ไปเรียนต่อ พบว่าเด็กๆ ในยุคนี้ที่เข้าไปเรียนต่อมักจะได้ทำงานเป็นข้าราชการเกือบทุกคนเพราะการสมัครสอบแข่งขันกันมีน้อย มีการเล่ากันว่าความเป็นตำรวจในสมัยนั้นต้องจ้างให้เด็กๆ ไปสมัครเป็นตำรวจเพราะไม่มีเด็กคนไหนอยากจะเป็นตำรวจเลย

ช่วงปลายของยุคนี้เกิดมีเหตุการณ์หนึ่งที่ส่งผลให้ผู้คนย้ายถิ่นฐานมาอยู่บ้านจันนามากยิ่งขึ้น “ฝนตกที่เขাপูแต่น้ำมาท่วมบ้านจันนา” คำพูดนี้คนมักจะพูดเปรียบเปรยกับเหตุการณ์ที่เกิดคอมมิวนิสต์ตั้งค่ายอยู่ที่เขาแก้ว (พื้นที่หมู่ที่ 5 ตำบลตะพาน ปัจจุบัน) จากเหตุการณ์นี้ส่งผลให้พื้นที่เขাপูเกิดแนวร่วมคอมมิวนิสต์มากขึ้นและเกิดการกระจายตัวของผู้คนจากชุมชนเขাপูเขาแก้ว

เรียกว่า “ไหลลงท้อง (ทุ่ง)” มาสู่ชุมชนบ้านจันนา บ้านเขาย่า บ้านเขาวัง แต่อยู่ได้ไม่นานก็ถูกทางการกวาดล้างจนหมด ทางรัฐบาลใช้มาตรการจะไม่เอาผิดกับคนที่ไปเป็นแนวร่วมกับคอมมิวนิสต์ ถ้าใครออกมาบอตัวกับทางเจ้าหน้าที่ ซึ่งจะเรียกคนที่ออกมาบอตัวนี้ว่า “ผู้ร่วมพัฒนาชาติไทย” จะได้รับสวัสดิการช่วยเหลือต่างๆ มากมาย ด้วยเหตุนี้เองส่งผลให้บ้านจันนาก็เป็นชุมชนหนึ่งที่มีประชากรย้ายถิ่นฐานเข้ามาอยู่เพิ่มขึ้น ถึงแม้ว่าบ้านจันนาจะมีชาวบ้านกลุ่มหนึ่งที่หลงผิดไปเป็นแนวร่วม แต่ก็เกิดกลับใจมาเป็นผู้ร่วมพัฒนาชาติไทยได้ในที่สุดภายใต้นโยบายดังกล่าวในช่วงทศวรรษ 2520 ถึง 2530

ส่วนโจรสลัดในยุคนี้แม้ว่าจะหมดยุคโจรรุ่งคอนทรายและคำหัวแพรไปแล้วแต่ก็ยังมียอที่ออกขโมยวัวชาวบ้าน จากการสอบถามนายจวน ชาวบ้านจันนาได้ความว่า โจรในยุคนี้จะจับวัวเพื่อเรียกค่าไถ่หรือนำไปแกงในงานแต่งงาน งานศพหรือนำไปแบ่งเนื้อกันกิน วิธีการขโมยวัวอาศัยการจูงเดิน การขโมยลักษณะนี้จะทิ้งรอยเท้าของวัวเอาไว้ให้เจ้าของแกะรอยตามหา ในชุมชนจะมีทีมตามวัวโดยจะแกะรอยเท้าวัวที่โจรจูงไป ถ้าหากเจ้าของวัวทราบว้าวหายตั้งแต่เนิ่นๆ ทีมแกะรอยจะตามไปทันและสามารถนำวัวกลับมาได้ เจ้าของวัวก็จะให้รางวัลตอบแทนทีมตามวัว

โจรที่ขโมยวัวจะเสียเปรียบฝ่ายตามวัวเพราะการจูงวัวเดินช้าและวัวไม่คุ้นเคยเลยต้องลากและจูง จึงต้องลบรอยเท้าวัวเพื่อไม่ให้ทีมตามวัวตามได้ ส่วนทีมตามวัวจะต้องแกะรอยเท้าของวัวให้ได้ว่าเป็นรอยเท้าวัวที่ถูกขโมยมาหรือไม่ เป็นรอยเท้าใหม่ รอยเก่า หรือเป็นรอยเท้าวัวตัวอื่น เพราะรอยวัวที่เดินปกติกับวัวที่ถูกลากหรือจูงจะแตกต่างกัน ฝ่ายคนขโมยวัวถ้าเห็นว่าจะหนีไม่ทันฝ่ายตามวัวก็จะปล่อยวัวไปเพื่อป้องกันตัวเองไม่ให้ถูกจับ

นางเหลียด ทองดีเพ็ง เล่าว่าในกลุ่มบ้านที่เป็นญาติกัน ไปขโมยวัวมาแล้วช่วยกันแล่เนื้อแบ่งกันกินทั้งกลุ่มบ้าน เนื้อที่ได้จะนำมาเสียบไม้แล้วนำไปย่าง โดยชาวบ้านจะช่วยกันก่อไฟกองใหญ่เพื่อนำถ่านมาย่างเนื้อจะได้เก็บเนื้อไว้กินนานๆ เนื้อและกระดูกบางส่วนก็นำไปต้มหรือแกงกินร่วมกัน ฝ่ายทีมตามวัวแกะรอยเท้าวัวมาถึงกลุ่มบ้านตอนรุ่งเช้า ชาวบ้านในกลุ่มบ้านที่อยู่ทางเข้าหมู่บ้านคอยดูต้นทางพอเห็นคนแปลกหน้าเข้ามาจะแจ้งข่าวไปยังกลุ่มบ้านโดยการบอกกันต่อๆ เมื่อคนในกลุ่มบ้านส่งข่าวถึงกันก็ช่วยกันทำลายหลักฐานเก็บเนื้อย่างไปซ่อนไว้ ฝ่ายตามวัวเมื่อเจอร่องรอยกองไฟที่มีชาวบ้านนั่งล้อมรอบก็ถามว่าก่อไฟย่างเนื้อหรือ ชาวบ้านจะตอบว่าไม่ใช่ เป็นเพียงการก่อไฟผิงกันปกติ แม้ว่าฝ่ายตามวัวจะแน่ใจว่าก่อไฟขึ้นเพื่อย่างเนื้อแน่นอน แต่ก็ไม่สามารถ

ทำอะไรได้เพราะไม่มีหลักฐาน ดังนั้นคนที่ป็นเจ้าของวัวจะต้องเฝ้าระวังวัวของตัวเองเป็นอย่างดีไม่ว่าจะเป็นการสร้างรั้วกันที่มีประตูแข็งแรงเพื่อป้องกันไม่ให้โจรขโมยวัวได้

ด้วยเหตุนี้ เพื่อป้องกันวัวถูกขโมย ชาวบ้านจึงนิยมทำคอกวัวไว้ใต้ถุนบ้าน โดยจะใช้เสาบ้านเป็นเสาคอกวัวเพราะง่ายต่อการดูแลและเฝ้าระวัง นายขาว สุวรรณมานพ เล่าว่าตอนที่ตนและพวกออกตามหาวัวที่ถูกขโมยไปนั้น เมื่อถึงริมเหมือง (คูน้ำ) รอยเท้าของวัวหายไปคนในทีมเริ่มท้อและลงความเห็นกันว่าจะกลับบ้านและเลิกติดตามวัว แต่คนหนึ่งในทีมฉุกคิดขึ้นได้จึงลงไปดูในคูน้ำใช้มือลูบไล่ไปตามพื้นดินได้น้ำจึงพบรอยเท้าของวัวที่เดินผ่าน ทำให้คนในทีมเริ่มมีความหวังที่จะตามหาวัวขึ้นมาอีกครั้ง

นายขาวยังเล่าต่อไปอีกว่าในกลุ่มบ้านกลุ่มหนึ่งจะต้องมีคนที่ยังขโมยวัวเป็นอยู่ในกลุ่ม ในยุคนี้การขโมยวัวไม่เหมือนกับการขโมยวัวในปัจจุบัน กล่าวคือการฝึกขโมยวัวไม่ใช่การฝึกเป็นโจรแต่ที่ต้องฝึกขโมยวัวเพราะว่าเป็นการข่มขวัญกันระหว่างกลุ่มบ้าน เช่นหากกลุ่มบ้านไหนไม่มีคนที่ขโมยวัวไม่เป็นเลย เวลาใดที่โจรกลุ่มบ้านอื่นเข้ามาขโมยวัวในกลุ่มบ้านของตนเองก็จะไม่กล้าไปขโมยวัวกลับ ทำให้โจรจากกลุ่มบ้านอื่นไม่เกรงกลัว

อย่างไรก็ดี การขโมยวัวเป็นก็ไม่ได้รับประกันว่าอีกกลุ่มจะเกรงกลัว หากว่าขโมยวัวแล้วเจ้าของวัวตามกลับได้ จะถือว่าโจรคนนั้นไม่มีฝีมือ ในทางกลับกันหากขโมยวัวแล้วทีมตามหาหาไม่เจอก็จะถือว่าโจรนั้นมีฝีมือ ทั้งนี้การจะได้วัวคืนหรือไม่จะขึ้นอยู่กับฝ่ายตามหาด้วยเช่นกัน เช่น การขโมยวัวเพื่อนำไปแกงฝ่ายตามหาวัวมักจะไม่ได้วัวคืนเพราะฝ่ายคนขโมยวัวจะวางแผนกันเป็นขั้นตอนไม่ว่าจะเป็นทีมที่ไปขโมยวัวมาจากคอก ทีมทำลายหลักฐานคือทีมที่คอยลบรอยเท้าวัวไปจนถึงสถานที่ลี้ภัย ทีมแล้วเนื้อจะเตรียมสถานที่ไว้เพื่อลี้ภัยรวมทั้งจัดการเนื้ออย่างรวดเร็วที่สุดและทีมขนเนื้อก็จะนำเนื้อไปเก็บไว้ที่อื่น ดังนั้นการขโมยวัวเพื่อนำไปแกงฝ่ายตามหาวัวมักจะไม่ได้วัวคืนให้เจ้าของ

นอกจากขโมยเพื่อนำไปแกงแล้ว การขโมยวัวอีกลักษณะหนึ่งคือการขโมยเพื่อเรียกค่าไถ่ การขโมยลักษณะนี้มีจุดมุ่งหมายเป็นทรัพย์สินเงินทองเพื่อไถ่คืนจากเจ้าของวัว โดยหลังจากโจรขโมยวัวเสร็จแล้วจะนำวัวไปผูกซ่อนไว้ เมื่อฝ่ายตามหาเจอจะต้องเสียค่าไถ่ถึงจะนำวัวกลับไปได้ แต่ก็ขึ้นอยู่กับเจ้าของวัวด้วยเช่นกันว่าจะรู้จักผู้มีอำนาจหรือใครที่เป็นที่เกรงขามบ้าง ราคาที่จะไถ่วัวอยู่ที่จะตกลงกัน แล้วแต่ผู้ติดต่อให้ความช่วยเหลือ บางรายก็ไม่ต้องเสียเงินเลยก็มีหากผู้ติดต่อเป็นที่เคารพหรือเกรงขามของกลุ่มโจร

นางเหลียด ทองดีเพ็ง เล่าว่าในช่วงทศวรรษ 2500 มีโจรขโมยวัวอยู่ 2 คน คือ “โจรเฟื่อง” และ “โจรเจิม” ชาวบ้านจะเรียกว่าเสือเฟื่องและเสือเจิม เมื่อก่อนคนที่โจรเขานิยมเรียกว่า “เสือ” โจรในยุคนี้จะเป็นกรรมอยู่กับชาวบ้าน ไม่รังแกชาวบ้าน ครั้งหนึ่งเสือเฟื่องและเสือเจิมเดินทางมาที่บ้านของตน มาขอข้าวกิน เสือทั้ง 2 เดินเข้าไปกินข้าวในครัวแล้วปิดประตูกินข้าวอย่างเงียบเชียบ เจ้าหน้าที่ตามจับเสือเฟื่องและเสือเจิมผ่านมาทางบ้านของตนแล้วถามว่าเห็นโจรเฟื่องกับโจรเจิมหรือคนแปลกหน้าเดินผ่านมาทางนี้บ้างหรือไม่ นางเหลียดตอบไปว่าไม่เห็น ทั้งที่จริงๆ แล้วทั้ง 2 เสือกำลังกินข้าวอยู่ในครัวบ้านของตน

เสือ (โจร) มีบทบาทที่สำคัญอีกบทบาทหนึ่งคือ การจับคู่ให้กับคนหนุ่มสาว กล่าวคือหากหากหนุ่มคนใดชอบพอสาวใดอยู่แต่หญิงสาวไม่เล่นด้วย ชายหนุ่มจะไปขอให้โจรช่วยลักพาตัวสาวคนที่ตนชอบมาให้ชายหนุ่มได้อยู่กินด้วยกันเป็นสามี-ภรรยา ฝ่ายหญิงสาวแม้ว่าจะไม่ชอบชายหนุ่มแต่เมื่อถูกลักพาตัวมาเช่นนั้นแล้วก็ต้องจำยอมอยู่กินกับชายหนุ่มจนรักกันในเวลาต่อมา เหตุผลว่าทำไมต้องให้โจรเป็นผู้ลักพาตัวสาว ๆ มาให้ก็เพราะว่าหนุ่ม ๆ ไม่กล้า กลัวภัยที่จะเกิดขึ้นในภายหลังไม่ว่าจะเป็นภัยทางกฎหมายหรือผู้ปกครองฝ่ายหญิงสาว จะมีบ้างที่หญิงสาวหลังจากถูกลักพาตัวมาให้ชายหนุ่มแล้วเกิดใจเด็ดก็จะไม่ยอมฝ่ายชาย แม้ว่าจะอยู่อาศัยร่วมกับชายหนุ่มหลายวันแล้วก็ตาม เธอจะไม่ยอมอ่อนข้อหรือปลงตกกับชะตากรรมที่เกิดขึ้น แต่เธอจะรอคอยโอกาสที่จะแอบหนีกลับบ้าน

นางเหลียด เล่าต่อไปอีกว่าตนเองก็เช่นเดียวกันที่เกือบจะถูกโจรลักพาตัว เนื่องจากตนเป็นหญิงสาวกำพร้าพ่อแม่และพี่น้อง ต้องมาอาศัยอยู่บ้านผู้ใหญ่บ้านชื่อ นายนวล ทองดีเพ็ง มีศักดิ์เป็นลุงของเธอเอง มีชายหนุ่มในหมู่บ้านเดียวกันชอบพอตนจึงให้เสือเจิมมาลักพาตัวเธอ แต่ด้วยความเธอมีลุงเป็นผู้ใหญ่บ้านเมื่อเสือเจิมมาถึงบ้านก็พูดคุยกับลุงของเธอว่ามีเด็กหนุ่มในหมู่บ้านชอบพอเธอ เด็กหนุ่มคนนั้นไหว่ว่านให้ตนไปลุดนางเหลียด นายนวล จึงเจรจากับเสือเจิมว่าอย่าไปบังคับหลานของตนเลย ไปถามมันก่อน ถ้ามันไม่ชอบก็อย่าไปบังคับมัน เสือเจิมจึงมาหาตนเพื่อสอบถามและนัดคุยกันพร้อมกับพาชายหนุ่มที่แอบชอบตนมาด้วย และแจ้งตามเรื่องราวว่าชายหนุ่มคนนี้ชอบพอ แต่นางเหลียดปฏิเสธ พร้อมพูดว่าตนและชายหนุ่มเป็นเพื่อนเล่นกันมาตั้งแต่เด็กๆ จะให้รักกันได้อย่างไร เมื่อเสือเจิมได้ยินคำตอบของตนแล้ว เสือเจิมขุ่นตต่างๆ นาๆ แต่ตนไม่ยอม เมื่อเห็นว่าคำปฏิเสธแข็งขันเช่นนี้แล้ว เสือเจิมจึงยกเลิกแล้วแจ้งแก่ชายหนุ่มคนนั้นว่าอย่ามายุ่งกับนางเหลียด

ด็อก ชายหนุ่มคนนั้นก็รับคำ หลังจากนั้นเสียเจมถามเธอว่า เธอชอบหนุ่มที่อยู่ต่างถิ่นใช่ไหม ตนจึงตอบไปว่า มันเป็นเรื่องของฉันที่จะชอบพอใคร

จะเห็นได้ว่าโจรในยุคนี้เป็นที่นับถือของชาวบ้าน เป็นที่เกรงใจ หรือเมื่อเกิดกรณีพิพาทกันขึ้น โจรจะเข้ามาทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยหรือตัดสินความ โดยจะสืบสาวราวเรื่องเอง ไม่ถามความคิดเห็นของกลุ่มใด ๆ และทุกคนจะต้องยอมรับคำตัดสิน

จากที่ชาวบ้านบุกเบิกพื้นที่ในในการทำไร่ทำนาสมัยยุคบุกเบิกและขยายพื้นที่ที่สามารถทำนาได้ก็จะหักพื้นที่ทำนากันหมดแล้ว ทำนาติดต่อกันมาพื้นที่ดอนก็จ้างรถมาขุดดินมาปรับให้ดินเสมอกัน หรือขายหน้าดินไปทำถนน ทำให้พื้นที่ดอนหลายเป็นนาที่ลุ่มจนที่นาเกือบเต็มพื้นที่ เช่น พื้นที่บ้านเขาปู่ภูมิประเทศเป็นเนินเขาสูง มีลำคลอง ลำห้วย ชาวบ้านพยายามสร้างที่นาโดยการขุดพื้นที่บริเวณที่ลุ่มริมห้วย ริมคลอง โดยการทำนาแบบขั้นบันไดเล็กๆ เพื่อใช้ปลูกข้าวและผันน้ำจากลำคลองลำห้วยมาใช้ในที่นา ที่นาในพื้นที่เขาปู่จะมีชื่อเรียกแตกต่างกันไป เช่น นาไก่อ๊ฟฟ้า (หมู่ที่ 8 ตำบลเขาปู่) นาห้วยไม้ไผ่ (หมู่ที่ 2 ตำบลเขาปู่) นาเกาะไทร (หมู่ที่ 1 ตำบลเขาปู่) เป็นต้น จะเห็นว่าพื้นที่บริเวณเชิงเขาก็กมีการทำนาทำให้ชาวบ้านในพื้นที่มีข้าวกินตลอดทั้งปี หากจะดูว่าครอบครัวไหนมีกินมีใช้ให้ไปดูเรือนที่ใช้เก็บข้าว ถ้าเรือนข้าวใหญ่มีกองข้าวสูงมากกินไม่หมดภายในปีเดียวก็จะเหลือกินปีหน้า เหลือจากกินก็แบ่งขาย เวลาพูดคุยกันบ้านไหนมีกองข้าวสูงมากมักจะพูดว่า “ว่าลอมข้าวบ้านเขาเงยจนคอตก” หมายความว่ากองข้าวสูงมากหากจะมองกองข้าวทั้งหมดก็ต้องแหงนหน้าขึ้นมองจนคอตก ถือว่าบ้านนี้หากมีลูกสาวหรือลูกชายชาวบ้านอยากเกี่ยวดองด้วย

มาถึงยุค ปี พ.ศ.2521-2529 การซื้อขายเริ่มสะดวกส่งผลให้ผู้คนหันมาทำงานรับจ้างมากขึ้น กล่าวคือเมื่อได้เงินจากการรับจ้างก็นำเงินนั้นมาหาซื้อของใช้ ของกิน ตามความต้องการของครัวเรือนซึ่งผิดกับยุคก่อนหน้านี้ที่เราใช้คำว่าทำมาหากิน คือในยุคที่ 1 - 2 ทำมาหากินคือครัวเรือนมุ่งไปที่การทำนาให้ได้เพื่อมากินและเก็บไว้กิน เช่นทำนา เมื่อได้ข้าวมาก็นำมาหุงกินและเก็บไว้กินหาได้มากก็เก็บไว้มาก วันไหนอยากกินปลา ก็ออกไปหาปลาในห้วยในหนองโดยใช้ขอ สุ่ม นาง หรือไม้กวัดในฤดูแล้งอันนี้คือหาмаกิน พืชผักก็เหมือนกันทุกครอบครัวก็จะมีผักสวนครัวที่ปลูกไว้บริเวณบ้าน ขาดเหลือก็จะแจกหรือขอเพื่อนบ้านที่อยู่ในละแวกเดียวกันอย่างเช่นขมิ้นหมคก็ไปขอขุดของเพื่อนบ้าน ใช้แ่งส่วนหนึ่งที่เหลือก็นำไปฝังไว้ในสวนผักของตัวเองอย่างนี้เป็นต้นจะเห็นว่าชาวบ้านจะปลูกผักกินเองแล้วก็จะมีการแบ่งปัน

แต่ในยุคนี้ผู้คนเริ่มละทิ้งการทำนาปล่อยที่นาให้รกร้าง หันมาปลูกผลไม้บ้าง ทำสวนยางพาราบ้าง ออกไปทำงานนอกบ้านบ้าง แต่เดิมผู้ปกครองให้ลูกหลานเรียนแค่ภาคบังคับคือแค่ ป. 4 แล้วให้กลับมาช่วยงานที่บ้าน ก็หันมาส่งเสริมให้เรียนในระดับที่สูงขึ้นหรือเข้าไปเรียนโรงเรียนที่อยู่ในตัวเมือง ส่วนตัวเองก็ออกไปขายแรงงานยังเมืองใหญ่ กลุ่มผู้ขายแรงงานเหล่านี้เหมือนกับแมงเม่าบินเข้ากองไฟ แต่ผิดกันตรงที่แมงเม่าบินเข้ากองไฟแล้วตาย แต่ผู้ขายแรงงานไม่ตายแต่ถูกเอารัดเอาเปรียบ เช่น นายพิน แสงทองและนายประพันธ์ แสงทองเก็บเสื้อผ้าและข้าวของที่ทำเป็นเดินทางมุ่งหน้าเข้าเมืองหาดใหญ่พร้อมกับหลายชาย สุขเกษม แสงทอง ดีตัวรถไฟไปขายแรงงานยังเมืองหาดใหญ่ เริ่มที่นายพิน แสงทองมีหลานเรียนอยู่ที่หาดใหญ่จึงไปขอพักอาศัยกับหลานอยู่ที่บ้านเช่า ในสมัย พ.ศ.2522 ราคาห้องเช่าอยู่ที่หลักร้อยบาทต่อเดือน งานที่คนมักนิยมไปขายแรงงานคือเป็นคนงานก่อสร้าง การขายแรงงานในยุคนี้ไม่ต้องสมัครแต่อย่างใด จากการสอบถามคนในพื้นที่เขาบอกว่าตอนเช้าจะมีรถ 6 ล้อมารับคนงานที่อยู่ในเมืองตามจุดต่างๆ โดยจะนัดกันไว้ว่าใครจะทำงานที่ไหนแล้วจะต้องไปรอรถตรงจุดไหนเมื่อทราบก็มุดแล้วจะไปรวมตัวกัน เมื่อถึง 8 โมงเช้ารถบรรทุก 6 ล้อก็มารับคนงานไปยังหน้างาน จากนั้นก็เข้าแถวเพื่อลงทะเบียน เขียนชื่อ-นามสกุล ตำแหน่งงานที่ถนัด เช่น ช่างไม้ ช่างปูน จับกัง จับกังหมายถึงคนงานทั่วไป เพื่อนรุ่นพี่ที่ทำงานอยู่ก่อนหน้านั้นให้สร้างสายคาดเอวเพื่อแขวนเพื่อใช้ใส่ เลื่อย ค้อน แล้วยังบอกอีกว่าช่างไม้ทำเป็นหรือไม่เป็นเพียงแค่ให้เลื่อยเป็น ตีตะปูเป็น ถอดตะปูเป็นก็ใช้ได้แล้ว ทั้ง 3 คนลงและหลานจึงเตรียมเครื่องมือไปเลย ได้เป็นช่างไม้กันทั้ง 3 คน จากนั้นผู้คุมคนงานก็จะแยกคนงานไปตามจุดต่างๆ แล้วคอยคุมตลอดจนถึง 5 โมงเย็น ส่วนมือที่ขึงทุกคนจะเตรียมข้าวห่อของตนเองไป เวลา 12.00 น.ก็พักเที่ยงคนงานจะรู้จักและได้พูดคุยกันก็ตอนที่รับประทานอาหารเที่ยง เวลา 13.00 น.ผู้คุมคนงานก็เรียกกลับให้ไปทำงานโดยการตีระฆังให้สัญญาณ เมื่อถึงเวลาเลิกงานตอนเวลา 17.00 น.ก็ตีระฆังอีกครั้งหนึ่ง แล้วคนงานต่างก็แยกย้ายไปขึ้นรถคันเดิม รถก็จะไปส่งยังจุดที่เดิมที่รับมาเมื่อตอนเช้าต่างคนต่างแยกย้ายกลับที่พักของตนจะเป็นลักษณะเช่นนี้ทุกวันไป แต่ในช่วงหลังๆ จะมีที่พักให้คนงานซึ่งผู้รับเหมาจะสร้างที่พักให้อยู่ เรียกว่า “ก้องซี่” ลักษณะของห้องจะเป็นห้องติดกันหลายๆ ห้อง คนงานที่มาจากต่างที่กันมาสมัครงานมักจะมากันเป็นครอบครัว พ่อ แม่ ลูก ทั้งบ้านซ่อมมาทำงานเพื่อแลกเงินอย่างเดียว

อัตราค่าแรงจะอยู่ที่ 40-100 บาท คนงานผู้หญิงและเด็กจะทำงานที่ไม่ต้องใช้ฝีมือ เช่น หิ้วปูน เก็บเศษไม้ คอยดูแลแรงงานต่างๆ ไปคือ ถ้าเป็นช่างปูน งานก่อ ฉาบ ก็มักจะมีแรงงานผู้หญิง คอยหิ้วปูนผสมปูนให้ การเบิกค่าแรงผู้คุมงานจะเบิกเงินโดย 7 วันจะเบิกเงิน 1 ครั้ง วันเสาร์หรือวัน

อาทิตย์คนงานเมื่อได้เงินก็จะส่งกลับบ้านหรือเก็บสะสมไว้ที่ตัวเอง เมื่อเลิกงานก็กลับที่พัก อาบน้ำ แต่งตัวแล้วออกไปชมเมือง มองดูแสงสีในเมืองมีความสุขกับการได้เห็นรถราวิ่งเต็มถนน มีความสุขและกลืนน้ำลายเมื่อมองเห็นห้องติดกระจกลูกค้าที่อยู่ในห้องนั้นแต่งตัวสวยๆ นั่งบนเก้าอี้ โต๊ะที่สวยงามดูหรู บนโต๊ะเต็มไปด้วยอาหาร หมู เห็ด เป็ด ไก่ ได้แต่ยืนมองอาหารเรียงรายบนโต๊ะซึ่งเราไม่เคยได้ลิ้มรส แอบอิจฉาเขาที่ได้นั่งหยอกล้อ หัวเราะมีความสุขกับครอบครัว ยืนมองได้แค่อึดใจเดียวก็ต้องเดินจากมาซื้อไก่ปิ้งข้างทางเดินกินชมความงามเมืองใหญ่ พอว่างนอนก็กลับที่พักรุ่งเช้าก็ออกไปทำงาน

หน้าจายกลางแปลง ในเมืองหาดใหญ่มักจะนิยมนำหน้าจายในงานต่างๆ ให้ดูจนกระทั่งรุ่งสาง ถูกใจผู้ชายแรงงานยิ่งนัก เมื่อถึงเวลาเลิกงานทุกคนต่างรีบกลับที่พักได้เวลาพลบค่ำก็ชักชวนกันออกไปเดินเที่ยวงานหรือดูหน้าจายกลางแปลงที่มีหน้าจายใหญ่ เสียงดังกระหึ่ม ดูได้เรื่องสองเรื่องเป็นเวลาเที่ยงคืนก็ชักชวนกันกลับที่พักเพื่อพักผ่อนเก็บแรงสำหรับงานในวันพรุ่งนี้

ผู้คนในยุคนี้จะออกจากบ้านไปใช้แรงงานต่างถิ่นกันเป็นส่วนมากและมองว่าการศึกษาเป็นสิ่งสำคัญ จากที่เคยคิดว่าเล่าเรียนไปทำไม แม้ว่าจะเรียนเก่งแค่ไหนถ้าหากไม่มีเส้นสายก็จะไม่มีงานทำเป็นเจ้าคนนายคน สุขเกษม แสงทองยังเล่าต่อไปอีกว่า ตอนจบ ป.4 ราวปี พ.ศ.2514 คุณครูบอกเด็กๆ 3 คนว่าให้กลับไปบอกพ่อแม่ให้ส่งลูกไปเรียนต่อ ป.5 ที่โรงเรียนวัดพิบูล ซึ่งใน 3 คนนั้นมี สุขเกษม แสงทองอยู่ด้วย แต่เนื่องจากพ่อแม่ไม่มีเงินจะส่งเสียให้ สุขเกษม แสงทองเรียนหนังสือแต่ให้กลับมาช่วยพ่อแม่เป็นช่างไม้รับสร้างบ้านแทน และในยุคนี้เช่นกันที่รัฐบาลส่งเสริมให้เรียนภาคบังคับคือ ป.6 เด็กๆ ที่จบ ป.6 ชักชวนกันไปสมัครเรียนต่อ ม.1 ผู้ปกครองจึงต้องทำงานมากขึ้นเพื่อส่งลูกหลานเรียนในระดับที่สูงขึ้น บุญเสริม แสงทอง จบ ป.4 ปี พ.ศ.2515 ที่โรงเรียนวัดหรั่งแคบ และจบ ป.6 ปี พ.ศ.2518 ในช่วงนี้การศึกษาเปลี่ยนจาก ป.1-7 เป็น ป.1-6 และ ม.1-7 เป็น ม.1-6 ปี พ.ศ.2518 บุญเสริม แสงทองจบชั้น ป.6 มาขอร้องอ้อนวอนพ่อแม่และพี่ชาย ด้วยความที่พี่ชายไม่ได้เรียนต่อ จึงอยากให้น้องได้เรียนจึงรับปากพ่อกับแม่ว่าจะช่วยทำงานเพื่อช่วยเหลือครอบครัวทุกอย่างโดยเฉพาะการส่งน้องๆ ให้ได้เรียนหนังสือ และด้วยความที่พ่อแม่จากที่ที่มีความคิดว่าไม่มีเส้นสายเรียนไปก็เปล่าประโยชน์เป็นทุนเดิมอยู่แล้วจึงไม่ให้ลูกไปเรียน ในปี พ.ศ.2517 โรงเรียนศรีบรรพตพิทยาคมได้เปิดการเรียนการสอน ม.1-6 บุญเสริมขอพ่อแม่ไปเรียนที่โรงเรียนศรีบรรพตที่อยู่ใกล้บ้าน ไม่ต้องจ่ายค่ารถ แต่ก็ขอให้พ่อแม่ซื้อจักรยานให้เพื่อปั่นไปโรงเรียน ส่วนอาหารเที่ยงก็เตรียมไปจากบ้าน บุญเสริม เลยได้เรียนต่อที่โรงเรียนศรีบรรพตพิทยาคมเป็นรุ่นที่ 2 ปี พ.ศ.2518

นั่นเอง จากนั้นเขาก็ได้เรียนต่อมาเรื่อยๆ ระดับที่สูงขึ้น นื่องๆ ก็ทยอยเรียนต่อตามกันมาจึงเป็นภาระที่ใหญ่มากของผู้ปกครอง จึงทำให้ต้องตัดสินใจไปเมืองใหญ่เพื่อหาเงินละทิ้งการทำนา

แม้ว่าในช่วงนี้ยังคงมีการทำนาอยู่โดยเฉพาะนาลิก (นาที่มีน้ำอุดมสมบูรณ์) นาที่ทำในช่วงนี้จะใช้รถไถนาขนาดใหญ่ ไถตะ ไถแปร และไถกลบ เจ้าของที่นาเพียงแค่นี้ไปหว่านเมล็ดข้าว หว่านปุ๋ยเมื่อถึงเวลาเก็บเกี่ยวก็ใช้รถอีกเช่นกัน จะเห็นได้ว่ายุคนี้จะมีการทำงานเพื่อหาเงินมากยิ่งขึ้นทุกคนจะหันมาทำงาน ทำอะไรก็ได้ที่ได้เงินซึ่งแตกต่างจากยุคก่อนๆ ที่ทำอะไรก็ได้ให้มีอยู่มีกิน รายได้ของครัวเรือนในยุคนี้มาจากการรับจ้างในชุมชน ขายแรงงานในเมืองใหญ่ หรือทำสวนยางพาราซึ่งราคาจะอยู่ที่ 8-16 บาท ยุคนี้กลายเป็นยุคสวนยางพารา แม้ว่าราคายางพาราจะไม่สูงมาก แต่ก็ทำให้ผู้กรีดยางมีรายได้ที่เพิ่มมากขึ้นจนไม่ต้องไปขายแรงงานต่างถิ่น ช่วงแรกๆ ของการทำสวนยางผู้ทำสวนยางพาราจะได้ปริมาณน้ำยางน้อยเพราะปลูกพันธุ์พื้นเมืองและปลูกเพียง 25-35 ต้นต่อไร่ ต่อมาทางรัฐบาลส่งเสริมให้ชาวสวนปลูกยางพันธุ์ใหม่ที่ทำให้น้ำยางมากขึ้นและให้ชาวสวนเข้าร่วมโครงการกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง แต่มีข้อแม้ว่าชาวสวนยางจะต้องทำตามที่กำหนดคือปลูกไร่ละ 70-75 ต้นต่อไร่ และจะต้องโค่นต้นไม้ชนิดอื่นออกให้หมด ผู้ที่เข้าร่วมโครงการจึงต้องโค่นต้นทุเรียน สะตอ มังคุด ลางสาด ฯลฯ ทั้งด้วยความเสียดาย มีชาวบ้านเข้าร่วมกับกองทุนสงเคราะห์เป็นจำนวนมากโดยกองทุนจะให้เงินมาซื้อพันธุ์ยางแต่ต้องเป็นพันธุ์ที่รัฐบาลกำหนด ชื่อปุ๋ยพร้อมทั้งดูแลตามขั้นตอนที่กองทุนกำหนด จะมีเจ้าหน้าที่ออกตรวจแปลงที่ขอทุน ผ่านไป 7 ปี ได้เวลาเปิดกรีดช่วงแรกของการกรีดจะได้น้ำยางน้อย เมื่อไป 2 สัปดาห์จะได้ปริมาณน้ำยางที่เพิ่มมากขึ้น จากแต่ก่อนที่กรีดอยู่ 5 ไร่ได้ยาง 3-5 แผ่น พอเปลี่ยนมาปลูกยางพันธุ์ใหม่ที่กองทุนกำหนด 5 ไร่ จะได้ยางแผ่น 10-20 แผ่น ยาง 1 แผ่นน้ำหนักจะอยู่ที่ 1-1.2 กิโลกรัม ราคายางแผ่นจะอยู่ที่ กิโลกรัมละ 16 บาท เมื่อผลผลิตที่ได้เพิ่มมากขึ้นชาวบ้านจึงหันมาปลูกยางพาราเชิงเดี่ยวกันมากขึ้น ครัวเรือนที่มีที่ดินก็เข้าร่วมกับกองทุนเพื่อทำสวนยางพารา ทำให้แรงงานส่วนหนึ่งก็ออกไปขายแรงงานต่างถิ่นกลับคืนสู่บ้านเกิดมาทำสวนยางพารา ยกเว้นคนที่ไม่มียี่ดดินหรือครอบครัวยุคใหม่ที่มีลูกเยอะก็ใช้แรงงานต่อไป

บริเวณที่อยู่เชิงเขาซึ่งทำสวนยางพาราอยู่ก่อนแล้วก็หันมาปลูกยางพันธุ์ใหม่กันอย่างแพร่หลาย จากการให้ทุนของรัฐบาลส่งผลให้เกิดการแผ้วถางป่าเพื่อทำสวนยางเพิ่มมากขึ้น สวนผลไม้ที่มีอยู่เดิมก็โค่นทิ้ง บางรายแม้ว่าจะไม่ได้รับทุนจากกองทุนก็ยอมใช้ทุนของตัวเองเพราะราคายางพาราที่สูงขึ้น เป็นกิโลกรัมละ 32-38 บาท ช่วงปี พ.ศ.2530 ส่งผลให้ชุมชนบ้านจันนาจากที่เป็น

ที่นาที่เป็นที่ดอนก็สามารถปลูกยางพาราได้เพราะที่นาซึ่งเป็นที่ดอนไม่ต้องปรับดินเพียงแค่ปักหลักระหว่างร่อง ระหว่างแถวก็สามารถปลูกพันธุ์ยางได้เลย ทำให้พื้นที่ในการทำนาลดลง เมื่อราคายางพาราขึ้นถึงกิโลกรัม 100 บาท หมู่บ้านกลุ่มต่างๆ ยอมปลูกยางในที่นาเล็กไม่ว่าจะเป็นชาวสวน ขนุน ชาวทุ่งป่า ชาวเขาพนมวัง เป็นต้น อาจพูดได้ว่ายุคนี้คือยุคเปลี่ยนจากที่นาเป็นสวนยางพาราพันธุ์ใหม่

ในยุคนี้มีไฟฟ้าใช้ การมีไฟฟ้าถือเป็นความเจริญใหม่ที่เข้ามาสู่ชุมชน ชาวบ้านดีใจจนกระทั่งล้มหมอนล้มวัวแกล้งกินกันอย่างสนุกสนาน จากแต่เดิมมีการใช้ฟืนใช้ถ่านในการหุงข้าวซึ่งหุงโดยใช้หม้อดินหรือหม้อลูมเนียม เปลี่ยนมาเป็นการหุงข้าวด้วยหม้อไฟฟ้าซึ่ง “หม้อไฟฟ้าเมื่อใส่ข้าวสารใส่น้ำแล้วเสียบปลั๊กมันก็จะหุงเอง อุณหภูมิจะปิดอัตโนมัติ” คำพูดนี้เป็นคำบอกเล่าของคนที่มีหม้อหุงข้าวไฟฟ้า บางคนได้ยินคำบอกเล่าจากคนอื่นจึงมาบอกกันต่อๆ ว่ามันเป็นเรื่องเหลือเชื่อที่หม้อหุงข้าวมันจะหุงเองเสียบปลั๊กทิ้งไว้แล้วจะไปไหนก็ได้ ในช่วงแรกๆ ที่มีไฟฟ้าใช้ชาวบ้านยังไม่รู้จักเครื่องใช้ไฟฟ้ากันมากนัก จะใช้ไฟฟ้าเพื่อให้ความสว่างเท่านั้น ต่อมาเมื่อชาวบ้านรู้จักเครื่องใช้ไฟฟ้ากันมากขึ้นจึงหาซื้อมาเพื่ออำนวยความสะดวกมากขึ้น นอกจากหม้อหุงข้าวแล้วยังมีทีวีซึ่งทุกบ้านจะต้องมี แม้ว่าราคาจะค่อนข้างสูงมากผู้ขายจึงใช้ระบบการผ่อนส่งโดยคิดดอกเบี้ย แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่ทราบพอผู้ขายเสนอราคาผ่อนเดือนละไม่กี่ร้อยบาทก็ตกลงซื้อ เมื่อไฟฟ้าเข้าถึงทุกครัวเรือนชาวบ้านจึงนิยมสร้างเครื่องใช้ไฟฟ้าไม่ว่าจะเป็น ทีวี ตู้เย็น หม้อหุงข้าวกันทุกบ้าน

จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่า การเปลี่ยนแปลง และการขยายตัวของชุมชนจันนามีความต่อเนื่องมาจากยุคแรก ถนนหนทางที่พัฒนาขึ้นเป็นส่วนขยายของทางพลี หรือทางเดินเท้าดั้งเดิมที่ชาวบ้านเคยใช้สัญจรไปมา พัฒนาการสู่ถนนดิน ถนนกรวด ถนนลูกรัง จนเป็นถนนลาดยาง จากคันนา เป็นถนนดินที่ใช้เพื่อการคมนาคมภายในชุมชน จนช่วงเข้าปลายทศวรรษ 2510 ถึง 2520 จึงเกิดโครงสร้างพื้นฐานที่ครอบคลุมทั่วถึงมากขึ้น รัฐบาลได้ส่งเสริมสุขภาพประชาชนโดยการก่อตั้งสถานีอนามัยขึ้นในปี พ.ศ.2524 เกิดกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นในปลายปี 2527 พร้อมๆ กับการเข้ามาอย่างทั่วถึงขึ้นของไฟฟ้าในปลายทศวรรษเดียวกัน

สถานการณ์ของโครงสร้างและบริการจากภาครัฐพื้นฐานเช่นนี้ สนับสนุนให้เกิดการขยายตัวของกลุ่มบ้านเรือนอาศัยจากบ้านใหญ่ ไปสู่ทิศตะวันออกที่เคยเป็นทุ่งนา เมื่อประกอบกับปัญหาการเคลื่อนไหวกองพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยด้านเทือกเขาบรรทัด ทำให้การ

กระจายตัวลงมาของชาวบ้านที่หนีภัยความขัดแย้งลงมาอยู่อาศัยในชุมชนจันทนามากขึ้น ตั้งแต่ช่วงปลายทศวรรษ 2510 ถึงทศวรรษ 2520 หลังจากนั้นได้เกิดปืมน้ำมัน โรงเรียนที่เคยอยู่ในร้ววัด ก็ได้แยกออกมาในช่วงทศวรรษนี้

สิ่งเหล่านี้มาสู่การเปลี่ยนแปลงของชุมชน โดยเฉพาะด้านการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน การมีสถานะเป็นชุมชน “ระหว่างเขาควาย” ในช่วงยุคที่ 1 ทำให้ในช่วงยุคที่ 2 ช่วงต้นทศวรรษ ชุมชนเป็นเป้าหมายของการพัฒนาโดยรัฐ โดยเฉพาะการพัฒนาด้านการศึกษา การแยกโรงเรียน ออกจากวัด การสร้างสถานีอนามัย การทำถนนลาดยาง และการเดินไฟฟ้าในช่วงทศวรรษ 2530 การเกิดองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ก่อให้เกิดชุมชนเปลี่ยนแปลงทั้งในด้าน วิถีชีวิต และอารมณ์ความรู้สึกนึกคิด

อย่างไรก็ดี ฐานทางสังคมและวัฒนธรรม ก็ยังพบการพึ่งพากันในระบบเครือญาติที่เข้มแข็ง การที่คนในชุมชนไม่นิยมการเรียนต่อในระดับสูงในช่วงต้นยุค (คือ ทศวรรษ 2510) ทำให้ชุมชน ขยายใหญ่อย่างรวดเร็วและความสัมพันธ์เครือญาติก็ยังคงเข้มแข็งอยู่ การเดินทางออกนอกชุมชน ยังคงพึ่งพาเครือข่ายสังคมเครือญาติ และเครือข่ายอุดมการณ์และความศรัทธา เช่น การไปอยู่อาศัย กับญาติพี่น้องโดยเฉพาะหากเป็นผู้หญิง หรือการฝากไปเป็นเด็กวัด ในกรณีผู้ชาย ในการเยี่ยมเยือน ไปมาหาสู่ที่อาศัยการนอนพักบ้านญาติพี่น้องเป็นหลัก แสดงให้เห็นระบบเครือญาติที่ยังเข้มแข็ง โดยเฉพาะช่วยดันถึงกลางยุค เครือญาติดังกล่าวยังคงส่งพลังเมื่อคนในชุมชนส่งลูกหลานไปเรียน หรือไปทำงานในกรุงเทพมหานคร ก็จะมีการฝากฝังให้พักอยู่อาศัยร่วมกัน ญาติที่มีบ้านก็ให้การ ด้อนรับญาติรุ่นหลังๆ ที่จะเข้ากรุงเทพฯ ไปเรียนหนังสือโดยการช่วยเหลือด้านที่พัก และค่าใช้จ่าย บางส่วน เป็นต้น ส่วนความเชื่อ ยังคงมีท่านเฒ่าและวัดหรั่งแควเป็นศูนย์กลาง ความเชื่อเรื่องผีสวน นางไม้ยังคงมีอยู่ ในช่วงต้นยุค เรื่องครุหมอนโอร่าห์ ยังเข้มแข็ง แต่เจือจางลงในช่วงปลายยุค

สภาพการด้านอาชีพ และการทำมาหากิน จะพบว่าการทำสวนสมรมแบบดั้งเดิมค่อยๆ แม้แต่เดิมเกษตรกรจะมีความรู้ทางการเกษตรแผนใหม่มาตั้งแต่ยุคก่อตั้งหมู่บ้าน แต่การ เปลี่ยนแปลงแบบแผนการเพาะปลูกเป็นแบบพืชเชิงเดี่ยวนั้นก็เพิ่งเกิดขึ้นในช่วงปลายทศวรรษ 2520 มีการทำสวนยางพาราที่ได้รับการส่งเสริมจากรัฐบาล การทำนาไร่เริ่มหดหายไปในช่วงกลางๆ ยุค แต่การทำนาก็ยังคงอยู่ เป็นการทำให้เก็บข้าวไว้กิน ที่เหลือก็จำหน่ายบ้าง ตลาดนัดจันนา (หลา จันนา) ในช่วงต้นยุคเป็นตลาดที่คึกคัก แต่ช่วงปลายยุคเริ่มซบเซา เนื่องจากสินค้าในชุมชนไม่ หลากหลายนัก ชาวชุมชนสามารถหาสินค้าได้จากการติดต่อสัมพันธ์กับพ่อค้าแม่ค้าจากแหล่งอื่นๆ

ได้สะดวกกว่าเพราะการเติบโตของตลาดเต็มรูปแบบใกล้เคียง อย่างเช่น ตลาดเขาย่า ตลาดควนขนุน เป็นต้น มีการปลูกพืชไร่บางอย่างเป็นอาชีพเสริม เช่น ถั่วเขียว ถั่วลิสง ข้าวโพด เป็นต้น ผู้ชายส่วนหนึ่งเดินทางไปประกอบอาชีพทำงานก่อสร้างในช่วงระหว่างหยุดจากการทำนาประจำปี คนในชุมชนเริ่มยึดอาชีพผู้รับเหมาก่อสร้าง ระดมแรงงานและช่างฝีมือในชุมชนเป็นกำลังหลัก รับงานก่อสร้างในชุมชนและละแวกใกล้เคียง

ความสัมพันธ์กับภายนอกในช่วงปลายยุคนี้เข้มข้นและสะดวกง่ายดายขึ้น การคมนาคมที่สะดวกขึ้น ตลาดที่ขยายตัวของชุมชนใกล้เคียง ตลอดจนการศึกษาแผนใหม่ที่ได้รับการส่งเสริมโดยรัฐ ทำให้ชาวชุมชนจันนามีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนอื่นๆ ได้ง่ายขึ้น สะดวกขึ้น คนรุ่นใหม่สามารถเดินทางออกจากชุมชนไปศึกษาในระดับสูงขึ้นไปในชุมชนเมืองและใกล้เมือง เช่น โรงเรียนศรีบรรพต โรงเรียนควนขนุน โรงเรียนพัทลุง โรงเรียนสตรีพัทลุง โรงเรียนป่าพะยอม โรงเรียนเทคนิคป่าพะยอม โรงเรียนควนขนุน เป็นต้น

4.3.2 วัฒนธรรมความบันเทิงของชุมชนทศวรรษ 2510-2530

ดังได้กล่าวแล้วว่ารากฐานของความเป็นชุมชนทางผ่าน ทำให้จันนาเป็นชุมชนเปิด กลายเป็นแหล่งรองรับคนต่างถิ่นเข้ามาอยู่อาศัยหนาแน่นขึ้นในช่วงทศวรรษ 2520-2530 ขณะเดียวกัน รากฐานดังกล่าวก็เปิดโอกาสให้ชาวจันนาคบค้าสมาคมกับชุมชนต่างถิ่นทั้งใกล้และไกล มีเครือข่ายทางวัฒนธรรม ความบันเทิง มีศิลปินมโนราห์เกิดขึ้นในชุมชน และมีชื่อเสียงภายนอก อย่างไรก็ตาม ในห้วงเวลานี้ กิจกรรมความบันเทิงได้ขยายพรมแดนออกไปนอกชุมชน และมีประเภทที่หลากหลายขึ้น เช่น การเที่ยวงานประจำปี เช่น งานคัดเลือกทหารซึ่งจะจัดขึ้นที่สนามกลางอำเภอควนขนุน (สถานที่สร้างโรงพยาบาลควนขนุนในปัจจุบัน) ในช่วงทศวรรษ 2520 ถึงต้นทศวรรษ 2530 งานประจำปีจะเฟื่องฟูมาก งานจะจัดเป็นเวลา 5-7 วัน มีวงดนตรีลูกทุ่งที่มีชื่อเสียงแสดงทุกคืน เช่น ไวพจน์ เพชรสุพรรณ ยอดรัก สลักใจ สายัณห์ สัญญา ศรีชัย เมฆวิเชียร เป็นต้น

งานดังกล่าวนำความบันเทิงลักษณะใหม่ๆ มาทำให้ชาวชุมชนรู้จัก เช่น เครื่องเล่นชิงช้า ม้าหมุน ซึ่งเป็นที่ชื่นชอบของเด็กๆ มีร้านรวงขายอาหาร ขายขนมที่หลากหลายเต็มพื้นที่ คนหนุ่มสาวที่อยู่ในชุมชนใกล้ไกล เช่นด้านทิศตะวันออกของควนขนุนไม่ว่าจะเป็นบ้านปากคลอง ทะเลน้อย ด้านทิศใต้จะเป็นบ้านไสยวน ท่งชิงหนั่ง ทางทิศเหนือจะเป็นบ้านป่าพะยอม ทางทิศตะวันออกจะเป็นบ้านจันนา เขาปู่ ในรัศมีที่มีรถโดยสารวิ่งเข้าควนขนุน อาจกล่าวได้ว่าผู้คนจากทั่วทุกสารทิศจะ

แห่กันมาเที่ยวงานประจำปี โดยงานจะจัดถึงโดรงของอีวัน การแสดงวงลูกทุ่งจะเลิกประมาณ 1-2 นาฬิกา นอกจากนี้ยังมีการแสดงที่อยู่เคียงคู่งานประจำปีคือ หนังตะลุง มโนราห์ และหนังฉาย

การเดินทางมาเที่ยวงานจะเป็นการเหมารถมาเที่ยวหรือนั่งรถประจำทาง ซึ่งช่วงที่มีงาน เช่นนี้รถประจำทางจะเพิ่มเที่ยวในการวิ่งถี่มากขึ้น ลักษณะของรถประจำทางในสมัยนั้นจะเป็นรถยนต์ที่ต่อเป็นโครงไม้แข็งแรง สีสนิมจุดด่างสดุดตา เมื่องานเลิกผู้ที่มาเที่ยวงานก็จะกลับมานั่งรถที่ตนได้อาศัยมาในตอนแรก บางคนที่มีญาติมิตรหรือสหายที่อยู่ใกล้งานประจำปีก็สามารถไปขออาศัยนอนพักค้างคืน ด้วยเหตุนี้ทำให้หนุ่มสาวต่างหมู่บ้านรู้จักกันและแต่งงานกันเพราะบริบทการเสพลความบันเทิงดังกล่าวนี้เอง

นอกจากงานประจำปีที่คัดเลือกทหารแล้ว ควนขนุนจะมีการจัดงานประเพณีท้องถิ่นอื่นๆ อีก เช่น งานลอยกระทง งานต้อนรับปีใหม่ ฯลฯ การเที่ยวงานในยุคนี้เป็นหนทางหนึ่งที่หนุ่มสาวได้เจอ ได้ทำความรู้จักกันและแต่งงานมีครอบครัวต่อไป

ในยุคนี้จึงเห็นได้ถึงความหลากหลายของความบันเทิงที่แปลกใหม่ การความสะดวกสบายทางด้านการคมนาคมทำให้ชาวจันนาเข้าถึงความบันเทิงแปลกใหม่ได้ง่ายขึ้น และรูปแบบการใช้เวลาก็เริ่มที่จะเปลี่ยนแปลงไป การไปเที่ยวงานประจำปี กระทบกับการประกอบอาชีพหลายวัน แต่คนหนุ่มสาวก็ได้รับอนุญาตให้เข้าไปสัมผัสกับความบันเทิงเหล่านั้น

อย่างไรก็ดี ในยุคนี้ความบันเทิงในรูปแบบพื้นบ้านก็ยังคงมีบทบาทอยู่ ศิลปะการแสดงพื้นบ้านดั้งเดิม เช่น หนังตะลุง มโนราห์ เพลงบอก กีฬาพื้นบ้านต่างๆ เช่น ตะกร้อ สะบ้า รวมถึงเกมการเล่นเพื่อพักผ่อนหย่อนใจในวันสำคัญ คือ การเล่นการพนันในฐานะความบันเทิงในเทศกาลต่างๆ เช่น วันสงกรานต์ (วันว่าง) เป็นต้น ชุมชนเคยมีคณะมโนราห์เป็นจุดเด่น แต่ยุคนี้เริ่มเสื่อมลงเมื่อหัวหน้าคณะมโนราห์ฝั่ง แสงทอง เสียชีวิตในช่วงปลายทศวรรษ 2520 แม้มีการสืบทอดเชื้อมายังลูกหลานสายตรง แต่ก็ไม่ได้มีการแสดงอย่างจริงจัง นางรำมโนราห์ที่ยังรำอยู่กับรับงานเฉพาะการแสดงโชว์เดี่ยว สาธิตท่ารำ และการขับกลอน ไม่ได้แสดงเป็นเรื่องเป็นคณะเหมือนยุคแรก คณะมโนราห์ในชุมชนก็ไร้การสืบทอด มีการปรับเปลี่ยนมโนราห์จากการแสดงเต็มวงเป็นมโนราห์ ร่ายรำแสดงท่าพื้นฐาน และการขับบทโอ้โลมเจ้าภาพผู้จัดงานเพื่อแลกกับเงินแสดงน้ำใจจากผู้ชมตั้งแต่ช่วงปลายทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา หนังตะลุงยังคงมีบทบาทให้ความบันเทิงอยู่ แต่เป็นคณะนายหนังจากนอกชุมชน จะมาแสดงก็ต่อเมื่อมีงานสำคัญๆ ของโรงเรียน หรือวัด การละเล่นสะบ้า

หายไปในช่วงปลายยุค พร้อมๆ กับการเล่นการพนันไฮโลในงานวันสงกรานต์เริ่มถูกเข้มงวดจากทางเจ้าหน้าที่ตำรวจมากขึ้น

ส่วนวรรณกรรมที่เป็นกิจกรรมชาวบ้าน และมีการเล่นอยู่เสมอๆ โดยไม่จำเป็นต้องมีทุนหรือพิธีรีตองมากนักก็คือ การร้องเพลงบอกในงานต่างๆ เช่น งานบวช งานแต่ง และงานวัด การร้องเพลงบอกเป็นการร้องสดๆ ผู้ขับร้องจะต้องมีปฏิภาณไหวพริบดีเพราะเป็นการร้องสลับระหว่างผู้ร้องและผู้รับ การขับเพลงบอกจะนำเรื่องงาน เรื่องญาติพี่น้องของเจ้าของงานมาสลับร้องเป็นบทกลอน อย่างเช่นอดีตเรื่องการนับญาติจะสืบสาวมาตั้งแต่บรรพบุรุษรุ่นทวดชื่อว่าอะไรมาจากไหนมีพี่น้องกี่คนทำอาชีพอะไร รวมทั้งนิสัยใจคอเป็นอย่างไร แม้ว่าจะไม่ถูกต้องทั้งหมดแต่ก็เป็นต้นเค้าความตามเรื่องได้

4.3.3 นิราศวัดหรั่งแคบกับการสืบค้นและบันทึกเครือข่ายเครือญาติ

สรวง บัวทอง กวีผู้แต่งนิราศวัดหรั่งแคบเป็นผู้อาวุโสของชุมชนจันทนาผู้หนึ่งที่ทั้งคนร่วมสมัยและคนรุ่นหลังรับรู้ถึงความสามารถด้านบทกลอน ท่านเก่งกาจในด้านเพลงบอก การแต่งกลอนมโนราห์และกลอนหนังตะลุง ขณะเดียวกันท่านยังเป็นกรรมการวัด 1 ใน 9 คนที่เป็นผู้จัดงานฉลองพระอุโบสถที่บอกเล่าไว้ในนิราศวัดหรั่งแคบอีกด้วย ด้วยเหตุนี้ท่านจึงเป็นบุคคลที่มีผู้เคารพนับถือมาก เป็นต้นค้าของสกุลลูกหลานต่างๆ หลายสกุล ลูกหลานของท่านได้ศึกษาเล่าเรียน ทั้งรับราชการในท้องถิ่นและนอกท้องถิ่น บ้างก็เป็นผู้ใหญ่บ้านที่ได้รับความรักและเคารพจากชาวบ้านจวบจนปัจจุบัน

ด้วยลักษณะพื้นฐานเช่นนี้เอง ทำให้ท่านกลายเป็นบุคคลที่ชุมชนเชื่อถือยกย่องคนหนึ่ง ท่านเป็นคนจันทนารุ่นแรกที่เรียนหนังสือในโรงเรียนวัดก่อนที่จะมีการก่อตั้งโรงเรียนวัดควนหรั่งแคบขึ้นอย่างเป็นทางการโดยศึกษาธิการมณฑลนครศรีธรรมราชเมื่อ พ.ศ.2475 โดยท่านได้เข้าเรียนตั้งแต่ปี พ.ศ.2474

อย่างไรก็ดี ควรกล่าวไว้ด้วย คุณสมบัติของความเป็นผู้รู้ และมีผู้นับหน้าถือตาอย่างกว้างขวางนั้น เป็นผลมาจากการที่ท่านมีเมตตาและเปิดพื้นที่สัมพันธ์กับคนรุ่นต่อๆ มาอย่างดีในฐานะเครือญาติร่วมชุมชนอีกด้วย ชาวบ้านหลายคนต่างมีวัยเด็กที่สัมพันธ์กับพื้นที่บ้านและที่ดินล้อมรั้วของท่าน ดังที่เล่ากันว่า ตาสว่างมีล้อมรั้วอยู่แปลงหนึ่งที่มีผลผลิตหลากหลายชนิด เปิดให้

เด็กๆ และเพื่อนบ้านเก็บกินได้ พื้นที่นั้นจึงกลายเป็นพื้นที่ที่แสวงหาประสบการณ์ในการดำรงชีวิตของเด็กๆ ในหมู่บ้านด้วย

ที่ดินตาสว่างอยู่ติดกับที่ดินบ้านของนายคลัง แสงทอง ล้อมรั้วของตาสว่างจะเป็นรั้วธรรมชาติคือจะปลูก“ไม้จืดแรด” ต้นไม้นี้เป็นไม้ที่มีหนามต้นไม้ใหญ่ชาวบ้านนิยมปลูกทำเป็นรั้วบ้านหรือรั้วล้อมรั้วเพื่อป้องกันวัวออกนอกแปลง แปลงวัวของตาสว่างด้านทิศใต้ติดกับคลองจันนา ตาสว่างเป็นคนอารมณ์ดีชอบว่าบทกลอนในล้อมรั้วของตนเอง เด็กๆ ในบ้านจันนาชอบแอบเข้าไปในล้อมรั้วของตาสว่างเพื่อเก็บหัวครก “มะม่วงหิมพานต์” มากิน โดยเฉพาะเม็ดมะม่วงหิมพานต์ เด็กๆ มักจะเก็บไปคั่ว ตาสว่างมิได้ว่ากล่าวแต่อย่างใด แต่ตาสว่างจะนำโจหลอๆ มาแขวนเพื่อให้เด็กๆ กลัวๆ หลังจากที่เขาแขวนโจเด็กๆ จะไม่กล้าเก็บมากินเพราะผู้ใหญ่บอกว่าถ้าไปเก็บมากินโดยที่ยังไม่ได้ขอเจ้าของจะถูกโจทำให้ท้องป่อง เด็กๆ เลยกลัว (สุขเกษม แสงทอง, สัมภาษณ์, 2562)

พื้นที่นี้กลายเป็นที่ที่เด็กๆ ไปแสวงหาประสบการณ์ในการใช้ชีวิต เนื่องจากในล้อมนั้นมีคอกเลี้ยงวัวอยู่ด้วย ทำให้มีแมลงจิ้งจอกอยู่ เด็กๆ ชอบไปหามากินคือ “จิ้งจอก” ตัวจิ้งจอกเป็นสัตว์ชนิดหนึ่งอาศัยอยู่ใต้กองของมูลวัวที่ถ่ายได้ 1-2 วัน ตัวจิ้งจอกจะกินมูลวัวเป็นอาหาร เด็กๆ จะออกไปหาตามล้อมวัว ในทุ่งนาที่มีการเลี้ยงวัวโดยจะใช้จอบขุดหาตัวจิ้งจอกในตอนเช้าหรือตอนเย็นมากินกัน ซึ่งในล้อมวัวของตาสว่างมีมูลวัวเยอะเด็กๆ ก็จะไปหาตัวจิ้งจอกที่ล้อมวัวตาสว่างนั่นเอง¹

พืชอีกอย่างที่มีอยู่ในล้อมตาสว่างหรือบริเวณบ้าน ที่ชาวบ้านทั้งเด็กและผู้ใหญ่ทุกเพศทุกวัยนิยมรับประทานกันคือ “บุก” วิธีการรับประทานบุกคือตัดต้นบุกที่ไม่แก่หรืออ่อนจนเกินไปมาลอกเปลือกชั้นนอกออก แล้วหั่นเป็นชิ้นบางๆ ใส่เกลือ ระบาย ฟริกซีฟ่า ก็รับประทานได้แล้ว กินกันได้ทั้งครอบครัว นอกจากนี้ในล้อมตาสว่างยังมีหน่อไม้ป่ามากมายที่ขึ้นอยู่ตามริมคลองซึ่งเป็นผักแกงของชาวบ้านในชุมชน หน่อไม้ป่ามิให้กินตลอด

¹ วิธีการปรุงตัวจิ้งจอกหลังจากที่ขุดได้ตัวจิ้งจอกมาแล้วจะนำไปแช่น้ำเกลือ 4-8 ชั่วโมง หรือถ้าได้ตัวจิ้งจอกในตอนเช้าก็จะได้ตัวจิ้งจอกในตอนเย็น การแช่น้ำเกลือเพื่อต้องการให้ตัวจิ้งจอกกินน้ำเกลือเข้าไปแล้วถ่ายมูลวัวที่กินเข้าไปออกมา ตอนที่ัวไม่ต้องใส่เกลือเพราะรสเค็มจะอยู่ในตัวจิ้งจอกอยู่แล้วตอนที่แช่น้ำเกลือ ส่วนจิ้งจอกไหนที่ถูกจอบตาดจะไม่นำมากินเพราะในตัวมันยังมีมูลวัวอยู่

เรื่องเล่าว่าด้วยความเมตตาของนายสรวง บัวทองดั่งข้างต้น ทำให้เด็กๆ ที่มีประสบการณ์ร่วมกันจดจำและผูกพันกับนายสรวงในฐานะเครือญาติร่วมประวัติศาสตร์ท่านหนึ่ง เมื่อประกอบกับนายสรวงชอบท่องบทกลอนให้เด็กๆ ได้ยินได้ฟังอยู่เป็นประจำ การกล่าวขานถึงความเป็นศิลาปินของท่านจึงแพร่กระจายออกไป เมื่อนิราศวัดหรั่งแคบถูกเขียนขึ้นในลักษณะของการสร้างความทรงจำใหม่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของชุมชน ทำให้วรรณกรรมเรื่องนี้ได้รับความสนใจและเชื่อถือจากชาวบ้านเป็นจำนวนมาก โดยคนในชุมชนมีหนังสือเล่มนี้อย่างน้อยครอบครัวละ 1 เล่ม (ในงานฉลองพระอุโบสถ เมื่อ พ.ศ.2518 ทุกคนที่ทำบุญจะได้รับแจกหนังสือคนละเล่ม และมีวงจำหน่ายเพื่อนำรายได้เข้าวัดด้วย) (เจียม แสงเกิด, สัมภาษณ์, 2562) เนื่องจากผู้อ่านในชุมชนทุกคนสามารถเชื่อมโยงตัวเองเข้ากับเหตุการณ์ในเรื่อง และโยงในตัวเองเข้ากับตัวละครในเรื่องในฐานะเครือญาติที่มีอยู่จริงๆ ด้วย ปัจจุบันหากไปถามถึงตัวละครในเล่ม ส่วนใหญ่ ถ้าเป็นตัวละครที่บ้านอยู่ในชุมชนค่ายไผ่และจันนา ชาวบ้านจะสามารถสืบสาวเค้าญาติได้ทั้งหมด ว่ามีลูกหลานอยู่เท่าใด ชื่ออะไร ปัจจุบันตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ใด

ด้วยเหตุนี้จึงอาจกล่าวได้ว่า หนังสือมีคุณค่าในฐานะแหล่งอ้างอิงถึงประวัติศาสตร์ชุมชนและปรากฏการณ์สำคัญของชุมชนที่แสดงถึงการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในหมู่เครือญาติระหว่างกลุ่มบ้าน ขณะเดียวกัน ก็กลายเป็นหนังสือสำหรับสวดอ่านให้เด็กๆ ที่เกิดและเติบโตในยุคทศวรรษ 2510-2520 ฟังด้วย

เนื้อหาในวรรณกรรมที่เป็นการบันทึกประวัติศาสตร์ของการร่วมมือร่วมใจก่อสร้างอุโบสถและพัฒนาวัด ช้อนแผลงเอาไว้ด้วยแบบแผนของความสัมพันธ์ข้ามชุมชนที่จะเห็นความลงเียวลงแรงของคนจากชุมชนอื่นๆ การเข้า-ออก ของคนจากที่อื่น ทั้งด้วยการลงหลักปักฐานสร้างบ้านเรือนใหม่ หรือการเข้ามาเดินเร่ค้าขายจึงเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดสม่ำเสมอในชุมชน จนอาจกล่าวได้ว่าการขยายตัวของชุมชนจันนานั้น นอกจากเป็นผลจากทายาทของกลุ่มผู้ก่อตั้งหมู่บ้านที่แตกหน่อต่อย่านออกเรือนไปด้วยแล้ว การอพยพเข้ามาของคนต่างถิ่น ทั้งชุมชนรายรอบใกล้เคียง-ไกลก็เป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่ร่วมสนับสนุนด้วย ด้วยเหตุนี้ ชุมชนจันนาจึงเป็นชุมชนเปิดชุมชนหนึ่งที่เกิดการอพยพเข้า-ออกของสมาชิกชุมชนอย่างหลากหลายตั้งแต่ยุคเริ่มต้น

เงื่อนไขของการเกิดคุณค่านี้ และกล่าวถึงการใช้นิราศวัดหรั่งแคบเป็นฐานข้อมูลหลักในการสืบค้นเครือข่ายเครือญาติของกลุ่มสายสกุลใน “บ้านจันนาใหญ่” ซึ่งเป็นหย่อมบ้านดั้งเดิมที่

ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นจุดเริ่มต้นของชุมชน เนื่องจากอยู่ริมลำคลองแขนงของคลองท่าแนะ มีการสืบสาวหาต้นตระกูล จนพบว่ากระจัดกระจายไปอยู่อย่างกว้างขวางทั่วภาคใต้ ผ่านการแต่งงานออกและเข้า ตลอดจนการบวชเรียน และการรับราชการภายใต้การศึกษาแผนใหม่ ความเคลื่อนไหวนี้เกิดขึ้นในช่วงต้นทศวรรษ 2520 และทศวรรษ 2530 ทำให้กลุ่มสกุลสามารถบันทึกเครือญาติและจัดทำแผนผังเครือญาติได้อย่างมีหลักฐาน สมาชิกในกลุ่มสกุลสามารถมีแหล่งอ้างอิงในการอธิบายความเป็นมา และเชื่อมโยงตัวเองเข้ากับชุมชนและบุคคลอื่นได้ในนามของเครือข่ายเครือข่าย ตลอดจนเครือข่ายคอง โดยไม่จำเป็นต้องคำนึงถึงนามสกุล

ในยุคนี้ ได้เกิดวรรณกรรมที่เป็นศูนย์กลางในการศึกษาเรื่องนี้ด้วย กล่าวคือ วรรณกรรมเรื่องนิราศวัดหรั่งแคบ ที่เขียนขึ้นในปี พ.ศ.2515 บอกเล่าถึงประวัติชุมชน เครือข่ายเครือญาติ และการร่วมมือร่วมใจกันสร้างพระอุโบสถหลังใหม่

พร้อมๆ กับการเกิดวรรณกรรมเรื่องนี้ ชาวชุมชนบ้านจันนาบ้านใหญ่ ซึ่งถือว่าตนเป็นลูกหลานของตาเกลี้ยง-ยายเพ็ญ ผู้ก่อตั้งชุมชนก็ได้ใช้ประโยชน์จากวรรณกรรม ก็สร้างเครือข่ายเชื่อมโยงเครือญาติ จัดทำหนังสือ “ญาติสัมพันธ์” ขึ้นมา นายสุข สุขุมานันท์ ผู้ประสานงานจัดทำหนังสือนี้ระบุว่า การจัดทำหนังสือ “ญาติสัมพันธ์” นั้นเป็นความตั้งใจจริงที่จะสืบสานและสืบสาวให้เห็นถึงเครือญาติของชาวจันนาบ้านใหญ่ที่เป็นบรรพบุรุษของชาวจันนาทั้งหมด เนื่องจากเป็นชุมชนเริ่มต้นของชุมชนและวัดหรั่งแคบ นายสุขออกตัวว่าหนังสืออาจจะผิดพลาดหรือไม่สมบูรณ์ แต่ถือเป็นบันไดขั้นแรกของการสืบสาวราวญาติ อันแสดงให้เห็นว่าได้แตกแขนงออกไปหลายสาขาและหลายนามสกุลเป็นอย่างมาก

“ที่ว่าไม่สมบูรณ์นั้นเนื่องจากไม่สามารถสืบหาบรรดาญาติได้ทั่วถึงครบถ้วนเพราะอยู่ห่างไกลกันประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง ญาติชั้นอาวุโสโดยวัยระดับคุณตาคุณยายหรือสูงขึ้นไปกว่านั้นได้ล่วงลับกลับบ้านเดิมไปเสียหมดแล้ว ไม่สามารถสืบถามเรื่องราวใดๆ จากใครได้ สืบถามจากบรรดาญาติที่ยังมีชีวิตอยู่ในเวลานี้ก็ไม่มีผู้ใดสามารถบอกเล่าได้ถูกต้องครบถ้วน สำหรับญาติระดับสูงข้าพเจ้าจึงได้ตัดตอนเอาเพียงระดับคุณตาคุณยายลงมา ส่วนญาติระดับต่ำชั้นหลานเหลน ฯลฯ มีขาดตกบกพร่องอยู่บางสาย เพราะเหตุดังกล่าวแล้ว อย่างไรก็ดี บรรดาญาติๆทั้งหลายเมื่อได้อ่านหนังสือ “ญาติสัมพันธ์” เล่มนี้แล้วถ้าพบว่าการขาดตกบกพร่อง เช่น ขาดรายชื่อ ชื่อผิด นามสกุลผิด ไม่มีนามสกุล ไม่ได้ระบุที่อยู่ไว้ ไม่ได้ระบุชื่อภรรยาหรือสามีรวมทั้งนามสกุล และ

อื่นๆ ที่ควรเพิ่มเติมลงไป ได้โปรดแจ้งไปยังข้าพเจ้าผู้จัดทำหนังสือนี้หรือแจ้งไปยังผู้หนึ่งผู้ใดต่อไปนี้ คือ นายอรุณ แสงเกิด บ้านจันทา อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง หรือนางจรรยา คชพันธ์ อาจารย์โรงเรียนสตรีพัทลุง หรือนายเชาว์ งามล่อง หรือนายย่น มานยารมย์ หรือนายฟาญ์ ตื่นชุย ตลาดย่านตาขาว อำเภอย่านตาขาว จังหวัดตรัง เพื่อจะได้ช่วยกันรวบรวมไว้ปรับปรุงแก้ไขหนังสือนี้ให้สมบูรณ์ในโอกาสหน้าต่อไป...

ความมุ่งหมายที่ได้จัดทำหนังสือญาติสัมพันธ์เล่มนี้ขึ้นก็ด้วยความปรารถนาที่จะช่วยให้พวกเราที่เกี่ยวข้องเป็นญาติกันได้มีความรู้ความเข้าใจว่า เรามีความเกี่ยวข้องเป็นญาติกับใครที่ไหน อย่างไรบ้าง สืบเนื่องกันมาอย่างไร ตั้งแต่ระดับสูงเท่าที่สามารถสืบถามมาได้ ลงมาจนถึงระดับต่ำสุด ไม่ว่าจะแยกย้ายกันไปตั้งภูมิลำเนาอยู่ ณ ที่ใดเพื่อให้พวกเราโดยเฉพาะอย่างยิ่งบรรดาญาติรุ่นลูกหลานเหลน ฯลฯ ซึ่งส่วนมากไม่ค่อยได้ทราบเรื่องราวมาก่อนจะได้ทราบเบื้องหลังว่า เรามีสายเลือดเดียวกันสืบเนื่องกันมาตั้งแต่บรรพกาลจากรากเหง้าต้นตอเดียวกันแท้ๆ ได้แตกต่างกันสาขาออกไปมากมายจนไม่ทราบว่าใครเป็นใครอยู่ที่ไหนกันบ้าง ซึ่งบางครั้งแม้จะเคยพบปะกันบ้างก็ไม่รู้จักกัน เมื่อได้อ่านจากหนังสือญาติสัมพันธ์นี้แล้ว หวังว่าคงจะได้ทราบได้เข้าใจความเกี่ยวเนื่องแห่งสายเลือดของตนพอสมควร อันจะทำให้เกิดความรักความสัมพันธ์กันในวงศ์ญาติแน่นแฟ้นยิ่งขึ้นต่อไป ความรักใคร่กันระหว่างญาติพี่น้องจะเป็นรากฐานอันมั่นคงในการปลูกฝังความรักความสามัคคีของหมู่คณะ ซึ่งจะขยายวงกว้างจนถึงระดับชาติอันเป็นความปรารถนาสูงสุดของชาวไทยทั้งมวล

เพื่อที่จะรักษาความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติดังกล่าวให้แน่นแฟ้นมั่นคงยืนนานไปตลอดกาล ข้าพเจ้าในฐานะที่เป็นญาติอาวุโสผู้หนึ่งอยู่ในปัจจุบันนี้ใคร่ขอแนะนำแนวทางปฏิบัติต่อกันระหว่างญาติมิตรบางประการ

ประการแรก ใคร่ขอแนะนำว่าควรจะได้มีการมาหาสู่เยี่ยมเยียนซึ่งกันและกันบ้างตามโอกาสอันควร แม้บางคนจะอยู่ห่างไกลกันนานๆ ครั่งก็ยังดีกว่ามิได้ไปมาหาติดต่อหาสู่กันเลย การที่ต่างคนต่างอยู่โดยมิได้ไปมาหาสู่กันบ้างเลยนั้นจะทำให้ห่างเหินกันออกไปทุกที และในที่สุดก็จะเลือนลึ่มกันไปเหมือนไม่ใช่ญาติ สมัยนี้บ้านเมืองเจริญขึ้นมากด้านคมนาคม มีถนนหนทางเชื่อมติดต่อถึงกันทั่วไป การไปไหนมาไหนอาศัยรถยนต์ยานพาหนะต่างๆ ที่สะดวกและรวดเร็วกว่า

สมัยก่อนๆ เป็นอันมาก จึงไม่น่าจะมีอุปสรรคอันใดที่เราจะไปมาหาสู่เยี่ยมเยียนกันบ้างตามประสาญาติพี่น้อง ถ้าหากว่ามีความจำเป็นจริงๆ ที่จะไปมาหาสู่กันไม่ได้บ่อยนัก อย่างน้อยควรจะได้ตามข่าวคราวส่งถึงกันบ้างเพื่อแสดงน้ำใจดีต่อกันและเตือนให้ระลึกถึงกันอยู่เสมอ ควรหาโอกาสติดต่อทำความรู้จักกับญาติที่ยังไม่เคยรู้จักกันมาก่อนเลยเป็นเบื้องต้น และควรถือเป็นหน้าที่โดยตรงของพ่อแม่ที่จะอบรมแนะนำบุตรหลานของตนให้รู้จักเครือญาติทั้งฝ่ายพ่อและฝ่ายแม่ตั้งแต่ยังอยู่ในวัยเด็ก (ข้าพเจ้าเองขอรับว่าตอนเด็กๆ ไม่ค่อยมีความรู้เกี่ยวกับเครือญาติมากนัก แต่ก็มีได้โทษพ่อแม่ว่ามีไต่อบรมแนะนำ ทั้งนี้คงจะเนื่องจากตอนอยู่ใกล้ชิดกับพ่อแม่ไปศึกษาเล่าเรียนอยู่กับวัดตั้งแต่อายุได้ 10 ขวบกว่า)

ประการที่ 2 ให้มีเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจให้มีความรักใคร่นับถือกันมั่นคงยืนนาน สิ่งนั้นคือการประพฤติตามหลักพระพุทธศาสนาที่สำคัญ 2 ประการ ได้แก่พรหมวิหาร 4 และสังคหวัตถุ 4

พรหมวิหาร 4 มี 1.เมตตา คือความรักใคร่ปรารถนาให้ผู้อื่นเป็นสุข 2.กรุณา ถือความสงสารปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ ทั้งสองอย่างนี้แสดงออกโดยการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันตามโอกาส เป็นผู้เสียสละให้แก่กันไม่เห็นแก่ตัว โดยเฉพาะญาติอาวุโสหรือญาติผู้ใหญ่ หรือญาติผู้มีฐานะดีกว่า ควรแสดงออกก่อนด้วยเมตตาจิตเอื้อเฟื้อเกื้อกูล ช่วยเหลือญาติผู้น้อยหรือยากจนกว่า (หรือแม้เสมอเท่าเทียมกัน) ตามสมควรโดยไม่คิดหวังผลตอบแทน ญาติผู้ได้รับการช่วยเหลือเกื้อกูลก็ควรสนองตอบตามความสามารถและโอกาสอันควรเป็นการแสดงกตัญญูกตเวทิตะ (กตัญญูคือรู้จักบุญคุณ กตเวทิตะคือการตอบแทนบุญคุณ) แม้ไม่มีโอกาสตอบแทนด้วยการให้ตอบแทนเพียงแสดงด้วยกิริยาอาจา เช่น กล่าวขอบคุณหรือยกย่องสรรเสริญในน้ำใจไมตรีก็ได้ชื่อว่าตอบแทนบุญคุณได้ส่วนหนึ่ง ความกตัญญูกตเวทิตะนี้เป็นคุณธรรมที่พึงมีประการหนึ่ง ผู้ประพฤติปฏิบัติย่อมได้รับการยกย่องสรรเสริญว่าเป็นคนดี สมดังพุทธภาษิตที่ว่า นิमितต สาธุรูปาม กตัญญูกตเวทิตา แปลว่า ความเป็นผู้มีกตัญญูกตเวทิตะเป็นเครื่องหมายของคนดี 3.มุทิตา คือการแสดงความยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี ไม่อิจฉาริษยา 4.อุเบกขา คือการวางเฉยไม่ยินดียินร้าย” (ญาติสัมพันธ์, 2519)

จากหนังสือ “ญาติสัมพันธ์” ดังกล่าวนี้นี้ จะเห็นได้ว่าในยุคนี้ได้เกิดการขยายตัวของชุมชนจันนามากแล้ว มีการอพยพโยกย้ายไปอยู่ถิ่นอื่นผ่านการแต่งงานและการศึกษา อย่างไรก็ดี การอพย

กโยกย้ายส่วนใหญ่ก็ไม่พ้นเขตจังหวัดพัทลุง ดังที่ได้พบว่าในบรรดา 5 คนพี่น้องในหมู่บ้านจันนาใหญ่ในช่วงทศวรรษ 2510 ไม่มีการโยกย้ายไปอยู่ต่างจังหวัดเลย

สำนึกเรื่องเครื่องยานและเครื่องญาติ และการสืบสาวสืบสวนเช่นนี้ แสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่ขยายตัวมากขึ้น โครงสร้างพื้นฐาน ด้านถนนหนทาง การเดินทางโดยสาร และไฟฟ้าที่เข้ามาในช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 2530 ได้ทำให้เกิดความตื่นตัวของประชาชน เกิดสำนึกถึงการเข้าสู่ความทันสมัยที่เร็วรวดและง่ายดายมากขึ้น

4.3.4 บทสรุปประจักษ์

ชุมชนขยายตัวบนพื้นฐานของการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานจากรัฐที่ดีขึ้นทั่วถึงมากขึ้น ขณะเดียวกัน คนในชุมชนก็ออกนอกชุมชนบนสายพานของระบบการศึกษาสมัยใหม่มากขึ้น แต่ทุนทางสังคมก็ยังคงมีพลัง โดยแสดงออกผ่านการดูแลช่วยเหลือกันในยามพลัดบ้านพลัดถิ่น ทั้งในเมืองท้องถิ่น และเมืองใหญ่-กรุงเทพฯ วรรณกรรม “นิราศวัดหรั่งแคบ” เป็นต้นเค้าของการสืบค้นประวัติศาสตร์ชุมชน และประวัติของครอบครัว-สายตระกูล และเป็นแหล่งอ้างอิงถึงเครือข่ายศรัทธาท่านเผือก ที่ได้เข้มแข็งและสามารถส่งเสริมให้มีคุณค่าต่อชุมชนได้ในยุคต่อมา

4.4 ยุคที่สาม ทศวรรษ 2540-ปัจจุบัน

มรดกของการพัฒนาชุมชนที่เร่งรัดรวดเร็วมากขึ้นในยุคที่ 2 เมื่อประกอบกับความตื่นตัวที่จะตอบรับความทันสมัยใหม่ที่เข้ามาในชุมชน ทำให้ชุมชนจันนาในทศวรรษ 2540 เป็นต้นมาเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ไปอย่างฉับพลัน ความจำเป็นทางเศรษฐกิจ สังคม และการศึกษาที่ชาวบ้านเข้าถึงได้ง่าย และกลายเป็นความหวังในชีวิตของผู้คนมากขึ้น ทำให้ชาวชุมชนจันนาในช่วงปลายทศวรรษ 2510 ตอบสนองต่อนโยบายด้านการศึกษา และการพัฒนาของรัฐอย่างรวดเร็ว โรงเรียนระดับมัธยมศึกษาที่อยู่ใกล้ชุมชนซึ่งก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ.2518 ได้เริ่มมีความหมายต่ออนาคตของคนในชุมชนรุ่นใหม่ๆ กระทั่งได้เปลี่ยนโฉมหน้าให้จันนาที่มีชื่อชุมชนสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ของการขยายตัวของที่นาและชาวนาในอดีต กลายเป็นชุมชนที่มีพื้นที่ทำสวนยางพาราหนาแน่นที่สุดชุมชนหนึ่งในช่วงทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา ที่นาจำนวนมากได้ถูกปรับไถให้กลายเป็นสวนยาง นาไร่ที่อยู่ห่างบ้าน ถูกขาย ก่อนที่เจ้าของใหม่จะปรับปรนเป็นสวนผลไม้ ซึ่งมีอนาคตทางเศรษฐกิจดีกว่าการทำนาแบบเดิม

4.4.1 บริบทของชุมชนกับความสำคัญของวรรณกรรมเรื่องนิราศวัดหรั่งแคบ ทศวรรษ 2540-ปัจจุบัน

ยุคที่ 3 นี้ตรงกับที่รัฐบาลใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540-2544) เป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศ โดยมีแนวคิดหลักอยู่ที่การพัฒนาอย่างยั่งยืน เนื่องจากภายใต้แผนการพัฒนาดังกล่าวมานี้ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ว่า ทำให้ประเทศไทยมุ่งสู่การพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน โดยเฉพาะตั้งแต่ทศวรรษ 2520 มา ทิศนโยบายการพัฒนารัฐได้ก่อให้เกิดความเสียหายแก่สิ่งแวดล้อม ทรัพยากรชุมชน วัฒนธรรมชุมชน เป็นต้น แผนที่ 8 อีกนัยหนึ่งจึงอาจเรียกได้ว่าเป็น “แผนกลับลำ” ที่รัฐบาลหันกลับไปให้ความสำคัญกับภาคเกษตรพร้อมๆ กับการพัฒนาอุตสาหกรรม มีการพัฒนาด้วยการเสนอทางเลือกอื่นๆ ให้กับชาวบ้าน โดยให้ความสำคัญกับภูมิปัญญา การพัฒนาชุมชน การรักษาป่าชุมชน การรวมกลุ่มของภาคประชาสังคม และการเน้นการพัฒนาคน ครอบครัว และชุมชนให้เข้มแข็ง ยิ่งเกิดวิกฤติเศรษฐกิจขึ้นในช่วงปี พ.ศ.2540 ก็ยิ่งทำให้ภาคประชาสังคมเกิดความสนใจและตื่นตัวในการพึ่งพาตนเองมากขึ้น มีการลงไปสู่ชุมชนของภาคประชาสังคม เกิดนโยบายการพัฒนาที่ราชการ เอกชน และชาวบ้านร่วมมือกันทำการบรรลุสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนมากขึ้น

การพัฒนาที่ยั่งยืนดังกล่าวนี้ ต่อเนื่องมาจนถึงกลางทศวรรษ 2540 ที่เกิดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 นโยบายการให้ความสำคัญกับชุมชน ช่างบ้าน และการเกษตร ทำให้ในแผนมีการวางโครงสร้างของแนวการพัฒนาบนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ส่งเสริมให้ชาวบ้านสามารถดูแลตัวเองและชุมชนกันเองได้ บนฐานของความมั่นคงด้านสุขภาพ และภูมิปัญญา

ชุมชนจันทนาในสถานการณ์เช่นนี้จึงได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานระดับท้องถิ่นของรัฐบาลหลายโครงการด้วยกัน ทั้งการรับเงินสงเคราะห์การทำสวนยางในช่วงต้นทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา รวมถึงโครงการจากกรมการพัฒนาชุมชน ที่เข้ามาส่งเสริมให้ชุมชนสามารถดูแลตนเองในรูปแบบของการศึกษาหาความรู้ ศึกษาภูมิปัญญา และแบ่งปันภูมิปัญญา ปัญหา และประสบการณ์ในการดำเนินชีวิตที่มีคุณภาพแก่กัน ต่อมาจนถึงปี พ.ศ.2535 มีการแยกหมู่บ้านมาเป็นหมู่ที่ 11 ต.ดอนทรายและใช้ชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านจันทนาตก” จนถึงปัจจุบัน

ชุมชนจันทนาเป็นชุมชนที่มีลักษณะพื้นที่ราบเชิงเขา ชาวบ้านประกอบอาชีพเกษตรกรรมทั้งทำนาและทำสวน มีลักษณะเด่นที่ตั้งอยู่ระหว่างทุ่งราบควนขนุนและเขาปู่เขาย่า เป็นพื้นที่กันชน

ระหว่างรัฐกับคอมมิวนิสต์ในยุคทศวรรษ 2510-2520 ทำให้นโยบายการพัฒนาของรัฐเข้ามายังชุมชนตั้งแต่กลางทศวรรษที่ 2520

ความสำเร็จที่เป็นที่กล่าวขานของชาวจีนนาโครงการหนึ่งคือ โรงการศูนย์เรียนรู้ชุมชนบ้านจันนาที่พัฒนาการมาจากการรวมกลุ่มออมทรัพย์ที่ดั่งมาตั้งแต่ พ.ศ.2527 ศูนย์ช่วยเหลือทางวิชาการพัฒนาชุมชนเขตที่ 9 กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย ได้ลงพื้นที่และมอบทุนดำเนินงานให้กลุ่มชาวบ้านเพื่อก่อตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชน เพื่อการขับเคลื่อนระเบียบวาระชุมชน เพื่อสนับสนุน ส่งเสริมให้ท้องถิ่นได้ขับเคลื่อนและสร้างกระแสให้ประชาชนในหมู่บ้านได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดทำแผนชุมชนให้ครบถ้วนทุกหมู่บ้าน พร้อมทั้งบูรณาการภาคีเพื่อการพัฒนาทั้งภาครัฐและเอกชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนระเบียบวาระแห่งชุมชนด้วยแนวคิด 4 พ ในรูปแบบ 5 สถานีเรียนรู้เพื่่มุ่งสู่แผนชุมชนคุณภาพ

โดยกรมการพัฒนาชุมชนได้มอบทุนก้อนแรก 120,000 บาทสร้างศูนย์เรียนรู้เป็นศูนย์กลางในการดำเนินกิจกรรมพึ่งพาตนเองทางด้านต่างๆ ของชุมชน เช่น การถ่ายทอดภูมิปัญญาขนบธรรมเนียม และวัฒนธรรมที่ดีงามให้กับประชาชน

ภาพสะท้อนของการจัดตั้งศูนย์เรียนรู้ชุมชน ทำให้เห็นถึงบทบาทของภาครัฐที่เข้ามาเคลื่อนไหวเพื่อบริหารจัดการชุมชนในลักษณะที่เข้าถึงมากขึ้น หากพิจารณาความเคลื่อนไหวในลักษณะนี้ของรัฐ ก็จะพบว่า มีมาตั้งแต่ พ.ศ.2525 เป็นอย่างช้า แต่ก็ยังคงเป็นการเข้าถึงในลักษณะตะปุมตะป่า² เช่น ไฟฟ้าที่เข้ามาตั้งแต่ พ.ศ.2525 แต่ก็เดินสายแต่เพียงถนนสายหลัก และบางจุดเท่านั้น ชาวบ้านทั่วไปยังไม่สามารถเข้าถึงบริการด้านไฟฟ้าจากรัฐได้โดยง่าย ใครต้องการก็ต้องลงทุนค่าใช้จ่ายเรื่องเสาและสายที่เดินต่อเข้าไปในบ้านเอง อีกทั้งการทำเรื่องขอการใช้ไฟฟ้าให้มาติดตั้งก็กินเวลานาน กว่าที่ปัญหานี้จะหมดไปก็เมื่อล่วงเข้าสู่ทศวรรษ 2530 แล้ว (เจิม เรืองสุค, สัมภาษณ์, 2562)

² การเข้าถึงชุมชนในลักษณะตะปุมตะป่า ดังกล่าวปรับภาษามาจากการศึกษาการพัฒนาเชิงวิพากษ์ของเห็นว่า การพัฒนาในประเทศโลกที่ 3 เป็นการพัฒนาที่ก่อให้เกิดความไม่เท่าเทียม เนื่องจากการพัฒนาแบบตะปุมตะป่า กล่าวคือ ประชาชน หรือชุมชนไม่สามารถเข้าถึงการพัฒนาโดยรัฐได้อย่างเสมอหน้า รัฐยื่นมือเข้าไปช่วยเหลือได้ไม่ทั่วถึง

ในปี พ.ศ.2525 ชุมชนจันนาได้จัดตั้งร้านค้าชุมชน โดยการสนับสนุนของกองอำนวยการกลางรักษาความปลอดภัยแห่งชาติ ซึ่งเป็นหน่วยงานของกองบัญชาการทหารสูงสุดที่ก่อตั้งขึ้นมาในปี พ.ศ.2502 เพื่อบูรณาการการทำงานการป้องกันและปราบปรามผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์³

ปี พ.ศ.2527 เกิดกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต โดยการสนับสนุนของกรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย โดยมีสมาชิกผู้ก่อตั้งกลุ่ม 36 คน นำโดยจ่านงค์ หนูแก้ว ผู้ใหญ่บ้าน รับตำแหน่งประธานคณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์ไปพร้อมกัน โดยการดำเนินการกลุ่มออมทรัพย์เป็นไปด้วยดี มีสมาชิกเพิ่มขึ้นทุกๆ ปี

เมื่อพิจารณาตามลำดับเวลา ในห้วงยุคนี้ จะเห็นได้ถึงบทบาทของรัฐที่เข้ามาส่งเสริมชุมชนเพื่อให้เป็นไปตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติดังที่กล่าวมาข้างต้น ดังเช่นเหตุการณ์สำคัญๆ ที่เกิดขึ้นกับศูนย์การเรียนรู้ชุมชน และการรวมตัวของชาวบ้านที่ได้รับการบันทึกไว้ปี 2535 (เดือน มิถุนายน) กรมการปกครอง ได้ประกาศแยกหมู่บ้านจากบ้านจันนา หมู่ที่ 3 เป็นหมู่บ้านจันนาตก หมู่ที่ 11 ตำบลคอนทราย พร้อมๆ กับที่นักวิชาการพัฒนาชุมชน พัฒนาการ ได้เข้ามาเผยแพร่แนวคิดเรื่องศูนย์สาธิตการตลาด เพื่อตอบสนองปัญหาการส่งเสริมการเกษตรของรัฐแต่ราคาผลผลิตตกต่ำเนื่องจากชุมชนไม่มีตลาด ความพยายามนี้สำเร็จในเดือนกันยายนปีเดียวกัน มีการเริ่มดำเนินการจัดตั้งศูนย์สาธิตการตลาด ตั้งอยู่ในหมู่บ้านจันนาตก โดยการสนับสนุนของกรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย ในยุคนั้นนายบุญให้ พุ่มบัว เป็นพัฒนาการอำเภอควนขนุน โดยใช้บ้านนายเจริญ หนูจันทร์ เป็นที่ทำการศูนย์ ใช้ดำเนินการอยู่ 3 ปี

อีก 2 ปีต่อมา คือปี พ.ศ.2537 จัดตั้งเป็นศูนย์สงเคราะห์ราษฎรประจำหมู่บ้าน ของกรมประชาสงเคราะห์สังกัดกระทรวงมหาดไทย โดยสนับสนุนเงินทุนในการสงเคราะห์ราษฎรในหมู่บ้าน จำนวน 12,500 บาท ปัจจุบันเงินทุนเพิ่มขึ้นเป็น 30,000 บาท

³ หน่วยงานนี้เกิดขึ้นจากข้อเสนอของฝ่ายอำนวยการกองบัญชาการทหารสูงสุด ได้ให้จัดตั้งส่วนราชการขึ้นหน่วยหนึ่งมีอำนาจประสานการปฏิบัติงาน และรวมขีดความสามารถของส่วนราชการต่างๆ มาไว้ในที่เดียวกัน ซึ่งประกอบด้วย 13 หน่วยงาน มีทั้งพลเรือน ตำรวจ และทหาร มีอำนาจสั่งการได้ทุกกระทรวง ทบวง กรม ที่เกี่ยวข้อง เพื่อเร่งรัดการปฏิบัติงานพัฒนาท้องถิ่น เป็นการแก้ปัญหาพื้นฐานให้มีประสิทธิภาพสูงขึ้น จึงนำเรื่องเสนอคณะรัฐมนตรี ซึ่งคณะรัฐมนตรีได้พิจารณาอนุมัติให้จัดตั้งหน่วยงานพิเศษขึ้น เรียกว่า “ กองอำนวยการกลางรักษาความปลอดภัยแห่งชาติ ” ใช้คำย่อว่า “ กรป.กลาง ” เมื่อวันที่ 10 เมษายน 2505 (หน่วยบัญชาการทหารพัฒนา, ม.ป.พ.)

การดำเนินงานของศูนย์สาธิตการตลาดเป็นไปอย่างต่อเนื่อง จนปี พ.ศ.2539 จัดตั้งเป็นอาคารศูนย์สาธิตการตลาดอย่างเป็นทางการ ใช้งบประมาณในการดำเนินการก่อสร้าง จำนวน 180,000 บาท โดยได้รับการสนับสนุนจากกรมการพัฒนาชุมชน ได้รับการบริจาคที่ดินในการก่อสร้างจาก นายภักดิ์ พันธุ์งาม ผู้ใหญ่บ้านจันนาค ใช้เงินทุนจากการจัดงานปี ใหม่ของชุมชนเอง จำนวน 17,000 บาท เพื่อปรับพื้นที่และถมดิน

ปี 2540 ใช้เป็นที่ทำการกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต โดยมีนายอำ น้อยเล็ก เป็นประธานและใช้เป็นที่ทำการศูนย์สาธิตการตลาด มีนายภักดิ์ พันธุ์งาม เป็นประธาน นอกจากนั้นก็แบ่งพื้นที่เป็นที่ทำการศูนย์สาธิตฐานชุมชน (ศสมช.) โดยให้บริการแก่ประชาชนในเรื่องการตรวจสุขภาพ การวัดความดัน การชั่งน้ำหนักเด็ก การตรวจน้ำตาลหาเบาหวาน การปฐมพยาบาลเบื้องต้น การให้บริการยาสามัญประจำบ้าน โดยมี นางบุญเอื้อม ประทุมสุวรรณ เป็นประธาน อสม.

ปี พ.ศ. 2540 ปรับปรุงเป็นที่ประชุมชาวบ้านเรียกว่า “ศาลาเอนกประสงค์ประจำหมู่บ้าน” โดยใช้งบประมาณในการปรับปรุงจากองค์การบริหารส่วนตำบลคอนทราย จำนวน 274,000 บาท เพื่อใช้ในการประชุมชาวบ้าน ปี 2544 ใช้เป็นศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีทางการเกษตรประจำตำบล คอนทราย ให้บริการด้านการทำการเกษตรแบบครบวงจร ทั้งด้านการปลูกผัก การเลี้ยงสัตว์ การจำหน่ายยาปราบศัตรูพืช การจำหน่ายปุ๋ย โดยมีนายวิทยา ฉิมเรือง เกษตรประจำตำบล เป็นผู้ประสานงาน และมีนายภักดิ์ พันธุ์งามเป็นประธาน

ปี 2544 ใช้เป็นที่ทำการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง ประจำหมู่บ้านจันนาค เพื่อให้บริการในด้านการกู้ยืมเงินทุนการชำระหนี้ การประชุมคณะกรรมการและสมาชิก โดยมีนายภักดิ์ พันธุ์งามเป็นประธาน

ปี 2547 ใช้เป็นที่ทำการศูนย์บริการอาชีพด้านการเกษตร เพื่อให้บริการประชาชนด้านการทำการเกษตร กองทุนด้านประกอบอาชีพทางการปลูกผัก เลี้ยงสัตว์ การสนับสนุนปัจจัยทางการประกอบอาชีพด้านการเกษตร พร้อมๆ กับการนำกลุ่มผู้สูงอายุเข้ามาทำการ ใช้ศูนย์เป็นพื้นที่พบปะพูดคุยมีครูเกษียณ นพพร มานันตพงศ์ เป็นประธานและมีนายอำ น้อยเล็ก เป็นเหรียญ

ปี 2549 ใช้เป็นศูนย์ส่งเสริมอาชีพไม้ดอกไม้ประดับ โดยการสนับสนุนจากเจ้าหน้าที่ปกครอง ที่ว่าการอำเภอควนขนุน ใช้เป็นสถานที่มาประชุม แลกเปลี่ยนความรู้

ปี 2550 ใช้เป็นสถานที่ทำการกลุ่มเลี้ยงปลาอุก กลุ่มปลูกผัก โดยการพัฒนาชุมชน สนับสนุนเงินทุนในการเลี้ยงปลาอุก จำนวน 9,900 บาท ซึ่งมีสมาชิกดำเนินการในลักษณะบ่อ พลาสติกจำนวน 15 ราย

ปี 2551 การพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย ได้ส่งเสริมให้แต่ละหมู่บ้านมีส่วนกลางในการดำเนินกิจกรรมร่วมกันของทุกหน่วยงาน ทั้งภาครัฐและเอกชน ผู้นำกลุ่มหรือองค์กรในชุมชน เล็งเห็นความสำคัญและประโยชน์ในการจัดตั้งและบูรณาการกิจกรรมของทุกหน่วยงาน ที่มีส่วนส่งเสริมกิจกรรมในหมู่บ้าน จึงจัดตั้ง “ศูนย์เรียนรู้ชุมชนบ้านจันนาตค หมู่ที่ 11 ตำบลคอนทราย อำเภอกวนขน จังหวัดพัทลุง”

ในปัจจุบันสถานที่ตั้งศูนย์เรียนรู้ชุมชนยังใช้เป็นี่ทำการกองทุนฯ ที่ทำการกลุ่มแม่บ้าน เกษตรกร ที่ทำการกลุ่มเกษตรกรทำนาตำบลคอนทราย และที่ทำการกลุ่มปรับปรุงคุณภาพยางแผ่น (มีทุนดำเนินการเดิม 150,000 บาท ปัจจุบันเงินทุนเพิ่มขึ้นเป็น 220,000 บาท) อีกด้วย

ความสามารถในการร่วมมือและได้รับการส่งเสริมจากภาครัฐในห้วงทศวรรษนี้ ได้กลายเป็นแรงกระตุ้นให้ชุมชนเกิดความเชื่อมั่นในความสำเร็จจากการดำเนินงานด้านต่างๆ ด้วยตัวเอง ผู้นำชุมชนกล่าวว่า จากผลการดำเนินงานขับเคลื่อนกิจกรรมภายในชุมชนตลอดระยะเวลา 26 ปีที่ผ่านมาทำให้ผู้นำกลุ่มองค์กรมีความรู้ประสบการณ์ในการทำงานมากมาย นอกจากนี้แล้ว ผู้นำกลุ่มองค์กรต่างๆ ยังให้ความสำคัญกับการพัฒนาตนเอง ชักนำให้สมาชิกในชุมชนได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาหมู่บ้านตนเองอย่างต่อเนื่อง ฉะนั้นแล้วเมื่อหน่วยงานภาครัฐและเอกชนได้ให้การส่งเสริมกิจกรรมใดๆ ภายในชุมชนก็พร้อมที่จะดำเนินการโดยไม่รอช้า และเมื่อเจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนผู้ประสานงานตำบลได้ชี้แจงแนวความคิด คุณประโยชน์ของการจัดตั้งศูนย์เรียนรู้ชุมชนของหมู่บ้าน และได้เชิญตัวแทนกลุ่มองค์กรมาร่วมแสดงความคิดเห็น กลุ่มองค์กรต่างๆ จึงเห็นชอบกับการจัดตั้งศูนย์เรียนรู้ชุมชน ปัจจุบันจึงมีหน่วยงานในลักษณะนี้เกิดขึ้นในหมู่บ้านรวมแล้วหลายกลุ่ม เช่น บ้านจันนาตค 1.กองทุนหมู่บ้าน 2.กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต 3.ศูนย์สาธิตการตลาด 4.ศูนย์ส่งเสริมการเกษตร 5.ศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตร 6.กลุ่มทำน้ายาล้างจาน 7.ศูนย์บริการอาชีพการเกษตร 8.กองทุนเกษตรประจำตำบล 9.ชมรมผู้สูงอายุ 10.กลุ่มผู้เลี้ยงปลาอุก 11.กลุ่มปลูกผักสวนครัว 12.กองทุนปื๊ย 13.กองทุนอาหารสัตว์ 14.กลุ่มเลี้ยงโค 15.ศูนย์ส่งเสริมอาชีพไม้ประดับ 16.กลุ่มผูกผ้า 17.กลุ่มผู้เลี้ยงไก่ 18.กลุ่มหัตถกรรมงานไม้

ความเปลี่ยนแปลงในทางพัฒนาร่วมกับภาครัฐที่ลงสู่ชุมชนในลักษณะที่เล็งเช่นนี้ ทำให้ในยุคนี้ ชุมชนจันนาเปลี่ยนแปลงอย่างขนานใหญ่และรวดเร็ว ถนนทุกตรอกซอกซอยได้รับการลาดยาง หรือไม่กี่ปูนซีเมนต์ รถมอเตอร์ไซด์เป็นช่องทางการติดต่อคมนาคมหลัก สมาชิกชุมชนได้รับอานิสงส์จากความเปลี่ยนแปลงอย่างมาก สามารถไปเรียนต่อในระดับสูงได้ มีตลาดนัดเกิดขึ้นหลายต่อหลายแห่งและหลายวัน สินค้าจากแดนไกลเข้ามาใช้ชาวชุมชนได้เลือกสรร ขณะเดียวกันพ่อค้าแม่ค้าในชุมชนเองก็สามารถนำสินค้าไปขายยังต่างถิ่นได้สะดวกเช่นเดียวกัน บริเวณสี่แยกกลางชุมชนมีร้านอาหารตามสั่ง ร้านขายเสื้อผ้า ร้านสะดวกซื้อที่เจ้าของเป็นคนในชุมชนเอง มีคนในชุมชนยึดอาชีพขายขนมเร่ ตระเวนไปขายตามเทศกาลงานต่างๆ ทว่าภาคใต้ใช้ชุมชนบ้านเกิดตัวเองเป็นที่แวะพัก

ทางด้าน สังคมและวัฒนธรรม สถานการณ์ของชุมชน สถานการณ์ด้านเยาวชน ปัญหาการไม่ศึกษาต่อ และการอพยพละทิ้งชุมชนในช่วงปลายทศวรรษ 2530 ถึงต้นทศวรรษ 2540 ผลของสัมฤทธิ์ของการปกครองส่วนท้องถิ่นที่เริ่มขึ้นในทศวรรษ 2530 ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้าน และชาวบ้านระหว่างรัฐแบบใหม่ อารมณ์ความรู้สึกนึกคิดที่เปลี่ยนแปลงไปตามความเปลี่ยนแปลงนี้ ความขัดแย้งระหว่างเครือญาติ ความขัดแย้งระหว่างวัดและชุมชน (กรรมกรวัด) และปัญหาหาเสพติด การลักเล็กขโมยน้อย การไม่สามารถนับญาติสืบโยคกันได้ในหมู่เครือญาติชั้นหลัง เป็นต้น

ในด้าน การทำมาหากิน ในชุมชนได้เกิดอาชีพที่หลากหลายมากขึ้น พื้นที่ทำนาเริ่มหดแคบลงเหลือเพียงการทำเพื่อกินในครอบครัวเดียวเป็นหลัก เปิดทางให้กับการขายพื้นที่สวนยางพารา และสวนผลไม้มากขึ้น ที่นาจึงถูกปรับเปลี่ยนเป็นสวนยางอย่างต่อเนื่องจากทศวรรษ 2530 มีการปลูกผลไม้อื่นๆ แซมในบริเวณบ้าน เช่น เงาะ มังคุด ทุเรียน มีการปลูกพืชตามฤดูกาลอื่นๆ เสริม เช่น ปลูกพริก ผัก ข้าวโพด มันสำปะหลัง ถั่วลิสง ถั่วเขียว เกิดอาชีพใหม่ๆ โดยคนนอกชุมชน และคนในชุมชน เช่น การเลี้ยงเป็ด การขายไข่เป็ด-ไข่ไก่ การเลี้ยงไก่เป็นฟาร์ม (เพื่อส่งจำหน่ายบริษัทซีพี) เกิดร้านทำปาย ร้านผลิตอุปกรณ์ก่อสร้างของคนในชุมชน บัมน้ำมันขนาดเล็ก

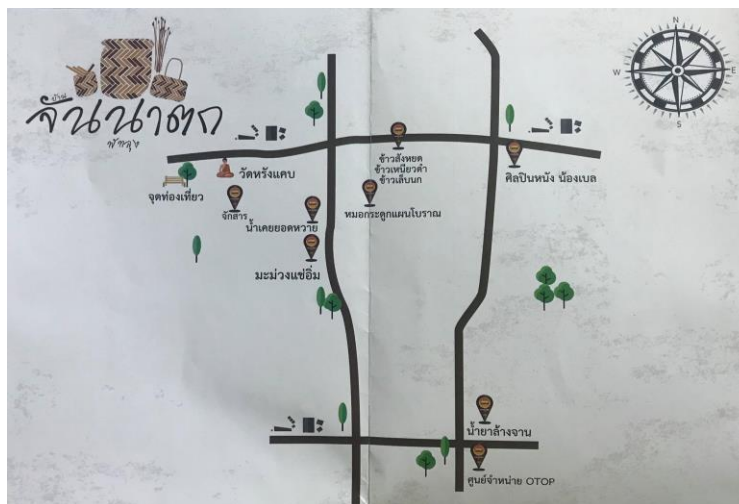
ความสัมพันธ์กับภายนอก รถโดยสารสองแถวสายเขาปู่-พัทลุง ยังมีอยู่ แต่สายปากคลอง-เขาปู่ คงเนื่องจากผู้โดยสารน้อย แสดงให้เห็นถึงเส้นทางความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับชุมชนภายนอกที่มุ่งสู่เมืองพัทลุงที่เจริญกว่า และสามารถเดินทางต่อไปยังที่อื่นๆ ได้สะดวกมากขึ้น คนจากที่อื่นเข้ามาปลูกสร้างบ้านเรือน หรือเช่าบ้าน สร้างอาชีพใหม่ๆ กลุ่มคนในชุมชนที่เคยออกจาก

ชุมชนไปศึกษาหรือทำงานที่อื่นกลับมาอยู่ในชุมชน พร้อมสร้างงานอาชีพใหม่บนฐานความรู้ใหม่ที่ได้มาจากภายนอก ทั้งด้านการบริการ และผลิตสินค้า

กล่าวสำหรับการเพาะปลูกยางพารา แม้ว่าจะมีให้เห็นมาตั้งแต่ก่อนทศวรรษ 2500 แล้วที่ชาวจีนบางส่วนได้มีผลิตผลจากยางพารา แต่ในระยะนั้น ยางพารายังคงเป็นพันธุ์พื้นเมือง อีกทั้งลักษณะการปลูกก็จะเป็นสวนสมรม มีปริมาณต้นยางน้อยอยู่ จนกระทั่งช่วงปลายทศวรรษ 2520 นายจวน กลึงทองด้วง ก็ได้นำยางพันธุ์ที่ออกน้ำดีมาคิดดาเข้ากับยางพื้นบ้าน เพื่อทำให้ต้นแข็งแรงทนทานต่อสภาพอากาศ แต่ให้น้ำยางมากเหมือนยางพันธุ์ วิธีการของนายจวนทำให้เกิดความตระหนักในการพัฒนาการปลูกยาง จนกระทั่งตั้งแต่ครั้งหลังของทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา ก็เริ่มเห็นความเปลี่ยนแปลงด้านการปลูกยางกล่าวคือ ชาวจีนเริ่มสนใจปรับเปลี่ยนพื้นที่จากการปลูกข้าว พืชไร่ และพืชสวนดั้งเดิมมาปลูกยางเป็นแปลงขนาดใหญ่บ้าง จนกระทั่งถึงทศวรรษ 2540 ยางพาราพันธุ์น้ำยางมากหลากหลายพันธุ์ก็ได้กินพื้นที่ครอบครองที่ดินการเกษตรส่วนใหญ่ของชาวจีน มี การเปลี่ยนแปลงที่นาเป็นสวนยางกันเป็นจำนวนมาก

ในยุคนี้วัดหรั่งแคมีเจ้าอาวาสคนสำคัญในช่วงคาบเกี่ยวยุค คือ พระอธิการเผือก ซึ่งเป็นเจ้าอาวาสมาจนถึงยุคเปลี่ยนแปลง พ.ศ.2527 เมื่อพ่อท่านเผือกมรณภาพ พระครูขาว อุดตโม ซึ่งเป็นพระลูกหลานชาวจีนมาแต่ดั้งเดิมก็เป็นเจ้าอาวาส โดยดำรงตำแหน่งอยู่ระหว่าง พ.ศ.2527-2551 ยาวนาน 24 ปี เป็นอันดับที่ 2 รองจากพ่อท่านเผือก หลังจากนั้นก็มีพระอธิการสนั่น โชติธมโม เป็นเจ้าอาวาสระหว่าง 2551-2555 พระพนม ธรรมโร รักษาการเจ้าอาวาสระหว่าง พ.ศ.2555-2557 ปัจจุบันมีพระนิพนธ์ นรินโท เป็นรักษาการเจ้าอาวาสอยู่

ห้วงเวลาของการเปลี่ยนผ่านก่อให้เกิดชุมชนบ้านจีนเกิดการเปลี่ยนแปลงอันส่งไปสู่การเรียนรู้ และปรับตัวอย่างรวดเร็ว จนกล่าวได้ว่าในห้วงเวลา 2-3 ปีที่ผ่านมาเป็น “ยุคทองแห่งการเปลี่ยนแปลง” ของชุมชนจีนนาก็ว่าได้ เนื่องด้วยการก่อเกิดปรับเปลี่ยนของพื้นที่ และคนในชุมชนอย่างชัดเจน อย่างไรก็ตาม การก่อรูปสิ่งใหม่ในชุมชนจีนนาก็สามารถสร้างรายได้ให้แก่คนในชุมชนได้อย่างสวยงามเช่นกัน การประกอบสร้างที่เกิดขึ้นในชุมชนจีนนาประกอบไปด้วย ดังนี้

ที่ตั้งของแหล่งเรียนรู้ที่หลากหลายของชุมชนจันทนา ตำบลคอนทราย
ที่มา : คู่มือชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี ภายใต้โครงการไทยนิยมยั่งยืน

1. ศูนย์เรียนรู้จักสาน ศูนย์เรียนรู้จักสานตั้งอยู่ที่หมู่บ้านจันทนาค ตำบลคอนทราย อำเภอกวนขน จังหวัดพัทลุง เป็นงานฝีมือขึ้นชื่อในความสวยงามของเครื่องจักสานที่มีความแปลก ความงาม ตอบสนองการใช้งานในทุกรูปแบบ งานกระจูดที่มีคุณค่าถูกส่งต่อและสร้างสรรค์จนกลายเป็นสินค้าที่มีทั้งความสวยงามและประโยชน์ใช้สอย เดินทางเพื่อไปพบกับตลาดพื้นที่อื่นที่ใครมาต้องอึ้งและชื่นชมในความคิด ที่ทำให้ยุคใหม่กับยุคเก่าถูกผสมผสานด้วยกัน ได้อย่างลงตัว ซึ่งมีเอกลักษณ์ของการฟื้นฟูศิลปะ และเป็นวิถีชีวิตในแบบคนพัทลุงที่มีมาอย่างยาวนาน

2. ศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง บ้านจันทนาค เป็นศูนย์การเรียนรู้ที่เปิดให้นักท่องเที่ยวได้มาสัมผัสกับวิถีชีวิตแบบพอเพียง ภายในศูนย์การเรียนรู้มีการทำเกษตรที่หลากหลาย เช่น การปลูกผักไฮโดรโปนิกส์แบบปลอดสารพิษในท่อ PVC การปลูกผักสวนครัวแบบลงดิน รวมไปถึงการเลี้ยงปลา เลี้ยงไก่ อีกทั้งยังมีโรงสีข้าวที่เปิดให้นักท่องเที่ยวได้เข้ามาเรียนรู้กระบวนการสีข้าวอย่างถูกวิธี พร้อมทั้งชมเตาเผาถ่านเพื่อนำน้ำส้มควันไม้ที่ได้มาใช้ประโยชน์ในการทำเกษตร อีกทั้งยังมีสวนเสาวรศที่ชาวบ้านนำผลผลิตที่ได้มาแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ที่หลากหลาย เช่น สบู่เสาวรศ น้ำเสาวรศ และแยมเสาวรศ เพื่อสร้างรายได้เสริมให้กับคนในชุมชน นอกจากนี้ภายในศูนย์การเรียนรู้ยังจำหน่ายต้นไม้ให้กับนักท่องเที่ยวที่ชื่นชอบการปลูกต้นไม้ให้สามารถนำกลับไปปลูกที่บ้านได้อีกด้วย

3. ตลาดใต้โหนด ตลาดใต้โหนดตั้งอยู่ที่บ้านจันนาค ตำบลคอนทราย อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง เป็นตลาดนัดพื้นบ้านสีเขียวสดเก๋ไก๋ ที่สร้างรายได้ให้กับชุมชนแห่งนี้มากกว่า 2 ปีแล้ว ไม่ใช่เพียงแค่ตัวเลขทางการค้าให้ชาวบ้านเท่านั้น แต่ยังสร้างความสุขและมิตรภาพให้กลับคืนสู่ท้องถิ่นอย่างยั่งยืนอีกด้วย ตลาดใต้โหนดเกิดขึ้น ณ บ้านเกิดของ คุณกนกพงษ์ สงสมพันธุ์ นักเขียนรางวัลซีไรต์ ปี 2539 ซึ่งหลังจากการเสียชีวิตของท่านปี 2549 คุณนิยติ สงสมพันธุ์ (พี่ชาย) ได้เริ่มจากจุดเล็กๆ หวังแค่เพียงให้บ้านหลังนี้เป็นศูนย์การเรียนรู้ของชุมชน เป็นสถานที่อ่านหนังสือสุดเจ๋งของเด็กๆ และชาวบ้านในหมู่บ้าน พร้อมทั้งเป็นสถานที่แลกเปลี่ยนความรู้ด้านศิลปะ แต่ต่อมาได้มีโครงการตลาดท้องถิ่น ซึ่งชาวบ้านในพื้นที่นำสินค้าปลอดสารพิษ พร้อมทั้งอาหารพื้นเมืองมาจำหน่าย แรกเริ่มนั้นมีร้านค้าเพียงแค่นี้ไม่กี่ร้านและขนมพื้นเมืองที่หาทานได้ยาก รวมทั้งสินค้าหัตถกรรมอันเป็นเอกลักษณ์ โดยอยู่ภายใต้แนวคิดที่ว่า กินดี มีสุข ซึ่งสอดคล้องไปกับวิถีชีวิต ปา นาเล ของชาวใต้ได้อย่างสมบูรณ์ ดังคำบอกเล่าเรื่องราวของบุญฤทธิ์ คงทอง ที่ว่า

“ตลาดที่มีอยู่ในชุมชนปัจจุบันนี้ได้แก่ตลาดวัดที่ชาวบ้านในชุมชนจับจ่ายซื้อของกันและมีตลาดใต้โหนดที่เป็นจุดขายอย่างหนึ่งที่เมื่อมาควนขนุนแล้วต้องแวะเข้ามาแต่ในอดีตในชุมชนแห่งนี้ไม่ได้มีตลาดการจับจ่ายซื้อของลำบากมากต้องเดินออกไปที่ตลาดควนขนุนซึ่งมีระยะทางประมาณ 10 – 20 กิโลเมตร ใช้การเดินเท้าลัดเลาะผ่านป่ารกที่ใช้สัญจรไปมาอยู่เป็นประจำ ในอดีตสิ่งจำเป็นที่ชาวบ้านออกไปซื้อที่ตลาดใต้ กระปิเกลือ หัวหอม กระเทียม เครื่องครัวต่างๆ ส่วนอาหารสดจำพวกปลาก็ใช้การหาทานเองที่ทะเลน้อย และ หมู ไก่ เป็น วัว จะมีเลี้ยงอยู่ในชุมชนเป็นต้น” (บุญฤทธิ์ คงทอง, สัมภาษณ์วันที่ 16 มกราคม 2562)

4. หมอกระดูก หมอกระดูกแห่งหมู่บ้านจันนาค เป็นภูมิปัญญาในการรักษาที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ปู่ขาว ย่าพลัด พ่อหนู แม่แหวด ซึ่งใช้เป็นที่ร่ำเรียนวิชาการรักษาอาการเจ็บป่วย เอ็นกระดูก เริ่มรักษาการเอ็นและกระดูกมาตั้งแต่ พ.ศ.2512 ในการทำพิธีรักษาจะใช้น้ำมันมะพร้าวลงคาถา และนำมาทาบริเวณที่มีอาการปวด ทำพิธีผ่านสื่อผู้ป่วยจะมานั่งในสื่อโดยว่าคาถา และเคาะสื่อ ในการทำพิธีใช้ดอกไม้ รูปเทียน หมากพลูและน้ำมันมะพร้าวผู้ที่ได้รับการรักษาจนหายดีแล้วจะต้องมาทำพิธีไหว้ครูในช่วงเช้าของวันพฤหัสบดี

5. เครื่องแกงบ้านจันนา เครื่องแกงบ้านจันนา เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่เกิดจากการปลูกพริกเป็นจำนวนมาก จึงมีแนวคิดในการนำพริกสดที่ปลูกมาแปรรูปให้เป็นผลิตภัณฑ์เครื่องแกงของบ้านจันนาตกเพื่อเพิ่มมูลค่ามีทั้งแกงส้ม แกงเผ็ด และแกงกะทิที่ได้รับการรับรองว่ารสชาติอร่อย เป็นการสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนได้เป็นอย่างดี เครื่องแกงได้ชื่อว่าเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่นจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้ยังเป็นความต้องการของท้องตลาดและยังคงไว้ซึ่งคุณภาพที่ดีต่อไป

6. ตาหลวงเผือก พระอาจารย์เผือก โสโก ดังได้กล่าวแล้วว่าเดิมท่านอยู่บ้านสำนักกอ ต. ปันแต อ.ควนขนุน จ.พัทลุง ชื่อเดิมคือ นายเผือกเพชร เกิดปี พ.ศ. 2448 ได้อุปสมบทเป็นสามเณร ตั้งแต่เยาว์วัยไม่มีครอบครัว นายผุด เรืองสุด นายระเียบ สงขำ นายพร้อม รักสกุล และนายแสง ชูวงศ์ ได้นิมนต์จากวัดทะเลน้อยมาอยู่ที่วัดหรั่งแคบในปี พ.ศ.2496 เป็นเจ้าอาวาส องค์ที่ 10 ของวัดหรั่งแคบ ซึ่งอยู่หมู่ที่ 8 บ้านจันนาตก ต่อมาได้แยกหมู่บ้านมาเป็นหมู่ที่ 11 ใน ปี พ.ศ. 2535 ท่านอธิการเผือก โสโก ท่านมีลูกศิษย์ของท่านเป็นพันคน ท่านมรณภาพในปี พ.ศ.2527 ชาวบ้านเรียกท่านว่าอธิการโหมยก เนื่องจากท่านเป็นพระที่พูดแล้วได้สัจจะ ชาวบ้านในเขตพื้นที่ที่มีความศรัทธาได้สร้างรูปเหมือนของท่านพระอธิการเผือก โสโกไว้ ตอนนี้ชาวบ้านกำลังสร้างมณฑปของท่านไว้สำหรับสักการบูชาของชาวบ้านจันนาตก

ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรเดิมหรือต้นทุนทางสังคมของชุมชน ผสมกับการตั้งมั่นศรัทธาของท้องถิ่นเดิมที่ยังคงรักษาเอกลักษณ์ไว้ได้อย่างเหนียวแน่น จึงส่งผลให้ชุมชนจันนาที่ถือได้ว่าเป็นชุมชนโบราณอายุไม่น้อยกว่า 150 ปี ที่มีศูนย์การเรียนรู้หลากหลาย มีตลาดชุมชนยอดนิยม และมีธรรมชาติที่สวยงาม ทั้งนี้ความโดดเด่นที่สร้างความเป็นอัตลักษณ์ประจำถิ่นของชุมชนจันนาได้ คือ ความเชื่อ ความศรัทธา และความศักดิ์สิทธิ์ของ “หลวงตาเผือก” หรือ “ท่านเผือก” เจ้าอาวาสวัดหรั่งแคบ ที่ถือได้ว่าเป็นเอกลักษณ์ของวรรณกรรมที่สร้างความเหนียวแน่นของลูกศิษย์ที่เคารพนับถือจากชุมชนจันนาเอง และชุมชนพื้นที่ใกล้เคียงไว้ได้อย่างน่าสนใจ

ในห้วงเวลานี้ นิราศวัดหรั่งแคบ กลายเป็นหมุดหมายสำคัญของประวัติศาสตร์ชุมชนและครอบครัว ทั้งได้กลายเป็นหลักฐานแห่งภูมิปัญญาของชุมชน นายสรวง บัวทอง ผู้แต่งวรรณกรรมได้รับการยอมรับเป็นปราชญ์ชาวบ้านผู้เผยแพร่องค์ความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรม และองค์ความรู้ด้านสมุนไพร โดยวิชาความรู้ด้านนี้ นายสรวงก็ได้ศึกษามาจากตำราโบราณ และได้เริ่มทำยาต้มสมุนไพร

มาตั้งแต่อายุ 40 ปี (พ.ศ.2504) จนถึงกลางทศวรรษ 2550 ก่อนจะล้มป่วยลงด้วยโรคชรา และเสียชีวิตเมื่อ พ.ศ.2561 สิริรวมอายุแล้ว 97 ปี ลูกหลานนายสว่างเล่าว่า ก่อนนี้นายสว่างจะประพันธ์คำกลอนเกี่ยวกับตัวยาสมุนไพรต่างๆ เอาไว้เพื่อให้จดจำได้ง่าย แต่เขียนเป็นต้นฉบับลายมือ จึงหายสาบสูญไป (ภักดี พันธุ์งาม, สัมภาษณ์, 2562)

4.4.2 วัฒนธรรมความบันเทิงของชุมชนจันทนา ทศวรรษ 2540-ปัจจุบัน

ไฟฟ้าที่เข้ามาให้บริการอย่างทั่วถึงยิ่งขึ้นในช่วงปลายกลางทศวรรษ 2530 สร้างความเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องมาจากยุคก่อนหน้า การเข้ามาของเครื่องรับโทรทัศน์และวิทยุที่ราคาถูกลงในทศวรรษ 2540 ทำให้การเสพความบันเทิงเปลี่ยนไปจากหน้ามือเป็นหลังมือ หนังสือ และมโนราห์ เริ่มหายไปจากงานพิธีกรรมของชาวบ้าน จะมีก็เฉพาะแต่ในงานประเพณีสำคัญๆ ของหน่วยงานหรือตัวแทนสถาบันต่างๆ ในชุมชนเท่านั้น

ยุคนิมโนราห์ที่เคยเป็นคนในชุมชนละเลิกบทบาทไปโดยสิ้นเชิง นางมโนราห์ที่เคยสืบเชื้อ “รับหิ้ง” ก็โยกย้ายไปอยู่ต่างชุมชน ไม่มีคณะมโนราห์ที่เป็นคนในชุมชนอีก ความเชื่อเรื่องเชื้อมายาย แม้ยังคงมีอยู่แต่อ่านาจบังคับให้มีการสานสืบต่อก็ลดน้อยลงจนแทบจะหายไปหมด ครอบครัวมโนราห์อีกครอบครัวหนึ่ง นางรำเสียชีวิต ก็ไม่มีการสืบเชื้อต่อ เครื่องมโนราห์ถูกขายออกไปเป็นที่ระลึก

อย่างไรก็ดี ศิลปะการแสดงเหล่านี้ได้ถูกประยุกต์ไปเป็นองค์ความรู้หรือภูมิปัญญาชุมชนที่มิตินของพิธีกรรมและความเชื่อเริ่มจะจางหายไป ชุมชนค่อยๆ ตัดเอามิตินี้ออกไปเพื่อต่ออายุให้กับศิลปะการแสดงพื้นบ้าน ตัวอย่างนี้เห็นได้ชัดในกรณีมโนราห์ที่เคยมีอยู่ในชุมชน ในช่วงทศวรรษ 2550 คณะมโนราห์ก็หายไปโดยสิ้นเชิง ไม่มีการรับงานแสดงที่ไหนอีก แต่องค์ความรู้ด้านมโนราห์ก็ถูกถ่ายทอดสู่คนรุ่นใหม่ ในฐานะเป็นภูมิปัญญาที่ชุมชนเห็นว่าเยาวชนควรรับรู้ จึงตัดความเชื่อเรื่องครุหมอมโนราห์ออกไปเมื่อต้องไปแสดงสาธิตให้แก่เยาวชนในโรงเรียน ในฐานะครุภูมิปัญญา

ผู้ที่ประยุกต์ลักษณะนี้คือมโนราห์แปลก พันธุ์งาม อดีตนางรำมโนราห์คณะแจ้ง เทียนทอง ซึ่งเคยมีชื่อเสียงในยุคทศวรรษ 2500 โดยนางแปลกฝึกฝนมากับนางเหวียน เทียนทอง อีกต่อหนึ่งนางแปลกเริ่มต้นรำมโนราห์มาตั้งแต่อายุ 11 (พ.ศ.2501) จนถึงอายุ 21 ปี จนทศวรรษ 2540 จึงได้กลับมารำอีกครั้งหนึ่ง แต่เป็นเพียงมโนราห์สาธิต เป็นการถ่ายทอดให้แก่เด็กนักเรียนโรงเรียนวัดหรั่งแคบ แต่การสอนก็หยุดชะงักลงในปี พ.ศ.2545 เพราะปัญหาสุขภาพ แต่แม้หยุดรำแล้ว นางแปลก

ก็ยังคงไหว้ครุมนโนราห์ในเดือน 6 หรือเดือน 9 ตามจันทรคติทุกปี โดยการตั้งที่ 12 ตามชนบ เช่น อาหารคาวหวาน ดอกไม้ รูปเทียน น้ำ เป็นต้น

การฝึกสอนของนางแปลกทำให้เยาวชนโรงเรียนวัดหรั่งแคสามารถรำนโนราห์ ได้ออกงานแสดงโชว์ตามที่ต่างๆ หลายหนหลายครั้ง แต่ความเชื่อเรื่องครุหมอมและพิธีกรรมบูชาครูกลับถูกลดทอนความสำคัญลงไป ให้มนโนราห์เป็นเพียงทักษะหนึ่งของการแสดงออก ลักษณะเช่นนี้เป็นการประดิษฐ์ประเพณีใหม่เพื่อลดความยุ่งยาก และความเชื่ออันเป็นมรดกลึกลับลงเพื่อให้ศิลปะพื้นบ้านสามารถได้รับการยอมรับสืบทอดสานต่อได้ง่ายขึ้น ในหมู่นักเรียนที่รำนโนราห์เป็นและครอบครัวของพวกเขาจึงไม่ต้องมีภาระเรื่องครุหมอมโนราห์เหมือนกับนางรำสมัยก่อนที่จะต้องมีหิ้งบูชา หากจะเลิกราก็ต้องสืบเชื้อในเครือญาติ ถ้าหากหาเชื้อไม่ได้ก็ถือเป็นมรดกทางจิตวิญญาณที่จะต้องรับและปฏิบัติกรบูชาต่อไป ทุกปี

เช่นเดียวกับทายาทของมโนราห์ฝั่ง และมโนราห์เียด ปัจจุบัน 2 มโนราห์นี้ได้เสียชีวิตไปแล้ว ทั้งเครื่องมโนราห์เอาไว้ให้ทายาท โดยทายาทไม่ได้มีการบูชาครุมนโนราห์ประจำปีแต่อย่างใด เครื่องแต่งตัว หรือเครื่องดนตรีมโนราห์หลายชิ้นก็ถูกจำหน่ายออกไปในฐานะของสะสมโบราณชิ้นหนึ่ง ไม่ใช่ของศักดิ์สิทธิ์ที่มีครุตามความเชื่อโบราณแต่อย่างใด

4.4.3 นิราศวัดหรั่งแคกับการสร้างเครื่องญาติศิษย์พ่อท่านเผือก ระหว่างทศวรรษ 2540-ปัจจุบัน

บทบาทหรือประโยชน์ของวรรณกรรมอีกประการหนึ่งก็คือ การเกิดคุณค่า “เครื่องข้ายศรัทธาท่านเผือก” บนฐานวรรณกรรม เนื่องจาก “ท่านเผือก” เป็นบุคคลที่อยู่ในความทรงจำของชาวชุมชนจันนา ในตัวบทวรรณกรรม ท่านจึงเป็นตัวละครที่ได้รับการกล่าวถึงถึงบทบาทสำคัญในชุมชนและในท้องเรื่อง ท่านเป็นผู้มีคุณูปการต่อชื่อเสียงของชุมชนจันนาที่แพร่กระจายออกไปสู่ชุมชนรายรอบ เนื่องจากท่านเป็นพระสงฆ์ที่มีวาจาสิทธิ์และตั้งตนอยู่ในคุณธรรม เป็นเจ้าอาวาสผู้พัฒนาวัดมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ยุคก่อน 2500 แต่ได้ทำให้วัดเติบโตเป็นอย่างสูงในช่วงทศวรรษ 2520-2530

ด้วยเหตุนี้ ศรัทธาท่านเผือกจึงเป็นการสร้างกระแสให้เกิดการขยายตัวของความศรัทธาที่ชาวบ้านมีต่อวัดหรั่งแคด้วย วรรณกรรมถูกใช้เป็นพื้นที่ความทรงจำในยุคแรก และมีความหมายต่อความเข้มแข็งของชุมชน กรรมการบริหารวัด 9 คนที่วรรณกรรมได้กล่าวถึงว่ามีบทบาทต่อการ

สร้างพระอุโบสถหลังแรกเกาะเกี่ยวกันอย่างเหนียวแน่น เมื่อผนึกกับ “ท่านเผือก” กรรมการวัดจึงมีบทบาทต่อการบริหารวัด ขณะที่ท่านเผือกทำหน้าที่บริหารความศรัทธา เป็นศูนย์กลางของความเชื่อของคนในชุมชน

นอกจากนั้น สถานภาพของท่านเผือก ซึ่งเป็นคนจากชุมชนใกล้เคียง ยังเป็นหลักฐานแสดงให้เห็นถึงการขยายตัว ตลอดจนเครือข่ายที่ชุมชนจินนามีกับชุมชนภายนอกอีกด้วย

ใน พ.ศ.2542 มีการจัดพิมพ์นิราศวัดหรั่งฉบับขึ้นมาใหม่ โดยจัดพิมพ์เป็นเอกสารเย็บเล่มบางๆ อย่างไม่เป็นหนังสือที่เป็นทางการเหมือนยุคก่อนหน้า โดยครอบครัวสายสกุลหนึ่ง โดยใส่ชื่อผู้แต่งเพิ่มเข้าไปอีกคนหนึ่งนอกจากนายสว่าง บัวทอง เดิม โดยการยืนยันว่าผู้แต่งท่านนั้นเป็นผู้แต่งร่วม มีการถกเถียงกันในห้วงเวลาหนึ่งว่า การแต่งร่วมดังกล่าวนั้นเกิดขึ้นจริงหรือไม่ เนื่องจากฉบับพิมพ์ที่เคยเผยแพร่เมื่อครั้งแรก ก็ปรากฏชื่อนายสว่างเขียนเพียงคนเดียว และต้นฉบับพิมพ์ครั้งนั้นก็ได้รับการยอมรับจากท่านเผือก จัดพิมพ์ซ้ำเป็นหนังสือที่ระลึกในงานสำคัญของวัดอีกหลายครั้ง

การเพิ่มเติมผู้แต่งขึ้นมาใหม่นี้ แม้ในเชิงวิชาการ จะทำให้เกิดประเด็นน่าสนใจว่าผู้กล่าวอ้างภายหลังมีหลักฐานใดที่จะมายืนยันว่าได้ร่วมแต่งด้วย ประเด็นนี้แม้จะเป็นเรื่องสำคัญที่อาจจะจำเป็นต้องค้นหาคำตอบ แต่ชาวบ้านก็เลือกที่จะสงบเงียบ และไม่ตั้งคำถามให้อ้อลามากนัก เนื่องจากเห็นว่าเป็นเครือญาติกัน และหนังสือ/เอกสารฉบับดังกล่าวก็ไม่ได้แพร่หลายอย่างกว้างขวางมากนัก

อย่างไรก็ดี เรื่องนี้ก็กลับส่งผลทางบวกด้วย เนื่องจากทำให้เกิดการสนทนาแลกเปลี่ยนกัน เกิดเป็นความรับรู้ที่กว้างและลึกซึ้งมากขึ้น คนรุ่นหลังสนใจใคร่รู้เกี่ยวกับตัวบทวรรณกรรมนิราศวัดหรั่งแคบ มีการจัดพิมพ์เป็นเอกสารโรเนียวแจกจ่ายในกิจกรรมสำคัญของวัดในเวลาต่อมา ทำให้คนรุ่นใหม่ที่ไม่เคยได้อ่านวรรณกรรมเรื่องนี้ได้อ่านด้วย ขณะเดียวกัน วรรณกรรมก็กลายเป็นหลักฐานที่ทำให้สายตระกูลอีกสายหนึ่งใช้รื้อฟื้นบทบาทของบรรพบุรุษตนเองที่มีต่อประวัติศาสตร์และการพัฒนาชุมชน เกิดอารมณ์ความรู้สึกแบบใหม่ที่แสดงออกผ่านการเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนและของวัด

โดยในยุคสมัยดังกล่าว มี “หลวงตาเผือก” หรือ “ท่านเผือก” เป็นเจ้าอาวาสที่มีความศักดิ์สิทธิ์เป็นอย่างมาก ความเป็นมาด้านความศักดิ์สิทธิ์ของท่านเป็นที่เลื่องลือและกล่าวขาน กันมา

จากรุ่นสู่รุ่นจนถึงปัจจุบัน ส่งผลให้บทบาทดาหลวงเผือกกลายเป็นศูนย์รวมใจของชาวจันนาไปด้วย เนื่องจากท่านเป็นเจ้าอาวาสที่ดำรงตำแหน่งอยู่นานที่สุด

เรื่องเล่าของเจ้าอาวาสที่มีนามว่า “หลวงตาเผือก” ที่ชาวบ้านจันนาใช้เรียกกันจนคุ้นหูนี้มีความสัมพันธ์กับการขยายตัวของชุมชนจันนาอยู่ด้วยกล่าวคือ ท่านไม่ใช่เป็นชาวบ้านจันนา ต.คอนทราย ตั้งแต่กำเนิด แต่ท่านเป็นชาวบ้านที่อยู่ใกล้เคียงกับบ้านจันนา คือ ชาวบ้านสำนักกอ ต.บันเต อ.ควนขนุน จ.พัทลุง ดาหลวงเผือกบวชเรียนตั้งแต่ครั้งแรกเมื่ออายุ 14 ขวบ ณ วัดทุ่ง อ.ป่าพะยอม จ.พัทลุง ท่านได้ศึกษาเล่าเรียนทางด้านสายธรรมมาตลอด เมื่อครั้งนออกจากการปฏิบัติธรรมอยู่ที่วัดทุ่งแล้ว ท่านได้มาจำพรรษาที่วัดทะเลน้อย และเดินทางต่อเรื่อยมาจนได้เข้ามาจำพรรษาอยู่ที่วัดหรั่งแคบ หมู่ 11 ต.คอนทราย อ.ควนขนุน จ.พัทลุง หลังจากนั้นท่านก็ได้ไปปฏิบัติธรรมที่วัดหรั่งแคบเรื่อยมาในตำแหน่งพระลูกวัด ซึ่งระหว่างนั้นท่านได้ปฏิบัติตนอยู่ในทำนองครองธรรม ปฏิบัติตนอยู่ในกรอบของศาสนาจนเป็นที่ยอมรับนับถือของชาวจันนา จนกระทั่งเมื่อตำแหน่งเจ้าอาวาสที่วัดหรั่งแคบว่างลง เจ้าพระครูกรุณา และเจ้าคณะอำเภอเล็งเห็นถึงความสามารถและความน่าเลื่อมใสของท่านจึงได้ให้ท่านเป็นเจ้าอาวาสนับแต่นั้น

ดาหลวงเผือกได้มรณภาพด้วยอายุประมาณ 90 ปี สิริรวมแล้วท่านจำพรรษาอยู่ที่วัดหรั่งแคบทั้งหมด 33 พรรษา ตั้งแต่ พ.ศ. 2494 จนถึงมรณภาพในปี พ.ศ. 2526 ดังคำถ่ายทอดเรื่องราวของคุณตาสวัสดิ์ ชูกง ที่ว่า

“ความเป็นมาของดาหลวงเผือกชาวบ้านได้เล่าถึงท่านเป็นเจ้าอาวาสอยู่ที่วัดหรั่งแคบจำพรรษาอยู่ 33 พรรษา ตั้งแต่ พ.ศ.2494 จนท่านมรณภาพในปี พ.ศ.2526 ในอดีตแรกเริ่มดาหลวงเผือกเป็นชาวสำนักกอ ต.บันเต อ.ควนขนุน จ.พัทลุง ท่านจำพรรษาดังแต่อายุ 14 ปี บวชครั้งแรกที่วัดทุ่ง อ.ป่าพะยอม จ.พัทลุง เมื่อออกจากวัดทุ่งท่านได้ไปจำพรรษาต่อที่วัดทะเลน้อยได้เดินทางต่อไปเรื่อยๆ ก่อนท่านจะกลับมาจำพรรษาที่วัดหรั่งแคบ เมื่อตำแหน่งเจ้าอาวาสที่วัดหรั่งแคบว่าง เจ้าพระครูกรุณาและเจ้าคณะอำเภอก็ได้ให้ท่านมาจำพรรษาที่นี่ จนกระทั่งดาหลวงเผือกได้มรณภาพด้วยอายุประมาณ 90 ปี” (นายสวัสดิ์ ชูกง, สัมภาษณ์วันที่ 16 มกราคม 2562)

ปั้นจำลองรูปเสมือน “หลวงตาเผือก” ณ วัดหรั่งแคบ ต.คอนทราย
ที่มา : กลุ่มลูกศิษย์ของหลวงตาเผือก

ในเรื่องเล่าของหลวงตาเผือกที่ชาวบ้านกล่าวถึง ได้แก่ท่านมีอุปนิสัยที่ในช่วงแรกชาวบ้านในระแวกชุมชนจันนาไม่พอใจท่านมากเท่าไร สืบเนื่องจากท่านเป็นผู้มีบุคลิกภาพชัดเจนพูดตรงไปตรงมา พูดจาจริงจึงไม่พูดเล่นจนดูน่าเคารพนับถือ วาจาสัตย์จริง และมักจะต้องปฏิบัติตามคำพูดของตนเองให้ได้เสมอมา จนส่งผลให้ช่วงแรกๆ นั้นชาวบ้านก็มักจะไม่นพอใจในคำพูดคำจาของท่านมากนัก ดังคำบอกเล่าเรื่องราวของลุงสวัสดิ์ ชูคง ที่เล่าว่า

“ท่านเป็นคนวาจาสัตย์จริงและต้องทำให้ได้ตามที่รับปากไว้แต่อุปนิสัยของท่านก็ไม่ได้ไปทำร้ายใคร ชาวบ้านเล่าต่ออีกว่าหากชาวบ้านคนไหนต้องการมะพร้าว 3 ลูก ในวัดท่านอนุญาตให้แค่ 3 ลูกเท่านั้นดังที่ขอไว้ หากเอากลับไปเกินกว่าที่ขอนั้น ตาหลวงเผือกก็จะใช้วาจาหยาบคำหนักชาวบ้านจนทำให้ชาวบ้านไม่พอใจในการกระทำของตาหลวงเผือกเป็นจำนวนมาก จนถึงขั้นต้องปักป้ายขับไล่ท่านไม่ให้จำพรรษาในวัดนี้ต่อไป” (สวัสดิ์ ชูคง, สัมภาษณ์, 2562)

ด้วยบุคลิก และอุปนิสัยที่ไม่เคยทำร้ายผู้อื่น และไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดเนื้อร้อนใจ จนทำให้ชาวบ้านในพื้นที่เริ่มมีความเข้าใจและเริ่มยอมรับในความเป็นตัวตนของท่านมากขึ้น เพราะท่านได้สร้างประโยชน์มากมายให้แก่วัดหรั่งแคบในห้วงเวลาที่ท่านยังคงดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาสวัด ดังคำบอกเล่าเรื่องราวของบุญฤทธิ์ คงทอง ที่ได้ถ่ายทอดให้ฟังว่า

“ด้วยความอดทนและรักษาคำพูดท่านได้ตอบรับไว้กับเจ้าพระครูกรุณา ที่ต้องเป็นเจ้าอาวาสดูแลวัดและลูกศิษย์ที่เข้ามาสักการะบูชา ในขณะที่ท่านจำพรรษาที่วัดแห่งนี้ ท่านได้มีการสร้างศาลาที่พักด้วยตนเองและทำนุบำรุงสิ่งต่างๆ ภายในวัด จึงทำให้ชาวบ้านยอมรับในความสัตย์จริงของท่านทำให้ชาวบ้านรักและเคารพท่านมาจนถึงปัจจุบัน” (บุญฤทธิ์ กงทอง, สัมภาษณ์, 2562)

การยอมรับ ความเชื่อมั่นที่เริ่มก่อตัวจนกลายเป็นความศรัทธาตั้งแต่บัดนั้นอดีตจนถึงปัจจุบันได้ถูกเล่าขานกันต่อมาจนทำให้ “หลวงตาเผือก” เป็นศูนย์กลางทางด้านจิตใจของชาวบ้านในการยึดเหนี่ยวจิตใจ โดยความศรัทธาที่ขยายวงกว้างไปนั้นจึงสร้างให้เกิดเป็นกลุ่มลูกศิษย์ของหลวงตาเผือกที่ใช้เป็นศูนย์กลางในการทำสมาธิหรือทำประโยชน์อื่นๆ ให้แก่ชุมชน เช่น การบริจาคเงินทอง และข้าวของที่เป็นประโยชน์ ปัจจุบันลูกศิษย์ตาหลวงเผือกได้มีการรวมตัวกันเพื่อก่อสร้างอุโบสถของตาหลวงเผือกใหม่ เพื่อใช้เป็นศูนย์รวมทางด้านจิตใจให้แก่ลูกศิษย์ที่เคารพนับถือใช้สักการะหลวงตาเผือกต่อไป

แผนการสร้างอุโบสถตาหลวงเผือก และเหรียญตาหลวงเผือก

นอกจากนี้มีการกล่าวถึงเครือข่ายเครือญาติในชุมชนจันนา บทบาทของเครือญาติ และบุคคลต่างๆ ที่เข้าร่วมมือร่วมใจสร้างอุโบสถวัดหริ่งแคบ การสร้างศักยภาพในการฝึกเครือญาติและเครือข่ายทางด้านวัฒนธรรมของชุมชน ชุมชนจันนาก่อสร้างตัวขึ้นมาจากกลุ่มเครือญาติไม่กี่สายสกุล ในทศวรรษ 2520 ทุกครอบครัวสามารถสืบสายเครือญาติได้ จนพบเจอความสัมพันธ์ใน

ฐานะเครือญาติกันได้ ทำให้ชุมชนมีความจำเป็นปึกแผ่น และเข้มแข็ง มีความร่วมมือร่วมใจกันเป็น
 อย่างดีทั้งในฐานะโยธาติเครือญาติ โดยมีพ่อท่านเผือกและวัดหรั่งแคเป็นศูนย์กลางทั้งในทาง
 ศรัทธาและสังคมสัมพันธ์

กรรมการวัดทั้ง 9 คนที่เป็นตัวละครสำคัญในนิราศมีทายาทที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการจัดการ
 วัดและการปกครองชุมชน เรื่องเล่าเกี่ยวกับท่านเผือกขยายความพิสดารออกไปจากตัวบท
 วรรณกรรมในลักษณะสัมพันธ์ บท เกิดความศักดิ์สิทธิ์และอิทธิพลมากมาย ทั้งหมดนั้นช่วย
 ตอบสนองความปรารถนาในปัจจุบันของชุมชนได้ คือ ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ (การเลี้ยงโชค
 ผลิผลการเกษตร) ความมั่นคงในชีวิตประจำวัน (การไม่ถูกคัดเลือกทหาร การโยกย้ายตำแหน่ง
 ราชการ) ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน (ความคงกระพัน ยิงฟันไม่เข้า) เป็นต้น

ทายาทของกรรมการวัดส่วนใหญ่ใน 9 คนสืบทอดบทบาทและภารกิจต่อวัดต่อเนื่องมา
 อย่างมั่นคง บทบาทของชุมชนในการควบคุมการบริหารกิจการของวัดมีความเข้มแข็งมากขึ้น เมื่อ
 อิทธิพลของท่านเผือกแพร่หลายกว้างขวางและเรียกร้องผู้คนจากถิ่นอื่นๆ เข้ามาศรัทธามากขึ้น มี
 การลงขันกันสร้างศาลาท่านเผือกหลังใหม่เพื่อให้ใหญ่โตสมบารมีของท่านเผือกมากขึ้น

4.4.4 บทสรุปประจักษ์

ในยุคนี้ความเปลี่ยนแปลงทั้งด้านสังคมและวัฒนธรรม ตลอดจนความสัมพันธ์ทางสังคม
 ทั้งกับภายในและภายนอกที่ดำเนินมาส่งผลให้เกิดการโหยหาอดีต การย้อนทวนประสบการณ์
 ทางด้านวัฒนธรรมในชุมชน ท่ามกลางปัญหาเรื่องความแตกแยก ไม่ลงรอย หรือการนับญาติไม่ได้
 นิราศวัดหรั่งแคถูกหยิบขึ้นมาถกเถียงใหม่ในงานศพของนายส้าง บัวทอง กลายเป็นต้นเค้าของ
 การฟื้นประวัติชุมชนขึ้นมาใหม่ โดยอดีตผู้นำชุมชน ในยุคนี้นิราศวัดหรั่งแคเป็นผลผลิตทาง
 วัฒนธรรมของชุมชนที่ได้รับการให้คุณค่าด้านการทบทวนตัวตน/อัตลักษณ์ และการขยายเครือข่าย
 ศรัทธาท่านเผือก เป็นภูมิปัญญาที่ชุมชนภาคภูมิ นายส้าง บัวทอง ผู้แต่งได้ถูกกล่าวถึง เป็นที่ยกย่อง
 ของชุมชน ภาพถ่ายของท่านเผือกและกรรมการวัดรุ่นแรกๆ ถูกเผยแพร่ให้เป็นที่รับรู้ของคน
 โดยทั่วไปแทบทุกครัวเรือน

ภาพถ่ายนี้กระตุ้นความสนใจต่อวรรณกรรม พร้อมๆ กับที่เกิดเรื่องเล่าเกี่ยวกับบุคคลใน
 ภาพว่าเป็นใครมาจากไหน และสัมพันธ์กับสายตระกูลต่างๆ ในชุมชนอย่างไร ในสถานการณ์เช่นนี้
 เรื่องเล่าเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชุมชนจึงกลับคืนฟื้นขึ้นมามีชีวิตชีวาอีกครั้งอย่างน่าสนใจ บุคคล

ผู้สูงอายุ สามารถใช้เรื่องเล่าเชื่อมโยงเอาปัจจุบันเข้ากับอดีตได้อย่างลงตัว กระตุ้นความสนใจใคร่รู้
ให้แก่ชาวจันทรูนใหม่ ๆ ได้เป็นอย่างดี

บทที่ 5

การฟื้นฟูอัตลักษณ์ชุมชนเพื่อเสริมศักยภาพชุมชนจัดการการท่องเที่ยวจากวรรณกรรม เรื่องสุทธภิธรรมคำกาพย์-และนางสนทนา ของชุมชนสนทนา-ปันแต จ.พัทลุง

ในเขตการปกครองของจังหวัดพัทลุงปัจจุบัน ชุมชนปันแต อ.ควนขนุน จ.พัทลุง เป็นชุมชนที่เก่าแก่ชุมชนหนึ่ง ซึ่งยังปรากฏร่องรอยการใช้ประโยชน์จากวรรณกรรม 2 เรื่อง คือ “พระรถ-เมรี” และ “สุทธภิธรรม” ในการเชื่อมโยงประวัติชุมชนตนเองเข้ากับประวัติศาสตร์ไทย พร้อมกันสร้างกระบวนการทำให้วรรณกรรมไทยกลายเป็นวรรณกรรมประจำถิ่นที่ได้รับการยอมรับกันในหมู่บ้านเป็นอย่างดี สามารถขับเคลื่อนพลังชุมชนบนฐานวรรณกรรมทั้ง 2 เรื่องผ่านการสร้างเครื่องมือการเรียนรู้อัตลักษณ์ และขับเคลื่อนเครือข่ายเรียนรู้อัตลักษณ์ชุมชน และการจัดทำแผนที่ท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์จากวรรณกรรม

ชุมชนสนทนา ตั้งอยู่ในเขตตำบลปันแต อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง เป็นชุมชนชาวนาริมทางรถไฟ อยู่ริมขอบแดนระหว่างพัทลุงกับนครศรีธรรมราช อาจจะถือได้ว่าเป็นกลุ่มบ้านปลายแดนของจังหวัดพัทลุง เป็นชุมชน “หมู่ทุ่ง” ขนาดเล็กที่แม้จะอยู่ติดทางรถไฟ แต่ก็ไม่ได้พัฒนาเป็นชุมชนขนาดใหญ่ ที่หยุดรถไฟประจำชุมชนจนถึงปัจจุบันก็ยังเป็นเพียง “ป้ายหยุดรถไฟ” ยังไม่ได้พัฒนาเป็นสถานีรถไฟแต่อย่างใด แม้เวลาล่วงผ่านมารวม 50 ปีแล้วก็ตาม มีโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาขนาดเล็กเพียง 1 โรงเรียน ลักษณะสำคัญทางวัฒนธรรมคือ มีวัดเก่าแก่อายุหลายร้อยปีอยู่ 1 วัด คือวัดสุนทรา ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าสร้างมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 พร้อมๆ กับที่วัดก็มีวรรณกรรมเรื่องสุทธภิธรรมคำกาพย์ เป็นวรรณกรรมประจำถิ่นด้วย วรรณกรรมเรื่องนี้ถูกใช้เป็นคำอธิบายถึงบทบาทของคนในชุมชนสมัยโบราณที่มีบทบาทต่อราชสำนักไทย ทำให้ชุมชนซึ่งตั้งอยู่ห่างไกล และอยู่ชายขอบของการพัฒนาได้มีความภาคภูมิใจในตนเอง

นอกจากนั้นชุมชนปันแต-สนทนา ยังมีวรรณกรรมประจำถิ่นอีกหนึ่งเรื่องหนึ่งคือ วรรณกรรมเรื่องนางสนทนา ซึ่งเป็นวรรณกรรมที่สัมพันธ์กับสำนักทางประวัติศาสตร์ของชาวบ้านในชุมชนปันแต-สนทนา และใกล้เคียง ชุมชนใช้วรรณกรรมเรื่องนี้อธิบายถึงที่มาของชื่อบ้าน และสถานที่สำคัญๆ ในชุมชนหลายๆ ที่ที่สอดคล้องกับชื่อตัวละครและฉากในวรรณกรรม พระรถ-เมรี จึงเป็น

วรรณกรรมอีกหนึ่งเรื่องหนึ่งที่ชุมชนปันแต-สุนทราใช้สร้างพลังให้แก่ชุมชน เนื่องจากเป็นที่มาของคำอธิบายเกี่ยวกับตัวตนทางประวัติศาสตร์ของชุมชน ขณะเดียวกันก็ทำให้ชาวบ้านมีความรู้สึกว่าได้เป็นชุมชนชายขอบตามลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่ตั้งของชุมชนและเส้นทางคมนาคม

เกี่ยวกับวรรณกรรมทั้ง 2 เรื่อง มีการเล่าสืบต่อ และจัดพิมพ์เผยแพร่วรรณกรรมเรื่องนี้โดยชุมชนเพื่อไม่ให้เกิดความสูญหาย อย่างไรก็ดี โครงการวิจัยได้เห็นความจำเป็นที่ชาวบ้านจะได้ใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมทั้ง 2 เรื่องนี้อย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้นใน 2 ลักษณะด้วยกัน คือ ประการแรก วรรณกรรมสามารถประยุกต์ใช้เพื่อเผยแพร่ในรูปแบบที่ทันสมัย เช่น สื่อการเรียนการสอน สื่อบันเทิง เป็นต้น เพื่อให้เยาวชนตระหนักถึงคุณค่าของท้องถิ่นเกิด ซึ่งโครงการจะได้ขับเคลื่อนให้การใช้สื่อเหล่านี้ยังผลให้เกิดเครือข่ายสำนึกรักบ้านเกิดขึ้นในท้องถิ่น

ในขณะเดียวกัน วรรณกรรมดังกล่าวก็ยังสามารถต่อยอดออกไปสู่การจัดทำแผนที่ท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ของชุมชนได้อีกด้วย เนื่องจากตัวละคร และรายละเอียดในวรรณกรรมทั้งสองเรื่องนั้นมีส่วนสัมพันธ์กับบุคคล และสถานที่ที่ชาวบ้านเชื่อว่าเก่าแก่อายุหลายร้อยปีของชุมชน เช่น พระอุดมปิฎก บ่อน้ำโบราณ สระนางสนทรา หอระฆังโบราณ และสถานที่อื่นๆ ในชุมชน ซึ่งมีชื่อเรียกที่สัมพันธ์กับวรรณกรรมเรื่องนางสนทรา

5.1 บริบททั่วไปของชุมชนสุนทรา

ชุมชนสุนทรา เป็นชุมชนเก่าแก่อตั้งอยู่ในเขตตำบลปันแต อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง มีเนื้อที่ทั้งหมด 29,555 ไร่หรือประมาณ 47.29 ตารางกิโลเมตร ต่อมาเมื่อวันที่ 30 มีนาคม 2539 ได้ยกฐานะขึ้นเป็นองค์การบริหารส่วนตำบลปันแตตามประกาศกระทรวงมหาดไทย

ตำบลปันแตถือได้ว่าเป็นตำบลที่มีความเก่าแก่และมีประวัติความเป็นมาที่เชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ไทย การก่อตั้งตำบลปันแตนั้นเล่ากันว่าเริ่มจากการตั้งค่ายที่ชื่อว่าค่ายบ้านปันแตซึ่งถือเป็นค่ายสำคัญค่ายหนึ่งของจังหวัดพัทลุง มีการส่งสมอาวุธและกำลังพลมากมายเพื่อตั้งรับและสู้รบกับศึกพม่าที่ยกทัพมาตีเมืองนครศรีธรรมราชและบริเวณใกล้เคียง

เมื่อเสร็จศึกสงครามชาวบ้านที่รวมตัวกันในหมู่บ้านเกิดการขยายตัวมากขึ้นนำไปสู่การตั้งชุมชนในที่สุด ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการปฏิรูปการปกครองภายหลังได้มีการจัดระบบระเบียบบ้านเมืองใน พ.ศ. 2439 ส่งผลให้ชุมชนในภาคใต้รวมอำนาจเข้า

ศูนย์กลางจัดระบบท้องถิ่นและเกิดการพัฒนาจากส่วนกลางสู่ท้องถิ่นเรื่อยมาจนกระทั่งวันที่ 30 มีนาคม 2539 ได้ยกฐานะขึ้นเป็น องค์การบริหารส่วนตำบลปันแต ตามประกาศกระทรวงมหาดไทย และมีพื้นที่ครอบคลุมทั้งหมด 13 หมู่บ้านมาจนถึงปัจจุบัน

นอกจากความเป็นมาทางด้านประวัติศาสตร์ตำบลปันแตยังถือเป็นตำบลที่มีความเจริญทางด้านพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก โดยในชุมชนนั้นมีวัดเก่าแก่และมีพระสงฆ์ผู้เป็นนักปราชญ์ในทางธรรมและภาษา ทำให้ตำบลปันแตนี้เป็นแหล่งที่มาของพิธีกรรม ความเชื่อและเรื่องเล่าของชาวพัทลุง

ส่วนชุมชนสุนทรา ปัจจุบันแบ่งเป็นบ้านสุนทราออก กับสุนทราตก ทิศเหนือ ติดต่อกับตำบลแหลมไทรค อำเภอควนขนุน ทิศใต้ ติดต่อกับตำบลมะกอกเหนือ และตำบลควนขนุน อำเภอควนขนุน ทิศตะวันออก ติดต่อกับตำบลพนางตุง และตำบลทะเลน้อย อำเภอควนขนุน และทิศตะวันตก ติดต่อกับตำบลชะมวง อำเภอควนขนุน และตำบลบ้านพร้าว อำเภอป่าพะยอม จังหวัดพัทลุง

ชุมชนบ้านสนทรมีพื้นที่ประมาณ 10 ตารางกิโลเมตร โดยกินพื้นที่ทั้งหมดรวมกัน 2 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ที่ 8 บ้านสุนทราออกและหมู่ที่ 9 บ้านสนทราตก มีประชากรทั้งหมดประมาณ 1,000 คน แบ่งเป็นหมู่ที่ 8 บ้านสุนทราออกประมาณ 57 ครัวเรือนและหมู่ที่ 9 บ้านสนทราตกประมาณ 148 ครัวเรือน เดิมทีประชากรในชุมชนสนทราประกอบอาชีพเกษตรกรรมโดยการทำนาเป็นหลัก ต่อมาเมื่อความเจริญและการคมนาคมเข้าถึงชุมชนมากขึ้นทำให้วิถีชีวิตของประชากรมีความเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม การขยายตัวทางการเกษตรมากขึ้นทำให้ชาวเกษตรในหมู่บ้านเริ่มผันตัวจากการเป็นชาวนามาทำสวนยางและสวนปาล์มน้ำมันปัจจุบันนอกจากเกษตรกรแล้วประชากรยังทำอาชีพต่าง ๆ เช่น ค้าขาย รับจ้างแรงงาน รับราชการ เป็นต้น

ข้อมูลสถานที่สำคัญภายในชุมชน มีโรงเรียนประถมศึกษา 1 แห่ง ได้แก่ โรงเรียนวัดสุนทราวาส โรงเรียนระดับมัธยมศึกษา 1 แห่ง ได้แก่ โรงเรียนอุดมวิทยายน สระน้ำนางสนทรา พิพิธภัณฑ์เจ้าคุณอุดมปิฎก และวัด 1 แห่ง ได้แก่ วัดสนทราวาส มีประเพณีท้องถิ่นประจำปีได้แก่งานบุญกลางบ้านและบวงสรวงนางสนทรา จัดขึ้นบริเวณสระน้ำนางสนทราในวันที่ 9 เมษายนของ

ทุกปี งานสงกรานต์ฉลองเจดีย์ทราย สรงน้ำพระ จัดขึ้นบริเวณวัดสนทราวาสในวันที่ 13 – 15 เมษายนของทุกปี และงานนมัสการพระคุณอุคมปิฎก

5.2 ยุคที่หนึ่ง ก่อนทศวรรษ 2500

แม้จะเป็นชุมชนที่มีตำนานท้องถิ่น และเอกสารประวัติศาสตร์บางอย่างเล่าต่อเนื่องกันมาว่า สุนทราเป็นชุมชนที่มีอายุยาวนานอย่างน้อยก็ตั้งแต่ยุคต้นรัตนโกสินทร์ แต่ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ยึดถือเอาการแบ่งช่วงยุคตามประวัติศาสตร์การใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมประจำถิ่นของชุมชนเป็นสำคัญ ยุคสมัยของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมจึงอาจจะไม่ลงรอยกับยุคทางประวัติศาสตร์ โดยในยุคนี้ ชาวบ้านเรียกว่า **ประวัติศาสตร์ชุมชนสุนทรายุคหักร้างถางพง** ดังรายละเอียดต่อไปนี้

5.2.1 บริบทประวัติศาสตร์ของชุมชนกับสถานะของความรู้เรื่องพระอุคมปิฎกก่อนทศวรรษ 2500

การตั้งถิ่นฐานในชุมชนสุนทราเริ่มต้นมาตั้งแต่เมื่อใดยากที่จะสืบได้ แต่อาจพิจารณาได้จากประวัติของพระอุคมปิฎกที่เล่าว่า ชุมชนบ้านสนทราเดิมมีชื่อเรียกว่าบ้านปลายนาเนื่องจากพื้นที่ตั้งของหมู่บ้านเป็นพื้นที่ตอนปลายของชุมชนและลักษณะของพื้นที่ดังกล่าวเป็นที่ราบลุ่ม ประชากรดั้งเดิมส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมและทำนาเป็นส่วนใหญ่ จึงทำให้เป็นที่มาของการตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านปลายนา” หรือ “ชาชนา” ต่อมาเมื่อนักปราชญ์ท้องถิ่นซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าเป็นคนในพื้นที่ที่แต่งหนังสือนิทานปัญญาสชาดกเรื่องพระรถ-เมรี ขึ้น โดยอิงเนื้อหาให้สอดคล้องกับพุทธศาสนาและนิทานปัญญาสชาดกเรื่องเดียวกันแต่แตกต่างที่ลักษณะคำประพันธ์จะใช้ภาพลักษณ์และคำจากภาษาท้องถิ่นภาคใต้ในการแต่งเรื่อง นอกจากนี้ยังกล่าวถึงสถานที่สำคัญที่มีในชุมชนให้ปรากฏร่วมอยู่ในเนื้อเรื่อง คือในตอนนี้นางยักษ์สนทราถึงแก่ความตายชาวบ้านจึงช่วยกันลากร่างของนางยักษ์นั้นไปไว้ที่วัดปลายนา ต่อมาเรียกว่าวัดสนทรา ชาวบ้านจึงเปลี่ยนชื่อหมู่บ้านจากบ้านปลายนาเป็นชื่อว่าเป็นสนทราตามเนื้อหาที่ปรากฏในหนังสือดังกล่าว

คนกลุ่มแรกๆ ในชุมชนสัมพันธ์กันบนพื้นฐานของกลุ่มคนผู้อพยพมาก่อตั้งหมู่บ้านเพียงไม่เกิน 10 ครัวเรือน มีลักษณะความร่วมมือร่วมใจกันเพื่อปกป้องตัวเองจากสัตว์ป่าและโจรผู้ร้าย การจับจองและขยายพื้นที่ทำมาหากินทำให้ชุมชนขยายตัว แต่ก็เต็มไปด้วยการแข่งขัน ชาวบ้านต้อง

เผชิญกับภัยโจรผู้ร้าย และภัยธรรมชาติ ต่อมาได้ทำนุบำรุงวัดชื่อวัดกลางนา เพื่อเป็นศูนย์กลางของชุมชน

ชุมชนสุนทรา-ปันแด แม้จะเป็นชุมชนที่เก่าแก่มากตั้งแต่สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์เป็นอย่างช้า แต่ประวัติศาสตร์ชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับปัจจุบันเริ่มขึ้นเมื่อเกิดความตระหนักถึงความสำคัญทางประวัติศาสตร์และมรดกทางวัฒนธรรมของชาวบ้านในชุมชนเองเมื่อทศวรรษที่ 2510 เป็นต้นมา โดยจุดเริ่มต้นดังกล่าวเริ่มจากความรู้เรื่องพระอุดมปิฎก พระเถระชั้นผู้ใหญ่ที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรีในระยะต้น ความรู้เรื่องนี้ถูกรื้อฟื้นขึ้นมาในช่วงครึ่งหลังของทศวรรษที่ 2510 เมื่อกระแสความสนใจท้องถิ่นเริ่มมีมากขึ้นในภูมิภาคต่างๆ ทั่วประเทศ (พิเชฐ แสงทอง, 2554, 45)

คณะผู้วิจัยจึงให้นิยามยุคนี้ว่าเป็น “สุนทรายุคหักล้างถางพง” ซึ่งเป็นอุปลักษณะของการศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับชุมชนตัวเอง ภายหลังจากที่อาจจะไม่เคยให้ความสนใจกันมาก่อน การได้รับรู้ และได้ศึกษาข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์และชุมชนตนเองจึงเปรียบเสมือนกับการกำจัดป่ารกของความไม่รู้ หันมาสร้างความรู้ขึ้นเพื่อให้มีประโยชน์ต่อชุมชนและคนรุ่นหลัง ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า ประวัติศาสตร์ของชุมชนสุนทรา-ปันแด จึงเป็นประวัติศาสตร์ที่เริ่มต้นขึ้นพร้อมกับความรู้เรื่องพระอุดมปิฎกนั่นเอง ดังที่คณะผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงพระอุดมปิฎกในรายละเอียดต่อไป

ตามความเชื่อของชาวบ้าน และการสืบค้นคว้าของ พระมนัสสารโสภณ อดีตเจ้าอาวาสวัดกุฎาภิมุขในชั้นหลัง เรียบเรียงประวัติของพระอุดมปิฎกออกมาได้ว่า พระอุดมปิฎก มีนามเดิมว่า "สร (สอน)" เป็นบุตรของนายศรีแก้ว และนางปาน ซึ่งเป็นต้นสกุล "ศิริกุล" ถือกำเนิดที่บ้านหัวสนทรา หรือ บ้านสนทรา ต.ปันแด อ.ควนขนุน จ.พัทลุง เมื่อวันพฤหัสบดี ขึ้น 14 ค่ำ เดือน 6 ปีระกา เอกศก จ.ศ. 1141 ตรงกับวันที่ 7 พฤษภาคม พ.ศ. 2322 สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

อุปสมบทเป็นพระภิกษุ เมื่อวันพุธ ขึ้น 13 ค่ำ เดือน 6 ปีมะเส็ง ตรงกับวันที่ 26 เมษายน พ.ศ. 2352 เมื่ออายุครบ 20 ปีบริบูรณ์ ณ พระอุโบสถวัดวัง ต.ลำปำ อ.เมือง จ.พัทลุง โดยมี เจ้าคณะเมืองพัทลุงเป็นพระอุปัชฌาย์ พระอาจารย์ศรีแก้ว เป็นพระกรรมวาจาจารย์ ได้รับฉายาว่า "พุทธสโร" การ

อุปสมบทครั้งนี้เล่ากันว่า พระอุดมปิฎกได้รับการอุปถัมภ์ค้ำจุนจากพระยาพัทลุง (ทองขาว) เป็นอย่างดี

พระอุดมปิฎกได้เริ่มเรียนหนังสือครั้งแรก โดยบิดามารดาได้นำตัวไปฝากเรียนกับอาจารย์ศรีแก้ว อดีตเจ้าอาวาสวัดสุนทราวาส ซึ่งเป็นวัดใกล้บ้าน ได้เรียน น โม ก ข ขอมไทย จนมีความรู้ความชำนาญ เมื่ออุปสมบทแล้วท่านได้จำพรรษาที่วัดสุนทราวาส ได้ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยจนมีความรู้แตกฉาน เพื่อให้การศึกษาพระพุทธศาสนากว้างขวางลึกซึ้งยิ่งขึ้น จึงได้ขออนุญาตบิดามารดา และกราบลาอาจารย์ เดินทางไปศึกษาต่อที่กรุงเทพมหานคร โดยได้รับการอุปถัมภ์ช่วยเหลือจากพระยาพัทลุง (ทองขาว) และท่านผู้หุ้มฉลุปล้อง ภริยาพระยาพัทลุง เริ่มต้นพักอยู่ ณ วัดหนัง ต่อมาได้ย้ายไปจำพรรษาที่วัดหงสาราม หรือวัดหงส์รัตนาราม ฝั่งธนบุรี ได้ศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมในสำนักวัดหงส์รัตนาราม

แต่ในชั้นต้นพระพุทธสรภิกขุมิได้เข้าเรียนตามชั้นที่อาจารย์สอน เพียงแต่ท่านถือโอกาสในเวลาที่พระภิกษุรูปอื่นเข้าห้องเรียนหนังสือไปปิดกวาดอยู่ใกล้ๆ สถานที่สอนหนังสือ จึงมีโอกาสดำฟังคำบรรยายของอาจารย์ไปด้วย กระทำอยู่อย่างนี้เป็นประจำทำให้ความรู้แตกฉานยิ่งขึ้น

การสอบเปรียญธรรมของพระภิกษุในสมัยก่อนใช้วิธีสอบแปลด้วยปากเปล่าต่อหน้าพระที่นั่งพระเจ้าแผ่นดิน เมื่อถึงกำหนดสอบพระพุทธสรภิกขุไม่สามารถเข้าสอบได้ เพราะเป็นนักเรียนบ้านนอกและไม่ได้เข้าห้องเรียน ประกอบกับมีรูปร่างเล็กไม่สง่างาม จึงต้องอาสาสมัครไปช่วยเหลือกรรมการสอบด้วยการช่วยต้มน้ำร้อนชงน้ำชาถวายพระกรรมการเป็นประจำ

มีเรื่องเล่าว่าวันหนึ่งขณะที่พระกรรมการประชุมสอบพระภิกษุ ได้มีพระกรรมการรูปหนึ่งออกจากที่ประชุมเพื่อทำกิจส่วนตัว ได้ยินพระพุทธสรภิกขุพูดกับพระภิกษุอื่นๆ ในวงน้ำชาว่า "ประโยคนี้ใครแปลไม่ได้ก็แย่แล้ว" พระกรรมการมีความสนใจจึงหันมาถามพระพุทธสรว่า "แปลได้หรือ" พระพุทธสรภิกขุได้ตอบว่า "ถึงแปลได้ก็ไม่มีคนรับรองให้เข้าสอบ" พระกรรมการรูปนั้นยินดีรับรองให้พระพุทธสรภิกขุจึงได้เข้าสอบ และได้ใช้วิชาความรู้ความเฉลียวฉลาด จนสามารถสอบได้เปรียญธรรม 9 ประโยคในคราวเดียวเป็นการสร้างชื่อเสียงให้สำนักวัดหงส์รัตนารามมาก

ชื่อเสียงด้านการร่ำเรียนดังกล่าวทำให้ท่านเป็นที่ยกย่องชอบพอพระราชหฤทัยเป็นที่โปรดปรานของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ เป็นอย่างยิ่งเพราะในสมัยที่จำพรรษาอยู่ที่วัดหงส์รัตนารามนั้น พระพุทธสรภิกขุมีความสนิทสนมเป็นอย่างดีกับพระองค์ท่าน

เล่ากันว่าพระองค์ได้เสด็จมาสนทนาธรรมกับพระพุทธสรภิกขุเป็นประจำ เพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ทางด้านธรรมและภาษาบาลี จนกระทั่งพระพุทธสรภิกขุได้เป็นเจ้าอาวาสวัดหงส์รัตนาราม รูปที่ 5 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

ครั้นเมื่อ พ.ศ. 2367 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 เสด็จสวรรคต พระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ได้เสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติ ทรงพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 เมื่อถึงกำหนดพระราชพิธีราชาภิเษก เนื่องจากเคยมีความสนิทสนมกับพระพุทธสรภิกขุมาก่อน จึงได้รับการอาราธนาไปในงานพระราชพิธีด้วย ในวันพระราชพิธีราชาภิเษก เมื่อพระสงฆ์ราชาคณะ มีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธานเข้านั่งตามลำดับชั้น ส่วนพระพุทธสรภิกขุนั่งอยู่ปลายแถว เมื่อรัชกาลที่ 3 ได้เสด็จสู่โรงพิธีนักษัตรพระสงฆ์แล้ว ทรงทอดพระเนตรไปทั่วๆ เพื่อจะหาใครคนหนึ่ง

เมื่อทอดพระเนตรไปเห็นพระพุทธรูปนั่งอยู่ปลายแถว จึงได้เสด็จมุ่งตรงไปยังท่านแล้ว หมอบกราบลงบนตัก ทรงตรัสว่า "โยมนี้เป็นห่วงมาก คิดถึงมากเพราะไม่ได้พบปะสนทนากันมานาน นั้นนับว่าเป็นโชคดีของโยมที่ได้พบกันอีกครั้งหนึ่ง โยมปลื้มใจมาก" แล้วกราบลงบนตักอีก วาระหนึ่ง พระอุดมปิฎกหยิบตาลปัตร... ใช้ปฏิภาณไหวพริบถวายพระพร *บทอดิเรก เป็นราชาคณะชั้นสามัญที่พระอุดมปิฎกและยังโปรดรับสั่งต่อไปอีกว่า "ทรงโสมนัสยิ่งนัก ท่านเดินทางมาไกลนานปีจึงได้พบกัน โปรดให้พรแก่โยมให้ชื่นใจเถิด" (เหตุการณ์นี้บางกระแสเล่าว่าเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4) ใช้ปฏิภาณไหวพริบถวายพระพรคำอดิเรกถวายพระพรใช้มาจนปัจจุบัน

หลักฐานพงศาวดารระบุว่าตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 มา ซึ่งขณะนั้นพระอุดมปิฎกยังคงเป็นเจ้าอาวาสวัดหงส์อยู่ สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีได้ทรงเป็นผู้ประธานในการบูรณปฏิสังขรณ์วัดหงส์พร้อมกันกับวัดเขมาภิรตาราม (หลวงศรีวรวัตร, 2514, น.14)

ในสมัยรัชกาลที่ 3 เช่นเดียวกันพระสรภิกขุได้รับพระราชทานสัญญาบัตรสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะสามัญที่พระอุดมปิฎก เจ้าอาวาสวัดหงส์รัตนาราม ดังหลักฐานปรากฏในจารึกหิน

อ่อนที่ฝ่าฝืนพระอุโบสถวัดสุนทรवास จาริกนี้แสดงให้เห็นว่าในช่วงที่รัชกาลที่ 3 ครองราชสมบัติ พระอุดมปิฎกนั้นมีชื่อเสียงและมีเกียรติคุณมาก โดยในช่วง พ.ศ.2380 เป็นต้นมาท่านได้ลงมายังวัดสุนทรและอำนวยการก่อสร้างพระอุโบสถ พร้อมกุฏิให้พระสงฆ์ได้อยู่อาศัย โดยความช่วยเหลืออย่างใกล้ชิดของพระยาพัทลุง (จ้อย) บุตรของเจ้าพระยาสุรินทราชา (จันทร์) ผู้เป็นต้นตระกูลจันทโรจวงศ์ จาริกนี้ระบุปีที่สร้างเสร็จคือ พ.ศ.2385

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 สวรรคต พ.ศ.2393 เจ้าฟ้ามงกุฎได้ทรงลาผนวชเสด็จขึ้นครองราชสมบัติเป็นรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2394 ขณะนั้นพระอุดมปิฎกมีความชราภาพอายุได้ 60 ปีเศษ และยังคงได้กระทำให้เป็นที่ยึดเหนี่ยวในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทในเรื่องที่ไม่เห็นด้วยกับการตั้งคณะสงฆ์ธรรมยุต จึงได้ถวายพระพรลาออกมาอยู่ที่วัดหัวสุนทรหรือวัดสุนทรวาสเมืองพัทลุงบ้านเกิด

สาเหตุที่พระอุดมปิฎกออกมาอยู่ที่วัดสุนทรวาสเมืองพัทลุงในครั้งนั้น ตามความเชื่อของชาวบ้านและการค้นคว้าของปราชญ์ท้องถิ่นสุนทรเองระบุว่าในสมัยที่รัชกาลที่ 4 ยังทรงผนวชอยู่ พระอุดมปิฎกได้เป็นพระราชาคณะชั้นผู้ใหญ่ เจ้าอาวาสวัดหงส์รัตนารามแล้ว เป็นพระเถระที่รัชกาลที่ 3 ทรงโปรดปรานมาก เป็นผู้ที่มีความรู้แตกฉานในพระธรรมวินัย และพระปริยัติธรรมมากรูปหนึ่งในสมัยนั้น มักจะมีความเห็นไม่สอดคล้องกับรัชกาลที่ 4 ในเรื่องพระสงฆ์ธรรมยุตและการแปลหนังสือภาษาบาลีเป็นภาษาไทยว่าอย่างนั้นถูก อย่างนั้นผิดโดยแสดงความคิดเห็นขัดแย้งกับรัชกาลที่ 4 หลายครั้ง ดูเหมือนเรื่องที่ขัดแย้งกันมากได้แก่เรื่องการตั้งคณะสงฆ์ธรรมยุตดังได้กล่าวมาแล้ว ด้วยเหตุนี้ในวัย 62 ปีเมื่อเจ้าฟ้ามงกุฎได้ขึ้นครองราชสมบัติแล้ว พระอุดมปิฎกจึงได้ถวายพระพรลา กลับเมืองพัทลุง ในทำนองเพื่อหนีราชภัยเพราะกลัวไปว่าจะเป็นภัยแก่ตนเอง

ความขัดแย้งระหว่างพระอุดมปิฎกกับเจ้าฟ้ามงกุฎ ได้รับการสันนิษฐานว่าเป็นเรื่องจริง ในสมัยรัชกาลที่ 4 มีหลักฐานสนับสนุนในภายหลังว่าในปี พ.ศ.2385 ขณะที่พระอุดมปิฎกเป็นเจ้าอาวาสวัดหงส์รัตนาราม รัชกาลที่ 3 ได้โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระศรีสุริเยนทราธิบดี กับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังดำรงพระอิสริยยศที่เจ้าฟ้าอิศเรศวรสรค์ ช่วยในการบูรณะวัดหงส์รัตนาราม สมเด็จพระศรีสุริเยนทราธิบดีรับพระราชโองการก็ได้กะเกณฑ์ให้เจ้าฟ้ามงกุฎทรงสร้างพระวิหาร เจ้าฟ้าอิศเรศวรสรค์ทรงสร้างโรงธรรม ส่วนสมเด็จพระศรีสุริเยนท

รามาศย์ทรงรับทำพระอุโบสถ แต่ในการบูรณะวัดหงษ์รัตนารามครั้งนี้ เจ้าฟ้ามงกุฎไม่รับตามที่ สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีทรงมอบหมายโดยพระองค์ได้ทรงให้เหตุผลไว้หลังจากได้เสด็จขึ้น ครองราชย์สมบัติแล้วว่าไม่สมพระเกียรติ

"ประกาศแก่พระราชกุศลในการฉลองวัดหงษ์รัตนาราม ในประชุมประกาศภาค ปกฉะส่วนที่ 2" ความตอนหนึ่งว่า "กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ทรงมาว่า จะทำตามรับสั่งแล้ว จึงมาทรงกะเกณฑ์ให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว ไปทรงรื้อพระอุโบสถเก่า มาปลูกแปลงเป็นพระวิหารที่หลังพระอุโบสถ ใหญ่ และเกณฑ์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวให้รื้อโรงธรรมหน้าพระอุโบสถ นั้นไปแล้วทำเป็นโรงธรรมเป็นตึกใหญ่ลงในที่ไร่ใหม่ซึ่งโรงธรรมตั้งอยู่ในบัดนี้ แต่ใน กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีทรงทำพระอุโบสถ เมื่อกะเกณฑ์ลงดังนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นว่าหน้าที่ซึ่งทรงเกณฑ์มาให้ช่วยทำ พระวิหารนั้นเป็นของเล็กเหมือนเรือน้อยห้อยท้ายเรือใหญ่อยู่ นานไปใครไม่รู้เรื่อง ความพระราชพงสาวดารเป็นการที่แท้ ก็จะเข้าใจปรวนแปรว่าไปอย่างอื่น เป็นที่เสีย พระเกียรติยศไป ไหนๆ ก็เกิดมาเป็นชาย ชีวิตยังไม่ทำลายไม่ควรจะประมาทดูหมิ่นกัน เพราะฉะนั้นจึงได้รับสั่งห้ามเสียไม่รับทำด้วย ไม่ได้ให้เข้าไปช่วย ไม่ยอมให้ไว้ พระนามในพระอารามวัดหงษ์นี้เลย" ¹²

¹ วัดหงษ์รัตนารามนี้ พื้นที่วัดเดิมเป็นของโบราณ มีมานานสำหรับเมืองธนบุรี คำคนแก่เก่าๆ เป็นอันมาก เรียกว่าวัดเจ้าขั้วหงษ์ และว่ากันว่าเงินเจ็ดหมื่นมี บ้านอยู่กะฉินสร้างขึ้นไว้แต่ในครั้งโน้นเงินที่มั่งมีคนเรียกว่าเจ้า ขั้ว ครั้นมาเมื่อกรุงธนบุรีพระสงฆ์ผู้รู้หลักนักปราชญ์มาอยู่มาก ผู้ที่อุทิศสาธุะเล่าเรียนก็เข้าไปอยู่มาก เจ้าแผ่นดิน กรุงธนบุรีจึงขยายภูมิวัดออกไปให้ใหญ่ แล้วสร้างโรงพระอุโบสถใหญ่ลงตรงหน้าพระอุโบสถเก่า แล้วสร้างโรง ธรรมหันหน้าเข้าหาพระอุโบสถใหม่ สันฐานใหญ่เท่ากันทั้ง 2 หลัง ตั้งอยู่อย่างนั้นนานมาจนถึงเวลาแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นที่ 3 ในพระบรมราชวงศ์ เมื่อนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสร้างปฏิสังขรณ์วัดจอมทองขึ้น ได้พระราชทานนามแต่ครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าน ภาลัยนับแผ่นดินที่ 2 ว่าวัดราชโอรสวราราม ครั้นเมื่อถึงแผ่นดินที่ 3 ได้ทรงสร้างให้เป็นพระอารามใหญ่ และ ดำรัสว่าเป็นพระอารามหลวงเดิม สำหรับเป็นพระเกียรติยศในแผ่นดินนั้น แล้วทรงพระราชดำริจะแสดงพระ เกียรติยศพระบารมีให้ปรากฏแก่โลกไปนาน ว่าทรงพระราชศรัทธาอุปถัมภ์การในพระบรมพุทธศาสนา มากมาย คือได้ทรงสร้างวัดราชโอรสวรารามเป็นพระอารามหลวงเดิมลงไว้ในปลายคลองนั้นแล้ว วัดอื่นๆ ใน คลองนั้นที่เป็นของเก่าชำรุดทรุดโทรมมาแต่ก่อนก็ได้ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ให้ปฏิสังขรณ์เป็นพระอารามใหม่

เมื่อพิจารณาจากประกาศข้างต้น คณะผู้วิจัยไม่พบว่าได้มีการกล่าวอ้างถึงพระอุดมปิฎกเลย แต่เนื่องจากเป็นเอกสารชั้นหลัง และมุ่งที่จะเกิดพระเกียรติบอกเล่าเรื่องพระมหากษัตริย์ จึงอาจจะไม่จำเป็นที่จะต้องกล่าวถึงฝ่ายวัดก็เป็นได้

ทุกพระอารามจนตลอดคลองไป แต่บางอาราม ก็ทรงมอบให้ข้าราชการฝ่ายหน้า ฝ่ายในที่มีศรัทธาเป็นเจ้าของ พระราชทานพระราชทรัพย์เพิ่มเติมช่วยบ้าง และการช่างที่เหลือกำลังเจ้าของก็โปรดให้ทำการหลวง บางอารามก็ปฏิสังขรณ์เป็นการหลวงทั้งสิ้น ถ้าวัดแห่งนี้มีเรือนพระอุโบสถและการเปรียญเป็นของเก่าเป็นของใหญ่ ใต้เสนาและผนังหลังคาเป็นอย่างดีโบราณ จึงทรงชักชวนกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี กับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังเป็นเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์อยู่นั้น โดยพระราชปฏิสันถารว่ากรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีมีพระชนมายุเจริญมาถึง 60 ปีเศษแล้วไปทรงสร้างวัดเขมาภิรตารามอยู่ไกลไม่ได้ทอดพระเนตรเห็น เป็นอุปสรรคเจตนาเนื่องๆ เลย ถ้าทรงสร้างวัดแห่งนี้เป็นวัดใกล้วัง จะเป็นที่เจริญพระศรัทธามาก กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีรับพระราชโองการมาว่าจะทำตามรับสั่งแล้ว จึงมาทรงกะเกณฑ์ให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไปทรงรื้อพระอุโบสถเก่า มาปลูกแปลงเป็นพระวิหารที่หลังพระอุโบสถใหญ่ และเกณฑ์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวให้รื้อโรงธรรมหน้าพระอุโบสถนั้นไปแล้วทำเป็นโรงธรรมเป็นดึกใหญ่ลงในที่ไร่ใหม่ซึ่งโรงธรรมตั้งอยู่ในบัดนี้ แต่ในกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีทรงทำพระอุโบสถ เมื่อกะเกณฑ์ลงดังนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นว่าหน้าที่ซึ่งทรงเกณฑ์มาให้ช่วยทำพระวิหารนั้นเป็นของเล็กเหมือนเรือน้อยห้อยท้ายเรือใหญ่อยู่นานไปใครไม่รู้เรื่องความพระราชพงสาวดารเป็นการที่แท้ ก็จะเข้าใจปรวนแปรว่าไปอย่างอื่น เป็นที่เสียพระเกียรติยศไป ไหนๆ ก็เกิดมาเป็นชาย ชีวิตยังไม่ทลายไม่ควรจะประมาทหุหมั่นกัน เพราะฉะนั้นจึงได้รับสั่งห้ามเสียไม่รับทำด้วย ไม่ได้ให้เข้าไปในกรมไปช่วย ไม่ยอมให้ไว้พระนามในพระอารามวัดแห่งนี้เลย และได้ทรงปฏิญาณรับไว้ว่า วัดเขมาภิรตารามซึ่งกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีทรงสร้างขึ้นไว้และชำระตุรุดโทรมไปนั้น จะทรงปฏิสังขรณ์ขึ้นเป็นการฉลองพระเดชพระคุณ เพราะฉะนั้นกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีก็ได้ทรงสถาปนาการทั้งพระอุโบสถพระวิหารมาจนสิ้นพระชนม์ การก็ทำสำเร็จแล้วไม่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้ทรงรับทำต่อมาทั้งพระอุโบสถพระวิหารการเปรียญ และศาลารายศาลาตะพานหน้าวัดและอื่นๆ แต่การรื้อการทองในพระอุโบสถพระวิหารกับกุฏิหมู่ใหญ่หมู่ย่อยทั้งปวงทั้งพระอารามในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ทำการหลวงทั้งสิ้น ครั้นมาในแผ่นดินปัจจุบันนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จไปพระราชทานพระกรุณาทอดพระเนตรเห็นลายทองที่เพดานและบานประตูหน้าต่าง ไม่บริบูรณ์งามดี จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้เจ้าพนักงานซ่อมแซมปิดลายทองที่เพดานและซุ้มประตูหน้าต่าง และจิตรกรรมการเขียนในพระอุโบสถและที่บานประตูหน้าต่างให้ทำการลายสลักและลายปูนน้ำมันบ้าง แล้วลงรักปิดทองเพิ่มเติมให้งามดีขึ้น แล้วให้เชิญพระแสนซึ่งเชิญลงมาแต่เมืองเชียงแตงประดิษฐานไว้เป็นที่สักการบูชา (คัดจากประกาศแผ่พระราชกุศลในการฉลองวัดหงษรัตนาราม ในประชุมประกาศภาคปกิณกะส่วนที่ 2 ไม่มีวันเดือนปี)

จากหลักฐานดังกล่าวข้างต้นนี้ แม้จะไม่ทรงกล่าวถึงความขัดแย้งกับพระอุดมปิฎกในฐานะที่เป็นเจ้าอาวาสวัดหงส์รัตนาราม แต่ก็อาจเป็นไปได้ที่พระองค์ไม่ยอมรับการบูรณะวัดหงส์รัตนาราม และไม่ทรงให้มีการจารึกพระนามลงในวัดนี้เลย แสดงให้เห็นว่าด้านหนึ่งอาจจะเป็นเพราะวัดหงส์รัตนารามเป็นวัดขนาดเล็กกว่าวัดหลวงอื่นๆ อีกด้านหนึ่งก็แสดงถึงความไม่พึงพอใจพระราชหฤทัยส่วนพระองค์ ซึ่งสาเหตุส่วนหนึ่งน่าจะมาจากการขัดแย้งกับพระอุดมปิฎก

เมื่อเจ้าฟ้ามงกุฎเสด็จขึ้นครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า พระองค์ก็ทรงมอบให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวบูรณะวัดหงส์

อนุภาคเรื่องรัชกาลที่ 4 ทรงมีความขัดแย้งกับพระอุดมปิฎกนั้น คณะผู้วิจัยเห็นว่าอาจจะมีจุดเริ่มต้นมาจากพงสาวดารเมืองพัทลุง ฉบับหลวงศรีวรวัตร ที่ได้บอกเล่าเป็นหมายเหตุเชิงอรรถเอาไว้ โดยพงสาวดารฉบับนี้เขียนขึ้นในช่วงรัชกาลที่ 5 (และมีการแก้ไขเพิ่มเติมหลายครั้งภายใต้การให้คำปรึกษาของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ และได้เพิ่มเติมข้อมูลใหม่ขึ้นหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ พ.ศ.2475 ด้วย) แต่ก็ได้อ้างถึงข้อมูลและปีพุทธศักราชตรงกับสมัยรัชกาลที่ 4 ว่า “พ.ศ.2401 (จ.ศ.1220) พระยาพัทลุง (ทับ) ได้จัดการให้แห่ศพพระอุดมปิฎก (สอน) พระราชาคณะ มาแต่วัดหัวสนทรา ต.ปิ่นเตา มากระทำการฌาปนกิจที่กลางเมือง” (หลวงศรีวรวัตร, 2514, 64)

พระอุดมปิฎก (สอน) เป็นพระเถระชั้นผู้ใหญ่ที่ใฝ่ใจในการศึกษาเล่าเรียนทางพุทธศาสนา มีความรู้แตกฉานทางพระปริยัติธรรม จนเป็นที่โปรดปรานไว้วางพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 มากท่านได้ปฏิบัติสมณกิจเพื่อจรรโลงพระพุทธศาสนาไว้มากมาย เช่น

1. เป็นประธานฝังหลักเมืองสงขลา เมื่อ พ.ศ.2385 พระยาสงขลา (เถียนเส็ง) ได้มีการย้ายเมืองสงขลาจากบ้านแหลมสนมาตั้งใหม่ที่บ้านบ่อยาง คือ เมืองสงขลาในปัจจุบัน ในการฝังหลักเมืองครั้งนั้น ปรากฏตามหลักฐานในพงสาวดารเมืองสงขลา ประชุมพงสาวดารภาคที่ 53 ได้ระบุไว้ว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 โปรดเกล้าฯ พระราชทานเทียนชัย หลักชัยพุทธชัย กับเครื่องไทยทาน และได้อาราธนาสมเด็จพระเจ้าอุดมปิฎก หรือพระอุดมปิฎก เจ้าอาวาสวัดหงส์รัตนาราม เป็นประธานฝ่ายสงฆ์ พร้อมด้วยพระสงฆ์อันดับ 8 รูป ฝ่ายพราหมณ์ได้อาราธนาพระ

ครูอัยอาจารย์ พร้อมด้วยพราหมณ์ 8 นาย ออกมาประกอบพิธีฝังหลักเมืองสงขลา นมเมืองกับโรงพิธีพราหมณ์เสร็จแล้วได้ทำพิธีฝังหลักเมืองสงขลา ตรงกับเดือน 4 ขึ้น 10 ค่ำ เวลาเช้า 1 โมง กับ 10 นาที

ความเรื่องนี้ปรากฏเป็นหลักฐานในเอกสารจังหวัดปัตตานีเช่นเดียวกัน โดยในปี พ.ศ.2490 เมื่อจะมีการสร้างหลักเมืองปัตตานี เจ้าคณะจังหวัดปัตตานี ได้ศึกษาค้นคว้าเอกสารต่างๆ พบว่าในพิธีการเปิดหลักเมืองสงขลา สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (พืเชฐ แสงทอง, 2562, 20)

2. การบูรณะวัดสุนทราวาส ในปี พ.ศ. 2385 ปีเดียวกับที่พระอุดมปิฎกได้ออกมาเป็นประธานฝ่ายสงฆ์ในพิธีฝังหลักเมืองสงขลา ท่านคงได้ถือโอกาสไปเยี่ยมบ้านเกิดที่บ้านสนทรา เมืองพัทลุง และได้พบว่า วัดสุนทราวาส ซึ่งเป็นวัดที่เคยเล่าเรียน นโม ก ข ขอมไทย มาตั้งแต่สมัยเป็นเด็ก อยู่ในสภาพที่ชำรุดทรุดโทรม จึงได้ทำการบูรณะ และสร้างศาสนสถานในวัดขึ้นใหม่ เช่น การสร้างพระอุโบสถแบบเก๋งจีน ตามพระราชนิยมในสมัยรัชกาลที่ 3 ให้ช่างเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถเรื่องพุทธประวัติ ทศชาติชาดก สร้างศาลาการเปรียญและกุฏิสงฆ์ โดยได้รับการอุปถัมภ์ช่วยเหลือจากพระยาพัทลุง (จู๋ย จันทโรจวงศ์)

3. การแต่งวรรณกรรมเรื่องสุทธจริกรรมชาดก ชาวพัทลุงทั่วไปมีความเชื่อกันว่า พระอุดมปิฎก เป็นผู้แต่งวรรณกรรมเรื่อง “สุทธจริกรรมคำกาพย์” ซึ่งเป็นวรรณกรรมที่ใช้สวดกันตามวัดและบ้านเรือนในภาคใต้สมัยก่อน

ความเป็นมาของราชสำนักสยามที่สัมพันธ์กับพระอุดมปิฎกดังที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าสื่อสะท้อนให้เห็นถึงประวัติศาสตร์ของชุมชนสนทราด้วยเช่นกัน กล่าวคือ ตามตำนานเล่าว่าท่านเกิดที่ชุมชนนี้ นั่นก็หมายความว่าชุมชนสนทรามีอายุมาตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์สมัยรัชกาลที่ 1-2 แล้วเป็นอย่างช้า คงมีฐานะเป็นชุมชนที่ใหญ่พอสมควรเนื่องจากมีวัดที่เป็นสำนักเรียน นโม ก ข แล้วอย่างใดก็ดี ประวัติศาสตร์ช่วงที่พระอุดมปิฎกขึ้นไปเป็นพระชั้นผู้ใหญ่ เป็นเจ้าอาวาสวัดหงษาราม ซึ่งเป็นวัดหลวงชั้นโทนั้นประวัติชุมชนอาจจะหายไป กระทั่งท่านถูกส่งลงมาเป็นผู้แทนพระองค์ในการพิธีฝังหลักเมืองที่เมืองสงขลาใน พ.ศ.2385 ตรงกับปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 กษัตริย์ผู้ที่ทรงโปรดปรานพระอุดมปิฎกเป็นอย่างมาก

ต่อมาเมื่อท่านได้ลงกลับมายังชุมชนสนทราในสมัยรัชกาลที่ 4 ท่านก็ทำให้บรรยากาศของการเรียนการศึกษาทางพระในชุมชนคึกคักขึ้นมาอีก จนดูเหมือนวัดสุนทราจะกลายเป็นสำนักเรียนทางพุทธศาสนาที่สำคัญแห่งหนึ่งเลยทีเดียว สามารถผลิตพระที่มีความรู้ มีความสามารถด้านหนังสือขอม บาติ และหนังสือไทยออกไปยังวัดอื่นๆ ได้เป็นอย่างดี

จากประวัติของพระอุดมปิฎกดังกล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าประวัติศาสตร์ของชุมชนสนทรานั้นเริ่มต้นที่ประวัติชีวิตของพระอุดมปิฎก กล่าวคือ ตำนานของท่านสะท้อนให้เห็นว่าเมื่อ พ.ศ.2332 ซึ่งตรงกับช่วงกลางรัชกาลที่ 1 ชุมชนสนทราที่มีสถานะที่มั่นคงอยู่แล้วระดับหนึ่ง กล่าวคือเป็นชุมชนที่มีผู้คนอาศัยอยู่จำนวนหนึ่ง หรืออาจจะเป็นเส้นทางสัญจรของผู้คน วัดสุนทราวาสจึงถูกก่อสร้างขึ้นเพื่อเป็นศูนย์รวมจิตใจและแหล่งประกอบศาสนกิจของผู้คน จนต่อมาได้พัฒนาเป็นสำนักเรียน

สนทราในยุคนี้ ไม่มีหลักฐานเอกสารประวัติศาสตร์ระบุถึงฐานะที่ชัดเจนนัก แต่เท่าที่พอมีหลักฐานดังที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าในฐานะหน่วยทางการเมือง ในสมัยรัชกาลที่ 4 สนทราน่าจะเป็นเพียงหมู่บ้านหนึ่งอยู่ในเขตปกครองของ “ตำบลปันแต” ดังที่หลวงศรีวรวัตรกล่าวอ้างถึง อย่างไรก็ดี ในช่วงกลางรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2437 ในรายงานพระสมุดยัตถ์พจนการณออกตรวจราชการเมืองพัทลุง ระบุว่าในเมืองพัทลุงมี 30 อำเภอ หนึ่งในนั้นก็คือ “อ.ปันแต” โดยอำเภอต่างๆ ที่ถูกกล่าวถึงก็คือ อ.สังเขย อ.ปากพูน อ.ลือ อ.ม่วง อ.ลำปำ อ.เกาะหมาก อ.หানเทา อ.ท่าม่วง อ.คอนจิกาย อ.ควนขนุน อ.หানโพ อ.รัต อ.ทล้า อ.กงหรา อ.ท่าแค อ.ตำนาน อ.ตรู อ.ควนถบ อ.ควนพร้าว อ.แห้ว อ.นาหยาด อ.กอก และอ.แหลมยาง (อ้างถึงในสารูป ฤทธิ์ชู, 2546, 235)

สถานะเช่นนี้แสดงให้เห็นว่าในช่วงรัชสมัยพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ชุมชนปันแต (และสนทรา) ได้ขยายตัวมากขึ้น การณ์นี้อาจมีสาเหตุหนึ่งมาจากการที่วัดสุนทราวาสได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ใหม่ภายหลังจากการกลับมาอยู่ของพระอุดมปิฎกเมื่อ พ.ศ.2394 ช่วงต้นรัชกาลที่ 4 โดยมีเรื่องเล่าว่าได้มีการขุดลอกคลองให้กว้างใหญ่ขึ้น เพื่อให้เรือขนข้าวของของพระอุดมปิฎกแล่นเข้ามาจอดเพื่อผ่อนถ่ายสิ่งของที่ท่านนำติดตัวมาจากวัดหงส์กลับมาด้วย การขุดลอกคลองดังกล่าวนี้ย่อมสร้างความคึกคักแก่การสัญจรไปมาของผู้คนจากถิ่นต่างๆ เนื่องจากถือเป็นการเปิดเส้นทาง

สัญจรใหม่ ในยุคที่สนทราขณะนั้นยังไม่มีเส้นทางรถไฟ การเปิดคลองจึงอาจจะเป็นอีกเหตุหนึ่งที่สนับสนุนให้ชุมชนเกิดการเคลื่อนไหวของผู้คนได้สะดวกมากยิ่งขึ้น ชุมชนจึงขยายตัวตามไป

นอกจากนั้น ดังที่หลวงศรีวรวัตรเล่าไว้พงสาวดารเมืองพัทลุงว่าในการกลับมาประจำวัดสุนทราวาสของพระอุดมปิฎกท่าน “ได้ชักชวนศิษย์หาญาติโยมสร้างวัดหัวสนทราขึ้นเป็นที่อาศัยกระทำสังฆกรรม” คำว่า “การสร้าง” ดังกล่าวนี้น่าจะหมายถึงการบูรณปฏิสังขรณ์ภายหลังจากทรุดโทรมในสมัยหลังจากที่พระอาจารย์ของพระอุดมปิฎกซึ่งเป็นอดีตเจ้าอาวาสมรณภาพ จึงอาจเป็นอีกเหตุหนึ่งที่ทำให้ชุมชนขยายตัวกระทั่งทำให้ชุมชน ต.บันเต ได้มีสถานะเป็น “อำเภอ” ในกลางรัชกาลที่ 5

อย่างไรก็ดี คำว่าอำเภอในคำเรียกของพระสฤษดิ์พจนกรณีนี้น่าจะมีสถานะเหมือนอำเภอดังที่รับรู้กันอยู่ในปัจจุบัน แต่น่าจะมีขนาดเล็กกว่า กล่าวคือมีลักษณะเป็น “หอย่อมบ้าน” หรือ “กลุ่มบ้าน” ที่สามารถจัดเข้าเป็นหน่วยการปกครองหน่วยเดียวกันได้ บ้านสนทราในขณะนั้น แม้จะเป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีวัดสุนทราวาสเป็นศูนย์กลาง แสดงถึงการพัฒนาของชุมชนที่มีมาอย่างยาวนานแล้ว แต่ศูนย์กลางของหอย่อมบ้านนั้นอยู่ที่บันเตมากกว่า ทางกรจึงเรียกชื่อว่าอำเภอบันเต โดยมีหัวหน้าระดับ “หลวง-ขุน-หมื่น” เป็นผู้ปกครอง เรียกว่า “หัวเมือง” หรือ “นายตำบล” หลวงศรีวรวัตรบรรยายรูปแบบการปกครองในพัทลุง นครศรีธรรมราช และสงขลาในช่วงรัชกาลที่ 4-5 ไว้ว่า “วิธีปกครองท้องที่แบ่งออกเป็นตำบลน้อยบ้างใหญ่บ้าง แล้วแต่ภูมิท้องที่จะสะดวก เรียกว่า อำเภอ 1 มีหลวง ขุน หมื่น เป็นนายตำบลเรียกว่า ‘หัวเมือง’ เจ้าเมืองเลือกตั้งแต่งตามที่ชอบด้วยภูมิที่และคุณวุฒิ” (เรื่องเดิม, 95)

จะเห็นได้ว่า ลักษณะการเลือกผู้ปกครองท้องที่ของเจ้าเมืองพัทลุงอย่างหนึ่งก็คือต้องเลือกจากคนในพื้นที่ หรือ “ภูมิที่” เพื่อแสวงหาการยอมรับหรือความเกรงกลัวจากประชาชน เนื่องจากนายตำบลในอำเภอต่างๆ นั้นมีอำนาจปกครองและตุลาการด้วย ตอนหนึ่งว่า

“นายตำบลหรือหัวเมืองมีอำนาจชำระความได้ทุนทรัพย์เบี้ยค่าแสน
นอกนั้นถ้าคู่ความยินยอมก็เปรียบเทียบได้ เว้นแต่ความนศบาล (คดีอาญา) นาย
ตำบลมีหน้าที่สำคัญอย่างหนึ่ง ต้องระวังรักษาโจรผู้ร้ายโดยกวัดจัน กับการทำมา
หากินของพลเมือง คือถ้าถึงเทศกาลทำนา เป็นหน้าที่นายตำบลบังคับให้ชาวนา

ซึ่งมีนารวมอยู่ทุ่หนึ่งหลายๆ เจ้าของ ให้เจ้าของนาเหล่านั้นมาร่วมมือกันแต่ง
เหมืองน้ำ และลงมือปิดทำนบไขน้ำขึ้นนาครั้งหนึ่ง เมื่อเสร็จการไถหว่านปักดำ
แล้วก็ระดมทำไร่ล่อม ประมาณคนหนึ่งราว 2-3 วา เรียกว่า “ไร่ญา” สำหรับ
ป้องกันสัตว์พาหนะทำอันตรายข้าวของในไร่นา อนึ่งเหมืองชักน้ำนั้น ถ้าเห็นว่าที่
ใดตำบลใดมีประโยชน์แก่การทำสวน ควรจัดแจงแต่งหรือขุดใหม่ก็ลงมือทำ
ทีเดียว เป็นดังนี้เสมอมา เจ้าเมืองกรมการก็เอาใจใส่เป็นธุระมาก แม้นายตำบล
เพิกเฉย หรือราษฎรขัดขึ้นก็ลงโทษตามควร” (เรื่องเดิม, 66)

จะเห็นได้ว่าการขยายสถานะของชุมชนบันเตจากตำบลในช่วงรัชกาลที่ 4 ขึ้นมาเป็นอำเภอ
บันเตในช่วงกลางรัชกาลที่ 4 นั้นสัมพันธ์กับความสามารถในการเพิ่มผลผลิตของประชาชนเพื่อ
เพิ่มศักยภาพในการจ่ายภาษีอีกด้วย การยกระดับฐานะทางการปกครองนี้สัมพันธ์กับการเคลื่อนไหว
ด้านการเก็บภาษีของเจ้าเมืองพัทลุงคือ พระยาพัทลุง (น้อย) ที่ได้ทำความเห็นคือมีใบบอกเข้าไปยัง
เมืองหลวงเมื่อ พ.ศ.2424 “ขอเปลี่ยนแปลงการเกณฑ์ส่วยต่างๆ เป็นเก็บเฉลี่ยประมาณคนมีครัวคน
ละ 1 ราว 2 บาท แม่หม้ายมีลูกชายฉกรรจ์ 50 สตางค์ จึงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาพัทลุง
จัดการเก็บเงินส่วนเป็นเฉลี่ยตามความเห็นนั้นทุกประการ” (เรื่องเดิม, 96)

จะเห็นได้ว่าการแบ่งซอยชุมชนต่างๆ เป็นอำเภออย่างยับยั้ง สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลง
ระบบการเก็บภาษีใหม่ดังกล่าว ทำให้เห็นได้ว่า ชุมชนบันเตในช่วงรัชกาลที่ 5 เป็นชุมชนขนาด
ใหญ่พอสมควร อันเนื่องมาจากการเติบโตของชุมชนสนทราที่มีวัดสนทราวาสซึ่งพระอุดมปิฎกอดีต
พระระดับราชาคณะเป็นศูนย์กลาง

อย่างไรก็ดี ประวัติศาสตร์ชุมชนสนทราในห้วงเวลานี้ก็ยังไม่ปรากฏว่าได้มีการกล่าวถึง
วรรณกรรมเรื่อง “สุทธภิรมย์คำกาพย์” แต่อย่างใด พระอุดมปิฎก แม้ท่านจะเป็นผู้เขียนวรรณกรรม
เรื่องนี้ แต่ในประวัติศาสตร์ระยะต้นของชุมชนซึ่งคณะผู้วิจัยเรียกว่ายุคหักร้างถางพงนี้ สุทธภิรมย์คำ
กาพย์ ก็ยังคงไม่เป็นที่รู้จักและรื้อฟื้น

อย่างไรก็ดี บทบาทของความเป็นสำนักเรียนหนังสือกลับได้รับการยืนยัน โดยพระที่บวช
เรียนที่วัดสนทรา แล้วไปมีชื่อเสียงอยู่ในท้องถิ่นอื่นๆ คนสำคัญคือพระครูพิพัฒน์สิริธร หรือ “ท่าน
คง” ชาวบ้านสำโรง ตำบลนาขยาด อำเภอกวนขนุน ท่านบวชเรียนจนสำเร็จนักธรรมชั้นสูงที่วัด

สุนทราวาสในช่วงปลายทศวรรษ 2460 ถึงต้นทศวรรษ 2470 จากนั้นปี พ.ศ.2475 วัดบ้านสวนไม่มีเจ้าอาวาส พุทธบริษัทของวัดทราบถึงความรู้และความสามารถของท่านคง จึงได้ไปนิมนต์มาเป็นเจ้าอาวาสวัดบ้านสวน โดยท่านดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสและได้ชื่อเป็นพระนักพัฒนาอยู่นานถึง 40 ปี โดยโครงการแรกที่ท่านลงมือทำที่วัดบ้านสวนก็คือการจัดการศึกษาแก่เด็กๆ ลูกหลานชาวบ้านขึ้นในวัด โดยใช้ศาลาโรงธรรมเป็นสถานที่เรียน ภายหลังโรงเรียนก็ยกฐานะขึ้นเป็นโรงเรียนประชาบาล ในปี พ.ศ.2484

วิสัยทัศน์ทางการจัดการเรียนการสอนดังกล่าวของพระครูพิพัฒนศิริธรรมาจารย์ เข้าใจว่าเป็นประสบการณ์ที่ท่านได้มาจากขณะบวชเรียนอยู่วัดสุนทราวาสนั่นเอง ซึ่งต่อมาภายหลังวัดบ้านสวนก็ได้กลายเป็นแหล่งการเรียนรู้ทั้งทางโลกและทางธรรมแหล่งสำคัญของชุมชนแถบนั้น มีการสร้างอาคารเรียนหลังใหม่โดยการสนับสนุนของประชาชน พ่อค้า และรัฐบาลใน พ.ศ.2484 หลังได้รับการรับรองฐานะเป็นโรงเรียนประชาบาล ต่อมาก็สร้างโรงเรียนปริยัติธรรม สร้างโบสถ์ สร้างถนน สร้างหอระฆัง สร้างศาลาการเปรียญ เป็นต้น

ชื่อเสียงและความสามารถของพระครูพิพัฒนศิริธรรมาจารย์ ฉายให้เห็นภาพของชุมชนสุนทราวาสและวัดสุนทราวาสในยุคหนึ่งที่มีสถานะที่มั่นคง วัดและโรงเรียนในวัดได้กลายเป็นสำนักศึกษาทางโลกย์และทางธรรมที่สำคัญมากพอกระทั่งสามารถผลิตศิษยานุศิษย์ออกไปเป็นพระนักพัฒนาสร้างความมั่นคงและรุ่งเรืองให้กับชุมชนอื่นๆ ได้จนเป็นที่ยอมรับ

ส่วนโรงเรียน นโม ก ข ในวัดสุนทราวาสเดิมนั้น ต่อมาก็ได้รับการรับรองเป็นโรงเรียนชั้นมูลศึกษาในช่วงปลายรัชกาลที่ 5 และเป็นโรงเรียนประชาบาลในเวลาต่อมา กระทั่งได้รับการก่อตั้งเป็นโรงเรียนวัดอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 22 สิงหาคม 2484 การเปิดการเรียนการสอนครั้งนี้ เป็นครั้งแรกที่เปิดรับทั้งนักเรียนชายและหญิงให้สามารถเข้าเรียนได้อย่างเท่าเทียมกัน แม้พ่อแม่เด็กๆ จะไม่นิยมให้ลูกสาวเข้ามาเรียนด้วยในระยะแรกๆ แต่ต่อมาคตินิยมนี้ก็ค่อยได้รับการยอมรับแพร่หลายมากขึ้นในเวลาไม่นานนัก โดยมีพระสงฆ์เป็นครูผู้สอน โดยโรงเรียนเป็นผลจากนโยบายการขยายโอกาสทางการศึกษาของพลเมืองของรัฐบาลหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475

ชาวบ้านมีความเชื่อเรื่องของขลังสิ่งศักดิ์สิทธิ์ พระวัดสุนทราวาส เช่น ท่านคล้าย (ศิษย์วัดเขาอ้อ) ถูกสร้างเป็นเหรียญจนโด่งดัง

อย่างไรก็ดี ในยุคนี้ การทำมาหากิน ของชาวบ้านก็ยังมุ่งเน้นการผลิตเป็นแบบเพื่อยังชีพ โดยเฉพาะตั้งแต่ช่วงรัชกาลที่ 5-6 อาชีพการทำนา หาของป่า และการหาปลา เศรษฐกิจและการแลกเปลี่ยน การเดินเท้าไปขายของยังชุมชนแหลมโดนด การทำนามีลักษณะทำเพื่อบริโภคในครัวเรือน กระทั่งในช่วงทศวรรษ 2490 จึงได้เกิดมีโรงสีซึ่งเกิดขึ้นในชุมชนแหลมโดนด ใกล้เคียงก็ทำให้ชาวชุมชนเห็นว่าสามารถผลิตเพื่อจำหน่ายได้ด้วย จึงมีการทำนาเหลือเพื่อขายให้แก่โรงสีใหญ่ด้วย (ปาน อภัยรัตน์, สัมภาษณ์, 2562)

ชาวบ้านชุมชนสนทราปฏิสัมพันธ์กับชุมชนภายนอกผ่านเส้นทางน้ำและทางเดินเท้าเป็นสำคัญ แม้จะเป็นชุมชนที่มีทางรถไฟผ่าน แต่ในยุคที่ยังไม่ถนนหนทาง การที่จะไปขึ้นรถไฟก็ไม่ได้ง่าย โดยต้องไปขึ้นที่สถานีแหลมโดนด ซึ่งหากเดินเท้าก็ลำบาก และไกลพอสมควร ดังนั้นเส้นทางหลักจึงเป็นทางน้ำในคลองสุนทรา ที่ทางการขุดลอกขึ้นในช่วงสมัยรัชกาลที่ 4 ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมกับชุมชนภายนอกในยุคนี้เกิดขึ้นบนพื้นฐานของการคมนาคมทางรถไฟ และการเดินเท้าและสัตว์พาหนะเป็นหลัก ชาวชุมชนเป็นผู้อพยพมาจากชุมชน ใกล้เคียง จึงมีเครือข่ายความสัมพันธ์กับชุมชนอื่นในลักษณะเครือญาติอยู่แล้ว

ในด้านการปกครองท้องถิ่นในช่วงยุคนี้ ชุมชนมีกำนันไล่เรียงกันตามลำดับทั้งสิ้น 3 คนคือ ช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 กำนันคือ ขุนจงภักดี (หนูรุ่ง บุญเรืองขาว) หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองมีนายศรีทอง ฤทธิรงค์ และนายขก บัวทอง โดยในช่วงเวลานี้ ขอบเขตของต.ปันแต ยังคงกว้างใหญ่ คือมี 13 หมู่บ้าน อาณาเขตทิศเหนือจดตำบลขอนแก่น อ.ชะอวด จ. นครศรีธรรมราช ทิศตะวันออก จด ต.พนางตุง อ.ควนขนุน จ.พัทลุง ทิศใต้ จด ต.มะกอกเหนือ อ.ควนขนุน จ.พัทลุง และทิศตะวันตก จด ต.ชะมวง และ ต.ป่าพะยอม อ.ควนขนุน จ.พัทลุง

5.2.2 วัฒนธรรมความบันเทิงในชุมชนสุนทราก่อนทศวรรษ 2500

ชุมชนสนทราเป็นชุมชนชาวนาในบริเวณทุ่งราบด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของทะเลสาบสงขลา วัฒนธรรมความบันเทิงจึงมีลักษณะร่วมกับชุมชนชาวนาบริเวณอื่นๆ ในพื้นที่แถบนี้ เช่นเดียวกัน มีรูปแบบของการบันเทิงที่เป็นผลมาจากการใช้เวลาว่างเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจในลักษณะของชุมชนชาวนาที่มีเวลาว่างจากการทำนา เป็นวัฒนธรรมความบันเทิงแบบพื้นบ้าน ได้แก่ การขับกลอน การเล่านิทาน ในวาระโอกาสสำคัญจะมีการละเล่น เช่น การแสดงมโนราห์ และหนัง

ตะลุง แต่ก็นานๆ สักครั้ง ต้องเป็นงานใหญ่ๆ ของวัด ความบันเทิง และการใช้เวลาเช่นนี้สัมพันธ์กับ กิจกรรมการละเล่น และศิลปะพื้นบ้านต่างๆ เช่น ลิเกป่า เพลงบอก มโนราห์

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในชุมชนสุนทรา ศิลปะการแสดงชนิดหนึ่งที่มีชื่อเสียงมาอย่างยาวนาน ตั้งแต่ราวทศวรรษ 2480 นำเข้ามาโดยลุงพร้อม หรือฉายาพร้อม แยกแดง ชาวบ้านนาขาด ที่เข้ามา แต่งงานกับนางแป้น คนหมู่ที่ 6 เมื่อลุงพร้อมเข้ามาอยู่ที่นี้จึงได้ฝึกหัดให้ลูกน้อง ในจำนวนลูกน้อง หลายคน มีลุงแดง ผู้มีศักดิ์เป็นลุงของนายคล่องอยู่ด้วย ลุงแดงสนใจฝึกฝนลิเกป่าจนเชี่ยวชาญได้ ออกแสดงพร้อมกับลุงพร้อมหลายปีต่อเนื่อง ต่อมาก็ได้จัดตั้งวงขึ้นมา ซึ่งช่วงเวลาดังกล่าวนี้นี้เป็น ช่วงที่ตาคลองยังเด็ก

ชาวบ้านเล่าว่า นายแดงนั้นไม่เพียงแต่มีทักษะด้านลิเกป่าเท่านั้น แต่ยังมีชื่อเสียงทางด้านการรำนโนราห์ด้วย โดยชาวบ้านเรียกท่านว่า “โนราแดง” มีวัยรุ่นในหมู่บ้าน ไปอยู่ร่วมคณะของท่านหลายราย ขณะนั้นนายคล่องกำลังอยู่ในช่วงวัยเด็ก จึงเข้าไปร่วมฝึกหัดมโนราห์และลิเกป่ากับ นายแดงด้วย เนื่องจากสนิทสนมกันในฐานะพี่เขย

นายคล่องคล่องจึงศึกษาและเริ่มต้นฝึกซ้อมคอนเรียนอยู่ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ตาคลอง เริ่มเข้าร่วมทีมลุงแดงเมื่อปี พ.ศ. 2519 ปัจจุบันนับเป็นเวลา 44 ปี ในสมัยที่ตาคลองหัดลิเกนั้นพื้นที่ ยังเป็นป่า แต่ปัจจุบันพื้นที่นั้นได้สร้างวัดและโรงเรียน สำหรับบทลิเกจะมีทั้งบทที่แต่งเองและบทที่ จำมาจากคนอื่น ๆ

ตาคลองเล่าถึงค่าตอบแทนเมื่อครั้งรับงานเล่นลิเกว่า ในสมัยนายแดงค่าตอบแทนหรือ ค่าจ้างจะอยู่ที่ประมาณ 2,000 – 3,000 บาท ปัจจุบันอยู่ที่ 8,000 บาท โดยค่าเวทีและค่าเครื่องเสียงจะ คิดต่างหากจากจำนวนเงินดังกล่าวนี้

จากประวัติของนายแดงและนายคล่อง จะเห็นได้ว่าชุมชนสุนทรา มีศิลปะการแสดงพื้นบ้าน ที่เป็นเอกลักษณ์ด้วยนั่นก็คือลิเกป่า โดยทั่วไปแล้ว ศิลปะการแสดงพื้นบ้านชนิดนี้เป็นที่นิยมกันอยู่ในบริเวณภาคใต้ฝั่งตะวันตก ด้านจังหวัดตรัง กระบี่ พังงา เป็นต้น มีเรื่องเล่าว่าลิเกป่า อาจเรียกได้ หลายชื่อ เช่น "ลิเกรามะนา" หรือ "ลิเกบก" หรือ "แยกแดง" คำว่า "แยกแดง" ชาวภาคใต้หมายถึง แยกอาหารับ ถ้าใช้คำว่า "เทศ" จะหมายถึงคนอินเดีย เช่น เทศบังกาฬี(จากเบงกอล) เทศคุรา เทศ จีหนู (อินเดียใต้) ถ้าใช้คำว่า "แยก" หมายถึง แยกมลายและแยกชวา

ในทางวิชาการระบุว่า ลิเกป่า พัฒนามาจาก Dikir ในวัฒนธรรมมลายู กล่าวกันว่าเดิมเป็นการแสดงออกถึงการร้องเพลงสรรเสริญพระผู้เป็นเจ้าของแขกเจ้าเซ็น คำๆ นี้เป็นภาษาเปอร์เซีย คนไทยจึงเลียนแบบการขับร้องของแขกเจ้าเซ็น แต่พัฒนาขึ้นให้มีการแต่งตัวคล้ายคลึงกับลิเก โดยเฉพาะในจังหวัดพัทลุงนั้น ลิเกป่าจะมีลักษณะการผสมผสานกันระหว่างลิเกของภาคกลาง และ Dikir ของมลายู โดยเฉพาะการเรียกชื่อตัวละครเฉพาะ คือ “แขกแดง” (ตัวเอกชาย) กับ “ยาหิ” (ตัวเอกหญิง)

นายคล่อง ซึ่งเป็นหัวหน้าคณะลิเกป่าของบ้านสุนทราเล่าว่า บทขับร้องลิเกป่า สมัยแรกๆ จะคล้ายๆ กับเพลงสวดสรรเสริญ แต่เมื่อไทยไปรับอิทธิพลเข้ามาก็ผสมผสานให้กลายเป็นแบบไทย ทั้งเรื่องการแต่งตัว การรำรำประกอบจังหวะบทเพลง และปรับบทเพลงให้กลายเป็นภาษาไทย โดยร่ำรอยที่หลงเหลือเพื่อยืนยันให้เห็นว่าเป็นอิทธิพลมาจาก Dikir จากมลายูก็คือเครื่องดนตรีรำมะนาที่ลิเกใช้อยู่ก็มาจากกลองรามาของมลายูนั่นเอง ตัวละครสำคัญๆ ก็มี แขกแดง ยาหิ เสนาและเจ้าเมือง ส่วนที่เหลือเป็นตัวประกอบ

ในเขตชุมชนสุนทรา ลิเกป่ามักได้รับเชิญไปแสดงในงานรื่นเริงประเภทต่างๆ เช่น ขึ้นบ้านใหม่ แต่งงาน งานประเพณีต่างๆ และนิยมแสดงในเวลากลางคืนมากกว่ากลางวันการแสดงแขกหรือออกแขก (ซึ่งเป็นธรรมเนียมนิยมก่อนการแสดงเรื่อง)จะใช้เวลายืดหยุ่นได้ขึ้นอยู่กับผู้ชม และการใช้ปฏิภาณไหวพริบของผู้แสดง เมื่อแสดงแขกหรือออกแขก จบแล้ว จึงแสดงเรื่อง เดิมเรื่องที่นิยมแสดงได้แก่ โkobutr จันทรโครพ ลักษณะวงศ์ เป็นต้น

ในชุมชนกลุ่มทะเลสาบสงขลา ลิเกป่า (รวมถึงลิเกแบบภาคกลาง) จะพบได้หนาแน่นในเขตจังหวัดพัทลุง ที่ชุมชนสุนทราที่เป็นชุมชนหนึ่งที่มีชื่อเสียงด้านลิเกป่า กระทั่งคำขวัญชุมชนมีลิเกป่าเป็นส่วนหนึ่งกอบด้วย อย่างไรก็ดี ปัจจุบัน ลิเกป่าก็เสื่อมความนิยมลงไป คณะลิเกป่าของชุมชนจึงไม่มีคนรุ่นใหม่มาสานต่อ (คล่อง ห้วนแจ่ม, สัมภาษณ์, 2563)

วัฒนธรรมความบันเทิงของชุมชนในห้วงเวลาต่อมาจึงเริ่มที่จะเสื่อมคลายลงในเวลาต่อมา โดยเฉพาะตั้งแต่ทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา อย่างไรก็ดี การดำรงอยู่ของลิเกป่าในชุมชนก็เป็นพยานหลักฐาน

การสืบทอดและการแพร่กระจายความบันเทิง ชุมชนสุนทราเป็นชุมชนในบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลาทางเหนือทะเลสาบในจำนวนไม่มากนักที่มีคณะลิเกป่าในชุมชนมาอย่างยาวนาน ตั้งแต่ทศวรรษ 2470 ภูมิหลังและความเป็นมาของลิเกป่าจึงจะสามารถอธิบายให้เห็นวัฒนธรรมความบันเทิงและความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมภายนอกของชุมชนได้เป็นอย่างดี วัฒนธรรมเหล่านี้มี

รากฐานที่สัมพันธ์ และเป็นความพร้อมที่จะทำให้อวสานกรรม 2 เรื่องของชุมชนได้เข้ามามีบทบาท และคุณค่าต่อสมาชิกในชุมชนในลักษณะต่างๆ

5.2.3 การใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมประจำถิ่นในยุคก่อนทศวรรษ 2500 : การรื้อฟื้น ประวัติศาสตร์ชุมชนผ่านการสืบค้นประวัติพระอุดมปิฎก

ในประเด็นนี้ ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงการใช้ประโยชน์จากบริบทที่แวดล้อมวรรณกรรมก่อน เนื่องจากในกรณีของวรรณกรรมเรื่อง สุทธิกรรมชาดก นั้น ก่อนที่ชุมชนจะพบเจอและยืนยันว่า วรรณกรรมนี้เป็นผลงานสร้างสรรค์ของพระอุดมปิฎกนั้น ความรู้เกี่ยวกับพระอุดมปิฎกก็ได้ถูก ศึกษาค้นคว้าอย่างมากมายหลากหลายแล้ว กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ความใคร่รู้เกี่ยวกับตัวตนทาง ประวัติศาสตร์ของชุมชนอันเกี่ยวข้องกับพระอุดมปิฎก ทำให้ชุมชนได้ค้นพบเพชรเม็ดงาม คือ สุทธิ กรรมชาดก นั่นเอง

พระอุดมปิฎกกับการหักล้างถางพงประวัติศาสตร์ชุมชนสุนทรา กล่าวคือชุมชนสุนทรายุค นี้อาจเรียกว่าเป็น “สุนทรายุคหักล้างถางพง” วลีนี้เป็นอุปนิสัยของการศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับ ชุมชนตัวเองโดยคนในชุมชนเอง หลังจากที่เดิมนั้นเป็นการรับรู้ผ่านระบบราชการ ทำให้ชาวบ้าน ไม่เคยให้ความสนใจที่จะเคลื่อนไหวศึกษากันมาก่อน

ชาวบ้านได้รับรู้ และได้ศึกษาข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์และชุมชนตนเองจึง เปรียบเสมือนกับการกำจัดปรกของความรู้ หันมาร่วมมือกันสร้างความรู้ขึ้นเพื่อให้มีประโยชน์ ต่อชุมชนและคนรุ่นหลัง ดังนั้น จึงอาจจะกล่าวได้ว่า ประวัติศาสตร์ของชุมชนสุนทรา-บ้านแต่ในยุค นี้ เป็นประวัติศาสตร์ที่เริ่มต้นขึ้นพร้อมกับการที่ชาวบ้านสืบค้นและค้นพบความรู้ทาง ประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับบทบาทของพระอุดมปิฎกนั่นเอง

ในยุคนี้เช่นเดียวกัน กรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนเป็น โบราณสถานเมื่อ พ.ศ.2478 และได้จัดสรรงบประมาณบูรณะอาคารอุโบสถและภาพจิตรกรรมฝาผนังจำนวน 2,421,156 บาท เมื่อ พ.ศ.2532 ยิ่งทำให้สำนึกเกี่ยวกับคุณค่าทางวัฒนธรรมของสิ่งต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับวัดและพระ อุดมปิฎกที่มีมั่นคงมากขึ้น ชาวสุนทราฯมีแหล่งอ้างอิงที่เป็นทางการ ได้รับการยอมรับจากทาง ราชการ

สำนึกเกี่ยวกับตนเองที่สัมพันธ์กับการรื้อฟื้นความรู้ของชาวสุนทรากล่าวนี้ดูจะมีความเข้มข้นมากขึ้นเมื่อองค์ความรู้ที่มีความสัมพันธ์กับราชสำนักไทย ดังที่คณะผู้วิจัยพบว่าพร้อมๆ กับความรู้ที่ชาวชุมชนสุนทรากล่าวหาความรู้เกี่ยวกับพระอุดมปิฎกเพื่อเชื่อมโยงมาสู่ประวัติชุมชนของตนเอง ประวัติของพระอุดมปิฎกก็ยังเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ไทยในช่วงต้นรัตนโกสินทร์อีกด้วย โดยเฉพาะประวัติศาสตร์ราชวงศ์ว่าด้วยความขัดแย้งในช่วงเปลี่ยนแปลงผ่านแผ่นดินจากรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สู่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประวัติของพระอุดมปิฎกได้ถูกสืบค้นและเขียนให้เข้าไปเกี่ยวข้องและได้รับผลกระทบจากความขัดแย้งนี้ด้วย

ด้วยเหตุนี้ระหว่างที่ได้ค้นพบประวัติชุมชนตนเอง ชาวชุมชนสุนทราก็ได้รับรู้และเรียนรู้ประวัติศาสตร์ไทยไปด้วย ความรู้เหล่านี้ทำให้ชาวชุมชนสุนทรากล่าวสามารถเชื่อมโยงตนเองเข้าเป็นส่วนหนึ่งของความเป็นไทย ขณะเดียวกันก็ภาคภูมิใจและมั่นใจในอัตลักษณ์ทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมตนเอง ทั้งนี้โดยมีพระอุดมปิฎกและผลงานของท่านเป็นศูนย์กลาง

5.2.4 บทสรุปประจำยุค

ชุมชนสุนทรา เป็นชุมชนเก่าแก่โบราณชุมชนหนึ่งของจังหวัดพัทลุง วัดสุนทราเป็นวัดโบราณมีอายุยาวนานเป็นลำดับที่ 3 ในบรรดาวัดของจังหวัดนี้ แต่ทำเลที่ตั้งบริเวณริมถนนรถไฟและริมคลองขนาดเล็ก ทำให้ชุมชนไม่ขยายใหญ่มากนัก เนื่องจากความเปลี่ยนแปลงด้านการคมนาคมที่ถนนรถยนต์พัฒนาขึ้นในบริเวณชุมชนป่าพะยอม ซึ่งอยู่ไกลออกไปจากที่ตั้งสุนทราหลายกิโลเมตร สุนทราจึงเหมือนชุมชนโบราณในวัฒนธรรมและสังคมแบบเก่าที่ถูกหลงลืม ประวัติชุมชนสุนทราเริ่มต้นเมื่อชาวชุมชนสงสัยถึงสถานะทางสังคม และวัฒนธรรมของตนเอง ความเป็นชุมชนเล็กๆ บนทางผ่าน นำไปสู่การสืบค้นทางประวัติศาสตร์ และสร้างเรื่องเล่าแห่งความทรงจำขึ้นมาเพื่อนำเสนอตัวตน

5.3 ยุคที่สอง ช่วงทศวรรษ 2500-2530

คณะผู้วิจัยเรียกชุมชนสุนทรายุคนี้ว่ายุคฟื้นฟูผลงานวรรณกรรมและการขุดดินพูนถนน เนื่องจากเป็นช่วงสำคัญของการเร่งรัดพัฒนาตามโครงสร้างพื้นฐานในต้นยุค กระทั่งกลายเป็นพื้นฐานที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงไปอย่างสิ้นเชิงในชุมชนในช่วงทศวรรษ 2530

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า การเดินทางกลับลงมาประจำอยู่ที่วัดสุนทราวาส อันเป็นสำนักเรียนนโม ก ข ของพระอุดมปิฎก ภายหลังจากที่เกิดความขัดแย้งกับรัชกาลที่ 4 จนเกรงว่าจะเกิดราชภัยแก่ตัวเองแล้ว ได้ทำให้วัดสุนทราวาส หรือเดิมคือวัดขายนานันทวีความสำคัญขึ้นมา เนื่องจากการเดินทางลงมานั้น ท่านของชนข้าของเครื่องใช้ต่างๆ จำนวนมากลงมาด้วย ประกอบกับต้องสร้างพระอุโบสถด้วย รัชกาลที่ 4 จึงมีกระแสรับสั่งให้เจ้าเมืองพัทลุงในขณะนั้นจัดแรงงานชุดลอกคลองที่เคยเป็นลำเล็กๆ ให้เรือใหญ่สามารถเข้าจอดเทียบเพื่อลำเลียงของขึ้นมาได้

ทั้งนี้เส้นทางชุดคลองเริ่มจากบ้านปากคลองซึ่งเป็นท่าคลองและตลาดใหญ่ ย่านชุมชนเขาอ้อ บ้านเขากลาง มาถึงวัดสุนทราวาส ระยะทางประมาณ 8 กิโลเมตร มีท่าจอดเรือทางด้านทิศตะวันออกของวัดสุนทราวาส ทำให้เรือสามารถเข้าออกได้ ซึ่งเส้นทางดังกล่าว ชาวบ้านใช้ลำเลียงสินค้า (ข้าวเปลือก) ไปทางตลาดปากคลองและซื้อของมาบริโภคร โดยใช้เรือพายค้าถ่อและพัฒนาเป็นเรือหางยาว ถึงกระทั่งถึงปี พ.ศ.2500 คนเริ่มใช้ถนนโดยการเดินเท้า ปั่นจักรยาน ทำให้การเดินทางโดยเรือลดน้อยลงส่งผลให้คลองดินเงินและการสัญจรทางเรือถูกยกเลิกไป

อาจกล่าวได้ว่าการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับพระอุดมปิฎกของนักวิชาการ ตลอดจนการถ่ายทอดความทรงจำต่อๆ กันมาของชาวบ้านสนทรา ทำให้ความรู้เกี่ยวกับตัวตนของพระอุดมปิฎกชัดเจนมากยิ่งขึ้น ขณะเดียวกันก็ทำให้ตัวตนทางประวัติศาสตร์ของสนทรามีความเด่นชัดขึ้นด้วยเป็นเงาตามตัว เนื่องจากเหตุผลข้อเท็จจริงที่เข้ามาสนับสนุนความรู้และความทรงจำนั้น เช่น เครื่องไม้เครื่องมือและเครื่องใช้โบราณในครัวเรือนต่างๆ ของชาวบ้าน ข้าของเครื่องใช้ในวัด ตลอดจนสิ่งก่อสร้างต่างๆ ในวัด เช่น บ่อน้ำโบราณ จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถ เมื่อความรู้เรื่องพระอุดมปิฎกชัดเจนขึ้นเรื่อยๆ สิ่งต่างๆ เหล่านี้ก็ได้มีข้อมูลอ้างอิง

ชาวบ้านเล่าว่า จารึกหินอ่อนในพระอุโบสถ และภาพจิตรกรรมเรื่องทศชาตินั้นมีความสำคัญยิ่งขึ้น ในฐานะที่เป็นเครื่องหมายซึ่งทำให้เห็นว่าวัดสุนทราวาสเป็นวัดเก่าแก่โบราณ สิ่งต่างๆ เหล่านี้จึงเป็นเครื่องกระตุ้นให้ชาวบ้านมีความหวงแหนเครื่องไม้เครื่องมือโบราณที่ตกทอดกันมาในครอบครัว มีความใฝ่ที่จะรู้เรื่องราวของชุมชนมากยิ่งขึ้น และได้มอบให้กับวัดเมื่อได้มีการก่อตั้งพิพิธภัณฑ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ.2526

ในช่วงต้นทศวรรษ 2500 ชุมชนสนทราและใกล้เคียงได้รับผลจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 เช่นเดียวกัน กล่าวคือมีการส่งเสริมให้ชุมชนท้องถิ่นร่วมแรงร่วมใจกันพัฒนาท้องถิ่นตัวเอง โดยเฉพาะถนนหนทางแยกย่อยต่างๆ ที่แต่เดิมนั้นเป็น “ทางพลี” หรือทางเดินทางแบบคันคูที่เป็นได้ทั้งถนน (ในฤดูแล้ง) และเป็นทางระบายน้ำ (ในฤดูน้ำหลาก) (เพียร ขำตรี, สัมภาษณ์, 2562) โดยกำนันจะเป็นผู้ประสานงานชักนำชาวบ้านออกมาขุดถนนช่วงระยะหน้าบ้านของตัวเอง ขุดกันทุกๆ วันเมื่อยามเสร็จหรือว่างจากงานประจำวัน ตกกลางคืนจะมีการเลี้ยงอาหาร ชาวบ้านจำได้ว่าระหว่างการทำถนนสายหลักของชุมชน คือสายบันแต-ป่าพะยอม กำนันจากสองชุมชนจึงร่วมมือร่วมใจกัน โดยกำนันสมปอง แก้วทนต์ จากอำเภอป่าพะยอมเป็นผู้ดูแลเรื่องอาหารการกิน ให้กำนันเงิน บุญเรืองขาว ทายาทขุนจงภักดี ผู้ปกครองรุ่นก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นผู้เดินสายไหว้วานชาวบ้าน เนื่องจากมีลักษณะเป็นฝายบันมากกว่า

อย่างไรก็ดี ในการสร้างถนนสายย่อยๆ ลงไป เช่น สายระหว่างบันแต-ควนขนุน และสายแขนงจากสายบันแต-ควนขนุน เข้าไปยังชุมชนสุนทราที่เกิดขึ้นหลังจากนั้นแล้ว โดยแรงงานที่ขุดดินถมทางพลีเป็นถนนยังคงเป็นแรงงานอุทิศของชาวบ้านเป็นหลัก

ชาวบ้านเล่าว่า แต่เดิมนั้นไม่ได้ใช้สำหรับการสัญจรแบบเดินเท้าทั่วไป เมื่อคนต้องการเดินทาง อาจมักนิยมเดินทางทุ่งนาตัดเป็นทางลัด จะย่นระยะเวลาและระยะทางมากกว่าเดินทางถนนมาก ดังที่ลูกๆ ของนายปาน บ้านสนทราออก ในวัยเรียนหนังสือที่โรงเรียนเอกชนในบ้านแหลมโดนด ซึ่งอยู่ห่างจากสนทราออกไปราว 4 กิโลเมตร ก็จะเดินทางตัดผ่านทุ่งนา แทนที่จะเดินขึ้นจากทางพลี/ถนนหน้าบ้านแล้วขึ้นไปยังถนนใหญ่สายบันแต-ควนขนุน ก่อนจะขึ้นสายหลังป่าพะยอม-แหลมโดนด

ด้วยเหตุนี้ คุณภาพถนนสำหรับยุคสมัยแห่งการเดินทางด้วยเท้าจึงยังไม่จำเป็นนัก คณะผู้วิจัยพบว่า การปรับปรุงถนนเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยทางการเมืองการปกครองท้องถิ่นมากกว่าความต้องการของชาวบ้านเอง ดังที่ชาวบ้านได้สะท้อนว่าเดิมก่อนที่จะสร้างถนนลาดยางอย่างในปัจจุบันนี้ ถนนเส้นนี้เป็นทางพลี เมื่อมาถึงในสมัยกำนันเงิน ในช่วงปลายทศวรรษ 2490 ท่านเป็นกำนันที่มีบารมีมาก ทางราชการต้องการพัฒนาถนนหนทางเข้าสู่หมู่บ้านให้ดีขึ้น กำนันเงินได้

ดำเนินการขอบริจาคที่ดินเพื่อถมสร้างถนน โดยใช้การขุดดินด้วยกำลังคนในชุมชน ไม่มีเครื่องมือ
 อย่างในปัจจุบัน (เพียร ขำศรี, สัมภาษณ์, 2562)

นายชก ช่วยอินทร์ อดีตครูและผู้บริหารโรงเรียนหลายๆ โรงเรียน และนายปาน อภัยรัตน์
 ชาวบ้านสนทรา เล่าว่า คนได้รับการศึกษาจากโรงเรียนเอกชนที่บ้านแหลมโดนด ซึ่งเป็นโรงเรียน
 แรกและโรงเรียนเดียวในละแวกนั้นที่ทำให้เยาวชนชาวสนทรา-บ้านแคยุคทศวรรษ 2500 ได้เข้าเรียน
 โดยการเดินทางไปเรียนต้องเดินเท้าเปล่าไปตามคันนา ส่วนเยาวชนหญิง เนื่องจากคตินิยมไม่ให้
 ผู้หญิงเรียนหนังสือไกลบ้าน ในชุมชนสนทราจึงให้เรียนที่โรงเรียนวัดควนบันเต ซึ่งในยุคต้น
 ทศวรรษ 2500 โรงเรียนยังคงใช้ใต้ถุนกุฏิพระวัดสนทราเป็นห้องเรียน นางสมใจ ช่วยอินทร์ จำได้ว่า
 ราวปี พ.ศ.2506 ซึ่งตนเข้าเรียนที่โรงเรียนวัดสนทรานั้น มีนักเรียนทั้งหมด 4 ห้อง แต่ละห้องมี
 นักเรียนประมาณ 10 กว่าคน (สมใจ ช่วยอินทร์, สัมภาษณ์, 2562)

ปี พ.ศ.2513 ภายหลังจากนายชกได้บรรจุเป็นครู ก็ได้สอนที่โรงเรียนบ้านสำนักกอ โรงเรียน
 แห่งนี้อยู่ห่างจากบ้านสนทราไปร่วม 7 กิโลเมตร ครูต้องเดินเท้าไปสอนทุกวันเป็นเวลา 2 ปี โดย
 ในช่วงนั้น ระหว่างบ้านสนทราคับบ้านสำนักกอยังไม่มีถนน มีแต่ทางเท้าที่คนใช้สัญจรเป็นปกติ
 จนถึงปี พ.ศ.2516 จึงเริ่มมีการขุดถนน และได้มีจักรยานให้ขี่มาปั่น ครูยกปั่นจักรยานอยู่ 5 ปี ถนน
 หนทางก็พัฒนามาก กระทั่งมีรถจักรยานยนต์ขับไปโรงเรียนในปี พ.ศ.2524

สนทราในยุคนี้ต้องประสบกับปัญหาอีกประการหนึ่งก็คือ การต่อสู้ระหว่างพรรค
 คอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย และเจ้าหน้าที่ของรัฐ ซึ่งแทรกซึมลงมาจากชุมชนด้านทิศตะวันตก
 ชาวบ้านเล่าว่า ในช่วงทศวรรษที่ 2510 นั้นพวกเขาประสบปัญหาในการวางตัวเป็นอย่างมาก เยาวชน
 ยุคนั้นต้องสัมผัสกับปฏิบัติการมวลชนจากทั้งฝ่ายรัฐบาลและฝ่ายคอมมิวนิสต์ ลูกสาวของนายปาน
 อภัยรัตน์ และนางสมใจ เล่าตรงกันว่าเยาวชนรุ่นนั้นจะได้ดูภาพยนตร์ที่นำมาฉายโดยเจ้าหน้าที่รัฐ
 เนื้อหาภาพยนตร์สะท้อนให้เห็นถึงภัยร้ายของคอมมิวนิสต์ แสดงให้เห็นว่าถ้าประชาชนยอม
 คอมมิวนิสต์ก็จะถูกคนเหล่านั้นจับมาใช้แรงงานอย่างทารุณ โหดเหี้ยม ภาพยนตร์เหล่านั้นทำให้
 เด็กๆ กลัวภัยคอมมิวนิสต์กันมาก กลางค้ำกลางคืนก็ไม่กล้าออกไปไหน เกิดวลี “คอมฯจับไปไถนา”

ขณะที่คนที่เป็นเจ้าหน้าที่รัฐก็จะปฏิบัติตัวเป็นพิเศษ โดยเฉพาะคนที่เป็นครู เนื่องจากพวก
 เขาถูกโน้มน้าวให้สอนเรื่องภัยคอมมิวนิสต์แก่เด็กนักเรียนด้วย ครูหลายคนก็ถูกสมาชิกของพรรค

คอมมิวนิสต์จับตาเพราะสงสัยว่าเป็นสาย หรือไม่ก็เป็นผู้ที่ปฏิบัติการเชื่อฟังรัฐ ดังที่คณะผู้วิจัยพบว่า มีครู ตลอดจนกำนันผู้ใหญ่บ้านในเขต ต.บันตเฏถูกสังหารเสียชีวิตในยุคนี้นี้หลายคน เช่น นายสว่าง นายกล่อม ครูเปรม และครูลับ เป็นต้น ขณะที่ครูคนอื่นๆ ก็ต้องใช้วิธีการหลบเลี่ยงไม่ให้จับทางได้ การเดินทางไป-กลับโรงเรียนก็ต้องเปลี่ยนเส้นทางอย่าให้ซ้ำกัน ครูบางคนต้องปลอมตัวเป็นชาวบ้านเข้าป่าหาไม้ฟัน เปลี่ยนกางเกงเสื้อผ้าชุดครูเอาใส่กระสอบ นุ่งผ้าขาวม้า แยกไม้ฟันเดินผ่านเส้นทางในป่าซึ่งสงสัยว่าจะมีมือสังหารถูกส่งมาจ้องดักยิงอยู่

เล่ากันว่ากำนันเงิน บุญเรืองขาว ผู้ปกครองคนสำคัญของ ต.บันตเฏในยุคขุดดินพูนถนนนี้ เป็นเป้าหมายหนึ่งของคอมมิวนิสต์ ในช่วง พ.ศ.2515 กำนันเงิน ต้องหลบหนีการล่าสังหารไปอยู่ที่ บัดตานีนานร่วมสองปีก่อนจะกลับมาใหม่เมื่อมั่นใจว่าปลอดภัย

ในปี พ.ศ.2526 ขณะนายหมุน เทพเพชร เป็นกำนัน ได้แบ่งเขตการปกครอง ต.บันตเฏ ออกเป็น 2 ตำบล ในพื้นที่ด้านทิศเหนือ 3 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 11 บ้านแหลมโดนด หมู่ที่ 12 บ้านมาบเนียน และหมู่ที่ 13 บ้านทุ่งเตง เป็นตำบลแหลมโดนด

เมื่อแบ่งเขตการปกครองส่วนหนึ่งเป็นตำบลแหลมโดนด ในปี พ.ศ.2516 ตำบลบันตเฏจึงยังคงเหลือพื้นที่ 10 หมู่บ้าน ประกอบด้วย หมู่ที่ 1 บ้านปลายคลองบันตเฏ หมู่ที่ 2 บ้านบันตเฏ หมู่ที่ 3 บ้านสำนักกอ บ้านสะพานเรือ บ้านทุ่งลาน บ้านท่าจ้อ บ้านหารเจ บ้านด่านยูง หมู่ที่ 4 บ้านปากสระ บ้านในยาง หมู่ที่ 5 บ้านควนบันตเฏ บ้านควนดิน หมู่ที่ 6 บ้านในไร่ หมู่ที่ 7 บ้านโพธิ์นาถ บ้านเขากลาง บ้านไผ่รอบ หมู่ที่ 8 บ้านสุนทรารอก หมู่ที่ 9 บ้านสุนทราดก และหมู่ที่ 10 บ้านไสหลวง

ต่อมาในช่วงปลายทศวรรษ 2520 ถนนหนทางดีขึ้น มีรถยนต์พาหนะหนาตามากขึ้น การคมนาคมเริ่มสะดวก เนื่องจากมีทั้งทางรถไฟและทางรถยนต์ การขยายตัวของผู้คนจากต่างถิ่นได้เข้ามาซื้อหาที่ดินเพื่อสร้างบ้านเรือนในเขตชุมชนมากขึ้น ทำให้ต้องแบ่งแยกหมู่บ้านออกไปอีก 3 หมู่บ้าน เป็นหมู่ที่ 11-13 โดยหมู่ที่ 11 แบ่งแยกออกจากหมู่ที่ 3 ประกอบด้วยบ้านทุ่งลาน บ้านท่าจ้อ บ้านหารเจ และบ้านด่านยูง หมู่ที่ 12 แบ่งมาจากหมู่ที่ 11 ประกอบด้วยบ้านหารเจ และบ้านด่านยูง ส่วนหมู่ที่ 13 แบ่งแยกจากหมู่ที่ 7 ประกอบด้วยบ้านเขากลาง บ้านไผ่รอบ ทั้งนี้ในยุคนี้นี้ มีกำนัน

เป็นเจ้าหน้าที่ปกครองคือ นายหมื่น เทพเพชร นายจรูญ แจ่มจุล นายจรูญ บุญเรืองขาว นายน้อย ขวาลังค์ และนายวิมล พุฒขาว

ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญประการหนึ่งของชนบทในยุคนี้อีกคือการเกิดขึ้นของโรงเรียนอุดมวิทยายน หรือที่ชาวบ้านเรียกกันติดปากว่า “โรงเรียนอุดม” ในปี พ.ศ.2521 การเกิดของโรงเรียนอุดมวิทยายน ซึ่งเป็นโรงเรียนในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ทำให้ชาวบ้านสามารถขอการรถไฟให้มีป้ายหยุดรถไฟชนบทได้ การเกิดโรงเรียนขึ้นทำให้มีเยาวชนทั้งในท้องถิ่น และท้องถิ่นอื่นๆ เข้ามาเรียนที่นั่นมากขึ้น ทั้งเยาวชนจากฝั่ง อ.ชะอวด จ.นครศรีธรรมราช และจากทะเลแวกใกล้เคียงในเขต อ.ควนขนุนเอง และการมีโรงเรียนในระดับมัธยมศึกษาที่ได้ออกมาเป็นพื้นฐานสำคัญอย่างหนึ่งให้คนชนบทรุ่นหลังๆ ได้ออกจากชุมชนไปรับการศึกษาที่สูงขึ้นในต่างจังหวัด ทั้งในภาคใต้เอง เช่น จ.สงขลา จ.นครศรีธรรมราช จ.ยะลา หรือแม้กระทั่งกรุงเทพมหานคร

ความเคลื่อนไหวที่สำคัญ และถือเป็นจุดเปลี่ยนคือการที่ชุมชนก่อตั้งโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาขึ้นในปี พ.ศ.2521 โดยทางชุมชนร่วมมือกับกรมสามัญศึกษาจังหวัดพัทลุงจัดสร้างโรงเรียนอุดมวิทยายนเพื่อให้เยาวชนศึกษาต่อในระดับมัธยมทั้งตอนต้นและตอนปลาย

ในเรื่องของการคมนาคมในหมู่บ้านชาวนานิยมเดินทางโดยใช้จักรยานและต่อมาในปี พ.ศ. 2523 มีการใช้รถจักรยานยนต์แต่ยังไม่เป็นที่แพร่หลายมากนัก การเข้ามาของรถจักรยานยนต์ดังกล่าวสร้างอาชีพใหม่ให้แก่ชาวบ้าน คือ ใช้เป็นรถรับจ้างสำหรับเดินทางเร่งด่วนหรือเดินทางในระยะทางที่ไกลขึ้น ในส่วนของระบบการไฟฟ้าและการประปาเข้ามาในพื้นที่ชุมชนเมื่อ พ.ศ. 2520 ทำให้ตามบ้านเรือนต่าง ๆ เริ่มมีการใช้เครื่องใช้ไฟฟ้าในการดำรงชีพ

5.3.1 บริบทของชุมชนกับความสำคัญของวรรณกรรมเรื่องสุทธิธรรมคำกาพย์ ทศวรรษ 2500-2530

บริบททางประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ยุคนี้ก็เกิดการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ โดยเฉพาะในช่วงกลางๆ ยุค คือ ทศวรรษ 2510 เป็นช่วงสำคัญของการเปลี่ยนแปลง เหล่าชาวชุมชนสุนทราที่ได้รับการศึกษาก็เริ่มได้รับผลตอบแทนที่ดี การศึกษาแบบสมัยใหม่เป็นทางเลือกในชีวิตหนทางสำคัญ มีการพัฒนาปรับปรุงเส้นทางพื้นเมืองเป็นถนนหนทางตั้งแต่ทศวรรษ 2500-2518 ตามนโยบายของรัฐบาล ยุคนี้จึงเป็นยุคที่ชาวบ้านร่วมตัวกันขุดดินพูน

ทางพลีเพื่อก่อขึ้นเป็นถนนสายหลักและสายรองต่างๆ ในชุมชน ทำให้ตัวตนของชุมชนมีลักษณะร่วมสมัย เด่นชัดในสถานะทางการปกครองมากขึ้น คู่ขนานไปกับตัวตนทางประวัติศาสตร์ที่มีความเด่นชัดและมั่นคงมากขึ้น

มีการสร้าง “ป้ายจอรถไฟ บ้านสุนทรา” เพื่อให้ขบวนรถไฟท้องถิ่นหยุดรับ-ส่งผู้โดยสาร ทำให้คนในชุมชนออกไปสัมผัสความเป็นอื่นในชุมชนอื่นๆ ที่เจริญกว่าได้ง่ายขึ้น ขณะเดียวกันก็ทำให้คนจากชุมชนภายนอกสามารถเข้าถึงชุมชนสุนทราได้ง่ายและรวดเร็วขึ้น

ชาวบ้านร่วมกันเรียกร้องให้ทางการสร้างโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาแห่งแรกในตำบล โดยใช้ชื่อ “พระอุดมปิฎก” เป็นส่วนหนึ่งของชื่อโรงเรียน คือ “โรงเรียนอุดมวิทยายน”

ความสัมพันธ์บนฐานของเครือญาติผู้ก่อตั้งชุมชนยังคงมีความสำคัญ และมีบทบาทในการจัดการความขัดแย้งระหว่างคนในชุมชน มีผู้อาวุโส และผู้มีอำนาจบารมี เป็นตัวกลางในการประสานความขัดแย้ง ความเจ็บป่วย ยังคงพึ่งพาการแพทย์พื้นบ้านที่มีอยู่ในชุมชนเป็นหลัก มีผู้มีความรู้เรื่องยาสมุนไพรคอยช่วยเหลือดูแลโดยไม่คิดมูลค่า หรือคิดมูลค่าเพียงแต่ค่าพิธีกรรมแต่น้อย จนเกิดสถานื่อนามัยขึ้นในช่วงทศวรรษ 2520 ภาระของหมอคำแย หมอพื้นบ้านก็ถูกแบ่งเบาออกไปโดยแพทย์สมัยใหม่ ขณะที่ด้านความเชื่อ วัดสุนทรา ยังคงเป็นศูนย์กลาง พระอุดมปิฎก ได้รับความนับถือศรัทธาในฐานะผู้สร้างชื่อเสียงให้กับชุมชน จึงนำชื่อไปเป็นที่ระลึก มีการก่อสร้างพิพิธภัณฑสถานเก็บข้าวของเครื่องใช้ที่เชื่อว่าเป็นของพระอุดมปิฎก ส่วนพระในยุคหลังๆ เช่น ท่านบุญให้ (พระครูสุนทรานุกูล) ซึ่งเป็นศิษย์ท่านคล้ายได้รับความนับถือศรัทธาโดยการเชื่อมโยงเข้ากับวัดเขาอ้อ

นอกจากนี้ ยังเห็นได้ว่าชาวบ้านมีปฏิสัมพันธ์กันบนพื้นฐานที่หลากหลาย ทั้งระบบเครือข่ายทางสังคมแบบเดิม (เช่น เครือญาติ ความเป็นสายเชื้อผู้ก่อตั้งชุมชน) และเครือข่ายสังคมแบบใหม่ เช่น บนพื้นฐานนโยบายของรัฐ เช่น ระบบสาธารณสุขสมัยใหม่ (การเป็นคนไข้ของอนามัยเดียวกัน โรคเดียวกัน การทำหมันด้วยกัน พร้อมกัน) นโยบายการพัฒนาสมัยใหม่ (การเป็นลูกจ้างรัฐในการขุดถนน เป็นต้น) คนในชุมชนบางส่วนประสบความสำเร็จมีหน้าที่การงานหลังจากจบการศึกษาแบบสมัยใหม่ กลับเข้ามามีบทบาทเป็นครู หรือเป็นข้าราชการในชุมชน เป็นผู้นำทางวัฒนธรรมกลุ่มใหม่ที่มีบทบาทในการสร้างคุณค่าและมูลค่าให้แก่ทรัพยากรทางวัฒนธรรมของชุมชน

การทำมาหากินของชาวบ้าน ชาวชุมชนยังคงทำนาปีเป็นหลัก การเดินทางเพื่อการประกอบกิจกรรมต่างๆ ทั้งทางสังคมและเศรษฐกิจ ส่วนใหญ่จะเดินทางเท้า เช่น การเดินทางไปซื้อของ ขายของ ในตลาดที่ไกลจากชุมชน เช่น เดินไปซื้อของตลาดปากคลอง ตลาดแหลมโดนด โดยจะใช้วิธีการหาบ สำหรับการค้าขายแล้ว สินค้าข้าวของที่นำไปขายจะเป็นไข่ไก่ ไข่เป็ด ข้าว และผักต่าง ๆ ชาวบ้านเล่าว่า ในสมัยก่อนแม้จะขายของจำนวนน้อย ได้เงินมาไม่มากก็ไม่ได้เป็นปัญหาหรือความเดือดร้อนมากมายอะไร เพราะข้าวของส่วนมากไม่ต้องซื้อ มีเพียงไม่กี่อย่างเท่านั้นที่จำเป็นต้องซื้อ เช่นเกลือ ส่วนน้ำตาลทราย น้ำผึ้งเหลว น้ำผึ้งแว่น เข้ามาในช่วงหลังแล้ว เนื่องจากในสมัยก่อนจะใช้น้ำตาลโดนด ซึ่งนอกจากจะกินในครัวเรือน ประุงอาหารแล้ว น้ำตาลโดนดยังเป็นสิ่งหนึ่งที่จะให้แขกกินเวลามาที่บ้าน ขายเล่าต่ออีกว่า เด็ก ๆ ในสมัยก่อนจะดีใจมากเวลาแม่ไปซื้อของที่ตลาด เพราะเด็ก ๆ เหล่านั้นจะได้กินขนมที่แม่ซื้อกลับมา

ชาวนาในชุมชนสุนทราที่มีที่นาถนอกรอบครัวละประมาณ 20-50 ไร่ ตัวอย่างเช่นครอบครัวนางเพียร ขำตรี วัย 85 ปี ในสมัยนางเป็นสาวก็ต้องออกไปทำนาด้วย โดยมีที่นาประมาณ ประมาณ 20 ไร่ ในสมัยนั้นใช้วัวไถนา เมื่อถึงเวลาเก็บเกี่ยวก็จะจ้างคนมาเก็บบ้าง ทั้งคนในชุมชนสุนทรา และคนจากชุมชนอื่น ๆ เช่น ควนขนุน โดยค่าจ้างอยู่ที่ประมาณ ร้อยละ 13-15 แต่ขายเล่าว่า สมัยนั้นคนที่มيناเป็นจำนวนมากหรือกล่าวได้ว่านารายใหญ่ คือ ป้าอิน กำนันเงิน โดยจะมีข้าวที่เก็บไว้ประมาณ 5 หอง ซึ่งถือเป็นปริมาณที่เยอะมาก ต่อมาประมาณปี พ.ศ. 2520 ที่นาที่เคยเป็นนาข้าวปลูกข้าวในแต่ละปีนั้น ได้แปลงเปลี่ยนปลูกต้นยาง และประมาณปี พ.ศ. 2550 ได้เริ่มมีการปลูกต้นปาล์มในที่นา ทำให้พื้นที่นาค่อย ๆ ลดลง พร้อมการการทำนาที่ค่อย ๆ หายไป

ชาวบ้านจำนวนหนึ่งเมื่อว่างจากงานนาก็ออกไปรับจ้างทำงานก่อสร้างที่หาได้ใหญ่ โดยเริ่มมีชาวบ้านออกไปทำงานมากขึ้นตั้งแต่ทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา บ้างก็อาชีพตัดไม้ ขายไม้ หาและขายของป่า และเป็นแรงงานรับจ้างแบกขนข้าวเปลือกข้าวสารขึ้นรถไฟ (ปาน อภัยรัตน์และคลอง ห้วนแจ่ม, สัมภาษณ์, 2562) ผู้มีทักษะเป็นช่างก่อสร้างก็รับจ้างทำงานก่อสร้าง ยังไม่มีลักษณะเป็นการรับเหมา แต่รับจ้างเป็นงานๆ ไป และรับรายได้รายวัน เช่น เช่น งานไม้ งานกระเบื้อง งานปูน แล้วแต่ความชำนาญของแต่ละคน ทักษะด้านนี้ของชาวบ้านเกิดขึ้นจากการเรียนรู้ผ่านการบอกเล่า และสังเกตนายช่างผู้มีประสบการณ์ที่เคยไปทำงานจากชุมชนภายนอก ส่วนผู้หญิง ก็ทำงานเล็กๆ

น้อยๆ ในบ้าน งานเก็บเกี่ยวข้าว งานปลูกผักผลไม้ และนำผลผลิตที่เหลือจากการบริโภคในครัวเรือนไปจำหน่ายในตลาดแหลมโคนค

ยุคนี้การคมนาคมมีความเปลี่ยนแปลง ถนนได้รับการพัฒนามากขึ้น โดยเฉพาะในช่วงปลายทศวรรษ 2510 ที่เกิดนโยบายเงินผัน มีการว่าจ้างชาวชุมชนขุดถนนหน้าบ้าน รับผิดชอบในเขตบ้าน หรืออื่นๆ ตามความเหมาะสมและความสามารถ ทำให้การติดต่อระหว่างชุมชนภายในและภายนอกเกิดขึ้นง่ายมากยิ่งขึ้น กลุ่มบ้านขยายใหญ่ขึ้นเพราะการอพยพเข้ามาปลูกสร้างบ้านของบุคคลภายนอก ขณะเดียวกัน สมาชิกในชุมชนจำนวนหนึ่งก็ออกไปจากชุมชน ทั้งชั่วคราว (เพื่อการศึกษา การทำงาน ฯลฯ) และถาวร (แต่งงาน โยกย้ายครอบครัว) ทำให้โลกของคนในชุมชนกว้างขึ้น รับรู้ความเปลี่ยนแปลง เท่าทัน และปรารถนาความเปลี่ยนแปลงที่ดีกว่าได้มากขึ้น

5.3.2 วัฒนธรรมความบันเทิงช่วงทศวรรษ 2500-2530

ลักษณะของการใช้เวลาว่างเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจที่เปลี่ยนแปลงไปในบางลักษณะเมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงไป ในช่วงต้นยุค บทบาทของศิลปะพื้นบ้านยังคงเข้มข้นอยู่ แต่ในช่วงทศวรรษ 2520 ก็เริ่มมีความเปลี่ยนแปลง จากการที่เครื่องรับโทรทัศน์เข้ามาสู่ชุมชนในราวปี พ.ศ.2525 ชาวชนในชุมชนเริ่มใช้เวลาว่างเพื่อการเสพรายการที่ถ่ายทอดทางโทรทัศน์ โดยการรวมตัวกันไปดูโทรทัศน์ตามบ้านของครู หรือผู้มีฐานะ เช่น ที่บ้านกำนันเงิน บ้านครูยก เป็นต้น

ส่วนความบันเทิงของชุมชนประเภทศิลปะการแสดงก็ยังคงได้รับความนิยม โดยเฉพาะลิเกป่าและหนังตะลุง ชาวชุมชนรุ่นเก่าส่วนใหญ่ยังคงใช้เวลาว่างในชีวิตประจำวันด้วยการสวดกลอนวรรณคดี กิจกรรมบางส่วนยังสัมพันธ์กับกิจกรรมการละเล่น และศิลปะพื้นบ้านต่างๆ เช่น ลิเกป่า เพลงบอก มโนราห์ กิจกรรมเช่นนี้มีส่วนในการสืบทอดวรรณกรรมประจำถิ่นของชุมชนในหมู่คนรุ่นใหม่ แต่เป็นศิลปะการแสดงที่นานๆ จะได้ชมสักครั้ง โดยมักจะจัดเป็นงานสำคัญในวัด หรือในครอบครัว เช่น งานบวช งานแต่งงาน เป็นต้น

การเสพความบันเทิงจากการอ่านหนังสือนั้น สัมพันธ์กับการเรียนหนังสือในสมัยนั้นด้วย โดยเด็กส่วนใหญ่เรียนระดับชั้นมูลประถมที่โรงเรียนประชาบาลสุนทราวาส ในช่วงทศวรรษ 2490 ปัจจุบันที่ตรงนี้ก็กลายเป็นที่ร้าง มีครูที่มีบทบาทอยู่ในความทรงจำของเด็กหลายคนก็คือครูนวนบุญจันทร์ เป็นครูโรงเรียนสุนทรา

นางเพียรและนายคล่องเล่าตรงกันว่าในสมัยนั้นใช้กระดานชนวนเป็นสื่อที่ใช้ในการจดเขียนของครู เมื่อถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 2-4 ยายเพียรได้ย้ายไปเรียนที่โรงเรียนวัดควน ครูผู้สอนมีครูสร้าง ครูพร้อม ซึ่งเป็นครูที่เรียนจบจากชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 เมื่อเรียนจบชั้นป.4 ยายเพียรก็ไม่ได้เรียนต่อ ยายเพียรเล่าว่า คนในสมัยนั้นถ้าเรียนหนังสือก็จะเรียนถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 เท่านั้น เมื่อจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ไม่ค่อยนิยมเรียนต่อ คนที่เรียนต่อในสมัยนั้นก็มีแต่ลูกกำนันเงิน และครูสว่าง เมื่อมาถึงในรุ่นหลังจากยายเพียร คนในชุมชนก็จะไปเรียนที่โรงเรียนบ้านแหลมโดนด เช่น รุ่งครูยก ช่วยอินทร์

ส่วนการสวดอ่านหนังสือนั้น แม้จะมีความนิยมกันมาก แต่เด็กนักเรียนไม่ได้มีหนังสือเป็นของตนเองอย่างในปัจจุบัน อย่างไรก็ตามแต่หนังสืออ่านสวดเลย แม้แต่หนังสือเรียน ก็มีเพียงหนึ่งเล่มต่อหนึ่งวิชา ซึ่งเป็นหนังสือในครอบครองของครูผู้สอน วิธีการเรียนก็จะอาศัยการจดจากกระดานแล้วกลับมาท่องจำ โดยจะมีการไปฝึกหรือท่องให้ครูฟังในวันถัดไป หากนักเรียนคนไหนไม่ท่องจำ จำไม่ได้ ก็จะถูกทำโทษเป็นการตีฝ่ามือ

การอ่านหนังสือในสมัยก่อนจึงเป็นเรื่องที่ยากลำบากในแง่ของการหาหนังสือมาอ่าน อย่างที่ยายเพียรได้เล่าว่า ในหมู่บ้านมีคนหนึ่งชื่อ ป้าเกส เป็นคนที่ชอบเดินทางไปตามที่ต่าง ๆ และได้หนังสือกลับมาอ่าน ซึ่งในสมัยนั้นเมื่อใครคนหนึ่งได้หนังสือมาหนึ่งเล่ม ก็จะมารวมตัว ณ ที่ใดที่หนึ่งและจะพากันสวดหนังสือ ทั้งตอนที่เป็นขมว้างและตอนที่ออกไปทำนา การสวดหนังสือจึงเป็นกิจกรรมหนึ่งที่ทำให้คนในชุมชนมาเจอ มารวมตัวกัน และยังเป็นกิจกรรมหรือความบันเทิงอย่างหนึ่งด้วย เพราะจะสวดเวลาเสร็จจากภารกิจการทำงาน เช่น การทำนา เกี่ยวข้าว นวดข้าว เป็นต้น (เพียร ขำตรี และประกอบ ห้วนแจ่ม, สัมภาษณ์, 2562)

ในวัฒนธรรมความบันเทิงที่เป็นการสวดหนังสือ ในช่วงทศวรรษ 2490-2510 ชาวบ้านบางคนแม้จะไม่มีความรู้เรื่องการสวดการอ่าน แต่ได้อานิสงส์จากการฟังการสวดอ่านก็ทำให้สามารถจดจำวรรณกรรมได้จนปัจจุบัน ดังเช่นยายเพียร แม้ยายเพียรจะไม่ค่อยได้อ่านหนังสือ แต่อาศัยการฟังสวดจากคนอื่น ๆ ยายเพียรจึงจำวรรณกรรม เพลง หรือสุภาษิตบางเรื่องได้ถึงปัจจุบัน หรือบางเรื่องที่ยายเพียรจำไม่ได้ แต่ยายเพียรบอกว่ารู้จักและสามารถบอกถึงเรื่องราวอย่างย่อของเรื่องนั้น ๆ ได้ว่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับอะไรและอย่างไร เช่น เรื่องชะอ้อนสอนผัว สุภาษิตเรื่องนี้ยายเพียรยังทำได้

บ้างเป็นบางบท ซึ่งได้อ่านให้ฟังด้วยในวันนั้น ยายเพียรบอกว่าเรื่องดังกล่าวนี้เป็นเรื่องของสามี ภรรยา โดยสามีจะมีพฤติกรรมเป็นคนขี้เมา ชอบเที่ยว ไม่ทำงาน ส่วนภรรยาเป็นคนใจดี สำหรับการจะได้หนังสือมานั้นในสมัยก่อนมีเพียงไม่กี่ทาง เช่น เวลาเดินทางโดยการโดยสารรถไฟ ส่วนในตลาด ไม่มีร้านหนังสืออย่างในปัจจุบัน (เพียร ขำศรี, สัมภาษณ์, 2562)

ส่วนในช่วงทศวรรษ 2520-2530 ความบันเทิงแบบอิเล็กทรอนิกส์เข้ามามีบทบาทมากขึ้น มีการฉายภาพยนตร์ทางแปลง/ภาพยนตร์ฉายยา มีการจัดดนตรี/คอนเสิร์ตนั่งร้องลูกทุ่งบ้างเป็นครั้งคราว แต่ส่วนใหญ่แล้วจะจัดที่แหลมคโคตนา เพราะเป็นศูนย์กลางใหญ่ของชุมชน ชาวบ้านสามารถเดินทางเข้าร่วมชมได้มากกว่า ชาวสุนทรานิยมการเดินทางไปชมศิลปะความบันเทิงชนิดใหม่ทันสมัยด้วย

5.3.3 “พระอุดมปิฎก” และ “สุทธจริกรรมคัมภีร์” กับการตามหาตัวตนของคนสุนทราในบริบทชาติ ชาติและคุณค่าของ “สุทธจริกรรมคัมภีร์” ในช่วงทศวรรษ 2500-2530

ในประเด็นนี้ จะได้กล่าวถึงบทบาทและคุณค่า ซึ่งมุ่งที่จะวิเคราะห์และบรรยายให้เห็นถึงประโยชน์ของการใช้วรรณกรรมประจำถิ่นของคนในชุมชนเพื่อสร้างคุณค่าให้กับชุมชนด้วย ซึ่งจากการศึกษา พบว่าในชุมชนสุนทรา การใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมในห้วงเวลานี้มีความเด่นชัดใน 2 ลักษณะด้วยกัน ขึ้นอยู่กับวรรณกรรมทั้ง 2 เรื่อง ดังนี้

การศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับพระอุดมปิฎกของนักวิชาการ ตลอดจนการถ่ายทอดความทรงจำต่อๆ กันมาของชาวบ้านสุนทรา ทำให้ความรู้เกี่ยวกับตัวตนของพระอุดมปิฎกชัดเจนมากยิ่งขึ้น อันส่งผลต่อความเด่นชัดขึ้นของประวัติชุมชนสุนทราเองด้วยดังที่เราจะได้อย่างชัดเจนแล้วในประเด็นที่กล่าวถึงประวัติศาสตร์ของชุมชนในยุคก่อนทศวรรษ 2500 ที่ประวัติศาสตร์ความเป็นมา ตลอดจนสถานภาพที่มีความสำคัญ มีอายุชุมชนต่อเนื่องยาวนานเพียงไรนั้น มีหลักฐานแสดงได้ด้วยข้อมูลทางประวัติศาสตร์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระอุดมปิฎก

ในช่วงยุคก่อนนี้มีการค้นคว้าประวัติพระอุดมปิฎก และได้มาพบวรรณกรรมสุทธจริกรรมคัมภีร์ในยุคนี้เอง วรรณกรรมเรื่องนี้ทำให้ชาวสุนทรามีความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเองมากยิ่งขึ้น คำขวัญประจำชุมชนจึงมีทั้งวรรณกรรม ทั้ง 2 เรื่องเข้าเป็นสาระสำคัญด้วย ดัง

ว่า “ชั้นชมวัดโบสถ์โบราณ นมัสการพระอุดมปิฎก กราบพระหยกพระทรงเครื่อง ลือเลื่องบ้าน
ศิลปิน ตำนานถือนางสุนทรา เลิศล้ำค่าพิพิธภัณฑ์”

วรรณกรรมสุทธกรรมคำกาพย์ ตลอดจนประวัติตัวตนที่ชัดเจนๆ ของพระอุดมปิฎกก็ทำให้
ตัวตนทางประวัติศาสตร์ของชุมชนสุนทรามีความเด่นชัดขึ้นด้วยเป็นเงาตามตัว เนื่องจากเหตุผล
ข้อเท็จจริงที่เข้ามาสนับสนุนความรู้และความทรงจำ วรรณกรรม และเรื่องเล่าเหล่านั้น เช่น เครื่อง
ไม้เครื่องมือและเครื่องใช้ไม้สอยโบราณในครัวเรือนต่างๆ ของชาวบ้าน ข้าวของเครื่องใช้ในวัด
ตลอดจนถึงก่อสร้างต่างๆ ในวัด เช่น บ่อน้ำโบราณ พระอุโบสถที่เป็นศิลปะแบบราชนิยมสมัย
รัชกาลที่ 3 จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถ เป็นต้น เมื่อความรู้เรื่องพระอุดมปิฎกชัดเจนขึ้นเรื่อยๆ
สิ่งต่างๆ เหล่านี้ก็ได้มีข้อมูลอ้างอิง โดยแสดงให้เห็นว่าชุมชนนั้นมีเอกลักษณ์ ขณะเดียวกัน
เอกลักษณ์นั้นก็เชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ราชวงศ์ไทยอีกด้วย

เมื่อพิจารณาจากเนื้อเรื่องของวรรณกรรม จึงสามารถมองเห็นร่องรอยการวิเคราะห์เนื้อหาที่
สัมพันธ์กับประวัติตัวตนของพระอุดมปิฎกเพื่อยืนยันให้เห็นว่า วรรณกรรมนี้ไม่ใช่แค่เป็นเพียงภูมิ
ปัญญาด้านการสั่งสอนเท่านั้น แต่ยังเป็นหลักฐานของการที่พระอุดมปิฎกใช้วิพากษ์การปกครอง
ของพระมหากษัตริย์ซึ่งคนไม่เห็นด้วยอีกด้วย สุทธกรรมคำกาพย์ จึงเป็นสิ่งที่เกิดจากการค้นพบ
อดีตของชุมชนสุนทราที่ชาวชุมชนเชื่อมั่นว่าสำคัญและมีความต่อเนื่องกับประวัติศาสตร์ไทย

จากประวัติที่มีการสืบค้นขึ้นเผยแพร่ดังกล่าว เป็นที่น่าสังเกตว่าเป็นประวัติที่ผสมผสาน
ระหว่างความเชื่อศรัทธาในลักษณะการสร้างตำนานวีรบุรุษ กับการสืบค้นทางประวัติศาสตร์ที่มี
หลักฐานยืนยัน โดยเฉพาะในประเด็นเรื่องการวิเคราะห์เรื่องความขัดแย้งระหว่างพระอุดมปิฎกกับ
รัชกาลที่ 4 นั้นมีลักษณะเป็นอนุภาคความเชื่อ ซึ่งวิเคราะห์โดยการเชื่อมโยงกับเนื้อหาและ
ความหมายที่ปรากฏอยู่ในตัวบทวรรณกรรมเรื่องสุทธกรรมคำกาพย์ ที่มีลักษณะการวิพากษ์วิจารณ์
การปกครองของตัวละครที่เป็นกษัตริย์ ซึ่งชุมชนได้สร้างคำอธิบายต่อโดยเชื่อมโยงเข้ากับ
ประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นจริงๆ คือความขัดแย้งระหว่างรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 กระทั่งเกิดราชภัย
แก่พระอุดมปิฎกผู้เป็นพระเถระทรงโปรดในรัชกาลที่ 3 ด้วย

ด้วยเหตุนี้ ผลงานเรื่องสุทธกรรมชาดก จึงอยู่ในฐานะมรดกและหลักฐานแห่งความเป็น
พระสงฆ์ชั้นสามัญที่ใช้ความสามารถเฉพาะตัวเพื่อไต่ตัวขึ้นไปด้วยวิถีทางอันถูกต้องไปสู่จุดที่

สูงสุดในชีวิตเท่าที่ลูกหลานชาวนาจะไต่เต้าขึ้นไปได้ จึงไม่น่าแปลกใจที่ชุมชนสุนทราจะให้ความสำคัญ เคารพเชิดชูเกียรติ และความสำคัญของพระอุดมปิฎกอย่างสูงยิ่ง การจัดพิมพ์วรรณกรรมเรื่อง สุทธิกรรมคำกาพย์ เพื่อเผยแพร่ เป็นกิจกรรมหลักในการใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมประจำถิ่นในยุคนี้ โดยมีการเริ่มต้นตีพิมพ์เป็นครั้งแรกในช่วงทศวรรษ 2500 โดยการพิมพ์ครั้งแรกเป็นความร่วมมือของศิษยานุศิษย์วัดสุนทราวาส และประชาชนในชุมชนก่อน ต่อมาก็ได้รับการยอมรับจากหน่วยงานอื่นๆ ทั้งฝ่ายรัฐและเอกชน ร่วมกันจัดพิมพ์เผยแพร่ ทั้งนี้และทั้งนั้น กิจกรรมเหล่านี้ไม่เพียงแต่ทำให้พระอุดมปิฎกท่านมีตัวตนทางประวัติศาสตร์และวรรณกรรมที่เด่นชัดขึ้นเท่านั้น แต่ยังทำให้ชุมชนสุนทราได้กลายเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางขึ้นทั้งในระดับอำเภอ และระดับจังหวัดอีกด้วย พระอุดมปิฎกในยุคนี้จึงถูกนำชื่อไปใช้เพื่อการต่างๆ เพื่อเป็นการสร้างความทรงจำใหม่ให้แก่ชุมชน เช่น

1. การตั้งชื่อโรงเรียนมัธยมประจำตำบลบันเต เมื่อปี พ.ศ.2521 ชื่อโรงเรียนอุดมวิทยายน โดยท่านเจ้าคุณพระธรรมปัญญาคติ วัดกุหาสวรรค์ เป็นผู้กำหนดชื่อ (อุดม+วิทย+ายน) หมายถึง แหล่งความรู้อันสมบูรณ์

2. การสร้างอนุสาวรีย์ “พระอุดมปิฎกเกิดพระเกียรติในหลวงรัชกาลที่ 9” และการเฉลิมพระชนมพรรษา 72 พรรษา พ.ศ. 2542 โดยคณะสงฆ์มีเจ้าพระคุณสมเด็จพระเจ้าวัดปากน้ำเป็นประธาน คณะสงฆ์ภาคใต้-ภาค 18 ร่วมกับพุทธบริษัท และมิกานนัมสการประจำปี วันที่ 17-18 กันยายน ซึ่งเป็นรากวัฒนธรรม ประเพณีของจังหวัดพัทลุง

3. จัดพิมพ์หนังสือสุทธิกรรมคำกาพย์ออกเผยแพร่ให้ผู้คนได้อ่านมากขึ้น หนังสือเรื่องนี้เมื่อประมาณการยอดพิมพ์ตั้งแต่ทศวรรษ 2500 จนถึงปลายทศวรรษ 2530 อาจจะมีมากเป็น 50,000 เล่ม เพราะคณะผู้จัดพิมพ์ที่มีทุนทรัพย์และมีเครือข่ายทางสังคมกว้างขวาง ทั้งในทางการเมือง สังคม และวัฒนธรรม โดยมีคณะที่เคยจัดพิมพ์ดังต่อไปนี้ คือ พรรคประชาธิปัตย์ นายอาทิตย์ อุไรรัตน์ คุณสมบูรณ์ ศิวณานันท์ สำนักงานจังหวัดพัทลุง สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาพัทลุงเขต 1 (พิมพ์ฉบับลดความ ย่อความ มอบโรงเรียนในจังหวัดพัทลุง)

กิจกรรมเพื่อการสร้างความทรงจำใหม่เหล่านี้ ถูกชุมชนเรียกขานว่า เป็นการสร้างอนุสรณ์ ยกย่องเพื่อเป็นการรำลึกคุณูปการของพระอุดมปิฎก (วัดสุนทราวาส, มปป.) ซึ่งในบริบทของความ

เป็นชาติไทย สิ่งเหล่านี้ก็คือการสร้างตัวตนของชุมชน สร้างเรื่องเล่าของชุมชนเพื่อตัวตนที่เด่นชัด และสำคัญขึ้นในบริบทชาตินั่นเอง

การสืบค้นความเป็นมาของพระอุดมปิฎกดังกล่าวมา ได้ยกสถานะของวรรณกรรม สุทธิกรรมคำกาพย์ ให้กลายเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นเรื่องสำคัญของภาคใต้ด้วย ในหมุดนักวิชาการท้องถิ่นศึกษา วรรณกรรมเรื่องนี้ไม่เพียงแต่เป็นมรดกทางภูมิปัญญาของภาคใต้เท่านั้น แต่ยังแสดงให้เห็นถึงบทบาทของปัญญาชนพระสงฆ์ชาวใต้ที่ได้แสดงบทบาทต่อการเมืองในระดับชาติ และสร้างแบบแผนหรือราชประเพณีบางอย่างด้วย (สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้, 2527) ในทางวิชาการ วรรณกรรมเรื่องนี้จึงได้รับการยอมรับจากแวดวงการศึกษา ประวัติศาสตร์ และวรรณกรรมไทยศึกษามากขึ้น จนได้รับการยอมรับเป็น “วรรณกรรมเมืองพัทลุง” กลายเป็นภาพตัวแทนหนึ่งของ “วรรณกรรมท้องถิ่น” ที่ถูกบรรจุลงในรายละเอียดการสอนในวิชาวรรณกรรมท้องถิ่นของสถาบันการศึกษาหลายแห่งทั้งในกรุงเทพมหานครและภูมิภาค เช่น มหาวิทยาลัยรามคำแหง มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ตลอดจนมหาวิทยาลัยราชภัฏทั่วประเทศ

การยอมรับวรรณกรรมประจำถิ่นของท้องถิ่นดังกล่าวนี้ย่อมสื่อหมายถึงการยอมรับตัวตนของท้องถิ่นนั้นๆ ด้วย จะพบว่ามีการศึกษาและการสร้างคำอธิบายวรรณกรรมโดยนักวิชาการพระสงฆ์ และปัญญาชนชาวบ้านผู้สนใจประวัติศาสตร์และวรรณกรรมท้องถิ่น โดยมีปัญญาชนในท้องถิ่นเป็นผู้เชื่อมประสาน มีการปรึกษาหารือ แบ่งปันข้อมูลหลักฐานทางประวัติศาสตร์และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง องค์ความรู้เหล่านี้ย้อนกลับมายังชุมชน พร้อมๆ กับการเกิดรายวิชาวรรณกรรมท้องถิ่นที่นำไปสู่การฟื้นฟูวรรณกรรมภาคใต้ในสถาบันการศึกษาในช่วงทศวรรษ 2520 ผลนี้ก่อให้เกิดชาวสุนทราที่มีความภูมิใจและมั่นใจในทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเฉพาะของตนเองมากขึ้น

5.3.4 “นางสนทรา” กับการตามหาตัวตนของคนสุนทราในบริบทท้องถิ่น

เมื่อพิจารณาจากประวัติศาสตร์ชุมชนดังที่ได้กล่าวมา จะเห็นได้ว่าชุมชนบ้านสนทราตำบลปันแต อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง ถือเป็นชุมชนหนึ่งในจังหวัดพัทลุงที่มีประวัติความเป็นมาอย่างยาวนาน แต่โดยสภาพทั่วไปของชุมชนแล้ว เดิมมีสภาพเป็นเพียงชุมชนเล็ก ๆ ตั้งตนอยู่สุดขอบพื้นที่นาห่างไกลจากตัวเมืองและตัวอำเภอ (กวนขนุน) และตัวจังหวัด (พัทลุง)

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า แม้จะมีประวัติศาสตร์ที่น่าภาคภูมิใจ แต่ในบริบทสมัยใหม่ ภูมิศาสตร์ของชุมชนสุนทราก็มีความความห่างไกลจากเมืองและศูนย์กลางอำนาจท้องถิ่นพอสมควร ยิ่งในยุคที่รถไฟเริ่มสูญเสียบทบาทไปให้ถนนในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา ชุมชนสุนทราจึงกลายสถานะเป็นชุมชนทางผ่าน ไม่ค่อยมีบทบาทในการต่อรองกับสมัยใหม่มากนัก

ในสถานการณ์เช่นนี้ เราพบชาวชุมชนได้พยายามแสวงหาสิ่งเดิมเติมให้แก่ชุมชนด้วยการร่วมกันสร้างความทรงจำใหม่โดยสร้างคำอธิบายเกี่ยวกับฉากต่างๆ ในวรรณกรรมเรื่อง นางสุนทรา ให้กลายเป็นข้อบ่งชี้ทางประวัติศาสตร์ภูมิศาสตร์ที่สื่อถึงความเป็นศูนย์กลางของชุมชนสุนทรา

สำหรับชื่อวัดนั้น ได้มีการสืบค้นพบว่าเดิมวัดนี้ชื่อวัดชายนานหรือวัดปลายนาตามที่ตั้งซึ่งอยู่ท้ายหมู่บ้านต่อกับทุ่งนา ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็นวัดสุนทราตามเรื่องนางสุนทราซึ่งชาวบ้านเชื่อกันว่า “นายเรื่อง นาน” เป็นผู้แต่งเมื่อ พ.ศ.2110 โดยมีเรื่องย่อว่าหลังจากที่พระรถเสนหานางยักษ์สนทราตาย ชาวบ้านได้ลากศพไปทิ้งไว้ที่สระน้ำในวัดชายนาน สระแห่งนั้นจึงได้ชื่อว่า “สระนางสุนทรา” และเปลี่ยนเรียกชื่อวัดเป็น “วัดสุนทรา” ตั้งแต่นั้นมาจนถึงปี พ.ศ.2483 ทางราชการจึงได้เปลี่ยนชื่อใหม่เป็น “วัดสุนทราวาส”

อย่างไรก็ดี เรื่องเล่าเรื่องนี้ก็เป็นเรื่องเล่ามุขปาฐะเรื่อยมา มีแต่ความเชื่อของผู้สูงอายุว่าในชุมชนเคยมีหนังสือบอกเรื่องนี้อยู่ แต่ไม่สามารถสืบสาวหาได้แล้ว เพราะสูญหายไปพร้อมกับความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของหนังสือที่ไม่มีใครจดจำ หรือสัมผัสได้

ด้วยเหตุนี้ ประวัติความเป็นมาของชื่อบ้านจึงยังไม่มีหลักฐานที่เป็นเอกสารลายลักษณ์อักษร ในช่วงต้นทศวรรษ 2530 ยังมีความพยายามศึกษาหาความรู้ชุมชน โดยการเชื่อมโยงชุมชนเข้ากับประวัติศาสตร์และวรรณกรรมไทย โดยพยายามแสวงหาตัวบทวรรณกรรมเรื่องนางสุนทราเพื่อไขปริศนาเรื่อง “การมีอยู่จริง” ของวรรณกรรมอันเชื่อกันว่าเป็นรากฐานความเป็นมาของชื่อบ้านดังกล่าวนี้

กระบวนการนี้แสดงให้เห็นถึงการสร้างความทรงจำใหม่ของชุมชน โดยเริ่มจากการตั้งข้อสงสัยเรื่องชื่อชุมชนที่เปลี่ยนจาก “ปลายนา” และ “ชายนาน” ซึ่งเห็นได้ตั้งแต่ทศวรรษ 2500 เป็นอย่างช้า กระทั่งปี พ.ศ.2512 พระครูสุนทรานุภู อติธเจ้าอาวาสวัดสุนทราวาส เริ่มสืบค้นวรรณกรรมเรื่อง

นางสนทราคัดลอกจากต้นฉบับหนังสือชุด เก็บไว้ในสมุดเบอร์ 2 จำนวน 3 เล่มต่อมาคนสนใจมากขึ้น นายเนื่อง รัตนานนท์ จัดพิมพ์ดีด โรเนียว แจกจ่ายจำนวน 50 เล่ม ระยะที่ 3 สภาวัฒนธรรมตำบลปันแต โดยนายยก ช่วยอินทร์ จัดพิมพ์เผยแพร่จำนวน 1,000 เล่ม เพื่อหาทุนพัฒนาสำเนาสนทรา และสร้างรูปปั้นนางสนทราเป็นอนุสรณ์ถาวรบ้านสุนทรา ผู้คนได้อ่านมากยิ่งขึ้นอีกทั้งยังเป็นการกระจายวรรณกรรมให้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น

ยังมีความพยายามสร้างความทรงจำใหม่ โดยการสร้างความรู้ที่เชื่อมโยงชุมชนสนทราเข้ากับชุมชนอื่น มีการพิจารณาบทกวีเนื้อหาของวรรณกรรมโดยละเอียด จนกระทั่งได้พบว่ามีสถานที่สำคัญๆ หลายๆ แห่งในชุมชนใกล้เคียงและใน จ.พัทลุงมีความเกี่ยวข้องกับวรรณกรรมนางสนทรา

อย่างไรก็ดีในความพยายามนี้ก็ยังมิมีช่องโหว่อยู่ที่วรรณกรรม นางสุนทรา นั้นยังเป็นเรื่องราวที่เล่าขานกันเท่านั้น ต้นฉบับที่แท้จริงที่เป็นหนังสือชุดยังไม่สามารถแสวงหาได้แต่อย่างใด ต่อมาสภาวัฒนธรรมตำบลจึงได้เริ่มอุดหนุนโหว่น้อยอย่างจริงจัง โดยมอบหมายให้กรรมการสภาแสวงหาต้นฉบับวรรณกรรมที่มั่นใจว่าเป็นต้นเค้าของฉบับคัดลอกโดยพระครูสุนทรานุคุณ จนกระทั่งได้ไปพบต้นฉบับสมุดข่อยในความครอบครองของนายสวาท ชูเลื้อหิง ชาวบ้านเลื้อหิง อำเภอลือใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อ พ.ศ.2542 จึงนำมาทำสำเนาและชำระเป็นภาษาปัจจุบัน จัดพิมพ์เผยแพร่ในนามของสภาวัฒนธรรม ตำบลปันแตและชมรมเขยสนทราเป็นผู้จัดพิมพ์

การสร้างอัตลักษณ์ขึ้นจึงเป็นวัตถุประสงค์ในการบอกเล่าถึงชุมชนของตนให้ชุมชนโดยรอบเข้าใจถึงการมีอยู่ของชุมชนแห่งนี้ จึงได้สร้างอัตลักษณ์ของตนเองโดยใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมประจำถิ่น และทำวรรณกรรมประจำชาติให้กลายเป็นวรรณกรรมประจำถิ่น สร้างสรรค์ประเพณีและพิธีกรรมประดิษฐ์ขึ้น เช่น ประเพณีและพิธีบวงสรวงนางสนทรา โดยอาศัยตำนานเรื่องเล่าจากวรรณกรรมเรื่องพระรถ – เมรี สำนวนภาคใต้ที่กล่าวถึงเหตุการณ์เมื่อครั้งนางสนทราสิ้นใจจากการโดนสังหารของพระรถเสน ทำให้ร่างของนางยักษ์ล้มลงในเขตพระราชวังทางพระราชวังจึงต้องเกณฑ์ชาวบ้านมาช่วยกันลากร่างของนางยักษ์สนทราไปไว้ที่บ้านปลายนา (ชุมชนสนทราปัจจุบัน) เป็นฐานรองรับคำอธิบาย

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับพระอุดมปิฎก นอกจากการค้นคว้าวรรณกรรมเรื่อง สุทธิกรรมคำ กาศย์ แล้ว ก็ยังประดิษฐ์ประเพณีใหม่ขึ้นมาอีกด้วย คือ ประเพณีมัสการพระอุดมปิฎก ที่ทำทุก วันที่ 18 กันยายน ของทุกปีด้วย

ปราชญ์ชาวบ้านของชุมชนสนทราใช้เหตุการณ์เมื่อครั้งนางสนทราสิ้นใจมาผูกโยงกับ ความสัมพันธ์ในพื้นที่ชุมชนเพื่อบอกเล่าถึงประวัติศาสตร์ชุมชนโดยผ่านฉากดังกล่าว ภายหลังมี การเปลี่ยนชื่อวรรณกรรมเป็นเรื่องนางสนทราเพื่อให้เข้ากับพื้นที่ชุมชนของตนและเพื่อให้ชุมชน กลายเป็น “เจ้าของวรรณกรรม”

ความสัมพันธ์ของเรื่องเล่าประวัติศาสตร์ชุมชนผ่านวรรณกรรมที่ใช้ความผูกพันของ ชาวบ้านเช่นนี้จึงก่อให้เกิดความเชื่อ ความศรัทธาต่อตัวละครนางสนทราจึงก่อให้เกิด “พิธีกรรมการ บวงสรวงนางสนทรา” ซึ่งนำไปสู่การสร้างและรับรู้อัตลักษณ์ของชาวสนทราในบริบท ประวัติศาสตร์ของยุคนี้

การสืบค้นที่มาของชื่อชุมชน โดยการเชื่อมโยงชื่อชุมชนเข้ากับตัวละครในวรรณกรรมเรื่อง “พระรถ-เมรี” ถือเป็นการใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมไทยทำให้กลายเป็นวรรณกรรมเฉพาะถิ่นที่ น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง นอกเหนือจากการยืนยันให้เห็นถึงเส้นแบ่งที่ถาวรระหว่างวรรณกรรมกับ ประวัติศาสตร์ในวัฒนธรรมชาวบ้าน ทำให้เห็นว่าประวัติศาสตร์ในฐานะเรื่องที่มีเค้ามูลความเป็น จริงที่ถูกนำเสนอด้วยกลวิธีการแต่ง (Heyden White, 1996) ก็สามารถแปรรูปตัวเองมาเป็น วรรณกรรมได้ ขณะเดียวกันวรรณกรรมในฐานะเรื่องแต่ง ก็สามารถเปลี่ยนสถานะไปเป็นเรื่องจริง (ในอดีต) ได้เช่นเดียวกัน

จึงอาจกล่าวได้ว่าการค้นพบและการเผยแพร่วรรณกรรม “นางสนทรา” ฉบับลายลักษณ์ อักษรออกสู่สายตาและการรับรู้ของชาวบ้าน ตลอดจนบุคคลทั่วไปอื่นๆ ภายนอกชุมชน ทั้ง หน่วยงานราชการและและหน่วยงานเอกชน นับหนึ่งก็คือการแพร่กระจายความคาดหวังของชาว สนทราในฐานะคนท้องถิ่นที่ได้สร้างคำอธิบายอดีตขึ้นมาด้วยตัวเอง มันได้ทำหน้าที่ตอกย้ำสำนึกว่า ชุมชนเป็นศูนย์กลางของเรื่องเล่านางสนทรา โดยชุมชนต่างๆ รายรอบ ซึ่งมีชื่อชุมชน และสถานที่ บางแห่งในชุมชนเชื่อมโยงได้กับวรรณกรรมเรื่องนี้เป็นชุมชนบริวาร ซึ่งลักษณะการสถาปนาความ

เป็นศูนย์กลางของชุมชนชายขอบเช่นนี้ เห็นได้ชัดเจนจากวรรณกรรมตำนานเรื่อง “นางเลือดขาว” ของจังหวัดพัทลุงเช่นเดียวกัน

5.3.5 บทสรุปประจักษ์

ในยุคนี้มีความเปลี่ยนแปลงที่เห็นความแตกต่างได้ชัดในช่วงต้นยุคและปลายยุค ต้นยุคชุมชนยังคงเคลื่อนไหวอย่างเชื่องช้า เนื่องจากเป็นชุมชนที่ห่างไกล ตั้งอยู่กลางทุ่งนาป่าไผ่ แม้ทางรถไฟผ่าน แต่ก็ยังไม่มีสถานีรถไฟจอด การเข้า-ออกชุมชนจึงยังคงเชื่องช้า จนกระทั่งกลางยุค ที่เริ่มมีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน และมาเข้มข้นมากยิ่งขึ้นในช่วงปลายทศวรรษ ทำให้ความเปลี่ยนแปลงเกิดอย่างรวดเร็วยิ่งขึ้น ชุมชนพยายามแสวงหาความรู้เกี่ยวกับตัวเองจากร่องรอยทางประวัติศาสตร์ โดยมีพระสงฆ์ และปัญญาชนในชุมชนที่เติบโตจากการศึกษาสมัยใหม่เป็นผู้นำ ทำให้ประวัติตัวตนของชุมชนมีความเด่นชัด จนสามารถสร้างสรรค์เอกลักษณ์ขึ้นมาได้ กิจกรรมทางวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ของชุมชน ทำให้ชุมชนสามารถสร้างเครือข่ายความรู้กับปัญญาชนภายนอกชุมชนได้อย่างลึกซึ้งและกว้างขวาง

5.4 ประวัติศาสตร์ชุมชนสุนทรา พ.ศ.2540-ปัจจุบัน

โดยลักษณะพื้นที่แล้ว ชุมชนปันแตมีลักษณะพื้นที่ 2 ส่วน ส่วนที่ 1 อยู่ทางด้านทิศตะวันตก มีสภาพเป็นที่ราบสูง มีเนินดิน พื้นที่ควนดินร่วน ประมาณร้อยละ 50 ของพื้นที่ เหมาะสำหรับการทำสวนยางพารา ปลูกผลไม้ ส่วนที่ 2 เป็นพื้นที่ส่วนล่างด้านตะวันออก เป็นพื้นที่ลุ่ม ดินเหนียว เหมาะสำหรับการทำนา

ด้วยลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่ประกอบด้วยลำคลองหลายสายและแหล่งน้ำดั้งเดิมที่ผ่านการขุดลอก ทำให้ชุมชนสุนทรา-ปันแตจนปัจจุบันก็ยังเหมาะกับการทำการเกษตร ชาวบ้านส่วนใหญ่ที่ดำรงชีวิตอยู่ในชุมชนยังคงยึดอาชีพเป็นเกษตรกรปลูกยางพารา และทำนาเป็นส่วนใหญ่ บางฤดูกาลก็ปลูกพืชไร่ บ้างก็ทำปาล์ม แหล่งน้ำเหล่านี้ได้แก่ คือ คลองปันแต ซึ่งเป็นสายน้ำต่อจากคลองตลิ่งชัน คลองป่าพะยอม ผ่านตำบลปันแตหมู่ที่ 12 หมู่ที่ 3 หมู่ที่ 11 หมู่ที่ 5,4,2,1 คลองบ้านโพธิ์ ไหลผ่านหมู่ที่ 10,7,13 ลำสาหร่ายทางเกวียน ผ่านหมู่ที่ 6,9,8 หนองน้ำป่ายูง หมู่ที่ 3 หนองน้ำมาบยาว หนองเจ็ดหาบ หมู่ที่ 9 ลำน้ำมาบเตียน มาบท่อม หมู่ที่ 8 และมาบน้ำหนองกก แม่กะ หมู่ที่ 12

จากการสำรวจของคณะผู้วิจัยพบว่าปัจจุบันเส้นทางคมนาคมทางบกของชุมชนปันเต-สนทรา นั้นมี 2 ทางหลัก คือทางรถไฟ และทางรถยนต์ การคมนาคมทางน้ำในคลองปันเตซึ่งเคยเป็นทางหลักและทางเลือกในยุคหักร้างถางพง และครั้งแรกของยุคขุดดินพูนถนนเริ่มต้นขึ้น

สำหรับการคมนาคมทางรถยนต์นั้น มีถนนทั้งหมด 3 สายหลักที่ใช้ติดต่อกับชุมชนอื่นๆ ภายนอก ทุกสายเป็นถนนลาดยางและคอนกรีต แม้ถนนซอยก็เป็นถนนที่สะดวกสบายด้วยการลาดปูคอนกรีตแล้ว ได้แก่ถนนควนขนุน-ปันเต-แหลมโดนด เชื่อม ต.ขอนหาด และอ.ชะอวด จ.นครศรีธรรมราช ถนนควนขนุน ผ่านหมู่ที่ 12 หมู่ที่ 3 เชื่อมต.บ้านพร้าว อ.ป่าพะยอม ถนนบ้านสวน-ดอนศาลา ผ่านหมู่ที่ 10 รวมถนนสายหลัก (ควนขนุน-ปันเต-แหลมโดนด) และถนนลาดยางถนนคอนกรีต

ทางด้านศาสนา และประเพณี ต.ปันเตปัจจุบันมีวัดทั้งสิ้น 4 วัด 1 สำนักปฏิบัติธรรม คือ วัดสุนทราวาส ตั้งอยู่หมู่ที่ 8 วัดควนปันดาราม ตั้งอยู่หมู่ที่ 6 วัดปากสระ ตั้งอยู่หมู่ที่ 4 และวัดเวฬุวัน ตั้งอยู่หมู่ที่ 12 และสำนักปฏิบัติธรรมบ้านไสหลวง ตั้งอยู่หมู่ที่ 10

ด้านการศึกษา ตั้งแต่ทศวรรษ 2520 เป็นต้นมาโรงเรียนก็ขยายตัวมากขึ้น โรงเรียนอุดมวิทยายนซึ่งใช้ชื่อพระอุดมปิฎกเป็นอนุสรณ์ของพระสงฆ์ผู้มีอัจฉริยะชาวบ้านสุนทราคราวตันรัตนโกสินทร์ โรงเรียนมัธยมศึกษาเพียงแห่งเดียวในชุมชนก็เปิดการเรียนการสอนถึงระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 จนปัจจุบัน ชุมชนมีโรงเรียนทุกระดับทั้งสิ้น 5 โรงเรียน และมีศูนย์พัฒนาเด็กเล็กซึ่งเกิดขึ้นตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา 2 ศูนย์ ได้แก่ โรงเรียนวัดควนปันดาราม ปัจจุบันเปิดสอนระดับอนุบาล1-ป.6 โรงเรียนวัดสุนทราวาส (เป็นโรงเรียนที่เปิดทำการสอนตั้งแต่ช่วงปลายยุคหักร้างถางพง) เปิดสอนระดับอนุบาล1-ป.6 โรงเรียนบ้านปากสระ เปิดสอนระดับอนุบาล1-ป.6 โรงเรียนบ้านสำนักกอ เปิดสอนระดับอนุบาล1-ม.3 โรงเรียนอุดมวิทยายน เปิดสอนระดับ ม.1-ม.6

ผลสืบเนื่องจากความพยายามรื้อฟื้นประวัติศาสตร์ตัวตนผ่านการศึกษาค้นคว้าเรื่องพระอุดมปิฎก ซึ่งเริ่มต้นมาตั้งแต่ปลายยุคหักร้างถางพง ทำให้ในช่วงยุคที่ 3 ได้เกิดประเพณี และกลุ่มผู้สนใจพิทักษ์รักษาวัฒนธรรมท้องถิ่นขึ้น โดยมีการรวมตัวกันของชาวบ้านผู้มุ่งหมายอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่นดำเนินงานในนามของคณะกรรมการสภาวัฒนธรรม ตำบลปันเตขึ้นอย่างเป็นทางการ ในฐานะสาขาหนึ่งของวัฒนธรรม อำเภอควนขนุน และวัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง

สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปจากความเจริญอย่างเห็นได้ชัดคือการทำนาเพื่อดำรงชีพซึ่งถือเป็นอาชีพหลักดั้งเดิมของคนในชุมชนแห่งนี้ ชาวบ้านนิยมส่งบุตรหลานเข้าเรียนต่อในตัวเมืองเมื่อการคมนาคมมีความสะดวกมากขึ้นจึงทำให้แรงงานในการทำเกษตรของครัวเรือนลดน้อยลงอีกทั้งการเข้ามาของอาชีพต่างๆ ทำให้ชาวนาที่ทำเกษตรแบบดั้งเดิมไม่สามารถทำนาแบบในอดีตได้จึงหันมาพึ่งพาเทคโนโลยีต่างๆ เพื่ออำนวยความสะดวกไปถึงความต้องการผลผลิตที่จำนวนมากกว่าเดิมจึงทำให้การทำนาปีหมดความนิยม ปัจจุบันชุมชนสนทราที่มีนาของชาวบ้านลดน้อยลงจากการขายที่ดินเพื่อส่งเสริมการศึกษาของบุตรหลานอีกทั้งการลดน้อยลงของเกษตรกรทำให้ที่นาบางผืนแปรสภาพเป็นนาร้าง ความเปลี่ยนแปลงทางการเกษตรดังกล่าวทำให้ประเพณีการทำขวัญข้าวลดน้อยลง แม้ว่าปัจจุบันวิถีเกษตรแบบใหม่จะเข้ามาในชุมชนแล้วก็ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวสนทรามากนักเพียงแต่ชุมชนเน้นสิ่งที่สามารถจัดทำได้ เช่น เน้นการทำนาแบบเกษตรอินทรีย์เพื่อลดการใช้ปุ๋ยเคมีและการเก็บเกี่ยวผลผลิตจากแรงงานคน การสร้างสวนป่าเพื่อไม่ย่นต้น เป็นต้น

ความเปลี่ยนแปลงในเชิงเศรษฐกิจในชุมชนและมีผลต่อการพัฒนาในระบบการเงินของชาวบ้านคือการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ชุมชนที่ชื่อ “กลุ่มออมทรัพย์สัจจะ” เพื่อที่จะให้เกิดระบบเงินหมุนเวียนในชุมชนและเพื่อสร้างเงินออมรวมถึงเงินทุนให้ชาวบ้านในดอกที่ต่ำกว่าการกู้ธนาคารเพื่อให้ชาวบ้านได้มีเงินทุนหมุนเวียนสำหรับการทำสัมมาชีพ กลุ่มออมทรัพย์สัจจะจะใช้รูปแบบของการฝากเงินโดยใช้วันเสาร์แรกของเดือนเป็นวันทำการ ภายในกลุ่มมีสมาชิกจากทุกหมู่บ้านภายในชุมชนรวมสมาชิกทั้งหมดประมาณ 500 คน

การพัฒนาดังที่กล่าวมานี้เป็นโครงสร้างชุมชนที่ยั่งยืนและเข้มแข็ง แม้ว่าในมุมมองของเศรษฐกิจและความมั่นคงอาจไม่ได้เกี่ยวข้องกับความสำเร็จ และพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับนางสนทรา แต่ความมั่นคงของชุมชนดังกล่าวเกิดขึ้นได้จากความร่วมมือของสมาชิกอันมีนางสนทราเป็นภูมิหลัง การสะท้อนให้เห็นถึงการพัฒนาของชุมชนอย่างเป็นรูปธรรมเช่นนี้ไม่อาจปฏิเสธได้ว่าเป็นบริบทอย่างหนึ่งของการต่อยอดมาจากนางสนทรา

ด้วยวิถีชีวิตที่ผูกติดกับการทำการเกษตรทำให้คนภาคใต้จำเป็นต้องสร้างแรงงานในครอบครัว การหาสมาชิกแรงงานเข้ามาเพิ่มจึงจำเป็นต้องใช้บริบทของเพศหญิงหรือความเป็น “ลูกสาว” เป็นตัวเชื่อมความสัมพันธ์ในการหา “ลูกเขย” เข้าบ้าน เช่นเดียวกับชุมชนสนทราที่มี

ประชากรเพิ่มมากขึ้นจากการเข้ามาของลูกเขยบ้านต่าง ๆ และมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ จนนำไปสู่การตั้ง “ชมรมเขยบ้านสนทรา” ถึงแม้ว่าชาวได๋นิยมให้ฝ่ายชายอยู่บ้านของฝ่ายหญิงเพื่อดูแลทรัพย์สินต่าง ๆ นำไปสู่การตั้งบริบทให้เพศชายเป็นหัวหน้าครอบครัวที่มีหน้าที่ดูแล ปกป้อง ภรรยาและลูก บริบทเช่นนี้เป็นการส่งเสริมอำนาจให้เพศชายจนได้รับความไว้วางใจจากครอบครัวฝ่ายหญิง การเริ่มสร้างอำนาจปีกแผ่นทางครอบครัวเข้มแข็งขึ้นเรื่อย ๆ และแผ่ขยายเครือข่ายอย่างกว้างขวาง

ในปัจจุบันการแผ่ขยายของระบบเครือญาติเช่นนี้เข้าแทรกซึมไปตามชุมชนต่าง ๆ ทำให้สายตระกูลมีอำนาจมากขึ้นจากการรู้จักกันผ่านสายเครือญาติจนนำไปสู่ “ความมีอิทธิพล” เช่นเดียวกับชุมชนสนทราที่ความมีอิทธิพลของลูกเขยสนทราหลายบ้านเข้ามาต่างก็สร้างอำนาจของตนภายในชุมชน การจัดตั้งกลุ่มเขยสนทราขึ้นเป็นการสร้างอำนาจความเข้มแข็งของฝ่ายเขยบ้านสนทราในด้านการปกครองชุมชนให้มีความเป็นหนึ่งเดียวกันและเพื่อลดอิทธิพลเดียวที่จะก่อให้เกิดปัญหาความแตกแยกในภายหลัง

การปกครองชุมชนของเหล่าชมรมเขยบ้านสนทราถูกปกครองอีกทอดหนึ่งจากกุศโลบายความเชื่อดั้งเดิมของท้องถิ่นที่เกิดจากนางสนทรา การเข้ามาของเขยบ้านสนทราจะต้องเข้าใจในวิถีชีวิต แนวคิด และแนวปฏิบัติต่อสิ่งที่ชุมชนศรัทธาโดยชุมชนพยายามหล่อหลอมเยาวชนและผู้เข้ามาใหม่ในฐานะเขยด้วยพิธีกรรมบวงสรวงนางสนทราและการสร้างจิตสำนึกต่าง ๆ เช่นการเล่าเรื่องราวประวัติชุมชนผ่านวรรณกรรม การสร้างอนุสรณ์นางสนทราเพื่อเป็นสิ่งเตือนใจถึงรากเหง้าของตน การสร้างความหมายเช่นนี้ทำให้ผู้เข้ามาใหม่ซึมซับส่งผลต่อความทรงจำและเป็นการสร้างจิตสำนึกไปในขณะเดียวกัน ดังนั้นแม้ว่าเขยบ้านต่าง ๆ ในชุมชนสนทราจะมีอิทธิพลทางเครือญาติหรืออิทธิพลในด้านการเมืองมาจากชุมชนอื่นแต่เมื่อเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของสมาชิกในชุมชนสนทราแล้วจะต้องมีสำนึกเดียวกันกับคนในชุมชนด้วย การสร้างสำนึกให้เป็นหนึ่งเดียวกันเช่นนี้จึงเป็นการควบคุมอิทธิพลภายนอกที่จะมีผลต่อโครงสร้างภายในได้เป็นอย่างดีโดยไม่ต้องใช้ข้อบังคับทางด้านกฎหมายมาควบคุม

จากการสัมภาษณ์และลงพื้นที่ที่ชุมชนบ้านสนทราผู้วิจัยสอบถามถึงเรื่องความขัดแย้งในชุมชน พบว่าความขัดแย้งรุนแรงไม่เคยเกิดขึ้น จะมีก็แต่ความขัดแย้งปกติ ๆ เป็นเรื่องทั่ว ๆ ไป เช่น เรื่องของครอบครัวหรือการกระทบกระทั่งกันเล็ก ๆ น้อย ๆ ตามประสาชาวบ้านเท่านั้น ผลลัพธ์ที่

เกิดขึ้นจากการปกครองของชาวบ้านชุมชนบ้านสนทราและชมรมเขยบ้านสนทราสะท้อนให้เห็นถึงบริบทของนางสนทราในเรื่องของอำนาจในการปกครองโดยอาศัยความเชื่อและจิตสำนึกร่วมกันของคนในชุมชนต่อสิ่งที่ศรัทธาซึ่งถือเป็นบริบทอย่างหนึ่งที่ต่อยอดมาจากการสร้างอัตลักษณ์นางสนทราของชุมชนแห่งนี้ (นวล สังกิจ, สัมภาษณ์, 2562)

5.4.1 บริบทของชุมชนกับความสำคัญของวรรณกรรมเรื่องสุทธิดีกรรมคำกาพย์ และนางสุนทรา ทศวรรษ 2540-ปัจจุบัน

โดยสภาพของชุมชนสนทราในปัจจุบัน พบว่าสภาพชุมชน ไม่ได้ขยายตัวใหญ่เมื่อเทียบกับชุมชนอื่นๆ แต่โครงสร้างพื้นฐานมีครบครันมากขึ้นในยุคนี้ ทั้งถนนลาดยาง ไฟฟ้า สถานีอนามัย หรือโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล ความเป็นชุมชนชายขอบของพื้นที่ปกครองของจังหวัดพัทลุง ทำให้ผู้คนในชุมชนสัมพันธ์กับทั้งชุมชนในเขตพื้นที่ปกครองจังหวัดนครศรีธรรมราช และชุมชนพัทลุง เกิดถนนลาดยางเชื่อมต่อกันระหว่างชุมชนภายในทั้งฝั่งพัทลุงและฝั่งนครศรีธรรมราช

โรงเรียนอุดมวิทยายน เป็นโรงเรียนที่มีชื่อเสียงในละแวกชุมชนรอบนอก มีนักเรียนจากต่างถิ่นเข้ามาศึกษาที่นี้มากขึ้น ก่อนจะไปศึกษาในระดับสูงต่อไปในตัวเมืองพัทลุง และนครศรีธรรมราช แสดงให้เห็นถึงความพร้อมของชุมชนในการรองรับนักเรียนจากต่างถิ่น

ด้วยปัจจัยของการศึกษาและการดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจในปัจจุบัน ทำให้ชุมชนสมาชิกรุ่นใหม่ของชุมชนสนทราต้องออกไปจากชุมชนมากขึ้น ทั้งนี้อาจเห็นได้มาตั้งแต่ทศวรรษ 2520 ที่การศึกษาสมัยใหม่ในระดับที่สูงขึ้นไปได้รับความนิยมมากขึ้น เด็กๆ ในชุมชนมากกว่าร้อยละ 80 นิยมเรียนต่อในระดับสูงขึ้น เช่น ระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพ และวิชาชีพชั้นสูง ตลอดจนระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย และมหาวิทยาลัย

ทางด้านเศรษฐกิจนั้น การขยายตัวของเศรษฐกิจการค้าแบบสมัยใหม่ การเติบโตของชุมชนเมืองทำให้มีการอพยพแรงงานชั่วคราวออกไปจากชุมชน เช่น หาดใหญ่ พัทลุง ภูเก็ต กระบี่ เป็นต้น ชาวบ้านที่ยังเหลืออยู่ในชุมชนก็อพยพชั่วคราวไปในชุมชนค้าขายใกล้ๆ เช่น ชุมชนควนขนุน ชุมชนแหลมโดนด นำของไปจำหน่ายตลาดแบบชั่วคราว เข้าไปสายถึงเที่ยงก็กลับ การทำนาที่เคยเป็นอาชีพหลัก เริ่มกลายเป็นอาชีพเสริมที่ชาวนานิยมทำประจำฤดูให้พอมีข้าวสารบริโภคได้ตลอดปีโดยไม่ต้องพึ่งพาตลาดข้าว การทำสวนยางเป็นอาชีพหลัก เกิดการสร้างอาชีพใหม่ๆ ผ่านการ

รวมกลุ่ม เช่น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มทำพริกแกง กลุ่มทอผ้า เป็นต้น ผลผลิตจากครัวเรือนมีปริมาณมากขึ้น เนื่องจากความตั้งใจที่จะเพาะปลูกเพื่อจำหน่าย โดยมีพ่อค้าแม่ค้ามารับซื้อถึงบ้านเพื่อนำออกไปขายนอกชุมชนอีกต่อหนึ่ง มีอาชีพรับจ้าง อาชีพรับราชการ และการหาปลาตามฤดูกาล มีบ้างที่ปลูกไม้ผล จำพวกเงาะ มังคุด มะม่วง แต่เป็นการปลูกเพียงเล็กๆ น้อยๆ เอาไว้บริโภคในครัวเรือนมากกว่าปลูกจำหน่าย เนื่องจากข้อจำกัดเรื่องดินที่ไม่ทำให้ผลไม่มีผลใหญ่ และรสชาติที่เป็นเอกลักษณ์พอเมื่อเทียบกับที่อื่นๆ

ด้วยเหตุนี้ ตั้งแต่ทศวรรษ 2540 มา จึงพบว่า เด็กและผู้สูงอายุอยู่ที่บ้าน ส่วนคนหนุ่มสาววัยรุ่น ไปทำงานนอกชุมชนทั้งเป็นการถาวร และชั่วคราว วัยรุ่นจำนวนหนึ่งไปศึกษาในชุมชนขนาดใหญ่ พัทลุง และกรุงเทพมหานคร ชาวบ้านที่อยู่ในชุมชนส่วนหนึ่งมาจากข้าราชการเกษียณ ที่กลับมาประกอบอาชีพเป็นเกษตรกร ใช้ชีวิตสงบๆ อยู่ในบ้านเกิด คนหนุ่มสาวจำนวนหนึ่งก็กลับบ้าน กระแสการกลับสู่ท้องถิ่น ท้องถิ่นนิยม อัตลักษณ์ท้องถิ่น การสร้างองค์ความรู้ท้องถิ่น เข้ามารองรับ ทำให้ชุมชนที่มีความรู้ความเข้าใจและภาคภูมิใจในตัวเองอยู่แล้ว โดยดั้งเดิมยังตระหนักในคุณค่าของอดีตและวัฒนธรรมตนเองมากขึ้น

ในอีกด้านหนึ่ง ชุมชนพยายามสร้างมูลค่าในด้านการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมจากวัสดุทางประวัติศาสตร์ที่หลงเหลือมา การรื้อฟื้นเรื่องเล่า ทำนุบำรุงวัด ส่งเสริมความรู้ความเข้าใจ สร้างหมุดหมายทางวัฒนธรรม แต่ก็มีข้อจำกัด เนื่องจากสภาพที่ตั้งของชุมชนซึ่งอยู่ห่างไกลจากเส้นทางการคมนาคมหลัก ทำให้มูลค่าและคุณค่าที่ชุมชนสร้างขึ้นยังไม่ได้ส่งผลต่อความเข้มแข็งทางด้านต่างๆ ของชุมชนเท่าที่ควร

องค์การบริหารส่วนท้องถิ่นพัฒนาให้การติดต่อสื่อสารคมนาคมเป็นไปอย่างสะดวกมากขึ้น อย่างไรก็ดี รถโดยสารก็ยังไม่เกิดขึ้น ผู้คนในชุมชนจะออกไปสัมพันธ์กับชุมชนอื่น หรือคนชุมชนอื่นจะเข้ามาสู่ชุมชนก็ต้องรถยนต์ไฮค์ รถยนต์ และรถไฟเท่านั้น คนภายนอกก็ไม่นิยมอพยพเข้ามาอยู่ในชุมชนนัก เนื่องจากไม่มีทางเลือกในอาชีพให้ทำเท่าไรนัก จะมีก็แต่การอพยพเข้ามาอยู่ผ่านการแต่งงาน หรือการกลับเข้ามาอยู่ในชุมชนของบุตรหลานที่เคยออกไปประกอบอาชีพภายนอก กลุ่มคนเหล่านี้สร้างเครือข่ายเครือญาติ และเครือข่ายอาชีพให้แก่ชุมชนขณะเดียวกัน พระอุคมปิฎก และวรรณกรรมของท่านก็ช่วยสร้างเครือข่ายกับปัญญาชน และ

หน่วยงานราชการภายนอก ทำให้ชุมชนมีช่องทางในการขอความสนับสนุนส่งเสริมด้านวัฒนธรรมกับภายนอกได้เป็นอย่างดี

5.4.2 วัฒนธรรมความบันเทิงช่วงทศวรรษ 2540-ปัจจุบัน

ต้นทุนที่ราคาถูกลงของการไฟฟ้า ตลอดจนเครื่องมือบันเทิงอิเล็กทรอนิกส์ต่างๆ ที่ประชาชนเข้าถึงเป็นเจ้าของได้ง่ายและราคาถูกลงในยุคนี้ ส่งผลต่อการใช้เวลาว่างของชาวบ้านในชุมชนอยู่ไม่น้อย เวลากลางวันทอดยาวขึ้น เครื่องไม้เครื่องมือเสพความบันเทิงอิเล็กทรอนิกส์ทั้งเครื่องรับโทรทัศน์ และวิทยุเข้าถึงทุกครัวเรือน เครื่องเล่นวิดีโอในช่วงต้นทศวรรษ ช่วงกลางทศวรรษถึงปัจจุบัน มีเครื่องมือเสพความบันเทิงได้หลากหลายมากขึ้น ราคาถูกลง จนสามารถเข้าถึงได้ทั่วครอบครัว การเสพความบันเทิงแบบพื้นบ้านเริ่มถูกจัดวางให้เป็นความบันเทิงในวาระพิเศษๆ ของหมู่บ้าน ของวัด หรือของครอบครัวที่มีฐานะ

ดังจะเห็นว่ามิหนั่งตะลุงและมโนราห์มาแสดงในชุมชนนานๆ ครั้ง เพราะจำกัดอยู่แต่เทศกาลหรือประเพณีชุมชนสำคัญๆ เท่านั้น ขณะลิเกป่าปัจจุบันยังคงมีอยู่แต่หัวหน้าคณะคนแรกวัย 80 กว่าปี ก็รับงานแสดงน้อยลง ทายาทได้รับงานบ้าง แต่ไม่บ่อยครั้งนัก เนื่องจากไม่ค่อยมีความนิยม การแสดงแต่ละครั้งก็ใช้คนและเครื่องดนตรีจำนวนมาก จึงต้องการค่าจ้างราคาสูงจาก 8,000-10,000 บาท ทำให้มีงานแสดงน้อยลง นอกจากการประเพณีใหญ่ๆ หรืองานที่จัดโดยราชการที่จ้างไปแสดงเพื่อการสาธิต ส่วนหนังและมโนราห์มีอยู่บ้าง แต่มักแสดงในงานประเพณีใหญ่ๆ ของวัดและโรงเรียน ในช่วงนี้ ชาวบ้านยังนิยมเสพดนตรีจากต่างถิ่นมากขึ้น เช่น เพลงลูกทุ่ง เพลงเพื่อชีวิต มีงานคอนเสิร์ตในชุมชนใกล้ๆ ก็จะทำให้ความสนใจ

ที่น่าสนใจก็คือ การสืบทอดและการแพร่กระจายความบันเทิงประเภท *ลิเกป่า* ซึ่งมีอยู่อย่างยาวนานในชุมชน แม้ไม่ได้รับความนิยม แต่คณะลิเกก็ยังคงมีความพยายามในการสืบทอด พยายามแสวงหาโอกาสที่จะแสดง โดยระยะหลังได้กลมกลืนกิจกรรมการแสดงลิเกป่าเข้ากับกิจกรรมการณรงศ์ต่างๆ ของหน่วยงานของรัฐทั้งในและนอกชุมชน จนกระทั่งมีบทบาทเป็นที่รับรู้ทั่วไป หัวหน้าคณะลิเก ได้รับการยกย่องเป็นปราชญ์ชาวบ้าน หรือครูภูมิปัญญาที่ได้รับเชิญไปให้ความรู้แก่เด็กนักเรียนในชุมชน และนอกชุมชน วรรณกรรมเรื่อง “สุทธจริตรมคำกาพย์” และ “นางสุนท

รา” ได้รับการตีพิมพ์ซ้ำ และคัดลอกเพื่อนำไปเป็นส่วนหนึ่งของนิทรรศกาลคำสอน คำกลอน สอนใจ ที่ถูกนำไปใช้ หรือไปขึ้นป้ายในงานนิทรรศกาลของโรงเรียน และงานประเพณีของวัด

5.4.3 วรรณกรรมประจำถิ่นชุมชนสุนทรา กับประเพณีประดิษฐ์ในบริบทสังคมร่วมสมัย

มีการสร้างเหรียญพระอุดมปิฎก และการสร้างพิพิธภัณฑวัดสุนทรา เก็บรวบรวมข้าวของ เครื่องใช้โบราณ ทั้งที่เป็นมรดกตกทอดของวัดเอง (ซึ่งส่วนใหญ่มีคำอธิบายข้าวของเหล่านั้นที่ สัมพันธ์กับพระอุดมปิฎก) และการร่วมมือร่วมใจบริจาคทรัพย์มรดกส่วนตัวของชาวบ้าน

พิพิธภัณฑวัดสุนทรา เหรียญเจ้าคุณอุดมปิฎก และวรรณกรรมสุทธธรรมคำกาพย์ กลายเป็นอรรถลักษณะที่ถูกชุมชนใช้เพื่อแสดงคุณค่าของตัวตนหรืออัตลักษณ์ชุมชนในกระแสการ พัฒนาสู่ความทันสมัย ขณะที่โรงเรียนอุดมวิทยา ส่งผลเหมือนดาบ 2 คม คมหนึ่งก็ทำให้การศึกษา แผนใหม่แก่เยาวชนในชุมชน แต่อีกดาบหนึ่ง ก็กลายเป็นบันไดให้เยาวชนละทิ้งถิ่นฐานบ้านเกิดเพื่อ ไปศึกษาและทำงานในชุมชนเมือง การสร้างอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมดังกล่าวเป็นความพยายาม สร้างคุณค่าให้แก่ชุมชนเพื่อให้มีศักยภาพยึดเหนี่ยวคนในชุมชนเอาไว้ ขณะเดียวกัน ก็สามารถดึงดูด คนนอกท้องถิ่นเข้ามาเยี่ยมชม อันเป็นเครื่องยืนยันให้เห็นถึงคุณค่าของตัวตนหรืออัตลักษณ์ดังกล่าว

คุณค่าเช่นนี้ของวรรณกรรม ทำให้แม้แต่บุคคลภายนอกซึ่งเข้ามาอยู่ในชุมชนภายหลังก็มี ความตระหนัก ดังเกิดการรวมตัวของ “เขยสุนทรา” ในนาม “ชมรมเขยสุนทรา”

นอกจากนั้นยังมีการหล่อรูปปั้นขนาดใหญ่ของนางยักษ์สุนทรา ตัวละครสำคัญที่ปรากฏใน เรื่องพระรถ-เมรีด้วย โดยได้จัดแสดงไว้ในพื้นที่สาธารณะของหมู่บ้าน ซึ่งมีศาลากลางบ้านและห้อง ประชุมสำหรับใช้ประโยชน์ร่วมกันในวันพิธีประเพณีต่างๆ ด้วย ความพยายามตามหาต้นฉบับ วรรณกรรม และการสร้างรูปปั้นนางยักษ์สุนทรา เป็นความพยายามที่จะหาคำตอบเกี่ยวกับชื่อบ้าน ของชุมชนเพื่อแสดงการมีรากเหง้าที่มาของชุมชนที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง นายชก ช่วยอินทร์ นักวิจัย ประจำโครงการนี้ ชี้แจงในฐานะประธานสภาวัฒนธรรม ต.บันแต และรองประธานสภาวัฒนธรรม จังหวัดพัทลุงว่า แรงบันดาลใจเรื่องการค้นคว้าวรรณกรรมเรื่องนี้มาจากชื่อบ้านซึ่งไปสอดคล้องกับ ชื่อตัวละครและวรรณกรรม ขณะเดียวกัน ในเขต จ.พัทลุง ก็ปรากฏสถานที่หลายแห่งที่เป็นพื้นจาก ที่เกิดเหตุการณ์ในวรรณกรรมเรื่องนี้ นายชกได้เคยอ่านวรรณกรรม และเคยได้ยินคนเฒ่าคนแก่สวด ให้ฟังเมื่อครั้งยังเด็ก จึงเกิดความสนใจที่จะตามหาต้นฉบับเต็ม เพราะเห็นว่าเป็นมรดกทาง

วัฒนธรรมด้านภาษาที่มีคุณค่าด้วย โดยในเบื้องต้น เขาเล่าว่าความสนใจในการสืบหาวรรณกรรมเรื่องนี้มีมาอย่างยาวนานตั้งแต่ทศวรรษ 2510 โดยพระครูสุนทรานุกูล (บุญให้ จิตตทนโต อดีตเจ้าอาวาสวัดสุนทรवासได้พยายามสืบหาด้านฉบับมาก่อน จนเมื่อ พ.ศ.2512 ได้ข้อมูลจากหลวงพ่อดี วัดชัยสุวรรณ (วัดเก่าคำลิ่ง) อ.เขยรใหญ่ จ.นครศรีธรรมราช ว่ามีหนังสือบอกเรื่องพระรถ-เมรี อยู่ที่ บ้านนายคง-นางพร้อม ชูเสือหิ่ง บ้านหนองเพ็งกรอ ต.เสือหิ่ง จึงไปขอยืมมา พบว่ามีทั้งหมด 8 เล่ม ท่านพระครูได้ยืมมาคัดลอก แล้วเสร็จก็คืนต้นฉบับกลับไป ต่อมาในปี พ.ศ.2520 นายเนื่อง สัตยานนท์ ได้นำฉบับที่พระครูสุนทรานุกูล คัดลอกไว้ไปพิมพ์ลงกระดาษไข โรเนียวเย็บเล่ม โดยมีเจตนาอนุรักษ์เผยแพร่นิทานพื้นบ้านให้คนรุ่นหลังได้อ่านต่อไป อย่างไรก็ตาม ในเวลาต่อมาต้นฉบับคัดลอก และฉบับโรเนียวนั้นก็สูญหายไป

นายยกเห็นว่าวรรณกรรมเรื่องนี้มีคุณค่าทั้งด้านเนื้อหา ภาษาถิ่น และภูมิปัญญา ในการใช้วรรณกรรมเป็นเครื่องมือสอนปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมตามหลักพุทธศาสนา จึงติดตามสืบค้นต้นฉบับที่เป็นหนังสือบอกเรื่องนี้อีกครั้งหนึ่งเมื่อวันที่ 6 สิงหาคม พ.ศ.2556 โดยไปพร้อมคณะ ไปสืบหาที่บ้านนายคง นางพร้อม ชูเสือหิ่ง เจ้าของหนังสือบอกต้นฉบับที่พระครูสุนทรานุกูลยืมมาคัดลอกเมื่อ 44 ปีที่แล้ว โดยได้รับการบอกเล่าจากนางสมปอง ชูเสือหิ่ง และสาวท ชูเสือหิ่งผู้เป็นบุตรว่า หนังสือบอกชุดนี้เดิมทีเจ้าของคือนายรุ่ง-นางคง ชูเสือหิ่ง เมื่อท่านทั้งสองถึงแก่กรรมก็ได้มอบให้นายคงชั้นบุตรต่อมา กระทั่งในปี พ.ศ.2556 ซึ่งนายยกตามไปหา หนังสือบอกชุดนี้อยู่ในความครอบครองของนายสาวท ชั้นบุตรดังกล่าว โดยขณะที่พบเจอตอนนั้นสภาพหนังสือเก่า ชำรุดบางส่วน มีการเย็บด้ายซ่อมแซม ด้านอักขระก็พบว่าส่วนใหญ่จารึกเป็นภาษาไทยโบราณ มีภาษาบาลีอยู่บ้าง ตัวอักษรเด่นชัด หมึกไม่เลอะเลือน นายยกและคณะจึงได้ยืมมาทำสำเนาเอาไว้ชุดหนึ่ง

การตามหาวรรณกรรมเรื่องนี้จึงเห็นได้ว่าเป็นความพยายามตามหาตัวตนของชาวสนทราในยุคที่ 3 แม้ว่าถนนหนทางจะมีความสะดวกสบายยิ่งขึ้น ในท้องถิ่นมีสถาบันการศึกษาที่ครอบคลุมสามารถรองรับเยาวชนในชุมชนได้อย่างทั่วถึง แต่ความเปลี่ยนแปลงของสังคมก็ทำให้สันทราคลายเป็นชุมชนที่เงียบเหงา คนรุ่นใหม่ออกไปรับการศึกษาในชุมชนเมือง เมื่อเรียนจบก็ออกไปรับราชการหรือทำงานในชุมชนอื่นๆ มากกว่าที่จะกลับมาทำงานในชุมชน ในแง่การติดตามหาวรรณกรรมเรื่องนี้ และการสร้างสรรค์ประเพณี เช่น งานนมัสการพระอุดมปิฎก ประจำปี จึงเป็นความพยายามสืบค้นและรักษาไว้ซึ่งตัวตนทางวัฒนธรรมในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของชุมชน

ท่าทีของการแสวงหาตัวตนเช่นนี้มีความสอดคล้องกับการตีความเนื้อหาวรรณกรรมเรื่อง
สุทธกรรมคำภีร์อย่างน่าสนใจ

จากการลงพื้นที่ภาคสนามผู้วิจัยพบว่า “พิธีกรรมบวงสรวงนางสนทนา” มีมาตั้งแต่อดีตและ
นานมากพอที่จะทำให้ชาวบ้านลืมนึกว่าใครเป็นผู้ริเริ่มพิธีกรรม อย่างไรก็ตามพิธีกรรมดังกล่าว
ไม่ได้ถูกลดทอนคุณค่าลงไปแต่กลับเพิ่มอำนาจความศรัทธาจากลูกหลานชาวสนทารุ่นสู่รุ่น จาก
การสัมภาษณ์ชาวบ้านทั่วไปในชุมชนถึงพิธีกรรมดังกล่าวต่างแสดงความคิดเห็นไปในทางเดียวกัน
ว่าเป็นพิธีกรรมที่สำคัญและศักดิ์สิทธิ์ซึ่งคนในชุมชนนั้นเชื่อและศรัทธาเป็นอย่างมาก

“พิธีกรรมบวงสรวงนางสนทนา” เริ่มต้นขึ้นจากความเชื่อและการเลียนแบบวรรณกรรม
ท้องถิ่นเรื่องพระรถ – เมรีที่กล่าวถึงพิธีบวงสรวงต้นไม้พูดได้ของเมืองตะวัน (เมืองของนาง
สนทนา) ที่จัดขึ้นโดยการใช้เครื่องเช่น ไห้วเป็นเนื้อควาย ชาวบ้านนำเนื้อเรื่องในฉากดังกล่าวของ
วรรณกรรมมาประยุกต์กับความเชื่อในท้องถิ่นตนที่กล่าวถึงคำสาปของนางสนทาก่อนสิ้นใจว่าจะ
ขอเกิดใหม่เป็นปลิงและbungเพื่อตามไล่ล่าสูบเลือดนอมนุชย์เพื่อเป็นการแก้แค้น จากความเชื่อและ
ฉากที่กล่าวมาข้างต้นนั้นทำให้ชาวบ้านบ้านชุมชนสนทนาเริ่มก่อตั้งพิธีกรรม

พิธีกรรมบวงสรวงนางสนทนาในอดีตนั้นเป็นเพียงพิธีกรรมเล็ก ๆ ไม่มีพิธีรีตองมากเท่ากับ
ปัจจุบัน สิ่งสำคัญเพียงอย่างเดียวที่ใช้สำหรับประกอบพิธีคือควายหนึ่งตัวและเมื่อถึงวันทำพิธี
ชาวบ้านจะผลัดควายที่จัดเตรียมไว้ลงในบ่อนางสนทนาเพื่อบวงสรวงแก้ปลิงและทาในบ่อ ต่อมา
เมื่อขุดบ่อนำดินไปถมพื้นที่สนามโรงเรียนวัดสนทนา ชาวบ้านจึงช่วยกันสร้างอนุสรณ์นางสนทนา
ขึ้นบริเวณริมสระเพื่อให้เห็นถึงพิธีกรรมที่ชัดเจนและเพื่อแสดงความเคารพศรัทธาต่อนางสนทนาที่
ชาวบ้านเชื่อกันว่าเป็นบรรพบุรุษ

ชุมชนสนทนาเริ่มก่อสร้างอนุสรณ์นางสนทนาเมื่อปี พ.ศ. 2556 และเสร็จในปี พ.ศ. 2558
หลังจากที่สร้างอนุสรณ์นางสนทนาเสร็จสมบูรณ์ชุมชนสนทนาได้ทำการบวงสรวงนางสนทนาทุกปี
พิธีกรรมการบวงสรวงได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมโดยเพิ่มขั้นตอนการทำพิธีในส่วนของการ
บวงสรวงและได้จัดให้มีชุดการแสดงต่าง ๆ เพื่อให้เห็นเชิงสัญลักษณ์

สำหรับงานพิธีกรรมบวงสรวงนางสนทนามีเพียงช่วงเช้าตั้งแต่เวลา 7.30 น. – 15.00 น.
โดยรายละเอียดขั้นตอนต่าง ๆ ผู้วิจัยจะแบ่งออกเป็นช่วงเวลาดังนี้

เวลา 7.00 น. ครอบครัวชาวบ้านที่ได้รับมอบหมายให้ทำกับข้าวอาหารคาวและหวานต่างนำอาหารของตนมารวมกันที่ศาลาหมู่บ้านเพื่อเตรียมพิธีบวงสรวง เมื่อเตรียมเครื่องเซ่นไหว้เสร็จแล้วก็เข้ามารวมตัวกับชาวบ้านคนอื่น ๆ ที่สามแยกถนนเพื่อตั้งขบวนเดินไปที่อนุสรณ์นางสนทนา

ในขบวนใช้การแห่กลองยาวนำหน้าเพื่อให้บรรยากาศการบวงสรวงเป็นไปอย่างสนุกสนาน อีกทั้งเสียงกลองยาวและดนตรีอื่น ๆ เป็นเสียงเรียกความพร้อมเพรียงของชาวบ้าน ผู้วิจัยสังเกตว่าเมื่อเสียงขบวนกลองยาวดังขึ้นทำให้ชาวบ้านคนอื่น ๆ ที่ยังไม่ได้ออกมาจากบ้านของตนต่างออกมาร่วมพิธี ผู้วิจัยจึงตีความหมายของการใช้เสียงกลองยาวและเสียงโห่ร้องของคนในขบวนสื่อในความหมายของการเริ่มต้นของพิธี

การรำรำนาขบวนปี่นางสนทนา มีผู้เข้าร่วมทั้งชาวบ้าน ข้าราชการ และเยาวชนรุ่นใหม่

นอกเหนือจากกลองยาวที่เป็นสื่อสำคัญในการรวมตัวของชาวบ้านแล้ว ทุกคนต่างมีสำนึกเดียวกันคือสำนึกที่จะตอบแทน เคารพบรรพบุรุษจากความสำเร็จของตน ปฏิเสธไม่ได้ว่าหากชาวบ้านไร้ซึ่งความสำเร็จต่อนางสนทนาและพิธีดังกล่าว เสียงกลองยาวเพียงอย่างเดียวก็ไม่อาจช่วยให้ชาวบ้านมารวมตัวกันได้ การรวมตัวจึงสะท้อนให้เห็นถึงความรักความสามัคคีเป็นหนึ่งเดียวกันของคนในชุมชนโดยยึดนางสนทนาเป็นสำนึกเดียวกันของคนในชุมชน

หลังจากขบวนแห่ถึงหน้าอนุสรณ์นางสนทนาแล้ว เวลา 7.30 น. ชาวบ้านรวมตัวกันในศาลากลางบ้าน เริ่มพิธีโดยการให้ผู้ประกอบพิธีนิมนต์พระคุณเจ้าขึ้นนั่งบนอาสนะจากนั้นผู้ประกอบพิธีจุดเครื่องบูชาพระรัตนตรัยพร้อมกับให้พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์และร่วมกันกรวดน้ำเป็นลำดับสุดท้าย

เมื่อเสร็จพิธีพระพุทธรณ์แล้วพระมหาเชยศักดิ์ สุนทรธัมโมทำการเทศนาให้คนในชุมชนได้ฟัง โดยใช้เรื่องในวรรณกรรมนางสนทราตอนใดตอนหนึ่งมาเทศนาแทนเรื่องหลักธรรมทางศาสนาทั่วไป การยกคำสอนจากวรรณกรรมเช่นนี้ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นกุศโลบายอย่างหนึ่งที่สอดแทรกอยู่ในพิธีกรรม การใช้อำนาจความเชื่อด้านศาสนาและนางสนทราเข้ามาควบคุมสังคม การเทศนาคำสอนในวรรณกรรมเรื่องนางสนทราซึ่งถือเป็นวรรณกรรมของชุมชนที่ชาวบ้านร่วมกันเป็น “เจ้าของ” สะท้อนให้เห็นถึงอัตลักษณ์ตัวตนที่ตระหนักว่าทุกคนล้วนเป็นชาวสนทราและล้วนเป็นเครือญาติโดยมีบรรพบุรุษคือนางสนทราคนเดียวกัน

รูปปั้นนางสนทรา ความทรงจำใหม่ของชุมชน สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ.2546

ชาวบ้านที่ฟังเทศนามีทุกช่วงอายุคนตั้งแต่เด็กจนไปถึงคนชรา ทำให้ผู้วิจัยวิเคราะห์ได้ว่าอีกหนึ่งกุศโลบายที่เลือกเทศนาวรรณกรรมเพราะต้องการให้ลูกหลานในชุมชนเข้าถึงวรรณกรรมได้อย่างเข้าใจในคำสอน และเพื่อในอนาคตลูกหลานในชุมชนเหล่านี้จะนำคำสอนจากการเทศนาวรรณกรรมไปใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด นอกจากนี้ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ไปถึงผลลัพธ์อื่น ๆ ที่สามารถเกิดขึ้นได้จริงจากการฟังวรรณกรรมชุมชนคือชาวบ้านจะนำเรื่องคำสอนไปบอกเล่าให้ผู้อื่นหรือแม้กระทั่งใช้ยาเพื่อสั่งสอนลูกหลาน การบอกเล่าเรื่องราวของชุมชนให้คนภายนอกหรือการเน้นย้ำ

เรื่องของชุมชนให้คนในชุมชนรู้ สະทอนให้เห็นถึงการสืบทอดอัตลักษณ์ของชุมชนอย่างไม่มีที่สิ้นสุด

ความน่าสนใจอีกอย่างหนึ่งในงานบวงสรวงช่วงพิธีสงฆ์คือการถวายเพลแบบสลากัด การถวายเพลเช่นนี้เริ่มต้นจากการถวายอาหารให้พระสงฆ์ด้วยวิธีการจับสลากและพระสงฆ์ทุกรูปจะถูกแบ่งเป็นกลุ่ม ๆ จำนวนเท่ากันทุกกลุ่มจากนั้นตัวแทนพระสงฆ์แต่ละกลุ่มจะทำการจับสลากเพื่อสุ่มภัตตาหารที่ชาวบ้านจัดเตรียมไว้ให้ ในการถวายภัตตาหารของแต่ละกลุ่มชาวบ้านจะจัดเตรียมอาหารอย่างน้อย 3 – 4 อย่างโดยไม่ซ้ำกันในแต่ละชุดเพื่อจะถวายเพลตามฉลากที่พระสงฆ์กลุ่มนั้น ๆ จับได้ จากการสัมภาษณ์ผู้ประกอบการพิธีถึงสาเหตุการเลือกใช้วิธีการถวายเพลแบบสลากัดจึงได้คำตอบที่ว่าเพราะต้องการอนุรักษ์ประเพณีโบราณให้อยู่คู่กับชุมชนบ้านสนทรา

ผู้วิจัยเห็นว่าการศึกษาที่ชุมชนสนทราเลือกใช้วิธีการถวายเพลโดยวิธีสลากัดมีผลลัพธ์ในแง่ที่เกี่ยวข้องกับอัตลักษณ์ของชุมชนด้วย ชุมชนสนทราไม่เพียงแต่ต้องการอนุรักษ์ประเพณีโบราณเท่านั้นแต่ยังต้องการความแตกต่างจากชุมชนอื่น ๆ เพื่อเป็นจุดดึงดูดให้คนเป็นที่สนใจ การถวายเพลในรูปแบบเช่นนี้ไม่ได้นิยมกันในภาคใต้แต่หากพบมากในงานประเพณีทางศาสนาของภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคกลาง การรับอิทธิพลทางศาสนาของภาคอื่นเข้ามาประยุกต์ใช้ในพิธีบวงสรวงถือเป็นความน่าสนใจอย่างหนึ่งที่แสดงถึงจุดเด่นและตัวตนของชาวสนทราได้เป็นอย่างดี

จากข้อมูลที่ผู้วิจัยได้ค้นคว้าเพิ่มเติมเกี่ยวกับตำนานการถวายเพลแบบสลากัดพบว่ามีตำนานที่เกี่ยวข้องกับยักษ์และมนุษย์ โดยเนื้อหาจากตำนานความว่า ก่อนสมัยพระพุทธกาลมียักษ์และหญิงผู้หนึ่งผูกอาฆาตพยาบาทกันมาหลายภพหลายชาติ ทั้งสองพลัดกันแก้แค้นโดยการทำร้ายบุตรของอีกฝ่ายจนถึงแก่ความตาย เมื่อถึงสมัยพุทธกาลทั้งสองได้เกิดมาพบกันอีกครั้งและแก้แค้นตามแรงอาฆาต ฝ่ายยักษ์เมื่อรู้ว่าบุตรของมนุษย์กำเนิดก็ไล่ล่าหวังทำร้ายจึงทำให้ฝ่ายมนุษย์ผู้เป็นแม่เฝ้าพระพุทธเจ้าด้วยเพราะต้องการให้บารมีของพระพุทธองค์ปกป้องลูกของตน เมื่อพระพุทธเจ้าทราบเรื่องจึงให้พระอานนท์เชิญยักษ์มาเข้าเฝ้าเพื่อแสดงธรรมเทศนาแก่ทั้งสอง หลังจากฟังเทศนาจบทั้งสองต่างปรับความเข้าใจ ฝ่ายมนุษย์ยินยอมที่จะให้ยักษ์อยู่ในบ้านของตนด้วยความเป็นมิตรและฝ่ายยักษ์รับศีล 5 พร้อมบำเพ็ญเพียรอย่างเคร่งครัด

ภายหลังมนุษย์ได้สร้างที่อาศัยให้แก่ยักษ์ยักษ์พร้อมกับเครื่องบริวารทั้งอาหารทั้งหลายแก่ยักษ์อย่างสม่ำเสมอ ยักษ์ยักก็ตอบแทนหญิงผู้นั้นด้วยการทำนายฝน ฟ้า อากาศ จนทำให้หญิงผู้นั้นสามารถทำการเกษตรได้ผลดี ชาวบ้านคนอื่น ๆ เมื่อรู้ว่ายักษ์ยักเป็นผู้ทำนายสภาพอากาศได้ก็ต่างพากันเข้าไปหาและเมื่อการเกษตรของชาวบ้านได้ผลดีก็ต่างพากันหาอาหารต่าง ๆ มาให้ยักษ์ยักจนล้นเหลือ

ยักษ์ยักนำเอาภัตตาหารจากที่ชาวบ้านให้เข้าถวายพระพุทธเจ้าและสาวก ด้วยวิธีตั้งสลากภัตไว้ถวายพระภิกษุวันละ 8 รูป โดยให้พระภิกษุเหล่าจับสลากหมุนเวียนไปรับภัตตาหารของนางยักษ์ยักเป็นประจำ การถวายสลากภัตเป็นทาน ก็ปรากฏมีมาตั้งแต่บัดนั้น สืบจนถึงปัจจุบัน (วัดจากแดง, 2560)

จากตำนานดังกล่าวสามารถนำมาเชื่อมโยงกับตำนานวรรณกรรมเรื่องนางสนธราได้ในประเด็นของความรักระหว่างนางสนธราและนางกัณฑ์หรือนางเมรีซึ่งเป็นบุตรบุญธรรมของนางสนธราที่มีชาติกำเนิดเป็นมนุษย์นอกจากนี้ยังมีความผูกพันในเรื่องของความรักที่นางสนธรามิให้ต่อพระรณสีห์

เช่นเดียวกับชุมชนสนธราที่เลือกศรัทธาในนางสนธราทั้งที่เป็นตัวละครในฝ่ายธรรมด้วยเหตุผลที่ว่านางสนธรามีชีวิตจิตใจ เช่นเดียวกับมนุษย์ ความรักที่นางสนธรามิให้ต่อมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นความเมตตาต่อนางสิบสองในตอนต้นเรื่อง ความรักของการเป็นแม่บุญธรรมของนางกัณฑ์ ความรักที่นางสนธรามิให้ต่อพระรณสีห์ ล้วนเป็นความรักที่เกิดขึ้นในจิตใจและไม่เกี่ยวกับชาติกำเนิดทั้งสิ้น

การที่ชาวบ้านเลือกเคารพตัวละครนางสนธราเพื่อแสดงถึงความรักที่ยิ่งใหญ่เหนือชาติกำเนิด ผู้วิจัยเห็นว่าเหตุผลเช่นนี้เป็นกุศโลบายอีกอย่างหนึ่งให้คนในชุมชนตระหนักถึงความรักความเป็นหนึ่งเดียวกันในชุมชนโดยไม่มีอิทธิพลหรืออำนาจส่วนตนมาเกี่ยวข้อง การใช้กุศโลบายเช่นนี้สามารถลดทอนอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันของคนในชุมชนลงได้และสามารถทำให้ทุกคนในชุมชนเกิดความเสมอภาคเท่าเทียมต่อกัน

หลังจากจบพิธีทางศาสนาผู้ประกอบพิธีและชาวบ้านช่วยกันเตรียมเครื่องบวงสรวงสำหรับอนุสรณ์นางสนธรา สำหรับเครื่องบวงสรวงประกอบไปด้วย หัวหมู ไก่ต้ม ไข่เป็ดต้ม แอง

เนื้อควาย เหล้าขาว ขนมห่มขาว ขนมห่มแดง น้ำแดง ผลไม้ต่าง ๆ และพวงมาลัย การจัดเครื่องบวงสรวงเป็นไปตามรูปแบบของบายศรีปากชาม ซึ่งเหมาะกับงานประเพณีที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและการทำมาหากิน มักใช้ในงานบวงสรวงสังเวद्यเทวดา พระภูมิ หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ

ชาวบ้านจัดเตรียมโต๊ะและเครื่องบวงสรวงนางสนทรา

เครื่องบวงสรวงที่เป็นเอกลักษณ์และยังคงเดิมไว้เพียงแต่เปลี่ยนแปลงรูปแบบไปคือ “แกงควาย” ซึ่งแต่เดิมชุมชนใช้ควายทั้งตัวในการเซ่นไหว้นางสนทราเพราะมีเหตุผลรองรับว่าในระนาสนทรามีปลิงอยู่จำนวนมาก แม้ว่าในปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงเครื่องเซ่นไหว้ให้มีความเป็นพิธีกรรมมากขึ้นแต่ชุมชนยังอิงกับความเชื่อในเรื่องของการใช้ “เนื้อควาย” ในการประกอบพิธี เหตุผลของการเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ผู้วิจัยเห็นว่าสาเหตุมาจากสภาพแวดล้อมของระนาสนทราในปัจจุบันที่เปลี่ยนไปจากเดิมจึงไม่จำเป็นต้องใช้ควายที่มีชีวิตไปเซ่นไหว้ปลิง อีกทั้งการแกงควายหนึ่งตัวสามารถนำอาหารส่วนที่เหลือมาเลี้ยงแขกร่วมงานได้จำนวนมาก นอกจากนี้ในปัจจุบันยังมีข้อบ่งชี้ในเรื่องกฎหมายที่เกี่ยวกับพระราชบัญญัติคุ้มครองสัตว์ที่จัดตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2557 ซึ่งใกล้เคียงกับปีที่สร้างอนุสรณ์นางสนทราขึ้น

ไม่เพียงแต่เนื้อควายเท่านั้นที่สำคัญต่อนางสนทรา ผู้วิจัยสังเกตว่า “น้ำแดง” เป็นเครื่องบวงสรวงพื้นฐานที่ชาวบ้านนิยมนำมาถวายทั้งในวันพิธีและวันปกติ แม้ว่าชาวบ้านที่นำน้ำแดงมาถวายนางสนทรานั้นไม่ทราบถึงที่มาที่ไปเพียงแต่เห็นว่าน้ำแดงเป็นเครื่องไหว้ที่นิยมใช้จึงจัดหาถวาย นัยยะของการใช้น้ำแดงนี้ปัจจุบันเป็นเพียงเครื่องบูชาที่มาจากความศรัทธาแต่หากเป็นความหมายที่ซ่อนอยู่ภายในคือเรื่องของการใช้สิ่งทดแทน วิธีคิดของการถวายน้ำแดงแก่นาง

สนทราไม่ได้เกิดขึ้นเพียงเพราะเป็นเครื่องบูชาขอดนิยมนแต่หากน้ำแดงเป็นเครื่องทดแทนของเลือดของควายสำหรับปลิงที่ในอดีตเคยอยู่ในสรวงนางสนทรา

น้ำแดงที่ผู้ศรัทธานำมาบวงสรวงบริเวณอนุสรณ์นางสนทรา

เมื่อจัดวางเครื่องบวงสรวงหน้าอนุสรณ์เสร็จเรียบร้อยชาวบ้านกลับเข้านั่งบนศาลากลางบ้านและสถานที่ที่รองรับไว้ หลังจากนั้นผู้นำการประกอบพิธีเริ่มกล่าวคำบูชานางสนทราพร้อมกับชาวบ้านคนอื่น ๆ กล่าวตาม ดังนี้ “นะโม ตัสสโต อิตติมิโส ภาคะวา พระแม่ศาสดรา แม่ นางสนทราพระมารดาข้า อติปิโส ภาคะวา สาธุ สาธุ สาธุ”

แผ่นป้ายบูชานางสนทรา

ผู้วิจัยได้สอบถามถึงที่มาที่ไปของคำกล่าวบวงสรวงนางจึงทราบว่บทบวงสรวงดังกล่าวมีที่มาจากความเชื่อของผู้ศรัทธาในภาคเหนือ นายยก ช่วยอินทร์ (สัมภาษณ์) เล่าให้ผู้วิจัยฟังว่าเมื่อ

สร้างอนุสรณ์นางสนทราเสร็จได้ไม่นานก็มีชายวัยกลางคนเข้ามาในหมู่บ้าน พร้อมกับเล่าเรื่องความฝันที่ตนฝันเห็นรูปอนุสรณ์นางสนทราซึ่งเป็นแบบเดียวกันกับที่ชุมชนสนทราสร้างขึ้น จากนั้นตนจึงหาข้อมูลและเดินทางมาพบและในส่วนของการกล่าวบูชานั้นตนได้มาจากความฝันเช่นกัน

จากคำบอกเล่าผู้วิจัยเห็นว่าเรื่องของความศรัทธาและความเชื่อนางสนทราไม่ได้มีอยู่แค่ในชุมชนเท่านั้น คนนอกชุมชนต่างมีความศรัทธาต่อนางสนทราเช่นเดียวกันแม้ว่าความศรัทธาดังกล่าวอาจไม่ได้มีที่มาที่เหมือนกัน แต่สำหรับผู้ศรัทธาแล้วไม่ว่าจะมีเหตุผลของการเชื่อเหมือนกันหรือไม่แต่ผู้ศรัทธาต่างให้ความเคารพสิ่งที่ตนนับถือไม่ต่างกัน การทำความเคารพในรูปแบบใดก็ตามที่สามารถแสดงออกถึงความศรัทธาคือเป้าหมายสูงสุดของความเชื่อของผู้คนเหล่านั้น

นอกจากนี้ผู้วิจัยได้ข้อมูลเพิ่มเติมของความเชื่อที่เกิดขึ้นกับคนนอกชุมชนในกรณีที่ได้ว่าเป็นการสืบทอดความเชื่อ นายชก ช่วยอินทร์ (สัมภาษณ์, 2563) เล่าถึงแผ่นป้ายบวงสรวงหน้าอนุสรณ์นางสนทราว่าเกิดขึ้นจากผู้ศรัทธาจังหวัดสุราษฎร์ธานี ผู้ศรัทธาคนดังกล่าวได้เข้ามาในพื้นที่ชุมชนสนทราและรู้จักกับประเพณีที่เกี่ยวข้องกับนางสนทรา ทำให้เกิดความศรัทธาจึงได้จัดทำแผ่นป้ายหินอ่อนสลักบทบวงสรวงแล้วนำมาถวายนางสนทราในภายหลัง

การที่คนภายนอกชุมชนได้รู้จักประเพณีบวงสรวงนางสนทราและร่วมศรัทธาในอัตลักษณ์ของชุมชนเช่นนี้ กล่าวได้ว่าชุมชนบรรลุวัตถุประสงค์ในเรื่องที่จะบอกเล่าเรื่องราวของชุมชนตนนั้นให้ผู้อื่นรับรู้จากการใช้อัตลักษณ์ที่มีนางสนทราเป็นตัวหลักของการบ่งบอกตัวตน

กิจกรรมในช่วงบ่ายเป็นส่วนของชาวบ้านในชุมชนที่ตั้งใจจัดขึ้นเพื่อสืบทอดวัฒนธรรมชุมชน แม้ว่าการจัดกิจกรรมดังกล่าวไม่ได้มีความเกี่ยวข้องกับพิธีบวงนางสนทราแต่อย่างใด แต่ชาวบ้านตั้งใจที่จะใช้โอกาสนี้บวงสรวงเพื่อจัดกิจกรรมที่ขึ้น ซึ่งกิจกรรมทั้งหมดจะเป็นส่วนของการแสดงโดยชาวบ้านในชุมชนที่มีความสามารถ เช่น การแสดงลิเกป่า การทำขนมโบราณ การทำข้าวเม่า การทำขวัญข้าวและการเล่นเพลงบอก กิจกรรมที่กล่าวมานั้นล้วนเป็นสิ่งที่เคยมีอยู่ในชุมชนซึ่งชุมชนต้องการที่จะอนุรักษ์ไว้เพื่อให้เยาวชนและคนภายนอกเข้าใจถึงวิถีชีวิตของชุมชนแห่งนี้

ผู้วิจัยเห็นว่าแม้ว่าการแสดงดังกล่าวไม่ได้สัมพันธ์กับนางสนทราหรือพิธีบวงสรวงแต่ผู้นำชุมชนและชาวบ้านต่างให้ความสนใจการแสดงดังกล่าวเป็นอย่างดี การจัดให้มีการแสดงความสามารถของคนในชุมชนมาอยู่ในวันพิธีบวงสรวงนางสนทราเป็นการบอกเล่าตัวตนอย่างหนึ่งในเรื่องของวัฒนธรรม วิถีชีวิต รวมไปถึงความรู้ความสามารถ การบ่งบอกในลักษณะนี้จะช่วยเสริมอัตลักษณ์ในด้านของพฤติกรรมของคนในชุมชน ปฏิเสธไม่ได้ว่าพิธีกรรมบวงสรวงนางสนทราในแต่ละปีจะมีเพียงคนในชุมชนเท่านั้นที่สนใจ ความโดดเด่นของคุณค่าประเพณีและวัฒนธรรมในงานพิธีบวงสรวงทำให้คนภายนอกชุมชนเข้ามารับชม ผลลัพธ์ที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังของการแสดงดังกล่าวจึงเป็นนัยยะหนึ่งของการแสดงบทบาทชุมชนให้ผู้คนนอกชุมชนได้รับรู้

ชาวบ้านรับเชิญเป็นวิทยากรภูมิปัญญา สาธิตทำขนมโบราณแก่เด็กนักเรียน

กิจกรรมกวนข้าวยาจู โดยการมีส่วนร่วมของเด็กนักเรียนในชุมชน

กิจกรรมตำข้าวเม่า

พิธีสงฆ์ในงานประเพณีการทำขวัญข้าว

นอกจากนี้ยังมีการแสดงที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมเรื่องนางสนทราที่ชุมชนนำมาจัดแสดง ทุกปีคือการสาธิตการแสดงเล่นสะบ้าและการชนไก่ ผู้วิจัยเห็นว่าการที่ชุมชนเลือกใช้วิธีการสาธิต การละเล่นที่ปรากฏในวรรณกรรมมาแสดงในวันทำพิธีนี้เนื่องจากต้องการให้คนในชุมชนระลึก และใกล้ชิดวรรณกรรมมากที่สุด ผู้ชมที่เป็นเยาวชนของชุมชนจะสามารถสนุกและเข้าถึงกิจกรรม ดังกล่าวได้ดีหรืออาจกล่าวได้ว่าการจัดการสาธิตการแสดงเพื่อเยาวชนในชุมชนเป็นการปลูก จิตสำนึกในการรักชุมชนของตน

แม้ว่าทุกปีชุมชนสนทราจะไม่ได้จัดงานพิธีบวงสรวงนางสนทราที่ใหญ่โตและมีผู้ชมจาก ภายนอกชุมชนเข้ามามากนัก แต่การอนุรักษ์พิธีบวงสรวงกลับได้รับความร่วมมือจากชาวชุมชน สนทราได้เป็นอย่างดี การจัดงานพิธีบวงสรวงดังกล่าวเกิดขึ้นได้ทุกปีและไม่เคยด้อยคุณค่าลงไปในัน

เป็นผลมาจากจิตสำนึกที่ชาวบ้านชุมชนสุนทรามีร่วมกัน ดังนั้นผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการก่อเกิดอัตลักษณ์ชุมชนสุนทราคือการทำให้ชาวสุนทราตระหนักถึงบ้านเกิดและความเป็นเจ้าของชุมชนร่วมกัน นอกจากนี้อัตลักษณ์ของชุมชนยังทำให้ชุมชนกลายเป็นที่รู้จักของชุมชนภายนอกและทำให้ชุมชนสุนทรามีความหมายในนิยามที่ชัดเจนขึ้นจากสายตาของชุมชนภายนอกอีกด้วย

ผลสืบเนื่องจากความพยายามรื้อฟื้นประวัติศาสตร์ตัวตนผ่านการศึกษาค้นคว้าเรื่องพระอุดมปิฎก ซึ่งเริ่มต้นมาตั้งแต่ปลายยุคหักร้างทางพง ทำให้ในช่วงยุคที่ 3 ได้เกิดประเพณี และกลุ่มผู้สนใจพิทักษ์รักษาวัฒนธรรมท้องถิ่นขึ้น โดยมีการรวมตัวกันของชาวบ้านผู้มุ่งหมายอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่นดำเนินงานในนามของคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลปันแตขึ้นอย่างเป็นทางการ ในฐานะสาขาหนึ่งของวัฒนธรรมอำเภอควนขนุน และวัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง

การสัมพันธ์กันระหว่างชาวบ้านกับองค์กรส่วนท้องถิ่น ชาวบ้านกับองค์กรการจัดการวัฒนธรรมของท้องถิ่นเอง ชาวบ้านได้ร่วมกับวัดประดิษฐ์ประเพณี “ทำบุญท่านเจ้าคุณ” ซึ่งจัดขึ้นในเทศกาลสงกรานต์คั่นยาวเพื่อเป็นการระลึกถึงคุณูปการที่ท่านมีต่อชุมชนสุนทรา

การจัดประเพณีนี้ ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานราชการในจังหวัด แสดงให้เห็นเครือข่ายทางสังคมและการเมืองที่ชุมชนท้องถิ่นสร้างขึ้นผ่านการดำเนินการทางประวัติศาสตร์และวรรณกรรม

มีการจัดแสดงเอกสารประวัติท่านเจ้าคุณอุดมปิฎก การจัดแสดงตัวอย่างผลงาน เป็นรูปแบบนิทรรศการถาวร ที่สามารถเก็บรักษาและนำมาใช้ประโยชน์ได้ซ้ำๆ ทุกปี

5.4.4 วรรณกรรมประจำถิ่นชุมชนสุนทรา กับการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม

การสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนสุนทราดังที่ได้กล่าวมาแล้วเป็นหนึ่งในวิธีการสร้างชื่อเสียงให้กับชุมชนรูปแบบหนึ่ง การกล่าวขานของชื่อชุมชนแห่งนี้เป็นที่รู้จักจากการมีตำนานที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาสร้างพิธีกรรม การสร้างพิธีกรรมให้เป็นของชุมชนเองเช่นนี้เป็นการสะท้อนให้เห็นวิถีคิดของชาวบ้านในการนำตำนานมาต่อยอดเพื่อวัตถุประสงค์อื่น ๆ มากขึ้น การเพิ่มเติมเอกลักษณ์

ของพิธีกรรมลงไปให้เกิดเป็นรูปธรรมมากขึ้นเป็นการดึงดูดผู้คนต่างถิ่นให้เข้ามาในชุมชนในรูปแบบของ “นักท่องเที่ยว” เพื่อให้นักท่องเที่ยวนอกชุมชนเหล่านั้นรู้จัก “ตัวตน” ของชาวชนทราวมมากขึ้น

ปัจจุบันการท่องเที่ยวเป็นหนึ่งในงานอดิเรกทางเลือกหนึ่งของคนปัจจุบัน การปรับเปลี่ยนบริบทพิธีกรรมจึงเป็นการตอบโจทย์สนิยมของปัจจุบันอย่างตรงจุด การดึงดูดนักท่องเที่ยวเพื่อให้ชุมชนของตนถูกมองว่า “น่าสนใจ” เป็นสิ่งที่ชุมชนนำมาใช้เพื่อให้เกิดความเหมาะสมและในขณะเดียวกันก็คง “ความขลัง” ของพิธีเอาไว้

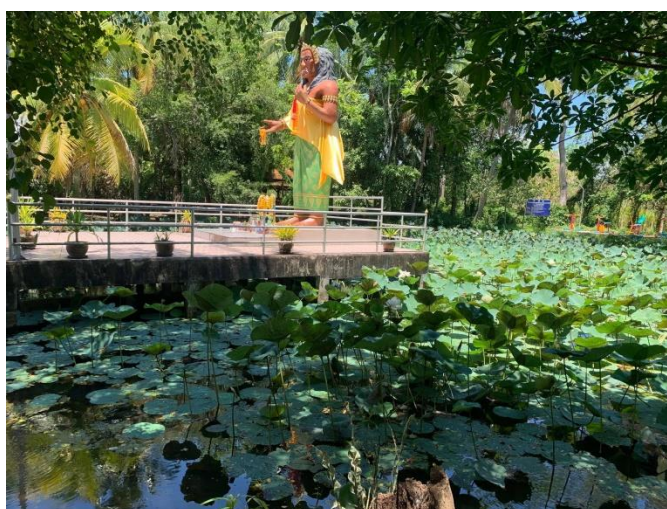
“การท่องเที่ยว” เป็นอีกหนึ่งช่องทางในการประชาสัมพันธ์หมู่บ้านชนทราสู่สายตาคนภายนอกชุมชน ชุมชนนำพิธีกรรมบวงสรวงนางสนทราตลอดจนถึงความเชื่ออื่น ๆ ที่มีต่อนางสนทรามาประยุกต์กับการท่องเที่ยวทำให้เกิดความน่าดึงดูดที่น่าสนใจ แม้ว่าการท่องเที่ยวจะเป็นสิ่งใหม่ที่เกิดจากการต่อยอดของอัตลักษณ์ชุมชนแต่นับว่าเป็นช่องทางในการประกาศตนที่สามารถเข้าถึงกลุ่มคนภายนอกได้มากอีกช่องทางหนึ่งเพราะในปัจจุบันวัฒนธรรมพื้นบ้านเป็นสิ่งที่ “ขายได้” และได้รับความสนใจอย่างดีจากคนภายนอก ดังนั้นการสร้างเรื่องราววัฒนธรรมเพื่อแนะนำตนในฐานะ “เจ้าถิ่น” จึงเป็นสิ่งที่ชาวชนทราเลือกทำภายใต้คำว่า “การท่องเที่ยวชุมชนเชิงวัฒนธรรม”

จุดเด่นของการท่องเที่ยวที่ชุมชนชนทราสร้างขึ้นคือการสร้างกิจกรรมเพื่อให้คนภายนอกมีส่วนร่วมได้ จากการเล่าถึงงานพิธีกรรมบวงสรวงนางสนทราในมุมมองของชาวบ้านทำให้ผู้วิจัยพบว่าชุมชนตั้งใจสร้างกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อวัตถุประสงค์ทางอ้อมที่จะให้คนนอกชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมกิจกรรมกับชุมชนได้ เช่น ในบางปีชุมชนมีการเชิญชวนให้ชาวบ้านแต่งตัวเลียนแบบตัวละครในวรรณกรรมเรื่องนางสนทราเพื่อให้เกิดความสนุกและสร้างสีสันในงาน ผู้วิจัยมองว่าการเชิญชวนเช่นนี้ทำให้คนภายนอกสามารถเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมได้และหากคนภายนอกแต่งตัวเลียนแบบตัวละครเช่นเดียวกับคนในชุมชนจะทำให้เกิดความรู้สึกเป็นหนึ่งเดียวและเกิดอารมณ์คล้อยตาม

นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมต่าง ๆ ที่สอดแทรกในพิธีกรรม เช่น การสาธิตการละเล่นพื้นบ้านที่ปรากฏในวรรณกรรม เช่น การสาธิตการเล่นสะบ้า การสาธิตดังกล่าวผู้เข้าชมสามารถเข้าร่วมชมและเล่นได้จึงทำให้ผู้ชมรู้สึกเพลิดเพลินกับกิจกรรมและไม่มองว่าการเข้าร่วมพิธีกรรมเป็นเรื่องน่า

เมื่อ การเข้าร่วมกิจกรรมกับชาวบ้านในชุมชนเช่นนี้ผู้วิจัยมองว่าสามารถทำให้ผู้เข้าร่วมเข้าใจชุมชนมากขึ้นถึงแม้ว่าผู้เข้าร่วมไม่ได้รู้สึกคล้อยตามชุมชนในเรื่องความเชื่อที่มีต่อนางสนทนา เช่นเดียวกับชาวบ้าน แต่สิ่งที่ผู้เข้าร่วมสัมผัสได้คือวิถีชีวิต มุมมอง บทบาทและวัฒนธรรมของชุมชนและสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนก็คือการที่คนภายนอกเข้าใจตัวตนของชุมชนซึ่งนับเป็นวัตถุประสงค์หนึ่งของการใช้อัตลักษณ์ในการอธิบาย แม้ในวันที่ไม่ได้จัดพิธีกรรมหรือไม่ได้เป็นวันสำคัญของชุมชนสนทนา นักท่องเที่ยวสามารถเข้ามาเยี่ยมชมชุมชนสนทนาได้เสมอโดยชุมชนได้จัดสถานที่ไว้รองรับโดยใช้ศาลากลางบ้านและสระนางสนทนาเป็นที่รองรับ ผู้วิจัยสังเกตว่าการสร้างอนุสรณ์นางสนทนาไว้ใจกลางหมู่บ้านทำให้เป็นจุดเด่นและเมื่อผู้มาเยือนสังเกตเห็นอนุสรณ์นางสนทนาดังกล่าวจะให้ความรู้สึกว่า “มาถึงแล้ว”

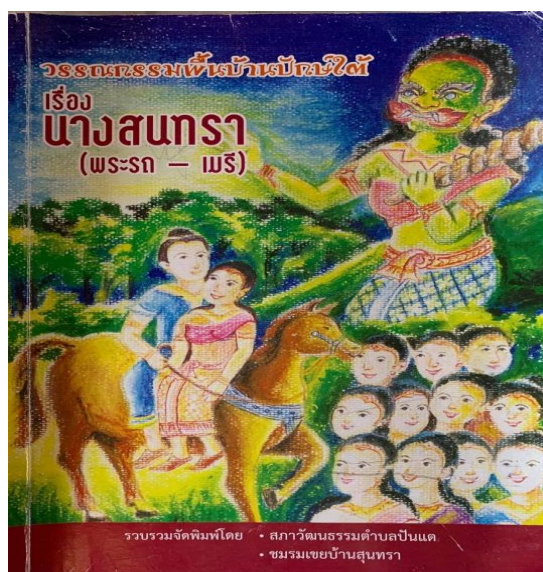
จุดเด่นของสระนางสนทนาไม่เพียงแค่อำไว้เพื่อคู่แต่งงานเท่านั้น ชุมชนสร้างบรรยากาศให้สระนางสนทนาเสมือนเป็นสถานที่พักผ่อนของชุมชนและนักท่องเที่ยวได้ด้วยการมีกิจกรรมเล็กๆ ที่นักท่องเที่ยวสามารถดำเนินกิจกรรมได้เอง คือ การทำบุญให้อาหารปลา ชุมชนสร้างประโยชน์ต่อยอดจากสระนางสนทนาโดยการนำพันธุ์ปลาสาวยมาปล่อยลงในสระเพื่อให้นักท่องเที่ยวร่วมทำบุญด้วยการบริจาคเงินเพื่อแลกกับอาหารปลา เงินที่ได้จากการต่อยอดสระปลาสาวยนี้ถือเป็นรายได้ทางเศรษฐกิจย่อม ๆ จากนักท่องเที่ยวซึ่งเงินที่ได้มาจากการทำบุญค่าอาหารปลา ปัจจุบันเงินดังกล่าวชุมชนทำบัญชีไว้เพื่อเป็นเงินส่วนกลางและเพื่อใช้ในการพัฒนาชุมชนต่อไป

บริเวณบ่อปลาสะพานางสนทราและตู้อาหารปลา

นอกจากสถานที่พักผ่อนสำหรับนักท่องเที่ยวและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับนางสนทราแล้ว ทางชุมชนได้จัดหาของที่ระลึกสำหรับผู้สนใจในเรื่องราวความเป็นมาของประวัติศาสตร์ โดยจัดหาหนังสือวรรณกรรมพื้นบ้านภาคใต้เรื่องนางสนทราไว้สำหรับจำหน่ายผู้ที่สนใจ โดยจุดเด่น นอกจากเนื้อเรื่องของหนังสือเล่มนี้แล้วยังมีคำนำที่กล่าวถึงที่มาที่ไปของการค้นพบประวัติศาสตร์อีกด้วย ผู้วิจัยเห็นว่าการที่ชุมชนนำวรรณกรรมมาเปลี่ยนชื่อจากเรื่องพระรถ – เมรี มาเป็นวรรณกรรมเรื่องนางสนทราเป็นการสร้างความเป็น “เจ้าของ” ให้แก่วรรณกรรมของตนเพื่อต้องการเพิ่มคุณค่าให้แก่ท้องถิ่นตนเองแง่มุมของศิลปะทางวรรณกรรม

หนังสือวรรณกรรมเรื่องนางสนทรา จัดพิมพ์โดยสภาวัฒนธรรมตำบลปันเต และชมรมเขยสนทรา จำหน่ายแก่
ผู้สนใจและนักท่องเที่ยว

ไม่เพียงแต่การใช้บริบทที่เกี่ยวข้องกับนางสนทราเท่านั้นที่ชุมชนนำไปต่อยอด ภายในชุมชนยังมีวัฒนธรรมชุมชนอื่น ๆ ที่สามารถเป็นจุดขายและมีความน่าสนใจเห็นได้จากการบอกเล่าสิ่งที่ชุมชนมีจากการสร้างคำขวัญชุมชนที่ว่า “ชื่นชมวัดโบสถ์โบราณ นมัสการพระอุดมปิฎก กราบพระหยกพระทรงเครื่อง ลือเลื่องบ้านศิลปิน ดำเนินนางสนทรา เลิศล้ำค่าพิพิธภัณฑ์”

การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมชุมชน เป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่ชุมชนเลือกใช้ในการประชาสัมพันธ์ตนเอง ปัจจุบันทางชุมชนสนทรา มีนโยบายในการสร้างชุมชนให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและทางชุมชนได้ร่วมมือกับองค์การบริหารส่วนตำบลควนขนุนและการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยเพื่อจัดการระบบท่องเที่ยวของชุมชนให้ดียิ่งขึ้น การเข้ามาสนับสนุนของภาครัฐและการที่ชุมชนยอมรับข้อสนับสนุนดังกล่าวจึงเป็นการเปลี่ยนแปลงชุมชนในมิติความเป็นเมืองมากขึ้น อย่างไรก็ตามการสร้างจุดท่องเที่ยวไม่ว่าจะเป็นการใช้นางสนทราและใช้วัฒนธรรมอื่น ๆ สามารถทำให้ชุมชนสนทรา มีจุดยืนที่ชัดเจนและเป็นที่รู้จักของชุมชนภายนอกมากขึ้น

จากคำขวัญชุมชนจะให้ได้ว่าชุมชนพยายามแสดงภาพลักษณ์ออกมาให้ผู้เข้ามาเยือนได้สัมผัสความเป็นชุมชนสนทรา มากที่สุด การนำวัดและพระรูปสำคัญประจำท้องถิ่นมานำเสนอแสดงให้เห็นว่าต้องให้จะสื่อประวัติศาสตร์และความมั่นคงทางศาสนาและยังสื่อให้เห็นถึงวิถีชีวิตที่ใกล้ชิดกับพุทธศาสนา อีกหนึ่งจุดเด่นที่ชุมชนพยายามยกขึ้นมาคือเจ้าพระคุณอุดมปิฎกผู้ซึ่งเป็นพระสำคัญรูปหนึ่งของประเทศในสมัยรัชกาลที่ 4 การยกปูชนียบุคคลในฐานะพระองค์สำคัญที่ขึ้นชื่อว่าเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนเช่นนี้ทำให้ชุมชนรู้สึกมีคุณค่าด้วยความภาคภูมิใจในบรรพบุรุษ เห็นได้ว่าภายในชุมชนจะมีการนำเสนอประวัติศาสตร์และวิถีชีวิตที่มักเกี่ยวกับพระพุทธรศาสนาทั้งสิ้น การเสนอเช่นนี้ผู้วิจัยมองว่าชุมชนต้องการเป็นส่วนหนึ่งของสังคมจังหวัดพัทลุงและชุมชนสนทรา ไม่ได้แตกต่างจากสังคมอื่นจึงใช้พุทธศาสนาเข้ามาเป็นตัวเชื่อมและขยายโอกาสทางสังคม

ถึงแม้ว่าชุมชนต้องการเสนอตนเองให้สังคมภายนอกรับรู้และรู้จักตนในฐานะคนสนทรา แต่ชาวสนทราไม่ได้เปลี่ยนไปจากเดิมเมื่อคนภายนอกเข้ามาชุมชน การยึดถือระเบียบแบบแผนความเป็นวิถีชีวิตแบบชาวบ้านยังเหมือนเช่นเดิมหากแต่ประยุกต์ให้เหมาะสมกับยุคสมัยเพื่อให้ก้าวทันกับสังคมภายนอก การปรับตัวเช่นนี้เป็นการพัฒนารูปแบบหนึ่งของชุมชนสนทราที่ยังคง

วัฒนธรรมชุมชนเอาไว้ อย่างไรก็ตามชาวสุนทราไม่ละทิ้งความเชื่อ ความศรัทธาให้กลายเป็นเรื่องไร้สาระ แต่ชุมชนกับใช้ความเชื่อความศรัทธาเป็นเครื่องมือทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น

5.4.5 บทสรุปประจำยุค

ความเปลี่ยนแปลงของสภาพชุมชน สังคมและวัฒนธรรม การทำมาหากิน เกิดขึ้นในยุคนี้อย่างรวดเร็ว ตามบริบททางสังคมไทยโดยภาพรวมที่เปลี่ยนแปลงไป คุณค่าวัฒนธรรมท้องถิ่นที่เคยเฟื่องฟู ก็ถูกปรับเปลี่ยนให้กลายเป็นคุณค่าร่วมกันกลับคุณค่ากระแสหลัก ชุมชนสุนทราในยุคนี้ผู้คนสัมพันธ์กันบนพื้นฐานเครือข่ายแบบใหม่ๆ ไม่ใช่ระบบเครือญาติที่ชิดใกล้เหมือนยุคก่อนๆ แต่อยู่บนฐานของปฏิสัมพันธ์ในลักษณะประชาสังคม ความเป็นพลเมืองของรัฐที่ทุกคนมีหน้าที่ต่อรัฐมากมาย พอกับหน้าที่ต่อตัวเองและครอบครัว ศิลปะพื้นบ้านและวรรณกรรมประจำถิ่นที่โดดเด่นในยุคก่อนหน้าจึงกลายเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ได้รับการยอมรับในฐานะ “เครื่องสาธิต” ถึงมรดกทางภูมิปัญญาและวัฒนธรรมของชุมชน อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านก็มีวิธีการปรับเปลี่ยนคุณค่าดั้งเดิมให้สอดคล้องกับบริบทสมัยใหม่ โดยการปรับแปลงศิลปะการแสดงและวรรณกรรมเข้ากับกระบวนการเรียนรู้ของเยาวชนสมัยใหม่ การปรับวรรณกรรมเป็น “คำขวัญ” “คำแปล” หรือ “บทหนังตะลุง” เป็นต้น

ดังนั้นการสร้างอนุสรณ์นางสุนทราและพิธีกรรมซึ่งถือเป็นสัญลักษณ์ของชุมชนสุนทราจึงเป็นการเน้นย้ำความทรงจำและการกระทำของคนในชุมชนจากรุ่นสู่รุ่น เพื่อย้ำเตือนว่าเราคือใครมาจากที่ใดและเราต่างมีประวัติศาสตร์เป็นของชุมชนอย่างไร การกระทำเพื่อย้ำเตือนเช่นนี้เรียกได้ว่าเป็นการสร้างอัตลักษณ์ร่วม (Collective Identity) หมายถึงอัตลักษณ์หรือความเป็นตัวตนที่ถูกสร้างขึ้นบนพื้นฐานของความเหมือนกันของสมาชิกภายในกลุ่ม แต่บนพื้นฐานของความเหมือนกัน ย่อมมีความแตกต่างของกลุ่มอื่นมาเป็นตัวกำหนดอัตลักษณ์เฉพาะกลุ่มของตนด้วย (ลินดา งามจิม, 2558 น. 7) ดังที่ ยศ สันตสมบัติ (2551, อ้างตาม อารีรัตน์ โนนสุวรรณ, 2555, น. 162) ได้เสนอความเป็นอัตลักษณ์ผ่านงานเรื่องอัตลักษณ์ของความเป็นวิบุรุษในตำนานลาว ว่า

อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ได้ถูกนำเสนอผ่านการแสดงออกทางวัฒนธรรมในหลายลักษณะ เช่น นิยายปรัมปรา ความเชื่อทางศาสนา พิธีกรรม ประวัติศาสตร์พื้นบ้าน คติธรรม ศิลปะ เป็นต้น การแสดงออกทางวัฒนธรรมเหล่านี้ เป็นการนำเสนออัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์และมีความหมายต่อ

ปัจเจกชน การแสดงออกทางวัฒนธรรมยังทำให้เกิดความแตกต่างระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ซึ่งสมาชิกของกลุ่มๆ หนึ่งอาจแสดงอัตลักษณ์ที่ต่างกันออกมา

จึงถือได้ว่าการสร้างพิธีกรรมเป็นประเพณีประติมากรรมที่นำไปสู่การเข้าใจในอัตลักษณ์ชุมชน โดยชุมชนจะใช้การอยู่ร่วมกันของสมาชิกสร้างอุดมการณ์ ความคิด ความเชื่อและพฤติกรรมเพื่อจัดการ แก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับชุมชน การตอบสนองของคนในชุมชนจึงเป็นสิ่งถูกถ่ายทอดไปรุ่นสู่รุ่นนำไปสู่การสร้างความหมายในตัวเอง (ยุทธกานต์ ดิสกุล, 2526, หน้า 11) ในอนาคตข้างหน้าอนุสรณ์และพิธีกรรมอาจจะไม่ได้อยู่กับชุมชนเช่นเดิม แต่เรื่องเล่าที่เป็นตำนานจะยังคงเป็นความหมายเชิงสัญลักษณ์แทนตัวตนของชุมชนเพื่อบอกคนในชุมชนและภายนอกชุมชนให้รับรู้ที่มาและความสำคัญของชุมชนสนทนา เช่นเดียวกับที่ ธนิส เลิศชาญฤทธิ์ (2549, หน้า 42) ให้ความหมายของคุณค่าเชิงสัญลักษณ์ว่า ทรัพยากรทางวัฒนธรรมทั้งประเภทที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้ว่าเป็นเสมือนเครื่องเตือนความทรงจำ (mnemonics) หรือสัญลักษณ์แห่งอดีตและปัจจุบัน ซึ่งแต่ละคนต่างมองต่างกัน คุณค่าเชิงสัญลักษณ์หรือคุณค่าที่ติดมากับทรัพยากรวัฒนธรรมนั้นยากที่จะเลื่อนหายตามกาลเวลา แม้ว่าจะมีการลอกเลียน ทำปลอมขึ้น หรือใช้วัสดุใหม่ เช่น นักโบราณคดีเห็นขวานยุคหินเก่า จากความรู้ประสบการณ์ก็พอจะเห็นความสำคัญ แต่สำหรับคนทั่วไปอาจจะมองเป็นเพียงก้อนหินธรรมดา อย่างไรก็ตามคุณค่าเชิงสัญลักษณ์เป็นสื่อบอกความหมายบางอย่างแก่เรา หรืออัตลักษณ์ของสังคมกลุ่มบุคคลหรือแม้ปัจเจก

เมื่อวัฒนธรรมและชุมชนก่อร่างสร้างตัวขึ้นเป็นหนึ่งเดียวจึงสามารถทำให้ชุมชนนั้นขับเคลื่อนความเป็นปัจเจกของชุมชนผ่านพิธีกรรม วัฒนธรรม จนทำให้ชุมชนนั้นเกิดความเป็นปึกแผ่น ซึ่งการกระทำของคนในชุมชนเช่นนี้จัดอยู่ในรูปแบบของแนวคิดทฤษฎีวัฒนธรรมชุมชนนำไปสู่พลังอำนาจในการรวมตัวกันขึ้นเป็นชุมชน โดยวิธีการปรับปรนทางความเชื่อหลากหลายเข้าเป็นหลักปฏิบัติที่สืบทอดกันมาเป็นเวลานาน หรือเป็นหลักจริยธรรมในการดำเนินชีวิตที่ดี วัฒนธรรมชุมชนก็คือภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local wisdom) ซึ่งหมายถึงคุณค่าทั้งหมดที่มีอยู่ในชุมชนที่ประกอบด้วยโครงสร้างด้านอาชีพ อุดมการณ์ และสิทธิ อำนาจในการตัดสินใจ เป็นวิธีการดำรงชีวิตของชุมชนที่แสดงออก

อัตลักษณ์จึงเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อแสดงจุดยืนที่เป็นเอกภาพในตนเอง และเพื่อแสดงความแตกต่างจากสังคมอื่น ๆ โดยใช้การแสดงออกทางวัฒนธรรมต่าง ๆ เช่น พิธีกรรม วรรณกรรมมุขปาฐะ ประเพณีท้องถิ่น ความเชื่อหรือการกระทำที่แสดงถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งในท้องถิ่น เพื่อเป็นเครื่องมือในการสร้างอัตลักษณ์ นอกจากอัตลักษณ์จะเป็นเครื่องมือในการแสดงจุดยืนของสังคมแล้ว การสร้างความเป็นอัตลักษณ์ของสังคมก็ส่งผล ต่อระบบภายในด้วยเช่นกัน คือ การควบคุมสังคมและการสร้างสังคมด้วย

บทที่ 6

ภาษาถิ่นได้กับการสร้างพลังให้กับผู้สูงอายุโดยใช้ฐานวรรณกรรม ของพระครูวิจารณ์ศีลคุณ บ้านคอนคัน อ.สทิงพระ จ. สงขลา

ชุมชนคอนคันและสทิงพระเป็นชุมชนที่สำคัญใน อ.สทิงพระ จ.สงขลา ซึ่งมีประวัติศาสตร์และความน่าสนใจอย่างยาวนาน ไม่ว่าจะเป็นทางด้านวัฒนธรรมและทางด้านเศรษฐกิจ การติดต่อค้าขาย และพระพุทธศาสนา รวมไปถึงการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนใกล้เคียงทั้งในจังหวัดเดียวกันและต่างจังหวัด เช่น ปากพะยูน จ.พัทลุง สิงหนคร จ.สงขลา หรือชุมชนในเขตนครศรีธรรมราช เป็นต้น ทำให้เห็นความสัมพันธ์ของคนในชุมชนกับพื้นที่ใกล้เคียง นอกจากนี้ชุมชนสทิงพระ ยังเป็นแหล่งเรียนรู้ที่น่าสนใจอีกหลายด้าน ไม่ว่าจะเป็นการเรียนรู้อารยธรรม ประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม แต่ยังมีความรู้ที่ได้จากวรรณกรรม เป็นสิ่งหนึ่งที่น่าสนใจในการศึกษาค้นคว้า และสามารถค้นหาข้อมูลหลักฐานต่างๆ ได้จากชุมชน นำมาศึกษาวิเคราะห์และเขียนออกมาถ่ายทอดให้กับคนรุ่นหลังได้อ่าน

บุคคลที่มีความสำคัญกับชุมชนในฐานะผู้สร้างสรรค์วรรณกรรม มีชื่อเสียงในด้านการสอนเยาวชนผ่านวรรณกรรมบุคคลสำคัญได้แก่ พระครูวิจารณ์ศีลคุณ ผู้แต่งหนังสือวรรณกรรมเรื่อง “ภายิตสอนหลาน” และ “นิราศรับพัชนี” โดยเฉพาะ “ภายิตสอนหลานนั้น” เป็นวรรณกรรมลายลักษณ์ที่ใช้ภาษาถิ่นได้และสำเนียงท้องถิ่นภาคใต้ในการสื่อคำกลอนอีกด้วย ทำให้วรรณกรรมของพระครูวิจารณ์มีความโดดเด่นเป็นอย่างสูง ลักษณะของวรรณกรรมเรื่องดังกล่าวจะใช้สั่งสอนให้เด็กประพฤติตนให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของสังคมและยุคสมัย

วรรณกรรมคำสอนเรื่องนี้ถือกำเนิดขึ้นในชุมชนที่มีบริบทและมีเอกลักษณ์ซึ่งมีความสอดคล้องต้องกัน ดังที่เราจะเห็นได้ว่า ตั้งแต่โบราณมาแล้วที่สทิงพระเป็นชุมชนหนึ่งที่มีวัดอยู่อย่างหนาแน่น และผู้คนต่างนิยมเข้ารับการศึกษา เมื่อวัดเป็นศูนย์กลางของชาวบ้านในชุมชนกิจกรรมต่างๆ ของผู้คนจึงมักเกิดขึ้นในวัด ไม่ว่าจะเป็นด้านการให้ความรู้ทางด้านศาสนาและเป็นที่พึ่งทางด้านจิตใจ ขณะเดียวกันเป็นสถานที่สั่งสอนให้คนเป็นคนดี ให้ความรู้ในแนวทางการปฏิบัติตน

อีกด้วย โดยผ่านหนังสือภมิตลุดสอนหลานของพระครูวิจารณ์ศีลคุณ และปัจจุบันก็ยังมีชีวิตอยู่นาย
 สาทร ดิษฐสุวรรณ อดีตครูโรงเรียนสทิงพระวิทยา ที่ได้รับรางวัล “ผู้ใช้ภาษาถิ่นดีเด่น” และเป็น “ครู
 ต้นแบบด้านภาษาถิ่น” ของประเทศไทยในสาขาภาษาไทยถิ่นใต้ โดยครูสาทร เป็นอาจารย์ที่มีความรู้
 ความสามารถในการใช้ภาษาถิ่นและการส่งเสริมวัฒนธรรมภาคใต้ รวมไปถึงครูสาทรยังได้รับ
 ความรู้จากการถ่ายทอดจากวรรณกรรมของพระครูวิจารณ์ศีลคุณที่แต่งหนังสือภมิตลุดสอนหลาน
 และอาจารย์ท่านนี้ยังได้ไปเป็นวิทยากรในแหล่งต่างๆ เพื่อถ่ายทอดความรู้ภาษาไทยถิ่นใต้และ
 ส่งเสริมให้เยาวชนอ่านวรรณกรรมของพระครูวิจารณ์ศีลคุณในการอบรมเยาวชนรุ่นหลัง เพราะ
 ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน การสอนลูกหลานให้เป็นคนดีนั้นเป็นสิ่งสำคัญ และเป็นสิ่งที่ทุกคนควร
 อยากรให้ลูกหลานตนเองเป็นคนดี เป็นคนที่ปฏิบัติตนในศีลธรรม ไม่สร้างปัญหาให้คนอื่น ไม่สร้าง
 ความวุ่นวายให้กับสังคมประเทศชาติบ้านเมือง อีกทั้งยังอยากให้ลูกหลานประสบความสำเร็จในชีวิต
 โดยการประพฤติตนที่ถูกต้อง โดยยึดแนวทางการสอนผ่านวรรณกรรมภมิตลุดสอนหลาน

ดังนั้นภมิตลุดสอนหลานนับว่าเป็นวรรณกรรมที่มีคุณค่ามาตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน
 เป็นหนังสือสอนได้จริงและไม่ล้าสมัยอีกด้วย จึงทำให้คณะผู้วิจัยประวัติศาสตร์ชุมชนที่สัมพันธ์กับการ
 ใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมเรื่อง “ภมิตลุดสอนหลาน” เพื่อให้เห็นถึงประวัติความเป็นมาของพระ
 ครูวิจารณ์ศีลคุณและศึกษาเรื่องเล่าของคนในชุมชนและประวัติชุมชน เพื่อจะได้มองเห็นความ
 เปลี่ยนแปลงและความเข้าใจความเป็นตัวตนของคนในชุมชนสทิงพระ รวมถึงการนำองค์ความรู้ที่
 ได้นำไปพัฒนาชุมชนและต่อยอดการเรียนรู้ภาษาไทยถิ่นใต้ของคนในชุมชนต่อไป

ชุมชนสทิงพระ โครงการวิจัยเลือกพื้นที่นี้เนื่องจากเป็นชุมชนที่มีวรรณกรรมประจำถิ่นและ
 นักเขียนในประวัติศาสตร์ชุมชนที่เด่น คือ พระครูวิจารณ์ศีลคุณ ผู้มีผลงานวรรณกรรมเรื่องชื่อ 2
 เรื่อง คือ นิราศรับพัชนี และภมิตลุดสอนหลาน ซึ่งเขียนขึ้นในช่วงทศวรรษ 2460-2470 ชุมชนแห่ง
 นี้เป็นเมืองเก่าที่เคยเจริญรุ่งเรืองในประวัติศาสตร์ของสงขลา และพัทลุง ดังปรากฏหลักฐานอยู่ใน
 ตำนานนางเลียดขาว เป็นตัวแทนของชุมชน “หมูเล” เนื่องจากตั้งอยู่ระหว่างทะเลสาบสงขลา และ
 ทะเลอ่าวไทย วิถีชีวิตของผู้คนจึงมีความโดดเด่นทั้งในด้านภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์

ด้วยเหตุที่วรรณกรรมของพระครูวิจารณ์ศีลคุณเป็นวรรณกรรมที่ทรงคุณค่าในด้านการสอน
 ทั้งในด้านเนื้อหาคำสอน และเทคนิคการสอน ที่ใช้วิธีการสอนแบบย้อนแย้ง ประชดประชัน ซึ่งสื่อ

ถึงลักษณะการสื่อสารแบบหนึ่งที่หวังผลทางด้านตรงข้าม ทำให้โครงการวิจัยนี้เห็นว่า ชุมชนสามารถใช้วรรณกรรมของพระครูวิจารณ์ศีลคุณเป็นพลังในการสร้างเครื่องมือสร้างพลังชุมชนได้อย่างเหมาะสม โดยเฉพาะในหมู่ผู้สูงอายุ ที่ปัจจุบันได้กลายเป็นกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในบ้านคอนคันทันกลุ่มใหญ่

ศิลปะ วรรณกรรม และเรื่องเล่า เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของมนุษย์อย่างสำคัญในแง่ของการสร้างสรรค์ และการใช้ประโยชน์ ขณะเดียวกัน มันก็ยังมีความหมายต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอีกด้วย ดังที่เราจะได้เห็นนักประวัติศาสตร์จำนวนไม่น้อย ใช้ศิลปะ วรรณกรรม และเรื่องเล่า เป็นแหล่งข้อมูลในการวิเคราะห์ให้เห็นประวัติศาสตร์ความคิดของผู้คน

ในบริบทสังคมไทยร่วมสมัย วรรณกรรมและเรื่องเล่าพื้นบ้านได้มีบทบาทหน้าที่ และความหมายที่แตกต่างไปจากอดีตที่เน้นแต่เพียงความบันเทิงมาก ศิราพร ณ ถลาง พบว่า วรรณกรรมพื้นบ้านได้ถูกนำมาใช้ประโยชน์อย่างหลากหลาย เช่นเป็นแบบเรียน ใช้ในการเรียนการสอนภาษาไทย และภาษาต่างประเทศ หรือนำมาประยุกต์เป็นเกมในกระบวนการเรียนการสอน ขณะที่นิทานประจำถิ่นได้ถูกนำมาสร้างมูลค่าเพิ่มให้ผลิตภัณฑ์ OTOP หรือผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นเพื่อเป้าหมายทางการค้า ตลอดจนการขายบริการการท่องเที่ยว นอกจากนั้น ตัวละครในวรรณกรรมท้องถิ่นจำนวนมากก็ได้ถูกแปรเป็นวัตถุมงคล นำไปเป็นยี่ห้อยสินค้า เครื่องรางของขลัง ข้อสรุปที่น่าสนใจจากปรากฏการณ์เหล่านี้ คือ ในยุคปัจจุบันที่เทคโนโลยีกำลังก้าวล้ำนำหน้าอยู่จนเกินจะคาดคะเนนั้น วรรณกรรมและเรื่องเล่าพื้นบ้านนั้นยังคงแสดงบทบาทหน้าที่ และมีความหมายต่อสังคมอยู่อย่างไม่ขาดคลาย และได้ถูกนำมาใช้ประโยชน์เพื่อตอบสนองบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างมีสีสัน (ศิราพร ณ ถลาง, 2560, หน้า 16)

6.1.บริบททั่วไปของชุมชน

ชุมชนคอนคันทัน ตั้งอยู่ในเขตอำเภอสังขละบุรี เป็นเมืองสำคัญที่มีประวัติสืบเนื่องมาเป็นเวลานานนับศตวรรษ ตามหลักฐานเอกสารโบราณและการสำรวจขุดค้นทางโบราณคดีพบว่าเคยเป็นเมืองโบราณและเป็นที่ตั้งของเมืองพัทลุงเก่า จึงสามารถกล่าวได้ว่าสังขละบุรีคือชุมชนทางวัฒนธรรมที่สำคัญยิ่งแห่งหนึ่งในอดีต ปัจจุบันแม้จะเป็นเพียงอำเภอหนึ่งในการปกครองของจังหวัดสงขลาแต่ก็ขึ้นชื่อทางด้านผลิตผลทางการเกษตร เช่น ตาลโตนด น้ำผึ้งโตนด ตลอดจนมี

โบราณสถาน เช่น วัดวาอารามต่างๆ ที่เก่าแก่ กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่สำคัญแห่งหนึ่งของจังหวัดสงขลา

ชุมชนตั้งอยู่ในเขตพื้นที่บริเวณฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลาหรือคาบสมุทรสทิงพระ ซึ่งแต่เดิมมาพื้นที่แห่งนี้นิยมเรียกกันว่า “แผ่นดินบก” โดยตั้งที่ว่าการอำเภอที่บ้านจะทิ้งพระห่างจากตัวจังหวัดไปทางทิศเหนือเป็นระยะทางประมาณ 35 กิโลเมตร มีอาณาเขตทิศเหนือติดต่อกับเขตอำเภอระโนดและกระแสดินธุ์ จังหวัดสงขลา ทิศใต้ติดต่อกับอำเภอลี้หอนคร จังหวัดสงขลา ทิศตะวันออกติดต่อกับอ่าวไทย ทิศตะวันตกติดต่อกับทะเลสาบสงขลาและเขตอำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง มีเนื้อที่ทั้งหมดประมาณ 200 กิโลเมตร (สุริวงษ์ พงษ์ไพบูลย์, 2529, น.3663)

สภาพภูมิประเทศโดยทั่วไปของอำเภอสทิงพระเป็นที่ราบ พื้นที่ด้านฝั่งตะวันออกเป็นดินปนทราย อุ่มน้ำได้น้อยและมีอินทรีย์วัตถุต่ำ ส่วนบริเวณด้านฝั่งตะวันตกเป็นดินเหนียวอุดมชื้นน้ำน้อยยากแก่การเพาะปลูก พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ทำนาและทำน้ำตาลโตนด เป็นพื้นที่ที่ได้รับน้ำฝนเฉลี่ยประมาณ 2,000 มิลลิเมตรต่อปี (กี เทรบุยล์, 2526, น.9-32)

สำนักงานสถิติแห่งชาติรายงานตัวเลขประจำปี พ.ศ.2560 ว่าอำเภอสทิงพระมีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 35,731 คน เป็นชาย 17,052 คน หญิง 18,706 คน ความหนาแน่นของประชากรเฉลี่ยต่อพื้นที่ ประมาณ 407 คน/ตารางกิโลเมตร จำนวนคนนับถือศาสนาพุทธ ร้อยละ 97 และศาสนาอิสลาม ร้อยละ แบ่งการปกครองออกเป็น 11 ตำบล 79 หมู่บ้าน อาชีพของประชากรได้แก่การทำนา ทำน้ำตาลโตนด ประมง ทำสวนผักผลไม้ และเลี้ยงสัตว์ ส่วนด้านขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่น ชาวสทิงพระยังคงรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีไว้เป็นอย่างดี ดังจะเห็นได้จากการจัดงานประเพณีเนื่องในวันสารทและเทศกาลต่างๆ นอกจากนี้ยังเป็นอำเภอที่มีโบราณสถานวัตถุและแหล่งท่องเที่ยวที่น่าสนใจหลายแห่งด้วยกัน เช่น วัดจะทิ้งพระ วัดพะโคะ หาดมหาราช และอุทยานนกน้ำ เป็นต้น

ส่วนชุมชนคอนคัน ตั้งอยู่ในเขตตำบลคูซูด ตำบลติดทะเลสาบที่เคยเป็นท่าเรือมาก่อนตั้งแต่โบราณ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสได้ ก็ทรงขึ้นเรือที่ท่าแห่งนี้ ก่อนจะข้ามมาขึ้นเรือที่ชายหาด ปัจจุบันตำบลคูซูด มีประชากร รวม 4,763 คน การนับถือ นับถือศาสนาพุทธ จำนวน 95% นับถือศาสนาอิสลาม 5%

ดอนคันเป็นชุมชนเล็กๆ อยู่ติดกับทะเลสาบสงขลาเช่นเดียวกับคูขุด เป็นชุมชนชาวนาริมทะเลสาบที่เก่าแก่ชุมชนหนึ่ง มีวัดดอนคัน (สุคันธาราม) และวัดธรรมประดิษฐ์ เป็นศูนย์กลางของชุมชน โดยวัดทั้งสองอยู่ห่างกันไม่มากนัก เป็นวัดมหานิกาย และธรรมยุติ ตามลำดับ ดังจะได้กล่าวโดยละเอียดต่อไป

6.2. ยุคที่หนึ่ง ก่อนทศวรรษ 2470

มีหลักฐานประวัติศาสตร์ให้เห็นตั้งแต่ ผลจากการศึกษาค้นคว้าหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีคาบสมุทรสทิงพระทำให้นักวิชาการ ผู้รู้ผู้สนใจเรื่องราวของท้องถิ่นบริเวณนี้ต่างมีความเห็นตรงกันว่า เขตพื้นที่สทิงพระปัจจุบันเคยเป็นที่ตั้งชุมชนโบราณมาตั้งแต่ยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์และเริ่มมีผู้คนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานประมาณพุทธศตวรรษที่ 12-13 ในเวลาต่อมาเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 15-18 จึงพัฒนาการเป็นชุมชนเมืองอย่างแท้จริงและมีเมืองสทิงพระเป็นศูนย์กลางของชุมชน ขณะเดียวกันก็เป็นศูนย์กลางทางศาสนจักรและอาณาจักรบริเวณรอบลุ่มทะเลสาบสงขลาด้วย (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, 2528, น.53-59)

นอกจากนี้ สทิงพระยังเป็นเมืองท่าที่สำคัญเมืองหนึ่งบนแหลมมลายู สทิงพระขณะนั้นจึงเป็นเมืองที่มีฐานะเป็น “กรุง” คือ กรุงสทิง ส่วนเจ้าเมืองมีฐานะเป็น “เจ้าพญา” ดังปรากฏในเพลเมืองสทิงพระว่า “เมืองพัทลุง” เมื่อแรกแต่เดิมนั้น สทิงพระเป็นเมืองกรุงพาราณสีและเจ้าพระยา ณ สทิงพระนั้นชื่อ เจ้าพระยากรุงสตริง (สุริวงส์ พงษ์ไพบูลย์, 2529, น.3668)

ความเก่าแก่ของเมืองสทิงพระ สะท้อนให้เห็นถึงความเก่าแก่ของชุมชนดอนคันด้วย แม้จะไม่ยาวนานเท่าก็ตาม ประวัติของชุมชนนี้สัมพันธ์กับประวัติวัดดอนคันมหานิกาย หนังสือทำเนียบวัดของกรมศาสนา ระบุไว้ชัดเจนว่า วัดดอนคันตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ.2211 ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อปี พ.ศ.2261 โดยมีเขตวิสุงคามสีมากว้าง 90 เมตร และยาว 110 เมตร

ในห้วงเวลาหนึ่งวัดดอนคันได้ถูกทิ้งร้างไป เหตุผลที่แท้จริงไม่มีบันทึกไว้เป็นหลักฐาน แต่สันนิษฐานกันว่าเนื่องจากสภาพของชุมชนดอนคันตั้งอยู่ริมน้ำ ทำให้มีปัญหาน้ำท่วมถึงทุกปี วัดดอนคันขณะนั้นตั้งอยู่ริมน้ำด้วย แม้จะเป็นที่ดอน แต่ก็น้ำท่วมถึง ช้ำยังมีปัญหาผดอันอีกด้วย นี่เองจึงเป็นที่มาของชื่อบ้าน ซึ่งแต่เดิมเรียกกันว่า “ดอนมคัน”

หลักฐานตามบันทึกของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ที่เสด็จมาตรวจสายโทรเลขในสมัยรัชกาลที่ 5 พ.ศ.2442 เล่าว่าจะทั้งพระในขณะนั้นรื้อไปด้วยคันยาง แต่มีทางถนนสัญจรถึง 3 ทางด้วยกัน คือ ทางนอก ทางชายหาดที่คลื่นซัดถึง 2 คือทางกลาง คือทางสายโทรเลข และ 3 ทางใน คือทางในดงยาง ซึ่งคนที่เดินมักชอบเดินสองทาง คือทางนอกและทางใน

เหตุที่ชอบเดินทางในเพราะร่มฉายยาว แต่ว่าเป็นทางเปลี่ยว จะเดินก็แต่เวลากลางวัน เวลาเช้าเย็น แดดไม่ร้อนมักจะเดินทางนอก เพราะมันไม่ซุกซิก ทางในออกกั้วเสื่อ เว้นแต่ร้อนทนไม่ได้ ก็ต้องเดินทางกลางนั้นแน่เลยทุกอย่าง ร้อนด้วยพื้นฟูด้วย คนที่มีธุระไปตามบ้านริมทางกลางจึงจะได้เดิน เหตุที่มาเดินทางในวันนี้เพราะจะดูว่าทางเป็นอย่างไบบ้าง ทางนี้ดีทีเดียว พื้นปนทรายปนดินมาก มัววังไม่พระ มีคันยางขึ้นใหญ่ๆ ร่มชิดมืดแสงตะวัน แต่ดงยางนี้เป็นแต่ยาวไปตามที่แผ่นดินทางเหนือแลได้ ส่วนข้างกว้างนั้นไม่สู้มากนัก ดูไปข้างตะวันตกก็เห็นทุ่งละเมาะริมทะเลเต็ม ดูทางตะวันตกก็เห็นทุ่งนาริมทะเลใน เห็นคันตาลในทุ่งเป็นอันมาก ว่าสินค้าน้ำตาลออกจากประต๋านี้มาก ที่ตรงนี้คงเป็นหัวเมืองเก่าแต่ชั้นก่อนด้วยเป็นที่สูงแลมีวัดมาก เก่าๆ ด้วยหลายวัด (กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2540, น.61)

จากความทรงจำทรงเล่าข้างต้น จะเห็นได้ถึงภูมิทัศน์ของชุมชนสทิงพระในสมัยรัชกาลที่ 5 ว่ามีลักษณะเป็นป่าดง ทุ่งนา และป่าไผ่ อยู่ระหว่างทะเลทั้ง 2 ด้าน คือทะเลสาบทางด้านทิศตะวันตก และทะเลอ่าวไทยทางทิศตะวันออก ทางสัญจร 3 ทาง คือทางนอก ทางกลาง และทางใน มีชุมชนหนาแน่นอยู่ริมทะเลซึ่งเป็นทางนอก ทางกลางเป็นทางสัญจรที่รัฐใช้เดินสายโทรเลขด้วย ส่วนทางใน คือ ทางสัญจรของชุมชนริมทะเล ได้แก่ ชุมชนคอนคัน ชุมชนภูซุด ชุมชนท่าหิน เป็นต้น ชุมชนแถบนี้ด้านหนึ่งอยู่ติดทุ่งนา และทุ่งตาลโตนด อีกด้านก็ติดทะเลสาบ ดังที่ทรงบรรยายว่า “ดูทางตะวันตกก็เห็นทุ่งนาริมทะเลใน เห็นคันตาลในทุ่งเป็นอันมาก”

เป็นที่น่าสังเกตด้วยว่า บันทึกได้กล่าวถึง นายอำเภอประจำ คือ ขุนภูมิ มีศักดิ์เป็นพี่ชายของ พระยาสุภูมิวิจิตร จึงอาจกล่าวได้ว่า ขุนภูมิ เป็นนายอำเภอคนแรกของประจำที่เป็นคนที่ถูกส่งตัว

มาจากส่วนกลาง โดยนโยบายการส่งคนจากส่วนกลางมาเป็นนายอำเภอในหัวเว้านี้เกิดขึ้นในหลายอำเภอ

บุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์ยุคนี้ที่ชาวสทิงพระภาคภูมิใจมีมากมายหลายท่านที่เป็นสมณะ อาทิ หลวงพ่อทวด ซึ่งชาวสทิงพระเรียกท่านว่า “พ่อท่านโคะ” ท่านเป็นที่รู้จักของคนไทยทั่วประเทศมีการสร้างรูปเหมือนของท่านเอาไว้ รวมทั้งรูปเหรียญไว้สำหรับบูชาเพราะเชื่อและศรัทธาในความรักความเมตตาจากท่านทำให้คลาดแคล้วจากภัยอันตรายทั้งปวง ตามประวัติ ท่านเคยเดินทางไปศึกษาและเผยแผ่ธรรมยังสถานที่ต่างๆ หลายแห่ง แม้กรุงศรีอยุธยาราชธานี

โดยเฉพาะพระครูวิจารณ์ศีลคุณ (ชู) ท่านเห็นความสำคัญของการศึกษาถึงขนาดได้ตั้งสำนักขึ้นเพื่อสอนหนังสือแก่กุลบุตรกุลธิดาของชาวบ้านในละแวกใกล้ๆ กับวัดที่ท่านจำพรรษาอยู่ พร้อมทั้งได้แต่งตำราสูตรคณิตศาสตร์ เขียนร้อยกรองบันทึกเรื่องราวการเดินทางไปกรุงเทพฯ คือ *นิราศรับพัชนี* และที่สำคัญที่สุดคือเขียน *ภาษิตสูงสอนหลาน* ซึ่งเป็นวรรณกรรมคำสอน ใช้คำศัพท์เป็นภาษาถิ่นที่ชาวสทิงพระอ่านแล้วก็สามารถเข้าใจได้ทันที ทั้งมีความพิสดารคือเหมือนประชดประชันอยู่ในที แล้วหักมุมตอนจบว่า อย่ากระทำอย่างที่ท่านสอน ซึ่งวรรณกรรมเรื่องนี้ได้รับความสนใจจากนักวิชาการในท้องถิ่นและในส่วนกลางอยู่ในขณะนี้

6.2.1 บริบทชุมชนและความสำคัญของ “ภาษิตสูงสอนหลาน” ก่อนทศวรรษ 2470

บริบททางประวัติศาสตร์ในประเด็นนี้มีความเกี่ยวข้องกับประวัติของพระครูวิจารณ์ศีลคุณ (ชู) อย่างแน่นแฟ้น เนื่องจากท่านเป็นพระสงฆ์ที่บทบาทเป็นอย่างมากในการสั่งสอนวิชาความรู้ทั้งด้านอักษรศาสตร์ ศิลปะ การงานช่างแก่เด็กๆ ในชุมชน

ตามหลักฐานเอกสาร ระบุว่าพระครูวิจารณ์ศีลคุณเกิดเมื่อปีระกา พ.ศ.2392 โยมบิดามารดาอยู่บ้านบางแก้ว ริมทะเลสาบสงขลา จ.พัทลุง เป็นเจ้านาคอยู่ที่วัดคอนคันนอก และอุปสมบทที่วัดคูขุดตำบลคูขุด อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อ พ.ศ.2413 และครองสมณเพศอย่างมั่นคงสืบมา จนมรณภาพใน พ.ศ.2465 เมื่ออายุ 73 ปี พรรษา 52 ขณะดำรงตำแหน่งเจ้าคณะวัดจะทิ้งพระ อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา

พระครูวิจารณ์ศีลคุณ (ชู) เป็นคนฉลาดและมั่นคงในพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง ท่านเคยจาริกไปศึกษาหาความรู้ถึงเมืองภูเก็ตด้วยความยากลำบาก เพราะต้องเดินเท้าอาศัยเรือ และช้าง ขว้านบ้านบุกป่าฝ่าคลื่นลม นานถึง 7 ปี ท่านจึงกลับมาจำพรรษาอยู่ ณ วัดดอนคัน (ออก) ตามเดิม ครั้น พ.ศ.2422 พรรษา 10 ท่านได้รับแต่งตั้งเป็นพระใบฎีกาฐานานุกรมของเจ้าคณะวัดจะทิ้งพระ

ปรากฏว่า ท่านเริ่มบำเพ็ญตนเป็นนักพัฒนาคุณภาพของชุมชน มุ่งเน้นหนักด้านการศึกษา จริยธรรมและสัมมาชีพ โดยท่านตั้งสำนักเรียนหนังสือไทยและอบรมวิชาชีพขึ้นที่วัดของท่านเรื่องนี้ พระราชศีลสังวร (ช่วง) เล่าว่า

“(ท่าน) ได้แต่งตำราหนังสือไทยแบบโบราณขึ้น รับเด็กเรียนหนังสืออบรมลูกชาวบ้านวัดดอนคันออก (ตะวันออก) จึงเป็นสถานศึกษาอบรมกุลบุตรทางหนังสือไทยและเลขไทย เป็นต้น เดิมมาในยุคนั้น ตำราเรียนหนังสือไทยแบบโบราณ หนังสือหัดอ่าน เขียนแต่งบทวรรณคดีสูตรเลข ก็แต่งขึ้นในเวลานี้หลายฉบับ...” และพระราชศีลสังวร (ช่วง) เล่าต่อไปว่า นอกจากท่านประพันธ์ ภาณิตลุงสอนหลานแล้ว ยังมีหนังสือเกี่ยวกับคณะสงฆ์ ไทยไปสืบพระพุทธศาสนา ณ ลังกาทวีป ชื่อ พระพุทธโฆษาจารย์

เมื่อเจ้าคณะวัดจะทิ้งพระมรณภาพ ท่านได้ย้ายมาครองวัดจะทิ้งพระ และดำรงตำแหน่งเจ้าคณะวัดจะทิ้งพระด้วย เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จประพาสอำเภอประตำ (อ.สทิงพระ) และเสด็จทอดพระเนตรวัดจะทิ้งพระ ในปี พ.ศ.2448 ได้โปรดเกล้าฯ ถวายสมณศักดิ์ที่พระครูธรรมธาตุนฤภัยถือพัดพระวินัยธรแต่ท่านและต่อมาได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นเจ้าคณะอำเภอ สมณศักดิ์ที่พระครูวิจารณ์-ศีลคุณในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ท่านพระครูวิจารณ์ศีลคุณ (ชู) เป็นปูชนียบุคคลของชาวจังหวัดสงขลา ประชาชนส่วนใหญ่ มักเรียกท่านด้วยความเคารพยกย่องว่า “พ่อท่านเฒ่า” นายซ็อน สุวรรณศิริ เล่าว่า “พ่อท่านเฒ่า” มีความสำคัญในท้องถิ่นแถบนี้เรื่องๆ ลงมาจาก “หลวงปู่ทวดเหยียบน้ำทะเลจืด” ที่เดียว

ทางด้านการศึกษา ท่านเป็นผู้ก่อตั้งโรงเรียนบ้านจะทิ้งพระ (วิจารณ์ศีลคุณ) ซึ่งเป็นโรงเรียนประชาบาลแห่งแรกของกลุ่มทะเลสาบสงขลา เมื่อ พ.ศ. 2450 ยาวนานกว่า 20 ปีก่อนการริเริ่มสร้างโรงเรียนประชาบาลของรัฐบาลขึ้นอย่างจริงจัง นอกจากนั้นยังเป็นผู้ก่อตั้งวงดนตรีไทยวงแรกขึ้นใน

ท้องถิ่น เป็นผู้สงวนบริเวณเมืองสทิงพระพาราณสีเอาไว้เป็นสาธารณสมบัติ เป็นผู้สร้างวิหารพระพุทธศรีไสยาสน์และหอระฆังวัดจะทิ้งพระอันเป็นสถาปัตยกรรมที่งดงามยิ่ง เป็นผู้สร้างและบูรณะโบสถ์วิหารมากมายหลายสิบแห่งรอบทะเลสาบสงขลา เป็นผู้ประพันธ์วรรณกรรมขับบท “ภายิตูณสอนหลาน” ที่โดดเด่นด้านกลวิธีการสอน

พระครูวิจารณ์ศีลคุณ (ชู) มรณภาพลงในแผ่นดินของพระมกุฎเกล้า ได้มีการจัดงานศพอย่างสมเกียรติโดยได้จัดสร้างเมรุประดิษฐานศพที่สูงเสียดฟ้าและใหญ่โตมโหฬารขึ้นตรงหน้าพระเจดีย์ศรีมหาธาตุวัดจะทิ้งพระ ตามขนบโบราณ การไปงานศพบุคคลสำคัญ ชาวบ้านจะเตรียมไม้พินกันมาคนละดุ้น ในงานศพท่านชู เล่ากันว่ามิชวบ้านมาร่วมกัน นำไม้พินมาร่วมเผากองใหญ่มากจนใช้ไม่หมด

ปัญญานันทภิกขุ เล่าว่า ความสูงของเมรุนั้น ถ้าขึ้นไปนั่งบนช่อของเมรุก็สามารถจะมองเห็นทะเลสาบได้ชัดเจนบ้านคูขุด บ้านแหลมวังตลอดไปจนถึงบ้านศรีไชยได้อย่างชัดเจน เรียกว่าสูงพอๆ กับความสูงของภูเขาสูงหนึ่งเดียวที่เดียว โดยในงานนี้มีสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยาเธอกรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ (เจ้าฟ้ายุคลธร) สมเด็จพระปราชภาคได้ เสด็จเป็นผู้แทนพระองค์มาพระราชทานเพลิงศพ

ในช่วงระยะเวลา 52 ปี แห่งสมณเพศของพระครูวิจารณ์ศีลคุณ ท่านได้ประสบความสำเร็จในงานพัฒนาคุณภาพของชุมชน (อ.ปลา-จะทิ้งพระ-สทิงพระ) อย่างดีเลิศ จนปรากฏผลเป็นที่ภาคภูมิใจและเกียรติแก่เมืองสงขลาและประเทศชาติ นั่นคือ ลูกศิษย์-หลานศิษย์-เหลนศิษย์ของท่าน ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ ได้ดำรงตำแหน่งสำคัญๆทางสังคมทั้งระดับท้องถิ่น เมือง ภาคและประเทศเป็นจำนวนมาก สืบมาจนทุกวันนี้ ท่านเป็นหนึ่งในปูชนียบุคคลของเมืองสงขลาโดยแท้

ประวัติของพระครูวิจารณ์ศีลคุณข้างต้น แสดงให้เห็นถึงการวางรากฐานให้แก่ชุมชนในเขตสทิงพระหลากหลายด้านด้วยกัน ทั้งด้านศิลปวัฒนธรรม ด้านวรรณกรรม ด้านศาสนา ด้านการศึกษา และด้านสังคม รากฐานเหล่านี้จะทำให้เห็นความเชื่อมโยงถึงบุคลิกลักษณะของชาวสทิงพระ โดยเฉพาะในหมู่บ้านคอนคัน ซึ่งเป็นที่ตั้งของวัดคอนคัน หรือวัดสุคันธาราม อันเป็นวัดที่พระครูวิจารณ์ศีลคุณได้เปิดสำนักเรียนขึ้นอย่างไม่เป็นทางการในครั้งแรก วัดคอนคันเดิมตั้งอยู่ริมทะเลสาบ ต่อมาต้องเจอกับปัญหาน้ำท่วมถึงในฤดูน้ำหลาก จึงย้ายขึ้นไปอยู่ที่คอน จนเมื่อ พ.ศ.2448 เมื่อพระ

ครูวิจารณ์ธุรกิจ พระรูปแรกในบ้านคอนคันทันที่เดินทางไปศึกษาเล่าเรียนที่กรุงเทพฯ ได้กลับมา ก็ยึดเอาที่วัดคอนคันทันแต่เดิมสร้างเป็นวัดธรรมประดิษฐ์ ลงหลักปักฐานพุทธศาสนานิกายธรรมยุติกนิกายทะเลสาบสงขลา หลังจากนั้นวัดธรรมประดิษฐ์ก็เป็นแรงขับเคลื่อนที่สำคัญให้ชาวคอนคันทันได้ประสบความสำเร็จในชีวิตนอกชุมชน ทั้งในแง่ของการเป็นวัดที่เปิดโรงเรียนประชาบาลขึ้นเป็นครั้งแรกในชุมชนละแวกนั้น และการส่งเยาวชนออกไปศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรมในระดับสูงขึ้น

ความภาคภูมิใจด้านการเรียนในระบบการศึกษาแผนใหม่ ทำให้ชาวคอนคันทันมีเรื่องเล่าและความทรงจำที่คล้ายคลึงกัน ชาวบ้านอีกผู้หนึ่งเล่าย้อนไปถึงการเดินทางของคนสงขลาเพื่อไปแสวงหาความรู้ในกรุงเทพฯ เมื่อสมัยประมาณ 100 ปี (ประมาณปลายรัชกาลที่ 5 ต้นรัชกาลที่ 6) จากการบอกเล่าของคนรุ่นก่อน โดยเฉพาะคนบ้านคอนคันทัน อ.สทิงพระ รุ่นบุกเบิกทราบว่าผู้เดินทางคนแรกคือพระครูวิจารณ์ธุรกิจ (มหาแต่้ม) ได้เดินทางโดยทางเรือไป ต้องทนต่อความลำบากใช้เวลาหลายเดือน เมื่อถึงกรุงเทพฯ แล้วได้เข้าประจำพรรษาอยู่ที่วัดราชบพิธสถิตมหาสีมารามและได้ศึกษาเล่าเรียนทางธรรมขั้นสูง เมื่อท่านได้เดินทางกลับมาบ้านคอนคันทัน จากการที่ท่านได้ไปพบเห็นความเจริญในกรุงเทพฯ ท่านได้สร้างวัดธรรมประดิษฐ์และจัดตั้งโรงเรียนขึ้นในวัด

เล่ากันว่าโรงเรียนหลังนี้เป็นโรงเรียนแห่งแรกของสทิงพระ โดยท่านได้จัดทำหลักสูตรการเรียนการสอนและทำการสอนด้วยตนเอง อาคารเรียนดังกล่าวสร้างขึ้นมีลักษณะได้ถุนสูง โรงเรียนบ้านคอนคันทันก็ใช้อาคารหลังนี้อยู่หลายปี เพื่อให้คนบ้านคอนคันทันได้รับการศึกษาเล่าเรียน อันเป็นคุณประโยชน์อันเอกประการ คนคอนคันทันและใกล้เคียงควรที่จะน้อมรำลึกถึงพระคุณของท่านและมันกระทำให้แต่ความดีให้สมดังเจตนาของท่าน ต่อมาได้สร้างอาคารเรียนหลังใหม่ขึ้นโดยท่านเจ้าคุณพระเทพญาณเวที (ลือ ยุติโก) เมื่ออาคารหลังแรกได้ชำรุดลง ท่านเจ้าคุณพระเทพวราภรณ์ (เปลี่ยน ปุณ โณ) ได้จัดซ่อม บำรุงขึ้นใช้เป็นอาคารเรียน ต่อมาอีกไม่นานอาคารก็ชำรุดลงอีก พระศาสนโสภณ (พิจิตร ฐิตวณ โณ) ได้จัดซ่อมขึ้นใหม่อีกครั้งหนึ่ง โดยลดความสูงของอาคารลง ทำฝาผนังและเปลี่ยนกระเบื้องใหม่ ทาสีดูสวยงามติดปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ชาวสทิงพระรุ่นต่อมาที่ใช้เรือใบเดินทางออกนอกชุมชนได้แก่รุ่นพระเทพญาณเวที (ลือ ยุติโก) ซึ่งถือเป็นชาวสทิงพระ-คอนคันทันที่ได้

เดินทางไปกรุงเทพฯ เป็นรุ่นที่สอง การเดินทางคงใช้เรือใบเช่นเดียวกับการเดินทางรุ่นแรก และประจำอยู่ในกรุงเทพฯ จนได้เป็นเจ้าอาวาสวัดบูรณศิริมัตยาราม

ในยุคนี้วรรณกรรมเรื่องภยิตลุตสอนหลานเป็นต้นฉบับที่สูญหายไปหาได้ยาก แต่ก็ยังมีจดจำได้ว่าปู่ตายยายเคยสวดท่องเป็นทำนองเพื่อความบันเทิงและสั่งสอนบุตรหลานเป็นทำนองมุขปาฐะ นอกจากนั้น ยังเคยได้ยินนายเอียน ลังขพันธ์ นักขับกลอนและเล่านิทานเคยเล่าด้วย ขณะที่นายโอบ ทิพย์มณี ซึ่งปัจจุบันอายุ 93 ปีแล้ว ก็ยังคงสวดอ่านวรรณกรรมเรื่องนี้อยู่

6.2.2 วัฒนธรรมความบันเทิงในชุมชนคอนคัน-สทิงพระก่อนทศวรรษ 2470

ประเภทของความบันเทิงต่าง ๆ และโอกาสในการเสพและการแสดง ศิลปะการแสดงพื้นบ้านประเภทมโนราห์ หนังตะลุง และเพลงบอกได้รับความนิยม เนื่องจากชุมชนริมทะเล ทำการประมงขนาดเล็ก เลี้ยงสัตว์เป็นหลัก เป็นแหล่งชุมชนท่าเรือโบราณ ทางผ่านขึ้นไปแผ่นดินบกด้านฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา จึงมีผู้คนจากภายนอกพลุกพล่าน ชุมชนมีโรงแสดงหนังตะลุงถาวร แต่ชาวชุมชนบางส่วนที่ออกไปได้รับการศึกษาจากสงขลา กรุงเทพฯ ก็รับรู้ถึงวัฒนธรรมความบันเทิงแบบอื่นๆ ของชุมชนอื่นและภูมิภาคอื่นๆ

การสืบทอดและการแพร่กระจายความบันเทิง ชาวชุมชนมีทักษะด้านวรรณกรรมสูงมาก เนื่องจากพื้นฐานที่ในชุมชนมีการแสดงพื้นบ้านประเภทหนังตะลุงที่ปลูกฝังทักษะด้านนิยายร้อยกรองให้ เมื่อประกอบกับทักษะความรู้ทางธรรมที่ดั่งสัมผัสกับกวีนิพนธ์อยู่แล้ว ทำให้มีการสืบทอดวัฒนธรรมวรรณกรรมเกิดขึ้นกับคนหลายๆ รุ่น สิ่งเหล่านี้เป็นรากฐานที่ทำให้วรรณกรรมของพระครูวิจารณ์ศิลปคุณ ได้รับการยกย่องอย่างแพร่หลาย และเป็นแบบอย่างของการสร้างสรรค์วรรณกรรมโดยการสืบทอดคุณค่าด้านคำสอนเกี่ยวกับวิถีชีวิตลงไปด้วยอย่างลงตัว

6.2.3 “ภยิตลุตสอนหลาน” ในฐานะความบันเทิงของชุมชน ก่อนทศวรรษ 2470

ในหัวข้อนี้ จะได้กล่าวถึงบทบาทและการใช้ประโยชน์วรรณกรรม ภยิตลุตสอนหลานของชุมชนคอนคัน-สทิงพระ ดังที่จะเห็นแล้วว่า แม้จะเป็นวรรณกรรมที่เขียนขึ้นเป็นลายลักษณ์อักษร แต่ทว่า การได้ตีพิมพ์เป็นหนังสือ-พิมพ์ครั้งแรกในทศวรรษทศวรรษ 2470 วรรณกรรมเรื่องภยิตลุตสอนหลาน ก็ได้รับการเผยแพร่ในช่องทางมุขปาฐะมาก่อน กล่าวคือ การที่วรรณกรรมมี

เนื้อหากล่าวถึงอดีตเพื่อนพระของท่านชู ซึ่งมีตัวตนให้อ้างอิงได้ ทำให้การเสกผ่านมุขปาฐะมีรสชาติเป็นความบันเทิงแบบหนึ่ง เมื่อประกอบกับลีลาการสอนที่เป็นการประชันประชันชวนสร้างอารมณ์ขัน ทำให้วรรณกรรมเรื่องนี้แพร่หลายออกไปอย่างกว้างขวางกระทั่งเมื่อจะมีการตีพิมพ์ในทศวรรษ 2470 หาดค้นฉบับตัวจริงไม่ได้ ผู้จัดพิมพ์ก็ต้องไปหากлонปะติปะต่อบางส่วนเอาจากความทรงจำของชาวบ้าน

ในยุคสมัยก่อนทศวรรษ 2480 ชุมชนคอนคัน - สทิงพระ ยังเป็นชุมชนแบบเปิด กล่าวคือในชุมชนสทิงพระ ชุมชนเมืองท่าโบราณ อีกทั้งยังเป็นทางผ่านไปยังฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา ซึ่งส่งผลให้ชุมชนคอนคัน - สทิงพระ ผู้คนหลั่งไหลเข้ามาไม่ได้ขาดสาย นั้นแสดงให้เห็นว่าเมื่อมีผู้คนเข้ามาในชุมชนคอนคัน - สทิงพระมากขึ้น การเข้ามาของวัฒนธรรมชุมชนภายนอกก็ติดตามมาด้วย โดยเฉพาะวัฒนธรรมความบันเทิง เช่น หนังตะลุง มโนราห์ เพลงบอก จะเป็นที่ยอมรับเป็นอย่างมากในท้องถิ่นดังกล่าว และยังมีวัฒนธรรมความบันเทิงรูปแบบอื่นๆ จากชุมชนภายนอกทั้งในภูมิภาคเดียวกันและต่างภูมิภาคกันมาผสมผสานกัน โอกาสในการเสกวรรณกรรมในยุคนี้วรรณกรรมเรื่อง “ภยิตลูงสอนหลาน” เป็นต้นฉบับที่สูญหายไปหาได้ยาก แต่มีผู้จดจำได้ว่าปู่ย่าตายายเคยสวดท่องเป็นทำนองเพื่อความบันเทิงและสั่งสอนบุตรหลานเป็นทำนองมุขปาฐะ นอกจากนั้น ยังเคยได้ยิน นายเอียน สังขพันธ์ นักขับกลอนและเล่านิทานเคยเล่าด้วยขณะที่ นายโอบทิพย์มณี ซึ่งปัจจุบันอายุ 93 ปีแล้ว ก็ยังคงสวดอ่านวรรณกรรมเรื่องนี้อยู่จนปัจจุบัน ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ในวัฒนธรรมความบันเทิงแบบพื้นบ้าน หนังตะลุงและการประยูกต์วรรณกรรมผลงานของกวีท้องถิ่นมาแสดง

ดังนั้นวัฒนธรรมความบันเทิงของชุมชนคอนคัน-สทิงพระ ก็ย่อมจะได้รับการสืบทอดจากคนในท้องถิ่นจากรุ่นสู่รุ่นและแพร่กระจายไปยังท้องถิ่นอื่นๆ สำหรับชุมชนคอนคัน-สทิงพระ ความบันเทิงของชุมชนที่มีชื่อเสียงมาก คือ *ภยิตลูงสอนหลาน* เนื่องจากการศึกษาเข้ามาถึงชุมชนแห่งนี้ ผนวกกับความสามารถทางด้านวรรณกรรมของศิลปินหนังตะลุง ศิลปินมโนราห์ หรือศิลปินเพลงบอก ทำให้ชาวบ้านในชุมชนมีความรู้ความสามารถในเรื่องวรรณกรรม เช่น การขับกลอน การด้นกลอนสด จากความสามารถเหล่านี้จึงทำให้เกิดเป็นผลิตผลด้านวรรณกรรมของชุมชนคอน

กัน คือ “ภายิตลฺงสอนหลาน” อย่างที่กล่าวไว้ในข้างต้น ซึ่งประพันธ์โดยพระสงฆ์ที่มีความรู้ความสามารถในทางวรรณกรรม นั่นคือ พระครูวิจารณ์ศีลคุณ เจ้าอาวาสวัดคอนคัน

6.2.4 วรรณกรรมพระครูวิจารณ์ศีลคุณกับการสร้างและสืบทอดจริยธรรมในชีวิตประจำวัน

การใช้วรรณกรรมในการสวดอ่านเพื่อความบันเทิงแล้ว สิ่งที่ผู้ฟังจะได้จากวรรณกรรมภายิตลฺงสอนหลานคือเนื้อหาที่ใช้สั่งสอน การซึมซับแบบซ้ำแล้วซ้ำอีกนำไปสู่ความรู้ความเข้าใจของผู้สวดอ่านและผู้ฟังไปพร้อมๆ กันด้วย และเนื่องจากวรรณกรรมเป็นวรรณกรรมคำสอน ที่มีเทคนิควิธีการสอนที่น่าสนใจ ทำให้อนุภาคต่างๆ ในวรรณกรรมถูกจดจำ และได้กลายเป็นเครื่องหมายในการย้ำเตือนและควบคุมความประพฤติปฏิบัติเกี่ยวกับวิชาชีพและการดำรงชีวิตของชาวชุมชนไปโดยปริยาย ชาวคอนคันและสทิงพระต่างเข้าใจตรงกันว่า การที่วรรณกรรมยุ่งส่งเสริมให้ตัวละครกระทำสิ่งไม่ดี ซึ่งถือเป็นด้านลบของวิธปฏิบัติโดยทั่วไป เป็นกลวิธีทางวรรณกรรมที่ต้องการผลตรงกันข้าม ชาวบ้านจึงเสียด้านกลับของเนื้อหาวรรณกรรม และเห็นว่านั่นคือคุณค่าของวรรณกรรมเรื่องนี้

ลักษณะเด่นของการสอนของวรรณกรรมเรื่อง “ภายิตลฺงสอนหลาน” คือการบอกให้หลานกระทำในสิ่งที่ไม่ดี ดังเนื้อหาของตัวภายิตที่ได้กล่าวเอาไว้ว่า ด้วยปรารถนาได้อย่างจริงใจแก่ยายคอ-เพื่อนเก่าจึงได้ประพันธ์ “ภายิตลฺงสอนหลาน” ขึ้น โดยมีลีลาการเตือนสติอย่างละเมียดละไมให้ผู้ฟังมีโอกาสคิดและรู้แจ้งเห็นจริงด้วยตนเอง “ท่านชู” ได้สมมติให้ยายคอเป็น “ลุง” สอนวิชาที่ไม่ดีแก่ “หลานอาร์” จากการสอบถามชาวสทิงพระหลายรุ่นอายุทราบมาว่า “ท่านชู” เริ่มเตือนสติยายคอโดยให้บุตรชายของยายคอเอง ซึ่งเป็นลูกศิษย์วัดวัย 9-10 ขวบ นำเอาภายิตลฺงสอนหลานไปขับ นั่นก็เพื่อนำกลับไปอ่านดังๆ ที่บ้าน ผู้คนที่ได้ยินรวมทั้งยายคอด้วย ต่างรู้สึกตื่นเต้นและสนใจฟังถึงกับขอคัดลอกเป็นตอนๆ เพื่อนำไปขับเผยแพร่ต่อๆ กันไป แม้ว่าในสมัยนั้นคนอ่านหนังสือออกมีน้อยแต่เด็กวัดและคนวัยหนุ่มสาวนิยมท่องจำกันมาก แม้แต่ขณะที่กำลังทำน้ำตาลอยู่บนต้นตาลโดนดบังวันก็จะได้ยินเสียงขับภายิตลฺงสอนหลานลั่นท้องทุ่ง ต่อมาปรากฏว่า ภายิตลฺงสอนหลาน เป็นวรรณกรรมจริยธรรม (Ethical Literature) ที่นิยมอ่านและท่องอย่างกว้างขวาง จึงมีทั้งฉบับคัดลอกและฉบับตีพิมพ์เป็นหลักฐานอยู่มากมายหลายชุดด้วยกัน โดยเฉพาะฉบับตีพิมพ์เป็นจริยธรรม

บรรณาการในโอกาสต่างๆ มีถึง 5 ครั้ง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าภมิตลวงสอนหลานของพระครูวิจารณ์ศีลคุณ (ชู) จะยืนยันนำหน้าวรรณกรรมเรื่องอื่นๆ ต่อไปชั่วกาลนาน (สภาวัฒนธรรมอำเภอสีทิงพระ, 2548) ลักษณะของความแพร่หลายในเรื่องของการสั่งสอนที่สามารถแทรกซึมเข้าสู่วิถีชีวิตของชาวบ้านในยุคนี้ยังแสดงให้เห็นถึงการถ่ายทอดด้านจริยธรรมของชาวบ้านได้เป็นอย่างดี

6.2.5 บทสรุปประจำยุค

ความเป็นเมืองท่าภายใน หรือเมืองท่าทะเลสาบสงขลาอย่างยาวนาน ทำให้ชุมชนคอนคันเป็นสถานที่และทางผ่านของผู้คนในชุมชนบริเวณรอบๆ ทะเลสาบสงขลามาตั้งแต่ต้นเป็นชุมชนเก่าแก่มียุ่ร่วมสมัยกับรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ชุมชนเกิดจากการปะทะของผู้คนที่ตั้งถิ่นฐานมาแต่เดิมและผู้คนที่เข้ามาหลากหลายทั้งไทย จีน และมุสลิม อาชีพและการผลิตมีความสัมพันธ์กับลักษณะทางภูมิศาสตร์ของชุมชนและเพศสภาพ ด้านความสัมพันธ์กับภายนอก ชุมชนมีความสัมพันธ์กับพัทลุงและสงขลาอย่างใกล้ชิด ผ่านการคมนาคมทางน้ำที่สะดวก ความนิยมด้านการศึกษาทางธรรม และระบบเครือญาติ เป็นพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมที่เหนียวแน่น เป็นหลักให้กับการขยายตัวและการพัฒนาคุณภาพของชุมชนมาอย่างยาวนาน วัฒนธรรมค้ำกลอน และวัฒนธรรมความบันเทิงพื้นบ้าน หล่อหลอมให้คนในชุมชนมีความคุ้นเคยกับการเสพและสร้างวรรณกรรม ผลงานวรรณกรรมของพระครูวิจารณ์ศีลคุณ ได้รับการยกย่องเป็นแนวในการสั่งสอนเยาวชนทางหนึ่ง นอกจากคำสอนทางศาสนา

การตั้งถิ่นฐาน ชุมชนคอนคันเป็นชุมชนโบราณแห่งหนึ่งของ อ.สีทิงพระ มีอายุมาตั้งแต่สมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขยายตัวขึ้นในช่วงรัชกาลที่ 7-8 เมื่อเกิดโรงเรียนลือสิทธิ์วิทยา และวัดประดิษฐ์ขึ้นมา ชุมชนขยายตัวออกไปจากริมทะเลสาบสงขลาขึ้นไปทางทิศตะวันออกไกลจากริมทะเลมากขึ้น วัดคอนคัน (วัดสุคันธาราม) ดั้งเดิมย้ายหนีปัญหาน้ำท่วมถึงในฤดูน้ำหลากขึ้นไปอยู่ที่ดอนทางฝั่งตะวันออกทางถนนสายหลักในชุมชน ที่วัดเดิมกลายเป็นที่ตั้งของวัดธรรมยุติกนิกาย คือวัดธรรมประดิษฐ์ที่เกิดขึ้นภายหลัง

สังคมและวัฒนธรรม ในการกล่าวถึงประวัติศาสตร์ยุคแรกนี้ พิจารณาลักษณะเด่นของยุคที่การเดินทางคมนาคมเป็นการเดินเท้า เรือแจว และเรือพายซึ่งเป็นการใช้แรงคน โดยพิจารณาสัมพันธ์กับการใช้วรรณกรรม มีความเกี่ยวข้องกับประวัติของพระครูวิจารณ์ศีลคุณ (ชู) ซึ่งเห็น

ร่องรอยของภูมิสถานต่าง ๆ จากวรรณกรรมนิราศด้วย ผู้หญิงมีบทบาทในการผลิตภายในครัวเรือนสูง เช่น การหาสาหร่ายมาสับเลี้ยวหมู การหาเหี่ยวขาย ส่วนผู้ชายมีบทบาทในการทำงานประเภทต้องใช้แรง และต้องออกเดินทางไกล เช่น การทำน้ำตาลโตนด การเกี่ยวน้ำตาล การหาปลา

ทางด้านการทำมาหากิน ชาวบ้านประกอบอาชีพการทำประมงขนาดเล็ก การทำนา การเลี้ยงสัตว์ (เช่น หมู ไก่ เป็ด) การทำน้ำตาลโตนด ทำน้ำผึ้งแว่น เป็นต้น การผลิตเป็นไปเพื่อการยังชีพเป็นหลัก สินค้าที่ผลิตเพื่อขายมีบ้าง เช่น น้ำผึ้งแว่น น้ำตาลโตนด เป็นต้น แต่ก็ปริมาณไม่มากนัก เมื่อเทียบกับชุมชนอื่นๆ ละแวกใกล้เคียง เช่น ระโนด สทิงพระ แหล่งการแลกเปลี่ยนผลผลิต มีทั้งตลาดในละแวกใกล้เคียง เช่น คูบุด จะทิงพระ และตลาดในเมืองสงขลา ซึ่งจะต้องขนส่งโดยทางเรือ คนจีนและคนไทยเชื้อสายจีนนิยมเลี้ยงหมูและค้าขายเล็กๆ น้อย คนไทยนิยมทำนาและศึกษาต่อ ส่วนคนมุสลิมจะทำการประมง

ส่วนความสัมพันธ์กับชุมชนภายนอก เนื่องจากเป็นชุมชนริมทะเลสาบ เป็นเมืองท่าเล็กๆ ภายใน การเดินทางเข้า – ออกจากชุมชนจึงใช้การเดินทาง ทางเรือเป็นหลัก คอนคันในระยะนี้เป็นท่าเรือที่ผู้คนรอบทะเลสาบใช้เป็นทางผ่านเพื่อเดินทางเข้าไปใน “แผ่นดินบก” ชาวคอนคันสัมพันธ์กับชาวปากพะยูน จ.พัทลุง อย่างใกล้ชิด รวมถึงสามารถเข้า - ออกเมืองสงขลาและพัทลุงได้ง่าย ทำให้ขอบข่ายในชีวิตของชาวคอนคันกว้างขวางมาก ชาวชุมชนที่ได้รับการศึกษาในระบบศาสนา ล้วนได้ดิบได้ดีในวงการสงฆ์ ก็กลับมาให้การสนับสนุนคนในชุมชนให้ออกไปแสวงหาโอกาสในชีวิตที่ดีกว่านอกชุมชนมากขึ้น ซึ่งลักษณะความสัมพันธ์กับภายนอกชุมชนที่เข้มข้นมาตั้งแต่ต้น ทำให้สมาชิกชาวคอนคันมีหลากหลาย ทั้งคนจีน คนไทย และคนมุสลิม

6.3 ยุคที่สอง ทศวรรษ 2470 – 2520

ในยุคนี้มีกฎหมายสำคัญอยู่ที่การตีพิมพ์วรรณกรรม ภาษิตลูกสอนหลาน ออกมาเป็นครั้งแรก พร้อมกับมีการสืบค้น เรียบเรียง และเผยแพร่ประวัติความเป็นมาของพระครูวิจารณ์ศีลคุณอย่างกว้างขวางในหมู่พระสงฆ์และชาวบ้าน โดยพระสงฆ์ที่เป็นผู้ดำเนินการเรื่องนี้เป็นพระสงฆ์จากนครศรีธรรมราช อยู่ประจำวัดธรรมยุค และยังไม่ได้เป็นชาวบ้านหรือลูกหลานชาวคอนคันอีกด้วย ปรากฏการณ์นี้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของพระครูวิจารณ์ศีลคุณที่ชุมชนให้การยอมรับโดยข้ามพ้นจากพรมแดนลัทธิหรือความเป็นชุมชนนิยมตามขนบของยุคนี้

6.3.1 บริบทชุมชนและความสำคัญของ “ภานิตลูงสอนหลาน” และ “นิตราศรับพัชนี”

ทศวรรษ 2480–2510

สภาพชุมชน ชุมชนหลักๆ ยังอยู่สองฝั่งถนนเล็กๆ ในที่ลุ่มน้ำท่วมถึง ขยายตัวออกไปทางด้านทิศเหนือ ใกล้วัดธรรมประดิษฐ์บ้างแต่ไม่หนาแน่นมากนัก ความเปลี่ยนแปลงด้านโครงสร้างของชุมชน อาชีพ ประชากร การปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐาน ในยุคนี้การคมนาคมหลักในชุมชน ยังเป็นการเดินทางด้วยเรือในกรณีที่ต้องการเดินทางออกจากบ้านไกล ๆ ก็จะใช้เรือให้เป็นที่สุดดีกว่า

ถนนสายซึ่งถูกพัฒนาขึ้นจากถนนโคลนเส้นเดิม สายริมทะเลถูกพัฒนาให้สามารถอำนวยความสะดวกด้วยยานพาหนะแบบเดินยนต์สมัยใหม่ได้มากขึ้นในช่วงปลายๆ ยุค

สังคมและวัฒนธรรม ผู้คนสัมพันธ์กันบนระบบเครือญาติสูง คนไทยและคนจีนผสมผสานกลายเป็นเครือญาติ ขณะที่มุสลิม ไม่สามารถผสมผสานได้ แต่มีความเป็นเครือญาติด้วยในบางสายตระกูล ช่วงปลายยุคชาวมุสลิมจึงย้ายออกไปอยู่จุดและปากพะยูน บทบาทของวัดพุทธ 2 นิคม ต่อชาวบ้าน และการบริหารจัดการความศรัทธาของชาวบ้านต่อวัดทั้ง 2 นิคม กระแสของความนิยมในการศึกษาแผนใหม่ของคนในชุมชน ตลอดจนการศึกษาได้แต่ทางธรรม ซึ่งเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงแก่ชุมชน และความรู้สึกนึกคิดของคนในชุมชนในยุคต่อไป

การทำมาหากิน การผลิต และการแลกเปลี่ยน ของชุมชนยังคงตั้งอยู่บนฐานทรัพยากรเดิม และลักษณะทางภูมิศาสตร์ความเป็นชุมชนริมทะเลสาบสงขลา การหาปลาด้วยเรือลำเล็ก การเลี้ยงสัตว์แบบปล่อย การเลี้ยงวัว และเลี้ยงควาย การหาสาหร่ายมาดัดให้หมูกิน (แทนหยวก ในกรณีชาวบ้านในชุมชนแผ่นดินบงที่มีที่ดินมากและอุดมสมบูรณ์) อาชีพปลูกพืชไม่ค่อยมีมากนัก จะทำนาบ้างก็เป็นชาวบ้านในเขตชุมชนด้านทิศตะวันออก เพราะที่ดินอุดมสมบูรณ์กว่า และน้ำท่วมไม่ถึง อาชีพของผู้ชายจะเน้นประเภทงานที่ต้องใช้แรงงาน เช่น ทำตาลโตนด น้ำหาวก็ยังคงมีอยู่ ชาวบ้านส่วนหนึ่งเล่นการพนันในงานมหรสพต่างๆ ส่วนการแลกเปลี่ยน ก็ไม่ซื้อหาและจำหน่ายผลิตภัณฑ์เหลือในชุมชนจุด ไปซื้อของใช้ที่จำเป็นจากสงขลา ผ่านทางเรือ (เช่น สบู่ ยาสิฟัน แป้ง ทำขนม เป็นต้น)

ความสัมพันธ์กับชุมชนภายนอก การคมนาคมที่สะดวกทางน้ำนั้นทำให้ชาวคอนคันสัมพันธ์กับชุมชนกันเองมาแล้วตั้งแต่ยุคแรก แต่ในยุคนี้ช่วงปลายยุค ชุมชนสัมพันธ์กับชุมชนภายนอกได้หลากหลายขึ้น เนื่องจากในช่วงปลายยุคเส้นทางคมนาคมทางบกได้รับการพัฒนาขึ้น ชาวชุมชนนิยมออกไปเรียนหนังสือในชุมชนสงขลาและสติงพระ (ตัวอำเภอ) มีการแลกเปลี่ยนสินค้าประเภทเสื้อผ้า ของใช้ เครื่องนุ่งห่ม พ่อค้าจากภายนอกชุมชนเข้ามาซื้อหมูและซื้อไก่ในชุมชน บ้างก็ขนส่งผลผลิตจากการปลูกสัตว์ขึ้นเรือเมย์ไปจำหน่ายที่สงขลาและปากพะยูน ล้วนแล้วแต่เป็นกิจกรรมที่เกิดบนฐานความสัมพันธ์กับภายนอก หล่อหลอมความรู้ภูมิปัญญา และความรู้ภูมิปัญญาของคนในชุมชน

ชาวบ้านเล่าว่าโรงเรียนประชาบาล ต.คูซูด 2 (วัดคอนคัน) ชื่อที่เป็นทางการในขณะนั้น เริ่มเปิดสอนตั้งแต่ชั้นประถมปีที่ 1-4 เมื่อ พ.ศ.2450 อาคารเรียนตั้งอยู่ในบริเวณวัดธรรมประดิษฐ์ (วัดคอนคันตก) มีบริเวณแคบๆ มีอาคารหลังเดียว มีฝ้ายกันแบ่งเป็นชั้นๆ ห้องๆ ครูเท่าที่จำได้มีนายจรงมงคลสวัสดิ์ เป็นครูใหญ่พ่อของผู้เขียน และมีครูกลัด พรหมบริรักษ์ ครูกฤษณา พรหมสาตี (ครูโบ) ครูสงวน ศิลบุตร ครูสงวน จำนงสอนผู้เขียนชั้นประถมปีที่ 3 เราเรียนอยู่ที่อาคารหลังนี้ มีวิชาที่เรียน เลขในใจ เลขคณิต วิธีเขียนไทย คัดลายมือ อ่านไทย ความรู้ทั่วเมืองไทยกายบริหารบ้างตามความเหมาะสมของครูสอน มีการท่องสูตรคูณแม่เลขตอนเย็นก่อนเลิกเรียน ขณะนั้นมีนักเรียนทั้งหมดประมาณ 100 กว่าคน

โรงเรียนจะปิดภาคเรียน 3 ภาค ต้น กลาง ปลาย ที่อยู่นานคือ ปลายภาค เมื่อสอบไล่เสร็จประมาณประมาณเดือนกุมภาพันธ์แล้วก็ปิดภาคเรียน ไปเปิดภาคเรียนราวของเดือนพฤษภาคม นักเรียนมีความสนุกสนาน เพราะโรงเรียนปิดนาน ได้มีโอกาสช่วยพ่อแม่เก็บข้าวเพราะเป็นหน้าร้อน ซึ่งไม่ร้อนมากเหมือนปัจจุบันนี้ ขณะนั้นนักเรียนทุกคนจะต้องมีอุปกรณ์การเรียนทุกคน คือ กระดานชนวน ดินสอหิน หรือเรียกว่า ดานเลข นั่งเรียนเขียนกับพื้น นักเรียนที่ไปโรงเรียนส่วนใหญ่ นุ่งผ้าถุงทั้งหญิงและชาย น้อยคนจะนุ่งกางเกง (สำหรับผู้ชาย) พักกลางวันเด็กจะเดินกลับบ้านไปกินข้าวเที่ยงที่บ้าน แล้วกลับมาเรียนตอนบ่าย นักเรียนที่บ้านอยู่ไกลเดินกลับไปมาไม่ทัน ก็จะได้กินข้าวเที่ยง แต่ก็ไม่ค่อยหิวมากนักเพราะตอนเช้ากินเต็มที่ไปแล้ว ในโรงเรียนไม่มีคนขายของเหมือนในปัจจุบัน จะมีบ้างที่เขาขายคือ ลูกกะทอน ลูกมะไฟ ลูกหิย มะม่วงสุก น้ำแข็งไม่เคยเห็นเลย

ตลอดทั้งปี การแต่งตัวรองเท้าไม่มีเลย ทั้งครูและเด็กเพราะมีโคลนมีน้ำขังเกือบทั้งปี ถึงฤดูน้ำท่วมเดินไปโรงเรียนไม่ได้ต้องใช้เรือพาย น้ำท่วมอยู่นาน เมื่อน้ำลดก็มีโคลน แต่เด็กๆ และครูก็ถือเป็นเรื่องปกติเพราะเป็นสิ่งที่พบเจออยู่ทุกปีในฤดูเดียวกัน

ในยุคนี้นี้เด็กๆ จะมีความรักและเคารพครูมาก ซึ่งน่าจะเป็นพื้นฐานสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ชาวคอนคันประสบความสำเร็จในชีวิตการศึกษาและการงานต่อมา ชาวบ้านเล่าว่า เมื่อถึงวันไหว้ครู วันพฤหัสบดีแรกของเดือนมิถุนายน เด็กๆ จะตื่นแต่เช้ามาก เพราะเป็นครั้งสำคัญที่จะได้ใกล้ชิดและได้กราบครู จึงมีความจริงจังในการเตรียมห่อข้าวแพรง ดอกมะเจือ รูปเทียน โดยครูจะประกาศให้รู้ล่วงหน้า 6-7 วัน ครูใหญ่จะเตรียมการให้เด็กไหว้ครูทุกคน

ความนิยมในการเรียนของชาวคอนคัน ทำให้ไม่กี่ปีต่อมาอาคารเรียนของโรงเรียนในวัดธรรมประดิษฐ์คับแคบไม่เพียงพอ ดังชาวบ้านเล่าว่า ต่อมาอาคารหลังเดียวที่ท่านพระครูวิจารณ์ธุรกิจ (แถม โสมโก เปรียญ 3) ได้สร้างไว้ นั้นไม่พอกับนักเรียนเล็กไปแคบไปนักเรียนมากขึ้นทุกๆ ปี ต้องอาศัยศาลาวัดบ้าง กุฏิบ้าง ท่านพระญาณเวทิต์ได้ประชุมชาวบ้านเพื่อขยายบริเวณโรงเรียนสร้างอาคารเรียนใหม่เพิ่มเติมเพื่อให้พอกับนักเรียน เขาชนที่เข้าโรงเรียน ตกค้างให้ขยายบริเวณโรงเรียนไปทางทิศเหนือของวัด แล้วจะสร้างอาคารใหม่ในบริเวณที่ดินที่ขยายออกไป ตอนแรกชั้นเดียวยกพื้น ต่อมาได้ต่อเติมชั้นล่างเป็นห้องเรียนด้วย เป็นอาคารที่โอ่โถงสว่างมาก ใครมาเห็นก็ต้องชมความสามารถของพระญาณเวทิต์ว่ามีบารมีสร้างอาคารเรียนหลังนี้ได้

ความเชื่อเรื่องบุญในยุคนี้นี้ยังสัมพันธ์กับวิถีชีวิตอย่างแยกไม่ออก แม้แต่การสร้างอาคารเรียนชาวคอนคันก็เห็นว่าสัมพันธ์กับความเป็นผู้มีบุญ โดยเฉพาะอาคารใหญ่ๆ หากเป็นคนไม่มีบุญสร้างไม่ได้เพราะเป็นเงินจำนวนมาก ในการก่อสร้างโรงเรียนของท่านพระญาณเวทิต์ ชาวบ้านพี่น้องชาวคอนคันต่างก็ให้การสนับสนุนเป็นจำนวนมาก มีขุนสมานโอสถ (เล็ก กิมาคม) กำนันไฟฟ้านิคม นายโชติ ทิพย์มณเฑียร นายแจ้ง สุจิตพันธ์ นายกลับ คณิศ นายจำรูญ ประโมจนิย์ นายแดง จักพงศ์ นายแปลง ทิพย์มณี นายหลัก พงศ์เจริญ นายอำ ทิพย์มณี ฯลฯ

ต่อมาในปี พ.ศ. 2490 ได้ฉลองอาคารเรียน ได้จัดงานใหญ่อย่างมโหฬาร 3 วัน 3 คืน มีหนังตะลุง มโนราห์ ลิเก รำวง เพลงบอกปาดบอด นักเล่นเพลงบอกที่มีชื่อเสียงจาก จ.นครศรีธรรมราช มาร่วมด้วย มีการเล่นนิทาน ผู้เล่านิทานท่านนี้เป็นชาวบ้านคอนคัน เป็นนักเล่านิทานที่มีชื่อเสียงมาก

ในขณะนั้น ต้องเดินทางไปเล่นนิทานทั่วภาคใต้ เก่งไม่มีตัวจับ ก็คือนายเอียน สังขพันธุ์ ปัจจุบันท่านได้เสียชีวิตไปแล้ว หากยังมีชีวิตอยู่อายุประมาณร้อยปี

วิถีชีวิตชาวบ้านการทำมาหากิน วิถีชีวิตและวัฒนธรรมของผู้คนบนคาบสมุทรสทิงพระจะมีความผูกพันกับตาล โตนด นา และเล ซึ่งเป็นวิถีชีวิตที่สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคนจวบจนถึงปัจจุบัน ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ซึ่งมีที่นาและบางช่วงอยู่ติดทะเลสาบสงขลา ชาวบ้านจึงมีอาชีพที่หลากหลายทั้งการทำนา การออกทะเลหาปลา ขึ้นตาล โตนดเอาน้ำของตาล โตนดมาเคี้ยวเป็นน้ำตาล เลี้ยงหมูพันธุ์ไ่ว้เพาะขายลูกหมู (ลูกหมูคอนคัน) เลี้ยงวัวหรืออาชีพค้าขายเล็กๆ เช่นขายขนมในหมู่บ้าน ขนมที่ขายเช่น ขนมคู ข้าวเหนียวกวนทอด ชีวิตวัยเด็กของผู้ที่มีชื่อเสียง เช่นครูโบว์ กฤษณา พรหมสาธิต สมัยที่เป็นเด็กราวปี พ.ศ.2480 นำขนมที่ย่ำทำไปเดินเร่ขายในหมู่บ้าน หรือไปหาลูกตาลโตนดมาให้ผู้ใหญ่ทำขนมเพราะพื้นที่นี้มีต้นตาลโตนดมาก งามหอยในนามาทำอาหาร ไปหาเก็บสาหร่ายในทะเลมาให้หมูกินนำมาผสมกับหยวกกล้วยและรำข้าว ชาวบ้านในแถบนี้นิยมเลี้ยงหมูไ่ว้เพื่อกินเศษอาหารที่เหลือทิ้งจากครัวเรือนไ่ว้ 2-3 ตัว ส่วนมากแล้วจะเลี้ยงแม่หมูไ่ว้ขายลูก เงินที่ได้จากการขายหมูจะนำไปซื้อทอง ซื้อที่นา ซื้อเสื้อผ้าเก็บไ่ว้และส่งให้ลูกเรียนหนังสือ ก่อนถึงฤดูฝนชาวบ้านจะเตรียมข้าวสารและอาหารแห้งเตรียมไว้ เช่นปลาจิ้งจั้ง ปลาเค็ม ฯลฯ นอกจากนี้ยังต้องเตรียมไม้ฟันไ่ว้เพื่อใช้เป็นเชื้อเพลิง และยังต้องเตรียมบ้านหรือพุนดินให้เป็นเนินสูงไว้ให้หมูและวัวอาศัยด้วยเช่นกันเพราะเมื่อน้ำท่วมในบริเวณนี้ น้ำจะท่วมสูงมาก ทุกอย่างจึงต้องสร้างให้สูงกว่าระดับน้ำหรือยกไ่ว้ที่สูง ดังปัจจุบันที่ชาวบ้านนิยมใช้คอม่อในการยกพื้นบ้านให้สูงหนีช่วงน้ำท่วม

อาชีพทำนาของชุมชนคอนคันจะไถนาวัวคู่กัน 2 ตัว (เทียมวัว) หรือว่าจะไถนาด้วยควายก็มีเหมือนกันแต่ก็เป็นส่วนน้อยสำหรับการออกปากขอความช่วยเหลือในการไถนานั้นเจ้าของแปลงนาที่ออกปากขอความช่วยเหลือคนอื่นจะต้องไปบอกขอความช่วยเหลือก่อนไถนาประมาณซัก 3 ถึง 5 วันแล้วแต่ความเหมาะสมและเจ้าของแปลงนาที่ออกปากขอความช่วยเหลือจะต้องรับผิดชอบอาหาร 2 มื้อเมื่อเช้าอาหารความมักจะเป็นแกงคั่วไก่ใส่หยวกหรือแกงคั่วไก่หัวลูกตาลโหนด ปลาเจียน น้ำพริกผักจิ้ม เป็นต้น อาหารมื้อเที่ยงมักจะเป็นของหวาน เช่น ข้าวเหนียวละวะ สาकुวนน้ำกะทิ เป็นต้น คล้ายๆ กับการเลี้ยงผู้มาช่วยเหลืออย่างเต็มที่ภาษาชาวบ้านนอกเรียกว่าออกปากไถนา คน

บ้านนอกนั้นจะได้กินแกงไก่แกงเป็ดสดๆ สักครั้งหนึ่งหาได้ยากยิ่งกว่าจะได้กินก็ต้องมีงานหรือเทศกาลอย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้น การออกไปขอความช่วยเหลือไปไหนจะต้องมีคนส่งวัว คนไปส่งวัวดังกล่าวนี้ชาวบ้านเรียกว่า “ลูกสอบ” ลูกสอบไปงานงานไหนเพราะได้กินแกงคั่วไก่และของหวาน

ชลิตรา รำจวนจร อัยการอาวุโส สำนักงานคดีศาลแขวง สมัยที่อายุประมาณ 12 ขวบ ราวปี 2500 ชุมชนคอนคันเป็นชุมชนใหญ่และเจริญกว่าหมู่บ้านอื่นๆ ในละแวกใกล้เคียงกัน มีบ้านเรือนหนาแน่นปลูกชิดติดกัน จนหลังคาบ้านแทบจะชนกัน ทั้งที่เจ้าของบ้านเป็นญาติและมีได้เป็นญาติกัน มีทั้งบ้านคนไทย คนจีนและคนอิสลาม ชาวบ้านรักกันเหมือนญาติพี่น้องไปมาหาสู่พูดคุยกันได้ทุกบ้าน แบ่งปันอาหาร ช่วยเหลือยามเดือนร้อน ต่อมามีการแบ่งเขตการปกครองเป็น 2 หมู่บ้าน มีผู้ใหญ่บ้าน 2 คน ชุมชนบ้านคอนคันจึงไม่มี “คนใหญ่” ที่จะสามารถสั่งอะไรใครๆ ได้ตามอำเภอใจ เรื่องของส่วนรวมคนคอนคันทั้ง 2 หมู่บ้านจึงต้องปรึกษาหารือกัน

ชาวบ้านคอนคันใกล้ชิดกับวัดมาก เป็นชุมชนพระพุทธศาสนาอันแท้จริงคือชุมชนนี้มี 2 วัด คือวัดสุคันธารวาส (วัดคอนคันนอก) เป็นวัดมหานิกาย สร้างก่อนวัดวัดธรรมประดิษฐ์ (วัดคอนคันตก) เป็นวัดธรรมยุต สร้างเป็นวัดเมื่อปี พ.ศ. 2448 ทั้ง 2 วัดนี้เป็นวัดโบราณทั้ง 2 วัด ชาวบ้านในชุมชนต่างให้ความสำคัญกับวัดในฐานะที่เป็นแหล่งรวมจิตใจและเป็นผู้นำทางความเชื่อ ทุกๆ เช้าชาวบ้านจะออกมาใส่บาตร กมลรัตน์ สุคันธรส อดีตศึกษานิเทศก์ ระดับ 9 กรมสามัญศึกษา กองการศึกษา 12 เล่าว่าสมัยเป็นเด็ก แม่จะปลุกให้ตื่นมาใส่บาตรเกือบทุกเช้า ช่วงนั้นน่าจะเป็นช่วงที่กำลังเรียน คือประมาณ พ.ศ.2483 ชาวบ้านที่ออกมาใส่บาตรจะดักข้าวใส่บาตรพระทุกองค์ ส่วนกับข้าวจะเอาใส่ปิ่นโตที่ศิษย์วัดถือมา เด็กผู้หญิงจะแข่งกันช้อมข้าวเพื่อให้ข้าวสารได้ขาวที่สุด เพราะเชื่อกันว่าใครหุงข้าวขาวใส่บาตร เกิดมาชาติหน้าจะมีผิวขาวสวย ถ้าข้าวมีสีคล้ำเกิดมาชาติหน้าตัวจะดำ

ความสัมพันธ์ของวัดและคนในชุมชนคอนคัน เป็นความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกันมาก โดยเฉพาะพระภิกษุสงฆ์ ในอดีตผู้คนได้บวชเรียนทางพระพุทธศาสนาเป็นพระสงฆ์องค์เจ้าจนได้ดิบได้ดีเดินทางออกจากบ้านเกิดไปอยู่สงขลาไปอยู่กรุงเทพฯ เป็นเจ้าอาวาสวัดที่มีชื่อเสียงโด่งดังมีสมณะศักดิ์ชั้นสูงและได้พาลูกหลานชาวคอนคันไปศึกษาต่อหลายคน เช่น ท่านเจ้าคุณพระเทพ

ญาณเวที อุปสมบทเมื่อ พ.ศ.2437 หลังจากออกพรรษาท่านได้ชักชวนพระครูธรรมจักรการาม (เทพ) พระครูวิจารณ์ธุรกิจ (แต้ม) เดินทางเข้ากรุงเทพฯ เพื่อศึกษาภาษาบาลีจนมีสมณะศักดิ์สูงเป็นเจ้าอาวาสวัดบูรณศิริมิตยาราม การเดินทางเข้ากรุงเทพฯ แต่ละครั้งท่านได้นำพระไปด้วยหลายรูปดังที่พระเดชพระคุณ ท่านเจ้าคุณพระเทพวิสุทธิกุล อดีตเจ้าอาวาสวัดมัชฌิมาวาส อดีตเจ้าคณะจังหวัดสงขลา-สตูล เล่าไว้ว่าพระที่ไปกับหลวงปู่จำได้เพียงพระดำ พระศรี พระเลี่ยมหรือพระเทพวิสุทธิคุณและสามเณรองค์เดียวคือสามเณรเพียร (นายอำเภอเพียร นະมาตร์) โดยเรือส่งเสบียงของทหารเรือออกเดินทางจากเกาะหนู เวลาที่ท่านออกมาเยี่ยมโยมหญิง เครือญาติและชาวคอนคัน ขากลับกรุงเทพฯ ก็จะนำเอาหลานบ้าง ญาติบ้างและพระเณรไปกรุงเทพฯ ด้วยสม้าเสมอ หลานๆ และพระเณรเหล่านั้นศึกษาเล่าเรียนมีความรู้สูงก็มากอย่างเช่น

-นายเพียร นະมาตร์ รับราชการกระทรวงมหาดไทยเป็นนายอำเภอต้นหมงมัส

-นายพิน นະมาตร์ รับราชการกระทรวงศึกษาธิการ ได้เป็นหลวงครูนิติพิศาล อดีตข้าราชการตรวจราชการกระทรวงศึกษาธิการ

-นายเริ่ม สุขเกษม อดีตศึกษาธิการอำเภอ

-นายเปลื้อง ประโมจน์ย์ รับราชการในกรมอัยการ ได้เป็นหลวงอนนถ ประโมทย์พงศ์พิสุทธิ

-อาจารย์โอบ ปิ่นเพชร อดีตอาจารย์ใหญ่โรงเรียนเบญจมราชูทิศนครศรีธรรมราช ผู้เป็นอาจารย์ใหญ่ที่ยาวนาน 40 ปีของโรงเรียนเดียว

-เนตร มั่นทรานนท์ ได้รับราชการทหารเป็นร้อยเอก ขุนบริหารทัพพยุห

-พระมหาเอี่ยม (องค์นี้เดินทางไปกรุงเทพฯ พร้อมกับหลวงปู่ตั้งแต่ยังเป็นสามเณร)

เด็กๆ ในชุมชนคอนคันได้ดีในบ้านเมืองเพราะเดินทางตามหลังวัดหรือตามพระในการศึกษาหาความรู้ที่มีต้นทุนทางการลงทุนต่ำ ผู้คนที่ได้ดิบได้ดีเป็นเพราะพระพุทธศาสนาหรือพระสงฆ์องค์เจ้าเป็นตัวแทนเคลื่อนหมุนส่งเสริมคำกล่าวที่ว่า บวช บ้าน วัด โรงเรียนที่เกื้อหนุนพึ่งพากัน ส่งเสริมสังคมในหมู่บ้านเป็นเรื่องจริง สำหรับชุมชนคอนคันวัดจึงเป็นที่พึ่งเป็นประโยชน์อย่าง

มหาศาลแก่ชาวบ้าน เพราะวัดหรือศาสนายานเราเป็นที่พึ่งในการศึกษาอย่างแท้จริงเพราะการศึกษาทำให้คนมีความสมบูรณ์ที่จะดำรงอยู่ในสังคมได้ทุกสถานะ

การสร้างศาลาประชาคมและห้องสมุดขึ้นในชุมชนคอนคันเกิดขึ้นโดยพระภิกษุเนื่องจากชุมชนคอนคันเป็นชุมชนที่ได้บวชเป็นพระแล้วได้รับสมณศักดิ์เป็นพระชั้นผู้ใหญ่ คือท่านเจ้าคุณอุดมศีลคุณ หรือท่านเสริม ท่านเป็นพระผู้ใหญ่อยู่ที่กรุงเทพมหานคร ให้สร้างขึ้นเมื่อราว พ.ศ.2515 โดยสร้างในโรงเรียนวัดธรรมประดิษฐ์ มอบหมายให้นายเจียรศักดิ์ ศิริรักษ์ช่วยจัดการเรื่องการก่อสร้าง ช่วงที่มาก่อสร้างซื้อช่างแก้ว ถาวรสุวรรณเป็นโยมบิดาของท่านเจ้าคุณสาสนโสภณ เคยมีประสบการณ์ในการสร้างอุโบสถ จนกระทั่งปี พ.ศ.2518 นายเจียรศักดิ์ ศิริรักษ์ ย้ายไปสอนที่โรงเรียนชุมชนบ้านม่อประคู้ ตำบลวัดจันทร์ จึงให้อาจารย์เนือง พันธวงศ์ อาจารย์ใหญ่ของโรงเรียนวัดธรรมประดิษฐ์ดูแลเรื่องการก่อสร้างที่กำลังจะแล้วเสร็จต่อ หลังจากการก่อสร้างแล้วเสร็จ (ไม่ปรากฏว่าสร้างเสร็จช่วงไหน) น่าจะหลังจากที่อาจารย์เนือง พันธวงศ์มาดูแลการก่อสร้างต่อแล้วประมาณ 2 ปี ศาลาประชาคมนี้ท่านเจ้าคุณอุดมศีลคุณจะใช้เป็นห้องประชุมของนักเรียนและประชุม จัดกิจกรรมและพบปะสังสรรค์ของชาวบ้าน เพราะมีการทำเวที ห้องน้ำห้องส้วมไว้ด้วย แต่ภายหลังเพื่อให้ได้ประโยชน์มากขึ้น ท่านเจ้าคุณอุดมศีลคุณจึงได้จัดเป็นห้องสมุดด้วยโดยท่านจัดหาหนังสือ ตู้ เก้าอี้ไว้ให้เรียบร้อย

การเกิดขึ้นของโรงเรียน แต่ก่อนในชุมชนไม่มีสถานการศึกษาที่เรียกว่าโรงเรียน ต้องอาศัยวัดเพื่อศึกษาเป็นหลัก โชคดีที่ท่านพระครูวิจารณ์ธรรมาภรณ์ (แถม โสมโกเปรียญ 3) ได้เปิดสอนหนังสือแก่เด็กจนได้ตั้งโรงเรียนประถมศึกษาขึ้นที่วัดธรรมประดิษฐ์ขึ้นเป็นครั้งแรกในอำเภอสังขละบุรี เมื่อปี พ.ศ. 2448 พร้อมกับสร้างวัดท่าประดิษฐ์ขึ้นในเขตหมู่บ้านคอนคัน หลังจากนั้นได้มีเด็กจากต่างหมู่บ้าน ต่างตำบล ต่างอำเภอและต่างจังหวัดได้เข้ามาเรียนหนังสือกันที่บ้านคอนคันในวัดธรรมประดิษฐ์กันเป็นจำนวนมาก อาจกล่าวได้ว่าโรงเรียนวัดธรรมประดิษฐ์เป็นโรงเรียนแรกที่ตั้งขึ้นในอำเภอสังขละบุรีนักเรียนที่ไปร้องเพลงสรรเสริญพระบารมีตั้งแถวรับเสด็จรัชกาลที่ 5 ซึ่งเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรทอดพระเนตรวัดจะทิ้งพระ อำเภอสังขละบุรีเมื่อพ.ศ. 2448 คือนักเรียนจากโรงเรียนวัดธรรมประดิษฐ์ ซึ่งท่านอำเภอเพ็ญเขียนเล่าว่าได้รับพระราชทานเหรียญสตง คนละเหรียญเป็นที่ระลึก

พระครูวิจารณ์ธุรกิจท่านได้มรณภาพ เมื่อปี พ.ศ. 2485 อาคารเรียนที่ท่านพระครูวิจารณ์ธุรกิจสร้างไว้คืออาคารเรียนหลังยาวยกพื้นชั้นเดียวสร้างด้วยไม้อย่างดี ผู้เขียนจำได้ว่าขนาดนั้นอายุประมาณ 7 ปีเรียนอยู่ชั้นประถมปีที่ 1 มีคุณครูภรรยาพรหมสาธิตหรือครูเป็นคุณครูประจำชั้นมีคุณครูจะลงมงคลสวัสดิ์เป็นคุณครูใหญ่ เมื่อปี พ.ศ. 2489 คุณครูได้พูดคุยกับนักเรียนหน้าแถวตอนเช้าว่าพรุ่งนี้ให้นักเรียนทุกคนแต่งตัวสะอาดเรียบร้อยตัดเล็บใช้เสื้อผ้าใหม่ๆ ใสมาโรงเรียนเพื่อให้นักเรียนไปยืนเข้าแถวต้อนรับท่านเจ้าคุณญาณเวทย์ สมณะศักดิ์ขนาดนั้นเจ้า อาวาสวัดบูรณศิริมาตยาราม กรุงเทพมหานครแขกผู้ใหญ่ที่เดินทางมาจากกรุงเทพฯ มาที่วัดธรรมประดิษฐ์ มีพระอธิการน่วมเป็นเจ้าอาวาส นักเรียนก็ดีใจพอรุ่งเช้านักเรียนก็เชื่อคุณครูอยู่แล้วแต่งตัวสะอาดกันทุกคน ไปยืนเข้าแถวรอท่านเจ้าคุณและคณะ ในวัดเวลาตอนบ่ายๆ คณะท่านเจ้าคุณได้ขึ้นจากเรือมาที่หน้าท่าน้ำหน้าวัด นักเรียนได้รับสมุด ดินสอ ไม้บรรทัด ลูกกลิ้งก้ำหรือลูกอม

อาคารเรียนหลังเดียวที่ท่านพระครูวิจารณ์ธุรกิจได้สร้างไว้นั้นไม่พอกับนักเรียน เล็กไปแคบไป นักเรียนมากขึ้นทุกๆ ปีต้องอาศัยศาลาวัดบ้าง กุฏิบ้าง ท่านพระญาณเวทย์ได้ประชุมกับชาวบ้านเพื่อขยายบริเวณโรงเรียนสร้างอาคารเรียนใหม่เพิ่มเติมเพื่อให้เพียงพอกับนักเรียนที่เข้าโรงเรียน ตกลงให้ขยายบริเวณโรงเรียนไปทางทิศเหนือของวัดแล้วจะสร้างอาคารใหม่ในบริเวณดินที่ขยายต่อไป ตอนแรกชั้นเดียวยกพื้นต่อมาได้ต่อเติมชั้นล่างเป็นห้องเรียนด้วยเป็นอาคารที่โอ่งโง่งงามมากชาวบ้านชาวคอนคันต่างให้การสนับสนุนในการสร้างอาคารเรียนเพิ่มเติมอย่างเช่น มีขุนสมานโอสถ กำนันไผ่พานิชกรณ นายโชติ ทิพย์มณเฑียร นายแจ้ง สุจิตพันธ์ นายกลับ คณิต นายจำรูญ ประโมจน์ นายแคง จักรพงษ์ นายเปล่ง ทิพย์มณเฑียร นายพร้อม สุจิตพันธ์ นายสบาย มูณิรัตน์ นายแก้ว ถาวรสุวรรณ นายเพชร ทิพย์มณิ นายหลัก พงศ์เจริญ นายอ่ำ ทิพย์มณเฑียร

การศึกษา โรงเรียนที่อยู่ในชุมชนคือโรงเรียนบ้านดอนคันเปิดสอนตั้งแต่ตอนไหนไม่ทราบแน่ชัด แต่ราวปี พ.ศ.2447 ได้เปิดสอนแล้วโดยนายอำเภอเพียร นะมารัตร์ได้เข้าเรียนโรงเรียนดังกล่าวจนจบประถมศึกษาปีที่ 3 ต่อมาโรงเรียนบ้านดอนคันสอนระดับประถม 1-4 เดิมเป็นอาคารไม้ชั้นเดียวยกพื้นสูงเป็นห้องโถงยาวไม่กั้นห้อง แต่ต่อมาราวปี พ.ศ.2495 โรงเรียนบ้านดอนคันเปลี่ยนชื่อเป็น “โรงเรียนลือวิทยาสีห์” เพื่อเป็นเกียรติและระลึกถึงพระคุณท่านเจ้าคุณพระเทพญาณเวทย์ (ลือ) ซึ่งเป็นผู้นำในการจัดสร้างอาคารเรียนหลังใหม่ มีลักษณะเป็นอาคารไม้ 2 ชั้น

ประกอบด้วยห้องครู ห้องเรียน การแต่งกายของเด็กนักเรียนคือนุ่งผ้าถุงทั้งชายและหญิง น้อยคนนักที่จะสวมกางเกง ไม่สวมรองเท้า อาหารเที่ยงจะกลับไปกินข้าวที่บ้าน โรงเรียนประชาบาลตำบลอุซูด 2 (วัดดอนคัน) ปีการศึกษา 3 ภาค ต้น กลาง ปลาย ภาคที่ยาวนานคือปลายภาค เมื่อสอบไล่เสร็จประมาณเดือนกุมภาพันธ์ก็จะปิดภาคเรียนราวกลางเดือนพฤษภาคม วิชาที่สอนคือเลขในใจ เลขคณิต วิธีเขียนไทย คัดลายมือ อ่านไทย ความรู้เรื่องเมืองไทยและกายบริหาร วิชาที่เรียนสอดคล้องกับคำบอกเล่าของสงบ ทิพย์มณี อดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดสงขลา 4 สมัย เล่าว่าสมัยก่อนโรงเรียนชั้นประถมศึกษาตั้งแต่ชั้นประถมปีที่ 1 ถึงชั้นประถมปีที่ 4 ทุกโรงเรียนในตอนเช้าทุกวัน คุณครูจะต้องให้นักเรียนในชั้นเรียนเรียนวิชาเลขคณิตในใจก่อนเป็นวิชาแรกวิชาถัดไปเป็นวิชาเลขคณิตวิธีสำหรับในภาคเช้าแล้วแต่คุณครูจัดขยันเพียงใดหรือไม่แล้วต่อไปเรียนวิชาที่เป็นวิชาอื่นอย่างเช่นวิชาหน้าที่พลเมืองดี ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ สุขศึกษา คัดไทย เขียนไทย วาดเขียน เป็นต้น วันนั้นเมื่อปีพ.ศ 2490 ผู้เขียนเรียนชั้นประถมปีที่ 2 โรงเรียนวัดธรรมประดิษฐ์คุณครูประจำชั้นคือคุณครูกฤษณา พรหมสาดี หรือครูโบว์ ขณะนั้นคุณครูกำลังเขียนกระดานดำในชั้นเรียนถึงเวลาสอนเลขคณิตวิธีอยู่ซึ่งเป็นวิชาเรียนขั้นต่อไปมีเด็กนักเรียนคนหนึ่งในชั้นเรียนเดียวกันมาโรงเรียนสายพร้อมถือกระเป๋าหนังสือที่สานด้วยยอดใบตาลโดนดเข้ามาในชั้นเรียนเข้าไปโค้งคำนับคุณครูด้วยความเคารพว่ามาโรงเรียนสาย คุณครูโบว์ถามนักเรียนคนนั้นว่าทำไมมาโรงเรียนสายเด็กนักเรียนก็ตอบว่าเป็ดตาย จึงถามต่อไปว่าทำไมมาโรงเรียนสาย นักเรียนก็ตอบว่านมดัมเปิดครับ คุณครูก็ถามต่อไปอีกว่ามันเกี่ยวอะไรกับมาโรงเรียนสาย นักเรียนจึงตอบไปว่าคอยกินเป็ดก่อนครับ คุณครูถามต่อไปอีกว่าทำไมไม่ไปกินตอนเย็นหลังเลิกเรียนนักเรียนตอบกลับว่าใครไม่ได้ถ้ากินตอนเย็นหลังโรงเรียนเลิกน้องกินหมดเสียก่อน คุณครูโบว์ยิ้มและบอกให้เด็กคนนั้นเรียนวิชาเลขคณิตวิธีต่อไป

การศึกษาในระดับที่สูงขึ้น ครอบครัวไหนที่ประสงค์ให้ลูกเรียนต่อก็จะนำไปฝากญาติหรือคนรู้จักที่อยู่อำเภอสติงพระและในตัวเมืองสงขลา เช่น กมลรัตน์ สุคันธรส อดีตศึกษานิเทศก์ ระดับ 9 กรมสามัญศึกษา กองการศึกษา 12 ประมาณ พ.ศ.2484 หลังจากที่ยุติจบระดับประถม 4 แล้วครอบครัวส่งให้ไปเรียนต่อระดับมัธยมที่อำเภอสติงพระแต่กมลรัตน์ สุคันธรสเดินทางกลับบ้านทุกวันโดยการเดินเท้าไปตามคันนา แต่เรียนอยู่ได้ ประมาณ 1 ปี ยายสงสารที่ต้องเดินทางไปกลับบ้านทุกวันจึงพาไปเรียนต่อในจังหวัดสงขลา โดยอาศัยอยู่กินกับญาติ หลังจากจบชั้นมัธยมก็

ไปเรียนต่อที่กรุงเทพมหานครจนจบปริญญาตรี หรือ สงบ ทิพย์มณี อดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร สงขลาหลายสมัยพรรคประชาธิปัตย์ หลังจากเรียนจบชั้นประถมปีที่ 4 จากโรงเรียนธรรมประดิษฐ์ (โรงเรียนวัดคอนคัน) ในปี พ.ศ.2493 พ่อได้นำไปฝากไว้ที่วัดกลาง ตำบลบ่อทราย อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา เช่นเดียวกับ ขวลิตร รำจวนจร อัยการอาวุโส สำนักงานคดีศาลแขวง หลังจากเรียน จบประถม 4 จากโรงเรียนวัดคอนคันแล้วในปี พ.ศ.2500 ได้ไปเรียนต่อที่โรงเรียนมหาวชิราวุธ จังหวัดสงขลา ด้วยความอนุเคราะห์ของพระอธิการล้อย อัครธัมโม เจ้าอาวาสวัดคอนคันนำไป ฝากกับหลวงพ่อพลัด ภัททิโยรองเจ้าอาวาสวัดแจ้ง หลังจากนั้นจึงไปเรียนต่อที่กรุงเทพมหานคร

การเดินทาง-การคมนาคมของชาวบ้านภายในหมู่บ้าน ชุมชนคอนคันอำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลาตั้งอยู่ริมทะเลสาบสงขลาด้านทิศตะวันออกมีประชากรเป็นพันคนประมาณ 200 ครั้วเรือนเป็นหมู่บ้านชนบทห่างไกลเมืองสงขลาอยู่ห่างความเจริญสมัยก่อนรุ่นทวดกันไปเมือง สงขลาต้องเดินด้วยเท้าต้องใช้เรือใบหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “เรือใหญ่” คำว่าเรือใหญ่คือเรือลำใหญ่ มีแจวหลายดอก มีใบ 2 ใบ มีหางใบเล็กและใบใหญ่คู่กันแต่ชาวบ้านโดยทั่วไปก็ไม่ถือว่าไม่สะดวก หรือลำบากแต่อย่างใดเพราะเกิดมาก็เป็นอย่างนี้ไปแล้วบ้านเมืองยังไม่มีการพัฒนาการแต่อย่างใด ทั้งสิ้นไม่มีน้ำประปาใช้ไม่มีไฟฟ้าใช้ไม่มีถนนไม่มีโรงเรียนไม่มีความเจริญแม้แต่่น้อย ต้องอาศัยน้ำ ในหนองกินและใช้ ใช้แสงสว่างจากตะเกียงจากแสงได้ ลำไต้ไฟทำด้วยน้ำมันยางบวกกับเปลือกต้น เสม็ดแล้วเป็นลำไต้ ต้องเดินตามคันนาหรือห้วยนา ทางหลวงคือทางแคบระหว่างหมู่บ้านหรือตำบล เช่นการเดินทางไปโรงเรียนวัดธรรมประดิษฐ์(โรงเรียนวัดคอนคัน) ของครูโบว์ (กฤษณา พรหม สาลี) สมัยที่ยังเรียนหนังสือและหลังจากเรียนจบประถม 4 แล้ว ราว พ.ศ.2489 เข้าสอนในโรงเรียน วัดคอนคันก็ยังคงใช้วิธีการเดินเท้าไปตามคันนาและเดินข้ามคลอง เด็กและครูเวลาจะเดินทางไป โรงเรียนในช่วงฤดูฝนหรือน้ำท่วมจะใช้เรือมาดเล็ก-ใหญ่ เรือพก แล้วแต่ฐานะของแต่ละครอบครัว น้ำท่วมอยู่นาน เมื่อน้ำลดก็มีโคลน แต่ก็ไม่มีใครรู้สึกอะไร ตั้งแต่ปี พ.ศ.2493-2500 การเดินทาง ออกจากหมู่บ้านคอนคันเพื่อไปตัวเมืองสงขลายังคงใช้เรือพกที่เป็นการพายและถ่อเรือเพื่อไปคอย เรือยนต์บริเวณกลางทะเลสาบ ในชุมชนมีคลองมากมาย คือคลองแขก คลองจีน (ยี่มั่ว) และคลอง ไทย โดยเฉพาะคลองแขกถูกใช้เป็นที่เรือของหมู่บ้าน ในช่วงเวลานี้ชุมชนคอนคันเป็นชุมชนใหญ่ และเจริญกว่าหมู่บ้านอื่นๆ ในละแวกใกล้เคียงกัน หากใครจะเดินทางเข้าเมืองสงขลาจะต้องไปรอ เรือยนต์ที่ให้บริการมีชื่อว่าเรือโล๊ะกิจ ท่าเรือยนต์อยู่ห่างจากท่าเรือคลองแขกประมาณ 2 กิโลเมตร

คลองเรือยนต์อยู่กลางทะเลสาบสงขลาคลองเรือนี้อยู่ทางทิศตะวันออกของเกาะบรรทม มีเป๊าะลาย ชาวหัวเขาเป็นผู้จัดการเรือ เวลาที่เรือเรือโลหะกิจออกจากบ้านท่าคูระมาถึงท่ากลางทะเลสาบ ประมาณ 11 โมง ค่าโดยสารเรือ 3 บาท เด็กนั่งฟรี เรือยนต์นี้ไม่ได้วิ่งทุกวันต้องเสียออกมาคอย เรือยนต์ผ่านคลองปากกรอ หิวก็กินข้าวที่เตรียมมาเป็นอาหารง่ายๆ ไข่เป็ดต้มกับปลาต๋นเจียนอับเกลือ เมื่อถึงท่าเรือคลองขวางสงขลาประมาณ 16.00 น.นั่งสามล้อไปวัดกลางราคา 1 บาท นอกจากนี้ สมเกียรติ กิมาคม ประธานที่ปรึกษานายกเทศมนตรีนครสงขลา เล่าว่าถ้าจะพาว่ามาขายที่ตัวจังหวัด สงขลาก็ต้องเดินมากับวัวเลียบริมอ่าวไทยบ้านเราเรียกว่าเลเนิน มาข้ามเรือที่หมู่บ้านหัวเขาแดงขึ้นฝั่งสงขลาที่หาดสมิหลาโดยวัวต้องมาในน้ำ

การเดินทาง-การคมนาคมของชาวบ้านออกไปภายนอกหมู่บ้านหรือเดินทางเข้าไปเรียนต่อยังกรุงเทพมหานคร คือ ราวประมาณ พ.ศ.2454 รุ่นบุกเบิกคนแรกของการเดินทางคือพระครูวิจารณ์ธุรกิจ (มหาแต่้ม เป็นผู้สร้างวัดธรรมประดิษฐ์) ได้เดินทางโดยเรือใบใช้เวลาหลายเดือนกว่าจะถึงกรุงเทพฯ พระเทพญาณเวที (ลือ ยุติโก เป็นผู้สร้างอาคารเรียนหลังใหม่) ผู้เดินทางรุ่นที่ 2 การเดินทางก็ยังคงใช้เรือใบเหมือนกับรุ่นแรก รุ่นหลังจากนั้นการเดินทางไปกรุงเทพมหานครจะเป็นการเดินทางด้วยเรือกลไฟชื่อเรือภาณุรังสี แต่เรือนี้ไม่เข้าเทียบท่าในเมืองสงขลา เพราะเป็นเรือกินน้ำลึก ผู้ที่จะโดยสารเรือต้องนั่งเรือยนต์เพื่อไปขึ้นเรือภาณุรังสีที่จอดรออยู่บริเวณเกาะหนู สินค้าต่างๆ ที่จะไปกรุงเทพมหานครก็จะลำเลียงด้วยเรือพกลโดยมีเรือยนต์ลากจูงไปขนถ่วงลงเรือภาณุรังสีๆ เมื่อถึงกรุงเทพมหานครจะไปจอดอยู่กลางแม่น้ำเจ้าพระยาใกล้ทำนน้ำราชวงศ์ การเดินทางโดยทางเรือจะแวะรับคนโดยสารที่ปากพนังและเกาะสมุยก่อนเดินทางต่อไปใช้เวลา 5-6 วันจึงถึงกรุงเทพมหานคร ต่อมาเมื่อมีรถไฟไปถึงกรุงเทพมหานครผู้คนที่เคยโดยสารเรือค่อยๆ หายไปโดยหันไปใช้บริการรถไฟเป็นหลักเพราะถึงกรุงเทพมหานครได้เร็วกว่า แต่มีคำบอกเล่าที่แย้งกันกับข้างบนเกี่ยวกับการเดินทางของพระรุ่นบุกเบิกคือ สุชน เจริญพงศ์ เขียนเล่าโดยอ้างความของท่านเจ้าคุณพระเทพญาณเวทีว่า ราวปี พ.ศ.2437 ท่านได้ชักชวนพระครูธรรมจักษาราม (เทพ) พระครูวิจารณ์ธุรกิจ (แต่้ม) เดินทางเข้ากรุงเทพฯ เดินด้วยเท้าบุกป่าฝ่าดงจากสงขลาไปถึงนครศรีธรรมราช จากนั้นนครศรีธรรมราชเดินทางต่อไปถึงสุราษฎร์ธานี ที่สุราษฎร์ธานีไปโค่นไม้เจาะ ถาก ทำเป็นเรือขุด แฉวเรือ พายเรือไปตามชายฝั่งอ่าวไทย เรือลำนั้นไปแตกอับปางลงที่เขาสามร้อยยอด เพราะต้องพายุ คลื่นลมแรงมาก จึงต้องหาเรือลำใหม่แล้วแจวบ้าง พายบ้างไปจนข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาไปจอด

นอนค้างแรมที่ศาลาทำน้าหน้าวัดราชาธิวาส ต่อจากนั้นได้ไปอาศัยศึกษาภาษาบาลีในสำนักอาจารย์
จูถัน วัดโสมนัสวิหาร

การเดินทางอีกเส้นทางหนึ่งคือการเดินทางด้วยรถไฟ พระ สุวรรณเจริญ อดีตอัยการ
จังหวัด ให้ข้อเท็จจริงว่า การเดินทางทางเรือ ราวก่อนปี พ.ศ.2495 หากจะไปกรุงเทพมหานคร
นอกจากการเดินทางโดยเรือแล้วยังมีการเดินทางด้วยรถไฟ จะมีรถไฟออกจากสถานีหาดใหญ่ไปถึง
จังหวัดสุราษฎร์ธานีเพราะทางรถไฟถูกทำลายเนื่องจากสงครามโลกครั้งที่ 2 คนที่จะเดินทางต่อไป
ยังกรุงเทพมหานครต้องลงเรือข้ามฟากแม่น้ำตาปีไปขึ้นรถไฟที่จอดอยู่ทางฝั่งเหนือของแม่น้ำ
หลังจากทางรถไฟซ่อมเสร็จ มีรถไฟรถไฟจากหาดใหญ่ไปธนบุรี(บางกอกน้อย)มีเพียงขบวนเดียว
คือรถด่วนไม่เพียงพอแก่ผู้โดยสารซื้อตั๋วแล้วต้องหาที่นั่งเอาเองบางคนต้องนั่งนอนในทางเดินบน
รถบนรถไฟ หลายปีต่อมาได้มีขบวนรถเร็วมาเสริม แต่ก็ไปได้เพียงครึ่งทางจากธนบุรีถึงชุมพร รุ่ง
ขึ้นโดยสารรถเร็วจากชุมพรมาถึงปลายทางที่หาดใหญ่ต่อมาเมื่อขบวนรถเร็วจากธนบุรียึด ไปถึงสุ
ราษฎร์ธานีผู้โดยสารที่จะไปหาดใหญ่ต้องนอนพักที่สุราษฎร์ธานี เพื่ออรวันรุ่งขึ้นจึงจะเดินทาง
ต่อไปหาดใหญ่ได้เว้นแต่ว่ารถด่วนที่ออกจากชลบุรีถึงหาดใหญ่โดยไม่หยุดพักที่ชุมพรหรือสุ
ราษฎร์ธานีการเดินทางของพวกเราจากสงขลาทรหดจริงๆ ใช้เวลานานถึง 18 หรือ 20 ชั่วโมงกว่าจะ
ถึงปลายทาง

ช่วงทศวรรษ 2500 - 2510 นายสุนทร ทิพย์มณี ได้เล่าว่า ในสมัยนายพจน์ อินทรวีเชียร เป็น
นายอำเภอสงขลา ได้ซื้อที่ดินมาจัดถนนริมทะเลสาบผ่านทุกตำบลจนเขตอำเภอเมืองสงขลาและ
อำเภอระโนด ทำให้ตำบลคลองขุด ตำบลท่าหินและตำบลอื่นๆ ที่มีถนนเลียบริมทะเลสาบติดต่อกัน
มีถนนลาดยางไปถึงเกาะใหญ่ ทำให้ชาวบ้านคอนคันมีถนนติดต่อกับภายนอกได้สะดวกสบายขึ้นมี
รถโดยสารเกาะใหญ่-สงขลา เกาะใหญ่-หาดใหญ่ วิ่งผ่านเป็นเวลาแน่นนอนนักเรียนและชาวบ้าน
ได้รับความสะดวกสบายสามารถเริ่มขยับขยายมาสร้างบ้านริมถนนและยังมีขึ้นเรื่อยๆ แต่ใน
ปัจจุบันรถโดยสารวิ่งไปเฉยๆ โดยไม่ทราบสาเหตุผู้กำกับดูแลสัมปทานก็นิ่งเฉยไม่แก้ไขความ
เดือดร้อนของชาวบ้าน

การศึกษาทวีความสำคัญยิ่งขึ้น เด็กๆ ในชุมชนมีความจำเป็นจะต้องได้รับการศึกษาตั้งแต่
เด็กๆ ตามนโยบายของรัฐ อย่างน้อยในปี พ.ศ.2520 เด็กที่จะเข้าเรียนจะต้องมีอายุ 7 หรือ 8 ขวบ เด็ก

ในชุมชนคอนคันเมื่ออายุครบ 7 ขวบจะต้องเข้าเรียนชั้นฝักหรือเรียกว่าเตรียมอนุบาลเป็นปีแรก ก่อนที่จะเลื่อนชั้นเป็นประถม 1 ในปีถัดไป แม้ว่าในห้วงเวลาเดียวกันนี้ วิถีชุมชนในชุมชนคอนคัน บางส่วนยังคงใช้หมอดำแยทำคลอดและประจำหมู่บ้านเป็นหมอใหญ่ กิจกรรมความบันเทิงของเด็กๆ ทั้งผู้หญิงและผู้ชาย คือ สีกัก กระโดดข้ามยาง เล่นซ่อนหา ทอยตروق ซักราว ม้าถีบนั่ง เป็นต้น ส่วนเด็กที่โตขึ้นหน่อยจะออกไปยิงนก ตกปลา หรือหาเก็บสาหร่ายมาเลี้ยงหมู แต่ทุกคนจะต้องเรียนหนังสือ ราวปี พ.ศ.2525 ชุมชนคอนคันมีไฟฟ้าใช้ จึงช่วยอำนวยความสะดวกให้แก่ชาวบ้านมากขึ้น

การฉาปนกิจเดิมเศษฟืนที่ป่าช้าประจำหมู่บ้าน ปัจจุบันได้มีการสร้างฉาปนสถานประจำหมู่บ้านที่วัดสุคันธาราสาภายใต้การนำของคุณ สงบ ทิพย์มณี สมัยที่ได้รับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรสงขลาทำให้การฉาปนกิจของชาวบ้านเป็นไปอย่างสมถะและเรียบร้อยยิ่งขึ้น

ปัจจุบันชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านคอนคันได้พัฒนาเจริญขึ้นในทุกๆ ด้านมีการสร้างบ้านรูปแบบที่ทันสมัยสะดวกสบายหรือปรับปรุงบ้านเดิมให้ดีขึ้น มีน้ำประปาใช้ทั่วถึงทุกครอบครัว บางบ้านมีการสร้างถังเก็บน้ำแบบคอนกรีตไว้รองรับน้ำฝน ส่วนในครัวนั้นส่วนมากจะใช้เตาแก๊สเพราะถ่านไม้ฟืนหายากและมีราคาแพง การหุงข้าวก็ใช้หม้อหุงข้าวไฟฟ้าและทุกบ้านก็มีเครื่องใช้ไฟฟ้ากันอย่างทั่วถึง บางบ้านติดตั้งโทรศัพท์ แต่ส่วนมากนิยมใช้โทรศัพท์มือถือ ถนนก็เปลี่ยนเป็นถนนคอนกรีต มีไฟฟ้าให้แสงสว่างตลอดแนวถนน ในครอบครัวมีรถยนต์ใช้ ร้านค้าในหมู่บ้านก็เกิดขึ้นมากกว่าเมื่อก่อนผู้ที่เดินทางเข้ามาทำงานในตัวเมืองก็มีรถรับ-ส่ง ไปกลับ การซื้ออาหารก็มีความสะดวกเพราะมีรถมาขายอาหารในช่วงบ่ายหลายเจ้า แต่หากไม่มีรถยนต์ส่วนตัวก็มีรถมอเตอร์ไซด์รับจ้าง นักเรียนที่ไปโรงเรียนในอำเภอก็มีรถสองแถวให้บริการโดยคิดค่าบริการเป็นรายเดือน ส่วนปัญหาโจรผู้ร้ายไม่ค่อย การพนันก็ไม่ค่อยมี คนกินเหล้าเถื่อนมีบ้างประปราย

จากที่ได้กล่าวมา จะได้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างชาวคอนคันกับการศึกษา เพราะความปรารถนา และแรงใจใฝ่สัมฤทธิ์ที่สูงยิ่งของชาวคอนคันและสทิงพระ ทำให้การศึกษาที่ถูกปูพื้นฐานไว้ในยุคต้นโดยจัดการศึกษาทางธรรมโดยพระครูวิจารณ์ศีลคุณ และส่งเสริมให้ออกไปเรียนยังภายนอกชุมชนไกลถึงกรุงเทพฯของพระครูวิจารณ์ธุรกิจ ทำให้ความนิยมในการศึกษาของเยาวชน

รุ่นหลังคึกคักเป็นอย่างมาก ทุกคนล้วนแล้วแต่มีความปรารถนาที่จะเรียนหนังสือ ไม่เรียนทางโลก ก็จะเรียนทางธรรม (พรเพ็ญ ทิพย์มณฑิร, สัมภาษณ์, 2562) ทำให้ในห้วงเวลาระหว่างทศวรรษ 2470 ถึง 2520 ชุมชนคอนคัน-สทิงพระมีคนในชุมชนประสบความสำเร็จจากการศึกษาสมัยใหม่เป็นจำนวนมาก คนเหล่านี้ได้รับการบันทึกชื่อเสียงและเกียรติคุณเอาไว้เพื่อเป็นตัวอย่างและแรงบันดาลใจให้แก่คนในยุคหลังด้วย

พระธรรมวิสุทธิภิกขุ (พิจิตร จิตตวนโณ) สมณะอีกท่านหนึ่งที่ยังมีชีวิตอยู่ท่านเป็นผู้มีความรู้ความสามารถ มีจริยวัตรที่งดงาม เกียรติคุณของท่านเป็นที่ปรากฏทั้งในประเทศและต่างประเทศ ได้ประกอบคุณงามความดีในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้คนในสังคมโดยไม่เห็นกับความเหน็ดเหนื่อย มีผลงานเป็นที่ประจักษ์มากมาย ทั้งด้านการเป็นวิทยากรบรรยายธรรม การทำนุบำรุงพระศาสนา ก่อสร้างศาสนวัตถุคือโบสถ์ วิหารและผลงานทางด้านวรรณกรรม โดยเฉพาะหนังสือธรรมะ

ด้านฆราวาสก็เช่นเดียวกัน มีบุคคลที่ได้สร้างชื่อเสียงและคุณงามความดีควรที่จะศึกษาเรื่องราวของท่านนั้นๆ หลายท่านด้วยกัน ตั้งแต่ “ทวดเท่ง” หรือ “อ้ายเท่ง” ตัวตลกหนังตะลุงซึ่งเป็นชาวบ้านคูซูด อ.สทิงพระ หนังตะลุงซึ่งเป็นมหรสพพื้นบ้านของภาคใต้ทุกคณะจะมีรูปทวดเท่งด้วยกันทั้งนั้นผู้ที่ชื่นชอบหนังตะลุงจะต้องรู้จักทวดเท่ง เป็นอย่างดี จัดเป็นตัวตลกเอกที่หนังตะลุงทุกคณะขาดไม่ได้

ภิญโญ สุวรรณคีรี เป็นอีกท่านหนึ่งที่มีผลงานทางด้านวัฒนธรรม โดยเฉพาะทางด้านสถาปัตยกรรม ผลงานของท่านมีปรากฏในประเทศและต่างประเทศ อาทิ วัดไทยกุสินารามวิหาร ประเทศอินเดีย วัดไทยลุมพินี ประเทศเนปาล วัดเทพมงคลมุนี ประเทศสหรัฐอเมริกา พลัฒาที่ประทับในอุทยานพระบรมราชานุสรณ์ รัชกาลที่ 2 อ.อัมพวา โบสถ์วัดจะทิ้งพระ สถาบันทักษิณคดีศึกษา เป็นต้น

นายจิต มิตระช่วยรอด ช่างฝีมือดีของท้องถิ่นก็เป็นอีกผู้หนึ่งที่มีความสามารถในเรื่องปูนปั้นเป็นที่ประจักษ์ ท่านมีผลงานมากมายโดยเฉพาะการปั้นลายกนกตามหน้าบันและส่วนต่างๆ ของโบสถ์วิหาร ผลงานของท่านที่ปรากฏในท้องถิ่น อาทิ โบสถ์วัดกระดังงา โบสถ์วัดกลาง โบสถ์วัดจะทิ้งพระ โบสถ์วัดชะแม โบสถ์วัดประเจียด ฯลฯ

ด้านการปกครอง บุคคลที่ต้องมีทั้งศาสตร์และศิลป์ มีภาวะการเป็นผู้นำเพื่อพัฒนาชุมชน ให้มีความเจริญก้าวหน้าทัดเทียมชุมชนอื่นๆ อ.สทิงพระก็มีหลายท่าน นายซ็อน หรือ กำนันซ็อน สุวรรณศิริ เป็นผู้ที่ชาวสทิงพระมีความภาคภูมิใจ ทั้งนี้ก็เพราะว่าท่านมีคุณูปการหลายอย่าง อาทิ ได้ร่วมกับพระครูวิจารณ์ศีลคุณ (ชู) จัดตั้งสำนักเรียนพระปริยัติธรรม วัดจะตึงพระ นำชุมชน สร้างถนนเพื่อการสัญจรในท้องถิ่นหลายสาย หาเงินสร้างสถานือนามัย ระเบียบกรณีพิพาทของ ลูกบ้าน ที่สำคัญคือ ลูกๆ ของท่านประสบความสำเร็จเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่และนักการเมืองดังที่ ทราบกันคืออยู่แล้ว

นายจันทร์ สมบูรณ์กุล เป็นอีกท่านหนึ่งที่เป็นนักปกครองคนสำคัญตั้งแต่เป็นนายอำเภอ จนกระทั่งเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดในหลายๆ แห่ง มีผลงานไว้ให้อนุชนรุ่นหลังได้ชื่นชมและจดจำ อาทิ ได้ก่อตั้งโรงเรียนวัดกระดังงา โรงเรียนหาดใหญ่สมบูรณ์กุลกันยา เป็นต้น

สำหรับด้านการศึกษา รศ.ดร.วิจิต สังขรัตน์ ได้รับการยกย่องเป็นปูชนียบุคคลคนสำคัญ ท่านหนึ่งของชาวสทิงพระ อดีตท่านเคยเป็นอาจารย์สอนที่วิทยาครูสงขลา (มหาวิทยาลัยราชภัฏ สงขลาในปัจจุบัน) มีลูกศิษย์ลูกหาเต็มบ้านเต็มเมือง เป็นผู้มีจิตใจโอบอ้อมอารี เมตตาครูณาต่อศิษย์ ทุ่มเทและอุทิศตน เพื่อการศึกษาโดยแท้ แม้ปัจจุบันท่านจะเกษียณราชการไปแล้ว แต่ก็ยังคงเห็นคุณค่าของการศึกษาจึงยังคงช่วยเหลือสังคมตลอดมา โดยเฉพาะในละแวกอำเภอสทิงพระบ้านเกิด ท่านสละทั้งเวลา แรงกายแรงใจและทุนทรัพย์อุทิศแก่การศึกษาตลอดมา

ด้านบทบาทสตรี นางถนอม ศิริรักษ์ จะมีชื่อเสียงมากเป็นพิเศษ ท่านเคยรับราชการครูและ หลังจากที่ได้ลาออกจากราชการแล้วก็ยังคงสนับสนุน ส่งเสริมเรื่องการศึกษา ตลอดเวลา นางถนอม จะใช้เวลาให้เกิดประโยชน์สูงสุดทั้งเป็นวิทยากรแก้หน่วยงานและสถาบันต่างๆ เป็นคณะกรรมการ โครงการกลุ่มต่างๆมากมายจนกระทั่งได้รับยกย่องเป็น “ครูภูมิปัญญาไทย”

6.3.2 วัฒนธรรมความบันเทิงของชุมชนดอนคัน-สทิงพระ

การเสพและการแสดงของยุคนี้ถือได้ว่าเป็นยุคหัวเลี้ยวหัวต่อด้านวัฒนธรรมความบันเทิง ของชุมชน กล่าวคือในช่วงต้นยุคยังมีการเสพความบันเทิงแบบเรื่องเล่ามุขปาฐะ และการแสดงแบบ พื้นบ้านดั้งเดิมอยู่ ด้วยลักษณะทางภูมิศาสตร์เป็นเมืองท่า มีคนผ่านไปผ่านมามาก ทำให้ดอนคัน-

สทิงพระ เป็นชุมชนที่มีการแสดงและการละเล่นพื้นบ้านอยู่สม่ำเสมอ มีการรับหนังตะลุงมาแข่งขัน ประชันกัน ยังปรากฏพบสถานที่สร้างโรงหนังตะลุงถาวรในเขตบ้านของกวีท้องถิ่น คือ นายเลื่อนคอนัน

ชาวบ้านมีความทรงจำเกี่ยวกับมหกรรมการแข่งขันหนังตะลุงที่จัดขึ้นบ่อยครั้ง โดยเฉพาะในช่วงปลายทศวรรษ 2480 ถึงทศวรรษ 2510 มีหนังตะลุงจากต่างถิ่นเข้ามาแสดง ในช่วงปลายยุคเริ่มมีภาพยนตร์กลางแปลง ชาวชุมชนส่วนหนึ่งมีประสบการณ์การเสพความบันเทิงแบบสมัยใหม่จากตัวเมืองสงขลา (เช่น การดูหนังตะลุงในวิก การชมภาพยนตร์ในโรงภาพยนตร์ หรือแม้กระทั่งการแสดงลิเก อันเป็นศิลปะการแสดงจากท้องถิ่นอื่น) เพราะได้เคยเดินทางเข้าไปในเมือง ได้รับรู้และเห็นความเจริญด้านความบันเทิงที่เข้ามา และปรับมาเผยแพร่ความรู้อันตื่นตาตื่นใจนี้ต่อคนในชุมชน เกิดความปรารถนาที่จะรู้จะเห็นและสัมผัสกับความเป็นสมัยใหม่ที่ไม่มีในชุมชน

ในปี พ.ศ. 2490 ได้ทดลองอาคารเรียนหลังใหม่มีการจัดงานใหญ่อย่างมโหฬาร 3 วัน 3 คืน มีกิจกรรมความบันเทิงต่างๆ มากมายอย่างเช่นหนังตะลุง มโนราห์ ลิเก รำวง เพลงบอกโดยป่านบอด นักเล่นเพลงบอกที่มีชื่อเสียงจากจังหวัดนครศรีธรรมราชมาด้วย มีการเล่านิทานผู้เล่านิทานนี้ก็เป็นคนคอนันชื่อนายเอื้อน สังฆภัณฑ์ เป็นนักเล่านิทานที่มีชื่อเสียงมากในขณะนั้นต้องเดินทางไปเล่านิทานทั่วภาคใต้เก่งไม่มีตัวจับ ตอนที่ทดลองอาคารเรียนหลังใหม่มีการรับมโนราห์พุ่มมาแข่งกับมโนราห์คล้ายซึ่งเป็นมโนราห์ที่มีชื่อเสียงโด่งดังทั้ง 2 คณะ ออกชื่อโนราพุ่มชาวคอนันจะรู้จักกันดีเป็นส่วนมาก จะไม่มีไม่รู้จักบ้างก็เป็นเด็กรุ่นหลัง เล่ากันว่ามโนราพุ่มมาเล่นที่บ้านคอนันหลายครั้ง รู้จักสนิทสนมกันดีกับชาวบ้านจนเกือบจะได้เป็นลูกเขยของคอนัน สำหรับมโนราห์คล้ายนั้นไม่ค่อยคุ้นเคยกับบ้านคอนันนัก แต่ชื่อเสียงโด่งดังพอๆ กัน เป๊าะไ้รับภาระเป็นหัวหน้าไปรับมโนราพุ่ม และเป๊าะไ้ไฟจัดการด้านมโนราห์คล้าย ทั้งสองฝ่ายมีผู้สนับสนุนมากมาย แต่เป๊าะไ้ไฟนั้นเป็นคนทีกว้างขวางมากในวงการมโนรา เพราะทราบว่ามีบทชมเป๊าะไ้ไฟว่า “มาถึงบ้านเตี้ยไฟแล้วสบายราสา ร่มโพธิ์ร่มไทรลูกได้ไปได้มา บุญพาสน์วาสนาลูกมาได้พึ่ง หมู่บ้านที่หนึ่งรุดตังแข็งแรง” มโนราห์คล้ายนั้นแม้จะไม่คุ้นเคยกับคนคอนันก็จริง แต่จะว่าเป็นมโนราห์ต่ำด้อยไปไม่ได้เลย เพราะถ้าเห็นวาศักดิ์ศรีฝีมือไม่คู่ควรกันแล้ว เป๊าะไ้ไฟคงไม่ยอมเป็นหัวหน้าไปรับมาประชันโรงกับมโนราพุ่มซึ่งถ้าแพ้ก็ทำให้เสียหน้าเป๊าะไ้ไฟไปด้วยและเป๊าะไ้ไฟจะยอมไม่ได้เป็นอันขาด

6.3.3 ภาษิตลูงสอนหลาน กับการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมและศาสนา

การใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมของพระครูวิจารณ์ศีลคุณในยุคนี้ขยายตัวมากขึ้นจากการพิมพ์ ภายหลังจากที่มีพระจากวัดธรรมยุติกกลุ่มหนึ่งในจังหวัดนครศรีธรรมราชได้ดำเนินการสืบค้นวรรณกรรมจนนำมาตีพิมพ์เป็นเล่มเผยแพร่ได้ ประโยชน์ของวรรณกรรมในยุคนี้จึงเห็นได้ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม

ดังกล่าวแล้ว จุดเปลี่ยนสำคัญของยุคนี้คือการที่ ภาษิตลูงสอนหลาน ได้รับการตีพิมพ์เป็นหนังสือโดยต้นฉบับที่ได้เป็นต้นร่างในการตีพิมพ์ก็เป็นต้นฉบับซึ่งคัดลอกกันต่อๆ มาหลายต่อ พระมหาทับ พระมหาทรัพย์ และมหาช่วง วัดประยูรวงศาวาส ซึ่งเป็นคณะบรรณาธิการผู้จัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้เป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ 5 มีนาคม พ.ศ. 2475 เล่าไว้ว่าศิษย์ยานุศิษย์ของพระครูวิจารณ์ตั้งใจที่จะพิมพ์วรรณกรรมนี้เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพท่านเมื่อ พ.ศ. 2467 แต่หาต้นฉบับไม่ได้ จึงมีความพยายามเสาะแสวงหากันในเวลาต่อมา จากความพยายามแสวงหาต้นฉบับวรรณกรรม “ภาษิตลูงสอนหลาน” ฉบับลายลักษณ์ทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน พระสงฆ์ ในชุมชน และนอกชุมชน ทั้งนครศรีธรรมราช สงขลา พัทลุง และกรุงเทพมหานคร โดยเฉพาะในกรุงเทพฯ ชาวสทิงพระ และชาวชุมชนคอนคันทน์ที่ไปบวชเป็นพระ และเข้ารับการศึกษาระดับสูงขึ้นไปยังคงสัมพันธ์กันในรูปของ “พระในวัด” และ “ศิษย์วัด” ที่คอยอุปถัมภ์อุ้มชูกัน เรื่องราวและความทรงจำเกี่ยวกับพระครูวิจารณ์ศีลคุณ และวรรณกรรม “ภาษิตลูงสอนหลาน” ถือเป็นเครื่องหมายยึดเหนี่ยวของคนคอนคันทน์และสทิงพระซึ่งพลัดถิ่นอยู่ในกรุงเทพฯ

อย่างไรก็ดี ต่อมาในยุคนี้เองที่ ภาษิตลูงสอนหลาน ได้รับการตีพิมพ์เป็นหนังสือ โดยต้นฉบับที่ได้เป็นต้นร่างในการตีพิมพ์ก็เป็นต้นฉบับซึ่งคัดลอกกันต่อๆ มาหลายต่อ พระมหาทับ พระมหาทรัพย์ และมหาช่วง วัดประยูรวงศาวาส ซึ่งเป็นคณะบรรณาธิการผู้จัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ 5 มีนาคม พ.ศ. 2475 เล่าไว้ว่าศิษย์ยานุศิษย์ของพระครูวิจารณ์ตั้งใจที่จะพิมพ์วรรณกรรมนี้เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพท่านเมื่อ พ.ศ. 2467 แต่หาต้นฉบับไม่ได้ จึงมีความพยายามเสาะแสวงหากันในเวลาต่อมา คำนำตอนหนึ่งเล่าว่า

หนังสือนี้ได้คัดลอกกันมาหลายทอดหลายต่อ ถึงแม้ผู้ลอกคัด ไม่มีเจตนาจะ
แก้ไข ก็เป็นอันแก้ไขไปเองในตัว เพราะเขียนตกหล่นไปบ้าง เขียนวรรคตอน

ติดกัน ไปจนเสียรูปของคำกลอนบ้าง และเขียนหวัจนเกินไปทำให้ผู้ลอกคัดคราว
หลังลังเลใจ เลยเขียนไปตามมติของตนบ้าง จึงได้มีเนื้อความวิปาสชาตค
บกวร่องไปหลายแห่ง แม้ในคราวที่พิมพ์ครั้งนี้ ก็ต้องเพิ่มเติมและแก้ถ้อยคำซึ่งยังจำ
ได้และที่ปรากฏว่าขาดไป ลงให้ครบตามลักษณะแห่งกลอนก็มี

ข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นถึงกระบวนการสอบสวนและชำระวรรณกรรมของท้องถิ่น
โดยกลุ่มผู้อ่านและผู้ฟังวรรณกรรมเรื่องนี้เอง กระบวนการสอบชำระอีกนัยหนึ่งก็คือการสร้างสรรค์
ตัวบทขึ้นตามที่คุณชำระเข้าใจว่าตัวบทควรจะเป็นเช่นนั้น เมื่อตัวบทมีช่องว่าง หรือความทรงจำที่ได้
จากการสอบสวนขาดพร่องก็ต้องเติมแต่งลงไปบ้าง ในแง่นี้ การชำระจึงเป็นการสร้างตัวบทใหม่ขึ้น
อีกสำนวนเพื่อทำให้สอดคล้องกับคติปัจจุบันขณะที่มีการสร้างนั้น อย่างไรก็ตาม คตินี้ก็ย่อมต้องผ่าน
ความเห็นชอบของกลุ่มคนกลุ่มหนึ่ง มีการตรวจทานซึ่งกันและกันของหลายฝ่าย แสดงให้เห็น
เครือข่ายของผู้สนใจวรรณกรรมที่หลากหลาย อีกตอนหนึ่งผู้รวบรวมจึงเล่าถึงกระบวนการว่า ใน
การชำระโดยการเขียนเพิ่มเติมนั้น บางจุดก็รู้สึกว่าจะไม่ตรงความเป็นจริง แต่ก็ถือเป็นความ
บกพร่องที่จำต้องรอแก้ไขได้ “ถึงรู้สึกอยู่ว่าจะไม่ตรงตามตัวจริง แต่ก็เห็นว่ายังดีกว่าปล่อยให้
ขาดไว้ ทั้งได้พยายามจะให้ตรงกับตัวจริงมากที่สุด ด้วยอาศัยความจำบ้าง การสันนิษฐานตาม
เนื้อความบ้าง เหตุนี้ถ้าท่านผู้อ่านซึ่งเคยพบฉบับเดิมและจำได้แน่นอนเห็นคำใดจับได้ว่าผิดจาก
ต้นฉบับที่ดี หรือหากว่าเรื่องราวของอุบาสกผู้เป็นต้นเหตุแห่งการแต่งหนังสือเรื่องนี้ที่เขียนตามเขา
บอกเล่าข้างต้นนั้น จะคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงไปบ้างก็ดี จำเป็นต้องขอภัยจากท่านผู้รู้
ทั้งหลายพร้อมทั้งท่านผู้มีเชื้อสายสัมพันธ์กับอุบาสกนั้นไว้ที่นี่ด้วย”

ความจริงหนังสือเรื่องนี้ใครๆ คงเห็นว่า ถ้าได้พิมพ์คราวงานพระราชทาน
เพลิงศพท่านพระครูวิจารณ์ศีลคุณ (ซุ) พ.ศ. 2467 ก็จะเหมาะ อย่างไรก็ดี การสืบหา
ต้นฉบับก็ประสบความยุ่งยาก แต่เวลานั้นยังหาต้นฉบับไม่ได้ เพิ่งได้มาเมื่อ พ.ศ.
2470 ซึ่งล่วงเลยมาหลายปี จนท่านพระครูพุทธกิจวัตร เจ้าคณะหมวด กิ่งอำเภอจะ
ทิ้งพระ ได้คิดสร้างโรงอุโบสถขึ้นใหม่ และได้ตกลงพร้อมกันผูกพัทธสีมา ณ วันที่
6 พฤษภาคม ตรงกับวันเสาร์ ขึ้น 13 ค่ำ เดือน 6 พ.ศ. 2476 วันขึ้น 15 ค่ำ เป็นวัน
เสร็จงาน จึงได้จัดการพิมพ์หนังสือเรื่องนี้ขึ้น เพื่อเป็นเครื่องระลึกถึงท่านพระครู
วิจารณ์ศีลคุณผู้ครองวัดนี้มาก่อน และเพื่อเป็นของแจกตอบแทนความสามัคคีธรรม

ของท่านทั้งหลาย ผู้ช่วยชวนชวายนิกกิจที่ดีที่ชอบ ตามความสามารถของตนๆ ถ้าหากการพิมพ์หนังสือเรื่องนี้ จะมีบุญผลเป็นวิบากสมบัติแล้วไซ้ ข้าพเจ้าทั้งหลาย ขอโน้มอุทิศผลนี้ทั้งหมดถวายแด่ท่านพระครูวิจารณ์ศีลคุณ (ชู) ผู้เป็นเจ้าของหนังสือนี้และเป็นบูรพาจารย์ ของชาวจะทิ้งพระรวมทั้งข้าพเจ้าด้วย”

โดยสรุปมาแล้วในห้วงยุคนี้มีการจัดพิมพ์วรรณกรรม ภาณิตลุดสอนหลาน ขึ้นราว 12 ครั้ง โดยเฉพาะในกิจกรรมของวัดต่างๆ ทั้งในสทิงพระเอง ตลอดจนอำเภอต่างๆ ทำให้วรรณกรรมแพร่หลายออกไปสู่ชุมชนที่อยู่ไกลออกไปอย่างกว้างขวางมากขึ้น ชุมชนคอนคันในห้วงเวลานี้มีโรงเรียนเกิดขึ้น สมาชิกในชุมชนที่เคยออกจากชุมชนไปศึกษาเล่าเรียนทางธรรม และประสบความสำเร็จจากกรุงเทพฯ ก็กลับมายังชุมชน สร้างโอกาสและเครือข่ายทางการศึกษาแก่ลูกหลานชาวคอนคันและสทิงพระอย่างกว้างขวาง บทบาทเช่นนี้วัดคอนคัน ซึ่งเป็นวัดในนิกายเถรวาทที่มีเช่นเดียวกัน แต่ก็ไม่มากเท่าวัดในนิกายมหายาน ทำให้ศิษย์วัดธรรมประดิษฐ์ สามารถได้เข้าทางสังคมได้สูงกว่า และมีศักยภาพต่อการสังคมสงเคราะห์ชุมชนในภายหลังได้ดีกว่า ขณะที่ศิษย์วัดคอนคัน มักนิยมอยู่ในชุมชน มีบทบาทในการพัฒนาชุมชนสูง แต่ศิษย์วัดทั้งสองวัดก็สามารถประสานความร่วมมือการได้ในฐานะ “ผู้มีกำลังทรัพย์” ฝ่ายหนึ่ง และ “ผู้มีกำลังแรง” อีกฝ่ายหนึ่ง ทำให้สองฝ่ายขาดกันเสียไม่ได้

สถานการณ์เช่นนี้ “ภาณิตลุดสอนหลาน” ก็ยังได้รับการยกย่อง กล่าวขวัญถึงจากพระสงฆ์และศิษย์วัดทั้ง 2 นิกาย โดยพวกเขามองว่า “ภาณิตลุดสอนหลาน” เป็นมรดกทางภูมิปัญญาของชุมชนซึ่งเป็นหน้าเป็นตาของชาวสทิงพระโดยรวมด้วย อย่างไรก็ตาม ไรก็ดีพระครูวิจารณ์ศีลคุณ ถ้าไม่ได้รับการกล่าวขวัญจากฝ่ายนิกายธรรมยุตนัก เนื่องจากท่านมีสถานะเป็นบุคคล อย่างไรก็ตาม ไรก็ดี โรงเรียนแห่งแรกในชุมชนก็ไม่ได้สนับสนุนวรรณกรรมเรื่องนี้และบทบาทพระครูวิจารณ์ศีลคุณนัก เนื่องจากกลุ่มพระสงฆ์ที่สร้างโรงเรียนเป็นกลุ่มนิกายธรรมยุต

6.3.4 วรรณกรรมพระครูวิจารณ์ศีลคุณ กับคุณค่าด้านความบันเทิงและการสอนสั่ง

มีการชำระวรรณกรรม โดยการสืบหาต้นฉบับจากหลายหลาย ๆ แหล่งมาปะติดปะต่อกัน เพื่อจัดพิมพ์ขึ้นเผยแพร่ในรูปหนังสือเล่ม มีการจัดพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.2475 อย่างไรก็ตาม ในหมู่

ชาวบ้านทั่วไปยังคงใช้วรรณกรรมที่จดจำกันในลักษณะของมุขปาฐะ มาเป็นต้นกลอนในการสวดขับกันในชุมชน โดยเฉพาะในชุมชนคอนคันทันที่รู้จักวรรณกรรมเรื่องนี้กันอย่างแพร่หลาย ทั้งในชีวิตประจำวันที่มีการสวดอ่านก่อนนอน และในประเพณีท้องถิ่นที่มีการสวดอ่านในที่ประชุมชน

ความนิยมและศรัทธาต่อพระครูวิจารณ์ศีลคุณและผลงานของท่าน เมื่อประสานกับวัฒนธรรมการศึกษาและการอ่านเขียนที่เข้มข้นของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา จึงกลายเป็นหน่อเชื้อให้มีกวีท้องถิ่นในชุมชนคอนคันทัน และสทิงพระเกิดขึ้น สร้างผลงาน และเป็นนายหน้านำศิลปะการแสดงมาแสดงในชุมชน ทำให้ความบันเทิงในชุมชนมีสองลักษณะ คือ ความบันเทิงรวมหมู่ เช่น การชมหนังตะลุง มโนราห์ และบันเทิงในครัวเรือน ได้แก่ การสวดอ่านก่อนนอน ทั้งสวดอ่านคนเดียวและสวดเสียงดังให้สมาชิกในบ้านได้รับฟังด้วย กวีเหล่านี้ก็เช่น นายเสือ สุวรรณภักดี (เสือ คอนคันทัน) จำลอง อชิโต (พระโสภณสมาธิคุณ) พระสาสนโสภณ (เจ้าอาวาสวัดโสมนัสวิหาร) และ พ.นมะตร์ หรือเพียร นมะตร์ เป็นต้น

ภายิตสอนหลาน สอนให้คนรู้จักทำมาหากิน ผ่านอาชีพการทำนา การขึ้นตาล โตนดมาทำน้ำตาลเคี้ยว และสอนอย่าให้ขี้เกียจทางการงาน รวมไปถึงให้ดูคนที่ขยันเป็นแบบอย่าง เพราะคนขยันจะมีโอกาสร่ำรวย หากไม่ขยันก็จะไม่มีซึ่งความอยู่ดีกินดี ดังด้วยบทที่ว่า

ออกมาอยู่บ้าน วิชาขี้คร้าน กับการเกไม่ไผ่
เห็นคนทำการ แกพาลพาโล โกรธว่าไม่ห้
จึงไรรู้กว่าคน
ทำไร่ไถนา บुरาณท่านว่า หาความรำคาญ
เป็นเพื่อนกับไม่ห้ ใคกับขึ้นตาล คนจำพวกนี้
อ้ายหลานอย่าทำ (พระครูวิจารณ์ศีลคุณ, 2548, น.39-40)

การสอนแบบแทรกจริยธรรม ไม่ให้ผู้คนดื่มเหล้าอย่างเมามาย สนุกสนาน แต่สอนให้เห็นว่า การดื่มเหล้าและการสุบยา สุบฝิ่น สุบกัญชา เป็นสิ่งที่ผิดศีลธรรม ผิดศีลข้อที่ 5 ในทางศาสนาพุทธ เพราะคนดื่มเหล้าจะเป็นคนขาดสติ ขาดการพิจารณา ไตร่ตรอง วิเคราะห์ และเกิดการทะเลาะวิวาท นำไปสู่การเสียเงินเสียทรัพย์สินในที่สุด และไม่ได้ช่วยให้คนนั้นร่ำรวยขึ้นมาได้ ดังด้วยบทที่ว่า

ครั้นเรามาขาย ใครมาค้าให้ อย่าได้กลัวใคร
 เขาฟ้องเสียเงิน ให้แก่เขาไป กลัวเขาว่าไร
 ค่าใหม่ให้เล่า
 กินน้ำตาลหาวก ใครกินเข้ามาก เสมือนได้พึงธรรม
 กินสิ้นสองไห เหมือนได้ไปสวรรค์ อดข้าวสามวัน
 ไม่มีใครตาย
 กินน้ำตาลหาวก ไม่พังกลำบาก ดีหนักหลานอ้าว
 กินให้ตั้งหวัค ไม่พังกทำนา ครั้นกินข้าวปลา
 ต้องปล้ำกวนกาย
 กินหาวกสุบยา สุบฝิ่นกัญชา คนนั้นไม่จน
 ไม่อดไม่อยาก กินมากกว่าคน เกิดลาภเกิดผล
 ผูกคนเกรงกลัว (พระครูวิจารณ์ศีลคุณ, 2548, น.35)

ภาษิตลูกสอนหลานมีวิธีการสอนโดยใช้ให้กระทำในสิ่งที่ตรงกันข้ามกับความดี หรือกล่าว
 ว่าเป็นการสอนโดยใช้วิธีการแบบประชด ถ้าจะปฏิบัติตามต้องกลับใจความใหม่จากตัวบทที่กล่าว
 มา จึงถือเป็นการสอนที่แปลกแตกต่างจากการสอนทั่วไป โดยเห็นได้จากตัวบทจำนวนหนึ่งที่ขึ้นต้น
 ด้วยคำว่า “อย่า” ดังตัวบทต่อไปนี้

อย่าเรียนไถนา แลเหมือนคนบ้า ไม่หมีไม่เหมือน
 จับเข้าจับแฉง เสียงแห้งไปเลือน ตั้งเดือนสองเดือน
 ไม่เห็นได้ไหร
 อย่าเรียนหนังสือ รู้เลขลายมือ สรรพการวิชา
 ไม่ดีสักสิ่ง จริงๆหลานอ้าว บราณท่านว่า
 ได้กินก็ที
 อย่าเรียนช่างโลง เขาจะเรียกว่าโกง ไม่เห็นว่ามี
 ทำการเผาไฟ จะได้ไหรมี นั่งเป็นเพื่อนผี
 รุระไหรทำ

อย่าเรียนดีทอง เขาจะว่าจงทอง ธุระไพรปล้ำ
 นั่งเป่านั่งแผ่ แลๆคล้ำๆ วันๆ ยังคำ
 หน้าคำตาแดง (พระครูวิจารณ์ศีลคุณ, 2548, น.42)

สอนให้ไม่สนใจคนอื่น คนรอบข้างว่าเขาจะว่าอย่างไร ให้ยึดตัวเองและทำตามในสิ่งที่
 ตัวเองต้องการทำ หรือทำตามความคิดตัดสินใจของตัวเอง

อุตต่าห์หน้าด้าน เขาแข่งสาบาน อย่าได้เสบสา
 อดทนให้ได้ ไม่พักเวทนา เขาคำเขาว่า
 จะอายอะไร (พระครูวิจารณ์ศีลคุณ, 2548, น.37)

เป็นการสอนที่ให้หลีกเลี่ยงอบายมุข การพนัน ไม่ใช่การมีเงินและมีเวลาที่เขาไปใช้ในทางที่
 ไม่ดี เพราะการเล่นไพ่ การก๊อปลา การชนไก่ ล้วนแล้วใช้เงินทั้งนั้น หรือแม้กระทั่งเอาเงินไปซื้อ
 ขนหมกินให้สุขสบาย โดยใช้เวลาวางไม่เป็นประโยชน์ ท้ายที่สุดแล้วไม่ได้ก่อให้เกิดสิ่งดีงามให้แก่
 ตนเองเลย จากบทนี้สอนให้ตระหนักถึงอย่าใช้เงินทั้งหมดที่มีไปกับสิ่งใดสิ่งหนึ่งตามที่ตนเองพอใจ
 ดังตัวบทที่ว่า

ได้เงินทั้งพาย พาไปเล่นไพ่ ก๊อปลาชนไก่
 ซื้อขนมกินสบาย ไม่พักทำไหร ที่อยู่นั้นไซ้
 ศาลาโชตา (พระครูวิจารณ์ศีลคุณ, 2548, น.48)

เป็นการสอนมารยาททางสังคม โดยใช้ให้เห็นว่าคนที่ดีเมื่อไปบ้านคนอื่น ไม่ควรหยิบสิ่งของ
 ของคนอื่น โดยที่เจ้าของบ้านไม่อนุญาต เมื่อเราคนดีเราไปบ้านคนอื่นก็จะได้รับความเชื่อใจ ดังตัว
 บทที่ว่า

ไปนั่งเรือนใคร เขาไม่เชื่อใจ กลัวจะลักวัว
 จะฝากสิ่งใด ไม่หาญเขากลับ เพราะว่าไม่ซื่อ
 ตัวดีทีเดียว (พระครูวิจารณ์ศีลคุณ, 2548, น.50)

สอนถึงลักษณะคนที่ดี ต้องมีความประพฤติต่างจากคนไม่ดี ได้แก่ การรู้จักตนเองในเรื่องของหน้าที่และความรับผิดชอบของตนเอง ไม่มัวแต่เที่ยวเล่น ไปลักขโมยของคนอื่น หรือมัวแต่ดูคาวาคนอื่น และอย่าไปน้อฉล ทูจริตคนอื่น ดังบทที่ว่า

ดีกินแล้วนอน ดีตื่นแล้วจร ดีถือปัญญา
 ดีสอนไม่ได้ ดีไม่เข้าท่า ดีคิดริษยา
 ดีอิจฉาคน
 ดีแต่จะเล่น ดีลักไม่เว้น ปล้นคนเดินหน
 ดีแต่หน้าด้าน ดีแต่พาลคน ดีแต่เที่ยวบ่น
 ถมเพื่อนทั้งหลาย
 ดีแต่เที่ยวฉ้อ ดีแต่จะแพ้อ ดีแต่จะแพ้ไฟ
 ดีแต่จะเที่ยวเร่ ถามเหน็บเขาใช้ ดีแต่ทนาย
 จะให้เขาคำ
 นี่แหละคนดี เขาเป็นอย่างนี้ จำไว้หลานอา
 ดีนี้เรียนง่าย ไม่เหมือนเรียนวิชา อุตสาห์เที่ยวค้ำ
 เดียวได้พบดี (พระครูวิจารณ์ศีลคุณ, 2548, น.55)

การยกตัวอย่างคนที่รู้จักขยันทำมาหากิน ก็จะได้พบเจอสีวิตที่ดี ไม่ยากจน เห็นได้จากตัวอย่างในบทดังกล่าวนี้ เช่น การทำสวน ค้าขาย เป็นต้น

ยังชั่วทุกคน ที่เขาไม่จน ทำการอุตสาหกรรม
 สร้างสวนค้าขาย ทำไร่ไถนา ปลูกรวมซ่อมผ้า
 ยังชั่วทุกคน (พระครูวิจารณ์ศีลคุณ, 2548, น.55)

สอนแบบให้ผู้อ่านผู้ฟังกระทำแบบตรงกันข้าม สะท้อนให้เห็นว่า การเลือกตัดสินใจทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดนั้น ต้องใช้ความระมัดระวัง รอบคอบ และให้เกียรติคนที่มาสั่งสอนและอบรมเรา ควรที่จะเห็นคุณค่ากับคนที่มาอบรมและสั่งสอนเรา ดังด้วยบทที่ว่า

ด้วยขาม ถืออย่าล้าง เคาะโก่งก้าง โยนกระเด็น

ขึ้นพร้า อย่าหันเหิน ได้ทุกวัน นั้นจึงดี
 ไครว่า อย่ารู้ฟัง ยืนหรือนั่ง ถูยตามใจ
 ในเนียง หรือในไห ในที่นั่ง หรือที่นอน
 (พระครูวิจารณ์ศีลคุณ, 2548, น.50)

คำสอนภาษิตสอนหลานสร้างพลังให้กับคนในชุมชน จากบทดังกล่าวนี้สร้างแรงจูงใจให้คนที่อ่านได้ปฏิบัติ ได้กระทำ โดยเป็นการปฏิบัติในลักษณะที่ตรงกันข้ามกับความในภาษิต และเป็นวิธีการหนึ่งที่สอนให้ผู้อ่าน ผู้ฟังได้คิดตาม และลองปฏิบัติด้วยตนเอง หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นการสอนที่ผู้อ่านผู้ฟังต้องนำไปพิจารณา ลองทำ หรือปฏิบัติด้วยตัวเอง

จงจำ ตามคำสอน	ทุกบทกลอน ให้ขึ้นใจ
ด้วยกลอน ที่สอนไว้	ดีทุกสิ่ง อย่าทิ้งเสีย
อย่าทิ้ง หวากเหล้ายา	อย่าได้ออก นอกบ่อนเบี้ย
อย่าทิ้ง จี๋ร้านเสียด	การเงินเบี้ย นั้นไม่ไหร
หาไม่ จะเอาเอง	อย่าคิดเกรง ผู้ใดใด
คนอื่น มิถนไป	เราไม่ไหร ช่างหวั่น
ลองทำ ดูเถิดหลาน	วิชาการ ทุกสิ่งอัน
ล้วนเรื่อง ดีทั้งนั้น	เราสอนไว้ ให้พาตัว
ถ้าใคร ถือได้หนา	“จี๋” กับ “จ้ำ” เป็นของตัว
ไม่ใช่ เป็นของชั่ว	ตัว “อปรีย์” ทั้งนั้นเอย

(พระครูวิจารณ์ศีลคุณ, 2548, น.62)

จะเห็นได้ว่าเทคนิควิธีในการสั่งสอนดังตัวอย่างคำกาพย์ในวรรณกรรมเรื่องนี้ทำให้ผู้อ่านและผู้ฟังเกิดความบันเทิง ขณะที่ความบันเทิงนั้นก็ได้ชักชวนเอาไว้ซึ่งแก่นสารของการสั่งสอน ซึ่งเป็นแก่นสารที่สัมพันธ์กับชีวิตประจำวันของชาวชุมชนทั้งในเรื่องวิถีการปฏิบัติตัวต่อกัน การอาชีพ ความสัมพันธ์ การศึกษา มารยาทสังคม น่าสังเกตว่าการสั่งสอนของท่านน้อยนักที่จะมุ่งสู่ปรัชญาทางธรรมหรือพุทธศาสนาในระดับเนื้อหาหลัก แต่จะเป็นเพียงหลักธรรมว่าด้วยความดีความชั่ว และการหลีกเลี่ยงอบายมุขที่อาจทำให้ชีวิตทางโลกต้องปั่นป่วนวุ่นวาย ซึ่งก็เป็นหลักโดยทั่วๆ ไปอยู่

ความบันเทิงและการสั่งสอนในวรรณกรรมเรื่องนี้จึงเห็นได้ถึงการมีบทบาทของพระสงฆ์ในชุมชน ดอนคันต่อการเตรียมประชาชนเพื่อการเข้าสู่สมรภูมิของการต่อสู้ชีวิต เพื่อความสำเร็จในโลกแห่งความเป็นจริง ไม่ใช่โลกแห่งศาสนาเหมือนกับที่วรรณกรรมของพระสงฆ์ยุคก่อนหน้านั้นได้แสดงบทบาท

6.3.5 บทสรุปประจำยุค

ยุคนี้อาจจะเรียกได้ว่าเป็นยุคของการพิมพ์และสวดอ่าน ผสมผสานกับการแสดงซึ่งเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อ และการผสมผสานกับศิลปะการแสดงแบบพื้นบ้านนำไปเป็นต้นเรื่องแสดงหนังตะลุง โดยเฉพาะในช่วงต้นๆ ยุค วรรณกรรม ภาณิตลึงสอนหลาน กลายเป็นตัวบทหนังสือ-พิมพ์ที่ได้รับการตีพิมพ์ซ้ำอย่างน้อย 12 ครั้ง ครั้งละหลายพันเล่ม การแพร่กระจายของวรรณกรรมจึงเป็นไปอย่างกว้างขวาง ประโยชน์สองประการสำคัญที่เห็นได้ชัดเจนในยุคนี้ก็คือ วรรณกรรมได้กลายเป็นสื่อกลางในการเชื่อมประสานผู้คนเข้าด้วยกัน ทั้งผู้ที่รู้สึกผูกโยงกันผ่านการอ่านเรื่องเดียวกัน และผ่านสำนึกเรื่องพระครูวิจารณ์ศีลคุณ ซึ่งคุณูปการของท่านถูกค้นคว้าและส่งผ่านไปยังสาธารณชนพร้อมๆ กับตัวบทวรรณกรรมที่ผ่านการสืบค้น สอบสวน ตรวจสอบ และชำระด้วย

โดยเฉพาะกระบวนการสืบค้น และสร้างตัวตนของพระครูวิจารณ์ศีลคุณในยุคนี้ขึ้นเป็นสิ่งที่น่าสนใจเป็นอย่างมาก เนื่องจากผู้ที่ริเริ่มกระทำเป็นพระสงฆ์จากจังหวัดนครศรีธรรมราช และเป็นพระสายธรรมยุติ ซึ่งโดยทั่วไปแล้ว มักจะมีพรมแดนบางอย่างชัดเจนอยู่ ดังปรากฏให้เห็นในชุมชนดอนคันเอง ที่วัดมหานิกายและวัดธรรมยุติอยู่ใกล้กัน แต่เรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์โดยพระสงฆ์ธรรมยุติเล่าเองมักจะแยกออกจากกัน แต่เมื่อข้ามพรมแดนศาสนาในชุมชนไป พระครูวิจารณ์ศีลคุณ และวรรณกรรมของท่านกลับกลายเป็นสะพานเชื่อมให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างกันของกลุ่มคนที่หลากหลายทั้งในกระบวนการตรวจสอบชำระ ที่ต้องดึงเอาผู้คนที่มีความทรงจำต่อพระครูวิจารณ์ศีลคุณ และต่อดั้วบทวรรณกรรมมาสนทนากัน โดยผ่านสื่อกลางอย่างผู้รวบรวม

ลักษณะเด่นอีกอย่างหนึ่งของการใช้ประโยชน์ในยุคนี้ก็คือ การที่พระครูวิจารณ์ศีลคุณสอดใส่เนื้อหาการสอนสั่งที่มีลักษณะทางโลกย์มากกว่าทางธรรม และเนื้อหาสาระนั้นก็ถูกเคลือบให้ดูเป็นความบันเทิงด้วยกลวิธีการสอนที่ “กลับด้าน” หรือ “แฉกเห้งือก” (พวงเพ็ญ ทิพย์มณเฑียร, สัมภาษณ์, 2562) ซึ่งเห็นได้ชัดว่า พระครูวิจารณ์ศีลคุณได้ใช้วรรณกรรมเป็นสะพานเชื่อมถึง

ชาวบ้านเข้าสู่วิถีทางโลกที่เปลี่ยนแปลงไปมากกว่าการดึงเข้าสู่วิถีทางธรรมตามขนบของ
วรรณกรรมสอนสั่งที่เขียนโดยพระสงฆ์ในยุคก่อนหน้านี้ ทำให้การตอบรับวรรณกรรมเรื่องนี้
เป็นไปอย่างกว้างขวาง เพราะทั้งขนบการสื่อสาร และเนื้อหาสาระสอดคล้องกับวิถีที่ประชาชนชาว
รอบทะเลสาบสงขลากำลังจะเดินไปนั่นเอง

6.4 ยุคที่สาม ทศวรรษ 2530 ถึงปัจจุบัน

ชุมชนคอนคันในยุคที่สามนั้นมีความเปลี่ยนแปลงที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะใน
ด้านการอาชีพ ความสัมพันธ์กับรัฐ และการลดลงของจำนวนประชากร สิ่งเหล่านี้มีความสัมพันธ์
กับกระบวนการรื้อฟื้นและสร้างตัวตนของท้องถิ่น ผ่านการศึกษาวรรณกรรม และภาษาใน ภาษิตสูง
สอนหลานนี้ด้วย

6.4.1 บริบทชุมชนกับความสำคัญของวรรณกรรมช่วงทศวรรษ 2530-ปัจจุบัน

สภาพชุมชน ในบริบทที่สทิงพระในยุคนี้เติบโตกลายเป็นชุมชนเมืองบนทางผ่าน จากเดิมที่
เป็นชุมชนหลัก หรือชุมชนเมืองท่าถนนสายโยชน์ได้พัฒนาเป็นถนนลาดยาง มีไฟฟ้าใช้
ความสะดวกสบายด้านคมนาคม ทำให้ดึงดูดชาวชุมชนคอนคันออกไปผ่านทางสทิงพระมากขึ้น
คนที่อยู่ในชุมชนส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ แต่ละครอบครัวมักจะมี “จักรยานซาเล้ง” และ
“จักรยานยนต์ซาเล้ง” ถีบและขับจิกันไปทำบุญในวัด รวมทั้งไปเยี่ยมเยียนระหว่างกัน มีศาลา
ประจำหมู่บ้านเป็นที่ทำกิจกรรมต่างๆ

สังคมและวัฒนธรรม เยาวชนในชุมชนออกไปศึกษาในสถาบันนอกชุมชนไกลออกไปมาก
ขึ้น ขณะที่ทั้งเยาวชนในครอบครัวยากจนให้เรียนในโรงเรียนใกล้บ้าน การใช้ภาษาถิ่นเริ่มจำเพาะ
อยู่เฉพาะผู้สูงอายุ การพูดปนภาษากลาง - ใต้ ก็เกิดเป็นภาษาได้สำเนียงใหม่ การสื่อสารของคน
ระหว่างรุ่นอาจเกิดความคลาดเคลื่อนได้ในบางถ้อยคำหรือประโยค ในสถานการณ์เช่นนี้
สถาบันการศึกษาในชุมชนเริ่มตระหนักถึงปัญหา มีการให้คุณค่าวรรณกรรมประจำถิ่น และผู้
อาวุโสในชุมชนเป็นแหล่งอ้างอิงและเก็บรวบรวมภาษาถิ่น มีคนรุ่นใหม่สร้าง “พิพิธภัณฑ์เรณคอน
คัน” เก็บรวบรวมข้าวของเครื่องใช้เก่าแก่ในชุมชนที่เก็บรวบรวมได้จากวัดและชาวบ้านทั่วไปมาจัด

แสดง เพื่อสื่อสารถึงรูปแบบชีวิตและวิถีชีวิตของชาวคอนคันโบราณ แสดงถึงการโหยหาอดีตของชาวบ้านในชุมชนเองด้วยเช่นกัน

การทำมาหากิน การผลิต และการแลกเปลี่ยน ในยุคนี้อาชีพของคนในชุมชนเปลี่ยนไปอย่างเห็นได้ชัด แต่มีอาชีพดั้งเดิมหลงเหลืออยู่บ้าง คือ การเลี้ยงวัว การเลี้ยงเป็ด และการหาปลา ส่วนการเลี้ยงหมูหมดไปโดยสิ้นเชิง การทำน้ำตาลโตนด และน้ำหวาน ยังคงมีอยู่บ้าง ประปราย มีชาวบ้านวัยกลางคนจำนวนหนึ่งออกไปทำงานในโรงงานปลากระป๋องในเขตอำเภอรอนดง ชาวบ้านเปิดร้านขายขนม และผลไม้ประจำถิ่นตามฤดูกาล ในหน้าร้อน มีการชุด “หัวเหว” ขาย ตลาดที่ชาวบ้านใช้แลกเปลี่ยนซื้อขาย คือ ตลาดชุมชน ข้าวของเครื่องใช้ส่วนใหญ่ จะหาซื้อในตลาดสทิงพระ โดยการรวมตัวกันไปเป็นกลุ่มๆ โดยสารรถยนต์ของคนในชุมชนไปด้วยกัน เพราะไม่มีรถโดยสาร

ความสัมพันธ์กับภายนอก ความสัมพันธ์กับชุมชนภายนอกธรรมชาติผ่านการเดินทางไปมาหาสู่ การแลกเปลี่ยนผลผลิต ตลอดจนการได้รับการศึกษาแบบแผนใหม่ที่สูงขึ้นไปนอกชุมชนคอนคัน สมาชิกชุมชนคนรุ่นใหม่จำนวนหนึ่งได้รับการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาจากโรงเรียนในตัวอำเภอ บ้างก็ไปเรียนในตัวเมืองสงขลา ขณะเดียวกัน ความรู้และความรับรู้เกี่ยวกับโลกผ่านสื่อโทรทัศน์ ทำให้ชีวิตของชาวชุมชนคอนคันปัจจุบันกว้างขึ้น เครือข่ายสังคมเครือข่ายกับพระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่ ในกรุงเทพฯ ทำให้ชาวคอนคันมีกิจกรรมต้องเดินทางขึ้นไปร่วมงานทำบุญวันเกิดเจ้าอาวาสวัดเบญจมบพิตรทุกๆ ปี กิจกรรมเช่นนี้เหมือนกับการได้ร่วมญาติชาวคอนคัน ระหว่างกลุ่มที่ฝั่งรากอยู่ในหมู่บ้าน กับที่ไปเติบโตได้ดิบได้ดีอยู่ในชุมชนอื่นๆ ทำให้ได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ ถ่ายทอดความรู้ซึ่งกันและกัน พร้อมๆ กับการได้พบกับความรู้ที่แปลกใหม่ใช้เป็นเครื่องมือในการตัดสินใจจัดการชีวิตลูกหลานของตนเองอีกด้วย

อย่างไรก็ดี โดยภาพรวมแล้ว แนวโน้มของชาวชุมชนคอนคันจะลดลงเรื่อยๆ เมื่อพิจารณาจากสถิติจำนวนประชากรของอำเภอสทิงพระ ดังเราจะเห็นว่าสภาพการณ์ในชุมชนปัจจุบันมีผู้สูงอายุจำนวนมาก หลายครอบครัว ผู้สูงอายุจะต้องดูแลเด็กๆ ด้วย คนวัยหนุ่มสาว หรือวัยผู้ใหญ่ จะออกไปทำงานที่อื่นๆ หรือไปตั้งถิ่นฐานในแหล่งที่ไปประกอบอาชีพอยู่ด้วย ตารางต่อไปนี้แสดงให้เห็นแนวโน้มของจำนวนประชากรในเขตอำเภอสทิงพระที่ลดลงอย่างต่อเนื่อง

ปี พ.ศ.	ชาย	หญิง	รวม	จำนวน ครัวเรือน
2531	24,481	25,540	50,021	8,226
2553	22,423	23,418	45,841	11,780
2560	17,052	18,706	35,731	-

จากตารางดังกล่าว จะเห็นได้ว่าแนวโน้มจำนวนประชากรของชุมชนสทิงพระลดน้อยลงเรื่อยๆ โดยผู้ชายจะลดลงเหลือน้อยกว่าผู้หญิง ขณะที่จำนวนบ้านหรือครัวเรือนเพิ่มขึ้น แสดงให้เห็นว่ามีการแยกครัวเรือนออกเป็นครอบครัวเดี่ยวมากขึ้น แนวโน้มเช่นนี้เป็นที่เห็นได้เด่นชัดในชุมชนคอนคันเช่นเดียวกัน

6.4.2 วัฒนธรรมความบันเทิงยุคทศวรรษ 2530-ปัจจุบัน

ประเภทของความบันเทิงต่างๆ และ โอกาสในการเสพและการแสดง ศิลปะการแสดงพื้นบ้านแบบดั้งเดิมไม่ได้รับความสนใจเท่าที่ควร เพราะโอกาสในการเสพและการเข้าถึงน้อยลงไป ในชุมชนไม่มีการรับหนังตะลุงหรือมโนราห์มาทำการแสดงนันทร่วมทศวรรษ ยกเว้นงานในวัดคอนคันออก หรือวัดสุคันธาวาส ที่เป็นต้นกำเนิดของวรรณกรรม “ภาษิตลุงสอนหลาน” ชาวบ้านเสพความบันเทิงจากโทรทัศน์เป็นส่วนใหญ่ อย่างไรก็ดี การตีพิมพ์ “ภาษิตลุงสอนหลาน” ออกมาเผยแพร่ โดยวัดคอนคันออก เกิดจากต้องการส่งเสริมให้ชาวคอนคันรุ่นอาวุโสได้มีต้นฉบับในการสวดอ่าน เพราะยังปรากฏว่าผู้เฒ่าผู้แก่ในบางครัวเรือนได้รื้อฟื้นกิจกรรมการสวดอ่านวรรณกรรมก่อนนอนขึ้นมาใหม่

การสืบทอดและการแพร่กระจายความบันเทิง การสวดหนังสือวรรณกรรมไม่มีการถ่ายทอดสู่คนรุ่นหลัง เนื่องจากการสวดอ่านอยู่ในบ้านที่ไม่มีบุตรหลานอาศัยอยู่ด้วย ขณะที่การแสดงหนังตะลุงและมโนราห์ ที่ทางวัดว่าจ้างมาบ้างก็เป็นวิธีชาวดัตต์ที่เป็นที่รับรู้กัน การสืบทอดและถ่ายทอดก็ไม่ได้มีความเข้มข้นมากนักในชุมชน แต่ประเพณีการฉลองพัลลภ หรือตำแหน่งของพระสงฆ์ยังคงมีอยู่ไม่ขาด และเป็นโอกาสหนึ่งในการสืบทอดและแพร่กระจายวัฒนธรรมความบันเทิงแบบดั้งเดิม

ในช่วงต้นยุค มีเครื่องรับโทรทัศน์ วิทยุ และอินเทอร์เน็ต ในช่วงปลายยุคการเสพความบันเทิงจากส่วนกลาง และภูมิภาคอื่นๆ ก่อรูปความรู้และจิตสำนึกที่กว้างขวางมากขึ้น ชุมชนคอนคันจะมีหนังตะลุงและมโนราห์ที่ต่อเมื่อในวัดมีงานประเพณี หรืองานบุญสำคัญๆ การรับหนังตะลุงและมโนราห์มาแสดงโดยชาวบ้านทั่วไปมีน้อยลง ยกเว้นงานสำคัญๆ เช่น การที่พี่น้องลูกหลานใกล้ชิดได้เลื่อนตำแหน่ง ผู้สูงอายุบางบ้านเสพความบันเทิงและเรื่องเล่าผ่านการรวมตัวกันในตอนเช้าขณะรอทำบุญใส่บาตร และตอนเย็น ในกิจกรรมส่งเสริมสุขภาพของชุมชน

6.4.3 ภาษิตลูงสอนหลาน กับสำนึกท้องถิ่นนิยม

ความเปลี่ยนแปลงของประชากรที่อยู่ประจำถิ่นที่มีแนวโน้มลดลงเรื่อยๆ จะเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกับชุมชนรายรอบทะเลสาบสงขลาหลายชุมชน ยังเป็นชุมชนซึ่งเคยมีบทบาทเป็นเมืองศูนย์กลาง หรือเป็นเมืองท่าที่สำคัญในประวัติศาสตร์ ก็ยังต้องเผชิญหน้ากับปรากฏการณ์นี้อย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้

พระครูวิจารณ์ศีลคุณได้รับการยอมรับเป็นกวีคนสำคัญของภาคใต้ แม้ท่านจะมีผลงานที่สามารถสืบค้นได้เพียง 2 เรื่อง แต่เอกลักษณ์ของผลงานก็ทำให้วรรณกรรมของท่าน โดยเฉพาะเรื่อง “ภาษิตลูงสอนหลาน” กลายเป็นวรรณกรรมคำสอนชิ้นเอกของภาคใต้ที่ได้รับความสนใจจากนักวิชาการและปัญญาชนในภาคใต้สูงยิ่งในช่วงต้นทศวรรษ 2530 มีการตีพิมพ์วรรณกรรมเรื่องนี้พร้อม ๆ กับการศึกษาในรายละเอียด บริบททางประวัติศาสตร์ ประวัติส่วนตัว และบทบาททางพระพุทธศาสนาของท่านชู โดยคนในท้องถิ่น ได้มีโอกาสสัมผัสกับนักวิชาการจากต่างถิ่น เกิดเครือข่ายการเรียนรู้ และศึกษาประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมชุมชน กระตุ้นให้ปัญญาชนในท้องถิ่นให้ความสำคัญต่อพระครูวิจารณ์ศีลคุณและผลงานวรรณกรรมของท่านมากขึ้น

ยุคนี้ “ภาษิตลูงสอนหลาน” กลายเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นที่ได้รับการยอมรับจากวงการวิชาการและการศึกษา ตัววรรณกรรมถูกใช้ศึกษาอย่างกว้างขวางในแวดวงวิชาการ เป็นวรรณกรรมที่หลักสูตรวิชาวรรณกรรมท้องถิ่นของหลายๆ มหาวิทยาลัยให้การยอมรับ ลักษณะเช่นนี้ถือเป็นกระแสนี้ยกระดับชุมชนสทิงพระและชุมชนคอนคันให้กลายเป็นพื้นที่ทางการศึกษาไปด้วย

พระครูวิจารณ์ศีลคุณ มีฐานะเป็นปราชญ์ท้องถิ่นที่กระแส “กลับสู่ท้องถิ่น” ได้รื้อฟื้นขึ้นมา จึงมีการสร้างรูปปั้น “ท่านชู” ไว้ในวัดคอนคัน และโรงเรียนบ้านคอนคัน ซึ่งเป็นโรงเรียนประจำชุมชนที่เก่าแก่และมีบทบาทสำคัญในฐานะที่เป็นแหล่งเผยแพร่และถ่ายทอดคำสอนของวรรณกรรมนั่นเอง โดยโรงเรียนเปลี่ยนชื่อเพื่อเป็นที่ระลึกถึง “ท่านชู” ทำให้รูปปั้นของท่านเป็นอนุสรณ์ของจริยธรรมว่าด้วยความกตัญญูต่อผู้มีบทบาทในการพัฒนาชุมชน

ในสถาบันการศึกษาของชุมชน มีการบรรจุวรรณกรรมพระครูวิจารณ์ศีลคุณเข้าเป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตรท้องถิ่น มีการตีพิมพ์หนังสือเรื่องนี้ออกมาแจกจ่ายเรื่อยมาจนปัจจุบัน ในกรณีการออกไปศึกษาและประกอบอาชีพอื่นของคนในชุมชน พบว่าเมื่อถึงเทศกาลสำคัญๆ ชาวบ้านคอนคันและสภิงพระที่มีความพร้อมด้านฐานะและการงานที่มั่นคงแล้วในระดับหนึ่งจะกลับคืนสู่ท้องถิ่น ร่วมมือร่วมใจกันในงานกลุ่มต่างๆ เช่น กลุ่มศิษย์ท่านชู กลุ่มศิษย์โรงเรียนลือสิทธิ์วิทยา จะกลับมาช่วยเหลือคนและเยาวชนในชุมชนในลักษณะของการสังคมสงเคราะห์

ในที่นี้ จะได้แบ่งประเด็นวิเคราะห์คุณค่าด้านนี้ออกเป็น 2 ประการ ประการคือ

1) *ท้องถิ่นศึกษาด้านประวัติศาสตร์* การศึกษาท้องถิ่นด้านประวัตินั้นนับว่าเป็นการศึกษาเรื่องราวต่างๆ ที่เกิดขึ้นในอดีตของชุมชนนั้น เพื่อหารายละเอียดว่า ในช่วงเวลาที่ผ่านมามีท้องถิ่นมีเรื่องราวอะไรเกิดขึ้นบ้าง และส่งผลมาถึงยุคปัจจุบันนี้มีอะไรเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กันบ้าง ดังตัวอย่างงานเขียนของ ศรีศักร วัลลิโภคม และ วลัยลักษณ์ ทรงศิริ (10-11) กล่าวว่า การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น คือการศึกษาในลักษณะประวัติศาสตร์มีชีวิต ที่แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมของผู้คนในพื้นที่วัฒนธรรมอันแตกต่างออกไป เพราะเป็นการมองจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของคนภายในเป็นสำคัญ โดยธรรมชาติแล้ว พื้นที่วัฒนธรรมที่เคยเป็นมาแต่อดีตกาลที่เรียกว่าท้องถิ่นซึ่งหมายถึงหลายชุมชน หลายหมู่บ้านถูกทำลายไปโดยพื้นที่การปกครองของรัฐแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ลงมา ซึ่งแบ่งย่อยออกเป็นจังหวัด อำเภอ ตำบล และหมู่บ้านตามลำดับ ท้องถิ่นในที่นี้หมายถึงพื้นที่ในลักษณะภูมิประเทศหนึ่งที่มีสภาพแวดล้อมเหมาะสมกับการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ อาจจะเป็นพื้นที่ในเขตหุบเขา พื้นที่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำ พื้นที่ตามชายฝั่งทะเลก็ได้ และการปรับตัวของคนในแต่ละชุมชนเข้ากับสภาพแวดล้อมของท้องถิ่นตลอดจนการใช้พื้นที่สาธารณะร่วมกันนั้นทำให้เกิดรูปแบบในการดำรงชีวิตและวิถีชีวิตที่

เหมือนกัน รูปแบบดังกล่าวนี้คือสิ่งที่เรียกว่าวัฒนธรรมท้องถิ่นและผู้คนในชุมชนต่างๆ ของท้องถิ่น มักมีประสบการณ์ร่วมกันในทางประวัติศาสตร์ที่ทำให้เกิดสำนึกในความเป็นคนในท้องถิ่นเดียวกัน ซึ่งในภยิตลสูงสอนหลานของท่านชู จะมีบทบาททางในส่วนสำคัญมากที่จะทำการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในชุมชนคอนคัน อ. สทิงพระ จ. สงขลา เพราะงานเขียนชิ้นนี้ของท่านชู เป็นงานเขียนที่มาจากพระ ที่อาศัยอยู่ในชุมชนเดียวกันกับคนในท้องถิ่น เห็นได้ว่าพระในยุคสมัยก่อนมีบทบาทในการอบรมสั่งสอนคนให้เป็นคนดี ไม่เพียงแต่ปฏิบัติกิจทางสงฆ์แล้ว การเขียนหนังสือ การสอนหนังสือเด็ก ก็ถือเป็นหน้าที่ความรับผิดชอบหนึ่งที่พระสงฆ์ในอดีตต้องทำและให้ความสำคัญมาก นอกจากนี้พระสงฆ์ยังช่วยอบรมสั่งสอนเด็กๆ ในชุมชนแทนพ่อแม่ ทำให้เราสามารถมองเห็นว่าที่แท้จริงแล้ว การศึกษาประวัติศาสตร์ในยุคก่อนนั้นมีส่วนจำเป็นมาก เพื่อเราจะได้ว่ามีบุคคลใดบ้างที่ปรากฏในยุคสมัยนั้น การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในมิติทางวัฒนธรรมในชุมชนคอนคัน จากการลงพื้นที่ที่สามารถอธิบายได้ว่า ภยิตลสูงสอนหลานมีบทบาทในการให้ความหมายคุณค่าของการมีชีวิตที่มีการครองตนในแนวทางที่ดีและหลีกเลี่ยงจากสิ่งไม่ดี และการพัฒนาระดับจิตใจของผู้คนในยุคสมัยนั้น

2) ท้องถิ่นศึกษาด้านภูมิปัญญาของบุคคลสำคัญในท้องถิ่น บุคคลในท้องถิ่นที่มีความสำคัญต่อชุมชนไม่ว่าจะมีความสำคัญในเรื่องใดก็ตาม ก็นับเป็นทรัพยากรที่มีคุณค่า มีประโยชน์ และมีบทบาทในชุมชน ณ ห้วงเวลานั้น ก็ควรที่จะมีการศึกษาอย่างเป็นระบบระเบียบเพื่อบันทึกไว้ให้แก่คนรุ่นหลังได้เรียนรู้ศึกษาต่อไป ดังเช่น บุคคลในชุมชนคอนคันที่มีชื่อเสียงและเป็นที่รู้จักของคนในวงกว้างคือ ท่านชู พระครูวิจารณ์ศีลคุณ เจ้าของผลงาน ภยิตลสูงสอนหลาน ซึ่งสอดคล้องกับ รายงานการประชุม ผู้ปฏิบัติงานด้านศิลปะและวัฒนธรรมท้องถิ่น (3-7) ความว่า เบื้องต้นของภูมิปัญญา ประกิตสำหรับคนทั่วไปย่อมคั่นร่นที่จะมีชีวิตและความเป็นอยู่ให้พ้นไปจากความทุกข์ คือ หนีอยู่กับความหิว ความหนาว ความกลัว ความเจ็บไข้ เป็นต้น ไม่ได้ด้วยกันทั้งนั้น ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมเกี่ยวกับการพยากรณ์ สารสำคัญของภูมิปัญญาและวัฒนธรรมส่วนนี้ เนื่องมาจากคนส่วนมากไม่สามารถรู้หรือคาดคะเนได้ว่า การดำรงชีพ ดำเนินชีวิต การวางแผน การงาน การอาชีพ การมีคู่ครอง การเดินทาง ฤดูกาล เป็นต้น ที่จะเป็นไปในอนาคตจะเป็นไปอย่างไร จึงประสงค์ที่จะได้รับ คำทำนาย คำคาดการณ์ การชี้แนะ การคาดคะเน เป็นต้น เพื่อกำหนดแผนการ

และแผนงานที่จะให้เป็นไปได้ด้วยด้วยกันทั้งนั้น กรณีเช่นนี้จึงเป็นเหตุให้เกิดผลเป็นภูมิปัญญาและวัฒนธรรม

ชาวบ้านเห็นว่า การสั่งสอนผ่านวรรณกรรมของพระครูวิจารณ์ศีลคุณนั้น สะท้อนให้เห็นถึงขนบการเรียนการสอนในท้องถิ่นที่เด่นชัดอย่างยิ่ง คือเป็นการสอนที่สร้างขึ้นด้วยคนในท้องถิ่นเอง ภาพที่ปรากฏในคำสั่งสอนจึงเป็นภาพที่เห็นเป็นประจำในท้องถิ่น ครูเกียรณาัยราชการทำหนังสือสะท้อนว่า อดีตไม่ได้มีโรงเรียนและไม่มีระบบการเรียนการสอนที่มีคุณครู นักเรียน และระบบประเมินการเรียนการสอนดังเช่นในปัจจุบัน การเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนนั้นจะเน้นการเรียนการสอนตามที่พ่อแม่ ปู่ย่าตายายสอนสืบทอดต่อกันมา และที่ผ่านกิจกรรมที่พ่อแม่ทำกิจกรรมร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นการทำนา การเลี้ยงหมู การกินข้าวหลังเลิกงานร่วมกัน ก็จะสอนบุตรหลานในเรื่องต่างๆในการใช้ชีวิต ทำให้เกิดความรักความผูกพันกับท้องถิ่นบ้านเกิดของตัวเอง พร้อมๆ กับที่ได้ความรู้และคำสั่งสอนไปด้วย

ให้ความรู้ในสิ่งที่คิดว่าเด็กๆยังไม่รู้ ในขณะเดียวกัน พระสงฆ์ก็มีบทบาทมากในชุมชนที่จะอบรมสั่งสอนลูกหลานของคนในชุมชนให้เป็นคนดี มีจริยธรรม การครองตนที่ดี ไม่ผิดหลักศาสนาพุทธ ขนบธรรมเนียมประเพณี โดยเฉพาะคนไทยที่นับถือศาสนาพุทธจะให้ความสำคัญกับพระมากและเชื่อ ศรัทธามากที่สุดเพราะ ถ้าพระสอนอะไรเราก็จะคิดว่าเป็นที่สิ่งที่ดี เชื่อถือได้และให้ความไว้วางใจ ตลอดจนนำมาปฏิบัติเพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ตนเองและครอบครัว (วิภารัตน์ จันทร์ดี, สัมภาษณ์, 2562)

ข้อความข้างต้น ยืนยันให้เห็นถึงสถานะของพระสงฆ์ในแง่ของบารมีและความเชื่อถือ เมื่อสถานะของวรรณกรรมเป็นผลงานประพันธ์ของพระสงฆ์ ทั้งยังเป็นพระสงฆ์ที่มีบทบาทและชื่อเสียงในการฝึกฝนคนท้องถิ่น ด้วยบท *ภาษิตดุลงสอนหลาน* ในแง่หนึ่งจึงเป็นวรรณกรรมที่สื่อถึงอัตลักษณ์ท้องถิ่น ซึ่งก่อสร้างสำนึกเกี่ยวกับตัวเองของคนในชุมชนด้วย โดยมีพระสงฆ์ในฐานะสื่อกลางของชุมชนเป็นผู้บรรยายและเผยแพร่อัตลักษณ์นั้น ในแง่หนึ่ง บทบาทเช่นนี้ของพระสงฆ์จึงเป็นการ “ผลัก-เข้า” และ “ดึง-ออก” อันเป็นการสร้างสะพานเชื่อมโยงให้แก่บุตรหลานของชุมชนท้องถิ่นได้เรียนรู้ ทั้งความรู้ในท้องถิ่นเอง และความรู้จากรัฐและสังคมภายนอก

6.4.4 ภาษิตสูงสอนหลาน กับกลุ่มเรียนรู้ภาษาจากวรรณกรรม

เกิดกลุ่มศึกษาวรรณกรรมและภาษาถิ่นของคณะครูในท้องถิ่น จัดพิมพ์หนังสือภาษิตสูงสอนหลานแจกจ่ายในวาระสำคัญต่างๆ โดยการสนับสนุนของสถาบันการศึกษา และหน่วยงานราชการในท้องถิ่น แสดงให้เห็นถึงการยอมรับบทบาทและสถานะของพระครูวิจารณ์และวรรณกรรมเรื่องนี้ในฐานะเป็นสมบัติที่ชุมชนภาคภูมิใจ วรรณกรรมพระครูวิจารณ์สี่ลคุณ เป็นวรรณกรรมที่มีการสืบทอดทางด้านภาษาของผู้คนในชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะกลุ่มผู้สูงอายุในชุมชนบ้านคอนคัน ต.ลูกุด อ.สะทิงพระ จ.สงขลา ที่มีการใช้ภาษาถิ่นไทยได้เป็นภาษาพูดสำหรับการสื่อสารในชีวิตประจำวัน สะท้อนให้เห็นถึงเอกลักษณ์ประจำท้องถิ่น และที่สำคัญยังนำคำศัพท์ภาษาไทยถิ่นได้มาใช้ในการภาษิตสูงสอนหลาน เป็นการสอนจากวรรณกรรมที่แต่งขึ้น ซึ่งผู้สูงอายุเหล่านี้ก็ยังมี การเล่าเรื่องสุภาษิตสอนหลานให้ฟังต่อๆ กัน ทั้งคนในชุมชน และลูกหลานจากรุ่นสู่รุ่น จะเห็นได้ว่าผู้สูงอายุให้ความสำคัญและมีความตระหนักถึงการสอนลูกหลานเป็นอย่างมาก การได้สืบทอดกันมาหลายปี ถือเป็นการภาคภูมิใจอย่างหนึ่งที่ได้เห็นได้ชัดจากคำกลอนภาษิตสูงสอนหลาน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อตนเอง การปฏิบัติต่อพ่อแม่ การปฏิบัติต่อคนรอบข้าง ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นส่วนสำคัญที่จะทำให้คนหนึ่งๆ ในสังคม เป็นคนดี มีคุณธรรม จริยธรรม เพื่อจะเป็นบุคคลที่มีคุณภาพในอนาคต

นอกจากนี้คณะครูในท้องถิ่นกลุ่มนี้ยังจัดรายการวิทยุว่าด้วยรายการภาษาถิ่นในวรรณกรรม โดยวิเคราะห์คุณค่าวรรณกรรมใน 3 ประเด็นสำคัญคือ คุณค่าด้านการชำระและสืบทอดภาษาถิ่น คุณค่าด้านปรัชญาการสอน ปรัชญาการครองตน โดยได้นำประเด็นศึกษานี้ขยายความสนใจไปสู่คนผู้สูงอายุ ในชุมชนบ้านคอนคัน กลุ่มผู้สูงอายุยังมีความสนิทสนมกลมกลืนกันและใช้ชีวิตร่วมกันอย่างมีความสุข เห็นได้จากการลงภาคสนามชุมชน กลุ่มผู้สูงอายุยังมีความจำดี สุขภาพแข็งแรง และมีอารมณ์ขัน สิ่งสำคัญยิ่งไปกว่านั้นคือมีความสามัคคี มีน้ำใจ และมองว่าชุมชนตัวเองนั้นสามารถเป็นชุมชนหนึ่งที่สามารถผลักดันให้เยาวชนคนรุ่นหลังสามารถแสดงความสามารถออกสู่โลกภายนอกได้อย่างกว้างขวาง โดยที่ไม่กลายเป็นเรื่องน่าอายสำหรับคนในชุมชนอื่น

กิจกรรมนี้แสดงให้เห็นถึงความพยายามที่จะใช้วรรณกรรมเป็นเครื่องมือในการยึดเหนี่ยวคุณค่า ขณะเดียวกันก็ชักชวนเอาไว้ซึ่งความภาคภูมิใจในท้องถิ่น กลุ่มศึกษาดังกล่าวนี้นี้ ปัจจุบัน

ขยายตัวจากสถาบันการศึกษาในชุมชน ไปสู่ชุมชนคอนคัน โดยเฉพาะในกลุ่มผู้สูงอายุ ที่ใช้วรรณกรรมของพระครูวิจารณ์ศีลคุณ เป็นตัวกระตุ้นให้สามารถทบทวนภาษาท้องถิ่นได้ในความทรงจำได้

ในด้านวรรณกรรมของพระครูวิจารณ์ศีลคุณ ให้ความรู้เกี่ยวกับคำสอนต่าง ๆ ที่เห็นความสำคัญเกี่ยวกับการครองตนและการปฏิบัติเป็นอย่างมาก ถือว่าเป็นวรรณกรรมคำสอนที่มีการอ้างอิงความเชื่อ ขนบธรรมเนียม ประเพณีของผู้คนในอดีตอีกด้วย สื่อให้เห็นถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่บริบทต่างๆ ในสังคม รวมถึงความศรัทธาของคนในชุมชน ที่ส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ วัดจึงเป็นสถานที่ศูนย์รวมจิตใจของคนในชุมชน ซึ่งมีพระเป็นบุคคลสำคัญที่ควรให้ความเคารพนับถือ

การศึกษาเล่าเรียนของกลุ่มผู้สูงอายุในอดีตจะใช้สถานที่ของวัดเป็นเสมือนกับสถาบันการเรียนการสอนอย่างหนึ่ง และที่มีพระเปรียบเสมือนเป็นอาจารย์ที่สำคัญท่านหนึ่ง ซึ่งจะเห็นได้ว่ามีความแตกต่างจากปัจจุบัน แต่การที่ได้ไปเล่าเรียนในวัด ถือเป็นผู้ที่รู้หนังสือ สามารถอ่านออกเขียนได้ในปัจจุบันของกลุ่มผู้สูงอายุ ภายิตลุดสอนหลาน จึงมาจากการจดจำของเด็กวัดหรือเด็กหนุ่มสาวที่นิยมท่องภยิตลุดสอนหลาน และนำมาขับร้องกันอย่างสนุกสนาน ทำให้ชาวบ้านเกิดความชอบใจและยังคงอนุรักษ์ความเป็นตัวตนของชุมชนอย่างน่าอัศจรรย์

การให้ความสำคัญกับการเรียนการสอนไม่ได้เพิ่งเกิดขึ้นในปัจจุบัน หากแต่ในอดีตทุกคนก็ให้ความสำคัญเป็นอย่างมาก เห็นได้จากการลงชุมชน คุณครูปราณี ได้กล่าวว่า “ทุกคนทุกครอบครัวจะมีอาชีพทำนาทั้งหมด ส่วนลูกๆ ในทุกครอบครัว จะถูกส่งให้ไปเรียนหนังสือตั้งแต่สมัยเด็กๆ หรือเริ่มเข้าเรียนตั้งแต่ชั้นเตรียมอนุบาล” โดยเงินที่พ่อกับแม่หามาได้จากการทำนา และมาจากการขายหมู ซึ่งชุมชนบ้านคอนคันแห่งนี้ นอกจากจะประกอบอาชีพทำนาแล้ว ยังเลี้ยงหมูเพื่อจำหน่ายอันเป็นรายได้เสริมจากการทำนาอีกทางหนึ่ง และการนำหมูมาขายนั้นจะเอามาขายเฉพาะที่เป็นลูกหมูเท่านั้น และเงินทั้งหมดที่พ่อแม่หามาได้ส่วนใหญ่จะส่งไปให้ลูกๆ ที่ออกไปเรียนหนังสือในเมือง ดังนั้นแสดงให้เห็นถึงข้อดีของคนในหมู่บ้านคอนคัน ที่ไม่ว่าจะมีฐานะยากจนขนาดไหน แต่พ่อแม่ต้องส่งลูกไปเรียน และถ้าหากว่าพ่อแม่ไม่มีเงินที่จะส่งลูกๆ ไปเรียนหนังสือ จึงจำเป็นที่จะต้องขายข้าว

กลุ่มผู้สูงอายุมีทัศนคติต่อการใช้ภาษาไทยถิ่นใต้ในเชิงบวก เพราะชาวบ้านใช้ในการติดต่อสื่อสารในชีวิตประจำวันด้วย อีกทั้งผู้สูงอายุส่วนใหญ่ต่างก็มีทัศนคติในเชิงบวกต่อการอนุรักษ์ภาษาไทยถิ่นใต้ และให้ความสำคัญกับการใช้ภาษาไทยถิ่นใต้ตั้งแต่ระดับครอบครัว อันเป็นรากฐานสำคัญของการใช้ภาษาและความภาคภูมิใจในภาษา จึงเห็นได้ว่า นอกจากเป็นการให้ความสำคัญกับการใช้ภาษาไทยถิ่นใต้ในชีวิตประจำวันแล้ว ยังเห็นได้จากการเล่าเรื่อง ภาษิตลงสอนหลานที่ปรากฏในตัวบทกลอนของวรรณกรรม เป็นคำศัพท์ภาษาไทยถิ่นใต้ เพื่อเป็นคำสอนที่ผู้คนในอดีตมีความเข้าใจในตัวภาษาที่ใช้ได้อย่างถนัด จนเกิดความสนใจจากผู้คนในชุมชนเป็นอย่างมาก และนำมาเล่าต่อๆ กัน ให้รุ่นลูกหลานได้ฟัง ที่สำคัญไปกว่านั้นการเล่าเรื่องราวต่อๆ กันนั้น ก็ยังคงใช้ภาษาไทยถิ่นใต้ อันแสดงให้เห็นถึงกลุ่มผู้สูงอายุในชุมชนเล็งเห็นถึงความสำคัญในการรักษาความเป็นภาษาไทยถิ่นใต้ให้ยังคงอยู่

การให้ความสำคัญต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งในส่วนรวม กลุ่มผู้สูงอายุในชุมชนบ้านดอนคัน ต.อุซูด อ.สะทิงพระ จ.สงขลา กลุ่มผู้สูงอายุส่วนใหญ่ในชุมชนนี้จะให้ความสำคัญกับการได้มารวมตัวรวมกลุ่มเพื่อพบปะพูดคุยไถ่ถามเรื่องราวต่างๆ มีการแสดงความคิดเห็นอันเป็นการสร้างความสนทนากล้าซัดซิด เกิดความสามัคคีระหว่างกัน รวมถึงสร้างความบันเทิงใจให้แก่คนในชุมชนอีกด้วย ซึ่งสถานที่ที่รวมกลุ่มกัน เช่น จัดพูดคุยกันในงานศพ ศาลาประจำหมู่บ้าน ส่วนช่วงเวลาในการร่วมพูดคุยอาจจะในช่วงวันหยุด ช่วงฤดูเก็บเกี่ยวข้าว หรือหลังอาหารมื้อค่ำ

สำหรับการพบปะพูดคุยของกลุ่มผู้สูงอายุ ภาษาที่ใช้ก็ยังคงเป็นภาษาไทยถิ่นใต้ดั้งเดิม เช่น คำว่า นานหายหู หมายถึง นานมาก, พ่าย หมายถึง ไฟ, นุ่งร้าย หมายถึง นุ่งผ้าเก่า ๆ ขาด ๆ, หน้า หมายถึง ขน้า หรือ ห้างนา, โม่ห้ หมายถึง โกง, โก่อ หมายถึง กู, ไหร หมายถึง อะไร, ลูกไห หมายถึง ไหใบเล็ก, ดีหว่า หมายถึง ดีกว่า, ยังไหร หมายถึง มีอะไร หรือ มีสิ่งใด ๆ , หลา หมายถึง ศาลา, ห่อน หมายถึง ไม่, ไหมไหร หมายถึง ไม่มีอะไร, หมิน หมายถึง เห็น, รามาย หมายถึง พูดไม่รู้จักจบสิ้นและก้าวร้าว, ปล้า หมายถึง พยายาม, เหลือก หมายถึง ถลึงตา, กริบ หมายถึง กะพริบ เป็นต้น เมื่อการใช้ภาษาไทยถิ่นใต้ผ่านกลุ่มผู้สูงอายุ โดยใช้ลักษณะของการรวมกลุ่มกันนั้น สะท้อนให้เห็นถึงพลังสามัคคี อันส่งผลต่อลูกหลานคนรุ่นหลังในการศึกษาเรียนรู้ภาษาอย่างไม่สิ้นสุด ซึ่งไม่ว่าจะ

เป็นเด็ก ผู้ใหญ่ กลุ่มผู้สูงอายุเอง หรือแม้กระทั่งชุมชน ได้กลายเป็นแบบอย่างและเป็นที่ยอมรับของคนในสังคม

นอกจากนี้ ผู้คนในชุมชนยังมีการรวมกลุ่มกันเพื่ออนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมชุมชนที่มีอยู่ในท้องถิ่น และภูมิปัญญาที่บรรพบุรุษได้คิดค้นและสืบทอดมาเพื่อความอยู่รอด ความมีกินมีใช้จากอดีตสู่ปัจจุบัน เช่น พิพิธภัณฑสถานบ้านเรินคอนกัน เป็นสถานที่รวบรวมภูมิปัญญาของคนในท้องถิ่นให้เยาวชนได้เรียนรู้ เพื่อให้ผู้รู้ในท้องถิ่นได้ถ่ายทอดภูมิปัญญาสู่ลูกหลานต่อไป

6.4.5 บทสรุปประจักษ์

ปัจจุบันความเปลี่ยนแปลงด้านสภาพชุมชนแตกต่างจากอดีตมาก จากเดิมหมู่บ้านคอนกัน ต.คูซุด อ.สะทิงพระ จ.สงขลา เส้นทางคมนาคมค่อนข้างลำบาก การเดินทางส่วนใหญ่ชาวบ้านจะใช้เรือเพราะเป็นยานพาหนะในการขนส่งสินค้าต่างๆ และลำเลียงสิ่งของต่าง ๆ รวมทั้งใช้ขนส่งผู้โดยสารที่เข้าและออกจากท่าเรือต่างๆ แต่ปัจจุบันการคมนาคมขนส่งมีความสะดวกขึ้น การเดินทางด้วยเรื่อน้อยลง ส่วนเส้นทางบนบก อดีตเป็นถนนดินแดง ไม่ได้มีการใช้รถเป็นยานพาหนะสำหรับบนบก ด้วยเวลาผ่านไปหลายปี ถนนหนทางสะดวกสบายขึ้นทำให้การเดินทางทางบกแพร่หลายมากขึ้น ผู้คนในชุมชนจึงมีการใช้รถหรือยานพาหนะบนบกแทน หลังจากที่ชุมชนเริ่มการพัฒนามาเรื่อยๆ สิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ เริ่มเข้ามาด้วย เช่น มีการใช้โทรศัพท์ ซึ่งเริ่มมีการใช้จากทางวัด หลังจากนั้นจึงมีการใช้จากผู้คนทั่วไป จนเกิดความนิยม

ชุมชนบ้านคอนกัน เป็นสังคมในลักษณะของการพึ่งพาอาศัยระหว่างคนในชุมชนด้วยกัน และคนในชุมชนอื่นๆ ใกล้เคียง ส่วนใหญ่ผู้คนต่างมีความคิดคล้ายๆ กัน รวมถึงการประกอบอาชีพได้แก่ การทำนา รับจ้างเก็บเกี่ยวข้าว ขึ้นตาล โตนด ซึ่งเป็นอาชีพหลักของคนในชุมชน และยังมีการออกไปหาปลาจากทะเลเพื่อเป็นรายได้เสริมในครอบครัว ปัจจุบันชุมชนแห่งนี้พยายามอนุรักษ์ความเป็นสังคมแบบพึ่งพาอาศัยกันและช่วยเหลือชุมชนตนเองและชุมชนใกล้เคียงอื่นๆ

การประกอบอาชีพของคนในหมู่บ้านถือเป็นปัจจัยหลัก แต่ปัจจัยที่สำคัญไปกว่านั้น คือการส่งให้ลูกทุกคนไปเรียนหนังสือ เพราะหวังจะให้จบมาได้ดี มีงานทำดี การงานที่มั่นคง และสามารถกลับมาพัฒนาชุมชนตนเองได้ ซึ่งปัจจัยนี้แสดงให้เห็นถึงด้านเศรษฐกิจของชุมชนด้วย

เพราะคนในชุมชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา หาปลา ขึ้นคันตาลโตนด ซึ่งส่งผลให้รายได้ไม่เพียงพอต่อการใช้จ่ายในครอบครัว ชาวบ้านคอนคันใช้ภาษาไทยถิ่นได้ว่า หาเช้ากินค่ำ หมายถึง หาเลี้ยงชีพด้วยความลำบากยากแค้นพอประทังชีวิตไปวันหนึ่ง ๆ จึงมีการสนับสนุนส่งเสริมทางการศึกษาเพื่อเป็นประโยชน์ต่อสังคมและเศรษฐกิจที่ดีขึ้นในปัจจุบัน

สิ่งที่สะท้อนถึงคนในชุมชนที่สำคัญนอกเหนือจากการสนับสนุนการเรียนรู้ให้กับลูกๆ แล้ว ยังจะเห็นได้อีกว่า ผู้คนในชุมชนนิยมการอ่าน การขับร้องกลอน เพื่อให้เกิดความบันเทิง สนุกสนานระหว่างการทำนา เก็บเกี่ยวข้าว ออกหาปลา และขึ้นคันตาล นั่นคือภายิตลสูงสอนหลานที่ผู้คนนิยมอ่านกันอย่างกว้างขวาง ทำให้คนรู้สึกระลึกถึงครูวิจารณ์ศิลป์คุณ ด้วยการรื้อฟื้นภายิตลสูงสอนให้กลายเป็นมรดกทางภูมิปัญญาของชุมชน สื่อสารให้เห็นร่องรอยภูมิปัญญาที่คนในชุมชนได้สร้างขึ้น สิ่งนี้จึงเป็นปรากฏการณ์โหยหาอดีตของชุมชนซึ่งเคยมีประวัติศาสตร์ที่ยาวนานมาก่อนเป็นชุมชนที่ประสบความสำเร็จอย่างสูงในการส่งเสริมสมาชิกและทายาทในชุมชนให้ออกไปภายนอก แต่การณั้่นก็ส่งผลให้ชุมชนกลายเป็นพื้นที่เชิงวัฒนธรรมที่มีความหมายเชิงสัญลักษณ์เป็นบ้านเก่าบ้านเกิดที่ผลักดันคนออกไป มากกว่าที่จะดึงคนเข้ามา

บทที่ 7

วรรณกรรมประจำถิ่นกับการรื้อฟื้นพลังทางสังคมในชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะได้สังเคราะห์ผลการศึกษาการใช้ประโยชน์วรรณกรรมจากชุมชนทั้ง 4 ผสมผสานกับชุมชนอื่นๆ รอบทะเลสาบสงขลา ที่อยู่ในบริบททางสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรมเดียวกัน เพื่ออธิบายให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างประวัติศาสตร์สังคมกับประวัติศาสตร์การใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมว่ามีความเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ภายใต้เงื่อนไขใด และชุมชนมีการปรับตัวเพื่อการใช้ประโยชน์นั้นอย่างไร

7.1 กรอบความคิดในการสังเคราะห์

ในการอธิบายชุมชนเพื่อตอบคำถามข้อที่ 1 และ 2 อันจะทำให้เห็นบทบาทและกระบวนการในสร้างพลังให้ชุมชนที่ศึกษาทั้ง 4 ชุมชน โดยจะอธิบายให้สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงของบริบทประวัติศาสตร์ ผู้วิจัยมีกรอบมโนทัศน์ในการอธิบายอยู่ 3 กรอบด้วยกัน คือ กรอบความคิดเรื่องวัฒนธรรมประชานิยม (pop culture) เรื่อง ภาษากับชุมชนในจินตนาการ (languages and imagined communities) และแนวคิดเรื่อง *คติชนสร้างสรรค์* (Creative Folklore)

ความหมายและความสำคัญของแนวคิดเรื่องวัฒนธรรมประชานิยม ผู้วิจัยจะประยุกต์จากแนวคิดของ จอห์น สตอเรย์ ที่ได้กล่าวถึงเนื้อหาของแนวคิดนี้โดยทั่วไปในงานวิชาการว่ามักจะแยกแยะได้ 6 แนวด้วยกัน (John Storey, 2009, p.5-14)¹ โดยในกรอบอธิบายนี้ ผู้วิจัยประยุกต์

¹ ความหมายแรก เป็นความหมายอย่างกว้างที่ให้ความสำคัญกับจำนวนของผู้ที่ยอมรับและชื่นชม ว่าต้องประกอบด้วยคนจำนวนมาก แต่มีจุดอ่อนที่ขอบเขตเนื้อหาของคำว่าวัฒนธรรมค่อนข้างกว้างขวาง จึงไม่สามารถระบุได้อย่างเฉพาะเจาะจงว่าเนื้อหาใดคือวัฒนธรรม แม้จะมีความนิยมของคนจำนวนมากก็ตาม ความหมายที่ 2 หมายถึงวัฒนธรรมที่ถูกกันออกจากวัฒนธรรมหลวง หรือ high culture ความหมายที่ 3 เน้นความสำคัญของรูปแบบที่ถูกแพร่กระจายโดยสื่อ จนก่อให้เกิดความนิยมในตลาดทุนมักจะถูกตีความหมายเชื่อมโยงกับการครอบงำทางวัฒนธรรมจากประเทศตะวันตกหรือประเทศอุตสาหกรรม ความหมายที่ 4 เน้นพิจารณาที่จุดกำเนิดและความนิยมว่า ต้องเป็นวัฒนธรรมที่กำเนิดจากประชาชน ซึ่งเน้นความเป็นของแท้และ

แนวคิดต่างๆ เข้าด้วยกัน 3 ข้อคือ เห็นว่าวัฒนธรรมประชานิยมเป็นวัฒนธรรมใดๆ ที่เป็นที่ยอมรับ และชื่นชอบของคนจำนวนหนึ่ง แพร่กระจายผ่านสื่อมวลชน การคมนาคมสื่อสารสมัยใหม่ได้อย่าง กว้างขวาง กระทั่งสามารถสร้างกลุ่มมวลชนและวัฒนธรรมมวลชนได้ในระดับหนึ่ง ความหมายนี้ จึงสัมพันธ์กับรูปแบบต่าง ๆ ของวัฒนธรรมที่ถูกผลิต เผยแพร่ และโฆษณาในตลาด สินค้าของ ระบบทุนนิยมสมัยใหม่ แฟชั่นเสื้อผ้าอาภรณ์ เครื่องแต่งตัว คนตรี กีฬา ภาพยนตร์ ตลอดจนหนังสือ และวรรณกรรม เป็นตัวอย่างของวัฒนธรรมประชาในความหมายนี้ ด้วยเหตุนี้ วัฒนธรรมประชา นิยมจึงมีความสัมพันธ์กับการเติบโตของพื้นที่เมือง คตินิยมแบบใหม่ เนื่องจากมันเป็นสิ่งที่ต้องการ ความนิยมที่ขยายตัวขึ้นเรื่อยๆ วัฒนธรรมประชานิยมจึงเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่กระตุ้นให้คนจำนวนมาก เปลี่ยนแปลงไปจากวิถีชีวิตในสังคมเกษตรกรรมละวัฒนธรรมชนบท โลกของความทันสมัยที่พ่วง มากับวัฒนธรรมประชานิยมก่อให้เกิดการเรียนรู้รูปแบบวัฒนธรรมสมัยใหม่ที่เปลี่ยนวิถีชีวิตแบบ ดั้งเดิม

ในแง่นี้ หนังสือ-พิมพ์ และวรรณกรรม จึงเป็นวัฒนธรรมประชานิยมทั้งโดยตัวมันเอง และ มีฐานะเป็นสื่อของประชานิยมที่ไปกระทำต่อโน้ตทัศน์ของประชาชนหรือมวลชน กล่าวอีกนัยหนึ่ง ก็คือ หนังสือ-พิมพ์และวรรณกรรมเป็นทั้งผลและเหตุแห่งวัฒนธรรมประชานิยม

เมื่อพิจารณาจากการประยุกต์แนวคิดเรื่องวัฒนธรรมประชานิยมดังกล่าว จะเห็นได้ว่า การศึกษาครั้งนี้ แม้จะมุ่งเป้าไปสู่การศึกษาวรรณกรรมประจำถิ่น แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า วรรณกรรมที่ศึกษาจะถือว่าเป็น “วรรณกรรมพื้นบ้าน” จำพวกตำนานหรือนิทานพื้นบ้านเสียทีเดียว เนื่องจากงานประเภทตำนานปรัมปรา ตำนานประวัติศาสตร์ ตลอดจนนิทานประจำถิ่นนั้นเป็นมี ลักษณะความเป็นพื้นบ้านทั้งโดยรูปแบบการก่อกำเนิด การสืบทอด และเนื้อหาที่มีรากเหง้ามาจาก ท้องถิ่นนั้นๆ โดยตรง แต่วรรณกรรมประจำถิ่นที่ได้ศึกษานี้ ทั้ง 4 เรื่อง 4 ท้องถิ่น แม้เนื้อหาของ 3 ท้องถิ่นจะมีความเป็นมาจากเรื่องราวในท้องถิ่นนั่นเอง แต่รูปแบบการเล่าเรื่องผ่านบทร้อยกรองที่มี ระเบียบและข้อกำหนดทางฉันทลักษณ์บังคับอยู่ ก็แสดงให้เห็นว่าท้องถิ่นประกอบเรื่องราวทาง

ดั้งเดิม ความหมายที่ 5 เน้นกระบวนการต่อสู้อย่างกว้างขวางกับกลุ่มที่ถูกครอบงำ ซึ่งการต่อสู้นี้ก่อให้เกิด วัฒนธรรมประชานิยม ส่วนความหมายสุดท้าย เป็นความหมายเชิงพัฒนาการ เห็นว่าวัฒนธรรมประชานิยมเกิดขึ้น ภายหลังจากการพัฒนาอุตสาหกรรมและการเกิดชุมชนเมือง จึงให้ความสำคัญกับอิทธิพลของสื่อมวลชนและการ คมนาคมสื่อสารของโลกสมัยใหม่

วรรณกรรมของตนเองโดยรูปแบบทางวรรณกรรมที่เป็นผลมาจากการหยิบยืมจากภายนอก ผ่านกระบวนการเรียนรู้ การศึกษาทั้งในระบบโรงเรียนแบบเก่าที่เรียนผ่านวัด และระบบโรงเรียนแบบใหม่ ผ่านโรงเรียนในระดับต่างๆ ขณะที่วรรณกรรมอีก 1 เรื่อง เป็นวรรณกรรมที่ท้องถิ่นหยิบยืมมาจากชุมชนอื่น แล้วมาสวมคำอธิบายและทำให้กลายเป็นท้องถิ่น (localization) โดยการสร้างความเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ชุมชน ซึ่งวรรณกรรมเรื่องนี้ เมื่อพิจารณาจากการแพร่กระจายในสังคมไทย จะพบว่ามีความเป็นวรรณกรรมประชาานิยมอย่างเห็นได้ชัดมากขึ้น

ด้วยเหตุนี้ วรรณกรรมประจำถิ่นในการศึกษานี้ จึงเป็นลักษณะของ “วรรณกรรมประชาานิยม” อันเป็นผลมาจาก “วัฒนธรรมประชาานิยม” ในห้วงเวลาแห่งประวัติศาสตร์ของชุมชนต่างๆ วรรณกรรมประจำถิ่นทั้ง 4 เรื่องเป็นประจักษ์หลักฐานของการที่ชุมชนท้องถิ่นทั้ง 4 ที่ได้ศึกษาได้มีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนอื่นๆ ภายนอกทั้งใกล้และไกล ทั้งอยู่ในปริมณฑลของภาคใดด้วยกัน และศูนย์กลางของรัฐไทย ไม่ใช่สิ่งที่แสดงให้เห็นถึงการที่ชุมชนท้องถิ่นสถิตนิ่งอยู่กับที่ กองงามทางปัญญาขึ้นมาด้วยตนเองโดยไม่สัมพันธ์กับชุมชนอื่นใด ด้วยเหตุนี้ ทั้งการกำเนิด การใช้ประโยชน์ ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมของทั้ง 4 ชุมชนจึงเกิดขึ้นในบริบทประวัติศาสตร์ภายในและภายนอกที่เปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลา ทำให้ชุมชนไม่ได้มีความเป็นเอกภาพที่มีอัตลักษณ์แบบแข็งตายตัว

ส่วนแนวคิดเรื่อง “ภาษากับชุมชนจินตกรรม” ผู้วิจัยกล่าวเทียบเคียงถึงการกำเนิดของหนังสือในชุมชนท้องถิ่นภาคใต้ ถือเป็นจุดเปลี่ยนทางสังคมและวัฒนธรรมการเรียนรู้ที่สำคัญ หากเทียบกับแนวคิดของวอลเตอร์ เบนจามิน (Walter Benjamin) ที่กล่าวถึงปริมาณหนังสือจำนวนมากที่ได้รับการตีพิมพ์ออกมาในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 ซึ่งเขาเรียกว่าเป็น “ยุคแห่งการผลิตซ้ำโดยเครื่องจักร” ว่าได้เปิดโอกาสให้สาธารณชนได้เข้าถึงความรู้จากเอกสารต้นฉบับอันเป็นของหายากและมีสำเนาจำกัด และเป็นเรื่องหวงห้ามเอาไว้เฉพาะในแวดวงแคบๆ การเข้าถึงความรู้และการเผยแพร่จากงานตีพิมพ์ดำเนินไปได้โดยอาศัยการผลิตซ้ำและเผยแพร่ในวงกว้าง การกำเนิดของอุตสาหกรรมการพิมพ์ขนาดย่อมในภาคใต้ในช่วงเวลาตั้งแต่ทศวรรษ 2460 เป็นต้นมาก็ถือเป็นการเปลี่ยนแปลงโฉมหน้าและสถานะของท้องถิ่นบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาคุงเดียวกัน เนื่องจากการพัฒนาการของเทคโนโลยีการพิมพ์ได้แพร่กระจายมาถึงภาคใต้ มีโรงพิมพ์เกิดขึ้นหลายแห่ง ทำให้

จากเดิมที่ชาวได้รับหนังสือจากกรุงเทพฯ ก็เริ่มที่จะสร้างสรรค์ด้วยตัวเองมากขึ้น พร้อมกับการตีพิมพ์เผยแพร่ในท้องถิ่นและนอกท้องถิ่นกันเอง

ในยุโรปช่วงยุคแห่งการหัวเลี้ยวหัวต่อของการเปลี่ยนแปลงจากเอกสารต้นฉบับเป็นงานพิมพ์ที่มีการผลิตซ้ำโดยเครื่องจักรดังกล่าว ยกสถานะของหนังสือให้กลายเป็นสินค้าที่พ่อค้ามุ่งแสวงหากำไรได้ Lucien Febvre และ Henri-Jean Martin ระบุว่าในห้วงเวลานี้ “เหล่าผู้ขายหนังสือต่างก็มุ่งให้ความสนใจแก่การทำกำไรและการขายผลผลิตของตน และด้วยเหตุดังนั้น สิ่งที่พวกเขาพากันแสวงหาดีกว่าอื่นใดก็คือผลงานที่จะสร้างความสนใจแก่คนในยุคนี้ให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้” (อ้างถึงใน เบนเนดิกต์ แอนเดอร์สัน, น.2560, น.64-65)

แน่นอนว่าการกำเนิดของอุตสาหกรรมการพิมพ์หนังสือได้กลายเป็นพื้นฐานหนึ่งของ “ชุมชนจินตกรรม” ที่เบนเนดิกต์ แอนเดอร์สัน เรียกว่า “ชาติสมัยใหม่” เขาเห็นว่า ก่อนหน้าที่จะถึงยุคการพิมพ์ โลกมีภาษาท้องถิ่นที่แตกต่างหลากหลายในภาษาพูด หรือภาษาอันเป็นรากฐานของชีวิตสำหรับผู้พูดภาษาหนึ่งๆ นั้น มีอยู่มากมาย มากถึงขนาดที่ว่า หากพ่อค้าในทุนนิยมการพิมพ์คิดแสวงหาประโยชน์ในเชิงการค้าในตลาดของภาษาพูดของแต่ละท้องถิ่นแล้ว เขาก็คงเป็นไปได้เพียงกลไกของทุนนิยมขนาดเล็กๆ ได้เท่านั้น (เบนเนดิกต์ แอนเดอร์สัน, น.2560, น.76)

จากคำอธิบายดังกล่าว แอนเดอร์สัน หมายความว่าถึงตลาดของงานพิมพ์ในยุคการผลิตซ้ำแห่งเครื่องจักรของเบนจามินว่าคงจะยังเป็นตลาดที่แคบๆ อยู่หากพ่อค้ามองตลาดภาษาหรือตลาดหนังสือเฉพาะแคในท้องถิ่น หรือสร้างสิ่งพิมพ์ขึ้นมาเพื่อตอบสนองผู้อ่านในท้องถิ่นที่มีภาษาเฉพาะถิ่นใดๆ ใช้ แต่ทว่ายุคการพิมพ์นั้น ไม่เพียงต้องอาศัยตลาดเพื่อขยายตัวเองขึ้นเป็นทุนนิยมขนาดใหญ่เท่านั้น แต่การพิมพ์ยังต้องสร้างตลาดขึ้นมาเองด้วย นั่นก็คือตลาดที่กว้างใหญ่กว่าตลาดท้องถิ่น ด้วยเหตุดังนั้น ภาษาถิ่นอันมีอยู่มากมายซึ่งเคยมีบทบาทปลดแอกสังคมยุโรปออกจากศาสนจักร ก็ถึงคราวถูกสิ่งพิมพ์กำจัด ด้วยการทำให้ความหลากหลายและจำนวนมากลดลงโดยการสถาปนาภาษากลางขึ้นมา

กระนั้นก็ตามการสถาปนาดังกล่าวนี้อาจเป็นผลมาจากกระบวนการผสมผสานของภาษาถิ่นอันหลากหลายนั่นเองด้วย จนเหลือเป็น “ภาษา-พิมพ์” (print languages) ที่ไม่ได้มีจำนวนมากมายหลายหลากเหมือนเดิม แอนเดอร์สัน เห็นว่า ไม่มีสิ่งใดช่วยสนับสนุนภาษาถิ่นที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์

กันให้มา ‘ประกอบผสมผสานกัน’ ได้ดีไปกว่าทุนนิยม ซึ่งจากการอาศัยการผลิตตีพิมพ์ซ้ำๆ โดยเครื่องจักร สามารถผลิตภาษา-พิมพ์ที่สามารถแพร่กระจายผ่านตลาดเป็นวงกว้างได้ ภายใต้ขอบเขตข้อจำกัดของหลักภาษาและไวยากรณ์ ภาษา-พิมพ์ของสมัยใหม่ได้วางรากฐานในการสร้างจิตสำนึกของความเป็นชาติใน 3 ลักษณะสำคัญด้วยกัน (เบนเนดิก แอนเดอร์สัน, 2560, หน้า 77-80) คือ

1) ภาษา-พิมพ์ ช่วยสร้างพื้นที่ให้การติดต่อสื่อสาร เป็นภาษาที่อยู่กึ่งกลางระหว่างภาษาศาสนาหรือภาษาสูงแบบเก่ากับภาษาท้องถิ่น (ที่หลากหลายรูปแบบและหลากหลายสำเนียง) ทำให้ผู้คนต่างท้องถิ่นสามารถเข้าใจร่วมกันได้ผ่านภาษา-พิมพ์และกระดาษ ในกระบวนการนี้ ผู้คนที่พูดแตกต่างกันค่อยๆ เกิดความตระหนักและรับรู้ว่ามีคนอื่นเป็นเรือนแสนหรือนับล้าน ที่ใช้ภาษาร่วมกันกับตนอยู่ และเป็นภาษาของตนกับคนจำนวนแสนหรือจำนวนล้าน สำนึกดังกล่าวนี้ เบนเนดิกต์ เห็นว่าเป็น “หน่ออ่อน” ของชุมชนจินตกรรมแบบประชาชาติ เกิดขึ้นจากผู้คนที่ร่วมการอ่านเขียนเหล่านี้ มาเชื่อมติดต่อสัมพันธ์กันในเรื่องที่เป็นทางโลก ในบริบทจำเพาะ ที่แม้จะมองไม่เห็นตัว แต่สื่อสารสัมผัสถึงกันได้จริง โดยผ่านสิ่งพิมพ์

2) ทุนนิยมการพิมพ์สร้างความคงอยู่อย่างทานทนให้แก่ภาษา กล่าวคือมันสามารถ “จำหลัก” รูปแบบและลักษณะต่างๆ ของภาษาจากยุคอดีตไปสู่อนาคตได้อย่างมั่นคง ซึ่งจะไปตอบสนองมโนทัศน์เรื่อง “ความโบราณเก่าแก่” ที่ชาตินิยมสมัยใหม่ต้องการสร้าง ภาษาที่ถูกการพิมพ์จารึกสลักเอาไว้ สามารถถูกใช้อ้างอิงถึงอดีตอันไกลโพ้นของชาติสมัยใหม่ได้ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ภาษา-พิมพ์สามารถเชื่อมโยงให้เส้นเวลาระหว่างอดีตกับปัจจุบันของชาติสมัยใหม่ต่อกันอย่างมีเหตุผลและความเป็นไปได้มากขึ้น

3) ภาษา-พิมพ์ สร้างภาษาของอำนาจขึ้นมาภายหลังจากที่ได้กำราบภาษาราชการ/ภาษาสูงและภาษาถิ่นอันหลากหลายลงไปได้แล้ว ภาษา-พิมพ์ได้เบียดขับให้ภาษาท้องถิ่นเป็นภาษาที่ด้อยลงในทางวัฒนธรรมและการสื่อสาร ทำให้การสื่อสารด้วยภาษาถิ่นในชาติสมัยใหม่กลายเป็นการแสดงออกที่ไม่สมัยใหม่

หากสรุปความคิดของเบนเนดิกต์เกี่ยวกับภาษากับการกำเนิดของชาติ (นิยม) สมัยใหม่ แล้วก็จะเห็นว่าเขาให้ความสำคัญกับการกลายเป็น “ภาษาเดียวกัน” หรือภาษาที่มีลักษณะและคุณสมบัติที่เรารู้จักกันอยู่ในปัจจุบันว่า “ภาษากลาง” แต่ทว่าเป็นภาษากลางที่อยู่กึ่งกลางระหว่างภาษาสูงแบบ

ภาษาศาสตร์ (รวมถึงภาษาราชการหรือภาษาปกครองเดิม) กับภาษาท้องถิ่น ภาษาใหม่นี้เบเนดิกต์เรียกว่า “ภาษา-พิมพ์” ที่อาจเกิดจากการผสมผสานของภาษาสูงและภาษาถิ่นที่มันเองปฏิเสธก็เป็นได้ แต่จุดมุ่งหมายของภาษาเช่นนี้ก็คือการสร้างสำนึกถึงการเชื่อมโยงตนเองเข้ากับคนอื่นๆ ในลักษณะข้ามพ้นเส้นแบบของท้องถิ่นและดินแดน ภาษา-พิมพ์ จึงเชื่อมโยงและสนับสนุนให้เกิดชาติสมัยใหม่เพราะผู้คนสามารถสร้างจินตกรรมผ่านภาษา-พิมพ์ อีกทั้งในมิติของมรดกตกทอดของชาติ เทคโนโลยีการพิมพ์ก็สามารถ “แซ่แข็ง” ภาษา-พิมพ์จากอดีตให้ “ดำรงอยู่เช่นนั้น” ในปัจจุบันและอนาคตได้ มันจึงเหมาะสมที่จะถูกใช้เป็นเครื่องมือในการอธิบายเชื่อมโยงจินตกรรมในอดีตของชาตินิยมปัจจุบัน

แนวคิดดังกล่าวของเบเนดิกต์ แม้จะสามารถตอบคำถามในกรณีของประวัติศาสตร์การเมืองว่าด้วยการสร้างชาติสมัยใหม่ได้เป็นอย่างดี แต่ก็อาจจะยังไม่สามารถอธิบายได้ว่าในปริบทของการเมืองส่วนภูมิภาค การพิมพ์กลับสร้าง “ภาษา-พิมพ์” ที่มีลักษณะเป็นท้องถิ่นมากกว่าการสร้างภาษา-พิมพ์ที่เป็นภาษากลาง (ใหม่) ขึ้นมา ดังที่เราจะพบว่าในช่วงทศวรรษ 2470-2510 ซึ่งการเทคโนโลยีการพิมพ์ได้เข้าถึงหัวเมืองต่างๆ ในท้องถิ่น จนทำให้พ่อค้าหนังสือซึ่งคุ้นเคยกับหนังสือซึ่งเป็นสินค้าตัวใหม่พยายามแสวงหาต้นฉบับใหม่ๆ เพื่อนำมาตีพิมพ์จำหน่าย นักเขียนจากท้องถิ่นแทบทุกระดับได้รับความสนใจจากพ่อค้า ขณะเดียวกันนักเขียนในชนบทห่างไกลก็ถูกการพิมพ์กระตุ้นความสนใจให้สร้างสรรค์ผลงานมากขึ้น ผลงานเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เขียนด้วย “สำเนียงภาษาถิ่น” ทั้งสิ้น พวกเขาส่วนใหญ่ไม่ได้พยายามสื่อสารงานเขียนของเขาด้วยภาษากลางจนกระทั่งล่วงเข้าทศวรรษ 2520 ไปแล้ว

จึงอาจกล่าวได้ว่าภาษา-พิมพ์ในภาคใต้ไม่ได้เป็น “ภาษากลาง (ใหม่)” ดังที่เบเนดิกต์วิเคราะห์ไว้แต่เป็น “ภาษาสำเนียงใต้” หรือ “ภาษาใต้” แม้ว่าท้องถิ่นใต้จะไม่มีตัวอักษรเป็นของตัวเอง แต่ก็มีสำเนียงเป็นของตนเองซึ่งมีเอกลักษณ์โดยเฉพาะ ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงเห็นว่า ข้อมูลจากงานสนาม และการดำรงอยู่ของวรรณกรรมประจำถิ่นที่ได้ศึกษาทั้งหมด แสดงให้เห็นว่าการแพร่หลายของเทคโนโลยีการพิมพ์เข้าสู่หัวเมืองภาคใต้ในช่วงทศวรรษ 2460 เป็นต้นมา กระทั่งถึงช่วงทศวรรษ 2510 นั้น ก่อให้เกิดผลที่ไม่สอดคล้องกับแนวคิดเรื่องชาติ-ในฐานะชุมชนจินตกรรมของเบเนดิกต์แต่อย่างใด กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ผู้วิจัยเห็นว่าเทคโนโลยีการพิมพ์ซึ่งแพร่หลายลงมาจากศูนย์กลางสู่ภาคใต้นั้น ไม่สามารถทำให้คนใต้ในช่วงทศวรรษ 2460-2510 ซึ่งพูดด้วยสำเนียงที่

แตกต่างจากคนพระนครและคนภาคกลาง เกิดความตระหนักและรับรู้ว่ามีคนอื่นเป็นเรือนแสนหรือนับล้าน ที่ใช้ภาษาร่วมกันกับตนอยู่ และเป็นภาษาของตนกับคนจำนวนแสนหรือจำนวนล้าน ดังที่เบเนดิกต์อ้างถึงคนยุโรปแต่อย่างใด แต่เทคโนโลยีการพิมพ์กลับทำให้ชาวใต้ได้โอกาสในการสำแดงออกถึงความเป็นท้องถิ่น-ชนบทของตนเอง ผ่านการใช้เทคโนโลยีการพิมพ์ซึ่งเป็นประดิษฐกรรมของความเป็นสมัยใหม่ โดยความเป็นท้องถิ่นดังกล่าวคือความเป็นตัวของตัวเองที่ยังได้เกิดขึ้นเพราะความตระหนักถึงตัวตนอย่างการสำนึกเรื่องอัตลักษณ์ในยุคหลังๆ มา

อีกกรอบแนวคิดหนึ่งที่มีประโยชน์ต่อการวิจัยครั้งนี้ก็คือ ศิริพร ณ ถลาง นักวิชาการด้านคติชนวิทยาคนสำคัญ ผู้มีบทบาทหลักและเป็นเข็มทิศชี้ทางพัฒนาการการศึกษาคติชนวิทยาไทย ให้นิยามคติชนสร้างสรรค์ไว้ว่า “คติชนสร้างสรรค์” หมายถึงคติชนที่มีการสร้างใหม่หรือผลิตซ้ำในบริบททางสังคมไทยปัจจุบันในลักษณะของการสืบทอดคติชนในบริบทใหม่ การประยุกต์คติชน การ “ต่อ ยอด” การตีความหมายใหม่และการสร้างความหมายใหม่ หรือการนำคติชนไปใช้เพื่อ “สร้างมูลค่าเพิ่ม” หรือเพื่อสร้างอัตลักษณ์ของท้องถิ่นหรืออัตลักษณ์ชาติพันธุ์

จากคำนิยามจะเห็นได้ว่า คติชนสร้างสรรค์จะเน้นความใหม่ ทั้งในแง่ของบริบทการใช้ การตีความ การต่อยอด การสร้างความหมาย ซึ่งความหมายต่างๆ นี้จะสำคัญที่สุดอยู่ที่การที่ชาวบ้านหรือกลุ่มชนสามารถใช้ประโยชน์จากสิ่งใหม่ๆ เหล่านั้นได้ทั้งในด้านมูลค่าและคุณค่า

ในหนังสือเรื่อง “คติชนสร้างสรรค์: บทสังเคราะห์และทฤษฎี” ศิริพร ณ ถลาง ได้ระบุว่าเบื้องหลังในการสร้างมโนทัศน์เรื่องคติชนสร้างสรรค์มาจากแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจสร้างสรรค์ ซึ่งเป็นกระบวนทัศน์ใหม่ในเชิงนโยบายทางเศรษฐกิจระดับโลกตั้งแต่ปี ค.ศ.2000 เป็นต้นมา เนื่องจากกระบวนทัศน์นี้มีพื้นฐานมาจากแนวคิดเรื่องการพัฒนาเศรษฐกิจโดยการสร้างมูลค่าเพิ่ม โดยใช้ทุนวัฒนธรรมที่มีอยู่เดิม ซึ่งหมายรวมถึงการนำเอาระบบคุณค่า ระบบความเชื่อ และวัฒนธรรมเดิมมาตกแต่งต่อยอดเพื่อให้เหมาะสมสอดคล้องกับสังคมปัจจุบัน (ศิริพร ณ ถลาง, 2562, หน้า 24-25) ในแง่ของคติชนวิทยา คติชนสร้างสรรค์จึงเป็นการหยิบเอาความเชื่อ วัสดุแห่งความเชื่อ ตลอดจนคติชนที่มีอยู่เดิมในสังคมประเพณีมาสร้างสรรค์ใหม่ในสังคมปัจจุบัน

อย่างไรก็ดี รากฐานของแนวคิดเรื่องคติชนสร้างสรรค์ก็หาใช่ก่อร่างขึ้นจากแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจสร้างสรรค์เพียงลำพังเท่านั้น แต่ยังมีรากมาจากความคิดของนักคติชนวิทยาเองด้วย คือ

ความคิดเรื่อง “Fakelore” ของริชาร์ด คอร์ดสัน (Richard Dorson) โดย “Fakelore” ในที่นี้หมายถึง คติชนเทียม ที่เกิดการด้อยอดเสกสรรสร้างขึ้นมาใหม่ในสังคมทุนนิยม บริโภคนิยม เพื่อให้เข้าถึงวัฒนธรรมมวลชน ทำให้ Fakelore มีความสัมพันธ์กับการนำคติชนมาปรับเปลี่ยนให้มีคุณค่าในเชิงการค้าพาณิชย์อีกด้วย

จึงอาจกล่าวได้ว่าคติชนสร้างสรรค์-เศรษฐกิจสร้างสรรค์ และคติชนเทียม เกิดขึ้นบนฐานมโนทัศน์เดียวกัน นั่นคือ การปรับเปลี่ยนคติชน/ข้อมูลวัฒนธรรมให้มีมูลค่าทางเศรษฐกิจ

มโนทัศน์เรื่อง “ของแท้” หรือ authenticity ก็เป็นอีกมโนทัศน์หนึ่งที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการก่อรูปก่อร่างของคติชนสร้างสรรค์ ดังเราจะเห็นได้ว่าปัจจุบันนี้มีการถกเถียงกันถึง “ความเป็นของแท้/ของจริง” ทางวัฒนธรรมกันอยู่ในทุกสนาม หน่วยงานราชการส่วนใหญ่ เมื่อคิดถึงความเป็นไทย ก็จะพยายามนึกไปถึง “ของแท้” บางอย่าง เช่น การแต่งชุดไทย อาหารไทย ขนมไทย โดยหลายครั้งก็หลงลืมไปว่าสิ่งต่างๆ เหล่านั้นเดินทางผ่านกาลเวลามาเนิ่นนานแล้ว การที่จะดำรงตนเป็น “ของแท้” หรือ “ของดั้งเดิม” อยู่ได้นั้น ย่อมเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ยาก แต่เราก็กัง “เชื่อ” กันว่านั่นคือของแท้ และของแท้ต้องมีลักษณะเช่นนั้น

โดยการอ้างอิงงานของเรจินา เบ็นดิซซ์ (Regina Bendix) เรื่อง In Search of Authenticity: The Formation of Folklore Studies และเอ็ดเวิร์ด บรูเนอร์ (Edward M. Bruner) เรื่อง Creative Persona and the Problem of Authenticity ศิราพร อธิบายว่ามโนทัศน์เรื่อง Authenticity ของนักท่องเที่ยว และคนส่วนใหญ่ นั้นจะสวนทางกัน กล่าวคือ นักท่องเที่ยวต้องการบริโภคของแท้ ชาวบ้านก็จัดแสดงและประดิษฐ์สิ่งที่เชื่อว่าเป็นของแท้ทางวัฒนธรรมของตนนำเสนอแก่นักท่องเที่ยว ขณะที่นักวิชาการนั้นกลับมองเห็นว่าวัฒนธรรมทุกอย่างย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา การที่จะมีของแท้หลงเหลืออยู่จึงเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ ด้วยเหตุนี้ ในกระบวนการของการท่องเที่ยว การเสพของแท้ก็คือ การเสพของ (ที่เชื่อว่า) แท้ นั่นเอง โดยตัวของมันเองจะแท้เพียงใดหรือไม่ไม่สำคัญ แต่หากมันถูกเจ้าของคติชนหรือเจ้าของวัฒนธรรมนำเสนอในฐานะที่เป็นของแท้ นักท่องเที่ยวก็จะพร้อมที่จะเชื่อเช่นนั้น คติชนบนมโนทัศน์ของ (ที่เชื่อว่า) แท้เช่นนี้จึงเป็น “สิ่งแทน” หรือ representation ทางวัฒนธรรมซึ่งเกิดขึ้นบนจินตนาการว่าด้วยความแท้จริงทางวัฒนธรรมของกลุ่มชนนั้นๆ นั่นเอง

เมื่อไล่เรียงมาเช่นนี้ ทำให้เห็นได้ว่า คติชนสร้างสรรค์ นั้นยังสัมพันธ์กับมโนทัศน์เรื่อง representation อีกด้วย การทดแทนด้วยภาษาไทยในคำนี้ยังไม่ลงตัว คือมีทั้ง สิ่งแทน-ภาพแทน-ภาพตัวแทน แต่ทุกคำก็สื่อความหมายตรงกันว่า หมายถึง การนำเสนอที่ผ่านกระบวนการสร้างความหมาย ทั้งโดยภาษา โดยวัสดุสิ่งของ นักวิชาการด้านนี้เสนอว่าการนำเสนอภาพแทนนั้นเกิดขึ้นจากวาทกรรมต่างๆ ที่สนับสนุนอยู่ ดังเช่น การนำเสนอความเป็นไทยผ่านขนมไทย หรือการแต่งกายแบบชุดไทย ก็จะมีวาทกรรมความเป็นของแท้ ความเป็นไทยที่เรียบง่าย อยู่กับธรรมชาติ (ใบตอง ผ้าทอ ฯลฯ) ควบคุมการนำเสนอภาพแทนนั้นอยู่

ศิราพร จึงระบุว่า วัสดุทางวัฒนธรรมจะเป็นของแท้หรือไม่จึงไม่สำคัญเท่ากับว่า นักท่องเที่ยวคิดและรู้สึกว่ามันคือของแท้หรือไม่ หากชาวบ้านสามารถนำเสนอสิ่งแทนหรือภาพแทนให้นักท่องเที่ยวรู้สึก คิด และเชื่อได้ว่ามันคือของแท้ นั่นก็ย่อมกลายเป็นของแท้ ในปริบทของการท่องเที่ยว หากชาวบ้านประเมินได้แล้วว่านักท่องเที่ยวปรารถนาหรือเชื่อว่าจะอะไรคือของแท้ พวกเขาก็นำเสนอสิ่งดังกล่าวออกมาขาย โดยพยายามแสดงหรือยืนยันด้วยวิธีการต่างๆ ว่านั่นคือ “ของแท้” ด้วยเหตุนี้ ในกระบวนการนำเสนอภาพท้องถิ่นต่อนักท่องเที่ยว ในแง่มุมชาวบ้านผู้เสนอขายแล้ว “ของแท้” กับ “ของแทน” จึงไม่ได้ต่างกันแต่อย่างใด

แนวคิดเรื่อง “ประเพณีประดิษฐ์” หรือ Invented Tradition ของเอริก ฮ็อบสบอม เป็นอีกแนวคิดหนึ่งที่เป็นรากฐานของคติชนสร้างสรรค์ แนวคิดนี้เห็นว่าประเพณีจำนวนมากในสังคมสมัยใหม่ถูกประดิษฐ์ขึ้นใหม่ โดยการประดิษฐ์นี้ทั้งมีรากฐานมาจากประเพณีเก่า ตลอดจนการสร้างองค์ประกอบ และคำอธิบายบางอย่างเพื่อยึดโยงกับสิ่งเก่าๆ ทั้งๆ ที่เป็นประเพณีสร้างใหม่ ฮ็อบสบอม เห็นว่าประเพณีประดิษฐ์มักจะมีลักษณะบางอย่างที่ยึดโยงกับรัฐชาติซึ่งเป็นรัฐสมัยใหม่ ประเพณีประดิษฐ์จำนวนหนึ่ง โดยเฉพาะประเพณีประดิษฐ์ของราชการจึงสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์การเมือง และความพยายาม (ทั้งโดยรู้ตัวและไม่รู้ตัว) นำเสนอมนทัศน์ทางสังคม และการเมืองบนกรอบมโนทัศน์แบบรัฐราชการ เช่น นำเสนอลักษณะเอกภาพทางสังคม ความชอบธรรมของสถาบันการเมือง และสร้างระบบคุณค่าเป็นแนวปฏิบัติให้คนในสังคม

แง่มุมที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งคือประเพณีสร้างสรรค์มีจำนวนมากกว่าการสร้างสรรค์คติชนทางด้านอื่นๆ ทั้งนี้ด้วยเหตุที่บริบทสังคมไทยร่วมสมัยที่กระแสการท่องเที่ยวแพร่สะพัดเป็น

อย่างมาก ศิราพร จึงได้สังเคราะห์ให้เห็นอย่างน่าสนใจในประเด็น “วิธีคิดในการสร้างสรรค์ประเพณีใหม่ๆ ในสังคมไทยร่วมสมัย” ว่าบนกรอบความคิดแบบ Fakelore, Representation, Authenticity และ Invented Tradition สังคมไทยมีวิธีคิดในการสร้างสรรค์คติชนขึ้นมาใหม่อย่างไร โดยพบคำตอบว่ามีหลายวิธีคิดด้วยกัน คือ 1) การประยุกต์ประเพณีเดิมมาใช้ในบริบทใหม่ [การสร้างสรรค์ลักษณะนี้ทำให้ประเพณีและพิธีกรรมของท้องถิ่นต่างๆ หลุดลอยออกมาจากบทบาทและหน้าที่เดิม แต่มีบทบาทหน้าที่ใหม่ในบริบทการท่องเที่ยว กลายเป็นรูปแบบของการแสดงทางวัฒนธรรมเพื่อตอบสนองการบริโภคความสำราญและตื่นตาตื่นใจ] 2) การผสมผสานหลายพิธีเข้าด้วยกัน 3) การรีนพื้นประเพณีเก่า 4) การสร้างประเพณีใหม่บนฐานความเชื่อเดิม 5) หยิบยืมประเพณีข้ามภาค

วิธีคิดต่างๆ ดังที่ได้ค้นพบนี้จึงนำมาสู่ข้อสรุปที่ทำทายนักอนุรักษ์ทางวัฒนธรรมว่า แสดงให้เห็นถึงความสามารถในการปรับเปลี่ยนเพื่อการดำรงอยู่ของสังคมไทย แม้ว่าจะมีคำอธิบายโดยทั่วไปว่าคนไทยมีแนวโน้ม “มีหัวอนุรักษ์” เพราะเมื่อพูดถึง “ความเป็นไทย” ก็มักชอบพูดถึงเรื่องอนุรักษ์ แต่ข้อมูลประเภท “ประเพณีสร้างสรรค์” กลับสื่อว่าชุมชนไทย “มีหัวประยุกต์” อย่างมาก มีวิธีคิดที่ยืดหยุ่น สามารถปรับเปลี่ยน เพิ่มเติม ลดทอน ผสมผสาน และสร้างสรรค์ รวมทั้งค่อนข้างจะ “ประโยชน์นิยม” ซึ่งไปกับกระแสทุนนิยม วัตถุนิยม และกระแสการท่องเที่ยวได้เป็นอย่างดี (ศิราพร ณ ถลาง, 2562, 138)

7.2 สถานะของวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ในบริบทความสัมพันธ์กับรัฐ

ความเคลื่อนไหวของการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นปรากฏให้เห็นมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการศึกษาและเก็บรวบรวมวรรณกรรมท้องถิ่นคือสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ โดยมีการจัดตั้งหอสมุดวชิรญาณขึ้นในปี พ.ศ.2424 เพื่อเก็บรวบรวมความรู้เกี่ยวกับผู้คน วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ วรรณกรรม และศาสตร์ต่างๆ ท้าวราชอาณาจักร (Patrick Jory, 200, p.351-352)² โดยระหว่างการเสด็จเยือนหัวเมืองต่างๆ

² วัฒนธรรมการเก็บรวบรวมหนังสือดั้งเดิมของไทย คือการเก็บไว้ในแหล่งที่เรียกว่า “หอไตร” ตามวัดวาอารามต่างๆ แต่ทั้งหมดก็เป็นหนังสือธรรมะ ทั้งยังเป็นการเก็บรวบรวมไว้เฉยๆ ไม่เปิดโอกาสให้สาธารณชนเข้าใช้ หรือกระตุ้นให้เกิดการศึกษาค้นคว้า วิธีคิดเกี่ยวกับการบริการความรู้ที่หอสมุดกลายเป็นแหล่งรวบรวม

พระองค์ก็จะรับสั่งให้ข้าราชการในหัวเมืองนั้นๆ เก็บรวบรวมหนังสือมาให้ หรือเมื่อก่อตั้งหอสมุดวชิรญาณแล้ว ก็จะตั้งงบประมาณเพื่อซื้อหาหนังสือจากผู้เก็บรวบรวมเอกชน ปราบฏการณ์นี้ ทำให้ในปัจจุบัน ในหอสมุดแห่งชาติ มีวรรณกรรมที่บันทึกในสมุดข่อย (หรือหนังสือบุค) ซึ่งน่าเชื่อว่าเป็นวรรณกรรมของท้องถิ่นภูมิภาคต่างๆ ดัดแปลงอยู่มากมาย โดยที่ยังไม่ได้รับการศึกษาค้นคว้ามากนัก

อย่างไรก็ดี วรรณกรรมท้องถิ่นภายใต้การเก็บรวบรวมของสมเด็จพระยาบรมราชานุภาพก็ไม่ได้ทำให้เกิดการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นอย่างจริงจังแต่อย่างใด ยังเป็นเพียงเก็บรวบรวมเพื่อพิจารณาถึงลักษณะเด่นบางอย่าง ที่เข้ากับเป้าประสงค์ของการเก็บรวบรวมเท่านั้น เป้าประสงค์ดังกล่าวคือ “ความแปลก” อันประกอบด้วยแปลกทางด้านองค์ความรู้ เช่น หนังสือเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สมัยก่อนหน้าซึ่งไม่เคยเป็นที่รับรู้มาก่อน และแปลกด้านเนื้อหา เช่น คัมภีร์คาถา วรรณกรรมศาสนา ความแปลกสองประการนี้ เป็นเรื่องที่ราชสำนักไม่คุ้นเคย เพราะหนังสือที่มียุทธศาสตร์ทางประวัติศาสตร์ที่แปลก จะช่วยเติมเต็มความรู้เรื่องความเป็นมาของไทย ขณะที่หนังสือแปลกประเภทที่สอง เช่น วรรณกรรมศาสนา ก็ทำหน้าที่เติมเต็มสำนึกเรื่องความเป็นชาติที่มั่งคั่งด้านภูมิปัญญาของความเป็นไทย (Patrick Jory, 2005, p.351-352)

จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่า ความกระตือรือร้นในการเก็บรวบรวมวรรณกรรมท้องถิ่นนั้นเกิดขึ้นมาจากราชสำนักเป็นเบื้องต้น ความกระตือรือร้นดังกล่าวสัมพันธ์กับสถานการณ์ในยุคสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 ซึ่งประเทศตะวันตก ไม่ว่าจะเป็นอังกฤษ หรือฝรั่งเศสต้องการประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นประเทศอาณานิคม การเก็บรวบรวมหนังสือ การสร้างหอสมุดนี้หนึ่งก็คือการรวบรวมองค์ความรู้แหล่งยืนยันถึงมรดกทางภูมิปัญญา หนังสือจากท้องถิ่นเป็นเครื่องยืนยันที่ราชสำนักจะได้ใช้เป็นเครื่องมือในการตอบโต้กับนักล่าอาณานิคมว่าสยาม (ไทย)

ค้นคว้า ต่อยอดองค์ความรู้ให้แก่สาธารณชนเป็นสิ่งที่เพิ่งเกิดเมื่อกกลางพุทธศตวรรษที่ 24 รูปธรรมที่เด่นชัดคือหอสมุดวชิรญาณ เน้นเก็บหนังสือทางโลกย์ และหอพุทธศาสนสังคหะ (ก่อตั้งเมื่อ พ.ศ.2443) เน้นเก็บงานเขียนเกี่ยวกับพุทธศาสนาทั้งหมดและหนังสืออื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นพระไตรปิฎกในภาษาต่างๆ อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา งานวิชาการ ไวยากรณ์บาลี งานแปล หนังสือเทศนา หนังสือเกี่ยวกับพุทธศาสนาในภาษาลาว มอญ สิงหล ญี่ปุ่น และสันสกฤต ฯลฯ หอสมุดทั้งสอง มีคุณสมบัติคล้ายคลึงกับห้องสมุดในความหมายทั่วไป ที่มีเป้าหมายเพื่อเก็บรวบรวมหนังสืออย่างกว้างขวางครอบคลุม

ไม่ได้เป็นบ้านป่าเมืองเถื่อน แต่เป็นดินแดนที่มีความเป็นอารยะมาอย่างยาวนาน “หนังสือ” และ “ตัวอักษร” ในบริบทเช่นนี้จึงเป็นสัญลักษณ์ของความเจริญแล้ว เป็นความมีอารยะ สื่อหมายถึงความเป็นชาติสยามที่มีการสั่งสมทางภูมิปัญญาอย่างเนิ่นนาน

รูปลักษณะของหนังสือ ทั้งในใบลาน สมุดข่อย หรือแม้กระทั่งหนังสือที่พิมพ์แบบสมัยใหม่ ยืนยันให้เห็นสิ่งเหล่านี้ ในทางกลับกัน หนังสือที่รวบรวมได้จำนวนมากจากทั่วราชอาณาจักร ก็สร้างช่วยสร้างสำนึกในความเป็นสยามที่มีความสืบเนื่องยาวนานบนเส้นเวลาทางประวัติศาสตร์แห่งดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

อย่างไรก็ดี การนำเสนอวรรณกรรมท้องถิ่น สู่สายตาของชาวตะวันตกดังกล่าวก็ไม่ได้ทำให้มีการสนใจวรรณกรรมท้องถิ่นอย่างจริงจังเท่าใดนัก เนื่องจากการพยายามสร้างรัฐรวมศูนย์ในทางวรรณกรรมก็มีความจำเป็นที่จะต้องสร้างมาตรฐานของการเป็น “วรรณกรรมที่ดี” เสียก่อน ความสนพระทัยของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาเดชาดิศร ราชานุกาญจนาภ จึงมุ่งเน้นที่วรรณกรรมซึ่งราชสำนักยอมรับว่า “เป็นเลิศ” หรือสูงส่งพอที่จะยกย่องเป็น “วรรณคดี” ได้

ตรงความพยายามที่จะสร้างมาตรฐานวรรณกรรมที่ดังกล่าวนี้เอง ที่แสดงให้เห็นถึง “การเมืองเรื่องวรรณกรรมท้องถิ่น” ซึ่งรัฐสยามในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของการรวมศูนย์ได้ดำเนินการ

วรรณกรรมท้องถิ่นได้รับความสนใจศึกษาอย่างจริงจังก็เมื่อเวลาล่วงมาถึงทศวรรษ 2500 ความสนใจส่วนใหญ่เริ่มขึ้นจากพระ และนักวิชาการสมัครเล่นในท้องถิ่น กระทั่งเมื่อ พ.ศ.2508 เมื่อวิทยาลัยครูทั่วประเทศเปิดหลักสูตร คติชนวิทยาและภาษาถิ่น ขึ้น วรรณกรรมท้องถิ่นจึงได้กลายมาเป็นส่วนหนึ่งในการศึกษาหลักสูตรนี้ กระทั่ง 10 ปีต่อมา คือ ใน พ.ศ.2518 วิทยาลัยครูทั่วประเทศก็ได้เพิ่มกระบวนวิชา วรรณกรรมท้องถิ่น ลงไปในหลักสูตร ทำให้วรรณกรรมท้องถิ่นได้รับความสนใจอย่างจริงจังมากขึ้น ต่อมาหลักสูตรศิลปศาสตร์ในมหาวิทยาลัยต่างๆ ก็ให้ความสนใจต่อมาตามลำดับ จนปัจจุบันวิชา วรรณกรรมท้องถิ่น มีอยู่ในการเรียนการสอนของมหาวิทยาลัยเกือบทั่วประเทศ โดยเฉพาะมหาวิทยาลัยที่มีหลักสูตรด้านมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ หรือศิลปศาสตร์

ในกรณีของวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ ความเฟื่องฟูของการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นนั้น สัมพันธ์กับการเกิดกระแสท้องถิ่นนิยมในช่วงทศวรรษ 2520 โดยเฉพาะในหมู่นักวิชาการท้องถิ่น

ซึ่งผ่านการศึกษาจากระบบการศึกษาสมัยใหม่ มีผลงานศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นตีพิมพ์เผยแพร่ โดยวิทยาลัยครูต่างๆ เช่น วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช วิทยาลัยครูสุราษฎร์ธานี วิทยาลัยครูภูเก็ต และมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา เพื่อนำเสนอให้เห็นถึงคุณค่าและมรดกทางภูมิปัญญาของท้องถิ่น โดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณบางส่วนจากรัฐบาลที่มีนโยบายในการพัฒนาชนบททางศิลปวัฒนธรรม ไปพร้อมๆ กับการพัฒนาด้านสังคม เศรษฐกิจ และโครงสร้างพื้นฐาน

ในบรรยากาศเช่นนี้ จึงได้เห็นหน่วยงานท้องถิ่นได้รับเงินทุนสนับสนุนจากรัฐบาลให้ก่อตั้งศูนย์วัฒนธรรมประจำจังหวัด และได้รับเงินสนับสนุนการสัมมนาทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และวรรณกรรมขึ้นในหลายจังหวัด ด้วยเหตุนี้ ทศวรรษ 2520 จึงกลายเป็นจุดสำคัญจุดหนึ่งในประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมท้องถิ่นกับรัฐ โดยรัฐได้ส่งเสริมให้เกิดการใช้ประโยชน์วรรณกรรมในหมู่บ้านวิชาการและปัญญาชนท้องถิ่น สร้างสรรค์ตัวตนของท้องถิ่นที่มีภาพของพื้นที่ที่มีสมบัติทางภูมิปัญญา มีตัวตน ทำให้เกิดกระแสท้องถิ่นนิยมในบรรยากาศทางวิชาการอย่างน่าสนใจ

7.3 การใช้ประโยชน์วรรณกรรมประจำถิ่นยุควรรณกรรมมุขปาฐะ (ก่อนทศวรรษ 2470)

การสังเคราะห์การใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมในยุคนี้ สัมพันธ์กับบทบาทของวรรณกรรมในยุคที่ชุมชนบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา กำลังเริ่มต้นเข้าสู่ยุคของการพัฒนาเข้าสู่ศูนย์กลาง ห้วงเวลาของยุคเริ่มต้นจากช่วงทศวรรษ 2440 จนถึง 2460 ซึ่งเป็นช่วงสำคัญที่รัฐบาลกลางกำลังจัดสร้างระบบต่างๆ เพื่อกระชับอำนาจของศูนย์กลางให้เข้มแข็งมากขึ้น อันเป็นช่วงเริ่มต้นของการเตรียมชุมชนรอบลุ่มทะเลสาบสงขลาเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของความทันสมัยของความเป็นไทยในช่วงปลายยุคแรกและยุคถัดไป

7.3.1 บริบททางประวัติศาสตร์ของชุมชน

การเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองในช่วงทศวรรษ 2440 ของรัฐบาลสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ก่อให้เกิดนโยบายต่างๆ ในชุมชนทะเลสาบสงขลาหลายประการ ในประเด็นนี้ผู้วิจัยได้กล่าวโดยย่อถึงนโยบายหลักๆ 2 ประการ คือ นโยบายด้านการคมนาคม และ

นโยบายด้านการศึกษา โดยบริบททั้ง 2 นี้ เป็นเหตุและผลของความเปลี่ยนแปลงทางวรรณกรรม และประวัติศาสตร์การใช้ประโยชน์วรรณกรรมในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

7.3.1.1 การเปลี่ยนแปลงการคมนาคมกับการดึงดูดชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาเข้าสู่บริบทใหม่

การเปลี่ยนแปลงการคมนาคมในช่วงทศวรรษ 2440 เป็นความพยายามของรัฐบาลสยามที่มุ่งพัฒนาชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาฝั่งริมน้ำบนฐานศักยภาพด้านสินค้าและคมนาคมที่มีอยู่เดิม ขณะเดียวกันก็ริเริ่มพัฒนาทางบกทั้งในทิศทางเหนือ-ใต้ และตะวันออก-ตะวันตก เพื่อมุ่งตอบสนองการปกครองรูปแบบใหม่ที่รัฐบาลกลางได้รวบอำนาจไปอยู่ศูนย์กลาง

การก่อสร้างถนนในระยะแรกดำเนินไปค่อนข้างช้า เนื่องจากวิธีการก่อสร้างที่อาศัยกำลังคนหรือสัตว์เป็นส่วนใหญ่ ขั้นตอนการเตรียมผิวดินหรือหน้าดินก็อาศัยวิธีธรรมชาติ จึงทำให้การดำเนินการเป็นไปได้อย่างล่าช้า หรือด้านหนึ่งอาจมีเหตุผลมาจากความคุ้นเคยกับการคมนาคมทางน้ำที่ประชาชนสามารถเดินทางได้อย่างสะดวก ด้วยพาหนะในสมัยนั้นที่ใช้เพียงเกวียน ช้าง ม้า นั้นสามารถเดินทางไปในภูมิภาคต่างๆ ได้โดยไม่ต้องมีอุปสรรค ดังนั้นความจำเป็นในการสร้างถนนหลวงจึงมีน้อยหรือไม่จำเป็นสำหรับประชาชนในช่วงเวลานี้

ระบบการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปหลังการปฏิรูปมณฑลนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงระบบอื่นๆ ด้วย ซึ่งได้มากระทบการก่อสร้างถนนอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ระบบภาษีคือระบบหนึ่งที่เปลี่ยนแปลงจากการ “เหมาเมือง” ไปเป็นภาษีแบบราชาธิปไตย การเปลี่ยนแปลงนี้ทำให้ราชการส่วนกลางมีความจำเป็นที่จะต้องลดเวลาเดินทางและสามารถเข้าถึงท้องถิ่นในเร็วยิ่งขึ้น ทำให้รัฐบาลได้มีนโยบายในการขุดดินพูนเป็นถนนขึ้นมาในช่วงต้นทศวรรษ 2440 ในแง่หนึ่งเพื่อความสะดวกในการเข้าถึงชุมชนของอำนาจรัฐ ขณะเดียวกัน ถนนก็ทำหน้าที่ขนส่งสินค้าซื้อขายและย้ายผู้คน ทำให้ประชาชนเดินทางสะดวก ปรากฏการณ์เหล่านี้ช่วยสร้างบรรยากาศทางเศรษฐกิจ การแลกเปลี่ยน ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ซึ่งจะเป็นผลดีต่อการจัดเก็บภาษีเข้าสู่ส่วนกลางด้วย ในระยะนี้จึงมีถนนสายใหม่เกิดขึ้นหลายสาย และมีบางสายที่อยู่ระหว่างการซ่อมแซมหรือพัฒนาให้ดีขึ้นจากถนนที่ราษฎรใช้อยู่เดิมแล้ว

การคมนาคมทางน้ำ ซึ่งเป็นการคมนาคมหลักมาแต่เดิมก็ได้มีการพัฒนาขยายกว้างมากขึ้น จากเดิมที่การเดินเรือจำกัดเพียงข้าราชการ และพ่อค้าบางส่วนเท่านั้น การเดินเรือจึงไม่มีความสม่ำเสมอ ที่สำคัญการเดินเรือเช่นนี้ไม่ได้มีผลดีต่อการบำรุงประโยชน์บ้านเมืองในระยะยาว สมเด็จพระยาราชราชนฤนาถเสนาว่า ถ้าจะให้ได้ประโยชน์ต่อการจัดการบ้านเมืองเต็มที่ การเดินเรือต้องมีความสม่ำเสมอ และต้องขยายเส้นทางเดินเรือออกไปเพิ่มมากขึ้น ในระยะต่อมา ในช่วงปลายทศวรรษ 2450 การเดินเรือก็เจริญก้าวหน้ามากขึ้น และการเปลี่ยนแปลงการคมนาคมที่สำคัญอีกประการหนึ่งในระยะเวลาดังกล่าวนี้คือการเกิดขึ้นของรถไฟสายใต้ โดยราษฎรนิยมโดยสารกันเป็นจำนวนมากในการขนส่งสินค้าออกไป โดยสินค้าเหล่านี้สามารถไปถึงได้รวดเร็ว กว่าที่ขนส่งโดยใช้แรงงานสัตว์หรือการเดินทางเหมือนแต่เดิม

จะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงการคมนาคมดังกล่าวนี้ ทำให้สามารถติดต่อกันได้อย่าง สะดวกรวดเร็วมากขึ้น และขยายขอบเขตในการรับรู้ของราษฎรกับชุมชนหรือพื้นที่ภายนอกอื่นๆ การพัฒนาการคมนาคมดังกล่าวนี้เกิดขึ้นในบรรยากาศที่การสื่อสารแบบสมัยใหม่ก็ได้พัฒนาด้วย เช่น ไปรษณีย์ โทรศัพท์ และอื่นๆ พร้อมๆ กับการขยายตัวของระบบราชการ การพัฒนาในระยะนี้จึง เป็นการสร้างความเปลี่ยนแปลงไปสู่ความสะดวกรวดเร็วและก้าวข้ามอุปสรรคและข้อจำกัดต่างๆ ที่ ชุมชนภาคใต้เคยประสบ ทำให้ชุมชนบริเวณรอบลุ่มทะเลสาบสงขลาสามารถขยายขอบเขตการรับรู้ กับชุมชนภายนอกอื่นๆ ได้อย่างกว้างขวางมากยิ่งขึ้น

7.3.1.2 ตลาดและเส้นทางสินค้าในฐานะพื้นที่แสดงตัวตนใหม่

การเปลี่ยนแปลงทางคมนาคมที่เกิดขึ้นผลักดันให้เกิดพื้นที่ทางเศรษฐกิจและความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจใหม่ๆ ขึ้นมา พร้อมกับการดึงดูดตัวละครใหม่ๆ เข้ามามีบทบาทในทาง เศรษฐกิจและความสัมพันธ์มากขึ้น แต่เดิมที่การค้าขายโดยชาวบ้านยังไม่คึกคักมากนัก รัฐบาลจึง ได้พยายามกระตุ้นให้เกิดการค้าขายโดยการสร้างตลาดขึ้นก่อนในย่านเมือง ชุมชน และสถานที่ ราชการต่างๆ โดยมีการเก็บค่าเช่าเป็นรายเดือน การมีตลาดในระยะแรกนี้ได้รับการตอบสนองจาก พ่อค้าคนจีนเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากในหมู่ชาวบ้านการจับจองตลาดของรัฐบาลนั้นไม่ได้รับการ ตอบสนองนัก เนื่องจากถนัดขายตลาดข้างทางที่ไม่มีต้นทุนค่าใช้จ่าย โดยสินค้าที่ชาวบ้านนำ ออกมาขายมีสินค้าเกษตรและประมง ปริมาณของสินค้าเหล่านี้จะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับฤดูกาล

ปริมาณฝนฟ้า ลักษณะภูมิอากาศ ตลาดและสินค้าจึงไม่ได้สม่ำเสมอ ในฤดูที่ไม่มีสินค้าชาวเมือง พัทลุงก็จำเป็นต้องออกไปทำงานในพื้นที่อื่นๆ เช่น เก็บพริกไทยที่เมืองตรัง นำสุกร วัว ไปขายที่เมืองสงขลาหรือตรัง ซึ่งมีความต้องการเป็นจำนวนมากในแต่ละปี จนกระทั่งบางปีส่งผลกระทบต่อการทำการเกษตร เช่น ขาดวัวไถนา ขาดควายทำเทือก หรือสินค้าไม้ที่นำออกไปขายที่สงขลา นอกจากสินค้านี้แล้ว ตลาดอีกประเภทหนึ่งที่ได้รับสนับสนุนจากรัฐบาล คือ ตลาดสัตว์พาหนะ เช่น ม้า เป็นต้น

การมีตลาดที่ได้รับการตอบสนองจากพ่อค้าคนจีนเป็นส่วนใหญ่ ทำให้ข้าราชการสยามที่อยากเห็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วก็วิจารณ์ว่าราษฎรว่าไม่ค่อยตอบสนองการค้า เพราะคุ้นชินกับการทำเพื่อกินไปวันๆ ในระยะนี้ตลาดที่มีความคึกคักจึงเป็นตลาดในเมือง ตลาดใกล้ท่าเรือ และตลาดบริเวณบ่อนเบี้ย และบ่อนชนไก่ เนื่องจากเป็นชุมชนที่มีพ่อค้าคนจีนประกอบกิจการอยู่เป็นพื้นเดิม นอกจากตลาดแล้ว โรงสีในระยะนี้ก็เป็นโรงสีของชาวจีน เช่นที่ปากพั่นที่มีโรงสีไฟขนาดใหญ่ชาวจีนอยู่ถึง 5 โรง ได้ผลิตผลถึงเดือนละ 2,000 คัน

นอกจากส่งเสริมตลาดแล้ว รัฐบาลยังมีการส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจใหม่ๆ เช่น ฝ้าย มะพร้าว และกาแฟ (โดยเฉพาะในสงขลา) การส่งเสริมของรัฐบาลเช่นนี้เป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ของเมืองและชุมชนต่างๆ คือ เกิดการพัฒนาตัวเมืองให้มั่นคง การเกิดขึ้นของเส้นทางใหม่ๆ และการเกิดขึ้นของตลาด เหล่านี้ส่งผลให้ราษฎรมองเห็นว่า นอกจากการสัมผัสแลกเปลี่ยนกันภายในชุมชนเช่นเดิมแล้ว พวกเขายังจำเป็นต้องสัมผัสกับ “สินค้า” และ “ตลาด” ที่ประกอบขึ้นด้วยคนที่หลากหลาย แม้ในระยะนี้ราษฎรจะตอบสนองตลาดไม่คึกคักอย่างที่รัฐบาลคาดหวัง แต่การพัฒนาตัวเองของคนจีนจึงน่าจะเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยให้แนวโน้มเศรษฐกิจดีขึ้นดึงดูดประชาชนให้เข้าตลาดมากขึ้น บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจกล่าวถึงอาจเป็นเหตุให้รัฐบาลเปลี่ยนแปลงนโยบายเกี่ยวกับชาวจีน โดยมีการปลดปล่อยชาวจีนออกจากระบบภาษีเดิม หันมาเปิดพื้นที่ทางสังคมและเศรษฐกิจให้มีอิสระในการอพยพโยกย้าย และประกอบธุรกิจมากขึ้น

การพัฒนาการคมนาคมส่งผลให้เกิดการขยายตัวของเมือง และตลาดสินค้า ทำให้ช่วงทศวรรษ 2440-2450 ความต้องการไม้และสินค้าด้านการก่อสร้างสูงขึ้น รัฐบาลจึงได้สนับสนุนให้ชาวจีนเปิดโรงเลื่อยขึ้นที่อำเภอปรางค์ เมื่อตลาดสินค้ากว้างขึ้น ทำให้การหักล้างถางป่าเพื่อขายไม้และ

พื้นที่บุกเบิกพื้นที่ทำการเกษตรขยายตัวมากขึ้น ทำให้มีพืชเศรษฐกิจชนิดใหม่ได้รับความสนใจจากราษฎรหันมาเพาะปลูกมากขึ้นด้วย ได้แก่ มะพร้าว ฝ้าย ยาสูบ ข้าวโพด และถั่ว ด้วยความถึกถักขยายตัว และได้รับการส่งเสริมเช่นนี้ ทำให้ตั้งแต่ทศวรรษ 2450 เป็นต้นมา สินค้าจากหัวเมืองต่างๆ รอบทะเลสาบก็มีจำนวนและมีชนิดหลากหลายยิ่งขึ้น และสินค้าจากตำบลเล็กตำบลน้อย ก็ถูกทยอยส่งออกมาขายผ่านทางคมนาคมที่หลากหลายมากขึ้น เช่น ทางหลวง ทางเกวียนที่ได้รับการปรับปรุง จึงทำให้จุดเชื่อมโยง นำเข้า-ส่งออก สินค้าต่างๆ มีความหลากหลายมากขึ้น โดยเฉพาะการเกิดขึ้นของเส้นทางรถไฟ ทำให้รถไฟกลายเป็นเส้นทางเชื่อมโยงผู้คนและสินค้า ซึ่งมีการส่งจากชุมชนออกไปข้างนอก และนำสินค้าจากภายนอกกระจายมาสู่ชุมชน

ดังนั้นความสะดวกของการคมนาคมไม่ได้ก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ทางการค้าและการสื่อสารลักษณะทิศทางเดียว เนื่องจากหลายๆ ชุมชนในบริเวณนี้มีสินค้าส่งออกไปยังต่างประเทศ และมณฑลอื่นๆ ในทางกลับกัน สินค้าต่างประเทศก็เข้ามาสู่ตลาดในมณฑลด้วยเช่นเดียวกัน

7.3.1.3 การเรียนหนังสือไทยกับความโครงสร้างความสัมพันธ์ใหม่

ในปี พ.ศ.2441 ห้วงเวลาเดียวกับช่วงที่เริ่มปฏิรูปการปกครองเป็นระบบมณฑลเทศาภิบาล รัฐบาลสยามได้ตระหนักถึงความจำเป็นในการสร้างระบบการศึกษา จึงได้ออกร่างโครงการศึกษาขึ้นมา โดยใช้แนวทางแผนการศึกษาของประเทศอังกฤษ สำหรับในส่วนภูมิภาค เริ่มต้นด้วยการสำรวจจำนวนเด็กคร่าวๆ และทำการแบ่งมณฑลออกเป็น 6 มณฑลใหญ่ โดยประกาศให้แต่ละมณฑลมีสารวัตรการศึกษา และให้ตั้งโรงเรียนชั้นมูลตามวัด และกำหนดหน้าที่ให้พระสงฆ์เจ้าคณะมณฑลเป็นผู้จัดการให้มีพระสงฆ์เพียงพอที่จะเป็นครูสอนหนังสือไทย

ด้วยความที่เป็นประเทศเกษตรกรรมของสยาม ที่แรงงานเด็กยังคงจำเป็นสำหรับครอบครัวยุคในการผลิตสินค้าเกษตร การกำหนดและออกนโยบายของรัฐบาลจึงตระหนักถึงความจำเป็นข้อนี้ โดยประกาศให้การจัดการศึกษาคำนึงถึงฤดูกาลเกษตรด้วย กล่าวคือ ควรจะกำหนดเวลาและรูปแบบการเรียนให้ตรงกับช่วงว่างของชาวนา สำหรับภาคใต้ พระสงฆ์ที่ได้รับมอบหมายให้มาจัดการการศึกษาในมณฑลนครศรีธรรมราชและปัตตานี คือ พระรัตนธัชมุนี (ม่วง) ภายหลังจากท่านได้รับมอบหมายจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ท่านก็ได้เดินทาง

ออกไปยังเมืองต่างๆ การออกไปจัดตั้งโรงเรียนครั้งนี้ได้เห็นถึงความเคลื่อนไหวสำคัญทางการศึกษา ที่ทำให้เห็นปฏิกิริยาของราษฎรชาวใต้ต่อการเรียนหนังสือไทยชั้นมูลศึกษา คือก่อนหน้านี้ผู้คนในแถบนี้ก็มีค่านิยมในการศึกษาอยู่แล้ว เพียงแต่เป็นความสนใจในการศึกษาขอมและบาลี ในการเดินทางไปยังมณฑลต่างๆ นี้ ทำให้พระรัตนธัชมุนีรับรู้ได้ว่า อุปสรรคหนึ่งในการลงไปจัดการศึกษาหนังสือไทยครั้งนี้คือ ราษฎรไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้องเรียนหนังสือไทยไปทำไม ซึ่งสะท้อนให้เห็นมโนทัศน์ในขณะนั้น 2 อย่าง

ประการที่หนึ่ง อิทธิพลของศาสนาที่ทำให้พวกเขาเห็นว่าองค์ความรู้ที่ต้องเรียนต้องถ่ายทอดผ่านหนังสือขอมและบาลี และความรู้เหล่านั้นสามารถใช้ประโยชน์อย่างสอดคล้องกับคตินิยมท้องถิ่น พวกเขายังปฏิเสธการเรียนหนังสือไทยเนื่องจากยังไม่เห็นความจำเป็นนอกจากสื่อสารในชีวิตประจำวัน ซึ่งมีทักษะอยู่แล้ว จึงเหมือนว่าภาษาไทยเป็นภาพตัวแทนของภาษาราชการหรือภาษาของการปกครอง ซึ่งราษฎรมองว่า เป็นเรื่องห่างไกลกับตัวอยู่

ประการที่สอง ความรู้หนังสือเรียนไทยไม่เกี่ยวข้องกับงานในท้องถิ่น การกลายไปเป็น “ผู้มีความรู้” แล้ว จำเป็นต้องแยกตัวออกจากท้องถิ่น ซึ่งในชุมชนนั้น ไม่มีอาชีพการงานอื่นๆ ที่จะรองรับผู้รู้หนังสือไทยดีได้ ดังนั้นการเรียนหนังสือไทยคือช่องทางที่จะทำให้ต้องออกจากชุมชน

นอกจากมโนทัศน์ดังกล่าวข้างต้นที่เป็นอุปสรรคต่อการจัดตั้งโรงเรียนในขณะนั้น มีบางแห่งตั้งอยู่ใกล้ตัวอำเภอทำให้ยากแก่การประสานงาน และที่สำคัญคือปัญหาขาดแคลนครูผู้สอนด้วยเหตุนี้ จึงเอาครูที่เป็นพระสงฆ์และข้าราชการอื่นๆ ของรัฐบาลมาช่วยทำหน้าที่เป็นครูไปพลางๆ เช่น กำนัน พนักงานเก็บค่านา เป็นต้น ทำให้ราษฎรเห็นว่า การรู้หนังสือเริ่มมีความจำเป็นมากขึ้นในเวลาต่อมา อย่างน้อยที่สุดเมื่ออ่านออก คิดเลขได้ ก็สามารถมาเป็นครูผู้สอนได้

การเดินทางอพยพเพื่อไปศึกษาในที่อื่น ๆ ก็เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งที่ทำให้ราษฎรเห็นเป็นตัวอย่างบุคคลที่ออกไปศึกษา เป็นบุคคลมีความรู้ เมื่อประสบความสำเร็จแล้วก็จะกลับมาสร้างประโยชน์แก่ท้องถิ่น เช่น พระครูวิจารณ์ศีลคุณ (ชู) ที่กลับมาทำนุบำรุงวัดกลางนาที่เคยร้าง และสร้างสำนักศึกษาขึ้นมาใหม่ หรือพระครูวิจารณ์ธุรกิจ (แถม) ที่ได้เดินทางไปเรียนกรุงเทพฯ จากนั้นจึงลงมาสร้างวัดธรรมประดิษฐ์ วัดธรรมยุตแห่งแรกของแขวงสทิงพระ เป็นต้น

ขณะเดียวกัน การเริ่มลงหลักปักฐานแน่นหนาขึ้นของสถาบันต่างๆ ของรัฐศูนย์กลาง ก็เริ่มทำให้ประชาชนตระหนักว่าความรู้หนังสือไทยเป็นเงื่อนไขจำเป็นที่คนในท้องถิ่นจะสามารถสร้างสัมพันธ์กับรัฐและราชการได้ง่ายขึ้น มีตัวอย่างกำนันในแขวงจะทิ้งพระ ที่ได้รับการชื่นชมว่าสามารถทำสำมะโนประชากรเป็นไปอย่างสะดวกมากขึ้น เพราะมีความรู้ภาษาไทยและเขียนหนังสือได้ ฉะนั้นในช่วงทศวรรษ 2440 ระบบราชการได้แผ่ลงสู่ท้องถิ่น ทั้งผ่านระบบราชการโดยตรง และผ่านระบบศาสนา ซึ่งเป็นสถาบันที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตชาวได้มาก่อน ซึ่งเป็นการเตรียมความพร้อมให้ชาวรอบทะเลสาบสงขลาได้เริ่มคุ้นชินกับสถาบันทางสังคมและการเมืองใหม่ๆ และความสัมพันธ์ใหม่ๆ มากขึ้น

ต่อมาการก่อตั้งโรงเรียนขยายตัวขึ้นเรื่อยๆ แขวงและชุมชนต่างๆ ยินดีที่จะให้มีการจัดตั้งโรงเรียน โดยหลังปฏิรูประบบมณฑลเทศาภิบาล ข้อมูลที่แสดงตัวเลขประชากรที่รู้หนังสือและไม่รู้หนังสือในแต่ละปีไม่นิ่งมาก ขึ้นลงไม่สม่ำเสมอ ซึ่งมีการวิเคราะห์ไว้อย่างน่าคิดว่า ตัวเลขเหล่านี้สัมพันธ์กับพัฒนาการของการคมนาคมแบบใหม่ๆ ที่ทำให้ผู้คนสามารถเดินทางโยกย้ายกันได้ง่าย (ชาลี ศิลปธรรม, 2543) การจัดทำสำมะโนประชากรที่แสดงข้อมูลประชากรทั้งหมดเพิ่มมากขึ้น ก็เป็นสาเหตุหนึ่งแสดงให้เห็นว่า เจ้าหน้าที่ออกไปทำสำมะโนประชากรที่ดียิ่งขึ้น สามารถเข้าถึงหลายๆ พื้นที่ได้มากขึ้น ขณะเดียวกันในหมู่ผู้ที่ได้รับการศึกษารุ่นแรกๆ ภายหลังจากการศึกษาขั้นต้นก็ได้รับการส่งเสริมเป็นครูบ้าง เป็นพระสงฆ์ที่มีความรู้สามารถเรียนต่อในระดับสูงขึ้นไป หรือบางรายก็ไปเรียนที่กรุงเทพฯ

7.3.1.4 การคมนาคม ตลาด การศึกษา และระบบราชการกับความเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ทางสังคม

ในยุคก่อนทศวรรษ 2470 มีความเคลื่อนไหวสำคัญๆ เกิดขึ้น ในช่วงทศวรรษ 2440 ชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา มีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญๆ คือ การเปลี่ยนแปลงคมนาคม การตลาด และสินค้า และการศึกษา

ในด้านการคมนาคมมีการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับเส้นทาง 2 ลักษณะ คือ การปรับปรุงเส้นทางเก่า และการก่อสร้างเส้นทางใหม่ ลักษณะแรก คือ การปรับปรุงเส้นทางเก่าได้

ปรับปรุงทั้งเส้นทางน้ำและเส้นทางบก ส่วนของเส้นทางน้ำเพื่อให้เรือขนส่งสินค้าเข้าออกได้สะดวก ให้มีการเชื่อมโยงระหว่างเมืองต่างๆ ที่สามารถติดต่อกันได้ง่ายและใช้เวลาน้อยลง ขณะเดียวกันก็ทำให้การเดินทางเพื่อปฏิบัติงานของราชการที่ต้องการตรวจตราสอดส่องกระชั้น อำนาจเป็นไปได้ง่ายและทั่วถึง ส่วนการปรับปรุงเส้นทางบกที่เดิมเป็นทางเท้า ทางเกวียน และทางหลวงของชาวบ้าน ก็ทำให้ดีขึ้น การปรับปรุงเหล่านี้มีผลอย่างชัดเจนต่อการเดินทางตรวจตรา ราชการ สามารถทำสำมะโนประชากร ได้ครอบคลุมและใกล้เคียงกับความเป็นจริงมากขึ้น การปรับปรุงทางบกนี้ก็ช่วยอำนวยความสะดวกในการเดินทางของประชาชนที่เคยใช้ทางนั้นๆ ในการเดินทาง ทำให้ประชาชนสามารถติดต่อสัมพันธ์กับตลาดและชุมชนภายนอกอื่นๆ ได้อย่างมีข้อจำกัดหรืออุปสรรคน้อยลง

ลักษณะที่สอง คือ การสร้างเส้นทางใหม่ เป็นการตัดทางและถางป่าเพื่อพัฒนาทางเดินเท้าดั้งเดิมเป็นเส้นทางถนนเพื่ออำนวยความสะดวกในการตรวจราชการและการขนส่งสินค้า ทางหลักๆ ในช่วงต้นทศวรรษ 2440 คือ ทางระหว่างตรังกับพัทลุง หลังจากทางรถไฟเปิดใช้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2458-2461 ก็เกิดชุมชนริมทางรถไฟ ทางรถไฟนี้ได้กลายเป็นจุดเชื่อมระหว่างชุมชนรอบทะเลสาบ ทำให้ความเคลื่อนไหวของผู้คนและสินค้าสะดวกรวดเร็วยิ่งขึ้น การคมนาคมที่พัฒนาขึ้นไม่เพียงให้สามารถเดินทางขนส่งสินค้าได้สะดวกเท่านั้น การพัฒนาดังกล่าวยังเกิดตลาดการค้าขึ้นตามเส้นทาง และตลาดได้เป็นตัวกระตุ้นให้ประชาชนทำการผลิตผลทางการเกษตรให้เป็นสินค้า สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของการทำเกษตรของประชาชนจากเกษตรแบบยังชีพไปสู่การผลิตสินค้าเกษตร

ความเคลื่อนไหวทางการศึกษาเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงของระบบการศึกษาไทยที่เข้ามา แม้ในช่วงแรกๆ การจัดตั้งโรงเรียนเพื่อสอนหนังสือไทยไม่ได้ตอบสนองอย่างมากนัก เมื่อเดินทางมาถึงช่วงทศวรรษ 2450-2460 การศึกษาหนังสือไทยก็ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางกว่าเก่า โดยประชาชนเริ่มมีความปรารถนาแบบใหม่ๆ ที่สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ได้แก่ ระบบตลาด การคมนาคมทางถนน และระบบราชการที่มีตำแหน่งหน้าที่แบบใหม่ๆ ในช่วงนี้ทำให้ประชาชนที่มองไม่เห็นความจำเป็นของการศึกษาสมัยใหม่ก็เริ่มเปลี่ยนทิศทาง จากที่เคยเรียนภาษาขอมและภาษาบาลี ก็เปลี่ยนไปสู่การศึกษาแบบใหม่ ความเปลี่ยนแปลง

เช่นนี้นำไปสู่ความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคมที่ผสมผสานระหว่างความสัมพันธ์ในลักษณะจารีตดั้งเดิม กับความสัมพันธ์บนระบบใหม่อย่างระบบราชการ การตลาด การคมนาคม และอื่นๆ

7.3.2 วรรณกรรมประจำถิ่นในฐานะเครื่องแสดงความปรารถนาของปัจเจกบุคคลและชุมชน

จากการที่มาในหัวข้อที่ว่าด้วยบริบทชุมชนรอบๆ ทะเลสาบสงขลาในมิติประวัติศาสตร์ ทั้งด้านการคมนาคม การศึกษาและการขยายตัวของระบบราชการที่มีลักษณะรวมศูนย์กระชั้นแน่นขึ้นในช่วงทศวรรษ 2440-2460 จะเห็นได้ว่าปฏิกิริยาตอบสนองของประชาชนรอบทะเลสาบสงขลา ก่อนข้างที่จะเกิดขึ้นโดยใช้เวลาไม่นานนัก รัฐบาลสยามก็สามารถทำให้การบริหารงานในพื้นที่นี้ดำเนินไปอย่างสะดวกราบคาบขึ้นอย่างไม่มีอุปสรรคมากนัก เมื่อเทียบกับหัวเมืองในชายแดนภาคใต้ และมณฑลทางภาคเหนือและอีสาน จนถึงปลายทศวรรษ 2450 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงชื่นชมและยกตัวอย่างมณฑลทางภาคใต้ว่ามีพัฒนาการที่ดีกว่าภูมิภาคอื่นๆ โดยเฉพาะด้านการศึกษาและการคมนาคม (รามจิตติ, 2502, น.37-38)

จึงอาจกล่าวได้ว่า สถานะความเป็นเมืองท่าที่เปิดรับวัฒนธรรมที่แตกต่างของภาคใต้ซึ่งดำรงมาอย่างยาวนานในประวัติศาสตร์ผ่านการคมนาคมที่สะดวกในทางน้ำนั้น เมื่อมาถึงยุคการปฏิรูปการปกครองเป็นมณฑลเทศาภิบาลก็กลายเป็นพื้นฐานสำคัญทำให้ชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา มีศักยภาพในการปรับตัวเองเข้าสู่การเป็นชุมชนสมัยใหม่ที่สะดวกและเข้าถึงง่ายด้วยการคมนาคมที่พัฒนาและหลากหลายหลายทิศทาง สำนึกในความนิยมการศึกษาหนังสือไทยของราษฎรที่มีอยู่แล้ว ตลอดจนทรัพยากรต่างๆ สิ่งเหล่านี้ทำให้ชุมชนรอบลุ่มทะเลสาบสงขลาสามารถปวารณาตัวเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของความทันสมัย ประชาชนสามารถเกี่ยวเกี่ยวประโยชน์จากการเปลี่ยนแปลงของรัฐสยามในช่วงกลางรัตนโกสินทร์ได้อย่างลงรอย

สิ่งนี้แสดงให้เห็นว่าประชาชนตามหัวเมืองใต้ก็มีแรงปรารถนาที่จะเปลี่ยนแปลง พวกเขามีอำนาจความเป็นผู้กระทำการ สามารถทำความเข้าใจปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงและความเป็นจริงในระดับท้องถิ่น ความนิยมในการศึกษา การพัฒนาทักษะการอ่านและการเขียนภาษาไทยเป็น การปรับตัวอย่างยืดหยุ่นเข้าไปสู่กิจกรรมการแสวงหาความรู้และความเข้าใจแบบสมัยใหม่ ผ่านตัวหนังสือไทย ซึ่งกำลังได้รับการส่งเสริมโดยรัฐและระบบราชการสมัยใหม่ของไทย การ

พัฒนาการเหล่านี้ทำให้ประชาชนมีทางเลือกในชีวิตมากขึ้น ไม่ได้พึ่งพาอยู่แต่เศรษฐกิจการเกษตร แต่เพียงอย่างเดียว

การเปลี่ยนแปลงจึงทำให้ประชาชนมีแรงบันดาลใจในการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงเพื่อเลื่อนสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของตนเอง โดยเฉพาะผ่านทางการศึกษาทางวัดและโรงเรียนสมัยใหม่ ทำให้พวกเขาเรียนรู้ความรู้ที่ไปพ้นไปจากความรู้จารีตทางศาสนาที่มีเป้าหมายเพื่อโลกภายในและชาติหน้าซึ่งสัมผัสไม่ได้มากขึ้น ความรู้ทางโลกเหล่านี้ทำให้พวกเขามีประสบการณ์กับโลกที่เป็นจริง มีโลกทัศน์ที่ถูกหล่อหลอมด้วยความสมัยใหม่ ทำให้มีแรงผลักดันที่จะข้ามพรมแดน และรื้อพรมแดนระหว่างตัวเองกับสิ่งที่เคยเหนือกว่าในจารีตสังคมไทยก่อนหน้าทศวรรษ 2440 นั้น

อาจกล่าวได้ว่า แรงผลักดันดังกล่าวมานี้ คือ แรงปรารถนา (desire) ของปัจเจกบุคคล และของชุมชน ที่ถูกกระตุ้นด้วยโลกทัศน์แบบใหม่ที่เปลี่ยนแปลงไปตั้งแต่ทศวรรษ 2440 เป็นต้นมา วรรณกรรมจึงถือเป็นหลักฐานแห่งแรงปรารถนานั้นอย่างเห็นได้ชัดเป็นรูปธรรม

ความเปลี่ยนแปลงนี้เห็นร่องรอยได้ตั้งแต่การคัดลอกวรรณกรรมเรื่อง “พระปรมัตถ์” ซึ่งเป็นวรรณกรรมเก่าแก่ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นอย่างช้า “พระปรมัตถ์” แพร่หลายทั่วภาคได้ในชื่อที่แตกต่างกันไปตามการออกเสียงเฉพาะถิ่นและเฉพาะหูของปัจเจกบุคคลผู้คัดลอกและดัดแปลง เช่น ฉบับคัดลอกได้มีการเคลื่อนเปลี่ยนในด้านเนื้อหาบางอย่างไปเรื่อยๆ ตามยุคสมัย โดยเมื่อมาถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 6 ก็พบว่า ‘มรรคที่เคยมีน้ำหนักเหนือผล’ ในวรรณกรรมลุ่มทะเลสาบสมัยอยุธยาเรื่องพระพระปรมัตถ์ ได้เปลี่ยนไปสู่ ‘ผลที่ถูกให้น้ำหนักเหนือมรรค’ โดยผู้แต่ง (หรือคัดลอก)

ด้วยเหตุนี้ จึงกล่าวได้ว่า นอกจาก พระปรมัตถ์ จะเป็นวรรณกรรมถูกแต่งขึ้นเพื่อตอบสนองความปรารถนาที่เข้าเรียนรู้และเข้าใจพระไตรปิฎกซึ่งเป็นความรู้ระดับสูงให้ง่ายๆ ผ่านงานวรรณศิลป์ประเภท “กลอนสวด” ซึ่งเป็นฉันทลักษณ์ของชาวบ้านแล้ว “พระปรมัตถ์” ที่มีอายุในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนกลาง ยังแสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงเชิงมโนทัศน์ของประชาชนต่อความหมายของชีวิตและวิถีชีวิตด้วย กล่าวคือ พระปรมัตถ์ ยุคนี้นำเสนอแนวทางในการศึกษาชีวิตและศาสนาบนฐานของการเปลี่ยนแปลง ว่าจะต้องเกิดขึ้นเพื่อให้สอดคล้องกับบริบททางสังคม สุทธิ

วงศ์ (2548, น.64-67) วิเคราะห์ไว้อย่างน่าสนใจว่า ในด้านเนื้อหา วรรณกรรมเล่มสำคัญของภาคใต้ เล่มนี้นำเสนอความเปลี่ยนแปลงใน 4 ประเด็นด้วยกัน คือ

1) หนทางแห่งการข้ามภพข้ามชาตินั้นเกิดขึ้นจากวัฒนธรรมการเรียนรู้จะต้องสร้างอย่างเป็นอุปนิสัย พัฒนาและปรับใช้ทุกสถานการณ์และตลอดไป โดยต้องอาศัยการจดจำและเอาเยี่ยงอย่าง โดยใช้สติปัญญาและปฏิภาณประกอบการวิเคราะห์ สังเคราะห์ด้วยตัวเอง เพื่อข้ามไปสู่ความรู้แจ้งรู้จริง ความเป็นพหุสูตรและ/หรือความเป็นปราชญ์ทั้งคัลโลกและคัลธรรม วัฒนธรรมการเรียนรู้ที่ติงามยอมเป็นหนทางข้ามชาติหรือกระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญ กระบวนการเรียนรู้ที่ติงามุ่งค้นหา “มรรค” หรือวิธีการมากกว่า “ผล” หรือเนื้อหา และใช้สติปัญญานำความจำ

2) ปัจจัยทางวัฒนธรรมและความเฉพาะถิ่นสำคัญต่อการศึกษาเรียนรู้ เพราะความคิดและความเชื่อของชาวบ้านมีสายรากมาจากวัฒนธรรมของชุมชน

3) ใช้รากฐานความรู้และศรัทธาเดิมเพื่อแสวงหาจุดเริ่มต้นของผู้ศึกษา

4) การศึกษาเป็นการทดลองประสบการณ์ซ้ำๆ หรือการกล่าวซ้ำความเดิม เพื่อให้เกิดการจดจำ โดยการซ้ำนี้อาจจะซ้ำทั้งคำ แนวคิด หรือการขยายแนวคิดออกไปกว้างขึ้น

จะเห็นได้ว่าเมื่อบริบทประวัติศาสตร์ภาคใต้เปลี่ยนแปลงไป วรรณกรรมก็ได้เปลี่ยนแปลงท่าทีและเนื้อหาบางส่วนไปด้วย สุธิวงศ์ วิเคราะห์ให้เห็นว่า ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา พบในพระพระบรมมถ์เล่มที่คัดลอกเล่มหลังๆ ว่า ทิศทางของวรรณกรรมเริ่มมุ่งเน้นในลักษณะสวนทางการกับที่เคยพบในฉบับก่อนๆ กล่าวคือ วรรณกรรมได้ให้ความสำคัญกับวิธีการ และบริบททางวัฒนธรรมมากกว่าพุ่งเป้าไปสู่ผล ซึ่งเคยเป็นทิศทางหลักของวรรณกรรมเรื่องเดียวกัน แต่ต่างยุคสมัยกัน การตีความของสุธิวงศ์อาจจะยืนอยู่บนฐานของท้องถิ่นนิยมด้วยอย่างหนึ่ง แต่เขาก็ทำให้เห็นว่า วรรณกรรมเรื่อง พระบรมมถ์ สำเนาหลังๆ มาให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียนรู้มากกว่าเก่า นั่นจึงเท่าที่สอนให้คนตระหนักถึงความเปลี่ยนแปลงไปในตัว และเปิดโอกาสให้ปัจเจกบุคคลสามารถเดินตามความปรารถนาของตนเองที่สัมพันธ์กับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปได้

หากพิจารณาจากรากฐานเรื่องความศรัทธาของประชาชนในชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา จากวรรณกรรมประเภทตำนานทั้งมุขปาฐะ และลายลักษณ์ ตลอดจนวรรณกรรมนิทานประจำถิ่น

พบว่าเป็นไปในลักษณะที่คล้ายคลึงกับวรรณกรรมเรื่อง “พระปรมัตถ์” ดังกล่าว แม้จะไม่ได้มุ่งหมายสู่การกล่อมเกล่าให้ผู้คนเดินทางไปสู่ “พระนฤพาน” ก็ตาม วรรณกรรมตำนานและนิทานเหล่านี้อ้างอิงและเชื่อมโยงชุมชนที่เป็นเจ้าของวรรณกรรม โดยการเชื่อมโยงให้เห็นว่ามีความเชื่อมโยงไปถึงพระบรมธาตุและความศรัทธาในพุทธศาสนาซึ่งมีพระบรมธาตุเป็นศูนย์กลางในฐานะสัญลักษณ์ที่สื่อหมาย ความศรัทธาดังกล่าวนี้นี้ได้ตกผลึกกลายเป็นประเพณีที่สำคัญยิ่งของชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา คือประเพณีบูชาพระธาตุ ในวันที่จัดให้มีประเพณีนี้จึงมีพุทธศาสนิกชนผู้ศรัทธาเดินทางมาร่วมจากทุกสารทิศ

ความยิ่งใหญ่ของเมืองนครศรีธรรมราชนั้นในทางประวัติศาสตร์ไม่อาจปฏิเสธได้ โดยเฉพาะในยุคโบราณ ความปรารถนาต่อพระบรมธาตุจึงเป็นทั้งเป้าหมายและเนื้อหาในทางการเมืองเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนเล็กชุมชนน้อยในอาณาบริเวณของเมืองใหญ่นี้ ทั้งแสดงให้เห็นถึงการปรับตัวของประชาชนในบริบททางการเมืองเพื่อที่จะดำรงตนให้อยู่ได้ในสถานการณ์ที่สังคมและการเมืองเปลี่ยนแปลงไปด้วย ความใฝ่ฝันที่จะไปนมัสการพระบรมธาตุ “สักครั้งในชีวิต” ตลอดจนประเพณี “แห่ผ้าขึ้นธาตุ” จึงเป็นวิธีการที่ถูกประชาชนสร้างขึ้นในบริบททางการเมืองที่เกิดการความขัดแย้งระหว่างท้องถิ่นกับรัฐบาลกลางในช่วงรัชสมัยที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเริ่มการปฏิรูปมณฑลอย่างจริงจัง ในสถานการณ์เช่นนี้ จะเห็นได้จาก “ปรากฏการณ์พระปาล” ซึ่งกลายเป็นศูนย์รวมของประชาชนจากทั่วสารทิศที่แสดงถึงความปรารถนาที่จะฟื้นฟูท้องถิ่นของตนเอง โดยมีพระบรมธาตุเป็นสัญลักษณ์ สมเด็จพระยาเจ้าราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นและภักดีกรมพระยาสุรพินิจและพระยาสุโขทัยนั้นมีความอัจฉริยะใจเป็นอย่างยิ่งในความปรารถนาของประชาชนที่รวมพลังกันช่วยกันซ่อมสร้างพระบรมธาตุ ซึ่งทั้งขุนนางท้องถิ่น และรัฐบาลกลางในห้วงเวลานั้นไม่ได้ให้ความสนใจทำนุบำรุง เมื่อมีประชาชนนับหมื่นเข้ามาร่วมมือกับพระปาล ทั้งร่วมโดยบริจาคทรัพย์เงินและบริจาคแรงงาน ทำให้รัฐบาลกลางเห็นว่าเป็น “การแปลกปะหลาด” จึงต้องยื่นมือเข้าร่วมกับประชาชนในงานบูรณะนี้ด้วยโดยไม่อาจอดใจออกได้ โดยการจัดสรรเงินภาษีเข้าร่วมกับพระปาลบูรณะพระบรมธาตุด้วย (เอกสารราชการมณฑล, 2520, น.120)

แรงศรัทธาดังกล่าวได้สะท้อนถึงความปรารถนาของประชาชนและชุมชนที่ในห้วงเวลาที่เกิดการขัดแย้งกันระหว่างขุนนางท้องถิ่นและรัฐบาลกลาง ผลที่ได้ก็คือ รัฐบาลสยามซึ่งกำลังจัดวางระบบเทศาภิบาลใหม่นั้นต้องหยุดตระหนักรู้ และรับฟังการแสดงความต้องการนี้โดยไม่อาจ

ปฏิเศธ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ระหว่างการปฏิบัติการบ้นทอนอำนาจขุนนางท้องถิ่นเพื่อชิงอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางนั้น ประชาชนก็แสดงออกถึงอำนาจแห่งความปรารถนาของคนสามัญ โดยใช้พระบรมธาตุเป็นเครื่องมือและเครื่องหมายให้รัฐบาลสยามได้ประจักษ์ และยอมรับ

ในทางการเมืองของชนชั้นนำ พระบรมธาตุเป็นเครื่องหมายแสดงถึงความยิ่งใหญ่ในอดีตของเมืองนครศรีธรรมราช ในสมัยกรุงศรีอยุธยา พระบรมธาตุเป็นที่พึ่งสุดท้ายของชนชั้นนำเมืองนครศรีธรรมราชในการชดเชยอำนาจทางการเมืองการปกครองที่ถูกกรุงศรีอยุธยาบ้นทอนโดยการสร้างความยิ่งใหญ่ในฐานะศูนย์กลางศรัทธาและพุทธศาสนาขึ้นมาเพื่อแสวงหาการยอมรับ แต่ในช่วงทศวรรษแห่งการปฏิรูปมณฑล ความยิ่งใหญ่ของพระธาตุกลับถูกผดุงด้วยแรงศรัทธาของประชาชน วรรณกรรมเรื่อง “ทิศัยปانبูระพระมหาธาตุ” ของเลี่ยม นาคภักฎ อดีตพระสงฆ์ซึ่งเกิดและเติบโตมาในช่วงต้นรัชกาลที่ 5 ยืนยันให้เห็นว่า วัดพระบรมธาตุก่อน พ.ศ.2439 นั้นเป็นวัดรกร้าง พระบรมธาตุหักพังเสียหาย เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชก็ไม่ได้ดูแล นายปานจึงออกบวชและออกธุดงค์ขอบิณฑบาตไม่จากชาวบ้านนำมาบูณะ ต่อมาชาวบ้านแพร่กระจายไปทั่ว จึงเกิดคลื่นขบวนประชาชนแสดงความปรารถนาและศรัทธาที่จะร่วมบูณะด้วยโดยบริจาคทั้งทรัพย์สิน ทรัพย์สิ่งของ และแรงงานด้วยความบริสุทธิ์ใจ

การบูณะพระธาตุครั้งนี้ยืนยันให้เห็นว่าเป็นแรงปรารถนาของประชาชนโดยไม่มีอิทธิพลของทั้งฝ่ายราชสำนัก ฝ่ายเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช (ขุนนางท้องถิ่น) และฝ่ายสถาบันสงฆ์ในขณะนั้นเลย ดังจะเห็นจากหลักฐานของราชการระบุว่า พระยาสุขุมวินิจนัยเพ็ญรู้ข่าวการบูณะนี้ภายหลังพระปานเริ่มการรณรงค์แล้วเกือบปี จึงเข้าไปสอบถามความเป็นมาและวิธีการจัดการบริหารจากพระปานขณะที่การบูณะกำลังดำเนินการอยู่ ทำให้ราชสำนักแสดงความรู้สึกแปลกประหลาดใจมากที่ประชาชนจากทั่วทุกสารทิศเข้าร่วมนับสองหมื่นคน จึงจะยกภาษีค่านาในเมืองนครศรีธรรมราช 40 ชั่งที่เก็บได้ในปี ร.ศ.115 (พ.ศ.2440) ร่วมบริจาคให้พระปานด้วย (เอกสารราชการมณฑล, 2520, น.111-112) วรรณกรรมของเลี่ยม นาคภักฎ ก็ได้บอกเล่าให้เห็นถึงท่าทีของขุนนางท้องถิ่นต่อการเสื่อมโทรมของพระธาตุว่า ก่อนลงมือทำ พระปานก็ถูกตั้งคำถามจากชาวบ้านบางคนว่า การบูณะซ่อมแซมเช่นนี้ไม่ใช่เป็นเรื่องง่ายเลย เพราะก่อนนั้นเจ้าเมืองก็เคยล้มเหลวมาแล้ว กลอนตอนหนึ่งบอกว่า

ปูนก็พิศอัฐก็ทุกไปทุกส่วน	เราไม่ชวนกันสร้างท่าห่างเหิน
จะสลายไปด้วยสายอุทกเกริน	ใช้เผชิญแต่กระเจาเพราะเราปล่อย
จบประโยชน์พาที่ทองหมีตอบ	เครื่องประกอบบักอัฐไม่ไม่ใช่หน้อย
เข้าไปยุ่งปรุงแต่งเราแรงน้อย	จะได้พลอยรับอายเมื่อปลายมือ
แต่เจ้าเมืองสังระคมยังล้มเหลว	เราเลวๆ ไพรๆ ทำได้หรือ
ซ้าก่อนหมีที่ว่าเพียงหาหรือ	ใช้กระตืออวดแรงแข่งเจ้านาย
เพียงปลูกโรงปิดองค์พระทรงม้า	มองเห็นว่าพอจะปล้ำมาทำได้

(เลี่ยม นาคภักดิ์, 2534, น.15-16)

จากบทกลอนตอนดังกล่าว จะเห็นได้ว่าพระปานก็ตระหนักถึงอำนาจของขุนนางท้องถิ่น แต่ในขณะเดียวกัน ก็เห็นว่าไม่อาจทิ้งร้างพระบรมธาตุให้ชำรุดทรุดโทรมต่อไปได้ เพราะมีแต่จะก่อให้เกิดความเสียหาย บทกลอนตอนต้นๆ ผู้แต่งได้บรรยายให้เห็นความเสื่อมโทรมของพระธาตุเจดีย์เล็กใหญ่ในเขตวัดที่ชำรุดหลุ่ครว่ง หนู่าปกรกษัฎ เด็ๆ ปินป่ายยอดพระเจดีย์เล่น มีชาวบ้านก่อนพระปานพยายามเข้ามาดูแลห้ามปราม สร้างเพิงหลังคาให้บังแล้ว แต่ไม่สามารถทัดทานได้ ก็ต้องล่าถอยไป พระปานจึงเห็นว่าหากปล่อยไว้ ไม่เพียงแต่ศาสนวัตถุและศาสนสถานที่สำคัญของเมืองจะเสื่อมค่าเท่านั้น แต่ความศรัทธาต่อพระศาสนาในใจของประชาชนก็จะเสื่อมลงไปด้วย (เลี่ยม นาคภักดิ์, 2534, น.1-2) ด้วยเหตุนี้ จึงอาจกล่าวสรุปได้ว่าพระบรมธาตุนครศรีธรรมราชในห้วงเวลาที่ขุนนางท้องถิ่นกำลังสูญเสียอำนาจให้กับการรวมศูนย์แบบเทศาภิบาล ได้กลับมาฟื้นฟูชีวิตและได้รับการผดุงเอาไว้ได้อีกครั้งด้วยอำนาจอันเกิดจากความศรัทธาและความปรารถนาของประชาชน

หากพิจารณาจากจริยธรรมกรรมภาคได้ตั้งแต่โบราณมาจนถึงยุคปฏิรูปมณฑล ก็จะเห็นความสอดคล้องต้องกันว่า ในวิถีชีวิตของประชาชนนั้น ศาสนาจะมีบทบาทมากกว่าสถาบันทางการเมือง³ ข้อนี้ได้สะท้อนออกมาเป็นเอกลักษณ์สำคัญของวรรณกรรมภาคใต้ประการหนึ่งคือ ไม่พบว่ามืบทประณามพจน์ของวรรณกรรมเรื่องใดที่แสดงถึงความยิ่งใหญ่ของเมืองและความยิ่งใหญ่

³ ส่วนข้อเท็จจริงที่ว่า การเมืองใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือควบคุมและแสดงอำนาจก็เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่ต้องใช้คำอธิบายอีกอย่างหนึ่ง

ของกษัตริย์หรือเจ้าเมืองโดยไม่อิงอยู่กับหลักคำสอนและความเชื่อทางพระพุทธศาสนา แต่จะเป็น บทประณามพจน์กล่าวถึงพระพุทธเจ้า พระรัตนตรัย ศีบบรรพบุรุษ ครูหมอ พ่อแม่ และครูอาจารย์ เสียมากกว่า จนล่วงเข้าสู่ทศวรรษ 2500 ไปแล้ว แม้ว่าภายหลังการปฏิรูปมณฑลจะปรากฏบทบาท ของสถาบันกษัตริย์จากกรุงเทพฯ เข้ามามีบทบาทต่อชุมชนภาคใต้มากขึ้น แต่บารมีของพระบรม ราชตุ โดยเฉพาะภายหลังจากการระดมการบริจาคโดยพระปานเป็นผู้นำ ก็ยังสูงเด่นอยู่ ประชาชน เหมือนจะเกิดความผูกพันระหว่างตนเองกับพระบรมราชตุมากขึ้น ดังที่ปรากฏในบทประณามพจน์ วรรณกรรมที่เขียนหลังจากนี้หลายเรื่อง เช่น “จินตนาจาริก” (พ.ศ.2470) ของเพียร นะมาตร์ เรื่อง “วงศ์โสกราชสร้างพระธาตุเมืองนคร” (พ.ศ.2470) และ “ทิศย์ปานบูรณะวัดพระมหาธาตุ” (พ.ศ. 2500) ของเลี่ยม นาคกรัญ เป็นต้น เนื่องจากพระบรมราชตุในหัวงนั้นได้กลายมาเป็นสัญลักษณ์ของความ ศรัทธาและความปรารถนาของประชาชนอย่างลึกซึ้งและผูกพันที่ขยายอาณาบริเวณไปทั่วภาคใต้ ดังปรากฏด้วยว่า หลังการบูรณะเสร็จสิ้น ได้มีตำแหน่งเจ้าพนักงานวัดพระมหาธาตุเกิดขึ้นใหม่ ดำรงตำแหน่งโดยพระปาน สลับโดยประชาชนสามัญ และหัวหน้าชุมชนระดับเพียง “ขุน” ต่อมา จนถึงทศวรรษ 2500 (ศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้, 2534, น.40)

การแสดงออกถึงความปรารถนาเช่นนี้ของประชาชน ทำให้มองเห็นได้ว่า แม้ประชาชนจะ ถูกครอบงำอย่างยาวนานภายใต้ระบบไพร่ และระบบกัลปนา แต่อาศัยความศรัทธาพวกเขาจึง สามารถก่อร่างสร้างพลังของตนเองขึ้นมาได้ในสถานภาพที่ถูกจำกัด ทั้งนี้ก็ด้วยปริมาณของ ศาสนาที่ด้านหนึ่งแม้จะมีลักษณะเป็นโครงสร้างที่กดทับ แต่อีกด้านหนึ่งก็เปิดโอกาสให้ปัจเจก บุคคลให้เรียนรู้ และแสดงสถานะความปรารถนาแห่งตนออกมาได้ (ดังที่สุธิวงศ์ พงษ์ไพบูลย์ วิเคราะห์ “พระบรมมถ์คำภาพย์” ไว้อย่างน่าสนใจ) วรรณกรรมเรื่อง “ภายิตลูงสอนหลาน” ของ พระครูวิจารณ์ศีลคุณ ซึ่งเขียนขึ้นในช่วงกลางรัชกาลที่ 5 จึงจะได้เห็นถึงมโนทัศน์ของประชาชน ภาคใต้ที่เปิดกว้าง ผ่อนคลาย และมุ่งสอนให้ประชาชนเรียนรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง

แม้จุดเด่นของ “ภายิตลูงสอนหลาน” คือการสอนสั่งโดยการประชดประชัน แต่ความหมาย ในทางกลับ ผู้แต่งได้สั่งสอนให้ตัวละครในเรื่องนั้นมีความทันสมัย ใช้อุปบายทางวัฒนธรรมของการ เลียดสีประชดประชัน และศาสนาหล่อหลอมพฤติกรรมที่สังคมสมัยใหม่ยอมรับ นั่นคือนิสัยขัน ขันแข็ง การใช้เวลาให้คุ้มค่าต่อการผลิต การศึกษาเรียนรู้ด้านภาษา และตัวเลข เรียนรู้ด้านการ ค้าขาย ไปพร้อมๆ กับการประกอบอาชีพพื้นบ้านดั้งเดิมของชุมชน ขณะเดียวกันก็ชี้ช่องทางให้เห็น

โอกาสที่จะได้เข้าสร้างสถานะทางสังคมที่หลุดพ้นไปจากจารีตการอาชีพของท้องถิ่นโดยการศึกษา เพื่อเข้ารับอาชีพราชการอีกด้วย ดังตอนหนึ่ง

คนเรียนวิชา ทำการอาสา พระเจ้าอยู่หัว
ตั้งตัวเป็นนาย ว่าไฉ่ยังชั่ว ผูกคนเกรงกลัว
ยังชั่วไม่จน
หนึ่งคนจนไพร่ ไม่ยากไม่ง่าย ได้ทุกข์ทรพล
อุตสาหะเปลื้องปลด ทำการบดฟัน ได้ทรัพย์เบาดน
พันทุกข์เวทนา (พระครูวิจารณ์ศีลคุณ, 2560, น.58)

ภาพยนต์ตอนนี้แสดงให้เห็นความชื่นชมในอาชีพรับราชการ ซึ่งเป็นอาชีพใหม่ที่เริ่มได้รับความสนใจและเป็นความหวังที่ประชาชนสามัญจะสามารถไต่เต้าเข้าถึงได้ในช่วงหลังปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาลเป็นต้นมา แสดงให้เห็นว่าผู้แต่งได้ชี้แนะหนทางให้ผู้อ่านเห็นว่าอาชีพรับราชการคืองาน “อาสาพระเจ้าอยู่หัว” ที่คนทั่วไปก็สามารถไต่เต้าขึ้นไปได้ผ่านการ “เรียนวิชา” หรือ “เรียนวิชาการ” (พระครูวิจารณ์ศีลคุณ, 2560, น.53) โดยตำแหน่งงานที่อ้างถึงก็มีหลากหลาย ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความซับซ้อนของระบบราชการที่ถูกวางรากฐานเอาไว้ในชุมชนรอบภาคใต้ยุคนั้น เช่น ขุนนาง นายกอง นายตะราง นายด่าน นายงาน นายทหาร ซึ่งตำแหน่งเหล่านี้ จะทำให้ “ผูกคนเกรงกลัว” ด้วย

การแสดงความปรารถนาเช่นนี้ยังปรากฏในวรรณกรรมเรื่อง “นิราศวัดหรั่งแคบ” ของสั่วบัวทอง อีกด้วย โดยวรรณกรรมเล่าถึงตำนานของชุมชนที่เริ่มต้นด้วย 2 ศัวเมียซึ่งขณะนั้นยังคงอยู่ในระบบไพร่ ต่อมาเมื่อผู้เข้ามาอาศัยอยู่ใกล้เคียงกันมากขึ้น ชาวบ้านจึงปรึกษากันว่าควรจะสร้างวัดและนิมนต์พระสงฆ์จากชุมชนใกล้เคียงที่เติบโตมาก่อนมาอยู่ด้วย ต่อมาชุมชนขนาดใหญ่และวัดก็เกิดขึ้น และมีพัฒนาการต่อมาจนกระทั่งถึงทศวรรษ 2510 ชาวบ้านจึงได้ร่วมมือกันก่อสร้างศาสนาคารขนาดใหญ่เป็นถาวรวัตถุขึ้นมาอีกเพื่อให้สถานะของวัดมีความมั่นคงไปพร้อมกับชุมชนที่มีความซับซ้อนในเชิงโครงสร้างและการปกครองมากขึ้น (สั่ว บัวทอง, 2518)

จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่า แม้ชาวบ้านภาคใต้จะดำรงอยู่ในระบบไพร่ และมีอิทธิพลของศาสนาเวดล้อมกดดันอยู่อย่างรอบด้าน จนต่อมา เกิดการรวมศูนย์การปกครองขึ้นในช่วงต้น

ทศวรรษ 2440 เป็นต้นมา แต่ชาวบ้านก็ได้ใช้วรรณกรรมเป็นพื้นที่และเป็นหลักฐานในการแสดงออกถึงความปรารถนาของตนได้ ทั้งเป็นความปรารถนาของปัจเจกบุคคลและของชุมชนเอง เราจะพบว่าศาสนาพุทธได้กลายเป็นเครื่องมือที่สำคัญที่ชาวบ้านสามารถปรับปรนนำมาเป็นเครื่องมือในการแสดงออกถึงความปรารถนาดังกล่าว ในวรรณกรรมเรื่อง “ภายิตลวงสอนหลาน” จะพบว่าพระครูวิจารณ์ศีลคุณ แม้จะเป็นพระที่มีคุณูปการต่อชุมชนจะทั้งพระ และชุมชนดอนกันเป็นอย่างสูงในฐานะผู้ที่สร้างสำนักเรียน ก ข นโม ขึ้นก่อนที่การศึกษาระดับมูลศึกษา และประถมศึกษาจะเริ่มต้นขึ้น แต่ท่านก็เปิดกว้างให้กับการถ่ายทอดความปรารถนาในเชิงโลกียะออกมาได้ด้วย กล่าวคือ การสอนของท่านนั้นไม่ได้มุ่งหมายแต่ “พบนุพพาน” เหมือนขนบของการสอนศาสนาแบบเก่าอีกต่อไป แต่ท่านทำให้ศาสนาได้กลายเป็นสะพานเชื่อมโยงระหว่างโลกียะและนิพพานได้ด้วยการไม่ผูกติดคติพุทธศาสนิกชนไว้กับเป้าหมายเชิงพระศาสนาเพียงอย่างเดียว ให้เปิดรับความเป็นไปและความเปลี่ยนแปลงทางโลกย์ด้วย เพื่อการอยู่รอดให้ได้อย่างสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของโลกนี้ โดยให้ปัจเจกบุคคลใช้ศักยภาพของตนในการพิจารณา ให้เกิดความสมดุลเหมาะสมในชีวิต ซึ่งทำที่ลักษณะนี้ เราก็ได้เห็นมาแล้วเช่นกันในวรรณกรรมเรื่อง “พระปรมัตถ์คำกาพย์” ซึ่งได้มีความเปลี่ยนแปลงในเชิงเนื้อหาและกระบวนวิธีมาตามลำดับในชุมชนภาคใต้

7.3.3 วรรณกรรมประจำถิ่นในฐานะเครื่องมือการจดจำของชุมชน

หากพิจารณาในเชิงภูมิศาสตร์ ชุมชนทั้ง 4 ชุมชนที่ได้ศึกษาเป็นชุมชนที่อยู่ริมเชิงเขา 2 ชุมชน ชุมชนริมทางรถไฟ 1 ชุมชน และชุมชนริมทะเลสาบและทะเลอ่าวไทยอีก 1 ชุมชน ในเชิงพื้นที่ 3 ชุมชนแรกตั้งอยู่บริเวณที่การขยายตัวเป็นชุมชนที่ใหญ่ขึ้นเกิดขึ้นได้ช้ากว่าชุมชนที่ตั้งอยู่ริมทะเลสาบและทะเลอ่าวไทย เนื่องจากอยู่บนพื้นที่ทางทิศตะวันตกของทะเลสาบ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่รองรับการขยายตัวของชุมชนในชั้นหลังแล้ว ขณะที่อีกชุมชน อยู่ทางด้านทิศเหนือของทะเลสาบที่แม้จะมีทางรถไฟตัดผ่าน แต่ชุมชนก็ไม่ได้เติบโตเป็นชุมชนการค้าขาย หรือการขนส่งเหมือนชุมชนจำนวนไม่น้อยในยุคที่เกิดทางรถไฟขึ้น ด้วยเหตุนี้ จึงกล่าวได้ว่า ในทางสังคมวิทยา ชุมชนส่วนใหญ่ในการศึกษาครั้งนี้เป็นชุมชนชายขอบที่มีพื้นที่อยู่ในประวัติศาสตร์ของชุมชนรอบทะเลสาบไม่มากนัก จึงมีพ้องต้องกล่าวถึงพื้นที่ในประวัติศาสตร์ชาติไทยแต่อย่างใด

ในประเด็นนี้ จะได้วิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมประจำถิ่นกับบริบทประวัติศาสตร์ของชุมชนเพื่อแสดงให้เห็นว่า วรรณกรรมประจำถิ่นทั้งหลายของชุมชนที่ศึกษาตลอดจนชุมชนอื่นๆ ในภาคใต้บริเวณรอบๆ ทะเลสาบนั้นหาใช่เป็นเพียงเรื่องเล่าที่เล่าสืบทอดความรู้ ทักษะคติ หรือเป็นเพียงวรรณกรรมเพื่อการสอนสั่งเท่านั้น แต่วรรณกรรมเหล่านี้ยังมีฐานะเป็นวิธีการหรือกลวิธีในการจดจำเรื่องราวสำคัญของปัจเจกบุคคลและชุมชนในวัฒนธรรมมุขปาฐะอีกด้วย

การใช้ประโยชน์ของวรรณกรรมประจำถิ่นในลักษณะนี้ เกิดขึ้นในช่วงยุคแรกของการกำเนิดวรรณกรรมของแต่ละชุมชน โดยพื้นฐานทางด้านการศึกษา การอ่านออกเขียนได้ ได้ก่อให้เกิดทักษะทางการประพันธ์แก่ประชาชนในชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาอยู่ไม่น้อย ในเวลาต่อมา ทักษะดังกล่าวนี้ได้ถูกปรับเปลี่ยนให้เป็นกลวิธีหนึ่งในการจดจำเหตุการณ์สำคัญ หรือสิ่งที่ประชาชนอยากจดจำ เนื่องจากในวัฒนธรรมชาวบ้าน การจดบันทึกแบบลายลักษณ์อักษรมีรากฐานที่ไม่ยาวนานเท่ากับวัฒนธรรมราชหรือวัฒนธรรมหลวง ทำให้ประชาชนสร้างสรรค์วิธีการจดจำโดยการแต่งเรื่องราวหรือสิ่งที่ต้องการจดจำมาเป็นคำคล้องจอง ดังเช่นในเมืองชะรัดและงหรา ที่เคยเกิดคดีความฉุดคร่าผู้หญิงไปทำภรรยา ซึ่งชาวบ้านสันนิษฐานว่าเกิดในช่วงสมัยปลายรัชกาลที่ 5 ถึงต้นรัชกาลที่ 6 (เหล็บ บุญมี และสมคิด นวลเปียน, 2562) ข่าวนี้น่าจะเป็นข่าวที่สะท้อนขวัญ และโศกเศร้าไม่น้อย เนื่องจากการฉุดคร่าแต่เดิมนั้น ส่วนใหญ่แล้วมักจะได้รับการยอมรับจากชาวบ้านว่าเป็นวัฒนธรรมการหาคู่หรือสมรสแบบหนึ่ง หากเกิดความไม่พึงพอใจกันขึ้นมา วิธีชาวบ้านก็จะแก้ไขกันเอง อาจจะเป็นการขอมาลาโทษในภายหลัง หรือการแก้แค้นกันโดยญาติฝ่ายหญิง

อย่างไรก็ดี กรณีการฉุดคร่าที่เกิดขึ้นที่บ้านงหราในเหตุการณ์ตามท้องเรื่องนั้นกลับกลายเป็นอาชญากรรม ที่ผิดกฎหมาย ไม่ได้เป็นวัฒนธรรมที่ประชาชน “จำใจต้องยอมรับ” อีกต่อไป ด้วยเหตุนี้ เหตุการณ์จึงกลายเป็นที่เล่าลือจากปากต่อปาก กระทั่งกลายเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะยอดนิยมประจำถิ่น ถูกนำมาเขียนเรียบเรียงเป็นกลอน 6 ในช่วงต้นทศวรรษ 2490 และเป็นกลอน 8 ในปลายทศวรรษเดียวกันในที่สุด

ลักษณะเช่นนี้ ยังเห็นได้จากวรรณกรรมเรื่อง “ภายิตลฺงสอนหลาน” ของพระครูวิจารณ์ศีลคุณ ที่ผู้แต่งต้องการสื่อสารไปถึงเพื่อนผู้หนึ่งซึ่งเคยบวชเรียน แต่ลาสิกขาออกไปแต่งงาน ประพฤติตัวเหลวไหล เอาแต่ดื่มน้ำหวาน งานการไม่ยอมทำ ทำให้ครอบครัวเดือดร้อน วรรณกรรมเรื่องนี้จึงเหมือนเป็นจดหมายเหตุชุมชนให้ประชาชนได้หวนรำลึกถึงตัวละครชายผู้นี้ในฐานะสมาชิกของชุมชนที่มีพฤติกรรมซึ่งไม่นำเอาเป็นแบบอย่าง

ในวรรณกรรมประเภทนิราศ การใช้ประโยชน์วรรณกรรมโดยชุมชนจะยังเห็นได้ชัดเจนขึ้น แม้ว่าหลายวัตถุดิบในการเขียนของกวีไม่ใช่การเดินทาง การจากลา หรือการแสดงความรักอาลัยอาวรณ์ แต่กวีในชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาก็ให้นิยามว่าเป็นวรรณกรรมนิราศ เนื่องจากเป็นคำกลอนที่ใช้บันทึกช่วงสำคัญของชีวิตกวีและชุมชน บางเรื่อง กวีไม่ได้ตั้งชื่อเป็นนิราศ แต่ผู้เสกเรียกกันติดปากว่านิราศ วรรณกรรมนิราศแนวบันทึกจดหมายเหตุนี้ก็เช่น *นิราศรับพัชนี* ของพระครูวิจารณ์ศีลคุณ (ชู) ซึ่งบันทึกถึงช่วงเวลาสำคัญที่ท่านเดินทางด้วยรถไฟขึ้นไปรับผิดชอบที่พระนคร หรือ *นิราศอัตตประวัติคำโคลง* ของพระมหาเปลี่ยน *นิราศนายชิด* ของ “นายชิด” เป็นต้น (พิเชฐแสงทอง, 2545, น.62) วรรณกรรมเหล่านี้มีเนื้อหาเป็นเสมือนบันทึกความทรงจำที่ทั้งเจ็บปวดและภาคภูมิใจของปัจเจกบุคคลและชุมชนในห้วงเวลาหนึ่งๆ ซึ่งมีประโยชน์ในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของชุมชนที่ถูกสมาชิกในชุมชนอ้างอิงถึง และแสดงความภาคภูมิใจ

การใช้ประโยชน์วรรณกรรมเป็นเครื่องมือในการจดจำ ยังเห็นได้จากการที่ชุมชนต่างๆ รอบทะเลสาบสงขลามักจะมีนิทานหรือตำนานประจำถิ่นเพื่อใช้เป็นเครื่องหมายจำถึงประวัติชุมชน ในยุคสมัยที่วัฒนธรรมลายลักษณ์ยังเดินทางมาไม่ถึงหมู่บ้าน เช่น *ตำนานเรื่องนางจัน-นายเทพ* สองสามีภรรยาผู้บุกเบิกก่อตั้งหมู่บ้านจันนา (เจียม แสงเกิด, 2562) ตำนานเรื่องนี้เป็นสิ่งที่ชาวบ้านใช้หมายจำอดีตของตัวเองว่าเริ่มต้นจากหญิงชายคู่นี้ที่เข้ามาบุกเบิกถางป่าทำไร่ ต้องต่อสู้กับภัยธรรมชาติ และภัยโจรผู้ร้าย จนกระทั่งชุมชนเติบโตขยายตัวขึ้น ซึ่งทำให้ชาวบ้านชุมชนแห่งนี้มีความสำนึกเรื่องเครือญาติสูง เนื่องจากเชื่อว่ารากเหง้าดั้งเดิมของพวกตนนั้น สัมพันธ์ในเชิงสายเลือดกับสามีภรรยาคู่นั้น ก่อนจะแตกหน่อออกไปโดยการแต่งงานกับคนจากชุมชนใกล้เคียงทั้งในเขตพัทลุง และตรัง (จิ้น รักช่วย, 2562) ความจดจำดังกล่าวก่อให้เกิดสำนึกถึงความเป็นพี่น้องร่วมสายเลือด ชาวบ้านสามารถเชื่อมโยงตนเองเข้ากับบรรพบุรุษไม่ว่าใครก็ตามได้เป็นอย่างดีจนสามารถสืบสาวประวัติจนกระทั่งสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับเครือญาติขึ้นมาได้ในช่วงยุคต่อๆ มา

เช่นเดียวกับชุมชนสุนทรา ที่เรื่องเล่ามุขปาฐะเกี่ยวกับพระอุดมปิฎกได้เคยเป็นเรื่องเล่าประจำถิ่นอยู่ก่อนแล้ว โดยชาวบ้านเล่าขานมารุ่นต่อรุ่นถึงพระสงฆ์องค์หนึ่งที่ได้เข้าไปมีบทบาทเกี่ยวข้องกับราชสำนักสยาม (มหาเชยศักดิ์ ถาวโร, 2562) ภายหลังจึงออกมาบำรุงดูแลวัดสุนทรา เคยได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้แทนพระองค์ไปเป็นประธานปักหลักเมืองสงขลา โดยเรื่องเล่านี้ต่อมาได้รับการบันทึกไว้ว่า

[รัชกาลที่ 3] โปรดกระหม่อมให้จัดการฝังหลักชัยเมืองสงขลา พระราชทานไม้ไผ่พฤษภักย์หลักชัยต้นหนึ่งกับเทียนไขเล่มหนึ่ง พร้อมทั้งเครื่องไทยทานต่างๆ และโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระอุดมปิฎก เป็นประธานสงฆ์ฐานุกรมเปรียญ 8 รูป ออกมาเป็นประธานกับพระราชครูอัยการยพราหมณ์กับพราหมณ์ 8 นาย...พระยาสงขลา (เถียนเส็ง) ได้กะเกณฑ์กรมการและไพร่จัดทำเป็นโรงพิธีใหญ่ขึ้นในกลางเมือง คือที่หน้าศาลเจ้าหลักเมืองเดิมนี่ และตั้งโรงพิธีสี่ทิศ คือ ที่ป้อมเสร็จแล้ว ครึ่งเดือนสี่ขึ้นเจ็ดค่ำ ปีมาล จัตวาศก พระยาสงขลาให้จัดตั้งกระบวนแห่ทั้งพวกจีน และพวกไทยเป็นที่ครึกครื้นและเอกราชมาก ตั้งกระบวนแห่หลักไม้ไผ่พฤษภักย์กับเทียนไขไปเข้าโรงพิธีแล้วพระสงฆ์ราชาคณะฐานานุกรมเจริญพระปริตร พระครูพราหมณ์ ก็สวดตามไสยเวท (บำรุง อินทรสมบัติ, 2562, 17)

เรื่องเล่ามุขปาฐะที่จดจำสืบกันมาเรื่องนี้ถูกนำมาจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรภายหลัง แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ก็นับรู้และจดจำบทบาทในฐานะเป็น “ผู้แทนพระองค์” ในรัชกาลที่ 3 ของพระอุดมปิฎกในเรื่องนี้ได้เป็นอย่างดี และเล่าสืบทอดกันมาด้วยความภาคภูมิใจที่สมาชิกจากชุมชนตนเองได้ขึ้นไปมาบทบาทสำคัญเกี่ยวกับการบริหารหัวเมืองภาคใต้ในสมัยโบราณ

การจดจำอดีตของประชาชนผ่านการสร้างสรรค์ขึ้นเป็นวรรณกรรม ทั้งวรรณกรรมมุขปาฐะ และวรรณกรรมลายลักษณ์นี้ ยังเห็นได้จากวรรณกรรมที่เป็นบทกลอนสั้นๆ หรือบทคำขวัญประจำถิ่นต่างๆ การเลือกสรรรูปแบบบทหรือกรองมาเรียงร้อยกันเป็นบทท่องจำถือเป็นกลวิธีการจดจำของสังคมที่การเขียนหรือการจดบันทึกยังไม่พัฒนาสู่การเขียนในฐานะเป็นประชานิพนธ์ ดังใน

พัทลุงที่มีการจดจำกลอนเรื่องการปราบและคุมขังโจรสมัยปลายรัชกาลที่ 6 ถึงต้นรัชกาลที่ 7⁴ ตอนหนึ่งชาวบ้านสวดให้ฟังว่า

“ไอ้สุก ไอ้สี มั่นหนีหรางออก

ตัดสินขังคอก ไปหลอชิงวัน

ไอ้คงเขาย่า นันกะสหาย

ถูกลูกสุนตาย เดือนกุมภาพันธ์

(เจียม แสงเกิด, 2562)

จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่า การใช้ประโยชน์วรรณกรรมประจำถิ่นเพื่อการจดจำเหตุการณ์สำคัญๆ ของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลานั้น เกี่ยวข้องกับการที่ปัจเจกบุคคล หรือชุมชนได้สัมผัสกับประสบการณ์ที่แปลกใหม่ แล้วต้องการที่จะจดจำประสบการณ์เหล่านั้นไว้ การนำเรื่องราวมาร้อยเรียงเข้าเป็นบทร้อยกรองจึงเป็นกลวิธีในการจดจำอย่างหนึ่งซึ่งแพร่หลายอยู่ในชุมชนบริเวณนี้เป็นอย่างยิ่ง เด็กๆ อาจใช้วิธีการจดจำชื่อชาวบ้านในชุมชนโดยการเอาชื่อมาเรียงร้อยให้ได้สัมผัสกัน ซึ่งจากข้อมูลภาคสนาม พบว่ามีเกือบทุกชุมชน การแต่งลักษณะนี้ถือเป็นการละเล่นของเด็กๆ อย่างหนึ่ง เนื่องจากแสดงให้เห็นทักษะด้านการใช้ภาษา แล้วยังนำมาขับเป็นทำนองได้ด้วย

7.4 การใช้ประโยชน์วรรณกรรมประจำถิ่นยุคการพิมพ์ท้องถิ่นเฟื่องฟู ทศวรรษ 2470-2500

ยุคนี้เป็นผลมาจากความเปลี่ยนแปลงของยุคแรก บริบทการทางสังคมต่างๆ ในยุคแรกได้นำพาสังคมบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาให้ขับเคลื่อนเข้าไปสัมผัสและสัมพันธ์กับความทันสมัยภายนอกมากขึ้น ดังจะได้กล่าวถึงในรายละเอียดต่อไป

⁴ ร้อยกรองบทนี้มีเนื้อหาและถ้อยคำคล้ายคลึงกับร้อยกรองที่ล้อม เพ็งแก้ว เล่าไว้เสริมบทความของ อนุก นาวิกมูล เมื่อ พ.ศ.2524 ว่าเป็นกลอนลำตัดที่คุณพระวิชัยประชาบาล ผู้อำนวยการปราบปรามโจรให้แต่งขึ้น (อนุก นาวิกมูล, 2536, น. 98-99) เพื่อทำการแสดงหลังปราบกลุ่มคำหั่วแพร่ และกลุ่มโจรในเขตตำบลพะนางตุง (ทะเลน้อย-ควนขนุน) ได้หมดราบคาบ อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี จากการสำรวจข้อมูลภาคสนาม ชาวบ้านไม่ทราบว่ากลอนนี้เป็นกลอนลำตัด แต่มีผู้อายุ 70 ปีขึ้นไปจดจำกันได้ โดยบอกว่าเป็นกลอนที่ท่องติดปากต่อๆ กันมา

7.4.1 บริบททางประวัติศาสตร์ของชุมชน ยุคทศวรรษ 2470-2500

ในหัวข้อนี้ได้กล่าวถึงบริบทสำคัญๆ ที่เป็นเงื่อนไขให้เกิดความเปลี่ยนแปลง โดยจะเป็นการอธิบายต่อเนื่องมาจากการพัฒนาเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ เช่น หน่วยงานราชการ การคมนาคม การศึกษา ตลอดจนตลาดและเส้นทางการค้า สิ่งเหล่านี้มีบทบาทร่วมกันในการพลิกโฉมหน้าชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา

7.4.1.1 การคมนาคม

การคมนาคมของไทยแต่เดิมใช้เส้นทางแม่น้ำลำคลองเป็นหลัก เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาจึงได้เกิดการสร้างการคมนาคมทางถนนขึ้น โดยในระยะเวลาที่การคมนาคมรับผิดชอบโดยราชการนี้ การพัฒนาเป็นไปค่อนข้างล่าช้า โดยเฉพาะที่ดำเนินการโดยรัฐบาลตั้งแต่ พ.ศ.2477-2484 โดยนโยบายงานทางในระยะนี้มุ่งไปในการเร่งรีบสร้างทางหลวงตามมาตรฐานต่ำให้ได้ทางยาวในราคาถูก เพื่อเป็นการบุกเบิกพื้นที่ที่รกร้างว่างเปล่าให้เป็นแหล่งกิจกรรม กับให้ได้ทางติดต่อเชื่อมโยงกันได้ทุกจังหวัด โดยสร้างทางตามมาตรฐานเก่าคือ ผิวทางเป็นหินหรือลูกรัง การสร้างทางในสมัยนี้ได้เริ่มใช้เครื่องจักรสร้างทางประเภทต่างๆ ในการทำงานแทนการใช้กำลังคนเป็นบางตอน จึงทำงานได้เร็วกว่าแต่ก่อน

การสร้างถนนในช่วงต้นทศวรรษ 2470 ก็ยังคงไม่มีผลต่อการพัฒนาคมนาคมทางถนนของภาคใต้มากนัก การเดินทางรถไฟเป็นการคมนาคมที่ทันสมัยที่สุดในช่วงนี้ การพัฒนาทางรถไฟที่เริ่มต้นเปิดครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2458 ยังคงเป็นปัจจัยหลักที่ได้เข้ามาเปลี่ยนความสัมพันธ์ และวิถีของประชาชนบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา ผลของการเปลี่ยนแปลงเห็นได้ชัดขึ้นในช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 2460 จนถึงทศวรรษ 2470 และหลังจากนั้น โดยการเดินทางรถไฟได้เข้ามาเสริมประสิทธิภาพในการเข้าถึงท้องถิ่นของตัวแทนราชการ ผู้ปกครอง พ่อค้า และนักลงทุน ตลอดจนส่งเสริมให้ท้องถิ่นได้เข้าถึงความแปลกหูแปลกตาของความเป็นสมัยใหม่ที่รัฐบาลกลางได้นำพาประเทศไปในทิศทางนั้นได้ง่ายขึ้น แม้การคมนาคมทางรถไฟเด่นชัดที่สุดในระยะเวลานั้น แต่การบำรุงถนนก็ยังคงเป็นความจำเป็นที่ต้องเกิดขึ้นเพื่อการคมนาคมที่สะดวกยิ่งขึ้นของราชการในการ

ตรวจตรา ประชาชนใช้ในการติดต่อค้าขาย ติดต่อสัมพันธ์ระหว่างตำบล และที่สำคัญ การสร้างถนนจะทำให้เกิดที่ดินทำกินแก่ประชาชนเพิ่มขึ้น

การคมนาคมทางน้ำในต้นทศวรรษ 2470 ทางทะเลมีเรือซึ่งผูกขาดการวิ่งมาหลายปียังวิ่งอยู่ โดยมีการหยุดรับส่งผู้โดยสารและสินค้าไปยังกรุงเทพฯ สิงคโปร์ และปัตตานี สำหรับการเดินเรือยนต์และเรือเมล์มีสายหลักคือ สายสงขลา-เกาะยอ-ปากพะยูน-ระโนด และยังมีเรือสำเภานำส่งข้าวสารและข้าวเปลือกจากปากพะยูน ระโนด พัทลุง เพื่อนำส่งโรงสีในเมืองสงขลา การคมนาคมทางเรือมีเป็นจำนวนมากเนื่องจากเป็นพื้นที่เขตทะเลสาบ เช่น ในเขตพัทลุงการคมนาคมทางเรือที่สะดวกที่สุดคือในเขตปากพะยูน โดยมีเรือผ่านไปมาไม่เคยขาด แม้จะเห็นว่าการเดินทางโดยเรือได้รับความนิยมน้อยมาก แต่การเดินทางโดยเรือในระยะนี้ก็ยังมียุโรปสรรคที่ต้องประสบอยู่ คือ ลักษณะลำคลองและกระแสน้ำ กระนั้นแล้วหากไม่มีการขนส่งสินค้าหรือไม่มีสินค้าต้องหอบหิ้วจำนวนมาก ชาวบ้านก็จะนิยมเดิน

การพัฒนาของเส้นทางคมนาคมเหล่านี้ทำให้การติดต่อแลกเปลี่ยนระหว่างสังคมภายนอกกับชุมชนรอบๆ ทะเลสาบเปลี่ยนไปอย่างมีความเข้มข้นมากขึ้น การแลกเปลี่ยนซื้อขายสามารถเข้าถึงชุมชนที่อยู่ลึกเข้าไป จากเดิมเพียงแค่เฉพาะชุมชนเมืองท่าเท่านั้น การคมนาคมที่เปลี่ยนแปลงนี้ทำให้การกระจายสินค้าขยายออกไปไกลและกว้างกว่าเดิม โดยจะมีพ่อค้าคนจีนเป็นคนรวบรวมและลำเลียงสินค้าส่งออกไปด้วยเรือเมล์และรถไฟ อีกทางหนึ่งการคมนาคมก็ส่งเสริมให้เกิด “จุดรวมสินค้า” หรือ “โรงสินค้า” ทำให้เกิดชุมชนการค้าใหม่ๆ ที่ทำการแลกเปลี่ยนผลผลิตทางการเกษตรกับสินค้าภายนอกจากหลายๆ ชุมชน การเกิดขึ้นของชุมชนริมทางคมนาคม ยังทำให้พ่อค้าคนจีนสามารถเดินทางเข้าไปแทบทุกซอกทุกมุมของชุมชน เพื่อรวบรวมสินค้าจากชุมชนเหล่านั้นออกมาสู่ตลาด ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ชาวจีนคือผู้มีบทบาทในกิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็นอย่างมาก จนก่อให้เกิดความกังวลว่ากลุ่มชาวจีนจะครอบครองภาคใต้ ซึ่งความกังวลดังกล่าวนี้ถูกบันทึกในข้อเขียนจำนวนมากในวารสารมณฑลนครศรีธรรมราชในเวลานั้น

การเปลี่ยนแปลงของเส้นทางคมนาคมที่มีรถไฟเกิดขึ้น และเป็นการคมนาคมที่ทันสมัยและได้รับความนิยมน้อยที่สุดจากผู้คนในสมัยนั้น ไม่เพียงให้ภาพความนิยมและความทันสมัยเท่านั้น แต่ที่สำคัญแสดงให้เห็นถึงความเคลื่อนไหวของผู้คนที่ได้สัมพันธ์กับคนภายนอกอื่นๆ ทั้งร่วมชาติ

และต่างชาติ การเดินทางรถไฟจึงเป็นช่องทางสำคัญช่องทางหนึ่งที่เปิดโลกให้ผู้คนบริเวณทะเลสาบสงขลาได้เข้าถึงความทันสมัย ความเป็นอื่น และโลกภายนอก

7.4.1.2 หมากมะพร้าวเขาหนั่งทั้งวัวควาย อีกมากมายของป่าสารพัน: เกษตรแผนใหม่ ดินค้า และตลาด

การเขียนกลอนและได้รับการตีพิมพ์ในวารสาร เป็นหมุดหมายหรือจุดเริ่มต้นหนึ่ง ที่แสดงให้เห็นถึงการใช้วรรณกรรมเพื่อการบันทึกความทรงจำปรากฏการณ์ทางสังคม ขณะเดียวกันก็ใช้วรรณกรรมในฐานะเครื่องมือแสดงออกถึงความปรารถนาของประชาชนในการที่จะบำรุงเศรษฐกิจ ที่ตระหนักถึงท้องถิ่นที่สัมพันธ์กับระดับชาติ และบริบทเศรษฐกิจโลก การเปิดพื้นที่ตีพิมพ์บทกลอน หรือข้อเขียนต่างๆ นี้เป็นเสมือนการเปิดพื้นที่ให้ประชาชนได้แสดงออกถึงความปรารถนาในการดำรงชีวิตบนฐานและกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ตนกระทำได้ พื้นที่กระดากกับพื้นที่ดินในทศวรรษ 2470 จึงกลายเป็นเสียงสะท้อนซึ่งกันและกัน

ในระบอบนี้มีการขยายพื้นที่นาเกิดขึ้น โดยรัฐได้เข้ามามีบทบาทอย่างต่อเนื่องในทศวรรษ 2450-2460 ในการจัดการให้ประชาชนผลิตสินค้าเพื่อแลกกับเงินตรามากขึ้น ซึ่งรัฐเห็นว่าการยิ่งเวลาผ่านไปการส่งเสริมเช่นนี้ยังมีความจำเป็นต่อรัฐ เพราะการเพาะปลูกในระบอบนี้ไม่เพียงแต่เพาะปลูกเพื่อเลี้ยงชีพของราษฎร แต่ยังเป็นสินค้าที่แปรเปลี่ยนเป็นเงินสำหรับจ่ายภาษี ให้แก่รัฐอีกด้วย แนวคิดของรัฐดังกล่าวนี้จึงถูกตอกย้ำอยู่เสมอ กระทั่งต่อมาจึงเป็นคำสั่งที่บังคับให้พัฒนาท้องถิ่นตามอัตลักษณ์ของท้องถิ่นเอง การพัฒนาและปรับปรุงดังกล่าวนี้จึงต้องกระทำบนฐานของความแตกต่างของแต่ละท้องถิ่น โดยอาศัยมโนทัศน์เรื่อง “ความเจริญ” คือการเข้าถึงความรู้แบบใหม่ อาชีพแบบใหม่ การศึกษาแบบใหม่ และวิถีชีวิตแบบใหม่

มโนทัศน์เรื่องความเจริญดังกล่าวนี้ทำให้กิจกรรมการผลิตทางเศรษฐกิจได้ถูกเปลี่ยนแปลงออกไปจากความคุ้นชินเดิมๆ ที่ทำเพื่อการบริโภคในครัวเรือนและการจำหน่ายในตลาดชุมชน ไปสู่การทำการเกษตรเพื่อการสะสมทุนเพื่อให้ได้ผลผลิตสำหรับขายในตลาดที่กว้างขึ้น และนำทุนจากการค้าขายนั้นมาสร้างผลผลิตต่อไป นโยบายดังกล่าวเห็นได้ชัดเมื่อเกิดสโมสรกสิกรรมขึ้นตามอำเภอและตำบลต่างๆ และการก่อตั้งโรงเรียนมูลกสิกรรมอย่างครอบคลุมทั้ง

ภาคใต้ตลอดทศวรรษ 2470 คณะบำรุงกสิกรรมตำบลต่างๆ ได้ถึงเอาตัวแทนจากทุกฝ่าย ทั้งชาวบ้าน ผู้นำหมู่บ้าน และข้าราชการเข้ามาประชุมประเมินผลการเพาะปลูกในชุมชน ร่วมระดมความคิด แสวงหาแนวทางในการปรับปรุงศักยภาพการเพาะปลูกทั้งด้านน้ำ การบำรุงดิน การเก็บเกี่ยว ตลอดจนการจำหน่าย ซึ่งเป็นกระบวนการส่งเสริมการเพาะปลูกบนฐานของความรู้แบบสมัยใหม่

แนวคิดที่ส่งเสริมการอาศัยความรู้ทางการเกษตรแบบแผนใหม่เช่นนี้ ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในมโนทัศน์เกี่ยวกับ “ชาวนา” และขอบข่ายอาชีพชาวนานั้นก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย เช่น มุมมองเรื่องการจัดสรรพื้นที่ การเตรียมดิน การใช้ปุ๋ย การให้ความสำคัญกับการเพาะปลูกซ้ำ การจำแนกดิน และอื่นๆ ซึ่งเป็นวิธีคิดที่อาศัยความรู้ทางวิทยาศาสตร์มาประกอบ รวมไปถึงแนวคิดแบบทุนนิยมอย่างการสะสมทุนเพื่อต่อยอดก็เป็นแนวคิดที่ถูกนำมาใช้ในระบอบนี้ด้วย ภายใต้มโนทัศน์นี้ ชาวนาไม่ใช่เป็นแค่เพียงชาวนา แต่ชาวนาคือ *กสิกร* ผู้ประกอบอาชีพ *กสิกรรม* ที่จะต้องมีความรู้ ใฝ่รู้ สามารถจัดการและใช้เวลาได้อย่างคุ้มค่า ทำการผลิตได้เต็มศักยภาพในพื้นที่ที่มีอยู่แล้ว

สัญญาณหนึ่งที่ได้ถึงการขยายตัวของ การเพาะปลูกก็คือปัญหาการบุกเบิกพื้นที่ป่า ดังพบว่าการโค่นถางป่าดงดิบ ที่เกิดขึ้นเพื่อการเพาะปลูก การก่อสร้างทางคมนาคม การค้าไม้ และการขยายตัวของชุมชน ทำให้รัฐบาลเกิดความตระหนักถึงผลที่จะเกิดขึ้นตามมา นั่นก็คือ หากปล่อยไปก็จะทำให้เกิดความเสียหายแก่พื้นที่ป่า และอีกด้านหนึ่งก็มีความจำเป็นในการส่งเสริมเศรษฐกิจ และการขยายตัวของ การคมนาคม รัฐจึงผ่อนคลายความเข้มงวด โดยการเปิดโอกาสให้ถากถางป่าได้ในกรณีที่ต้องการสร้างถนนหนทางเท่านั้นเอง

ในช่วงทศวรรษ 2490-2500 การขยายพื้นที่การเพาะปลูกข้าวมีเพิ่มมากขึ้น และช่วงทศวรรษ 2490 อัตราการเพิ่มสูงเกือบร้อยละ 30 แต่เมื่อเข้าสู่ทศวรรษ 2500 อัตรากลับลดลงอย่างมาก สาเหตุอาจเป็นไปได้ที่ข้อจำกัดของพื้นที่ที่จะบุกเบิกลดน้อยลง ทำให้ไม่เพียงพอที่จะรองรับประชากรที่ขยายตัวอย่างรวดเร็วในช่วงทศวรรษนี้ ซึ่งนำไปสู่สาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดการอพยพออกจากถิ่นที่อยู่เข้าไปเป็นแรงงานรับจ้างในเมือง

การเข้าสู่บริบทเศรษฐกิจสมัยใหม่ของไทย เห็นได้จากข้อเขียนในวารสารศรีธรรมราช ศึกษาจำนวนหนึ่งที่พยายามนำเสนอการผลิตทางการเกษตรที่ประสบผลสำเร็จ โดยใช้หลัก

วิทยาศาสตร์หรือเกษตรแผนใหม่ การนำเสนอภาพตัวอย่างเหล่านี้จึงเป็นการกระตุ้นแรงปรารถนา สร้างความใฝ่ฝันและความทะเยอทะยานที่จะสามารถพัฒนาไปสู่หนทางที่ดีกว่า ภาพตัวอย่างเหล่านี้ ถูกเสนอและแพร่กระจายอย่างต่อเนื่อง การสอนกลวิธีการจึงเป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตรเพื่อให้ นักเรียนสามารถใช้ความรู้มาประกอบอาชีพทำกินได้ และยังสร้างความรู้สึกรักหวงแหนทรัพยากรใจต่อ เทคโนโลยีสมัยใหม่ และที่สำคัญทำให้ชาวชุมชนทะเลสาบสงขลาสามารถจินตนาการถึงสังคมอื่น และคนอื่นๆ ที่อยู่ห่างไกลออกไปจากพื้นที่ของตนเองได้เด่นชัดมากขึ้น

ปรากฏการณ์ที่น่าสนใจในด้านเศรษฐกิจและการเพาะปลูกในยุคนี้ที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือ ช่วงปลายทศวรรษ 2470 ถึงทศวรรษ 2480 เกิดแนวคิด “เศรษฐกิจชาตินิยม” โดยเฉพาะหลังการ เปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ พ.ศ.2475 ทำให้ชาวจีนถูกจำกัดการถือครองที่ดิน ที่ดินที่เคย ครอบครองได้ถูกกระจายไปยังข้าราชการท้องถิ่นและประชาชนที่เคยเป็นลูกจ้างในไร่นาของพวก เขา ทำให้ชาวจีนอพยพไปสู่การค้าขาย ปรากฏการณ์นี้ทำให้ประชาชนมีโอกาสขยายพื้นที่การ เพาะปลูกมากขึ้น

ขณะเดียวกันสภาพเช่นนี้ทำให้ประชาชนคุ้นเคยกับเศรษฐกิจเงินตราจากการเกษตรและปศุ สัตว์ เช่น การเลี้ยงหมู ที่ถือได้ว่าเป็นการผลิตหนึ่งที่สัมพันธ์กับเศรษฐกิจเงินตราของชาวนาลุ่ม ทะเลสาบสงขลา ในระยะนี้ทำให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจของชาวนารอบทะเลสาบสงขลาได้พึ่งพิง การปลูกข้าวน้อยลง ชาวนาได้หารายได้ด้วยการประกอบอาชีพอื่นๆ เช่น ขายของป่า รับจ้าง ทำ การประมง เลี้ยงสัตว์ และการปลูกยางพารา ในระยะนี้จึงแสดงให้เห็นว่า การปลูกยางพาราจึงเป็น ทางเลือกใหม่ที่เกิดขึ้นในช่วงทศวรรษ 2480 เป็นต้นมา โดยเฉพาะภายหลังมีนโยบายเรื่องเศรษฐกิจ ชาตินิยมของรัฐบาลคณะราษฎร ที่ยึดที่ดินทำกินของชาวจีนกลับมา กระทั่งสินค้ายางพารา กลายเป็นสินค้าพาณิชย์อันดับ 1 แทนข้าวในทศวรรษ 2480 เป็นต้นมา ซึ่งพืชพาณิชย์ยางพารา นี้ ได้เข้ามาเปลี่ยนวิถีชีวิตของชาวภาคใต้ ให้ประชาชนมีความผูกพันกับตลาดการค้ามากขึ้น ทำให้ ประชาชนต้องติดตามข่าวสารตลาดยางพาราที่เปลี่ยนแปลงขึ้นลงทุกวัน สิ่งนี้จึงทำให้ประชาชนยัง มองเห็นความปรารถนาของตนเองที่กว้างขวางขึ้นกว่าเดิม

7.4.1.3 การศึกษา การพิมพ์ และวัฒนธรรมการอ่าน

ความเคลื่อนไหวทางการศึกษาแสดงให้เห็นถึงความตื่นตัวของประชาชนในการเข้ารับการศึกษา โดยความตื่นตัวเหล่านี้ส่วนหนึ่งมาจากการที่ประชาชนปรารถนาที่จะขยับชีวิตไปสู่เส้นทางที่ยากลำบากน้อยกว่า กล่าวคือ ในบทร้อยกรองสื่อให้เห็นถึงทัศนคติของผู้คนในชุมชนทะเลสาบสงขลาในช่วงทศวรรษ 2470 ว่าเริ่มสนใจที่จะทำงานราชการมากขึ้น ด้วยเหตุว่างานกลุกรรมถูกมองว่าเป็นงานหนักและยากลำบาก ซึ่งมโนทัศน์ดังกล่าวนี้เป็นผลมาจากการปฏิรูปมณฑลที่เกิดตำแหน่งทางราชการมากขึ้นและหลากหลายขึ้น และประชาชนส่วนหนึ่งที่ได้รับการศึกษาหนังสือไทยก็ได้เปลี่ยนสถานภาพตนเองไปทำงานเสมียน ซึ่งในระยะแรกของการศึกษานี้ สำหรับการรับสมัครผู้รู้หนังสือเข้ามาทำงานยังไม่ระบุระดับการศึกษา เพียงแค่มีคุณสมบัติอ่านออกเขียนได้เท่านั้น เมื่อความตื่นตัวในการเข้ารับการศึกษาเพิ่มมากขึ้น ทำให้ความต้องการครูเพิ่มมากขึ้นในเวลาต่อมา และทำให้การเป็นครูเป็นที่ปรารถนามากขึ้น ด้วยเหตุของการต้องการขยับตัวเองออกจากความยากลำบากของการดิ้นรนต่อสู้ชีวิตและการกลุกรรม ความปรารถนาดังกล่าวยังนำไปสู่การเดินทางออกจากถิ่นเพื่อการศึกษาและการทำงานมากขึ้นหลังจากการคมนาคมที่พัฒนารอบด้านขึ้น โดยเฉพาะในชุมชนที่ยากจนและห่างไกลเมือง

ปรากฏการณ์เช่นนี้สัมพันธ์กับการเกิดวัฒนธรรมการอ่านและการเขียนที่เข้มข้นเป็นอย่างมากในชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา กระทั่งส่งผลต่อการเข้ามาของวรรณกรรมและหนังสือต่างๆ ผู้ชุมชน และการเกิดขึ้นของโรงพิมพ์ในช่วงปลายทศวรรษ 2460 อีกด้วย ความตื่นตัวและความเฟื่องฟูของการศึกษาในระยะนี้ กลับกลายมีเป้าหมายใหม่ที่ผุดขึ้นมา คือ “ปริมาณและรสนิยมการอ่าน” ซึ่งในระยะนี้วัดยังเป็นบทบาทสำคัญในการทำให้ประชาชนมีทักษะความสามารถในการอ่าน และค่อยๆ พัฒนานตนเองไปสู่การอ่านอย่างมีรสนิยมและปริมาณที่เหมาะสม

นอกจากนี้การอ่านหนังสือยังถูกมาเชื่อมโยงกับความเจริญและทันสมัยอีกด้วย ภายใต้มโนทัศน์เช่นนี้ รัฐโฆษณาว่าการอ่านถือเป็นหนทางสู่ความเท่าเทียมของผู้คน โดยไม่จำเป็นว่าจะสังกัดชนชั้นใด และมโนทัศน์นี้จึงเป็นเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้คนสามารถไต่เต้าเลื่อนชั้นทางสังคมได้อย่างอิสระและเท่าเทียม

การส่งเสริมการอ่านเป็นวิธีการหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงการเดินทางเข้าสู่ความเป็นสังคมสมัยใหม่ของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาในช่วงทศวรรษ 2470 เป็นต้นมา แต่การก้าวสู่สังคมสมัยใหม่หรือสังคมแห่งการอ่านก็มีปัญหาเกิดขึ้น 2 ประการคือ ขาดหนังสือที่มีเนื้อหาดีๆ และปริมาณผู้มีส่วนร่วมในการอ่านขยายตัวอย่างเชื่องช้า ด้วยเหตุนี้จึงเกิดห้องสมุดในโรงเรียน ห้องสมุดชุมชน ทั้งหมดดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความพยายามและส่งเสริมการอ่านที่เข้มข้น ซึ่งนำไปสู่การเกิดอุตสาหกรรมการพิมพ์ขึ้นมาในชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา

อย่างไรก็ดีปัญหาการขาดแคลนหนังสืออาจเป็นสาเหตุหนึ่ง แต่มูลเหตุอย่างหนึ่งที่เข้ามาสนับสนุนให้ธุรกิจการพิมพ์แพร่หลายเข้ามาสู่ชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา ก็คือ นโยบายการศึกษาที่เปิดโอกาสให้ครูพิจารณาใช้ตำราเรียนการสอนเองในช่วงต้นทศวรรษ 2470 แม้ว่าในช่วงปี พ.ศ. 2468-2469 จะมีการตั้งกรมตำราขึ้นมา แต่กรมตำราก็ยังไม่ได้ผูกขาดหน้าที่ในการผลิตตำราเอง

หนังสือตำราในภาคใต้ที่ตกทอดมาถึงปัจจุบันมี 2 ลักษณะ คือ ตำราเก่าถูกนำมาตีพิมพ์ใหม่ในรูปแบบหนังสือ และตำราที่แต่งหรือแปลขึ้นใหม่ การมีตำราจำนวนมาก ทั้งตำราเก่าที่และตำราใหม่นั้น ทำให้เทคโนโลยีการพิมพ์ในชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาเติบโตขึ้นเป็นอย่างมาก โรงพิมพ์แรกในภาคใต้จึงเกิดขึ้นที่สงขลาเมื่อปี พ.ศ. 2469 คือ โรงพิมพ์เลขาประมวญกิจ ต่อมาก็เกิดโรงพิมพ์แห่งที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2470 คือ โรงพิมพ์ (สงขลา) พาณิช และเกิดโรงพิมพ์แห่งที่ 3 คือ โรงพิมพ์สมบูรณ์ไอสถ หลังจากนั้นก็เกิดโรงพิมพ์ขึ้นอีกหลายแห่งใน 3 จังหวัดรอบทะเลสาบสงขลา

การเกิดขึ้นของโรงพิมพ์ในบริเวณทะเลสาบสงขลา แม้ในระยะแรกจะทำได้ไม่ดีมากนัก เพราะข้อจำกัดทางเทคโนโลยี ทำให้วารสารศรีธรรมราชศึกษา ซึ่งเคยพิมพ์กับโรงพิมพ์เลขาประมวญกิจต้องเปลี่ยนไปพิมพ์กับโรงพิมพ์ไทยเขมม หน้าวัดราชบพิตร ในพระนคร หลังพิมพ์ได้ถึงฉบับที่ 3 แต่งานพิมพ์ในชุมชนทะเลสาบสงขลาได้มีการพัฒนาอย่างไม่หยุดนิ่ง โรงพิมพ์เลขาประมวญกิจจากรับแต่งงานพิมพ์ของนักเขียนในท้องถิ่น เนื่องจากในระยะนี้มีงานเขียนท้องถิ่นเหลือเป็นหลักฐานมากมาย ประกอบกับลักษณะโดยรวมของภาคใต้ที่มีผู้อ่านออกเขียนได้ และมีรสนิยมในการอ่านที่มากขึ้น รวมถึงการเกิดขึ้นของกวีท้องถิ่นที่ได้ทำการแต่งวรรณกรรมเป็นจำนวนมาก ทำให้การไหลเวียนเกิดขึ้นของวรรณกรรมเพิ่มมากขึ้น บรรยายากจึงเหมือนเป็นบรรยายากที่ดีทำให้อุตสาหกรรมการพิมพ์และธุรกิจการพิมพ์เติบโตขึ้น

7.4.1.4 ท้องถิ่น ชาติ และความปรารถนาบนสายพานแห่งการพิมพ์

การทวีขึ้นของงานพิมพ์โดยนักเขียน/กวีในบริเวณทะเลสาบสงขลาห้วงเวลานี้ เป็นผลพวงที่เด่นชัดของการพัฒนาการศึกษาและการพิมพ์ที่ขยายตัวและมีราคาถูกลง ซึ่งสัมพันธ์กับการขยายตัวของชาติไทยที่ลงมาสู่หัวเมืองต่างๆ มากขึ้น

การกำเนิดอุตสาหกรรมการพิมพ์ของภาคใต้ ในช่วงเวลาตั้งแต่ทศวรรษ 2460 เป็นต้นมาถือเป็นความเปลี่ยนแปลงของท้องถิ่นบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา การที่เทคโนโลยีการพิมพ์ราคาถูกลง แต่มีประสิทธิภาพมากขึ้น กลายเป็นแรงบันดาลใจที่สร้างความเชื่อมั่นให้คนบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในการผลิตด้วยตัวตนเอง ในระยะนี้ถือเป็นช่วงที่สังคมได้เปลี่ยนแปลงสู่สังคมสมัยใหม่ โดยมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมอื่นๆ ทั้งระบบเศรษฐกิจ การเมือง การผลิต ตลอดจนทัศนคติและค่านิยมของคนในสังคม ความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้เกิดขึ้นบนฐานอยากสัมผัสสิ่งแปลกใหม่ และความปรารถนาที่จะประสบความสำเร็จบนฐานของความสะดวกสบายและแปลกใหม่ สิ่งที่มีการพิมพ์ให้ก็เช่นเดียวกันคือ ให้ผู้อ่านได้เข้าถึงความแปลกใหม่ที่ไม่เคยเห็นหรือรับรู้มาก่อน ซึ่งอาจเรียกได้ว่า “ประสบการณ์เทียม” ที่ได้จากการอ่าน ประสบการณ์เทียมนี้จะกระตุ้นการรับรู้ต่อสิ่งที่ไม่เคยพบ ไม่เคยเห็น ให้เสมือนเคยเห็นหรือเคยพบ กระทั่งในที่สุดก็จะกระตุ้นจิตสำนึกและแรงปรารถนาที่จะได้พบได้เห็นในฐานะประสบการณ์จริง

จินตนาการหรือความปรารถนาที่ถูกบันทึกโดยกวีจะมีความแตกต่างและเปลี่ยนแปลงตามช่วงเวลา ดังตัวอย่างการเปรียบเทียบวรรณกรรมที่แต่งขึ้นใน 2 ช่วงเวลา คือ *นิราศรัปพัชนี* ที่แต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2464 กวีได้บรรยายถึงความตื่นตาในการได้เห็นบ้านเมืองไปสู่ความทันสมัย กวีจึงพยายามบรรยายอย่างละเอียดเพื่อให้เห็นภาพใกล้เคียงความเป็นจริง ในขณะที่นิราศปานบอดที่แต่งหลังจากนั้นไม่กี่ปี กวีได้บรรยายถึงความเปลี่ยนแปลงของเมือง และยังซ่อนแรงปรารถนาต่อความรู้สึกสุขและความสบายผ่านจินตนาการเชิงเปรียบเทียบระหว่างที่พักในโรงแรมอันทันสมัยกับบ้านเรือนของประชาชน ดังนั้นประสบการณ์เทียมที่เกิดขึ้นกับกวีบริเวณชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา จึงเป็นหนทางหนึ่งที่สร้างแรงกระตุ้น แรงปรารถนาของกวีที่กว้างออกไปจากอาณาบริเวณของท้องถิ่นตนเอง ซึ่งแรงปรารถนาเหล่านี้จะเป็นพลังในการขับเคลื่อนให้ประชาชนเดินทางนำชีวิตตนเองออกไปเผชิญกับความท้าทายใหม่ๆ จากโลกภายนอก เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ดีกว่าเดิม

7.4.1.5 ปลดชวนาจากป่าพระ: การพิมพ์กับการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคม

บทบาทของสื่อสิ่งพิมพ์ได้เข้ามามีบทบาทระหว่างผู้คนในหลากหลายเรื่อง แม้กระทั่งเรื่องพื้นฐานอย่างการสนทนาที่เริ่มต้นขึ้นด้วยสื่อสิ่งพิมพ์เพียงฉบับเดียวสำหรับในชุมชน ที่พื้นฐานการอ่านค่อนข้างแน่นมาก่อนอย่างบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ทศวรรษ 2450-2460 ทำให้ปริมาณ คุณภาพ และการขยายตัวของสื่อสมัยใหม่นี้เป็นไปอย่างรวดเร็ว

ตั้งแต่ทศวรรษ 2440 เป็นต้นมาระบบราชการได้เข้ามามีบทบาทเป็นหน่วยหนึ่งที่ทวีความสำคัญขึ้นเรื่อยๆ โดยในระยะแรกราชการได้ใช้วัดเป็นเครื่องมือในการเผยแพร่ความรู้สมัยใหม่ ก่อนจะค่อยๆ แบ่งสรรอำนาจมาอยู่ในกำมือของราชการเอง การใช้สถาบันสงฆ์เป็นผู้สนับสนุนจัดการการศึกษาหนังสือไทยในระยะต้นนั้นสร้างความวิตกกังวลให้กับพระสงฆ์อยู่พอสมควรว่าจะส่งผลต่อการเผยแพร่ศาสนา เนื่องจากศาสนาพุทธที่ผูกพันกับภาษาขอมและภาษาบาลี เมื่อการจัดการศึกษาแบบสมัยใหม่ที่ใช้นักเรียนไทยเป็นสำคัญ ภาษาขอมและภาษาบาลีจึงกลายเป็นตำราที่ล่อยห่างจากชีวิตประจำวันของประชาชนไปเรื่อยๆ ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นนี้จึงเป็นการแสดงให้เห็นถึงแนวโน้มที่อาณาจักรได้แยกเอาสถาบันสงฆ์ออกจากการแสวงหาความรู้มากขึ้น เนื่องจากทิศทางของสยามที่เข้าสู่ความเป็นสมัยใหม่ ที่ต้องการความรู้ทางโลกย์มาปรับใช้กับโลกยุคสมัยใหม่ ภาษาขอมและภาษาบาลีของพระพุทธศาสนาไม่สามารถตอบสนองโลกได้อีกต่อไป

การจัดการศึกษาแบบใหม่หรือการเรียนหนังสือไทยเข้ามาโอบอุ้มประชาชนออกจากศาสนา จึงเป็นการสร้างความกังวลแก่พระสงฆ์ การที่พระสงฆ์ภาคใต้ในช่วงทศวรรษ 2470 เป็นต้นมา หันมาเป็นกวีแต่งวรรณกรรมจึงเป็นการพยายามยึดโยงบทบาทของพระสงฆ์และศาสนาให้มีคุณค่าและความหมายในสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง

ไม่เพียงแค่ว่าบทบาทของวัดและพระสงฆ์เท่านั้นที่เปลี่ยนแปลง ความคิดหรือองค์ความรู้ต่างๆ ก็เปลี่ยนแปลงเช่นเดียวกัน อย่างความคิดเรื่องบาปบุญที่เคยถูกให้ความสำคัญก็เลือนสูญลงไปด้วย ความคิดแบบสังคมสมัยใหม่ทั้งระบบเหตุผลและความเชื่อมั่นในความสามารถของปัจเจกบุคคลค่อยๆ เข้ามาแทนที่ ผลการกระทำของปัจเจกจึงเป็นสิ่งที่ถูกอธิบายในสังคมสมัยใหม่

หรือกล่าวได้ว่า ภารกิจของมนุษย์คือการลงมือกระทำทุกสิ่งทุกอย่างด้วยตนเอง วิธีคิดเช่นนี้จึงแยกชีวิตทางสังคม เศรษฐกิจของประชาชนออกไปจากวัดมากขึ้น การที่วัดและพระสงฆ์ค่อยๆ ถูกแยกออกจากชุมชนเช่นนี้อาจจะเกี่ยวข้องกับความสำเร็จในพุทธศาสนาที่ลดลงของประชาชนไม่มากนัก แต่อาจเกี่ยวข้องกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปสู่วิถีชีวิตแบบใหม่ การคมนาคมที่สะดวก รวดเร็ว บุคคล กิจกรรม ที่ประชาชนต้องสัมผัสด้วยนั้นมีมากกว่าในยุคที่ผ่านมา หลายๆ อย่างจึงยังจำเป็นสำหรับประชาชน แต่ต้องปรับเปลี่ยนรูปแบบให้สอดคล้องกับสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงไป อย่างวรรณกรรมศาสนาที่เคยสื่อสาร ได้ยาก หรือเคยถูกให้ชาวบ้านสวดท่องด้วยภาษาบาลี ก็ถูกปรับเปลี่ยนมาเป็นวรรณกรรมกลอนสวด ดังนั้นในสถานการณ์เช่นนี้พระพุทธศาสนาจึงต้องมีการปรับตัวในรูปแบบต่างๆ ที่สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของสังคมที่ได้เปลี่ยน โฉมหน้าชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาแล้วในขณะนี้

7.4.2 วรรณกรรมประจำถิ่นในฐานะเครื่องมือนำเสนอตัวตนของชุมชน

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าอุตสาหกรรมการพิมพ์หนังสือ เป็นความเคลื่อนไหวในวิสาหกิจทุนนิยมที่เป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ของชุมชนบริเวณรอบทะเลสาบสงขลานั้นดำเนินไปอย่างเป็นพลวัต ทั้งระบบการปกครอง การคมนาคม การศึกษา จนถึงการพิมพ์ ปัจจัยต่างๆ เหล่านี้ล้วนแล้วแต่มีส่วนร่วมกันในการผลักดันให้ชุมชนเคลื่อนเปลี่ยนไปสู่การเป็นชุมชนที่มีอาณาบริเวณกว้างขวางขึ้นเรื่อยๆ ไม่จำกัดอยู่แค่เพียงชุมชนเดียวโดดเดี่ยว หรือสัมพันธ์ทางขวางกับชุมชนใกล้เคียงเพียงไม่กี่ชุมชนรายรอบเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ยิ่งเวลาผ่านไป อัตลักษณ์ของประชาชนจึงเลื่อนไหล เปลี่ยนแปลง และไม่ได้มีเพียงอัตลักษณ์เดียวอีก หากแต่มีหลากหลายอัตลักษณ์ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ที่ประชาชนได้เข้าไปสัมผัส รับรู้ และใช้ประโยชน์จากอัตลักษณ์นั้นๆ

ในมุมมองของแอนเดอร์สัน ทุนนิยมการพิมพ์สร้างตลาดที่กว้างใหญ่ขึ้นกว่าท้องถิ่นขึ้นมา ด้วยศักยภาพในการผลิตซ้ำ พร้อมๆ กันนั้นก็สร้างชุมชนจินตกรรมในระดับสากลที่กว้างใหญ่ขึ้นกว่าชุมชนใดชุมชนหนึ่งเช่นกัน เขาเห็นว่า “ชาติสมัยใหม่” ใช้อุตสาหกรรมการพิมพ์เป็นเครื่องมือในการเชื่อมโยงผู้คนเข้าด้วยกัน แต่การเชื่อมโยงนั้นก็ต้องมีสื่อภาษาที่สามารถสื่อสารกับคนที่แตกต่างกันที่แตกต่างอารมณ์ความรู้สึก และแตกต่างทางวัฒนธรรมด้วย ก่อนยุคการพิมพ์ ไทยมีภาษา

ภาษาท้องถิ่นที่แตกต่างหลากหลาย โดยเฉพาะภาษาพูด ภาษาที่ผู้คนในท้องถิ่นใช้ในชีวิตประจำวัน ก็มีความแตกต่าง ในความแตกต่างเช่นนี้ ธุรกิจการพิมพ์คงไม่สามารถสื่อสารภาษาถิ่นต่างๆ ที่หลากหลายลงมาในสิ่งพิมพ์เพื่อเอาใจตลาดท้องถิ่นที่แตกต่างได้ สิ่งที่ทำให้ง่ายกว่าก็คือ การทำให้เกิด “ภาษากลาง” หรือ “ภาษาการพิมพ์” ขึ้นมา ภาษาชนิดนี้ดำรงอยู่กึ่งกลางระหว่างภาษาของชนชั้นสูงและภาษาแบบภาษาศาสนา (รวมถึงภาษาราชการหรือภาษาปกครองเดิม) กับภาษาท้องถิ่น “ภาษา-พิมพ์” อาจเป็นผลจากการสร้างใหม่ หรือการประยุกต์ภาษาสูงและภาษาถิ่นก็ได้ แต่จุดมุ่งหมายของภาษาเช่นนี้ก็คือความสามารถในการสื่อสารที่กินพื้นที่อาณาบริเวณมากกว่าชุมชน และชนชั้นที่จำกัด อีกทั้งมันยังมีความสามารถในการเชื่อมโยงผู้ใช้ภาษาหนึ่งๆ หรือกลุ่มหนึ่งเข้ากับคนอื่นๆ หรือกลุ่มอื่นในลักษณะข้ามพื่นเส้นแบบของท้องถิ่นและดินแดน

แนวคิดดังกล่าวของแอนเดอร์สัน แม้จะสามารถใช้อธิบายแนวคิดการเกิดชาติสมัยใหม่ได้อย่างลงรอย แต่ก็อาจมีข้อบกพร่องกรณีที่ท้องถิ่นใช้การพิมพ์นำเสนอตัวตนผ่านการใช้ภาษาของตนเอง ภาษาดังกล่าวแม้ว่าจะไม่อาจเรียกว่าเป็น “ภาษาถิ่น” ได้อย่างเต็มรูปแบบ⁵ แต่ก็มีลักษณะบางอย่างที่บ่งบอกถึงความเป็นเฉพาะถิ่น

อย่างไรก็ดี เมื่อหลุดพ้นจากอิทธิพลภาษาขอมและบาลีแล้ว ภาษาได้ก็ไม่มีตัวเขียนเป็นของตัวเอง คงได้แต่อาศัยอักษรไทยเป็นสื่อกลาง ภาษาพิมพ์ของภาคใต้จึงเป็นภาษาย่อยของภาษา-พิมพ์อีกทีหนึ่ง กล่าวคือกวี/นักเขียนชาวใต้ในยุคทศวรรษ 2470-2500 ได้ปรับประยุกต์การเขียนภาษาไทยให้สามารถสื่อสารสำเนียงได้ได้ โดยพยายามจำลองเสียงลงไปในการเขียนโดยผันสระและวรรณยุกต์ตามสำเนียงที่ใช้ในชีวิตประจำวัน ลักษณะการนำเสนอเช่นนี้ ต่อมาจึงการสร้างคำอธิบายในทางวิชาการถึงศาสตร์ภาษาใต้ว่ามีเสียงสระมากกว่าภาษาไทยกลางถึง 3 เสียง กล่าวคือ มีเสียงสระซ้อนด้วยอีก 3 คู่ (ประพนธ์ เรืองณรงค์, 2530)

⁵ แน่นนอนว่าหากท้องถิ่นยังยืนยันที่จะใช้ภาษาถิ่นเต็มรูปแบบก็ย่อมจะมีปัญหาว่า ไม่สามารถจำหน่ายในตลาดที่กว้างกว่าท้องถิ่นตนได้ เช่น กรณีของภาษามลายูที่เป็นมลายูทั้งตัวเขียนและการออกเสียง หากมีการพิมพ์จำหน่าย ตลาดก็ไม่อาจกว้างได้ไปกว่าชุมชนชายแดนภาคใต้ และมาเลเซียตอนเหนือ เช่นเดียวกันกับกรณีถ้าภาคตะวันออกเฉียงเหนือใช้ตัวพิมพ์ด้วยอักษรธรรม ภาคเหนือใช้อักษรล้านนา ก็ย่อมต้องพบกับอุปสรรคและข้อจำกัดด้านการเผยแพร่อย่างเดียวกัน ซึ่งสิ่งนี้จะขัดแย้งกับอุดมการณ์ของทุนนิยมโดยพื้นฐานที่ต้องการตลาดที่กว้างไกลที่สุดเหนือพื้นที่ เวลา และวัฒนธรรม

ด้วยเหตุนี้ จึงอาจกล่าวได้ว่าเทคโนโลยีการพิมพ์ซึ่งแพร่หลายลงมาจากศูนย์กลางสู่ภาคใต้ นั้น แม้จะทำให้ชาวใต้ในยุคดังกล่าวเกิดความตระหนักและรับรู้ว่ามีคนอื่นเป็นเรือนแสนหรือนับ ล้าน ที่ใช้ภาษาร่วมกันกับตนอยู่ (แอนเดอร์สัน, 2552, น.80) และเป็นภาษาของตนกับคนจำนวน แสนหรือจำนวนล้านในนามของชาติไทยเท่านั้น แต่การพิมพ์ยังเปิดพื้นที่ให้ท้องถิ่นได้แสดงอัตลักษณ์ผ่านภาษาสำเนียงเฉพาะที่สามารถสื่อสารกับคนในท้องถิ่นกันเองได้ขณะเดียวกันก็ไม่แปลกแยกจากตลาดนอกท้องถิ่นเกินไป⁶ ในคำนำหนังสือ ภาษิตลุ่มสอนหลาน พระมหาพิชัย พระมหา ทรัพย์ วัดประยูรวงศาวาส และพระมหาช่วง วัดราชาธิวาส ผู้รวบรวมประวัติและตรวจสอบชำระ วรรณกรรมเรื่องนี้เพื่อตีพิมพ์ใหม่ในเดือนมีนาคม พ.ศ.2475 จึงกล่าวอย่างมั่นใจว่าการตีพิมพ์จะ รักษาสำเนียงภาษาคั้งเดิมไว้แม้จะเป็น “ภาษาพื้นเมือง” หรือ “บ้านนอก” แต่พระครูวิจารณ์ศีลคุณก็ เขียนขึ้นในบริบทยุคสมัยของท่าน และท่านก็เลือกใช้ภาษาพื้นเมืองเช่นนี้เพื่อสื่อสารกับผู้อ่านใน ชุมชน ท่านใช้ภาษาบ้านนอกด้วยความตระหนักรู้ ไม่ได้ใช้เพราะไร้ความสามารถ ตอนหนึ่งคำนำ ยืนยันไว้ว่า

อนึ่งขอให้ท่านผู้อ่านพึงเข้าใจว่า หนังสือนี้ท่านแต่งตามภาษาพื้นเมืองที่พูด กันในชนบทชั้นนอกของจังหวัดในปักษ์ใต้ ซึ่งห่างไกลจากความเจริญ จึงควร นับว่าเป็นภาษาบ้านนอกของบ้านนอกอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งอาจทำให้เด็กหนุ่มสมัยนี้ ผู้รับการศึกษาอย่างสมัยจนชินหู แม้เป็นชาวปักษ์ใต้ด้วยกัน พึงไม่เข้าใจในบางคำก็ได้ ไม่ต้องพูดถึงชาวกรุงแท้ๆ ด้วยถ้อยคำในหนังสือนี้ใช้ภาษาที่พูดกันเป็นพื้น ไม่ใช่ภาษาหนังสือ แต่อย่าเข้าใจว่า ท่านผู้แต่งอ่อนภูมิถึงกับไม่รู้เท่าภาษา ความจริง ท่านเป็นผู้เชี่ยวชาญทางอักษรสมัย ได้สมาคมกับผู้รู้มามาก มีความรู้รอบตัว อาจ แต่งบทประพันธ์หรือคำร้อยแก้วให้ถูกต้องตามหลักภาษากลางได้ดีๆ มีตัวอย่างเช่น เรื่องมหาเวสสันดรชาดกบางกัณฑ์ ซึ่งท่านแต่งใหม่และใช้กันอยู่แพร่หลายใน หมู่ศิษยานุศิษย์ของท่านในถิ่นนั้น และคำกลอนอื่นๆ ก็มีหลายเรื่องซึ่งเคยพบและ

⁶ ลักษณะการสอดแทรกสำเนียงท้องถิ่นลงไปหนังสือ-พิมพ์ดังกล่าวนี้คาดว่าจะพบได้ในห้วงเวลา เดียวกันนี้ที่ภูมิภาคอื่นๆ ด้วย ดังผู้วิจัยพบงานพิมพ์หนังสือเล่มเล็กของชาวอีสานตีพิมพ์ขึ้นในช่วง พ.ศ.2490-2500 ก็ใช้อักษรไทย แต่เขียนตามสำเนียง ถิ่นท้องถิ่น และภาษาอีสาน เข้าใจว่าทางภาคเหนือน่าจะเป็นเช่นเดียวกัน เนื่องจากอัตลักษณ์ทางภาษาและตัวอักษรมีความเข้มแข็งเช่นเดียวกับภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

อ่าน... รวมความว่า ท่านสามารถรู้เท่าทันภาษาเป็นอย่างดี อาจแต่งใช้คำพูดที่สูงๆ
ชนิคิดให้ผู้ที่ฟังก็ได้ ใช้คำพูดที่ต่ำๆ ที่สุดอย่างที่ทำให้คนเหลวไหลฟัง ดังในหนังสือนี้ก็
ได้ ซึ่งน้อยคนจะทำได้ของท่าน (พระมหาทัตและคณะ, 2475, น.ง-จ)

พระมหาทัตและคณะผู้เขียนคำนำยืนยันถึงความสามารถของกวีท้องถิ่นอย่างพระครู
วิจารณ์ศีลคุณว่าสามารถใช้ภาษา-พิมพ์ที่สามารถสื่อสารกับคนชั้นสูง หรือคนที่มีความรู้ดีทางด้าน
ภาษา (ซึ่งคงหมายถึงภาษาไทยมาตรฐานกรุงเทพฯ) ได้คู่เคียงกัน แต่ท่านก็ยังใช้ภาษาพื้นเมืองที่
อาจจะถูกมองว่าเป็น “ภาษาต่ำ” ดังที่เลือกใช้ในเกมนี้ ดังนั้นการใช้ภาษา-พิมพ์สำเนียงพื้นบ้านของ
พระครูวิจารณ์ฯ จึงสื่อถึงการมีความสามารถของกวีท้องถิ่นในการเลือกใช้ภาษา-พิมพ์ที่
เหมาะสมกับกลุ่มผู้อ่าน และเนื้อหาของเรื่อง การยืนยันเช่นนี้เกิดขึ้นซ้ำอีกครั้งในการเก็บรวบรวม
และชำระวรรณกรรมเรื่องนี้ของพระมหาทัตและคณะ โดยท่านทั้งสามไม่ได้ขัดเกลากัดคำภาษาที่
อาจจะถูกมองว่าต่ำและบ้านนอกในการจัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ.2475 เลย และการจัดพิมพ์ครั้งนั้นก็ได้
กลายเป็นแบบแผนที่ถูกยึดถือเอาไว้ในการพิมพ์วรรณกรรมเรื่องนี้จนถึงปัจจุบัน

ดังนั้น การพิมพ์ในภาคใต้ด้านหนึ่งแม้จะเป็นผลมาจากการพัฒนาการของความเป็น
สมัยใหม่และความเป็นชาตินิยมของชนชั้นของชาวไทย แต่มันก็ได้สนับสนุนให้เกิดการก่อตัวของท้องถิ่น
นิยมด้วย ภาษาไทยใต้ที่ไม่มีตัวอักษรของตัวเอง แต่ใช้อักษรไทยมาตลอดจึงมีช่องว่างให้ชาวใต้ได้
สอดแทรกตัวตนของความเป็นท้องถิ่นเข้าไปในภาษา-พิมพ์ ทำให้เกิด “ภาษา-พิมพ์สำเนียงใต้”
ขึ้นมานำเสนอต่อสาธารณชน สิ่งนี้คือการนำเสนอของท้องถิ่น ที่เรียกร้องการทำความเข้าใจพวกเขา
จากตลาดนอกท้องถิ่นดังในตัวอย่างวรรณกรรมของพระครูวิจารณ์ศีลคุณข้างต้น

อย่างไรก็ดี อัตลักษณ์อันเป็นการก่อตัวของท้องถิ่นนิยมดังกล่าวนี้ก็ไม่ได้เกิดขึ้นได้จาก
สำเนียงในภาษาพิมพ์เพียงประการเดียว แต่ยังมีปัจจัยมาจากเนื้อหาที่กวี/นักเขียนชาวใต้เลือกสรร
นำเสนออีกด้วย ปัจจัยนี้เป็นปฏิกิริยาตอบสนองการขยายตัวของอุตสาหกรรมการพิมพ์เช่นกัน
กล่าวคือด้วยความที่ทุนนิยมการพิมพ์ต้องการสินค้าที่แปลกน่าสนใจเพื่อที่จะได้กระตุ้นความ
ต้องการของตลาด เนื้อหาที่แปลกๆ จึงกลายเป็นเนื้อหาที่ทุนนิยมการพิมพ์แสวงหา และนี่คือโอกาส
ที่ทำให้เกิดกวีท้องถิ่น และเรื่องราวท้องถิ่นขึ้นมากในช่วงยุคนี้ ดังเราจะพบว่า กวีท้องถิ่น และ

เรื่องราวเหตุการณ์เฉพาะถิ่นจึงถูกนำเสนอออกมาตีพิมพ์ ตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2470 เป็นต้นมา⁷ วรรณกรรมเรื่องเก่าแก่ของแดง ประพันธ์บัณฑิต หรือแดง นักปราชญ์ กวีชาวนครศรีธรรมราช เรื่อง “นิราศอดข้าวอดน้ำ” เขียนเมื่อ พ.ศ.2472 เป็นตัวอย่างที่ดีที่แสดงให้เห็นความมั่นใจของท้องถิ่นในการนำเสนอเนื้อหาเฉพาะถิ่นที่ตลาดหนังสือ-พิมพ์สนใจ วรรณกรรมเรื่องนี้บอกเล่าถึงความอดอยากหิวโหยของประชาชนในแถบทิศเหนือและทิศตะวันออกของทะเลสาบสงขลา อันเป็นผลมาจากความแห้งแล้งในปีดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงชะตากรรมของชุมชนที่ต้องกัดฟันต่อสู้กับภัยธรรมชาติ และภัยจากโจรสล่าย

ฉันเป็นคนทุกข์โศกเรื่องโรคร้าย	ลำบากกายเวทนาน่าสงสาร
บ้างเกิดโรคโรครามาช้านาน	คิดทำงานน่าไร้ไม่มีแรง
ต้องมาทนเวทนาน่าสังเวช	โชคเหลือเหตุปลูกกินก็ดินแข็ง
ทั้งโย ⁸ พัดอัดเหน็บเจ็บเกินแรง	นอนตะแคงปากเพียรเขียนคำกลอน
ได้ทีที่ตัดสองตัดตัดเข้าทรง	น้ำตาร่วงกายพัวลงกับหมอน
ดาสดินสอทั้งวางข้างที่นอน	ชีพจรตึกตึกนึกถึงตาย
[...]	
เจ็บในตับจับหัวใจใส่เข้าปอด	ลูตลอดหลังหน้ากายาแข็ง
ย่านบ่อโคบ่อดานย่านบ่อแดง	อดกันแรงขึ้นกินสิ้นพร้าวเหมง

⁷ ตลาดการพิมพ์ของกรุงเทพฯเองในห้วงเวลานี้ก็ต้องการเนื้อหาที่แปลกและน่าสนใจเช่นเดียวกัน ดังเราจะพบชนบทชีวิตของนักเขียนร้อยแก้วสมัยใหม่จำนวนหนึ่งในยุคนี้ที่ต้องเดินทางไปตามต่างๆ ทั้งประกอบอาชีพและท่องเที่ยว เพื่อแสวงหาเรื่องแปลกๆ ใหม่ๆ ในท้องถิ่นนอกกรุงเทพฯ และบ้านเกิด เพื่อนำเสนอต่อคนอ่าน เช่น มนัส จรรย์รงค์ ที่ลงมาทำงานจังหวัดยะลาแล้วนำเสนอเนื้อหาชีวิตและความขัดแย้งในคุกธารโตในเรื่องสั้น *จับตาย* หรือการนำเสนอชีวิตของ วัวชน ของชาวไทยมุสลิมที่ถูกวางยาเพื่อให้เจ้าของชนะพนัน เรื่องของมนุษย์ตัวเล็กเท่าตุ๊กตา กบโตเท่าเด็กทารก ในเรื่องสั้นเรื่อง *บาโหย* ผลงานของรัตนะ ยาวะประภาส เรื่อง *ดังกวเด็ง* ที่นำเสนอประเพณีอันแปลกประหลาดของชาวไทยมุสลิมที่เรียกว่า *จีนอบุดอ* (ดู พิเชฐ แสงทอง, 2551)

⁸ “โย” หมายถึงพายุพัด เข้าใจว่าจะเป็นพายุครั้งใหญ่ที่เข้าภาคใต้ฝั่งตะวันออกเมื่อกลางปี พ.ศ.2472 จังหวัดที่ได้รับผลกระทบจากพายุใหม่นี้มากที่สุดคือจังหวัดชุมพร ส่วนจังหวัดอื่นๆ แม้จะโดนเพียงประปราย แต่ก็ทำให้มีผู้เสียชีวิต และชาวบ้านต้องประสบกับความอดอยาก สูญเสียบ้านเรือน เข้าใจว่าเหตุการณ์ครั้งนี้คงเกิดไล่เลี่ยกัน ทำให้เกิดความท้อแท้สิ้นหวัง

[...]

ย่านมายุคขึ้นากสาขขึ้นเห็ด	ทางเสด็จปกป้องโลกร้องฉาว
ทั้งหลาหลวงทางควายไม่มีข้าว	กินแต่ข้าวอดคำโลกร้าบอย

[...]

นำสงสาร โลกค้ำรามแก้วอดกันบอบ	ทั้งเดียดสอบแข่งแซ่แลสลอน
ถ้าหลวงเขาไม่ช่วยคงม้วยมอน	ตายกันจรเร่งร่วมฟ้าต่อหน้าฝน

(แดง ประพันธ์บันทึก, 2472 อ้างถึงใน พิเชฐ แสงทอง, 2545)

จากบทร้อยกรองข้างต้น จะเห็นได้ถึงความมั่นใจของกวีในการนำเสนอเนื้อหาว่าด้วยความอดอยากทุกข์ยากของกวีในฐานะปัจเจกบุคคล และความเดือดร้อนของชุมชน ซึ่งเป็นเนื้อหาที่มีลักษณะเฉพาะถิ่นและเฉพาะฤดูกาล แต่กลับกลายเป็นว่าเป็นเนื้อหาที่ได้รับความสนใจจากตลาดหนังสือเป็นอย่างมากในเวลาต่อมา ผู้คนในหลายชุมชนรายรอบทะเลสาบสงขลาจดจำชื่อ “แดง นักปราชญ์” ได้จากวรรณกรรมเรื่องนี้ (พิเชฐ แสงทอง, 2545 และวินัย สุกใส, 2546) อาจจะเป็นไปได้ว่าเพราะนิราศอดข้าวมีเนื้อหาลักษณะเดียวกับการสื่อสารของสื่อมวลชน ในยุคที่สื่อวิทยุและโทรทัศน์ยังเข้าไม่ถึง ตลาดผู้อ่านจึงยังคงคาดหวังหนังสือวรรณกรรมเป็นสิ่งที่บอกกล่าวความเคลื่อนไหวหรือเหตุการณ์สำคัญๆ ในชุมชนอย่างหนึ่ง

วรรณกรรมที่มีเนื้อหาแนวเดียวกันกับ *นิราศอดข้าว* ของแดง ประพันธ์บันทึก อีกเรื่องหนึ่งก็คือ เรื่อง *คำกลอนสอนใจ* ของทอง นวลศรี กวี-นักเขียน ซึ่งประกอบอาชีพพ่อค้าขายส่งข้าวรายสำคัญของอำเภอระโนดด้วยในช่วงทศวรรษ 2480-2500 วรรณกรรมของนายทองก็บอกเล่าถึงสถานการณ์ความอดอยากในประวัติศาสตร์ครั้งนั้นว่าทำให้ชาวนาต้องลำบากยากแค้นเป็นอย่างมาก แต่ด้วยความจำเป็น ชาวนาก็ต้องดิ้นรนกันไปจนกว่าชีวิตจะหาไม่

เบียดหาไม่ ข้าวหมด คงอดลึก	เราต้องนึกว่าคิดทำไหนด
หาไม่ข้าวสิ่งเดียวให้เปลี่ยวใจ	เพราะอาศัยแต่ข้าวดอกชาวนา
ปีมะแมเดือนอ้ายฝนไม่ตก	ใช้เกลี้ยงหกริบายไม่สักห้า
อย่านอนเกล้าข้าวใหม่ทีในนา	จงรีบหาหนทางหางไม่ตาย

(ทอง นวลศรี, 2511, น.10)

ลักษณะเนื้อหาเฉพาะถิ่นเฉพาะสถานการณ์เช่นนี้คาดว่าอยู่ในความสนใจของตลาดผู้อ่านตลอดมา เพราะเมื่อล่วงเข้าทศวรรษ 2500 เมื่อชุมชนลุ่มทะเลสาบพบกับเหตุการณ์ภัยธรรมชาติครั้งสำคัญ คือ เหตุการณ์พายุโหมเมืองนครศรีธรรมราช ส่งผลให้ชุมชนริมทะเลหลายชุมชนได้รับผลกระทบไปด้วย เราก็พบว่าเหตุการณ์ครั้งนี้ได้กลายเป็นความเนื้อหาที่โดดเด่นเป็นอย่างมากที่กวี/นักเขียนหยิบยกเอามาเขียนเล่า ดังได้พบว่ามีวรรณกรรมที่เขียนถึงเรื่องนี้เป็นการเฉพาะมากถึง 4 เรื่อง *วาทภัยคำกลอน* ของพระครูศีลาจารโกวิท วัดท่าเสริม อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช ตีพิมพ์เมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ.2506 เรื่อง *ประวัติและคำกลอน พายุโหมนครศรีธรรมราช* ของนายสร้อย เสือเสนาะ ครูเพลงบอกชื่อดังชาวอำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช ตีพิมพ์ พ.ศ. 2506 เรื่อง *คำกลอน-ย่อ ประวัติการณ์วิปโยคภาคใต้* ของธมมวาทโน ภิกขุ วัดบวรนิเวศวิหาร

วรรณกรรมบันเหตุการณ์พายุโหมทั้ง 3 เรื่องพูดถึงภาพรวมของความสูญเสียในลักษณะของโศกนาฏกรรมของชาวภาคใต้ ปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เหตุการณ์ครั้งนี้กลายเป็นโศกนาฏกรรมก็เพราะที่แหลมตะลุมพุกนั้นเป็นแหล่งรวมแหล่งหนึ่งของผู้อพยพจากชุมชนรอบลุ่มทะเลสาบสงขลา ในช่วงราว 1 ทศวรรษก่อนเกิดเหตุการณ์ ธมมวาทโน ภิกขุ เล่าว่าเดิมแหลมตะลุมพุกเป็นแหล่งทำประมงของชาวประมงในระโนด หัวไทร และสงขลา ต่อมาเห็นว่าเป็นแหล่งที่สมบูรณ์สะดวกทั้งการหาปลาและส่งสินค้าปลาสู่ตลาดปากพนัง จึงทำให้ชาวประมงเหล่านั้นตั้งถิ่นฐานอยู่ที่นี้ ภูมิหลังเช่นนี้เองที่กลายเป็นเงื่อนไขให้กวีถ่ายทอดบทร้อยกรองที่มีเนื้อหานี้ออกมาถึง 3 เรื่อง

ความสูญเสียครั้งสำคัญ ทั้งโรงสี โรงเรียน วัดวาอาราม และบ้านเรือนที่แหลมตะลุมพุกเสียหายหมดเหลือเพียง 5 หลัง มีผู้เสียชีวิตหลายร้อยศพ ความเสียหายนี้กินพื้นที่ไปถึงหัวไทร ระโนด พัทลุง สงขลา เมืองนคร ร่อนพิบูลย์ทุ่งสง ไล่ใหญ่ นาบอน คลองจิ่ง เลยไปถึงบ้านส้อง บ้านดอน ไชยา ในเขตสุราษฎร์ธานี ด้วย

ผลอาสินปลูกสร้างทุกสถาน

ลมกาพพลาญหักยับนับไม่ไหว

ล้มตลอดเว้งว่างหนทางไป

เหล่าเปิดไถ่สูญหายคนนา

สถานการศึกษาพายุติ

สังกะสีเบื้องบินร่อนถลา

ผลพวรรณเรือนโรงสีและวัดวา

สูญสิ้นค่านันเหลือจะประมาณ

(ธมมวาทโน ภิกขุ, 2507, น.17)

วรรณกรรมที่นำเสนอเนื้อหาท้องถิ่นซึ่งโดดเด่นมาก และกลายเป็นวรรณกรรมประชานิยมในชุมชนกลุ่มทะเลสาบสงขลา ก็คือ วรรณกรรมเรื่อง *เมืองสิด (ขุนแก้ว) แหะแวน* นายทัศน โอฐภิบาล ได้เคยแต่งเป็นกลอน 6 มาก่อนแล้ว แต่ไม่ได้รับความนิยมนัก จึงไม่ได้ตีพิมพ์ เนื่องจากกลอนหกเป็นรูปแบบการประพันธ์ที่อาจจะไม่สอดคล้องกับขนบของงานวรรณกรรมประชานิยมในช่วงนั้นที่นิยมกาพย์และกลอนสุภาพ ต่อมานายสละมะแอ วงศ์สะอาด และจิ เส็มหมาด กวีรุ่นใหม่ของทศวรรษ 2490 แห่งตำบลชะรัด อำเภอกงหรา จังหวัดพัทลุง ก็ได้เรียบเรียงเป็นบทกลอนใหม่อีกครั้งหนึ่งในรูปแบบกลอนสุภาพ ก่อนจะนำไปตีพิมพ์จำหน่าย ปรากฏว่าได้รับการตอบรับจากนักอ่านอย่างอุ่นหนาฝาคั่ง พิมพ์ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ.2496 ยอดพิมพ์สูงถึง 2,000 เล่ม พิมพ์ซ้ำหลังจากนั้นอีก 5 ครั้ง จนถึง พ.ศ.2503

แม้ชะรัดจะมีตำนานว่าเป็นเมืองเก่าแก่ที่มีอายุย้อนกลับไปได้จาก พ.ศ.2496 เกือบศตวรรษ แต่ในศักราชนั้น ชะรัดเป็นเพียงชุมชนเล็กๆ ชุมชนหนึ่ง ซึ่งตั้งอยู่ในเขตกิ่งอำเภอกงหรา การที่กวีจากชะรัดมั่นใจที่จะนำเสนอเรื่องราวที่เป็นการเฉพาะซึ่งเกิดเป็นตำนานเล่าขานในท้องถิ่นจึงแสดงให้เห็นถึงความมั่นใจว่าเรื่องราวที่เล่าจะสามารถดึงดูดความสนใจของผู้อ่าน ซึ่งส่วนมากแล้วเป็นคนนอกท้องถิ่นได้ ในการแนะนำเรื่องกวีจึงต้องบอกเล่าถึงภูมิศาสตร์ของชุมชนก่อน เพื่อปูให้เห็นว่าเรื่องราวที่จะนำเสนอนี้เกิดขึ้นตรงจุดไหนของภาคใต้ ดังกลอนคำนำว่า

เชิญอ่านเรื่องเมืองสิดจิตต์กล้าหาญ

เป็นเรื่องจริงหญิง-ชายถ้าได้อ่าน

จะเลี้ยวซ่อนซิมซาบอาบวิญญา

เดิมปะเหลียนเวียนมาอยู่บ้านกำนัน

ตำบลนั้นเรียกตรงว่ากงหรา

นามจังหวัดพัทลุงมุ่งมาดมา

มีภรรยาลูกเอกาเส็มนาย

ทั้งโลกโศกกรบถล้วนขบขัน

ลึกลับครันเพราะเหลือไม่เบื้อหน้า

ชั้นผู้เฒ่าเล่าแถลงแตงนิยาย

ผมขยายตัดแปลงแห่งนิทาน

เมื่อคราวโศกฯ ซึ่งถึงขนาดหนัก

เมื่อคราวรักๆ จังทั้งมันหวาน

โปรดชมชิมลิ้มลองของโบราณ

ยามว่างงานแก้ทุกข์หายรุกรน

(สละมะแอ วงศ์สะอาด และจิ เส็มหมาด, 2496, น.คำนำ)

วรรณกรรมเรื่องอื่นๆ ที่มีลักษณะการนำเสนอชุมชนเฉพาะเช่น คำกลอนเรื่องอาสา และเรื่องยวพุทธิ์ ที่บอกเล่าถึงการร่วมอุทิศแรงงานของผู้คนจากหลายตำบลในเขตอำเภอเขาไชยสนชุดเหมืองท่าเซียด เมื่อ พ.ศ.2505 ทั้ง 2 เรื่อง แสดงให้เห็นถึงความภาคภูมิใจของชุมชนในการสร้างชลประทานโดยไม่ต้องพึ่งงบประมาณของทางราชการเลย แต่เป็นความร่วมมือของกลุ่มเยาวชนที่ชื่อว่ากลุ่มยวพุทธิ์ ที่เป็นผู้ริเริ่มระดับพลนักเรียนจากจังหวัดต่างๆ รอบทะเลสาบสงขลา สุราษฎร์ธานี และปัตตานี รวมถึงประชาชนในเขตใกล้เคียงก็ได้เข้าร่วมด้วยจนทำให้ยอดคนที่เข้ามาทำงานอาสารั้งนี้มีจำนวนถึง 2,000 คน ชลประทานท่าเซียดความกว้าง 7 เมตร ยาว 3 กิโลเมตรเสร็จลงในเวลาเพียง 7 วันเท่านั้น

จากวรรณกรรมเรื่องต่างๆ ที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าทั้งหมดเกี่ยวข้องกับประสบการณ์เฉพาะของชุมชน แต่เมื่อนำมาแต่งเป็นบทร้อยกรอง กลับทำให้กลายเป็นสินค้าที่เป็นที่สนใจของตลาดอย่างไรก็ดี ยังมีวรรณกรรมที่มีเนื้อหาเฉพาะอีกกลุ่มหนึ่งที่มีลักษณะเฉพาะยิ่งขึ้นอีก คือประสบการณ์ส่วนตัวของกวี เรื่องราวลักษณะนี้ กวีจะผูกโยงขึ้นเป็นคำสอน โดยใช้ประสบการณ์ตัวเองเป็นอุปกรณ์ แล้วสอดแทรก วรรณกรรมเนื้อหาเฉพาะลักษณะนี้จะเห็นได้มากในช่วงทศวรรษ 2490 ถึง 2500 เป็นต้นมา เช่น นิราศพ้อหม้ายและคำกลอนสอนประชาชน ของนายชัย จันรอดภัย ที่บอกเล่าถึงชีวิตอันลำบากยากจนของกวีภายหลังตกพุ่มหม้ายจากเหตุภรรยาเสียชีวิตเมื่อ พ.ศ.2492 เขาต้องรับภาระเลี้ยงลูกเล็กๆ 2 คนอย่างเหน็ดเหนื่อย จนต้องเขียนบทร้อยกรองพิมพ์เพื่อหารายได้ หรือ รสชีวิต ของวิเวกน้อย ชัยภูมิ ที่ต้องตกพุ่มหม้ายเพราะเมียทิ้ง (พ.ศ.2509)

การนำเสนอภาษา-พิมพ์สำเนียงท้องถิ่น และเนื้อหาเฉพาะถิ่นที่กลายเป็นเสน่ห์แก่ตลาดหนังสือนี้ เมื่อพิจารณาจากทิศทางของเนื้อหาแล้ว จะเห็นว่า ส่วนใหญ่แล้วจะมีการนำเสนอในลักษณะที่สะท้อนถึงความทุกข์ยากลำบากของการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพ ทั้งด้วยความฝืดเคืองในทรัพยากรธรรมชาติ การถูกระทบกระเทือนโดยภัยธรรมชาติ ตลอดจนความขาดแคลนปัจจัยการผลิต เช่น ที่ดินทำกิน เป็นต้น โดยภาพรวมของการนำเสนอ ทั้งเนื้อหาเฉพาะชุมชนและเฉพาะบุคคล (กวี/นักเขียน) ก็จะเห็นถึงการเน้นย้ำถึงความทุกข์ยากลำบาก เป็นชาวภาคใต้ที่อดอยากยากแค้น ธรรมชาติ และทรัพยากรที่มีไม่เอื้ออำนวยให้ทำเกษตรกรรม ชาวบ้านต้องสู้ทนกับพายุพัด

ตัวตนเช่นนี้เป็นสิ่งที่ถูกชาวบ้านเลือกจะจดจำ ตัวอย่างเช่น บทร้อยกรองเรื่อง *นิราศดงข้าว* นี้ ปัจจุบันไม่สามารถค้นพบต้นฉบับที่สมบูรณ์ได้ เนื้อหาคำกลอนที่ได้มา มาจากความจำของชาวบ้านหลายคนที่สามารถท่องได้ จะสังเกตได้ว่าชาวบ้านจะจดจำได้เป็นบทๆ เฉพาะบทที่มีชื่อชุมชนอยู่ในบทเท่านั้น บทขยายความน้อยคนที่จะจดจำได้ ลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านที่ให้ความสำคัญกับชุมชนที่แม้จะประสบกับความทุกข์ยากลำบากจากความแห้งแล้งเช่นเดียวกัน ทว่าแต่ละชุมชนก็ประสบกับภาวะยากลำบากที่แตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับอัตลักษณ์ของชุมชนด้วย อย่างเช่น ชุมชนคลองแดน ซึ่งเป็นชุมชนที่เคยมีน้ำอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากมีภูมิศาสตร์อยู่ในช่วงรอยต่อของลำคลองจากจังหวัดพัทลุง จังหวัดนครศรีธรรมราช และจังหวัดสงขลามาเชื่อมกัน แต่ภัยแล้งครั้งนั้นถึงกับทำให้ “พวกคลองแดนแสนยากลำบากกรัน ทั้งน้ำนั้นกินใช้ไม่ใคร่พอ บ้างขุดบ่อเอาไว้ใช้น้ำตรอย บ้านเขาพลอยลักคักไม่พักขอ น้ำออกคืบละไห ไหนจะพอ” หรือชุมชนรามเตย-จีนาก ที่ขึ้นชื่อเรื่องการปลูกข้าวก็ “สาบขึ้นเห็ด” (เพราะไม่มีข้าวจะดำ) หรือชุมชนรามแก้ว ที่เคยเป็นตลาด ก็ “อดกันบอบ ทั้งเคยคสบเซ้งแซ่แลสลอน” เพราะรอกของแจกจากราชการ ขณะที่ที่เมืองนครซึ่งเคยเป็นแหล่งทำมาหากินหลายอาชีพก็ “พาร้อนแรง ทั้งพลิกเพลงหากินสิ้นหนทาง” กล่าวคือไม่มีหนทางให้พลิกเพลงประกอบอาชีพอีกต่อไป

ภาพของภาคใต้ที่ดูผิวเผินว่ามีความอุดมสมบูรณ์ แต่เมื่อพิจารณาจากการนำเสนอผ่านวรรณกรรมดังกล่าวมา จะเห็นได้ว่า ชุมชนได้แสดงให้เห็นว่าแท้ที่จริงแล้ว ชุมชนของพวกเขานั้นมีข้อจำกัดในด้านทรัพยากรธรรมชาติเป็นอย่างยิ่ง กวีชาวใต้จำนวนไม่น้อย หากยกเว้นพระสงฆ์แล้วทั้งหมดล้วนแต่เป็นเกษตรกร หรือเป็นชาวนามาก่อน แต่วิกฤติในอาชีพก็ทำให้ต้องละทิ้งอาชีพชาวนา นายเปรม อักษรสว่าง ผู้เขียน กลอนอาสา นั้นเคยเป็นชาวนามาก่อน แต่เขาเห็นว่าในช่วงทศวรรษ 2490 อาชีพทำนาไม่สามารถนำพาครอบครัวให้อยู่ดีกินดีได้เลย เขาจึงขายที่นา แล้วหันมาสร้างสวน แต่ก็ล้มเหลวอีก สุดท้ายก็ต้องบวชเป็นพระสงฆ์จนเสียชีวิต

ความถดถอยในการทำนานี้อาจเห็นได้ชัดขึ้นในทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา หลายชุมชนที่เคยขึ้นชื่อว่าเป็นแหล่งทำนาก็ค่อยๆ หายพิธีกรรมไหว้เจ้าที่นาไปตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2480 แล้ว (ล้อม เพ็งแก้ว, 2553, น.189) อารมณ์ของชุมชนรอบทะเลสาบที่เคยทำนาเป็นหลักเริ่มแสดงอารมณ์หวนรำลึกถึงอดีต (nostalgia) สิ่งนี้เห็นได้จากการที่โรงพิมพ์เริ่มพิมพ์วรรณกรรมบอกเล่าความชวนฝันอันเปี่ยมสุขของชาวนาอย่างน้อย 2 เรื่อง โดยนักเขียน ซึ่งประกอบอาชีพเป็นครู คือ *ชีวิตสามฤดู*

ของชานา เล่ม 1-2 ของครูจีน เกิดแก้ว และ อัศจรรย์ชานา 12 เดือน ของ ส.ย่องหลี-คอนรูป ทั้งสองผูกเรื่องขึ้นบอกเล่าในเชิงบันทึกชีวิตของชานา ว่าเป็นชีวิตที่ร่วมมือร่วมใจกันอย่างมีความสุขแต่ละเดือน ในชุมชนมีกิจกรรมไคบั้ง และชีวิตชานาต้องประกอบกิจกรรมไคบั้ง ภาพนำเสนอที่ออกมา เห็นได้ว่าเป็นการสร้างขึ้นจากนักเขียนที่เลิกละประกอบอาชีพทำนาแล้ว การบันทึกชีวิตชานาของชานาลงในวรรณกรรมเช่นนี้มุ่งหมายเพื่อจารึกภาพชีวิตชานาเอาไว้ผ่านวรรณกรรมเพื่อให้คนรุ่นหลังได้เรียนรู้ ภาพชานาจากวรรณกรรมทั้งสองเรื่องนี้ คือภาพชานาในจินตนาการที่มีความสุข ต่อสู้กับภัยธรรมชาติบ้างเล็กน้อย แต่ก็ไม่ถึงกับทำให้พวกเขาท้อถอยหมดกำลังใจในเรื่องจะเห็นชานาที่มีเจตจำนงแน่วแน่ที่จะธำรงรักษาอาชีพการทำนาเอาไว้ ไม่โศกโศกเลที่จะออกไปศึกษาต่อ หรือทำอาชีพอื่นนอกชุมชนเหมือนดังภาพที่เกิดขึ้นจริงๆ วรรณกรรมทั้ง 2 เรื่องดังกล่าวจึงเป็นสัญญาณที่แสดงให้เห็นถึงความถดถอยของอาชีพชานาในทศวรรษ 2500 นั้นเอง

การนำเสนอเนื้อหาแห่งความยากลำบากดังกล่าวนี้ได้กลายเป็นพลังผลักดันที่สร้างความชอบธรรมให้การอพยพทั้งหลายหลายรูปแบบ ทั้งการละทิ้งถิ่นฐาน และการแสวงหาการศึกษา จนกระทั่งมันมีสถานะกลายเป็นตำนานปรัมปราว่าด้วยความยากแค้นอนาถาที่ถูกเล่าขานกันในหมู่คนที่อพยพออกไปจากชุมชนแล้ว ตำนานนี้ในอีกทางหนึ่งก็ได้กลายเป็นสิ่งที่รื้อรัดเหล่าบรรดาผู้อพยพเพื่อการศึกษาที่ได้ไปประสบความสำเร็จอยู่นอกท้องถิ่นให้ได้ร่วมกันกลายเป็นชุมชนแบบใหม่ เป็นชุมชนที่อยู่เหนือพื้นที่และเวลา นั่นคือ ชุมชนคนใต้ในต่างถิ่น

7.4.3 วรรณกรรมประจักษ์กับการสร้างเครือข่ายนอกพื้นที่

พ.ศ.2473 เรื่องสั้นของ “รัศมีทอง” เรื่อง “การเครทางกลับบ้าน” บอกเล่าถึงการพบปะกันของเด็กวัยรุ่นคนหนึ่งบนรถไฟสายนครศรีธรรมราช-พัทลุง ทั้งสองได้รู้จักพูดคุยกันหลังฝ่ายชายยื่นยื่น “หนังสือ-พิมพ์” ให้ฝ่ายหญิง เรื่องสั้นเรื่องนี้ไม่เพียงแต่สื่อให้เห็นถึงบทบาทของหนังสือพิมพ์ในการเป็นสื่อกลางใหม่ในระบบความสัมพันธ์ของชาวชุมชนรอบทะเลสาบเท่านั้น แต่ยังสื่อให้เห็นถึงเครือข่ายความสัมพันธ์แบบใหม่ที่เกิดขึ้นอีกด้วย กล่าวคือ เมื่อรถไฟมาถึงจังหวัดพัทลุง เรื่องก็มาเฉลยว่า เด็กนักเรียนหญิงสาวสวยผู้นั้นเป็นน้องสาวของนายคำ เพื่อนร่วมชั้นเรียนของนักเรียนชายบนรถไฟผู้เป็นตัวละครเอกนั่นเอง

มีสิ่งที่ชวนคิดอยู่ 2 ประการจากเรื่องสั้นนี้ คือ ประการแรก ทั้งๆ ที่เด็กชายกับเด็กหญิงอยู่ในเมืองพัทลุงเหมือนกัน แต่ทั้งคู่ก็ไม่เคยเจอกันเลย ดังที่เด็กชาย รำพึงว่า “ทำไมฉันจึงไม่เคยเห็นเธอเลย” (รัชมีทอง, 2473, น.161) ประการต่อมา ทั้งๆ ที่เด็กหญิงบรรณาธิปไตยกับเพื่อนของเด็กชายเป็นเพื่อนกัน แต่ก็ไม่มีฝ่ายใดล่วงรู้กันมาก่อน กระทั่งมาพบหน้ากันทั้ง 3 คนที่สถานีรถไฟพัทลุง

บรรยากาศในเรื่องสั้นลักษณะนี้ชี้ให้เห็นถึงการขยายตัวของตัวเมืองพัทลุงที่เริ่มจะกว้างขวางขึ้น มีผู้คนหลากหลายเข้ามาอยู่อาศัย จะด้วยโยกย้ายเข้า-ออกด้วยหน้าที่ราชการ ด้วยการติดต่อค้าขาย หรือแม้กระทั่งการเรียนก็แล้วแต่ แต่สื่อให้เห็นว่า ระบบความสัมพันธ์ของผู้คนเริ่มเปลี่ยนแปลงไปสู่การมีรูปแบบและลักษณะที่หลากหลายมากขึ้นจากความสัมพันธ์แบบคนในหมู่บ้านเหมือนก่อน แต่เป็นความสัมพันธ์กันบนฐานของการแลกเปลี่ยนความรู้ วัฒนธรรมการอ่าน สัญญา การว่าจ้าง ซึ่งมีลักษณะเป็นทางการและแปลกใหม่มากขึ้น

ในลักษณะที่ไม่แตกต่างจากนี้มากนัก นิราสเร่ขายหรือเที่ยวชมงานรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2492 ของจิตต์ภิรมย์ ที่เล่าเรื่องราวของพ่อค้าเร่จากต่างจังหวัดที่มาอาศัยตระเวนขายของอยู่ในสงขลานครินทร์หลายปี อาศัยอยู่บ้านเพียงคนเดียวในตัวเมือง การเล่าเรื่องนิราสของเขาแสดงให้เห็นถึงชีวิตอันโดดเดี่ยวที่ไม่มีเครือข่ายคนรู้จักเลย เขาสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ผ่านการพูดคุยเรื่องหนังสือ เรื่องงาน เทศกาล และเงินค่าจ้าง (ทั้งจ้างหาของ จ้างรถโดยสาร) ชีวิตโดดเดี่ยวในเมืองของเขามีคุณค่าขึ้นมาได้เพราะผลกำไรและความชื่นชมที่ผู้คนมีต่ออาชีพ “ผู้ขายขายของ” ซึ่งมีภาพลักษณ์ของผู้ร่ำรวยและทันสมัย⁹ (จิตต์ภิรมย์, 2492, น.3)

สถานการณ์ในวรรณกรรมนี้จึงชวนให้เห็นได้ว่าเครือข่ายความสัมพันธ์ในแบบดั้งเดิม ทั้งความสัมพันธ์ในลักษณะร่วมชุมชน และเครือข่ายญาติมิตรเริ่มต้นที่จะเสื่อมสลายภาพลงในชุมชนรอบทะเลสาบที่เป็นเขตใจกลางเมืองก่อน ชุมชนเหล่านี้เปิดพื้นที่ต้อนรับเครือข่ายสังคมหรือชุมชนแบบใหม่ที่แตกต่างไปจากเครือข่ายแบบเก่า หากหนังสือ-พิมพ์ได้กลายเป็นเครื่องมือสื่อกลาง

⁹ นิราสบรรยายความทันสมัยผ่านแฟชันการแต่งตัวของพ่อค้าเร่ ตอนหนึ่งว่า “แล้วก็รีบจัดแจงแต่งกาย สวมเสื้อผ้าวางดีแล้วหิ้วม หีบน้ำหอมมาพรมปนเสนห์ เปนพ่อค้าต้องทำหน้าที่ให้สวยเก๋ ผู้หญิงเห็นจะได้เข้ามาซื้อหา ส่วนข้อมือเล่าก็แขวนนาฬิกา ทำที่ท่ายืนมองส่องกระจก หีบคัทลิวใหญ่สวมใส่เท้า ปนมันพราวซื้อสิบกตกลมาใหม่ แล้วก็ผูกเน็คไทหมวกใบสรวม บุหรี่ม้วนขีดไฟใส่กระเป๋า...” (จิตต์ภิรมย์, 2492, น.3)

สถาบันการศึกษาของสังคมสมัยใหม่ เราก็อาจจะกล่าวในทศวรรษ 2470 นี้การศึกษาสมัยใหม่ได้กลายมาเป็นพื้นที่ใหม่ที่ก่อให้เกิดเครือข่ายใหม่ๆ แทนเครือข่ายแบบดั้งเดิมที่อาจจะอ่อนกำลังลง สมาชิกในเครือข่ายใหม่นี้ถูกเชื่อมโยงเข้าหากันด้วยองค์ความรู้แบบเดียวกันที่ถูกเผยแพร่ในวัสดุสิ่งพิมพ์ทันสมัย ไม่ใช่ความนับถือศรัทธาในสายเลือดแห่งพระศาสนาที่เข้มข้นเหมือนกับที่เคยเกิดขึ้น หรือยังมีหลงเหลืออยู่ในชุมชนรอบนอกที่ห่างไกล

ด้วยเหตุนี้ จึงอาจกล่าวได้ว่าหนังสือ-พิมพ์นั้น ไม่เพียงแต่ทำให้จินตนาการและความคิดตลอดจนโลกทัศน์ของประชาชนกว้างเกินอาณาบริเวณของชุมชนดั้งเดิมออกไปเท่านั้น แต่ยังขยายอาณาบริเวณเครือข่ายและสายสัมพันธ์ในทางราบระหว่างชาวบ้านในเขตนี้กับคนอื่นนอกชุมชนและนอกภาคอีกด้วย เครือข่ายที่ขยายกว้างขึ้นนี้อาจอุปมาได้ว่ามีวรรณกรรมและการพิมพ์เป็นสะพานทอดกลาง ดังได้กล่าวมาแล้วว่า การที่ตลาดหนังสือ-พิมพ์มุ่งความสนใจแสวงหานักเขียนและงานเขียนที่มีเนื้อหาแปลกใหม่ ทำให้นักเขียนที่อยู่ในชุมชนห่างไกลมีความสนใจ หรือแม้กระทั่งมั่นใจที่จะนำเสนอผลงานของตนออกมาในรูปเล่มพิมพ์มากขึ้น และพวกเขาได้ถูกสนใจจากเมวมองในวงการธุรกิจหนังสือมากขึ้น สิ่งเหล่านี้ถูกสนับสนุนให้เกิดขึ้นง่ายดายขึ้นด้วยการคมนาคมที่พัฒนาดีขึ้นในยุคนี้ ทำให้การติดต่อสื่อสารระหว่างนักเขียน กับสำนักพิมพ์เป็นไปอย่างรวดเร็ว ไม่ยากเย็นนักดังจะเห็นได้ว่าตั้งแต่ทศวรรษ 2480 มาแล้ว เสือ ชำนาญภักดี นักเขียนชื่อดังได้ตัดสินใจทิ้งบ้านที่บ้านดอนคัน อำเภอสทิงพระ หอบภรรยาไปอยู่ที่วัดแจ้ง สงขลา เพื่อความสะดวกในการติดต่อกับโรงพิมพ์ ขณะที่กลุ่มนักเขียนกลุ่มหนึ่งก็ก่อตัวขึ้นเป็นกลุ่มก้อนอย่างไม่เป็นทางการ กลายเป็นนักเขียนกลุ่มหลักที่ถูกอ้างอิงถึงแม้แต่ในบทไหว้ครูก็

ชาวบ้านดอนคันเล่าว่า นอกจากนายเสือจะเป็นนักเขียนประจำของโรงพิมพ์แล้ว เขายังตัดสินใจทุ่มเงินสะสมลงทุนตีพิมพ์วรรณกรรมเรื่องเอกเรื่อง *กลืนกรอบแก้ว* (35 เล่มจบ) ของเขาเอง ด้วยความเชื่อมั่นในเครือข่ายการตลาดของงานพิมพ์ยุคทศวรรษ 2480-2490 การไปอยู่สงขลาทำให้เขาสามารถสร้างเครือข่ายกับโรงพิมพ์ได้ง่ายขึ้น มีทางเลือกในการพิมพ์ ดังเช่น เมื่อมีปัญหากับโรงพิมพ์ไทยประดิษฐ์ ของนายยู่ เลี้ยงตันพิชาติ ซึ่งเคยพิมพ์เรื่อง *กลืนกรอบแก้ว* ฉบับครั้งที่ 1 เขาก็หันไปหาโรงพิมพ์สมบูรณ์ในการพิมพ์ซ้ำครั้งที่ 2 และ 3

ภาพของนายเลื้อ ชำนาญภักดี ที่เดินทางไปมาระหว่างบ้านกับโรงพิมพ์ในช่วงทศวรรษ 2470 ถึง 2480 ก่อนที่เขาจะย้ายเข้าไปอยู่ในตัวเมืองสงขลาจนกระทั่งเสียชีวิตในทศวรรษ 2500 นั้น เป็นภาพที่อยู่ในความทรงจำของญาติๆ ที่เล่าต่อๆ กันมา กล่าวกันว่านายเลื้อจะเป็นผู้ที่นำความบันเทิงเข้ามาในชุมชน โดยเฉพาะการรับหนังสือมาแข่ง ที่บ้านคอนคันบริเวณใกล้บ้านของเขาจึงมีโรงหนังถาวรสร้างไว้ด้วย ขณะเดียวกัน หนังสือ-พิมพ์ต่างๆ นายเลื้อก็เป็นคนนำมาฝากลูกๆ หลานๆ ให้ได้อ่านได้สวดกัน เนื่องจากในช่วงก่อนที่จะเข้าไปอยู่ในเมือง นายเลื้อก็ยังมียศทางการสวดกลอนให้เป็นแบบอย่างแก่คนในชุมชนด้วย ความสนุกสนานในการฟังการสวดกลอน ได้ทำให้เยาวชนจำนวนหนึ่งสนใจที่จะอ่านและครอบครองหนังสือ กระทั่งทำให้มีคนชอบการสวดกลอนก่อนนอน และได้อิทธิพลมาจนถึงปัจจุบัน คือ นางชื่น และนายลาก บ้านคอนคัน

จะเห็นได้ว่า การที่ต้องสัมพันธ์กับเทคโนโลยีการพิมพ์และตลาดหนังสือ-พิมพ์ ทำให้นายเลื้อมีขอบข่ายชีวิต และเครือข่ายสัมพันธ์ที่กว้างขึ้น เพราะนายเลื้อได้รับสมญาว่า “เลื้อ คอนคัน” ทำให้หมู่บ้านเล็กๆริมทะเลสาบสงขลากลายเป็นหมู่บ้านที่มีคนรู้จัก เมื่อประกอบกับชื่อเสียงด้านการแหล่งผลิตพระสงฆ์ที่มีชื่อเสียงแล้ว บ้านคอนคันในยุคทศวรรษ 2470-2500 จึงกลายเป็นที่รำลึกถึงผ่านบทบาทของพระครูวิจารณ์ศีลคุณ นายเลื้อ ชำนาญภักดี และพระครูวิจารณ์ธุรกิจ พระสงฆ์ธรรมยุติก่อตั้งวัดธรรมประดิษฐ์

ชาวบ้าน ตลอดจนกวีรุ่นหลังนายเลื้อยืนยันว่า เลื้อ ชำนาญภักดี แดง ประพันธ์บัณฑิต ปาน ชีช้าง ทอง นวลศรี และหนูแก้ว นครจันทร์ คือ 5 กวีที่จับกลุ่มเป็นมิตรทางวรรณกรรมด้วยกัน ทั้งหมดอาจเรียกว่าเป็น “อ้ายกลอ” กันได้ โดยเฉพาะนายเลื้อ นายแดง และนายปาน ที่มีกิจกรรมร่วมกันบ่อยๆ¹⁰ การแต่งหนังสือและการพิมพ์ทำให้กวีกลุ่มนี้มีกิจกรรม กล่าวคือนายปาน ชีช้าง เป็นหัวหน้าคณะหนังสือแข่ง เมื่อเพื่อนแต่งกลอนเสร็จ หรือพิมพ์หนังสือแล้ว ก็นำไปให้หนังสือพิจารณาไปแสดง บางครั้งนายปานก็มาปรึกษาว่าในงานใดจะเล่นเรื่องอะไรดี มีหลายครั้งที่ปานบอกลงไปเล่นหนังในที่ต่างๆ แล้วนายเลื้อได้ร่วมเดิมทางไปด้วย เช่น ครั้งหนึ่งนายอำเภอกาบังพาขุน

¹⁰ กรณีของนายแดงกับ ปาน ชีช้าง นางพิน สงเสน (นามสกุลเดิมของแดง) เล่าว่า ครั้งหนึ่งปานบอกลงเดินทางมาถึงบ้านของนายแดง เมื่อถึงประตูบ้านก็ร้องทักเป็นคำกลอนว่า “แดงเหอแดงเสียงว่าววังมิงหาย มิงตามได้หรือเปล่าเพื่อนเราเหอ”

จังหวัดพัทลุง ว่าจ้างหนังปานไปแสดงที่ปากพะยูน นายเลื่อกี่ลงเรือเดินทางไปกับหนังปานบอดด้วย หนังปานบอดได้ถามนายเลื่อกี่ว่าจะเล่นเรื่องอะไรดี นายเลื่อกี่จึงแนะนำให้เล่นเรื่อง *มโหสถ* และให้คนเล่นเรือไปเอาหนังสือ-พิมพ์ *มโหสถ* ที่บ้านคอนคั่นให้หนังปานบอดใช้แสดงในคืนนั้น ต่อมาหนังสือ-พิมพ์ของนายเลื่อกี่หลายเรื่องได้กลายไปเป็นต้นเรื่องของหนังตะลุงรุ่นหลังๆ เช่น หนังแปลกสองหิ้ง หนังคำ ทำหนาน หนังอ้อม นอกจากนั้นแล้วหนังตะลุงจำนวนมากจะไหว้ นายเลื่อกี่ในบทกาดครูเสมอ เล่ากันว่าเมื่อเมื่อใครแต่งหนังสือเสร็จก็มักจะนำมาให้อ่านกันก่อน ขณะที่หนังปาน ด้วยความที่เป็นหนังตะลุงด้วย ก็กลายเป็นศูนย์กลางของเพื่อนในเครือข่าย ที่มักจะพานายเลื่อกี่และนายทอง ตะลอนๆ ไปหลายๆ ที่ระหว่างเดินสายเล่นหนังตะลุง มีบ่อยครั้งที่นายแดงและนายเลื่อกี่นำหนังสือไปจำหน่ายหน้าโรงหนังตะลุงของนายปาน¹¹ (กำจัด ประพันธ์บัณฑิต และพวงเพ็ญ ทิพย์มณฑิร, สัมภาษณ์, 2562)

เครือข่ายความสัมพันธ์ผ่านวรรณกรรมและการพิมพ์หนังสือดังกล่าว ส่งผลให้นายแดงซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ในเขตจังหวัดนครศรีธรรมราชได้มาใช้บริการตีพิมพ์งานกับโรงพิมพ์ในเมืองสงขลาด้วย โดยนายเลื่อกี่เป็นผู้ชักนำมา เนื่องจากเห็นว่าในสงขลานั้นเทคโนโลยีการพิมพ์จะดีกว่า โดยเฉพาะในช่วงทศวรรษ 2470 โรงพิมพ์ที่สงขลาที่สามารถทำสีสวยงามได้แล้ว ชาวบ้านจำได้ว่าผลงานประพันธ์ของนายแดงได้ตีพิมพ์จำหน่ายทุกเล่ม โดยหนังสือที่เป็นวรรณกรรมคำสอน นายแดงจะจ้างโรงพิมพ์จัดพิมพ์และนำไปเร่ขายด้วยตนเอง ส่วนวรรณกรรมที่เป็นนิยายหนังตะลุงจะขายให้กับโรงพิมพ์สมบุญไอสถ สงขลา ซึ่งขณะนั้นมีนางคุษฎี อุดตโรพร เป็นเจ้าของและผู้พิมพ์โฆษณา

สำหรับการจำหน่ายหนังสือนั้น ตอนแรกๆ นายแดงเป็นผู้เร่ขาย จนเมื่อลูกชาย คือนายอำนาจ ประพันธ์บัณฑิต และนายกำจัด ประพันธ์บัณฑิต โตขึ้น ในช่วงกลางทศวรรษ 2480 นายแดงก็ให้บุตรทั้งสองเป็นผู้เร่ขาย โดยแบ่งสัดส่วนค่าจำหน่ายให้ ต่อมาในปลายทศวรรษ 2480-2510 นายอำนาจก็มีประสบการณ์สัมพันธ์กับโรงพิมพ์และตลาดหนังสือมากขึ้น เขาจึงกลายเป็นผู้ถือ

¹¹ ความเป็นเครือข่ายนี้ยังอาจเห็นได้จากบทไหว้ครู เช่น ของนายแดงและนายเลื่อกี่ “ไหว้อาจารย์เส้ง นายแดงชื่นชมนายเลื่อกี่ เช่น “ผมไม่ใช่นักกวีปรีชาหาญ ไม่ชำนาญลำดับศัพท์อักษร ผมไร้ความศึกษาปัญญาอ่อน ถ้าพากย์กลอนไม่สวยช่วยชดเชย เพียงแต่พอทำได้ไม่ปรากฏ ไม่หมดจดเจิดจาดเหมือนปราชญ์เลื่อกี่” (แดง นักปราชญ์, แก้วผรอด)

ลิขสิทธิ์งานของนายแดง และก่อตั้งตนเป็นเอเยนต์สำนักพิมพ์จัดการงานพิมพ์ของพ่อเองโดยครบวงจร พร้อมๆ กับเป็นแมวมอง และเป็นนักเขียนไปด้วย (กำจัด ประพันธ์บัณฑิต, 2562) เช่นเดียวกับนายก่อเดช เส็มหมาด บุตรชายของนายจิ เส็มหมาด ผู้ร่วมแต่งเรื่อง *เมืองลิด (ขุนแก้ว) แหะเว* ที่เป็นผู้จัดพิมพ์ *เมืองลิด (ขุนแก้ว) แหะเว* ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 3 ด้วยตนเอง เนื่องจากเห็นโอกาสที่หนังสือจะทำกำไรดี เพราะวรรณกรรมเรื่องนี้โด่งดังมากในช่วงทศวรรษ 2490-2500 (ก่อเดช เส็มหมาด, 2562)

ควรกล่าวด้วยว่า ในช่วงกลางยุคนี้ ตลาดหนังสือเมืองสงขลายังเป็นตลาดที่เติบโตไม่หยุดหย่อน บนถนนสายสั้นๆ อย่างถนนนครในนั้นได้มีโรงพิมพ์เพิ่มขึ้นเป็น 2 โรง ขณะที่ถนนนครนอกที่อยู่ใกล้กันก็มีโรงพิมพ์อยู่แล้ว ความเติบโตของสงขลาได้แผ่ขยายเครือข่ายไปถึง นครศรีธรรมราช พัทลุง และตรัง ช่วงกลางกลางทศวรรษ 2480 พื้นที่ที่น่าจับตามองการเติบโตของเครือข่ายนี้ก็คือ พัทลุง

การตั้งตัวเป็นสำนักพิมพ์และเอเยนต์จำหน่ายหนังสือของนายก่อเดช เส็มหมาด หรือนายอำนาจ ประพันธ์บัณฑิต บุตรชายนายแดงในช่วงปลายทศวรรษ 2480 เป็นจุดสำคัญอีกจุดหนึ่งที่ถือเป็นพัฒนาการของธุรกิจการพิมพ์หนังสือในชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาในช่วง อย่างไรก็ดี ก่อนที่จะไปสู่การวิเคราะห์ภาพนั้น ควรทำความเข้าใจวงจรของธุรกิจการพิมพ์ก่อนว่า การดำเนินการจัดพิมพ์แต่เดิมดำเนินการโดยสองฝ่าย ฝ่ายหนึ่งคือตัวนักเขียนเอง ที่มีทุนจ้างโรงพิมพ์ตีพิมพ์ต้นฉบับออกมาเป็นหนังสือ จากนั้นก็นำหนังสือไปแจกจ่ายร้านขายต่างๆ ตลอดจนเดินสายจำหน่ายด้วยตนเอง อีกฝ่าย เป็นโรงพิมพ์ เป็นทั้งสำนักพิมพ์และโรงพิมพ์ โดยโรงพิมพ์ซื้อเรื่องจากนักเขียนมาตีพิมพ์ แล้วแบ่งหนังสือ หรือให้เงินเป็นค่าตอบแทนหรือค่าลิขสิทธิ์ กรณีนี้โรงพิมพ์เป็นผู้รับผิดชอบเงินลงทุน ตลอดจนการแจกจ่ายจำหน่าย ซึ่งอาจจะให้นักเขียนมีสิทธิจำหน่ายด้วย

การเกิดขึ้นของสำนักพิมพ์เช่นนายก่อเดชและนายอำนาจนั้น แม้จะไม่มีภาระจดทะเบียนสำนักพิมพ์เป็นบริษัทตามกฎหมาย แต่โดยสถานะแล้วก็คือการเกิดขึ้นของ “ข้อต่อไม่” ในธุรกิจการพิมพ์ ซึ่งก่อนนั้นไม่เคยมีมาก่อน สถานะของสำนักพิมพ์คือการจัดการงานต้นฉบับ จัดงานศิลปะการพิมพ์ พิสูจน์อักษร ประสานงานโรงพิมพ์ และประสานงานการจัดจำหน่าย ข้อต่อนี้ย่อมจะเกิดขึ้นไม่ได้หากตลาดหนังสือไม่ใหญ่โตจนสามารถทำกำไรได้มากพอ เช่นเดียวกัน ข้อต่อนี้

ย่อมไม่สามารถจัดการการขายในยุคที่ยังไม่มีระบบสายส่งได้ หากผู้ดำเนินการไม่มีเครือข่ายร้านค้า ลูกค้า และพ่อค้าจำนวนมากพอจนสามารถกระจายสินค้าหนังสือในการพิมพ์แต่ละครั้ง (1,000-5,000 เล่ม) ออกไปได้จนหมดสต็อก

ด้วยเหตุนี้ จึงกล่าวได้ว่าวรรณกรรมในยุคนี้ ได้ถูกประชาชนใช้ประโยชน์ในฐานะเครื่องมือของการขยายเครือข่ายสัมพันธ์ของประชาชนออกไปอย่างกว้างขวางพ้นจากขอบเขตชุมชนออกไป จะพบว่าไม่เพียงแต่หนังสือ-พิมพ์จะให้นักเขียนต่างชุมชนจะได้สัมพันธ์กันเท่านั้น¹² แต่นักเขียนยังได้สัมผัสสัมพันธ์กับนักธุรกิจโรงพิมพ์ พ่อค้า ร้านค้า หมอยา ครู ข้าราชการ ตลอดจนผู้อ่านทั้งที่รู้จักหน้าค่าตากัน และไม่รู้จักกันอีกด้วย ขณะเดียวกันก็ทำให้เกิดการขยายตัวของตลาดหนังสือออกไปในชุมชนที่ไม่เคยมีร้านหนังสือด้วยเช่นกัน อาทิ ร้านอุดมพานิชกิจ ในเมืองพัทลุงเมื่อ พ.ศ.2488 หรือร้านเสริมตำราศึกษา ในอำเภอทุ่งสง จ.นครศรีธรรมราช เมื่อ พ.ศ. 2500 โดยร้านนี้เปรียบเสมือนสาขาของร้านสมบุญไธสง สงขลา

ดังได้กล่าวแล้วว่า ในอีกด้านหนึ่ง การขยายเครือข่ายความสัมพันธ์นี้ ทำให้งานเขียนจากชุมชนที่ห่างไกลได้รับการจัดพิมพ์ นักเขียนหรือกวีหน้าใหม่ได้มีพื้นที่ และสามารถสร้างสรรค์ผลงานออกมาเผยแพร่ได้ง่ายดายขึ้น เช่น กรณีนายรัตนชัย เตละกุล กวีหน้าใหม่ที่ได้รับคำแนะนำจากแมวมองให้แต่งหนังสือเรื่อง *รักที่แสนเศร้า นางปญจารา* (2 เล่มจบ) คือนายชัย จันรอดภัย นักเขียนที่มีชื่อเสียงมาก่อน ผู้เป็นบุตรชายของกวีอีกคนคือนายห้วน จันรอดภัย นายรัตนชัยออกตัวอย่างเงินอาว่าตนไม่ได้มีฝีมือมากนัก เพราะ “ปัญหาหย่อนอ่อนคารมมีคมคำ” ความสามารถทางจินตนาการก็ไม่ได้ดีเลิศ เพราะเปิดหนังสือบาติแล้วจินตนาการเรื่อง “รูปร่างนางกินนอน สะอื้นกาย กลับเป็นควายผุดคว้างกลางคัลนาค์ กายรหายกลายเป็นฝูงแร้ง” (รัตนชัย เตละกุล , 2497, น.2-3)

อย่างไรก็ดี ด้วยเครือข่ายความสัมพันธ์ทำให้นายรัตนชัยต้องอดทนแต่งเรื่องนี้จนจบ เขาอ้างถึงนายชัยว่าเป็นนักประพันธ์ที่มีชื่อเสียงโด่งดัง มีผลงานมาก แนะนำให้เขาแต่งเพื่อหารายได้

การแต่งเรื่องเบื่องนี้ที่แรกเริ่ม

ก็คือเดิมมีมิตรจงจิตมั่น

¹² การสัมพันธ์ที่ว่านี้ มีทั้งสัมพันธ์ในทางกายภาพ คือพบปะเยี่ยมเยียนกันจริงๆ และผ่านการเสพสนทนากับงานพิมพ์ รู้จักกันผ่านการอ่าน หรือตอบโต้กันผ่านพื้นที่หนังสือพิมพ์และนิตยสาร

เขาชื่อชัยบุญสกุลจัน-

รอดภัย อันคบค้าสมาคม

[...]

เขาเอาชัยปัทมฐานแปลมาพลัน

โดยคาดคั้นต่อข้าว่าให้ลอง

แต่งสักเรื่องเนื่อกาถาในชาดก

หากขาดดกขัดใจชัยจะดอง

ถ้าแต่งดีมีขนาดอาจพิมพ์ปอง

ชัยขอจงเพื่อแพร่ แก่ผู้คน

ผมกับชัยใจหวังตั้งเหมือนญาติ

ทั้งร่วมชาติร่วมจังหวัดปฏิสนธิ

เหตุรักใครให้ตั้งจิตกังวล

ประโยชน์ชนหลายฝ่ายจึงใครทำ

(รัตนชัย เตละกุล, 2497, น.2-3)

กลอนตอนนี้เห็นได้ชัดว่าผลงานวรรณกรรมที่ถูกสร้างขึ้นนั้นเป็นผลมาจากเครือข่ายที่เกิดจากการเขียนเพื่อการพิมพ์เป็นหนังสือ งานชุดนี้นายชัยจะนำไปเสนอร้านอุดมพานิชกิจ ของนาย ยอด ธรรมรักษ์ เอเยนต์ขายหนังสือขนาดใหญ่ที่สุดในจังหวัดพัทลุงในช่วงปลายยุค 2480-2500

เรื่องราวของร้านอุดมพานิชกิจ จังหวัดพัทลุงนั้น ถือเป็นหัวใจของเครือข่ายและความเติบโตของวัฒนธรรมการอ่านการพิมพ์ในชุมชนรอบทะเลสาบในช่วงปลายยุคนี้ได้ดี กล่าวคือเป็นร้านที่เริ่มต้นด้วยการแสวงหารุรกิจใหม่ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยนายยอดขึ้นรถไฟไปกรุงเทพฯ ตั้งใจไปดูสินค้าเพื่อจะนำมาตั้งร้านขาย ไปถึงก็พบกับหนังสือลดราคาเป็นจำนวนมาก เนื่องจากกรุงเทพฯ ช่วงนั้นอยู่ในภาวะสงคราม รุรกิจย่ำแย่ หนังสือต่างๆ จึงลดราคาเพื่อหารายได้ นายยอดเห็นว่าพัทลุงยังไม่มีหนังสือเลย ทั้งๆ ที่คนอ่านหนังสือกันมาก โดยส่วนใหญ่แล้วก็ซื้อกันมาจากตลาดสงขลา เขาจึงเหมาหนังสือลดราคากลับมาทั้งหมด วางขายที่บ้านหน้าตลาดเพียรยินดี ไม่นานนักก็ขายหมด เขาจึงขึ้นกรุงเทพฯ อีกหลายรอบ ทำให้่วงการรับซื้อขายหนังสือสมบูรณ์ขึ้น กลายเป็นร้านอุดมพานิชกิจ ร้านหนังสือแห่งแรกของจังหวัดพัทลุง

หลังจากนั้นอีกเพียงไม่กี่ปี นายยอดก็หันมาทำรุรกิจสำนักพิมพ์ พร้อมๆ กับเพิ่มการขายอุปกรณ์การกีฬา เนื่องจากรัฐบาลส่งเสริมสุขภาพอนามัยของเยาวชนและประชาชน รุรกิจเอเยนต์หนังสือ ทำให้นายยอดสนิทสนมกับเจ้าของสำนักพิมพ์ในกรุงเทพฯ เช่น โรงพิมพ์วัดเกาะ และสำนักพิมพ์ต่างๆ ย่านวังบูรพา (นิพนธ์ ธรรมรักษ์, 2562) หนังสือที่นำมาขาย จึงเป็นหนังสือครอบอาณาจักร จากหนังสือมือสองก็ขยับมาสู่วารสารและหนังสือพิมพ์ต่างๆ ทำให้บรรยากาศการอ่าน

ในเขตพัทลุงมีความคึกคักและทันสมัยมากขึ้น นักอ่านไม่ต้องรอนั่งสือจากตลาดสงขลาทางเดียวอีกต่อไป

นอกจากนายยอดจะรับเป็นเอเยนต์หนังสือพิมพ์รายวัน รายสัปดาห์ รายปักษ์ และรายเดือน ร้านของเขายังรับสั่งจองหนังสือ ขายตำราเรียนทั้งในโรงเรียนสามัญและโรงเรียนธรรม ในช่วงที่ตลาดการพิมพ์ลึกลับ ร้านอุดมพานิชกิจ จึงขยายงานออกไปเป็นสำนักพิมพ์ด้วย โดยรับต้นฉบับจากนักเขียนในท้องถิ่นมาเป็นผู้จัดพิมพ์ มีการแนะนำต่อๆ กันมาผ่านแมวมองซึ่งมีอยู่ 3 คน เป็นนักเขียนและข้าราชการที่รู้จัก คือ นายเทพ บุญยประสาท ครูใหญ่โรงเรียนประจำจังหวัดพัทลุง และนายสนธิกาญจน์ กาญจนานันท์ กวีจากเมืองตรัง ที่ข้ามแดนมาทำธุรกิจ ไปๆ มาๆ ระหว่างพัทลุง-ตรัง

กรณีของนายรัตนชัย จึงเป็นนักเขียนหน้าใหม่รายหนึ่งที่ถือกำเนิดขึ้นจากเครือข่ายความสัมพันธ์ดังกล่าว กล่าวคือ เมื่อเขาได้แต่งเรื่อง *รักที่แสนเศร้า* นางปฐาจารา จบทั้ง 2 ตอนแล้ว นายชัย ก็เสนอให้นายยอด ธรรมรักษ์ เพื่อให้ร้านอุดมพานิชกิจลงนามเป็นผู้ดำเนินการพิมพ์ จากหน้าเครดิตในหนังสือ พบว่าร้านอุดมพานิชกิจไม่ได้ใช้บริการของโรงพิมพ์ในจังหวัดพัทลุงหรือใกล้เคียงเลย แต่หันไปใช้บริการจากโรงพิมพ์ในพระนคร เช่น โรงพิมพ์ราษฎร์เจริญ หรือวัดเกาะโรงพิมพ์เทพไพศาล (ถนนบำรุงเมือง) ปรากฏว่าการริเริ่มของร้านอุดมพานิชกิจนี้ ได้ชักนำให้นักเขียนท้องถิ่นเข้ามาอยู่ในสังกัดเป็นจำนวนมาก จนกระทั่งทำให้ผลงานของโรงพิมพ์ครุฑา ซึ่งตั้งขึ้นเป็นโรงพิมพ์แรกในจังหวัดพัทลุงมีงานพิมพ์ออกมาน้อยลง เนื่องจากนักเขียนก็พึงพอใจที่จะพิมพ์งานกับโรงพิมพ์ในพระนครภายใต้การดำเนินงานของนายยอดมากกว่า เพราะสามารถเลือกคุณภาพกระดาษได้ และคุณภาพการพิมพ์ก็ดี ดังจะเห็นว่า ในช่วงที่ร้านอุดมพานิชกิจมีชื่อเสียงที่สุด ช่วงทศวรรษ 2490 มีรายชื่อนักเขียนชื่อดังจำนวนมากเข้ามาสู่ร่มเงาของสำนักพิมพ์อุดมพานิชกิจ เช่น แดง นักปราชญ์ ห้วน จันรอดภัย ชัย จันรอดภัย รัตนชัย เตละกุล อำนวย ประพันธ์บัณฑิต (อ. ประพันธ์) สนธิกาญจน์ กาญจนานันท์ เทพ บุญยประสาท ส.ต.ต.ปลอด ชูสาย เจื่อน ชูสกุล จ.ณ.ไพรน้อย สะมะแอ วงศ์สะอาด และจิ เส็มหมาด เป็นต้น กลอนบทหนึ่ง แสดงให้เห็นถึงการเลือกนำเสนอความทันสมัยของตน โดยการเชื่อมโยงตัวเองผ่านสินค้าหนังสือที่จำหน่ายเข้ากับกรุงเทพฯ

ร้านอุดมพานิชกิจเสนอ

แต่ท่านเธอที่รักนักหนังสือ

บริการมากมายให้เลือกซื้อ

โปรดหาหรือเรียกของที่ต้องการ

ปรัชญาสารคดีนวนิยาย	เสนอขายมิตรที่รักสมัครสมาน
ประโลมโลกนักธรรมและตำนาน	ต้อนรับท่านที่อุคหนุอย่างอุ่นใจ
หนังสือพิมพ์มากมายหลายชนิด	มีเพลินจิตปิยมิตรสยามสมัย
เฉลิมเลื่องพริ้มและพิมพ์ไทย	กะดิงทองพ่องวิไลถูกใจแฟน
สยามรัฐชาวกรุงปรับปรุงสวย	กีฬามวยเดอะริงยังสวยแสน
เกียรติศักดิ์ จ.ส.ร.พอใจแฟน	จำให้แม่นร้านอุดมฯ สมใจเออ
(สุนทรารมย์, 2494)	

ร้อยกรองบทนี้ ไม่เพียงแต่ยืนยันให้เห็นถึงตลาดหนังสือที่มีขนาดใหญ่ในชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาในช่วงยุคนี้เท่านั้น แต่ยังแสดงถึงอาณาบริเวณของเครือข่ายความสัมพันธ์ที่ชุมชนกลุ่มทะเลสาบมีต่อชุมชนภายนอกผ่านเทคโนโลยีการพิมพ์และอ่านอีกด้วย สิ่งที่ติดมากับรายชื่อหนังสือจากกรุงเทพฯ เหล่านี้ก็คือ ภาพลักษณ์ของความทันสมัย และทันสมัยการณ์ หนังสือของอุดมพานิชกิจ ครอบคลุมทุกความสนใจ อาศัยเครือข่ายสายสัมพันธ์นี้ เราก็จะเห็นว่าการที่นักเขียนจากชุมชนกลุ่มทะเลสาบจะขยับตัวเองไปสู่การตีพิมพ์ผลงาน หรือการแสดงผลงานเพื่อตีพิมพ์กับโรงพิมพ์ในกรุงเทพฯ และนิตยสารส่วนกลางก็จะง่ายขึ้น ดังจะเห็นได้ในเวลาต่อมาว่า ได้มีนักเขียนในท้องถิ่นได้มีผลงานตีพิมพ์ของนักเขียนท้องถิ่นลงวารสารและพิมพ์โดยสำนักพิมพ์ในกรุงเทพฯ เช่น ประพนธ์ เรืองณรงค์ ที่มีผลงานพิมพ์ในวารสารวิทยาศาสตร์ สนธิกาญจน์ กาญจนานันท์ มีชื่อเสียงในฐานะนักกลอน และเป็นผู้ร่วมก่อตั้งชมรมนักกลอน ที่พัฒนามาเป็นสมาคมนักกลอนแห่งประเทศไทย ในเวลาต่อมา รวมถึง จ.ศรีอักษรกุล กวีที่มีผลงานตีพิมพ์กับสำนักพิมพ์โรงพิมพ์ราษฎร์เจริญ ในช่วงทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา

7.5 การใช้ประโยชน์วรรณกรรมประจำถิ่นยุคการพิมพ์มุ่งสู่ศูนย์กลาง ทศวรรษ 2510-2550

การปรารถนาความทันสมัยของชุมชนบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา ทำให้มีความพยายามของผู้คนจำนวนไม่น้อยพยายามข้ามข้อจำกัดที่มีอยู่ในท้องถิ่น เพื่อไปถึงความทันสมัยในถิ่นอื่นที่เข้าถึงได้ดียิ่งกว่า นอกจากการศึกษาที่เป็นบันไดไปสู่ความปรารถนานั้นแล้ว เทคโนโลยีการพิมพ์ก็เป็นอีกก้าวสำคัญของร่องรอยแห่งความปรารถนาไปให้พ้นข้อจำกัดนั้น ในยุคนี้จะได้กล่าวถึงลักษณะของความเคลื่อนไหวดังกล่าว

7.5.1 บริบททางประวัติศาสตร์ทศวรรษ 2510-2550

ชุมชนบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในยุคนี้ ตรงกับช่วงเริ่มต้นของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 2 ซึ่งใช้ระหว่าง พ.ศ.2510-2514 ความเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดเจนในช่วงเวลานี้ก็คือพื้นที่เพาะปลูกข้าวมีอัตราการเพิ่มที่ต่ำมาก ดังเห็นได้ในจังหวัดสงขลา พื้นที่ปลูกข้าวระหว่างปี พ.ศ.2504-2509 มีปริมาณ 512,500 ไร่ แต่เมื่อถึง พ.ศ.2514 มีเพียง 519,278 ไร่ เพิ่มขึ้นเพียง 6,778 ไร่เท่านั้น ขณะที่พื้นที่ปลูกยางกลับขยายตัวขึ้นหลายร้อยเปอร์เซ็นต์ คือจาก 36,955 ไร่ ในปี พ.ศ.2509 เพิ่มขึ้นเป็น 732,440 ไร่ ในปี พ.ศ.2514 เพิ่มขึ้นถึง 695,485 ไร่ สร้างมูลค่าถึง 240 ล้านบาท (ครุณี บุญภิบาล, 2532, น.41-44)

การเพิ่มขึ้นของการผลิตยางพาราดังกล่าว น่าจะสัมพันธ์กับการบุกเบิกพื้นที่ป่าด้านทิศตะวันตกของทะเลสาบสงขลาในช่วงปลายทศวรรษ 2490 ถึงทศวรรษ 2510 ที่เกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก (เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง, 2532, น.50-52)

ลักษณะเด่นของชุมชนทะเลสาบสงขลาในช่วงเวลานี้ประการหนึ่งก็คือการเกิดศูนย์กลางทางการค้าและการคมนาคมใหม่ จากเดิมที่ศูนย์กลางอยู่ที่สงขลา เมื่อล่วงเข้าปลายทศวรรษ 2500 หาดใหญ่ก็ทะยานขึ้นเป็นศูนย์กลางการค้าแทนสงขลาที่กลายไปเป็นศูนย์กลางการบริหารราชการ ซึ่งเป็นจุดเด่นดั้งเดิม หาดใหญ่กลายเป็นศูนย์กลางของการค้าขายทุกสาขาของจังหวัดรอบทะเลสาบสงขลา และภาคใต้ ในปี พ.ศ.2518 พบว่าเฉพาะในเขตเทศบาลเมืองหาดใหญ่นั้น มีประชากรประกอบอาชีพค้าขายและบริการมากที่สุดถึงร้อยละ 85.40 ขณะที่จุดเด่นด้านอาณาเขตติดชายแดนมาเลเซีย ทั้งสะเดา นาทวี และสะบ้าย้อย ก็ทวีความสำคัญมากขึ้น มีสินค้าส่งออกและนำเข้าผ่านช่องทางนี้ โดยเฉพาะที่ตลาดปาดังเบซาร์มีประชาชนติดต่อซื้อขายกันเป็นจำนวนมาก กระทั่งสินค้ามาเลเซียได้กลายเป็นเอกลักษณ์ของเมืองหาดใหญ่ในเวลาต่อมา

การขยายตัวของโรงงานอุตสาหกรรมก็เป็นอีกความเคลื่อนไหวหนึ่งที่แสดงให้เห็นความคึกคักในสนามเศรษฐกิจแบบใหม่ของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา อุตสาหกรรมเหมืองแร่ที่เคยมีมาตั้งแต่ทศวรรษก่อนๆ ลดการผลิตลง ขณะที่การก่อสร้าง การไฟฟ้า และการประปาพัฒนาขึ้น เนื่องจากการขยายตัวของธุรกิจ บริการ โรงงานอุตสาหกรรม และจำนวนประชากรที่เพิ่มสูงขึ้น

เฉพาะจังหวัดสงขลาในปี พ.ศ.2517 มีประชากรเพิ่มสูงกว่าปีก่อนหน้าถึงร้อยละ 29.97 โดยมีจำนวนทั้งสิ้น 729,919 คน

ส่วนสาขาเกษตรกรรม เริ่มพบว่ามูลค่าการผลิตไม่แน่นอนทั้งที่ตามสถิติและประวัติศาสตร์แล้วประชาชนส่วนใหญ่ในพื้นที่นี้ สถิติการถือครองที่ดินเพื่อการเกษตรของประชาชนสูงถึงร้อยละ 59.86 เฉพาะสวนยางพารามีพื้นที่ถึงร้อยละ 34.99 ของจังหวัดสงขลา ขณะที่การเกษตรกรรมเช่นทำนา ทำสวน ทำไร่ และการประมงมีมูลค่าผลิตภัณฑ์ลดลงระหว่างปี พ.ศ.2516-2517 คือจาก 106.4 เหลือ 56 ล้านบาท

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและการลงทุนในระดับมหภาคของรัฐส่งผลให้ชุมชนบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาได้รับอานิสงส์ไปด้วย โดยเฉพาะจังหวัดสงขลาที่มีขนาดใหญ่เป็นศูนย์กลางการค้า โดยระหว่าง พ.ศ.2504 มีการบูรณะและเสริมสร้างการบริการขั้นพื้นฐานทางเศรษฐกิจ เช่น การคมนาคม การชลประทาน การไฟฟ้า การประปา โทรศัพท สิ่งเหล่านี้ได้รับการส่งเสริมในระยะแผนพัฒนาเศรษฐกิจแผนที่ 1 จนเมื่อถึงแผนที่สอง ก็ได้มุ่งเน้นการปรับปรุงโครงสร้างทางเศรษฐกิจมากขึ้น และวนกลับไปตั้งเป้าหมายเพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรอีกครั้งในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ 3 ด้วยเหตุที่ 2 แผนแรกนั้นเกิดผลที่ทำให้เกิดช่องว่างทางเศรษฐกิจระหว่างเมืองกับชนบทมากขึ้น อย่างไรก็ดี แผนนี้มิมีการจัดสรรงบประมาณที่เดิมมุ่งส่งเสริมการลงทุนไปสู่โครงการก่อสร้าง เป็นการสนับสนุนการลงทุนเพื่อใช้ประโยชน์จากโครงสร้างพื้นฐานที่มีอยู่แล้วให้สามารถสนับสนุนการเพิ่มผลผลิตและรายได้มากขึ้น พร้อมทั้งลดอัตราการเพิ่มของประชากรและกระจายบริการด้านเศรษฐกิจและสังคมออกไปให้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น เพื่อลดความแตกต่างในสภาพความเป็นอยู่ของประชากรในเขตชนบทและเขตเมืองให้น้อยลง (เศรษฐกิจและสังคม, 2519, น.5 อ้างใน ครุณี บุญภิบาล, 2532, น.51)

การคมนาคมที่ทันสมัยก็ถูกส่งเสริมเพื่อยกระดับให้ชุมชนรอบทะเลสาบสงขลากลายเป็นศูนย์กลางของภาคใต้ที่ขนาดใหญ่ เช่นมีการสร้างและบูรณะทางหลวงแผ่นดินสายสงขลา-นราธิวาส ระยะทาง 257 กิโลเมตร ทางหลวงแผ่นดินเดิมสายหาดใหญ่-ตรัง ระยะทาง 159 กิโลเมตร ทางหลวงแผ่นดินสายคลองแะ-คลองพวน ระยะทาง 31 กิโลเมตร พร้อมๆ กับบำรุงทางหลวงจังหวัดอีกหลายสิบสายใน 3 จังหวัด ขณะที่ทางรถไฟก็ได้มีการปรับปรุงสถานีรถไฟหาดใหญ่ สร้างอาคาร

รถไฟเป็นดึกปุ่นแทนอาคารไม้เก่า ส่วนการบินทางอากาศ สร้างสนามบินหาดใหญ่ตามมาตรฐาน สนามบินพาณิชย์ระหว่างประเทศในปี พ.ศ.2515 ส่วนสนามบินเดิมที่อยู่ในเขตเมืองสงขลา ก็เปลี่ยนเป็นสนามบินทหาร เปิดบริการการสื่อสารโทรพิมพ์ระหว่างศูนย์สื่อสารการบินพระนครกับ สงขลา

ด้านการทำเรือแห่งประเทศไทยก็ได้ขุดลอกบำรุงร่องน้ำเข้าทะเลสาบสงขลา มีการจัดตั้ง ศูนย์ขุดลอกร่องน้ำสงขลาขึ้นเพื่อดูแลร่องน้ำสำหรับเรือเดินขนส่งสินค้าต่างๆ ส่วนการสื่อสารก็ สร้างเสาพาดสายโทรเลขหาดใหญ่-สงขลา หาดใหญ่-คลองแงะ คลองแงะ-โคกโพธิ์ หาดใหญ่- สะเดา หาดใหญ่-สตูล สร้างระบบโทรคมนาคม จัดตั้งชุมสายเทเล็กซ์ จัดตั้งวิทยุโทรศัพท์ทางไกล เชื่อมกับระบบของประเทศมาเลเซีย จัดตั้งสำนักงานบริการ โทรศัพท์ที่อำเภอเมืองสงขลา อำเภอ หาดใหญ่ อำเภอสะเดา และคลองแงะ จัดตั้งที่ทำการไปรษณีย์หลายสิบแห่ง มีการจัดตั้งสถานีวิทยุ คมนาคม และเพื่อให้การสื่อสารมีความสะดวกและรวดเร็วมากขึ้น จึงได้มีการจัดตั้งหน่วยงาน บริการการสื่อสารขึ้นอีกหน่วยคือ ที่ทำการไปรษณีย์โทรเลขเขต 15

แม้ว่าโดยอัตรการผลิตทางการเกษตรเฉลี่ยโดยภาพรวมจะลดลงเนื่องจากประชาชน นิยมปลูกยาพาราแทนปลูกข้าว แต่การส่งเสริมการเกษตรการทำนายังเป็นสิ่งที่สำคัญ ในช่วงต้นยุค นี้ คือทศวรรษ 2510 ยังมีการส่งเสริมการทำฝาย ทำเหมือง และชลประทาน โดยเฉพาะในช่วง รัฐบาลหม่อมราชวงศ์ถึกฤทธิ์ ปราโมช ที่เกิดนโยบายเงินผันลงสู่ชนบท โครงการส่งเสริมลักษณะนี้ ได้รับการตอบสนองจากประชาชนมาก เนื่องจากเป็นช่องทางในการหารายได้นอกภาคเกษตร มี การรับจ้างขุดเหมืองขนาดเล็ก เพื่อส่งน้ำเข้านาให้ทั่วถึงมากที่สุด เหมืองเก่าก็มีการบูรณะซ่อมแซม เช่น ชลประทานระโนด เหมืองฝายชะมวง เหมืองฝายคลองวาด เหมืองฝายระวะ เหมืองนาท่อมเป็น ต้น ขณะเดียวกัน การส่งเสริมการคัดเลือกพันธุ์ข้าวที่รัฐบาลเคยทำมาตั้งแต่ยุคก่อนหน้าก็ยังคงได้รับ การสานต่อ เช่นเมื่อปลายทศวรรษก็มีการประกวดพันธุ์ข้าวที่ให้ผลผลิตต่อไร่สูงที่สุด¹³ (ครุณี บุญภิ

¹³ ในการประกวดของจังหวัดสงขลา สถิติที่สูงที่สุดคือปี พ.ศ.2509 ผู้ชนะเลิศคือนายสุกแก้ว ศรีสุวรรณ เกษตรกรตำบลตะเคียน อำเภอรโนด เป็นตัวแทนของสมาชิกกลุ่มหัวปารวงทอง โดยใช้พันธุ์ข้าวแนะนำ “นางพญา 132” ได้ผลผลิต 775.08 กิโลกรัมต่อไร่ ซึ่งเป็นสถิติที่ห่างจากผลผลิตสูงสุดระดับประเทศที่ภาคเหนือ 1,040.56 กิโลกรัมต่อไร่ ตัวเลขผลผลิตดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงศักยภาพในการเพาะปลูกของที่ดินในภาคใต้แม้ใน

บาล, 2532, น.55) การประกวดดังกล่าวนี้ต้องการกระตุ้นให้ชาวนาหันมาใช้พันธุ์ข้าวตามที่ราชการแนะนำ เพื่อให้ผลผลิตต่อไร่สูงที่สุด ด้านพืชไร่ก็มีการส่งเสริมการปลูกมะพร้าวพันธุ์ดี กาแฟพันธุ์ดี เป็นต้น

เมื่อล่วงเข้าทศวรรษ 2530 ชุมชนน้อยใหญ่ในบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาจึงดูเหมือนจะได้เข้าถึงโครงสร้างพื้นฐานที่เพียบพร้อมแล้ว ในระยะนี้โรงเรียนระดับมัธยมที่เคยมีแค่เพียงในระดับอำเภอ ก็ถูกรัฐบาลจัดสร้างขึ้นในท้องที่ระดับตำบลตั้งแต่ครั้งหลังของทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา ทำให้เมื่อถึงทศวรรษ 2530 เด็กๆ จากตำบลแห่งหนึ่งไกลๆ ก็ไม่ต้องเดินทางไกลไปเรียนในระดับมัธยมศึกษาอีกต่อไป พร้อมๆ กันนั้น สถานีอนามัยก็ลงมาสู่ระดับตำบลเช่นเดียวกัน จากเดิมที่มีเพียงแพทย์ประจำตำบลที่มีทักษะและความรู้เพียงแค่หลักสูตรอบรมระยะสั้นปฏิบัติงานในอาคารหลังเล็กๆ ครั้งหลังของทศวรรษ 2520 ก็มีหมออนามัยที่จบหลักสูตรสาธารณสุขมาโดยตรงประจำสถานีอนามัยประจำตำบล สถานีละ 1 คน ด้วยเหตุนี้ ปลายทศวรรษ 2520 ถึงต้นทศวรรษ 2530 ทุกชุมชนใกล้ไกลจึงได้มีไฟฟ้าใช้

ทางด้านเศรษฐกิจนั้น ทศวรรษ 2530 รัฐบาลประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 และ 7 ช่วงเวลานี้กระพัฒนาทางเศรษฐกิจมีความก้าวหน้าเป็นอย่างมาก นโยบายรัฐบาล พล.อ.ชาติชาย ชุณหะวัณ พัฒนาเศรษฐกิจระหว่างประเทศในภูมิภาคอาเซียนตามนโยบายเปลี่ยนสนามรบเป็นสนามการค้า ขณะเดียวกัน รัฐบาลก็ยังให้ความสำคัญกับปฏิบัติการทางวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งเคยริเริ่มมาตั้งแต่ทศวรรษ 2520 เพื่อต่อกรกับปัญหาคอมมิวนิสต์ ในทศวรรษ 2530 แม้ปัญหาคอมมิวนิสต์แทบจะหมดแล้ว แต่การส่งเสริมวัฒนธรรมก็ยังคงเป็นนโยบายที่สำคัญ เพียงแต่เป็นมโนทัศน์เชิงอนุรักษ์

การส่งเสริมวัฒนธรรม และคุณค่าของท้องถิ่น ภายใต้บริบทเศรษฐกิจมหภาคทำให้เกิดนโยบายการท่องเที่ยวที่ใช้ธรรมชาติและท้องถิ่นเป็นสินค้ามากยิ่งขึ้น เนื่องจากประเทศไทยมีแหล่งท่องเที่ยวที่อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติ และมรดกทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ซึ่งเคยรื้อฟื้นขึ้นมามีตั้งแต่ทศวรรษ 2520 ทำให้รัฐบาลสร้างสรรค์นโยบายการท่องเที่ยวออกมาเป็น

พื้นที่ที่ได้ชื่อว่าเป็นชุมชนทำนาเข้มข้นมาแต่อดีต แต่ก็ยังมีข้อจำกัดสูง จะเห็นได้ว่าบนเงื่อนไขขนาดที่นา และพันธุ์ข้าวที่เท่ากัน ศักยภาพของการเพาะปลูกในชุมชนภาคเหนือให้ผลผลิตมากกว่าถึงร้อยละ 26

นโยบายสำคัญที่จะสร้างรายได้ให้แก่ประเทศ ปี พ.ศ.2530 จึงได้รับการประกาศเป็นปีแห่งการท่องเที่ยวไทย รัฐบาลได้จัดทำโครงการกิจกรรม และจัดงานต่างๆ ขึ้นเป็นพิเศษทั่วประเทศ และร่วมมือกันประชาสัมพันธ์ปีท่องเที่ยวไทยทั้งในประเทศและต่างประเทศอย่างกว้างขวาง เกิดการเดินทางท่องเที่ยวภายในประเทศมากขึ้น ปริมาณนักท่องเที่ยวทั้งชาวต่างประเทศและชาวไทย กระจ่ายตัวออกไปจับจ่ายใช้สอยเพื่อการท่องเที่ยวอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ทศวรรษ 2530 ถึง 2540 วารสารและนิตยสารเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเฟื่องฟูขึ้นมากมายหลายฉบับ เช่น นิตยสารสารคดี อ.ส.ท. เที่ยวทั่วไทย เป็นต้น บรรยายภาพเหล่านี้ทำให้วัฒนธรรมท้องถิ่นและทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นได้กลายเป็นสิ่งที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจไปด้วย ผลจากการเศรษฐกิจการท่องเที่ยว ทำให้การค้าและบริการยังมีสำคัญเพิ่มขึ้นในระบบเศรษฐกิจ ประเทศไทยเริ่มมีดุลการค้าบริการระหว่างประเทศเกินดุลเป็นครั้งแรกในช่วงกลางของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 รายได้ร้อยละ 50 ของประเทศมาจากธุรกิจการท่องเที่ยว

แผนการขายการท่องเที่ยวขยายวงออกไปจากภายในสู่ต่างประเทศในช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 2530 จนถึงทศวรรษ 2550 โดยเฉพาะในช่วงระหว่าง พ.ศ.2535-2539 ที่มีมาตรการส่งเสริมตลาดนักท่องเที่ยวภายในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รัฐบาลให้การสนับสนุนเอกชนในการพัฒนากิจกรรมและธุรกิจการท่องเที่ยว เพื่อเพิ่มจุดดึงดูดความสนใจนอกจากอาศัยแหล่งธรรมชาติและแหล่งวัฒนธรรมที่เคยเป็นตลาดหลัก ความเปลี่ยนแปลงนี้เป็นผลมาจากความสำเร็จอย่างสูงในกระแสการท่องเที่ยวธรรมชาติ ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติเริ่มเกิดความเสื่อมโทรม บ้างก็ชำรุดจำเจ ในช่วงทศวรรษ 2540 จึงเกิดแผนพัฒนาฟื้นฟูสภาพแหล่งท่องเที่ยวและระบบสาธารณูปโภค บริการพื้นฐานต่างๆ การปรับปรุงเส้นทางคมนาคมพื้นฐานเพื่อให้เชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวต่างๆ ในบรรยากาศนี้เองที่ทำให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมขึ้นในช่วงปลายทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา

7.5.2 วรรณกรรมประจำถิ่นกับการกลืนตนเป็นพลเมืองไทย

ไอ้บางแก้วตลาดแคล้วไปไกลกลับ

รวยแล้วกลับเยี่ยมหน้าม้านักใหม่

เขาบูชาเงินตราว่าสิ่งใด

จนแล้วไม่มองหน้าเหมือนหมาตาย

อริยทรัพย์เขาไม่นับว่าพิเศษ

ไทย แยก เทศ จีน พรหมณ์หยาบใจหาย

เป็นพระสภกนทรัพย์ต้องอภัย

ถ้าไม่ตายต้องพบพานการเงินทอง

[...]

เอาเงินฝากออมสินสี่ห้าแสน

แล้วมาแก่นคนขัดจัดเชี่ยมสอน

ฟาดโองทางสร้างสวรรค์อันบวร

ราษฎรหลงชมเรียกสมภาร

คลั่งกิตติวงศ์สรูปโอเอี่ยม

งดงามเรียนนำชมสมภูมิฐาน

มีเป็นคนจนเป็นหมาพาเสือกพา

จึงเกียจคร้านเดินจนให้คนชัง

(กิตติวงศ์ โส ภิกขุ, 2511, น.73, 80)

บทร้อยกรองตอนที่ยกมาเป็นตอนหนึ่งในงานของกิตติวงศ์ โส ภิกขุ พระสงฆ์ระดับนำผู้หนึ่งในชุมชนบางแก้ว-เขาไชยสน ที่เคยมีบทบาทในการระดมผู้คนก่อสร้างชลประทานท่าเชียดเมื่อ พ.ศ.2507 และการซ่อมบูรณะเมื่อ พ.ศ.2511 บทร้อยกรองเรื่องนี้โดยภาพรวมแล้วเขียนถึงการเดินทางของผู้เขียน และพระเปรม อักษรสว่าง อดีตผู้นำหลักอีกคนหนึ่งในการขุดชลประทานดังกล่าว

โดยหลังการขุดเหมือง นายเปรมได้ไปบวชเป็นภิกษุอยู่ที่จังหวัดภูเก็ต ส่วนพระกิตติวงศ์ โส อยู่ที่เขาไชยสน บทร้อยกรองเล่าว่าเกิดกระแสความไม่พอใจในวิถีปฏิบัติของพระกิตติวงศ์ โส โดยเฉพาะการประพฤติที่มีลักษณะสัมพันธ์กับฆราวาสมากเกินไป เช่น การเดินถนน การไปร้านน้ำชา พระรูปนี้จึงเข้าถ้ำบำเพ็ญเพียร ก็ได้รับผลกระทบว่าไม่มีชาวบ้านสนับสนุนภัตตาหาร จึงน้อยใจ

ความน้อยใจดังกล่าวคือที่มาของบทกลอนตอนที่อ้างถึงข้างต้น พระกิตติวงศ์ โส คิดว่าเหตุที่ชาวบ้านไม่รักท่านเป็นเพราะท่านเป็นพระที่ยากจน ไม่มีเงิน ช่วยเหลือด้านการเงินแก่ชาวบ้านไม่ได้ ทั้งที่วิถีปฏิบัติของท่านก็เป็นปกติ มีหน้าที่ยังมีความเคร่งครัดในการศึกษาเรียนรู้พระธรรมมากกว่าพระอื่นด้วยซ้ำ ท่านจึงเดินทางออกจากชุมชน ไปชักชวนพระเปรม อักษรสว่าง ที่ภูเก็ต เดินทางเข้ากรุงเทพฯ ต้องการที่จะไปหาวัดที่กรุงเทพฯ อยู่

บทร้อยกรองเรื่องนี้ เป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงความแตกหักระหว่างพระกับชาวบ้านในระบบความสัมพันธ์แบบดั้งเดิม เป็นความแตกหักที่สั่งสมมาตั้งแต่ปลายยุคที่ 2 ซึ่งเราจะเห็นว่า พระสงฆ์ในชุมชนเริ่มถอยห่างจากวิถีชีวิตของประชาชนออกไปทุกทีๆ ขณะเดียวกัน พระก็พยายามแสวงหาวิธีการเพื่อนำความศรัทธาของชาวบ้านกลับมาใหม่ การเข้าถ้ำปฏิบัติธรรม

เพื่อไปสู่ “อริยะมรรค” เป็นทางหนึ่ง แต่การณี่กลับมีเสียงตอบรับที่แผ่วเบาเต็มที่ พระกิตติวงศ์
จึงต้องเดินทางออกจากชุมชน ด้วยความรู้สึกว่าคนในชุมชนไม่เห็นค่าตนอีกต่อไปแล้ว

จึงไม่ใช่เรื่องแปลก หากเราจะพบว่า เมื่อพระทั้งสองเดินทางไปถึงกรุงเทพฯ จะได้เข้าไป
เที่ยวชม และพบปะกับบุคคลสำคัญต่างๆ เช่น หม่อมเจ้าพูนพิสมัย ดิสกุล ผู้เป็นประธานองค์การ
พุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก และคนสำคัญคือนายควง อภัยวงศ์ อดีตนายกรัฐมนตรี และภริยา
โดยการเข้าไปพบนายควงไม่ได้มีเนื้อหาบรรยายถึงรายละเอียดการพูดคุยใดๆ นอกจากการถามข่าว
คราว และได้รับเงินทำบุญช่วยค่าเดินทางมารูปละ 100 บาท ส่วนการเข้าพบหม่อมเจ้าพูนพิสมัยนั้น
เนื่องจากพระทั้งสองเป็นแกนนำในการทำชลประทานท่าเขียด พระเปรมนั้นเป็นประธานยุวพุทธ
จังหวัดพัทลุง ซึ่งอยู่ภายใต้สังกัดขององค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์โลก จึงมีการพูดคุยกันเกี่ยวกับ
ความสำเร็จของโครงการชลประทาน และกิจของพระสงฆ์ พระกิตติวงศ์บรรยายงานเรื่องทำที่ของ
ชาวบ้านที่มีต่อตนด้วย บทร้อยกรองเล่าไว้ว่าหม่อมเจ้าพูนพิสมัย กล่าวเตือนใจว่า

คณะสงฆ์ในวงของวัดวา	ต้องตั้งหน้าเผยแผ่แต่ทางเดียว
อย่าหวั่นกั้นขวิดกิจชาวบ้าน	ไม่ใช่การของพระอย่าเจตีย
คนเคารพรักใคร่แต่ถ้อยเดียว	ขอให้เชียวทางฉานการภาวนา

(กิตติวงศ์ ภิภุ, 2511, น.82)

ใจความที่อ้างอิงว่าเป็นคำพูดของหม่อมเจ้าพูนพิสมัยนั้นยืนยันในสิ่งที่เกิดขึ้นต่อพระกิตติ
วงศ์ ซึ่งน่าจะสื่อให้เห็นถึงความเป็นไปโดยภาพรวมของพระสงฆ์ในชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา
ในช่วงปลายทศวรรษที่ 2490 ถึงต้นยุคทศวรรษ 2510 เป็นต้นมาด้วย บทบาทของโรงเรียนนั้น
ได้รับการลงหลักปักฐานแล้วอย่างแน่นหนา แม้โรงเรียนจะยังคงตั้งอยู่ในวัด ในนามของโรงเรียน
วัด หรือโรงเรียนเอกชนที่อาศัยที่ของวัดอยู่ เช่น โรงเรียนในอำเภอเขาชัยสน โรงเรียนช่วยมิตร ใน
สุวรรณวิชัย อำเภอกวนขนุน และโรงเรียนลือประดิษฐ์ ในวัดธรรมประดิษฐ์ อ.จะทิ้งพระ เป็นต้น
แต่พระสงฆ์ก็เริ่มจะหมดบทบาทในการเป็นผู้ให้ความรู้ไปเรื่อยๆ เนื่องจากองค์ความรู้ที่จำเป็น
สำหรับสังคมสมัยใหม่ยุคการพัฒนานั้นไม่สามารถหาได้จากพระศาสนาอีกต่อไป ขณะเดียวกัน วิธี
คิดของประชาชนที่เห็นว่าพระสงฆ์ก็ควรมีกิจเผยแผ่ธรรมะก็วางกรอบให้พระสงฆ์มีความจำเป็นต่อ
กิจในทางสังคมหรือชุมชนน้อยลง แม้ว่าจะมีความพยายามของพระสงฆ์ในการกิจกรรมสังเคราะห์

มาแล้วก็ตาม กรณีของพระกิตติวงศ์ และพระเปรม อักษรสว่าง จึงเห็นได้ชัดจากการนี้ว่า ท้ายที่สุดแล้ว ในสังคมชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาที่กำลังเดินเข้าสู่ยุคแห่งการเร่งรัดพัฒนานั้น กิจของชาวบ้าน “ไม่ใช่การของพระอย่าเจลิยว” การที่พระยังเห็นว่ากิจชาวบ้านคือกิจของพระ จึงนำมาสู่การไม่ยอมรับในพฤติกรรมดังที่พระกิตติวงศ์ต้องพบเจอ

อย่างไรก็ตาม ความหมายอีกระดับหนึ่งที่ซ่อนอยู่ในเหตุการณ์ตามท้องเรื่องวรรณกรรมเรื่องนี้ก็คือ การที่ชุมชนปรารถนาไม่เพียงแต่เงินตราเท่านั้น แต่ชาวบ้านยังต้องการความทันสมัยด้วย ซึ่งก็เป็นดังที่ได้เห็นมาแล้วในยุคที่ 2 ตอนปลายที่แสดงออกผ่านสื่อสิ่งพิมพ์ว่าการแข่งขันการสร้างสินค้าให้ทันสมัยนั้น ตลาดการพิมพ์ในท้องถิ่นรอบทะเลสาบกระทำโดยการเชื่อมโยงตัวเองเข้าใกล้ชิดกับกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นศูนย์กลางของความเป็นไทย ด้วยเหตุนี้ การใกล้ชิดกับศูนย์กลางความเป็นไทยจึงเป็นสัญญาณหนึ่งของความทันสมัย ความรู้สึกต่ำต้อยน้อยใจต่อการยอมรับของคนในชุมชนของพระกิตติวงศ์ จึงกลายเป็นปมและมันจะถูกแก้ไขได้ด้วยการกระโดดข้ามจากท้องถิ่นไปสัมพันธ์กับกรุงเทพฯ เลย

ในเชิงของการประพันธ์นวนิราศที่จะต้องเล่าความจริง พระกิตติวงศ์ ไม่สามารถบอกเล่าให้ผู้อ่านเห็นได้ว่ามีความจำเป็นอันใดที่ท่านและพระเปรมจะต้องไปเข้าพบนายควง อภัยวงศ์ แต่เมื่อเรามาพิจารณาถึงประเด็นของการสื่อสารตัวตนที่ทันสมัยและเป็นไทยแล้ว เราก็จะเห็นได้ว่าการเข้าพบนายควง และหม่อมเจ้าพูนพิสมัย กลายเป็นองค์ประกอบเชิงเนื้อเรื่องที่สำคัญอันทำให้พระกิตติวงศ์ และพระเปรม อักษรสว่างที่ถูกปฏิเสธจากชุมชนเขาไชยสนและบางแก้ว กลายเป็นตัวแทนใหม่ ที่มีความทันสมัย เป็นส่วนหนึ่งของศูนย์กลาง หรือความเป็นไทยเสียยิ่งกว่าคนในชุมชนบางแก้ว

สิ่งที่กล่าวข้างต้น สัมพันธ์กับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในตลาดการพิมพ์ดังกล่าวแล้ว ซึ่งจากที่กล่าวมาถึงสถานะของตลาดหนังสือ-พิมพ์ที่ได้เป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ส่งเสริมความสัมพันธ์ในเชิงเครือข่ายของประชาชนในชุมชนรอบทะเลสาบสงขลากับภายนอก เราจะเห็นได้ว่าในช่วงปลายยุคที่การพิมพ์ในท้องถิ่นเฟื่องฟูนั้น ทั้งสำนักพิมพ์ โรงพิมพ์ กวี/นักเขียน ได้มีสายใยเชื่อมโยงไปยังหน่วยการพิมพ์ภายนอกท้องถิ่น โดยเฉพาะที่กรุงเทพฯ การพิมพ์เองก็ต้องการความทันสมัยที่เป็นความหมายเชิงสัญลักษณ์ของกรุงเทพฯ หรือเมืองหลวงไม่แพ้แฟชันอื่นๆ ในฐานะที่ความทันสมัยและ

ความเป็นศูนย์กลางของกรุงเทพฯ จะช่วยสร้างเสริมความหมายเชิงสัญลักษณ์ให้กับสินค้าได้ ตลาดหนังสือในชุมชนรอบคู่มทะเลสาบก็อยู่ในวงจรเช่นนี้ สถานะเมืองพัทลุงในช่วงปลายๆ ยุคที่ 2 แม้จะยังเป็นเพียงเมืองเล็กๆ ทางผ่านไปสู่เมืองใหญ่คือสงขลาและหาดใหญ่ทางด้านใต้ และนครศรีธรรมราชทางด้านเหนือ แต่พัทลุงก็มีความไฝ่ฝันที่จะเป็นศูนย์กลางอีกแห่งหนึ่งของหนังสือและวรรณกรรมที่ทันสมัย ทัดเทียมกับสงขลา และนครศรีธรรมราชที่เติบโตมาก่อน

จึงอาจกล่าวได้ว่า แนววรรณกรรมในท้องถิ่นก็เป็นแนวทางหนึ่งในชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาที่ปรารถนาจะเข้าถึงความทันสมัย ไม่แตกต่างจากแนวทางการศึกษา การสาธารณสุข การตลาด การเกษตร สิ่งเหล่านี้สะท้อนกลับให้เห็นถึงความปรารถนาของผู้คนในชุมชนด้วยเช่นกัน ดังที่เราเห็นได้ตั้งแต่ยุควรรณกรรมมุขปาฐะแล้วว่า เมื่อการศึกษาได้กลายเป็นบันไดให้ผู้คนเปลี่ยนสถานภาพของตนเองได้ พวกเขาก็ไม่ลังเลที่จะเปลี่ยน แม้จะต้องประสบกับวิบากกรรมใหม่ในสังคมใหม่ แต่เมื่อผลของการศึกษาได้มีตัวอย่างให้เห็นอยู่แล้ว จึงไม่มีใครลังเลที่จะเดินไปสู่จุดนั้น แม้ต้องสู้ ต้องฝ่าฟันเพียงใดก็ตาม ดังที่เราจะเห็นได้จากวรรณกรรมว่าด้วยการดิ้นรนต่อสู้ก่อนจะประสบความสำเร็จของลูกหลานชาวนาในชุมชนลุ่มทะเลสาบจำนวนมาก ที่กลายเป็นเรื่องเล่าแม่แบบ (master narrative) ของผู้ประสบผลสำเร็จ ที่ไม่เพียงแต่เป็นเรื่องเล่าบนฐานอนุสาวรีย์ของผู้บรรลุลोकย์แล้วในชุมชนเท่านั้น แต่ยังกลายเป็นพลังขับเคลื่อนให้คนอื่นในชุมชนรุ่นต่อไปใช้เป็นสิ่งกระตุ้นแรงปรารถนาอีกด้วย

ตั้งแต่ต้นยุคที่สามนี้ เราจึงเห็นชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาที่พยายามอ้างอิงความเป็นไทยที่กรุงเทพมหานครได้สร้างแบบแผนไว้ กรุงเทพฯและระบบราชการได้กลายมาเป็นเสมือนตราประทับให้กับคุณค่าและตัวตนของท้องถิ่น ดังเราจะเห็นได้ว่า ผลงานเรื่อง *เมืองสิด-แหะเว* ฉบับที่พิมพ์ตั้งแต่ทศวรรษ 2500 เป็นต้นมาตีพิมพ์โดยโรงพิมพ์ราษฎร์เจริญ หรือโรงพิมพ์วัดเกาะวรรณกรรมเรื่อง *ภายิตลุดสอนหลาน* ของพระครูวิจารณ์ศีลคุณ ฉบับพิมพ์ปลายทศวรรษ 2500-2510 ก็เขียนคำนำโดยพระสงฆ์จากวัดในกรุง ขณะที่หนังสือเรื่อง *สังคมชาวพุทธ* ซึ่งมีเล่มที่ตีพิมพ์ *นิราศบางกอก* ของพระกิตติวงศ์ ภิขุ อยู่ด้วยนี้ ก็ตั้งชื่อเล่มด้วยผลงานเขียนของหม่อมเจ้าพูนพิสมัย ดิศกุล ตีพิมพ์โดยโรงพิมพ์มหาวิทยาลัย มีการระดมทุนจากเอกชนและบริษัทห้างร้านต่างๆ ในกรุงเทพฯ ผู้สมทบทุนหลักที่มีชื่อโดดเด่นอยู่ปกหลังคือ “บริษัท เอสโซ่ ราชาน้ำมันแห่งประเทศไทย ถนนสุริวงส์ กรุงเทพฯ” หรือการฟื้นฟูพิมพ์วรรณกรรมโบราณเรื่อง *สุบินชาดก* เมื่อปี

พ.ศ. 2516 แม้จะเป็นการร่วมทุนของประชาชนในพหุเอง แต่โรงพิมพ์ที่คณะผู้จัดพิมพ์ใช้บริการ กลับเป็นโรงพิมพ์รุ่งเรือง ถนนเฟื่องนคร กรุงเทพฯ

การใช้วรรณกรรมเพื่อประโยชน์ในการแสดงตัวตนที่ทันสมัยและสัมพันธ์กับศูนย์กลางของความเป็นไทย ยังเห็นได้จากการเปลี่ยนแปลงของขนบทางวรรณศิลป์และขนบทางการพิมพ์ที่ กวีในชุมชนรอบลุ่มทะเลสาบเลื้อยใช้ด้วย กล่าวคือในยุคนี้มีความเปลี่ยนแปลงใน 2 ลักษณะ คือ ความเปลี่ยนแปลงทางด้านภาษา และการจัดเรียงรูปแบบหรือโครงและขนบวรรณศิลป์

1) การเปลี่ยนแปลงด้านการใช้ภาษา: จากภาษาสำเนียงท้องถิ่นสู่ภาษาไทยมาตรฐาน

การเปลี่ยนแปลงนี้ จะเห็นได้จากการเขียนบทหรือโครงที่มีการเคร่งครัดกับการใช้ภาษาไทยตามแบบสำเนียงภาษาไทยมาตรฐานมากขึ้น กล่าวคือ เขียนตามสำเนียงอ่านแบบภาคกลาง ไม่ใช่สำเนียงท้องถิ่นดังที่กวีเคยใช้ในยุคก่อนหน้านี้

ความเปลี่ยนแปลงนี้ด้านหนึ่งเป็นผลมาจากกวียุคทศวรรษ 2510 เป็นกวีอีกรุ่นหนึ่งที่เติบโตมากับโรงเรียนสอนหนังสือภาษาไทย และมีความใกล้ชิดกับศูนย์อำนาจราชการ ทั้งศูนย์ในท้องถิ่น และในกรุงเทพฯ เช่น เป็นนักศึกษาวิชาชีพรุ ข้าราชการครู ตลอดจนพระสงฆ์ที่มีสายสัมพันธ์กับวัดในกรุงเทพฯ ส่วนคนอีกกลุ่มหนึ่งเป็นนักเขียน/กวีที่อยู่ใจกลางของตลาดงานพิมพ์ เช่น เป็นบรรณาธิการ ผู้รวบรวม ผู้ตรวจสอบชำระ เช่น น.อุไรกุล สนธิกาญจน์ กาญจนาสน์ ประพนธ์ เรืองณรงค์ เป็นต้น วรรณกรรมที่มีลักษณะนี้ก็เช่น นิราศบางกอก (2511) ของกิตติวิงโส ภิกขุ นิราศสงขลา (2513) ของ จ.ศรีอักษรกุล กวีเหล่านี้ส่วนหนึ่งก็เติบโตมากับการศึกษาวรรณกรรมจากกรุงเทพฯ ที่เผยแพร่ผ่านโรงเรียน ดังที่ จ.ศรีอักษรกุล ยอมรับว่า

“สำหรับคำกาพย์และกลอน จะมีลักษณะสูงต่ำคำขาวอย่างไรวินั้น ข้าพเจ้า

เห็นจากรูปร่างลักษณะของเจ้าฟ้าธรรมมาธิเบศร์ และของบรมครูสุนทรภู่ ประกอบ
ทั้งคำอธิบายการแต่งกลอนของอาจารย์เจือ สตะเวทิน และอาจารย์เปลื้อง ณ นคร”

(จ.ศรีอักษรกุล, 2513, น.๗)

อิทธิพลจากการเรียนรู้อาวรรณกรรมจากส่วนกลางนี้ เข้าใจว่าจะเป็นเหตุปัจจัยหลักที่หล่อหลอมให้ทักษะและความรู้ด้านการเขียนบทหรือโครงของ จ.ศรีอักษรกุล เป็นไปตามแบบแผนของ

วรรณคดีไทยมากขึ้น ซึ่งสิ่งนี้ก็ทำให้กวีมีความเชื่อมั่นในหลักการที่ถูกต้องของภาษาและฉันทลักษณ์แบบไทยด้วย ด้วยเหตุดังกล่าว ต้นยุคนี้จึงเป็นช่วงเวลาที่ยิ่งใหญ่ของท้องถื่นบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาเริ่มผลัดจากขนบวรรณกรรมแบบท้องถื่น หันไปใช้แบบแผนด้านภาษา ฉันทลักษณ์ และจินตภาพแบบวรรณคดีไทย ด้วยสำนึกที่ว่าเป็นคนไทยก็ต้องเขียนภาษาไทยให้ถูกต้องตามคำอธิบายการแต่งกลอนของผู้รู้ไทย (จ.ศรีอักษรกุล, 2513, น.ค.) และการเขียนถูกต้องตามแบบหลักภาษาและวรรณคดีไทยก็จะเป็นเครื่องหมายของความทันสมัย และผู้รู้จริงด้วย อย่างไรก็ตาม ในกรณีที่จำเป็นต้องใช้ภาษาท้องถื่นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ กวีก็จะทำหมายเหตุอธิบายศัพท์ภาษาถิ่นเอาไว้แยกออกจากตัวบทร้อยกรองหลักอย่างชัดเจนเพื่อแสดงให้เห็นว่า การใช้ภาษาถิ่นไม่ใช่เกิดขึ้นจากหลักความนิยม แต่เป็นความจำเป็นและจำเพาะเจาะจงในการนำเสนอ

หากกล่าวตามแนวคิดของเบเนดิกต์ แอนเดอร์สัน ก็อาจจะได้ว่าในช่วงเวลานี้ ภาษา-พิมพ์ที่เป็นภาษากลางได้เข้ามามีอิทธิพลต่อการคิดและการเขียนของผู้คนในชุมชนบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาอย่างเบ็ดเสร็จมากขึ้น ภาษากลางได้กลายมาเป็นภาษา-พิมพ์หลัก จากเดิมที่ภาษา-พิมพ์สำเนียงท้องถื่นมีบทบาทอยู่ ด้วยเหตุนี้ในช่วงปลายทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา เราจึงได้เห็นตลาดหนังสือที่มีเนื้อหาใหม่อีกประเภทหนึ่งก็คือ หนังสือแนวแนะนำภาษาถิ่นได้ หรือศาสตร์ภาษาใต้ เช่น ผลงานเรื่อง *สระ เอ เอ ในคำพูดภาษาใต้* (2509) ของ ภัทรศรี สงขลา หรือพระราชสีลสังวร เรื่อง *กลอนศัพท์ภาษาปักษ์ใต้* (2515) ของ น.อุไรกุล เป็นต้น

2.การจัดเรียงรูปแบบบทร้อยกรองและขนบวรรณศิลป์

การจัดเรียงรูปแบบบทร้อยกรองตามขนบการพิมพ์ของท้องถื่นในยุคก่อนหน้านี้ จะพบว่า การเรียงวรรคร้อยกรองจะเรียงต่อกัน กำหนดให้รู้ว่าเป็นวรรคสลับวรรครับวรรครองและวรรคส่ง โดยกาเกาะเว้นวรรคตามระเบียบการเขียนหนังสือไทย ด้วยเหตุนี้ เมื่อพิจารณาเพียงกวาดสายตา ก็จะพบว่า การเรียงพิมพ์แบบดังกล่าวเหมือนกับการเรียงพิมพ์ร้อยแก้ว การเรียงพิมพ์เช่นนี้ดำเนินมาจนกระทั่งถึงปลายทศวรรษ 2490 ก็ปรากฏบทร้อยกรองที่เรียงพิมพ์แยกวรรคเป็นซ้าย-ขวา ซึ่งทำให้สามารถแยกร้อยกรองออกจากร้อยแก้วได้ง่ายขึ้น

อันที่จริงการพิมพ์ร้อยกรองติดกันเป็นพิสดาร เหมือนร้อยแก้วนั้นก็เคยเป็นขนบการการจารของวรรณกรรมสมุดข่อยมาก่อน เมื่อเทคโนโลยีการพิมพ์เกิดขึ้น สังคมไทยก็ยังคงใช้ขนบดังกล่าว

กล่าวในการพิมพ์ร้อยกรองอยู่ กระทั่งเมื่อวรรณกรรมร้อยแก้วจากตะวันตกได้แพร่หลายเข้ามา มากขึ้นตั้งแต่ทศวรรษ 2470 เป็นต้นมา ก็มีความจำเป็นที่จะต้องแยกให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างร้อยกรองและร้อยแก้วให้ชัดเจนขึ้น ร้อยกรองจึงได้ถูกจัดเรียงแยกซ้ายแยกขวา อันเห็นได้ตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2470 เป็นต้นมา

อย่างไรก็ดี ร้อยกรองของกวีท้องถิ่นรอบทะเลสาบสงขลาที่รับเอาการแบ่งแยกนี้มาหลังกรุงเทพฯหลายปี แรงเฉื่อยของวรรณกรรมท้องถิ่นแบบดั้งเดิมยังมีอิทธิพลอยู่สูง กระทั่งการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการพิมพ์ร้อยกรองเป็นซ้าย-ขวาเริ่มเมื่อทศวรรษ 2490 จนเห็นผลชัดเจนขึ้นในช่วงทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา เหตุที่ในท้องถิ่นภาคใต้ วัฒนธรรมการเรียงพิมพ์แบบร้อยแก้วเปลี่ยนแปลงได้ช้ายังสัมพันธ์กับต้นทุนในการพิมพ์ด้วย กล่าวคือการพิมพ์แบบคอลัมน์ซ้าย-ขวา ทำให้ต้องเพิ่มปริมาณหน้ากระดาษ อันจะส่งผลต่อต้นทุนการพิมพ์ด้วย จนกระทั่งเทคโนโลยีการพิมพ์มีราคาถูกลงในทศวรรษ 2500 แล้วนั่นเอง การพิมพ์ในภาคใต้จึงเปลี่ยนแปลงมาแยกซ้ายขวาอย่างทันสมัยแบบกรุงเทพฯด้วย

ขนบการแต่งวรรณกรรมนิราศภาคใต้ในยุคนี้ก็เป็นอีกลักษณะหนึ่งที่เปลี่ยนแปลงไปเอาอย่างแบบกรุงเทพฯ โดยเฉพาะในช่วงปลายทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา จากเดิมที่เราจะเห็นแนวเนื้อหา นิราศที่มีการบันทึกเหตุการณ์สำคัญๆ ของชุมชนและของตัวกวีเอง ซึ่งเป็นแนวนิราศเชิงหมายเหตุสังคมแบบสุนทรภู่ แต่ในทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา นิราศแนวนีก็เติบโตมากขึ้น เนื่องจากเป็นแนวนิราศที่ถูกสอนกันในโรงเรียนว่าเป็นลักษณะการเขียนนิราศแท้ ซึ่งจะต้องมีการจากนางและการคร่ำครวญอาลัยร่ำไห้ เข้าใจว่าสถานะของวรรณกรรมนิราศแนวนีที่ได้รับการยอมรับทางการศึกษาของหลักสูตรส่วนกลาง ทำให้มีสัญญาณสื่อหมายถึงความเป็นมาตรฐานและความทันสมัยทางวรรณกรรมไปด้วย วรรณกรรมนิราศซึ่งเขียนขึ้นในทศวรรษ 2500 เป็นต้นมาจึงมีลักษณะหมายเหตุทางสังคมน้อยลงอย่างเห็นได้ชัด

ความเชื่อมโยงตัวตนของท้องถิ่นเข้ากับกรุงเทพฯที่ง่ายดายนี้อาจจะสวนทางกับปัจจัยสำคัญคือต้นทุนทางประวัติศาสตร์ที่ชุมชนได้ลงทุนไปกับการอพยพและการศึกษาในยุคก่อนหน้านี้นี้ด้วยนั่นเอง การศึกษาสมัยใหม่ได้ผลิตและสร้างบันไดไต่เต้าให้กับชาวลุ่มทะเลสาบจำนวนมากได้ไปประสบความสำเร็จมีหน้าที่การงานในฐานะกลไกของความเป็นไทยสมัยใหม่ ดังเช่น ประพนธ์

เรืองรงค์ ที่ไปทำงานในวารสารในกรุงเทพฯ ในช่วงต้นทศวรรษ 2510 สนธิกาญจน์ กาญจนานันท์ ได้ไปเป็นผู้สื่อข่าว และกวีร้อยกรองที่มีชื่อเสียง กระทั่งเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการก่อตั้งชมรมนักกลอนเมื่อปลายทศวรรษ 2500 โดยชมรมนี้ได้จดทะเบียนเป็นสมาคมนักกลอนแห่งประเทศไทยในเวลาต่อมา

7.5.3 วรรณกรรมประจำถิ่นกับการใช้ประโยชน์ในฐานะพื้นที่ของความทรงจำทางประวัติศาสตร์ของชุมชน

พร้อมๆ กับการรวมอำนาจทางการเมืองเข้าสู่ศูนย์กลางในช่วงรัชกาลพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ชุมนางผู้มีบทบาทเป็นผู้สร้างไว้ซึ่งอำนาจของราชาอย่างสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพก็ได้เริ่มปฏิบัติการทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเกี่ยวกับท้องถิ่นด้วย โดยในทางประวัติศาสตร์และวรรณกรรม เห็นได้ชัดที่สุดก็คือการให้หัวเมืองแต่งพงสาวดารเมืองต่างๆ โดยในแต่ละหัวเมือง จะมีการเปิดเรื่องโดยตำนานปรัมปราของท้องถิ่น ซึ่งระบุวันเวลาที่แน่นอนได้ยาก

ปฏิบัติการดังกล่าวของรัฐคือการสร้างความทรงจำร่วมของสังคม หรือความทรงจำต่อความเป็นสยาม/ไทยที่ถูกกำหนดโดยรัฐ การรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางคือการดูดเอาอำนาจอันเคยมีลักษณะกึ่งเอกเทศของหัวเมืองต่างๆ เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของรัฐสยาม จึงจำต้องสร้างอำนาจเหนือพื้นที่หรือดินแดนของหัวเมืองเหล่านั้นด้วย เครื่องมือที่ง่ายคายที่สุดในการเชื่อมอำนาจดังกล่าวก็คือ การสร้างความทรงจำใหม่ โดยการเชื่อมโยงเรื่องเล่าในอดีตกาลไกลโพ้นของเมืองนั้นๆ เข้ากับปัจจุบันเพื่อเชื่อมโยงไปสู่ศูนย์กลาง ด้วยเหตุนี้ เราจึงอาจกล่าวได้ว่า ปฏิบัติการสร้างความทรงจำร่วมดังกล่าวนี้ เกิดขึ้นพร้อมๆ กับการที่รัฐสยามบูรณาการอำนาจท้องถิ่นเข้าสู่ศูนย์กลาง ความทรงจำร่วมที่ถูกสร้างขึ้นได้กลายเป็นเครื่องมือในการควบคุมทางการเมืองและสังคม พงสาวดารเมืองเป็นเสมือน “พื้นที่แห่งความทรงจำ” หรือ site of memory¹⁴ ชนิดใหม่ที่เกิดขึ้นเพื่อรองรับระบบ

¹⁴ ทั้งนี้รูปธรรมของ “พื้นที่แห่งความทรงจำ” ที่กล่าวถึง หมายถึงบริบทของพื้นที่และเวลา นับตั้งแต่พื้นที่ทางภูมิศาสตร์ ภูมิทัศน์ (landscape) บุคคลในประวัติศาสตร์ อนุสาวรีย์ อาคาร ภาษา วรรณกรรม คำขวัญ พิพิธภัณฑสถาน วัตถุทางศิลปะ และสัญลักษณ์ หล่อหลอมรวมขึ้นเป็น “อาณาจักรแห่งความทรงจำ” realms of memory) ซึ่งถูกสร้างขึ้นแทนสิ่งที่ไม่มีอยู่ในขณะนี้ก็แล้ว ด้วยเหตุนี้ ภาพแทนอดีตที่ถูกสร้างขึ้นมานี้ถือเป็นปฏิบัติการสร้างความหมายให้กับชุมชนประวัติศาสตร์หรือสังคมนั้น

การเมืองแบบใหม่ ทำหน้าที่ควบคุมจินตนาการและกรอบมโนทัศน์เกี่ยวกับตนเอง ชุมชน ท้องถิ่น และประเทศชาติของผู้คน ด้วยเหตุนี้ อดีตอันไกลโพ้นในวรรณกรรมตำนานท้องถิ่น จึงกลายเป็นอดีตที่ถูกรื้อจัดการใหม่โดยรัฐ และทำให้เกิดความต่อเนื่องของประวัติศาสตร์ชาติสยาม/ไทยเหนือหัวเมืองต่างๆ ซึ่งไม่เคยต่อเนื่องมาก่อนในระบบการเมืองแบบหัวเมืองประเทศราช

อย่างไรก็ดี ดังได้กล่าวแต่ต้นแล้วว่า แม้จะถูกจัดการทางประวัติศาสตร์และความทรงจำ แต่ปัจเจกบุคคลและชุมชนเองก็ไม่ได้ตกอยู่ภายใต้บังคับแห่งความทรงจำนั้นไปโดยสิ้นเชิง แต่ทว่าธรรมชาติของแรงปรารถนา ความใฝ่ฝัน ก็เป็นพลังทำให้ปัจเจกบุคคลและชุมชนเรียนรู้ที่จะหาวิธีรับมือกับการถูกครอบงำนั้นเช่นเดียวกัน ดังเราจะเห็นได้ดังที่กล่าวมาแล้ว

การแสดงความปรารถนาที่จะสร้างความทรงจำของตนเองของปัจเจกบุคคลและชุมชนในที่นี้ อาจจะเห็นได้ตั้งแต่ทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา กระทั่งมาเข้มข้นขึ้นในช่วงทศวรรษ 2520 ปรากฏการณ์ที่เราอาจจะไม่จำเป็นต้องเรียกว่าการโต้กลับ ตามนัยยะของการวิเคราะห์ของนักบูรพคดีศึกษา แต่อาจเรียกได้ว่าเป็นปฏิบัติการสะท้อนกลับ (effective) ของการกลืนตนเป็นคนไทยดังที่ได้วิเคราะห์มาในหัวข้อก่อนนี้

ในสถานการณ์ของการแสดงออกซึ่งปฏิบัติการสะท้อนกลับดังกล่าวนี้ เราจะได้เห็นชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา ซึ่งได้กลายเป็นหน่วยปกครองส่วนภูมิภาคและส่วนท้องถิ่นไปแล้วในยุคนี้ได้ปฏิบัติการสร้างความทรงจำของกลุ่มตนขึ้นมาด้วย โดยวรรณกรรมและเรื่องเล่าท้องถิ่นก็ได้มีบทบาทเป็นเครื่องมือหนึ่งที่สำคัญซึ่งท้องถิ่นหยิบยกขึ้นมาใช้เพื่อการนี้

ปฏิบัติการสร้างความทรงจำโดยชุมชนระยะแรกๆ เป็นฝีมือของพระสงฆ์ และปัญญาชนในท้องถิ่นรุ่นใหม่ที่ได้รับการศึกษาแผนใหม่มาตั้งแต่ทศวรรษ 2480-2490 เป็นต้นมา เช่น พระภัทรศีลสังวร น.อุไรกุล (พระนิเทศธรรมาภรณ์) ภิญโญ จิตต์ธรรม สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ สวัสดิ์ กาญจนสุวรรณ เป็นต้น โดยเฉพาะภิญโญ และสุธิวงศ์นั้น ถือเป็นนักเรียนโรงเรียนฝึกหัดครูรุ่นแรกๆ ที่ขึ้นไปเรียนวิชาชีพครู การเริ่มต้นใหม่นี้สะท้อนถึงความพยายามเก็บรวบรวมวรรณกรรมท้องถิ่นและคติชนภาคใต้อย่างเป็นทางการเป็นครั้งแรก โดยการออกวารสาร “ของดีปักษ์ใต้” เพื่อเป็นสนาม

ให้มีการถ่ายทอดและ “เล่าเรื่อง” วรรณกรรมภาคใต้ลงในวารสารฉบับนี้เพื่อไม่ให้สูญหายไปตามเวลา

ในแง่ของการสร้างความทรงจำใหม่ การที่วารสารได้เผยแพร่ออกไปสู่ผู้อ่าน ปัญญาชน และสถาบันการศึกษา ตลอดจนหน่วยงานราชการอย่างกว้างขวาง ทำให้องค์ความรู้เรื่องท้องถิ่นมีภาพลักษณ์ที่ทันสมัยยิ่งขึ้น การที่ความรู้และเรื่องราวท้องถิ่นกลายเป็นสิ่งพิมพ์ จึงเป็นเสมือนการพิสูจน์หรือยืนยันถึงสถานะที่เป็นทางการและเชื่อถือได้ของความรู้ท้องถิ่นนั้นๆ

วัตถุประสงค์ของวารสารนี้ต้องการเผยแพร่ข่าวสารด้านคติชน โบราณคดี และวรรณกรรม ในลักษณะที่เป็นวิชาการเป็นครั้งแรกของภาคใต้ สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ เล่าว่าวารสารฉบับแรกออกเมื่อทศวรรษ 2500 แต่ก็ไม่มีความต่อเนื่อง ฉบับที่มีความแพร่หลายมากคือฉบับที่วางจำหน่ายเมื่อเดือนมกราคม 2511 ภายในเล่มมีบทความทั้งด้านคติชน ภาษาและวรรณกรรม ดีพิมพ์หลายชิ้น เช่น บทความขนาดยาว 65 หน้าที่ค้นคว้าวิเคราะห์ประวัติของ “พญาศรีคงคาภิบาล (ศรีจันทร์)” ของเยี่ยมยง สังข์อูฐย์ สุรกิจบรรหาร บทความด้านภาษาศาสตร์ภาคใต้ของสุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ เรื่อง “ศึกษาภาคใต้ตามแนวภาษาศาสตร์” บทความเรื่อง “คำจำนรรจการเรียนรู้หนังสือไทใต้ตามมูลฐานที่พออย่งจำกันอยู่ได้บ้าง ตอน 1” ของ พระราชศีลสังวร บทความเรื่อง “รวมคำไทใต้” ของ ภิญญู จิตต์เที่ยง เป็นต้น วารสารฉบับนี้จึงเป็นจุดเริ่มต้นที่เป็นกระบวนการที่สุดของการสร้างความทรงจำใหม่โดยคนในชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาก่อนที่จะเกิดการแทรกแซงการสร้างความทรงจำนี้โดยรัฐราชการอีกครั้งหนึ่งในทศวรรษ 2520 เมื่อรัฐบาลได้จัดตั้งศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดขึ้นมาทุกจังหวัดเพื่อให้เป็นส่วนหนึ่งในนโยบายป้องกันและปราบปรามคอมมิวนิสต์ ซึ่งเป็นปัญหาของภาคใต้มาตั้งแต่ พ.ศ.2504 (พิเชฐ แสงทอง, 2563, น.25)

บทบาทของศูนย์วัฒนธรรมโดยรัฐจึงเกิดขึ้นมาไล่หลังความตื่นตัวของท้องถิ่น โดยพระสงฆ์ ปัญญาชนชาวบ้าน และผู้ได้รับการศึกษารุ่นใหม่ดังกล่าว อย่างไรก็ตาม สองส่วนนี้กลับประสานบทบาทในการสร้างความทรงจำใหม่ให้แก่ชุมชนบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาได้อย่างลงตัว ปัญญาชนท้องถิ่น และนักวิชาการท้องถิ่น ถูกดึงดูดเข้าไปสู่วงจรของผู้สนับสนุนศูนย์วัฒนธรรม บ้างก็เป็นผู้บริหารศูนย์เอง ทำให้ศูนย์วัฒนธรรมจึงกลายเป็นศูนย์กลางของการเก็บรวบรวมวัสดุต่างๆ ที่บรรจุเอาไว้ด้วยพื้นที่แห่งความทรงจำ นักวิชาการวรรณกรรมภาคใต้ศึกษาส่วนใหญ่ไม่ว่า

จะเป็นภิญโญ จิตต์ธรรม สุริวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ อุดม หนูทอง ชวน เพชรแก้ว จัตรชัย สุกระกาญจน์ สนิท บุญฤทธิ์ สมหมาย ปิ่นพุทธศิลป์ อัครา บุญทิพย์ สมปราชญ์ อัมมะพันธ์ อมรา พงษ์ปัญญา พิทยา บุศรารัตน์ ชัยวุฒิ พิชะกุล สารูป ฤทธิ์ชู วิมล คำศรี ล้วนแล้วแต่เป็นครูหรืออาจารย์ในโรงเรียน สถาบันราชภัฏ และมหาวิทยาลัยในภาคใต้ทั้งสิ้น พวกเขาเป็นครูรุ่นใหม่ที่เคยเติบโตขึ้นจากการศึกษาแผนใหม่ที่เริ่มแผ่ขยายรากแก้วและกิ่งก้านออกไปสู่ท้องถิ่นอย่างกว้างขวางมากขึ้น และเป็นขบวนคนในชุมชนรุ่นแรกๆ ที่กลับมาสู่ท้องถิ่นด้วยสถานภาพที่หลุดพ้นไปจากชุมชนกสิกรรมดั้งเดิม สภาวะโหยหาอดีตและความปรารถนาที่จะย้อนคืนตัวตนที่สูญหายไปเพราะพวกเขาต้องเข้าไปสู่สายพานของการศึกษาแผนใหม่กลายเป็นแรงขับเคลื่อนที่ทำให้การใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมเพื่อการสร้างความทรงจำใหม่ของท้องถิ่นเป็นไปอย่างมีคุณภาพและเร่งรัดรวดเร็ว

อารมณ์ความรู้สึกของปัจเจกชนรุ่นนี้ เมื่อประสานกับอารมณ์ของชุมชนในยุคเร่งรัดพัฒนา ทำให้การใช้วรรณกรรมท้องถิ่นเพื่อการสร้างความทรงจำใหม่เกิดขึ้นอย่างคึกคัก การที่วิทยาวรรณกรรมท้องถิ่นยกสถานะเป็นรายวิชา จึงทำให้เกิดเครือข่ายการแสวงหาต้นฉบับวรรณกรรมท้องถิ่นได้อย่างกว้างขวาง ทั้งผ่านนักเรียนและโรงเรียนในท้องถิ่น ตลอดจนนักศึกษาและกลไกของหน่วยงานรัฐบาล และมหาวิทยาลัย มีการศึกษาชำระ และปริวรรตวรรณกรรมเป็นภาษาไทยมาตรฐาน กระทั่งเกิดต้นฉบับใหม่ๆ เป็นจำนวนมากที่สามารถสื่อสารเนื้อหาและความหมายแก่คนร่วมสมัยได้ง่ายและกว้างขวางขึ้น เหล่านี้ต่อมาก็ได้กลายเป็นฐานให้แก่การศึกษาปริวรรตในหมู่นักวิชาการรุ่นใหม่ในปลายทศวรรษที่ 2520-2530 และเอื้อให้การทำงานของนักวิจัย นักวิชาการ ตลอดจนนักศึกษาสามารถทำงานได้ง่ายขึ้นมาก¹⁵

¹⁵ การใช้เครือข่ายนักศึกษาในการหาต้นฉบับประสบผลสำเร็จเช่นเดียวกันที่ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดภูเก็ต สถาบันราชภัฏภูเก็ต โดยได้มีการรับสมัครนักศึกษาเป็น “อาสาสมัครงานวัฒนธรรม” เพื่อแสวงหาผู้ที่สนใจวรรณกรรมและวัฒนธรรมพื้นบ้านอย่างจริงจังเพื่อร่วมมือกับนักศึกษาวิชาเอกภาษาไทยในการออกสัมภาษณ์และแสวงหาต้นฉบับตัวเขียน ทำให้ระหว่างปี 2523-2526 ศูนย์วัฒนธรรมภูเก็ตสามารถเก็บรวบรวมข้อมูลทางวัฒนธรรม อันรวมถึงแต่แถบบันทึกเสียง สำเนาวรรณกรรม ต้นฉบับวรรณกรรม สิ่งของเครื่องใช้ชาวบ้าน ฯลฯ ทั้งสิ้นไม่ต่ำกว่า 10,000 ชิ้น ในจำนวนนี้มีวรรณกรรมภาคใต้จากแหล่งจังหวัดพังงา กระบี่ และภูเก็ต กว่า 300 เล่ม (สมหมาย ปิ่นพุทธศิลป์, 2532, หน้า ข-ง.)

การใช้ประโยชน์วรรณกรรมท้องถิ่นของปัญญาชนท้องถิ่น นักวิชาการ และสถาบันการศึกษา ตลอดจนสถาบันทางวัฒนธรรมที่รัฐสนับสนุนดังกล่าวได้ส่งสัญญาณให้เกิดความตื่นตัวในหมู่ชาวบ้านทั่วไปด้วยเช่นกัน โดยชาวบ้านและพระสงฆ์ตามวัดต่างๆ เกิดสำนึกหวงแหนต้นฉบับวรรณกรรมที่ตนได้ครอบครองมากยิ่งขึ้น วรรณกรรมท้องถิ่นโดยเฉพาะต้นฉบับหนังสือบุคคลกลายเป็นสัญลักษณ์ของความเข้มขลังศักดิ์สิทธิ์ ถูกใช้เป็นพื้นที่ของความทรงจำในอดีตของครอบครัว สื่อหมายถึงสถานะทางสังคมในอดีตของบรรพบุรุษผู้ครอบครองมาแต่เดิมและเป็นมรดกตกทอด วรรณกรรมจึงมีคุณค่าทั้งในสถานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และสถานะของอดีตความเป็นมาของครอบครัวและสายสกุล เช่น เป็นครอบครัวหมอพื้นบ้าน ในกรณีมีวรรณกรรมตำรายา เป็นหมออาคม ในกรณีมีตำราภาษาขอม (สว่าง มากจันทร์, สัมภาษณ์, 2562) หรือเป็นหมอทำนายดวงชะตา ในกรณีมีวรรณกรรมศาสตร์เป็นต้น (ประมวล นวลไหม, สัมภาษณ์, 2562)

ขณะที่การสร้างความทรงจำในระดับชุมชน วรรณกรรมมีฐานะเป็นพื้นที่ความทรงจำที่ชาวบ้านตั้งใจร่วมกันสร้างเอง ปรากฏการณ์นี้จะเห็นได้จากการรื้อฟื้นประวัติศาสตร์ชุมชนสุนทราตำบลปันแต อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง โดยการจัดพิมพ์วรรณกรรมเรื่อง สุทธิกรรมคำกาพย์ ซึ่งสันนิษฐานว่าแต่งโดยพระอุดมปิฎก พระเถระชั้นผู้ใหญ่ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเผยแพร่ พร้อมทั้งริเริ่มจัดงานไว้อ่านอุดมเป็นงานสำคัญประจำปีของชุมชน

ในกรณีของชาวสุนทรานั้น ยังมีความพยายามใช้วรรณกรรมเพื่อตอบคำถามตัวตนที่สัมพันธ์กับชื่อชุมชนด้วย โดยแต่เดิมนั้นตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ชุมชนชื่อว่ากลางนา แต่ต่อมาถูกเปลี่ยนเป็นชุมชนสุนทราโดยชาวบ้านไม่สามารถหาคำอธิบายได้ว่ามีความเป็นมาอย่างไร และเมื่อใดที่ชื่อเปลี่ยนแปลง ทำให้ชาวชุมชนเกิดความอยากรู้ ด้วยเหตุที่วรรณกรรมไทยเรื่อง พระรถเมรี เป็นวรรณกรรมที่แพร่กระจายในภาคใต้อย่างกว้างขวาง ทำให้ชาวชุมชนเชื่อมโยงชื่อของชุมชนเข้ากับตัวละครนางยักษ์ที่ชื่อสุนทรา ว่าเป็นที่มาของชื่อหมู่บ้าน พระรถเมรี จึงสร้างความทรงจำใหม่ให้แก่ชาวชุมชนสุนทราว่ามีต้นเค้ามาจากวรรณกรรมเรื่องนี้ ความทรงจำใหม่นี้ ได้ยกระดับวรรณกรรมเรื่องพระรถเมรีให้กลายเป็นตำนานประวัติศาสตร์ที่ชาวบ้านเชื่อว่าเคยเกิดขึ้นจริงๆ โดยชาวบ้านได้พยายามศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมเพื่อสอบสวนร่องรอยของความจริง จนพบว่าวรรณกรรมได้กล่าวถึงชุมชนต่างๆ รอบชุมชนสุนทราไว้จำนวนหนึ่งหนึ่ง เช่น ชุมชนบ้านควนมะพร้าว (บริเวณโรงเรียนศึกษาสงเคราะห์) ชุมชนบ้านควนสาร และชุมชนพนางตุง โดยแต่ละ

ชุมชนก็จะถูกเชื่อมโยงสร้างคำอธิบายให้มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องราวและพื้นที่ปรากฏในวรรณกรรม การสร้างความทรงจำนี้ได้ยกระดับให้พระรถ-เมรีเปลี่ยนสถานะจากวรรณกรรมเป็นตำนาน จนชาวบ้านในชุมชนทั้ง 4 เรียกว่า “ตำนานพระรถ-เมรี” (คล่อง ห้วนแจ่ม, สัมภาษณ์, 2563)

ในฐานะพื้นที่แห่งความทรงจำ “ตำนานพระรถ-เมรี” จึงเป็นยุทธวิธีของชุมชนในการหลอมรวมคนในชุมชนสุนทรา ซึ่งมีการอพยพออกและย้ายเข้าตลอดเวลาให้กลายเป็นหนึ่งเดียวโดยมีพื้นที่ยึดเหนี่ยวและทรงจำร่วมกัน และปฏิบัติการนี้ก็ทำให้ชาวชุมชนสามารถแยก “คนอื่น” ออกจาก “ตนเอง” ได้ง่ายขึ้นด้วย

ชุมชนจันนา ตำบลคอนทราย อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง ก็มีลักษณะที่ไม่ต่างจากนี้นัก เพียงแต่อายุวรรณกรรมที่ชุมชนใช้เป็นพื้นที่ในการสร้างความทรงจำร่วมกันนั้นอาจจะมีอายุน้อยกว่า ชุมชนนี้มีวรรณกรรมสำคัญคือ เรื่อง *นิราสวัดหรั่งแคบ* หรือ *ฉลองพระอุโบสถวัดหรั่งแคบ* คำกลอน วรรณกรรมเรื่องนี้ถูกสร้างสรรค์ขึ้นโดยกวีในชุมชนในช่วงกลางทศวรรษ 2515 ตีพิมพ์เป็นเล่มเพื่อเผยแพร่ในปี พ.ศ.2518 เมื่อชุมชนมีการเฉลิมฉลองพระอุโบสถหลังใหม่ วรรณกรรมเรื่องนี้เป็นชิ้นส่วนของความทรงจำเกี่ยวกับอดีตของชุมชน ซึ่งเคยเป็นเรื่องเล่ามุขปาฐะ และความทรงจำในปัจจุบัน (ขณะเขียนเรื่อง) วรรณกรรมเรื่องนี้จึงเป็นการสร้างความทรงจำของชุมชนที่ต้องการจดจำบ้านเกิดของตนเองในฐานะชุมชนซึ่งมีความกลมเกลียว ความร่วมมือร่วมใจ และชุมชนแห่งเครือญาติที่มีวัดหรั่งแคบเป็นรูปธรรมของปฏิบัติการนั้น

จะเห็นได้ว่า บทบาทของคนในท้องถิ่นในช่วงทศวรรษ 2520 คือการร่วมกันสร้างความทรงจำใหม่ เป็นความทรงจำร่วมของคนในชุมชน จากตัวอย่างจะเห็นได้ว่าการจดจำเกี่ยวข้องกับการหลอมรวมภาพลักษณ์และอุดมคติจนเกิดเป็นความสัมพันธ์ทางสังคม “พื้นที่แห่งความทรงจำ” จึงมาจากความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกชนกับกลุ่มสังคม หรือจากผู้แต่งในฐานะปัจเจกบุคคลสู่คนอื่น ๆ กระทั่งขยายไปเป็นความทรงจำร่วมของชุมชน ทำให้เห็นว่าได้สิ่งเหล่านี้ได้ก่อให้เกิดเอกภาพช่วยให้สังคมมีเรื่องเล่าที่หล่อหลอมให้เกิดอัตลักษณ์ร่วมหรืออัตลักษณ์ทางสังคม (collective identity) ขึ้นมา (Maurice Halbwach)

จากตัวอย่างที่กล่าวถึง จะเห็นได้ว่าปัจเจกบุคคลในท้องถิ่นที่ร่วมและเริ่มสร้างความทรงจำเหล่านี้จะมีหลากหลายระดับ ตั้งแต่นักวิชาการในสถาบันการศึกษา ปัญญาชนชาวบ้าน และ

ชาวบ้านทั่วไปที่ตระหนักถึงคุณค่าของต้นฉบับวรรณกรรมในฐานะพื้นที่ของความทรงจำของครอบครัวและชุมชน ความตระหนักเหล่านี้เป็นพลังทำให้วรรณกรรมที่เคยกระจายอยู่ตามบ้านเรือนต่างๆ ได้ถูกนำมารวมกันในฐานะทรัพย์สินและมรดกทางภูมิปัญญาของท้องถิ่น ถูกจัดแสดงในศูนย์แสดงทางศิลปะ ซึ่งถือเป็นอีกพื้นที่ที่ความทรงจำอีกประเภทหนึ่งที่มีความหมายในการสร้างและเลือกสรรความทรงจำในสังคมสมัยใหม่ ในการนี้ได้ก่อให้เกิดการศึกษาเรียนรู้ ตลอดจนวิเคราะห์สังเคราะห์วรรณกรรมท้องถิ่นต่างๆ ออกมาอย่างมากมาย จนกระทั่งทำให้วรรณกรรมท้องถิ่นกลายเป็นวิชาสำคัญในหลักสูตร

เมื่อพิจารณาต้นฉบับวรรณกรรมท้องถิ่นเหล่านี้ในฐานะพื้นที่แห่งความทรงจำ ก็เข้าใจได้ว่าวรรณกรรมได้ถูกใช้เพื่อสร้างความรู้สึก ความรู้ และการทำความเข้าใจอดีตซึ่งเป็นบริบททางประวัติศาสตร์ที่ชุมชนยุคเร่งรัดการพัฒนาได้เดินผ่านมันมาแล้ว ผลจากการนี้ก็คือชุมชนมีตัวตน ความรู้ ความรู้สึก ความคิด จินตนาการ ตลอดจนบรรยากาศของยุคสมัยในอดีตที่วรรณกรรมนั้นๆ เคยมีบทบาทและมีชีวิตชีวา วรรณกรรมท้องถิ่นจึงกลายเป็นต้นธารของการสร้างภาพตัวแทนอดีตของชุมชนในช่วงทศวรรษ 2520 ดังที่ได้มีการศึกษาวรรณกรรมเพื่อหารูปแบบและบรรยากาศของสังคมภาคใต้ในช่วงยุคดังกล่าว อันเราจะเห็นได้จากบทความจำนวนไม่น้อยที่ตีพิมพ์ในหนังสือ สัมมนาประวัติศาสตร์พัทลุง นครศรีธรรมราช และสงขลา รวมเล่มกว่า 10 เล่ม ในรอบกึ่งทศวรรษ (2525-2529) ความทรงจำที่ถูกประกอบสร้างขึ้นนี้ทำให้ท้องถิ่นบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาเป็นพื้นที่ที่อุดมไปด้วยมรดกทางวัฒนธรรม มีภูมิปัญญาด้านต่างๆ ที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนานและลึกซึ้ง กระทั่งวงการวิชาการด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม กำหนดชุมชนรอบลุ่มทะเลสาบเป็น “ชุมชนทางวัฒนธรรม” (cultural community) ยกย่องให้เป็นพื้นที่หรือหน่วยทางการศึกษาวิจัย (research area) หน่วยสำคัญหน่วยหนึ่งที่มีอาณาบริเวณข้ามเส้นแดนทางการปกครองที่ถูกขีด-คั่นด้วยเส้นของรัฐ หรือลักษณะทางภูมิศาสตร์ หน่วยศึกษาใหม่นี้ถูกอธิบายอย่างเป็นหลักการในช่วงทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา กระทั่งได้ทวีความสำคัญขึ้นเรื่อยมาจนปัจจุบัน

ความทรงจำ เป็นพื้นที่ของการต่อสู้ในการนิยามความหมาย และการสร้างปฏิบัติการทางสังคมแบบหนึ่งเพื่อคำจูน ความทรงจำ นั้นๆ ให้คงอยู่ ด้วยเหตุนี้ การมีอยู่ของความทรงจำใหม่ จึงรับประกันการมีอยู่ของชุมชนแบบใหม่ด้วย ซึ่งเมื่อพิจารณาจากการใช้ประโยชน์วรรณกรรมประจำถิ่นเพื่อการสรรค์สร้าง ความทรงจำใหม่ของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาแล้ว ก็จะพบว่า ความทรงจำ

ใหม่นั้นล้วนแล้วแต่เป็นความทรงจำที่สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของชุมชน ประชาชนมีความสามารถในการปรับเปลี่ยนหรือตั้งรับความเปลี่ยนแปลงนั้น เพื่อให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ในกระแสของความเปลี่ยนแปลงไปดังกล่าว การสร้างความทรงจำใหม่จึงไม่ใช่ปฏิริยาของการตอบสนองความเสื่อมสลายของชุมชนดังที่เคยเข้าใจ แต่คือการแสวงหาหนทางอย่างชาญฉลาดเพื่อดำรงให้ชุมชนอยู่ได้ในบริบทใหม่นั้นเอง

7.5.4 วรรณกรรมประจำถิ่นกับการสร้างมูลค่าใหม่ในบริบทการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

การใช้ประโยชน์วรรณกรรมประจำถิ่นเพื่อการสร้างความทรงจำใหม่ของชุมชนดังที่เป็นปรากฏการแห่งยุคดังที่กล่าวมาแล้ว อาจจะได้เป็นรากฐานให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมของตนในอีกลักษณะหนึ่งด้วย นั่นก็คือการประยุกต์หรือปรับแก้วรรณกรรมให้เป็นสินค้า และ/หรือเป็นประเพณีประติมากรรมเพื่อการสร้างมูลค่าให้แก่ชุมชน การใช้ประโยชน์ลักษณะนี้เป็นแนวโน้มที่สำคัญของชุมชนท้องถิ่นปัจจุบันที่สัมพันธ์กับโลกาภิวัตน์มากขึ้น เนื่องจากการท่องเที่ยวเป็นกระบวนการหนึ่งของโลกาภิวัตน์ (Micheal Hitchcock, Victor King and Parnwell, 2009, pp.5-8) แต่โลกาภิวัตน์การท่องเที่ยวกับกลับขับเน้นให้ท้องถิ่นมีความเด่นชัดทางอัตลักษณ์มากขึ้น พรหมแดนระหว่างชุมชนเมืองและชุมชนท้องถิ่นเริ่มจะเลือนจางจนเห็นได้ไม่ชัดเจนอีกต่อไป เนื่องจากคนทั้งโลกสามารถติดต่อถึงกันได้ง่ายและสะดวกมากขึ้น เกิดธุรกิจการท่องเที่ยวทั้งการท่องเที่ยวทางธรรมชาติ และการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เมื่อโลกาภิวัตน์ถูกขับเคลื่อนด้วยทุนนิยม ทำให้ตลาดจำเป็นต้องผลิตสินค้าใหม่ๆ แปลกๆ ออกสู่ตลาด ในแง่นี้ท้องถิ่นจึงเป็นพื้นที่หนึ่งที่มีเสน่ห์ในตลาดการท่องเที่ยวของทุนนิยม มีการฟื้นฟูวัฒนธรรมพื้นบ้านขึ้นมาเพื่อสนองรับตลาดท่องเที่ยว ทำให้วัฒนธรรมท้องถิ่นสามารถถูกสร้างสรรค์ให้มีมูลค่าทางตลาดได้ในอีกลักษณะหนึ่ง ขณะเดียวกัน บริบทของการสื่อสารในสังคมดิจิทัลทำให้ไม่เพียงแต่ท้องถิ่นจะไร้พรหมแดนเท่านั้น แต่ยังสนับสนุนให้ท้องถิ่นสามารถนำเสนอตัวเองต่อตลาดที่กว้างขวางขึ้นกว่าในอาณาบริเวณท้องถิ่นคนได้อย่างง่ายดาย รวดเร็ว และต้นทุนต่ำอีกด้วย ด้วยเหตุนี้ โลกาภิวัตน์ จึงกลายเป็นการเปิดพื้นที่ให้กับท้องถิ่นได้นำเสนอตัวตนได้มากขึ้น แทนที่จะถูกกดทับปิดกั้นจากกระแสโลก

เหตุปัจจัยอีกประการหนึ่งที่ทำให้ท้องถิ่นได้กลายมาเป็นเสน่ห์ของตลาดท่องเที่ยวทุนนิยม บริโภคก็คือการที่คนทีเติบโตมาจากชนบทในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อยุคการเร่งรัดพัฒนาเติบโตขึ้นใน

บรรยากาศที่ท้องถิ่นเปลี่ยนแปลงไป บ้างก็เป็นอพยพไปอยู่ในเมืองเพื่อประกอบอาชีพอื่นๆ ที่แตกต่างไปจากบรรพบุรุษที่หล่อเลี้ยงเขา ทำให้อารมณโหยหาอดีตมีความเข้มข้นและแพร่กระจายกว้างขวางมากขึ้น กลุ่มคนจากท้องถิ่นเหล่านี้มีความผูกพันกับอดีตที่ตนยังคงทรงจำอยู่จึงปรารถนาที่จะสัมผัสอดีตนั้นในฐานะคนนอก หรือนักท่องเที่ยวด้วย ทำให้ตลาดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมดังกล่าวคือตลาดที่เป็นคนกลุ่มที่เป็นทายาทหรือเลือดเนื้อเชื้อไขของคนในชุมชนดั้งเดิมนี้เอง

เมื่อพิจารณาคำนวณกรรมประจำถิ่น จะพบว่า สถานการณ์ของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาในบริบทโลกาภิวัตน์และการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ได้กลายเป็นพลังภายนอกที่ผลักดันให้เกิดพลวัตของพลังภายในท้องถิ่นอย่างมากมาย ในมุมวรรณกรรมนั้น เห็นได้ถึงการที่ท้องถิ่นได้แสดงพลังของตนตอบรับปรากฏการณ์เหล่านี้ด้วยการปรับเปลี่ยนหรือปรับประยุกต์วัฒนธรรมประจำถิ่นไปเป็นเรื่องเล่าสำนวนใหม่ บ้างก็สร้างเรื่องเล่าสำนวนใหม่ และใช้วรรณกรรมเป็นพื้นฐานของการสร้างสรรค์ประเพณีหรือพิธีกรรมใหม่ ดังเช่น ชุมชนสุนทราที่ประยุกต์วัฒนธรรมเรื่อง พระรถ-เมรี ขึ้นมาเป็นตำนานประจำถิ่น แล้วสร้างสรรค์ประเพณีบวงสรวงนางสุนทราให้เป็นประเพณีประจำปีของท้องถิ่น ทั้งประโยชน์เพื่อการกระชับอัตลักษณ์ กระชับความสัมพันธ์ในชุมชน และนำเสนอชุมชนเป็นแหล่งน่าเยี่ยมชมเยือน โดยชาวบ้านจะให้ความสำคัญกับอนุภาคคำสาปของนางสุนทราตามตำนานที่ว่าก่อนสิ้นใจนางอธิษฐานว่าจะขอเกิดใหม่เป็นปลิงและขูดเพื่อตามไล่ล่าสูบเลือดเนื้อมนุษย์เพื่อเป็นการแก้แค้น จากความเชื่อและฉากที่กล่าวมาข้างต้นนั้นทำให้ชาวบ้านบ้านชุมชนสุนทราเริ่มก่อตั้งพิธีกรรม

พิธีกรรมบวงสรวงนางสุนทราในอดีตนั้นเป็นเพียงพิธีกรรมเล็กๆ ไม่มีพิธีรีตองมากเท่ากับปัจจุบัน สิ่งสำคัญเพียงอย่างเดียวที่ใช้สำหรับประกอบพิธีคือควายหนึ่งตัว เมื่อถึงวันทำพิธีชาวบ้านจะจูงควายลงในสระน้ำนางสุนทราเพื่อบวงสรวงแก่ปลิงและทากในบ่อ ต่อมาเมื่อขุดบ่อนำดินไปถมพื้นที่สนามโรงเรียนวัดสุนทรา ชาวบ้านจึงช่วยกันสร้างอนุสรณ์นางสุนทราขึ้นบริเวณริมสระเพื่อให้เห็นถึงพิธีกรรมที่ชัดเจนและเพื่อแสดงความเคารพศรัทธาต่อนางสุนทราที่ชาวบ้านเชื่อกันว่าเป็นบรรพบุรุษ

ชุมชนสุนทราระดมทุนจนสามารถสร้างอนุสรณ์นางสุนทราได้สำเร็จในเวลาไม่นานนัก กล่าวคือ เมื่อได้ทุนมาพร้อมแล้วจำนวนหนึ่งในปี พ.ศ.2555 ก็จ้างช่างจากนอกท้องถิ่นออกแบบนาง

สุนทรา เริ่มก่อสร้างเมื่อปี พ.ศ.2556 สำเร็จปี พ.ศ.2558 หลังเสร็จสมบูรณ์ชุมชนก็ได้ทำการ
บวงสรวงต่อเนื่องทุกปี พิธีกรรมการบวงสรวงได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมโดยเพิ่มขั้นตอนการทำพิธี
ในส่วนเครื่องบวงสรวงและได้จัดให้มีชุดการแสดงต่าง ๆ เพื่อให้เห็นเชิงสัญลักษณ์

มีรายละเอียดของขั้นตอนพิธีกรรมในประเพณีการบวงสรวงประจำปีที่น่าสนใจตอนหนึ่งที
เห็นถึงความชาญฉลาดของชุมชนในการประยุกต์วรรณกรรมเรื่องนี้ระดับให้วรรณกรรม
กลายเป็นตำนานประจำถิ่นที่ไม่เพียงแต่มีความหมายต่อการตอบคำถามตัวตนชาวสุนทรเท่านั้น แต่
ยังถูกสร้างให้มีความหมายสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชาวบ้านแต่ละคนด้วย กล่าวคือในขั้นตอนพิธี
สงฆ์ เมื่อเสร็จพิธีพระพุทธรูปแล้วพระมหาเชยศักดิ์ สุนทรธัมโม เจ้าอาวาสวัดสุนทราจะเทศนาให้
คนในชุมชนได้ฟัง โดยใช้เรื่องราวในวรรณกรรมนางสุนทราตอนใดตอนหนึ่งมาเทศนาแทนเรื่อง
หลักธรรมทางศาสนาทั่วไป การยกคำสอนจากวรรณกรรมเช่นนี้ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นกุศโลบายอย่าง
หนึ่งที่สอดแทรกอยู่ในพิธีกรรม สามารถยกระดับวรรณกรรมให้เป็นเรื่องปรัชญาการดำรงชีวิตที่
สามารถประยุกต์ใช้ได้ในชีวิตประจำวัน พร้อมๆ กันนั้นการเทศนาดังกล่าวก็ยังคงเป็นการย้ำซ้ำถึงอัต
ลักษณ์ตัวตนที่มีชาวบ้านทุกคนเป็นเจ้าของตำนานร่วมกัน ทำให้สำนึกของความเป็นชาวสุนทรา มี
ความเข้มแข็งขึ้น โดยมีนางสุนทราเป็นเสมือนบุคลาธิษฐานของบรรพบุรุษที่มีอำนาจและอำนาจภาพ
มากร่วมกัน

กลวิธีในการสรรค์และสร้างที่แสดงให้เห็นความชาญฉลาดอีกประการหนึ่งก็คือการเลือก
สร้างพิธีกรรมการถวายเพลโดยพิธีสลากภัต อันเป็นการเลียนแบบพิธีกรรมทางศาสนาของภาค
กลาง ภาคเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พิธีนี้สัมพันธ์กับวรรณกรรมตำนานที่มีความ
เกี่ยวข้องกับนางยักษ์ฉีกที่นำภัตตาหารไปถวายแด่พระพุทธองค์ โดยอาหารนี้ นางยักษ์ได้จากที่
มนุษย์นำมามอบให้เพราะนางทำคุณประโยชน์แก่มนุษย์โดยการทำนายสภาพดินฟ้าอากาศ ชุมชน
คงเห็นว่าอนุภาคนางยักษ์ในตำนานเรื่องนี้ตรงกันกับตำนานพระรถ-เมรี ที่ชาวบ้านเชื่อถือ จึง
เลือกสรรค์เอาพิธีการถวายข้าวสลากภัตมาใช้ในประเพณีบวงสรวงนางสุนทราด้วย (ยก ช่วยอินทร์,
สัมภาษณ์, 2562 และปาน อภัยรัตน์, สัมภาษณ์, 2562)

ในประเพณีนี้ นอกจากจะให้ความสำคัญกับพิธีกรรมทางศาสนาในช่วงเช้าแล้ว ในภาคบ่าย
ก็มีการกิจกรรมการแสดง และการสาธิตต่างๆ เช่น การแสดงลิเกป่า การเล่นเพลงบอก การสาธิต

การทำขนมพื้นบ้านโบราณ การท้มเฒ่า การควั่นดอก และการทำขวัญข้าว กิจกรรมดังกล่าวล้วนแต่เคยเป็นกิจกรรมที่เคยเป็นวิถีปกติของชุมชนในวาระพิเศษต่างๆ ขณะที่ด้านศิลปะการแสดงก็เป็นสิ่งที่มียุ้งเป็นเอกลักษณ์ของชุมชน เช่น ลิเกป่า ซึ่งในชุมชนนั้นมีชื่อเสียงมาก กิจกรรมเหล่านี้จึงเป็นพื้นที่ในการสร้างและผลิตซ้ำอัตลักษณ์ของชุมชน พร้อมๆ กับเป็นกระบวนการสร้างความทรงจำใหม่ของชุมชนเพื่อผูกโยงผู้ที่เข้าร่วมพิธีกรรมเข้าด้วยกันบนฐานของความทรงจำดังกล่าว ซึ่งผู้เข้าร่วมนั้นมักจะเป็นคนหลากหลายรุ่น ทั้งรุ่นเด็ก รุ่นใหม่ และผู้สูงอายุ กิจกรรมเหล่านี้จึงทำหน้าที่เชื่อมโยคนต่างๆ เหล่านี้เข้าด้วยกัน โดยการทำให้ประเพณีกลายเป็นพื้นที่ของความทรงจำทำให้ชุมชนมีความเด่นชัดในตัวตนทั้งทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ที่สำคัญ พิธีกรรมต่างๆ ที่ถูกสร้างขึ้นล้วนผูกมัดคนเข้ากันด้วยความทรงจำที่ศักดิ์สิทธิ์ และมีฐานะที่แน่นอนในทางประวัติศาสตร์ ดังมีวรรณกรรมตำนานให้อ้างอิงถึงได้

การใช้ประโยชน์วรรณกรรมประจำถิ่นเพื่อสร้างสรรค์มูลค่ายังเห็นได้จากการสร้างสรรค์เรื่องราวขึ้นมาใหม่เพื่อบอกเล่าหรืออธิบายสินค้า วัสดุ หรือพื้นที่บางประเภท เช่น ผลิตภัณฑ์ OTOP ตลาดชุมชน แหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ในการสร้างสรรค์ลักษณะนี้ ชุมชนหรือผู้เล่าอาจจะไม่เคยมีตัวบทวรรณกรรมมาก่อน (prior text) แต่ได้สร้างขึ้นใหม่ โดยอิงคติหรือมโนทัศน์เรื่องเล่าชุมชนในอดีต หรืออารมณ์ความรู้สึกโหยหาอดีต นำมาสร้างให้เป็นเรื่องเล่าที่มีชีวิตชีวา เพื่อการปลูกพื้นที่ให้ตัวสินค้า พื้นที่ หรือผลิตภัณฑ์มีเสน่ห์น่าจดจำ น่าจับจ่ายซื้อหา และน่าครอบครอง

ในช่วงไม่กี่ปีที่ผ่านมา ชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาหลายแห่ง โดยเฉพาะในเขตจังหวัดพัทลุง จะมีชื่อเสียงด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โดยเฉพาะการท่องเที่ยวที่ส่งเสริมให้นักท่องเที่ยวได้เรียนรู้หรือแสวงหาประสบการณ์ทางวัฒนธรรม ความทรงจำ และสัมผัสสภาพวิถีชีวิตย้อนยุค ปรากฏการณ์เช่นนี้ ในด้านหนึ่ง เป็นผลสะท้อนกลับของสังคมไทยที่กำลังดำเนินเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ นักท่องเที่ยวกลุ่มนี้ปรารถนาการเดินทางเพื่อพักผ่อน สร้างความแปลกใหม่ให้เป็นสีสันของชีวิต ทำให้พฤติกรรมและรูปแบบการเดินทางท่องเที่ยวเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม กล่าวคือการท่องเที่ยวชมธรรมชาติเริ่มถึงจุดอิ่มตัว ทั้งโดยสนิยมและความปรารถนาของนักท่องเที่ยวเอง และโดยศักยภาพรองรับการท่องเที่ยวของสถานที่ธรรมชาติต่างๆ ซึ่งอาจจะเสื่อมโทรมและจำเจ การท่องเที่ยวในลักษณะของการส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ และส่งเสริมการสร้างประสบการณ์ใหม่ๆ ที่หลากหลายจึงเข้ามาแทนที่ เมื่อประกอบกับโลกอินเทอร์เน็ตที่กลายเป็นพื้นที่ให้ผู้คนได้

แสดงออก สื่อสาร และนำเสนอประสบการณ์ของตัวเองได้อย่างตัดเทียม การท่องเที่ยวในรูปแบบ และเนื้อหาใหม่จึงเติบโตขึ้นอย่างไม่อาจมีสิ่งใดมาขัดยั้งได้ (วิมลมาศ ปฤษฎากุล, 2561, น.47) โดย การท่องเที่ยวลักษณะใหม่ๆ ก็เช่น การท่องเที่ยวแสวงบุญ (religious tourism) การท่องเที่ยวมรดกทางวัฒนธรรม (heritage tourism) การท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ (history tourism) การท่องเที่ยวตามเทศกาล (festival tourism) การท่องเที่ยวชาติพันธุ์ (ethnic tourism/indigenous tourism) การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (eco tourism) การท่องเที่ยวถิ่นถิ่นเกิด (diaspora tourism) เป็นต้น ทำให้ท้องถิ่น มีทางเลือกที่หลากหลายในการจัดการการท่องเที่ยว และสร้างสินค้าบริการ

กรณีเช่นนี้ในจังหวัดพัทลุงยังเห็นได้ในชุมชนที่ก่อสร้างตลาดชุมชนให้เป็นพื้นที่ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เช่น ตลาดต้นไม้ และตลาดใต้โหนด โดยเฉพาะตลาดใต้โหนดนั้นตั้งอยู่ในเขตบ้านจันนา ตำบลคอนทราย อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุงซึ่งเป็นพื้นที่วิจัย เดิมพื้นที่ตลาดแห่งนี้คือทุ่งนาโล่ง มีต้นตาลโตนคอยู่ประปราย ต่อมา มีการจัดสร้างอาคารที่พักและจัดแสดงหนังสือในลักษณะพิพิธภัณฑ์วรรณกรรมเพื่อการระลึกถึงกนกพงศ์ สงสมพันธุ์ นักเขียนซีไรต์ชื่อดัง ชาวบ้านจันนา ต่อมาพิพิธภัณฑ์นี้ค่อยๆ เปลี่ยนแปลงเป็นตลาดชุมชน มีการออกแบบซุ้มแผงค้าด้วยวัสดุไม้ในท้องถิ่น ออกแบบเครื่องแต่งกายให้แม่ค้าพ่อค้าในตลาดต้องแต่งชุดไทยที่สื่อหมายถึงความเป็นชาวบ้าน หรือชาวชุมชนในอดีต เน้นการใช้วัสดุธรรมชาติ และสินค้าอาหารที่สื่อได้ว่าเป็นพื้นบ้าน

การสรรค์และสร้างมูลค่าผ่านการสร้างเรื่องเล่าของตลาดใต้โหนด มีความคล้ายคลึงกับแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญอีกแห่งหนึ่ง ก็คือ นาโป/แก บนถนนสายกวนขนุน-ทะเลน้อย สถานที่แห่งนี้เกิดขึ้นใกล้เคียงกับตลาดใต้โหนด แต่พยายามรักษาเอกลักษณ์โดยการไม่เน้นจุดขายที่ความเป็นตลาด แต่เน้นการจัดแสดงวัสดุพื้นบ้าน โดยเฉพาะอุปกรณ์เครื่องใช้ของชาวนาดั้งเดิมตามลักษณะการจัดแสดงพิพิธภัณฑ์ (วิมลมาศ ปฤษฎากุล, 2562, น.47)

ผู้จัดสร้างนาโป/แกได้สร้างเรื่องเล่าของชีวิตตนเองที่เป็นทายาทชาวนามาตั้งแต่กำเนิด ออกจากบ้านไปศึกษาต่อกรุงเทพฯ ก่อนจะตระเวนไปทำงานที่นั่นที่นี้หลายต่อหลายแห่งเพื่อแสวงหาความสำเร็จ สุดท้ายก็กลับมาประกอบอาชีพค้าขายอยู่กับบ้าน และต้องการสร้างความทรงจำใหม่เกี่ยวกับอาชีพชาวนาซึ่งเป็นอาชีพของบรรพบุรุษที่หล่อเลี้ยงชุมชนแถบนี้มาตั้งแต่โบราณกาล

ด้วยเหตุนี้ นาโปแก จึงมีสถานะเป็นพื้นที่ของความทรงจำที่สร้างความทรงจำใหม่ มีฐานะเป็นพื้นที่ประดิษฐ์ ที่สร้างความตื่นเต้นและตื่นตาตื่นใจแก่นักท่องเที่ยว สถานที่แห่งนี้แรกเริ่มเดิมทีไม่ได้มุ่งหมายให้เป็น “ตลาด” แบบได้โหนดและสวนไผ่

แนวคิดของนาโปแกในระยะต้นเป็นการนำเสนอในเชิงพิพิธภัณฑ์ แต่เป็นพิพิธภัณฑ์มีชีวิตที่สามารถให้นักท่องเที่ยวได้ดูบอกเล่าสัมผัสได้ ทศพล รักใหม่ เจ้าของผู้สร้างสรรค์นาโปแกต้องการให้ที่แห่งนี้เป็นพื้นที่ที่สาธิตถึงวิถีชาวนา ขณะเดียวกันการสาธิตนั้นก็สามารถเก็บกักรักษาวัฒนธรรมและผลิตภัณฑ์เก่าแก่ของท้องถิ่นบางอย่างเอาไว้ เช่น พันธุ์ข้าว เครื่องไม้เครื่องมือในการทำนา เครื่องไม้เครื่องมือในการดำรงชีวิตประจำวัน เป็นต้น

ทศพล เล่าว่าตนเองเติบโตขึ้นมาในยุคทศวรรษ 2510 เกิดทันได้เห็นวิถีชีวิตในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของชุมชนชาวนาในจังหวัดพัทลุงที่เริ่มมีเครื่องจักรคราดไถเข้ามาสู่ชุมชนในช่วงทศวรรษ 2520 อย่างไรก็ดี ในยุคนั้น ราคาของเครื่องจักรเหล่านั้นก็ยังคงสูงอยู่ ชาวนาธรรมดาส่วนใหญ่จึงยังใช้วัว ควาย และคน เป็นแรงงานหลักในการทำนา ทำให้เขาสามารถจดจำได้ถึงสีสันของวิถีและเครื่องไม้เครื่องมือเหล่านั้น

สถานะของนาโปแกจึงเป็นพื้นที่จัดแสดงทางวัฒนธรรม สาธิตวิถีและเครื่องใช้ไม้สอยของชุมชนชาวนาในอดีต ด้วยการหยิบยก หรือเลือกสรรเรื่องเล่าในอดีตของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับความ เป็นชุมชนเลี้ยงชีพด้วยการทำนาขึ้นมาสร้างใหม่ให้ผูกโยงกับเจ้าของ เรื่องเล่านี้สอดคล้องกับ ภูมิศาสตร์โดยรอบของบริเวณดังกล่าวที่เป็นทุ่งนากว้างใหญ่ และสอดคล้องกับประวัติศาสตร์ของ ชุมชนในอำเภอทะเลน้อยแต่เดิม ที่นอกจากประชาชนจะดำรงชีพด้วยการทำประมงขนาดเล็กแล้ว ยังทำนาอีกด้วย เรื่องเล่านี้ย้อนอดีตไปไกลถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาล ที่ 5 ที่มีรายงานว่าพัทลุงเป็นชุมชนที่มีกำลังผลิตข้าวสูงเป็นอย่างยิ่ง จนสามารถเลี้ยงเมืองสงขลาได้ ทั้งเมือง นาโปแกจึงมีลักษณะการจัดแสดงย้อนอดีตแบบ “พิพิธภัณฑ์ชุมชนชาวนา” ที่อ้างอิงเรื่อง เล่าทางประวัติศาสตร์ มุ่งหมายจะสร้างความทรงจำใหม่เกี่ยวกับชุมชนที่แต่เดิมบริเวณนั้นเป็น ชุมชนชาวนาขนาดใหญ่ ประชาชนล้วนแล้วแต่ดำรงชีพด้วยการทำนาและเลี้ยงสัตว์ทั้งสิ้น เรื่องเล่า ความทรงจำนี้เองที่สถาปนาให้ท้องทุ่งนาที่แห้งแล้ง และกำลังจะกลายเป็นทุ่งนาร้างแต่เดิมได้กลับมา พื้นชีพ มีคุณค่า และมูลค่ากลับขึ้นมาอีกครั้ง

พิพิธภัณฑที่เรียกว่า *เร็นคอนคัน* ก็ถูกจัดตั้งขึ้นภายใต้แนวคิดพิพิธภัณฑชุมชนชาวนา ดังกล่าว พิพิธภัณฑแห่งนี้ตั้งอยู่ในเขตหมู่ที่ 7 ตำบลคอนคัน เกิดขึ้นมาจากตำนานปรัมปราแนวชีวิต ต้องสู้ของชาวบ้านคอนคัน ที่พลัดถิ่นออกไปทำงานที่กรุงเทพฯ แล้วกลับมาอยู่บ้าน พลังแห่งการ โหยหาอดีตทำให้เขาคิดที่จะสร้างพิพิธภัณฑขึ้นในบ้านที่อยู่อาศัยของตนเอง ความคิดนี้จะเกิดขึ้น ไม่ได้ หากขาดซึ่งความตระหนักถึงอดีตอันเอกอุไปด้วยประวัติศาสตร์และภูมิปัญญาของชาวบ้าน คอนคัน เขาจึงจัดหาข้าวของเครื่องใช้ไม้สอยต่างๆ ที่เคยสัมผัสกับชาวนา เป็นเครื่องวิถีชีวิต พื้นบ้านในอดีตมาจัดแสดง เช่น คันไถ โอ่งน้ำ หนังสือบุค เครื่องพิมพ์ดีด ผาไลนา รวมถึงไม้ แกะสลักลูกหมู 6 ตัวกับแม่หมู วัสดุสิ่งของเหล่านี้เป็นสิ่งภาพตัวแทนของอดีตของคอนคัน เมื่อมา รวมกันอยู่ในพื้นที่พิพิธภัณฑที่อยู่ในพื้นที่เดียวกับบ้านที่อยู่อาศัย จึงเป็นเสมือนการสร้างพื้นที่แห่ง ความทรงจำใหม่บนพื้นที่ที่ยังมีชีวิตชีวาอยู่ในปัจจุบัน (พื้นที่ที่ยังมีผู้อยู่อาศัย) ด้วยเหตุนี้ การที่ นักท่องเที่ยวไปเยือนพิพิธภัณฑเร็นคอนคัน จึงเหมือนกับไปเยี่ยมชมอดีตของคอนคันที่ยังมีคงความ ต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน อดีตที่ถูกสร้างใหม่ จึงกลายเป็นอดีตที่สามารถเชื่อมต่อกับปัจจุบันได้โดย ไม่มีรอยต่อ

ไม่มีใครยืนยันได้ว่า สิ่งของต่างๆ ที่นำมาจัดแสดงได้มาจากคอนคันทั้งหมดหรือไม่ อย่าง น้อยที่สุด ไม้แกะสลักลูกหมู 6 ตัวที่กำลังนอนคุดนแม่ซึ่งถูกนำมาแสดงแทน “ลูกหมูคอนคัน” ที่สื่อ หมายถึงผู้หญิงชาวคอนคันในอดีตที่ถูกนำไปโยกกับอาชีพการเลี้ยงหมูที่ขึ้นชื่อ ก็เป็นสิ่งที่เจ้าของ พิพิธภัณฑซื้อหามาจากภาคเหนือ (สัมภาษณ์, 2562) ลักษณะเช่นนี้คล้ายคลึงกับวรรณกรรมเรื่อง พระรถ-เมรี ที่ชาวชุมชนสนทราไม่ได้มีต้นฉบับวรรณกรรมเรื่องนี้เอง เพียงแต่เชื่อมั่นว่าเป็น วรรณกรรมตำนานที่เคยมี แต่ต่อมาได้สูญหายไปจากชุมชน ความเชื่อนี้ทำให้พวกเขาไม่รู้ลึกแปลก แต่อย่างใดที่จะไปหาต้นฉบับตำนานมาจากชุมชนควนชะลิก อำเภอหัวไทร จังหวัด นครศรีธรรมราช ในบริบทโลกาภิวัตน์และการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมเช่นนี้ “ของแท้” จึงไม่ใช่ สิ่งจำเป็นเท่ากับการสร้างเรื่องเล่าหรือเรื่องราวเพื่อเชื่อมของสิ่งของสิ่งนั้นให้ได้ โลกาภิวัตน์และ การท่องเที่ยวได้ทำให้ของที่ระลึกในชุมชนท่องเที่ยวตัดขาดจากพื้นที่ทางสังคมและพื้นที่ทาง วัฒนธรรมดั้งเดิมของมัน ข้าวของที่ระลึกในแหล่งท่องเที่ยวชุมชนจึงไม่จำเป็นที่จะต้องเป็นสินค้า ดั้งเดิม หรือสินค้าที่ผลิตจากมือของชาวบ้านอีกต่อไป (Kathleen Adams, 2009, p.75) ลูกหมูไม้ แกะสลักจากภาคเหนือ และวรรณกรรมพระรถเมรีจากตำบลควนชะลิก จึงสามารถถูกแทนค่าเป็น

ภาพตัวแทนอดีตของชุมชนคอนคันและสนทราได้เมื่อมีเรื่องเล่าเชื่อมโยง และได้รับการนำเสนอจากเจ้าของชุมชนว่าเป็นเช่นนั้น

การนำเสนอภาพแสดงแทนชุมชนในอดีตทั้งในลักษณะตลาดชุมชน เรื่องเล่า และพิพิธภัณฑชาวนาลักษณะนี้ถือเป็นการสร้างพื้นที่แห่งความทรงจำประเภทหนึ่งที่ถูกจัดสร้างขึ้นมาเพื่อทรงจำใหม่เกี่ยวกับอดีตของชุมชน หากอธิบายตามแนวคิดของนอราพื้นที่แห่งความทรงจำ ทำหน้าที่เป็นพื้นที่ที่บรรจุร่องรอย หรือการก่อรูปของสำนึกแห่งความทรงจำ ที่ชุมชนเป็นผู้มีอำนาจเลือกสรรมาเป็นตัวแทนแนวคิดหรืออุดมการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง แม้ความทรงจำจะเป็นเรื่องของอดีตอันไกลโพ้น มีความเลือนราง ไม่ว่าจะเป็นความทรงจำร่วมของคนในสังคม หรือความทรงจำระดับปัจเจกบุคคล แต่ด้วยการเลือกสรรและเลือกสร้าง อดีตนั้นก็กลับมามีความหมายอีกครั้งหนึ่งในฐานะความทรงจำใหม่ ตลาดชุมชนและพิพิธภัณฑชาวนาจึงเป็นพื้นที่ความทรงจำ ที่มีฐานะเป็นพื้นที่เชิงสัญลักษณ์ เมื่อนักท่องเที่ยวเข้าไปในพื้นที่นั้นจึงเหมือนกับเดินผ่านห้วงเวลาที่ได้นำนักท่องเที่ยวย้อนกลับไปสู่อุดมคติ ดังที่เมื่อนักท่องเที่ยวจำนวนหนึ่งแต่งตัวย้อนยุคไปเที่ยวที่ตลาดได้ไหนดเพื่อแสดงการคิดถึงไปสู่อารมณ์ ความหมาย และความมหัศจรรย์ของอดีตที่ได้สัมผัส

พื้นที่ดังกล่าวจึงกลายเป็นพื้นที่เชิงสัญลักษณ์ให้นักท่องเที่ยว และชาวชุมชนได้สร้างความทรงจำใหม่ โดยเฉพาะนักท่องเที่ยวนั้น พวกเขาได้รับการนำเสนอให้เห็นถึงความเป็นชุมชนภาคใต้ดั้งเดิมผ่านสินค้า การแต่งกาย ประเภทและรสชาติอาหารพื้นบ้านต่างๆ มากมาย ด้วยความรู้สึกละและความเชื่อว่าสิ่งเหล่านั้นคือของแท้ดั้งเดิม ด้วยเหตุนี้ ประโยชน์ของวรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นจึงถูกนำไปเป็นสิ่งที่ช่วยสร้างความเชื่อ โน้มนำอารมณ์ความรู้สึกของผู้บริโภคให้ย้อนอดีตเข้าไปสู่โลกอดีตที่พวกเขาเชื่อว่าเป็นเช่นนั้น ซึ่งท้ายที่สุดแล้วมันก็จะกลายเป็นความทรงจำใหม่ที่สร้างอัตลักษณ์ชุมชนในปัจจุบันนั่นเอง

การสร้างความทรงจำใหม่จึงไม่ให้ความสำคัญกับความเป็นแก่นแท้ดั้งเดิมดังกล่าวแล้ว ดังนั้น เรื่องเล่า วรรณกรรม การแสดง ประเพณี สินค้าที่ระลึก ตลอดจนสิ่งที่ชาวบ้านจัดแสดง ทั้งเพื่อการชื่นชม ถ่ายภาพ หรือเพื่อจำหน่าย จึงเป็นภาพแทนหรือสิ่งแทน ที่มีความหมายในตัวเอง เพราะคนแต่ละคนเป็นผู้กำหนดว่าอะไรมีความหมายสำหรับตัวเรา ในบริบทนี้ ของแท้ ของดั้งเดิม (authenticity) จะเป็นเช่นไรจะมีลักษณะเดียวกันกับที่วางจำหน่ายหรือจัดแสดงหรือไม่จึงไม่สำคัญ

หากชาวบ้านสามารถประเมินและแสดงแล้วว่าผ่านสิ่งแทนหรือภาพตัวแทน (representation) นั้น นักท่องเที่ยวสามารถบรรลุความต้องการ มีความพึงพอใจ จะด้วยถูกต้องตามจินตนาการว่าด้วยสิ่งนั้นๆ หรือเชื่อในการนำเสนอของชาวบ้านก็ตาม ก็ถือว่าสมบูรณ์แล้ว (ศิริพร ณ ถลาง, 2562, หน้า 47)

7.6 แนวทางการใช้วรรณกรรมประจำถิ่นเป็นพลังในการขับเคลื่อนเพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

ผู้วิจัยจากทั้ง 4 ชุมชนเห็นถึงบทบาทของวรรณกรรมประจำถิ่นในบริบททางประวัติศาสตร์ของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาผ่านการปริทัศน์บริบทที่ได้รายงานแล้วทั้ง 3 ยุค ทำให้พบว่าการใช้ประโยชน์วรรณกรรมประจำถิ่นจะมีลักษณะอย่างไร ขึ้นอยู่กับบริบททางสังคม การเมือง การปกครอง และเศรษฐกิจ เป็นสำคัญ ทำให้ในแต่ละยุค การใช้ประโยชน์วรรณกรรมก็จะแตกต่างกันไป

อย่างไรก็ดี สิ่งที่คณะผู้วิจัยตระหนักดีก็คือประโยชน์หนึ่งๆ ของยุคหนึ่งๆ นั้นเมื่อกาลเวลาล่วงผ่านมาสู่อีกยุคหนึ่ง ก็ไม่ได้หายสิ้นไปเสียทันที ดังนั้นเราจึงพบว่า ประโยชน์วรรณกรรมในยุคแรก ก็ยังคงเป็นประโยชน์ที่ถูกประชาชนใช้อยู่ในยุคต่อๆ มาด้วย เช่น ประโยชน์ด้านการใช้วรรณกรรมเป็นเครื่องมือจดจำซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของยุคก่อนทศวรรษ 2470 ที่วรรณกรรมมุขปาฐะยังคงเป็นกระแสหลักอยู่ ก็ยังคงมีประโยชน์นี้อยู่ในยุคที่ 2 หรือยุคการพัฒนา ที่วรรณกรรมการพิมพ์เติบโตอย่างสูง เป็นต้น

หรือในกรณีของการใช้วรรณกรรมเป็นพื้นที่แสดงออกถึงความปรารถนาในทางจิตวิทยาของปัจเจกบุคคล และชุมชนโดยรวม ในยุคต่อๆ ไป การใช้ประโยชน์ลักษณะนี้ก็ยังมีอยู่ เนื่องจากเป็นคุณค่าของวรรณกรรมที่ถือเป็นคุณสมบัติหลักของวรรณกรรมอยู่แล้วในการที่มันจะกลายเป็นพื้นที่ที่แสดงออกถึงความปรารถนา ตลอดจนแรงผลักดัน แรงบันดาลใจ หรือแม้แต่แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ (desire of achievement)

ด้วยเหตุนี้ ในการศึกษาประวัติศาสตร์การใช้ประโยชน์วรรณกรรมเพื่อสร้างพลังชุมชนในบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา จึงขอเสนอแนวทางที่จะใช้วรรณกรรมประจำถิ่นเป็นพลังในการขับเคลื่อนเพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ภายใต้อธิษฐานดังต่อไปนี้

7.6.1 ข้อเสนอเรื่องสถานะของวรรณกรรมกับชุมชน

แม้ในยุคทศวรรษ 2520 ซึ่งเป็นยุคเฟื่องฟูของการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ แต่เมื่อพิจารณากระบวนการทัศน์ของการศึกษาดังกล่าว จะพบว่า เป็นการให้ความสำคัญต่อวรรณกรรมในฐานะมรดกทางภูมิปัญญาที่ตกทอดมาแต่โบราณ ซึ่งทำให้มีจุดอ่อนในการอธิบายเพื่อเชื่อมโยงกับการใช้ประโยชน์ 2 ประการ คือ

1) วรรณกรรมท้องถิ่นถูกมองว่าเป็นวัตถุโบราณ เป็นทรัพย์สินทางปัญญาของชุมชนที่ถูกสร้างขึ้นและถูกรับรู้อยู่หนึ่งๆ สถานะแทบจะไม่แตกต่างจากเครื่องใช้ไม้สอยของชาวบ้าน ชาวนา และคนพื้นเมืองในการศึกษาทางคติชนวิทยาแนวดั้งเดิม แนวคิดเช่นนี้ทำให้การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมท้องถิ่นถูกตัดขาดจากบริบทที่ให้กำเนิดและใช้ประโยชน์จากมัน แม้จะมีการวิเคราะห์โลกทัศน์และชีวทัศน์จากวรรณกรรมเหล่านี้ แต่การวิเคราะห์ดังกล่าวก็เป็นการดึงออกมาจากบริบทประวัติศาสตร์ บริบทชุมชน และบริบทการใช้ประโยชน์ อันเป็นการตัดชุมชนที่ย่อมต้องมีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาออกไป โลกทัศน์และชีวทัศน์ที่ได้จากการวิเคราะห์นั้นจึงเชื่อมโยงกับพลวัตของชุมชนไม่ได้ ทำให้ดูเหมือนชุมชนกับวรรณกรรมในปัจจุบันไม่ได้เกี่ยวข้องกันอีกแล้ว

2) วรรณกรรมถูกมองว่าไม่มีศักยภาพต่อชุมชนร่วมสมัย มโนทัศน์นี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากข้อ 1 เนื่องจากเป็นความต่อเนื่องจากการเมืองว่าวรรณกรรมเป็นเพียงมรดกทางภูมิปัญญาในยุคที่การเขียน การจาร และการพิมพ์เฟื่องฟู ถ้าหากวรรณกรรมจะมีศักยภาพอยู่บ้าง แนวคิดนี้ก็เพียงแต่เห็นว่าเป็นศักยภาพที่เคยมี ปัจจุบันผ่านพ้นไปแล้ว ซึ่งก็ยังเป็นการโคดเดี่ยววรรณกรรมจากชุมชนมากขึ้น

อย่างไรก็ดี เมื่อคณะผู้วิจัยได้ค้นพบจากการปริทัศน์บริบทประวัติศาสตร์ของการพิมพ์ที่เป็นพลวัตกับประวัติศาสตร์ชุมชนบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา หากใช้แนวคิดของเบนเนดิกต์ แอนเดอร์สัน อธิบาย ก็จะเห็นว่างานวรรณกรรมเหล่านี้เป็นสื่อกลางหรือเป็นสะพานสำคัญที่ทำให้ชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาได้เข้าถึงความทันสมัยและความเป็นไทยที่รัฐส่วนกลางพยายามสถาปนาขึ้นมาตั้งแต่ทศวรรษ 2440 จนเร่งรัดรวดเร็วมากขึ้นในนามของการพัฒนาและเร่งรัดพัฒนาใน 2 ยุคต่อมา ประชาชนรอบลุ่มทะเลสาบสงขลาได้เข้าไปมีส่วนได้ส่วนเสียกับความทันสมัยของ

ความเป็นไทยอย่างรวดเร็ว และได้คอกผลจากความทันสมัยของความเป็นไทยนั้นอย่างไม่แพ้คนในท้องถิ่นภาคกลางเอง หากชาติสมัยใหม่เป็น ชุมชนจินตกรรมทางการเมือง โดยมีรากฐานมาจากวัฒนธรรม 2 อย่าง คือ “ชุมชนศาสนา” และ “อาณาจักรราชวงศ์” ดังแนวคิดของเบเนดิกต์ แอนเดอร์สัน ชาติไทยสมัยใหม่ก็ได้นับรวมเอาประชาชนคนได้เข้าไปอย่างแนบสนิทแทบจะไร้รอยต่อ หรือจุดแตกหักผ่านการสร้างสำนึกที่เติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วด้วยการพัฒนาของทุนนิยมสื่อสิ่งพิมพ์ และการพัฒนาของภาษาที่ใช้ร่วมกัน ที่เรียกว่าภาษา-พิมพ์ ประชาชนชาวชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาเรียนรู้อย่างรวดเร็วที่จะใช้ภาษา-พิมพ์ที่เป็นมาตรฐานเดียวกันกับภาคกลาง อาศัยทักษะความรู้จากการศึกษาสมัยใหม่ ในทศวรรษ 2510 วรรณกรรมของนักเขียนชาวใต้ก็สามารถพาตัวเองเข้าไปเป็นขบวนแถวของ “วรรณกรรมแห่งชาติไทย” ที่ไม่มีตราสัญลักษณ์ภาคติดอยู่อีกต่อไป

ลักษณะเช่นนี้ เป็นการเปิดพื้นที่ให้กับการเปลี่ยนรูปของวรรณกรรม พิธีกรรม ตลอดจนประเพณีท้องถิ่นต่างๆ ที่ไม่อาจเรียกร้องการอนุรักษ์ความดั้งเดิม หรือความเป็นของแท้แต่อย่างใด ไม่เพียงแต่เป็นเพราะว่าของแท้ดั้งเดิมย่อมไม่อาจจินตนาการถึงได้สมบูรณ์อีกเมื่อเวลาผ่านไป แต่ของแท้ดั้งเดิมยังมักจะขาดศักยภาพในเชิงพลวัตที่จะตอบสนองความเปลี่ยนแปลงอีกด้วย

ดังนั้น คณะผู้วิจัยจึงเห็นว่า นักพัฒนาชุมชน นักวิชาการ นักวิจัย ตลอดจนหน่วยงานของรัฐที่มีภารกิจในการขับเคลื่อนชุมชน ควรต้องปรับเปลี่ยนทัศนคติต่อสิ่งที่เรียกว่า “แก่นแท้” “ดั้งเดิม” หรือ “ของ/สิ่งโบราณ” ของชุมชน ในกระบวนการส่งเสริมและพัฒนาชุมชนพวกเราไม่อาจถามหาสิ่งที่แท้แก่นแท้ได้ นอกจากต้องสร้างมันขึ้นมาใหม่บนฐานของความทรงจำของชุมชน

การปรับมโนทัศน์เช่นนี้ ด้านหนึ่งคือการเปิดโอกาสให้ชุมชนได้สร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ เพื่อตอบสนองบริบทที่เปลี่ยนแปลงของพวกเขาโดยไม่ต้องเรียกร้องของแท้ดั้งเดิม เปิดพื้นที่และโอกาสให้กับการสร้าง “อาณาจักรแห่งความทรงจำ” ของพวกเขาเอง¹⁶ แม้ว่าความทรงจำอาจจะเป็นสิ่งที่หลงลืมหรือเลือนรางได้ แต่การเลือนรางหลงลืมดังกล่าวมันเองที่เปิดโอกาสให้ชุมชนสามารถสร้างความทรงจำใหม่ขึ้นมาได้ตลอดเวลาเพื่อให้เหมาะสมแก่ยุคสมัย หรือบริบทชุมชนที่ร่วมสมัยของพวกเขา

¹⁶ เช่น พื้นที่ทางภูมิศาสตร์ ภูมิทัศน์ พรมแดนของประเทศ บุคคลในประวัติศาสตร์ อนุสาวรีย์ อาคาร ภาษา วรรณกรรม คำขวัญ อนุสาวรีย์ พิพิธภัณฑสถาน วัตถุทางศิลปะ สัญลักษณ์ จนถึงของที่ระลึก

7.7.2 ข้อเสนอเรื่องการปรับฐานความคิดเกี่ยวกับวรรณกรรมกับความหลากหลายของผู้คน

ในความเป็นจริงในสังคมกลุ่มทะเลสาบ โดยเฉพาะตั้งแต่ทศวรรษ 2440 เป็นต้นมา ทั้งเมืองสงขลา นครศรีธรรมราช และพัทลุง ล้วนถูกขับเคลื่อนด้วยปรากฏการณ์และความเคลื่อนไหวของผู้คนที่มีความหลากหลายทั้งเชื้อชาติ ชาติพันธุ์ ศาสนา และภาษา ประวัติศาสตร์สังคมชุมชนรอบทะเลสาบไม่ได้ผูกขาดเอาไว้แต่เพียงกลุ่มคนซึ่งมีค่านิยมและคุณค่าอันเป็นการเฉพาะและเป็นเอกภาพหนึ่งเดียว แต่เป็นกลุ่มคนที่มีหัวใจและความจำเป็นในชีวิตที่จะต้องเปิดกว้างยอมรับคุณค่าและค่านิยมอื่นๆ ซึ่งตนไม่คุ้นเคย อันได้เรียนรู้และรับรู้ผ่านกิจกรรมอันหลากหลายทั้งเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง ประเพณี วัฒนธรรม และความสัมพันธ์ทางสังคม

สภาพทางภูมิศาสตร์ที่เปิดรับผู้คนพ้อค่านานาชาติมาอย่างยาวนานในประวัติศาสตร์ ทำให้เห็นได้ว่าคนได้จึงไม่ใช่ราษฎรที่สังกัดหัวเมืองใดหัวเมืองหนึ่งในระบอบการเมืองแบบเก่า และไม่ใช่พลเมืองใดพลเมืองหนึ่งในระบอบการเมืองหลัง พ.ศ.2475 อีกทั้งยังไม่ใช่เป็นเพียง “ชาวลุ่มทะเลสาบสงขลา” ดังที่ถูกงานวิชาการและงานพัฒนาปิดป้ายไว้ในภายหลัง แต่เป็นผู้คนของภูมิภาคหรือคาบสมุทรหลายที่มีลักษณะร่วมทางวัฒนธรรมกับกลุ่มคนกลุ่มอื่นๆ อีกรายรอบ เช่น เขมร มาเลเซีย ชาว อินโดนีเซีย สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงมิติอันหลากหลายในตัวคนของผู้คนที่ได้ชื่อว่า “คนใต้” อันมีความเป็นอัตลักษณ์ลูกผสม

คุณลักษณะนี้ทำให้ผู้คนในย่านนี้ยอมรับและอยู่ร่วมกับความแตกต่างหลากหลายได้ดี เอกลักษณะลุ่มทะเลสาบที่ถูกอธิบายโดยปัญญาชนภายหลังจึงกลายเป็นการสร้างนิยามจำกัดความเป็นไปนี้ทางประวัติศาสตร์ ทำให้ประวัติศาสตร์ภาคใต้ตอนกลางขาดความหลากหลาย มุ่งเน้นการอธิบายแต่กลุ่มคนบางกลุ่มที่ถูกแบ่งตามลักษณะทางภูมิศาสตร์ เช่น คำอธิบายว่าด้วย “เกลอเขา เกลอเล เกลอนา” หรือ “หมู่ทุ่ง หมู่เล หมู่เหนือ” ที่มุ่งเชิดชูความเป็นเอกลักษณ์และความสัมพันธ์เชิงบูรณาการ คำอธิบายทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมลักษณะนี้ปกปิดปิดกั้นความแตกต่างทางชาติพันธุ์ ศาสนา และความเชื่อ ซึ่งดำรงอยู่จริงในประวัติศาสตร์ และมีบทบาทในการสร้างอัตลักษณ์ชาวใต้เช่นเดียวกัน เพียงแต่เป็นอัตลักษณ์ที่อยู่บนความไม่คุ้นชิน มีความเลื่อนไหลหลากหลายและอาจจะดูซับซ้อน ไม่เข้าพวก

คำอธิบายถึงอัตลักษณ์อย่างชัดเจนรอบตามลักษณะทางภูมิศาสตร์และภูมิศาสตร์วัฒนธรรม จึงไม่มีพื้นที่ให้กับชาวภาคใต้ที่อยู่ในเมือง กระทั่งบางครั้งพวกเขากลับกลายเป็นสิ่งแปลกปลอมในงานนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่ทำให้เกิดทุนนิยมขึ้นในภาคใต้ ทั้งๆ ที่กลุ่มคนเหล่านี้มีบทบาทในการเปิดโลกให้ชาวใต้ได้รู้จักโลก ได้หมุนตามโลก และรู้จัก ตลอดจนสามารถเรียนรู้ช่องทางในการตอบสนองความปรารถนาของตน และสามารถดำรงตนอยู่ได้ในโลกที่เปลี่ยนแปลงไป

ขณะเดียวกัน คำอธิบายกระแสนี้ยังได้กลายเป็นกระแสหลักที่ปิดกั้นอำนาจการดำรงอยู่หรือพื้นที่ตัวตนของคนทะเลสาบกลุ่มอื่นๆ ไม่มีพื้นที่ให้กับคนศาสนาอื่นที่ไม่ใช่พุทธศาสนา นอกจากการพยายามสร้างคำอธิบายว่าคนเหล่านี้ล้วนแล้วแต่ถูกกลืนเคลื่อนให้เข้ากับพุทธศาสนา กรอบคำอธิบายทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเช่นนี้จึงไม่สามารถตอบได้ว่าอัตลักษณ์ของคนต่างชาติพันธุ์ และต่างศาสนาเหล่านั้นเป็นอย่างไร ถูกสร้างขึ้นให้มีลักษณะเช่นไรในบริบทความสัมพันธ์ที่หลากหลายเช่นนี้

ข้อจำกัดของคำอธิบายเหล่านั้นจึงทำให้พวกเขากลายเป็นตัวแสดงประกอบ หรือไม่ก็เป็นเพียงตัวแสดงนอก โครงเรื่องหลักของเรื่องราวทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของภาคใต้ตอนกลาง กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ มโนทัศน์กลุ่มทะเลสาบไม่มีพื้นที่ให้กับความหลากหลาย ไม่อาจสร้างโครงเรื่องว่าด้วยอัตลักษณ์ที่ครอบคลุมความแตกต่างของผู้คนได้ จึงเป็นการสร้างโครงเรื่องที่มุ่งทำความแตกต่างให้กลมกลืนและเหมือนกันหมด

ความคิดเรื่องประวัติศาสตร์กลุ่มทะเลสาบถูกสร้างผ่านมโนทัศน์การมองพื้นที่ศึกษาในฐานะหน่วยทางวัฒนธรรมโดยให้เป็นภูมิศาสตร์วัฒนธรรมที่พยายามข้ามให้พ้นจากภูมิรัฐศาสตร์ อันถูกลดทอนคุณค่า ด้วยเห็นว่าเป็นการสร้างอัตลักษณ์โดยรัฐ ประวัติศาสตร์กลุ่มทะเลสาบที่ผ่านมาจึงเป็นประวัติศาสตร์ที่มีความมุ่งหมายตอบโต้ประวัติศาสตร์ภูมิรัฐศาสตร์ของรัฐโดยตรง ซึ่งแน่นอนว่าย่อมจะยืนอยู่ตรงกันข้ามกับการพัฒนาชุมชนกลุ่มทะเลสาบโดยรัฐด้วย

อย่างไรก็ตาม การมุ่งตอบโต้ ถอดรื้อ ดังกล่าวนี้อีกกลับเป็นการกักขังชาวใต้ตอนกลางเอาไว้ในกรอบใหม่ คือ กรอบประวัติศาสตร์อันเป็นเอกภาพ หนึ่งเดียว ที่ปรากฏแต่ตัวละครซึ่งอ่อนแอ

และไร้ความปรารถนา และถูกกระทำจากนโยบายรัฐ และกระแสนิยมจนสูญเสียคุณค่าดั้งเดิม และรอวันล่มสลาย

7.7.3 ข้อเสนอเรื่องวรรณกรรมกับแรงปรารถนาและแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ของชุมชนและปัจเจกบุคคล

การศึกษาพบว่าการใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมมีลักษณะเป็นพลวัตที่สัมพันธ์กับบริบททางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่รายล้อมชุมชนอยู่อย่างไม่อาจแยกออก และเมื่อประกอบกับคุณสมบัติภายในของวรรณกรรมที่ไม่ได้เกิดขึ้นโดยปราศจากเป้าหมายเชิงจิตวิทยา คณะผู้วิจัยจึงเห็นว่าประโยชน์ของวรรณกรรมประจักษ์ยังสัมพันธ์โดยตรงกับการที่มันเป็นพื้นที่แสดงออกให้เห็นถึงแรงปรารถนาหรือแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ของปัจเจกบุคคล (ทั้งผู้อ่านและผู้เขียน) และชุมชนด้วย

ทั้งนี้การแสดงออกซึ่งแรงปรารถนานั้นถือเป็นลักษณะสำคัญประการหนึ่งที่บ่งชี้ให้เห็นถึงประวัติศาสตร์ชุมชนบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา กล่าวคือ เมื่อพิจารณาแนวคิดที่ว่าด้วยแรงปรารถนา พลังผลักดัน และแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์แล้ว ก็จะพบว่าวรรณกรรมนั้นเป็นเครื่องบ่งบอกถึงแรงจูงใจเหล่านี้ได้เป็นอย่างดี นักจิตวิทยาสังคมใช้วรรณกรรม เช่น โคลง กลอน บทร้อยกรอง บทเพลง บทละคร และนิทานของแต่ละประเภทมาใช้วัดระดับของแรงจูงใจและแรงปรารถนา บนสมมติฐานว่า ผลงานวรรณกรรมจะสะท้อนให้เห็นแรงจูงใจในความสำเร็จของสังคมนั้นๆ ได้ เมื่อพิจารณาจากวรรณกรรม และการใช้เวลาว่างของคนในชุมชน แม้แต่การเขียนนิทานสำหรับเด็ก นักเขียนก็เขียนอย่างมีจุดมุ่งหมายต่อผู้อ่านที่จะก่อให้เกิดแรงจูงใจบางอย่าง ไม่ใช่เพียงเขียนเพื่อสะท้อนอารมณ์ความรู้สึกตัวเองเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ในบริบทของสังคมหรือประเทศ ระดับของแรงจูงใจจะเพิ่มขึ้นก่อนหน้าที่จะมีการขยายตัวทางเศรษฐกิจของประเทศ และการลดลงของแรงจูงใจมีผลสะท้อนถึงการลดลงในฐานะทางเศรษฐกิจด้วย (McClenland, 1961, p.75-107) แรงจูงใจที่จะก่อให้เกิดความสำเร็จในระดับสังคมหรือประเทศจึงเป็นผลมาจากค่านิยม ความเชื่อ และอุดมคติ ซึ่งทั้ง 3 อย่างนี้ล้วนแล้วแต่พิจารณาได้จากวรรณกรรม ในทางจิตวิทยาสังคมจึงพบว่าสังคมที่มีอัตราแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์สูง ก็จะมีระดับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจสูงด้วย (McClenland, 1961, p.106)

เมื่อพิจารณาจากปริมาณงานวรรณกรรมในชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา นักวิชาการต่างก็ยอมรับว่าพื้นที่นี้เป็นแหล่งอันงอกงามของวรรณกรรมแหล่งหนึ่งของประเทศไทย มากกว่าภาคใดในบริเวณอื่นๆ ตั้งแต่ในยุควรรณกรรมหนังสือยุค กระทั่งมาถึงยุคการพิมพ์ และยุคหนังสือออนไลน์ปัจจุบัน สุริวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ ระบุว่า วรรณกรรมหนังสือที่พบในภาคใต้นั้นมีมากถึง 8,000 ฉบับ ขณะที่เมื่อล่วงเข้าสู่ยุคการพิมพ์ ทั้งวรรณกรรมเก่าและวรรณกรรมที่เขียนขึ้นใหม่ก็ทวีจำนวนขึ้นอีกหลายเท่าตัว กระทั่งเมื่อพัฒนามาสู่ยุควรรณกรรมสมัยใหม่ นักเขียนจากชุมชนรอบทะเลสาบก็ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง ได้รับรางวัลระดับชาติอย่างรางวัลวรรณกรรมสร้างสรรค์แห่งอาเซียน (ซีไรต์) ในอัตราส่วนที่มากกว่านักเขียนจากภูมิภาคอื่นๆ หลายเท่าตัว

เมื่อปริมาณวรรณกรรมสัมพันธ์กับระดับของแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ เราจึงสามารถอธิบายได้ถึงแรงผลักดันการอพยพออกจากชุมชนไม่ว่าจะเพื่อการประกอบอาชีพ การแสวงหาที่ทำกินใหม่ๆ หรือเพื่อการศึกษาของชาวชุมชนบริเวณรอบทะเลสาบ จึงเกิดขึ้นมาอย่างยาวนาน แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ที่ส่วนหนึ่งถูกหล่อหลอมจากวรรณกรรม และอาจเป็นส่วนผสมของสภาพสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติที่ไม่เอื้ออำนวยให้สามารถใช้ชีวิตในชุมชนได้อย่างปกติสุข จึงกลายเป็นแรงผลักดันที่ทำให้ผู้คนในชุมชนต้องละทิ้งบ้านเกิดเพื่อเข้าไปแสวงหาโอกาสใหม่ๆ ในชีวิต แสวงหาความสะดวกสบาย และการประสบความสำเร็จ

ขณะเดียวกัน เมื่อพิจารณาจากความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนกับรัฐ ก็เห็นว่าวรรณกรรมได้กลายเป็นสิ่งที่หล่อหลอมมโนทัศน์ของผู้คนให้สามารถดำรงอยู่ร่วมกันกับระบบของราชการแบบรวมศูนย์ที่ถูกบรรจุลงในชุมชนตั้งแต่ทศวรรษ 2440 เป็นต้นมา รัฐมีความปรารถนาที่จะสร้างรัฐแบบรวมศูนย์ พร้อมๆ กับประชาชนปรารถนาความก้าวหน้าและการประสบความสำเร็จในชีวิตนอกชุมชน การศึกษาสมัยใหม่จึงกลายเป็นบันไดให้ประชาชนได้ใช้เพื่อนำตนออกไปจากความทุกข์ยากลำบากนั้น พอๆ กับการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างพื้นฐานที่รัฐรวมศูนย์สามารถจัดการเพื่ออำนวยความสะดวกให้ความปรารถนาของทั้งรัฐและประชาชนไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อกัน

การวิเคราะห์จากฐานความคิดนี้ ทำให้คณะผู้วิจัยพบว่าชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาไม่ได้ดำรงอยู่ในระบบเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเองได้มายาวนานดังที่แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเคยสร้างคำอธิบายในช่วงทศวรรษ 2520-2530 แต่เป็นเศรษฐกิจที่ต้องพึ่งพาภายนอกสูงมาอย่างต่อเนื่อง

ยาวนาน ทั้งสภาพภูมิศาสตร์ที่เอื้อให้เกิดการสัมพันธ์กับคนนอก ทั้งสภาพทรัพยากรธรรมชาติที่แม้จะมีครบครัน แต่ก็มีปริมาณไม่มากนัก เมื่อบวกกับภัยธรรมชาติที่เกิดขึ้นบ่อยๆ ทำให้ชุมชนมีความอ่อนไหวต่อปัญหาการดำรงอยู่ไม่น้อย

อย่างไรก็ดี อาศัยประสบการณ์จากการได้ติดต่อสัมพันธ์กับคนนอกภูมิภาค ตลอดจนการติดต่อกับรัฐศูนย์กลางมานาน เมื่อผนวกกับแรงปรารถนาอันเป็นสำนักพื้นฐานและแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ที่งอกงามขึ้นมาจากกระบวนการเรียนรู้ ทั้งจากวรรณกรรม เรื่องเล่า และการศึกษา ทำให้ประชาชนมีประสบการณ์ มีความเข้มแข็ง และทางเลือกมากเพียงพอที่จะแสวงหาสิ่งที่เหมาะสมกับตนและชุมชน ความสามารถเหล่านี้อาจเห็นได้จากการคัดแปลงวรรณกรรม การสรรค์และสร้างประเพณีใหม่ สร้างเรื่องเล่าใหม่

7.7.4 ข้อเสนอเรื่องวรรณกรรมกับความเข้มแข็งของชุมชน

ระบบความสัมพันธ์ที่ครอบคลุมจำนวนหนึ่งอยู่ร่วมกันในพื้นที่ใกล้เคียงกันกระทั่งประกอบกันเป็นชุมชนที่เข้มแข็งนั้นมีอยู่จริง แต่ไม่ได้อยู่ในรูปลักษณะที่เป็นแก่นแกน หรือสาระสำคัญที่หยุดนิ่งตายตัวในแบบที่เราเคยได้ยินการอภิปราย เช่น ค่านิยม โลกทัศน์ ชีวิตทัศน์ ความเชื่อ ภูมิปัญญา วิธีการผลิต วิธีการดำรงอยู่ ฯลฯ นอกจากนั้นก็ยังไม่ได้เป็นคุณค่าในลักษณะอุดมคติที่หยุดนิ่งไม่เปลี่ยนแปลง การศึกษาทำให้เห็นได้ว่าระบบคุณค่าของชุมชนทั้งในเชิงเศรษฐกิจและเชิงวัฒนธรรมมีความสัมพันธ์กับกาล (เวลา) และเทศะ (สถานที่) อย่างเป็นพลวัตต่อกัน ทั้งยังมีความแรงจูงใจและความปรารถนาเป็นปัจจัยผลักดันให้ผู้คนในชุมชนและชุมชนเองตอบสนองต่อความเปลี่ยนแปลงไปสู่ความสุขสบาย ความอยู่ดีกินดี และความทันสมัย

ในแง่นี้ การพัฒนา อำนาจอรัฐ ทุนนิยม และบริโภคนิยม จึงเป็นปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงที่บทบาทต่อการปรับตัวของชุมชนเป็นอย่างยิ่ง กระนั้นก็ดี ชุมชนก็ไม่จำเป็นต้องมีชีวิตอยู่ในโลกของการเปลี่ยนแปลงด้วยการมองเงื่อนไผ่และโครงสร้างเหล่านั้นในเชิงปฏิบัติที่จะต้องรังเกียจ ทำลายต่อต้าน เสมอไป แต่ชุมชนมีศักยภาพในการเลือกสรร รับเข้า นำออก พวกเขาสามารถเรียนรู้ ปรับปรุง เปลี่ยนแปลง สิ่งต่างๆ ที่เข้ามากระทบ ทั้งยังสรรหาวิธีการต่อสู้ดิ้นรนเพื่อให้มีอยู่และแปรวิกฤติต่างๆ ให้กลายเป็นความหวัง และโอกาสในชีวิตของพวกเขาอย่างมีนัยสำคัญต่ออนาคตของตนเอง และชุมชนเองด้วย ซึ่งสิ่งนี้ยืนยันให้เห็นได้จากการใช้วรรณกรรมตลอดจนวัฒนธรรมประเพณี

รวมถึงวิถีท้องถิ่นแปรรูปออกมาเป็นสินค้าทางวัฒนธรรม กระทั่งก่อให้เกิดกระแสสำคัญในการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในชุมชนภาคใต้ตอนกลางปัจจุบัน

ด้วยเหตุนี้ การที่ชุมชนสามารถแสวงหาโอกาสเพื่อตัวเอง ปรับเปลี่ยนตัวตน หาทางเข้าหาโอกาสและการเปลี่ยนแปลงเพื่อเข้าไปมีส่วนได้ส่วนเสียในพัฒนาการของสังคมนั้นไม่ได้ทำให้ “ความเป็นชุมชน” ต้องเสื่อมสูญหรือสลายไปแต่อย่างใด คณะวิจัยพบว่าในขณะที่วรรณกรรมพูดถึงเรื่องชาติ มันก็ได้พูดถึงชุมชนด้วย ด้วยเหตุนี้ชาติกับชุมชน หรือรัฐกับท้องถิ่น จึงไม่ได้สัมพันธ์ในเชิงปฏิบัติเสมอไป ขณะที่ราชการสร้างความหมายและขอบข่ายของชาติและชุมชน ชุมชนก็สร้างความหมายและขอบข่ายของชุมชนไปด้วย ทำให้ชาติในการประกอบสร้างของชุมชนมีความหลากหลาย มีการแลกเปลี่ยนกันระหว่างวัฒนธรรมศูนย์กลาง วัฒนธรรมท้องถิ่น ตลอดจนวัฒนธรรมชายขอบ ชาติในความรับรู้ของประชาชนจึงเป็นชาติที่มีคุณประโยชน์ สอดคล้องกับประโยชน์ตน ขณะที่ชุมชนนั้นเป็นแหล่งกำเนิด เป็นดินแดน เป็นพื้นที่แห่งความผูกพันในเชิงชาติพันธุ์ ประชาชนในชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาสร้างเรื่องเล่าแกน (master narrative) ที่พรรณนาถึงความทุกข์ยากลำบาก มีชีวิตที่ต้องต่อสู้ดิ้นรนจนกว่าจะประสบความสำเร็จขึ้นมาผูกร้อยผู้คนต่างยุคต่างรุ่นเข้าด้วยกัน

เรื่องเล่าแกนนี้ได้กลายเป็นปรัมปราคติ (myth) ที่ผูกร้อยเชื่อมโยงบรรดาผู้อพยพชาวใต้และประชาชนที่ยังอยู่ในชุมชนเข้าด้วยกัน เป็นเรื่องเล่าพื้นฐานที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นส่วนหนึ่งที่ประกอบสร้างตัวตนของคนใต้ปัจจุบัน ทั้งยังทำให้เกิดการรวมตัวของชาวลุ่มทะเลสาบพลัดถิ่น เป็นชุมชนท้องถิ่นที่ข้ามพรมแดนเหนือพื้นที่ภูมิศาสตร์ถิ่นเกิด เป็นชุมชนถิ่นใต้แบบใหม่ที่ตอบสนองความจำเป็นของชีวิตในที่อื่นที่ต้องอพยพโยกย้ายออกนอกบ้านเกิด ชาวใต้เหล่านี้อาจจะมิหน้าที่การทำงานต่างกัน รูปลักษณ์ต่างกัน แต่ก็ยังมีสำนึกความเป็นคนถิ่นเดียวกันได้ผ่านภาษาเล่าเล่าปรัมปราว่าด้วยความทุกข์ยากเสียดสาที่จะเป็นตัวเชื่อมโยง ดังจะเห็นได้จากการเกิดขึ้นของสมาคมชาวปักษ์ใต้เมื่อ พ.ศ.2475 จนปัจจุบัน และสมาคมชาวจังหวัดรอบๆ ทะเลสาบสงขลา ในพื้นที่จังหวัดอื่นๆ ลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นว่า ชุมชนไม่เพียงแต่จะไม่เสื่อมสลายเท่านั้น แต่ยังสามารถแตกคอกอกผลเป็นชุมชนแบบใหม่ๆ ได้ตลอดเวลา

หรือแม้แต่ในชุมชนเอง รูปแบบการรวมตัวกันเป็นชุมชนก็มีความหลากหลายมากขึ้น เช่น การรวมตัวเป็นชมรมผู้สูงอายุ ในชุมชนบ้านดอนคั่น อำเภอสังขละ จังหวัดสงขลา การรวมตัวของศิษยานุศิษย์พ่อท่านเผือก วัดหรั่งแคบ ในชุมชนจันนา ตำบลคอนทราย อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง การรวมตัวเหล่านี้ก็มีฐานะเป็นชุมชนสมัยใหม่ประเภทหนึ่งที่มีพลัง มีพลวัต และมีคุณประโยชน์ต่อประชาชน

ข้อเสนอดังกล่าว ทำให้เห็นได้ว่า ชุมชนจะสร้างสรรค์แนวทางการใช้วรรณกรรมประจำถิ่นเป็นพลังในการขับเคลื่อนเพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชนได้โดยการคืนอำนาจในการนิยามตัวเอง สำรวจความปรารถนาของตนเองให้แก่ชุมชน หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาอาจจะมีจุดยืนอยู่ในกระแสของการพัฒนาชุมชนได้ก็แต่โดยการเป็นพี่เลี้ยง สนับสนุน อำนาจการ หรือกระตุ้นให้เกิดการคิดสร้างสรรค์โดยชุมชนจากฐานทรัพยากรทางวรรณกรรมของชุมชนเอง โดยไม่ต้องยึดติดกับมโนทัศน์เรื่องแก่นแท้ ของแท้ หรือความเป็นดั้งเดิม เมื่อนั้น มโนทัศน์ที่เราใช้มองชุมชนก็จะแจ่มชัด และค้นพบความหวัง ที่เดิมก็มีอยู่แล้ว เพียงแต่ถูกฐานคติทางวิชาการหรือคำอธิบายที่เคยคุ้นเคยปิดอำพรางเอาไว้

บรรณานุกรม

เอกสารภาษาอังกฤษ

David C. McClelland. 1961. **The Achieving Society**. New York: D. Van Nostrand Company.

John Storey. 2009. **Cultural Theory and Popular Culture: An Introduction**. London: Pearson Longman.

Kathleen Adams. 2009. Indonesian Souvenirs as Micro-Monuments to Globalization and Modernity: Hybridization, Deterritorialization and Commodification, in Michael Hitchcock, Victor King and Michael Parnwell (editor). 2009. **Tourism in Southeast Asia: Challenges and New Direction**. Malaysia: NIAS Press. Pp.69-82.

Michael Hitchcock, Victor King and Michael Parnwell (editor). 2009. **Tourism in Southeast Asia: Challenges and New Direction**. Malaysia: NIAS Press.

Patrick Jory. 2000. Book and the Nation: The Making of Thailand's National Library. **Journal of Southeast Asian Studies** 31(2) September : 351-373.

เอกสารภาษาไทย

Perspectiva. 2474. หลักการศึกษากับการทำมาหากิน. **ศรีธรรมราชศึกษา**. (1)5 พฤศจิกายน : 25-46.
กระทรวงศึกษาธิการ. 2507. **บทอาขยานภาษาอังกฤษชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3**. พระนคร: องค์การคำคุณ
สภา.

กี เทรบุยล์. ระบบการปรับปรุงดินเพื่อการเกษตรและวิวัฒนาการในช่วงเวลาที่เพิ่งล่วงมาของสทิง
พระ. แปลโดย สมยศ พุ่มหว่า และอิงอร เทรบุยล์. 2526.

ข่าวในประเทศ. 2470. **ศรีธรรมราชศึกษา**. 1(3) มกราคม : 261-266.

ขุนไชยมนิพงศ์. 2475. คำแนะนำชาวนาถึงอำเภอยะกังพระ จังหวัดสงขลา. **ศรีธรรมราชศึกษา**. 5
(6) เมษายน : 507-516.

จ.ตันติเสวี. 2474. บทร้อยกรอง. **ศรีธรรมราชศึกษา**. 5(2) ธันวาคม : 203

จิตต์ภิรมย์. 2492. **นิราศเร่ขายหรือเที่ยวชมงานรัฐธรรมนูญ**. สงขลา: โรงพิมพ์หาดใหญ่.

ชัย จันรอดภัย. 2506. **นิราศพ้อหม้ายสอนบุตรสอง**. นครศรีธรรมราช: กระจำงายิต.

ชาญ ไชยจันทร์. 2500. **ประวัติสุราคำกลอน**. พัทลุง: โรงพิมพ์ครูชาญ

ชาวกรุงอเมริกันกลับไปทำไร่ทำนาอย่างรวดเร็ว. 2474. **ศรีธรรมราชศึกษา**. 5(3) มกราคม : 243-246.

คำเนียร เลขะกุล. 2501. **รอบภาคใต้**. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในการพระราชทานเพลิงศพ พันตรี พระพิ

ทักษ์มหารมณัท (แฉล้ม พันธุนิต) ณ เมรุวัดหัวลำโพง พระนคร 22 มีนาคม 2501.

ธมมวาทุณโน ภิกขุ. 2507. **คำกลอน-ย่อประวัติวิปโยคภาคใต้**. 2507 พิมพ์เป็นที่ระลึกในการ

ฉาปนกิจศพ พระสมุห์ (หิต) อุตุตโม เจ้าอาวาสวัดมหินสธาราม (วัดกลาง) ณ เมรุวัดกลาง ต.

คลองกระบือ อ.ปากพนัง จ.นครศรีธรรมราช 3 มิถุนายน 2507 พระนคร: โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง.

นุกูล ประจวบเหมาะ. 2512. อนุสรณ์นายกอบ ประจวบเหมาะ พิมพ์เป็นบรรณาการในงานฉาปนกิจ

ศพ นายกอบ ประจวบเหมาะ ณ ศาลาฉาปนสถาน วัดเขาโบสถ์ ตำบลกำเนิดนพคุณ อำเภอบาง

สะพานใหญ่ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ วันอาทิตย์ 12 มีนาคม 2512

บ.ไชยานุพงศ์. 2473. ทำนบทำนา. **ศรีธรรมราชศึกษา**. 4(5) มีนาคม. : 447-456.

บ.ศ.ศ.. 2470. ข้าวในประเทศ. 3(1) **ศรีธรรมราชศึกษา**. น.261-267.

บรรณาธิการ. 2470. คำนำ. **ศรีธรรมราชศึกษา**. 2(3) : 216.

บรรณาธิการ. 2474. บทนำศรีธรรมราชศึกษา. **ศรีธรรมราชศึกษา**. 1(5) : 3-8.

ป.สิงฆมานันท์. 2471. นักเรียนโรงเรียนประจำมณฑล มหาวชิราวุธ. **ศรีธรรมราชศึกษา**, 2471, น.

1188)

ประชุม ชุ่มเพ็งพันธุ์. 2524. “เมืองท่าที่สำคัญบนแหลมมลายู,” **ศิลปากร**. 25(3) : 76-85 : กรกฎาคม.

ประชุม ชุ่มเพ็งพันธุ์. 2528. “สภาพการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมของดินแดนรอบทะเลสาบ

สงขลา,” ใน **ประวัติศาสตร์และโบราณคดีคาบสมุทรสทิงพระ**. สงขลา: สถาบันทักษิณคดี

ศึกษา.

ปลอด ชูสาย. 2496. **นิราศอีสาน**. พัทลุง: อุดมพาณิชย์กิจ.

พระครูอดิศักดิ์วัฒน. 2520. **ประวัติและงานพระครูวิโรจน์คุณ (รุ่ง อปปโม)** วัดโรจนาราม ตำบล

ฝาละมี อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง. พิมพ์เป็นอนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ

วันที่ 2 พฤษภาคม พ.ศ.2520.

พระครูอดิษฐ์ศีลวัฒน์. 2520. ประวัติและงานพระครูวิโรจน์คุณ (ร่าง อปปโล). พิมพ์เป็นอนุสรณ์

เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ วันที่ 2 พฤษภาคม.

พระครูอภัยธรรมากรณ์. 2506. “พระครูในความทรงจำของข้าพเจ้า.” ใน อัจฉริยานุสรณ์. จัดพิมพ์
เป็นธรรมบรรณาการในงานพระราชทานเพลิงศพท่านพระครูโสภาสวัตรจันทร์ (เจ้า โชติปาโล)
อดีตเจ้าอาวาสวัดม่วง ตำบลฉวาง อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดนครราชสีมา 12 มีนาคม 2506.

พระมหาทัต, พระมหาทรัพย์ และพระมหาช่วง. 2502. คำนามือพิมพ์ครั้งที่ 1. ใน พระครูวิจารณ์ศีล
คุณ (ชู). 2502. หนังสือถวายเป็นพุทธบูชา. พระสัมเพ็ญ ญาณาสโย พระสอน จิตตสาโร และ
พระประยูร ญาณิโรรี พิมพ์เป็นธรรมบรรณาการที่ระลึกในงานฉลองสมณศักดิ์ พระครูสุรัต
วิหารการ เจ้าคณะธรรมยุติ ตำบลปากพูน ณ วัดท่าแพ ตำบลปากพูน อำเภอเมือง จังหวัด
นครศรีธรรมราช วันที่ 6-7-8 กันยายน พ.ศ.2502.

พระยาประมวลิชาพล. 2475. ข่าวเรื่องการอ่านหนังสือให้ชาวบ้านฟัง. ศรีธรรมราชศึกษา. 6(5)
มีนาคม : 417-423.

พระยาศรีธรรมราช. 2472. รายงานตรวจราชการบางข้อที่นำรู้ ตำบลตะโหมด อำเภอปากพูน
จังหวัดพัทลุง. ศรีธรรมราชศึกษา. 3(11) : 919-927.

พระยาศรีธรรมราช. 2470. การทำนาปลูกข้าว. ศรีธรรมราชศึกษา. 1 (3) : 214-220.

พระยาศรีธรรมราช. 2470. แผนกคำสั่ง. ศรีธรรมราชศึกษา. 3(1) มกราคม : 271-273.

พระยาศรีธรรมราช. 2473. เรื่องรายงานตรวจการบางข้อที่นำรู้ ตำบลตะโหมด อำเภอปากพูน
จังหวัดพัทลุง. ศรีธรรมราชศึกษา. 3(11) กันยายน : 919-927.

พระยาศรีธรรมราช. 2473. วิธีทำให้ชาวนามีความเจริญ. ศรีธรรมราชศึกษา. 4 (12) มกราคม : 1093-
1107.

พระยาศรีธรรมราช. 2473. สรรพข่าวและความเห็น. ศรีธรรมราชศึกษา. 3(10) มกราคม : 869-877.

พันธุ์ไทย. 2473. หนังสือเตือนต้น. ศรีธรรมราชศึกษา. 8(1) 865-867.

พิเชฐ แสงทอง. 2551. วาทกรรมวรรณกรรม. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

พิเชฐ แสงทอง. 2563. ความเป็นมาของการจัดการชายแดนใต้. รัฐมิต 31 (2) : 12-34.

แพ เปรี๊ญ. 2456. หนังสือแบบเรียนสำหรับหัดอ่านหนังสือขอม. พระนคร: โรงพิมพ์พิศาสถบรรณ
นิต.

ภัทรรัตน์ พันธุ์ประสิทธิ์ และ ภิญญพันธ์ พงนะลาวัณย์. (2561). อำนาจของสตรีสยามกับชายโสด:

แรงงานชายขอบหลังเลิกทาสและไพร่. *ประวัติศาสตร์ธรรมศาสตร์*. 5(1). มกราคม-

มิถุนายน. น. 227-281.

มาร์ธา วินแนเคอร์. 2524. บทบาทของสตรีในสังคมไทย. ใน สมชัย วงศาภาคย์ (บรรณาธิการ).

2524. *ลัทธิอาณานิคมแผนใหม่ในเอเชียอาคเนย์*. กรุงเทพฯ: ปยุตต์. 45-80.

ย.ภระตะศิลป์. 2470. การทำนาปลูกข้าว. *ศรีธรรมราชศึกษา*. 1(3) มกราคม. : 212-217.

รัชมีทอง. 2473. การเครทงกลับบ้าน. *ศรีธรรมราชศึกษา*. 4(2) ธันวาคม : 160-163.

ล่อง วรินทร์เวช. 2474. กิจวัตรกรมการอำเภอ. *ศรีธรรมราชศึกษา*. 5(2) ธันวาคม. : 201-203.

ละเวง ไชยานุพงศ์. 2532. *คุณครูละเวง (เชวง) ไชยานุพงศ์*. อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ณ

เมรุวัดคงคาเลียบ ตำบลท่าซอก อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช วันที่ 9 ธันวาคม 2532.

ล้ำเอียง. 2475. เตรียมตัวเพื่อชาติในอนาคต. *ศรีธรรมราชศึกษา*. 6(3) : 190-196.

วารสารศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 7 ฉบับที่ 3 (มกราคม 2529), หน้า 94-108.

วิมลมาศ ปฤษฎากุล. 2561. กำเนิด “นาโปแก” หลักไม้ล้งทางวัฒนธรรมใหม่ของชาวพัทลุง. *รัฐสมัย*.

39(3). กันยายน-ธันวาคม. น. 45-50.

วิเวกน้อย ชัยภูมิ. 2509. *รศชวิต*. สงขลา: โรงพิมพ์คุลิต.

สารทूर. 2470. ดนนั้นแหละเป็นที่พึ่งแห่งตน. *ศรีธรรมราชศึกษา*. 4(12) ตุลาคม : 1074-1075.

ส.ย่องหลี ดอนรูป. 2500. *อัครรยัชวนา 12 เดือน*. นครศรีธรรมราช: โรงพิมพ์กระจำงายิต.

สมหมาย ปิ่นพุทธศิลป์. 2532. *วรรณกรรมท้องถิ่นภูเก็ต*. ภูเก็ต: ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดภูเก็ต.

สารูป ฤทธิ์ชู “สภาพการเมืองพัทลุง พ.ศ. 2315-2439” รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และ

โบราณคดีพัทลุง. ณ ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง โรงเรียนสตรีพัทลุง จังหวัดพัทลุง 22-24

สิงหาคม 2528.

สุธิวงศ์ พงษ์ไพบูลย์. 2532. ข้อจำกัดและปัจจัยทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาชุมชนรอบลุ่มทะเลสาบ

สงขลา. *ทักษิณคดีศึกษา*. 55-66.

เสาวภา พรศิริพงศ์ และพรทิพย์ พลสามารถ. 2528. “บทบาทของสถาบันอุดมศึกษาต่อการ

บำรุงรักษาและเผยแพร่วัฒนธรรมไทย,” *ภาษากับวัฒนธรรม*. 5(2): 1-13: กรกฎาคม-ธันวาคม

2528.

แสง ธรรมดา. 2544. จรยุทธ์ หน่วยศิลป์แห่งภูบรรทัด (เขตพัทลุง-ตรัง-สตูล) พ.ศ.2519-2522. ใน

กลุ่มภูบรรทัด. 2544. บนเส้นทางภูบรรทัด. กรุงเทพฯ: อาร์ต เอจ กราฟฟิค. 357-413.

หนูแก้ว นครจันทร์. 2492. แก้วสองภาค เล่มที่ 13. สงขลา: โรงพิมพ์สมบูรณ์โอสค.

หนูฟอง (นามแฝง). 2509. ลุงสอน-สอนหลานสินธุ์. นครศรีธรรมราช: โรงพิมพ์กระจ่างภายิต.

หลวงวิจารณ์พาณิชย์กิจ. 2470. ดิน-ปุ๋ย. ศรีธรรมราชศึกษา. 1 (3) : 218-222

เอนก นาวิกมูล. 2536. แกะรอยเรื่องเก่า. กรุงเทพฯ: แสงแดด.

เอนก นาวิกมูล. 2539. ตำนานห้างร้านสยาม. กรุงเทพฯ: ดันอ้อแกรมมี.

บุคลากรสัมภาษณ์

กรรณิกา กอวัฒนสกุล. คำชาย. (6 มกราคม 2563). สัมภาษณ์.

กลีบ นาคเกลี้ยง. ทำนา. (7 มกราคม 2563). สัมภาษณ์.

ก้ำจัด ประพันธ์บัณฑิต. (12 เมษายน 2562). สัมภาษณ์.

เกรียงศักดิ์ รักช่วย. (11 กุมภาพันธ์ 2562). สัมภาษณ์.

แก้วตา หมวดทอง. (11 กุมภาพันธ์ 2562). สัมภาษณ์.

ขำ อุ่นคง. (16 มกราคม 2562). สัมภาษณ์.

จิ้น รักช่วย. (11 กุมภาพันธ์ 2562). สัมภาษณ์.

จิน สุนทรชัยนุกูล. แม่บ้าน. (8 มกราคม 2563). สัมภาษณ์.

คล่อง ห้วนแจ่ม. ลิเกย์และมโนราห์. (7 มกราคม 2563). สัมภาษณ์.

จตุพร วงศ์กระพัน. (8 มกราคม 2563). สัมภาษณ์.

จบ โกศลสุรัตน์. (16 มีนาคม 2562). สัมภาษณ์.

จรัญ ทองรัตน์.อดีตข้าราชการตำรวจ. (8 มกราคม 2563). สัมภาษณ์.

จ่านงค์ มุณีรัตน์. (16 มีนาคม 2562). สัมภาษณ์.

จำลอง เนียมเจริญ. (8 เมษายน 2563). สัมภาษณ์.

จิม รัชนิย์. (16 มีนาคม 2562). สัมภาษณ์.

เจิม เรืองสุด. (11 กุมภาพันธ์ 2562). สัมภาษณ์.

เจียม แสงเกิด. (16 มกราคม 2562). สัมภาษณ์.

ชั้น พวงแก้ว. (16 มีนาคม 2562). สัมภาษณ์.

ชุม แสงทอง. (11 กุมภาพันธ์ 2562). สัมภาษณ์.

ฐานิดา อ้วนแสง. (16 มีนาคม 2562). สัมภาษณ์.

ดวง พูนภักดี. ทำนา. (7 มกราคม 2563). สัมภาษณ์.

แดง ไชยบุรุษย์. ค้าขาย. (8 มกราคม 2563). สัมภาษณ์.

ถนอม ทองแก้ว. (16 มกราคม 2562). สัมภาษณ์.

ทวี คงไขศรี. รับจ้างขับวินมอเตอร์ไซด์. (6 มกราคม 2563). สัมภาษณ์.

ธีรยุทธ์ สุขสวัสดิ์. ครู. (8 มกราคม 2563). สัมภาษณ์.

นงเยาว์ (หนูมาก) ศรีเพชร. ทำนา. (7 มกราคม 2563). สัมภาษณ์.

นพ น้อยเล็ก. ช่างซ่อมเครื่องใช้ไฟฟ้า. (6 มกราคม 2563). สัมภาษณ์.

นม รัชนิย์. (16 มีนาคม 2562). สัมภาษณ์.

นิตยา ผีอกแสง. (11 กุมภาพันธ์ 2562). สัมภาษณ์.

บันเทิง จันทร์ฉาย. (16 มกราคม 2562). สัมภาษณ์.

บุญยวง แสงแก้ว. (11 กุมภาพันธ์ 2562). สัมภาษณ์.

บุญเรือง เรื่องถาวรพันธ์. (16 มกราคม 2562). สัมภาษณ์.

บุญฤทธิ์ คงทอง. (16 มกราคม 2562). สัมภาษณ์.

ประกอบ ห้วนแจ่ม. (7 มกราคม 2563). สัมภาษณ์.

ประจบ หลินวง. (11 กุมภาพันธ์ 2562). สัมภาษณ์.

ประจวบ รัชนิย์. (16 มีนาคม 2562). สัมภาษณ์.

ประพันธ์ แสงทอง. (11 กุมภาพันธ์ 2562). สัมภาษณ์.

ประภา มุณีรัตน์. (16 มีนาคม 2562). สัมภาษณ์.

ประมวล นวลใหม่. (20 มีนาคม 2562). สัมภาษณ์.

ปราณี มณีคุณ (รัตนาวิน). ครู. (16 มีนาคม 2562). สัมภาษณ์.

เป็นนี่ ภูเพชร. ค้าขาย. (6 มกราคม 2563). สัมภาษณ์.

ผล สุวรรณปรการ. (16 มีนาคม 2562). สัมภาษณ์.

พรชัย คงคำ. (11 กุมภาพันธ์ 2562). สัมภาษณ์.

พรพิมล หนูจันทร์. (11 กุมภาพันธ์ 2562). สัมภาษณ์.

พร้อม ทองสม. คำขาย. (6 มกราคม 2563). สัมภาษณ์.

พระครูสุวรรณวิชาวชิ. เจ้าอาวาสวัดสุวรรณวิชัย. (6 มกราคม 2563). สัมภาษณ์.

พ่วง แสงทอง. (11 กุมภาพันธ์ 2562). สัมภาษณ์.

พวงเพ็ญ ทิพย์มณฑิร. (16 มีนาคม 2562). สัมภาษณ์.

พิน รุยไกรรัตน์. (6 มกราคม 2563). สัมภาษณ์.

เพียร กาญจนรังสี. เกษตรกรและช่างตัดเย็บเสื้อผ้า. (8 มกราคม 2563). สัมภาษณ์.

เพียร ขำตรี. ทำนา. (7 มกราคม 2563). สัมภาษณ์.

ไพฑูรย์ ไชยานุพัทกุล . คำขาย. (8 มกราคม 2563). สัมภาษณ์.

ฟ้าติมะห์ เลื่อน้อย. (8 เมษายน 2563). สัมภาษณ์.

ฟ้าติมะห์ เลื่อน้อย. (8 เมษายน 2563). สัมภาษณ์.

ภักดี พันธุ์งาม. (11 กุมภาพันธ์ 2562). สัมภาษณ์.

ม่วยสง แซ่ภู. (6 มกราคม 2563). สัมภาษณ์.

มูห์หมัดบูฮา บูหงา. เกษตรกร. (7 เมษายน 2563). สัมภาษณ์.

มูห์หมัดบูฮา บูหงา. เกษตรกร. (7 เมษายน 2563). สัมภาษณ์.

ระนอง สงวนศิลป์. (8 มกราคม 2563). สัมภาษณ์.

ระวี วงศ์กระพัน. คนคุมกุญแจรถไฟ. (8 มกราคม 2563). สัมภาษณ์.

รุ่งทิพย์ สุขแดง. (11 กุมภาพันธ์ 2562). สัมภาษณ์.

ละมุล เป็ญ้อย. (11 กุมภาพันธ์ 2562). สัมภาษณ์.

ละออง ทองอ่อน. (16 มีนาคม 2562). สัมภาษณ์.

ละออง ปราบปราม. (16 มกราคม 2562). สัมภาษณ์.

ลาก แก้วเพ็ง. (11 กุมภาพันธ์ 2562). สัมภาษณ์.

ลิ้ม บุญเรืองขาว. ทำนา. (7 มกราคม 2563). สัมภาษณ์.

วรรณ เรืองเพ็ญ. (11 กุมภาพันธ์ 2562). สัมภาษณ์.

วัย ชัยด้วง. (11 กุมภาพันธ์ 2562). สัมภาษณ์.

วาริ แสงทอง. (11 กุมภาพันธ์ 2562). สัมภาษณ์.

วาสน์ จิตนิยม. (11 กุมภาพันธ์ 2562). สัมภาษณ์.

เวียง รักช่วย. (11 กุมภาพันธ์ 2562). สัมภาษณ์.

ศรีวิไล แซ่โร. คำขาย. (8 มกราคม 2563). สัมภาษณ์.

สมคิด โมราสิต. (16 มกราคม 2562). สัมภาษณ์.

สมใจ คิมาคม. (16 มีนาคม 2562). สัมภาษณ์.

สมใจ ดวงจันทร์. (16 มกราคม 2562). สัมภาษณ์.

สมใจ รุ่งเรือง. (16 มีนาคม 2562). สัมภาษณ์.

สมใจ สังขเสตมปี. (20 มกราคม 2563). สัมภาษณ์.

สมบูรณ์ รุ่งเรือง. (16 มีนาคม 2562). สัมภาษณ์.

สมพงศ์ รักปลอด. (11 กุมภาพันธ์ 2562). สัมภาษณ์.

สวัสดิ์ ชูคง. (16 มกราคม 2562). สัมภาษณ์.

สวัสดิ์ ชูคง. (16 มกราคม 2562). สัมภาษณ์.

สว่าง พงศาปาน. ครูเกษียณ. (6 มกราคม 2563). สัมภาษณ์.

สว่าง มากจันทร์. (16 มกราคม 2562). สัมภาษณ์.

สว่าง สุจิพันธ์วัย. (16 มีนาคม 2562). สัมภาษณ์.

ส่อง รัตนราม. (11 กุมภาพันธ์ 2562). สัมภาษณ์.

สาระภี ทองรัตน์. แม่ค้า. (8 มกราคม 2563). สัมภาษณ์.

สุขเกษม แสงทอง. (11 กุมภาพันธ์ 2562). สัมภาษณ์.

สุจินต์ ภูณภรณ์ (แซ่ภู). คำขาย. (6 มกราคม 2563). สัมภาษณ์.

สุชานนท์ แสงเกิด. (16 มกราคม 2562). สัมภาษณ์.

สุดารัตน์ ทองย่อ. (11 กุมภาพันธ์ 2562). สัมภาษณ์.

สุภาพ ดวงนุ้ย. แม่ค้า. (8 มกราคม 2563). สัมภาษณ์.

สุภาพ ทองแป้น. (11 กุมภาพันธ์ 2562). สัมภาษณ์.

สุรจิตร เผือกแสง. (11 กุมภาพันธ์ 2562). สัมภาษณ์.

เสริม รัตนราม. (16 มกราคม 2562). สัมภาษณ์.

หนูจัต รักปลอด. (11 กุมภาพันธ์ 2562). สัมภาษณ์.

หมัด โอฐภิบาล. (8 เมษายน 2563). สัมภาษณ์.

หวน สุขชาย. (8 มกราคม 2563). สัมภาษณ์.

ห้วน นาคเกลี้ยง. ทำนา. (7 มกราคม 2563). สัมภาษณ์.

หิด มานันตพงศ์. (11 กุมภาพันธ์ 2562). สัมภาษณ์.

เหล็บ บุญมี. (7 เมษายน 2563). สัมภาษณ์.

เหล็บ บุญมี. (7 เมษายน 2563). สัมภาษณ์.

เหลียด แสงทอง. (11 กุมภาพันธ์ 2562). สัมภาษณ์.

อำ น้อยเล็ก. (16 มกราคม 2562). สัมภาษณ์.

อำนวย คำดี. (16 มกราคม 2562). สัมภาษณ์.

เอียง บุญนะ. (16 มีนาคม 2562). สัมภาษณ์.

เอียด คิลปัฐศักดิ์. (8 เมษายน 2563). สัมภาษณ์.

เอียด คิลปัฐศักดิ์. (8 เมษายน 2563). สัมภาษณ์.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

บทความสำหรับการเผยแพร่

“เพียงปลูกโรงปิดองค์พระทรงม้า มองเห็นว่าพอจะปล้ำมาได้”: อำนาจแห่งความปรารถนาของ “ไพร่” ในวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ยุคก่อน การพิมพ์ (ทศวรรษ 2440-2460)

พิเชฐ แสงทอง¹

ความนำ

การเปลี่ยนแปลงวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ มีช่วงอายุที่สำคัญซึ่งควรกล่าวถึงอยู่ 2 ช่วงด้วยกัน คือ ช่วงก่อนการเฟื่องฟูของการพิมพ์ อันเป็นช่วงเวลาก่อนทศวรรษ 2470 และช่วงยุคเฟื่องฟูของการพิมพ์ อันอยู่ในห้วงเวลาตั้งแต่ทศวรรษ 2470 ถึงทศวรรษ 2490

2 ช่วงเวลานี้จะมีความแตกต่างกันในหลายแง่มุม ทั้งมิติเนื้อหา ขนบหรือจารีตทางวรรณกรรม และเทคโนโลยีการจดจาวรรณกรรม โดยเฉพาะในช่วงแรก คือก่อนการพิมพ์เฟื่องฟูหรือช่วงก่อนทศวรรษ 2470 นั้น วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้จะยังคงอยู่ในวัฒนธรรมหนังสือบอกเทคโนโลยีการบันทึกวรรณกรรมยังคงเป็นแบบจารีตที่ใช้กระดาษผลิตเองและจารึกด้วยหมึก

¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของบทสังเคราะห์จากงานวิจัยเรื่อง “วรรณกรรมประจำถิ่น กับการฟื้นฟูพลังชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา” โดยผู้เขียนและคณะนักวิจัยชุมชน 4 ชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ผู้เขียนขอขอบพระคุณคณะนักวิจัยชุมชนสุนทรา ชุมชนจันนา อ.ควนขนุน จ.พัทลุง ชุมชนชะรัด-กงหรา อ.กงหรา จ.พัทลุง และชุมชนคอนคัน-สทิงพระ อ.สทิงพระ จ.สงขลา และรศ.ยงยุทธ ชูแว่น ผู้ประสานงานโครงการ และ ดร.เลิศชาย ศิริชัย อธิการผู้อำนวยการฝ่ายชุมชน ที่ชักชวนให้เข้าร่วมโครงการนี้ พร้อมทั้งให้คำแนะนำระหว่างการวิจัยอย่างใกล้ชิดและเต็มกำลัง

ธรรมชาติและลายมือ ทำให้กระบวนการผลิตซ้ำด้วยวรรณกรรมเรื่องเดียวกันยังทำได้ไม่ง่ายดายนัก การแพร่กระจายของวรรณกรรมอาศัยช่องทางมุขปาฐะมากกว่าการอ่าน

อย่างไรก็ดี ในยุคหนังสือบุดนี้ ปริมาณวรรณกรรมที่มีอยู่เป็นจำนวนมาก ดังที่นักวิชาการค้นพบว่ามีมากกว่า 8,000 เล่ม (สุริวงค์ พงศ์ไพบุลย์, 2542) ก็แสดงให้เห็นถึงความนิยมเสพวรรณกรรมของชาวใต้ได้เป็นอย่างดี แม้ช่องทางการเสพจะยังคงเป็นมุขปาฐะอยู่ แต่ปริมาณวรรณกรรมที่ค้นพบก็ยืนยันให้เห็นบทบาทของวรรณกรรมที่มีต่อประชาชนชาวใต้ได้เป็นอย่างดี

มีนักวิชาการจำนวนหนึ่งที่ศึกษาบทบาทที่วรรณกรรมท้องถิ่นมีต่อผู้คน โดยในยุควรรณกรรมหนังสือบุดนั้น พบว่าการศึกษามุ่งเน้นไปที่การพิจารณาบทบาททางด้านความบันเทิงและการสั่งสอน ทำให้ในยุคหนังสือบุด มีการจัดแบ่งวรรณกรรมนิทานหรือนิยายคำกลอนของภาคใต้ออกเป็น 2 หมวดใหญ่ๆ คือ วรรณกรรมประโลมโลก (อุคม หนูทอง) และวรรณกรรมคำสอน (รวมวรรณกรรมศาสนาเอาไว้ด้วย) (วินัย สุกใส) การศึกษาบทบาทใน 2 ลักษณะนี้ เป็นการมุ่งวิเคราะห์เนื้อหาและความหมายของตัวบทที่แสดงปฏิกิริยาต่อผู้อ่านและผู้ฟัง นั่นคือปฏิกิริยาที่เป็นความเพลิดเพลินบันเทิงใจ และปฏิกิริยาที่เป็นการซึมซาบเอาคุณค่าและความหมายในเชิงบวกของเรื่องมาหล่อหลอมกล่อมโน้ตสันและพฤติกรรมของตนเอง กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การศึกษาดังกล่าวพิจารณาผู้เสพวรรณกรรมในฐานะของผู้รับสาร หรือเป้าหมายสุดท้ายของวรรณกรรม เป็นผู้ถูกกระทำทางอารมณ์ ความรู้สึก และความคิด จนก่อให้เกิดพฤติกรรม

การพิจารณาบทบาทวรรณกรรมเช่นนี้ ทำให้สถานะของผู้เสพวรรณกรรมเป็นเพียงเป้าหมายอื่นๆ ที่รอความหมายและรสชาติของวรรณกรรมเข้ามากระทำต่ออารมณ์รู้สึกและความคิดของผู้คน อย่างไรก็ดี เมื่อพิจารณาว่าวรรณกรรมเป็นผลมาจากปฏิสัมพันธ์สองทิศทางระหว่างตัววรรณกรรมเองและผู้เสพวรรณกรรม ความหมายของวรรณกรรมจึงย่อมทำงานต่อผู้เสพ และผู้เสพก็ส่งอิทธิพลต่อวรรณกรรมในแง่ที่ผู้เสพเป็นผู้เลือกรับและเลือกส่งต่อ/แพร่กระจายวรรณกรรมที่ย่อมต้องต้องตรงกับจิตสำนึก รสนิยม และความปรารถนาของตนเอง ผู้เสพวรรณกรรมย่อมไม่อาจส่งต่อวรรณกรรมทุกเรื่องที่ได้เสพไปยังบุคคลอื่น หรือยุคสมัยอื่นๆ หากวรรณกรรมนั้นไม่ตรงกับความปรารถนาของตนเอง ด้วยเหตุนี้ วรรณกรรมจึงกลายเป็นพื้นที่ของการแสดงความปรารถนาของผู้เสพได้ด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวรรณกรรมในวัฒนธรรมจารีต หรือวรรณกรรมมุขปาฐะ ที่ตัวบทย่อมจะสามารถเปลี่ยนแปลงไปได้เสมอตามพื้นที่ที่วรรณกรรมได้แพร่กระจายออกไป ในลักษณะของการกลายเป็นท้องถิ่นนั้นๆ (localization) วรรณกรรมยังสามารถบรรจุเอา

ความปรารถนาของผู้คนและชุมชนในท้องถิ่นที่วรรณกรรมนั้นแพร่ไปถึงได้อย่างชัดเจนและเหมาะสมมากยิ่งขึ้น

ในมุมมองทางจิตวิเคราะห์ ความปรารถนาหมายถึงความต้องการที่ไม่ได้รับการตอบสนอง เป็นผลมาจากปมลึกในระดับจิตไร้สำนึก (unconscious desire) ในมุมมองของนักวิชาการสายจิตวิเคราะห์หลังโครงสร้างอย่างฌาคส์ ลาก็อง (Jacques Lacan) เห็นว่าความปรารถนาเป็นสิ่งที่ถูกเก็บกดไว้ในพรมแดนจิตใต้สำนึก หรือชั้นที่ลึกที่สุดของจิตใจ ความปรารถนาเป็นความพยายามอย่างต่อเนื่องที่จะบรรลุความปรารถนานั้น (ชญาณ์ทัต สุขขลาชัย, 2555, น.3) ซึ่งความพยายามนั้นย่อมต้องเป็นผลมาจากพลังบางอย่างที่มนุษย์จะโหมทุ่มลงไปให้มากเพียงพอเพื่อที่จะทำให้ความปรารถนาสัมฤทธิ์ผล

อย่างไรก็ดี เนื่องจากเป็นสิ่งที่อยู่ในชั้นลึกสุดของจิตใจจนระดับจิตไร้สำนึก ความปรารถนาจึงไม่อาจเปิดเผยหรือปรากฏออกมาให้เห็นอย่างง่ายคายนัก จะด้วยการไม่อาจให้ปรากฏ อันเนื่องมาจากความตระหนักรู้ เพราะกลัวผลกระทบในเชิงลบ หรืออาจปรากฏอย่างไม่รู้ตัวก็ตามที แต่มุมมองของจิตวิเคราะห์นั้น เชื่อว่าจะไม่ได้สามารถเห็นความปรารถนาของปัจเจกบุคคลได้ง่ายนัก

อย่างไรก็ดี ในมุมมองของลาก็อง ภาษาได้กลายเป็นตัวสื่อของความปรารถนาซึ่งไม่ค่อยปรากฏตัวดังกล่าว เขาเห็นว่าความปรารถนาของมนุษย์สามารถแทรกซอนผ่านออกมาพร้อมกับการใช้ภาษาของเขา โดยที่มนุษย์เองก็อาจจะไม่รู้ตัว อีกทั้งภาษาดังกล่าวนี้อีกหาใช่ภาษาสูงส่ง หรือมีลำดับขั้นแต่อย่างใด หากแต่เป็นภาษาที่ใช้กันอยู่ในชีวิตประจำวัน ภาษานี้เป็นตัวสื่อตัวกลางที่จะทำให้มองเห็นถึงจิตไร้สำนึก การที่นักจิตวิเคราะห์จะศึกษาความปรารถนา จึงสามารถพิจารณาได้จากภาษาในชีวิตประจำวัน ขณะเดียวกัน ในหมู่ผู้คนเอง การที่เขาจะสื่อสารถึงความปรารถนาของตน ก็ไม่จำเป็นต้องมีประดิษฐ์ภาษาหรือเครื่องมือสื่อสารใหม่ หรือสร้างอภิภาษาขึ้นมา เพราะการสื่อสารความปรารถนาในระดับจิตไร้สำนึกก็สมบูรณ์ได้ด้วยภาษาที่ใช้อยู่ประจำวัน (ชญาณ์ทัต สุขขลาชัย, 2555, น.4-5)

นักวิชาการที่กล่าวถึงความปรารถนาอีกคนหนึ่งก็คือ ซิลล์ เดอเลซ และเฟริกซ์ กัตตารี ที่เห็นว่าความปรารถนาไม่ใช่เป็นเรื่องส่วนตัวของปัจเจกบุคคล แต่เป็นผลทางสังคมที่ปัจเจกบุคคลนั้นอยู่ด้วย มนุษย์ปรารถนาสิ่งใด ก็ขึ้นอยู่กับสังคมที่มนุษย์นั้นๆ มีชีวิตอยู่ ด้วยเหตุนี้ ความปรารถนาในมุมมองดังกล่าวจึงไม่ใช่สัจชาตญาณหรือจิตไร้สำนึก แต่เป็นสภาพแวดล้อมเชิงสถาบัน (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2556, น.8) ไชยรัตน์ยกตัวอย่างเงื่อนไขดังกล่าวว่า เช่น คนเข้านอนเพราะถึงเวลาค่ำมืด ไม่ใช่เพราะง่วง หรือคนกินข้าว ก็เพราะถึงเวลาที่ตักกินและเป็นเวลา

กิน โดยบางทีอาจจะยังไม่ได้หิว เหตุนี้ ความปรารถนาจึงไม่ใช่จิตไร้สำนึก ความต้องการ หรือความอยาก แต่เป็นสภาวะทางสังคมที่มนุษย์ต้องการการเชื่อมต่อ โดยเฉพาะในสังคมระบอบทุนนิยม หรือสภาพแวดล้อมทุนนิยม ที่ความปรารถนาของคนคือการเชื่อมต่อกับสินค้า บุคคลอื่น สถานที่ สิ่งของ กระบวนการ ความคิด ความฝัน และจินตนาการ (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฟาร, 2556, น.8)

แม้แนวคิดเรื่องความปรารถนาของลาถ็องและเดอเลซ/กัตตารี จะดูไม่ลงรอยกันอยู่ โดยเฉพาะในประเด็นจิตไร้สำนึก ที่ลาถ็องเห็นว่าความปรารถนาเป็นสภาวะอันเจิบเจิบของจิตไร้สำนึก แต่เดอเลซกับกัตตารีกลับเห็นว่าความปรารถนาเป็นผลจากระบบของสังคมที่แสดงออกถึงการที่มนุษย์เชื่อมต่อกับสิ่งอื่นๆ อย่างไรก็ตาม คุณูปการของแนวคิดทั้งสองนี้กลับสามารถนำมาอธิบายความปรารถนาในบทความนี้ได้เป็นอย่างดี กล่าวคือ ทั้งลาถ็องและเดอเลซต่างก็ให้ความสำคัญกับภาษาที่เป็นตัวสื่อออกมาถึงความปรารถนา บทความนี้พิจารณาวรรณกรรมในฐานะเป็นภาษาที่ประชาชนใช้ในชีวิตประจำวันชนิดหนึ่ง ตามแนวเสนองานของลาถ็อง อันจะทำให้เห็นว่าประชาชนมีความปรารถนาเช่นไรเมื่อพิจารณาจากวรรณกรรมที่ประชาชนนิยมกันในท้องถิ่นขณะเดียวกัน บนฐานแนวคิดของเดอเลซและกัตตารี ก็สามารถให้คำอธิบายต่อไปได้ว่า การแสดงออกมาถึงความปรารถนาผ่านภาษา (วรรณกรรม) นั้น เป็นการที่ประชาชนเชื่อมต่อกับตัวเองเข้ากับสิ่งใดบ้าง บนเงื่อนไข บริบท และผลสุดท้ายอย่างไร

รัฐสยามสมัยใหม่ ทุนนิยม และจักรกลของความปรารถนา

พ.ศ.2439 ถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของระบอบการเมืองการปกครองไทย เมื่อรัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ปฏิรูปการปกครองจากระบบเดิมสู่สมบูรณาญาสิทธิราชย์ หรือระบอบรวมศูนย์อย่างสมบูรณ์ ปฏิบัติการของรัฐบาลหลังจากนั้นคือการเร่งความเร็วในการสร้างเทคโนโลยีอำนาจให้เป็นระบบที่เอื้ออำนวยต่อการปกครองระบอบรวมอำนาจของศูนย์กลางนั่นเอง นอกจากเห็นได้จากการเปลี่ยนแปลงระบบการบริหารงานบุคคล (ขุนนาง) โดยเฉพาะการส่งคนจากส่วนกลางลงมาเป็นผู้ปกครองท้องถิ่นตั้งแต่ระดับสูงสุดที่ตำแหน่งขุนนางผู้ว่าการประจำมณฑลเทศาภิบาลจนถึงการปกครองท้องที่ระดับอำเภอแล้ว (พิเชฐ แสงทอง, 2563) ยังมีความเคลื่อนไหวด้านการจัดการระบบการสื่อสาร การคมนาคม ระบบจัดเก็บภาษี ตลอดจนการศึกษา ที่ต้องเร่งรัดพัฒนาให้มีความทันสมัย รวดเร็ว ส่วนกลางและท้องถิ่นสามารถติดต่อและเข้าถึงกันได้อย่างรวดเร็วขึ้นด้วย

ในการดำเนินการปฏิรูปดังกล่าวนี้ ดูเหมือนรัฐบาลในรัชกาลที่ 5 สามารถเข้าถึงภาคใต้ได้
ง่ายที่สุด ทั้งนี้ก็ด้วยลักษณะทางภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ของภาคใต้นั้นเปิดดินแดนเมืองท่าที่
เปิดรับชนต่างชาติต่างภาษามาอย่างง่ายดายและยาวนานมาก่อนแล้ว ซึ่งแตกต่างจากภาคเหนือและ
ตะวันออกเฉียงเหนือที่เข้าถึงได้ผ่านทางบกเพียงอย่างเดียวเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ ในการดำเนินการ
เพื่อที่จะสร้างรัฐเอกภาพแบบทันสมัยในห้วงเวลานี้ ภาคใต้จึงเป็นภูมิภาคที่ได้รับผลกระทบเร็วที่สุด
โครงสร้างต่างๆ ถูกปรับเปลี่ยนเพื่อรองรับการตอบสนองของประชาชนคนใต้เร็วที่สุดเมื่อเทียบกับ
ท้องถิ่นอื่นๆ ของรัฐสยาม ด้วยเหตุนี้จึงอาจกล่าวได้ว่า นี่คือห้วงสำคัญของการเตรียมและเชิญ
ชวนชุมชนภาคใต้เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของทุนนิยมและความทันสมัยของความเป็นไทย ซึ่งค่อยๆ
ปรากฏภาพชัดเจนขึ้นในช่วงทศวรรษ 2460 นั้นเอง

การเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองในช่วงก่อนทศวรรษ 2460 ของรัฐบาลสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ก่อให้เกิดนโยบายต่างๆ ในชุมชนทะเลสาบสงขลาหลายประการ ใน
ประเด็นนี้ผู้วิจัยได้พิจารณา นโยบายหลักๆ 2 ประการ คือ นโยบายด้านการคมนาคม และนโยบาย
ด้านการศึกษา โดยบริบททั้ง 2 นี้ เป็นทั้งเหตุและผลของความเปลี่ยนแปลงทางวรรณกรรมและ
ประวัติศาสตร์การใช้ประโยชน์วรรณกรรมในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

1) การเปลี่ยนแปลงการคมนาคมกับการดึงดูดชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาเข้าสู่บริบทใหม่

การเปลี่ยนแปลงการคมนาคมในช่วงทศวรรษ 2440 เป็นความพยายามของรัฐบาล
สยามที่มุ่งพัฒนาชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาฝั่งริมน้ำบนฐานศักยภาพด้านสินค้าและคมนาคมที่มีอยู่
เดิม ขณะเดียวกันก็ริเริ่มพัฒนาทางบกทั้งในทิศทางเหนือ-ใต้ และตะวันออก-ตะวันตก เพื่อมุ่ง
ตอบสนองการปกครองรูปแบบใหม่ที่รัฐบาลกลางได้รวบอำนาจไปอยู่ศูนย์กลาง

การก่อสร้างถนนในระยะแรกดำเนินไปค่อนข้างช้า เนื่องจากวิธีการก่อสร้างที่อาศัย
กำลังคนหรือสัตว์เป็นส่วนใหญ่ ขั้นตอนการเตรียมผิวดินหรือหน้าดินก็อาศัยวิธีธรรมชาติ จึงทำให้
การดำเนินการเป็นไปได้อย่างล่าช้า หรือด้านหนึ่งอาจมีเหตุผลมาจากความคุ้นเคยกับการคมนาคม
ทางน้ำที่ประชาชนสามารถเดินทางได้อย่างสะดวก ด้วยพาหนะในสมัยนั้นที่ใช้เพียงเกวียน ช้าง ม้า

นั้นสามารถเดินทางไปในภูมิภาคต่างๆ ได้โดยไม่มีอุปสรรค ดังนั้นความจำเป็นในการสร้างถนนหลวงจึงมีน้อยหรือไม่จำเป็นสำหรับประชาชนในช่วงเวลานี้

ระบบการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปหลังการปฏิรูปมณฑลนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงระบบอื่นๆ ด้วย ซึ่งได้มากระทบการก่อสร้างถนนอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ระบบภาษีคือระบบหนึ่งที่เปลี่ยนแปลงจากการ “เหมาเมือง” ไปเป็นภาษีแบบราชาธิปไตย การเปลี่ยนแปลงนี้ทำให้ราชการส่วนกลางมีความจำเป็นที่จะต้องลดเวลาเดินทางและสามารถเข้าถึงท้องถิ่นในเร็วขึ้น รัฐบาลได้มีนโยบายในการขุดดินพูนเป็นถนนขึ้นมาในช่วงต้นทศวรรษ 2440 ในแง่หนึ่งเพื่อความสะดวกในการเข้าถึงชุมชนของอำนาจรัฐ ขณะเดียวกัน ถนนก็ทำหน้าที่ขนส่งสินค้าซื้อขาย และรองรับการเคลื่อนย้ายของผู้คน ทำให้ประชาชนเดินทางสะดวก ปรากฏการณ์เหล่านี้ช่วยสร้างบรรยากาศทางเศรษฐกิจ การแลกเปลี่ยน ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ซึ่งจะเป็นผลดีต่อการจัดเก็บภาษีเข้าสู่ส่วนกลางด้วย ในระยะนี้จึงมีถนนสายใหม่เกิดขึ้นหลายสาย และมีบางสายที่อยู่ระหว่างการซ่อมแซมหรือพัฒนาให้ดีขึ้นจากถนนที่ราษฎรใช้อยู่เดิมแล้ว

การคมนาคมทางน้ำ ซึ่งเป็นการคมนาคมหลักมาแต่เดิมก็ได้มีการพัฒนาขยายกว้างมากขึ้นจากเดิมที่การเดินทางเรือจำกัดเพียงข้าราชการ และพ่อค้าบางส่วนเท่านั้น การเดินทางเรือจึงไม่มีความสม่ำเสมอ ที่สำคัญการการเดินทางเรือเช่นนี้ไม่ได้มีผลดีต่อการบำรุงประโยชน์บ้านเมืองในระยะยาว สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาดำรงราชานุภาพเสนอว่า ถ้าจะให้ได้ประโยชน์ต่อการจัดการบ้านเมืองเต็มที่ การเดินทางเรือต้องมีความสม่ำเสมอ และต้องขยายเส้นทางเดินทางเรือออกไปเพิ่มมากขึ้น ในระยะต่อมาในช่วงปลายทศวรรษ 2450 การเดินทางเรือก็เจริญก้าวหน้ามากขึ้น

การเปลี่ยนแปลงการคมนาคมที่สำคัญอีกประการหนึ่งในระยะเวลาดังกล่าวนี้คือการเกิดขึ้นของรถไฟสายใต้ โดยราษฎรนิยมโดยสารกันเป็นจำนวนมากในการขนส่งสินค้าออกไป โดยสินค้าเหล่านี้สามารถไปถึงได้รวดเร็วกว่าการขนส่งโดยใช้แรงงานสัตว์หรือการเดินทางเหมือนแต่เดิม

จะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงการคมนาคมดังกล่าวนี้ ทำให้สามารถติดต่อกันได้อย่างสะดวกรวดเร็วมากขึ้น และขยายขอบเขตในการรับรู้ของราษฎรกับชุมชนหรือพื้นที่ภายนอกอื่นๆ การพัฒนาการคมนาคมดังกล่าวนี้เกิดขึ้นในบรรยากาศที่การสื่อสารแบบสมัยใหม่ก็ได้พัฒนาด้วย เช่น ไปรษณีย์ โทรศัพท์ และอื่นๆ พร้อมๆ กับการขยายตัวของระบบราชการ การพัฒนาในระยะนี้จึง

เป็นการสร้างความเปลี่ยนแปลงไปสู่ความสะดวกรวดเร็วและก้าวข้ามอุปสรรคและข้อจำกัดต่างๆ ที่ชุมชนภาคใต้เคยประสบ ทำให้ชุมชนบริเวณรอบลุ่มทะเลสาบสงขลาสามารถขยายขอบเขตการรับรู้กับชุมชนภายนอกอื่นๆ ได้อย่างกว้างขวางมากยิ่งขึ้น

การเปลี่ยนแปลงทางคมนาคมที่เกิดขึ้นผลักดันให้เกิดพื้นที่ทางเศรษฐกิจและความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจใหม่ๆ ขึ้นมา พร้อมกับการดึงดูดตัวละครใหม่ๆ เข้ามามีบทบาทในทางเศรษฐกิจและระบบความสัมพันธ์ของผู้คนมากขึ้น แต่เดิมที่การค้าขายโดยชาวบ้านยังไม่คึกคักมากนัก รัฐบาลจึงได้พยายามกระตุ้นให้เกิดการค้าขายโดยการสร้างตลาดขึ้นก่อนในย่านเมือง ชุมชน และสถานที่ราชการต่างๆ โดยมีการเก็บค่าเช่าเป็นรายเดือนทั้งในเมืองพัทลุงและเมืองสงขลา การมีตลาดในระยะแรกนี้ได้รับการตอบสนองจากพ่อค้าคนจีนอย่างคึกคัก ขณะที่ในกลุ่มชาวบ้าน ยังคงนิยมขายตลาดข้างทาง ตลาดบ่อน และตลาดนัดที่ไม่มีต้นทุนค่าใช้จ่ายสูงนัก โดยสินค้าที่ชาวจีนนำมาขายในเมือง มักจะเป็นสินค้าทันสมัยที่นำเข้ามาจากท้องถิ่นอื่น หรือต่างประเทศ ส่วนชาวบ้านนำมีสินค้าเกษตร ประมง และสินค้าประเภทวัตถุดิบ ทำให้ปริมาณสินค้าของชาวบ้านจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับฤดูกาล ปริมาณฝนฟ้า ลักษณะภูมิอากาศ ตลาดและสินค้าจึงไม่ได้สม่ำเสมอ ขณะที่สินค้านำเข้าจากต่างถิ่นของชาวจีนมีอายุยาวนานที่จะวางขาย หรือนำไปเร่ขายได้ตลอดเวลาโดยไม่เสื่อมคุณภาพหรือราคา ทำให้ชาวบ้านสามารถจับจ่ายซื้อหาสินค้าของพ่อค้าคนจีนได้ตลอดเวลา

ในฤดูที่ไม่มีสินค้าชาวเมืองพัทลุงก็จำเป็นที่จะต้องออกไปทำงานในพื้นที่อื่นๆ เช่น เก็บพริกไทยที่เมืองตรัง นำสุกร วัว ไปขายที่เมืองสงขลาหรือตรัง ซึ่งมีความต้องการเป็นจำนวนมากในแต่ละปี จนกระทั่งบางปีส่งผลกระทบต่อการทำงานเกษตร เช่น ขาดวัวไถนา ขาดควายทำเทือก หรือสินค้าไม้ที่นำออกไปขายที่สงขลา นอกจากสินค้านี้แล้ว ตลาดอีกประเภทหนึ่งที่ได้รับสนับสนุนจากรัฐบาล คือ ตลาดสัตว์พาหนะ เช่น ม้า เป็นต้น

การมีตลาดที่ได้รับการตอบสนองจากพ่อค้าคนจีนเป็นส่วนใหญ่ เมื่อประกอบกับนิสัยที่ยั้ยยันแข็งของชาวจีน ก็เกิดภาพเปรียบเทียบกับชาวบ้านที่ต้องรอคอยผลผลิตตามฤดูกาล ทำให้ข้าราชการสยามที่อยากเห็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วก็วิจารณ์ว่าราษฎรไม่ค่อยตอบสนองการค้า เพราะคุ้นชินกับการทำเพื่อกินไปวันๆ ในระยะนี้ตลาดที่มีความคึกคักจึงเป็นตลาดในเมือง ตลาดใกล้ท่าเรือ ตลาดบริเวณบ่อนเบี้ย และบ่อนชนไก่ เนื่องจากเป็นชุมชนที่มีพ่อค้า

คนจีนประกอบกิจการอยู่เป็นพื้นเดิม นอกจากตลาดแล้ว โรงสีในระยะนี้ก็เป็นโรงสีของชาวจีน เช่น ที่ปากพนังที่มีโรงสีไฟขนาดใหญ่ชาวจีนอยู่ถึง 5 โรง ได้ผลิตผลถึงเดือนละ 2,000 ตัน

นอกจากส่งเสริมตลาดแล้ว รัฐบาลยังมีการส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจใหม่ๆ เช่น ฝ้าย มะพร้าว และกาแฟ (โดยเฉพาะในสงขลา) การส่งเสริมของรัฐบาลเช่นนี้เป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ของเมืองและชุมชนต่างๆ คือ เกิดการพัฒนาตัวเมืองให้มั่นคง การเกิดขึ้นของเส้นทางใหม่ๆ และการเกิดขึ้นของตลาด เหล่านี้ส่งผลให้ราษฎรมองเห็นว่า นอกจากการสัมพันธ์แลกเปลี่ยนกันภายในชุมชนเช่นเดิมแล้ว พวกเขายังจำเป็นต้องสัมพันธ์กับ “สินค้า” และ “ตลาด” ที่ประกอบขึ้นด้วยคนที่หลากหลาย แม้ในระยะนี้ราษฎรจะตอบสนองตลาดไม่คล่องแคล่วอย่างที่รัฐบาลคาดหวัง แต่การพัฒนาตัวเองของคนจีนจึงน่าจะเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยให้แนวโน้มเศรษฐกิจดีขึ้น ดึงดูดประชาชนให้เข้าตลาดมากขึ้น บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจกล่าวจึงอาจเป็นเหตุให้รัฐบาลเปลี่ยนแปลงนโยบายเกี่ยวกับชาวจีน โดยมีการปลดปล่อยชาวจีนออกจากระบบภาษีเดิม หันมาเปิดพื้นที่ทางสังคมและเศรษฐกิจให้มีอิสระในการอพยพโยกย้าย และประกอบธุรกิจมากขึ้น

การพัฒนาการคมนาคมส่งผลให้เกิดการขยายตัวของเมือง และตลาดสินค้า ทำให้ช่วงทศวรรษ 2440-2450 ความต้องการไม้และสินค้าด้านการก่อสร้างสูงขึ้น รัฐจึงได้สนับสนุนให้ชาวจีนเปิดโรงเลื่อยขึ้นที่อำเภอปราง เมื่อตลาดสินค้ากว้างขึ้น ทำให้การหักร้างถางป่าเพื่อขายไม้และพื้นที่บุกเบิกพื้นที่ทำการเกษตรขยายตัวมากขึ้น ทำให้มีพืชเศรษฐกิจชนิดใหม่ได้รับความสนใจจากราษฎรหันมาเพาะปลูกมากขึ้นด้วย ได้แก่ มะพร้าว ฝ้าย ยาสูบ ข้าวโพด และถั่ว ด้วยความคลั่งไคล้ขยายตัว และได้รับการส่งเสริมเช่นนี้ ทำให้ตั้งแต่ทศวรรษ 2450 เป็นต้นมา สินค้าจากหัวเมืองต่างๆ รอบทะเลสาบก็มีจำนวนและมีชนิดหลากหลายยิ่งขึ้น และสินค้าจากตำบลเล็กตำบลน้อย ก็ถูกทยอยส่งออกมาขายผ่านทางคมนาคมที่หลากหลายมากขึ้น เช่น ทางหลวง ทางเกวียนที่ได้รับการปรับปรุง จึงทำให้จุดเชื่อมโยง นำเข้า-ส่งออก สินค้าต่างๆ มีความหลากหลายมากขึ้น โดยเฉพาะการเกิดขึ้นของเส้นทางรถไฟ ทำให้รถไฟกลายเป็นเส้นทางเชื่อมโยงผู้คนและสินค้า ซึ่งมีการส่งจากชุมชนออกไปข้างนอก และนำสินค้าจากภายนอกกระจายมาสู่ชุมชน

ดังนั้นความสะดวกของการคมนาคมไม่ได้ก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ทางการค้าและการสื่อสารลักษณะทิศทางเดียว เนื่องจากหลายๆ ชุมชนในบริเวณนี้มีสินค้าส่งออกไปยังต่างประเทศ และมณฑลอื่นๆ ในทางกลับกัน สินค้าต่างประเทศก็เข้ามาสู่ตลาดในมณฑลด้วยเช่นเดียวกัน

2) การเรียนหนังสือไทยกับความโครงสร้างความสัมพันธ์ใหม่

ในปี พ.ศ.2441 ห้วงเวลาเดียวกับช่วงที่เริ่มปฏิรูปการปกครองเป็นระบบมณฑลเทศาภิบาล รัฐบาลสยามได้ตระหนักถึงความจำเป็นในการสร้างระบบการศึกษา จึงได้ออกร่างโครงการศึกษาขึ้นมา โดยใช้แนวทางแผนการศึกษาของประเทศอังกฤษ สำหรับในส่วนภูมิภาคเริ่มต้นด้วยการสำรวจจำนวนเด็กคร่าวๆ และทำการแบ่งมณฑลออกเป็น 6 มณฑลใหญ่ โดยประกาศให้แต่ละมณฑลมีสารวัตรการศึกษา และให้ตั้งโรงเรียนชั้นมูลตามวัด และกำหนดหน้าที่ให้พระสงฆ์เจ้าคณะมณฑลเป็นผู้จัดการให้มีพระสงฆ์เพียงพอที่จะเป็นครูสอนหนังสือไทย

ด้วยความเป็นประเทศเกษตรกรรมของสยาม ที่แรงงานเด็กยังคงจำเป็นสำหรับครอบครัวในการผลิตสินค้าเกษตร การกำหนดและออกนโยบายของรัฐบาลจึงตระหนักถึงความจำเป็นข้อนี้ โดยประกาศให้การจัดการศึกษาคำนั่งถึงฤดูกาลเกษตรด้วย กล่าวคือ ควรจะกำหนดเวลาและรูปแบบการเรียนให้ควรแก่แขวงจังหวัดนั้น สำหรับภาคใต้ พระสงฆ์ที่ได้รับมอบหมายให้มาจัดการศึกษาในมณฑลนครศรีธรรมราชและปัตตานี คือ พระรัตนธัชมุนี (ม่วง) ภายหลังจากท่านได้รับมอบหมายจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ท่านก็ได้เดินทางออกไปยังเมืองต่างๆ การออกไปจัดตั้งโรงเรียนครั้งนี้ได้เห็นถึงความเคลื่อนไหวสำคัญทางการศึกษา ที่ทำให้เห็นปฏิกิริยาของราษฎรชาวใต้ต่อการเรียนหนังสือไทยชั้นมูลศึกษา คือก่อนหน้านี้ผู้คนในแถบนี้ก็มี ความนิยมในการศึกษาอยู่แล้ว เพียงแต่เป็นความสนใจในการศึกษาขอมและบาลี ในการเดินทางไปยังมณฑลต่างๆ นี้ ทำให้พระรัตนธัชมุนีรับรู้ได้ว่า อุปสรรคหนึ่งในการลงไปจัดการศึกษาหนังสือไทยครั้งนี้คือ ราษฎรไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้องเรียนหนังสือไทยไปทำไม ซึ่งสะท้อนให้เห็นมโนทัศน์ในขณะนั้น 2 อย่าง

ประการที่หนึ่ง อิทธิพลของศาสนาที่ทำให้พวกเขาเห็นว่าองค์ความรู้ที่ต้องเรียนต้องถ่ายทอดผ่านหนังสือขอมและบาลี และความรู้เหล่านั้นสามารถใช้ประโยชน์อย่างสอดคล้องกับคติ

นิยมท้องถิ่น พวกเขายังปฏิเสธการเรียนรู้หนังสือไทยเนื่องจากยังไม่เห็นความจำเป็นนอกจากสื่อสารในชีวิตประจำวัน ซึ่งมีทักษะอยู่แล้ว จึงเหมือนว่าภาษาไทยเป็นภาพตัวแทนของภาษาราชการหรือภาษาของการปกครอง ซึ่งราษฎรมองว่า เป็นเรื่องห่างไกลกับตัวอยู่

ประการที่สอง ความรู้หนังสือเรียนไทยไม่เกี่ยวข้องกับงานในท้องถิ่น การกลายไปเป็น “ผู้มีความรู้” แล้ว จำเป็นต้องแยกตัวออกจากท้องถิ่น ซึ่งในชุมชนนั้นไม่มีอาชีพการงานอื่นๆ ที่จะรองรับผู้รู้หนังสือไทยดีได้ ดังนั้นการเรียนรู้หนังสือไทยคือช่องทางที่จะทำให้ต้องออกจากชุมชน

นอกจากมโนทัศน์ดังกล่าวข้างต้นที่เป็นอุปสรรคต่อการจัดตั้งโรงเรียนในขณะนั้น มีบางแห่งตั้งอยู่ใกล้ตัวอำเภอทำให้ยากแก่การประสานงาน และที่สำคัญคือปัญหาขาดแคลนครูผู้สอนด้วยเหตุนี้ จึงเอาครูที่เป็นพระสงฆ์และข้าราชการอื่นๆ ของรัฐบาลมาช่วยทำหน้าที่เป็นครูไปพลางๆ เช่น กำนัน พนักงานเก็บค่านา เป็นต้น ทำให้ราษฎรเห็นว่า การรู้หนังสือเริ่มมีความจำเป็นมากขึ้นในเวลาต่อมา อย่างน้อยที่สุดเมื่ออ่านออก คิดเลขได้ ก็สามารถมาเป็นครูผู้สอนได้

การเดินทางอพยพเพื่อไปศึกษาในถิ่นอื่นๆ ก็เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งที่ทำให้ราษฎรเห็นเป็นตัวอย่างเป็นบุคคลที่ออกไปศึกษา เป็นบุคคลมีความรู้ เมื่อประสบความสำเร็จแล้วก็จะกลับมาสร้างประโยชน์แก่ท้องถิ่น เช่น พระครูวิจารณ์ศีลคุณ (ชู) ที่กลับมาทำนุบำรุงวัดกลางนาที่เคยร้าง และสร้างสำนักศึกษาขึ้นมาใหม่ หรือพระครูวิจารณ์ธุรกิจ (แต้ม) ที่ได้เดินทางไปเรียนกรุงเทพฯ จากนั้นจึงลงมาสร้างวัดธรรมประดิษฐ์ วัดธรรมยุตแห่งแรกของแขวงสทิงพระ เป็นต้น

ขณะเดียวกัน การเริ่มลงหลักปักฐานแน่นหนาขึ้นของสถาบันต่างๆ ของรัฐศูนย์กลาง ก็เริ่มทำให้ประชาชนตระหนักว่าความรู้หนังสือไทยเป็นเงื่อนไขจำเป็นที่คนในท้องถิ่นจะสามารถสร้างสัมพันธ์กับรัฐและราชการได้ง่ายขึ้น มีตัวอย่างกำนันในแขวงจะทิ้งพระ ที่ได้รับการชื่นชมว่าสามารถทำสำมะโนประชากรเป็นไปอย่างสะดวกมากขึ้น เพราะมีความรู้ภาษาไทยและเขียนหนังสือได้ ฉะนั้นในช่วงทศวรรษ 2440 ระบบราชการได้แผ่ลงสู่ท้องถิ่น ทั้งผ่านระบบราชการโดยตรง และผ่านระบบศาสนา ซึ่งเป็นสถาบันที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตชาวใต้มาก่อน ซึ่งเป็นการเตรียมความพร้อมให้ชาวรอบทะเลสาบสงขลาได้เริ่มคุ้นชินกับสถาบันทางสังคมและการเมืองใหม่ๆ และความสัมพันธ์ใหม่ๆ มากขึ้น

ต่อมาการก่อตั้งโรงเรียนขยายตัวขึ้นเรื่อยๆ แขวงและชุมชนต่างๆ ยินดีที่จะให้มีการจัดตั้งโรงเรียน โดยหลังปฏิรูประบบมณฑลเทศาภิบาล ข้อมูลที่แสดงตัวเลขประชากรที่รู้หนังสือและไม่รู้หนังสือในแต่ละปีไม่นิ่งมาก ขึ้นลงไม่สม่ำเสมอ ซึ่งมีการวิเคราะห์ไว้อย่างน่าคิดว่า ตัวเลขเหล่านี้สัมพันธ์กับพัฒนาการของการคมนาคมแบบใหม่ๆ ที่ทำให้ผู้คนสามารถเดินทางโยกย้ายกันได้ง่าย (ชาลี ศิลปธรรม, 2543) การจัดทำสำมะโนประชากรที่แสดงข้อมูลประชากรทั้งหมดเพิ่มมากขึ้น ก็เป็นสาเหตุหนึ่งแสดงให้เห็นว่า เจ้าหน้าที่ออกไปทำสำมะโนประชากรที่ดียิ่งขึ้น สามารถเข้าถึงหลายๆ พื้นที่ได้มากขึ้น ขณะเดียวกันในหมู่ผู้ที่ได้รับการศึกษารุ่นแรกๆ ภายหลังจากการศึกษาขั้นต้นก็ได้รับการส่งเสริมเป็นครูบ้าง เป็นพระสงฆ์ที่มีความรู้สามารถเรียนต่อในระดับสูงขึ้น ไป หรือบางรายก็ไปเรียนที่กรุงเทพฯ

3) การคมนาคม ตลาด การศึกษา และระบบราชการกับความเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ทางสังคม

ในยุคก่อนทศวรรษ 2470 มีความเคลื่อนไหวสำคัญๆ เกิดขึ้น ในช่วงทศวรรษ 2440 ชุมชนรอบทะเลสาบสงขลามีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญๆ คือ การเปลี่ยนแปลงคมนาคม การตลาดและสินค้า และการศึกษา

ในด้านการคมนาคมมีการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับเส้นทาง 2 ลักษณะ คือ การปรับปรุงเส้นทางเก่า และการก่อสร้างเส้นทางใหม่ ลักษณะแรก คือ การปรับปรุงเส้นทางเก่าได้ปรับปรุงทั้งเส้นทางน้ำและเส้นทางบก ส่วนของเส้นทางน้ำเพื่อให้เรือขนส่งสินค้าเข้าออกได้สะดวก ให้มีการเชื่อมโยงระหว่างเมืองต่างๆ ที่สามารถติดต่อกันได้ง่ายและใช้เวลาน้อยลง ขณะเดียวกันก็ทำให้การเดินทางเพื่อปฏิบัติงานของราชการที่ต้องการตรวจตราสอดส่องกระชั้นอำนาจเป็นไปได้ง่ายและทั่วถึง ส่วนการปรับปรุงเส้นทางบกที่เดิมเป็นทางเท้า ทางเกวียน และทางหนวนของชาวบ้าน ก็ทำให้ดีขึ้น การปรับปรุงเหล่านี้มีผลอย่างชัดเจนต่อการเดินทางตรวจตราราชการ สามารถทำสำมะโนประชากร ได้ครอบคลุมและใกล้เคียงกับความเป็นจริงมากขึ้น การปรับปรุงทางบกนี้ก็ช่วยอำนวยความสะดวกในการเดินทางของประชาชนที่เคยใช้ทางนั้นๆ ในการเดินทาง ทำให้ประชาชนสามารถติดต่อสัมพันธ์กับตลาดและชุมชนภายนอกอื่นๆ ได้อย่างมีข้อจำกัดหรืออุปสรรคน้อยลง

ลักษณะที่สอง คือ การสร้างเส้นทางใหม่ เป็นการตัดทางและถางป่าเพื่อพัฒนาทางเดินเท้าดั้งเดิมเป็นเส้นทางถนนเพื่ออำนวยความสะดวกในการตรวจราชการและการขนส่งสินค้า ทางหลักๆ ในช่วงต้นทศวรรษ 2440 คือ ทางระหว่างตรังกับพัทลุง หลังจากทางรถไฟเปิดใช้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2458-2461 ก็เกิดชุมชนริมทางรถไฟ ทางรถไฟนี้ได้กลายเป็นจุดเชื่อมระหว่างชุมชนรอบทะเลสาบ ทำให้ความเคลื่อนไหวของผู้คนและสินค้าสะดวกรวดเร็วยิ่งขึ้น การคมนาคมที่พัฒนาขึ้นไม่เพียงให้สามารถเดินทางขนส่งสินค้าได้สะดวกเท่านั้น การพัฒนาดังกล่าวยังเกิดตลาดการค้าขึ้นตามเส้นทาง และตลาดได้เป็นตัวกระตุ้นให้ประชาชนทำการผลิตผลทางการเกษตรให้เป็นสินค้าส่งเหล่านี้นำแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของการทำเกษตรของประชาชนจากเกษตรแบบยังชีพไปสู่การผลิตสินค้าเกษตร

ความเคลื่อนไหวทางการศึกษาเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงของระบบการศึกษาไทยที่เข้ามา แม้ในช่วงแรกๆ การจัดตั้งโรงเรียนเพื่อสอนหนังสือไทยไม่ได้ตอบสนองอย่างมากนัก เมื่อเดินทางมาถึงช่วงทศวรรษ 2450-2460 การศึกษาหนังสือไทยก็ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางกว่าเก่า โดยประชาชนเริ่มมีความปรารถนาแบบใหม่ๆ ที่สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ได้แก่ ระบบตลาด การคมนาคมทางถนน และระบบราชการที่มีตำแหน่งหน้าที่แบบใหม่ๆ ในช่วงนี้ทำให้ประชาชนที่มองไม่เห็นความจำเป็นของการศึกษาสมัยใหม่ก็เริ่มเปลี่ยนทิศทาง จากที่เคยเรียนภาษาขอมและภาษาบาลี ก็เปลี่ยนไปสู่การศึกษาแบบใหม่ ความเปลี่ยนแปลงเช่นนี้นำไปสู่ความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคมที่ผสมผสานระหว่างความสัมพันธ์ในลักษณะจารีตดั้งเดิม กับความสัมพันธ์บนระบบใหม่อย่างระบบราชการ การตลาด การคมนาคม และอื่นๆ

วรรณกรรมประจำถิ่นในฐานะเครื่องแสดงความปรารถนาของปัจเจกบุคคลและชุมชน

จากการที่มาในหัวข้อที่ว่าด้วยบริบทชุมชนรอบๆ ทะเลสาบสงขลาในมิติประวัติศาสตร์ ทั้งด้านการคมนาคม การศึกษา และการขยายตัวของระบบราชการที่มีลักษณะรวมศูนย์กระชับแน่นขึ้น ในช่วงทศวรรษ 2440-2460 จะเห็นได้ว่าปฏิกิริยาตอบสนองของประชาชนรอบทะเลสาบสงขลา ก่อนข้างที่จะเกิดขึ้นโดยใช้เวลาไม่นานนัก รัฐบาลสยามก็สามารถทำให้การบริหารงานในพื้นที่นี้ดำเนินไปอย่างสะดวกราบคาบขึ้นอย่างไม่มีอุปสรรคมากนัก เมื่อเทียบกับหัวเมืองในชายแดนภาคใต้ และมณฑลทางภาคเหนือและอีสาน จนถึงปลายทศวรรษ 2450 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎ

เกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงชื่นชมและยกตัวอย่างมณฑลทางภาคใต้ว่ามีพัฒนาการที่ดีกว่าภูมิภาคอื่นๆ โดยเฉพาะด้านการศึกษาและการคมนาคม (รามจิตติ, 2502, น.37-38)

จึงอาจกล่าวได้ว่า สถานะความเป็นเมืองท่าที่เปิดรับวัฒนธรรมที่แตกต่างของภาคใต้ซึ่งดำรงมาอย่างยาวนานในประวัติศาสตร์ผ่านการคมนาคมที่สะดวกในทางน้ำนั้น เมื่อมาถึงยุคการปฏิรูปการปกครองเป็นมณฑลเทศาภิบาลก็กลายเป็นพื้นฐานสำคัญทำให้ชุมชนรอบทะเลสาบสงขลามีศักยภาพในการปรับตัวเองเข้าสู่การเป็นชุมชนสมัยใหม่ที่สะดวกและเข้าถึงง่ายด้วยการคมนาคมที่พัฒนาและหลากหลายหลายทิศทาง สำนึกในความนิยมการศึกษาหนังสือไทยของราษฎรที่มีอยู่แล้ว ตลอดจนทรัพยากรต่างๆ สิ่งเหล่านี้ทำให้ชุมชนรอบลุ่มทะเลสาบสงขลาสามารถปวารณาตัวเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของความทันสมัย ประชาชนสามารถเก็บเกี่ยวประโยชน์จากการเปลี่ยนแปลงของรัฐสยามในช่วงกลางรัตนโกสินทร์ได้อย่างลงรอย

สิ่งนี้แสดงให้เห็นว่าประชาชนตามหัวเมืองใต้ก็มีแรงปรารถนาที่จะเปลี่ยนแปลง พวกเขามีอำนาจความเป็นผู้กระทำการ สามารถทำความเข้าใจปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงและความเป็นจริงในระดับท้องถิ่น ความนิยมในการศึกษา การพัฒนาทักษะการอ่านและการเขียนภาษาไทยเป็นการปรับตัวอย่างยืดหยุ่นเข้าไปสู่กิจกรรมการแสวงหาความรู้และความเข้าใจแบบสมัยใหม่ ผ่านตัวหนังสือไทย ซึ่งกำลังได้รับการส่งเสริมโดยรัฐและระบบราชการสมัยใหม่ของไทย การพัฒนาการเหล่านี้ทำให้ประชาชนมีทางเลือกในชีวิตมากขึ้น ไม่ได้พึ่งพายู่แต่เศรษฐกิจการเกษตรแต่เพียงอย่างเดียว

การเปลี่ยนแปลงจึงทำให้ประชาชนมีแรงบันดาลใจในการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงเพื่อเลื่อนสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของตนเอง โดยเฉพาะผ่านทางการศึกษาทางวัดและโรงเรียนสมัยใหม่ ทำให้พวกเขาเรียนรู้ความรู้ที่ไปพ้นไปจากความรู้จารีตทางศาสนาที่มีเป้าหมายเพื่อโลกภายในและชาติหน้าซึ่งสัมผัสไม่ได้มากขึ้น ความรู้ทางโลกย์เหล่านี้ทำให้พวกเขามีประสบการณ์กับโลกที่เป็นจริง มีโลกทัศน์ที่ถูกหล่อหลอมด้วยความสมัยใหม่ ทำให้มีแรงผลักดันที่จะข้ามพรมแดน และรื้อพรมแดนระหว่างตัวเองกับสิ่งที่เคยเหนือกว่าในจารีตสังคมไทยก่อนหน้านี้ ทศวรรษ 2440 นั้น

วรรณกรรมท้องถิ่นในฐานะหมายเหตุความจดจำ: ประสบการณ์ บทเรียน และแรงผลักดัน ของคนใต้ในบริบทของความเปลี่ยนแปลง

หากพิจารณาในเชิงภูมิศาสตร์ ชุมชนทั้ง 4 ชุมชนที่ได้ศึกษาเป็นชุมชนที่อยู่ริมเชิงเขา 2 ชุมชน ชุมชนริมทางรถไฟ 1 ชุมชน และชุมชนริมทะเลสาบและทะเลอ่าวไทยอีก 1 ชุมชน ในเชิงพื้นที่ 3 ชุมชนแรกตั้งอยู่บริเวณที่การขยายตัวเป็นชุมชนที่ใหญ่ขึ้นเกิดขึ้นได้ช้ากว่าชุมชนที่ตั้งอยู่ริมทะเลสาบและทะเลอ่าวไทย เนื่องจากอยู่บนพื้นที่ทางทิศตะวันตกของทะเลสาบ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่รองรับการขยายตัวของชุมชนในชั้นหลังแล้ว ขณะที่อีกชุมชน อยู่ทางด้านทิศเหนือของทะเลสาบที่แม้จะมีทางรถไฟตัดผ่าน แต่ชุมชนก็ไม่ได้เติบโตเป็นชุมชนการค้าขาย หรือการขนส่งเหมือนชุมชนจำนวนไม่น้อยในยุคที่เกิดทางรถไฟขึ้น ด้วยเหตุนี้ จึงกล่าวได้ว่า ในทางสังคมวิทยา ชุมชนส่วนใหญ่ในการศึกษาครั้งนี้เป็นชุมชนชายขอบที่มีพื้นที่อยู่ในประวัติศาสตร์ของชุมชนรอบทะเลสาบไม่มากนัก จึงมีพักต้องกล่าวถึงพื้นที่ในประวัติศาสตร์ชาติไทยแต่อย่างใด

ในประเด็นนี้ จะได้วิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมประจำถิ่นกับบริบทประวัติศาสตร์ของชุมชนเพื่อแสดงให้เห็นว่า วรรณกรรมประจำถิ่นทั้งหลายของชุมชนที่ศึกษาตลอดจนชุมชนอื่นๆ ในภาคใต้บริเวณรอบๆ ทะเลสาบนั้นหาใช่เป็นเพียงเรื่องเล่าที่เล่าสืบทอดความรู้ ทศนคติ หรือเป็นเพียงวรรณกรรมเพื่อการสอนสั่งเท่านั้น แต่วรรณกรรมเหล่านี้ยังมีฐานะเป็นวิธีการหรือกลวิธีในการจดจำเรื่องราวสำคัญของปัจเจกบุคคลและชุมชนในวัฒนธรรมมุขปาฐะอีกด้วย

การใช้ประโยชน์ของวรรณกรรมประจำถิ่นในลักษณะนี้ เกิดขึ้นในช่วงยุคแรกของการกำหนดวรรณกรรมของแต่ละชุมชน โดยพื้นฐานทางด้านการศึกษา การอ่านออกเขียนได้ ได้ก่อให้เกิดทักษะทางด้านการประพันธ์แก่ประชาชนในชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาอยู่ไม่น้อย ในเวลาต่อมา ทักษะดังกล่าวนี้ได้ถูกปรับเปลี่ยนให้เป็นกลวิธีหนึ่งในการจดจำเหตุการณ์สำคัญ หรือสิ่งที่ประชาชนอยากจดจำ เนื่องจากในวัฒนธรรมชาวบ้าน การจดบันทึกแบบลายลักษณ์อักษรมีรากฐานที่ไม่ยาวนานเท่ากับวัฒนธรรมราชหรือวัฒนธรรมหลวง ทำให้ประชาชนสร้างสรรค์วิธีการจดจำโดยการแต่งเรื่องราวหรือสิ่งที่ต้องการจดจำมาเป็นคำคล้องจอง ดังเช่นในเมืองชะรัดและงหรา ที่เคยเกิดคดีความฉุดคร่าผู้หญิงไปทำภรรยา ซึ่งชาวบ้านสันนิษฐานว่าเกิดในช่วงสมัยปลาย

รัชกาลที่ 5 ถึงต้นรัชกาลที่ 6 (เหล็บ บุญมี และสมคิด นวลเปียน, 2562) ข่าวนี้น่าจะเป็นข่าวที่สะท้อนขวัญ และโศกเศร้าไม่น้อย เนื่องจากการถูคร่ำแต่เดิมนั้น ส่วนใหญ่แล้วมักจะได้รับการยอมรับจากชาวบ้านว่าเป็นวัฒนธรรมการหาคู่หรือสมรสแบบหนึ่ง หากเกิดความไม่พึงพอใจกันขึ้นมา วิถีชาวบ้านก็จะแก้ไขกันเอง อาจจะเป็นการขอขมาลาโทษในภายหลัง หรือการแก้แค้นกันโดยญาติฝ่ายหญิง

อย่างไรก็ดี กรณีการถูคร่ำที่เกิดขึ้นที่บ้านงหราในเหตุการณ์ตามท้องเรื่องนั้นกลับกลายเป็นอาชญากรรม ที่ผิดกฎหมาย ไม่ได้เป็นวัฒนธรรมที่ประชาชน “จำใจต้องยอมรับ” อีกต่อไป ด้วยเหตุนี้ เหตุการณ์จึงกลายเป็นที่เล่าลือจากปากต่อปาก กระทั่งกลายเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะยอดนิยมประจำถิ่น ถูกนำมาเขียนเรียบเรียงเป็นกลอน 6 ในช่วงต้นทศวรรษ 2490 และเป็นกลอน 8 ในปลายทศวรรษเดียวกันในที่สุด

ลักษณะเช่นนี้ ยังเห็นได้จากวรรณกรรมเรื่อง “ภายิตลวงสอนหลาน” ของพระครูวิจารณ์ศีลคุณ ที่ผู้แต่งต้องการสื่อสารไปถึงเพื่อนผู้หนึ่งซึ่งเคยบวชเรียน แต่ลาสิกขาออกไปแต่งงาน ประพฤติตัวเหลวไหล เอาแต่ดื่มน้ำหวาน งานการไม่ยอมทำ ทำให้ครอบครัวเดือดร้อน วรรณกรรมเรื่องนี้จึงเหมือนเป็นจดหมายเหตุชุมชนให้ประชาชนได้ทวนรำลึกถึงตัวละครชายผู้นี้ในฐานะสมาชิกของชุมชนที่มีพฤติกรรมซึ่งไม่นำเอาเป็นแบบอย่าง

ในวรรณกรรมประเภทนิราศ การใช้ประโยชน์วรรณกรรมโดยชุมชนจะยังเห็นได้ชัดเจนขึ้น แม้ว่าหลายวัตถุดิบในการเขียนของกวีไม่ใช่การเดินทาง การจากลา หรือการแสดงความรักอาวรณ์ แต่กวีในชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาก็ให้นิยามว่าเป็นวรรณกรรมนิราศ เนื่องจากเป็นคำกลอนที่ใช้บันทึกช่วงสำคัญของชีวิตกวีและชุมชน บางเรื่อง กวีไม่ได้ตั้งชื่อเป็นนิราศ แต่ผู้เสพรียกกันติดปากว่านิราศ วรรณกรรมนิราศแนวบันทึกจดหมายเหตุนี้ก็เช่น *นิราศรับพัชนี* ของพระครูวิจารณ์ศีลคุณ (ชู) ซึ่งบันทึกถึงช่วงเวลาสำคัญที่ท่านเดินทางด้วยรถไฟขึ้นไปรับพัดยศที่พระนคร หรือ *นิราศอดีตประวัติคำโคลง* ของพระมหาเปลี่ยน *นิราศนายชิต* ของ “นายชิต” เป็นต้น (พิเชฐแสงทอง, 2545, น.62) วรรณกรรมเหล่านี้มีเนื้อหาเป็นเสมือนบันทึกความทรงจำที่ทั้งเจ็บปวดและภาคภูมิใจของปัจเจกบุคคลและชุมชนในห้วงเวลาหนึ่งๆ ซึ่งมีประโยชน์ในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของชุมชนที่ถูกสมาชิกในชุมชนอ้างอิงถึง และแสดงความภาคภูมิใจ

การใช้ประโยชน์วรรณกรรมเป็นเครื่องมือในการจดจำ ยังเห็นได้จากการที่ชุมชนต่างๆ รอบทะเลสาบสงขลามักจะมีนิทานหรือตำนานประจำถิ่นเพื่อใช้เป็นเครื่องหมายจำถึงประวัติชุมชน ในยุคสมัยที่วัฒนธรรมลายลักษณ์ยังเดินทางไม่ถึงหมู่บ้าน เช่น *ตำนานเรื่องนางจัน-นายเทพ* สองสามีภรรยาผู้บุกเบิกก่อตั้งหมู่บ้านจันนา (เจียม แสงเกิด, 2562) ตำนานเรื่องนี้เป็นสิ่งที่ชาวบ้านใช้หมายจำอดีตของตัวเองว่าเริ่มต้นจากหญิงชายคู่หนึ่งที่เข้ามาบุกเบิกถางป่าทำไร่ ต้องต่อสู้กับภัยธรรมชาติ และภัยโจรผู้ร้าย จนกระทั่งชุมชนเติบโตขยายตัวขึ้น ซึ่งทำให้ชาวบ้านชุมชนแห่งนี้มีความสำนึกเรื่องเครือญาติสูง เนื่องจากเชื่อว่ารากเหง้าดั้งเดิมของพวกเขาคนนั้น สัมพันธ์ในเชิงสายเลือดกับสามีภรรยาคู่นั้น ก่อนจะแตกหน่อออกไปโดยการแต่งงานกับคนจากชุมชนใกล้เคียงทั้งในเขตพัทลุง และตรัง (จัน รักช่วย, 2562) ความจดจำดังกล่าวก่อให้เกิดสำนึกถึงความเป็นพี่น้องร่วมสายเลือด ชาวบ้านสามารถเชื่อมโยงตนเองเข้ากับบรรพบุรุษไม่รู้ใดกี่รุ่นหนึ่งได้อย่างลงรอย สามารถสืบสาวประวัติจนกระทั่งสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับเครือญาติขึ้นมาได้ในช่วงยุคต่อๆ มา

เช่นเดียวกับชุมชนสุนทรา ที่เรื่องเล่ามุขปาฐะเกี่ยวกับพระอุดมปิฎกได้เคยเป็นเรื่องเล่าประจำถิ่นอยู่ก่อนแล้ว โดยชาวบ้านเล่าขานมารุ่นต่อรุ่นถึงพระสงฆ์องค์หนึ่งที่ได้เข้าไปมีบทบาทเกี่ยวข้องกับราชสำนักสยาม (มหาเชยศักดิ์ ถาวโร, 2562) ภายหลังจึงออกมาบำรุงดูแลวัดสุนทรา เคยได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้แทนพระองค์ไปเป็นประธานปักหลักเมืองสงขลา โดยเรื่องเล่านี้ต่อมาได้รับการบันทึกไว้ว่า

[รัชกาลที่ 3] โปรดกระหม่อมให้จัดการฝังหลักชัยเมืองสงขลา พระราชทานไม้ไผ่พฤกษ์หลักชัยต้นหนึ่งกับเทียนไขเล่มหนึ่ง พร้อมทั้งเครื่องไทยทานต่างๆ และโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระอุดมปิฎก เป็นประธานสงฆ์ฐานุกรมเปรียญ 8 รูป ออกมาเป็นประธานกับพระราชครูอภัยอาจารย์พราหมณ์กับพราหมณ์ 8 นาย...พระยาสงขลา (เถียนเส่ง) ได้กะเกณฑ์กรมการและไพร่จัดทำเป็นโรงพิธีใหญ่ขึ้นในกลางเมือง คือที่หน้าศาลเจ้าหลักเมืองเดิมนี่ และตั้งโรงพิธีสี่ทิศ คือ ที่ป้อมเสร็จแล้ว ครึ่งเดือนสี่ขึ้นเจ็ดค่ำ ปีมาล จัตวาศก พระยาสงขลาให้จัดตั้งกระบวนแห่ทั้งพวกจีน และพวกไทยเป็นที่ครึกครื้นและเออเกริกมาก ตั้งกระบวนแห่หลักไม้ไผ่พฤกษ์กับเทียนไขไปเข้าโรงพิธีแล้วพระสงฆ์ราชาคณะฐานานุกรมเจริญพระปริตร พระครูพราหมณ์ ก็สวดตามไสยเวท (บำรุง อินทรสมบัติ, 2562, 17)

เรื่องเล่ามุขปาฐะที่จดจำสืบทอดกันมาเรื่องนี้ถูกนำมาจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรภายหลัง แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ก็นับรู้และจดจำบทบาทในฐานะเป็น “ผู้แทนพระองค์” ในรัชกาลที่ 3 ของพระอุดมปิฎกในเรื่องนี้ได้เป็นอย่างดี และเล่าสืบทอดกันมาด้วยความภาคภูมิใจที่สมาชิกจากชุมชนตนเองได้ขึ้นไปมาบทบาทสำคัญเกี่ยวกับการบริหารหัวเมืองภาคใต้ในสมัยโบราณ

การจดจำดีของประชาชนผ่านการสร้างสรรค์ขึ้นเป็นวรรณกรรม ทั้งวรรณกรรมมุขปาฐะ และวรรณกรรมลายลักษณ์ ยังเห็นได้จากวรรณกรรมที่เป็นบทกลอนสั้นๆ หรือบทคำขวัญ ประจักษ์กันต่างๆ การเลือกสรรรูปแบบบทหรือกรองมาเรียงร้อยกันเป็นบทท่องจำถือเป็นกลวิธีการจดจำของสังคมที่การเขียนหรือการจดบันทึกยังไม่พัฒนาสู่การเขียนในฐานะเป็นประชานิยม ดังในพหุคูณที่มีการจดจำกลอนเรื่องการปราบและคุมขังโจรสมัยปลายรัชกาลที่ 6 ถึงต้นรัชกาลที่ 7² ตอนหนึ่งชาวบ้านสวดให้ฟังว่า

“ไอ้สุก ไอ้สี มั่นหนีหางออก

ตัดสินขังคอก ไปหลอสดชีวัน

ไอ้คงเขาย่า นั่นกะสหาย

ถูกลูกสุนตาย เดือนกุมภาพันธ์

(เจียม แสงเกิด, 2562)

จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่า การใช้ประโยชน์วรรณกรรมประจักษ์ขึ้นเพื่อการจดจำเหตุการณ์สำคัญของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลานั้น เกี่ยวข้องกับการที่ปัจเจกบุคคล หรือชุมชนได้สัมผัสกับประสบการณ์ที่แปลกใหม่ แล้วต้องการที่จะจดจำประสบการณ์เหล่านั้นไว้ การนำเรื่องราวมาร้อยเรียงเข้าเป็นบทหรือกรองจึงเป็นกลวิธีในการจดจำอย่างหนึ่งซึ่งแพร่หลายอยู่ในชุมชนบริเวณนี้เป็นอย่างยิ่ง เด็กๆ อาจใช้วิธีการจดจำชื่อชาวบ้านในชุมชน โดยการเอาชื่อมาเรียงร้อยให้ได้สัมผัสกัน

² ร้อยกรองบทนี้มีเนื้อหาและถ้อยคำคล้ายคลึงกับร้อยกรองที่ล้อม เพ็งแก้ว เล่าไว้เสริมบทความของอนก นาวิกมูล เมื่อ พ.ศ.2524 ว่าเป็นกลอนลำตัดที่คุณพระวิชัยประชาบาล ผู้อำนวยการปราบปรามโจรให้แต่งขึ้น (อนก นาวิกมูล, 2536, น. 98-99) เพื่อทำการแสดงหลังปราบกลุ่มคำหัวแพร และกลุ่มโจรในเขตตำบลพะนางตุง (ทะเลน้อย-ควนขนุน) ได้หมดราบคาบ อย่างไรก็ดี จากการสำรวจข้อมูลภาคสนาม ชาวบ้านไม่ทราบว่ากลอนนี้เป็นกลอนลำตัด แต่มีผู้อายุ 70 ปีขึ้นไปจดจำกันได้ โดยบอกว่าเป็นกลอนที่ท่องติดปากต่อๆ กันมา

ซึ่งจากข้อมูลภาคสนาม พบว่ามีเกือบทุกชุมชน การแต่งลักษณะนี้ถือเป็นการละเล่นของเด็กๆ อย่างหนึ่ง เนื่องจากแสดงให้เห็นทักษะด้านการใช้ภาษา แล้วยังนำมาขับเป็นทำนองได้ด้วย

ความจดจำผ่านวรรณกรรมดังกล่าวนี้คือรูปแบบภาษาในชีวิตประจำวันที่ชุมชนเอาไว้อ้างอิงความปรารถนาของประชาชน วรรณกรรมจึงกลายเป็นภาษาซึ่งสามารถแสดงให้เห็นถึงความปรารถนาในระดับที่ลึกลงไป ซึ่งจะเห็นความเปลี่ยนแปลงได้ชัดเจนขึ้น ดังจะได้กล่าวถึงต่อไป

อำนาจของความปรารถนา กับการเคลื่อนไหวของชุมชนภาคใต้

ดังได้กล่าวแล้วว่า ความจดจำต่อความเปลี่ยนแปลงของปัจเจกบุคคล ตลอดจนชุมชน ยืนยันให้เห็นถึงแรงผลักดันที่ทำให้ผู้คนและชุมชนภาคใต้ได้ตอบสนองความปรารถนา ความจดจำอาจถูกแปรเป็นบทเรียนที่ค่อยๆ ก่อให้เกิดโลกทัศน์แบบใหม่ที่ค่อยๆ เปลี่ยนแปลงไปตั้งแต่ทศวรรษ 2440 เป็นต้นมา วรรณกรรมจึงถือเป็นหลักฐานแห่งแรงปรารถนานั้นอย่างเห็นได้ชัดเป็นรูปธรรม

ความเปลี่ยนแปลงนี้เห็นร่องรอยได้ตั้งแต่การคัดลอกวรรณกรรมเรื่อง “พระปรมัตถ์” ซึ่งเป็นวรรณกรรมเก่าแก่ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นอย่างช้า “พระปรมัตถ์” แพร่หลายทั่วภาคใต้ในชื่อที่แตกต่างกันไปตามการออกเสียงเฉพาะถิ่นและเฉพาะหูของปัจเจกบุคคลผู้คัดลอกและดัดแปลง เช่น ฉบับคัดลอกได้มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนในด้านเนื้อหาบางอย่างไปเรื่อยๆ ตามยุคสมัย โดยเมื่อมาถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 6 ก็พบว่า ‘มรรคที่เคยมีน้ำหนักรหนักหนือผล’ ในวรรณกรรมเล่มทะเลสาบสมัยอยุธยาเรื่องพระพระปรมัตถ์ ได้เปลี่ยนไปสู่ ‘ผลที่ถูกให้น้ำหนักรหนักหนือมรรค’ โดยผู้แต่ง (หรือคัดลอก)

ด้วยเหตุนี้ จึงกล่าวได้ว่า นอกจาก พระปรมัตถ์ จะเป็นวรรณกรรมถูกแต่งขึ้นเพื่อตอบสนองความปรารถนาที่เข้าใจและเข้าใจพระไตรปิฎกซึ่งเป็นความรู้ระดับสูงให้ง่ายๆ ผ่านงานวรรณศิลป์ประเภท “กลอนสวด” ซึ่งเป็นฉันทลักษณ์ของชาวบ้านแล้ว “พระปรมัตถ์” ที่มีอายุในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนกลาง ยังแสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงเชิงมโนทัศน์ของประชาชนต่อความหมายของชีวิตและวิถีชีวิตด้วย กล่าวคือ พระปรมัตถ์ ยุคนี้นำเสนอแนวทางในการศึกษาชีวิตและศาสนาบนฐานของการเปลี่ยนแปลง ว่าจะต้องเกิดขึ้นเพื่อให้สอดคล้องกับบริบททางสังคม สุทธิ

วงศ์ (2548, น.64-67) วิเคราะห์ไว้อย่างน่าสนใจว่า ในด้านเนื้อหา วรรณกรรมเล่มสำคัญของภาคใต้ เล่มนี้นำเสนอความเปลี่ยนแปลงใน 4 ประเด็นด้วยกัน คือ

1) หนทางแห่งการข้ามภพข้ามชาตินั้นเกิดขึ้นจากวัฒนธรรมการเรียนรู้จะต้องสร้างอย่างเป็นอุปนิสัย พัฒนาและปรับใช้ทุกสถานการณ์และตลอดไป โดยต้องอาศัยการจดจำและเอาเยี่ยงอย่าง โดยใช้สติปัญญาและปฏิภาณประกอบการวิเคราะห์ สังเคราะห์ด้วยตัวเอง เพื่อข้ามไปสู่ความรู้แจ้งรู้จริง ความเป็นพหุสูตรและ/หรือความเป็นปราชญ์ทั้งคฤหัสถ์และคหิณฺณ วัฒนธรรมการเรียนรู้ที่ดีงามย่อมเป็นหนทางข้ามชาติหรือกระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญ กระบวนการเรียนรู้ที่ดีจึงมุ่งค้นหา “มรรค” หรือวิธีการมากกว่า “ผล” หรือเนื้อหา และใช้สติปัญญานำความจำ

2) ปัจจัยทางวัฒนธรรมและความเฉพาะถิ่นสำคัญต่อการศึกษาเรียนรู้ เพราะความคิดและความเชื่อของชาวบ้านมีสายรากมาจากวัฒนธรรมของชุมชน

3) ใช้รากฐานความรู้และศรัทธาเดิมเพื่อแสวงหาจุดเริ่มต้นของผู้ศึกษา

4) การศึกษาเป็นการทดลองประสบการณ์ซ้ำๆ หรือการกล่าวซ้ำความเดิม เพื่อให้เกิดการจดจำ โดยการซ้ำนี้อาจจะซ้ำทั้งคำ แนวคิด หรือการขยายแนวคิดออกไปกว้างขึ้น

จะเห็นได้ว่าเมื่อบริบทประวัติศาสตร์ภาคใต้เปลี่ยนแปลงไป วรรณกรรมก็ได้เปลี่ยนแปลงท่าทีและเนื้อหาบางส่วนไปด้วย สุธิวงศ์ วิเคราะห์ให้เห็นว่า ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา พบในพระพระบรมมถัณฑ์เล่มที่คัดลอกเล่มหลังๆ ว่า ทิศทางของวรรณกรรมเริ่มมุ่งเน้นในลักษณะสวนทางการกับที่เคยพบในฉบับก่อนๆ กล่าวคือ วรรณกรรมได้ให้ความสำคัญกับวิธีการ และบริบททางวัฒนธรรมมากกว่าพุ่งเป้าไปสู่ผล ซึ่งเคยเป็นทิศทางหลักของวรรณกรรมเรื่องเดียวกัน แต่ต่างยุคสมัยกัน การตีความของสุธิวงศ์อาจจะขึ้นอยู่กับฐานของท้องถิ่นนิยมด้วยอย่างหนึ่ง แต่เขาก็ทำให้เห็นว่า วรรณกรรมเรื่อง พระบรมมถัณฑ์ สำเนาหลังๆ มาให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียนรู้มากกว่าเก่า นั่นจึงเท่าที่สอนให้คนตระหนักถึงความเปลี่ยนแปลงไปในตัว และเปิดโอกาสให้ปัจเจกบุคคลสามารถเดินตามความปรารถนาของตนเองที่สัมพันธ์กับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปได้

หากพิจารณาจากรากฐานเรื่องความศรัทธาของประชาชนในชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา จากวรรณกรรมประเภทตำนานทั้งมุขปาฐะ และลายลักษณ์ ตลอดจนวรรณกรรมนิทานประจำถิ่น

พบว่าเป็นไปในลักษณะที่คล้ายคลึงกับวรรณกรรมเรื่อง “พระปรมัตถ์” ดังกล่าว แม้จะไม่ได้มุ่งหมายสู่การกล่อมเกล้าให้ผู้คนเดินทางไปสู่ “พระนฤพาน” ก็ตาม วรรณกรรมตำนานและนิทานเหล่านี้อ้างอิงและเชื่อมโยงชุมชนที่เป็นเจ้าของวรรณกรรม โดยการเชื่อมโยงให้เห็นว่ามีความเชื่อมโยงไปถึงพระบรมธาตุและความศรัทธาในพุทธศาสนาซึ่งมีพระบรมธาตุเป็นศูนย์กลางในฐานะสัญลักษณ์ที่สื่อหมาย ความศรัทธาดังกล่าวนี้ได้ตกผลึกกลายเป็นประเพณีที่สำคัญยิ่งของชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา คือประเพณีบูชาพระธาตุ ในวันที่จัดให้มีประเพณีนี้จึงมีพุทธศาสนิกชนผู้ศรัทธาเดินทางมาร่วมจากทุกสารทิศ

ความยิ่งใหญ่ของเมืองนครศรีธรรมราชนั้นในทางประวัติศาสตร์ไม่อาจปฏิเสธได้ โดยเฉพาะในยุคโบราณ ความปรารถนาต่อพระบรมธาตุจึงเป็นทั้งเป้าหมายและเนื้อหาในทางการเมืองเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนเล็กชุมชนน้อยในอาณาบริเวณของเมืองใหญ่นี้ ทั้งแสดงให้เห็นถึงการปรับตัวของประชาชนในบริบททางการเมืองเพื่อที่จะดำรงตนให้อยู่ได้ในสถานการณ์ที่สังคมและการเมืองเปลี่ยนแปลงไปด้วย ความใฝ่ฝันที่จะไปนมัสการพระบรมธาตุ “สักครั้งในชีวิต” ตลอดจนประเพณี “แห่ผ้าขึ้นธาตุ” จึงเป็นวิธีการที่ถูกประชาชนสร้างขึ้นในบริบททางการเมืองที่เกิดการความขัดแย้งระหว่างท้องถิ่นกับรัฐบาลกลางในช่วงรัชสมัยที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเริ่มการปฏิรูปมณฑลอย่างจริงจัง ในสถานการณ์เช่นนี้ จะเห็นได้จาก “ปรากฏการณ์พระปาล” ซึ่งกลายเป็นศูนย์รวมของประชาชนจากทั่วสารทิศที่แสดงถึงความปรารถนาที่จะฟื้นฟูท้องถิ่นของตนเอง โดยมีพระบรมธาตุเป็นสัญลักษณ์ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพและพระยาสุโขทัยวินิจัยนั้นมีความอัศจรรย์ใจเป็นอย่างยิ่งในความปรารถนาของประชาชนที่รวมพลังกันช่วยกันซ่อมสร้างพระบรมธาตุ ซึ่งทั้งขุนนางท้องถิ่น และรัฐบาลกลางในห้วงเวลานั้นไม่ได้ให้ความสนใจทำนุบำรุง เมื่อมีประชาชนนับหมื่นเข้าร่วมมือกับพระปาล ทั้งร่วมโดยบริจาคทรัพย์เงินและบริจาคแรงงาน ทำให้รัฐบาลกลาง เห็นว่าเป็น “การแปลกปะหลาด” จึงต้องยื่นมือเข้าร่วมกับประชาชนในงานบูรณะนี้ด้วยโดยไม่อาจอดใจออกได้ โดยการจัดสรรเงินภาษีเข้าร่วมกับพระปาลบูรณะพระบรมธาตุด้วย (เอกสารราชการมณฑล, 2520, น.120)

แรงศรัทธาดังกล่าวได้สะท้อนถึงความปรารถนาของประชาชนและชุมชนที่ในห้วงเวลาที่เกิดการขัดแย้งกันระหว่างขุนนางท้องถิ่นและรัฐบาลกลาง ผลที่ได้ก็คือ รัฐบาลสยามซึ่งกำลังจัดวางระบบเทศาภิบาลใหม่นั้นต้องหยุดตระหนักรับฟังการแสดงความต้องการนี้โดยไม่อาจ

ปฏิเสธ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ระหว่างการปฏิบัติการบ้นทอนอำนาจขุนนางท้องถิ่นเพื่อชิงอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางนั้น ประชาชนก็แสดงออกถึงอำนาจแห่งความปรารถนาของคนสามัญ โดยใช้พระบรมธาตุเป็นเครื่องมือและเครื่องหมายให้รัฐบาลสยามได้ประจักษ์ และยอมรับ

ในทางการเมืองของชนชั้นนำ พระบรมธาตุเป็นเครื่องหมายแสดงถึงความยิ่งใหญ่ในอดีตของเมืองนครศรีธรรมราช ในสมัยกรุงศรีอยุธยา พระบรมธาตุเป็นที่พึ่งสุดท้ายของชนชั้นนำเมืองนครศรีธรรมราชในการขดเซยอำนาจทางการเมืองการปกครองที่ถูกกรุงศรีอยุธยาบ้นทอนโดยการสร้างความยิ่งใหญ่ในฐานะศูนย์กลางศรัทธาและพุทธศาสนาขึ้นมาเพื่อแสวงหาการยอมรับ แต่ในช่วงทศวรรษแห่งการปฏิรูปมณฑล ความยิ่งใหญ่ของพระธาตุกลับถูกผดุงด้วยแรงศรัทธาของประชาชน วรรณกรรมเรื่อง “ทิศัยป่านบูรณะพระมหาธาตุ” ของเลี่ยม นาคภักฎ อดีตพระสงฆ์ซึ่งเกิดและเติบโตมาในช่วงต้นรัชกาลที่ 5 ยืนยันให้เห็นว่า วัดพระบรมธาตุก่อน พ.ศ.2439 นั้นเป็นวัดกรร้าง พระบรมธาตุหักพังเสียหาย เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชก็ไม่ได้ดูแล นายป่านจึงออกบวชและออกธุดงค์ขอขมาบิดาไม่จากชาวบ้านนำมาบูรณะ ต่อมาชาวบ้านแพร่กระจายไปทั่ว จึงเกิดคลื่นขบวนประชาชนแสดงความปรารถนาและศรัทธาที่จะร่วมบูรณะด้วยโดยบริจาคทั้งทรัพย์สิน ทรัพย์สิ่งของ และแรงงานด้วยความบริสุทธิ์ใจ

การบูรณะพระธาตุครั้งนี้ยืนยันให้เห็นว่าเป็นแรงปรารถนาของประชาชนโดยไม่มีอิทธิพลของทั้งฝ่ายราชสำนัก ฝ่ายเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช (ขุนนางท้องถิ่น) และฝ่ายสถาบันสงฆ์ในขณะนั้นเลย ดังจะเห็นจากหลักฐานของราชการระบุว่า พระยาสุขุมวินิจนัยเพ็ญรู้ข่าวการบูรณะนี้ภายหลังพระป่านเริ่มการรณรงค์แล้วเกือบปี จึงเข้าไปสอบถามความเป็นมาและวิธีการจัดการบริหารจากพระป่านขณะที่การบูรณะกำลังดำเนินการอยู่ ทำให้ราชสำนักแสดงความรู้สึกแปลกประหลาดใจมากที่ประชาชนจากทั่วทุกสารทิศเข้าร่วมนับสองหมื่นคน จึงจะยกภาษีค่านาในเมืองนครศรีธรรมราช 40 ชั่งที่เก็บได้ในปี ร.ศ.115 (พ.ศ.2440) ร่วมบริจาคให้พระป่านด้วย (เอกสารราชการมณฑล, 2520, น.111-112) วรรณกรรมของเลี่ยม นาคภักฎ ก็ได้บอกเล่าให้เห็นถึงท่าทีของขุนนางท้องถิ่นต่อการเสื่อมโทรมของพระธาตุว่า ก่อนลงมือทำ พระป่านก็ถูกตั้งคำถามจากชาวบ้านบางคนว่า การบูรณะซ่อมแซมเช่นนี้ไม่ใช่เป็นเรื่องง่ายเลย เพราะก่อนนั้นเจ้าเมืองก็เคยล้มเหลวมาแล้ว กลอนตอนหนึ่งบอกว่า

ปูนก็พิศอัฐก็ทุกไปทุกส่วน	เราไม่ชวนกันสร้างท่าห่างเหิน
จะสลายไปด้วยสายอุทกเกริน	ใช้เผชิญแต่กระเจาเพราะเราปล่อย
จบประโยคพาทีทองหมีตอบ	เครื่องประกอบกอิฐไม้ไม่ใช่หน่วย
เข้าไปยุ่งปรุแงเราแรงน้อย	จะได้พลอยรับอายเมื่อปลายมือ
แต่เจ้าเมืองสังระคมยังลี้มเหลว	เราเลวๆ ไพรๆ ทำได้หรือ
ซักก่อนหมีที่ว่าเพียงหาหรือ	ใช้กระตืออวดแรงแข่งเจ้านาย
เพียงปลูกโรงปิดองค์พระทรงม้า	มองเห็นว่าพอจะปล้ำมาทำได้

(เลี่ยม นาคภักดิ์, 2534, น.15-16)

จากบทกลอนตอนดังกล่าว จะเห็นได้ว่าพระปานก็ตระหนักถึงอำนาจของขุนนางท้องถิ่น แต่ในขณะเดียวกัน ก็เห็นว่าไม่อาจทิ้งร้างพระบรมธาตุให้ชำรุดทรุดโทรมต่อไปได้ เพราะมีแต่จะก่อให้เกิดความเสียหาย บทกลอนตอนต้นๆ ผู้แต่งได้บรรยายให้เห็นความเสื่อมโทรมของพระธาตุเจดีย์เล็กใหญ่ในเขตวัดที่ชำรุดหลุคร่วง หนุ่ป่าปรกชฎี เด็กๆ ปีนป่ายยอดพระเจดีย์เล่น มีชาวบ้านก่อนพระปานพยายามเข้ามาดูแลห้ามปราม สร้างเพิงหลังคาให้บังแล้ว แต่ไม่สามารถตัดทานได้ ก็ต้องล่าถอยไป พระปานจึงเห็นว่าหากปล่อยไว้ ไม่เพียงแต่ศาสนวัตถุและศาสนสถานที่สำคัญของเมืองจะเสื่อมค่าเท่านั้น แต่ความศรัทธาต่อพระศาสนาในใจของประชาชนก็จะเสื่อมลงไปด้วย (เลี่ยม นาคภักดิ์, 2534, น.1-2) ด้วยเหตุนี้ จึงอาจกล่าวสรุปได้ว่าพระบรมธาตุนครศรีธรรมราชในห้วงเวลาที่ขุนนางท้องถิ่นกำลังสูญเสียอำนาจให้กับการรวมศูนย์แบบเทศาภิบาล ได้กลับมาฟื้นชีวิตและได้รับการผดุงเอาไว้ได้อีกครั้งด้วยอำนาจอันเกิดจากความศรัทธาและความปรารถนาของประชาชน

หากพิจารณาจากจริตวรรษกรรมภาคใต้ตั้งแต่โบราณมาจนถึงยุคปฏิรูปมณฑล ก็จะเห็นความสอดคล้องต้องกันว่า ในวิถีชีวิตของประชาชนนั้น ศาสนาจะมีบทบาทมากกว่าสถาบันทางการเมือง³ ข้อนี้ได้สะท้อนออกมาเป็นเอกลักษณ์สำคัญของวรรณกรรมภาคใต้ประการหนึ่งคือ ไม่พบว่ามีบทประณามพจน์ของวรรณกรรมเรื่องใดที่แสดงถึงความยิ่งใหญ่ของเมืองและความยิ่งใหญ่

³ ส่วนข้อเท็จจริงที่ว่า การเมืองใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือควบคุมและแสดงอำนาจก็เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่ต้องใช้คำอธิบายอีกอย่างหนึ่ง

ของกษัตริย์หรือเจ้าเมืองโดยไม่อิงอยู่กับหลักคำสอนและความเชื่อทางพระพุทธศาสนา แต่จะเป็น บทประณามพจน์กล่าวถึงพระพุทธเจ้า พระรัตนตรัย ศีบรรพบุรุษ ครูหมอ พ่อแม่ และครูอาจารย์ เสียมากกว่า จนล่วงเข้าสู่ทศวรรษ 2500 ไปแล้ว แม้ว่าภายหลังการปฏิรูปมณฑลจะปรากฏบทบาท ของสถาบันกษัตริย์จากกรุงเทพฯ เข้ามามีบทบาทต่อชุมชนภาคใต้มากขึ้น แต่บารมีของพระบรม ราชทู โดยเฉพาะภายหลังจากการระดมการบริจาคโดยพระปानเป็นผู้นำ ก็ยังสูงเด่นอยู่ ประชาชน เหมือนจะเกิดความผูกพันระหว่างตนเองกับพระบรมราชทูมากขึ้น ดังที่ปรากฏในบทประณามพจน์ วรรณกรรมที่เขียนหลังจากนี้หลายเรื่อง เช่น “จินตนาจาริก” (พ.ศ.2470) ของเพียร นะมาตร์ เรื่อง “วงศ์โสกราชสร้างพระธาตุเมืองนคร” (พ.ศ.2470) และ “ทิศย์ปานบูรณะวัดพระมหาธาตุ” (พ.ศ. 2500) ของเลี่ยม นาคกรัญ เป็นต้น เนื่องจากพระบรมราชทูในหัวนั้นได้กลายมาเป็นสัญลักษณ์ของความ ศรัทธาและความปรารถนาของประชาชนอย่างลึกซึ้งและผูกพันที่ขยายอาณาบริเวณไปทั่วภาคใต้ ดังปรากฏด้วยว่า หลังการบูรณะเสร็จสิ้น ได้มีตำแหน่งเจ้าพนักงานวัดพระมหาธาตุเกิดขึ้นใหม่ ดำรงตำแหน่งโดยพระปาน สลับโดยประชาชนสามัญ และหัวหน้าชุมชนระดับเพียง “ขุน” ต่อมา จนถึงทศวรรษ 2500 (ศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้, 2534, น.40)

การแสดงออกถึงความปรารถนาเช่นนี้ของประชาชน ทำให้มองเห็นได้ว่า แม้ประชาชนจะ ถูกครอบงำอย่างยาวนานภายใต้ระบบไพร่ และระบบกัลปนา แต่อาศัยความศรัทธาพวกเขาจึง สามารถก่อร่างสร้างพลังของตนเองขึ้นมาได้ในสถานภาพที่ถูกจำกัด ทั้งนี้ก็ด้วยปริมณฑลของ ศาสนาที่ด้านหนึ่งแม้จะมีลักษณะเป็น โครงสร้างที่กดทับ แต่อีกด้านหนึ่งก็เปิดโอกาสให้ปัจเจก บุคคลให้เรียนรู้ และแสดงสถานะความปรารถนาแห่งตนออกมาได้ (ดังที่สุธิวงศ์ พงษ์ไพบูลย์ วิเคราะห์ “พระบรมมถ์คำภะ” ไว้อย่างน่าสนใจ) วรรณกรรมเรื่อง “ภายิตลูงสอนหลาน” ของ พระครูวิจารณ์ศีลคุณ ซึ่งเขียนขึ้นในช่วงกลางรัชกาลที่ 5 จึงจะได้เห็นถึงมโนทัศน์ของประชาชน ภาคใต้ที่เปิดกว้าง ผ่อนคลาย และมุ่งสอนให้ประชาชนเรียนรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง

แม้จุดเด่นของ “ภายิตลูงสอนหลาน” คือการสอนสั่งโดยการประชดประชัน แต่ความหมาย ในทางกลับ ผู้แต่งได้สั่งสอนให้ตัวละครในเรื่องนั้นมีความทันสมัย ใช้อุปบายทางวัฒนธรรมของการ เสียสละประชดประชัน และศาสนาหล่อหลอมพฤติกรรมที่สังคมสมัยใหม่ยอมรับ นั่นคือนิสัยขยัน ข้นแข็ง การใช้เวลาให้คุ้มค่าต่อการผลิต การศึกษาเรียนรู้ด้านภาษา และตัวเลข เรียนรู้ด้านการค้าขาย ไปพร้อมๆ กับการประกอบอาชีพพื้นบ้านดั้งเดิมของชุมชน ขณะเดียวกันก็ชี้ช่องทางให้เห็นโอกาส

ที่จะไต่เต้าสร้างสถานะทางสังคมที่หลุดพ้นไปจากจารีตการอาชีพของท้องถิ่น โดยการศึกษาเพื่อเข้ารับอาชีพราชการอีกด้วย ดังตอนหนึ่ง

คนเรียนวิชา ทำการอาสา พระเจ้าอยู่หัว
ตั้งตัวเป็นนาย ว่าไต่ยังชั่ว ผูกคนเกรงกลัว
ยังชั่วไม่จน
หนึ่งคนจนไพร่ ไม่ยากไม่ง่าย ได้ทุกข์ทรพล
อุตสาหะเปลื้องปลด ทำการบดฝน ได้ทรัพย์เบาดน
พันทุกข์เวทนา (พระครูวิจารณ์ศีลคุณ, 2560, น.58)

ภาพยนต์อนนี้แสดงให้เห็นความชื่นชมในอาชีพรับราชการ ซึ่งเป็นอาชีพใหม่ที่เริ่มได้รับความสนใจและเป็นความหวังที่ประชาชนสามัญจะสามารถไต่เต้าเข้าถึงได้ในช่วงหลังปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาลเป็นต้นมา แสดงให้เห็นว่าผู้แต่งได้ชี้แนะหนทางให้ผู้อ่านเห็นว่าอาชีพรับราชการคืองาน “อาสาพระเจ้าอยู่หัว” ที่คนทั่วไปก็สามารถไต่เต้าขึ้นไปได้ผ่านการ “เรียนวิชา” หรือ “เรียนวิชาการ” (พระครูวิจารณ์ศีลคุณ, 2560, น.53) โดยตำแหน่งงานที่อ้างอิงก็มีหลากหลาย ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความซับซ้อนของระบบราชการที่ถูกวางรากฐานเอาไว้ในชุมชนรอบภาคใดยุคนี้ เช่น ขุนนาง นายกอง นายตระวาง นายด่าน นายงาน นายทหาร ซึ่งตำแหน่งเหล่านี้ จะเปลี่ยนแปลงตัวตนของคนในท้องถิ่นให้กลายเป็นอื่น อาจจะเป็นผู้มีอำนาจเหนือคนท้องถิ่น มี “ผู้คนเกรงกลัว” ซึ่งเมื่อนั้นก็เท่ากับว่าเขาได้กลายไปเป็น “คนอื่น” ของชุมชนไปด้วยแล้ว

การแสดงความปรารถนาเช่นนี้ยังปรากฏในวรรณกรรมเรื่อง “นิราศวัดหรั่งแคบ” ของสัว บัวทอง อีกด้วย โดยวรรณกรรมเล่าถึงตำนานของชุมชนที่เริ่มต้นด้วย 2 ศัวมเยซึ่งขณะนั้นยังคงอยู่ในระบบไพร่ ต่อมาเมื่อผู้เข้ามาอาศัยอยู่ใกล้เคียงกันมากขึ้น ชาวบ้านจึงปรึกษากันว่าควรสร้างวัดและนิมนต์พระสงฆ์จากชุมชนใกล้เคียงที่เติบโตมาก่อนมาอยู่ด้วย ต่อมาชุมชนขนาดใหญ่และวัดก็เกิดขึ้น และมีพัฒนาการต่อมาจนกระทั่งถึงทศวรรษ 2510 ชาวบ้านจึงได้ร่วมมือกันก่อสร้างศาสนาคารขนาดใหญ่เป็นถาวรวัตถุขึ้นมาอีก เพื่อให้สถานะของวัดมีความมั่นคงไปพร้อมๆ กับชุมชนที่มีความซับซ้อนในเชิงโครงสร้างและการปกครองมากขึ้น (สัว บัวทอง, 2518)

จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่า แม้ชาวบ้านภาคใต้จะดำรงอยู่ในระบบไพร่ และมีอิทธิพลของศาสนาเวดล้อมกดคั่นอยู่อย่างรอบด้าน จนต่อมา เกิดการรวมศูนย์การปกครองขึ้นในช่วงต้นทศวรรษ 2440 เป็นต้นมา แต่ชาวบ้านก็ได้ใช้วรรณกรรมเป็นพื้นที่และเป็นหลักฐานในการแสดงออกถึงความปรารถนาของตนได้ ทั้งเป็นความปรารถนาของปัจเจกบุคคลและของชุมชนเอง เราจะพบว่าศาสนาพุทธได้กลายเป็นเครื่องมือที่สำคัญที่ชาวบ้านสามารถปรับปรนนำมาเป็นเครื่องมือในการแสดงออกถึงความปรารถนาดังกล่าว ในวรรณกรรมเรื่อง “ภายิตลวงสอนหลาน” จะพบว่าพระครูวิจารณ์ศีลคุณ แม้จะเป็นพระที่มีคุณูปการต่อชุมชนจะทั้งพระ และชุมชนคอนันเป็นอย่างสูงในฐานะผู้ที่สร้างสำนักเรียน ก ข นโม ขึ้นก่อนที่การศึกษาระดับมูลศึกษา และประถมศึกษาจะเริ่มต้นขึ้น แต่ท่านก็เปิดกว้างให้กับการถ่ายทอดความปรารถนาในเชิงโลกียะออกมาได้ด้วย กล่าวคือ การสอนของท่านนั้นไม่ได้มุ่งหมายแต่ “พบนุพพาน” เหมือนขนบของการสอนศาสนาแบบเก่าอีกต่อไป แต่ท่านทำให้ศาสนาได้กลายเป็นสะพานเชื่อมโยงระหว่างโลกียะและนิพพานได้ ด้วยการไม่ผูกติดคติพุทธศาสนิกชนไว้กับเป้าหมายเชิงพระศาสนาเพียงอย่างเดียว ให้เปิดรับความเป็นไปและความเปลี่ยนแปลงทางโลกย์ด้วย เพื่อการอยู่รอดให้ได้อย่างสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของโลกนี้ โดยให้ปัจเจกบุคคลใช้ศักยภาพของตนในการพิจารณา ให้เกิดความสมดุลเหมาะสมในชีวิต ซึ่งทำที่ลักษณะนี้ เราก็ได้เห็นมาแล้วเช่นกันในวรรณกรรมเรื่อง “พระปรมัตถ์คำกาพย์” ซึ่งได้มีความเปลี่ยนแปลงในเชิงเนื้อหาและกระบวนการวิธีมาตามลำดับในชุมชนภาคใต้

บทสรุป: อำนาจของความปรารถนา ชุมชนภาคใต้ในประวัติศาสตร์ของการกลายเป็นสยาม/ไทย

ความปรารถนาแม้จะเป็นผลจากจิตไร้สำนึกในมุมมองของลาถ็อง และเป็นความพยายามที่จะสร้างและปฏิบัติการเชื่อมต่อ ในมุมมองของเดอเลซและกัตตารี แต่เมื่อนำสองแนวคิดนี้มาพิจารณา ชุมชนท้องถิ่นภาคใต้ในห้วงเวลาที่รัฐสยามกำลังปฏิบัติการทางการเมืองและเศรษฐกิจเพื่อดึงท้องถิ่นทั่วประเทศเข้าสู่ศูนย์กลางอำนาจในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในช่วงทศวรรษ 2440 เป็นต้นมา

ภาคผนวก ข

กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับโครงการและการนำผลจากโครงการไปใช้ประโยชน์

1. การประชุมเปิดตัวโครงการ เมื่อวันที่ 10 พฤศจิกายน 2561 ณ มหาวิทยาลัยทักษิณ จังหวัดพัทลุง

2. การประชุมเวทีชี้แจงชุมชน การเก็บข้อมูลเอกสาร การสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์ และการสังเกต ในช่วงเดือนพฤศจิกายน 2561 ถึงเมษายน 2562

2.1 ชุมชนชะร็ด-กงหรา

2.2 ชุมชนจันนา

3.ชุมชนสนทนา-ปันเต และชุมชนรายรอบ (ชะอวด, ควนขนุน)

4.ชุมชนคอนก้น-สทิงพระ

3. การศึกษาดูงาน

การศึกษาดูงานวิสาหกิจชุมชนชาวประมงบ้านบ่อเจ็ดลูก อำเภอละงู จังหวัดสตูล วันที่ 12 - 13 ตุลาคม 2562

การศึกษาดูงานประเพณีตัดทุเรียน ภูมิปัญญาชาวบ้านบ้านท่าช้าง ตำบลตะพาน อำเภศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง วันที่ 15 ธันวาคม 2562

การศึกษาดูงานวิสาหกิจชุมชนกลุ่มรักษ์ฝั่ง อำเภอกงหรา จังหวัดพัทลุง วันที่ 21 ธันวาคม 2562

4. การประชุมร่วมกับผู้ทรงคุณวุฒิ

5. การประชุมรายงานความก้าวหน้าโครงการ ณ อำเภอป่าพะยอม จังหวัดพัทลุง และอำเภอปากพะยูน

6. การประชุมปิดโครงการ

วันที่ 25 – 26 กรกฎาคม 2563 ณ โรงแรมซิกเนเจอร์ อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา

7. กิจกรรมเกี่ยวกับการวิจัย และการประยุกต์การวิจัยไปใช้ในชุมชน

เยี่ยมชมและสนับสนุนกิจกรรมผลผลิตชุมชนเขาพระทอง ที่เข้าร่วมสังเกตการณ์จากโครงการวิจัย แล้วนำเสนอแนวคิดเรื่องการปรับใช้วรรณกรรมเพื่อสร้างตราสัญลักษณ์สินค้าชุมชน

ภาคผนวก ค

ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้ และกิจกรรมที่ดำเนินการมาและผลที่ได้รับ
ตลอดโครงการ

วัตถุประสงค์	กิจกรรมที่วางแผนไว้	กิจกรรมที่ดำเนินการมา	ผลที่ได้รับ
1. เพื่อศึกษากระบวนการการใช้วรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นสร้างพลังทางสังคมของชุมชนในอดีต และเงื่อนไขของชุมชนที่เอื้อต่อการสร้างพลังทางสังคมดังกล่าว	1. การจัดเวทีชี้แจงชุมชน 2. การศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง 3. การสนทนากลุ่ม 4. การสัมภาษณ์ 5. การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม	1. มีการจัดเวทีชี้แจงชุมชน 2. มีการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง กับวรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ 3. มีการลงพื้นที่ภาคสนามเพื่อจัดสนทนากลุ่มสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก และการสังเกตอย่างมีส่วนร่วม	1. ได้ข้อมูลเกี่ยวกับกระบวนการการใช้วรรณกรรมประจำถิ่นสร้างพลังทางสังคมของชุมชนในอดีต 2. ได้เข้าใจเงื่อนไขของชุมชนที่เอื้อต่อการสร้างพลังทางสังคมดังกล่าว
2. เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงการใช้วรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นในการสร้างพลังทางสังคมและเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลง	1. การจัดประชุมนักวิจัย 2. การศึกษาดูงาน 3. การจัดประชุมผู้มีประสบการณ์ และผู้ทรงคุณวุฒิ	1. มีการจัดประชุมทีมนักวิจัย 2. มีการจัดศึกษาดูงาน 3. มีการจัดประชุมร่วมกับผู้มีประสบการณ์ในการบริหารจัดการตลาดชุมชน และผู้ทรงคุณวุฒิ	1. ได้ข้อมูลการเปลี่ยนแปลงการใช้วรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นในการสร้างพลังทางสังคม 2. ได้ข้อมูลเกี่ยวกับเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว
3. เพื่อขับเคลื่อนให้	1. การร่วมประชุมกับ	1. มีการจัดประชุม	1. ได้ข้อเสนอแนว

วัตถุประสงค์	กิจกรรมที่วางแผนไว้	กิจกรรมที่ดำเนินการมา	ผลที่ได้รับ
เกิดการนำประวัติศาสตร์การใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมและเรื่องเล่าประจำถิ่นมาช่วยสร้างพลังทางสังคมที่สอดคล้องกับบริบทชุมชนในปัจจุบัน	ชุดประสานงานโครงการ 2. การวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อหาแนวทางแก้ปัญหา 3. การสังเคราะห์งานวิจัย 4. การจัดประชุมเพื่อให้ผู้ทรงคุณวุฒิให้ข้อเสนอแนะ	ร่วมกับโครงการวิจัยอื่นๆ ภายใต้ชุดโครงการ 2. มีการจัดประชุมเพื่อวิเคราะห์ข้อมูล 3. มีกระบวนการสังเคราะห์ผลการวิจัย 4. มีการจัดประชุมเพื่อให้ผู้ทรงคุณวุฒิให้ข้อเสนอแนะตั้งแต่ช่วงพัฒนาโครงการ ช่วงระหว่างโครงการ และช่วงปิดโครงการ	ทางการขับเคลื่อนให้เกิดการนำประวัติศาสตร์การใช้ประโยชน์จากวรรณกรรมประจำถิ่นมาช่วยสร้างพลังทางสังคมที่สอดคล้องกับบริบทชุมชนในปัจจุบัน 2. ได้จัดทำบทสังเคราะห์ผลการวิจัย